

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

ERDÉLYI JÁNOS.

NYOLCADIK ÉVFOLYAM VAGY ÚJ FOLYAM ELSŐ ÉVE.

„Megisméritek az igazságot és az igazság szabaddá tesz.“

J á n. VIII. 32. v.

SÁROSPATAK.

NYOMTATTA FORSTER R. A REF. FŐISKOLA BETŰIVEL.

1864.

SZAROSPATAKI FÜZETEK

PROTESTANS TUDOMÁNYOS TÖLTŐIRAT

ERDELYI JÁNOS

NYOLCZADIK SZAROSPATAKI FÜZET

Kiadás helye: Szarospatak, 1870. évi
Kiadás ideje: május 15.

SZAROSPATAK

KÖNYVTÁR

1870

ELŐSZÓ.

Midőn ezelőtt hat esztendővel a „Sárospataki Füzetek“ című protestáns, tudományos folyóirat legelőször megjelent, helybeli főiskolánkban az akadémiai tudományok csak épen a tüzetesen protestáns szakisméretekre, tulajdonkép tehát csak az egyháziakra voltak szorítva, ide értvén, mint mindig, a szorosb értelemben vehető bölcészetet. Azóta sok tör-tént a tanügy körül; név szerint helyre állítottatott a jogi aka-démia, növekedett a bölcészeti kar, megerősödött az önálló képezde, sőt a városi népiskola gyakorló iskolává emeltetvén a népnevelés is tetemes lendületet vőn a tiszáninneri ref. egy-házkerület pártfogása alatt.

Nem ok nélkül foglaltuk tehát előfizetési felhívásunkba „az irói és tanári erők szaporodását és munkásságát“, s sahoz képest nem alap nélkül jeleltük a folytatást U j f o l y a m n a k.

Valóban, ha a mi gondolatunk célra jut, nem is óhajtnk egyebet, mint e folyóiratot egy részben a sárospataki ref. főiskola közegeül használni s ez által folytonosságban tar-tani a viszonyt magyar protestáns egyházunk, egyuttal főis-kolánk és az élet között; más részben az egyetemes tudo-mányügyet az iskola körén tul is figyelemmel s tanulmány-nyal kísérve tágitni a kilátásokat s ébresztetni a vágyat és áldozatkészséget a hazai protestáns tanintézetek erősbité-sére; mert, igazat vallva, iskoláink, még az ugynevezett akadémiaák is, a tudományok roppant előmeneteléhez képest, nagyon soknak érzik hiányát, mi nélkül a nevékhöz méltó álláspontra lehetlen emelkedniök.

De szemünk előtt lebegett ugyanekkor szolgálni az irodal-mat, eltérve ama régi s még ma is hallható előítélettől, hogy

a tanár adja elő a mit eléje adnak, és azzal megteszi kötelességét. Azonban, hogy példával kezdjük a cáfolatot, hol volna névszerint Németország tudományos irodalma, ha majdnem harminc egyeteme tanárainak munkásságát kivennők belőle évenként vagy századok óta. Ellenben mi volna más részről a mi tudományosságunk, ha a XVII. század írói munkássága együtt nőtt volna az idővel mind e mai napig?

A mi gondolatunk szerint a tudományok ügye nagy részben a tanárok munkásságával együtt jár. Emelkedik és száll alá részvétők szerint. Mert a rendezett életben minden osztálynak megvan a maga tenni valója; a tanárok mulasztásait államférfi, katona vagy pap sohasem pótolhatja.

Senki nem fog immár csudálkozni, ha folyóiratunk ezentul az egyházi szaknál tovább terjeszkedik. Ez a protestáns elv természetében alapszik. Egyházunknak már épen az a dicsősége, hogy midőn ama végetlen elvet vallja, a tudományok minden nemű gyarapodását befogadja, a szabad gondolkodást fejti, sőt az ítészet megtámadását is elbirja. Hanem másfelől csudálkozásra méltó, hogy épen ily előföltétek mellett hazánkban ez idő szerint nagyon másod rendű érdekelt-ség tapasztalható iránta.

Ugy mondják, hogy a politikai élet zsibbadtsága teszi e meglangyulást. Nem lehetetlen. De, hát a protestantizmus csak révpárt-e hová az életből kiszorított eszmék menekülnek? Vagy most épen nincs erre eset? Valóban összevetve a jelen évtizedet az előbbenivel, van különbség az eszmék iránti türelemben, s meglehet, hogy ez téteti össze velünk karjainkat, mintha minapi küzdelmeink minden jövőre elég volnának immár.

Ily gondolattal végetlenül csalódnánk. Sőt föl kell valahára ébredni bennünk azon tudalomnak, hogy nem elég külső izgatás, nyomás vagy épen üldözés idején vagy ellenében tanusítani erélyt és kitartást, hanem meg kell szokni az önértet dicsőségét, mely nem csupán a visszahatás (reactio) diadalára van szorítva, hanem kész magából indulni, csend-

ben és viharban előre törekedni, s erélyét a folytonos hatásban (actio) mutatni meg.

A protestantizmus, igaz, politikai jellemű volt kezdetben, de az üldözés miatt. Eme kezdeti állapoton jóval tulva-gyunk. Megértette e nagy igazságot az állam, és felhagyott minden kényszerítéssel. Magunktól függ sorsunk javítása, emelése. Nagyot vétenénk, ha magunkra hagyatva be nem látnók, hogy üldözés nélkül is lehet boldogulni, sőt csak az ily előmenet az igazi, a valódi ember, mely nélkül a pro-testantizmus csak merev oppositio.

ÁRVAI JÓZSEF

AKADÉMIAI TANÁRI

S Z É K F O G L A L Ó B E S Z É D E.

Sárospatakon szept. 14. 1863.

Mélyen tisztelt gyülekezet!

E tudományos intézet körében, hol a legszentebb ügy oltára körül annyi nemes kebel munkássága öszpontosul, annyi gondolkodó fő viraszt, annyi fáradhatatlan kéz soha nem lankadó szorgalommal foglalkodik, méltán feleslegesnek lát-szik, szót emelni a sokképen feldicsőített ügynek, a nevelés e földön legboldogítóbb, áldásaiban, malasztjában megszen-telt ügyének fontosságáról. Hol a tények a századok halla-tára beszélnek a mult és jelen dicsőségéről, ott feleslegessé vált egy erőtlen szózat; a fényes áldozatokban meg van di-csőítve az ügy, melynek oltára körül láthatólag összehal-mozta azokat a közlekedés.

A tények szólnak: feleslegessé vált minden beszéd, és mégsem hallgathatunk. Ha mi hallgatnánk, e kövek fogná-nak beszélni, e falak tennének nélkülünk az ügy nagyságá-ról bizonyosságot, e falak, melyekre csodálkozással tekint fel az idegen, s támaszt felőlők otthon az övéi körében még na-gyobb csodálkozást, dicsőítván olykor öntudatlan is abban, a

mit lát, azt, mihez gondolatban nem bír mindenki felemelkedni, a nevelésügyet.

Én ez ügyet dicsőítem, nem azon szerénytelen önbizakodással, hogy szavaim lángolóbbá tegyék a közlekedést: az én dicsőitésem nem egyéb, mint a hódolat áldozata a derék ősök emléke előtt. Ők nemes harcot vívtak bátorsággal a csatatereken, bölcseséggel a törvényhozásnál; ők voltak a magvetők, mi az ő munkájukba állottunk, s izleljük a drága gyümölcsök édességét, melyeket az ő hűségök ápolt; az ő nevék lángbetűkkel van felírva, az ő nevék örök fényben ragyog hazánk és egyházunk tudományos egén s örök éberségre inti a netalán szunyadni kezdő utódokat, örök tevékenységre a nehéz harcokban megfáradt erőket.

Azt hiszem, illő a maga helyén visszatekinteni a múltakra, s megújítani a hálás megemlékezés szent adóját a nagy ősök iránt; mert csak addig leszünk mi örökösei az ő erényeiknek, míg érdemeikről hálával megemlékezünk. Titeket, egyházunk oszlopai, kik annak alkotványát erős vállakon hordozzátok, bölcs irányadók, nehéz harcokban megpróbált vezetői a közügynek, titeket mi nem magasztalhatunk illően: a ti dicsőítésteeket a későbbi idők, a jövő századok követelik magoknak, hanem azt mélyen érezzük, hogy az emberiség legtartósabb hálára van kötelezve azok iránt, kik boldogítása végett a nevelés ügyének nagy szolgálatokat tesznek.

A nevelés szabályozza az ember gondolkodását, formálja lelkületét. A szent sir felett folytatott háboru Európának egy millió harcosába került, míg Arábia népei a proféta zászlója alatt az őrzöngés dühével harcoltak a kereszt dicsősége ellen; az ember Spanyolországban tagja lesz az inquisitio-nak; itt gályákra küldi az agg lelkészeket a hit dicsőségeért; ott ma Bertalan-éjt rendez, holnap bezárja a templomokat, melyekre szerinté nincs semmi szükség; amott leborul a Dalai Láma, leborul saját faragványai mint imádott istenségek előtt. Ily roppant meghasonlásban van az ember önmagával! Szereti magát a látható világ remekéül tekin-

teni, de lehet az erkölcsi és polgári élet szörnyetege, — a mint neveltetett. Kik gondolkodásának nemes irányt adnak, azok teszik öt valódi emberré, azok juttatják el önmagához.

A nevelés alatt nem értjük kizárólag azon foglalkodást, melynek öntudatos célja az egyén lelkiületének s egész valójának tervszerű átalakítása. A nevelésnek, ha az alatt magasabb szellemi álláspontra helyezkedést kell érteni, másnemű tényezői is vannak. A természetben, mely vakon hódol önmaga előtt is ösméretlen törvényeinek, roppant paedagogiai munkásság vagy inkább paedagogiai kényszer mutatkozik. Kezei közt vagy megsemmisül az egyén, vagy kénytelen lesz többé kevesbbé tulemelkedni önmagán, kénytelen lesz saját szellemiségéhez folyamodni, hogy mestere ellenében megállhasson. A virágzó belga nép vagy elsepertetett a földtekéről, vagy kénytelen lesz gondolkodni, hogy a természet hatalma ellenében magát fentarthassa. A természet ádáz nevelési rendszert vagy helyesebben szólva eljárást követ, s mennél ritkébbak azon kényelmetlen változások, melyek közé helyezi az embert, annál kisebb mértékben fog benne kifejlődni a szellem reactioja s illetőleg élete. Az éjszaki sark közelében lakó eszkimó s a kenyérfa árnyékában a munkátlan néger talán soha sem fog eljutni a szellemiség azon fokára, melyre Középeurópa népei felküzdötték magukat.

A természet kezében az ember folytonosan a mester gyámsága alatt áll, a mester bilincsei közt marad, mindenüvé eljuthat, csak valódi emberiségi álláspontra nem. Ez eljárás ösztönszerű, de nem öntudatos, rendszerre ki nem fejlődhetik; mert e tekintetben maga az egésztest mozgató erő, a külső természet sem elv, hanem potentia, melynek teljeséggel nem feladata az emberre nézve mindent bevégezni a paedagogiai téren. Itt nincs egyéb, mint pusztán külső hatás, melyre talán századok, talán ezredek mulva következik egy nemesebb belső erő fellobbanása; pusztán külső hatás, mely leginkább az egyéni lét fenmaradásának ösztönét zaklatja s azzal min-

dent bevégzett, szellemi, erkölcsi és eszthetikai érdekek, tisztább emberiségi eszmék és fogalmak sejtelme nélkül. A természet a nevelői munkásság terén a kezdetnél marad; nagy művét az ember körül bevégezni nem képes, öntudatlanul oly magas erőkkel ruházta fel, melyeket kifejtteni nem bír: a természet az emberben, a nélkül, hogy arról sejtelme volna, meghaladta önmagát.

A szellemvilág az ember világa, hol csak az ember lehet mestere önmagának, s míg csak testi szemekkel néz és vizsgál, addig, ha mindent látna is, semmit sem foghat fel. A külső szemlélet tárgyai legnagyobb részben pusztán tünemények; a lényeg azok háta megett áll, hová egyedül a szellem hathat el: a valót csak gondolatban lehet feltalálni.

Hogy az ember ezen valóban hozzá illő álláspontra jusson, ha már kívül nem helyezkedhetett a természetben, vele polaris ellentétbe kell jönie. Ehez egy részről több nyugodtság, más részről több érdekelttség kívántatik, mint a mennyit a természeti állapot nyújthat az embernek: ennek szükséges feltétele a társadalmi lét, a társadalmi csatlakozás. S akár mily vad és durva, de végre is egy népcsoport volt azon kör, melyhez Orpheus lantján a művészet géniusa leszállott. S tudjuk, mik történtek ott: míg az egymás ellen emelt kéz aláhanyatlott, míg a vad kebel olvadozni kezdett, az elbűvölt csoport észre nem vette, hogy előtte egy addig ismeretlen világ képei tűnnek fel, melyeket elég volt egyszer látnia, hogy szemeit azoktól többé el ne fordítsa. És az egyszer megindult kebel előbbi vadságába vissza nem süllyedhetett, a szivekben csendes habzásnak indultak a szelid érzelmek, a rengetegek lakói oda hagyták az odvas tölgyeket s a földbe vájt rejtekek helyett egyszerű lakok emelkedtek, munkához látott saját tűzhelye körül az ember, kevéssel előbb még a vadon fia, s a kiket csak a véletlen hozott össze, elválhatatlanul egyesített a közös cél: a közös munkát biztosította a közös védelem, megalakult minden előleges szerződés nélkül a társas élet benső szövetsége. Az új élet új formákba öltö-

zött, és a mit mindenek felett ki kell emelni, bővült a nyelv: az új gondolat, új érzelmek, új állapot kifejezésére új szókat rebegett.

A társas élet fejlődésében a nevelés magasabb hatványra lép. A társas élet egy nagy iskola; annak ezerféle alakzata, pillanatonként feltűnő változatossága ezerféleképp hat a lélekre s temérdek ismerettel gazdagítja azt. Ha a civilizált Európa akármelyik fővárosában a művészet összehalmozott remekei közt széttekint a fagyos éjszak lakója, aligha hajlandó lesz hinni, hogy azon a földön jár, a melyen született, s minő különbség közötté és azon tanulatlan munkás között, ki azon műremekeket csekély napi díjért összehordotta, vagy minő különbség közötté és azon napszámos között, ki a repülő gőzösök körül a legkisebb szolgálatot teszi! Így emeli az embert észrevétlenül magasabbra a közélet iskolája, mint a hajóst a duzzadó tengerár.

A társas élet paedagogiai munkássága még itt nincs bevégezve: a külső hatás hullámcapásai mozgásba hozzák a belső erőket, szellemi tevékenységet szülnek. Ki új tárgyakat lát s vizsgál, gondolatai azok körül észrevétlenül megsokasodnak, megtermékenyülnek. Talán az öntudat színvonalán alul álló eszmék rokontárgyak feltűnésére vártak, hogy a lélek mélyéből előröppenjenek, vagy talán a külső jelenség mint villanyerő hatott a lélekre, mely e hatásnak a belső erő fellobbanásával felelt, mindegy; végre is a tárgyak és jelenetek özöne közt megindul a lélekben az eszmélkedés, a gondolkodás folyama.

Azonban semmi sincs oly változó és ellentétes mint a gondolat, mint a képzelődés belső világa, s annak ellenmondásait soha sem fogja tisztára hozni az anyagi világ s a társadalmi összecsoportozás. A gondolat, az eszme az éltető principium, mely a magasabb emberi intézkedésekben testet ölt magára, s az embervilág sorsát az eszmék és elvek döntik el, melyeket vall és követ. De ez eszmék világa egy magasult világ, hová csendes elvonultságban az elmélődés nehéz

munkája közt juthat el a magasult lélek, s a kik nagy elvek legelső hirdetői voltak e földön, azokat az ég küldöttei gyanánt tekintette e világ. Ezeknek utódai azok, kik az általok kihirdetett igazságoknak terjesztői e földön. Ezekről mondja a proféta: „a bölcssek fénylenek, mint az égnek fényessége, és a kik sokakat az igazságra visznek, miként a csillagok örökön és örökké fénylenek“. Igenis, van a fejlettebb társas életben egy osztály, melynek gyönyörű feladata terjeszteni az ismeretkör határait, megvilágosítani a setét elméket, örködni a legszentebb érdekek, az erkölcsiség érdekei felett. És ez nagyszerű hivatás, ennél nagyobb szolgálatot nem lehet tenni az emberiség érdekében.

A tudatlanságnál nincs nagyobb átok az emberen. Mennyi alaptalan félelem és rettegés szorongatja a meg nem világosodott elméket, miként támad önmaga ellen egy tudatlan néptömeg, miként akadályozza a legnemesebb munkát, mely megváltására volt irányozva, mint lesz az erőszak kezében vak eszköz, mely földhöz sújtja önmagát! A népek sorsa a népek kezébe van letéve, s hogy mindenfelé annyi nyomor és annyi szenvedés, az a lelki setétség átka a népeken. És e közszerencsétlenségnek semmi sem vethet véget, csak az ébredő népszellem.

A közmiveltség a közjólét biztosítója; egy durva kéz száz nemes kebel nyugalalmát dulja fel s ezrekre hoz inséget és nyomort, s midőn a miveltség szent örökségéből az emberiség kilenc tized része ki van tagadva, lehet-e csudálni, hogy az összes nem érzi boldognak magát? Sőt inkább csudálni kell, hogy az egésznek sorsa még elviselhető. Miért bukott el nemes harcokban e földön annyi szent ügy? Mert nem találhatott rokonszenvre a rövid látású tömegnél, mely óriás hatalmával megvédte volna.

És mégis a tömeg, a nép miveltségének munkába vétele azon nagyszerű intézkedések közt, melyek az egyetemes emberiség sorsát érdeklik, mondhatni, a legutolsó volt. Európának van ezelőtt ezer évvel alapított universzitása, de a népis-

kolák ajtaját a reformátorok zárva találták s ezelőtt másfél századdal egy képezde sem volt sehol. A tudományos világ munkásai 800 éven át észre nem vették, hogy az épületnek, melyet oly magasra emeltek, nincs elég széles alapja. A nazáreti bölcs így szólott tanítványaihoz: „menjetekek el és tanítsatok minden népeket,” előtte másfél ezer évvel így kiáltott fel az ó szövetségi törvényadó: „vajha minden népek proféták volnának!” Mily késő kezdette szavokat megérteni a világ! A tudomány közös kincs; az emberiség ellen vét, ki azzal egyedáruskodik. A mit e részben a századok küzdelme eredményezett, a multak összes hagyománya, mindnyájunk öröksége, melyből jogosan kizárni senkit sem lehet. A miveltség rendszerébe mindenkit be kell léptetni, s vajmi temérdek mulasztásokat találunk e részben, ha a népek életén és institutioin végig tekintünk!

Vessünk e végett egy futólagos pillantást az emberi közmiveltség történetére s a paedagogia multjára.

Kezdjük a keletieken, hisz úgy is ott ütődött ki az emberi élet és miveltség legelső szikrája.

Kelet lakói felette élénk képzelődésök, az érzelmek teljességéből fakadt ábrándjaik, velök született mysticus hajlamuknál fogva az ideális világ képeivel foglalkodnak legörömetesebb: a vallás foglalja el őket egészen. De ép ez ellenállhatatlan ösztönnél fogva vannak akadályozva abban, hogy a vallás igazságai körül önállólag foglalkodjanak, ép ez ösztönnél fogva boldogítja őket mindaz, a mi a vallásból foly, vagy a miről azt mondják, hogy azzal összeköttetésben van, igen, a miről azt mondják, mert ott a papság, a vallás igazságainak, a vele közlött isteni titkoknak letéteményese, gyámsága alatt tartja az egészet, s ezért a vallás, mely egy bizonyos rend hatalmába került a többiek kizárásával, lett a tömegre nézve a miveltség tápláléka és bilincse. Így van ez keleten mint nyugaton, úgy a Ganges mint a Tiberis partjain, szóval mindenütt, hol sajátlagos papi rend uralkodik. Azon eljárás, mely az ember gondolkodását ekkép szabá-

lyozza, bizonynyal nem más, mint magának a szellemnek lebilincselése, ennél fogva ellentéte a valódi nevelésnek s emberi művelődésnek.

Kisebb nagyobb különbséggel ez a keleti népek közmíveltsége. A papság ott legkevesebbé sem törődött azzal, hogy az ifjúból polgárt és valódi embert neveljen; legfőbb vallásos erény volt vakon hódolni a bálványoknak, végezni a lelketlen külsőségeket, melyek végre az ó testamentomi vallásos míveltséget is kivetkőztették minden szellemiségéből, s kioltottak a nép lelkéből minden fogékonyságot tudomány és művészet iránt, s az emelkedett szellemű királyok, Dávid és Salamon nemzete végkép alásülyedt, s az itt-ott feltűnő csoportok, egy roncsolt test széthullott tagjai, nem a nemzet életének: a nemzet halálának emlékei.

A Salamon neve alatt lévő iratokban paedagogiai míveltség forrása buzdult meg: ő a bölcseségre int; de ez nem kevesebb, mint végcélja a művelődésnek, az eszközökről senki sem gondoskodott. S ezért a hébereknél szoros értelemben vett paedagogiai míveltségről, tudományosságról szó sem lehet, noha a közvetlen isteni vezérlet és fegyelmezés alatt álló összes állam és népélet nem egyéb, mint egy nagy paedagogiai dráma. A darab régen ki van játszva, a függöny majdnem két ezer évvel ezelőtt végkép legördült, és a szereplők nem birnak lelépni a színpadról, hol csak mint a sirokból kikelt árnyékok jelennek meg.

Tudva van, hogy a kásztaszerkezetű Egyiptomban, hol az ember jövő életpályájára a születés által volt elválasztva és legtöbb esetben elkárhoztatva, a papság, melynek egy része, mindamellett hogy az egész rend sok szép ismeret birtokában volt, maga sem tudott olvasni, csak a felsőbb rendeknek engedte meg a szent könyvek olvasását a bálványok imádásáról és a cultusról. Mi lábon áll ott a népnevelés, nem szükség bővebben fejtegetni. Mindenütt e földön, úgy a Nilus partjain mint az Apenninek tövében egyaránt

igazolhatlan eljárás a szent könyveket, az életnek kutfejét elzárni a szomjazó lelkek előtt.

A görögöknél a tudományos műveltség magas fokra emelkedett, dolgozataik sok részben felülmulhatatlan remek-
kek. De e műveltség a népre nézve megközelíthetetlen volt, nem gondoskodván érdekében közintézetekről az állam. Lykurg a maga rendszerében a nevelésnek nemcsak célját jelelte ki, hanem egyszersmind módját is megszabta, még pedig oly ridegséggel, mely lehetetlenné tette, hogy a spártai nevelők közt a paedagogia gyakorlatilag mint művészet, elméletileg mint tudomány fejlődésnek indulhasson. E mellett Spárta nem nézte annyira helotáit, hogy félig civilizált, félig vad műveltségét velek megosztotta volna. Végre is felletett sok nehézséggel járt s egyáltalában nem népies szellemű volt a görög műveltség.

Mint a görög úgy az olasz földön sem voltak állami tanintézetek egész a császárok koráig, midőn az önkény és zsarnokság nyomása alatt megszűnvén az államélet nyilvánossága s vele a szólásszabadság, mely a gyakorlat útján annyi jelesek nevelt, már magában az államhivatalok alkalmas egyénekké való betöltése végett is nélkülözhetetlenekké váltak a tanintézetek. A keleti és nyugoti császárok iskolákat alapítottak, de nem hogy felköltse az általok megdöntött népszellemet, hanem hogy bürokratákat neveljenek, kiknek kezei közt nem sokára szétpattant az önkényesen kezelt államgépezet, s egy sirba temetkeztek dicsőség nélkül a rendszer, az állam, a nép és a kik őt elbuktaták.

Rómában a császárok koráig az állam nem törődött a neveléssel: az a család teendője vala. S mielőtt nyilvános pályára lépett volna az ifju, nagytehetségű államférfiak, szónokok, hadvezérek, jogtudósok oldala mellett gyakorlatilag képezte magát az életre, igyekezvén elsajátítani a mester fogásait s vévén tőle alkalomszerű utasításokat. Így készültek kevéssel ezelőtt egy részben hazánk ifjai is a nyilvános életre a jelesek oldala mellett, s nem egyszer volt alkalmunk

látni, hogy az ifju, kinek talán nem voltak kitünő iskolai érdemei, a nyilvánosság előtt a közügyek harcában az ünneptelt férfiak sorában vívott.

Hol megszűnik az államélet nyilvános lenni, ezen meszteri és egyenesen az életre képző paedagogiai befolyás is megszűnik s egészen az iskolákra megy át, meglehetősen nagyobb tudományossággal, de többnyire kevesebb szerencsével, gyakorlatiassággal és életbölcseiséggel.

Róma világuralomra törekedett, s ezért oly egyetemes míveltségre, valódi humanitásra kellett törekednie, melynél fogva képes legyen a világ minden népeinek vallását és viszonyait magába fogadni. S ez általánosságnál fogva öntudatlanul egyengette keblében utát a keresztyénségnek, mely a legmagasb paedagogiai elv vagy inkább az emberi mívelődés minden mozzanatát magába ölelő paedagogiai rendszer.

A római császárok uralkodása alatt a nép sorsa s azzal együtt az alig tengődő elemi oktatás is folyvást alább szállott, tehát semmi emelkedése a közoktatás ügyének majdnem 500 éven át. Jöttek a költöző népek, hozván szívökben szabadságszeretetet, hódítván a népeket s hódolván lassanként a keresztyénségnek, de gyűlölvén a tudományokat. Theodorik kedvelte a tudósokat, de azt nem akarta, hogy a gót ifjuság tanításban részesüljön, s halálával a főbbek meg nem engedték, hogy a koronaörökös oktatást vegyen a tudományokban, melyek, bár a biblia már a IV. században gót nyelvre le volt fordítva, érezhető előmenetelt nem tettek, nem, egész a Nagy Károly idejéig. Ő, a szászok meghódítója, belátta azt, miszerint egy nép megtérítése végett nem elég, hogy bálványai fegyveres kézzel elkoboztassanak, célul tűzte ki a közértelemiség munkába vételét. Nem tartotta elégnak, hogy a kolostorokba zárkozott szerzetesek egy része, mely írni és olvasni tudott, azok tanításával foglalkodjék, kik hasonlóképen zárdai életre szánták el magukat; kimondotta, hogy az ifjuságnak tanulnia kell, s nem félt, hogy harcias szellemét,

melyre a hódítónak oly nagy szüksége volt, megrontja az iskola.

Nagy Károly nyitott utat a tudományosság előtt a kolostorokból az életbe; az ő szavára állottak elő teljes számmal a keresztyén iskolák. Ő a mély elme bölcseségével azt is belátta, hogy a nép mivelődését csak úgy lehet sikerrel munkába venni, ha előbb a tanítói hivatalra alkalmas egyének képeztetnek, s hogy azoknak ne legyen más teendőjük, mint a tanítás, azaz hogy egy egységes, addig még ismeretlen tanítói testületnek kell létre jönie. E nagy gondolat eredetileg a Nagy Károly gondolata volt, érett és józan gondolat, nem vaktában felmerült ötlet, cél és mellette az eszközök, tehát nem kevesebb mint terv, a népnevelés nagy munkájának terve, melyről kicsinylőleg, melyről ama valóban nagy ember dicsőítése nélkül szólni nem lehet, mindamellett is, hogy a siker kezdetben alig érezhető volt; mert nagyon éretlen gondolkodásra mutatna azt várni, hogy midőn egy világtörténeti elv kimondatott, minden következményeit rögtön magával hozza.

A keresztyén népiskolák a Nagy Károly szavára állottak elő, s ebben nevének maradandóbb emléket emelt mint hódításaiban. Tudjuk, hogy ő a középkorban élt. Megszoktuk már a középszázadokról fel sem vevőleg, sőt megvetéssel szólni. Pedig azon kor, mely a keresztes háborúkban annyit áldozott a kegyelet emlékeiért, nem volt minden lelkesedés nélkül, s azon századok, melyek a közértelmisség munkába vétele iránt annyi fogékonysággal birtak, nem voltak kivételkezzve minden szellemiségből: a népiskolák felállításának di. csősége azon századokat illeti. Igaz, hogy az új kor a régi alkotványt a tudomány elvei szerint mesteri kezekkel rendezte el, de az alapítók a középkorban éltek.

Már magában az által, hogy egy külön álló tanítói testület jött létre, szükségkép fejlődésnek indult a paedagogia, előbb mint művészet, később mint tudomány. Kik folytonosan ugyanazon munkával foglalkodnak, a gyakorlás által

könnyűséget szereznek a kivitelben, lassanként könnyítő fogásokhoz jutnak, mi reflexióval jár, elvekre vezet, melyekből további gondolkodás útján kifejlik a tudomány. A középkor sok készletet és adatot szolgáltatott át az új kornak, az iskolákat és az eljárás érezhető hiányait; s ugyan amaz intézkedések és tökéletlen próbák előzményei nélkül tehetett volna-e az új kor gondolkodásában oly óriási előhaladást a paedagogia?

A reformáció, melyet eléggé elfoglalt az egyház rendezése, tüzetesen nem foglalkodhatott az iskolák ügyével. Míg némely városok hatalmasan sürgették a népiskolák felállítását, mások nem voltak hajlandók érette áldozatot tenni; az elemi oktatás vándor tanítók kezére került, s a mily mértékben terjedt, ép oly mértékben kezdett rossz hirbe jöni a közvélemény előtt. Irni és olvasni tudó mesterek jártak faluról falura, cégérek hirdeték megérkezésöket, s tanították azokat, kik hozzájuk folyamodtak, írásra, olvasásra és könyörgésekre; egy helyben maradtak, míg elegendő számmal voltak, kik szomjuhozták a tudományt és fizettek; s a mester megélhetett jövedelméből. Majd úgy nevezett *bacchansok* indultak utnak egész csapatokban egy mester vezetése alatt s tanítottak, a hol volt, ki fizessen. Nem mutatna elég éles tapintatra, ha a *bacchansok* fellépésében a közmiveltség életjelenségét, paedagogiai törekvések lassu érítését nem bírnók ujjunk hegyére venni. Volt már közönség, mely érezte az alkalom szükségét, hogy tanulhasson; voltak egyének, kik egyenesen néptanításra adták magokat s a közönség eltűrte sőt eltartotta őket. Más részről az is áll, hogy eme studiumok a népnevelést chaoticus rendezetlenségben s alaktalanságban találják, de minden esetre a fejlődés mozgalmi közt. És ez a köznevelésre nézve azon kor, melyben a nagy eszme hatalmasan küzd a hozzá nem méltó eszközökkel.

Hogy a néptanítói állás mondhatni századokon át nem méltányoltatott kellően, annak egyenes okát mindenek előtt az eredeti intézkedések kisszerűségében lehet feltalálni.

Kézdötlegos hitelének nagy kárára volt az alkalmas egyének és eszközök hiánya*). Egy nagyszerű elv és intézkedés, mely dönt és határoz a világ sorsa felett, meg nem valósíthatott előkészületek nélkül. Mennél magasabb az eszme, annál lassabb a külső nehézkes formák hozzá idomulása: a népnevelés magas eszméjének egy időre el kelle törpülni saját nagysága előtt. És az eszmének, ezen immanens nehézségek mellett, a tömegben kellett magát megdicsőítnie, pedig tudva van, mily kevés súlylyal bírt azon időben a nép fogalma a feudális elvek nyomása ellenében. Mily keveset érőnek látszott a megkezdett munka, miután oly értéktelen anyagra pazéroltatott, melyből az idők elfogult gondolkodása szerint becses művet formálni nem lehet.

Meg kellett döntení e szerencsétlen nézetet: megdöntötte azt a protestantizmus. A reformáció kivében a hierarkhia kezéből a mennyország kulcsait, a hit templomába, a hívők kezei közé tette le, s a hit országából kizárni senkit sem lehet. És mert a hit a hallásból van, a hallás pedig az ige által: a tanítás, mely által terjed az ige és a hit, a vallásos lelkiösmeret szüksége lett. És a hol érvényre emelkedtek e szavak: „olvassátok az írásokat,“ és a mely nép előtt megnyíltak a szent könyvek, meg kellett nyílniok az iskoláknak is.

A munka folyt, de szellem nélkül, gépiesen rendezetle-

*) Poroszországban egy 1722-ben megjelent királyi rendeletnél fogva falusi iskolatanítókul csak szabók, takácsok, kovácsok, kerekgyártok és ácsok fogadtathattak el, s 1738-ban megparancsoltatt, hogy az egyházfin és iskolamesteren kívül szabót nem szabad a faluban megtűrni, oly iskolatanítóknak azonban, kik semmi kézi mesteriséghez nem értettek, megengedetett aratás idején 6 hétig napszámra járni. Azonban minő emelkedése az ügynek a porosz nép gondolkodásában egy század lefolyása alatt. Mint Bihari Imre a prot. egyh. és isk. lapban közzétette: a Berlinben 1848. május havában összeült nemzeti gyűlésen a nép által választott képviselők közt nyolc iskola tanító foglalt helyet.

nül. Több helyen a protestans államokban is két száz évvel a reformáció után a néptanítótság egy kézművesnek csak mellékfoglalkodása. A régi idők megjelentek új kiadásban, semmi sem maradt el, csak a tartalom: ismét a Genezaret halászhai tanítottak és a publikánusok; de most nem volt meg beszédökben a kenet és az ihleltég.

E szerencsétlen helyzetből a Pestalozzi szelleme ragadta ki a népiskolát, illetőleg a közmíveltséget. Ő volt a didaktikai elvek nagy mestere, egy didaktikai öntudat. A tudományak kellett megszólalnia, hogy az ügy oly fontosnak tekintessék, mint a minő valóban. Pestalozzi az egyoldalú objectivitásból merészen kilépve, a sokkal szélesebb subjectiv alapon állította fel rendszerét. Ő a nevelés és oktatás célját nem a növendéken kívül kereste, nem egyik vagy másik tantárgyban, egyik vagy másik kézikönyvben, Luther kisebb vagy nagyobb katekizmusában találta fel; hanem a bölcsész és paedagog azt vizsgálta meg, hogy a növendékben, kit vezetnie kell, miféle nemesebb lelki erők vannak, s követelte, hogy az oktatásban mindazok kellő szellemi táplálékot nyerjenek. Követelte a lélek összes erőinek és tehetségeinek összhangzó és természetyszerű fejlesztését, mely belülről hat s idéz elő életműves nevededést és nem kívülről tapaszt s tömi be az ismeretet. És ez nem oly gépies munka, melyet a különben minden becsülésre méltó kézműves osztály is elvégezhet; ő a neveléstől azt követeli, hogy az az ember belső nyugalma és csendességét adja meg, és ez nem annyit tesz, mint a katekizmus feleleteit a növendékbe beírószaakolni. Ő nemcsak feladatát jelelte ki az elemi oktatásnak és nevelésnek, hanem a kivitelről is a legalaposabban gondolkodott; didaktikai, módszertani elveket mondott ki, melyek alkalmazása újabb irányt s roppant lökést adott a paedagogiai munkásságnak, bő anyagot szolgáltatott az elmélődésre, sajátlagos irodalmat hozott létre, s megtanította az embereket, hogy ne szóljanak becsmérőleg az elemi oktatásról, melynek legsarkalatosabb elveit sem ismerik, azon

feladat, melyek szerencsés alkalmazása, teljes és tökéletes keresztülvitele a késő századok feladata lesz, sőt mondhatni bevégezhetetlen munka.

A Pestalozzi fellépése nagy figyelmet ébresztett mindenfelé; az általa előidézett paedagogiai mozgalmuk hullámcsapásai messzire elhatottak; elemi iskoláját magas állásu egyének, államférfiak, fejedelmek is meglátogatták, mely a mester külső ügyetlensége mellett is rövid időn európai hírűvé lett. Igen, a Pestalozzi érdeme nem a gyakorlatiasság, nem a kivitel, tehát nem a paed. művészet, hanem a paed. tudományosság. E téren is minden rendszer nélkül, ötletszerűleg mondotta ki az elveket, melyek megdöbbenették a gondolkodó főket, kik késlekedés nélkül azok feldolgozásához láttak.

Mit a tudomány ekkép megalapított, nem késlekedtek életbe léptetni az államok s főleg a német földön rövid idő alatt nagy számmal állítottak fel képezdék, hogy taníttassék azokban az elemi oktatás és nevelés elmélete mint tudomány és gyakoroltassék mint művészet.

E végett állítottak fel képezdék is, sajnálni lehet, hogy nem egy századdal előbb.

Fajunk nemes fogékonyságot tanúsított mindenkor a civilizáció érdekei, eszméi és institúciói iránt. Kebelében megerősödött a keresztyén hit s úgy szólván minden erőszak nélkül, míg a poroszok közt fegyverrel kellett az előtt utat nyitni három századdal később; Kálmán király miveltségben meghaladta korát, megelőzte az idöket; a Mátyás könyvtárhoz hasonlítható nem volt Európában; és mint Wallaszky Pál előadja: *Tota Europa eruditi in Hungariam confluebant, agmineque quasi facto, in laudes principis hujus effundebantur. Ugyanazon irónál a XVI. században élt öseink ne verbis solum literarum progressum promovere viderentur, ipsi certe (principes et optimates) imo communitates etiam civitatum mascule manum admoverunt, adeo*

ut vix fuerit magnas, vix urbes atque municipium, qui non gymnasium, studiis altioribus, propriis aperuissent sumtibus. S az idézett író szavai szerint: habet id prae Germania patria nostra, quod ultra medium seculum prius gymnasia illustra instituerit, quam id ibi factum est. Azok, kik ily intézkedéseket és áldozatokat tettek, teljességgel nem voltak, mint egy lelkiisméretlen író állítja: barbari, imo, quod pejus, indole, quae ferre sapientiam non videtur, praediti. Hazánknak fél századdal előbb voltak tudományos intézetei mint Németországnak, s maga e főiskola több mint három század óta nevel protestáns lelkészeket, csaknem negyedfél század óta iskolatanítókat.

Azonban a sajátlagos irányu és feladatu képezés nem volt szakilag munkába véve, pedig azt másnemű bár legalaposabb elméleti készültség sem adja meg, azt egyáltalában nem lehet függelékeül tekinteni, nem, még a legszélesebb tudományos miveltségnek sem. És feltéve, hogy a multa nézve teljesen elegendő volt ez intézkedés, a jelent többé ki nem elégíti. A paed. tudományok óriási előhaladást tettek, a megtisztult elvekre fektetett okszerű eljárás hasonlítathatlanul nagyobb sikert mutat fel; a növendékre sokkal nagyobb teher nehezül, melyet az ügyes ellensúlyozás tesz észrevehetetlenné; s a nehéz és fárasztó munka ügyes vezetés mellett élvezetessé lesz, és az eredmény nem ritkán minden várakozást, sőt el lehet mondani minden képzeletet meghalad. És ez átídomító, hogy ugy fejezzem ki magamat, e plasztikai művészet megérdemli azt, hogy komoly tanulmány és gyakorlat tárgya legyen. Nem tennénk meg mindent a tudomány, nem az újabb nemzedék érdekében, ha a paedagogiai tudományosságra kellő figyelmet nem fordítanánk.

De ezt követelik a legnagyobb fontosságú nemzeti érdekek is. Hazai és társadalmi viszonyaink másfél évtized óta legnagyobb részben nem a régiek: a nép, mely azelőtt nem tartozott a nemzethez, most annak zömét

képezi. Abból, hogy népünk ily jelentékeny állást nyert hazai nyilvános életünk rendszerében, szükségkép következik, hogy szellemiségének is emelkednie kell. Ezért a népnevelésnek tüzetesen és szakilag munkába kellett vétetnie: előállottak a képezdek, a tudományos intézetek sorában a legutóbbi évtized termékei.

E főiskola körében felállított képezde egy felekezet tulajdona, igen, azon protestáns felekezeté, mely előtt mindenkor imádott tárgyak voltak a vallás és a haza, s ezért ez tántoríthatatlanul a nemzet szolgálatában áll. Ki szerezhethet a haza előtt több érdemet, mint egy protestáns néptanító a maga egyszerű, a maga ismeretlen s csaknem elfelejtett állásában? Az ő munkásságának, az ő életének egyik legszebb feladata eszközölni, hogy terjedjen a nép között a forró, öntudatos nemzeti érzelem, a tiszta, romlatlan hazafias gondolkodás. A népben van az erő, s a milliókat megvesztegetni sem lehet.

A nemzetiségnek legnagyobb szüksége van saját öntudatára, hadd legyen hát élővé közöttünk minden kebelben. Le kell foglalnunk a közös célra minden erőket, hisz ugy is csak egy maroknyi nép vagyunk, körülvéve idegen s bizony nem barátságos elemektől. És a kik a haza testének templomát avatott kezekkel építgetik, életrendszerébe újabb erőket, újabb elemeket visznek, nem tiszteletre méltó munkások-e?

Azonban ezek a külső, látható világ érdekei leginkább. A népszellem egyoldalú, talán éppen materiális alapon nyugvó fejlesztése nem maga a fogalmilag bevégzett népnevelés. Különös figyelmet kíván a nép lelkében mélyen gyökerező vallásosság hatalmas ösztöne, mely ha a maga útján kielégítve nincs, észellenes uton és eszközökkel is ki fogja magát elégiteni. Mily fontosnak tekintette ezt a népiskola eleitől fogva, eléggé mutatja azon körülmény, miszerint volt idő midőn úgy vélekedett, hogy egész feladatát megfejtette, ha e részbeli kötelezettségének töie kitelhetőleg eleget tett. S melyik tanulmány vagy foglalkodás volna az, mely tárgya

fenségében ezzel megmérkőzhetnék? Van-e oly tantárgy, melynek igazságai oly leirhatatlan hatással volnának a lélekre?

A vallás az élet legnagyobb tanító mestere, a hit, remény, szeretet és vigasztalás kimeríthetlen forrása, az emberi cselekvények, érzelmek és gondolatok eltávolíthatatlan ellenőre, a lelkiismeret leghathatósabb ösztöne. Ez a legtisztább isteni törvény, melyben a legnagyobb szerencsével van megfejtve ama boldogító ellenmondás titokszerűsége, hogy míg a legszigorubban fegyelmez, ugyanakkor hí el a szabadságra. Az élet igazolja, hogy a mily mértékben fogy a nép között a tiszta vallásosság, oly mértékben terjed az erkölestelenség, s lehet-e annál szerencsétlenebb helyzet, mint egy, a hitből és erkölcsiségből kivetkezett tömeg közé jutni, hol sem az élet sem a vagyon sem a becsület nincs biztonságban?

Ha a vallás oly nagy fontossággal bír a nevelés rendszerében, tárgyalása méltán megköveteli a legérettebb megfontolást, igénybe veszi a paedagogia egész komolyságát. A nevelés terén gondosan kerülni kell minden bal fogást, itt kétszeresen. A protestáns lelkiismeret megengedi a szabad vizsgálódást e tárgy körül is, de nem engedheti meg, hogy valaki tiszteletlenül közeledjék ahhoz, a mi szent. Tisztázni kell a vallásos fogalmakat, de nem szabad porba tiporni azt, a mi isteni. Nem lehet törvényes jogaiból kiforgatni az ész, de azt sem lehet kétségbe vonni, hogy a vallás azon szent homályban legboldogítóbb, melyet reá isteni alapítója lehellett. A tudósok harca igen szép látványt nyujthat a közönségnek, lehet felette nagy érdekű a tudomány szempontjából; hanem oly hitelveket, melyekre nézve magok a tudósok sem tudtak még tisztába jöni, nem fog terjeszteni a néptanító; ő a legkapósabb divatos eszméknek sem hódol, hanem erősen megmarad a mellett, a mi a felekezet öntudatában megerősödött és megtisztult: ő a pozitív konfessionális állást fel nem adhatja; alulról vinni be a reformokat az egyházba, annyit ten-

ne, mint felforgatni az egyházat, s ehhez ő egyáltalában nem fog segédkezet nyújtani. —

Főtiszteletű egyházkerület s annak főtisztelendő és nagyméltóságu elnökei! Azt vélem, ez ünnepélyes alkalommal hivatalos állásomnál fogva számot kellene adnom mindarról, mi tartozik nézetem szerint szorosan a népnevelés körébe, mi a népiskola teendője s mi elvek szerint kell a munkát rendezni a siker reményében. Azonban a szokatlanul rakásra halmozódott teendők *) azt nem engedik. S e mellett a képezde vezetésében töltött hat, összesen 12 évre terjedő tanári pályám némi kezességül szolgál jövőben követendő eljárásomra nézve a főtiszteletű egyházkerületnek. A kezdet nehézségei le vannak győzve, a munka rendezve van. A képezde feladatát tisztábban látja bent a fogékony keblű főiskolai ifjuság, céljaiban hathatósan gyámolítja künn egy minden elismerésre méltó buzgalmu s a képezdével bölcs intézkedések nyomán összeköttetésben lévő tanítói testület. A népnevelés reformja tényleg munkába vétetett minden erőszakos rázkodás, minden zaj, sőt mondhatni minden észrevehető visszatetszés nélkül. Reménylem, hogy a munkát a legszebb siker fogja koszoruzni. S vajha a népnevelés eme fontos korszakában még egy népiskolai folyóirat szolgálhatna tájékozássul a közvéleménynek!

A mi csekély személyemet illeti: nagy örömemre és megnyugvásomra szolgált, hogy eddigi eljárásomat a főtiszteletű egyházkerület kegyes jóváhagyással fogadta; ezért az én terhem könnyű, az én igám gyönyörűsége volt. Én azt hiszem, felismertem a csillagokat, melyek után lépteimet jövőben biztosabban irányozhatom. Esedezem a főtiszteletű egyházkerület s annak bölcs kormánya kegyes gyámolításaért.

Nagyérdemű, diszes tanári kar! Azon időben hívott el engemet végzetem a különben is nehéz tanári pályára, melyben a tiszta protestáns gondolkodás és hazafiui hűség

*) Öt tanár beiktatása ugyanazon alkalommal.

kemény próbára voltak kitéve. A helyzet hasonlított azokéhoz, kik az új Jeruzsálemet építették, kiki egyik kezével munkálkodik, a másikkal a fegyvert tartja vala. Örülök, hogy oly testület tagjává lettem, melynek erős, osztatlan protestáns hazafini közszelleme a jó ügynek nagy szolgálatot tett, a nagy közönség elismerését s bizalmát kiérdemelte, s lett a főiskola a böles egyházi kormány vezetése és védelme alatt a hazai törvényes állapot öntudata. A tanári pálya csendben s viharban egyaránt nehéz, hol a közjó érdekében időnként egymás terhein könnyíteni kell. Nehéz pályám terhei közt én a tanári testület részéről mindig előzékeny, szíves támogatásban részesültem, mit hasonló készséggel minden oldalon lehetőleg viszonzni kívántam és fogok. Reményelem, hogy e viszony közöttünk az évekkel mindig bensőbbé lesz; ajánlom magamat jövőre is a diszes tanári kar szíves hajlamába.

Jeles ifjak! E főiskola háromezázados fennállása óta sok viharokat látott, a Báthory Zsófia kora volt reá nézve a leggyászosabb. Felkészült hadoszlopok állottak előtte, hogy megostromolják s egy köhalommá tegyék szent falait. A tanuló ifjuság nemes szíve mindent megbirt volna ez egyen kívül. Elbujdostak a lelkesek, s jövevények lettek a testvér hazában, és midőn ismét visszatértek, bár három éven át egy tanára sem volt a főiskolának — egymást oktattgatták a jó testvérek — e rendezetlen állapotban is kiterjesztették figyelmöket a vidéki iskolákra s rendben tartották azokat. Annyira meg volt érve 200 évvel ezelőtt a főiskolai ifjak lelkében azon tudat, hogy a magasabb protestáns műveltségnek a nép lelkéig kell gyökereit lebocsátani s hogy e főiskola nem valamely izolált tudományosság, hanem a protestáns közműveltség érdekében fennálló tanintézet. Keserű sors volna, ha a jelenkor ellivott munkásai nem tudnák annyira méltányolni az ügyet, mint méltányolták azok, kik 200 évvel ezelőtt éltek. A tengert nem lehet világító tornyokkal beépíteni: minden élethajónak legyen delejtűje.

Jeles ifjak! minden megtörténhetik, mert már minden megtörtént, de önökre minden körülmények közt számolni fog a haza és az egyház. A gondviselés az idők végéig minden vihart fordítson el e főiskolától, szentelje meg a protestáns ügyet, áldja meg a hazát! De ha az idők megneheziülnek, önök híven meg fognak arról emlékezni, hogy a maguk és mindnyájunk becsületéért felelősek.

AZ ERDÖDI MÁSODIK ZSINAT 1555-ben.

A magyar tudományosságnak aligha van jelenleg egy-egy nehezebb feladata, mint a hazai reformáció történetének kimerítő s hiteles megírása. Az ide vonatkozó emlékek s források nagy részét semmivé tette a viszontagságos idők pusztítása, más része emberi gondatlanság s részvétlenség miatt az irodalmi közhasználattól elvonva, elrejtve lappang szerkesztét. Az a mivel eddigelé hazai reformációnk történetéből birunk, korántsem valami élő szerves egész, hanem csak töredékek, szétszórva heverő barna csontok.

Innen van, hogy a legkisebb adat, a legcsekélyebb vonás is igen nagy érdekű előttiünk hazai reformációnk történetének mezején, s mindnyájan érezzük, hogy nagy figyelemmel kellene gyűjtenünk és megóvnunk mindent, hogy legalább a maradék képesítve legyen a nagy fontosságú feladat biztos megoldására.

Nem emlékszem, hogy egyháztörténelmi íróink, az ő világot látott műveikben megösmertették s méltatták volna valaha azon, több tekintetben nagy fontosságú protestáns zsinatot, mely 1555-ben Erdődön, Szathmármegyében tartatott volt, s mely, a tiz évvel az előtt ugyancsak Erdődön tartott zsinat után, második erdödi zsinatnak nevezhető.

Fogadja tehát a tisztelt olvasó ezen második erdödi zsinat végzéseinek rövid ismertetését.

A példány, melyet én bírok, s melyről alább számot fogok adni, ezen címet viseli:

Articuli, in congregatione partiali erdődensi a Magnifico Domino Georgio Batori anno 1555 coacto die 24. febr. conclusi.

De officio pastorum in ditione commorantium. Az Isten és az ő szent igéje után legnagyobb tisztelettel tartozunk az egyháznak, melyért a mennyei atya az ő egyszülött fiját adta áldozatul, s melyet szent lélekkel megajándékoz. Az egyháznak több rendbeli kincsei vannak. Van megváltója, evangélioma, kormányzó szent lelke, egyházi szolgálata; vannak lelki pásztora; van joga ezeket választani, meghívni és felavatni; van adománya az isteni tudomány értésére és magyarázására. Vannak sakramentomai; van saját hatósága és igazságkiszolgáltatása, melyeket gyakorol az Isten igéje szerint, mindenkor megtartván ezen szabályt: „az Isten igéjének nagyobb a tekintélye, mint bármely emberé, püspöké, vagy bármiféle zsinatoké, sőt mint magáé az egész egyházé“. A ki az egyháztól, a Krisztussali egységtől elszakad; nincs örök élete annak, hanem az Istennek haragja marad rajta.

I. ARTICULUS.

De officio pastorum.

A lelkipásztorságra alkalmas egyéneket kell felvenni, kiknek bizonyságlevelők legyen a szuperintendenstől és tisztvársaiktól. A szentírást éjjel és nappal tanulmányozzák; szorgalmasan tanuljanak és tanítsanak; az írást tisztán és józanul fejtegetessék, a haszontalan költeményeket eltávolíttassák.

II. ARTICULUS.

De Sacramentis.

A Krisztus által az evangéliomban rendelt sakramentókat mindenütt rendszerént ki kell szolgáltatni.

III. ARTICULUS.

De coena Domini.

Valljuk, hogy az ur vacsorájában Krisztus teste és vére igazán és valódilag jelen van, s a kenyérrel és borral adatik az azzal élőknek. A sakramentomban két dolgot kell figyelembe venni; egyik földi, t. i. a kenyér és bor, másik mennyei t. i. az ige, az ur teste és vére, mely a keresztfán érettünk feláldoztatott, Istent megengesztelte, hogy a hit és szentlélek munkája által Krisztus tagjai, örökösei s az örök életnek részesei legyünk. Ezért vétettek fel a mult évi óvári cikkekbe Irenaeus szavai. A transsubstantiatiot nem tanítjuk, hanem követjük a szent atyák nyomait, hogy t. i. a Krisztus teste és vére valódilag jelen van és működik a hívők szívében.

IV. ARTICULUS.

De confessione et absolutione.

Az ur vacsorájához csak azokat kell bocsátani, kiket a lelkipásztor vagy a dékán — diaconus — előbb közönségesen vagy magánosan megvizsgált s feloldott. A rossz életűek tiltassanak el, s e részben figyelmeztesse a lelkipásztor a polgári hatóságot a maga kötelességére. Ki az ur vacsorájához járulni nem akar, azt előbb meginteni, majd nyilván meggyalázni, végre kirekeszteni kell.

V. ARTICULUS.

De confessione et absolutione privata.

A magán feloldás a mi egyházainkban megtartandó. Járulhatnak tehát bűnvallás végett egyesek is a papokhoz vagy diakónusokhoz, kik hallgassák ki, oktassák és feddjék őket; de nem kell zavarba hozni és megterhelni a lelkiösmeretet pápai vagy szerzetesi szabályok szerint.

VI. ARTICULUS.

De disciplina ecclesiastica

Minden józan ember tudja, hogy mily nagy szükség van az egyházi fegyelemre, a hit egységének, a sakramentumok egyforma kiszolgáltatásának s a rendnek fentartása végett. A lelkipásztorok hivatalukhoz illő életet folytassanak, s példájokkal még inkább oktassák a népet, mint tudományukkal, hogy életökkel le ne rontsák azt, mit tudományukkal építenek, a mire most sok példa van.

VII. ARTICULUS.

De pastorum et ministrorum vita.

A Krisztus egyházának szolgálói, hogy e nevet megérdemeljék, szent és minden erényekkel ékes életet folytassanak; világi dolgokba, kereskedésbe s más effélékbe ne avatkozzanak. A lelkipásztorok és presbiterek kötelessége nem csak a tanítás, hanem a népnek házankénti intése és fedése is.

VIII. ARTICULUS.

Ejusdem fere contextus.

Az Isten igéjének hirdetői csapszékbe ne járjanak, anynyival inkább maguk ilyet ne tartsanak; lakodalmakba is ivás és más hiábavalóságok végett ne menjenek; kerüljék a menyecskék lakomáit is, mert különben hivatalukból kitétetnek.

IX. ARTICULUS.

De sacerdotum conjugio.

Ki magát megtartóztatni nem tudja, lépjen házasságra. Feleségül tisztos szűzet vagy özvegyet kell venni. A ruhában való fényüzést családostul együtt el kell távoztatni stb.

X ARTICULUS.

De praedicatione verbi Dei.

A bünösöket mérséklettel s a személyek helyzetére s a bünök mivoltára való tekintettel kell feddeni, profétai és apostoli szigorúsággal. Minden tévelygéstől óvakodni s a hamis tudományt cáfolni kell. A sarlót más buzájába vágni nem szabad.

XI. ARTICULUS.

De causis matrimonialibus.

A közrendü emberek házasságánál különösen figyelmezní kell az életkor egyezésére, s a vérségi fokozatra. Tízennégy esztendősnél fiatalabb leány férjhez ne menjen. Kétszer vagy háromszor ki kell hirdetni a házasulókat s a gyülekezet előtt kell megesketni őket. Házassági ügyekben egyesek ezentul ne ítéljenek, hanem minden elválási esetet a következő zsinat ítélete alá kell terjeszteni.

XII. ARTICULUS.

De obedientia superioribus praestanda.

A felső hatóságnak engedelmeskedni kell minden istenes dologban; a szuperintendens intését is békével kell fogadni és tüni.

XIII. ARTICULUS.

De mutatione loci pastoris.

Ezentul a parokhiába belépni vagy azt elhagyni a széniorok megegyezése nélkül nem szabad.

XIV. ARTICULUS.

De proventibus.

A lelkipásztoroknak az ő fizetésöket a törvény szerint meg kell adni, hogy szegénység miatt hivatalukban el ne

lankadjanak. Mindaddig, míg a volt lelkész fizetése kiadva nincs, helyébe utód nem léphet.

XV. ARTICULUS.

De ceremoniis.

Könyörgések, énekek, olvasmányok csupán a szentírásból vagy elfogadott szerzők műveiből vétessenek. A szokott külső szertartásokat meg kell tartani. Isteni tisztelet ideje alatt világi dolgokat végezni nem kell.

XVI. ARTICULUS.

De fraterna charitate.

A lelkipásztorok egymás iránt atyafiui szeretettel viseltesse, egymásra ne irigykedjenek, a tudósok a tudatlanokat ki ne nevéssék, ne ócsárolják, stb.

XVII. ARTICULUS.

De edicto principis serenissimi Joannis secundi.

Második János fejedelmünk azt parancsolja, hogy az ő birodalmában ezentul senki ne merjen szokatlan, törvénytelen szertartásokat behozni vagy ujitani, változtatni s megállapítani valamit a főemberek tudta és a zsinat megkérdezése nélkül. A mi változtatás a minap Óváron, az urvacsorája kiszolgáltatására, oltárok lerontására, asztalok állítására nézve a fejedelem megkérdezése nélkül történt, azt mi gyülekezetünk keményen rosszalja s nagy hibául rója fel az ujtás szerzőjének. A fejedelem, noha most megtartóztatta magát a bosszuállástól, ezentul sehol a maga birodalmában efféle merész ujtásokat meg nem enged. A széniorok véleménye is az, hogy a szertartások ügye a főhatóság által rendeztessék, s hogy a főbb egyházi dolgokban eltérések ne legyenek.

A külső szertartások felett nem kell annyira vetekedni; ezek lehetnek eltérők néhol; de miután a mi egyházunk már régen rendezve van, nem engedjük könnyen meg, hogy ez a rend megzavartassék.

XVIII. ARTICULUS.

De visitationibus synodorum.

A rend fentartása végett minden esztendőben látogatásokat kell tenni s gyűléseket tartani, melyeknek folyamán mindent kellőleg meg kell vizsgálni, el kell intézni s az engedetleneket a következő gyűlésig hivataluktól felfüggeszteni.

XIX. ARTICULUS

De falsae doctrinae actibus.

Kik ezen egyházhatósági területen vagy hamis tudomány vagy rosz élet felől vádoltatnak, számadásra állíttassanak elő, a mit ha nem tennének, hivataluktól fosztassanak meg.

XX. ARTICULUS.

De ordinatione.

A felhatalmazásra nézve különösen ügyeljenek a lelkipásztorok, hogy hamarjában senkinek fejére ne vessék kezőket, hanem jó bizonyoságu, szentlélekkel teljes és munkára alkalmas férfiakat állítsanak elő. A felhatalmazandók először vizsgáltassanak meg, s az egyháznak kegyes és tudós előljárói által bocsáttassanak ki. Az egyház e terhes és szükséges teendőjével meg kellene bizni némelyeket, hogy ily eljárás lenne a többi gyülekezetekben is. A katekhizmust mindenütt tanítsák a lelkipásztorok vagy diakonok, de úgy, hogy ez utóbbi esetben a lelkipásztorok ügyeljenek fel a tanításra.

Azon zsinati cikkeket, melyeknek tartalmát itten magyarul röviden előadtam, bírom az erdélyi muzeum azon Benkőféle kéziratából, melyet Dévairól írott művem 62-dik lapján megösmertettem.

Magára a második erdödi zsinat cikkeinek szövegére, meg kell jegyeznem a következőket:

Benkő egykor, mint 1795-ben kelt és a sajtó alá készített cikkek előszavában maga mondja, tudományos utazást tévén Magyarországon, a felsőbányai református egyház Dobolyi nevű kántorától nyerte ezen cikkeket. De a másolat hibákkal teljes volt. Tökélyesebb, de hibáktól még sem egészen ment másolatot későbbben Köpeczi Sámuel kobori református lelkésztől nyert.

Eredeti kézirattal, sőt ahoz közel koru hiteles és tökéletes másolattal tehát, mind ez ideig sem dicsekedhetünk, s a következő kornak van fenhagyva azon kötelesség és szerencse, hogy az e részbeni hiányt kipótolhassa.

Elöttem ugy látszik, hogy a közlött egyetemes címet s az egyes cikkek címeit is maga Benkő, vagy az általa használt kéziratok leírói tették fel.

Mindaddig, míg hitelesebb példányok nem kerülnek elő, kénytelen a történetírás a meglévőkkel elégedni meg s azokat használni fel. A cikkek mind koruknál, mind tartalmuknál fogva, minden esetre kitünő történelmi értékkel bírnak. Azon időre esnek t. i. a melyben már mind a tanra, mind a szertartásokra nézve, a két protestans felekezet közötti eltérés és ellenkezés nemcsak egyes elmékben s azok irodalmi műveiben, hanem magának a gyakorlati életnek mezején is ugyancsak kezdett feltűnni és forrongani. E tekintetben a történetnyomozó nem kevés hasznát veheti a közlött cikkeknek.

Én a cikkekre tehető érdekes megjegyzéseket s az azokból vonható tanulságokat ezuttal mellőzöm. Csupán a következőket jegyzem meg.

Benkő az 1555-ben tartott erdödi zsinatot partialisnak nevezi, s ebben igazsága van annyiban, a mennyiben nem volt az sem generalis sem nationalis. Azonban az erdödi zsinatra nézve a partialis még sem azt jelenti, a mit e nevezet későbbben jelentett, s Erdélyben most is jelent. Nemzeti

zsinata a magyarországi református egyháznak voltaképen csak egy volt t. i. a budai. Nemzetinek neveztetik ugyan, a szathmár-németi is, s ez áll annyiban, a mennyiben az erdélyi fejedelemség s az ahhoz kapcsolt részek, tehát egy egész állam papjai s főemberei vettek benne részt; de nem áll annyiban, a mennyiben a dunavidéki magyarság nem volt képviselve benne, holott azok is a nemzethez s az összes magyar államtesthez tartoztak. A XVI-dik század közepén még generalis zsinatról sem lehet szó, mert az egyházkerületek s szuperintendensi hivatalok nem voltak még ekkor formaszerűleg kiképződve, s mintegy hatóságokká alakulva. Szoros történelmi igazság szerint tehát zsinatunk mellől a „*partialis*“ nevezet bizvást elmaradhat, mert annak voltaképeni értéke csak azon időkben lehet, melyekben már nationalis vagy legalább generalis zsinatokról is szólhatunk.

Miként az első erdödi zsinat 1545-ben Dragfi Gáspár főúr védelme alatt az öt uraló Erdődön tartatott, s hihetően uradalmának papjaiból alakult meg legnagyobb részben: úgy a második erdödi zsinat is megalakult az Ecsedi Báthori György birtokain lévő ekklézsiák papjaiból. Meg kell ugyanis jegyeznünk, hogy Dragfi Gáspár 1546. január 25-dikén meghalván, az ő özvegyét Somlyai Báthori Annát Ecsedi Báthori György vette nőül, s ennek jogán bírta Erdődöt, s a nagy terjedelmű Dragfi uradalmat egy ideig s épen 1555-ben is.

Debrecen, 1864. január 13.

Révész Imre.

SOMOSI JÁNOS ÉLETRAJZA, JELLEMZÉSE.

„Még egy esztendeig szerettem volna élni“, mondá beteg ágyában Somosi János, mikor már érezte tagjaiban a halál nyilát, s néhány óra múlva lezárta szemeit a végső álmom. Ez utolsó kívánság nem teljesült; s ha fölfedezzük, mire való lett volna ez az egy év, ki fog tűnni, hogy semmit

se óhajtott úgy mint hivatalának ötvenedik évét betölteni, mert beszámítva rendes tanárrá lett elválasztása előtti hivataloskodását is, épen 49 évet tölte immár a sikamlós, nehéz pályán. Vajha ne csak pusztá emlékezés, hanem a kegyelet magas érzelmei is támadjanak e sorok olvasásakor azokban, kik tanítványai voltak és őt ismerék. Jusson eszökbe, hogy ezen érzület uralkodott Somosi egész valóján mindig, valahányszor tanszékére felállott, és magával ragadá beszéde által figyelmes hallgatóit.

A tanári pályának eme hőse született Bodzás-Ujlakon, Középszemplén megyében, május 24. napján 1783. Édes atyja István, odavaló református lelkész, édes anyja Szentpéteri Mangó Sára. Szerencsés szülék, mert Jánoson kívül adák még az egyházi és tudományos életnek Istvánt, az idősebb testvért, utoljára tályai református lelkészt, majd alsózempléni esperest; kinek mint a születésben úgy volt követője a fontos egyházi hivatalban is János. A szülötte föld nem virágzó népiskolája mellett az egyszerű és fegyelmezett családi élet kellő erkölcsi nevelést, oktatást ada mind a két gyermeknek az elemi ösméreteken kívül még a latinságban is.

A kisebb fiu betölté nyolcadik évét, midőn 1791. szeptember havában a sárospataki gimnáziumba vitetett. Mondják, hogy magaviseletében már mint gyermek tartózkodó vala és komoly; de mégis lobbanó és lelkes, ha verseny volt előtte; jellemvonás, mely életeleme volt, egy két utóbbi éven kívül, midőn mint aggastyánt korgyöngeség is elővette már.

Tizenkét évet töltött elemi és gimnáziumi tanulásban, mikor elérte az akadémiai tanfolyamot. Erre 1803. augusztus havától 1804. július havának 10. napjáig, tehát egy hónap hiával évet tölte Lőcsén az ágostaiak iskolájában, tanulni mellékesen a német szót, alkalmilag a franciát, mihez járult még önkéntesen az alkalmazott mathezisnek és metafizikának is hallgatása.

1804 közepén visszatérve a Szepességről ismét a sáros-

pataki főiskolában leljük őt, hol két év alatt bevégzi a hittant s beavattatik a héber nyelv elemeibe, miután a görögéit birta már. 1806. első felében mint helyettes oktató vezérli a költészeti osztályt és kezdi számlálni köztanítósága első évét. Ugyanazon év második felében már rendes tanító lesz Somosi, és alsóbb osztályokon által kíséri tanítványait szinte a bölcsészeti előtanokig. Ez időre esik második könyvtárnoki állása is 1809. évig, miközben 1808. elején a görög nyelv helyettes tanítója; az 1808—9. évben pedig felgimnáziumi rendes tanár (*humaniorum professor.*), s mint ilyen folytatja hivatalát öt éven keresztül 1813. évig, mikor rávirad a külföldi egyetemekre indulás reményteli napja, hová régóta kecsegteti a vágy, ösztönzi a tudományok szomja, gyűjtögetvén az utra iskolai szerény jövedelméből a megtakarítható filléreket.

Nem maradt, nem is maradhatott szebb emlékezés az ő lelkében mint emez utazás egykori, soha nem felejtett édes bajos napjai. Hat magyar református ifju indula ki egyszerre és egy célra Pestről Bécs felé. Ha Somosi jól emlékezett még, úgy az ő utitársai voltak Hetényi János, a későbbi pályahős s ekeli református pap, Kerekes Ferenc, Péczely József, utóbb mindkettő híres debreceni tanár, és Szoboszlai Pap István, a tiszántuli volt, és Nagy Mihály a dunántuli mostani szuperintendensek. Ihletett vándorok, alig dusak egyébbel mint a nemes sziv nagyravágyásával. De nem is maradtak ismeretlenül; sőt valamennyiből ugyanannyi derékje vált a tudományosságnak, különösen a magyar református egyháznak. Később, midőn pályát nyert már mindegyik, sőt kezdtek is letűnni egyenként az élet szinpadáról, Somosi felsőrendű nyugalommal kezdé számíttatni: „már egy elment“, értvén a hat akadémikus ifjat; míg utoljára megéré azon időt is, melyben ezt mondta: „már csak ketten vagyunk!“

Azon idő, melyet Somosi átlépve a magyar határt Bécsben töltött, kétségen kívül a vezeklő várakozás ideje lett

volna reá nézve a francia háboru miatt, ha látni, tudni vágyása nem szerez vala neki tápot a birodalmi főváros ritkasággyűjteményei s műkincsei között. Az a vidám muzsaszín, mely utóbb a komoly és törődött istenész arcán elelőmlött, ezen idő emlékezéseiből tére vissza reá. E bécsi látmányok csak ingerlék a tudós ifju lelkét Göttinga felé Prágán, Drezdán keresztül. 1814. febr. utolsó napján indultak utnak ifjaink, és Somosi jegyzetei szerint, melyek elég szárazak, de az előfordult körülmények hű másolói, sáron és vizen, gyalog és kocsin. Előadvák a nappali fáradtság s éjjeli nyugtalanság, jószívü és goromba vendéglősök, pajkos katonák és szagláló vámörök. Végre Prága és különösen Drezda elég messze volt már, hogy megnyugodjanak, széttekintsenek. Az a három nap, mennyi Somosinak ez utóbbira meggazdálkodható vala, a műritkaságok epedt és unhatlan gyönyörei között telt el. Kevés ideig bár, de tárgyba merült szemmel forga ez emlékek csarnokaiban, a zöld teremben (das grüne Cabinet), s biztosan vete papirosra mindjárt jegyzeteket, ítéletmondásokat. Nevezetesebb képek, ritkaságok felől még agg korában is a termék helyisége szerint folytak elbeszélései s a műszegény Sárospatakon meglepő volt olyan műismerő öreg urat találni mint Somosi volt. A drezdai napok után végre Jéna, Weimár, Erfurt felé március 30. napján Göttingába ért utasunk, ama városba, mely az idő szerint Németország első rangu egyeteme, a magyarországi reformált ifjaknak, így Somosinak is, leglátogatottabb iskolája volt.

Itt ápril 14-én ünnepélyes hitfogadással avattaték Somosi az egyetem polgárai közé, s kezét fogott, mint szokás, a tanárokkal. A nyári félévén husvétől szentmihálynapig hallgatta Stäudlintól a hittant, a dogmák fejlődését, Bouterwecktől a bölcsészet történetét, Schulzétól a logikát és lélektant. A következő 1814—5. téli félévet Bouterweck leckéi a bölcsészet történetével és eszthetikával, Eichornéi a zsoltárok és szent Pál levelei magyarázatával, Heerenéi a földrajz és népisme, ugy szintén az uj Európa egyetemes tör-

ténetének előadásával, Schulzei a metafizikai fejtegetésekkel foglalták el. Tychsen filologiai leckéi, az angol nyelv Beneckétől magán órákat töltötték be; legalább róluk nincs nyilvános bizonyítvány mint a többiről.

Két esztendeig vala már Somosi külföldön, midőn 1815. évben visszafordula hazája felé s utjába ejtven majnai Frankfurtot, meglátogatta Ulmot, melynek kikötőjében dunai hajóra lépett, hogy kevesebb törődéssel jöhessen haza mint ment kifelé. Bécsbe jutván vette Vay József főgondnok levelét, melyben tudtára adatik, hogy a tiszáninneri egyházkerület kormányzó tanácsa, Cseresznyés Sámuel távoztával, ki előtt egy külföldi utazás terve volt, a harmadik „humanitatis oskola“ megürült tanári székére választotta meg. Somosi a kilátásban volt miskolci iskolai aligazgatóság mellőztével a pataki ajánlatot fogadá el s hivatalát három évig folytatá. 1818. évben aug. 8. napján a dogmatika theologia tanárságára a kerületbeli minden református egyházak szavazatával megválasztatván, tanításait ugyanazon év szept. 7-én megkezdé s folytatá mind az 1854—5 iskolai egész éven át, mikor aug. 21-én jobb létre szenderült.

Minő érzelmekkel fogadá megválasztatását Somosi, olvasható egy fenmaradt leveléből, melyet Kazinczy Ferenchez még azon év december 1. napján irt. Ez a csudálatos irodalmi agitator ugyanis az egyházi pálya emberét, kinek már ez időben nagy hire ment a felekezetbelieknél, nem hagyta mélyebb figyelem nélkül, s meg nem állhatá, hogy ki ne jelentse örvendező részvétét megválasztatásán. Erre írá aztán Somosi: „Vettem a t. ur becses levelét, melyben mostani diszes tanítói hivatalomon való szives örvendezését méltóztatott a t. ur jelenteni. Vajha nekem is szabad lett volna osztozni a t. urnak és azoknak örvendezésében, a kik engemet figyelmekekre méltóztatnak. De én, a ki a theológiát sohasem tettem fő studiumommá, épen ellenkező indulatot éreztem, mikor a publikum nagyobb részének csekély személyben való megnyugovása értésemre esett. De remél-

vén, hogy az én ifjúkori barátim a görögök a szentkönyvek magyarázásában vezéreim lehetnek, az ajánlott hivataltól nem vonogattam magamat. A papi palásthoz nagy kedvem soha nem levén, még eddig is a felszenteltetésen nem igyekeztem; de már kénytelen leszek a publikum kívánságát teljesíteni annyival inkább, hogy nálunk főtisztelendő szuperintendens ur a neo-procedensek cenzorának rendesen a theologiae professort szokta kinevezni*).

E nyilatkozatban, mely a tudós férfinak csak négy szem közé való érzelmét fejezi ki, Kazinczy Ferenc iránti legbensőbb vonzalmát s őszinteségét olvassuk. Illető közönsége, az iskolai előjáróság előtt nem fogott volna így szólani. Ő különösen a történetészeti és klasszikai tudományosság és irodalom termékeiben buvárkodott, ezért mondja ifjúkori barátainak a görögöket, s egy szép reggel azon vette magát észre, hogy kedvenc tanulmányaival szakilag többé nem foglalkozhatik, s engednie kelle egyházi kormányának, ha nem akará elveszteni figyelmét, méltánylását. Nehéz sors és kétes pálya. Nehéz a vállalkozónak, kétes a hallgató ifjúságnak. Mind a mellett a főiskola igazgatósága talán csak most ez egyszer nem vallotta kárát ilyenmű intézkedésének, mely szerint a hivatás isteni ajándékát gyakran kifeledte számításából, midőn tanárokat választott, s parancsának föltétlen hódolatot igényelt. Hány tehetségnek kelle megtörni vagy legalább jó arcot színlelni a kedvetlen játékhoz, mikor nem csak a kenyér, hanem előjáróinak pártolása is veszélyben forganda egy határozott ellenvélemény miatt el nem fogadás esetére? A történetekért senki sem vonatik kérdőre, de az bizonyos, hogy volt oly időszak, melyben a választásoknál mellétekintetek, banális érvek döntöttek a jóltevők szemében, minek a közérdek vallhatta, vallotta is kárát.

Somosi érezte állása nehéz voltát s meg kelle szereznie,

*) L. Sárospataki Füzetek 1857—8. 180. lapján irodalmi levelezések alatt. Somosi Kazinczyhoz.

a minék hiányát érezte, a szakjához való jó kedvet, vonzódást. Soha kötelességérzet nagyobb csudát nem mivelt. Mindennapi gonddal s éjjeli álomszaggyal betanulta, beélte magát a nem neki való szakba, hatalmába kerítette a nem főtanulmányt, s a türelemhez szokott, kitartásban edzett lélek elsősegi rangot vitt ki magának a protestáns egyház és tudományosság érdekében. Ha mégis áll azok észrevétele, kik úgy tartják, hogy Somosi nem nevelt az egyháznak oly hosszú folyamón át aránylag elég theologust a számos számtalan sok tanítványokból: ebben a körülményben is kereendő az ok. De inkább a szellem időjárásában található fel a valódi alap, mert a XIX. század nem a XVII. többé. A theologiai viták megszűntek a közérdek tárgyai lenni, vagy csak is az iskolákra szorítkoztak; s irodalomról e nemből közöttünk szó sem lehetett.

1819. esztendőben Vay József nagylelkűsege s bőkeze által az egyháztörténet előadására s az új szövetség írásainak fejtegetésére új tanszék emeltetvén a sárospataki főiskolában, Somosi exegetikai leckéit az ószövetség könyveinek értelmezése foglalta el. Tanította az isteni tudományokat s még mind nem vala fölavatott pap. Ez is megtörtént október 9. napján 1820., az egyházkerületnek Tornallyán tartott gyűlésében, hol az egyházzal a legmélyebb viszonyba jött, szinte elmerült belé.

Három évvel később a derék Szombathi János halála (1823. okt. 5.) után a könyvtár gondjai bizattak reá. Ha Szombathi szenvedélyesen kutató és szerző az ungaricákat, Somosi a theologiai műveltség és könyvek iránt volt előszeretettel. Hasonlóul gondjai alá adaték a főiskolai nyomda, és könyvesház (bibliopolium), majd hivatala után, a könyvvizsgálat korában, a protestáns vallásos könyvek elővizsgálata. Meghalván bátyja, István, tályai lelkész és alsózempléni esperes 1845-ben, az alsózempléni egyházmegye őt választá esperesének; s midőn később a szuperintendensi hivatal is megüresült, a mellette nyilatkozó szavazatokból nem csekély jelét fogadta az iránta vonzódo hajlandóságnak.

1848-ban jelen volt a pesti protestáns egyházi főgyűlésen. 1854. őszén, hajlott kora úgy kívánván, lemondott az esperességről, hanem megtartá mégis a főiskola egyházi algondnokságát, mely hivatal az alsózempléni esperességgel jár azon idők óta, mikor a veszély legsúlyosban nehézkedett a főiskolára és illetőleg a zempléni megye tön legtöbbet érette. Mint ilyen viselte torradalom után az iskolai tanácsosi rangot is a magas kormány előtt. Megtört kedélye, szigorú protestantizmusa nem engedék sok jót látni a tett intézkedésekben; s mint hivatalviselő aligha segíté hozzájárulásával az akkori kormányt. Ellenkezőleg az a tiszteletre méltó módja a kitüntetésnek, melylyel a megyei élet szokása szerint táblabíróvá neveztettek ki a tudomány emberei, sohasem volt elidősülve szemeiben. Mint zempléni és tornai táblabíró, pap létére, az alkotmányos élet szépségével látta magát megtiszteltetve, s büszke volt rá mind halálig. Az pedig, hogy a m. t. társaság 1834-ben tagjai sorába emelé, nemzeti örömmel tölté el kebelét, mely szerenese tul vitte a protestáns iskolai életen a nemzeti tudományosság férfiai közé. Tudni kell azonban, hogy a theologia nem akadémiai szak. Somosi mint nyelvész, egy héber nyelvtan szerzője választatott meg, s mint olyan fogott részt venni a szokásos tudományos akadémiai munkálódásokban.

Imé egy hosszú élet hivataloskodásának kiemelkedő jelenetei. Csekély változások, egyhangú ismétlődések. Tanuló, aztán tanár, megint tanár. Elég az hozzá, Somosi lekötve egy anyaiskolához, szoba embere lön s könyvek buvára. Az idők folyása s alakulása kevés hatással volt ama kis rejtek szobára, hol ő annyit olvasgatott, s nappali elmélkedéseit éji virasztásokban pótolá. Sokan fognak emlékezni az éji utazók közül egy szobácska gyér világára, mely közép magas éjben annyiszor kilátszott az országutra. Az elmenő utas örömet gondolá, hogy Somosi János már fölkelt; pedig bizonyos, hogy még le sem feküdt.

II. Jó előre megmondattott, hogy ő nem a maga kedvelt

szakjában nyert hivatalos alkalmazást mint tanár; azonban nem ez a fődolog, hanem a hittannak természete, mely ha kivált protestáns gondolkodást nem láncol is a mozdulatlanság szirtjéhez, de mégsem engedi oly neki tetsző szabadsággal mozogni a szellemet, mint az isméret más megyéje, melynek jóval inkább eleme a belátás mint a hittudománynak, hol a tudás korlátai nem egyhamar fognak felszedetni az ész elől, ha szintén le sincsenek is rakva örök mindenkorra. Az itt mondott szavak egyenesen Somosi gondolkozását fejezik ki. Ő a theológiát nem látta bevégezve, hogy minden időre úgy vallja, mint most. Neki a tudomány haladása volt főelve, s így az előmenet a theológiának is életföltéte. Nem késünk annál fogva idézni azon emlékbeszéd idevágó sorait, melyet Hegedüs László, Somosinak az esperességben közvetlen utóda és sárospataki lelkész, Sárospatakon jul. 13. napján 1856-ban a főiskola imatermében tartott felette. „Ő — t. i. Somosi — a szentírás, a vallástétel alapján fogott állást. Elfogadta a kijelentés tényeit, de tisztelte az ész jogát is, elősmérve annak nemcsak hasznát a rendszer alkotásában, hanem jogát is, hogy a kijelentés okmányát magyarázza, annak isteni tekintélyét megvizsgálja, vallásos eszméit a kijelentésben fölkeresse. Egyetértett egyházunk alapelveivel, s a vallástételek lényeges tartalmával, de elismerte a tudománynak nemcsak igényeit, hanem kötelességét is a vallás igazságainak fejtegetésében. Mert tudta hogy a protestantizmus a szabad és vizsgálódó észnek, a tiszta és komoly erkölcsi szellemnek egyesülésében áll; azért az észet nem úgy nézi mint ellenséget, sőt hiszi, hogy a tudományos szellem komoly és alapos törekvése isten országának épülésére szolgál. . . . Hittudományának kidolgozásában Somosi a racionalizmus két legtekintélyesebb képviselőjére u. m. Vegscheider és Bretschneiderre támaszkodott a nélkül azonban, hogy azon legszélsőbb határig követte volna őket, hol a keresztyén vallás tanait a racionalizmus egyedül az ész bírószéke elé állítja. Ő azon rendszernek hódolt, melynek jelszava: a keresztyén vallás a lélek világa, az ész annak szeme. A szem világosság

nélkül épen úgy nem láthat, mint a világosság szem nélkül észre nem vétethetik. Ezen álláspontról kísérté ő figyelemmel a hittudomány fejlődésének menetét, s használá fel az eredményeket, melyeket az létrehozott a nélkül, hogy maga önhatalmilag s határozólag belé folyt volna, s bizonyos vídám nyugalommal nézte azon nagyszerű harcot, mely különösen az újabb korban az evangélikus egyház legszentebb érdekeiért s kérdései mellett vivatott s vivatik, tudván hogy az a protestantizmusnak csak üdvére válhat, mely nem fél a szellemek szabad mozgalmától, s az ut, melyen az egyház halad, kétségkívül az evangélikus egyházi élet magasabb ki-fejlésének utja.“

Ily meggyőződés vezérlete alatt készíté Somosi a szak-jabeli kézikönyveket, s példányát adá bennök mind a tudomáynak mind a szorgalomnak. Csak egy marad megfoghatlan, t. i. az önállás jellemvonásának igen halvány színezete. Hihetőleg Somosi nem birt elég bátorsággal az elveket minden következtetéseikkel keresztülvinni, mert jól látá, hogy a meggyőzések nem birtak elég ruganyossággal azokat elfogadni; de hogy maga részéről a theologiai tudományosság minden életrevaló mozzanatait ösmérte, kétségen kívül van.

Az irodalomban tulajdon szakjára szorítkozván, következő dolgozatai maradtak. „A dogmatika theologia első vonásai“, kezdő tanítványok számára 1827. évben először, 1835-ben másodszor kiadva. Következett a rendesen nagy theológiának neveztetni szokott „Keresztyén hittudomány“ két kötetben 1836—38., melyben Somosi mintegy ismétárral az egész életre akará megajándékozni hivatalba lépendő tanítványait; ugyanazért a kidolgozás bő, kimerítő, történelmileg nyomozó s a különböző idők és felekezetek vallásos meggyőződéseit, ágazatait egybevető, irodalommal világosító. Eme kritikai feldolgozás a mint egy részről a szerző változott és tisztult nézeteinek emléke, úgy a későbbi munkálatoknak alapja, mert ennek kivonataul tekinthető „A hittan első vonásai“ 1843-ból, mely csakugyan iskolai kézikönyvül iratott az 1827-ben kiadott „Dogmatika theologia

első vonásai“ helyett. 1854-ben még egyszer ada theologiai kézikönyvet „A hittan vázlata“ cím alatt felgimnáziumi tanulók számára, rövid kivonatos dolgozatban; melynek első füzeté „Bevezetés és bibliologia;“ második füzeté „Maga a hittan“, nyelv és előadás dolgában is újítva, nemesítve, mire a legelső kidolgozásnál oly kevésbé volt fordítva gond és figyelem. Azonban ha ez igaz is egyfelől, az sem maradhat említetlen másfelől, hogy Somosi annál inkább szem előtt tartá a közérthető nyelvet, előadást talán oly számítással, hogy az emlékezet minél könnyebben bánhassék a tudományos tartalommal. Elsőkori tanítványai nem is győzik eléggé magasztalni azt a jól esett fordulatot, mely Somosi kézikönyvével a Szatmári Dániel nehézkes nyelve, tördelt és mégis hosszú körmondatai után következett reájok, s érezteté az irány világosságában önként a gondolatot; sőt a mi több: engedé szórul szóra tanultatni a kézikönyvet. Sükeres mód, de talán nem eléggé tudományos. Az egyház vehete épülést utána, de a nemzetiségben kitünő felekezet aligha nyert vele. Hihető e jelenség bátorítá fel Kazinczyt, hogy a különben tudományos férfinak, ki anyai tejjel szívá be a nyelvet, magán leveleiben nyelvtant emlegessen, csak messziről, csinynyán adva értésére a nyelv elleni botlásokat. Helyesen, mert Károli Gáspár és Szenczi Molnár Albert után több mint két száz esztendővel meg lelete várni a protestans tudósoktól, hogy elődeik nyomán előhaladjanak; a mi egyáltalában nem ugy volt. Csak Budai Ézsajás és Tóth Ferenc irodalmi készültségét vegyük gondolóra: elég bizonyság.

Különösen midőn 1830-ban irodalmi hírré ment ki, hogy a biblia új kiadása van készülöben Sárospatakon, így íra Somosihoz Kazinczy: „a ma érkezett ujságból látom, hogy Patakon fog kiadatni a biblia; az ugyan áldott gondolat, mert a Pethe Ferenczé arra való, hogy vakuljon meg az ember. Óhajtanám hogy a korrektor ismerkedjék meg előbb a magyar grammatika legnehezebb részével, a verbumok paradigmájával. Verba in k tertiam personam non flectunt in ik.

Hazudok, hazudsz, hazud, non hazudik. — Folyok, folysz, perperam ergo folyik. Verba in **M** tertiam personam flectunt semper in **ik**; alszom, eszem, iszom, játszom, elmélkedem, emlékezem habent alszik, eszik, iszik, játszik, elmélkedik, emlékezik. Ex dictis imperfectum evé**M**, evé**L**, evé**K**; non ita in verbo in **K**, exgr. adok: — adék, adál, adá. Ita etiam in imperativo: adj — egyél; adjon, egyék. Patakon ebben ejtenek szörnyű vétkeket,“ stb.

Ha tudjuk, hogy a biblia nyomtatása és az egész sajtóügy Somosin fordult meg, mint Kazinczy jól tudta: tudjuk azonnal, kit illettek a mondott szavak. Látszik egyuttal az a bizalmasság is, mely nem lát félreértést vagy helyén kívüli jóakaratot egymásban. És Kazinczy a mint adott, úgy fogadott is el tanácsot Somositól, midőn hagyá vezettetni magát általa. Igen valószínű ugyanis, hogy Kazinczy óhajtott volna mind mélyebben vonni be Somosit az irodalmi érdekekbe, s hihető más részről, hogy Somosi szerette volna Kazinczyt, a nemzet íróját, közelebb nyerni meg a protestantizmusnak. Eme kölcsönhatás eredménye fogott már lenni egy vállalat, mely Kazinczyt új nemében az irodalomnak tüntette volna ki, Somosit pedig kiragadandá az iskola falai közül.

Mint theologiai tanártól veve Somositól az irodalom egy héber nyelvtant és hozzá olvasókönyvet Gesenius nyomán, amazt 1833-ban, emezt 1835-ben. Tanítványai jól fognak emlékezni azon szenvedélyre, melylyel Somosi a héber nyelv tanulását az ószövegségi írások értésén kívül a hazai nyelvhez való rokonsága miatt is sürgette. Hasonlóképen sokaknak megvan emlékezetében amaz előszeretet, melylyel ő a magyar és héber szavakat gyakran sok szerencséjével hasonlítja. Az összehasonlító nyelvészetben ez nem új ösvény, de még sem elannyira ó vagy tulélt mód, melyről végkép le kellene mondani. A mai nyelvészek teszik a magokét; a hasonlító nyelvészet valóban jó szolgálat a magyarság tudományos ügyének, hanem mindent csak belőle akarni kibányászni, tulságos követelés. A héber rokonságot Somosi elég

világba helyezte, hanem sajnálatos, hogy csak iskolailag. A kald, szir, arab nyelvek összeköttetésben a héberrel, ha nem adtak elegendő belátást a nyelvtörténetbe, de legalább adtak elegendő alapot ezen egyik oldali rokonság éreztetésére.

A biblia csakugyan sajtó alá került Sárospatakon. A mi gond e fáradságos vállalathoz kellett, mind Somositól telék ki. A betük olvasható voltára nézve ugyan szót fogadott Kazinczynak Somosi, de a nyelvhibákat nem látta be s ott hagyá a szövegben. Ellenkezőleg annál többet tön a belső körül, minő a rokon helyek kijegyzése, összevetése. Az ide vágó szükséges pontosság, szabatoság meg volt már vesztetve a biblia többszöri kiadása által, ő ezeket nemcsak kijavitá, hanem pótolá is. Az irodalmi nagyobb szükség azóta ismét kiadatá a bibliát, de oly kiadás, melyben a nyomdai korrektségen kívül valami belső javítás is látszanék, mind csak a kívánni valók sorába tartozik.

Azon vállalat, melyet Kazinczy és Somosi együtt akartak dolgozni, nem lett volna más, mint a protestantizmus enciklopédiája. Kazinczy ugyanis s szenttérténetekből egy olvasókönyvet csinált, s a kéziratot átnézés végett megküldötte Somosinak. Somosi megtette rá a maga jegyzeteit, Kazinczy jó szívvvel fogadá azokat. Irja is neki: „Bizony örülök én, hogy ezt a könyvet csináltam, és nem győzöm eléggé köszönni az urnak, prof. urnak, hogy neki tüzelt kiadására. De ha belé vitt, csak segítsen tovább is, hogy legyen jó a mit adok“.

Ezentul már a „szenttérténetek“ kevés volt Kazinczynak, hanem oda terjeszté ki gondolatját, hogy Somosival kezett fogva nagyobb körben dolgozzanak. Ez a „protestantizmus enciklopédiájának“ eszméje, mely két kötetben fogott volna megjelenni; az elsőben Kazinczy munkálatai, a másodikban Somosi theológiájának kivonata. De Kazinczy meghalt s nem jött ki egyéb a szent történeteknél. Somosinak kedve vagy talán bátorsága sem volt Kazinczy nélkül folytatni a kezdeményt s kilépni a felekezet specialitásai közül;

és minden tevékenysége úgy szólván az iskola falai közt maradt dolgoztatván „tanítványai számára“ s művelvén a theológiát egy maga az összes magyar protestáns világban, mert azt senki se kívánhatja, hogy Tuppy József rövid „Istenészetét“, mely körülbelül negyven év alatt egy maga jött ki Somosi dolgozatain kívül a dogmatika theologia irodalmában, oly dolgozatnak vegyük, mely szerzőjével együtt méltó képviselője lehetne a szakbeli tudományosságnak.

Nem lehet megmondani, minő lendületet adanda protestáns irodalmunknak oly kezdet, mely Kazinczy és Somosi munkásságukkal indult volna meg. Hanem hogy a protestáns tudományos állapotok a fagyponthoz alászállva igen szánandó következtetésre jogosítanak velök is, annál inkább nélkülök, ezt senki se tagadhatja.

III. Ha íróvá lenni büszkeségében állott volna is Somosinak, úgy látszik mindamellett, hogy a tanári szék volt inkább az ő valódi világa, otthona, eleme. Hallgatói nem győzék eléggé csudálni azt a mindegyre lángoló buzgalmat és lelkesedést, melylyel közöttök egyszer mint másszor megjelent, őket is elragadta. Csudálkozás volt a mértéke egyezően mindenki e részbeli ítéletének; s tanítványai gyakran és tünődve kérdezők egymástól: hogyan lehet oly száraz dolgokat is annyi melegséggel tárgyalni? A magyarázat egyszerű. Somosi érzé, a mit Platóbul tanult, kinek mindig nagy tisztelője volt, hogy szeretet nélkül a legjobb dolog is elsilányul: az ajándék, a gyönyör, a tudás mind, mind. Annálfogva föllépven tanári székébe, legott érezteté buzgalmát. A csendes, alig hallható kezdet, nyomott hangon tartva, hihetőleg elgyengült vagy beteges egyéniséget mutata először. Vissza-fogott lélekzetéből hitted volna, hogy már elfáradt s egy óra vagy három negyed múlva összeroskad. A hallgató el lett foglalva első ízben a kétségtől, később a hallandók újdonságától. Mert Somosi soha sem lépett föl tanítványai előtt, hogy ne készült volna minden órára teljes harminc hét év alatt. A magyarázat kezdete a mult leckét idézte vissza s

összeköté a maival. Oly lassu hang, minő csak kezdetnek elég. De ha tanítása végét össze akarád vele egyeztetni, csak a kettő közötti különbséget vehetted észre s nem az átmenet fokozatait is. Hangja kelt, emelkedett s betölté a nagy hallgató termet, hol néha napján egy pár száz theologus ifju vette ajkairól az igét. De betölté az iskola udvarait, áthatott más termekbe, sőt ki az országutra, mint egy tábornoké, mert hangja valóban vezéri volt. Igenis, vezéri mint egy tábornoké, lelkes mint egy látnoké, meggyőző mint egy szónoké. Nála vehettük észre, hogy a szó hatalom, a beszéd győzelem.

Magyarázataiban a kézikönyvhöz ragaszkodó, kikitérő, de soha sem kalandozó. Tartva magát, mint kell, a fölvetett tárgyhoz, igyekezett világos lenni. Tanokban, melyek a tiszta hit dolgai, kereken szóla mindig és az őszinteség bizalmával. A vallásos érdekek nevében követelt ugyan, de engedett is. Neki nem került aggodalomba így szólani: „a ki nem bírja elfogadni a mondottakat, ne legyen pappá; adja magát más mesterségre“. Hol maga is nehezellé a világos magyarázatot, kinyilatkoztatá: „ez nem lehet máskép; ezt így kell himni.“ — Ha aztán visszatérve a magyarázatokhoz, számon kéré tanítványaitól értelmöket, s mintegy szórul szóra vevé a feleletet: ez oly hiba, mely valaha erény volt, mert a tanítással egyszersmind a tanulást is példázta ezen latin mondat szerint: „tantum scimus, quantum memoria tenemus“. Mai nap már nem oly nagy tekintetű dolog az emlékezés; mert azon memoria, melylyel a könyv nélküli jár, koránsem a platói emlékezések mása, hanem rideg gépiesség gyakorta, melylyel annyi csillogás megfér, mint gondolkodás nélküli betanulás. Egyébiránt őt ebben iskolai süker csábja nem vezette, mert nyilván is kijelenté, hogy a ki nem tud értelmesen felelni maga felfogása után, tanulja be szórul szóra; míg más részről bizonyos, hogy a szórul szóra felelet sokak által úgy nézetik ma is, mint a tanári képességnek, becsületnek bizonyysága, melyet éppen azért a tanárok védelmeznek leginkább.

IV. Somosi külsőleg alacson, szikár, de csontos testal-

katu volt, a legerősb arcvonásokkal, barna színezettel. Beszéde társaságban csendes, de elég eleven; törte az r hangot. Ítéletmondásaiban kerek, nyíltszívű oly mértékben, a minőt az udvari emberek s kétszínűek, kiknek rendesen „ámbár, jöllehet“ stb. stb. elővigyázatos szókra van szükségük, nem ismérnek. Fiatal korában, mondják, jóformán kiereszkeskedő volt a vigalmakra, de theologiai tanársága óta ilyenre senki se emlékezik. Mindamellett szívesen elvegyült a jókedvű emberek között, eltűrte a dévajgást, sőt a szilajságot is. Az ének gyönyörködtette, de soha el nem ragadta; s öregségében kivilágosodott rá, hogy neki mint magyar embernek, nótája is van: „Rákos, Rákos, mivé lettél?“ — Mindezek elvonuló, a háttért igen szívesen megbíró, szerény elmére mutatnak, kinek legkevesebb volt maga, ellenben mindene az ügy. Ha eme szerény magatartáshoz oda gondolunk bizonyos hevességet, előre meg lehetünk győződve, hogy az rendesen az egyenes szívűség nevében ragadta meg olykor; de azért szóvitában kész volt félbe szakasztani nézete pártolását inkább, mint körömszakadtig védeni. Érzületére nézve gyűlölte a zofizmat, a sokat mondó, keveset tevő nagyhanguságot. Mint tanár érezvén maga becsét s méltóságát, sohasem törődött az ifjak különös pártolgatásával más szempontból, mint érdekeik szerint személyválogatás nélkül. A tanuló ifjuság előtt nem is állt senki nagyobb tekintetben nála. Midőn szigorúságát ismerték, megnyugodtak igazságszeretetében, melylyel együtt jár ugy a méltatás, mint a fegyelmezés. Járása már elárulá legbelsőbb érzületét. Balmellét, így egész baloldalát kissé előre tolva járt, jelentvén akarata nélkül is az érzelmek elvét, melyet Kant kitagadott a morálból, Plató pedig fötehetségnek vett a szellemben, mely utóbbihoz hajlandó voltát világosan kimondotta Kazinczyhoz írt leveleiben.*)

V. Somosi házasságát élte, nőül yevén Hutka Zsuzsánát,

*) „Én azt kívánnám, hogy a morale princípiumban Plátóhoz közelítenénk“. L. Sárospataki Füzetek. 1857. 181. lap.

kitől több gyermekei maradtak, különösen három fia József, János és Imre és egy leánya Zsuzsána, kitől unokákat is ért. Ezek épen úgy voltak öröme neki, mint ő nekik; családi feddhetlen életét csak dicsérettel említvén. Öreg kort érve, mindenki által, ki ismérte, becsülve halt meg 1855-ben aug. 21. napján. Emlékét a sárospataki temetőben, hol annyi jeles alszik minden jegy nélkül, életéhez illő egyszerű emlékoszlop őrzi ezen egyszerű felirással: **Somosi Jánosnak**; a főiskolai könyvtárban pedig jellemzetes arcképe van meg olajban festve Révész György által; mind az emlék mind az arckép hálás tanítványai figyelméből, áldozatkészségéből, kik siettek megadni ebben is a tisztelet és emlékesítés adóját dícső tanárunknak.

E. J.

T Á R C A.

ADATOK

a sárospataki ref. főiskola történetéhez.

Megszünvén az első alapítók fejedelmi bőkezősége a Rákóczi-ház hithagyása után, egyes nagyurak álltak össze a sárospataki főiskola feltartása végett, kezét fogván velők a zempléni, borsodi, abauji és ungi egyházmegyék. Mind a nemesszivűség, mind a történet kedviért helyén fog itt állani az újabb pártfogók neve, örök emlékül, ifj. Csécsi János „Registrum Historicum“ című kézírata után, mely latinul van szerkesztve, itt pedig hűségesen áttéve.

Rhédei Ferenc, máramarosi főispán és egyideig Erdély fejedelme, ajánlkozott örökösen három tanuló eltartására. Meghalván pedig végrendeletében ha-

gyott a főiskolának évenként fizetendő 100 aranyat 1667-ben. Özvegye folytatá a három tanuló élelmezését.

I. Apafi Mihály Erdély fej-

- delme 1661 után gyakran fölsegíté az iskolát, névszerint 1669-ben ajánlott 200 aranyat.
- Bornemisza Anna, Apafi neje segíté az iskolát 1671-ig, jelesül 1665-ben küldött 100 aranyat, 1669-ben pedig kinyomatá Póssaházi János tanár katekhizmusát, negyedréiben.
- Bocskai István, Zemplén megye főispánja és a Rákócziak által elhagyott főiskola gondnoka, tartott három tanulót. Erdélybe ment számkivetésbe és meghalt Kolozsvárt 1672.
- Losonczy Bánfi Dénes erdélyi főúr, egykor a pataki főiskola növeltje, volt bőkezű pártolója. Több jótéteményei között belga akadémiákra küldötte ki Pataki Tót Istvánt, ki utóbb kolozsvári tanár lett.
- Ibrányi Ferenc tartott 3 tanulót.
- Kéresi János...
- Lövei Gergely....
- Lövei Sámuel 3.
- Bancsi Zsigmond 2.
- Chernel György 2.
- Chernel Pál 3.
- Sóvári Sóos Pál...
- Sóvári Sóos György 3.
- Kubinyi László 2.
- Csicséri Ambrus 2.
- Sulyok Borbála, Barakonyi Ferenc neje 3.
- Meszesi Ilona Vinnai István özvegye 3.
- Palágyi Piroska Pethő János neje 3.
- Ujfalusi Klára P. Nagymihályi Gábor özvegye 2.
- Putnoki Klára Szemere Pál özvegye 2.
- Mariássi Éva Sóvári Sóos János özvegye...
- Dessewffy Klára Ibrányi Ferenc özvegye 3.
- Nagymihályi Zsófia Ödöfni László özvegye 3.
- Bacskai Ujlaki György 3.
- Halmi Gábor 3.
- Butkai István 3.
- Vajai Vay Abrahám 1. (Mh 1700.).
- Vinnai Ödöfni György (de Nagymihály) 2.
- Kátai Ferenc 2.
- Nagymihályi Pongrácz Gábor...
- Lónyay Gábor 3.
- Kállai János...
- Bessenyei István 1.
- Szuhai Mátyás 2.
- Bay Sándor 1.
- Kökényesdi György 3.
- Nagymihályi Pongrácz Ádám 2.
- Bancsi Zsigmond 3.
- Klobusiczki Pál 3.
- Gyulafi László 2.
- Ujhelyi Pál 2. és ezenkívül évenként adott 50. . . . söt.
- Ujhelyi János 2.
- Dessewffy István 2.
- Göcze András 2 tanulót.

A sárospataki főiskola régi helyéből kimozdíttatván, Gönczön volt tartózkodása alatt 1687-től, majd Kassán a belvárosban 1695-

tól, a külvárosban 1696. évtől kezdve, utóbb innen is lett elűzetése után 1703. évtől az 1704-ben történt végleges hazajövetelig pártfogói, kikhez az aratási szünet alatt követeit küldötte a kegyes adomány elfogadása végett, járások szerint voltak a következő hit- és emberbarátok:

I. Máramaros felé.

Rozgonyi Mihály zempléni esperes. mh. 1707.	Korda Ferenc.
Vay Abrahám, régi jótévő, mh. 1700.	Szigeti György, szigeti lelkész.
Galampos Gábor, mh. 1698. apr. 13.	Gyulai István, szigeti l.
Daróczi Márton.	Szegedi János,
Teremi István beregszászi lelkész.	Szegedi Zsigmond,
Szatmári András beregi esperes.	Luczai István,
Ujhelyi István ugoesam. jegyző.	Csebi Pogány István.
Csebi Pogány Borbála, Ujhelyi Ferenc özvegye.	Sztoika László.
Ignéczi István.	Felsőbánya
Dolhai György mh. 1707.	Nagybánya
Husztai Sámuel huszti lelkész.	Ífj. Széki Teleki Mihály, szolnoki ispán és kővári kapitány.
Darvai István.	Kende Zsigmond.
Kerei Márton, a huszti uradalom tisztje.	Bánffy Druzsina, Toldi Miklós, később Kende Márton özvegye.
Horváth Gábor.	Hunyadi István.
Nagyidai István.	Pazonyi Elek György, mh. 1726.
Chernel Pál.	Bay István.
Füsi Lőrincz, viski lelkész.	Ajtay Mihály.
Darvai Ferenc máramarosmegyei jegyző.	Viski János.
Komáromi Mihály, máramarosi es- peres.	Lónyai Ferenc, mh. 1711.
Frater István, huszti kapitány.	Kökényesdi Ferenc.
Ilosvai Péter.	Lónyai András.
Frater György.	Rhédei László, mh. 1726.
	Bogdányi György, mh. 1721. de- cemb. 6.

II. Ung-zempléni vidék.

Várad Mihály, mh. 1691. május 1.	kola előkelő gondnoka 1708—
Várad István, mh. 1706.	1717. évben.
Sóvári Soos István, később az is-	Bernát Zsigmond.

- Kozma György mh. 1709.
 Bancsi Márton. Régi jótevő, mh. 87 éves korában 1698.
 Bancsi Ádám, Márton fia mh. 1697. atyjával együtt temettetett.
 Bancsi Zsófia Homok Szentiványi Keresztes János özvegye.
 Galambos Ferenc, mh. 1713. apr. 5.
 Mokesai János, mh. 1702. marc. 16.
 Mokesai István, előbbinek fia és örököse. Mh. 1725. apr. 10
 Kapos városa (civitas).
 Apáti Miklós; pap Kaposon, majd több helyeken. Mh. 1624.
 Szalacsi István, őri lelkész.
 Ungvár városa.
 Pongrácz Ferenc.
 Upori István, ungi esperes.
 Patay László.
 Nagymihályi Pongrácz László. Mh. 1722.
 Kazinczy András.
- Szemere László. Mh. 1716.
 Nagymihályi Pongrácz László. Mh. 1716.
 Farkas Sándor.
 Keresztesi Lukács.
 Bégányi László. Mh. 1731. szept. 29.
 Füzeséri László.
 Kecskeméti Gábor.
 Keresztes István.
 Tussai Márton.
 Szemere Pál. Mh. 1701.
 Baranko Sándor.
 Fekete Zsigmond
 Bernát János. Mh. 1724.
 Klobusiczki Pál, zempléni alispán és az iskola gondnoka az 1682. évi helyreállítás után. Vizbe fult Szomotor, saját faluja, mellett 1688.
 Keresztes János. Mh. 1698.

III. Abauj-borsodi vidék.

- Bárczay János, az iskola gondnoka Kassán. Mh. 1698. dec. 10.
 Kormos István. Mh. 1697.
 Nikházi György, később abauji alispán, az iskola gondnoka Kassán a bel- mint külvárosban. Mh. 1722.
 Mariássy Pál, gömöri alispán. Mh. 1710.
 Szentimrei Szabó András.
 Uza Mihály.
 Janka Péter.
 Szemere György. Mh. 1703.
 Id. Fáy István, később murányi kapitány. Mh. 1710
 Csató Ferenc.
 Szathmári János, gömöri alispán.
- Szathmári Miklós. Mh. 1723.
 Szikszó városa.
 Szemere Ferenc.
 Szentpéteri Imre, borsodi alispán. Mh. 1725.
 Sallai András.
 Id. Döry András. Mh. 1704.
 Ifj. Döry András. Mh. 1735.
 Szepessy Pál.
 Miskolcz városa.
 Udvarhelyi István. Mh. 169 . .
 Puky Márton. Mh. 169 . . .
 Bikk László, Rákóczi kapitánya. Mh. 1710.
 Forgó János,
 Kecskeméti István,
 Aszalai András, } miskolezi polgárok.

Kovács Sámuel, miskolci polgár.

Özveggy Szepessyné.

Özveggy Ivocsné.

Ónod

Csáth

Szerencs

Megyaszó

városok.

Seredi Zsófia, báró Andrássy István neje.

Girincsi Ferenc. Mh. 1710.

Diószegi . . . monoki uradalmi tisztt.

Fáy Ferenc. Mh. 1722.

Özveggy Nagy Istvánné.

Özveggy Puki Mártonné.

Matolesi György. Utóbb abauji alispán. Mh. 1705. jun. 16.

IV. Hegyaljai vidék.

Mariássy Miklós. Mh. 1713.

Borbély Mihály, Szántón.

Szántó

Tálya

városok.

Fekete István, Tályán. Mh. 1707.

Szécsi István, abauji esp. Mh. 1705.

Belényesi Ferenc, Mádról.

Babocsai Izsák. Mh. 1710.

Komjáthi Gergely.

Patay János

Veres Bálint

Veres Gábor

Veres András

Bájról és

Csobajról.

Vida Borbála, Veres Mátyás özveggye.

Váradi Fruzsina, Göczi Ist. özv.

Keresztur

Bénye

városok.

Tolesva

Liszka

Patak

Ujhely

városok.

Szilvási István, a regéczi uradalom tiszttartója. Mh. 1719.

Görgei Judit, Nikházi János özveggye. Mh. 1721.

Hegymegi Ferenc özveggye (Áttert).

Olecsvári Ferenc. Mh. 1711.

Toronya városa (oppidum).

Bónis György, Báriból.

Baranyai András, Zsujtáról. Mh. 1725.

Lánczi Ferenc.

Bónis György. Mh. 1696.

V. Losonc felé való vidék.

Szepesi városa

Csatári Gábor.

Tornallyai György.

Tornallyai István.

Tornallyai Ferenc.

Tornallyai Zsigmond.

Szattmári Ferenc.

Szattmári Miklós.

Muraközi Márton, gömör megyei jegyző. Mh. 1704.

Madarassy István.

Zsoldos István.

Hamva faluja nemessége.

Sándor György.

Darvas Pál.

Darvas Ferenc.

Bokor János.

Bokor István.

Rimaszombat városa.

Kós István

Miklovicz István.
 Sipos János kishont-megyei jegyző.
 Kántor Pál.
 Gyürki István, nógrádi alispán.
 Literáti István.
 Szilassy András.
 Rádai Gáspár nógrádm. jegyző.
 Darvas János.
 Darvas Mihály.
 Darvas Ferenc. Mh. 1710.
 Gyürki Ádám.
 Szígyártó István.
 Bende János.
 Tolvaj Ferenc.
 Mocsári Vazul.
 Batik Gergely.

Vay Ádám. Mh. számkivetésben
 1718.
 Nagy János.
 Losonczy György.
 Sziráki István, borsod-gömör-
 honti esperes.
 Gyürki Pál, császári ezredes.
 Mh. 1710.
 Nyirő Mihály.
 Becskeházi Zsigmond. Mh. 1720.
 Gróf Gyulai Ferenc, ezredes, ké-
 sőbb császári tábornok. Mh.
 Olaszországban, Mantuában,
 hol várparancsnok volt. 1728.
 Komjáti Ádám.
 Komjáti Mihály.

VI. Sáros vidéke.

Buza János, Eperjesen.
 Uz Gábor, sárosm. jegyző. Mh. 1711.
 Étre Vazul, Bártfáról.
 Vay Katalin, Szemere László öz-
 vegye. Mh. 1694.

1. Jegyzet. E sorozat nem a személyek méltósága, hanem lakása szerint van rendezve, a mint Kassáról menve és visszatérve tá-
 láltattak.

2. Ezek közül Galambos Ferenc adott évenként az iskolának 50
 magyar forintot és 12 köböl buzát.

Vay Ádám ajánlott egyszerre 57 köböl éleket, s ennek harma-
 dát azaz 19 köblöt az igazgatónak (rectori).

Baranyai András ajánlott a száműzött iskolának, sőt Patakra
 visszatérve is, halálaig (1725.) 48 m. ftot; és a gönczi iskola fedelé-
 nek kijavítására 100 ftot.

A gönczi és kassai száműzetés alatt ünnepre kimentek az ifjak
 következő jóltevőkhöz:

Galambos Ferenchez járt két ta-
 nuló ifju Deregnyőbe.
 Vay Abrahámhoz, aztán fia Lász-
 lóhoz Vajára kettő.
 Mokesai Jánoshoz, aztán fiához
 Istvánhoz kettő, Mokesába.
 Váradistvánhoz egy, Rozgonyba.
 Bárczay Jánoshoz kettő, Bárczára.

- Gyürki Pálhoz és Sziráki István felügyelőhöz egy, Szendrőbe. vegyéhez egy, Bájra és Oso-
bajra
Nagymihályi Pongrácz Lászlóhoz Szathmári Miklóshoz egy, Han-
és Farkas Sándorhoz kettő, Nagy- gácsra.
mihályba. Kozma György és Bernát János-
Nagymihályi Pongrácz Jánoshoz hoz egy, Gercsely és Kele-
kettő, Hanajnára. esenbe.
Id. Fáy Istvánhoz kettő, Fájba. Keresztesi Lukács és Bégányi
Nikházi György és Kormos István- Lászlóhoz kettő, Gatályba.
hoz kettő, Szakallyba. Szentimrei Szabó Andrásához egy,
Szemere Pálhoz egy Gálszécsbe. Vajdára.
Szemere Lászlóhoz és Kazinczy Dessewffy Ádám és Istvánhoz
Andrásához kettő, Vinnára. egy, Lubotinba.
Szemere Györgyhöz egy, Szemerére. Sóvári Soos Istvánhoz kettő,
Tussay Mártonhoz egy, Tussa-Uj- Széplakra.
falura. Komjáti Ábrahámhoz egy, Fel-
Bancsi Márton és Ádámhoz, ugy sőt-Redmecre.
szintén Bancsi Zsófiához Keresz- Baranyai Andrásához és más ne-
tes János özvegyéhez egy, Jesz- mesekhez egy, Zsujtára.
trebbe. Szentmártoni Mihályhoz egy,
Olcsvári Ferenchez egy, Bereckibe. Zsadányba.
Uz Gáborhoz egy, Ternyére. Megyaszó, Keresztur, Tolcsva,
Girinesi Ferenchez egy, Dobszára. Bénye, Szerencs, Liszka, Ónod
Patay Jánoshoz, Veres Bálint, városok lakosaihoz egy egy.
Gábor Andrásához, és Vida Babocsai Izsákhöz, Szilvási Ist-
Borbálához Veres Mátyás öz- vánhoz stb. egy, Fonyba.

Ezekhez járultak 1705-ben id. Csécsi János halálaig, mely történt má-
jus 14. 1708. alábbirtak:

- Bessenyei Zsigmond Berzelen vál- Szentimrei Sámuel Otrókocsban
lalt két tanulót. egyet.
Kende Klára kisasszony (virgo) Mi- Janka Péter és Jakabfalvi
kóházán egyet. György Bátorban egyet.
Nádaskai György, Kenyhecz János, Füleki Gergely lelkész és Almásiak egyet.
más güncziek egy tanulót. Monokiak és Gyarmati Tamás
Mádi, tarczali, szendrői polgárok lelkész egyet.
egyet, egyet. Püspöki Tamás Bodókönn egyet.
Mariássy Pál Berzétén egyet. Frater Borbála, Ilosvai Péter öz-
Dolhai György Dolhán kettőt. vegye Ilosván, kettőt.

Esze Tamás Tarpán kettőt.	Monaki Ferenc, Léhen, egyet.
Horváth Mária Kércsi Sándor özvegye Kisvárdán, kettőt.	Zoltán Jodok Székelyben, egyet.
Lónyay István és Gábor Naményban, kettőt.	Szentpéteri Imre Szentpéteren egyet
Csoma Péter Vajdán, egyet.	Páloczi Horváth György Ungváron, egyet.
Vitalius János és özvegye Uza . . . Szászfán és Pamlényban, egyet.	Miskolczy András Vison, egyet.
Komjáti Gábor Zalkodon, egyet.	Tályaiak egyet.
Vécsei János, Szilvás-Ujfaluban egyet.	Tokajiak egyet.
Patay László Vajnatinán, egyet.	Ujhelyiek egyet.
Vay Ádám, egyet.	Szántóiak egyet.
	Szepeiek egyet.
	Kassai egyház egyet

Az iskolának végleges visszatértekor (1704.) esztendei rendes jótéteményeken kívül segíték a visszaállított iskolát:

II. Rákóczi Ferenc fejedelem ajánlott 1705-ben april hóban 1200 magyar forintot.

Vay Ádám 120 m. ftot.	Nádaskai György 100 m. ftot.
Pápay János titkár 100 m. ftot.	Baranyai András 100 m. ftot.
Ismét 60 m. ftot.	Esze Tamás 100 m. ftot.
Szemere László 100 m. ftot.	

Közli **Erdélyi János.**

ISKOLAI ÜNNEPÉLY.

Febr. 4. foglalá el székét Bihari Imre, a sárospataki akademiának mult nov. 17. napján szavazatkülönbség nélkül, egyező akarattal megválasztott bölcsészettanára. Jelen volt épen az egyházkerületi küldöttség is, mint rendesen az évi számadások megvizsgálása végett; a fentirt napra pedig számosan jelentek meg az egyházi és világi egyháztagok közül; névszerint id. báró Vay Miklós, főgondnok ő nagyméltósága, főt. Zsarnay Lajos, szuperintendens; s különösen a főgondnok ur következő beszéddel fogadás iktatá hivatalába uj tanárunkat:

Igen tisztelt gyülekezet!

Egybejövetelünk célja különben is tudva lévén e tisztelt, főiskolai ünnepélyünket becses jelenlétével szerencsétlétő s díszítő kö-

zönség előtt, arra vonatkozólag részemről csak annyit kívánok megemlíteni, miként helybeli főtanodánkban a mult tanév végével a szoros értelemben vett bölcészeti tanszék üresedésbe jöven, azon idő óta egyházkerületünk főbb gondjai közé sorozá ennek mentől célszerűbben leendő betölthetését.

Hogy ez nem vala könnyű feladat, érezni fogja kétségtelenül minden, ki ezen egyrészt nagy kiterjedéssel bíró, végmegállapodásától azonban vajmi messze álló eszméleti tudománynak kellőleg képes felfogni az idők rohamos fejlődésével azon egy szerben nevekedő fontosságát, s a ki tudja e felett azt is, minő nagyszerű befolyást nyerhet e könnyen szenvedélylyé válható tudomány s általa egy szerejét annak művelésére s terjesztésére szentelő tárgyavatott tanár, az őt keblére fűzendő anyaintézet szellemére, irányára s közvetve minden abban előadatni szokott felsőbb tudományokra; következőleg azon egész új nemzedék magasb kiképzésére nézve, mely bölcészeti mesterének nem kis felelősségű működése közben egymást felváltva csüngend időnként ajkain.

Mert hiszen, ha minden egyebeket mellőzünk s a bölcészetet csak általános tudományként tekintjük is, nem áll-e az, természeténél fogva, mintegy közepén szellemi egyetemes, kellő világot fentfénnyel szövétnekétől kölesönző törekvéseinknek, s avagy nem hatja-e valamely rejtélyes erőként öntudatlanul mind azt villányosan keresztül, a mi az emberi életben a véleménynek, a meggyőződésnek s a tudatos cselekvénynek tárgya?

S ha mindez valóban így van, egyházkerületünk bizonyára nem lehet eléggé gondos és óvatos ama világító, de lángra is lobbanható szövétnak hordozójának, amaz ifjaink beléletére jótékony tényező de mirigyként is hatható varázserő kívánt korlátok közötti ápolójának, azaz bölcészeti tanárnak megválasztásában.

A minthogy csak is szorgalmas tájékozás, egyes kísérletek megtétele után, de végre teljes megnyugvással fordult az illető kormányzáság sokat váró bizalma azon férfiú felé, kit ez órában, mint innentől főiskolánk bölcészeti tanárát van a tisztelt közönségnek Bihari Imre úrban bemutatni szerencsém.

Ime, az itt minden oldalról nyilvánuló szíves üdvözlés maga részéről is hangosan látszik előleges bizalmunkat igazolni, melylyel innentől a nagyobb közönség is reményteljesen nézend a beiktatandó tanár úr jövő működései sikerének elibe.

Mert hogy ezek útjába, legjobb akarata s igyekezete mellett is, gördülhetnek itt ott nehézségek, a dolog természetéből folyik oly intézetben, hol a szorosabb értelemben vett filozofiát, annak előadója

egy maga képviseli. Kivánatos azért már csak e tekintetből is, hogy munkálódása mezején oly állást foglaljon el, melyben minden körülmények között biztosan számíthasson az őt körülfogó szellemi erők egyetemes támogatására; a mi pedig könnyen elérhető, ha azoknak meg annyifelé áradó működéseivel saját tudományának többi testvéreire gyakorlandó általános hatását akként képes egyesíteni, hogy ily módon ezek összegének könnyítve s biztosítva legyen azon egy végcélhoz jutásuk.

Annyi minden esetre bizonyos, hogy főiskolánk falai között már csak a tanszabadság mélyen érzett elvénél fogva sem jutand senkinek eszébe aziránt venni kérdőre tőlünk teljes bizalmat várható tanárunkat, hogy például a bölcsészetnek tartozik-e mereven valamelyik s ha igen, vajjon melyik iskolájához; vagy azt követelni: hogy vallja előre be sajátául választott bölcsészeti rendszerét s azt, hogy melyik hírneves bölcsész iránt viseltetik különösebb előszeretettel, melyiknek tanait teszi a másikéinak elibe s választandja leckéi alapjául? — Nem fogja-e előbb talán a keresztyén világ körén belől támadott bölcsészetnek ismértetni meg egyes mozzanataival az ifjúságot s ezáltal magát egészen tárgyilagosan viselvén, csak majd a bölcsészet egyes ágai megismertetésénél követni azon rendszert s iskolát, melyhez tartozónak magát tekintetni kívánja?

A mint mondom, az ily követelésektől bizonyára menten marad tanárunk; míg ellenben azt mindenki megvárandja tőle s pedig anélkül, hogy ez által szabad működéseiben gátolni kívánná, miszerint tantárgyát tisztán, világosan s érthetőleg adja tanítványainak elé; — de a mi megint ne azt tegye, hogy a bölcsészetet kivetkőztesse a tudomány alakjából; mert hiszen az tudni való, hogy ha valahol, bizonynyal a bölcsészet körében az alak nem oly közömbös tárgyra nézve, hogy azt kénye kedve szerint aggassa arra a bölcsész, hanem alak és anyag egymást feltételezik. Az igazság sokkal komolyabb és szentebb, mintsem ahoz amugy könnyedén s játszva lehessen jutni. Est philosophia paucis contenta iudiciis, multitudinem consulto ipsa fugiens, eique ipsi et invisita et suspecta," sat. monda már Cicero.

Továbbá az által sem fogja magát a bölcsészeti tanár előadásjaiban kötve érezhetni, ha az kívántatik tőle, hogy hirdetendő tanai a vallás irányában ellenséges állást semmikép se foglaljanak; de másrészt ne is szállítsák azt le a pusztá morál körére, hanem éreztessék az ifju lélekkel, hogy vallás és bölcsészet egyaránt a legfőbb igazságot keresik, hogy tehát csak a formában különbözhetnek, térhetnek el egymástól, melynek pedig magában az emberi szellemben feltalálhatni kulcsát. Mig amaz az igazságot oly alakban adja, melyhez min-

denki egyiránt hozzá férhet, ez az igazság észí formájában állítja azt elé s míg tisztán fogja fel saját állását a vallás igazaihoz, a vallás formáit is szenvedélytelenül képes igazolni; a minthogy csakis így lehet a filozofia alapvetője a theologia végelveinek s szellemének, a mi pedig annak kivált protestans iskolákban főrendeltetése; s nem kevésbbé áll ez az állam- és jogtudományok tekintetében is, ezek szint-ugy tőle várván azon tiszta örök elveket, igazságokat, melyek az emberi szellemi szabadságában veszik eredetöket.

S noha nem merném állítani, hogy mindezekre nézve is ne léteznének véleménykülönbségek, de hiszem még is, hogy ha a teljes tanszabadságot követelő s azt nálunk is megnyert filozofia tág tere s nyílt mezeje körül, ezeknél nem huzatnak szorosabb, de némelyek megnyugtására talán mégis szükségelt korlátok, úgy egy kis kölcsönös, az egésznek csak javára szolgálható türelem mellett minden sikert gátolható vagy nehezíthető surlódásoknak eleje leend véve.

Azonban bár mennyire jeles legyen is valamely tudományos intézetben a bölcészeti tanár, bár mennyire támogattassék is törekvéseiben az őt környező szellemi erőktől, siker s áldás csak úgy leend munkáján, ha oly ifjuság ül tanári széke előtt, melyben nem hiányzik az igazság hite s bátorsága. Ki a bölcészet iskolájába azon előítélettel lép be, hogy ott mélység kiált mélységet, az nem bír elég önbecsüléssel, önbizalommal, nem ismeri a szellem hatalmát, melynek még az istenség mélységeit is adatott vizsgálni. — Ha valami szent, isteni, az az eszme, mely égben és földön egyaránt ki van nyomva; e nyomokkal foglalkozni isteni hivatás. — Igaza van a bölcnek, midőn azt mondja: „a világegyetemnek nincs hatalma, hogy az isméret előtt elzárja magát.“ — Különösen protestans ifjakra nézve elengedhetlen, hogy nagyra becsüljék a kateszokhen úgynevezett tudományt, melyről már a reformáció kimondá, „hogy az neki nem félelmes ellensége, hanem legbensőbb szövetséges társa.“

Reméljük azért, hogy bölcészeti, az iskolai kormányzat, igazgatóság s tudós kartársai által egyaránt szívélyesen üdvözölt, mindháromnak őszinte támogatására biztosan számítható, fontos hivatását a mint mélyen érző, úgy annak meg is felelendő tanárunkkal szemben, egy hozzá méltó jóra törekvő tanuló sereget léssen főiskolánk kiállíthatni képes; s ohajtjuk egy szívvel, lélekkel, hogy valamint ezennel szeretetökbe s becsülésökbe ajánlott jeles oktatójuk örömmel, úgy ők magok is hálával emlékezzenek mindig e mai épületes szép ünnepélyünkre vissza, melyet is ezennel megnyitottnak kérvén tekintetni, továbbí folytatására a székfoglaló tudós férfiút, Bihari Imre tanár urat, kérem fel.

A felhívott tanár urszószekre lépven, a következő beszédet mondá:

Mélyen tisztelt gyülekezet!

Itt állok, hogy a fontos hivatalt, melyre engemet érdemetlent a főt. egyházkerület becses bizodalma szólított, ez órában ünnepélyesen elfoglaljam. És azt annál nagyobb készséggel, szivesebb örömmel cselekszem, mert első lépésemmel nem utolsó nyomokba hágok, az én fölkelésem nem a gyász éjéből bontakozik ki, az én bölesőm nem a koporsó helyén tűnik fel.*) A bölesészet tája, melynek lakosául ajánlkoztam, nem épen kényelmes, biztos vaspályákkal, nem tévedő országutakkal dicsekvő vidék, de sőt olyan, melyen ellenkező irányu, egymást szelő utak hálózna, melyeken eligazodni nehéz, járni a fenyegető ellenség hatalma miatt küzdelmes.

Ki a tudományos világ legujabb irányát szoros figyelemmel kíséri, annak lehetetlen, hogy fel ne tűnt volna egy fontos jelenség: az, mit az ujjabb kori német természettudományok materializmusának szoktak nevezni. E tan oly mélyen vág az emberiség legszentebb meggyőződésébe, az erkölcsi és vallásos élet alapjait annyira kérdésessé teszi, hogy figyelmünket a legkomolyabban föl hívja. Szólok én azért ez innepélyes alkalommal az ujjabbkori, különösen Némethonban feltűnő anyagelvűségéről a természettudományoknak s annak gyengeségeiről. Hogy magunkat tájékozhasuk, lássunk előbb némely történelmi előzményeket.

Az uj szellemi fejlődés, melyet kizárólag a hitjavításhoz és annak utegyengetőihez kötnek, nemcsak az egyház körében, hanem távolabbi téreken, a világi tudományok mezején is megindult s mig amott Róma uralma ellen harcolt, itt látszólagos csekélyebb tekintély, Aristoteles kánona ellen küzdött. Még 1650-ben is a hires csillagász Riccioli Keplernek keményen szemére hányja, hogy tanait nem Aristotelesből s a régiek irataiból, hanem a tények figyeléséből merítette.

Két körülmény volt, mely a 14-ik és 15-ik században az uj gondolatot ébresztette s annak határozott irányt mutatott. A spanyolok kincsvágya és fanatizmusa Kolumbus számára hajókat szerelt föl, mi által Európa előtt a föld ismeretlen másik felére ut nyílt. A babonás tisztelet, melylyel az európai fejedelmek az astrologia iránt viseltettek, az udvari astrologokat oly műeszközökkel fegyverezte föl, melyek által ezek az égen uj világnak, egy egészen uj világrendszernek lettek felfedezői.

*) Köztisztelőtű elődöm Erdélyi János ur csak hivatalos működési körét változtatta, könyvtárnokságra s ezzel összekötött magyar irodalmi tanszékre lépven át.

E két esemény a vizsgálódást, melynek szemei eddig befelé állottak, kívülre fordította, az emberiség szellemének irányt adott, melyen a sajátképeni természettudományokra, vagyis inkább az inductív módszerre, mely nélkül nincs természettudomány, eljutott. Galilei az igazi inductív módszernek feltalálója, Kepler ennek becsét fölfedezéseiben fényesen igazolta, a Bacon nyomain Newton az új módszer győzedelmét teljesen befejezte.

Az inductív módszer már abban áll, hogy észrevezésre, figyelésre, kísérletre, végre tapasztalatra támaszkodva hozza le a természettörvényeket, melyek alatt a tények állanak.

Ezen módszerben állott az új idő jelleme, ebben volt az ellenállhatlan hatalom, mely minden létezőt az igazság törvényei szerint reformál, vagy huzamos ellenállás esetében eltípor.

De ez átalakulás történelmileg lassan jött létre. Sokáig tartott míg a csillagászat és természettan körében, e legelőbbre hatott természettudományokban is, érvényre jutott.

Az exact szellem a bölcseletről még kevésbé hatolt előre. Hol rejlik ennek oka? Felelet: a módszer felfogásának és használásának egyoldalúságában.

Említve volt, hogy két sajátságos körülmény az ébredő szellemet arra utasítja, hogy erejét a természetnek kísértse meg. Már most ha mindazt természetnek nevezzük, miről érzéki behatás következtében értesülünk, mit ezen behatás által közvetlen észreveszünk, lelkünkbe ötlük: a különböztetés önként ajánlkozik a szerint, a mint a behatás külérzékeinket illeti, vagy az agyvelőrostok érdekeltsége folytán benünk belcselekvések és változások támadnak, okvetlenül bel és kül természetet kell megkülönböztetnünk, az ember mindenkivel egyformán mint tapasztaló áll szemközt, mindkettő együtt képezi a jelenetek egy és oszthatatlan világát, az egész természetet. Erre nem ügyelve kezdetben a külérzéki behatások folytán csupán a kültermészetre szorítkoztak, csak erre szabva képezték ki a módszert, észre nem véve, hogy ez magában nem áll, nem állhat hogy a módszert a beltermészetre bár a tér különbözése szerint mindenestre módosítva alkalmazni s teljesen keresztül kell vinni, ha az emberi ismeret rendszere belszilárdságra s biztosságra akar szert tenni.

Az újabb tudomány e hízaga a mindenütt mozgó és működő szellem előtt sokáig rejtve nem maradhatott, s megkísértették azt betölteni.

Descartes a metafizikai fogalmakat és elveket is vizsgálódásai körébe vonta, szilárd alapvetést, következetes lehozást kívánt ezekre nézve is, mint a természettudományok körében történik. Hobbes tisztán

mértanilag fogott a dologhoz, de nem találta meg a valódi empirikus alapokat. Az eredmény csekélyisége Locket a szigorú empiriához vezette, de az érzéki forráshoz kizárólag ragaszkodás miatt félúton megállapodott. Neki határozottan ellenébe lépett a nagy mér- és természettani tudós Leibnitz, bebizonyítván, hogy kétségkívül vannak ismeretek, melyek nem tapasztalásból erednek, hanem az észből származnak. Leibnitz utóda Wolf, bár a bölcseiséget tartalmatlan scholastikus formalizmussá képezte, még is annyi jót tett, hogy tanítványait a szigorú formalis logikában fegyelmezte, mi későbbben Kantnak javára szolgált.

Igy Kant oly közönségre talált, mely képes volt az ő szoros vizsgálódásait követni. Kant felelt pontosan ama fentebb érintett kérdésre, megkülönböztetvén ismereteink kezdetét s eredetét. Minden ismeret érzéki tapasztalat útján kezdődik — úgy mond, — de nem mindenik abból származik; hanem vannak ismeretek a priori, melyek nem velünk születtek, de a tapasztalástól függetlenek, azaz nem a tapasztalás előtt vagy után, hanem a tapasztalás közben támadnak s a priori ismereteknek nem az időrend, hanem az ismeret forrására vonatkozólag mondatnak.

Ez igazságra ő úgy jutott, hogy a természettudományok fentebb jellemzett módszerét lényeges módosulatokkal, mint széttagoló módszert, a tapasztalat tárgyaira alkalmazta.

Kant e módszert kritikai módszernek nevezte. E szerint bölcseśkedni ép oly üdvös, mint a természettudományokkal inductív módszer szerint foglalkozni. Mint emez az érzékileg tapasztalt tényekről következetesen és biztosan a nem érzékelhető törvényekre: úgy amaz a tapasztalat közvetlen észrevett tényeiről metafizikai elvekre, eszmékre vezet, melyek a természettudományokon is uralkodnak.

De Kant is csak annyit tett, mennyit korában a legnagyobb szellemerő tehetett, ez pedig nem minden, nem teljes kifejtése és alkalmazása volt módszerének. A Kant találta törvényeknek az elméletet K. valódi tanítványa Fries adta, még pedig úgy, hogy ehhez tanítványa Apelt keveset adhatott, hogy metafizikájában az emberi ismeret elméletét szilárdan fölépítse.

Kant szellemi működésére egy világraható s különösen Németországot megrázó esemény, a francia forradalom, következett. Hogy ez időszak hosszas zajlása nem volt alkalmas a kanti vívmányok fejlesztésére, mely csendes nyugodt gondolatműködést igényel, kétségkívül van.

Azonban a K. által adott lendület még sem maradt, habár nem a várt módon is, eredmény nélkül. Reinhold, Kantnak egy öflete folytán megkisérté a bölcseśzi gondolat tovább fejlesztését, követelvén,

hogy a bölcsezet egy elvhez, az öntudat elméletéhez ragaszkodjék. Utána jöttek: Fichte alanyi eszmeisége, Schelling általánya. Schelling a Fichte alanyi eszmeiségéhez a tárgyasságot is hozzá kapcsolta, úgy hogy az alany és tárgy azonosságát állítá — általános azonosság; de ez örökre megismerhetlen, önmagába rejtőzött volna, ha mint alanyiség a tárgyiségbe át nem váltakoznék, mely váltakozás a megjelenő és véges természetben tűnik fel.

Hegel úgy vette fel Istent, mint általános szellemet, eszmét s ezen eszméből hozza ki a teljes mindenséget a fogalom dialektikai önmozgása által, az eszme a tüneményvilágból ismét visszatérván önmagába, lesz általános szellemből öntudatos szellemmé. E ponton a bölcsezet az eszmeiség netovábbjáig jutott, a mindenség észszé lőn átváltoztatva. Az ellenhatás nem maradhatott el. A mindségnek egy abszolút uralom számára birtokba vétele meg lőn sokalva, egy másik veszélyes trónkövetelő támadt, mely az általános eszmével szemben, a természet nevében mindent önmagának követelt; ez új hatalom a materializmus.

Ennek egyik népszerű bajnoka Moleschott határozottan mondja: „a gondolat csak az agyvelő anyagnak mozgása,“ az érzés, „a dolgokhoz való viszony,“ az öntudat, „semmi egyéb mint oly tehetség, melyben a dolgoknak hozzánk való viszonyát érezzük“ s „az akarat, az agyvelő külhatások által föltételezett állapotának szükségképi kifejezése.“ Szóval a gondolkodó ember érzékeinek összege. E szavak Vogtnak ezen tételére támaszkodnak: „minden természetvizsgáló némileg helyes gondolkodás mellett is azon nézetre jön, hogy mindazon tehetségek, melyeket mi a lelki munkásságok neve alá fogunk, csak az agyvelő állomány működései, vagy hogy magamat némileg durván fejezzem ki, a gondolatok azon viszonyban vannak az agyvelőhöz, mint az epe a májhoz, az élegült vér a tüdőhöz.

Igaz s élettanilag áll, hogy egy gondolat és semminemű lélek-működés is az agyvelő állomány s ennek hatása nélkül létre nem jön. S ebből Vogt azt hozza ki, hogy minden gondolat, szellemműködés egyedül az agyvelő állományból származik. Ha az igaz volna, akkor így is lehetne okoskodni: mint hogy valamely anyagi tárgy léte és hatása nélkül, mely a sugarakat visszaverje, semmiféle szín nem látható: tehát a színek láthatósága s a látás csak az anyagi kültárgyak eredménye.

Vogt előbbi hasonlatát maga Büchner, ki pedig szintén e táborból való, megsokalja s reá ezt mondja: hogy „a hasonlat rosszul van választva, mert nem lehet az epeelválasztás s azon folyamat közt, mely szerint az agyban a gondolat szülemlik, analogont találni. Az epe

fogható, mérhető, látható, azon felül kivetett anyag, melyet a test felhasznál s magától elkülönözött; a gondolat, a szellem pedig nem anyag, hanem a külön nemű erőknek egységgé nőtt öszlete.“ Ehez még adhatjuk: a váladékok a testben nem lehetnek egyebek mint vegytani elemek összetétei, melyeknek előbb már az elválasztó szervekben meg kellett lenniök. Ha a gondolat, a szellem váladék, akkor ennek vegyelemeire a szervekben az elválasztás előtt rá kellene ismerni, de ez még nem történt s bizonyosan nem is fog történni.

Ezenkívül a képleteket, s a szellem összes működéseit az agyvelőmunkásság szerves szüleményének azért nem lehet tekinteni, mert minden szerves szülemények egyszerűen objektív természetűek. Az öntudatos képletvilág tárgyalanyi kettőssége ettől nagyon különböző s épen nem lehet azon hatásból kimagyarázni, mely mint minden szerves, csupán objektív szüleményeket hozhat elő. Ebből következik, hogy az öntudat eredete minden szervületen kívül esik, hogy azt csak úgy lehet felfogni, mint egy sajátos reál lénynek alaptulajdonát, melyet léleknek, még inkább szellemnek nevezünk; ebben van az önkettőzésnek vagy az öntudatnak alapja.

Azt mondja tovább az anyagelviség: az öntudat a legvilágosabb és legélelnekebb érzetösszeg minden egyes érzésekből, melyek a szervezetet illetik, összeolvadva: természetes tehát, hogy az agyvelőben, mint az érzések közös fészkeben legyen székhelye.“

Erre megjegyezzük: hogy az öntudat semmiképen nem csupán érzések összege s az egyes érzések összeolvadásából ki nem magyarázható. Az öntudat a léleknek magáról alkotott képlete, mely által egyes érzéseit épen úgy mint ezeknek összegét magától megkülönbözteti, tehát mindezekről elvonatkozhatik, a nélkül, hogy énjéről való képletét feladná. Látni való tehát, hogy az öntudat nem szerves érzések által önkénytelenül származó történet bennünk, hanem az önálló lény önálló ténye.

Különösen veszélyes gyengesége az anyagelviségnek, hogy az embert alsóbb természetének törvényei alá vonván, felsőbb természetét: szellem, szabadság, erény, megsemmisíti, az egyéniséget eltörli. Igen, mert a természetvizsgálat csak egyetemes törvényeket keres, melyek a fajokra, nemekre tartoznak, az egyénnel, melyet a fajokba, nemekbe olvaszt, épen nem gondol. E részben helyesen is jár el, ha a nemből egy egyedet ismer, az egész nemet ismeri; mindenütt igaza van, csak az ember ellen követ el mély jogtalanságot. Mert a társadalmi ember nem fajában, hanem egyéneiben él, itt az egyén a figyelem, az érdek főtárgya, az ő tulajdonaival, képességeivel, bűneivel

vagy erényeivel, szóval egyéni teljes életkörével. Innen van, hogy a társulati élet minden köreit az egyéni jogok fokozata szerint becsüljük.

Ez egyéni jog az, melyet az anyagelviség nem ismer. Az ő kutatása szükségessépen általános jellemű törvények után jár s már ekkor tulhajtott az egyéni, nem láthatja annak sajátság, jellem, képesség dolgában dus voltát, mindenesetre érdekességét. Például, a bonctudós mint ilyen egy favágónak s egy szobrásznak keze, egy nagy szónok s egy siketnéma nyelve között semmi lényeges különbséget nem által. Még azon boncoló finomság is, melyre korunkban a bonctan vitte, nagyon durva, hogy azon finomabb fejtegetéseket követesse, melyeket az embernek lélektani figyelése igényel.

Igaz ugyan, hogy a természettudomány az egyénről sem feledkezett el, tett kísérleteket, hogy ennek is kiadja magát. Ily kísérleteket látunk az arcisme, koponyatan és gyógyászat körében; de hogy az egyénekre intézett ily vizsgálatokat a természettudomány egyetem tanai mily gyengén támogatják, tudva van.

Szokratesről beszélük, hogy egy fiziognom arcvonásaiból lelkének némely rossz tulajdonaira olvasott. Szokrates megjegyzé, hogy ezekre a hajlamok benne valósággal megvoltak, de azokat kijavította, legyőzte. E példa erősen mutatja azon eljárás gyöngeségét, mely a természet figyeléséből kiindulva a személy egyéniségére következtet.

Az anyagelviség fentebbi gyengeségeihez járul még, hogy egyoldalulag sürgeti az egységet. Ezen egység nagy mértékben csalogatója az elméknek. Sürgetik ezt a kormányzatban, sürgetik a tudományban. Ez utóbbira vonatkozólag jelesül mondja J a n é t a Revue des denx M. füzetében, a mai materializmusról irt cikkének végén:

„Mindent egy okfölből, egy tüneményből, egy törvényből akarunk kimagyarázni, kétségkívül hasznos és szükséges törekvés, mely nélkül nem volna tudomány, de mennyi tévedésnek nem volt e törekvés okozója! Mennyi képzelt hasonlatot, mennyi föben járó mulasztást, mennyi csalódást nem szült az elvi egyszerűség tulzott szerelme! Valóban ki tagadhatja, hogy egység van a dolgok végső alapjában, kezdet- és végzetben?

Ki tagadhatja, hogy ugyanazon összhang kormányozza a látható és láthatatlan világot, a testeket és lelkeket? De ki mondja meg, hogy ez összhang az analogiák, melyek a két világot egyesítik, olyan rendűek hogy azokat képzelni is tudjuk. Miért erőlködünk hát a természetet kényszeríteni, hogy ne legyen más, mint örökös ismétlése önnönmagának!? A dolgoknak nagyobb mélységei vannak, mint szellemünknek. Kétségkívül szükség, hogy az anyag és szellem közös forrással bírjanak Istennek gondolatában; itt kellene keresni végső egységöket; de

melyik szem hatott odáig? Ki hiheti, hogy minden teremtmény közös eredetét megmagyarázta? Kiképes ezt, hanemha az, kimindennek oka!*

Mindez itt fölmerült s egyéb gyengeségeiért mindenestül elvessük, föltétlenül elítéljük-e azon munkásságot, nem irányt értek, melyet a természetvizsgáló anyagelviség kifejt? Teljességgel nem!

A természet figyelése, törvényeinek kísérlet, kutatás utáni fűrkészése minden időben nagy és nemes törekvése leendő az ismeretvágyó emberi szellemnek. Oly törekvés, mely semmiképen nem felesleges. Midőn az eszmeiség szokatlan magasságba repült léggömbjének utasai elől fogy a levegő s az alsóbb légkörben termett egyén az élet feltételeit fogyatkozni érzi: a tapasztalatiság szellenttyűjén csapódik be a sűrű levegő, mely a fonyogató emelkedést mérsékli, alább szállítja. Viszont az elanyagosodó, földhöz tapadt, gyalog bölesészetet az eszmeiség vonja ki a sárból. „*Alterius sic poscit opem res.**)

Beszédemben oda térek vissza, honnan kiindultam, s ez az én hivatali előállításom. E főt. egyházkerület törvényes eljárásának kifolyása, hogy egy megürült tanszékre választott, s hogy választása az én csekélységemre esett ez engem fogyhatlan hálára, e főiskola, egyházunk hű szolgálatára kötelez.

Nagyméltóságu és főtiszteletű elnökök!

Szép és nemes vonása az prot. egyházi életünknek, hogy azok, kik az igazgatás legsúlyosabb terheit emelik, földi jutalmat nem ismerő nemes kötelelességből működnek. Ily nemes köteletség az, mely nagyméltóságtokat s főtiszteletűségeteket a jelen teendőkre is előhíttá. Midőn életőkre, s e messze időkre ható működéseikre az ég áldását kérem, magamat nagybecsű hajlamokba mély tisztelettel ajánlom.

Nagy tiszteletű és tekintetes tanári kar!

Jól tudom, mert a haza más vidékein tapasztaltam már, minő erőfeszítéssel járó munka, melyet az elmék közvetlen művelése, a tudomány terjesztése, a szív nemesítése igényel. S ha vannak nagy tiszteletre méltó testületek e földön, a hivatását értő s buzgón teljesítő tanári testület bizonynyal ezek közé tartozik. Komoly tisztelettel közelíték azért én e percben a nagyérdemű tanári testület felé, kérvén bizalmát, szíves

*) E dolgozathoz következő műveket használtam különösen:

Schleiden: *Über den Materialismus der neueren deutschen Naturwissenschaft* sat. Leipzig 1863.

Ritter: *Encyclopädie der phil. Wissenschaften.*

Zeitschrift f. Philos. u. phil. Kritik stb. című folyóirat némely füzetét.

Ulrici: *Gott u. die Natur*, Leipzig 1862.

barátságát ér támogatását. Az edzett bajnokok közti munka engem gyengébbet is erősít, a nemes példa buzdít, hogy a futóktól messze ne maradjak.

Nemes tanuló ifjuság !

Ifjuság! maga e szó, mily életet, mennyi erőt, mennyi reményt jelez. Mennyivel inkább, ha mellé mondjuk ezt is: tanuló. Tanuló ifjuság, e fogalom a legnemesebb törekvésre, a legmagasabb célokra utal. A gondolat, a szellemfejlődés, ennek folytán diadalmas erő, nem enyésző hatalom, egy boldogabb jövő a cél. De ezen jövő még messze van; meglehet a bujdosás még soká tart, meglehet a vének elhullanak a puszták kietlenén, de az ifju nemzedék, a vonuló tábor ez elősapata belép az ígért földre.

Gondolkozatok és készüljetek ! A nagy és nemes javakat csak nemes erővel lehet kivíni, a szellem szabad erejével lehet fentartani. Ez erőt serkenteni, miveltetni, fokozni lesz szép feladatom a ti körötökben. Reményilem törekvésemet a ti jó hajlamotok elősegíti.

És te főiskola, melyet a nemzet legjobbjai alapítottak s tartanak fenn folyvást, mely falaid közt tanulóidban örök ifjuságot mutatsz, állj és virágozzál a magyar baza e kies vidékén, légy mint az egyiptomi hét szűk év éléskamarái e szellemi inséges időben; légy mint fényes nap a sötétséggel szemben, álló csillag s nem bujdosó*), mint a fájdalmas emlékü mult időben valál. S hogy minden így legyen, téged kérlek minden erők örök forrása: gyámolítsd e főiskola szent érdekeiben működő emberi erőket, fedezd e főiskolát a te oltalmaddal, védjed az egyházkerületet, összes egyházunkat, védjed magyar hazánkat, ebben a szabad ész szabad gondolatát, hogy ez a te dicsőségedet mind az időknek végéig hirdesse !

Két felirat.

I. Nagyméltóságú magyar királyi helytartótanács ! A tiszáninneni reformált egyházkerület védszárnyai alatt álló sárospataki főiskolában majdnem egy század óta áll fenn a jogakadémia s benne a jogi tudományok mindig oly mérvben s mód szerint taníttattak, hogy kebeléből időről időre oly tudós és jeles szakemberek kerültek ki, kikből az egyház oszlopembereit, a hon böles és lelkes államférfiait, a trón erős támaszait nyerték, tanárai pedig oly tudós férfiak voltak, kik főiskoláinkban a jogi tanszaknak oly hirnevet

*) Célzás van itt azon gyászos időszakra, melyben a pataki főiskola Pósházi János és Buzinkai Mihály tanárok alatt a hon távol vidékein bujdosott..

szerzettek, mikép ez nem csak a versenyt kiállotta más jogakadémiákkal, hanem az elsőbbség sorában méltán foglalván helyet, az a haza és társországok legtávolabb vidékeiről is látogatott lőn. Nem kell csak a halhatatlan emlékű Kövynek nevét említenünk, s sárospataki jogakadémiánk egész történeti multja világosságban áll.

A mi a tanrendszert illeti, mely ezen tanintézetben időnkint alkalmaztatott, ezt más tanágak rendszerével együtt, egyházkerületi kormányunk jóváhagyása mellett, mindig a végre gondosan kiszemelt szakavatott egyházi s világi férfaink dolgozták, s mielőtt az közhasználatnak átadatott volna, az államkormányhoz tudomás végett felterjesztetett, és semmi egyházkerületi autonóm kormányunkon kívül álló befolyás nem szabályozta azt. Mégis az ifjak, kik ebből kikerültek, s tudományos ismereteiket növelendő más államintézetekbe vagy éppen az egyetembe léptek, minden előleges vizsga nélkül, csupán iskolai bizonylataik felmutatása mellett bevétettek abba, sőt ügyvédi vizsgára is minden kifogás nélkül bocsáttattak; nem forgott fenn e részben semmi nehézség. Így volt jogakadémiánk ügye egész az 1849-ik évi válságos időkig, a mikor, miként tudjuk, csaknem minden fennálló intézmény alapjában rázkódtatást szenvedett; jogakadémiánk is némi módosuláson ment ekkor keresztül.

Nevezetesen, hatályon kívül tértvén ekkor az egész magyar magánjog, államkormányzati instituciónk is teljes átalakulást szenvedén, bizonytalanná vált ifjainkra nézve az egész jogi pálya. Egyházkerületi kormányunk sem keletelhetvén magát kellőleg a jogi tudományok tanítása iránt, ezt csupán azon tanok előadására szállította le, melyek a magyar protestáns polgárnak tudományos képzettségére egyházi állásánál fogva szükségesek voltak (milyenek az észjog egyházjog, államtan sat.); ily állásban maradt jogakadémiánk egész 1860. évig, soha egy pereig is meg nem lévén szüntetve, és így arra az 179°/₄. 26. t. c. 5-ik §-a értelmében új consensus regius nem szükségeltetvén. 1860-ik év május 15-én kibocsátott legmagasb fejedelmi kézirat visszaállítván egyházi s iskolai autonóm kormányzatunkat, majd ezt követvén ősi alkotmányunknak s honi törvényeinknek visszaállítása is, siettünk mi is a kedvezőbb időviszonyokhoz képest újból szervezni jogakadémiánkat, nagylelkű áldozataikkal járultak a szent célunkhoz a haza minden vidékein lakó kegyes pártfogóink, s így sikerült az alapján mindig fennállott régi intézményt a kor igényeihez idomítva, rendes öt tanárral, s a :/ alatt melékelte tanterv szerint újból szerveznünk. Azóta a legjobb reménnyel s bizalommal ápoltuk ezen intézetet, idomítottuk ezt a kifejtett körülményekhez képest, és soha legkisebb észrevétel, vagy meg-

jegyzés által nem háborítottván felsőbb helyről, noha a n. m. m. k. h. tanácshoz főiskoláinkról tett félévi tudósításainkból világos tudomása volt ezen intézetről, tanítottuk, neveltük ebben növendékeinket, sőt azon kecsgetető kilátás közt bocsátottuk ki ebből őket pályájuk végzetével a közélet pályájára, hogy belőlök az állam keblén hasznos fiai válandnak a honnak.

Keserűn kelle azonban ezen jogos bizalmunk iránti csalódásunkat mihamar észrevennünk; tapasztalván, hogy a legmagasb fejedelmi szó által elismert s visszaállított iskolai autonómiánk dacára is, sokkal szélesebb és kielégítőbb alapon mint azelőtt szervezett jogakadémiánktól a törvényes kellékek megtagadtatnak, idegen befolyás alá vonatni céloztatnak, iskolai bizonylataink államintézeteknél nemcsak el nem fogadtatnak, sőt végzett ifjaink ügyvédi vizsgára sem bocsátatnak, a nélkül, hogy ennek okairól felsőbb helyről hivatalosan értesítve is lettünk volna: hanem e helyett eddigelé mindenütt ismeretlen államvizsgára utasíttatnak; mely körülmény annyival sajnosabb, mert az eddigelé létező államvizsgáló küldöttségek, csupán egy-egy iskolára lévén kinevezve, ifjainkat, ha államvizsga tartásra képesített tanhatóságnál jelentkeznek is, hidegen elutasítva s tőlök a vizsga felvételét megtagadva, a tanpálya tovább folytatása előttök végkép elzáratik, s ily az illető ifjakat majdnem kétségbe ejtő zaklattatás által minden mód lehetetlenné válik rájuk nézve, hogy szellemi tehetségeiket az általuk választott munkatérhez képest kimívelvén, szolgálataikat a köz haza s az emberiség javára szentelhessék. Fájdalmasan kell nyilvánítanunk, a nagyméltóságú m. k. helytartótanács előtt, hogy ily felsőbb rendelkezéseknek nem csak nagy kárát látjuk a tudományosság kifejlődésére nézve, mennyiben szabad versenyzést nem enged az iskolák közt s megszorítja a tanszabadságot; de sőt nagy áldozattal alapított protestáns tanintézeteink lételét látjuk ez által kockáztatva, miután ezen intézkedés oda látszik irányulni, hogy iskoláink vagy néptelenek maradjanak, vagy a legszentebbeknek, autonómiánknak feladásával népesítsük meg azokat: mindez homlokegyenest ellenkezik a magyar protestáns egyház autonómiáját, tanszabadságát örökre biztosító békekötésekkel s az 1790/1. 26. t. c. 5-ik §-a eme szavaival „directores seu curatores scholarum quarumvis tam locales quam superiores, supremos e suae confessiones hominibus eligere, ordinare futuris semper semper liceat evangelicis utriusque confessionis“, mert a törvény eme szavaiban minden iskoláink feletti való közvetlen őrködés, felügyelés, hová a vizsgálatok hiteles tartása is soroztatik, nemkülönben iskoláinkban a tanrend, módszer általában

minden szabad tanításra s iskolák rendezésére vonatkozó mozzanatok meghatározása vallásfelekezetünk szabad rendelkezése alá adatik. És ha azon körülménynél fogva, mert az idézett törvényeikkben az iskolai ügyek tovább rendezése későbbre hagyatott fenn, jónak látná is a magas kormány újításokat hozni be a tanügybe, ezt csak az illetékes országgyűléssel együtt tehetné, melynek van ugyanazon törvény-cikkben fentartva az iskolai ügyek tovább rendezése.

Távol légyen azonban mintha mi mereven elzárkozni akarnánk más állami tanintézetektől vagy azoknak tanrendszerétől: mi tudjuk, hogy a tudomány fejlődésének megvannak saját követelményei, és hogy az uralgó korviszonyok előtt sem lehet szemet hunynunk; mi nem is akarunk. Siettünk azért mi felvenni jogi tanrendszerünkbe mindazon tudományokat, mint ezt szintén a mellékelt tantervből látni méltóztatik, melyeket ugy az összes birodalom, mint más mívelt államok politikai előhaladásának felismerése előnkbe szabott, állítottunk annyi tanerőt jogi akadémiánkban, mennyi a kimutatott tanok előadásához megkívántatik, és ily más jogakadémiák tanrendszerével párhuzamos rendszerben tanítva minden jogi tudományokat, távolról sem tartanánk attól, hogy ifjaink a kívánt államvizsgát jó eredménnyel ki ne állanák; mert mi eleitől fogva a köznevelésben nem külső látszatra, de az intenzivitásra fektetvén a főszűrt, a mi egyházi helyzetünkkel szorosan összefüggő tudományért magáért tanítottunk, s hiszszük is álhatalatosan, hogy jeles készültségű ifjakat bocsátván ki időről időre iskoláinkból, ezek majd a közélet nyilvános birói széke előtt is igazolandják főiskolánknak mind célos berendezését, mind tanrendszerünk életrevalóságát. De miután az ifjainktól kívánt államvizsga által iskoláink hitelességét látjuk megtámadva, melytől függött és függend ezután is azoknak erkölcsi becase, mivel továbbá a mi iskoláinkban egyházkerületi kormányzóink s a tanügy minden barátinak jelenlétökben félvélenként tartatni szokott szigorú vizsgák mellett az államvizsgának szükségét nem csak be nem láthatjuk, hanem ezt nem nézhetjük másképp, mint a költséges nevelésbe belefáradt szülék újabb terhelteése, végzett ifjaink zaklattatása s iskolai bizonylataink hitelességének megrendítése gyanánt, alázatos tisztelettel bátrak vagyunk kijelenteni, hogy mi iskolai tanrendszerünk s szigorlataink jelenlegi módszere mellett magunkra nézve szükségét épen nem látjuk az államvizsgának, annyival is inkább nem, mert ennek tartási kötelezettsége velünk nem is közöltetett; s bátrak vagyunk azt is hinni, hogy a n. m. k. h. tanácsnak a mgos magyar Curiához kibocsátott azon rendelete, hogy államvizsga nélkül ügyvédi vizsgára az ifjak ne bocsáttassanak, ifjainkra lett

kiterjesztése csak azon alapszik, mivel a n. m. m. k. h. tanácsnak jogakadémiáinknak berendezéséről, s szigorlataink tartásának módszeréről kellő ismerete eddigelé nem volt. Midőn tehát most jogakadémiáinkról részint alázatos felterjesztésünk, részint a mellékelt kimutatásból alapos világosságot van szerencsénk nyújtani, bizton várjuk s reményljük, hogy a csupán egyetemre, hol félévi szigorlatok nem tartatnak, vonatkozó szigorú rendszabály az államvizsgára nézve, iskolánkban végzett ifjaink irányában alkalmaztatni nem fog, és hogy tekintetbe vévén azt az n. m. m. k. h. tanács, miszerint felsőbb helyről semmi e tárgyban kelt rendelet velünk nem közöltetett, s azon ifjaink, kik jelenleg az ügyvédi vizsgától el vannak utasítva, önmagok hibája nélkül jutottak a kétes és súlyos helyzetbe; nem lehetvén a felsőbb rendeletnek sem visszaható erőt tulajdonítani, akként méltóztatik intézkedni, hogy ezen, a szülék mély fájdalomára s egész protestáns reformált egyházközönségünk méltó megütközésére ártatlanul sujtott ifjak, éppen akkor midőn már a célhoz közel állnak, bizonytalan helyzetekből kiemeltetni s mielőbb ügyvédi vizsgára fognak bocsáttatni.

Valamint végtére azon igen méltó és jogos hiedelemmel is biztatjuk magunkat, hogy református egyházunk mintegy két millió lelkes tagjának véres verejtéken alapított s fentartott protestáns tanintézetünk erkölcsi állásának megingatására szolgáló, s minden eddigi törvényes állásunkkal s tanszabadságunkkal ellenkező azon rendszabályt, melyet az államvizsgák behozatala óta tapasztalunk, hogy t. i. jogi akadémiáinkból, az állami jogakadémiákba szándékozó jogtanulóink hiteles bizonylataink mellett sem vétetnek be illető osztályaikba, mielőbb megszüntetni, s eziránt az illető jogakadémiai tanhatóságokat kellő erélylyel utasítani méltóztatik; hogy így miután mi a tudományos élet azon színvonalától, milyen hazai más tanintézeteink állnak, elmaradni nem csak nem akarunk, hanem azokkal a nemes versenyt protestáns egyházunk nemes feladatául tekintjük, iskolai bizonylatainknak úgy az iskola mint más államhatóságoknál teljes érvényességökben leendő elfogadása, mint ez egyházunknak az államhozi rendes és törvényes viszonyainak korában mindig megtörtént, kellőleg biztosíttassék.

Mely alázatos tisztelettel párosult előterjesztésünket, az arra kelendő mielőbbi kegyes válaszeríti alázatos kérelmünk kíséretében midőn legmélyebb tisztelettel felterjesztjük, mély tisztelettel vagyunk Sárospatakon 1863. november hó 17-én

a tiszáninneni református egyházkerület közönsége.

2. Császári királyi apostoli felség! legkegyelmesebb urunk! A magyarországi két testvér protestáns egyházfelekezetnek, ugyanazon sorsot mérte ki kezdet óta az isteni örök gondviselés, nem csak azért pedig, mert az ezek által felfogott s terjesztett vallásos hit s érzület ugyanazon időben vertek gyökereket hazánk szent földében, s mindkét hitfelekezet együtt szenvedte át a több mint két százados önvédelem harcát, hanem főleg azért, mert Császári királyi apostoli felséged dicső és áldott emlékü őseinek II-ik József és II-ik Lipót bölcs uralkodásuk alatt elesenededett vallásos nyomattatás után, ugyanazon országos törvények védpaizsa alá helyheztetett mindkettőnek állása, ugyanazon jogokat, azon autonóm közigazgatást s ugyanazon államhatósági védelmet (jus advocatie) biztosítottak számukra az ország rendei által hozott s fejedelmileg megerősített törvények. Nem csoda hát, ha midőn egyiket vagy másikat vész fenyegeti, ha törvényes jogaiban háborgattatik, csendje s nyugalma háborítottatik, mint a gondviselés által egyenlő sorsban osztozó ikertestvérek kölcsönösen feljajdulnak, a fájdalomban együtt osztoznak, s az együttérzés testvéri indulatának hangot és kifejezést igyekeznek adni; hogy az oda is eljusson s meghallgatva legyen a legmagasb helyen, honnan jöhet s jogosan várható, sérelmeiknek megorvoslása.

A testvéri együttérzés és fájdalom ily indulatának kívánunk mi ezen legalázatosabb folyamodványunkban Császári királyi apostoli felséged atyai színe előtt hangot és kifejezést adni, midőn ágostai hitvallásu protestáns testvéreink országosan ismert azon fájdalmas ügyében felszólalunk, melybe önhibájukon kívül némely rosz akaratú, inkább vakbuzgó nemzetiségi gyűlöletből, mint a hit s kebel jogos meggyőződésének nemes ösztönétől vezéreltetett egyének bujtogatásai s büntetlenül üzött pártoskodásai által sodortattak, s mely fájdalmas s naponként aggasztóbbá váló ügy említett testvéreinknek annyi jogos kérelmeik és panaszaik előterjesztése után sem orvosoltatott.

Mi legyen ezen aggasztó ügy, s hogyan sodortatott ebbe az ágostai hitvallásu protestáns autonóm egyház, nem kívánjuk mi ennek részletes elősorolásával Császári királyi apostoli felséged legmagasb figyelmét fárasztani, méltóztatott azokat a testvér hitfelekezet küldöttsége által Császári királyi apostoli felségednek hódoló tisztelettel s fiúi bizalommal benyújtott előterjesztéséből kegyelmesen megérteni: mi kebelrázóak legyenek azon tények, melyek egy törvényesen szervezett s országosan bevett s biztosított lételű egyház felbontására ekkép irányoztatnak, az Császári királyi apostoli felséged atyai szívet bizonyynyal érintetlenül nem hagyhatta. Mi a testvéri fáj-

dalom érzésétől ösztönöztetve, csupán ezen tényekben, az ezek körül felsőbb helyen elrendelt nyomozások eredményeikben, s kibocsátott felsőbb rendeletek tartalmában nyíltan olvasható sérelmeket kívánjuk konstatairozva Felséged atyai színe eleibe orvoslás végett alázatosan felterjeszteni, mely sérelmek, mivel ugyanazon törvények védpaizsa alatt álló s velünk egyenjogu testvérek ellen követtetek el, magunk is méltán félhetünk, hogy az ott felzaklatott s hánykódó habok anyaszentegyházunk békés partjaira átesapván, hasonló törvényellenes és zavart helyzetbe hozhatnának bennünket: tehát midőn szenvedő testvéreink sérelmeinek gyógyítása végett nyitjuk meg esdő ajkainkat, egyszersmind az önfentartás természeti ösztönétől hajtva, saját ép-ségünkről gondoskodunk.

A Hodzsaféle ügy, az e körüli eljárásuk az illető polgári kormánysszékeknek, e fanatikus ember büntetlen vakmerősége, melylyel törvényes felsőbbbsége ellen fellépett, s az általa hozott ítélet végrehajtásának nyíltan ellenszegült, s ily, úgy emberi mint isteni törvények előtt méltán bűnhődendő vétkes ellen törvényesen hozott ítélet végrehajtásától az állami a d s i s t e n e i á n a k mindeddiggi megtagadása, ez az Cs. kir. apostoli felség! mi ágostai hitvallású hittestvéreinknek fő sérelmét képzí s velők együtt minket is; ez a példátlan seb, mely valaha a magyarországi prot. egyház szívéen üttetett. Ilyet ugyan is azon korból sem mutathatunk fel a magyar protestáns egyház történelmének különben eléggé gyászos lapjain, midőn lelkeszeink gyülekezeteik szívééről erőszakkal elszakasztva gályákra hurcoltatnak, mert az még akkor sem történt, hogy egyes alárendelt személyek arra bátorítottak volna, mikép az összes egyház által bevett, általános kötelező egyháztanuk s szabályul megalapított, országos törvények védpaizsa alá helyezett, örök érvű egyház kormányzati igazságokat s törvényeket, melyek szent hitünk igazságaival elválhatlan kapcsolatban állnak, s változhatlan hitünk sugallata szerint, Jézustól az egyház fejétől s apostolaitól szállottak reánk, hogy ezeket egyes vakmerők büntetlenül megtámadják s felforgatni törekedjenek, s az egyházban egyházat alakítani akarván, nevetséges s minden kegyeletet a vallástól elrabolni óhajtó ellenmondásba hozni akarják és merészseljék az egyházat, és az ilyen pártütök ellen hozott egyházi törvényes ítélet végrehajtásától valaha megtagadtatott volna a polgári segédkezés, erre a mostan élő embernyom valóban nem emlékezik, s ilyet a történelem sem mutathat fel. Hogy pedig a Hodzsaféle párt ezekre törekszik, azt mindenki egyszerre átlátja, ki vallásszerkezetünket jól ismeri, sőt még ennél is többre tör, nevezetesen felbontására megfoghatlan vakmerőséggel azon szent kötelékeknek, melyek

eddigelé az egyes hiveket helybeli községekhez, s az egyház községek felbbségükhöz csatolták és a fejetlenség átkos magvait igyekszik elhínteni oly testület kebelében, melynek feladata a közbékét, egyetértést, a törvények iránti engedelmisséget, felsőbbek iránti tiszteletet plántálni és tanítani ugy Isten országának építése, mint az államok köznyugalma és boldogsága előmozdítása végett.

Nemcsoda hát Cs. kir. apostoli felség! ha protestáns testvéreink jogos fájdalmában osztozván, ezen ügyben felséged atyai szívéhez folyamodunk legmélyebb alattvalói tisztelettel és bizodalommal, mert ezt épen ugy az állam, mint az egyház nyugalmanak biztosítási szempontjából tesszük. Ki nem ismerné ugyan is el, hogy az állam jóléte s nyugalma, a gondviselés örök vezérlete alatt, a hon kebelében letelepült vallásfelekezetek nyugalmtól is függ. Azért veszi az államhatalom mindenütt védpaizsa alá a hitfelekezeteket s viszont azért ismerik el ezek is az államfő felügyelői jogát készséggel, hogy így kölcsönösen teljesítván egymás iránt azokat, melyekkel tartoznak, mindkettő az általa kitűzött magasztos cél felé háboríthatlanul siessen. Bizonyosan mint az örök igazságok szoros lánccolatban vannak egymással, olyanban állanak minden társadalmi intézmények egymással, egyiknek felbomlása a másikét vonja maga után, ha a vallás, egyház ezen fensőbb nemű isteni intézmény kellő tiszteletben nem tartatik, ha kebelében pártviszály dul, óvhatatlan hogy ennek lángjai át ne csapjanak az állam terére is s annak polgárokat egyesítő kapesai meg ne lazuljanak, törvényei engedetlenséggel ne találkozzanak; mert lehetetlen, hogy a császárnak megadja az készséggel magáét, ki Istennek meg nem adja azt a mi Istené. Meg nem foghatjuk azért, hogy Csász. kir. apostoli felséged kormányférfiai nem sietnek eleit venni oly ellentőrekvésnek, mely egy törvényesen bevett s az uralkodó felség iránt mindig kellő lojalitással viseltető vallásfelekezet nyugalmtól felháborította s lehetlenné teszi, hogy annak testülete kellő rendben kormányoztassék, mely törekvésnek palástja alatt, ha jól megvizsgáljuk, nem lehetetlen gyanítani, hogy inkább a honban eddigelé egymás mellett békében élt nemzetiségek egymás elleni felzaklatása, mint a vallásos meggyőződés követése céloztatik. Példák bizonyítják, hogy az ekként neki zaklatott szenvedélyek tulesapongnak a kijelelt határon, s legjobb akarat mellett sem lehet aztán azokat midőn akarnánk megállítani.

Másik dolog, mely az ágostai protestáns hitfelekezet jogos sérelmét képi, azon sajnos eset, hogy több egyházakban, melyek eddig az ágostai hitvallás egyház egyeteméveli összeköttetésben bé-

készen és nyugodtan éltek s élvezték a vallás szent malasztait, részint néhány felzaklatott egyén zavargásai, részint az ezek irányában tett kormányzékeni lanyha s nekik pártfogást mutatni látszó eljárás által neki bátorított egyének által pártküzdés terére tétettek, meg hasonlós üszkei gyújtattak meg azokban elannyira, hogy a testvér testvér ellen, a gyermek atya, a rokon rokon ellen támadtak fel, s ki tudja mennyi időre tartandó gyűlölségnek magvát hintették el a békés lakosok közt, sőt megrendítették a hit s vallás szent oszlopát is, s bevitték a pártoskodást az egyház szentélyébe, s így mintegy két táborra készül oszlani vagy már oszlott is azokban az egy hit zászlója alatt egyesült hívek szent serege, s annyival fájdalmasabb, lélekrázóbb pedig ez eset, mert tapasztalat szerint e pártoskodás kettős erőre gyúlt, s lángjával már több egyházakba becsapott azóta, mióta a Nagyméltóságú magyar kir. helytartótanács múlt évi december 21-éről 80772. szám alatt azon intézményt bocsátotta ki, „miszerint a páten s értelmében szervezett és az autonóm egyházközségek közt létező surlódások elhárítására nézve elrendeltetik, hogy minden ev. egyházközségnek ép úgy, ha magát pátensszerűleg rendezi, valamint ha a pátenstől visszalépni szándékozik, az illető egyházgyűlésen hozott abbéli határozatát előbbi szuperintendensének egyszerűn tudomására juttatni köteleztetik“. Fájdalmasabb, igen, Császári királyi felség! mert ezen felsőbb rendelet csak felbátorítására szolgál azon szenvedélyes s a világ; hasznát és pártfogást a vallás mennyei adományainak eleibetevő emberekre nézve, kik a bajt kezdettől fogva okozták, csak az autonóm egyház hátrányára kiadott rendelet, mely már eddig is annyira engedte menni e botrányos dolgokat, hogy nemcsak hogy ellentállnak minden törvényes egyházi rendeleteknek, hanem mint a Hurbán által előidézett hlobokai botrányos eset bizonyítja, a hely színe az egyházi törvényes hatóság által kiküldött biztosságot tettelegesen bántalmazta, s mint a turólukai esetenél, a szinte ily tárgyban a hely színe kimenő küldöttségnek a szolgabíró csendőrökkel és pandurokkal utját állta, s visszamenni kényszerítette; ily eljárások a legigazságtalanabbul azt eszközlik, hogy néhány neki bősztült fanatikus egyháztag a minden törvényes védelemtől elzárt nagy többségén a gyülekezeteknek zsarnokoskodjék, s azokat valásuk szabad gyakorlatának élvezhetésétől teljesen megfoszssa.

Császári királyi apostoli felség, legkegyelmesebb urunk mind-ezekből méltóztatik legkegyelmesebben megérteni, mi súlyos s tör-

vényekkel nyilván ellenkező állásban legyenek ágostai hitvallásu protestáns testvéreink s mennyire fájhat együttérző sziveinknek az, hogy mindezek, a Császári királyi apostoli felséged 1860. május 15-én kibocsátott azon legkegyelmesebb kéziratának ellenére történnek, mely által a protestáns egyházak szabályozására kibocsátott sérelmes pátenst sziveink közös megnyugtatóására visszavenni, s sebeinket orvosolni célozta; különösen pedig az 179°/4 26. sarkalatos tc. tartalmát sérti s rontja le, mely midőn egy részről vallásszabadságunkat biztosítja, más részről azt az államhatalom oltalma alá helyezi; mert ily helyzetben el vannak zárva evangélikus testvéreink attól, hogy saját vallásuk felsőbbjeitől függjenek, oly felsőség alá erőszakolván őket, mely eddigelé nem létezett, s mely nem az általok gyakorlott szabad választás és bizalom eredménye; „sem nem oly törvények paizsa alatt állanak, mely a vallás világi tagjainak és vallás szolgáinak közhelyeslésével leginkább találkozna“... s melyek semmi féle kormány rendelet, s királyi parancsok által meg nem változtathatnak, hanem mint hajdan, ama gyászos küzdelmi korban „királyi arbitrium“ alá vetvék, s a királyi főfelügyelési jog rájuk nézve törvényhozó hatalmi állássá változott át.

A legédesebb és jogosabb hittel bátrak vagyunk reményleni azért, hogy Császári királyi apostoli felséged vele született bölcseségénél s igazságszereteténél fogva, mint mindkét protestáns egyház legfőbb és törvényes védnöke, mielőbb atyai szívére veendi az ágostai hitvallásu egyház szomorú sorsát, melybe a patentalis egyháznak a pátenst visszavétele után lett fenmaradása, az ennek részére lelkeket vadászó fanatikus egyének büntetés alá méltán eső eljárása, különösen pedig a kormányhatalom részéről, az azt jogosan illető védjog (jus advocatiae) megtagadása által minden legkisebb hibáján kívül jutott: s nem fogja Császári királyi apostoli felséged igazságszeretete eltérni, hogy egy törvényesen bevett vallásfelekezet kebelében forrongó pártszakadás, e különben is a köznyomor által eléggé sujtott magyar hazát s nemzetet benső vallásos villongások csapásainak is kitegye, s ez által is akadályoztatva legyen azon szívszakadva várt idő, midőn a nép szeretett fejedelmével s önsorsával kibékülve őszinte imát emeljen templomaiban, s egy szívvé, lélekké olvadt gyülekezeteiben, polgári s egyházi új életre lett ébredésének nagy napján, Császári királyi apostoli felséged s az egész fenséges császári királyi ház becses életéért. Ugyanazért:

Alattvalói legmélyebb hódolattal esdünk Császári királyi felséged atyai színe előtt, hogy evangélikus testvéreinket, s velők

minket is az 1790°/4. 26. teikk által kimutatott, s több országos törvények által biztosított jogaikba teljesen visszahelyezni, a páteus teljes megszüntetését eszközölni, a patentalis egyházakat előbbeni autonomikus állásukba visszarendelni, s az illető dikaszteriumokat az ágostai hitvallásu testvér egyház törvényes megorvoslására legkegyelmesebben utasítani méltóztassék, hogy így ezen egyházfelekezetnek a közerkölcsiség s jó rendtartásnak nagy kárára rég nélkülözött nyugalma a hivek nagy örömeire helyre állhasson, s az egyház s vallás legyenek képesek megtenni a hivek szívére azon erkölcsi szent befolyást, mely nem csak az egyháznak, hanem az államnak és trónnak is legfőbb biztosítóka és dicsősége.

Mely legalázatosabb kérelmünk teljesítéseért legmélyebb tisztelettel esedezve, alattvalói mély hódolattal öröklünk Sárospatakon, 1863. november 17-ik napján.

Császári királyi apostoli felségednek legkegyelmesebb urunknak hű alattvalói

**a tiszáninneni helyv. hitv. egyház-
kerület közönsége.**

TANÜGY.

Az egyetemes tanügyi bizottmány által népiskolai könyvekre következő pályakérdések tüzetnek ki:

I. Készíttessék az ó- és ujszövetségi szenttérténe tekre olvasókönyv gyermekek számára, melynek tartalmát tegyék elsőben az ószövetségből vett olyan történetek, melyek Istennek az emberiség idvezítésére tett intézkedéseit a gyermeki elméhez alkalmazottan feltüntessék, vallásos erkölcsi érzelmet, kegyességet ébresztenek; továbbá az ujszövetségből Jézus életének története születésétől mennybe menetelég, a bibliai történetek főtartalmára vonatkozó szentírásbeli helyek- és oda illő énekversekkel. Előadása lehetőségig a bibliai nyelvhez alkalmaztassék. A könyv terjedelme 6—10 nyomtatott ivet tehet.

Ezen olvasókönyvhöz irjon pályázó egy tanmodoros vezérkönyvet, mely magyarázatokat és utasításokat foglaljon magába arra nézve, hogy miként járjon el a tanító a szenttérténetek tanítása és olvastatásában.

2. Készíttessék elemi állatrajz kézikönyvül a népiskolai II. és III. osztály számára oly formán, hogy abban a tudománynak csak

főbb vázlata adassék, s az egyedek (repraesentansok), melyeknek ismertető jegyeiből az egyes nemek, rendek és seregek elvonás és figyelés (abstractio és reflexio) útján lehozatnak, a mennyire lehet, a tanuló tapasztalati látköréből legyenek választva, nem hagyatván el a hol lehet az ismertetett állatok használata sem.

A tárgy azon megjegyzéssel lesz feldolgozandó, hogy a II. osztály csak az emlősök seregét tanulandja, a többi sereg a III. osztály számára hagyatván.

E kézikönyvhöz kívántatik vezérkönyv a tanítók számára, melyben kimutatva legyen általában nemcsak az, miként bányák a tanító a kézikönyvvel, hanem az is, mi módszerrel adja elő azt, s miként vezesse belé a gyermeket az elvonás és figyelés értelmi munkájába, mikép tegye kedvessé, érdekessé, tehát figyelem-lekötővé előadását.

A kézikönyv terjedelme lehet öt, a vezérkönyvé tíz nyomtatott ív.

3. Készíttessék növénytani kézikönyv a népiskolák II. és III. osztálya számára félévenkénti két folyamban, melynek tartalma legyen a hazában találtatható gazdasági, orvosi szerül használt legnevezetesebb, a mérges — a külföldiekből az eledel — fűszerül szolgálók közül az ismeretesebb növények s azok tulajdonai megismertetése.

Készíttessék ehhez vezérkönyv, melyben adassék utmutatás, mi módszerrel vezesse a tanító a gyermeket a növénytani egyes tárgyak s azok kitűnő tulajdonai megismertetése mellett, az egyes fajok, nemek, rendek, seregek jellemző repraesentansai felmutatásával s azok kombinálásával a rendszer felállítására, mely a tanfolyam végén a kézikönyv és vezérkönyv szerkezetéből önként következővé tűnjék fel.

Terjedelme a kézikönyvnek mindegyik folyamban 1½, nyomtatott ív, a vezérkönyvé két annyi lehet.

4. Készíttessék ásványtani kézikönyv a IV. elemi osztály számára, melynek tartalmát tegyék a közéletben legismeretesebb, legtöbb alkalmazást nyert, főleg pedig a hazai ásványok ugy szerkesztve, hogy a rendszer egymásutánjához kezdetben szigoruan nem ragaszkodó szöveg végződjék az egésznek oly rendszerbe öntésével, melyet a gyermek tanítója vezénylete mellett maga képes az előzményekből egybeállítani.

Ehhez készíttessék vezérkönyv, mely utasítást adjon a tanítónak, mikép tárgyalja a kézikönyv tartalmát az elemi tanítás azon céljához képest, hogy a fő suly a természeti tárgyak tulajdonainak ismertetésére, azon tárgyak közti hasonlatosság és különbség éles és tiszta kiemelésére, az ásványoknak közéletben alkalmazására, az azokból egybeálló rendszernek elkészíthetetésére, s a hallottaknak a gyermek

elmőjébe maradandóan benyomására legyen fektetve. Adassék végül utasítás a kézikönyv mellett használható kis ásvány gyűjtemények honnét és hozzávetőleg minő áron beszerezhetése iránt.

A kézikönyv terjedelme lehet $2\frac{1}{2}$, a vezérkönyvé pedig 5 nyomtatott ív.

5. A népiskolai II. III. és IV. osztály számára készíttessék földrajzi kézikönyv, melyben a II. osztály számára előadandó tantárgyak lesznek: Magyarország ismertetése általános vonásokban, az osztrák birodalom, Európa egyéb országai a feltűnőbb természeti nevezetességekkel, minők a folyók, hegyek sat, hogy a gyermek magát ezekre nézve tájékozhasssa; a III. osztálynak tanítandók: Európa fővárosai, különösen Magyarország kerületei, megyéi, ethnográfiai, konfesszionális, ipari, általán fogva természeti tekintetben; a IV. osztály részére előadandók: Európa országai ethnográfiai, ipari és természeti tekintetben, a föld többi részei általánosságban; rövid matematikai földrajz.

A II. osztálynak szánt kézikönyv terjedelme legyen egy ív, a III. osztályé $1\frac{1}{2}$ ív, a IV. osztályé 2 ív, összesen $4\frac{1}{2}$ — 5 ív nyomtatásban.

E kézikönyvhöz készíttessék vezérkönyv a népiskolai szervezet 33. 34. lapjain olvasható a) b) c) pontok következő utmutatása szerint, melyek minden vezérkönyvnél figyelemben tartandók.

A vezérkönyvben tökéletesen le kell írva lenni:

a) Miképen kell bánni a kézikönyvben előforduló tantárgyakkal; hogy kell azokat a gyermekkel felfogatni, megértetni, megkedveltetni; mi módon kell tanítás közben a gyermek figyelmét megkötni, s általában és főképen az iskolai fegyelmet ez uton is gyakorolni és fenntartani.

b) A vezérkönyv a kézikönyvben röviden előadhatott tantárgyat szélesebbre tágitssa ki, hogy az olyan tanító, kinek módja és alkalmán ninesen a tantárgyból többet tanulni, mint a mennyit a gyermek kézikönyvéből tanulhat, az elébe szabott tantárgy bővebb megérthetéseére nagyon szükséges ismereteket vezérkönyvében fellelhesse, tanítását az innen merített s szélesbített ismeretekkel alaposabbá tehesse.

c) Mindenik vezérkönyv fejtegető (szokratesi) s oktatra tanító modorban legyen írva.

6. Készíttessék történelmi kézikönyv három folyamban.

Az első folyam a bibliai történelemhez csatlakozva tartalmazza a bibliai történelemben szereplő s a zsidó néppel szoros viszonyban élt szomszéd és a szent történelemre befolyást gyakorolt népek lakhe-

lyeik szerinti megismertetését, s ezzel összeköttetésben ezen népek nagy férfainak életrajzát.

A második folyam tartalma legyen mindazon nevezetes népek történelme egész átalánosságban, melyek a magyarok mostani hazájokba jöveleig a világ színpadán szerepeltek, és ennek folytán „a magyarok történetének főbb vonalai“, kiemelve abban főleg a magyar nemzet nevezetesebb férfait.

A harmadik folyam tartalma Magyarország történetének főbb eseményei, beolvastva a második folyamban megismertetett férfiak életrajzát. Ezzel összeköttetésben az egyetemes világtörténelemből az emberi művelődésre nagy befolyással bíró népek és események fővonalai.

Ehez készíttessék vezérkönyv, mely utasítást adjon a tanítónak, mikép bányák a kézikönyvvel, egyszersmind micsoda módszerrel adja elő s tegye érthetővé és kedvessé az abban foglalt tárgyakat.

A történelmi kézikönyv első folyama 2—3, második folyama 2½, harmadik folyama 5 ívnyi lehet. Bővebb utasítást vehet pályázó a Népiskolai Szervezet 15. 16. és 31—34 lapjain.

Mindezen pályázatoknál az első rangu vezérkönyv jutalomdíja nyomtatott ívenként 12, másod rangu 6 darab arany. Első rangu vezérkönyv jutalomdíja 8, másod rangu 4 darab arany, mindenütt 30 ezer garmond betűt számítva egy nyomtatott ívre.

A pályamunkák olvashatólag leírva, bekötte, lapozva, 1865. év március 15-ig Sárospatakra nagytiszteletű Hegedűs László esperes és egyetemes tanügyi bizottmányi elnök urhoz lesznek beküldendőek.

A szerzők a pályamunkákat saját nevök alatt is beadhatják.

Árvai József,

r. jegyző.

IRODALMI SZEMLE.

Népiskolai közlöny. Az egyetemes tanügyi bizottmány előtt — a múlt év november végén Révkomáromban tartott értekezletéről szóló jegyzőkönyv 25. pontja szerint — egy népiskolai folyóirat megindítása felől tétetett indítvány. A nyilvánosan közzétett jegyzőkönyv idézett pontja eléggé mutatja, hogy az indítványozó

szívén hordozta e fontos ügyet, s nem akart annak hűtlen tolmácsa lenni ama tekintélyes testület előtt. Viszont jól esik látni a határozatból, hogy „az egyetemes tanügyi bizottmány ezen előterjesztést osztatlan örömmel vette, egy népiskolai folyóirat megindításának szükségét ismervén, az indítványt közhelyesléssel fogadta, s reményli, hogy azta főt. egyházkerületek is magokévá teendik“. Valóban az egyetemes tanügyi bizottmány midőn ezt tette, magához illőleg cselekedett, azon testülethez illőleg, melynek kezei közé tette le az egyházi kerületek bizalma ez idő szerint a legfontosabb, ügynek a nevelésügynek üdvös munkálását, előbbvitelét.

A „Prot. Egyh. és Isk. Lapban“ e tárgy kellőleg volt méltányolva két nyilatkozatban: egyik a Nagy Lászlóé, a másik most jelent meg Z. aláírással. Nagy László ez ügyet oly fontosnak tekintí, miszerint nem kételkedett kimondani, hogy azon üdvös javaslatok és indítványok közt, melyek az egyetemes tanügyi bizottmány által tétettek, ennél egy sines nagyobb fontosságu s ohajtja, hogy a szóban levő folyóirat mennél előbb megindíttassék. Kiadására nézve azt látná jónak és illetékesnek, hogy az e részben valamelyik tanító képezdével jőne közvetlen összeköttetésbe. És ez nagyon helyes felfogás. Ezt kívánja a népiskolai ügy egységes és összhangzó közvetlen munkálása, melynek szerencsésebb irányban leendő megindítása s keresztülvitele éppen a képezdek feladata; s a mi oly közelről érinti ez ügyet, mint egy sajátlagos szaki lap, mely elvet és irányt képvisel, s a népiskolai oktatást és nevelést tudományos és művészi oldaláról tüzetesen tárgyalja, azt az e téren már tetteleg működő képezdektől elkülöníteni céltalan intézkedés lenne.

A mi a másik nyilatkozatot illeti, Z. is egész elismeréssel, sőt melegséggel szól a tárgy felől, a szóban levő folyóirat megindításának szükséges voltát mélyen érzi. De éppen azért, mivel azt felette fontosnak tartja nemcsak a népiskolára, hanem a felsőbb rendű tudományos intézetekre nézve is, minők a gimnáziumok és akadémiák, ohajtja, hogy mint lett a népiskolai bizottmányból egyetemes tanügyi bizottmány, legyen nem népiskolai, hanem egyetemes nevelészeti közlönyünk. Bár mennyire fontosnak ismerjük is a gimnáziumokra és akadémiákra nézve egy szaki lap megindítását, de nem látjuk jónak az egymástól annyira különböző elemeket egy és ugyanazon folyóiratban összelegyíteni. A népiskoláról átteljenben a gimnáziummal és akadémiával bizton elmondhatjuk: est statio separata et diversum genus, s a népiskolai ügy megérdemel egy sajátlagos szakközlönyt és azt teljesen igénybe veszi. Ha valahol,

itt van helyén a munkafelosztás elvének alkalmazása: divide, et vinces; suum cuique.

Jövő alkalommal bővebben fogunk e tárgyról szólni.

Xy.

Dr. M. Maasz „**F. E. Lessings Erziehung des Menschengeschlechts**“ oder der Entwicklungsgang der religiösen Idee vom Judenthum zum Christenthum den modernen Apologeten des Judenthums gegenüber nachgewiesen. Berlin, 1863.

Örvendetes tünemény napjainkban a sok előítéletes és felekező vallási irat között egy olyat találni, mely jól átgondolt s tiszta méltánylással tárgyalja a zsidó és keresztyén vallásnak egymáshoz kétségtelen viszonyosságát. Az ismét kedves dolog, hogy ezen mű a Mózes vallásuak miveltebbjei érdekében jött létre, mint a kik a zsidó-missziónak közönségesen megszokott modorával még szintén inkább elidegenítettnek a keresztyénségtől. Szerző nem bilincsezi magát egy akármely hitvalláshoz; alapul vevé Lessing mesteri művének átható s kimerítő magyarázatát, melynek eszméje szerint az elfogulatlan és szabadelmű meggyőződés még akkor is, ha netán tévelygéssel járna, minden hitcikk felett álló első és fő elv. Alig hinnők, hogy érdekelni fogja az olvasót Lessingnek „az emberiség neveléséről“ írott régi művének fejtegetése, melybe a zsidó vallás részéről a keresztyénség ellen támasztott vitás tételek cáfolgatása, de szintugy az ó szövetségi vallásuak, melynek kanonikus könyvei a miénk is, kellő méltánylása foglaltatik. Jelen füzet minden művelt olvasóra nézve csálhatlanul érdekes modorban, Lessing mérsékelt vallásbölcseleti modorában fejtegeti annak alapos meggyőződését arról, miszerint „a zsidó vallásnak a keresztyénséggel összebékítése épen nem kíván oly tetemes föláldozást vagy önmegtagadást, mint azt a jelenkori zsidó misszió elhítenni kívánná; hogy „valóban csak névváltoztatás“ ez, a mennyiben, „a mihez ott legerélyesebben ragaszkodnak, mindaz megtisztult, nemesebb és erőteljesb fejlettségben ájtott az új vallásrendszerbe.“ „Ha ezekről szilárdul meggyőződünk, csupán akkor fognak felpattanni a zsidóság vaskapujának nehézkes érczavárai, s felnyilván, kijönni azon egy hosszú próbáltatás által igazolt hitű nemzedék, mely karöltve keresztyén testvéreivel jutand ama szentek szentébe, melynek előcsarnoka a mi templomaink.“

Szerző Lessingnek ezen tartalmasb mint terjedelmes művét ugy tekinti, mint a mely szerencsés hozomány s legfontosabb érdekű meg-

fejtése azon kérdésnek: honnan származtak általában a tényleges vallások? E szerint benne a zsidó és keresztyén vallásnak különösebben alapul szolgáló sarkigazságok a legszebb viszonyosságban előterjesztvék. Igaza van e felfogásban, csak azt tennők hozzá, miszerint ama Lessing-féle irat a keresztyén theologusok körében tán nagyobb hódítást is eszközölt annál, mi szerzőnek tudomására jutott. Valljuk be, hogy a Pál tanait tulzóan fejtegetett gnosztikus Marcionnak s követői, az angol deisták u. m. Morgan Tamás, Bolingbroke J., továbbá Voltaire és Reimarnak az ószöv. szent könyvekről tartott illetlen s azok méltóságát lealázó nézeteik háttérbe szorultak már nálunk s kedvezőbbeknek adtak helyet. Elismert igazság ugyanis már az, hogy a népeknek a természetvallásból a zsidóságnak, bár még nagyon elvont fogalmakra alapított, egyistenhívésére átvitele az emberi szellem egyik legnagyobb lépése a tökély felé, valóságos isteni kijelentés a keresztyénség előtt, s az emberiség fejlődési fokozatain emezzel majdnem egyenértékű roppant haladás. A tudós theologusok szerint már köztudat az, hogy a kijelentés nem rögtönzött egyszeri, készen lett tény, hanem fokozatos fejlődés útján létesült, ha Lessing után úgy nevezzük: „növelése az emberiségnek Isten által,” az ő korában találó érdekes kép, jelenleg már túlhaladott álláspont. Mióta a bölcsészet különösen tárgyalagos oldaláról foglalkozik a vallással, nagyra becsülve általában az összes emberiség vallástörténelmét, beismerteté a zsidó egyistenhívésnek magas jelentőségét is. Minél inkább föltárltak az összehasonlító nyelvészeti tudományosság előtt az ind, persza és egyiptomi természetvallások rejtélyei, annál tisztább világításban ragyog a keresztyénség előtt a zsidóságnak egyedül igaz monotheizmusa. Beismertetett s még folyvást nagyobb mérvben fog beismertetni, hogy a tényleges (positív) vallások egész sorzata megannyi fokozat, melyeken a végetlen tökély, az isteni szellem nyilatkozott a véges emberi szellemhez, s maga a keresztyénség isteni kijelentési jogosultságát annyiban tarthatja meg s birandja épségben, a mennyiben isteni tartalmának teljességét az emberi értelemben és szívben mind nagyobb mérvű kijelentéssé, istennyilatkozattá fejleszti. A Hegel által megindított tübingai iskola kezdte a keresztyénséget előállási mozzanatától fogva mindig előhaladva fejlődött lelki életműködésnek tekinteni, s e közben azon eredményre jutott, hogy annak induló pontja az ószövetségi kijelentésnek egyistenhívése, mely aztán a keresztyénségben a Jáfeteredetű néptörzsek ráhatásai által azon összes (concret) egyistenhívési alakteljességre fejlett, melyet a szent háromegység tanában lelünk.

Természetesen, oly nagyszerű s tudományosan népszerű munkára, mely az ó és ujszövetségi vallásbölelem alapvonásait egy azon öszhangzó teljes egészbe olvasztandó, s a Mózes vallásuak miveltebbjeinek lelkére is szólván, a felekezési távolságot közelebb fogja hozni, még csak reménykedve várakozunk. Bunsennek bibliai műve (Bibelwerk) is az ígértnél kevesebbet nyújt e tekintetben. Így tehát jelen füzet a maga helyén s idejében érkezett örvendetes tü-nemény.

„Az emberiség növeltetését“ nagyon célszerűen, hét fő részre osztja, minden kijelentés alapfogalmából lépcsőzetesen haladva a judaizmuson át a keresztyénséghez, melyben az erény tisztán önma-gáért gyakorlandó a szeretet evangéliomában. A Lessing-féle alap-dolgozat egyes szakaszait fejtegetve, ugyancsak az ő eszméiből s nyilatkozataival egészítgeti, néhol védirati kitéréseket tevén a mostani judaizmust illető vádak ellenében, milyenek közelebből Dr. Philippson „Über die Entwicklung der religiösen Idee“ című felolvasásai-ban, majd Sternnél „Über die Aufgabe des Judenthums und der Ju-den in der Gegenwart“ című, s Ritternek ily című művében: „Ge-schichte der jüdischen Reformation“ szönyegre hoztattak.

A 20—23. szakaszokat hallgatással mellőzi, mint amelyek a mű iratási korszakában teljes érvényűek voltak, mint ma már többé nem azok. Mellőzi ezek közben a Warburton által behozott azon állítás cáfolatául írott szakaszt is, melyben kimondatik, miszerint a jövőendő ítélet s jutalmaztatás tanítmánya csak polgári intézmények javára csuszott be. Ezen mellőzés hiányának fedezéseül aztán jelenkori szerző külön szakaszban értekezik arról, hogy „a lélek halhatatlan-sága már az ószövetségi szentírásban taníttatik“. Pedig ezen tanít-mánynak az ó szövétségben hiányzása épen semmit nem bizonyít an-nak isteni tekintélye ellen; csak azt mutatja, hogy amaz állásponton az ember fogalma mág anyagiassb, nem ismerte ki még annyira ön-magát, lényének szellemiségét, melynél fogva ő a legfőbb szellemi lénynek s így annak halhatatlanságának, illetőleg örökkévalóságának is részese. Ott még az örök átalánynyal szemben az ember csak oly csekély mulandóságnak tűnik fel, mint a mezőnek fűve, mely ha reg-gel virágzik, levágtatván, estvére megszárad, hirtelen mulik, mintegy elrepül. Istennek bosszuálló haragja miatt van az, hogy hamar elha-lunk, megemésztetünk. Azon eszmét, hogy az embernek még anyagi része sem tárgya a megsemmisülésnek, a halál nem az egész emberre tartozik, csak átmeneti állapot a magasb szellemi tökélyre, voltakép hirdetni a z o n vallásnak adatott, mely fő tárgyul vevé az Istenige testben megjelenését, s a fölényt e világhoz viszonyulásában ugy

fogta fel, mint istennyilatkozást, önkijelentést. Dr. Maasznak a dolog érdemére ható szép kifejezése szerint az embernek önlényében ilyen mélyen elmerülő vizsgálódása a testileg nyomorba süllyedés korszakára volt fentartva, midőn a római zsarnok uralom minden nemzeti-ségi szabad mozgalmat teljesen elfojtott; ilyenmü életviszonyok szülhették ama felséges alapigazságokra eszmélést, azoknak közérvényre jutását, melyek a hegyi predikációban, Mát. 5, 6. stb. hirdettetnek. Szerinte is tehát megbocsáthatlan tévedés az, mit ő Dr. Philippson után idéz, ha a mostani zsidóság azt veti a keresztyénség ellen, hogy ez a valódi életet bizonyos határozatlan s felette távol eső ismeretlen jövőre utalványozza, vagy midőn Feuerbach azt mondja, hogy ez égből hangzó altató dal, mely elringatva a népeket, a jelennek nyomoru valódiságából, az önmaguk ellenében küzdendő haretől ki- és elvonja. E keresztyénség nem vonta ki magát s hiveit a küzdelemből: kiállta, megharcolta azt dicsően, egyszersmind új szelleméletet s világot teremtetett az ő kornak omladékain.

Negyedik fő rész címe „a nazáreti Jézus“. Ebben határozott rövid, nem eléggé tartalomdus vonásokban adatik elő Krisztus személye, lényegében a közönséges racionalisztikus nézetek szerint, a feltámadás és mennybemenetelnek jelképies fölfogásával. Különösen az ő tanítói munkássága pontos ügyességgel köttetik a profetizmus-hoz, mely az ő szövetségi vallásban a tökélyesbülve fejlődő elemet képviseli, mely itt azon pontnál jelentkezik, a hol „a szertartási parancsok kevésbé méltatásával az erkölcsiség parancsai léptetnek előtérbe“. Ezt ugyan könnyű leendett még valamennyire közelebből is részletezni. Lessinggel egy értelemben szerző is azt állítja, hogy a Krisztusi vallás és keresztyén vallás között nevezetes különbség van. Ez utóbbit úgy veszi, mint elmúlt régi kor maradványát, „mialatt az igazán miveltek s szabad gondolkodásuak, bármely hitvallás vagy egyházi felekezet körén belől az őseredetű Krisztusi vallásra visszatérni törekszenek s e téren korszerű előlépéseket tevén, egymásnak bizvást kezet nyujthatnak.“ Ezen magyarázat kevésbé kielégítő lenne, ha nem látnók a hatodik részben, mely a keresztyén egyház főbb hitágazatairól, mint s z e n t h á r o m s á g, e r e d e n d ő b ű n, e l é g t é t e l, t á r g y a l, h o g y a n t ö r e k s z i k szerző, mindig Lessinghez csatlakozva bár, mégis a legőszintébb kísérletet tenni s bemutatni arra nézve, hogy azon egyházi tanítmányok s hittételekben komolyan igazságot szeretne találni, melyek valódiságához az előadási külső alak tán nem mindig pontosan szabottnak látszhatik. Nagyra becsülendő e részben a tübingai iskola, főkép annak alapítója Baur K. F. érdeme t. i. abban, hogy a keresztyén egy-

ház tantételeiről kimutatni igyekeztek azt, hogy azok a Krisztusi vallásfogalom életfejlődésének lényeges alkatrészei; s e szerint ellenmondottak egyfelől azok kicsinylő lenézésének, másfelől azon vak hiedelmű konokságnak, mely azok betűihez tulságosan ragaszkodik. A szentháromság hittétele a keresztyénségben sokkal fontosabb, semhogy azt közönséges ellenvetésekkel megdönteni lehetne. Szerző itt is Lessing után úgy nyilatkozik, hogy az Istenségnek transzcendentalis egysége az emberit meghaladó fogalom, és hogy azon mintegy holt eszméből isteni egység, mint azt közönségesen ma is venni szokták, az egyház tanítmánya szerint élő, konkrét s magában bár megkülönböztetett, hanem a szentlélek által összeolvadó szép s felfogható egység származik. Az eredendő bűn is, egészben Schleiermacher szerint, úgy adatik elő, mint az emberben a vele született természeti hajlamok s ösztönöknek az ő istentudata fölébe emelkedése, mely azonnal erkölcsi tehetetlenséggé vagy bűnné válik, mihelyt erőre kap s érvényt vivhat magának az istentudat vagy erkölcsiség. Az elégtétel a Fiu által úgy történik, hogy a Krisztusban megjelent erkölcsi eszmény testi valósággá levén, ez által az emberiség ujjaszületik, s pedig a Krisztusnak önfeláldozása és halála által „mint-hogy Isten az embernek erkölcsi tehetetlenségét jól tudva is, megbocsátásra készséggel inkább kívánt elébe erkölcsi törvényeket szabni, mint ezt nem tevén, kizárni őt az egyedül igazi azaz erkölcsi boldogság élvezhetéséből.“

Az utolsó u. m. hetedik részben végre, mely „az új örök evangéliom“-ról tárgyal s magában foglalja Lessing azon vára-kozását, hogy elkövetkezendő azon evangéliomi korszak, midőn az erény önmagáért fog gyakoroltatni, szerzőnk Lessingtől eltér. Helyesen, és úgy fogja fel e tárgyat, miszerint a mostani keresztyénségben már megvannak biztosan kikelendő magvai s minden lényeges fölté-
 tei amaz evangéliomi kor eljövételének s felvirágzásának; a meny-nyiben ő szerinte is az erény nem a jövő életbeli jutalmak- és bünte-
 tésekre való tekintetből, de önmagáért és Istenért gyakorlandó és
 gyakoroltatik. Kántra, Schleiermacherre és Danaeusra hivatkozással
 beigazolja, miszerint Lessing ama kívánata egyáltalában nem ellenke-
 zik a keresztyénséggel, s a közelebből lefolyt nyolcvan évet különö-
 sen észlelve úgy találja, hogy e magasztos célra, a tiszta evangéliomi
 keresztyénséghez jókora előlépéssel közeledett.

Az itt következő tizennégy szakaszt, melyekben Lessing ked-
 vene eszméje a „lélekvádorlás“-ról tárgyalatik, mint céljára nem
 tartozót, szerzőnk egészen mellőzi. Ennyi legyen elég arra, hogy Les-
 singnek „az emberiség növeltetéséről“ írott remek művének s főleg

ily szép kommentárral együtt olvasására, e nagy előnyökkel nagy hiányokat egyesítő munkára a művelt közönség figyelme s szives érdekeltsége felhivassék.

PKZ. után.

KÜLFÖLD.

Belgium. A mechelni prot. egyház. Belgiumban a prot. zsinat erélyes követeléssel járult a mechelni főegyházi hatósághoz. A mechelni protestánsok az 1830-diki forradalom lázas napjaiban, a hatalomtól fenyegettetve, egyházukat a katolikusoknak átengedni kénytelenek voltak. Tulajdonát most a zsinat követeli vissza.

Nevezetes végrendelet. A vaudi szegények türelmetlenül várják a 2000-dik évet. Ők azon évben 6—7 millio frankot fognak örökölni. A dolog még kevésbbé ismeretes.

Ugyanis egy yverdoni származásu génuai kereskedő, Bourgeois 1820. szeptember 4-ikén alapítványt tett avégre, hogy a szegények állapotján javíttassék tanítás; munka és egy oly társulat által, mely Vaud kanton községei s azon emberbarátokból alakul, kik abban részt kívánnak venni. A társulat kormánya egy bizottmány kezében van, mely lelkészeikből áll, melléjük mindenik város egy egy képviselőt küldhetvén.

Alapító e célra 100,000 frankot (40,500 ft. o. é.) hagyott, melyet mind addig tőkésíteni kell, mig növedékével együtt 5 millio svájci livre leend. Négy millio 500,000 liv., vagy jobban mondva, e tőke kamatjával a vaudi lelkészek rendelkezhetnek. A fennmaradt 500,000 liv. százalékának fele az yverdoni hatóság által kezelt közpénztárt illeti, mig másik fele azon kijelölt községeknek, melyekben alapító birtokos volt, kórházát vagy szegényi pénztárát.

A kijelölt községek ezen 500,000 livrenek kamatját annak idejében kézhez vehetik, de elhasználni csak is az alapító család tagjainak s az általuk Grandson és Yverdon városok polgárai közül kijelölt hat egyénnek felügyelete és beléegyezése mellett lehet.

Az alapító rokonai közül még két Bourgeois család él.

Olaszország. Csodálatos képek. Rómából írják a „Monde“-nak, hogy ott az egyház védelme alatt megdöbbszentő csodák történnek. „Máriának képe elsáppad, könyez s mozgatja szemeit, többé nem csak Spoleto, Tivoli, Vicovaro és Palomborque-ban, hanem még Rómában is a della Murata ut mellett egy kis fülkében lévő képe szűz Máriának szemeit forgatta; Monticelliben pedig a Santa-Maria templo-

mában „nagyon világosan látták“, hogy a nazáreti Jézust ábrázoló festmény „most nyájasan, majd mogorván nézett föl vagy tekintett le.“ E csodák láttára a római nép oly nagy nyugtalanságba jött, hogy a többség tanácsosnak látta a csodálatos képeket lelepleztetni.

Pretestáns sirkert Florencben. Flórencben a protestánsoknak is van már temetőjük, még pedig közel a városhoz. A földet 5,500 frankon (mintegy 2227 ft. o. é.) vásárolták, mely összeget Madiai Francesco a múlt nyáron gyűjtött Angliában. A hatóság a florenci új temető megnyitását oly föltétellel engedélyezte, hogy oda bármi nevű protestáns temetkezhessék.

Olasz bibliák. Florencben elhatározták, hogy az olasz bibliákat, a londoni biblia terjesztő társulat számára újból kiadják. A új kiadáson egy kis változtatás lesz, mely első tekintetre jelentéktelennek látszik, azonban nagy horderejű azon eredmények miatt, melyeket kétségtelenül okozand. Címére „London“ helyett „Florenc“-et nyomtatnak; ezen változtatás hihetőleg mind azon előítéleteket szét fogja oszlatni, melyek Olaszthonban a szent irományok ellen gyakoriak, főként azért, mivel külföldről, Angliából kerültek hozzájuk, oly honból, mely protestantizmusáról s hatalmas hittérítő társulatairól ismeretes.

Templomépítés A francia és német protestánsok Milánóban elhatározták, hogy templomot építenek. Erre tüstént az egyház vagyonosabb tagjai közül mintegy ötvenöten 76,000 frankot ajánlottak, mihez hozzá számítva egyéb bevételeiket: építési tőkájök 90,000 fr. A templom számára alkalmas helyet 33,000 frankon vásárolták, s mivel az építési költség 97,000 frank: a deficit 40,000 fr. lenne; de miután újabb adományzásokból 15,000 frankot kaptak, csak 25,000 frankra van szükségök.

L'eco della veritá. A lapok, Revel szerkesztése alatt egy új protestáns hetiközlöny „l'eco della veritá“ megjelenését hirdetik. E lap, úgy látszik, minden felekezeti szellemtől menten tárja föl hasábjait azok előtt, kiknek testvéreik vallásos haladása szivőkön fekszik; tartalma politikai, nevelési, tudományos, vallásos értekezések leendenek sat.

Egyiptom. Francia-német protestáns egyház Mohamed-Ali Pacha, egyiptom első alkirályának uralkodása óta a francia és német protestánsoknak száma ezen országban, főkép Alexandriában tetemesen növekedett. Huzamos ideig gyakorolták az angol egyházat; de végre az evangéliom hirdetését és a sákramentomok kiszolgáltatását anyai nyelvükön kívánva hallani, 1856. júliusban IV. Fridrik Vilmos porosz királyhoz folyamodtak, kérve, hogy küldene hozzájuk oly lelkészt, ki lenne képes az istenitiszteletet német és francia nyelven végezni. Kérésök méltányoltatott. S miután a királytól évenként

ajánlott segélypénzhez a Jeruzsálem- és Gusztáv-Adolf-egyletek is nagylelkű adományokkal járultak, az új egyház teljesen rendezve lőn, pásztorául Sior Herman berlini lelkész neveztetvén ki. Az első istenitisztelet 1857. október 25-ikén az angol egyházban tartatott német nyelven, a következő vasárnapon francia nyelven, azóta lelkészők váltogatva mindig két nyelven tartja tanításait.

Miután az egyház ily módon biztosb helyzetbe jutott, tagjainak minden törekvése abban öszpontosult, hogy templomot építsenek. Az első lépést e tekintetben porosz követ Koenig tette, mint a ki donatio útján Said Pachától a francia-német egyháznak két helyet eszközölt. Az egyik telket az építési tőke növelésére eladták, de a másikra, mely a tengerpartja mellett Port-Neufben fekszik, építik a fényes templomot.

Az építés költségei adakozásokból fedeztetnek. Nem feledték el őket európai testvéreik, minek bizonyossága lehet az, hogy egyedül Némethonból 40,000 frankot kaptak, s az egyház bár nem szűnik most is újabb újabb áldőzatokat hozni: de szükségök van még európai testvéreik gyámolítására, hogy vállalatukat ohajtott vég koszorúzza.

Az egyház szögletkövének ünnepélyes letétele a múlt év tavaszán történt meg, ez alkalommal is a szertartási beszédek, hiven az egyház kívánalmához, francia és német nyelven mondattak; jelenvoltak ez innepélyen az európai hatalmaságok minden protestáns képviselői. A templom műkövekből lesz építve, bizanti stilban, 100 láb magas toronynyal.

Páris. A „B“-nek írják innen: „Renannak“ „Jézus élete“ című műve szörnyű botránynak vétetik itten. A könyvből már eddig 17 ezer példány kelt el s azt hiszik, hogy ez roppant fontosságu idője az egyház és katolicizmus ellenében. Mr. Duruy, az új kultuszmini szter, tegnapelőtt fogadván az alárendelt hivatalok képviselőit, hosszasan beszélgetett velök Renan felől. Ebből némelyek azt következtetik, miszerint a tanári széket, melyből köztudomás szerint kitétetett, vissza fogná nyerni! Azolta újabban arról értesültünk, miszerint a császár által Szíriába küldetvén, a Collége de Francehoz alkalmasint kineveztetett. (Lásd Prot. E. és I. lap“ m. é. 45. sz.) Ez arra mutatna, hogy a második császárság a „Jézus életében“ kifejtett alapelveket osztja. A császár önmaga számára egyik könyvkereskedésből meg hozatta a munkát, s szerzőnek azt izenteté „hogy könyvét Fontaineblauban nem olvashatta; hanem most Vichybe magával fogja vinni, hogy terhes bajaitól színetelven nyugalmasan áttanulmányozhassa.“ Ez jókora felbátorítás, határozott buzdítás a „szakadár szeminarista“ részére, mely körülmény kivált a főrangu hölgyeknél nagy ellenszen-

vet költött. A császárnő igen rosszalja férjének azon szándékát, mely szerint az „utálatos“ könyvet olvasni kívánja. Ezért vitte magával Vichybe a császár azon könyvet, mint a hol egyedül maga lévén, istenfélő nője a mű látásán meg ne botránkozzék. Egyébiránt nyilván biztosítottá Renant kegyéről s jóakarataról. Már most ha teheti ön, egyeztesse össze mindezt az „egyház legidősb fiának, a pápa iránt mindenkor kifejezett hűség- és hódolatnyilatkozataival.“

Varsó. Általános figyelemmel kísérik a csász. nőnevelde néhány tagja ellen intézet nyomozásokat a leánykáknak görög egyházból a katolika hitre lett áttérésük miatt. Vádlottak mindnyájan kihallgattatásra idéztettek a nagyherceg titkára elébe. Először is a tizenkét éves Buszmakin kérdeztetvén: mi hite, vallása van? felelte, hogy ő lengyel és katolika nő. Kérdés: hogyan lehetne az, midőn őtet görög pápa keresztelte, és atyja orosz. Felelet: Anyám lengyel nő vala, s én nem kívánok más, mint anyám hitén lenni. Nyomozónak többi kérdésére felelni vonakodott a leány, azt adván okul, hogy nem tud oroszul. Pár órával később megjelent az intézetben Madame Lazaref a nagyhercegnő udvarhölgye oly szándokkal, hogy a leányt bizodalmas szivességgel körülményesen kikérdezze; hanem ez folyvást azon vallomása mellett állott, hogy ő lengyel nő és katolika vallásu, hogy ő a schismáról semmit sem tud. Egy másik, Szpringelska, az előbbinél félénkebb létére is folyvást csak azt állítá s bizonyolta, hogy ő lengyel nő. Ekkor a tizenhat éves Grodaka Helén kérdeztetett, hogy miért nem jár görög vallási tanórákra? Ő is amazokkal egy értelemben azt felelte, hogy ő lengyel nő és katolika vallásu. Erre Kucynski tábornok, a nyomozó küldöttség egyik tagja, figyelmezteté őt, hogy görög szertartás szerint kereszteltetett meg. A leány válaszolá, hogy atyjá ugyan görög vallásu, de nagyatyja és egész családja mindnyájan katolikusok voltak. Igaz ugyan, hogy ő Zytomirban (Volhynia) született; hanem azt hiszi, hogy ez Lengyelországhoz tartozik.

Genua. Az igazságügyi miniszter egy újabb körrendeletet bocsátott ki, melynek értelme szerint a vegyes házasságra lépő párok nyilatkozatait elfogadni a politikai hivatalok is jogosítva vannak. E szerint a korábbi nápolyi kormánynak 1824. szept. 6-iki rendelete, valamint a büntető törvénykönyv 67. és 189-dik cikkei hatályon kívül tetetnek, mint a melyek szerint az volt megállapítva, hogy a házasság mindkét Sziciliában csak az egyház előtt és a trienti zsinat rendszabályai értelmében köthetethetik érvényesen.

Báden. A mult évi Weibstadtban tartatott katolikus lelkeszek szabad tanácskozmánya az iskolai reformkérdést illetőleg

ugy nyilatkozott, hogy a mindenkori helybeli lelkész a helyi iskolai tanács tagjainak választásában semmikép részt nem veend; továbbá helybeli lelkész ugyanezen keblű iskolai tanácsba elválasztása esetére a tagságot mindenkor visszautasítandja, ha nem épen annak elnökeül választatott meg. Ezzel tehát kereken kijelenték a tanácskozó lelkészek azt, hogy kebelbeli iskolai felügyelőségre semmi szükségök, — hogy jövőre is ők kívánnak lenni és maradni a minden mindenkben. Bizony itt van az ideje annak, hogy a katolikus népség e nézetnek ellene mondjon s kijelentse, hogyan gondolkozik a néptanodai oktatásról s gyermekeinek neveltetéséről.

Württemberg. A Gusztáv-Adolf alapítványnak württembergi tartomány-egyesülete m. évi aug 12-ikén tartotta évgyűlését svábföldi Hall városban. A megnyitó isteni tisztelet alkalmával v. Kapff prelatus tartott hitszónoklatot a Márk 9, 50. megiratott alapigékről: „Legyen ti bennetek só, és ti köztetek egymáshoz legyetek békéségesek.“ Az alapigék alkalmazása hármassal intésben adatott: u. m. Vajha legyen nálunk a) áldozatkészség- és önmegtagadásnak, b) igazságnak, c) békességes indulatnak sava a végre, hogy a G-A egyesület Istennek tetsző munkáiban minél nagyobb osztályrészünk lehessen. Amint az „igazság saváról“ szólt, erősen hangsúlyozta, hogy ő csak az isteni igazságot érti úgy, mint az a szentírás alapján hitvallási iratainkban foglaltatik (meg is nevezte Krisztus istenségét és a váltság munkáját); nem pedig amaz, immár aggodalmasan széles körben elterjedt úgy nevezett humanitás vallását (Humanitätsreligion), mely pl. a németországi tanítók mannheimi gyűlésén oly hangzatos nagy szavakban nyilatkozott. Ezen irányt aztán olyannak jellemzé, mely tudja ugyan jól, hogy mit nem akar; de annál kevésbé azt, hogy mit akar. Az isteni igazságot nem akarja, mint Mannheimban nyíltan ki fejeztetett a minden hitvallástól idegenkedés. Különben szép hangzásu nagy szavakban szereti hallatni magát, holott pedig teljes erőtlenségét tanúsítja szónok által észlelt számfeletti tényekben, midőn t. i. a nagy szavak emberei erkölcsi tetteik által elveik s beszédeknek tökéletesen ellent mondanak. Hitszónok, bár eléggé ildomos létére, ezen bizonyíték nyomatékát aligha pontosan mérlegelte; másként észrevette volna annak hiányát s ekkor az ő igazságszeretete nem hagyta volna azt bizonyítékul kizsákmányolni álláspontja érdekében. Mert tán ő sem fogadná el az ő bibliai és hitvallásszerű keresztyénsége irányában nyomatékos erővel azon ellenvetést, ha felhoznák, miszerint ott is elégszer meghazudtolja a hitvallást a hitbeli cselekedetek gyér volta, s hogy ott az „Istenige“ iránt mutatott buzgalom mellett is a testiségnek gyümölcsei erőteljes tényészetben állanak; — vagy arra utalná-

nak, miszerint az ő álláspontján a hitvallásszerű keresztyénség gyakran kényszeriga, melybe fogatni hagyják magukat Krisztus nyájának szegény pásztora, hogy annak segélyével önfeltartásuk s előmenetők annál biztosabb legyen; másrésről pedig talán csak papi divatviselet gyanánt szerepel a bibliai és hitvallásszerű vagy mindkettővel együtt is jellemezhető keresztyénség. Valóban nem mindig találóan alkalmaztatnak urunk azon szavai: „gyümöleseikről ismeritek meg őket.“ Ennél fogva keresztyéni kötelességünk óvakodni minden oly félreecsapongástól, mely egyes esetekből jogot venne arra nézve, hogy azok miatt az egész irányt felelőssé tegye, s felköltsi annak látszatát, mintha egyszerű szóbeli perrel kárhozható ítélet mondatnék valamely irányra, egészben véve azért, hogy annak pártfeleinek álláspontja és erkölcsi értékesége szintén kárhozható tárgyaivá legyenek. Mentségül ugyan felhozhatni, hogy a „humanitás pártfelei“ gyakran szintén csekélylő értelemben szólnak azon theologiai irány felől, mely bibliai és hívő kíván lenni; e részben tehát a pártfelekezeti álláspontjáról kölcsönösen vett és visszaadott kisebbsítések egymást ki-egyenlítik. Az már keresztyéni önbecsérzet jele, ha a megtámadónak illetlenkedései nem viszonoztatnak. Hanem itt az a főkérdés: valjon a G. A. egyesület céljaira nézve kedvező-e az ilyen félreecsapongás s megengedi-e az ünnepélyes alkalmi beszéd, vagy inkább elkerülni tartoznék az ily nemű polemizálást? Már az magában feltűnő, ha szónok az ő álláspontjának egyedül jogosságát vitatná, holott tudjuk, mennyi különféle irány van, s pedig mindnyája a prot. egyház szolgálatában és javára működve, ha üdvtelen szakadásokba nem fajulnak. Egyáltalában nem illő valamely ünnepélyes hitszónoklatban, mely az evangélikus egyház boldogulhatásának épületét emelni hivatott, ugyanazon egyházban létező bizonyos irányt megtámadni, melyről pedig megvalljuk, s el kell ismernünk, hogy az evangéliom terén nőtt s annak egyházában honpolgári joggal bír. Ha e felől kétség merülne fel, annak elosztatásának helye nem a templomi szószék, hol egyetlen beszélő áll s ellene szólni nem lehet. A mi pedig a „humanitás vallását“ illeti, ez ugyan felette határozatlan valami. Igaz ugyan, hogy a tagadásban erősebb mint az állításban, minthogy még csak néhány alapvonásban van kifejtve. Azon egyben ugyan igenis határozott, hogy számára az ó protestáns dogma, melyet azonban az „Istenigé“-vel nem azonosított, többé nem kielégítő. Ezen dogmatikai hagyományosság ellen küzdésével pedig teljesen egy téren áll a magát tudományosan hívőnek nevező theológiával; csak hogy míg ez némi alkudozásokkal megelégszik, amaz nyíltan kimondja azok tarthatlanságát. Egyébiránt ezen, hogy igaz néven szólítsuk, a kornak szellemét képviselő „humanitás

vallása“ oly eszmékből áll, melyeket mindenki tisztán jóknak és igaznak s keresztyéninek kell hogy ismerjen; csak nem az ó köntösben lép fel. Minden esetre fájlalni kell azt, hogy humanitás és vallás gyakran fölcseréltetnek egymással, s néha utóbbi majdnem elenyész az előbbiben; hanem ez csak egyik tulzás, ép oly méltánytalan, mint ha a humanitás enyészne el a vallásban. Minthogy pedig a mi evang. német népünk java és nagyobb része, kivált a műveltebbek, kiket sokszor megvetőleg „ugynevezett műveltek“-nek szokás mondani, ezen humanitás vallásának pártfelén áll: tehát önérdeke ellen dolgoznék az egylet, ha csupán hívő lelkészekre tenné súlypontját, kebeléből kizárni akarná a főerejét képező, sokkal számosabb, művelt nempapi elemet. A helyett, hogy kárhóztatva legyalázní igyekeznek, mint téveteg s szélesre csapongó vallási irányt; igyekezzenek theologusaink, annak életrevaló magvát s fejleszthetőségét felfogva méltóbb s kiélégíthetőbb alakra képezni azt. Theologus uraink! a művelt világ szeretne tőletek tanulni; csak scholastika ne legyen, és joga van tőletek megkivánni, jótállástok alá bizni azon hitet, hogy a keresztyéni öntudatnak oly kifejezést adandotok és adjatok, melybe magát beleélheti s teljes szívéből vallani tudja. Szerencsés tapintata volt ekkorig a G. A. egyletnek az, hogy magát egy különös theologiai irány szolgálataira el nem kötelezte, és benne mindenik jó lelkiismerettel eltűrve egymást a szeretet munkájában összeműködött.

Azonban az ünnepélyben részt vett közönségre igen nem tett ily benyomást, mint tudósító ítésszileg rajzolja, a hitszónok félrecsapása. Összesen 32 papi és mintegy 16 nempapi képviselő volt jelen. Az előbbi éven Schorndorffban tartatott gyűlésen csak négy világi tag mutatkozott. Igen, a württembergi részen feltűnőleg csak papok ügyének tartják az egyletet, s épen e lesújtó balvélemény ellen kívánnak hatni ezuttal is midőn elhatározzák, miszerint jövőre mindenik egyházközönség egy papi és egy nempapi tagját együtt bocsásson az egyleti gyűlésekre képviseletül, s a mi ennél is több, hogy fejenkénti szavazás történjék. Különben [az évi számadás szerint a kiosztásra bocsátható összeg 17,700 ft., az előbbi évben voltnál 2000 fttal több; ebből a főegylet részére egy harmadnak levovása után felmarad mintegy 10,700 ft. A slezvigii elnyomott hit- és nemzetbeli testvérek ügyéért fellépést itt is elutasították.

Róma. Az evang. misszió egy idő óta a pápa születéshelyén, Sinigagliában is alapított már vikariátust, mit egy angol lelkész tölt be. Rómából mindent elkövettek, hogy ezen művelet sikerét még csirájában elfojtsák; de az új tan szépen halad előre, habár a környékbeli papok az itteni lapokba küldözgetett leveleikben váltig

emlegetik, hogy csupa sanseulottok (a legszegényebb néposztály) látogatják gyülekezeteiket s egyegy megjelenésökért 2 franknyi díjt fizettetnek magoknak. Jól tudjuk különben, hogy mit kell érteni az ily tudósítások alatt. Azon papi kongregáció, mely a volt Ferenc király anyjának beáttifikációja iránt tanácskozik, közelebbről a boldogságossá avatandónak egy új csodatette felől vizsgálódik, mely szerint az ő közbenjárása folytán m. évi Péter-Pál ünnep előestéjén, bizonyos főrangú személy két, egymástól távol eső helyiségben azon pillanatban látható lett volna.

Délamérika. Ecuador, délamérikai állam, nem régiben kötött konkordatumot a pápával, melyből a következő cikkeket tartjuk fölemlítendőeknek:

I. cikk. A katholika vallás az állam vallása; ennél fogva az államban semmi másféle, az egyház által elvetett vallás gyakorlata soha meg nem engedtetetik.

III. cikk. Minden, a püspök által betiltatott könyvet az állam elkobozni köteles.

VI. cikk. Az állam erőteljes segílyt nyújtand a püspököknek a végre, hogy bárki elnyomassék, ki a hívőket hitnézeteikben tévelygésre vinni merészkednék.

VIII. cikk. Pap egyedül csak papi törvényszék által vonathatik felelősségre még oly kihágások vagy bűnök elkövetése esetében is, melyek a közönséges büntető törvény alá tartoznak.

IX. cikk. A pápa megengedi, hogy a papok adót fizessenek; azonban ha ezt nem tennék, annak teljesítésére csak egyházi felelősség által szoríttathatnak.

X. cikk. Minden templom és zárda menedékjoggal bir. Semmiféle bűnös el nem fogható ezen helyeken az egyházi felsőség nyilván kifejezett engedélye nélkül.

PKZ.

BELFÖLD.

A magyar protestans irodalmi társulat iránt mindenfelé mutatkozott részvét megérdemli, hogy ne csupán a pártolók sora közöltessék a lapokban, hanem kerüljön vitatkozás alá a társulatnak mint olyannak szervezése is. A hazai e nemű — t. i. magán alapítványokon épülő — társulatok szervezése a tagokra nézve nem egyforma, s bizonyos hogy a tudományos akadémiában az igazgató, tiszteleti, rendes, levelező stb. kategóriák igen magukon

hordják a feudalizmus bélyegét. A lehető legnagyobb számu pártfogókra támaszkodni, és a legegyszerűbb, tehát minden különbséget kizáró szervezés a legjobb. Azonban minderről igen sokat lehet írni; s mi ezuttal csak azt érintjük, hogy ide vágó dolgozatok közlésére szívesen nyitjuk meg folyóiratunkat.

Nem lehet eléggé sajnálni, hogy a magyar református négy egyházkerület, mint a főiskolák pártfogója a gimnáziumi és akadémiái tanfolyamokat különböző módon rendezte be. Hat és nyolc osztályu gimnáziumok mellett a szülék el vannak ütve azon szerencsétől, hogy fiaikat egy iskolából a másikba zökkenés nélkül átvihessék; vagy ha átviszik, a tanítványok azon kellemetlenségnek vannak kitéve, hogy maradván a gimnáziumi tanterv vagy olyat tanulnak, a mit már tanultak, vagy némely tantárgyat egyáltalában nem is hallanak.

Hasonlóul vannak bereendezve az akadémiák a nélkül, hogy volna csak egy is, mely a teljes gimnáziumi tanfolyamon tul kellő tanerőkkel volna ellátva. Egy protestáns egyetemet Debrecenről várni mai nap még nagy bátorság, de nem lehetlenség. Azonban erről máskor és más. (Beküldetett)

Folyó febr. hó 19-én szenderült jobblétre nt. Arany István, a debreceni református főiskolában a hittannak 42 évig volt tanára, A theologiai tudományosság megvárja, hogy helyét méltó utód foglalja el, s a főiskola dicsőségét emelje azok szemében, kiknek tetszeni fődolog.

Febr. 26. 1864. reggelre viradóra szenderült jobb létre néhai Tisztelendő Vályi Pál ur, az ujhelyi református egyháznak 24 esztendő óta köztiszteletben állott lelkésze. A vidám barátságtól a legmagasb lelkessedésig minden szépre, nagyra kész elme, emberbarát, feddhetlen polgár és tiszta lelkü hazafi ugyancsak febr. ez évben 29 vagyis utolsó napján vitetett örök nyugalomra nagy számu ismerősei, barátai részvétének kíséretében. Béke poraira!

A „Protestáns egyházi és iskolai lap“ ez évi 4. száma Zemplénből jan. 10. egy levelet hoz, mely a sárospataki főiskola számvevőszékéhez van intézve, „a tanári fizetések kiosztásának rendezése és faiskola iránt“. Az egész tirada azon a tételen épül, hogy a tanároknak szuperintendenciális határozat szerint évnegyedenként utólagosan kell kapni fizetéseiket, mert a főiskola tőkái után a kamatok nem előre, hanem utólagosan szoktak befolyjni.

A jó indulatu levelező sokat akart mondani, és nem mondott egyebet semminél. Kötelességünk azért az egész ügyet tisztába hozni. Legelsőben is állítjuk, hogy az előleges fizetés ellen semmi törvény nincs, sőt az a tanári karnak egyenes óhajtása, az egyházkerületre nézve pedig épen közönyös dolog. Az egyházkerület nem bánja egyszerre vagy tizenkétszerre veszi is ki fizetését a tanár, csak többet ne vegyen mint a mennyi évenként illeti. A fizetés a tanári kar belső házi ügye, az előleges fizetés pedig mondhatni maga érdeme, fáradtsága. Első esetben nem tartozik a számvevőszék s publikum elé, második esetben a tanári kar épen dicséretre méltó, hogy ki tudta vívni e kevés kényelmét, mely nélkül mérsékelt díjazása csak keserű alamizsna.

Az évnegyedes fizetés, az igaz, megvolt ennekelőtte, s míg a várból jött az „angária“, nem is lehetett máskép, mert kegyadomány volt a Perényiek, Rákócziak stb. nagylelkűségéből. A mi jelenleg a jövedelmeket teszi, való, hogy ezek egy része a kamatok, de ha ezekre támaszkodnék a tanári kar és elvárná míg behajtatnak, hihetőleg csak esztendő végével juthatna nyomorult forintjához. A sárospataki főiskola jövedelmei jó részét teszik a tandíjak; ezek előre fizettetnek; a bortermés, házak, földek, rétek haszonbére, jótétemények (supplicatio), könyvesház vagy könyvek jövedelme, s egyéb apróságok, melyeket nem is győzünk elészámlálni, jőnek a mint a körülmények engedik. Kérdés: mi teendő ezen jövedelmekkel, ha korábban bejőnek s három egész hónapig hol legyenek inkább, mint a tanár kezében, a gazdasági választmány felügyelete alatt? Mert tudni kell, hogy volt idő, mikor azt írták a tanároknak, hogy a ki magának biztos állást szerezhet, fogadja el, mert az iskolai jövedelmek aligha behajthatók. Mit tön ekkor a tanári kar? Gazdasági választmányt állított saját kebeléből; számba vette a lehetőséget és maradt egytől egyig a maga helyén. Sőt volt idő mikor egyházkerület úgy szólván nem is létezett, mégis elmondhatni, hogy a pataki főiskola talán Lorántfy Zsuzsána korát (1650—71) kivéve, soha sem tön oly előmenetelt, mint a forradalom utáni korszakban, s ezen előmenetellel együtt járt a fizetések előleges

kivétele, mint annak következése, a jó gazdálkodásnak eredménye. A ki tehát, bármi okból, az előleges fizetések ellen szól, az előmenetelt, a jobblétet rágalmazza, s azon igaztalanságot követi el, hogy a kiérdemlett díjtól akarná elűtni a jutalomra méltó munkásokat egy régi elavult törvény s rohadt szokás védelmére. — A mi előnyeit az utólagos fizetésnek levelező kiokoskodhatta, kiokoskodta. Ilyen már azon fizetés, mely a kihalt tanár özvegyét vagy utódait még egy évnegyedig szokta illetni. De hát mi köze a három hónapos kihalási fizetésnek az előleges havi fizetéssel? Ha van előleges fizetés, nincs akkor kihalási „angária”? Kizárják ezek egymást? Valóban azt hinné az ember, hogy a levelező misztifikálni akar. Nincs is másképp; okoskodása legalább ide mutat. A számnak mindegy akár előre akár utóra esik a fizetés, akár havi, akár évnegyedes. Vagy csak azért lenne kegyes az egyházkerület folytatni még a jótékonyságot, mert évnegyed volna szellemének regulatora? Ez annyi mint állítani, hogy a négyes számért van az évnek (nálunk) négy része. — A mi a levelező által az utólagos fizetés főelőnyeül állíttatik, hogy „ily eljárás mellett a pénztár üres soha sem lehet,” ez is jó, de főbb ennél az, hogy a pénztár telisége nem cél, hanem a szükségek kellő időbeli kielégítése.

Levelező egy faiskoláért is kérdőre vonja az illetőket. Ez is jó, de — folytatását várjuk. — Végül megjegyzendő, hogy a „Prot. Egyh. és Iskolai Lapban” évek óta rendszeren oly levelezőktil jönnek megrovások a sárospataki ügyek felől, a kik a tiszáninneni egyházkerület tudva levő két — haladó és maradó — pártja közül az utóbbihoz tartoznak.

Szerkesztői nyilatkozat.

Midőn e folyóiratot ujabb évi pályafutásnak indítom, elkésve bár, de úgy hiszem mégis elég korán van szerencsém nyilvánítani, hogy az a kellemetlen körülmény, mely szerint súlyos betegség által ágyba szegezve se az ó év végén, se a folyó 1864. évnek elején nem szólhattam igen tisztelt olvasóimhoz, s hallgatásommal mintegy a folyóirat megszűnését fogtam jelenteni, most már teljesen elmúlt, s én visszaadva irói foglalkozásomnak, teljes erővel azon leszek, hogy a várakozó türelemért gazdag kárpótlással fizessenek.

Egyet azonban lehetlen hallgatással mellőznöm. A kétség: kijő-e vagy nem e folyóirat, sokakat eltartóztatott az előfizetéstől, s az eddig nyilatkozott részvét oly csekély, hogy előfizetőim száma

kétszerezve is alig fedezné a pusztá kiállítási költségeket; írói díjról távolról sem lehetvén szó. Hihető, hogy a múlt év utolján vagy a folyónak elején, ha számba vehetém vala a kedvezőtlen jelenségeket, egyszerűen visszavonulok: ezt azonban nem tehetvén, most a kiadás és szerkesztés kötelessége, terhe föltétlenül reám nehezedik egyfelől, míg más részről nem kevésbé vagyok buzdítva a folyóirat fentartása iránt illetékes tekintélyektől, minthogy elég becsülettel állotta meg eddig helyét, s ezután sem fog, úgy hiszem, méltatlan pályafutó lenni.

Most az irodalomnak teendő szolgálat, s a reám nehezkedett körülmények ellenkező hatása alatt fontolóra vevén mi teendő legyenek, abban állapodtam meg, hogy a magyar protestáns olvasó közönséget őszintén keressem és hívjam fel e folyóirat pártolása iránt, s kimondjam, hogy a legkisebb anyagi haszon nélkül is kész vagyok a kiadásra, szerkesztésre, míg magamnak egyenes károm nincs benne.

Mi a folyóirat irányát, tartalmát illeti, ez iránt kevés mondani valóm van. Legfőlebb is annyit kell tudni, hogy jelenkorunk, mely a forradalom multával veszi kezdetét, lényegesen különbözik az előbbi korszaktól, s a miben különbözik, az semmi egyéb, mint annak elismerése, hogy a mely intézmény kívül esik a tudomány mozgalmain, alászáll vagy elenyész, mint életre méltatlan mozzanat. Mi ezt valljuk, ezen meggyőződésben szolgáljuk az irodalmat, s ez érdemben kívánunk tetszeni a t. közönségnek megjegyezvén, hogy a tiszán-inneni főt. egyházkerület illetőleg a helybeli főiskola nyomdájának újabb felszerelésével külsőre nézve is többet tehetünk a kiállítási csinoság dolgában.

De minden további számítás nélkül maga az, hogy egy virágzó protestáns főiskola közelében és kebeléből jár egy tudományos folyóirat, mely a protestáns egyházi érdekekkel együtt kész a tudományos érdekeket is párosítani, szóval a meglevő irodalmi erők felhasználása elegendő ok, hogy pártolása által öregbítessék szellemi tőkénk, s a közmívelődésben és előmenetelben tényleges befolyást nyerjen egy főfő tan- és nevelő intézet.

ORBÁN JÓZSEF

AKADÉMIAI TANÁR

S Z É K F O G L A L Ó B E S Z É D E.

Sárospatakon szept. 14. 1863.

Főtiszteletű egyházkerületi s iskolai kormányzóság! mélyen tisztelt ünnepélyes gyülekezet! Itt állok én is pályám reggelén mármár hanyatló nap, protestáns vallásunk eme legrégibb s legnagyobb bástyájának dicsőség övezte tanszékén, itt állok ismeretlen zászló a hegy magas ormára tűzve. Köröttem látom lebegni a nagy Kopácsiak, Pósa-háziak, Szombatiak tulvilági szellemét intőleg tekintve rám, ki egy homokszemmel jöttem várat építeni a tudomány eme szent Olympján, ki gyenge kézzel akarom összeforrasztani a láncot, melyet másfél évtizeddel előbb egy részről az idők viharos járása, más részről a körülmények kényszerítő hatalma megszakasztott.

Bocsásson meg üdvözült szellemetek régen nyugvó nemes árnyak! hisz nap letűntével a szelid hold szokott gyöngye fényével megjelenni; ki tagadhatná azért ennek is jóltevő befolyását az emberiségre?!

Megvallom, megdöbbsent lelkem, midőn a főtiszteletű egyházkerület nagybecsű bizalma, mondhatnám parancsa e megszakadt fonalat kezembe adta; meg-megdöbbsent lelkem, midőn ennek egyes szálait szemlélgetém; midőn végig tekintettem a világtörténelem ama nagyszerű folyóján, mely hatezer év előtt isten zsámolyánál fakadva, kezdetben mint csergő patak regényes bércek s virágos partok közt végzi mesés

futását; majd terjedelmés folyóvá növekedve, virágzó nemzetek hajóját s eltiport népek tört árbocát hordja hullámain; s végre elláthatlan folyamra kiterjedve, mai napig csöndes méltósággal halad végetlen tengerébe a nagy időnek.

Éreztem e roppant feladat fontosságát, a tanulmányozás nehézségeit; hol a fürkésző léleknek mint a gúlák lépcsőjén fölfelé haladónak minél fölebb emelkedik, annál szélesebb látóhatár nyílik fel szemei előtt, de látköre annál inkább homályosodik, s a tárgyak annál kétesebb összefolyt alakban tűnnek föl előtte.

De erős hitem s szilárd bizalmam az isteni gondviselésben, ki az erőtlének reszkető térdeit megerősíti, s lankadó erejét megsokasítja, erőt adott nekem is küzdelmeimben, s a főtiszteletű egyházkerület elnéző kegyességében vetett bizalmam hitet s reményt öntött belém, hogy ha nem lehetnék is híd, melyen az utókor ama nagy folyón keresztül a világtörténelem szent templomába járna; de lehetek iránytű, mely a jelenkor ifju erőinek, a szárnyra kelt szellemi törekvésnek megmutatja az utat, melyen az igaz jó és szép mint végcél felé biztosan haladhatson.

E hittel, reménnyel s bizalommal léptem e szent helyre, számot adandó elveimről, nézeteimről a világtörténelem mint tudomány, s ennek előadása és jövő tanítására nézve.

De ne várjátok tőlem, hogy e rövid néhány perc alatt a világtörténelem óriás terrénját átkaroljam, hogy minden egyes nemzetet különvált helyzetében s más népekhez való viszonyában, vagy egyes nagy emberek individuális életét külső és belső életmenetében figyelemmel kísérjem. E nagy feladat megfejtése nem egy órai időt venne igénybe. Célomra nézve jelenleg elegendőnek tartom, ha előadom 1. a világtörténelemnek mint tudománynak feladatát, 2. a világtörténelem viszonyát magához a tudományhoz.

1. A világtörténelem feladata.

A történelem eleitől fogva két uton indult nagyszerű feladata megfejtése felé. Egyik az évkönyvi vagy annálisi irány, mely a történeti események fonalát időszaki rendben nyomról nyomra követi a nélkül hogy figyelmét a benső összefüggés szálaira kiterjesztené, vagy az okok és következmények szükséges összefüggését vizsgáló lélekkel fürkészné. Másik az oknyomozó vagy pragmatikai irány, mely a történelem menetének benső szálait kíséri, s a szereplő személyek lelkében, jellemében s nézeteiben keresi az alapokat, melyekből az események mint szükséges következmény kifejlődtek. Amaz panorámát ad a nélkül, hogy megmutatná a tükröt, mely a tündérképet elővarázsolta, ez felnyitja a bűvös szekrényt s megmutatja a titkot, melyet a művészi kéz létre hozott. Amannak előnye az események hű képe, pontossága, valódisága; ezé az örök igazság, örök világtörvény, mely hatezer év előtt épen úgy mint ma, ugyanazon kiváltsággal ítél és elítél, jutalmaz és büntet, fölemel és eltipor, mert alapja akkor mint ma és ezután: az ok és eredmény összefüggésének változhatlan szükségessége.

Már a történelem két első atyja Herodot és Thukidides e két irányban indultak örökbecsű műveik kidolgozásában. Herodot merész kézzel lépve a regényes mythosz tündérfátyolát, átlátva hogy a való tények előadását mythoszi ábrándok nélkül is lehet igen érdekessé tenni, biztos léptekkel halad a történelmileg hű annalisi uton. Gyermeteg kedélylyel, de részletes pontossággal s igazsággal beszéli el a mit hosszas utazása alatt látott, hallott és tapasztalt. Művében mintha egy szép történeti regényt olvasnánk számtalan alakaival, bonyolulataival, melyek elvégre egy fő eszmében: a hellenek s ázsiai népek viszályában egy képpé olvadnak össze. — Thukidides ellenben magasb látpontra lép. Könnyeket hullat ugyan Herodot művei hallásánál, de azért nem követi irányát; hanem rengeteg áldozatok, egész vagyona árán összegyűjti az adatokat a történelmi igazság

kinyomozására; a szereplő személyek jelleméből, helyzetéből s elveiből mély buvárlattal fejti ki az okokat, melyek az eseményeket mint a szükségesség következményeit létrehozták; mi által a történelem nem csak az emlékezet életévé s a multak szövéténekévé lön, hanem az igazság magvává, mely romok között épen úgy mint termő földben, ezer év után mint ma hasonlólag életre kél, s hasonló virágot s gyümölcsöt hoz létre; s épen ezért nevezik őt a pragmatikai történelem atyjának.

Azonban a világtörténelem meg mind ezzel meg nem elégszik, neki mindkét irány magában még korlátolt, szűk-körü: neki magas céljához képest mindkét irányt kell magában egyesítenie s egy fensőbb törvénynek, fensőbb fogalomnak alárendelnie; mely fensőbb fogalom: az emberiség nagyban és egészben.

Hiven, igazán, időszaki rendben kell adnia az egyes népek eredetét, fejlődését, életét, enyészését. Ki kell mutatnia az emberi erőnek, akaratnak működését s befolyását az eseményekre; vizsgáló lélekkel fürkésznia az események okait s következményeit: de ezeken felül azon erős hitet kell a szivekben felébresztenie, hogy az események menetét, a népek jó s balsorsát, szellemi és miveltségi életét egy fensőbb kéz igazgatja, épen úgy mint a természet világrendjét egy isteni kéz kormányozza. Miként a delejtű, bármely irányba mozdíttassék, elvégre sarkaival észak és dél felé mutat, úgy a világtörténelemnek a földi események ezer felé ágazó sugarait elvégre azon tüzpontban kell összpontosítani, hogy az emberiséget nagyban és egészben örök célja felé isten keze vezérli.

Nem birjuk ugyan sokszor felfogni a gondviselés titkos céljait a nemzetek életének kormányzásában s panaszra nyílnak ajkaink, midőn látjuk, hogy kalangyákat rak az önkény a hazaszeretet eltiport nemes áldozataiból, midőn felkent kezek gyújtják meg a máglyát a legnemesebb szivek elhamvasztására, s midőn látjuk, hogy királyi palást fedi a Berta-

lan-éji marttyrok gyilkosait. De gondoljuk meg, hogy a villámokat s fergeteget is isten keze adja, ki azokban egyszersmind áldást hozó esőt küld a földre: épen úgy isten keze bocsátja a nehéz napokat az egyesekre úgy mint a nemzetekre, ébresztőül a jelenkornak, intő például az utódoknak, s tanítójául az emberiségnek.

Azonban, habár a világtörténelemnek az emberiséget nagyban és egészben folytonosan szem előtt kell is tartania, nem szabad azért annak az emberiség történelmévé alakulni, nem szabad az absztraktfogalmak eszményi magasságára emelkedni, nem szabad az összes emberiséget világtörténelmi menetében vizsgálata tárgyaul venni; hanem a nélkül, hogy az emberiség magas célját szem elől tévesztené, le kell szállnia a földi élethez, meg kell figyelnie a népeket, ezek mozgató erőit gondolataikban, érzéseikben, tetteikben, törekvéseikben, vizsgálata tárgyaul kell tenni minden egyes nemzet életét eredetében, törekvésében, irányzatában s munkásságában, s annak illető helyét történelmi jelentőségét kimutatni és jellemét megállapítani.

Viszont nem szabad az individuális törekvések s cselekvények tömkelegébe lesülyedni, nem szabad az egyes embert különvált helyzetében, különös viszonyában vizsgálata tárgyaul venni s fürkészni az utat, melyen az egyes ember földi életében célja felé halad; mert akkor a világtörténelem biográfiai természetűvé válik. Az egyes ember világtörténelmi álláspontra csak a társadalommali viszonyában emelkedhetik, mely társadalom az emberiség nagy egészében mint nemzet, mint állam vagy egyház nyilatkozik; csak mint ezeknek tagja nyer az egyes ember világtörténelmi jelentőséget. A hadvezér egymaga nem győz, hanem seregével együtt. A sereg a nyíl, mely rohan és rombol, a vezér a kéz, mely az ívet kifeszíti, irányozza s megbocsátja. Megtörténik ugyan, hogy nagyszerű hős alakok: egy Sándor, egy Caesar, egy Hunyadi, egy Napoleon, annyira felülemelkednek a társadalom tömegén, mint az árboc kiemelkedik a hajó pezsgő népe

felett, úgy hogy a történelem kénytelen a társadalom életének végtelen szálaít hozzájuk kötni, s mellettök mintegy rövid nyugpontot, epochát tartani. De még ekkor is e nagyszerű hős alakok munkásságát, dicsőségét a világtörténelem az eszményi közösségbe olvasztja be. Meghagyja kinekkinek saját vagyonát, dicsőségét, de annak hasznát az emberiségnek követeli. Egy Gusztáv Adolf lützeni győzelme, Kolumb felfedezése, Luther thezisei, Newton vagy Fulton nagyszerű találmányai mindeniknek saját dicsősége, de a dicsőség sugárai megvilágosítják a nemzetet is, melynek körében s eszékeivel munkáltak, munkásságuk anyagi és szellemi haszná pedig mint tudjuk régen az emberiség közvagyonává vált.

E szerint a világtörténelem egy kincstár, hova minden egyes nép, minden egyes nemzet vagyonát, munkássága eredményét, becsületét, dicsőségét, egyszersmind bűneit lerakja, hogy azok használjanak, tanítsanak és intsenek egyiránt. De mindezen vívmányok hasznát, mint saját birtokát az emberiség követeli magának, azért, hogy az egyszer létrejött jó s nemes eszme ne tűnjék el nyomtalanul az egyénekben, hanem maradjon örök birtokául az egésznek.

Végeredményben tehát a világtörténelem feladata kimutatni az utat, melyen az emberiség egyes tagjaiban s nemzet társulataiban ős időktől óta a jelenkorig életének célja felé haladt, vezérelve a gondviselés igazgató keze által, ki a világigazgatás kormányát kicsinyben úgy mint nagyban örök időktől fogva bölcsen intézi.

2. Elmondám a világtörténelemnek mint tudománynak feladatát; hátra van még kifejtteni azt, mi a feladata a világtörténésznek magára a tudományra nézve?

Köztapasztalás, hogy az ember legbensőbbben forr össze az őt környező természettel. Rajongásig szeretjük a földet, hol gyermeki játékainkat lejátszottuk, ifjui ábrándjainkat átéltük, s hol őseink s kedveseink szent hamvai nyugsznak. E rajongásig menő szeretet oka annak, hogy a föld melyen lakunk, saját típusát nyomja, úgy az egyesekre mint egész

nemzetekre. A regényes bércek lakóiba maga a hegy, sziklák s erdő költészete bátorságot, szabadságszeretetet s harcvágyat olt; a tengerpart lakóit maga a tenger kereskedésre, s más népekkel közlekedésre hívja; a sík téren lakókat maga a föld békés földművelésre s baromtartásra ösztönzi, s az egész népre a pusztaság egyhangu csöndessége bizonyos kimért nyugodt méltóság jellegét nyomja. Sőt vannak népek, melyeknek különös sajátságait, hajlamait, szellemi fogalmait s vallásos nézeteit másképp ki sem lehet magyaráznunk, mint a nép és föld alkata kölcsönös viszonyának egymásra hatásából. Egyiptom ős népe ferde vallásos nézeteinek benső oka, kik minden növény- s állatban istent képzeltek s imádtak, egyenesen földjük s folyójok sajátságos természetében rejlik. Nem különben az olasz nép művészeti hajlamára, a frank nép könnyű véralkatára, az angol higgadt komolyságára, a német spekulatív szellemére, a magyar nép önérzetes büszkeségére a földalkat s éghajlat sajátságai, bizonyosan nagy befolyással vannak, bár nem tagadhatjuk, hogy más tényezők is mint ős eredet, miveltség, vallás nagy szerepet játszanak a nemzeti jelleg és jellem kifejtésében. Innen, ha a világtörténész valamely nemzet szokásait, életmódját, hajlamát, szenvedélyeit, szóval nemzeti jellemét mélyebben vizsgálni s hiven felmutatni akarja, első feladata az, hogy minden egyes nép történelmét földrajzzal kösse össze, s a nép jelleme s a föld alkata s minősége közötti viszonyt tisztán feltüntesse.

Mellözve a többi tudományágakat, mint az oklevéltan pénz-, család- és időtan, melyek mint segéd-tantárgyak a világtörténelmet magas céljaiban elősegítik: második feladata a világtörténésznek magára a tudományra nézve az, hogy az egyes államok életét hiven, igazán részrehajlatlanul adja elő.

Az állam a nemzet kincstára, hova anyagi és szellemi munkásságának gyümölcseit lerakja; őrszellemé ennek az államszerkezet és törvény, mely azt az egyesek erőszaktétele

ellen védi. Miként egy család élete azon békés tűzhely körül összpontosul, hova azt jó s balsors napjaira a gondviselés helyezte, épen úgy egy nemzet élete azon határok közé van szorítva, azon törvények és államformák korlátai között nyilatkozik, melyet őseitől s a gondviseléstől nyert; mert hiszen a nemzet nem egyéb mint egy család nagyban, s a család nemzet kicsinyben. A világtörténésznek már ezen államformák korlátai között nyilatkozó nemzeti életet oly hiven, oly igazán kell előadnia, hogy azon az előítéletnek és részrehajlásnak még lehellete se tűnjék fel. Mert a mely világtörténész a nemzeti előítélet kisszerű tekintetén nem bir felül-emelkedni, hanem nemzeti gyűlöletét a tudományba is átviszi, mint ezt hazánkról szólva a német történészeknél átalában, látjuk: az saját magát elítéli, az saját maga felett mondja ki a kárhoztató ítéletet, hogy a valódi világtörténész nevezetét nem érdemli.

Kötelessége továbbá magát az államszerkezetet is vizsgálata tárgyaul tenni. Az államszerkezet az államélet gépezete, hüvelye. Ha a gépezet jó, szilárd és összevágó; ha részei lassanként mennek át, az egyszerűből összetettbe, célszerűből tökélyesbe: akkor a nemzeti élet a törvények s ősi jog alapján hova tovább tökélyesbül, a nemzet erkölcsi ereje növekszik s folytonosan halad örök célja felé; de ha az államszerkezet rossz, ha a jog helyére önkény s erőhatalom lép, ha egyedáruságaival az államgazdászkat emelkedését megakasztja vagy a családi élet s magánvagyon szentélyébe nyul: az ily államszerkezet halálos hüvely, mely a nemzeti élet fejlődő bimbaját okvetlenül elrohasztja. Nem mellőzhetem e tárgynál az ifjabb Plinius egy klasszikus helyét, melyet Traján magasztalására felhoz: „Egregie Caesar quod lachrymas vectigales ecce non pateris. Nemo recentem et attonitam orbitatem ad computationem vocet, nec socium hereditas accipiat quem non habet luctus.” Mintha a következő századok fájdalmát prófétai lélekkel előre látta volna. Nem látjuk-e mindennap, hogy a koporsónál már egy jéghideg arc, „recen-

tem orbitatem ad computationem vocet“. Nemde ismeretes földön járunk? Miért vetették vissza édes hazánk rendei a magas kormány oktrojált alkotmányát? miért vetette vissza a protestáns egyetemes közönség az adott engedményeket? hisz voltak azokban oly magvak is, melyek szerencsés körülmények között a legjobb gyümölcsöket teremhettek volna? Azért, mert az egészséges mag halálos hüvelylyel volt beborítva, mely a nemzeti és vallásos élet önálló szabad fejlődését okvetlenül előlte volna és azért, mert a mely nemzet nyugvó őseinek szent végrendeletét, nemzeti és vallásos alkotmányát bármi érdekekért áruba bocsátná, az nem érdemelné meg az életet. Egy élő fa az, melynek gyökerét a százas szenvedések a nemzet szívébe oltották be, s ha az egész fát derekában ketté törné is az önkény fergetege, de gyökeréből milliom uj sarjak kélnek ki, s nőnek föl időnként sudarakká, kiknek szent jogát conventionális érdekekért áruba bocsátni nincs joga a jelen nemzedéknek.

Az államéletnek egy másik hatalmas tényezői a háboruk s fegyvertények. A háboruk a világtörténelem legérdekesebb s legragyogóbb emléklapjai. Harcban nyilatkozik a nemzet férfias ereje s hősi bátorsága, élethalál küzdelme, mely a valódi történész méltánylásainak s becsülésének örökre legméltóbb tárgya marad. Mert habár régi intézményeket összerombol s virágzó városokat halomba dönt is: de a vérázott földön uj élet virul fel, mely míg egy részről a becsület koszoruját biztosítja a nemzetnek; másrésről a költészet eszményi világának kulcsát az utódok kezébe adja. Sőt ha még a nemzet élethalál harcában elbuknék is, a szabadság temetőjén egy tulvilági szellem, egy bolygó fény kél fel, melynek lángját maga a levegő meggyújtja, s fénye az utódoknak a jövődőt biztosítja. E bolygó fény a történeti emlékezet, melyet nincs hatalom, nincs erő, mely az utódok szívéből többé kiirthatná, mert teste nincs, melyet megölni lehetne. Feledhetné-e valaha az ifju Itália népe Róma dicső korát?! Sok század folyt azóta el. Az összeomlott óriási

birodalom romjain a kiváltságos idvességű egyház, egy a világtörténelemben páratlan egyed uralmat alkotott, mely csel-szövényes szálaival az egész világot behálózta, s bölcsei ezredévig törték fejöket, hogy a nép szívéből az emlékezet utolsó csiráját is kitepjk; vajjon sikerült-e? Magenta, Szolferinó s az Abruzzok bércei nyilván kiáltják, hogy nem. S Róma elvégre is Olaszhon fővárosává lesz, mert történeti dicsőségének emlékezete mélyen be van vésve az utolsó lazzarinó keblébe is. Hát a magyar nép feledhetné-e valaha, hogy volt egy kor, midőn nevét Európa-szerte hódolat és diadal ünnevelte; midőn királyi udvarának fénye és miveltsége közbámulat tárgya volt, s hogy még akkor is, midőn ruháját, zászlóját a keresztyénség véres csatái rongyokra tépték, e rongyok közül mint fehér zászló tűnik ki Nándorfehérvár, Szigetvár s Eger hős napjainak dicső emléke, mely a valódi történész méltánylását s a jövődőt kell hogy számunkra is biztosítsa.

Ha a világtörténész a háborunak illő méltánylását megadta, szükség, hogy a béke áldásteljes műveiről sem felejtkezze meg, melyek az emberiséget az isteni tökély magas célja felé még hathatósabban vezérlik, s hatalmát az anyag felett hova tovább megalapítják; értem a vallást, irodalmat, művészetet és kereskedést.

A vallás az állam alapja, a mennyiben a lélek és sziv nemesítése, az indulatok korlátozása, az isteni félelem és szeretet felébresztése, s a jövődű élet jutalma és büntetése által a nemzet erkölcsi életének megalapítására s kifejtésére legfőbb befolyással van. Minden társadalmi intézménynek és így az államnak is erkölcsi, vallásos alapon kell nyugodnia; annyira, hogy a mely állam nem erkölcsi vallásos alapon nyugszik, az már eleve magában hordja a felbomlás s veszély magvát, onnan a függési eszme örökre száműzve van, mint ezt a francia forradalom rémuralma tapasztalatilag bizonyította.

A tudomány s művészet a vallás testvérei, segé-

dei: a mennyiben a művészet a vallásnak templomokat, oltárokat épít, s a vallásos eszméket érzéki alakba öltözteti; a tudomány pedig a nyelvet adja, melyen az emberiség szelleme, énekekben, imákban az égi atyához szól. Továbbá az igaz, jó és szép eszméje, melynek gyökere a vallásban rejlik, legtisztább kinyomatát a valódi művészetben, a valódi tudományosságban s az irodalom nemes kincseiben találja. A tudomány égő szövétnék, mely az emberiségnek a mult sötét homályát bevilágítja s a kétes jövő után vezérfényül szolgál; a művészete göröngyös utat virágokkal szórja be, hogy rajta az igaz és jó a széppel kezét fogva összhangzatban haladjon rendeltetése végcélja: az isteni tökély felé. Továbbá

A kereskedés az emberiség anyagi jólétének alapja s egyszersmind a világmíveltség terjesztésének hatalmas tényezője, a mennyiben a távol világrész kincseit elsajátítja, s az emberiség közvagyonává teszi; a szellemi magvakat idegen világrészekbe, más égöv alatt elhinti s meghonosítja; az ipar különféle művei által a műveletlen népek alvó szellemét felébreszti; telepítések által az ifju erőteljes törzsekbe új ösztönök, új vágyak, új munkásság ágait oltja be, melyek ott hazai befolyás és ápolás mellett idővel átváltoznak, meg-nemesednek, s az emberiség uralma az anyag felett hova tovább terjed.

A világtörténésznek már magára a tudományra nézve ez a harmadik feladata, hogy a míveltségi élet ezen tényezőit különös figyelemmel kísérje. A vallást különböző nyilatkozataiban, szimbolumaiban, szertartásaiban, ünnepeiben s más cselekvényeiben vizsgálja meg, vajjon az ős vallásos formák visszaélés, papi hatalom, vagy emberi vélekedések által nem térítették-e el eredeti alakjoktól; az emberi szív vallásos hő vágyait kielégítik-e, s az emberiséget az isteni magas tökély célja felé közelebb viszik-e. Ugy szintén a művészet és irodalom fejlődését, emelkedését, világmíveltségi állapotját, nem különben az egyes nemzetek kereskedését s hajózását, ke-

reszkedelmi munkássága eredményeit kiváló figyelemmel kísérje. Mindezek felett a nemzeti előítélet kisszerű tekinteten felülemelkedve, részrehajhatlan igazsággal mondjon ítéletet s bíró széke előtt, király és koldus, ur és szolga, az erény és jog örök törvényei szerint ítéltessek meg. Mert jaj azon világtörténésznek, ki a tudományt pártszenvedély, előítélet, vagy éppen földi jutalomért hazudni tanította. Maga a világtörténet, mint legfőbb világbíró őt fogja legszigorubban elítélni.

Ezek azon elvek főtiszteletü egyházkerületi küldöttség! s tisztelt gyülekezet! melyeket a világtörténelem mint tudomány kidolgozásában s előadásában eleve magam elé tűztem. Mennyiben fogom ezeket keresztül vihetni s létesíthetni, a jövő titka. Az akarat enyim, a siker a körülményeké, a kegyelem istené. Tanítani isteni hivatás, de feladata nehéz, azt mondja a bölcshatalom. Ez isteni hivatás betöltése lesz az én életemnek feladata; s ha e nehéz feladat alatt erőim meglankadnának, az ítélet kegyelméért esedezem. Mert hiszen már Ciceró mondá: „historia exiguo tempore absolvi non potest”; rejtett kincs az, mely felett a mult időnek tengere fekszik, s ha egész életünkben buvároltuk is titkait, igen sok kincs marad még rejtve a tenger mélyében.

Ezek után mély tiszteletemet s hálámat fejezve ki egyházkerületünk s főiskolánk nagyérdemű kormányzói iránt, különösen ennek világi főgondnoka nagyméltóságú báró Vay Miklós ur ő excellenciája iránt, kinek mint magas előfának jóltevő árnyában, vész és vihar között ingatlanul áll egyházunk s békésen halad iskolánk rendeltetése felé; mély tiszteletemet fejezve ki ennek egyházi főgondnoka iránt, kinek szilárd hite protestáns egyházunk erős akaratának acéla; úgy szintén főiskolánk világi algondnoka ngos Komáromy József ur iránt, kiben mint az igénytelen szőlőtőben csak tapasztalt szem ismeri fel a benne rejlő isteni erőt s lélekadó tápnedvet, mely éleszt és vigasztal, letörli az árvák könnyeit s az éhező szegények bánatát megenyhíti; nem különben

főiskolánk egyházi algonknoka nagytiszteletű Hegedüs László ur iránt, ki mély tudományával s bölcseségével főiskolánk beléletének szálait, mint a sziv az élet idegeit, tapintatos kézzel mozgatja; mély tiszteletemet kifejezve végre egyházkerületünk minden jelenlevő küldöttei iránt, hozzátok fordulok hazánk, egyházunk s iskolánk reményei: nemes ifjak!

Ti vagytok a termő föld, kikben az elhintett magvak nemes gyümölcsesé fejlenek ki, ti vagytok a kar, melytől várja a haza üldözött reményeinek biztos menedékét; ti vagytok a nyelv, mely a jövő kornak a multak örömeit s fájdalmait tolmácsolandja; ti veszitek fel az események fonalát, mely bennünk előbb vagy később megszakad, hogy ismét átadjátok azt a későbbi nemzedéknek.

De ébren legyetek s jól vigyázzatok!

Nagy kincs az, melyet a haza és egyház reátok biz, s melynek biztosítása, hű megvédése erőt, kitartást s fáradhatlan szorgalmat igényel. Munkálkodjatok hát hiven és kitartó szorgalommal; ha a tavasz meg nem hozza virágait, hasztalan várjuk a gyümölcsöt késő ősszel. Őrizzétek meg ifju korotok legféltőbb kincsét: a becsületet, melyen mint a sima tükrön a lehellet is foltot hagy. Korlátozzátok fejlődő erőitek szenvedélyeit, mely ha gátja nincs, mint a tűz mindig fölfelé tör. Szeressétek a rendet, törekedjete az értelmi miveltségre, ezt kívánja tőletek a haza, az egyház és iskola. Szeressétek különösen főiskolánkat, eme legjobb édes anyát, mely benneteket kebelén táplál és nevel a bölcsőtől az életig, a tudomány s a jó erkölcs ápolása által, mutassátok meg, hogy a sárospataki főiskola nem csak legnagyobb protestáns tanodánk közt a hazában, hanem legjobb is.

Végül buzgó hálát emelve a végetlen szeretet istenéhez, ki éltemet gyermekségem óta jóltevő kegyelmével vezérelte; lelki és testi erőt kérve a nagy feladathoz, mely pályám terheiben reám várakozik; áldást kérve szeretett főiskolánkra s egyházunkra, mely annyi küzdelem, annyi nemes sziv megtört reménye után elvégre diadalomra emelkedett; áldást

kérve imádott hazánkra, melynek létele felett oly régóta vivja élethalálharcát az önkény és igazság; isten jóltevő kegyelmét kérve mindnyájunkra, magamat a főtiszteletű egyházkerületi kormányshoz s tisztelt ünnepélyes gyülekezet becses bizalmába s szeretetébe tisztelettel ajánlom.

HIT ÉS KIJELENTÉS.

Hit és kijelentés két régi dolog, sokat ostromolták, de soha sem ostromoltatott ki.

Sokan lehetetlennek tartották a kijelentésben nyilatkozó isteni önközlést épen akkor, midőn tagadásuk előadásával ők maguk saját szellemöket tevék közlékenységi állapotba, s tagadva állítottak. Az igaztalan elvégre mindig önmagát támadja meg, s veti porba.

Mások az isteninek azon személyes önközlését támadták meg, mely a Krisztus magasztos istenemberi egyéniségében lett történelmivé, a ki tulajdonképen nem más, mint a legmagasb, legvilágosabb isteni kijelentés, a közlő és közlött istenige egyszerre, s így objektuma és subjektuma a kijelentésnek. Ezen igazságot, az emberiségbe átvő s annak szellemében magát fejlesztő istenit Strausz egykor dogmatikus, ma a katolikus Renan történelmi alapon támadta meg.

Strauszt eltemette azon nagyszerű szolidaritás, melyben él a rendületlen protestáns hitkeresztyénség az önmagát megértő tudomány magas vallásosságával, melyet a Hegel bölcsészet teremtett, midőn magát a keresztyénség alapigazságaiban felkereste. Renan reánk protestánsokra nézve Strausz után halva született. A hisztoriai álláspont mindenek előtt őt teendi semmivé, midőn az elfogadott s az első keresztyénség hitével lepecsételt történelmi okmányokkal való önkényes elbánás épen a történelmi álláspont félrevetése. De én jelenleg csak annyiban érintem itt őt, a

menyiben az általam tárgyalandó hit és kijelentéssel ellenkezésbe tette magát.

* * *

Mihelyt az ember az érzékek életköréből kibontakozva szabadabb pillantatot vet a világra, e kérdések állnak lelke elé: Honnan vannak mind azok, miket érzékei előterjesztenek és miért vannak? Mi vagyok én? Honnan jön az ember, s hová megy?

E kérdésekre hallgat a teremtés. A tudomány sem adott eddig kielégítő s az egész kérdést betöltő választ. És e kérdések betöltése nélkül az emberi lélek nem nyugodhatik meg.

Rendesen a hol határaihoz ér, s további segedelmét felmondja az emberi bölcsesség, ott előlép segedelmül az isteni. A teremtés dolgairól csak a teremtő emelheté le az azokat takaró fátyolt; emberi kéz, emberi ész soha, s így nekünk a tudásra legfontosabb életkérdéseinknél Istenre van szükségünk.

Isten pedig nyilatkozik nekünk kijelentéseiben. A végtelen szellem közli magát a végessel, az isten atyafias elemmel. E közlemény közvetlen!

A teremtés dolgai kétségtelenül megannyi szent jegyek, melyek bizonyos istenakaratot képviselnek, figyelmeztetnek, oktatnak. De a teremtettséggel magával, e régi bibliával csak érzékek által jövünk viszonyba, s így tulajdonképen csak azon reflexumról szólhatunk, mely a külső dolgokról érzékeinkbe tükröződik, és nem a dolgokról magokról. A felvilágosító erő, mely e jegyekbe, mint betűkbe lelket önt, mely lelkünket a dolgok jelentősége felül irányozza, az közvetlen hatás, az belülről jó.

Miután a természet megértésénél így áll a dolog, a szellemvilág s a nagy Istenország dolgainak megértésénél sem lehet másként.

A közvetlen észrevétel tárgyára vonatkozólag szemlé-

let, de szubjektív részéről élő tudomás, a vett előterjesztés öntudata. Így áll a dolog az istentudattal vagy istenhittel is.

Hiszszük az Istent, mert magunkban is feltaláljuk őt, érezzük ellenállhatatlanul jelenlétét, s így miután feltaláltuk, őt magunkban feltaláljuk s felismerjük magunkon kívül is, a teremtettségben. E hit tehát solidáris lét minőségű, ez tudat!

E hit alapján vesszük észre, hogy a teremtés isteni akarat alakja, isteni önmeghatározási mozzanat, hogy minden anyagi, nem-anyagi, minden érzéki, nem-érzéki alapon emelkedik ki. (Zsid. 11, 3. *πιστει νοοῦμεν πατηροῦσθαι τοὺς αἰῶνας ἡμῶν Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλέπομενα γεγονέναι.*

Ha a közvetlen közlemény különös bőségben, erőben és tisztaságban nyilatkozik úgy, hogy minden külsőleges a dolgok belső létalapjára, az élet különféleségei az isteni egységre, minden levés és fejlődés a teremtő változhatlan személyiségére viszonyul: akkor azt különösen isteni kijelentésnek nevezzük; mert ott az emberiben magasabb isteni élet jött előlobbanásra.

* * *

A kijelentés és hit szoros kapcsolatban élnek egymással. Kijelentés nélkül nincs hit. Hit nélkül számunkra nincs kijelentés.

Isten atyailag gondoskodott arról, hogy az ember a benne élő mind a két világgal szervi összeköttetésbe jöjjön. Testi létünk és szervei által van tehetségünk a külvilág felfogására. Szellemi s istenatyafias létünknek is kell lenni idő és tér feletti magasabb belvilágunk felfogására alkalmas tehetségének. — E magasabb érzéket nevezzük észnek, a mennyiben általa a szellemit s egységiest észleljük.

Azon munkásságát pedig az észnek, mely a személyes istenség létét és életnyilatkozatait észleli, nevezzük hitnek!

A hit tehát az észnek egyik magasb körü munkássága, s így az igaz hit nem lehet észellenes, és az önmagát megértő józan ész nem lehet hitellenes. Mind a két téren az ész saját törvényeinek körében mozog.

Shamégis van valami felöltő különbség az ész és hit között, az alig leendő más, mint hogy egyik a tapasztalati, a másik egy nem-tapasztalati világ körében gyűjtendő ismereteknek szerve, és hogy a hit magasabb s közvetlen tudalom!

Jól tudom, hogy sokan a jobbak közül is restellik a hitet tudalomnak vallani, de én részemről keresztyén szempontból borzadok a hitet a nemtudás bevallásának keresztelni el, kivált miután tömérdek érzékfeletti dolgok mai nap elismert tárgyai tudásunknak.

Maga Pál apostol igen szilárd életet biztosít a hitnek, midőn azt a remélt dolgok valóságának *υπόστασις*-ának nevezi, tehát olyannak, a hol a szubjektívum az objektívummal szorosan találkozik, vagyis a tudat létellel. (Zsid. XI. 1.)

Figyelemre méltó azon meggyőződés, mely a Deutsche Vierteljahrschrift (1843. II. K.) lapjain olvasható:

„A hit nem más, mint a gondolt dolog igazságának ellenállhatlan érzése. A gondolkozás soha sem teheti nélkülözhetővé a hitet, miután az ember ugyan hihet bölcselkedés nélkül, de nem bölcselkedhetik hit nélkül. A nagy vita a gondolkozás és hit között nem abban áll, hogy vajjon általában inkább kellene-e gondolkozni mint hinni: hanem abban, hogy vajjon az embernek csupán hinni kellene-e, és nem egyszersmind gondolkozni is! Mert a hit sem teheti sajátképen nélkülözhetővé a gondolkozást, miután a hit maga gondolkozást tartalmaz, s miután legmagasb célja mind a hitnek, mind a gondolatnak teljes összhangzása a kettőnek, s kölcsönös erősítése egyiknek a másik által.“

*

*

*

A tudás mint szellemi tevékenység az előterjesztvények után működő, s osztályozó szellemnek vagy is értelemnek

eredménye. Már e stádiumon az érzéki előterjesztvények az értelem munkásságában szellemi térre mennek át (a fogalomban, a tudásban).

A szellem azon munkássága, mely a különféleséget magasabb egységbe, a tapasztalati végest a végtelenben szemléli, mint észtevékenységi aktus képzi az észfogalmakat vagyis eszméket.

Az eszmékkel, a mennyiben bennök a szellem gondolatlagos lételbe megy át, a bölcsészet bánik el, de éppen itt szükséges neki is egy magasabb értelemben vett hitre támaszkodni.

Minden tudomány a mennyiben a legmagasb s legutolsó eszméhez juttat, az abszolút egység és tökély eszméjéhez, végerveit a legfőbb hitcikkelyekben találja fel, a melyek sem meg nem mutattathatnak, sem bebizonyításuk végett arra nem szorulnak.

Az egyes igazságok mind az abszolutnak mélyében folynak össze, és ezen alapigazságot megmutatnunk nem lehet, hanem azt mint életet s utolsó feltételét minden lételnek csak szemlélnünk és éreznünk kell.

Egy benszülött igazságérzés biztosít minket elsőben is a dolgok igazsága felül. Az öntudat csak egyik ága azon egyetemes igazságérzetnek. Innen azután következtetjük, hogy a kijelentés, mivel életalapját minden igazságnak feltárja előttünk, maga a legerősb igazság-bizonyossággal bír, és hogy a hit a mennyiben az abszolút eszmével legbensőbb, igen, személyes viszonyba lép, mint már élet és életérzés saját igazságát önmagában hordozza, s a szó legmagasb értelmében tudalom.

A tudás a dolgok okainak ismerete. A dolgok legfőbb oka pedig az Isten! És így az, a mihez a legmerészebb buvár, s a legnagyobb bölcse elvégre jut, nem más, mint a hit.

A hit rakja le a közlekedés hidát az érzéki és érzékfeletti között ásitó tátványra. Átmenet csak e hidon van.

Személyes Isten, erkölcsi szabadság, halhatatlanság mind ezen eszmék a hit körébe esnek, és nem a közönséges tudás körébe. Azonban minél közelebb hozzuk e tárgyakat magunkhoz a gondolkozás által, megnemesül tényleg, meggazdagul, megtisztul maga a gondolkozás. A gondolkozást megtisztítja, megszenteli a hit!

A hitnek azonban szüksége van a tudásra, hogy tárggyal tisztába jöjön, de a tudalomnak is szüksége van a hitre, hogy végcélját szeme elől el ne veszítse.

A régiek hit által jutottak rendesen a tudáshoz. Mi az újabb idők gyermekei a tudás által akarunk eljutni a hithez. Az ut kissé sikamlósabb, s igen gyakran megtörténik, hogy ép a tudás és a tudás-okozta felfuvalkodás leend ama végzetes válaszfal, mely lelkeinket a hit szent országától elzárja. Sokan azonban, kikben őszinte a tudniakarás, Verulami Bacoval tapasztalják hogy: „Philosophia obiter hausta abducit a Deo, penitus hausta reducit ad eundem“.

A történelem megmutathatná akárkinek is, hogy a valóság szülte és dajkálta a művészetet és tudományokat.

Az embernek ugyan is elsőben magának kelle éreznie, hogy egy magasabb élet magvait hordja magában, és csak azután lehete azt vizsgálódás által meghatározni, s annak a művészet által alaki kifejezést adni. S így folyvást csak is azon természetbuvár, bölcsész és költő fogja felfedezhetni a személyes Istent, ki hitből indul ki, hitben bölcselkedik, hitben költ.

A tudomány mint ilyen, rendesen pantheisztikus természetű; mert az Istent csak is mint legfőbb természettörvényt ismeri fel, neki a személy nélküli észszel lévén dolgoz, a mint t. i. az magát a teremtettségben kifejezte.

Megismerni Istent mint a világnak lelkét, s a világot, mint az isteni ész által meglelkesített testet: ez a tudomány non plus ultrája. A tapasztalás, melyre e működésénél tá-

maszkodik, neki mindenütt a szellem és anyag egységét mutogatja. Azonban az Isten s a világ közötti különbség, a személyes ész = az isteni én, mely ellentéte a világnak, s abban semmiképen fel nem oszlik, nem lehet külső szemléletnek, érzékletnek, tapasztalásnak tárgya, s így a közönséges tudásnak sem. Itt egy más ismereti szervnek kell megkezdeni munkásságát. A tudománynak vissza kell menni a hitbe, honnan kiindult, s anyja kebelén átmelegülve oldhatja meg a nagy világítitkot.

* * *

Az isteni belvilágot csak egy tárgyas külvilág merev ellentéte ébreszti saját szellemisége öntudatára: tehát a szellemet, mint ilyent, a test ellentéte mutatja fel.

Minden testies épen úgy feltételezi a szellemiest, mint a szellemies a testiest. Ennélfogva a teremtetést is teljes joggal nevezhetjük isteni kijelentésnek. Azonban a teremtetés csak az emberre nézve, ki abban hitének bizonyítékait fedezi fel, s így nem közvetlen, hanem közvetett alapja egy magasabb szellemi kijelentésnek.

Az emberi szellem, mint öntudatos személyiség (én) megkülönbözteti magát a lélektől és testtől, de tudja azt is, hogy egy velök azon organizmusban, melyet embernek nevezünk. Ugy Isten is, mint lelke e világnak, egy ugyan e világgal, hanem mint teremtető személyes szellem, végtelenül magasán áll a teremtetés felett.

A szellem nem oly valami, mi a lélek és test mellett és kívül létezik, mert azok az ő önképezte működési szervei, s magát azokban fejezi ki. Ugy a természetész (természetbeni ész) nem egy külön másod-mi, mi a kijelentés folyamában magát tevő ész mellett, annál kevésbé ellentétes természetű. Hanem valamint az öntudatos én a természeti lét határain tullép azon magas pontig, hol a szellemit többé nem feltételezi a testies: úgy nekünk is, ha

a személyes Istennel találkozni akarunk, a természet mint nem-személyes ész határain túl kell lépnünk. És ez történik meg a hit által!

* * *

A pogányok ott álltak meg minden mélyebb elmélkedés nélkül az Isten lárvája vagy is természeti élete előtt, és elmerültek szükségkép a politheizmus és pantheizmus hinárjában.

Ők nem láttak mást, mint Istennek egységét a világgal s különbségére nem terjesztették ki figyelmöket.

A pogányság is vallásos volt kétségtelenül. Érezte, hogy lehetetlen magát az isteni élettől elszakítani, hanem a szellemet leigázó érzékiség álláspontján a szellemihez szilárdan nem ragaszkodhatott, s a teremtet a teremtménynyel cserélte fel. Vagyis mint Pál apostol mondja (Róm. 1, 23.) „A halhatatlan Istennek dicsőségét elváltoztatták a halandó emberek, madarak sat. kifaragott ábrázatokra“.

A sok-istenűek azonban nem nyomhatták el magukban a világ felett álló személyes Isten sejtelmét, s egyes kiváló egyéniségekben az örök világosság némi sugara ragyogott, hanem e kiváló egyesek elmélődése nem volt s nem lehetett az emberiség közjava.

A gondolkozás még nem kijelentes.

Az iskolák igazságát nem öröklé a tömeg, s gyakran e földi légkörben lebegő fénykép kis idő múlva aláhullott, s odasüllyedt a közös porba, nem bírván ki közönségesen az ember sokáig a felülről nem segített lelkesedést.

Az isteni gondviselés különös munkássága vihette csak véghez azt, hogy a hit az egy igaz Istenben a földön gyökeret verhessen, és pedig egy rendszeres nevelés által, a melyben egy népnek fejléstörténete maga legyen a hit fejlődésének története.

Ily vallásos fegyelmi intézet volt a gondviselés kezében a héber theokrácia a kijelentes keresztyén értelmében.

A földkerekség számtalan népei közül egyik sem hatolt odáig, hova a héber nép eljutott, a midőn az egy igaz Istent nemzeti élete középpontjává s erőforrásává tevé.

E népnek jó és balsorsa, sőt maga egész nemzeti élete a Jehovali hitébe volt feloldhatlanul beolvasztva.

Egy nép sem tevé a világegyetem urát saját nemzeti istenévé. De egy sem is emelkedett a nemzeti isten eszméjé-
től a világteremtő eszméjéhez. Ez nem közönséges érdem!

A héber nép története az ő folyamát a világeával együtt kezdi meg, s fejlődésének története elválaszthatlan az emberi-
ség közfejlésének történetétől. Ez igen mély jelentőségű állást ad e kis, különben jelentéktelen népnek a világalural-
kodó nagy népek között.

A héber nép Ádámmal a földszülött emberrel nyitja meg történetét, a ki természete földiességének kifeje-
zett sulya alatt végre összeesett, s meghasonlásba jött terem-
tőjével, de a Krisztus zárköve e csudálatos történetnek, az
istenszülött ember, ki isteni természete erejével tul-
sulyra segítvén az emberben az istenit, ennek isteni hason-
latosságát ismét helyreállította. És épen ezáltal lett a hé-
berek története egyszersmind a kijelentésnek
élő története. E nép nemzeti vallásos institúcióinak s
ekonomiájának minden szálai végül a Krisztus messianitá-
sában futnak össze. E Messiás szent irási alakja, lénye, fel-
adata annyira természetfeletti, hogy Renan Krisztusával
semmiképen sem leendő soha azonos, kit az irás alapján álló
keresztyénység még tudomásul is alig vehet!

* * *

Az egy Isten hitét a pogányság ellenében épen azon
merev ellentétesség menthette meg, melyben az evvel s a vi-
lággal szemközt állt.

Mig a pogányság azonosította Istent a világgal: addig
a tiszta jehova-hit Istent mindig magasan a világ fölé és ki-
vül helyezé, „a kinek csak lábzsámolya a világ“.

Isten s a világ ellentétességének ezen merev felfogása mutatja, hogy e kijelentés még nem egészen tökéletes. Mert Isten maga külsőleg hathatott azon világra, a mely reá nézve az említett meggyőződés alapján merően külsőlegessé tétetett. Bár ha Isten Mózes és a proféták által koronként nyilatkozott, de ez momentán jellemű eljárás volt és nem állapot. Már a törvény kívülről lépett egész kömoverevséggel a héberek elé, hajthatlan istenakaratot hirdetve, mely előtt maga Mózes sem állhatott meg elég szilárdan.

A pogányság Isten s a világ körüli felfogásában birta a helytelen nyers egységet az ellentétesség öntudata nélkül.

A jehova-hit birta az elvont ellentétességet az egység merev visszautasításával. De épen ezen merev ellentétesség lett egy élő isteni kijelentés, mely az ébredő vallásos szellemet egy magasabb egység felkeresésére szakadatlanul ösztönzé azon pont felé, hol az ellenes végletek találkozandnak s kiengesztelődnek, azonban e kiengesztelődés csak is a büntudat szülte töredelmesség krízisének mehetett véghez.

Mózes szigora s kötörvénye járt a Krisztus világkiengesztelő isteni szeretete előtt. A krisztusi palingenesia a törvény és bűnvád verestengerén ment keresztül.

A Krisztusban az Istennek törvénye személyes életet nyert. Ő maga volt a törvény lelke, s a törvény benne s általa élt. Az isteni személy emberi alakot s természetet vesz fel, s ez lett organizmusa kifejezése amannak, s lett a kétőnek egysége a theanthroposzi Krisztus-egyen! Ime a sokáig keresett egység! Az emberi (világ) egyesül az istennel. Azonban fenmaradt folyvást a különféleség; mert az emberi mint az istennek kifejezője, organizmusa, hordozója nem lehetett soha ugyanegy az Istenséggel.

Ezen egység és különbség felfogása után birjuk a kulcsot a Krisztus némely fontos nyilatkozataihoz, például: „Én és az atya egy vagyunk, a ki engemet lát, látja az atyát is.“

És ismét, midőn imádkozik, így fejezi ki magát: „Atyám ne az én, hanem a te akaratod legyen meg“.

És épen ezen állásponton kiálthat fel a keresztyén mai nap is az apostollal: „Élek én, nem többé én, hanem él bennem a Krisztus.“ És ily élet igazi tartalma, fogalma, célja, feladata a kijelentésnek.

A keresztyénség pedig hitében egyesítvén a szó nemes értelmében a pogányság és héberség ellenes egyoldalú világnézeteit, magában bírja a nagy léttitok megoldásának kulcsát, s épen ezáltal lett soha ki nem küszöbölhető, soha el nem avulható világuralkodó principium, s az isteni kijelentés teljessége.

Dr. Heiszler József.

A SÁROSPATAKI FŐISKOLA TANÁRAINAK ÉLETRAJZA. *)

Szerencsésnek tartom magamat, hogy oly hiteles adatokhoz jutottam, melyek a sárospataki főiskolának eddigelé

*) Biographia Professorum. A Johanne Szombathi. Ily című kézirat őriztetik a sárospataki református főiskola levéltárában, mint második része (pars secunda) egy a főiskola történetét tárgyazó munkának. Az első rész „Historia Scholae seu Collegii ref. Sárospatakiensis ezelőtt négy évvel jelent meg, de mindez ideig is nagyrészt eladatlanul hever páratlan becse dacára, mint gondoljuk azért, mert eredetiben latinul írva jelent meg, így pedig mai nap nem igen olvas a magyar protestáns közönség. A második részt megvalljuk ismét a raktárnak adni ki nem engedik a körülmények, olvasatlanul hagyni meg nagy veszteségnek tartván, az összes tanári kar kedves kötelességet vél teljesíteni ez érdeemben az által, hogy hiven lefordítja, s e folyóirat útján világ elé bocsátani szívesen ajánlkozik ezennel, midőn a művet vagyis a „tanárok életrajzát“ az előszóval együtt a jelen szállítmányban megkezdi. Ha a szövegben vagy jegyzetekben az „első részre“ fog történni hivatkozás, az mindenkor a már említve volt kinyomott munkára vonatkozik.

Szerk.

megírt történelmét, egyebek közt az id. Csécsi János idejéig működött tanárok névjegyzékét is nagyon hiányosnak tün-
tetik fel. Ezen névjegyzéket elsöben Debreceni Ember Pál
készítette, s Lampe „Magyarország egyháztörténelmében“ az
595-ik lapon ki is nyomatta, ugy azonban, hogy kellő okmá-
nyok hiányában némely, az iskolára nézve érdemeket szer-
zett egyéneket teljesen mellözött, míg másokat nem illető
helyökon említett meg. S midön én a tanárok névjegyzékét,
mely valószínűleg 1719. körül vagy kevészel azelőtt, hozzá-
vetöleg ifjabb Csécsi János, vagy éppen Füleki András által
szedetett össze (kik mindketten rövid történetét adák a sá-
rospataki főiskolának egész az 1714. évig), s iskolai tör-
vénykönyvünkhez csatoltatott, szorgalmasan buvárланám,
csakhamar azon fölfedezésre jöttem, hogy ezen névjegyzék
összeszedöje, bárki lett legyen az, a Debreceni Ember Pál
irataiból böngészett, s az általa adott névsorozatot nemhogy
kiigazította vagy javította volna, de söt inkább sok helyt el-
rontotta, szóval a maga névjegyzékét az Ember Pálénál
jobbá nem tette.

Föltettem tehát magamban, hogy pontosabb névjegyzé-
ket fogok készíteni, s egyszersmind, hogy ne pusztán neve-
ket említsek, a tanárok rövid életrajzát is, amennyire lehet,
adni fogom annál inkább, mivel ezáltal a főiskola történetére
vonatkozó némely dolgokat fölvilágosíthatni reménylek.

Rendelkezésemre következő eszközök állottak:

I. Kéziratban. 1. A nagytiszteletü helvét
hitvallásu zempléni egyházmegyerégibb anya-
könyve. Áll ez két kötetből negyedréiben. Kezdődik 1629-
ben, végződik 1669. Nagyrészt tiszt. Miskolci Cs. István
zempléni esperes által († 1645.) iratott össze. Ezen egyház-
megyének másik két újabb jegyző- vagy anyakönyvében is
gondosan föl vannak jegyezve a főiskola eseményei.

2. A régibb széniori számadások, vagyis
a sárospataki főiskola széniorainak bevételi
és kiadási táblája, az 1631-ik évtől, az 1671-ik évig.

Ezen tábla az eredeti iskolai törvénykönyvhöz van csatolva, mely jelenleg Marosvásárhelyen van, és mivel a tanárok nevüket a széniori számadásnak alá szokták írni, a névjegyzék szerkesztésénél ennek is hasznát vehetem. Egyébiránt az említett könyv eredetiét nem láttam, de a marosvásárhelyi főiskola jelenlegi nagyhirű tanárai ezen széniori számadások kivonatát, s az azokat évről évre aláírt tanárok névsorozatát nekem 1787. július havában megküldték.

3. Szilágyi István Bénéjmin. A Szathmárnémetiben tartott magyar nemzeti zsinat határozatai 1646-ban. Nem kevés dolgok fordulnak itt elő, melyek a sárospataki főiskolát illetik. (Lásd ezen munkát Szilágyi István Bénéjmin életrajzában.)

4. Sárospatak városának jegyzőkönyve. Kezdődik ez 1573. körül.

5. Tek. Zemplén megyének, s a főtiszt. leleszi káptalannak levéltárában találtató némely okmányok, továbbá tek. Szirmay Antal, Zemplén megye egykori rendes jegyzője által különös gonddal szerkesztett története Zemplén megyének.

II. Nyomtatásban levő, de ritkábban előforduló könyvek: 1. Basilii Fabricii Szikszóviani oratio funebris, dicta de vita et obitu spect. ac magnifici Gabrielis Perénii, anno 1567, edita Witteberg, 1568, 4-o.

2. Georgii Caesaris Cassoviensis oratio de vita et obitu Basilii Fabricii Szikszóviani. Witteberg, 1577, 4-o.

3. Petri Lascovii Monedulati catalogus studiosorum hungaricorum, qui sec. XVI. ad annum usque 1585. in academia Wittebergensi didicerunt, praemissus libello ejusdem de Homine conscripto, et anno eodem 1585, 8-o edito.

4. Matth. Thoraconymi, tractatus varii,

editi una cum Petri Berexasii adversariis quibusdam. Basil. 1587, 8-o.

Michaëlis Aszalós de Gönc, Calathus strenuarum hortensium, symbolicarum et poëticarum. Marburg, 1618, 4-o.

6. Exequiarum caeremonialium serenissimae Principis ac Dnae Susannae Károli libri duo. Albae Jul. 1624, 4-o.

7. Matthaei Czanaky oratio funebris scripta in obitum fratris sui, editaque ad calcem controversiarum ejus logicarum. Lugd. Batav. 1625, 8-o.

8. Némely régibb vitatkozások, melyek külföldi, jelesül a heidelbergi és marburgi akadémiákon a mi ifjaink által, Pareus Dávid, Combachius János és mások alatt tartattak, és más egyebek.

9. Az újabbak közül következőket használtam: Petri Bod Athenae hungaricae és Gerdesii scrinium antiquarium, seu miscellanea Groningana nova.

Midőn már munkámat csaknem egészen bevégeztem, ifj. Csécsi Jánosnak, a sárospataki főiskola egykori tanárainak történeti lajstromára akadtam, melyet ő az 1720. év után, mint élteben maga is állítá, saját kezével irt össze, még pedig a régi dolgokat illetőleg adatait egyenesen a marosvásárhelyi jegyzetekből merítvén. Elősorolvák abban a sárospataki iskola tanárai név szerint, s adva van azoknak többnyire rövid életrajza.

Ezen névjegyzék különös szorgalommal van összeállítva, s kevés kívánni valót hagy; pontosabb és bővebb, mint a Lampeféle, de meghaladja azt is, mely törvénykönyvünk csatolmányát képezi. Ahonnan én az említett lajstromot ezen életrajzhoz mellékelni nem áttalottam, s csak örültem, midőn azt az általam megirtakkal egyezőnek találtam. Sőt ezen életrajznak másodszori átnézése után, belőle némelyeket

imide amoda be is igtattam, a körülmények fölvilágosításának vagy megerősítésének tekintetéből.

Te pedig kegyes olvasó! ha azokat, melyek figyelmeztetést kikerülték, világosságra hozandod s munkámat kiegészítendod vagy a fölfedezett tévedéseket kijavítandod, kedves dolgot fogsz velem cselekedni. Éljd boldogul. Irám Sárospatakon, az Urnak 1789. évében, április 28. Szombathi János sk.

I. Kopácsi István, 1530 körül.

Kopácsi István a sárospataki református iskolának első alapítója és igazgatója, a XV. század vége felé nemes családból született. Gyermekségétől fogva tudományokkal foglalkozván, majd a ferencesek vallásos rendébe lépett, hol magát úgy viselte, miszerint azoknak Patakon létező „Fratres minores“ nevet viselő szerzeténél guárdiánná vagy főnökké választatnék. Minekutána pedig a vallásujítás Németországban Luther által megkezdett s Magyarországra is behatolt, a mi Kopácsink a tisztább tant nemcsak korán elfogadta, hanem azt szorgalmasan elő is mozdította és terjesztette: ahonnan a magyarországi első és főreformátorok közt méltán helyet foglal. Az új vallás elfogadásában ő Perényi Péter nyomdokát követte, ki a magyar főrendek közül legelsőben tért át arra. ¹⁾ Bizonyítja ezt Pázmány Péter is az ő „Kalauz“nak címzett magyar művében, ezen szavakkal: Sztárai Mihályról (az ki Prinyi Péter kedvéért Kopácsi Istvánnal egyetemben első hintegetője lön országunkban az lutheristaságnak) azt írja sat. ²⁾ De bizonyítja ezt a tisztább vallásról értekező Perényi Péternek azon mondata is: sequere Kopácsi (utánam Kopácsi), mely csakhamar közbeszéddé vált és még ma is szokásban van, mint ez a Szirmay Antal által szerkesztett „Zemplén megye történeté“-ben is föl van jegyezve. Némely

¹⁾ Lásd ezen történet első részét.

²⁾ A 219. l. Pozson, 1613.

szerzők ugyan, mint Pósalházi János,¹⁾ Csécsi János²⁾ és mások azt állítják, hogy Peréni Pétert Kopácsi István reformálta, sőt a közelebb idézett Pázmán is, említett művében ezen módon szól: az urak közül elsőben is Prinyi Péter lutheristává lőn, Kopácsi Istvántul és Sztárai Mihálytul megcsalattatván.³⁾ Én mindazáltal azt hiszem, hogy Peréni Pétert Siklósi Mihály reformálta, legalább általa vezetettet be a tisztább vallás elveibe. Így adja ezt elő Patai P. Sámuel is, a tolnai egyház lelkésze s a szomszéd egyházak esperese, Szilágyi István Bénéjához 1647-ben irt levelében: Siklós várának és városának határai — ugymond — tisztelik Siklósi Mihály emlékezetét, mint a ki Peréni Péternek reformátora volt. Élemedett emberektől hallottam, midőn azon vidéken jártam, hogy Siklósi ellen az egész udvar annyira torzsonkodott, miszerint őt, ha ezen kegyes és nagylelkű főúr különös pártfogása és védelme alá nem veszi (ekkor Perényi Siklóson tartózkodott), talán az udvarban is összevagdalták volna.⁴⁾ Későbbben azonban Peréni Kopácsival, mint pataki lelkészszel összeköttetésben levén, innen jöhetett, hogy az ő áttérítését némelyek Kopácsinak tulajdonítják.

Miután Peréni a sárospataki uradalom birtokában királyi tekintéllyel megerősítettett, ott híres egyházat és református iskolát alapított, Kopácsi Istvánnak és hűséges társának Sztárai Mihálynak segítségével, mely utóbbi hasonlólag, mint Kopácsi a sárospataki ferencesek közül való volt.⁵⁾ Mindkettőt említi Zemplén megye története a mohácsi vész leírásánál, ezen szavakkal: Sztárai Mihály is nagy kárára lett az igaz vallásnak, melyet rútul elhagyván, Kopácsi Istvánnal, Kálmáncsai Mártonnal, ki előbb kanonok, majd debreceni első lelkész lett, keményen bántalmazott, nőül vevén

¹⁾ „Igazság istáppja“ című könyvben.

²⁾ A sárospataki főiskoláról irt történeti névjegyzékben.

³⁾ A 194. l. Pozson, 1613.

⁴⁾ Lásd Lampe Hist. Eccl. Hung. 664 l.

⁵⁾ Vessd egybe ezen történelem első részét.

Bánóci Istvánnak szép külsejű özvegyét, kibe már mint barát halálban szerelmes volt.¹⁾

Melyik évben alapította volt Kopácsi István Perényi Péter pártfogása alatt a sárospataki egyházat, nem lehet bizonyosan megmondani. A nagyhirű Lampe vagy inkább debreceni Ember Pál „Magyarország egyházi történelmé“-ben azt állítja, hogy annak reformálása Kopácsi István és Siklósi Mihály eszközzésével Perényi Péter főúr alatt 1524-ben kezdődött.²⁾ De mivel Perényi a mohácsi csatában elesett Pálóci Antal halála után, 1526-ban lett csak a sárospataki uradalom birtokosa,³⁾ következik, hogy Perényi Péter és Kopácsi István, ki amannak pártfogására támaszkodott, egyházat Sárospatakon 1526 előtt nem alapíthatott,⁴⁾ és annak reformálását csak 1526 körül vagy későbbben kezdhette meg. Ugyanezt bizonyítja az is, hogy Ráskai Mihály, kit Zemplén megye történelme sárospataki utolsó római katolikus papul említ, ezen plébániát gróf Pálóci Antaltól 1526-ban nyerte, mint az átadási okiratból látható, mely 1526-iki július 13-kán kelt.⁵⁾ Innen kitűnik, hogy Pápai Páriz Ferenc is hibázott, midőn „Rudus redivivum“-nak címzett könyvében, hol az 1523-iki budai határozat 54. cikkelyének kik elleni hozatalát fejtegeti, Kopácsi Istvánt már 1523-ban pataki papnak vagy tanítónak állítja. Magyarra fordított művének szavai ezek: Ezt az articulust pedig irták akkor időben Kopácsi István és Siklósi Mihály sárospataki és ujhelyi tanítók és azoknak pátrónusok, Perényi Péter ellen, Huszár Gál és Radán Balázs debreceni papok és ezeknek fautorok, az ott való ur Török István ellen, Ozorai Imre békési pap és ennek fautori, a La-

¹⁾ Vessd egybe ezen történelem első részét.

²⁾ Lampe, Hist. Eccl. Hung. 589. 1.

³⁾ Istvánfy, Bethlen Farkas és mások bizonyítása, s Perényinek I. Ferdinánd által adatott oklevél szerint.

⁴⁾ Vessd egybe ezen történelem első részét.

⁵⁾ Feltaláltatik az a leleszi káptalan és Zemplén megye levéltárában.

dányi és Massai urak ellen, Kálmáncsehi Márton munkácsi pap és annak protektora Petrovics Péter ellen.¹⁾ De amint mondtam, Kopácsi 1523-ban a pataki egyháznak szolgálja vagy tanítója nem lehetett, hanem ezen hivatalát 1526—1530. körül kapta, s hirdette a megtisztított tudományt.

A pataki iskolát illetőleg bizonyos, hogy a sárospataki református egyház megalapítása után Kopácsi befolyásával az iskola is nem sokára létre jött,²⁾ hogy melyik évben nem bizonyos, hanem annyi mégis valószínű, hogy annak születése 1530. vagy éppen 1531-re esik, mint azt főlebb több adattal bebizonyítottam.³⁾

Miket én Peréni Péterről és Kopácsi Istvánról, a pataki református iskola alapítóiról mondtam, Lampe röviden ugyan, de teljesen következőkép adja elő: „a fentebb magasztalt főurak, Peréni Péter Sárospatakon, Petrovics Péter a munkácsi várban az evangéliom fénye által megvilágosittatván, az 1531. és következő évek körül a reformált egyház egén csillagokként tündöklöttek. Az ősnemzetségből származott Peréni, Kopácsi István és Sztárai Mihály lelkészek által ösztönöztetvén, Patakon fejedelmi bőkezűséggel építtetett reformált templomot, s alapított iskolát, mely templomnak fölépítését fia Gábor vegezte be.⁴⁾ Ifj. Csécsi János egykori sárospataki tanár pedig, a zemplénmegyei küldöttség előtt 1759-ben tartott nyilatkozatában a mi iskolánkról s annak első igazgatójáról Kopácsi Istvánról következőleg beszél: a köziskola Patakon a mohácsi vész után az 1531. évben kezdődött, első tanárul s egyszersmind egyházi szolgálul vagy hitszónokul Kopácsi István hitehagyott ferences választatván, ki először közönséges tudományokat és hittant vagy katekhétikát tanított, hozzáadtván segédül a másik lelkész

¹⁾ Lásd Pápai Páriz Ferenc: Romlott fal felépítése, Kt. Vesd egybe Lampe Hist. Eccl. Hung. 58. l.

²⁾ Lásd ugyancsak Lampe idézett művét, 589. l.

³⁾ Ezen történelem első része 3. §.

⁴⁾ Lampe Hist. Eccl. Hung. 70 és 71. l.

Sztárai Mihály is. Előbbít a tanárságban Balsaráti Vitusz követte, ki Nagybányáról hozatott ide sat. ¹⁾

Miután már Kopácsi István Sárospatakot reformálta és virágzó iskolával megajándékozta volna, más egyházakhoz szegődött, hahogy elébb Wittebergbe nem ment, Luthert és Melankthont hallgatandó. Hogy Witteberget Kopácsi csakugyan meglátogatta, s Luthert és Melankthont hallgatta, Skarica Máté a Szegedi István életrajzában és mások állítják. ²⁾ Ugyanazt bizonyítja Laskói Csókás Péter a wittebergi magyar tanulók névjegyzékében 1542-ről, csak hogy ő nála Kopácsi helyett „Kapucs“ áll. Azonban az ő névjegyzékében a magyar nevek többnyire roszul vannak írva. A wittebergi akadémia anyakönyvében ez áll: „anno 1542. 24. junii, Stephanus de Kopacz Ung.“ ³⁾ Skarica őt azokhoz számítja, kik a Szegedi példáján indulva mentek Wittebergbe. De Skarica ezen lajstromba azokat is besorozta, a kik Szegedit megelőzőleg jártak ott, mint ez a Laskói Péter jegyzékéből látható. ⁴⁾ Az is bizonyos, hogy Kopácsi és segéde Sztárai Szegedinél vénebbek voltak. Geleji Katona István a magyarországi reformátorokat számlálván elő, Kopácsit Szerencsi Benedek után helyezi, ⁵⁾ a ki pedig Laskói szerint 1533-ban ment Wittebergbe. De mivel a Kopácsi wittebergbeni időzésére nézve innen sem lehet semmi bizonyost kihúzni, a Laskói névjegyzékét kell elfogadni, mely szerint Kopácsi 1542-ben ment Wittebergbe.

Kopácsi elmenetelével ki igazgatta legyen a pataki iskolát, nem mondhatni meg, valamint azt sem, hogy Kopácsi

¹⁾ Meg van az Zemplén megye levéltárában.

²⁾ Lásd többek közt: Mich. Szathmárnémeti in praefat. Domini. Evang.

³⁾ Lásd Bartholom. Memor. Ungar. Witteberg. Pest 1817. 15. 1.

⁴⁾ Péld. Ozorai Imrét, ki 1530-ban járt Wittebergbe, hova Szegedi 1543-ban ment a Laskói névjegyzéke szerint, vagy épen 1542-ben, mint Skarica a Szegedi István életrajzában állítja.

⁵⁾ Lásd Praefatio Praecon. evangel. I. kötet.

és Sztárai után az 1549. évig kik voltak a pataki egyház papjai, Pap Tamás és Dobai András kivételével, de a kik történeteszeink előtt hasonlólag ismeretlenek. Előbbiről Wagner Károlynál a XVI. századbéli szepesi dolgok rövid rajzában, körülbelől az 1536. évről, szepesi prépost Lomnici Horváth János periratai közt ezeket olvashatni: „Hasonlóképen Liszka városából, mely a Hegyalján fekszik, s a szepesi káptalanbeli Szentmárton egyházhoz tartozik, ezen zavarok közt hasznót nem huzhatván, azt Serédi Gáspárnak kész pénzért el akarta adni, ha a főtiszteletű káptalan, annak éneklője Pap Tamás pataki plébánus ¹⁾ által nem tudósíttatik s a kanonokok ellen nem állnak. ²⁾ Dobai András körülbelől az 1545. év táján volt pataki pap ³⁾.

De hogy ezen közben sem volt az iskola igazgató vagy mester nélkül, Kapi Miklós nemes ifjunak Lőcsén 1543-ban szeptember 6-ikán kelt leveléből világos, melyben ő a pataki iskoláról, mint szépen virágzóról és mesterrel ellátotról emlékezik. ⁴⁾

Hogy Kopácsira ismét visszatérjek, ő ezek után Erdődre, Drágfi Gáspár birtokába hivatott meg, hol az egyházat és iskolát dicséretesen és nagy hirrel kormányozta. Majd

¹⁾ Plebánus címmel sokáig éltek a protestáns lelkészek. Még Tolnai István a pataki református egyház első lelkésze is plébánusnak mondatik a zempléni egyházmegye anyakönyvében 1634. jun. 10-ikéről. 215. l.

²⁾ Car. Wagner *Analecta Scepusii* 2. része 244. l.

³⁾ Előfordul az ő magyar éneke, neve és hivatala a magyar énekesben, mely Kolozsváron 1570 körül jött ki, 4dr.

⁴⁾ „Édes Batiam uram, az több dolgok közt ez dolog felől is kelleltik kegielmedet megtanálniom, hagi Asszoniom ő kegielme iria, hagi ha ra gondolnam, ha job vona hagi Patakra küldene, minthogi itt Mester nintz. En biszoni nem tudom; mert az mi a tanulast illeti talán job vóna, de ezért eni ideig valo fizetés mind hiában lenne anibul, hagi valamit a Nimet sóban kaptam is, mind el feleitenim.“ Ezen levél eredetie Sinai Miklós debreceni tanár birtokában van, nálunk csak az ő saját kezével irt másolata létezik.

az 1545. év szeptember 20-ikán Erdődön tartott első magyar reformált egyházi zsinatban elnökölt, s a hozott cikkeknél nevét aláírta ¹⁾, és ezen évet társaival együtt, a reformáció bevégezett műve miatt, a maradékra nézve nagyhirűvé és századossá tette ²⁾. Az erdői egyház és iskola dolgainak különös buzgalomra mutató intézése következtében határozta el magát Jaxith Péter özvegye Anna, egy hatalmas főurnő, hogy a fiává fogadott Balsaráti Vitusz Jánost Kopácsihoz küldje és őt gondjaiba ajánlja.

1547-ben Nagybányára vitetett az egyház és iskola igazgatására, társul szegődven hozzá tanítványa Balsaráti Vitusz, kinek leckéket adott a latin és görög nyelvből, s a tiszább hittan és bölcsészet elemeiből ³⁾.

1549-ben Nagybányáról Peréni Gábor, Péter fia, által a pataki egyház és iskola kormányzása végett visszahívott ⁴⁾, hova őt Balsaráti is követte, s az előbb közönséges iskolát, mely már a pusztulás szélén állott, tetemesen öregbítvén, újból rendezte s igazi kollégiumi alakba öntötte. Egyebek közt a görög nyelvet és hittant szorgalmasan tanítván kivitte, hogy a sárospataki iskola a lelkészek és iskolamesterek képezdéje lön ⁵⁾.

Itt kezdődik tulajdonképen a sárospataki kollégium korszaka, mely 1549 vagy 1550-re esik, azelőtt egyszerűen iskolának vagy régi néven klastromnak nevezetvén, mint már fölebb mondók ⁶⁾. Ebben keresendő egyszersmind az ok miért hogy némelyek a sárospataki iskola keletkezését 1550-re teszik ⁷⁾. Még Comenius Amos János is 1650-ben Patakon

1) Steph. K. Geleji Praefat. Praecon. Evang. Vesd egybe : Pósházi János Igazság istápja, 175. l. Lampe Hist. Eccl. Hung. 93. l.

2) Lásd Steph. Benj. Szilágyi Acta synodalia, ki ezen évet századosnak mondja.

3) ⁴⁾ Basilius Fabric. Szikszóvíani oratio in obit. Joh. Vit. Balsarat. Vesd egybe Petr. Bod in Gerdesii serin. antiqu 7. k 349. l. Magyar Athénás, 21. l. Erdélyi Féniks, az előbeszéd után.

5) ⁶⁾ Lásd ezen történelem első részét.

7) Lampe Hist. Eccl. Hung. 595. l. Vesd egybe ezen tört. első r.

tartott beköszönő beszédében ezen évet tartja századiknak. Scholae huic vestrae — ugymond — a prima sui fundatione jubileus secularis hoc jam currente anno decurrit. ¹⁾

Mert mint már mondtam Kopácsi Patakra Nagybányáról 1549-ben jövéen, 1550-ben Peréni Gábor pártfogásával az iskolát, mely Peréni Péter bécsujhelyi fogsága alatt minden pártfogót nélkülözött s csaknem egészen elpusztult, szerencsésen helyreállította, nemcsak, hanem azt új (kollégiumi) alakba öltöztette s tetemesen növelte, úgy hogy abban a latin nyelv elemei mellett a magasabb tudományok, mint a szónoklat-, vitatan, ²⁾ görög nyelv és hittan is előadattak. ³⁾

Kopácsi fáradozásait és más nagy érdemeit Bod Péter következőleg sorolja elő „Magyarország egyházi történeté”-ben: Kopácsi István... egyike volt ez az első reformátoroknak, ⁴⁾ kik a magyar- és erdélyországi egyházakat az evangéliom fényével megvilágosíták. Sokáig tanítóskodott Erdődön Drágfi gróf pártfogolása mellett, innen 1547-ben

¹⁾ Oratio inaugur. de cultura ingeniorum, 36. l. 4dr.

²⁾ Vajjon a vitatanon kívül a bölcsészetnek más ágai adattak-e elő, nincs tudva.

³⁾ Lásd ezen tört. első részét. Art. maj. anni 1567. 65.

⁴⁾ A Főlegyházi Tamás által magyarra fordított és Debrecenben 1586-ban negyedrétkben nyomtatott új testamentom ajánlatában, melyet Gönci György, debreceni lelkész készített, Kopácsi a magyarországi főreformátorok közé számíttatik: Melire (azaz az evangéliom világosságának kinyilatkoztatására) — ugymond — akkorbéli időben bizonios tudós szemelieket rendelt az mi orszagunknak bizonios rezeiben Eözer Sicliosi Mihalt az fölföldön Vyheliben Pereni Peter ideieben, Ozorai Imrehet Bekesen, az Ladani és Massai Vrak ideieben, Dereczkei Demetert Szilagiban, Dracfi Caspar ideieben. Annakutanna Batizi Andrást, Dobai Andrást, Batizi Demetert, Deuai Matthiast, Galzecsi Tamást, Abadi Benedeket, Copaczi Istuant, Szekeli Istuant, Huzar Galt, Mohi Ferenczet, Szegedi Istuant, Sztarai Mihalt, Ezechi Istvant, Czegledi Giörgiöt, Thuri Palt, Caroli Petert, Thuri Jacabot, Mohi Tamást és töb egieb tudós embereket, kiket mind elő nem szamlalhatok sat

Nagybányára hivatott az első lelkészi állomásra, két évvel későbbben pedig a sárospataki iskolába ment hittant és görög nyelvet tanítani. ¹⁾ Ebből láthatni, hogy Kopácsi az erdélyi egyházak körül is hasznosan működött.

Dicsérettel emlékezik Kopácsiról Szathmárnémeti Mihály is, csak hogy ő a pataki uradalom 1549-iki birtokosa és más körülmények felől tévedésben van, mit kijavítani nagyon is helyén lesz, amennyiben az sok kézen forog. Ő ezt mondja: „Az erdödi már reformáta ecclesiából Anno 1547. Kopácsi Istvánt hiják Nagybányára; és azt reformálván, Anno 1539. vitetik Patakra, az hol mind a scholát s Ecclesiát reformálja, mind a Nagos Prinyi Pétert, Pataknak urát az Evangéliumi igasságra hozza.“ ²⁾ Már pedig bizonyos, hogy Perényi Péter 1548-ban meghalt, ³⁾ az is áll, hogy már 1549. előtt Patakon reformált egyház és iskola volt, ⁴⁾ ahonnan Perényi Péter helyére Gábor teendő, de a kit Kopácsi nem reformált, hanem inkább az új tanban megerősített, miatt az egyházat és iskolát Patakon jobb rendbe szedte.

Egyébiránt Kopácsi a pataki egyházat és iskolát úgy kormányozta, hogy egyszersmind más egyházak fölött is örködnék, s a zempléni egyházmegyének széniora vagy szuperintendense lenne. ⁵⁾ Ahonnan a Lampe által adott zempléni

¹⁾ Gerdesius Scrinium antiqu. 362. l.

²⁾ Lásd Praefat. Dominic. Evang.

³⁾ Lásd Basil. Fabric. Szikszai Orationem funebrem in obitum Gabr. Perényi dictam.

⁴⁾ Lásd ezen történelem első részét Ráskai Mihály, utolsó sárospataki papról 1526-ban. Pap Tamás pedig, ki 1536. körül volt pataki plebánus, s kiről már fölebb emlékeztem, a megtisztított tudománynak volt hive, ámbár a szepesi káptalan éneklője volt. Valóban azon időben, hogy egyebeket mellőzzek, tiszt. Bácsi Ferenc, szepesi prépost is a reformátusok értelmét vallotta. Lásd Lampe Hist. Eccl. Hung. 76. és 77. l.

⁵⁾ Mindakét névvel cimeztetnek a zempléni egyházmegye széniorai, mint az a megyei 9. jegyzőkönyvből, valamint Comeniusnak „Schola ludus“ című művéből világos.

egyházmegye széniorainak névjegyzékét ¹⁾ úgy kell kiegészíteni, hogy Czeglédi Ferencet Kopácsi István előzze meg.

Ezen ő hivatalkodását és más nevezetesebb érdemeit a Csécsi János történelmi lajstromához függesztett pataki tanárok névjegyzéke következőleg adja elő: „Kopácsi István, Magyarország reformátorainak egyike, körülbelül az 1524. év óta Nagyságos Perényi Péter főurnak és Patak városának reformátora és első lelkésze, s az 1531. év óta a pataki növekedni kezdő és Perényi Gábor alatt 1554-ben kollégium alakába öltöztetett iskolának igazgatója egész az 1556. évig, midőn öregsége miatt az igazgatósággal felhagyván, csupán lelkészi és széniori hivatalának élt. Elnökölt a református lelkészek Erdődön tartott első zsinatában 1545-ben, valamint abban is, mely Tarcalra az elővéگزeti (praedestinatio) tan miatt hivatott össze 1561-ben.“ Eddig a Csécsiféle lajstrom.²⁾

A mi a közelebb említett tarcali zsinatot illeti, jelen volt abban Kopácsi s egyszersmind elnöki szerepet is vitt, mint azt Szilágyi Bénéjámín István az 1646-ban tartott magyar nemzeti zsinat határozatainak történelmében bővebben följegyezte ³⁾. „Az 1559., 1560. és 1561. években — ugymond — komoly vetélkedés támadt az elővéگزet mély titkáról, melyet a nagyhirű tarcali zsinat ⁴⁾ a mult század 61. évében, a tiszteletreméltó öreg Kopácsi István, a reformáció előharcosának akkor időben a pataki egyház és iskola reformátorának elnöklete alatt, szerény és kedves vitatkozásokkal s kölcsö-

¹⁾ Hist. Eccl. Hung. 588. l.

²⁾ Hogy az ezen lajstromhoz függesztett tanári névjegyzék a marosvásárhelyi eredeti jegyzetekből állíttatott össze, Csécsi János önmaga állítja. Lásd Hist. Scholae S. Patak a Sp. Georg Király de Szathmár. 1007. l.

³⁾ Megvan ezen történelem a sárospataki főiskola könyvtárában. KI.

⁴⁾ Vesd össze Lampe Hist. Eccl. Hung. 118. l. hol saját állítása szerint azt, mit itt mond, Szilágyi Bénéjámín Istvántól vette át.

⁵⁾ Lampe hibásan mond „Synodus Transylvaniensis“-t, Tarcaliensis helyett.

nös értekezésekkel teljesen megoldott, s az egyenetlenkedő egyházak közt a békeséget helyreállította.

A Kopácsi elnöklete alatt tartatott tarcali zsinatról Kassai Császár György is emlékezik azon beszédében, melyet Wittebergben Szikszai Kovács Vazul elhunytá fölött mondott, s mely 1577-ben ugyanott nyomtatásban meg is jelent. „Azon időben — ugymond — belső viszályokkal nagy mértékben küzdött az egyház, s hogy ennek beteges és majdnem kétségbeejtő állapotán segítsenek, s egyszersmind a részekre oszlást biztosan és sietve megelőzzék, összehivatott a tarcali zsinat, melyet részint az ott megjelent tudós lelkészek nagy száma, részint a legderékabb férfiaknak csendes és kegyes vitatkozása tett híressé. Szerencsésen vezette ezen zsinatot a maga tekintélyével ama szent öreg Kopácsi István, kinek fölhívására Sz. Kovács Vazul a gyülekezet előtt úgy szónokolt, hogy az ész és tudomány fényétől tündöklő s válogatott szavakkal, csinos és ékes nyelvezettel irt latin beszéde mindenektől csodálatnák és közkedvességet aratna.“

Meghalt végre a magyarországi egyházak és iskolák érdekében nagy érdemeket szerzett férfi¹⁾ 1562. körül. Legalább én ezen időn túl sehol sem találtam őt az élők közt többé említve.

Három fiat hagyott, Istvánt, Jánost és Ferencet (ki 1567-ben Wittebergben tanult²⁾ s egy leányt Erzsébetet, kit Czeglédi Ferenc, Kopácsinak a sárospataki lelkészi hivatalban közvetlen utóda s a zempléni egyházmege esperese, vett nőül. Kopácsinak Perényi Gábor, ki előtt érdemei miatt különös kedvességben állott, Sárospatak felső külvárosában egy nemesi telket adományozott, melybe az ő

¹⁾ Schesaeus Keresztély az ő „Ruina Pannonica“-jában következőleg magasztalja Kopácsit:

Quique videt propius piscosa fluenta Bodrogi

Maximus ingenio, praestansque Copatsius arte.

²⁾ Lásd Laskói Csókás Péter névjegyzékét és Lampe Hist. Eccl. Hung. 262. l.

halála után említett gyermekei 1571-ben ünnepélyesen be is igttattattak, miként azt a főtiszteletű leleszi káptalan levéltára tanusítja¹⁾, melynek ide vonatkozó lajstroma következőleg hangzik: „1571-ben nztes Kopácsi János és István, valamint Kopácsi Erzsébet, nztes Czeglédi Ferenc neje, Sárospatak felső külvárosában bizonyos nemesi telek birtokába igttattatnak.“

Hogy pedig ezek néhai nemes Kopácsi István gyermekei voltak, s hogy az említett telket tek. és nagys. Peréni Gábor adományozása által nyerte, az érintett igttatási okirat világosan tanusítja²⁾.

Ugyanazon levéltárban találhatni az 1597. évről egy intő és idéző levelet Kopácsi Ferenc részéről, nagys. Ruszkai Dobó Ferenc ellen, melyet felhozni már csak azért is szükséges, mert a Kopácsi nemzetségére némi világosságot derít. Az 1597-ről szóló lajstrom Kopácsi név alatt következőleg hangzik: „intő és idéző levél nztes. Kopácsi Ferenc részéről ngos Ruszkai Dobó Ferenc ellen, Sárospatak külvárosában helyezett nemesi telek és ház, továbbá ugyanazon — Héce nevet viselő — városrészben fekvő két zsellértelek, s némely, a pataki és zemplénmegyei hegységeken fekvő, szőlők elfoglalása és általa a kérelmezőn végbevitt más hatalmaskodási tények tárgyában.“

Nagys. Báthori Istvánnak, a királyi tábla ítélőmesterének ez ügyben kiadott irata pedig következőket tartalmaz: „előnkbe terjesztetett nztes Kopácsi Ferenc, ő cs. k. apostoli fölsége szepesi kamarai tanácsnokának személyében, miképen a mult időkben, néhai nemes Kopácsi Erzsébet asszony, kérelmezőnek vérségi és osztályos nővére, néhai tisztelendő

¹⁾ Jelesül Actorum anni 1579. nro 79.

²⁾ Sőt Mart. Klanitius így ír Peréni Gáborról: Stephanum Kopácsi concionatorem tanto favore prosequabatur, ut ei possessionem Csernaka (tán Csernahó) contulerit, et diplomate Ferd. I. Regis, anno 1560. confirmandam curaverit. Lásd: De Christiana Seculi XVI. per Hungariam tolerantia. Pest 1783. 44. l.

Czeglédi Ferenc özvegye örökösök nélkül mulván ki, ngos Ruszkai Dobó Ferenc Bars megye főispánja néhai Kopácsi Erzsébet asszonynak Sárospatak külvárosában épített köházát és telkét, valamint két, ugyanazon Héce nevet viselő városrészben helyezett zsellértelkét, nemkülönben némely szőlőket, melyek Patak városa és Zemplén megye hegyein feküsznek és kérelmezőre közvetlen örökösödés útján háramlottak, főtisztelendő Kutassy János esztergomi egyházmegyei választott érsektől, s nevezett fejedelmünk és királyunk tanácsnokától és magyarországi helytartójától uj jogcim alatt maga részére megnyerte volna sat.“¹⁾

En ezen Kopácsi Ferencet a mi Istvánunk fiának tartom; de hogy a kérdéses telek egy volt-e azzal, melynek kökapuján még ma is Czeglédi Ferenc neve van és ispotálynak neveztetik, nem mondhatom meg, mint a melyet Czeglédi Ferenc a sárospataki református egyháznak, a lakot nélkülöző szegények használatára, hagyományozott.

Ennyit Kopácsiról és családról.

Fölötte csodálkozom, hogy a törvénykönyvhöz csatolt tanárinévjegyzékben a sárospataki főiskola ezen alapítója és kormányzója, ki magát e tekintetben halhatlanítá, még csak egy szóval sincs említve. Ahonnan ezen névjegyzék becse eléggé kiviláglik.

Dr. Soltész János,

VALLÁSI TÜRELMETLENSÉG OROSZOR-SZÁGBAN.

Midőn az „A. A. Ztg“ az ausztriai pretestánsoknak a spanyol királynőhöz intézett azon kérelmét közölte volt, hogy kegyelmezne meg a 12 évi súlyos börtönre ítélt pro-

¹⁾ Feltaláltatik ez a nevezett levéltárban. Actorum anni 1597, nro. 48.

testáns Matamoros, Álhama és társaiknak, jónak látta érelyes hangnyomatékkal azon megjegyzést tenni hozzá, miszerint ez nem a kegyelmezés, hanem az igazságtétel dolga, mit nem kérni, hanem követelni lehet és kell, főlemlítvén egyzersmind azt is, hogy Európában csak két ország találtaik egymint Spanyol- és Svédországok, melyekben a vallási türelmetlenség törvény címe alatt szabályszerűleg gyakoroltatik. Fájdalommal kell még ezen számhoz harmadikul csatolnunk Oroszországot, a mennyiben tudnillik ez igényt tart arra, hogy európai államnak neveztessek. Ezen kormány egyébiránt jól tudta Európa színe előtt rejtegetni türelmetlenségét s tán ellenkező színezetben is felmutatni. Sőt maga ezen kormány követe által ott volt azok sorában, kik a spanyol királynő által elítélt protestánsokért védőleg felszólamlottak. Annál inkább szükséges tehát levonni róla a lepet, s vallási türelmetlenségét bemutatni az európai s összes keresztyén emberiségi köznyilvánosság előtt.

Oroszország hódító birodalom. Mintegy 200 év óta már több pogány és mohamed vallásu, protestáns és katolikus népeket s tartományokat szerzett az erőszak jogtalansági címen s terjeszté ily módon birodalma határait nyugot, kelet és dél felé. Természetes az, hogy mindezeknek vallásgyakorlatukat megengednie kellett. Így tön a régi Róma is csupán azért, mivel másként nem tehetett, mivel a durva acélnak a szellem fölött hatalma nincs. A pogány Róma azonban nem büszkélkedett türelmességével; míg a keresztyén, sőt „igazhitű“ (orthodox) Oroszország ezzel dicsekszik a világ előtt, mely pedig csakis „szükségképi eltűrése“ a más vallásfelekezeteknek, melyek a nagy számu hódított tartományokban uralkodók voltak s némileg most is azok.

Mindenkinek, ha egyszer — per fas vagy per nefas — a görög egyházhoz tartozik, a legszigorubb büntetések alatt tiltva van egy másik türt vallásfelekezetbe átlépés. Ha protestáns vagy katolikus nővel vagy megfordítva kél egybe az orosz, a törvények vaskényszerűsége szerint minden gyer-

mekeik a görög egyházhoz tartoznak. Vallásfelekezetek egyenjogúságáról tehát Oroszországban szó sem lehet, s annnyival kevésbbé, minthogy a nyomtatás ellen bármily szelid hangu felszólalásnak útját állja a kérlelhetlen sajtócensura. Ennél súlyosabb körülmény pedig az, hogy a foglaláskor ünnepélyes szerződvények által kikötött kultus-szabadság pontjai az uralkodók által vagy mindjárt akkor vagy később önkényüleg nem teljesítették. Így történt például Lifland- és Esztlanddal, melyek részére a nystädti béke s meghódolási feltételek pontjaiban I. Péter cár önmaga és minden trónutódai nevében kötelezte s biztosította azt, hogy ezen országokban az evang. lutheri egyház uralkodó érvényében maradván, a görög orthodox egyház is teljes jogosultsággal bírand. Ez történt a mintegy száz évvel később anektált Kurlandra nézve is. Mindezen, esküvel fogadott ígéreteket az orosz uralkodók később nem teljesíték. Az igazhitű görög államegyház a földön hatalmaskodásnak minden jogát maga számára foglalta le. Tovább folytatjuk: még ennél is több! I. Miklós cár uralkodása alatt történt az, hogy Lithvániában és Lengyelországban mintegy két milliónyi egyesült görögkatholikus keresztyén, néhány főbb egyházi férfi árulása következtében, erőszakkal áttértetett az igazhitű görög egyházba, mely alkalomból a gyülekezetek vonakodása miatt nagyszerű vérontásnak kellett történnie. Ürügyül vétetett az, hogy ezen uniáltak őselei egykor az uralkodó egyház hivei voltak, s a lengyel főuralom alatt erőszakosan egyesítették a római katolikus egyházzal. Ez történt jelen XIX. századunk negyedik és ötödik évtizedében néhány kormányrendelet által, melyek ellen a sajtóviszonyok miatt felszólalni nem lehetett.

Közelebb az 1841. évben kezdtek az államegyház emisszáriusai fellépni a protestáns esztek és lettek közt Liflandban azon ígérettel, hogy ha a cár vallására áttérnek, megtartván azonban protestáns ima- és buzgalmi könyveiket, az általuk sanyaru robot fejében birt földek tulajdon birtokká

leendők. Ezt követé az, hogy az evangyéliomi elvek által szelidített, vagy jobban mondva, az államegyház által el nem fogadott platon-féle orosz katekhizmus pénzen kibérelt két protestáns által eszt- és lett nyelvre átfordítottatott, minthogy az orthodox görög pópák a nyelvet nem értették. 1845-ben jöttek aztán seregestül a pópák s bérnálták ezrenként a szegény megcsalatottakat az egész protestáns földön; és kire egyszer az olajos ecsetről valami ragadtott, az minden maradékaival in infinitum az államegyházba keblezettül tekintett az orosz hitnézetek és országos törvények szerint. Tanításról, az egyház tudományára vagy báresak szertartásaira is vonatkozólag, szó sem tétetett. Ezen közben hivatalos lapokban állami és egyházi főemberek hirdeték, hogy a népek ezrei minden világi érdekre való tekintet nélkül egyedül lelkök üdvére térnek át az „igazhitű“ egyházba. Lapokban nem jelenhetett meg cáfolat; de a protestáns lelkészeknek is a legkeményebb szigorral meghagyatott, hogy az áttérni kívánók elébe semmi nemű akadályt gördíteni ne merjenek. Sőt kormányi parancs következtében térítvény aláírásával kellett magukat ugyanerre kötelezniök. A prédikátorok bejelenték a general-konzisztóriumnál, hogy lelkiismeretök tiltja őket ezen térítvények aláírásától. Sok vesződséggel s nagy bajjal nyerhették ki ugyanonnan a reverszálisnak oly enyhítését, hogy az „akadályozás“ értelmezéseül ez tétetett: „minő az áttérni kívánók részére kiosztatott bizonyítványok elvétele.“ Ezen „bizonyítványok“ a mostani uralkodó parancsára, ki az akkoriban Palermóban időzött I. Miklós helyett kormányzó volt, osztattak ki, miután már ezerek bérnáltattak el a végett, hogy azt igazolják, miszerint az áttérni akarónak félévi meggondolási idő engedtetett, tudniillik a hirtelen s vaktában történhető áttérés meggátlására. Egy protestáns lelkész gyülekezetének e tekintetben kitünő tagját feloldozandó a lelki szorongás alul, melyet az érzett a bizonyítvánnyal kezében, elvette azt tőle és elszaggatta. Ezt észrevették a pópák, s a lelkész azonnal kitétt hivatalából. Tekintetbe

véve azt, hogy a térítvény ily módon fogalmazása nem engedti meg, hogy az „akadály“ külső és erőhatalmi legyen; felgondolva miszerint papjelöltek épen hiányzanak is; de főként az akkori orosz kormány kimélytelen erőszakoskodása által indítatva, melynél fogva a nyájak igen könnyen pásztor nélkül maradhatnak: a lelkipásztorok mindnyájan aláírták az így fogalmazott reverszálist. A méltányosság kívánja bevallani az akkor volt liflandi predikátorokról azt, hogy ők a mint tőlük telhetett, erősen tartották magukat és bátran hatottak nyilván a szószékekről, magán uton a lelkipásztorokodás által az erőszak ellen. Mit várjunk többet? A sajtó előttük zárva levén, a hatalom kardjával csupán az életige fegyverét mérhették össze. Két predikátor a többiek rettenésére azonnal kitétetett hivatalából.

Majd felocsudtak kínos eszméltre az elámitott esztek és lettek. Csak néhányan a tompább elméjűek találtak megnyugvást abban, „hogy végre is mindegy akármely hitet valljon az ember!“ A többiek átalán fogva mind keserűen megbánták, csakhogy felette későn, midőn már helyre nem hozhaták ámultokban elkövetett hibájokat. Hogyan menekülni? Az orosz törvény és erőhatalom minden utódaikat eltiltá attól, hogy az államegyházból valaha kiléphessenek. Csak néhánynak sikerülhetett a menekülés. Ugyan mi utmódon? A pópák annyira nem érték a nép nyelvét, s az áttértek névjegyzékének készítésekor annyira figyelmetlenek voltak, hogy többek neveit egészen felismerhetlenül eltorzították. Így szabadulhatott meg némely ember, kit pedig az olajozó ecset már illetett vala. Mások, a mint csselfogás által bevonattak s durva erőszakkal ott marasztaltatván mégis szabadulni kívántak, lehető, hogy elérték ezen céljokat ugyanazon fegyvereket használva védelmökre, melyekkel ők megtámadtattak. Tán elhazudták béráltatásukat olyformán, hogy feliratták e végre magukat, midőn aztán annak végrehajtása valamely véletlenség által egyszerre csak abban hagyatott. Bizony ha valahol, itt meg kellene engedni s tán

meg lehetne a szükségből kisegítő hazugságot. Mindegy, ha nevök a béráltak lajstromába igtatva volt, a pópák által hivatal útján üldöztettek; az ilyenekből aztán sokszor tíz évig is eltartott perfolyamok váltak, melyek lejáratí idejében a szegény üldözöttek saját papjaik által urvacsorához sem bocsáttathattak, sem azoknak bárminő hivatali szolgálatukkal nem élhettek. Végre elhatározta ügyöket a „kormányzó szent zsinat“ ily döntvénynyel, hogy ök már igaz hitü görögökké lettek s azok maradnak. Voltak, kik ez alkalommal bátran kimondották, miszerint készebbek Szibériába száműzetni, mint evangyéliomi vallásukat elhagyni. Az ily perfolyamok bár sajtó útján nem közöltethettek, csakugyan köz tudomásra jutottak, s az államegyháznak erőhatalmaskodó eljárása átalános roszalással találkozott. Egyebek közt Dr. Walter liflandi general szuperintendens, nagylelkü és bátor szívü férü, felfogta a szerencsétlen üldözöttek ügyét s kérelemmel járult II. Sándor cár trónja elé, bizván az uralkodónak az emberiség iránt rokonszenvet érzö szívében; és valóban sikerült neki a zaklatott 57 lélek közöl 56-ot megmenteni. Ez történt az 1860. és 1861. években. Végre tehát a szegény liflandiakra is derülni kezd a jobblét reményteljes hajnala. A sajtó is valamivel több szabadságot nyert, bár kiválóan csak az ó-orosz tartományokat illetöleg, sokkal csekélyebb mérvben pedig a birodalomnak hódított részeiben. Egy orosz író, Philippow merészelte először egy folyóiratban (Sowremennik) azt, hogy ajánlja a vegyes házasságból származott gyermekekre nézve az ö hitvallásuknak önmaguk által szabadon megválasztását. Édes reményt költött ez az elnyomatott protestánsokban. Hanem a remény nagyon lassan teljesül. Azóta két év folyt le, s az Oroszországban szenvedö evangélikus egyház jogi állapotán semmi javulás nem látszik. Még a közelebbi 1862. évben oly események jöttek közbe, melyek az orosz északról méltán párhuzamba állíthatók a spanyolországi Matamoros s Allhama esetökkal,

kiknek javára pedig követe által felszólalni jónak látta az északi nagy hatalom. Az esemény következő:

Liflandban a harjeli egyházi- és a werrói kormánykerületben (Dorpáttól délre) már két három év óta sürgetett egy fiatal esztet a pópa, hogy urvacsorát venni egyházába menjen, mitől ez állhatatosan vonakodott, mint ki nincs elbér-málva, tehát protestáns. Majd a községi paraszt előjáróság által a pópa részéről ugyanerre sürgettetvén (mi Liflandban gyakori eset), minthogy ekkor sem jelent meg, a Wer-róban székelő rendőri hivatalhoz folyamodott állítólagos hive ellenében a pópa, hogy kényszerítsék őt nála urvacsorálásra megjelenni. Több mérföldnyi távolságra maga elé idézte őt a rendőri hivatal s keményen ráparancsolt, hogy említett igaz hitű görög keresztyén tisztében okvetlenül eljárjon. Itt ujlag vonakodván az ember azon oknál fogva, hogy ő protestáns: a hivatal felvette az ügyet és tovább tárgyalta. Ennélfogva a korábbi főkormányzó Golowinnak még eddig meg nem szüntetett s nagyon szigorú rendszabálya értelmében, az embernek békóba verve és gyalog, katonai fedezet alatt, a 30 német mértföldnyire távol eső Rigába kellett küldetnie az ott székelő érsekhez. Ez történt az üdvnek 1862. évében, késő ősszel, az északi zordon ég alatt. A püspök egy távoli mezei jóságán mulatván, az ifju ember egy pópagyűlés elé állíttatott, hol örökös fogsággal és Szibériába küldetéssel fenyegették, ha tovább is ellenszegülne. Még itt is állhatatos maradt; e miatt a püspökhöz hurcoltatott, a gyűlés ítéletét ismételve hallani. Fájdalom! nem volt nála Matamoros vagy Alhama hitvallói lelkülete; harmadik napra megadta magát, fölvette görög szertartás szerint az urvacsorát, s ekkor feloldoztatván szabad lábra helyeztetett, azaz testileg ugyan haza térhetett, lelke azonban foglyul maradt az államegyháznál, mint szintén a tőle származandó maradékaié.

Eddig a „P. K. Ztg“-nak közleménye. Nehezen esik egyszerre itt letenni a tollat. Mily kedvetlen hatást érez ilyenkor az olvasó! Elgondolja miszerint e világ szerinti va-

gyonból kifosztatás, becsületben megkárosíttatás, csatamezőn vagy bilincsek sorvasztó láncai közt a börtönök éjjelén vagy számkiüzetésben önkényt vagy parancs folytán áldozni fel életünket, mind összevéve nem oly szenvedés, mint megfosztatni hitünknek szabadságától, mint vallásos meggyőződésre erőszakoltatni. Borzasztólag emelkedik föl lelkében Ombi és Tentyra képe a költő szerint:

Inter finitimos vetus, atque antiqua simulatas.
 Immortale odium, et nunquam sanabile vulnus
 Ardet adhuc, Ombos et Tentyra. Summus utrinque
 Inde furor vulgo, quod Numina vicinorum
 Odit uterque locus, cum solos credat habendos
 Esse Deos, quos ipse colit.

Eszébe jutnak azon lelki elvadulásnak az emberiséget megalázó vonásai, melyekkel rajzoltatik a hazátlanul és szerte üldöztetett zsidóságnak embergyűlölete e szavakban:

Non monstrare vias, eadem nisi sacra colenti;
 Quaesitum ad fontem solos deducere verpos.

Végig gondolja továbbá a keresztyénségnek a pogányoktól szenvedett üldöztetéseit, s szörnyű meglepetésére még a keresztyén egyháztörténetből is azt látja, hogy ennél pogányabb módon üldözték egymást hitnézetek különbözőzése miatt a szeretet vallásának állítólagos hívei, s üldözi még most, az engesztelő áldozat halála után XIX századdal is akármelyik, uralkodásra vergődött keresztyén hitfelekezet az engedelmességre zsarnokilag kényszerítetteket. Hova vezetnek mind ezek? „Quo quo scelesti ruitis?” Bizonyosan oda céloz ennyi szomorú tapasztalásból elvonható komoly elmélkedés, hogy eljön az idő, s adná Isten, hogy nem sokára jöjjön el, midőn a haeresiologiának eddigelő jegyzett bűnlajstroma hibásnak s kitörlendőnek fog találtatni, s a Krisztus anyaszentegyházi társaságában csak egyetlen eretnekségi bűn lesz, melyet egyedül az irgalomnak Istene bocsáthat meg, mert az emberek mindnyájan borzadva fognak tőle elfordulni: a szeretetlenség, ez ellenmondása a lélek és igazság vallásának . .

Gonda László.

Egy agg vitéz hamva felett. *)

Megharcolád a harcot,
Végkép nyugodni térsz,
Nemes szívű barátunk,
Kifáradt agg vitéz!

A fővezér parancsolt,
A legnagyobb király,
Utolsó számadásra
Hogy trónusához állj.

S szavára lelked, annyi
Vész és hullám között,
A föld minden bajával
Örök békét kötött.

Hogy a világ megrendült
S hódított a halál,
Te a csaták mezőin
Már jókor ott valál;

S kerested a dicsőség
Véres babérait,
Az ifju hév repülő
Szárnyán ragadva vitt:

De a vész bármi nagy volt
S a kényszer bármi nagy,
Nem olthatá ki szüdből,
Hogy ember s honfi vagy!

Fellángoló reményünk
Egy jobb jövő felett,
Ah! téged is örömmel
Buzdítva illetett;

*) Kun Bálint. es. k. nyugalmazott kapitány, egyike volt Miskolc közbeesülésben álló polgárainak. Mintegy 50 évet töltött hadi pályán s 20-at szülőföldén, nyugalomban. Ellenségei csak amott valának: de itt bizonynyal senki. E verseket zengé koporsója felett a miskolci református gimnázium éneklőkara 1865. dec. 7-én.

S hogy a remélt tavaszból
Fejlett komor telünk,
A fölleg sulyos árnyát
Együtt érzéd velünk. —

Illett szerény lelkedhez
A honfi-fájdalom,
Harcok babérja mellé
Polgári cserfa-lomb.

Most hült porodra áldást
S nyugalmat esdekel
Koporsód zárja mellett
Négy hű testvérkebel,
És annyi jó rokonság
És annyi jó barát
A vég „isten hozzád“-ot
Meghatva mondja rád.

Nem hivságban telének
Veszendő éveid,
Egy tiszta jellemképet
Hagytál örökben itt!

S mert a mi rád boruland,
Hiv szülőföldi hant,
Tán könnyebb s édesebb lesz
Pihenned ott alatt!

És újra álmodoznod
A lét búját, baját,
Dicsőség fénysugarit,
Eltűnt csaták zaját;

S melynek sorsával egykor
A végzet egybefont,
Boldognak álmodoznod
E népet és e hont! —

Pihenj, dicső barátunk,
Megfáradott vitéz!

Kis hajlokodba többé
Nem érhet semmi vész,

Pihenj, míg harsan egyszer

A végső trombita,
Hogy életet fuvaljon
A holtak hamviba;

S a nagy föltámadásra
Együtt ébredj velünk,
Hol mindnyájan új földet
És új eget nyerünk!

Lévai József

T Á R C A.

ZSINAT UJLAKON.

„Anno Christi 1632. 7. januarii Synodus Generalis Ujlakini.“
Proemium post decantatum Veni Sancte Spiritus.

Reverendi et clarissimi viri, amici et fratres in Domino dilectissimi, vetustissimam apud priscos Aegyptios hanc fuisse consuetudinem accepimus: ut quotannis in ipso veris vestibulo legum et litterarum suorum inventori Mercurio solemne sacrum facerent, atque inter epulandum laetas voces jaectarent, imo et frequenti repetitione istam chriam accinerent Dulcis est veritas; insuper in eodem epulo melle et ficibus, ut idem illud hieroglyphice quoque significarent, adhibitis. Quo sane ritu inpeza illa, superstitionique addictissima gens innuere voluit, quanta cum animi promptitudine leges illas calamo Mercurii signatas complexura et ad ultimam nepotum seriem felici omine esset propagatura.

At vero nobis sacrorum antistibus in frontispicio anni hujus recentis, qui ritus quaeque consuetudo sequenda? Publium Virgilium Maronem latinorum poetarum facile principem historiae memoriae prodiderunt, cum Ennii vatis lucubrationes diligentius quam quispian alius rimaretur et ab alio quopiam quidnam faceret interrogatum, paucis respondisse, aurum ex obsoleto stercore quaerere. Pace vestra auditores praestantissimi, liceat mihi quoque ab ipsis Ethnicorum titivillitiis exemplum sed christiane expiatum et melioratum ad imitandum mutuari et cognoscere, ad cujus divi divaeque aram, novi huius anni strenam, votivam velut tabulam appendere debeam. Facessant hinc Aegyptii illi gentis sacrae carnifices cum

suo Mercurio, qui pietatem inpietate detinuerunt, sacraque profanis miscuerunt: en longe diviniior adest nobis Mercurius, aeternus ille aeterni Patris filius ante secula genitus Christus Jesus, a quo non solum leges ac litterae mutationibus subjectae fluxerint, sed etiam omnis bona donatio et quidquid uspiam boni venit nomini superne descendit; cui si Aegyptiorum illud, Dulcis est veritas, intonavimus, mox regio cum Psalte istud reponet

Nil caritate mutua fratrum, nihil

Est dulcius concordia.

Apprime vero. Illa enim Christum de coelo detraxit in terram; illam postea cum hominibus conversando coluit sanctissime; illam ceu discipulorum suorum thesseram nobisquoque commendatam esse voluit, imo vero jam jam ad Patrem migraturus immortale velut Testamento nobis legavit. Charitate ergo nos quoque constantissime colamus amici, ne crucis Christi habeamur inimici. Filius ille Dei, qui est ipissima charitas, non a nobis profana Mercurii sacra desiderat, non hieroglyphicum illud melle ficibusque constans embamma concupiscit, neque laetas epulantium voces haurire desiderat. Unicum est duntaxat, quod a nobis quotidie fieri inperat, ut sive edamus, sive bibamus, sive quid aliud faciamus, omnia in ejusdem gloriam faciamus, in super gratias quoque agamus et semper et de omnibus Deo Patri in nomine Domini Jesu Christi.

Qvemadmodum ergo patriarcha Noe cessantibus diluvii undis, ex annuae peregrinationis suae navigio egressus altare aedificavit; atque ex animantibus quadrupedibus volatilibusque gratum sospitatori Deo obtulit sacrificium: ad eundem nos quoque modum, postquam calamitatum nostrarum annum emensi, redemptionique nostrae per Christum acquisitae anno uno proximiores facti sumus, altare cordium nostrorum innocentia vitae purificemus, superque juvencos laborum nostrorum Domini prompti offeramus. Sed unde sacrificium hoc solenne commodius auspicari debeam, non invenio, quam si exspectatissimam praesentis temporis faciem, cum funesto anni superioris primordio comparavero: qui sane annus ita mirabilis, ita miserabilis fuerat, ut paucissimi hominum hanc auspicatam anni catastrophem fore speravissent. Etenim erat tempus, quando venerant non quidem profanae gentes in haereditatem Domini, sed gente quidem Hungari, religione vero magnam partem papicolae, qui una secum tam calamitosa advexerant tempora, ut cum Cicerone jure meritoque istud exclamasse poteramus: O tempora, o mores! Mer-

cenarii quippe milites in bona nostra accipitris in modum involverunt: possessiones nostras suas esse reputantes intemperanti ingluvio abliguriverunt; incolas omnis alias criminis expertes conviciis deturparunt, plagisque sanguine stillantibus mulctarunt, matronis pudicitiam deflorarunt, orthodoxiam nostram ministeriumque sacrum susque deque habuerunt, cumulum denique facinorum suorum blasphemia dictu horrenda terminarunt, constanter asserantes, sese tutelarem Hajdonum Deum secus Tibiscum arbori alligavisse, loco ut sese movere non amplius possit.

Vidisti Domine Deus enormia nebulonum facinora, audivisti blasphemia non ferenda, ideo arma sumsisti, illosque excidium nostri spirantes inanem velut fumum in aera difflavisti.

Agimus itaque ex intimis pectoris nostri fibris ingentes tibi gratias, quod temporis exacti lacrymas paterna benignitate abstergeris, annumque hunc noviter ingressum Patriae nostrae, ecclesiae, penetibusque nostris clementer illucescere volueris. Oramus te misericors Deus et Pater, corona hunc annum sincera inter regnicolas vicinosque nostros concordia, alma pace, pietateque non fucata animos eorum ita conjuge, ne distractis superiorum voluntatibus, regni quoque vires penitus dissolvantur. Fideles Ecclesiae tuae nutritos reges, principes, dynastas potenti tuceare dextera, dona eosdem prudentia mentis, valetudine corporis, affluentia fortunarum et tutissimo ab incursu hostium asylo. Excubitoribus quoque domus tuae eam largire gratiam, ut viribus integris omnem sublimitatem adversus cognitionem Dei sese extollentem subvertant, omnemque cogitationem ad obediendum Deo in captivitatem redigant. Faxis ut annonae annonam assequatur, penuria nostra omnigenis rebus affluent, vinoque torcularia nostra iterum atque iterum redundet. Denique sanctae quoque ministrorum tuorum congregationi dexter adesto, imo et praesto, os et mentem omnium nostrum ita derige, ut omnis nostra actio vergat ad sacro sancti nominis tui gloriam, omniumque hominum salutare emolumentum.

His peractis cives Lasztocienses et Bólyenses vocati, testati sunt a se utrisque candidatis vocationem institutam et bene contentos ministerio illorum. Tandem condidati sedere jussi, ad horam primam pomeridianam disputaverunt de traditionibus humanis papistarum. Opposuerunt R. Stephanus Thoronyai et Paulus Ibráni.

Ante ordinationem proposui ipsis hasce quaestiones sex;

Ha az predikátorságnak tisztít fel akarjátok-e venni mi tőlünk.

A predikátorságban mind halálíg állhatatosan megmaradtok-e.

Minden névvel nevezendő eretnekségeknek ellene mondotok-e.

Az istennek szent igéjét a helvéciai konfessionak és az Palatinatusi Catechismusnak magyarázatja szerint tanítjátok-e.

A Sakramentomokat, az keresztséget, az urnak szent vacsoráját a Chrisztus szerzése szerint szolgáltatjátok-e.

Mindezeket esküvéssel megkonfirmáltátok-e. Quibus promissis
1. Juratum. 2. Manus inposita per me Stephanum Caposi et R. Mathaeum Szepsi. 3. Praemonitio instituta, quam solennis orati clausit. Ordinati sunt tantum duo, Joannes Figedi ex rectoratu Redméczeni ad Lastóc et Petrus Nagy Halászi vacante in Vámosujfalu post rectoratum Nagy-Halásziensem ad Boly, qui hac conditione est assumptus, ut quamdiu catechismus domini Siderii hungaricum promta memoria non reddiderit, tamdiu et in sequentibus synodis respondentis munere fungatur.

Tandem taxa instituta Lasztocienses solverunt f. 6, pastor ipsorum f. 4. Bolyenses f. 3. pastor f. 2. Et sic itum est ad prandium in parochiam.

Actio pomeridiana in templo.

A pataki deákok az ecclesiát suplikációjuk által megtalálván azon instáltak, hogy az ecclesia találna módot az scholának megszindelezésében, mivel a régiségnek miatta a sindelezés annyira megavult, hogy az eső miatt könyvekben is kárt vallottak naponként; mivel a szarufák is megrothattak az ázás miatt és csak eldőlőlőn vagyon az sindelezet. Res: Az ecclesiának az tetszése, hogy ő nagyságát az Erdéli fejedelmet supplikációkkal requiráljuk s kérjük, hogy ő nagysága a scholához való kegyességétől indíttatván, ne engedje elromlani, hanem sindeleztesse meg, meddig mindenestől el nem romol: ha pedig ő nagysága késedelmeskednék és nem ellenzéné, az nevezetes közel való urakat és ur ember patronusokat kell megtalálni és az építésre kérni. Ha pedig sem egyik sem másik nem lejjend, az ecclesia a sajátjából conferáljon és építesse meg.

Basilus Tölczekit az interdiktumból az ecclesia hac conditione szabadította fel, hogy mivel minden excessusinak főoka az mód nélkül való részegsége, tehát hogy az excessusokat ennekutána praecaveálhassa, részegsége való bort ne igyék, hanem dilutummal éljen. Mert ha semel atqve iterum megrészegedik és megbizonyosodik, ezen büntetésben esik és megújásától is privaltatik.

Actiones secundi diei, qui fuit 9. Januarii.

Az kolbásia k, mivel az kozmai parochiát nem építették az Helmezi gyűlésnek deliberatuma szerint: mégis ex superabundanti Virágvasárnapig suspendálja az Ecclesia az executiót, várván addig építenek-e, nem e? Ha addig ugyan nem építenek, az Innep nélkül egyáltalában el lesznek.

Hotykán egy suspecta personat Sáfrány Mártonnét Pünkösöd másod napján az Pastor kiküldött az templomból, és az asszony kimentében hátra fordult és az pastort megszidalmazta, hamisnak mondotta. Vide R. in sequenti causa.

Izsépb en is hasonló állapotja vagyon az ministernek, Petróczi Pál nemesnek suspecta szolgálóját kiküldötte az pásztor templomból, melyért Petróczi fenyegette az pásztort, hogy az kalapot az fejében veri, annakfelette az pásztort hamisnak mondotta szemében. R. Az Izsépiek ez dolog felől az nemes vármegyét requirálják, holott az mi atyánkfiak közül is jelen legyen in proxima nobilium congregatione, consenior uram, Simándi, Iratosi, az izségi és hotykai minis-terekkel; mindeneknek előtte salutálván az nemes vármegyét ujesztendei üdvözléssel, annakutána Ispán uramot kérjék, hogy sem az hotykai asszonyt sem Petróczit büntetlen ne hadják.

Lasztócson egy harasztot Pap harasztjának hinak, mely régen pap erdeje volt, de most minden szabadon vágja, az ki nem restelli: ki kell keresni, szolgabíró t kell kikérni és inquirálni kell. R. Ez causat is az mi atyánkfiakra bizzuk, kik az nemes vármegyére deputáltattanak.

Chiörgön vagyon egy parochialis szőlő, melyet az incuria elparlagított, melyet Legenyei Fűrész Mihály parlagból kezdett feltörni és ez esztendő n is egy hordó bort termett, Fűrész Mihály az ecclesiától levelet kér reá, hogy hét esztendő elmulva az chiörgei pástornak decimát adjon belőle. R. Az hét esztendő után nem decimát, hanem quintát adjon, de igazán adja az pásztor jelenlétében mindaz szedéskor mind a szűrésekor. A szőlőt pedig ugy mívelje, hogy többé el ne parlaguljon; mert ha vagy el hadja pusztulni, avagy a quintat igazán meg nem adja, az ecclesiára kell a szőlőnek redeálni.

Ujhelyben Bari Tamás más ember feleségével elszökött volt, és egy néhány esztendő mulva Ujhelyben haza jővén az elébbi feleségéhez állott és vele lakik. Hartai Gábor uram minden dolga felől Simándi uramot edocealta és az ellene colligalt fassiokat is communicalta vele, azt mondván felőle, hogy csak el kellene az fejét üt ni. Most pedig Hartai uramat szolgálja és ecclesia követésre igéri

magát. R. Simándi uram, vagy valamelyik collega commonefaciálja, hogy az szolgát polgári büntetés alá adja, ha pedig nem cselekedti, instálni kell az nemes vármegyén, hogy az féle nilván való latrot megbüntessen condigne.

Martinus Szinai Vitányból, Szináról, Abaráról, Vilból fassiókat hozott volt az ecclesiá eleiben, melyeket maga hordozott, kérvén azon az ecclesiát, hogy ne vesse el előle. R. Az ecclesiá quibus rationibus mota lótt hozzája kedvetlenné, azok az ratiók most is fön vadnak. Az ecclesiá nem incomodál dolgában és nem tart ellent benne, akárhová menjen: de ebben az mi fraternitásunkban nem lehet köztünk lakása. Az fraternitás megintette, hogy az megöletett Martinus Ujhelyinét feleségül el ne vegye, és nagy obtestatióval arra ígérte magát, mondván, hogy neki nem kell.

Az ujlakiak azon törekedtek és instáltak, mivel az pásztor fizetése igen defalcáltatott, kérte azon az ecclesiát, hogy az mely szer Ujlakon mostan az mesternek fizet, az pástornak fizessen, és e contra az pásztor szeri az mesternek fizessen. R. Ha igazán szánakoznak az pásztoron, tehát azt az fél hordó avagy egy hordó bort, melylyel az mester szeriről többülhetne, az pásztor reditusá, communiter ő magok az két szerről adják azt meg; mivel az ecclesiá egyik kenyérét nem adja másnak.

Liszkán Egri Kata dolga. Jakab deák és Gergeli deák az ecclesiá előtt azon instált, hogy mivel Ispán uram cum delectis Liszkán conpositiót írott Farkas Mihály instantiájára Egri Katával és nem talált politica poenát, ecclesiá követésére méltónak ítélte Egri Katát, instálták, mondom, azon, hogy Egri Kata az maga ruhájában, maga székiből és nem vasárnap, hanem hétköznap kövessen ecclesiát. R. Mivel az ecclesiának nagy tekinteti vagyon az Ispán uramnak Egri Kata mellett való intercessios levelére, tetszett az ecclesiának, hogy ez az mód tartassék meg az ecclesiá követésében: hogy ámbátor az maga ruhájában kövesse, de az igen szurkos legyen, hogy gyászhoz hasonló legyen; azon az helyen álljon, ahol az több ecclesiá követők állanak; mivel a compositio levélben is criminalis causának és stuprumnak vagyon az nevezeti. Duc. 1.

Liszkán Chiabini Annát Szalacsi Mátyás gyermekágy fektében ezelőtt sok esztendővel elhadta hitetlenül, kinek azoltától fogva semmi gondját nem viselte. Tóth Ferenc oda járt a Liszka város levelével és az én testimoniálisommal, megesküdt s azt monddta, hogy az az Szalacsi már megházasodott és leány mátkája jegyben vagyon. Liberálta az asszonyt az ecclesiá. Thal. 1.

Bényén Kománcsi Vasil András egy elsőben Margitot elra-

gadta és valameddig élt is vele, annakutána kártyára vetette és kilencven pénzben egy deák az kártyán elnyerte, az asszony atyafiai nem engedték Margitot az deákkal elmenni, hanem ide mi felénk küldötték szolgálni; annak az dolognak vagyon tiz esztendeje. Jósa István Bényén bíró bizonytságot tött jámbor élete felől, és az mely bényei ember ebben az dologban oda fáradozott, az is bizonytságot tött felőle, hogy Vasil András megházasodott és gyermeke vagyon az mostani feleségétől. Liberata. f. 1.

Actio pomeridiana.

A z patkós csismát interdikáltam az ministereknek és az kadas mentét, hogy kiki tisztíhez illendő ruhában járjon.

A z pelejtei predikátorról inquirálni keil, ha az legyen-e, hogy ex cathedra akárkit is ebnek mond és az templomból kiüzi. Bacsói deák ezzel vádolta az pástort, melyért törvényt is kért az pástorra. Törvéynapot engedett az ecclesiá, melyben Joh. Kassai legyen a praeses és ugyan ő kegyelme prefigáljon törvényt napot is.

Franciscus Halászi vámosujfalusi pástor dolga, akarta, hogy annyi esztendeig való szenvedését az ecclesiá megtekintvén, liberálja, mivel most is a fejedelem asszonytól emanált novum cum gratiával kereste és törvényre akarta citálni, az holott pedig járt s költ az pástoroktól testimoniálist hozott, de azt az asszonyt nem találta, sőt hírét is nem hallotta. R. Vagyon kezében novum cum gratiája és elsőben az fejedelem asszony székén kell az dolognak ujra revideáltatni. Törvénye levén, vegye ki az adjudicátát, melylyel minden helyen persekválhassa. Az udvarbirót is szorgalmaztassa, mentől hamarabb tétessen törvényt. Ha kedves válasza leend Tokajból, az presbyteriomot gyűjtsem be, az revideálja az dolgot és absolválja, melyre a szent korona autoritást adott az presbyteriumnak. Intra temporis Ferenc uram az ecclesiának hozzá való jó akaratiával biztassa magát.

Zempléni Sondor Györgynét immár harmadik esztendeje, hogy férje elhadta, ki Cekei Jesó Andrásnéval Orsickal szökött el. Kereste Sándor István Erdélyben és Lengyelországban is. De sehol nem találta. Az asszonyt az ecclesiá liberalta. f. 3.

Szécsi Molnár Mihályt az felesége hitetlenül elhadta. A. Thálján mondják lenni, ott megtalálja chiak akarja. Prima instantia. D. 40.

Vitáni Szabó János Kovács István fia azt mondja, hogy Meszpesen részegségében vette el Bertók András leányát; de meg

bizonyosodott az tanuvalomásokból, hogy nem volt részeg. R. Szabó János hat esztendeig meg ne házasodhassék, az esztendőket eltelvén, az ecclesiá hirával legyen házassága. Az leányos ember politión keresse tisztességét. Juvenis solvit f. 3. Puella d. 40.

Tolcsvai Tusa Istvánné leányát eladta volt Czekén lakozó Vámos Tamásnak, kinek az tanubizonyságok szerint most is vagyon felesége. Az leányt az ecclesiá liberalta. f. 1. d. 50.

Garani Lukács István leányát Sofiát két esztendeje, hogy mátkája elhadta. Libera pronunciata f. 1. d. 50.

Páczeni Szabó Mihály feleségétől, Szőcs János leányától, azért akar elválni, mert romlott ember, az nemző testében sül vagyon, mely a helmeci gyűlésben is vizsgáltatott. R. Salamont Szalka Gáspárné tud sült gyógyítani. Az uraim közül némelyek orvosságot is mondtak, hogy hasznos az varju mogyorót enni, mikor az földből kiássák. Az isten ünijét megkell száraztani, törni, égetett bort faolajjal misceálván kell innia. d. 40.

Rozvádi Szabó Györgyöt nagypénteken három esztendeje felesége, hogy hitetlenül elhadta, eleget kereste, de sehol hírét is nem hallotta. R. Tarczalt Szepsi Mihály uram házánál megtalálja, ha neki kell. Mivel penig cigánság lehet az dologban, ha másszor előnkben jövend, ecclesiá büntetésében esik. d. 40.

Scholarum rectores solenniter admonui in fine synodi, ut in scholis stylum exerceant diligentissime, latino utantur sermone majores pariter et juniores, diligenter doceant grammaticam et syntaxim. Cantiones ad melodias antiquitus receptas decantent, neque in inusitatas depravent melodias, quod ut melius praestare possint, in schola unamquamque cantionem prius decantent, quam in templo rursus canant.

Ex pecunia divortiali in meam rationem cesserunt f. 13. de. 8.

(A fejedelemhez fogalmazott levél).

Illustrissimo ac Magnifico Domino Domino Georgio Rákoczi de Felső-Vadász, misericordis Dei Gratia regni Transylvaniae Principi, partium regni Hungariae Domino et Siculorum Comiti et patri patriae, Domino Domino nobis gratiosissimo.

Alázatos szolgálatunkat és az nagyságodnak boldogságos hosszú életejért Istenhez való buzgó könyörgésünket igérjük, mint kegyelmes urunknak és édes gondviselő atyánknak. Az békeségnek fejedel-

métől ezt az ujonnan felviradott esztendőnt kívánjuk nagyságodnak az elmúlt esztendőnél chiendesebbnek, békeségesbbnek és örvendetesebbnek lenni asszonyunkkal, nagyságod urfi fiaival ő nagyságokkal, sőt egész keresztyén udvara népével egyetemben.

Kegyelmes urunk mindeneknek előtte nagyságotól bocsánatot és az írásra bátorságot kérünk. Bocsánatot azért; ne ítélje nagyságod tisztünkhöz illetlennek lenni az ecelésiának fájdalmas sebeinek mostani tapogatását. Bátorságot azért kívánunk, nagyságod ne zárolja be alázatos esedezésünk előtt régi kegyelmességének ajtaját, hanem legyen szabados könyörgésünk. Mert jóllehet a gazdag kegyelmű Isten régi honnyából, mint szintén Ábrahám pátriárkát, kimozdította nagyságodat és más országnak fejedelmévé szentelte, mindazonáltal a szent Isten után mostan is csak nagyságodra néznek kiváltékeppen szemeink. Annakokáért az nagyságod kegyelmességében bizván az pataki scholának mostani rongyosságában nagyságotól méltán kívánunk méltó gyógyítást, ki az régiség miatt és az sindelezésnek egyszeris másszor is lehullása miatt, csak közel vagyon utolsó romlásához; mivel immár a deákoknak is nagy része az csorgás miatt szárazban is benne nem lakhatik. Az scholára való gondviselésre úgy vagyon majd minden gyűlésünkben szorgalmaztat a deákság: de mindennél inkább az én inspectorságom és predikatori tisztünk ugyan kényszerít, hogy az mely anyáknak kebelében az tisztességes tudományokban nevedtünk, annak ruházatjára vigyázzunk és elromlásának, az mint tőlünk lehet, ellene álljunk. Minekokaért nagyságodnak alázatosan könyörgünk, méltóztassék nagyságod kegyes indulatjából az scholát megsindeleztetni, minekelőtte mindenestől az szarufáival együtt leszakadjon, mely nagyságodnak csak legkisebb parancsolatja által is végben megyen. Ha pedig nagyságod scholához való kegyes akaratját mostanában tovább halasztja, nagyságod ne ellenezze, ha országunknak keresztyén tagjait ezen dolog felől supplikationkkal requiráljuk, hogy vigyázatlanságunk miatt az deákság az scholának alkalmatlanságát látván meg ne oszoljon és mi is gonoszul ne haljunk miatta. Mert kegyelmes urunk úgy beszélgettünk magunk közt, hogyha az ecelésiának dajkái, kikre Isten annak gondjaviselését birta, késedesmeskednek ilyen közönséges haszonra tartozó dologban, az utolsó szükség arra kéntelenít bennünket, hogy erőnk fölött is magunkat és avagy csak gyikénnyel is megköttessük, avagy ha annyi collectank lehet, ugyan meg is sindeleztessük. Csak erről lehetik nagyságodat alázatos írásunk által megtalálnunk. Nagyságotól mint kegyelmes urunktól mennél hamarabb kegyelmes választ várunk. Az kegyelmes ur Isten, ki nagyságodat az tengerhez hasonló

sok háboruk után méltóságos fejedelmének székében beültette, fejedelemségét állandóvá tegye, adja nagyságodnak az ország gubernálására való bölcsességét Salamonnak, életét jó szerencsével koronázza, egy esztendejét ezerré terjeszsze és minden ellensége ellen nevezetes győzelmekkel megáldja és megerősít. Költ az ecclesiának Ujlakon való közönséges gyűlésében 7 januarii 1632.

Stephanus P. Miscolcinus senior et tota fraternitas dioeceseos Zempleniensis. (A zempléni refor. egyházmegye jegyzőkönyve 1. Tom. pag. 147—154).

Lássuk curiositásból az esperesi jövedelem némely forrásait.

„Honoraria mihi seniori oblata“. Anno 1632. Relicta Matthiae Gomba, post decisionem causae neptis suae Michaelis Farkas conjugis, donavit domi meae tres ducatos.

Eodem anno nobiles Casuienses ut prospicerem de idoneo pastore thal. 1.

Andreas Lehnárd Kis-Thoroniensis, ut a nequam desertrice conjugio sua immunitatem habere posset 4. junii in visitatione thoroniensi thal. 1. Rursus in partiali Szőlöskeiensi 16. septembris thal. 1. Tertio versus anno 1633 26. januarii Lisca thal. 1.

1633 10. septembris Kolbasienses, ut prospicerem aut consentirem cum Kosmaiensibus aut peculiarem darem pastorem thal. 1.

14. septembris Kis-Thoroniensis Andreas Lehnárd in synodo Galsécsiensi dedit thal. 1.

Gombáné pro pueris duo cochlearia argentea.

Stephanus Ötvös ibidem, ut consilio meo juvarem domiductionem sponsae suae ante ferias Adventus, exiguum cochleare argenteum pro puero. 1634. Casuienses pastorem petentes obtulerunt polturos quinquaginta.

20 junii nobilis Gaspar Besenyei Miglésziensis in causa desertricis uxoris thal. 1. 1634. 23 julii Comitissa Domina Alagiána in negotio uxoris Pauli Chismadia thal. 3.

7. septembris Eadem Domina Alagiána per provisorem Pácsiensem duc. 3.

1642. 19. aprilis Casuienses ut de pastore prospicerem, miserunt per legatum suum th. 1.

1642. Conjux Andreas Lehnárd Kis-Thoroniensis thal. 1. dono misit (A zempléni református egyházm. jegyzők 1 Tom. p. 60—61.)

Közli Hegedűs László.

A FELSŐ SZELII ÁG. VALL. ELFOGLALT, TEMPLOM ÜGYÉBEN 1721. april 2-án, TETT VIZSGÁLAT.

Anno 1721. die 2 aprilis. Infrascriptus recognosco per praesentes. Quod ad instantiam, iurique et aequitati consonam egregiorum nobilium, aequae et ignobilium, augustanae et helveticae confessioni addictorum, in comitatu posoniensi degentium, petitionem; per spectabilem ac generosam dominum magistrum, Franciscum Szluha de Iklad; excellentium domini domini comitis regni Hungariae palatini protonotarium; penes gratiosum praetitulati domini domini comitis palatini praeceptorium compulsoriale mandatum, generaliter exmissus existens; in et ad faciem possessionis Felső Szeli, comitatu posoniensi existentis, accedendo; hancce, uti sequitur, pro parte modofatae possessionis Felső Szeli, comitatuque dicto posoniensi sitae, incolarum augustanae confessionis sequatium, ad subsequencia De eo Utri pergerim testium inquisitionem. Cujus quidem De eo Utri series haec est.

De eo utrum?

Primo. Tudja-e, hallotta-e a tanu, mikoron s kik által felsőszeli templom építettett?

Secundo. Tudja-e a tanú s emlékezetitől fogva emlékezik-e? mikoron s micsoda időben azon helységben a templom evangelikusoktól minden háborgatás nélkül birattatván, predikátor is szabadon tartott-e?

Tertio. Tudja-e, hallotta-e a tanú, az időben katholikusoknak magános templomjok vala-e? s micsoda helen?

Quarto. Tudja-e, hallotta-e a tanú, mikoron, kik által és miképpen azon helységből evangelikusok predikátora kihajtatván a templom is el vétetődött légyen?

Quinto. Tudja-e, hallotta-e a tanú, ezen helységnek lakosi, valami úttal, mikoron s ki által római hitre való térésre kinszerítették-e?

Sexto. Tudja-e, hallotta-e a tanú más helységekben isteni szolgálatokra menni akaró lakosok valami, minemű s kitől rendeltetett büntetés alatt tiltattak-e?

Septimo. Tudja-e, hallotta-e a tanú, búcsúkra s más efféle ceremóniákra és processiókra itt lévő lakosok, valami, minemű s kitől rendeltetett büntetés alatt menni kinszerítették-e?

Octava. Tudja-e, hallotta-e a tanu, a házasulandók, esköttetésnek, vagyis körösztlésnek idején, az füldes ur vagy plebanus által,

hitben változást szenvedni kintelenítették-e? avagy rajtok, kik gyónni nem akartak, plebanus által, több, mint pápistákon, mennyi, kitől s ki parancsolatjából rendeltetett, megesküttetésért való fizetés vétetődött-e?

N o n o. Tudja-e, hallotta-e a tanú, utolsó betegségben levő lakosok erővel meggyóntatattak-e, avagy gyónás nélkül e világból ki mulván, több s nagyobb, mint a katolikusok, mennyi, miúltá s kitől rendeltetett fizetésért plebanus által temettetek-e?

Rescitae porro veritatis series sequitur in haec verba.

Primus fatens, providus Albertus Szombath, in jam fata possessione Fölső Szeli, comitatuque dicto posoniensi sita, degens et illustrissimi comitis Josephi Esterházy subditus; lutheranus; annorum circiter 74. talem super praemissis fecisset atque praestitisset recognitionem. Ad primum. Nyilván hallotta számtalanszor a tanú, régi öreg emberektől, hogy még Thurzó familia, ugy mint földes ur által építtetett. Ad secundum. Tudja nyilván s jól emlékezik a tanú, hogy egész Ujvár vételiig szabadon a templomot birták, sőt maga a tanu három predikátort benne ért, a kik azon ideig szabadon benne laktanak. Ad tertium. Tudja nyilván a tanú, hogy akkoron katolikusoknak semmi templomjok sem vala. Ad quartum. Tudja nyilván s jól emlékezik a tanú, hogy azon említett Thurzó familiának való dificiálása után, a midűn ezen jószágot szegén Eszterházy Miklós-nak császár kegyelmes urunk ő felsége conferálta, ő általa küldetett maga katonái által akkorbeli predikátort kihajtatván, a templomot erőszakkal és hatalmasul el foglalta; és leges leg először Ördögh Mátyás nevű plebánust, a predikátornak lakó helire szállétotta; de azután Rákóczy háborúja interveniálván, ismét a templomjok vissza adatott evangélikusoknak; az melyet két három esztendeig birván, ujonnan méltóságos gróf, mostani földes ur által, császár kegyelmes parancsolatja mellett, a predikátor ki hajtatván, a templom is vissza vétetődött. Ad quintum. Tudja nyilván a tanu, s jól emlékezik, mikoron leg először Eszterházy Miklós gróf ur ő nagysága által ezen templom el vétetődött; akkoron mindjára erővel és erőszakkal pápistákká lenni kényszerítették a lakosok; most immár semmiképen nem; mert maga a mostani gróf földes ur nem engedi, nem is kívánja, hogy olyan erőltetéssel háborgattassanak; és a kinek magának kedve vagyon, csak az pápistává legyen. Ad sextum. Nem tudja nem is hallota a tanú, hogy valaki valaha tiltatott volna; hanem valakinek tetszett, mindenkoron szabadon el mehetett. Ad septimum. Soha nem hallotta. Ad octavum. Nem tudja, nem is hallotta a tanu;

hogy valaki házasságnak idején hitben változást szenvedett volna; hanem azt tudja nyilván, hogy az el mult farsangon egy házasuló legény, hogy pápistává nem lett, meg sem esköttetett a plebanustúl, hanem jegyesétül el válni kintelenítettett. Ad nonum. Nem tudja nyilván a tanu, hogy valaki erővel kintelenítettett volna lenni pápistává; hanem azt tudja bizonyosan, hogy meg van erősen hagyva a plébánus uramtúl, valaki beteg, mindjártást értésére adja, had leg alább imádkozhassék vele, az mint hogy mindétég imádságra el kell híni; és akoron is, a ki egy átaljában meg gyónni nem akar, meg sem gyónik. Tudja tovább azt is: hogy a midűn két jövevön ember, magok betegségét plébánus urnak tudtára nem adták s ugy gyónás és imádság nélkül meg holtak volna, plébánus uram által még csak temetőben sem el temettetni engedtetek, hanem csak kin a mezűben, gyűpűn, egy feszőlet alatt temettettek.

Secundus fatens, providus Andreas Mészáros, praedictae possessionis incola et subditus; lutheranus; annorum circiter 70, juramento adstrictus fassus est. Ad primum nihil. Ad secundum; Tudja nyilván a tanu, hogy török háború előtt lutheranusoké volt sőt maga is egy lutheranus predicátort benne ért, a ki szabadon ott lakott és isteni szolgálatokat végben vitte. Ad tertium, quartum et quintum ut primus. Ad sextum. Tudja a tanu; hogy az előbbeni urtul tiltattak 12 forint büntetés alatt és a kit rajta kapták, meg is vették azon büntetést. De mostanában nem; hanem valaki akarja, szabadon el mehet. Ad septimum nihil. Ad octavum. Hallotta nyilván a tanú, hogy most olyan parancsolat adatott a plebánusnak; hogy ha csak egyenlő hitben nem lesznek a házasulandók, ne is eskötteessenek meg. Tudja azt is, hogy az el mult farsangon egy legény meg akarván házasodni, hogy pápistává nem lett, meg sem esköttetett. Ad nonum. Tudja nyilván a tanu, hogy gyónás nélkül meg holt lutheránus embereket nagyobb fizetésért temeti plebánus ur, mint a pápistákat.

Tertius fatens, providus Joannes Nagy, in eadem possessione degens et subditus; catholicus; annorum circiter 50; vigore juramenti fassus est. Ad primum nihil. Ad secundum. Tudja, hogy az el mult kurucz világban egy ideig az övék volt, és a Pusztafedémesen most levő predikátor lakott ebben a helységben. Annak előtte kié lett légyen, nem tudja. Ad tertium nihil. Ad quartum. Tudja nyilván és érte a tanu; miképpen az el mult kurucz háború után a mostani földes ur tisztjei, felséges császár parancsolatja mellett, egy compánia némettel ide jöven, el hajtották a predikátort és templomot vissza véven, Tapolcsány nevű plebánust heliben helhezttettek.

Ad quintum nihil. Ad sextum. Tudja a tanú, hogy egyszer ki hirdette volt a plebanus, senki 12. forint büntetés alatt Pusztafedemesre el ne menjen. De mostanában immár szabadon járhatnak. Ad septimum. Tudja a tanu, hogy még méltóságos grófné élt, mindenkoron kintelenek voltak el menni büntetés alatt Szent Haraszt nevű kápolnában búcsúra; de ez úttátul nem. Ad octavum. Tudja nyilván a tanu, hogy mostanság egy pápista embertül származott leány lutheránussá Pusztafedemesen lévén, egy lutheránus legénhez firhez akarván menni, plebánus uramtúl arra szóval kinszeréttetett ugyan, hogy pápistává legyen urával egyött, a kik midűn nem akartak volna meg gyónni, elválasztattak. Ad nonum ut primus.

Quartus fatens., nobilis Emericus Szombath, in saepefata possessione residens; lutheranus; annorum circiter 57, post juramentum fassus est. Ad primum ut primus. Ad secundum ut immediate praecedens. Ad tertium nihil. Ad quartum. Hallotta számtalanszor maga édes atyjátul, hogy mikoron Eszterházy Miklós gróf ur ő nagysága ehez a jószághoz, felséges császár collatiója mellett jutott volna; akkoron nem csak a templomot hatalmasan el vétette és Ördögh Mátyás nevű plébánus. uramot szállíttatott; hanem még a lakosokat is erővel, rabsággal, marhájok el hajtásával s külömb külömbféle sanyargatásokkal pápista hitre hajtott. Ad quintum. Nem tudja nem is emlékezik a tanu; hogy az ő idejében valami kemény úttal pápistákká lenni kinszeréttették volna a lakosokat; hanem sokszor szép szóval plebanus ur inti őket, térjenek meg. Ad sextum, nihil. Ad septimum. Tudja nyilván a tanu, hogy még az öreg grófné életében, mindenkor büntetés alatt Szent-Haraszt nevű, sentei hegyen épéttetett templomba menni kinszeréttettek. Ad octavum Tudja nyilván a tanú; hogy a házasulandók, ha külömb hitben vannak, meg nem esköttetnek; de ha egyenlő hitűek, ha lutheranusok is, meg esköttetnek. Ad nonum nihil.

Quinta fatens. Elisabetha Bór, providi condam Gregorii Sós, relieta vidua; in toties repetita possessione Felső Szeli degens; catholica; annorum circiter 57, praevio praescito juramento fassa est. Ad primum nihil. Ad secundum. Nem érte a tanú, mert más helységekben lakott annak előtte; hanem tudja, hogy kurucz háborúban birták. Ad tertium nihil. Ad quartum, quintum et sextum nihil. Ad septimum. Hallotta hogy még az öreg grófnénak életében, Szent Haraszt nevű templomban büntetés alatt búcsúra mentek. De az últa nem. Ad octavum et nonum nihil.

Sextus testis, providus Joannes Tót, in possessione Vezekény, comitatu aequae posoniensi sita, deges et excellentissimi ac illus

trissimi domini comitis Francisci Eszterházy subditus; catholicus annorum circiter 70, juratus et examinatus fassus est. A primum nihil. A secundum. Tudja nyilván, hogy Ujvár vétele előtt három esztendőnek előtte, mind lutheránnsoké volt; sőt maga is egy lutheranus predikátort emlét benne. Ad tertium nihil. Ad quartum ut primus. Ad quintum. Tudja nyilván s jól emlékezik a tanú, hogy ugyan akkoron a falusiakra a füldes ur katonákat ki küldvén, majd marhájokat el szedvén, már magokat erős rabságban vitetvén, mind ott tartotta, méglen erővel pápistává nem löttének. Ad sextum nihil. Ad septimum ut tertius. Ad octavum. Hallotta nyilván a tanú köz emberektől, hogy igen is vagy meg gyónni, vagy több fizetést plebánusnak adni, az olyatén személyek, kintelenéttettek. Sőt azt is hallotta nyilván, hogy ez el mult farsangon egy lutheránus legény házasodni akarván s magának oly személyt el jegyzvén, a kinek az atyja pápista ember volt, maga pediglen Pusztafedemesen lutheránus hitre állott, meg sem esködtetett; hanem egynek a másiktól el válni költetett. Ad nonum. Tudja s hallotta a tanu más köz emberektől, hogy igen is annyi bűl kinszeréttettek, a midűn mindenkoron az olyan betegségben lévő lutheranus emberekhez imádságra, kedvek ellen is, el menvén, némelyeket meg is gyóntatott. Noha nem tudja a tanú: az olyatén gyóntatások erőszakkal estenek-e vagy sem?

Septimus fatens, providus Mathias Zajác, modo fatae possessionis Vezekény incola; et praetitulati domini comitis Francisci Eszterházy subditus; catholicus; annorum circiter 64. juramento adstrictus recognovit. Ad primum nihil. Ad secundum. Tudja s még maga ipátúl is nyilván hallotta, hogy mindenkoron lutheránusoké lett volna és a vezekéniek is oda predikációra jártak, méglem magok falujában egy sövény szentegyházat csináltak. Ad tertium nihil. Ad quartum. Hallotta számtalanszor, hogy erőszakkal s hatalmasan vétetődött el légyen; ki parancsolatjából, nem tudja. Ad quintum. nihil. Ad sextum. Hallotta köz emberektől, egynehány esztendőnek előtte, hogy igenis szóval tiltattak. Ki által s micsoda büntetés alatt, nem tudja. Ad septimum ut tertius. Ad octavum ut immediate praecedens, cum addito: sőt tudja s hallotta a tanú; hogy az olyan személyek még el sem akartattak temettetni, valameddig több fizetést, a kitől meg lehetett, meg nem adták. Azt is tudja nyilván a tanu, hogy mikoron két lutheránus szegény emberekhez a plébánus ur el ment volna s ők meg gyónni nem akartak, még el sem temettettek a temetőben; hanem csak más szegény emberek által, minden harangozás nélkül, gyöpre, egy feszőlet alá ki vitettek s ott temettettek.

Octavus fatens, nobilis Joannes Urban, in praedicta pos-

sessione Vezekény residens; lutheranus; annorum circiter 90, praemisso juramento fassus est. Ad primum. Hallotta száma nélkül, hogy a fundamentumból is lutheranusok építettek. Ad secundum, tertium et quartum ut primus. Ad quintum nihil. Ad sextum. Tudja nyilván s hallotta a tanu, hogy plebánus ur által nagyon tiltattak: senki más helre predikációra vagy más isteni szolgálatokra el menni ne merészeljen. De vétetődött-e valaha valakin valami büntetés, nem hallotta. Ad septimum et octavum nihil. Ad nonum. Hallotta nyilván a tanu, hogy némelyek meg gyónni kinszerítették a plebánustól és keményen parancsoltatott a plébánus uramtól, hogy ki ki betegekről tudósítsa, tudhasson nekik provideálni; sőt tudja nyilván a tanu, mikoron két kálvinista ember gyónás nélkül meg holt, el sem temettetett temetőben, hanem csak kint mezőben levő fészőlet alatt.

Super qua, praevis peracta mentionatorum testium attestazione praesentes literas propria singrapha et sigillo meis roboratas, extradedi testimoniales. Datum in possessione Kossuth, comitatu aeque posoniensi sita, die 6. aprilis anno domini 1721. suprascripto

Stephanus Debreczeny, inclytae tabulae regiae judicariae juratus notarius.

m. p.

(P. H.)

(Eredetiből a pozsonyi ev. lyceum könyvtárában)

közli Garády.

Báró Mesko Jakab jóslatai (separatum votum) a vallás tanítói kar célosabb elrendelése, a nevelés lelkesebb előmozdítása és a nemzeti édes nyelv kimívelése tárgyaira nézve 1832. esztendőben *).

Tekintetes Karok és Rendek! Magyar hazám belső és külső tekintete ujjá születésének, hazafui kötelességem szentségének, szü-

*) Közöljük e jóslatot, mint a „separatum votum” itt nevezve van, nem egyéb mint eszméletörténeli érdekből, hogy lássék, minő gondolatok is foglalkodtak egykor a megyei élet embereit. Emlékezzünk azon egyetemes hatásra, melyet e külön szavazat ezelőtt 50—52 évvel a közönségre gyakorlott. Ifjú emberek kapva kapták, írva írták le maguknak, mint ritkaságot, rendkívüliséget. Ilyen másolatból közöljük mi is ez iratot; vajha híven adhatnék szerinte a maga idejében roppant keletű okmányt, mint egyik adatát az eszmék — és irály — történetének.

Szerk.

löttem jó megyém bizodalma hálás tiszteletének érzelmével eltelve, függesztettem figyelmemet azon roppant tárgyra, melynek országosan kívánt szerencsésebb jövődjé s a kor lelkéhez illő kimívelése dolgában méltóztattak ezen tekintetes Abauj vármegye rendei engemet is kegyesen kinevezni, s bátor a sors setét hatalma, mely a legszive-sebb szándékot is gyakran felforgatja, azon kedves alkalmatosságtól, hogy az e tárgyban közelebb mult szent Jakab hava 19-kén Jászón összeült fényes biztosságnak bölcseséggel teljes tanácskozásiban személyesen is részt vehettem volna, véletlenül megfosztott: magyar lélekkel érezvén mindazonáltal, hogy az igaz magyarnak akkor, midőn a magyar boldogságnak lehető tetőpontjára való felvitele forog fel, semmi akadály, semmi helyzet mentségére nem lehet; hazafiui szent kötelességem határozott annakokáért engemet is arra, hogy ezen országos nagy tárgyban ezennel előterjesztett észrevételeimet, a Tekintetes Nemes Vármegyének írásban nyujtsam be, oly nyájas bizodalommal tápláltatván, hogy ezt azon esetre, ha netalán a többség hazafiui kinézéseivel minden részben egybenhangzónak nem tekintődne, legalább mint elvált jóslatot (*separatum votumot*) kegyesen elfogadni méltóztatik.

Az igazság, a teremtőtől felszentelt örök igazság az a mennyei talpkő, melyen lehet egyedül csak a trónus dicsőségét, a nemzetek rendíthetetlen bátorságát felállítani; ez a mennyei forrás, melyből az egész státusi alkotmánynak nyugodalma és boldogsága áldásképen szivárog le az igaz alapra állíttatott igazságos hazának minden tagjaira; mert minden országos s nemzeti gyülekezetek célja a nemzeti törzsökös szabadságnak feltartása, a tartott javak minél kisebb terhekkel biztosságban s gyönyörűségben lévő elhasználása. Azoknak ez vagy más által lévő elvonásától, megcsökkenésétől való megőrzése, és az egyenetlenségből avagy különböztetésből származott igazságtalanságok eltávoztatására, ezen valóságos emberi boldogságnak előmozdítására való törekedés, a mult és jelenléti rendszabásokat az évkor közvéleményeihez s a környüállásokhoz változtatni és alkalmaztatni javallatos, sőt szükséges, hogy az irányzott cél nem csak elértessen, de állandó lehessen, melynek folytában úgy reménylem és vélekedem, hogy midőn az 17⁹⁰/₉₁-dik esztendőben rendelt első országos deputatiók, vagy annak rendiben utóbb ujabban kiküldetett érdemes ország tagjai 1827-dik esztendőben munkálódtak, az ország törvényes rendszabásait vizsgálták, és javallataikkal az ősihez ragaszkodván a szent István vagy szent László és Kálmán királyoknak az emberi díszes szabadságnak és nyílt hűségnek dísztelenségére szolgált azon évjét, melyben a tüzes vas és forró viz foganatjához ragasz-

kodó és azon építkező vakság és boszorkányok megégettetés szokása divatba valának, visszaállítani nem óhajtották, sem az újításokkal és változtatás kívánságokkal rosszabbat a réginél s mostani zavartnál eszközölni meghatalmazva nem valának. Előre bocsátván ezen alázatos észrevételeimet, a legtisztább erkölcsnek ezen szempontjából bátor vagyok az országos biztosságnak az egyházi és tudományos dolgokban tett javallatját tekinteni s ahoz mérsékelve kívánnám, ha talán nem minden részben tökéletes, de bizonyosan jó és hazafiui szívből eredett alázatos vélekedésemet előterjeszteni.

Elsőben is tehát az országos biztosság által felvett rendhez képest a szerzetesek visszaállításának célját vizsgálni.

Örökre üdvözölt légyen azon rendkívül való isteni kegyelem, mely a legközelebb elenyészett évezredben a keresztyéni felvilágosodás mennyei sugárait, a legalacsonyabb bálványozás közepette, az eltévedt emberiségre felvirasztotta; áldottak legyenek azon szegény halászoknak és vámosoknak hamvai, kik isteni elrendeléseknél fogva a hamis Zeűsz olympussa ellen, a legirtóztatóbb zivatarok piacára merészen kiállani merészek valának: adasson méltó hála és tisztelet a szent egyház mind azon tagjainak is, kik a barátságtalan Scythia, a kopár Caucasus sivatagiról által rajzott vad nemzetek vastag ködén keresztül az égi világosság reszkető sugárait felfedni, őket a legirtóztatóbb barbarizmusból a legszentebb oltárhoz vezetni lanthatatlan buzgósággal törekedtek; de meg kell más részről azon egyenességgel, a melylyel az emberiség jussainak tartozunk, esmérni azt is, hogy a szerzetesek számos rendjei a lelki sötétség azon századiból, midőn még a világ szelidebb jövődőinek ágazatai komor zavarba heverték, egymáson feselvén ki, s hatalmasan elszaporodván, az eredeti erány szentségtől annyira eltávoztak, hogy ön érdeksejkebe végre a szelid keresztyénségnek fegyvert kellett kötni. Borzasztók az évrázatok, rettenetesek azon vöröfördők és zivatarok, melyeknek az igazságos egeket megható párolgásai végre jó hazánkban nem egy hirtelenkedő, nem egy újítás kórságában szenvedő fiát, de egy csendes, egy ájtatos és istenes asszonyát, ama dicső emlékeztű Mária Therezíát határozták azon bátor és lanthatatlan nagy lépésre, mely szerint az erkölcsök megoltalmazása, a legszentebb hitnek mennyei tisztaságába való megtartása tekintetéből, elsőben is a szerzeteseknek ama legmerészebb s legvakabban rajoskodó rendét, a józsuitákat, a magyar láthatárról (horizonról) azon semmiségbe, melyet megérdemlett, seprette le: minekutána azonba néhány klastorok, néhány szerzetesek ezen pallérozottabb magyar századba itt s ott még most is fenn állanak, s minekutána az országos biztosság kiküldöttsé-

gének célja s elrendeltetése ellen azon kérdést: vallyon azok a keresztényi felvilágosodás, az erkölcsök, az hazafiui kötelességek művelésére, a kor lelkéhez képest továbbá szükségesek-e? egészen elmelőzte volna, alázatos vélekedésem szerint elkerülhetetlenül szükség léssen a következő országgyűlését figyelmetessé tenni az iránt, hogy azon szerzetesek, melyekről az országos biztosság az egyházi tisztess rendnek, mint az ország első státusának, talán nem nagy dicsőségére koldusok nevezete alatt emlékezik, a szent hit tisztaságára, a kereszttyén felvilágosodás oltárára, az hazai szeretet gyarapítására, a mint a köztapasztalás mutatja, oly kevésé alkalmatosok, s abban oly keveset is foglalatoskodnak, hogy az ezen ép kéz láb koldusok megmaradásából reménylhető egyházi és polgári hasznokat a közfelvilágosodásra, és a közszegénységre háramló károkkal sulyegyenbe (aequilibriumba) tenni alig lehet, így látjuk ezeket a hajdani homályos századoknak maradványit a nálok sorvadozó latán nyelvvel és néhány szent ködbe borongó könyvekkel az igaz tudomány és pallerozódás pályáján szomorú s közrészvételtre méltó képpel vándorlani; így látjuk benne az ép kéz láb hazafiakat a szemérmetességet levetkezni s koldusbottal az a nélkül is földhöz ragadt szegénység közé kiindulni, s tőlök az egy innepi liba vagy bárány pecsenyéjeket is az alázatosság, az ajtatosság nevében elhajtani, midőn Európának miveltebb tartományi fontos politikai okoknál és hasznoknál fogva a valóságos csontkák és bénák házaló koldusaiktól is meg vagynak oltalmaztatva, mi lenne illendőbb ezen jó, a koldusoknál, a klastromi szent veszteglésnél még sokkal több jobbat is tehető hazánk fiaival cselekedni: a Tekintetes Karok és Rendek bölcs ítéléte alá terjesztem.

Az alatt pedig ezen koldus szerzetesektől egy kevésé eltávolván, ha az ellenkező poluson a jószágos szerzetes urakat gazdag palotáikban felkeresem, meg kell esmérnem, hogy ezeknél több műveltséget, s a tudományok széles pályáján gazdagabb eredményeket lehet ugyan találni; de annál inkább sajnálni kell, hogy a hazának ezen sokkal jobb jövőre érdemes tagjai a néma falak árnyékában nem kevés homályban közhaszon nélkül így olyan élet nemében, melyre a tárgy szentsége tekintetéből fátyolt borítani kívánok, kéntelenek el-sorvadni.

Ezen két rendbeli szerzeteseknek további megtartását egyedül csak azon egy ok ajánlhatná tehát, hogy jó hazánk reménytele sarjadéki nevelése nagy részben ezeknek kezeikre vagyon bízva; a kincs nagy, a bizodalom véghetetlen, de vajjon alkalmas kezekbe van-e az evedző, fontosabb kérdés; mert ha igaz az, hogy a nevelőnek a hazai és polgári kötelességek sulyaitól elvont édes atyá-

nak helyét kell kipótolni: úgy igaz az is, hogy az isteni kéz által egyedül csak az atyák sziveikbe felgyújtott atya érzéssel kell nekik azokat az életbe legfontosabb kötelességeket, melyekre az haza, a közbizodalom szólította fel, bétölteni. A nevelőnek mint atyának kell ismerni a haza boldogságát, atyai szívében mélyen kell feküdni annak, midőn már ma nem annyira a föld termékenységtől, nem a szerencsés éghajlattól, nem az áldással gazdag vagy mostoha idők folyamatától függ az haza boldogsága, hanem egyedül a hazának nyílt eszü polgáritól, a kik azt lakják. A világ minden ingerményivel teljes Ceylon, a gazdag Arábia, a természetnek egyik polusától a másikig eláradt ajándéka, a célarányos nevelésü s talentommal gazdag hazának minden szükségeit egyaránt pótolja, nem az erő, nem a pénz, nem a honny zsirja és aranya, csak az ész, az Istennek ama legfelségesebb ajándéka, az ész az egyedül, mely a nemzetnek legnagyobb kincsét teszi. Ezen nagy és felséges kincsnek nevelése s pallérozása tehát minden lelkes hazafinak legnemesebb figyelmét érdemli, a bölesebből kipattant kisdud polgároknak csak egy-néhány latot nyomó drága agyvelejénél kell azt kezdeni. Jó hazánk ezen nagy munkáját mi a szerzetes barátokra, egy részbe a koldus, más részbe a gazdag papokra bizzuk, azokra, a kik az édes atyai legkedvesebb érzelmeiket nem ismerik, az hazára nézve a legfontosabb kötelességeket levetkezik, a teremőnek a teremtéssel együtt megszabott azon nagy törvényt: „és szaporodjatok“ elesküszik, magokat egy szelidebb lelki jövődőnek szentelik, és így a hazának a siron inneni boldogsága sem körökbe, sem szivekbe nem fekszik; de a szó teljes erejében nem is fekhetik; mert vélek a haza meghal; kik továbbá azon honntul, a hol laknak, míg egymás főnek, egy más státusnak, egy sokkal különböző érdekének tagjai lévén, a reájok bizott nevelés nagy kormányát szüntelen ellenkező szelek között vezérlik: mi csuda, ha honni nevelésünk s boldogságunk lehető tetőpontjára való vitelében századokkal hátrább késünk!

És így tehát a mi a szerzeteseknek vissza helyheztetett rendeit illeti: jóllehet azoknak visszatétele a Státusok és Rendek hajdani kívánságihoz képest eszközöltetett, óhajtható volna azonban az előre bocsájtattakból, és szent azon kifejezés valósága tekintetéből pag. act. Deputat. in Eccles. „quod sint conventus et monasteria supervacanea“, hogy ezek ujabban eltörültesse, mely által a többi szabadabb lábon álló papi társaiktól lévő megvettetések botrányozása el mellőztetődjön; az haza valóságos boldogságát eszközölő jó nevelés és pallérozódás pedig a jobb izlésű nevelést nem vettektől

és így neveletlenektől, a nélkül is csak psalmusok pergettetésében való gyakorlással lett megkülönböztettek által, a butaságnak és balnevelésnek eszközözendő terjesztésével ne hátráltasson s meg ne akadályoztasson, hogy az hazának a puhaság élelem módjától elragadott, egyébként hasznokat hajtható tagok visszaadattatnának; hogy végre a némelyek kezeinél levő gazdagságok az emberi társaságnak jobb és hasznosabb intézeteire fordíthatódnának, nem csak kívánatos de szükséges is; mert e szerint az országra és lakosaira a nevelés hasznos előmozdítása végett semmi köz vagy új teher nem háramlana, a szerzetesekre pedig az iskolák tanítása, a nevelés miatt többé szükség nem lenne; a némelyek felügyelésére bizott tárházak helyett pedig egyéb országos irományoknak példányra, a nemes vármegyék tárházaikban, akár pedig a püspöki káptalanokban valamint mostan is több olyas országos levél házak (Regnicolaris Archivumok) vannak, jó elrendelés mellett biztosan tartódhatnak, a hol hasonlóképen a múlt időknek hosszasága által készült és talán tiszteletből kedvelt régiség szépsége szent István, Béla és Mátyás királyoknak jegyzett kézalírásai kedvelőktől bámulással olvashatók maradnak.

Ugyan azért az én alázatos vélekedésem a szerzeteseket, jelesül a koldusokat, úgy is mint a tisztas egyházi rendnek nem igen különös diszére szolgálhatókat, a jószágosokat pedig, a kik a nevelés okáért birják roppant uradalmaikat, mint nem célirányosokat, a klastromi élettől szükség lenne feloldozni, s őket egyedül azon lelki célra, a hová egyházi elrendeltetések hívja, kellene fordítani, a földi boldogság oktatását pedig, mely kiváltképen a polgári jó nevelés alapján épül, sokkal célarányosabb lenne a világi hazafiakra bizni, s az akként megüresülendő papi jószágokat, melyek úgy is ő felsége legkegyelmesebb intézetei szerint eddig is a köznevelésre szolgáltak, conventionalis áron el kellene adni s azoknak értékét is hasonló lábon fentartani és az iránt ő felsége kegyelmes megegyezésével, országosan oly intézeteket szükség volna tenni, hogy az abból bejövő kamatok rendesen a köz nevelésre fordíttassanak és azokról mint köz és az országnak legnemesebb kincséről adandó számadások esztendőnként a felséges kormánynak benyújtván, az egybegyülekezett ország biztosainak a maga útján és rendjén bemutatódjanak, az iskola igazgatóság esztendőnként nemes vármegyéknek megküldeni köteles legyen.

A mi pedig az országos biztosságnak második célját, a kegyes alapítások helyreállítását illeti:

Örök áldás és hála nyugodjon az 1791-ki országos biztosság

halhatatlan tagjain, kik a kegyes és szelid országlás atyai kebelét a szenvedő emberiség minden klasszisának egyaránt megnyitni erős belátással s mennyei tüztől éledező lélekkel iparkodtak; de annál keserőbb tekintettel szemlélheti már most az haza valódi boldogságán gondba merült hazafi, hogy az utóbbi 1827-diki országos biztosság az előtte járt hazafiak által megtört ösvényeket elhagyván s különösen csak az ép kéz láb barátok és szerzetesek szerfeletti jobb létével aggodván, a valódi szegényeket munka és élet mód nélkül utóbb is az inség szennyében sorvasztja; a betegektől az Isten megváltó orvosi kezeit megvonja, a bódultakat és idétlenekeket a sors irtóztató viszontagságira elhagyja, a kitett gyermekekbe Mózeszt, az Istennek első nagy profétáját, a szeretett szülők karja közül el elszakasztott árvába Józsefet, a pallérozott régi világ finántziáriussát, a szerelem gyermekébe a hős vezért Jánost, a nagy Hunyadi Mátyásnak, a magyarok első rendű csillagának természetes fiát nem tiszteli, s azokat a szerencsétlen, de egy országos ápolgatás mellett az hazának még valóban piros gyümölcsöket hozható oltványokat, melyekből egy magyar Szokratesnek vagy Szofoclesnek halhatatlan vére csergedezhet egy újabb izlésű Canováának vagy Raphaelnek és Corregionak örök csudálásra ragadó remeke emelkedhet, ugarban és míveletlen felejtí.

Igy enyésznek el a világ horizonáról minden hátra és nem előre siető nemzetek.

Egyébaránt pedig a mi az ember szerető Széchenyinek s Kollonitsnak a szegények, a szép lelkű II. Józsefnek a vadság járma alatt nyögő keresztyének, a dicső II. Leopoldnak a csábult szerencsétlenek gyámolítására tett igen kegyes és szelid hamvaikra is örök áldást pihető alapításait illeti: minekutánna ezeket az esztendőket setét terhei alatt megpenészedett nemes intézeteket rosda lepte, fészkeikből a kiküldött országos biztosság teljes hálára méltó iparkodással felfűrkészte volna s azok eránt tett tudósításából a tetszene ki, hogy ama szép tőkének kamatai a cél szentségére legkisebb, nagy részben pedig ezen alapítások zsoldos tisztségére, noha ott, a hol az intézet még fel nem áll, tisztséget képzelni is alig lehetne, fordítottatnak; alázatos vélekedésem szerint tehát ezen kegyes alapítások továbbá folytatását oly nemes érzésű, de egyszersmind elegendő tehetségű derék hazafiakra legcélarányosabb lenne bízni, kik azokról a tárgy szentségéhez illő buzgósággal, minden fizetés nélkül csupa nemes indulatból gondoskodnának, valóságos állapotját, előmenetelét s gyarapítását esztendőnként beadandó számadások mellett a nemes vármegyéknek köztudomás és hazafiu részvétel végett megküldenék; a köz jóért mindenkor nemesen buzgott magyar polgár, a ki nemes constitutiójának teremtésétől

fogva nemes kötelességből becsületért és nem pénzért elszánással szolgál az hazának, mindenkor örömmel fogja ezen hazafiui édes kötelességet is teljesíteni; ebből pedig legkisebb haszon lesz még az, mely a mostani zsoldos tisztségek haszontalan fizetése meg szűnésével a kegyes intézetek javára fog maradni; mert ha a nemes izlésű hazafiak a köztudomásra teendő számadásokból ezen kegyes alapításoknak őszinte s egyenes lelkűséggel való gyarapításokról meg fognak győztetni, s ekként az azokhoz való közbizodalom fel fog serkentetni, temérdek újabb ajánlásokra lehet számot tartani. Mi csuda tehát, ha ezen alapítások mostani fekvésében, a midőn sokan azoknak csak létéről sem tudnak semmit, mások pedig ezen rejtett bánás módjához bizodalmatlansággal lévén, a legerkölsibb végekre sem ajánlanak valamit, s azoknak ilyen helyzetekben reményleni sem lehet, hogy a szent cél el fog értettni, és az haza boldogsága legkevésebbé eszközöltetni.

Tekintvén végre az országos biztosságnak harmadik célját, hogy tudnillik az egyházi tisztség sorsa a kincstár, a földesur és az adózó szegénység terhe nélkül javíttasson meg:

A pálya nagy, sik, nemes és felséges: végiben áll az igazság őrangyala, ki ezen nagy munkánál sokkal nagyobb fejedelmet, minden lángeszű követnek érdemekkel gazdag fejét nem borostyánnal, de csillagokkal koronázza.

Az égi világosság szolgálói, kik az emberi szivben rejtezett vad-ságot az erény dicső templomára szentelik; a vér villám erejében lappangó gyilkos indulatokat a baráti és hazai szeretet boldog érzelmeivel szelidítik; a setét sir bus fenekén rémítő gondokat mennyei vigasztalással édesítik, bizonyára szebb és a mostaninál sokkal nyugalmasabb jutalomra érdemesek. Ki nem tudja, ki nem tapasztalja ugyanis, mely terhes, mely ingadozó kivált az alsóbb rendű egyházi tisztségnek azon érdem pénze, melyet mezei gazdaságból, mise áldozatokból, keresztelek, esketés és temetés stoláiból, de főképen ágybér fejében venni szokott, összetöltögetésekből sokszor oly keserűn préselhet ki? Ki nem esmeri azt meg? hogy a legszentebb buzgalkodásnak legszebb hálára méltó adóját nemesebb, és a kor lelkéhez illőbb módokon kellene jutalmazni?!

Mennyei meggyőződéssel tiszteltem én az egyházi áldozatok szentségét, és éppen ezeknek mennyei tisztaságában való megtartása tekintetéből bátor vagyok megemlíteni azt is, hogy midőn az egyházi tiszt a mise áldozatot, ezen legszentebb keresztyéni foglalatosságot, szorosabb interesséből pénzért szolgáltatja ki, a felséges cél úgy látszik veszít ön erkölcsi érdeméből, s alig lehet tisztának nevezni minden világi kereskedéstől. A régi pogányok tettek a bálvány istenek

engesztelése okáért véres áldozatokat az oltárra, melyeknek husait magok a papok emésztették meg; a mennyei hit szerzője az erkölcsök megtisztításáért jött e világra, méltán lehetne tehát óhajtanunk, hogy az isteni hatalommal megrontott földi interessék tövis koronája derítsen lelkesebb érzelmeket és lelkesebb jutalmat a legboldogabb egyház híj szolgáira.

Ha tekintem továbbá a keresztelés, esketés, temetés és ágybér fejében venni szokott stolákat, itt ismét az erkölcs tisztaságát szorongató azon interessére kell bukkanni, hogy az egyházi tiszt csak a stolákat és magyarosabban mondván, a palástját sem kívánja magára ingyen felvenni. Ezek a régi homályos századoknak idő ette maradványi, az egyházi tisztség jövedelmének mint meg annyi bizonytalan ágai, a pap és nép közt feszítő bizodalmatlanság aggodalmi; gyakran ott, hol az egyházi tisztnek nemes elszánást kellene mutatni, birói kedvetlenségnek okai, bizonyára a század szelleméhez illőbb, a szent célnak megfelelőbb intézetekre váraozik. Egy ujonnan született polgárt a mennyei megváltás oltárához vezetni, két házas feleket egy, a teremttől kezdetben alkotott, legszentebb barátságra isteni fogadásal egyesíteni, az halál leányának áldozatját a föld aggodalmi közül az örök boldogságra által kísérni egy lelki atyának oly erkölcsi, oly szent kötelességei, melyeknek minden világi mulandóságot haladó érdeme a pénz és kincs árnyékában nem tenyészhet; a pogány Kháron vámolta meg csak az ilyen kötelességeket.

A mi pedig végre az egyházi tisztek gazdálkodását illeti, a mezei gondok üzése őket az erény pályáján kiszabott nemesebb elrendeltetésektől elvonja, számtalan jó óráktól, melyeket önmagok és a gyarló emberiség tökéletesebbítésére szentelhettek volna, megfosztja; így egyik a világi hasznok szerfeletti keresésében merülván, a lelkiekre nézve megtompul; midőn a másik, kinek mezei vonzódása nincs, széles kiterjedésű földje mellett is kevesebb hasznót, több bajt és nyomoruságot lát, ön cselédjeivel s hiveivel való tépelődései lelkét elfárasztják s a finomabb mivélésre s felségesebb lelki foglalatosságokra csaknem alkalmatlanná teszik.

Mind ezeknél fogva tehát, az én alázatos véleményem szerint, oly módokhoz kellene nyulni, melyeknél fogva az egyházi diszes rendnek eléggé meghálálhatatlan buzgólkodása és erkölcsi fáradozása, az interessének minden nyomon s lépten előforduló vastagabb tapintása nélkül nemesebb gondoskodással lenne jutalmazva; nem is kívánnék az országos biztossággal sokat tépelődni azon, hogy ezen felségesebb lelki kötelességeket a kincstár, a földesur és az adózó szegénység terhe nélkül jutalmazni miképen lehessen; mert ha ezen

közjóval mindnyájan élünk, a közigasság kívánja, hogy annak terheit is egyaránt viselni kötelesek legyünk. Nem lehet azonban ezen nagy órában meg nem említenem azt is, hogy minekutánna az egyházi tisztség érdemes sorsának javítása eránt buzgón gondoskodott több kegyes fejedelmeink, hazánk számos nagyai, de még az alsóbb rendű közönség is az egyházi tisztség kezében rész szerint kész pénzben, rész szerint jószágokba nyolc századoktól óta már temérdek kincseket tettek le, az országnak ezen országos köz kincsek helyesebb elrendeléséhez való jussát és hatalmát kérdésbe venni, azt tartom annyival kevésbé lehetne, minthogy számtalan példák mutatják, hogy kegyelmesen uralkodó fejedelmeink végrehajtó felséges jussaiknál fogva is, még a felsőbb rendű egyházi hivatalokat, érsekségeket és püspökségeket is a körülállásokhoz képest változtatni, sőt azoknak jövedelmét a kincstár javára használni is tetszések szerint szokták: például ide szolgálván Bárány Andrásy rosnyai püspöknek a püspöki jószág birtokától és jövedelmétől lett elmozdítottatásának esete.

Az én alázatos vélekedésem szerint tehát minden papi jószágokat, ide értvén a plébánusok tenutumait is különbözetlen, a többet ígérés útján eladni kellene azon egyenes feltétel kikötéssel, hogy azoktól rendesen esztendőnként a repártiálendő köz adó fizetessen, mely adó summája, és az eladásbeli summáknak interessei hit különböztetése nélkül lévő religio szolgáltnak, minden rendűekre nézvést fordíttasson, mely elegendő lészen azoknak eltartására, a mennyiben pedig, ha hogy ezen gazdag forrásból, a papi jószágok örök eladásából és a tized örökös megváltásából az egyházi hivatalok rendes fizetése fedezésére elegendő közkincset meríteni nem le hetne, azt, a mi még ezeknek pótlásához ne talán megkívántatna, az országnak minden rendű és sorsu lakosai, mint a köz jó és boldogság terheit, egyaránt viselni kötelesek, az ország gyülekezete által e végett meghatározandó adó summából könnyen pótolhatnák; hogy azoknak eladattatása pedig különbözetlen személy válogatás nélkül történjen, nem csak egyedül azon tekintetből ajánlható, hogy nagyobb lévén a concurrentia, nagyobb s több summák a szükséges capitális szaporítására nyeresesnek, hanem minthogy mostani állapotjokban is különbözetlen mindennemű sorsból származottaktól többnyire is nemtelenek nemzetségből valók által használtatodnak, melyeknek tekintetire nézve, hogy az adó terhével és pedig „sub conditione sine qua non“ felruháztassanak, különösnek és igasságtalannak is annál kevesebbet látszathatik, hogy a papi seregnek fő rendjei, a püspökök, birtokjaiktól mostan is camerális aestimatio során bizonyos fizetéseket tenni kötelesek, és

egyedül azon rend hódulása és áldozás feltételével a püspökségek megnyerésében és megtartásában részesítődnek.

Ezeknek folytában a főpapságra nézve kevésben eltávozván az országos biztosság által javallott summáktól, inkább a mi jobb és ajánlhatóbb: a primatialis egyszersmind esztergomi érsekséget 60 ezer, a többi érsekségeket 30,000, a püspökségeket 15,000, a capalani s minden rendű apáturságokat 6000, a kanonokságokat 4000 forintokra conventionális pénzbe szorítván, az alsóbb rendű egyházi hivataloknak pedig, úgy mint a főesperességnek 2000 az alesperességnek és városi egyházi tisztségnek 1500, a falun levőknek végre 600 conventios rforintokat, szabad lakás és házikerttel lehetne juttatni.

Ezek szerint tehát az egyházi tisztség lelki elementuma a világi baj és zaj terheitől megtisztíttatván, hogy az emberi gyarlóságok belsőjébe mélyebben tekinthessenek, és a lelki boldogság eszközlésében szerencsésebb előmeneteleket tehessenek, alázatos vélekedésem szerint szükség lenne nekik az emberek bővebb esméretére is szélesebb mezőt s több alkalmatosságot szolgáltatni, melynél fogva egyházi tisztek hivatalos helyzetét minden ötödik esztendőben meg kellene változtatni, ez által egyszersmind az érdemesebbnek talán egy sivatagon megunt napjaikat kedvesebb táékkal és társalkodással kellene jutalmazni.

Következésképen azon pártoló jussoknak is, melyekbe az országos biztosság némely földesuraságokat utóbb is el marasztani kívánna, természetesen meg kellene szünni. Hogy ha pedig ezek tovább is megtartatnának, a pártolói jussok (alázatos vélekedésem szerint) több figyelmet, több tiszteletet érdemlenének; szorosan meg kellene ugyan is határozni, hogy azon egyházi tisztt, kit a pártolónak választani tetszett, multhatatlanul megadasson és kívánságához képest mindenkor ellenkeztetés nélkül meg változtattasson; s ugyan az a pártolónak az egyházi jövedelmeiről pontosan számolni, minden egyházi épületeket a kárpótlás terhe alatt szorgalmasan feltartani köteleztessen; a pártolt pedig mind addig, míg a pártolásra ki rendelt fundus kimerítve ninesen, semmi féle szin és nevezet alatt újabb terhek viselésével köteles ne legyen. Csak így lehetne azokat a szomorú kérdéseket és érzékeny figyelmet gerjesztő példákat, melyek néha gondatlan, néha önkényes megrontásából s elenyészéséből az egyházi tisztség és gyakorta az azokat pártoló megyék és püspökség és földes urak között kedvetlenül tennyésznek, eltávoztatni.

Végre midőn a jó haza az egyházi diszes rend sorsán való javítások szükségét már egyszer belátta s annak terheitől atyai szívét

megnyugtatón ohajtja, azt tartom: ezen szent alkalom a régi setét századoknak minden penészes műveit egyaránt mozgatja, nem alkalmatlan időben bátorokodnám annalokáért azon buzgó kívánságomat ezen dicső napnak köz tanácskozása alá terjesztani, hogy a diszes egyházi rend tagjai, a hazának ezen legérdemesebb fiai, a mennyei erköltsnek és polgári szelidségnek vezér csillagai az hazával szorosabban össze kapcsoltnának, a teremő nagy istentől a világ teremőseivel meg szabott nagy és első rendű isteni törvényeinek jussaiban, a páros élet igazságos állapotjában vissza helyeztetnének. Hiszen maga az Isten áldotta meg legelsőben a házassági kötést Mózes 1. könyvének 1. cikelyében; örök törvénye az a teremőnek minden élő valóságokra nézve; az egy kis órányi életben gyönyörködő féreg úgy, mint a százados saskesely, az éltető nap sugarit csak egy keletől enyészetig tisztelhető plánta épenugy, mint a kevély áloe, mely büszke virágait minden századoknak csak egyszer mutatja; a silány csiga, mint a gyilkos hiéna híven követik a teremőnek ezen örök törvényeit; a Krisztus, a gyarló emberiségnek vigasztaló csillaga, sehol sem változtatta meg az atyának ezen nagy törvényét; sőt az egyházi fő kormányt is a feleséges Péterre és nem a szűz Jánosra bizta. szent Pál pedig Timotheushoz irt 1. levelének 3. versében világosan meg hagyta: hogy az egyháznak feje a püspök feddhetetlen életű és egy feleségnek férje légyen, becsületes és engedelmes gyermekeket neveljen. Polykrates az husvéti ünnepről való jeles vitatásában nyílt homlokkal állítja: „Hetén voltak az én eldődeim közül püspökök és én vagyok a nyoltzadik“ Euseb. 5. könyv 24. cik. Onuphrius egyházi évrázsolatiban világosan meg mutatja, hogy magok a római pápák is IV. századtól fogva szinte a IX. századig feleségesek s nem ritkán az fiak az atyák helytartói valának. Kételkedem is benne, hogy ezeket a mai papság közül is valaki törvénytelen és erkölestelen ivadéknak állítani pirulás nélkül törekedne. VII. Gergely, kit Nagynak is neveznek, az Istennek ama merész helytartója, (kinek lábai előtt hevert a XI. században az európai státusoknak állapotjának emelő rúdja) ön érdekességének s magasan repülő ideájának terjesztésére az egyházi rendbe erőszakkal hozta be a nőteleniséget; a vormszi gyűlés bátor lelkű tagjai mindazon által a boldogtalan jövendőnek ezen szerencsétlen mesterét azon szent és erkölesi okoknál fogva, mert ő férj és nő közt a legszentebb köteléket össze tépte, a bűja szerelem leányait a törvényes nő hűségének, a bujálkodást, házasság törést, vérfertőztetést a jó feleség tiszta ágyának eleibe tette, a leg szentebb egyháznak kormányára érdemetlennek ítélték (Lambertnek 1070. évrázszati bizonyossága szerint). Az Isten és természet szavának mely szörnyű le-

nyomásával űzte légyen a római udvar továbbá is hódító plánumait, meg tetszik Compigiusnak a nürnbergi ország gyűlésen tett és egy szelid szent egyház követjétől soha nem reménylett, azonba merész maga kijelentéséből: „Nagyobb vétek egy papnak a legbőlesebb alkotó igazsága által fel szentelt házassági boldogsággal élni, mint a bűja szerelemnek egész társaságát házánál tenyészteni“ (Slejdan 3. könyve); de fátyolt borítok az undorító tettekre, s az egyház évrázatok több borzasztó emlékre, s VII. Gergelynek ezen az Isten és természet törvénye ellen merészen ki kiáltott zsarnok lépésére, egyedül csak azt bátor vagyok szent Máténak 15. czimjéből megjegyezni: hogy mind azok a plánták, a melyeket a mennyei Atya nem plántált, ki fognak gyomláltatni.“ Ezen szent és törzsök igazságnál fogva iparkodott I. Ferdinánd dicső emlékezetű királyunk a magyar papság régi constitutionális szabadságát, jelesül szent László 1. végzése 1., 2., 3., Kálmán király 1. végzése 67.; 2. végzése 4. cikkelyeik szerint való házassági igazságos szabad jussát IV. Pál és IV. Pius pápával intézett értekezéseinél fogva vissza szerezni. Mi csuda azonban hogy egy oly időpontban, midőn még a koronákat is a római udvar osztogatta, ezen nagy fejedelemnek bölts homloka ama halhatatlan koszorut, melyet teljes igazsággal meg érdemlett, el nem nyerhette, ámbár amaz ékesen szólló Dudits András pétsi püspök, mint e végre meg bízott küldöttje által, a magyar papságnak is nevében, ez isteni és törvényes igazságot a tridenti zsinatban hatalmasan sürgette; később pedig Gubasótzin nem kevésbé jeles várti püspök I. Leopold királyunk alatt e tárgyban szinte hathatós intézeteket tett. Most pedig midőn már a római udvar világi politicájának hódító sánczai nagy részben a földdel egyenlővé tétettek (mely közelebb elenyészett két század véres fördőjének egy a leg lelkesebb győzedelmi közzül), vallyon nem lenne-e illendőbb ezen, a mennyei világosságnak sokkal tisztább sugárral derült század lelkéhez, a papi nőtlenység rozsdá lepte vas lánczait fel oldozni, s a legszentebb egyház szolgálát az Isten örök törvényének igazságos jussaiba vissza helyheztetni? Csak akkor lesz az ő sorsok megjavitva, csak akkor lesz a pap a mennyei szent erkölcsnek hű szolgálója, midőn maga is a vétek és erkölcs közt nem fog küzködni, midőn a nagy isten dicsőítő seregét törvényes igazsággal fogja szaporítani; midőn szent Pál szerint „csak egy hű feleségnek férje feddhetetlen, botránkozás nélkül való étellel fog diszeskedni.“

Szent és barátságos kötelek a férj és nő között, ti az élet legszebb napjai! te házi boldogság, ki az élet aggodalmait ön sajátid

kis körében való ki nem mondható édes vonszódással paradicsommá teremted! — Te hazai szeretet, kit egyedül csak azok az halandók az életbe leg drágább valóságok, a hív társ, a reménytele magzatok fűszereznek; és ti erkölcsök tisztasága! ti hassátok meg az igasságos egeket, ti engeszteljétek meg a törvény hozó testet, hogy ezen országosan kívánt javításoknak s hazafiúi iparkodásoknak dicső érdeme nem csak alatt a leg áldottabb emlékezetben, de oda fent is a leg szebb fényben ragyoghassanak örökre.

Az haza reménytele sarjadékinak nevelése azon második tárgy, melyre nézve a tekintetes karok és rendek kegyes bizodalmaiból gyenge vélekedéseimet elő terjeszteni épen oly fontos kötelességemnek, mint szerencsémnek tartom.

Szépek, felségesek az országos biztosságnak e tárgyban tett iparkodási, nem lehet tisztelettel meg nem ismerni, melyekhez ez úttal az én igen kicsiny tekintetű vélekedésem szerint nem lehetne többet kívánni mint azt:

1. Hogy ama jeles országos biztos Prónay János urnak különös jóslatjának előhordott fontos okoknál fogva, az haza jó atyja felséges fejedelmünk országosan egybe sereglett fiaival, a jelenvaló unokák nemzeti neveléséről mindenkor országosan tanácskozní és végezni méltóztasson s ekként a nemzeti nevelés nagy tárgya általánosan országos tárgy maradjon és az e részben teendő országos intézetek végre hajtása sok kegyelemmel született koronás fejedelmünk felséges gondoskodásában ajánltasson.

2. Pedig az, hogy minekutánna dicsőségesen országló koronás királyunk ritka kegyelemmel megáldott atyai gondoskodása s az ország magas rendei fáradhatatlan iparkodása arra lennének intéztetve, ha magyar nyelvünk régen ohajtott ki művelése és virágzása egyszer már tökéletes célrt érhessen, s minekutánna ezen egy szempontból az országos gyűlések, a köz igazgatásnak, a köz igazság kiszolgáltatásának több nevezetes ágai, már szeretett honunk kedves nyelvén folytattatnának, ezen országos törekedésnek, ezen hazafiúi szent céltnak létesítésére és a pallérozott Európa előtt nemzeti tekintetünk meg nyerésére multhatlanul meg kíváztatik, hogy a köz jó nevelés dolgában is kedves honni nyelvünk azzal, a minden más nyelvek előtt egyedül csak őtet illető becsülettel tiszteltessen meg, hogy a köz értelmesség ezen, a nékünk leg értelmesebb édes anyai hangon tenyésztesse. Nem! valóban nem véthetett szeretett édes anyánk nyelve annyit, hogy őt a maga örökös jussaiból a természet törvénye ellen kitagadjuk, és egy, a minden sorsokat igazgató isteni hatalom által hazájából régen szám kiűzöt, sőt az élők

seregéből is ki törölt s teljesebb tökéletesedésünkre már annyi hátra maradásokat özöNZött latán nyelvvel meg szégyenítsük! Tisztelem én az e tárgyban munkálkodott országos biztosságnak böles belátásait, nem szégyenlem mindazonáltal meg vallani azon gyengeségemet is, én meg nem foghatom, miképpen lehessen az honi nyelven el kezdett országos tanácskozásokat, az ország kormányát, a közígasság ki szolgáltatását tökéletesebbíteni, ha csak a kisebb oskolákba a közönségesebb tudományok fognak honni nyelven taníttatni, az okosabb és nagyobb tárgyakra pedig a latán nyelv vas ígáját fog kelleni az ifjúságainknak viselni s az erősebb tudományokba való előmeneteleket ez fogja utóbb is hátráltatni.

A régi világ évrzazati a görög észt mint a tudományok teremőjét a leg szebb méltóságban tüntetik előnkbe. A görög tudományból meg gazdagodott Róma ezen szép pályán keveset teremteft, erős és hatalmas pedig csak akkor lett, midőn a görög szépet és felségest az honni latánra forgatta, törvényhozóit a görög kebelből hívta. A böles anyának ezen tudós leánya mindazonáltal annyira szerette hazáját, hogy ha a görögöt mint tudós nyelvet meg tanulta is, még is azon nem beszéllett, sem köz és hivatalos dolgokat nem folytatott sem tudományokat nem tanított. Paulus Aemilius, ki jó görög volt, de honi nyelve méltóságát is imádvá szerette, a macedoniai követekkel deákul szólott, s azt nekik Cn. Octaviussal mint tolmácsával magyaráztatta meg.

Róma hatalma, minekutánna lelkét a puhaságra, fegyverét idegen soldosokra bizta, a vad gothusok és longobárdok által le rontatván, a tudományok és művészetek a pallérozott világ horizonáról el separtettek, hogy mindezek egy hosszas szunyadozás után a latán magból és ugarból ismét latán nyelven kezdtek újabb sarjadékokat hajtani, az igaz; de az észbe elébb fejtődző angol és francia a régi Róma példáját követvén, tanácsosabbnak látta a latán tudományokat honni nyelvekre forgatni, s meunél inkább eláradt, mennél közönségesebb lett közöttök a tudomány, azon aránylatban nevekedett erejek is. Még ama vadságból is alig vergődött muszka is által látván azon nagy politikának, t i. a köz értelmesség minél sebesebben volt terjesztésének roppant hatalmát, meg előzte az ős magyart, a tudományokat hazájában régen honi orosz nyelven terjeszti. Ki nem látja azolta mily óriási lépésekkel siet elő s emelkedik magasabban!

Az angol volt Európában első, ki azon görög zsarnoktól, ki törvényeit apró betűkkel iratta, magas helyre függesztette, hogy senki se olvashassa, meg rettent; a multak és jövendők közt nyílt

számot vetvén, mélyen érzette mily tisztelete ellen álló dolog legyen oly törvényt tarthatni mely idegen nyelven van írva, melyet az országban kevés tudhat, és így a nagyobb rész, ha akarná is, magát ahhoz alig alkalmaztathatja, mely rémitő gondolat életét, vagyonát oly nyelven látni oltalmazni, s ítéltetni, melyben nem minden tud be hatni! A nemzet életére s erejére nézve felette fontos okok voltak azok tehát, melyek az angolt még 1377. esztendőben arra határozták, hogy azon nagy és nemes constitutiót, melyet Európa most is mint classikust tisztel, honni nyelvekre át fordították.

Mi akadályoztatná ezen tökéletesedésben a magyart, kinek constitutionális nyelve a deák nem volt soha, ki tagadhatja azt? hogy midőn kedves hazája constitutiójának szeglet kövei le lerakattak, egy sem volt oly magyar, ki latin nyelven csak köszönni is tudott volna. Régen állott már a magyar, régen a magyar constitutio, midőn Kálmán király Albricus baráttal azt deák nyelvre fordította. Hány ország bírāja, hány fő- és al-ispányja, mely temérdek szolgabírája volt a magyar hazának, csak nem minden megyék levéltárai bizonyossága szerint még a XIV. és XV. században is ki írni sem tudott, nem hogy latinul beszéllett volna, a constitutio még is erős, még is magyar volt. És melyik nemzet szállott lejjebb Európában miolta a constitutio édes anyai nyelvére van fordítva? Leg közelebb pedig dicsőségesen országló koronás felséges királyunkat minden többi tartományokban, hol honni nyelven szól a törvény, szól a kormány és minden tudományok magyarázatja, vesztett-e a köz igazság a maga érdeméből? a köz igazgatás maga bölcsességéből azért, hogy a nemzetiségnek ezen jóltevő forrásai nemzeti ajkokról szivárognak le a nemzet minden rendü közönségére.

Minekutána hát dicső eldődeinknek emlékezete is valóságosan mutatja, hogy minden szépre és felségesre és nemesre alkalmas magyar nyelven a törvény, a köz értelmesség szerencsésen elő vitethetik, az én alázatos vélekedésem szerint nincs egyéb hátra csak akarni a világ régi és újabb évrázatainak nagy példáját követni, s egyszerűsmind ő felségét, a mi kegyelmesen országló királyunkat a kegyességnek és bölcsességnek ritka példáját, fiui alázatos bizodalommal kérni, hogy, régi ősi szabadságainknál fogva, a tudományok is magyar hazánkban magyar nyelven terjesztessenek. Szabadítsuk meg hazánknak reménytele sarjadékit azon vas akadályoktól, melyeket a köz értelmesség meg szerzésében sanyarun szenvednek. Oly véghetetlen széles különben is már ma a tudományok pályája, hogy azt szükségtelen teherrel sújtolni szinte vétek, oly sok új van abban, hogy latánul ki fejezni is alig lehet.

Az angol, a francia és sok német tartományok lakosai mihelyest olvasni tudnak, azonnal a fizikának, a chemianak és mathesisnek alapjait honni nyelven már nyoltz vagy tiz esztendőskorukban meg tanulják. Mi csuda tehát, ha mind a gazdaságban, mind a művészségben a tudományos theoria világánál hasznosabb találmányokat tesznek és nálunknál véghetetlenül előbb mennek, a magyar pedig az emberi rövid életnek legszebb idejét egy még ön hazájából Rómából is kiűzött nyelv tanulásán el pazarolván, az életre hasznos tudományokat csak akkor kezdheti tanulni, midőn már ennek régen tényleges (practikai) hasznát kellett volna venni, és midőn már sok esztendőt el töltött a latin nyelvben, a szép, felségesebb és nemesebb tudományokat még akkor sem fogja azon jól meg érteni; lehetetlen így a magyarnak ész dolgában más nemzeteknél hátrább nem maradni; lehetetlen hogy a magyar más eszesebb európai nemzeteknek adófizetője ne maradjon, ha a magyart mintegy gyarmatnépnek (coloniának) hasznát és zsirját más észszel gazdagabb nemzetek ki ne szívják, ki ne szopják.

Alázatos vélekedésem szerint tehát a latin nyelven való tanítást leg felyebb is csak a papi lyceumokban lehetne meg hagyni, minden más világi és nemzeti iskolákban pedig u. m. a görögöt, angolt, franciát, olaszt, németet csak különös tudomány tárgyává kellene tenni; egyébaránt pedig minden tudományokat a felsőbb iskolákban is mulhatatlanul honni nyelven kellene előterjesztteni s a magyar Minervát természeti jussaiba vissza helyeztetni, hogy édes anyai nyelvén önszületőttjét tudhatná fel nevelni s ne lenne kénytetve egy idegen fajzatnak zsoldosdajkájává lenni. Egy szép és örök hálát érdemlő... fog ez által nyújtani az haza honnunk szép nemének is szép talentomai ki pallérozására s gyenge csecsemőknek okosabb nevelésekre midőn mostan a latán a magyar honnak azon mostoha leánya őket a szép és tudományos pályától a legnagyobb igazságtalansággal elzárja. Végre

3. Nem lehet még azt is meg nem emlitenem, hogy ha közoktatás dolgában a latán nyelvre vesztegetett időt megnyerendjük, az ifjúság legalább három esztendővel előbb iskolai pályáját el végezvén majdan a vitézi tudományokban gyakoroltathatik. A thronus dicsőségét védni, az haza bátorságát fel tartani szent kötelessége minden hazafinak, hogy pedig ezt a diadalmas Árpád ivadéki az hadi tudományoknak mai időben oly tágas mezőjén vitéz őseikhez illő dicsőséggel teljesíthessék, ősi vérrel szerzett hazájokat az európai sulyegyenbe illő tekintetben meg tarthassák, szükségesképen az ifjat diadalmi köntöshöz kell szoktatni, és a vitézi tudományokban jókorán kell bé avatni.

Melynek sikeresebb voltára minden a ki a hazának diszesebb

poltzaira és akármi polgári köz hivatalra emeltetődni s választódni kívánna, hogy a vitézi kar sorában élte sorsának meg határozása idejéig leg alább is hat esztendőket az haza védelmére úgy áldozzon fel, hogy annak elmulasztásával semmiféle polgári hivatalra számot ne tarthasson, s azt el se nyerhesse.

Végtére az országos biztosság által kiválasztott tudományoknak szoros előadása rendiben köz napokra szabott hitvallás tanítására minekutána minden iskolai háznál különös papi individuum catecheta nevezet alatt rendelve vagyon, ezen oktatás tárgyát azon individuumnál egyedül csak vasárnap és ünnep napjaiban rendes meg szabandó órákban tanítani örömmel látni lehetne; mely mód által az ifjuság vásárnapokon és ünnepeken leg inkább szolgáló dévajságok alkalmától el vonattatva, a szent napokban szent tárgyakkal foglalatostkodtatna, a religió reguláit pedig egész iskolai pályája ideje alatt annyiszor meg újítva hallván, nem csak hogy meg tanulhatná, hanem természeté válna benne.

Ennek el rendelésével és a Bibliának mint szerfeletti tárgynak el mellőzésével idő nyerettné, más tudományoknak nagyobb ki terjesztésére, mely előbbeninek ha ohajtódna, az universitás historiájában érintődni lehetne.

* * *

Ezek azok, melyeket én a magyar ész kifényesítésére és a magyar szív meg edzésére mélyen tisztelt fejedelmemhez, forrón szeretett honomhoz levő hazafiúi ragaszkodásból léttésítetni, s az országos biztosság jeles vélekedésében a kor lelkéhez alkalmaztatva meg változtatni ohajtanék, azon édes reménységgel tápláltatván, hogyha ne talán hazafiúi szívemnek ömledezései néhol gyengébbek, néhol a köz jóknak meg nem felelhetőbbek volnának, és ha netalán az haza paradicsomába vezető utat más módokon vélekedtem megjavítani a Tekintetes Karok és Rendek emberi erőtlenségeimet nagy lélekkel elnézni s e részben is nem hogy hibámat, hanem egyedül csak szives szándékomat méltóztatna kegyes tekintetbe venni.

Fogadja egyébaránt a Tekintetes Nemes Vármegye ezen alázatos tisztelettel felnyujtott jóslatomat kegyessen, melylyel van szerencsém maradni Enyiczken, Szent-Jakab hava 19-én 1831-ik esztendőben a Tekintetes Nemes Vármegyének

alázatos szolgálja,

Báró Mesko Jakab.

KÜLFÖLD.

Lübeck. Itt tartatott a Gusztáv-Adolf egyet 20. évgyűlése. Ennek alkalmából, annak ügyállása felől értesítendőök a t. e. közönséget, a „P. K. Ztg“ után füzeteinkbe is átjegyezzük a következőket.

A gyűlés első napja megnyitó isteni tisztelettel s szükségelt előértekezlet tartásával lőn elfoglalva. Ez utóbbira vonatkozólag, hogy kiegészítsük a régibb „Majnai-Frankfurt“ e. közleményt, fölemeljük, miszerint amaz ügy a tudósításban, mely előttünk van, ily fogalmazási stadiumra jutott: „A gyűlés előtt már fennvolt s több főegylet által el is fogadott azon indítványra nézve, hogy az egyetemes nagy gyűlés az elnyomatott slezvigi német protestánsokért közbenjárulván, avatkozása által soruk könnyítését eszközölné, rövid tárgyalás után határoztatott, hogy nem; minthogy alapszabályaihoz az egyet szigoruan ragaszkodik. Kisértés ez, minőket már nagy számban tapasztalt s még akkorig legyőzni tudott az egyet arra nézve, hogy akár bel- akár külmisszió terére csapjon át. Hanem mi lenne ebből? Majd szintén avatkoznia kellene a katekhizmusok, énekeskönyvek, egyházi alkotmány és kormányzás ügyeibe stb. s jelenleg élvezet közbeesültetése nimbusza elfoszladoznék. (Sajátszerű diplomatikai éllel szerkezett lesz hát azon alapsz. 1. §., melyre Dr. Kalb ur szintoly alaposan hivatkozhatik pro, mint a gyűlés contra!)

A szept. 2. tartott ülés elébe juttatott kimutatás szerint: a közelebbi éven alapítottat 48 új alegylet, s van már eddigelé összesen 1200. Nőegylet létesült 18, van már összesen 140. Öröndetes jelei a gyarapodásnak; bár különben panasz is sok felől hallatszik. Pomeraniában pl. egyházközségi előjáróságokhoz intéztetett 700 felhívás közül csak 36-ra jött válasz. Berlinben is hasonló csekély siker. Az egyet nyomtatványai u. m. naptárak, röpiratok eléggé keresettek, s a nőegyletek főleg nagy tevékenységet tanusitnak. A most letölt számadási évben az egyet céljára fordítottat 175,038 tallér. Kegyadományok fejében a porosz király, ausztriai kormány és több magánzó által templomok-, iskolák- s harangokra tett ajándékozások értéke körülbelől 6000 tallér. Az egyetre 51 végrendeleti hagyományozás útján szállott 12,651 tallér. Segélyezett egyházközségek száma Amérikában 4, Belgiumban 3, Németországon 346, Franciaországban 23, Hollandban 8, Olaszországban 5, Ausztriában 56, Magyarországon 72, Porsz-Lengyelországban 43, Portugalliában 2, Oroszországban 2, Svájcban 6, Törökországban 11. Kevés van még bajából egészen kiségitve, mindent összevéve még mintegy 240,000 tallérnyi adósság terheli őket. A közelebbi év folytán felszenteltetett a segélyzettek

számából 15 templom, még erre segélendő 19 van hátra; állíttatott 8 iskola, s ezek sorában említendő a bilitzi tanító képezde alapkővének letétele. Építendő még 137 templom s 100 iskola. Ezen szükséglethez aránylag az egylet jövedelmének tetemes növelkedése kívántatik. Megkezdé már a központi egylet azt is, hogy a szegény papok s tanítók fizetésének javítását eszközölje, mint tevő eddigelé Cseh- és Morvaországban hat gyülekezethél. Az egylet jótékonyági körébe be nem tudandók a tűzvész, vihar vagy terméketlen időjárás által sujtolt egyházközségek.

Ezen köztetszéssel fogadott értesítés után szólottak hála köszönet és újabb kérelem szavaival a külsországi követek, s ezen tárgysorozat tölté be a következő napot is. Méltó ismernünk közelebbről az Urnak ama nagy kiterjedésű szőlőjét, melyben istenáldotta munkássággal fáradozik az egylet. Franciaország nagyban képviselve volt u. m. Straszburból Frey hitszónok által az evangy. társulat részéről. Párisból Lohmann hitszónok által a reform. egyh. tanács részéről, Bögner hitszónok által Straszburból, az algiri német evangélikusokat gyámolító egylet részéről, Máyer hitszónok által Lyonból, Müller hitszónok által Párisból az ottani ág. hitv. német evangélikusok részéről. Sokszor tanakodott már az egylet a Páris, Lyon, Marseille- és Algirban, ugyszinte a Németországgal határos francia tartományokban elszórtan élő, szegénységök miatt sinledező, kísértéseknek kitétetett s térítési buzgalom által háborgatott német protestánsok ügyéről szives részvétellel s többször segélt is rajtok. Hogy ez jövőre sem lesz másként, azon édes biztatással térnek haza küldötteik. Olaszországból Revel tanár képviselő az evangélikusokat a florenci gyülekezet részéről. Előadásában támogatta őt Dr. Brockhaus Lipcséből. Mindketten főleg sulyt fektetnek az evangéliomnak Olaszországban sikerrel eszközölhető terjedését s megalapítását illetőleg a valdiak hitfelekezetének erélyesen kiható munkásságára; bár különben méltányló elismerés illeti az oly kitűnő férfiakat is, mint Mazarella, de Sanctis, Gualtieri, Guicciardini, kik az olasz szabad evang. mozgalmak és a darbisták élén állanak. Mióta a valdiak theologiai tanodája Florencbe áttétetett, kezdenek inkább olasz honfiakul tekintetni, s mind szélesebb körre terjeszkedvén, nagyobb eredmény is várható az eddigieknél. Különben az evangéliomi életfejlődés középpontja állandóul Florenc marad. Dr. Voigt, königsbergi, Bork pozeni, Fischer schmazini, és Borgius kossabudei hitszónokok képviselték a keleti tartományokban élő német-szláv protestánsok ügyét. S valóan kérdezhetni: hol nagyobb az inség és elhagyatottság mint ezeknél? Nyolc század óta hullámszik itt a német és szláv népelem tusája, hova németek vit-

ték be a keresztyénséget, polgárisodást, aztán a reformációt, s az ő sorsuktól függ az evangyéliomi élet és a porosz államnak ottani biztonsága. Poroszország, Pózen és Szilézia az egylet gondoskodása köréből ki nem felelhető. II. Fridrik jó példát adott erre nézve az által, hogy midőn lengyelországi osztályrészét kinyerte, azonnal 187 iskola-tanítót küldött annak népe közé. Bäslack, Kowalews, Osche s több evang. telep tanusítja már az egyletnek itt működését, a vándor-tanítók nyomain új lelki élet kezd immár s fog mind nagyobb mérvben felvirulni.

Hasonló vagy még nagyobb inséget rajzolt Hase suprdts Lembergből, azon 40,000 protestáns részéről, kik jelenleg 25 egyházközségben 88 iskolával bírnak ugyan, hanem még 4 egyház községre s 12 tanodára mulhatlan szükségök van, melyeket önnerejőkből nem létesíthetnek. Sibenhaar szuperint. ki e végre utazásokat is tett, hasonló szükség-esetről szól Cseh- és Morvaországban. Kivált iskolákra van itt szükség. E részben ugyan most akadályul szolgál a németiség irányában nyilatkozó cseh nemzeti féltékenység (czechischer Nationaleifer), mely néha gyűlölködésig tuloz; hanem az egylet mindkét nemzetiséggel szemközt pártfelekezőségtől mentve van s működhetik.

Müller e. tanácsos Stuttgartból, értesít a württembergi diaspora sorsáról, mely kivált a svábföld felső részén találtatik. 1746 óta vándor tanítók által volt gondoskodva ezek lelki szükségeiről; azonban már 3 egyh. községet kellett alapítani számukra, minthogy mindégyre több vasuti- és gyármunkás költözik be. Bäumler, e. tanácsos Anspachból, köszönetet mond a Bajorországban élő elnyomatott protestánsok részére juttatott tetemes gyámolításért, kik azóta folyvást emelkedő jobblétnek örvendenek.

A távoli délkeletről Schil brassói és Neumeister bukaresti hit-szónokok voltak jelen. Utóbbi értesít, miszerint Szerbiában már csak a belgrádi evang. egyh. község áll, az atmadsai feloszlott; amerikai methodisták működnek Sumlában, egy másik társaság Drinápolyban; Bukarestben és Jászvásárott zsidó-misszió is van. Moldva-Oláhországban az erdélyi szászokhoz csatlakozott evangélikusok számosan vannak, kiket már XII. Károly svéd király is oltalmába vett, azóta pedig nagyon sokat szenvedtek. Most mintegy 11—12,000-en vannak 6 egyh. községben, sok leányegyházzal. Nagy szükségben sinylenek s főleg a bukaresti reform. egyh. község új temploma építéséhez a segélyezést okvetlenül igényli.

Többen szóltak még hasonló értelemben, ezek között Bading lelkipásztor Wisconsin államból Északamérikában, azon 60—70 egyh. község részére segélyt nyerve, melyek tanítók és papok hiányát érzik.

Ezen előadásokat követék az egylet részére több felől érkezett köszöntések és üdvözetek tolmácsolásai. Először szólt e nemben Legrand, bázeli hitszónok a svájci segélyegylet nevében. A hitben erős, szeretetben munkás aggastyán üdvözlő szavai közé beszötte azon kérelmet, hogy Cseh- és Morvaország most 1000 éves keresztyénségének öröminnepére különösebben gyámolíttassék iskolák és tanítóképezdek állíthatására; ajánlotta szintugy Algirt, a braziliai németeket és Marseillet s örömét nyilváníta a felett, hogy az evangyéliomi hitbuzgalomnak ily és ennyi bizonyítékát szemlélheti. Dr. Scheler, Brüsszelből, szólott az evangy. társulat és belga szinodus nevében azon prot. gyülekezetek javára, melyek tíz év alatt 13-15,000 áttért katolikusból képződtek.

Több rendbeli, ott helyben s alkalmilag az egylet gyűlése előtt tett kegyes ajándékozások szétosztását követőleg, a határozatok közt második helyen foglaltatik: szavazat útján kijelölni, megválasztani azon gyülekezetet, mely a gyűlés nagy szeretetadományát nyerendő. Ez pedig kerek számban 5000 tallér. Három tüzetett ki e végre, u. m. Borbeck, porosz rajnatartományban, Csaszlau, Csehországban és Freising, Bajorországban. A választás Csaszlaun érte, 63 szavazattal 18 ellen. Ezután tisztválasztások. 1864-ik évi gyűlés helyiségeül Bécs és Darmstadt vetélytársak közül az utóbbi lőn a nyertes.

Báden. Az evang. fő egyháztanács hivatalos lapja nyilatkozik egyebek közt arról is, hogy minő értelemben van a „lutheri bibliafordítás kiigazításáról.” Elismeri, hogy, „ezen vállalat a németországi ev. keresztyénségnek mélyen gyökerezett szükségérzete, és hogy a kijavított fordításnak egyrészt ugyan az itészeti nyomozások eredményeire s általában mindarra támaszkodnia kell, mit a bölcsészeti és történetészeti tudományosság a szövegnek szótani és tárgyi értelmezésére nézve nyújt, hogy az eredetinek minél biztosabb szövegalkaja állapíttassék meg; hanem másrészt a lutheri fordítás nyelvszelleme is, mely nem csak az evang. népség, de az egész német nép összes nyelvképződésének jól talált kinyomata, gondosan megtartassék; sőt végül az is tekintetbe veendő, hogy ezen kijavított új fordítás csak az egész német evang. egyháznak köz beleegyezésével történhetik. Továbbá azon hitben van a fő egyháztanács, hogy ezen, és ily módon jogosult fordításnak „ugyanazon utmódon lehet és kell létre jönnie mint létesült egykor e lutheri t. i. mint egyetlen férfiú átható tudós fáradozásainak s szeretetteljes gondoskodásának gyümölcse, ki az ily vállalatra szükséges tudománykincset önlelkének készlettárába s ehez jó barátok segélyét beszerezni képes.”

Svájc. A „Journal de Genève“ m. é. egyik számában következő jóhitelű jegyzék közöltetik az „Áhitatosság órái“-nak keletkezési történetét illetőleg: „1830—1840. évig két ízben utaztam déli Németországba s oly szerencsés helyzetben, hogy ezen kitűnő jelességű, sem felületes sem tulesapongó irányu munka szerkesztőivel ismeretségbe jöhettam. Inkognitójukat szorosan megtarták, minthogy a művet protestáns és katolikus férfiak egyesülete adta ki, s e körülmény a mennyire tetszhetett némelyeknek, másokat tán éppannyira megbotránkoztatott volna. Azt hitték, hogy ezen gyűjteménynek sok ideig ismeretlenül maradt szerzője a híres regényköltő és történetíró Zschocke volt volna Aarauból. Valóban, ő a vállalatnak kitűnő munkatársa volt, de nem egyetlen szerzője. Összesen mintegy heten vagy nyolcan járultak e mű kiállításához, kik közül egyik legérdemesebb, néhány türelem- és igaz keresztyéniség szellemétől áthatott jeles cikk szerzője a tiszteletre méltó báró Wessenberg, a kosztnici püspökség generálvikáriusa. Láttam őt házi körében s nálam is tisztelhettem, s előttem több cikkét megnevezett, melyekben az ő keresztyéni szeretete nemcsak a reformáltakat, hanem zsidókat, mozlimeket s mindazon népeket is átölelve befoglalja, melyeknél a keresztyén vallás még nem hirdettetett. A helyett azonban, hogy több részletességre kiterjeszkedném, közleményem fő becsét abban helyezem, hogy biztosan megállapítja azon tényt, miszerint az „Áhitatosság óráinak Zschocke nem egyetlen szerzője, s e részben a vallási irodalomtörténetnek ide vonatkozó pontja ily módon kiigazítandó.“

London. Az „N. E. K. Z.“ értesít, miszerint Viktória királyné Zschocke „Ájtatosság órái“-nak második választékos kiadását közelebb elrendelé, s közrebocsátás végett Ms. Rowannak adta át. Ily cím alatt fog megjelenni: „Elmélkedések az életről s annak vallási kötelességeiről“ (Meditations on life and its religious duties. Francia nyelvre ily cím alatt fordított: „Méditation sur la mort et l'éternité“). A korábbi kiadás, melyet ugyancsak Ms. Rowan fordított s nem régiben Amérikában is utánnyomatott, e címet viseli: „Elmélkedések a halálról és örökkévalóságról“ (Meditations on death and eternity). A királynő ezen könyv iránt nyilatkozó előszeretetét boldogult férjétől öröklé, kinek emlékét kívánja megtisztelni a jelen kiadás által is. „Tiszteljük — írja az idézett lap — a királynő kegyességét s vallási érzületét; de nem ohajthatjuk, hogy ezen előszeretetében példáját többen is kövessék. A könyvben ugyanis — köztudomás szerint — sokkal több érzeményi természetvallás, mint kijelentésszerű

tényleges keresztyénség foglaltatik." (Anglia egyházi lapjai mindjárt az első kiadás után sajnálkozásukat nyiváníták annak megjelenése felett).

Róma. Mint halad előre az ifju olasz királyságban a papság javadalmainak szekurálizálása, nyilván mutatja e következő hivatalos jegyzék. 1861. évben bevonatott 721 zárda, nyugdíjaztatott 12,000 férfi és nő szerzetes s az államjavak igazgatóságához (fiscus) tétetett által 104 kollegium ingatlan birtoka. 1862 ezekhez járult még 54 zárda, s 1863. 28 klerikális egylet házai zárattak be.

Skótország. M. é juni. 17. tarták a szabad skótegyház és az United Presbyterian Church küldöttei első közös ülésöket, hogy a két egyháznak célba vett egyesüléséről tanakodjanak, miután mindenfelé visszatarthatlanul nyilatkozik a közérzület az iránt, hogy a presbiterieknek egyesülésre van szükségök. Ausztrália gyarmataiban, ugy szintén Kanadában és Ujskóciában már nagy mérvben megtörtént az egyesülés; Amérikában pedig az ó és uj iskola hivei egymáshoz annyira lekötelező ajánlatokkal közelednek, hogy az egylet rövid idő alatt biztosítottnak látszik. Ezen mozgalom irányában indulnak most a szám és jelentőség tekintetében legkitünőbb skót egyházak. Oly természetes vágy és szükségérzet ez, melynek valósításán a legjelesebb férfiak, Dalhousie Károly, Henderson, Dunlop s többek régóta fáradoznak. Az United Presbyterian Church legutóbbi zsinatján Dr. Cairns és Dr. Thomson annyira meleg érdekeltséggel szóltak az egyesülés mellett, miszerint elhatároztatott annak Isten segélyével komolyan munkába vétele. Ezt követé a Free Church of Scotland egyetemes gyűlése, melynek határozatait feszült figyelemmel várta mindenki. Dr. Buchanan, Br. Brown és Dr. Candlish oly lelkesülten szónokoltak az egyesülés javára, hogy az United Presbyterian Church jelen volt tagjai Mr. Henderson és Dr. Harper örömkönnyekeket hullatva dicsőíték Istent, hogy e napot érniök engedé. Ennek következtében mindkét fél részéről küldöttség neveztetett ki, melynek nem könnyű feladat jutott, ugymint a szabad egyház önkéntességi elvét az United Pr. Church intézményeivel összeegyeztetni. Azonban a két egyház közt fennforgó eltérések nem oly természetűek, hogy az egyesülés lehetlenné tenni képes volnának.

Prága. Dr. Stein tanár m. év nyarán az itteni egyetem bölcsészeti osztályban a tanártestület dékánául választatott. E választás annyiban fontos, mert Dr. Stein protestáns; e szerint az ő megerősítése azon elvnek nyilvános elismerését foglalná magában, miszerint a hitfelekezeti egyenjogúság az egyetemekre is alkalmaztatik, s tehát egyetemi méltóságokra protestánsok is kifogástalanul emelkedhetnek.

Egyébiránt úgy értesültünk, hogy a bécsi egyetemnél is ugyancsak a bölcsészeti szakban a közelebbi tanévre protestánsnak dékánul választására volt biztos kilátás, mely szándék azonban az illető tanár ellenvetései és vonakodása miatt nem sikerülhetett.

Bádeni rajnahatár. Levelező, szokása szerint, félre tévén a nagyhercegségi egyházi ügyeket, melyekről mások is írhatnak, áttekint a szomszédos francia prot. egyház nagy érdekű mozgalmaira. Renan művének: „La vie de Jésus“ megjelenése óta, így ír, még nagyobb erőfeszítéssel igyekezik az „új theologiai iskola“ tanítványai létszámának gyarapításán, miközben meglepő írói termékenységet is tanusít. Ezen aztán mindkét hitvallás egyházi orthodoxiája szintén a kétségbeesésig elkeserített helyzetbe jut. Ha politikai események, a mennyiben nem sugalmazott egyének büntetései, befolyással vannak az egyházi események alakulására, akkor könnyen megfogható, hogy a Franciaországban mostan uralkodó benső önkényrendszer dacára is harcias és tetterős közszellem mellett, a jámbor szemléleti s kegyeskedő elem alig víhatja fel magát valami csekély érvényűsége is, míg a katolicizmus az ő bitterjesztő intézetét a császárságnak, Mexikó, Lengyelország s talán némely német tartományokra nézve, szolgálatába ajánlva, idő szerinti tevékenységben edzi erejét. Ez is pedig kénytelen a molinizmus, és quietizmusról lemondani, s nyilatkozatával a mozgalom részére kell állania.

A prot. szabadelmű iskola, mely néven azt már országszerte ismerik, merész elhatározottsággal, ifjúi tűzlélekkel s egész Frankhonban tiszteletet parancsoló tudományos készültséggel lép fel, mihez járul még irányának meglepő tisztasága. Ez úton az ellenfél vele épen nem mérkőzhetik. Minthogy az egyes, köztudomásilag világiakkal is bőven ellátott egyháztanácsok független állása az egyháznak bizonyos ziláltságát eredményezi, mely állapot azonban a több rendbeli és nagyszerű munkásságot kifejtő prot. egyesületek által némileg enyhítve s kárpótolva van: nagyon hajlandókká lesznek a szigoruan egyháziak arra, hogy a tartományi és nemzeti zsinatok szervezése által a katolicizmus ellenében a szoros egybekötési viszonyt lehetőleg visszaállítsák, egyszersmind az egyháztanácsok (consistorium) függetlenségét korlátozzák. Ez ugyan, könnyűnek látszhatik egyelőre, mégis aligha sikerülni fog, miután attól félnek, hogy az orthodoxia ilyenmű intézkedése majd bizonyos rettegett emlékü hitnyomozó törvényszéki irányra fajulhatna. Alapos-e az ily bizalmatlankodás vagy sem, azt elhatározni nem bátorzkodunk; hanem valami igaz lehet benne, s hivatkozhatni e

részben más államokban történt előzmények hasonlatosságaira. Épen azért, mivel az új theológiai iskola nagy száma oly eszméket bocsát közforgalomba, melyek a meggondoltabbakat nyugtalanságba ejtik s botránkoztatják, könnyen megtörténhetnék az újra szervezendő hit-törvényszéknél, mely a Párisban székelő mindkét fő egyháztanácsban szilárd támaszra lelne, hogy ezen szabad theológiai irány amaz alapos vallási szabadelműséggel együtt elnyomatnék. Erre is elég példa van az újkori egyháztörténetben. Az ifjú, részint Straszburgban részint Genévában képzett papság feltétlenül a szabadelmű sajtóval csatlakozik, s bár a párisi reformált egyháztanácsnak néhány befolyásos tagja már eddig is csatlakozott az új iskolához, még inkább lehet várni, hogy az újabb választások alkalmából ezek száma növekedni fog. A lutheri egyháztanácsban ugyan még korlátozatlanul tartja magát az orthodoxia, de alig hihető, hogy sokáig — ezen időviszonyok között.

Tán ugyancsak ezen, mindinkább általánossá váló hangulatnak kell köszönni azt is, hogy biztos értesülés szerint régiben a straszburgi papnövelde és tanulmányalapítvány ellenében elrendelt szigorú vizsgálat lényeges változásokat nem idézett elő. Az ezen tanodára irányzott támadások még nem merültek ki, s tán közelebb is méltódní fognak; hanem a megtámadottak erélyes önvédelmére is biztos a kilátás. Azonban a Páris főuralma alatt létrehozandó szigorú összpontosítás ellen bocsátgatott újabb rendeletek papíron maradó bölcsesége is kedvezőtlen körülmény arra nézve, hogy épen Párisból szabályoztassanak és intéztessenek az egyházi állapotok. Ehez járul még az, hogy az új oktatásügyi országlár kineveztetése, kinek ügykezelése alúl a szorosán egyházi (cultus) dolgok kivétettek, a tanügyben bekövetkezendő szabadabb irány kifejlődésének nagyon kedvező. Sok és nagyszerű visszaélés van a liceumokon és az egyetemi szakosztályokban, melyek ellen még nem mert föllépni bármelyik miniszter, minthogy a párisi urakat, az úgy nevezett gros bonnets universitaires-hadat maga ellen ingerelni nem kívánta. Kérdés, lesz-e erre elég bátorsága az új oktatásügyérnek? Annyi bizonyos, miszerint az oktatásügyi minisztériumnak bármely szabadelmű cselekménye, mind a mellett is, hogy a kultusz nem tartozik hatása körébe, lényeges befolyással lesz az egyháziasságra. Mi bádeniek el nem mulaszthatjuk itt azon örvendetes jelenségekre utalni, melyek mostani kormányunk alatt létre jönnek, s Isten segélyével a nép további fejlődésére hovatovább üdvösebb hatást gyakorolnak.

Bielitz ausztriai Sziléziában M. é. júliusában emlékezetes történet színhelye volt Bielitz-Biala két testvérváros. A német-szláv

Gusztáv-Adolf-Egylet tizenegy alosztályának küldöttei számos részt vevő vendég körében üléseztek itt. A lipcsei központi elnökséget Schmeidler Boroszlóbból képviselte. Az első ülés tárgya volt az újabb Stiriában, Prágában és Lembergben alakult testvéregyletek bekeblezése és arról tanácskozás, hogy az évi jövedelem kétharmada hova fordíttassék. A 119 helybeli egyletek 37,535 fizető tag után begyűlt összes jövedelme 12,641 frt. 75 kr. A Lübeckben tartandó egyetemes gyűlésre ismét segélyezés végett 51 bel- és külföldiegyházközség ajánlatott, ezek közt Bielitz, növelde építés miatt, Teschen, Csaszlau, Salzburg stb. morva, csehországi, pózeni és bajorországi e. községek, Csallóköz-Szerdahely és Nagy-Róce Magyarországból, Monora és Nagy-Enyed Erdélyből stb. Nagyön szerencsésen volt feltalálva, hogy ezen gyűlés alkalmára essék a tanítóképezde alapkövének letételi ünnepélye. Mintegy 6000-nyi minden vallás- és nemzetbeli szép közönség jelenlétében történt e nagy fontosságú tény; minthogy a német-szláv tartományokban ez az első intézet, melyben a nép tanítói hivatalukhoz méltó képeztetést nyerendők. Mint ez ünnepélynél, úgy általában az ülések valamint a vendégszeretet késztette közlakozások alkalmával mindenki lelkesülten érzé s némelyek jóslói lélekkel szóba is hozták, miszerint az újabb prot. törvény értelmében mostantól fogva Ausztria német-szláv prot. népe közelről testvériesülhet a nagy Németország prot. egyházával, s életének új korszakába lép. Bielitz polgárai e napok áldott emlékét soha nem fogják elfeledni.

Darmstadt. A gyermekek vallásos növelését illető törvényjavaslat a második kamra tárgyalásai folytán következő szerkezetet nyert: „Annak meghatározása, hogy a gyermek mely vallásban növeltessék, házasságból születetteknél, s ezekkel hasonlólag az utóbbi házasság által törvényesítettekre nézve is, az atya joga. Ha az erről nem rendelkeznek, úgy az atya vallását követik. A gyermek vallási növeltetését meghatározhatási jogról lemondás semmisnek tekintendő, az e tekintetben netalán kötött szerződések vagy tett ígéretek érvénytelenek. A lelkészeknek tiltatik ily nemű ígéreteket s ajánlatokat bármi módon kieszközölni vagy elfogadni.“ Életbeléptetési idejére nézve abban történt megállapodás, hogy ez akkor történjék, midőn az egyházak és e. egyesületeknek az államhoz törvényes viszonyát rendező szabályzat érvénybe lép.

Lipcse. Szuperintendens tanár Dr. Lechler Lipcseben most nem rég adott ki a bécsi codexből Viklefnek egy még eddig kinyomatlan iratát a „hítségőnoki hivatalról“ (de officio pastoralis). Ezen codexben 258 negyedréti lapon Viklefnek mintegy 50 rendbeli irata

foglaltatik, s kiadónak hálát érdemlő készséggel szolgáltatott az át használás végett. A theologia történelmi nyomozásaiban már eddig vívott érdemeit szaporítja most Dr. Lechler ur a nagy angol reformátor ezen műve kiadásával s mi örömmel várjuk annak megjelenését.

Turin. A milanói klérus a római congregazione dei Riti részéről kemény megrovást kapott a nemzeti alkotmányünnepélyben tanúsított részvéteért. Kiváncsiak vagyunk az eredményre. A Rómából jött figyelmeztetés nem bir szabályszerű érvénynyel, minthogy a királyság részéről hozzá adandó „exequatur“ róla hiányzik. E nélkül is kétes, ha kiterjed-e a congregazione hatásköre annyira, hogy a milanói főkáptalannál bizonyos egyházi ünnepélyt betilthasson. A kétség annyival inkább alapos, minthogy a milanói egyház a római ritust nem ismeri el, hanem az őseredeti Ambrózius-félét tartja s több kiváltsága van, melyeknél fogva az egyházfegyelmi ügyekben Rómától sok tekintetben független állása van.

Róma. A „Nat. Ztg“-nak írják: Tudni fogja ön a 76 püspök és püspökhelyettes által mindkét Sziciliából adott óvástételt, melyben azon kormányrendelet ellen remonstrálnak, mely szerint ezentul minden egyházi kibocsátvány kormányi placet és exequatur alá vettetik. Az egyházi közlönyök kifogyhatlanok feljajdulások és panaszok között vagy a kormány részéről tapasztalt háborítások, vagy az egyház szabadalmi s javai elvétele s végül a mind nagyobb mérvben terjedő eretnokség miatt. Egyik lap a sok közül így szól e tárgyhoz: „A protestáns hittérítés (propaganda) Nápolyban folyvást merészebbé válik; könyveket osztogat, majd iskolákat s templomokat nyit meg, majd egyes házakba, műhelyekbe s más nyilvános gyülekezések helyeire küldözi ügynökeit részint azért, hogy a pápát és klérust Olaszország ellenségeiül bélyegezzék, részint hogy a legnagyobb kegyeskedést színleljék. Hanem a megyének minden papja megesküdött rá, hogy ezen pokoli mesterkedést a legnagyobb erőfeszítéssel leküzdendik. E célra mostantól fogva minden vasárnapon és hétfőn a papok templomaikban történelem-hittani értekezleteket tartandának a protestantizmus ellen. Ezen kívül az ifjú lelkészek esténként előadást tartanak a szegény néposztály számára. Nem sokára, hála Casoria atya fáradhatlan buzgalmának, mindenik protestáns iskola mellé katolikus tanodák és kápolnák emeltetnek. Felszólítottak a hívők, hogy segéljék a klérust abban, miszerint Nápoly földéről végkép kiirtassák azon mérges növény, melyet ott az idegenek, a piemontiai fedezete alatt, meghonosítani akarnak“.

(PKZ.)

Népiskolai közlöny. A Sárospataki Füzetek legközelebbi számában (79. lap) azt mondtuk: a népiskolai ügy megérdemel egy sajátlagos szakközlönyt és azt teljesen igénybe veszi, s ez nálunk nem pusztán ötlet volt, hanem komoly megfontolásból származott meggyőződés. És mivel semmi kétségünk a felől, hogy a nevezett folyóirat meg fog indulni: elérkezett az idő, hogy annak miként leendő kiadása felől is gondolkodjunk.

Itt a következő kérdések merülnek fel.

1. Mi fogja tenni a Népiskolai közlöny tartalmát?
2. Minő időközökben fognak egyes számai megjelenni?
3. Hány példányban adassék ki?
4. Ki fog a lap fentartásáról gondoskodni, azaz ki lesz a kiadó tulajdonos?
5. Hol adassék ki a folyóirat?

Az 1. pontra nézve a megindítandó folyóirat körébe esik mindaz, mi a népiskolát s azzal együtt a képezdét közvetlenül érdekli a pädagogiai téren a tudomány, a történet, a tanítói eljárás és végre a kormányzat tekintetében.

A 2. pontot illetőleg komolyan megfontolandó: heti lap legyen-e a szóban levő közlöny, vagy havi füzetekben jelenjen meg? Azonban induljunk ki mindkét oldalon a tárgy természetéből, s nem lesz nehéz magunkat a komoly és nagy fontosságú kérdésre nézve tájékozni. A kisebb időközrel megjelenő folyóiratok természetére tartozik a változatosság; azok, mondhatni, a napi érdekek képviselői. A népiskolára nézve egyáltalában nem ily nemű érdekek képviseléséről van szó: sőt inkább éppen azt keressük, mi az, a mit ott minél általánosabbá s minél maradandóbbá lehet tenni. A pädagogia azon nagyszerű célt tűzte ki maga elé, hogy a lélektan változhatatlan elvein építse fel egész rendszerét, s itt fődolog a következetesség, a folytonosság, a keresztülvitel, a bevégeztség. A ki itt a felvett tárgyat teljesen ki nem fejti: fedőlék nélkül hagyja a házat, melyet épített; a ki itt mindent nem ad, semmit sem adott. Főleg kezdetben hosszas fejtegetésekre lesz szükségünk; azok egy heti lap szűk hasábjain meg nem férnek, hacsak a hatást és illetőleg az eredményt az örökös szaggatottság által kockáztatni nem akarjuk. Ezért a népiskolai közlöny mint heti lap céljának meg nem felelne: havi füzetekben kell megjelennie évenként mintegy 60 iv terjedelemben.

A 3. és 4. pontra nézve: a népiskolai közlönyre, mint kalauzra a tanítás mezején, minden iskolatanítónak szüksége van; ezért 1500 vagy 2000 példányban kellene kiadatnia. Kiadó tulajdonosok volnának az egyházkerületek, melyek a folyóirattal az egyetemes tanügyi bi-

zottomány útján érintkeznének. Megrendelné minden egyház saját iskolája számára, a kisebb és szegényebb egyházak közül kettő három is csatlakoznék egymáshoz. A folyóirat évi díja 3 forintot tenne, mely összeget a *canonica visitatio* útján szednék be az egyházmegyék s beadnák a maguk illetményét az egyházkerületre, ez az egyetemes tanügyi bizottmány pénztárába. Egy ily folyóirat sorsát a véletlenre bízni, vagy épen kockára tenni nem lehet. Vagy biztosítsuk annak fenmaradását egyszer mindenkorra, vagy hagyjunk fel az egészszel.

Végre 5-ör: hol adassék ki a megindítandó folyóirat? Patak megelőgszik a maga Füzetével; Pesten a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap jelenik meg; Debrecenre más nagyszerű feladat vár; e szerint nincs választás csak Kőrös és Pápa közt. És mivel Kőrösnek van önálló, rendezett képezdéje, a melylyel a folyóiratnak közvetlen összeköttetésben kell állania: mi egyenesen Nagy-Kőrösre szavazunk, s hiszszük, hogy az ottani képezdei igazgató Nagy László ur, a népiskolai irodalom egyik megkoszoruzott munkása, meghozza ez ügynek a nem csekély áldozatot, hogy a megindítandó folyóirat szerkesztését elvállalandja.

És most készítsük el megközelítőleg a költségvetést.

1. Szedés, nyomás, papir, boríték, befűzés 2000 példányért	2500 ft.
2. Postadíj	1200 ft.
3. Szerkesztői díj	200 ft.
4. Rendkívüli kiadásokra pótlékul	100 ft.
5. Folyóiratokra, írói díjakra	200 ft.
Összesen	4200 ft.

Az egész kiadást 1400 példány 3 forintjával = 4200 forint szűken fedezi. Ha pedig 2000 példányban lehetne a folyóiratot megindítani, egy példány ára alig tenne többet — a mi majdnem hallatlan, 2 forintnál. Ha ennyi áldozatra sem készek az illetők, hagyjunk fel a népiskolai ügy rendezésével; hadd menjen mint ezelőtt — zülaltan, rendezetlenül, nem ritkán többet hátra mint előre!

Xy.

Utánirat. Jelen gyakorlati és jóakaró tervezetben főleg egyet szeretnénk változtatni, t. i. a fentebbi öt pont közül épen az utolsót, mely folyóiratokra és írói díjra 200 frtot és nem többet szán. Ha még van oly kezdetleges gondolkozású olvasó, ki azt hiszi, hogy az írói munkásság kevésbbé jutalmazandó mint más akármely hivatal, tisztség vagy kézművesség; ki azt hiszi, hogy a szőlő, a gabna, a

gyapju, melyet valaki termel, az övé; a saru vagy szűr ára a mesteremberé: hanem az író munkásságaért semmi díj nem illeti; az ilyen idealizmust nagyon meglepetve halljuk, de éppen azért el nem fogadhatjuk. Széchenyi István mondá, hogy mikor a Hitelért járó írói díját fölvette, olyan kellemes érzéstől lett elfogódva, minőtül azelőtt soha. Neki jobban nem esett pénz, mint ez az írói díj. — Nem rég olvastuk egy hazai szerkesztő igen életrevaló előfizetési felhívását, melyben az írók tisztességes díjazása fő feladat; hiszszük is, hogy bizony nem bánta meg. — Ha mégis a tisztelt tervező szűken bánik az írói díjjal, úgy véljük, hogy ebben illető közönségénél fenmaradhatott némi előítéletnek hódol, midőn az üdvös vállalat sikerét fél ily körülmény miatt kockáztatni. Azonban a mit annyian beláttak és gyakorolnak kül és belföldön, el kell azt előbb utóbb fogadni éppen a siker biztosításaért. Irodalmunk akármelyik szakának sincs kevesebb avatottja mint a népnevelés tudományának. Ha valahol, itt kell a legóvatosabban írni, tanítani, mert fölöslegesen, mellékesre, banál tudákosságra se pénz se szükség. A jót pedig drága áron is meg kell venni vagyis az író díjazni, jutalmazni tisztességesen.

E végett módosíthatnák a népiskolai közlöny iveinek száma, vagyis hatvan ív helyett elég lehetne ötven, és ily formán a kiállítási költség egy hatod része már mindjárt mehetne írói díjazásra; mikor az ötödik pont összege lehetne két száz forint helyett hat száz frt.

Szerk.

Aláírási felhívás ily című munkára:

„K Á L V I N É L E T E“

és a kálvinizmus. Emléklül a nagy reformátor halála évének háromszázados fordulatára. Írta **Révész Imre**, a debreceni reformált egyház egyik rendes lelkipásztora és a magyar tudományos akadémia levelező tagja.

Azon igen nehéz időkben is, melyek hazánkra nehezültek, s melyek nemzeti irodalmunk ügyére oly kedvezőtlen befolyással vannak — im készen állunk, hogy beváltuk azon ígéretünket, melyet a tisztelt közönségnek Kálvin életrajza felől tettünk volt.

A címzett mű legnagyobb része Kálvin élete és működése folyamát rajzolja tüzetesen, a forrásokra s a régibb és újabb irodalomra való tekintettel; de e mellett elő fogja adni, mintegy szükséges kiegészítő részül a kálvinizmusnak vagyis a Kálvin szerinti reformációnak mivoltát és jellemét is, nemcsak a leg-

főbb hittani pontokra, hanem az egyházi szertartásokra, egyházalkotmányra és az államéletre vonatkozólag is.

Kálvin életrajzánál már nem forogtak fenn oly nehézségek, mint Dévayénál és Erdősiénél, a hol minden pontot a tudomány ítélőszéke előtt gyökeresen igazolni, s az említett magyar reformátorokat mintegy a végső elhamvadás sirjából kellett életre hívni. Kálvin életrajza ennél fogva népszerűbb, folyékonyabb és a nagy közönség által élvezhetőbb leend; de azért ennek is megvan a saját nehézségei. Egyetlenegy sincs ugyanis a reformátorok között, kit bizonyos táborokban oly iszonyuan gyűlölnének mint Kálvint, mert az ő szellemének kemény fegyvere csakugyan a dolgok eleve néig vágott mindenfelé, s egyszer elfoglalt álláspontján a legszigorubb következetességgel mindvégig megmaradt. Dicső alakját sokáig elhomályosítva tartá a pártszenvédelek köde, melyet csak az újabb forráskutatások s alapos bírálat szellője kezd eloszlatni teljes diadallal

A címzett mű már sajtó alatt van a legnagyobb magyar kálvinista városban, Debrecenben, s akkorra, midőn f. évi május 27. a nagy reformátor halálának éppen háromszázados napja eljövend, a nagy közönség kezében leend.

A mű terjedelme mintegy 20—25 nyomott iv leend; ára, igyekszünk, hogy két o. é. forintnál magasabb ne legyen.

Előfizetést a jelen mostoha napokban nem kérünk, hanem csupán aláírást, hogy legalább a munka kiállításának költségét fedezve láthassuk. Gyűjtőknek tiz példány után egy tisztelt példánnyal szolgálunk.

Érezzük hogy, erőnk csekélysége s viszonyaink kedvezőtlen volta miatt, nem állíthatunk a nagy reformátornak oly emléket irodalmunkban, milyennel e részben a külföld irodalma bír; de azt elengedhetlen kötelességünknek tartjuk, hogy valamit immár mi is tegyünk.

A címzett mű lesz magyar nyelven legelső önálló életrajza Kálvinnak, a ki mint nemcsak az egyháznak, hanem sok tekintetben az államéletnek is méltán nagyhirű reformátora, a maradék figyelmére és tiszteletére bizonynyal kitünő mértékben érdemes. A legőszintébb bizodalommal kérjük tehát a mélyen tisztelt szuperintendens, esperes és lelkesz urakat, valamint minden protestáns magyart, hogy ezen vállalat iránt szélesebb körökben is részvétet költeni méltóztassanak.

Az aláírási iveket bármelyikünkhöz folyó évi április 15-ig minden esetre beküldetni kérjük.

1864. február 16.

Révész Imre

szerző.

Osterlamm Károly

kiadó.

ANTALFI JÁNOS

AKADÉMIAI TANÁR

SZÉKFOGLALÓ BESZÉDE.

Sárospatakon szept. 14. 1863.

Mélyen tisztelt gyülekezet! Főiskolánk fennállásával egyidejű azon szokásos törvény, miszerint akadémiai tanár új hivatalát, az általa előadandó tantárgyból merített beköszönő beszéddel kezdje meg; melyet rendszerint irányadóul szokott venni a főtiszteletű előjáróság s hallgató közönség az ő tudományos képessége s álláspontja felől. A körülmények és a főtiszteletű egyházkerület akarata úgy kívánták, hogy ez ideig a joghallgató ifjakkal hat nyilvános vizsgát tegyek, s előadandó tantárgyait szükség parancsolta vázlatban kinyomassam; e szerint tisztelt előjáróim s a nagy közönség már körülbelől tudja, hogy mit és mennyit lehet tőlem az elfoglalt állomáson várni. Érzem, hogy e helyen most néhány percz alatt, a reám eddig kimondott véleményeknek fordulatot nem adhatok: mindazáltal bátorkodom becses figyelmeket kérni, míg a büntető törvényből választott, a körülményekhez szabott rövid értekezésemet „A bűnösség alanyi mértékéről“ felolvasandom.

A büntető jogtauban azon elméletnek, hogy a bűnös az elkövetett vétket határozott vagy határozatlan szándékkal vitte-e véghez, újabb időben mind a tudomány mind a gyakorlat és törvényhozás mezején egészen új korszaka nyílt meg. Ezen előmenetelt a szükség parancsolta, mert a mívelt

államok nagy része minél célszerűbb s a kor kívánatainak minél megfelelőbb büntető törvények szerkesztésén fáradozván: a bűnösség alanyi mértékét, vagyis a vétek bizonyos eseteit, mint bűnkísérlet, gonoszság, vétkeesség, melyeket hajdanta egyszerűen csak bűnnek tartottak, kénytelenek voltak egymástól teljesen elkülöníteni, a határozott és határozatlan szándék között határvonalat húzni; a nagy különbségeket a büntetés beszámításának meghatározásánál pontosan kijelölni. A törvény ezelőtt általában a büntény mivoltához képest gonoszságot vagy vétket követelt, a nélkül hogy a gonoszság több neveit megkülönböztette vagy a határozatlan szándékot figyelembe vette volna. Legtöbbször a határozatlan szándék a határozottal egynek vétetett. Bár igen jól érezték az illetők, hogy a kettő között nem csak fogalomra, hanem büntetési fokozatra nézve is nagy a különbség: erre mindazáltal nem figyelmeztének; a büntetés csak kegyelem útján vagy bírói önkény által volt enyhíthető.

Ugy látszik, hogy a tudomány terén a régi elméletnek a francia jogtudósok adtak újabb lendületet azon kérdés föltevése által: „Vajjon a bűnkísérlet a határozatlan szándékkal egynek vehető-e?” Az 1791-ben kiadott francia büntető törvénykönyv azon szavai, miszerint „minden kísérlet úgy tekintessék, mint maga a bevégzett büntett”, szükségképen e kérdésre vezeték a jogtudósokat. A németországi törvénytudók közül többen, mint Zachariae, Kitka ez elvet sok esetben alkalmazhatónak vélelmezték; de azért megfejtése legtöbb új kodexben teljesen mellőzve van. Általános elfogadott elv lett az, hogy a büntetések maximuma csak azon esetben alkalmaztassék, midőn a büntény határozott szándékkal volt végrehajtva. Miből bátran következtethetjük, hogy a bűnkísérletnek bevégzett büntény szerinti büntetése majd mindenütt a bíróság belátására és a nyomozás eredményére van bízva.

A jogtudomány terén régóta nevezetes kérdés már az, hogy ha valaki előkészületeket tett valamely bűn létesíté-

sére, de még véghez nem vitte; lehet-e azt neki és miként beszámítani? Voltak és még ma is vannak oly véleményűek, kik a francia törvényt védve, vagy a bünkeresésnél saját dicsőségüknek tömjénezve, azt állítják, miszerint minden bünkisértlet, mivel elegendő rossz akarat van benne a társadalmi törvények és jogok megsértésére, már magában véve is bűntény. Vannak, kik azt hiszik, hogy a közbátorság igen veszélyeztetve lenne az által, ha a bünkisértlet szabadon gyakoroltatnék; mert így a rossz akarat felébredvén az emberekben büntetésre ingereltetnének. Ily elvek a legujabb jogfogalmakkal és legtöbb kodexek szellemével többé meg nem egyeztethetők; mert mai korban a bíróság általában szelidebben bünteti a kísérletet magánál a bűnténynél, és pedig azon mértékben, a mint a bevégzéshez közelebb vagy távolabb állott.

Kik a bünkisértletet a végrehajtott bűnténnyel egyenlőnek veszik, azok a rettentési tan elveiből indulnak ki. Ezen elv pártolói ugyanis veszélyt látnak már magánál a szándéknál is, melynek elhárítására szükségesnek tartják a népet a bűntől jó eleve elrettenteni. Véleményünk szerint, hogy a bünkisértlet már magában is büntett legyen, ahhoz nem csak rossz akarat és, vétkes vigyázatlanság: hanem még jogsérellem is kívántatik; hol ezek hiányzanak, ott büntetésről szó sem lehet. A polgárok nyugalma, bátorsága, biztossága azt kívánja, hogy a büntettek büntetlenül ne maradjanak; de ha a bünkisértlet úgy marad is, a nép nem fog ingert kapni vétkezésre, mert senki sem határozza el magát a büntetltre azon okból, hogy a kísérletnél megmaradjon; hanem hogy a bünt végre is hajthassa.

Ha már a kísérlet a büntetthez mindenkor hasonló büntetés alá vonatnék, ez egyenlő büntetés mellett bizonyosan jobban ösztönözné a vétkest bűnténye mielőbbi bevégzésére; mert a bevégzésből több reménye lehet a haszonra, mint a kísérletből.

A középkorban általánosan elfogadott elv volt az, hogy

a kísérletet büntetni kell, s a büntetés nagyon is használta-
tott; mert a bírák nem azon igyekeztek, hogy a népet javít-
sák, hanem csak hogy a büntől elrettentsék. A rómaiak, egé-
szén ellenkezőleg, a bűnkísérletből vagy külön vétséget for-
máltak vagy a törvényben külön megnevezték a büntethetés
eseteit. Legujabb korban majd mindenütt ismét ezen elv
győzött. Az 1842. magyar büntető kodex-terv is eltörli a
kísérlet büntetését, de ezen elfogadott általános elv mellett
pontosan meghatározza azon eseteket, melyekben a bűnkí-
sérletet szükségesképen büntetni kell, ezekre kiszabja a
büntetést is. E szerint az oly kísérletet, melynek büntetéséről a
törvény nem rendelkezik, büntetni nem kell.

Az 1852. osztrák büntető törvény 8. §-a így szól a bűn-
kísérletről: „A büntetthez nem szükséges, hogy a tett való-
sággal véghezvitessék. Valamely gonosztettnek már kísér-
lete is büntett, mihelyt valaki gonosz érzelemből valóságos
elkövetésre vezető cselekvényt merénylett; de a büntett vég-
hezvitele csupán tehetetlenség, idegen akadály vagy vélet-
len esemény miatt maradt abban. Azért is mindazon esetek-
ben, hol a törvény különös kivételeket nem rendel, a go-
nosztett kísérletére ugyanazon büntetést kell alkal-
mazni, mely a véghez vitt büntettre van szabva“.

Ezen törvény a mint látjuk, a cselekedet eredményét
veszi figyelembe, és a szerint határozza meg: hol van bűn,
hol nincsen. A bűnkísérlethez a végre, hogy azt bűnnek te-
kinteni és büntetni lehessen, mindenek előtt valami bűnnek
végbevitelére irányzott gonosz szándékot kíván, azu-
tán külső cselekedetet; mert belső cselekedet által valamint
bűnössé lenni nem lehet: úgy oly kísérletet sem lehet véghez-
vinni, a mi a szándékolt bűnnek valódi elkövetésére vezet. Oly
előkészítő cselekvények, melyek közvetlen összefüggésben
a bűnhöz megkivántató rossz eredménnyel nincsenek, és ma-
gokban mint ártalmatlan cselekedetek tekinthetők, a bűnkí-
sérlethez nem elegendők. Az oly készülétek pedig, melyek

torvény szerint ma magunkban is
ide nem számíthatók.

Csacskó Imre jogtudor véleménye nyomán az előkészítő cselekvényt csak akkor lehet bűnkisérletnek venni, ha az a bűnnek valódi elkövetésére vezet, vagyis természete szerint alkalmas a szándéklott bünt létesíteni, p. o. meggyilkolásnál a méregadás, rálövés, halálos eszközzeli megszúrás, párviadalnál a kihívó levélnek elküldése, gyújtogatásnál a gyufának meggyújtása. Nem vehetjük ellenben bűnkisérletnek az olyan cselekedetet, mely nem alkalmas a bünt létesíteni, p. o. ha babonaság által akarnánk valakit beteggé tenni, vagy jószágában megkárosítani.

Ha a cselekvő egyén csak tehetlenség, idegen akadály vagy véletlen esemény által nem hajthatta véghez rossz szándékát, p. o. valakit meg akart fojtani, de szándéka nem sikerülhetett, mert amaz nála erősebb volt, az ilyen bűnös leendő bűnkisérletben. Ellenben ha a büntettes rossz szándékát

gyar 1842. büntető tervnek 1-ső §-a is így nyilatkozik, nevezetesen: „Bármely cselekvés vagy mulasztás csak annyiban tekinthetik büntettnak, a mennyiben az ellen büntetést rendel a jelen törvény.” Az osztrák büntetőtörvény szerint is csak oly cselekedetet lehet mint bünt vagy nehéz rendőri kihágást büntetni, mely a törvényben azzá van nyilvánítva.

Azonban ily világos törvények mellett is azt kell állítanunk, hogy mindig bűn marad az oly tény, habár róla a törvény nem rendelkezett is, melyet maga a józan ész annak ösmer el, vagy a mely az állam és polgárok ősi jogával ellenkezik.

Bentham Jeremiás angol jogtudós a bűnről úgy nyilatkozott, hogy ennek értelme a tárgyalt dolog szerint változik. Ha fennálló törvények rendszeréről van szó: bűn mindaz, mit a törvényhozó akár helyes, akár helytelen okokból megtiltott. Ha elméletileg vizsgálódunk, hogy a hasznosság elve szerint a lehető legjobb törvényeket nyerjük: bűnnek mondjuk mindazon cselekvényt, melyet véleményünk szerint meg kell tiltani azon rosznál fogva, a mit szűl vagy szűlhet.

A bűn alanyi kellékeit vizsgálván úgy találjuk, hogy bünt csak külcselekvénynyel foganatosíthatunk; mert a belső cselekvést, gondolatot, melylyel másnak jogát nem sérthetjük, a közbiztosságot nem veszélyeztethetjük, bűnnek mondanunk nem lehet. Sőt még a külcselekedet is csak akkor lesz bűn, mikor a cselekvő egyénben feltalálhatom ama tulajdonokat, melyek az okozott sérelmet úgy tekintik velem, mint az emberi szabad cselekedet eredményét, nem pedig mint valami gépi hatást. Az ily cselekvényhez a tudat és akarat önkénti elhatározhatása szükséges. Minél nagyobb már az ész befolyása, az öntudat és tény viszonyaiba való belátás: annál nagyobb a vétkeesség is. E szerint tartozik a bíró egymástól megkülönböztetni a gonosztságot és vétkeiséget.

Meglévén az emberben a tudat és akarat, mint minden beszámíthatásnak szükséges kellékei: vannak még oly kö-

rülmények is, melyek a beszámításnál lényeges különbséget okoznak; ilyenek a belső elhatározás és a külcselekedet. E szerint a bűnösség alanyi mértéke is belső és külső lesz. A bűnalany belső cselekvőségét illetőleg: a cselekvő egyén már vagy tudta a saját cselekvéséből eredő bünt vagy nem; e szerint e tudathiányt vagy neki lehet tulajdonítani vagy nem; utóbbi esetben minden beszámítás lehetsége megszűnván. Ha tudta hogy tettéből bűn fog következni, akkor gonoszságot, ha nem tudta, de tudhatta volna, akkor vétkességet követett el. A bűnalany külső cselekvőségét illetőleg: a mit valaki külsőleg tesz a bűnténynek végrehajtása miatt, az nagyobb vagy kisebb elhatározottságot tanusíthat a cselekvőben, nagyobb vagy kisebb összeköttetésben lehet a bünténnyel; e szerint a bűn és a hozzá alkalmazandó büntetés nagysága is változik.

A régibb büntető-kodexek a gonosz szándék fogalmának megállapítását mellőzik; az újabbak pedig kevés kivétellel adni igyekeznek; a mit *Kitka* jogtudós egyedül ama tökélyi különbségnek tulajdonít, mely a régibb és újabb büntető-kodexekben mutatkozik. Ő a gonosz szándék fogalmát büntető-kodexben szabatosan adni fölöslegesnek sőt lehetetlennek állítja; mert a gonosz szándék fogalma belső és nem külső cselekvőség, tehát külérzésekkel fel nem fogható, egyes jegyei szavakba alig foglalhatók. És ha mégis meg akarjuk határozni, ugyanazt mondjuk el más szavakkal, mit a gonosz szándéku szavak magok jelentenek: e szerint csakugyan a bírónak kellene elhatározni, van-e valóban gonosz szándék jelen, vagy nincs? *Birnbaum* véleménye szerint a gonosz szándék fogalma nem lehetetlen, és bizonyos föltételek mellett nem fölösleges a törvénykönyvben. Szerinte a gonoszság fogalmának meghatározásánál a büntetésre méltó tettek különbségére kell figyelmeznii; mert a törvény vagy egyenesen a kárt tiltja, vagy a tettet, miből a kár támadhat. Ő azonban sem a gonoszság kellékeit nem fejtegeti, sem fogalmát nem adja.

Szerintünk, ha megengednők is hogy törvénykönyyben a gonoszság fogalmát adni felesleges; a tudományt kötelességtől fölmentenünk nem lehet. Szükséges azért a gonoszság jegyeit kifejteni, szavakba foglalni, lehetőleg körülírni; mert a tudomány feladata az, hogy a mit homályosan sejtünk, annak jegyeit fölfedezze, egybefoglalja s világos tudomásunkra juttassa. A jogtudók, törvényhozók működésének végcélja szabályokat alkotni; a bírák, ügyvédek kötelessége azokat követni.

Ha már valamely bűnesetnél a bűnösség mértékét kell meghatározni, minden esetre először a bűn létéről kell bizonyosságot szereznünk; és ha a tárgyi bűntény létele kétségen kívül van téve, vizsgálunk kell kire mutatkoznak a küljelek mint szerzőre; és lehet-e neki a bűntényt mint szellemi szerzőnek beszámítani, nincsenek-e oly körülmények, melyek a belcselekvőség lehetőségét kizárják, a külcselekvést nem lehet-e csak gépies működésnek tartani? Ha a tárgyi bűntény bizonyos, ha tudom annak mind testi mind szellemi szerzőjét; az lesz még a legnehezebb kérdés, hogy úgy tekintsem-e a szerzőt mint bűnöst, büntethető-e és mily mértékben?

Itt miután bizonyosak vagyunk arról, hogy a cselekedet betudható, azt vizsgáljuk, vajjon az illető gonoszságból vagy vétkeességből cselekedett-e? Gonoszságnak mondunk valamely önkényi elhatározást oly cselekedetre, melyről tudjuk hogy bűn. Vétkeesség valamely önkényi elhatározás oly cselekedetre, melyről nem tudtuk hogy bűn, de tudhattuk volna. A gonoszság kellékei, Csacsó Imre vezérelve nyomán, az önkényi elhatározás és a végbeviendő bűnröli tudat. A mely cselekvényeknél az elhatározó akarat eltökéltebb, a bekövetkezendő bűnröli tudat tisztább, bizonyosabb, s azok súlyosbító körülményeknek tekintendők. A tudat tisztaságát és bizonyosságát emelik jó nevelés, magasb műveltség, tartós megfontolás, sat. Eltökélt rossz akaratot tanusítanak ravaszság, kitartás, vakmerőség, kegyetlenség, sat. Oly körülmények ellenben, melyek a tudatot homályosítják és az elhatározást könnyítik,

a gonoszság fokát alább szállítják. Tudatot homályosító körülmények lehetnek rossz nevelés, szokás, fiatal kor, elme-gyöngeség, részség, testi vagy lelki betegség. Elhatározást könnyítő körülmények csábítás, parancs, rábeszélés, erőszak, fenyegetés, megbántás, szegénység, véletlen alkalom. Mindezeket a bíró a bűnösség mértékének megalapításánál tekintetbe vegye; ítéletét csak az enyhítő vagy súlyosbító körülmények megfontolása után kell kimondania.

A mi a gonoszság fajtát illeti: legszélesebb értelemben lehet az határozott és határozatlan. Határozott gonoszság az, mikor a cselekvő akarata közvetlenül egyenesen és kirekesztőleg az előidézett rosszra volt irányozva; p. o. azon ember, ki embertársát szándékkal és tudattal agyon ütötte, határozott gonoszságot követett el, mivel kizárólag az volt akarata, hogy embertársát agyonüsse. Határozatlan gonoszság pedig az, midőn a cselekvő tudja, hogy cselekvényeiből különböző következmény állhat elő; akaratára nézve pedig mindegy: vajjon ezen következmények közül egyik vagy másik fog-e beállni, tehát ő tulajdonképen ezen következmények közül mindegyiket akarja, és végső esetben közülök a legrosszabban is megnyugszik; p. o. a ki fogságából szökéssel akar menekülni, előre felteszi magában, hogy az őt lábáról leüti vagy végső esetben megöli; és ha valóban megölte, akkor gonoszságot követett el, de határozatlan. A felhozott példákban a gonoszság szándékosan lévén végrehajtva, mindkettő büntetésre méltó. A határozott szándékoság keményebb büntetéssel sújtandó; mert az illető vétkesnek nem volt szándoka gyengébb bünt létesíteni; határozottan gonosz tettet kívánt elkövetni. Ellenben a határozatlan szándékkal vétkező mindent elkövet, hogy csekélyebb bűn által juthasson céljához, azonban csak hogy célt érhessen, azzal sem gondol, ha nagy sértést kell is elkövetnie. E szerint a határozatlan szándéknak többféle eredményei lehet: a vétkes úgy büntethető, a mint tetteből ez vagy amaz szándékos bűn következett.

A szándékosságot legtöbb kodexek bebizonyíttatni kívánják. Az 1842. magyar büntető kodex-terv úgy nyilatkozik, hogy a büntett létesítéséből még nem következik a szándékosság; hanem a fenforgó körülményekből, a vádlott nyilatkozataiból és viseletének vizsgálásából kell eldönteni, ha a bűnös szándékosan cselekedett-e vagy nem? Szászweimár, Báden, Hannóver, Belgium törvényei hasonlóan bebizonyíttatni rendelik a szándékosságot; és ez korunknak egyik haladási ténye.

Az 1852-ben kiadott osztrák büntető törvény a gonosz szándékot nem csak akkor tulajdonítja bűnül, mikor a merénylet egyenesen meggondolva és eltökélve volt; hanem még akkor is, mikor más gonosz szándékból valami végbe ment vagy elmulasztatott; és az ez által támadt rossz közön ségesen a dolgok rendes menetele szerint bekövetkezett; vagy csakugyan könnyen, a dolgoknak a természeti törvények rendes menetelétől eltérés nélkül bekövetkezhett volna.

Ezen törvény szerint a gonoszság lényege a büntettel járó rosznak közvetlen vagy közvetett meggondolásából és eltökéléséből áll. A gonosz szándék beszámítására elegendő, hogy a cselekvő akarata csak általában egy előtte ismeretes és a törvény által büntettnak nyilvánított gonosz tett elkövetésére lett legyen irányozva. A büntettet e törvény szerint egyformán szándékosnak kell beszámítani akár hosszabb megfontolásból akár csak indulatból vagy haragos fellobbanásból eredett a cselekvény. Továbbá a szándék épen úgy bűnül tulajdoníttatik, ha a büntett egyenesen eltökélve volt, mint akkor is, ha más gonosz célzathoz merényeltetett vagy mulasztatott el valami, miből az ezáltal támadt rossz közön ségesen következik, vagy csakugyan könnyen következhetik.

Szerintünk az 1842. magyar kodex-terv szellemével tartva, az ily terjedelmes és homályos fejtegetés törvénykönyvből egészen kimaradhat; sőt legcélszerűbb volna a gonoszság lényegét, különböző neveit, felosztását, bebizonyítását tárgyazó határozatokat csak a tudományra és értelme-

zésre bízni; mert különben a törvényhozó egyik vagy másik megkülönböztetésnek mindenesetre hiányos elősorolását ki nem kerülhetvén: az alkalmazásnál igen könnyen ellenmondásokra s balmagyarázatokra szolgáltatathat alkalmat.

A bűnalany belső cselekvőségéhez számítottuk még a vétkekességet is. Lássuk ennek meghatározását. Sokszor óhajtunk létesíteni valamely tettet, de nem azt, mely tettünk-ből származott; néha ismét elmulasztunk tenni valamit, és azon elmulasztásból oly nagy veszély származott, melyet előidézni legtávolabbról sem akartunk; az ily helyzetet vétkes vigyázatlanságnak mondjuk. E szerint a vétkekesség lényege abból áll, hogy a cselekvő nem tudta a cselekedetéből bekövetkezett sérelmet, ámbár tudhatta volna. A vétkekességre tehát az kívántatik, hogy a cselekedet külső, magában törvényteleniséget foglalo, általunk akaratlanul elkövetett legyen.

Azon kérdésre már, vajjon a vétkekességet lehet-e fenyeíteni, igennel felelünk. A vétkekesség fenyeítésre méltó azért, mert a cselekvő nem használt elegendő figyelmet, körültekintést, szorgalmat a cselekedet természetéről s ennek törvényhezi viszonyáról, és így elmulasztotta a természeti és polgári jog által parancsolt azon kötelességet, miszerint azon kell igyekeznie, hogy cselekedetéből sérelem ne következék. A vétkekességnél csak a cselekedet külső eredménye ellenkezik a törvénnyel, de belseje az akarat nem; holott a gonoszságnál mind a tett mind az akarat ellenkezésben van.

A büntető-kodexek egy része p. o. a szászweimári, a vétkekességre az eredmény beláthatását kívánja; a bajor nagyobb és kisebb vétkekességet különböztet meg; a porosz azon általános elvet állítja fel, miszerint az, ki előre nem látta ugyan, de láthatta volna vétkekességét, büntetést érdemel. A bádeni kodex valamint a magyar 1842. kodex-terv elősorolják a vétkes vigyázatlanság eseteit, és csak ezeket rendelik büntetni; a miből minden bizonynyal leghelyesb eljárás következik. Mert lehetnek esetek, melyekben büntetést alkalmazni a jogérzettel merően ellenkeznék. Az osztrák kodex

nem fogadja el egyenesen a vétkességet; hanem az egyes esetek károosságát veszi vizsgálat alá, és mint nehéz rendőri kihágást bünteti, nem a vétkesség alapján, hanem a törvény áthágása miatt.

A vétkesség fokozatát illetőleg: legtöbb törvényhozók tág, csekély és legcsekélyebb vétkességi fokozatot vesznek fel. Az ily felosztás elméletben mehet; de törvénykönyvben az elkülönítő jegyeket, homály elkerülése nélkül, igen bajos pontosan meghatározni, mert a vétkesség fokát csak más hasonló esetek összehasonlításából tudhatjuk meg; a szerint a mint p. o. a tettnél nagyobb vagy kisebb könnyelműség vagy gondatlanság mutatkozik. Törvénykönyvben elegendő volna a legnagyobb foku vétkesség fenyítékét meghatározni, a kisebbekét pedig a bíróság belátására bízni; mert a bírónak a büntény legkülönbözőbb körülményeit is kötelessége levén kipuhatolni: a vétkesség fokát egyes eseteknél ő határozhatja meg legkönnyebben.

Átalában a tudománynak hivatása a gonoszság és vétkesség meghatározásánál a homályt világosítani, a tévedzőknek vezérfonalul szolgálni. A törvényhozásnak kötelessége a bírák részére bizonyos szabályokat nyújtani; ezek által egy részről a közszabadságot biztosítani, más részről egyesek jogait a bírói önkénytől és bizonytalanságtól megóvni. A bíró kötelezettsége a törvény szellemében ítéletet hozni.

Végre többek részvéténél köteles a bíró meghatározni a bűnösség alanyi külső mértékét is, ítélet mondanál erre fgyelmezni.

Minden bünténynél szükségesképen van valaki, a kinél a büntény eszméje fogamzott, ki a bűn végrehajtását akarta s ezt bűnszerzőnek nevezzük. A ki a bűn létesítését elősegíti, vagyis ki magát a fogamzott büntény kivitelére esz- közül használtatja, bűnsegéd léend. A bűnszerző vagy

maga határozza el magát a bünre s azt véghez is viszi, vagy többen működnek létrehozásán, kik azután büntársaknak neveztetnek; közöttük ismét ki a bün fő oka, az főcinkosnak neveztetik. Ha a bünszerző maga hajtja végre a bünt, annak közvetlen vagyis természeti szerzője lesz. Ha pedig másokat felbujtat, hogy helyette bizonyos bünt létesítsenek, közvetett vagyis értelmi bünszerzőnek mondatik, mint ki a büntény fogalmának, tervének kidolgozásán kívül, megbízás, parancsolat, tanácsadás vagy fenyegetés által járulhat a bün kiviteléhez.

Ily esetekben a bünösség mértéke következőleg állapítható meg: ki felbujtás, megbízás útján követett el bünt, és oly mértékben mint megbizva volt, akkor az egész bünt a megbizónak mint szerzőnek lehet betudni, a megbizottnak pedig mint büntársnak. Ez elvet elfogadták a legujabb kodexek általában azon okból, mert a vétkeesség alapja mindkét részen megvan. De a megbizott, ha önként nagyobb bünt vitt véghez, mint megbizva volt, akkor ezt egyedül neki lehet beszámítani. Ha többen előleges megegyezés szerint követtek el bizonyos bünt, akkor mindnyájokat úgy lehet büntetni mint szerzőket; ha pedig több bizonytalan bünök elkövetésére szövetkeztek, akkor csak az elkövetett bünökért fenyíthetők.

A bünsegédek bünösségét a szerint lehet egyenként meghatározni, a mint többet vagy kevesebbet tettek a bün végrehajtásánál. A közelebbi segéd mily arányban legyen bünösebb a távolabbinál, azt minden egyes esetben csak az elfogulatlan és szakavatott bíró ítélheti meg a fenforgó körülmények szerint. Itt sem kell a törvényhozótól mást kívánni mint azt, hogy határozza meg a legnagyobb büntetést, a mit a legközelebbi segéd ellen különféle bünöknél alkalmazni lehet; ezen alól pedig az egyes esetekre leendő büntetés meghatározását engedje a bírónak.

Általában mondhatjuk, hogy valamely bün elkövetésé-

ben különféle részt lehet venni; a mint már e részvevés különbözik, a bűnösség mértéke is a szerint változik.

A bűnkisérlettől a bevégzett bűnig számtalan fokok vannak. Hogy tehát a bíró tulszigoru ne legyen, szükséges a kodexekben megállapítani a megkezdett és teljesített bűnnek legnagyobb foka ellen a büntetést; minél nagyobbat a bírónak alkalmazni nem, de kisebbet igenis szabad.

A bűnök és büntetések közötti arány megállapításánál a bűn és vétek meggátlására a visszatartó indok erősb legyen a csábító indoknál. Félelmesb legyen a büntetés, mint a mily kívánatos a bűn; mert az elégtelen büntetés nagyobb rossz a tulságos szigornál. A büntetés oly közel érje a vétket a mint csak lehet; mert az emberi lélekrei benyomása meggyengül a messzeség által. Az egyszerre két vétket cselekvő az ártalmasb bűnért lakoljon; mert egyenlő büntetés egyenetlen vétkeknél gyakran indok a nagyobb vétek elkövetésére. Nagy büntetést szabni kis vétekre, annyi mint drágán fizetni meg egy csekély rosztói megmenekedést. Ugyanazon vétekre a büntetést életkor, nem, rang, vagyon és sok más körülmények szerint kell módosítani; mert p. o. testi méltatlanságnál ugyanazon pénzbeli büntetés játék volna a gaddagnak, elnyomása a szegénynek; ugyanazon becstelenítő büntetés megbélyegezne egy mívelt embert, míg azt a miveletlen nem érezve kinevetné.

Tehát a tudományt a törvényhozó és bíró soha sem nélkülözheti. Az ész örökké halad. Bármily jó legyen is valamely kodex, abban az előrehaladt szellemi képesség mindig fog hiányokat találni; mert az ember tökéletest nem alkot hat. Sőt még a legcélszerűbb büntető törvények is csak akkor fogják megteremni a kívánt gyümölcsöket, mikor a törvénykezés a polgári biztosság követeléseinek pontosan megfelelend.

Tisztelt gyülekezet! Be van végezve tudományos értekezésem, melylyel jogtanári székembe az ünnepélyes eskü letétele előtt lépni kívántam. De engedjete meg, ha mielőtt e szószékből lelépnék, örök hálámat nyilvánítva főiskolánk halhatatlan érdemü előljárói iránt, ez ünnepélyes alkalommal magamat azoknak pártfogásába, szeretett tisztársaimnak barátságába s a jeles tanuló ifjuságnak szeretetébe teljes tisztelettel ajánlom.

Nagyméltóságu báró, kegyelmes főgondnok ur! Téged illet legelőbb ez ünnepélyes alkalommal különösen lelkem legmélyebb hálás tisztelete, legforróbb jó kívánsága! Te vagy fő oltalma, édes disze tudományos intézetünknek. A te bölcseséged, szent buzgalmad szerzője ez iskolai örömnepélynek, főiskolánk annyi tanerőinek, a mennyivel az, mióta három századon át virágzik, soha egyszerre úgy mint most nem szaporodott. A te varázsigéd és áldozatkészséged alakítá újra különösen a jogakadémiát, melyet a megnehezült idő viszonya eltörlött e főiskola kebeléből. Fogadd hálás tiszteletemet kegyesen a becses bizalomért, melylyel szerzett kincsed őrzésére engemet is megválasztatal. Én igyekszem teljes tehetségem szerint megfelelni a bennem helyezett becses bizalomnak. Buzgó szívvvel, imaszerűleg kívánom, hogy téged a mindenható hazánk, főiskolánk, egyházkerületünk örömére, díszére és javára sokáig éltsen.

Főtiszteletü szuperintendens ur! Mint hálás gyermek meghajlok tisztelettel az általam közelebből is ösmert szelidsége, kegyessége és magas szellemi műveltsége előtt. Legyen nekem terhes tanári pályámon, melyen oly számos éven át példás és önzetlen buzgalommal fáradozott, továbbra is vezérem és tanácsadóm. A minden áldások kiapadhatlan kutfeje áldja meg főpásztori buzgó, soha lankadást nem ismerő igyekezetét kívánt sikerrel, hosszú élettel, állandó jó egészséggel.

Főiskolánk egyházi s világi algondnokai! Ti vagytok tudományos intézetünk anyagi, szellemi előmenetelének leg-

közelebbi örei. Tegye az ég mindenekre kiterjedő éber figyelmeteket, búzgó fáradozásaitokat ezutánra is áldásossá. Ajánlom magamat nagybecsű hajlamaitokba. Éljetek sokáig.

Teljes bizalommal kérem továbbra is tanártársaim jó akaratát, becses barátságát.

Hozzátok van még egy szavam jeles ifjak! Én, valamint eddig, ugy ezután is a ti tudományos s erkölcsi haladástokra ajánlám fel hiv munkálkodásomat. Őszinte bizalommal kérlek benneteket, tegyétek gyümölcsözővé mindenha szíves igyekezetemet. Bizalmat, szeretetet kérek tőletek a bizalomért, szeretetért. Legyen áldás szorgalmatokon.

Isten! Örködjék gondviselésed hazánk, egyházunk, egyházkerületünk, főiskolánk felett. Elmondám.

PÜTHAGORAS ÉLETE ÉS ISKOLÁJA. *)

Egy filozófot sem ismerünk, kinek élettörténete annyira volna mesékkel átszőve, mint Püthagorasé. A későbbi nemzedékek minél távolabb éltek tőle, alakja annál müthikusabban tűnt fel előttük, s a róla fönmaradt hagyományoknak nagy része nemcsak müthikus, hanem magát a bölcselet is müsztikus fényben tünteti föl. ¹⁾

Herodot szerint Püthagoras Mnesarkhus fia, s Samos

*) Mutatvány ily című sajtó alatti munkából: A bölcselet története. Írta Molnár Aladár.

¹⁾ Püthagoras egyéniségének rendkívüliségét, s tanítványai előtt való nagy tekintélyét tanúsítják a róla fönmaradt mondák, melyek szerint az istenektől származott, emberfeletti szellemi képességekkel és hatalommal birt a természet fölött stb. A későbbi u. n. neo-püthagoreusok igen sokat irtak életéről és iskolájáról. Azonban bár ezek iratai sok tekintetben jellemzők s kétségkívül figyelembe veendők, mindemellett nem birnak a történeti adatok biztosságával.

Diog. Lært. szerint a 60. olümpiadban (Kr. e. mintegy 540.) élte fénykorát. Születését leginkább a 49—50. olümpiadra (Kr. e. 483.) tesszik, s így ifjúságával még Thalest is életben érte volna.

szigetén született, tehát legalább születésére nézve még ő is a főlebb ismertetett kisázsiai böleselők sorába tartozik.¹⁾ Kora ifjúságában utazásokat tett Kisázsia, hol állítólag Thalest tanulmányozta, s innét Föniciába és Egyiptomba utazott.²⁾ Egyiptomban való huzamosabb tartózkodása után Samosba tért vissza. Távolléte alatt azonban otthon az államélet majdnem fölbomlásnak indult; kormányváltozások történtek, pártok álltak egymással szemben s polgárháború gyult ki. Püthagorásnak semmi kedve sem volt e viszontagságos politikai élethez, a gyakorlati életről utazási tanulmányai folytán alkotott terveinek valósításához semmi reményt sem nyújtottak a samosi viszonyok. Ezért ismét nem sokára elhagyta szülőföldét, beutazta Görögországot, onnét Itáliába ment, s Alsóitália egyik városában Krotonban³⁾ telepedett le.

Krotonban mint nyilvános néptanító lépett föl, nem csupán ismeretek közlését tűzé ki tanításainak céljául, hanem a tanítványok egész egyéniségének és életmódjának idomítását is. Innét méltán első népnevelőül tekinthető. Mondják, ő volt az első, ki magát σοφός helyett φιλοσοφος-nak nevezte⁴⁾; azt akarván e megkülönböztetéssel mondani, hogy a bölcse-

¹⁾ Tanítója bizonyos szíriai (Sziros szigete a kükladok egyike) Phaereides volt.

²⁾ Mindkét országnak szorosabb politikai és kereskedelmi összeköttetései voltak Kisázsiaival. A hagyomány említi, hogy az ottani élet tanulmányozására küldetett volna Püthagoras. Azon állítások, hogy Püthagoras Ázsia beljebb is utazott volna, s pedig a célból, hogy az ind és persa mágusok misztériumaiba beavattassa magát, történetileg nem bizonyíthatók s igen meszeszerűek. Utazott önképzésért s tapasztalatok gyűjtéséért.

³⁾ Ez idő szerint több görög gyarmatok voltak Itália alsó részében, hol sokféle népek gyülekeztek ugyan össze, de a görög elem volt a tulsúly, s több, leginkább kereskedelmi tekintetben, virágzó városokban laktak. E városok egyike volt Kroton.

⁴⁾ Diog. Laert. VIII. 8. §. c. VIII. 44. §. c. XV. 58. §.

séget, az igaz tudást nem készen bírja, hanem csak mint célra ¹⁾ törekszik.

Krotonban iskolát alapított, vagy helyesebben tanítványaiból egy egész rendet szervezett, mely nagy befolyással volt az itáliai államokra ²⁾, sőt néha uralkodó hatalom volt a politikai élet fölött is. Püthagoras nem csupán oktató tanítványait, hanem egy sajátos életmódra egyesítő őket, s ez egyesület később valóságos szövetséggé nőtte ki magát, és sok tekintetben hasonlított a később, a keresztyén világban kifejtett barátrendekhez.

Ki a püthagoreusok közé fel akart vétetni, előbb megvizsgáltatott addigi képzettségéből, hajlamaiból, foglalkozásmódjából (a vizsgálatához tartozott az is, hogy gyakoroltatott

¹⁾ Ugyanott. I. 12. §.

σοφος-nak nevezték azokat is, kik azt, a mi okos, a mi igazság, a gyakorlati viszonyokban ügyesen tudták alkalmazni, s kik nem magáért az igazság megismeréseért törekedtek a tudásra, hanem az elveket csupán gyakorlati értékükért, úgynevezett hasznosságukért igyekeztek megszerezni. Ily egyéneket láttunk főlebb a hét görög bölcsekben is. Ez azonban magában még nem a szó valódi értelmében vett tudomány. Ettől megkülönböztetve, s főleg a nyilvános gyakorlati foglalkozásnak ellenében nevezé magát Püthagoras *φιλοσοφος*-nak, mint kinek az igazság megismerése nem csupán eszköz, hanem életfeladata a vizsgálódás, s az igazság tudása célja törekvéseinek, mint a kinek élete az igazság szeretete és vizsgálása.

²⁾ Későbbi írók igen sok csodaszerűeket is beszélnek Püthagorásnak Krotonban fölléptéről, de melyekben csak annyi biztosan igaz, hogy föllépte nagy hatással volt egész Alsóitáliában, s az élet minden rétegébe befolyást gyakorolt.

Igen szép férfiúnak mondják; fenséges tekintete ép oly kedves, mint tiszteletet parancsoló volt. E természettől nyert méltóságával, s igen tiszteletes életével még bizonyos külső sajátosságokat is párosított, melyek nem csupán érdekességét nevelték, hanem általuk valami titokteljes lényként jelent meg. Ilyen volt p. o. öltözeke, mindig fehér ruhában járt, azután bizonyos eledelektől, p. o. a hústól és baktól tartózkodott. Személyiségének érdekességét növelték még bámult ékes-szólása és mély belátása.

az engedelmességben ¹⁾. A tagok sajátos nevelési rendszernek vetették magukat alá. Két osztályra különítették, u. m. az exotikusok és esoterikusok osztályára. Az exotikusok öt évig ujoncoknak tekintettek, s legfőbb feladatuk volt a hallgatás ²⁾ (*ἐχεμυθία*). Az esoterikusok pedig már a tudomány legmélyebb rejtekeibe is be voltak avatva, s a mennyiben az egyletnek politikai tervei is voltak, politikai működésekben is részt vettek.

A társulatban megszabott életmód volt ³⁾, úgy hogy ru-

¹⁾ Jamblichus c. XVII. 71—72. §.

²⁾ Abban igaza volt Püthagorásnak, hogy a mélyebb gondolkodás kiképzésének, valamely eszmerendszer vagy gondolatvilág felfogásának első feltétele a csendes figyelmeztetés, a magunkba vonultan való elmélkedés. Az önálló tudományos gondolkodásnak is első kezdete az, hogy a mások ismereteit, gondolatrendszerét felfogjuk, s hogy ez történhessék, egy időre le kell mondanunk eszünk produktív munkásságáról, s ama más gondolkodásának, észjárásának a körébe kell belé helyezkednünk; ez lényeges feltétele minden tanulmányozásnak. Sokan vitatják, hogy az értelem folytonos kérdések és feleletek által élesül legjobban, ez azonban már inkább külső munkásság. Az ember bensősége jobban fejlődik, gondolkodása inkább mélyül a csendes magába vonulással. A hallgatással a szellem nem veszít élénkségéből, nem lesz szegényebb gondolatokban, hanem inkább képesíti magát a felfogásra s a mélyebb önálló gondolkodásra.

Mindemellett, hogy Püthagoras öt éves intézkedését méltathassuk, azt is figyelembe kell vennünk, hogy minő körülmények által indíttatott rá. Nevezetesen, az előtte föllépett jóniai fiziologok sem irataikkal sem nyilvános magyarázataikkal nem fejtették a közértelmiséget. Püthagoras volt első, ki nyilvános kollégiumot szervezett, melyben a különböző országokból jött tanítványok száma százakra ment, kik előbb semmiféle iskolában vagy irodalomban nem képezhették ki eszüket a tárgyak közvetlen szemléletétől elvontabb gondolkodásra. És Püthagoras e nyers tehetségeknek adta elő oly tudományát, mely egészen a számrendszerben volt kifejezve. Ezért kellett különbséget tennie az exotikusok és esoterikusok között, annyiival inkább, mivel a tanítványok nem csupán tanórákra gyűltek össze, hanem állandóul együtt éltek.

³⁾ Későbbi írók igen terjedelmesen írják le az egylet életmód-

házat, táplálkozás, alvás, munka, mind kiszabott módon történt, minden órának megvolt teendője. A filozófiai tudományok mellett a szorosabb értelemben vett matematika, és a zene volt a legfontosabb tanulmány, e mellett a költői művek

ját. Belépésekor minden tagnak át kellett adni összes vagyonát a társaság rendelkezésére, de kilépése alkalmával visszakapta. Mindnyájan fehér öltönyben jártak és igen meghatározott munkarendjük volt. Reggel fölkeléskor mindegyiknek, valamint az egész társaságnak is, át kellett gondolni az előtte való napon végzetteteket, mert minden nap teendői szorosan egybefüggöttek egymással; este hasonlóul számot kellett mindegyiknek vetni önmagával, miként végezte teendőit. Homérból és Hesiodból könyv nélkül kellett szavalniok. Reggel mindjárt és azontul is gyakrabban kellett volna zenével foglalkozniok, általában a görög nevelésnek egyik fő tárgya levén a zene. A gimnasztikai gyakorlatok is napi renden voltak, u. m. futás, hajítás, birkózás stb. Közösén étkeztek. A húsételtől tartózkodtak; e szokás Püthagoras lélekvándorlási nézetéből ered. A növények közül nem ették meg a babot. A babtiszteletért sokat is gunyolták őket, s mind e mellett később is, midőn a politikai viszonyok változtával a püthagoreusokat üldözték, többen készebbek voltak meghalni mint valamely balföldet, a rajta átgázolással, megsérteni (Diog. Laërt. VIII. 39. §.).

Általában jellemző e társulatra, hogy míg egy részről a külviszonyoktól elzárkózva nagyobb bensőségre törekedett, más oldalról saját körében a belső erkölcsi elveket is nagyon mereven megállapított külső formaságokba helyezte. Igaz ugyan, hogy az életnek e kiszabott rendje Püthagoras bölcsészetének, a számrendszernek, a harmóniának felelt meg, másrészről azonban onnét tudom indokolni, hogy az egylet nem csupán tudományos, hanem erkölcsi-vallásos társaság volt; és magát az életet akarta átídomítani. Püthagoras nyers, képzetlen tanítványait épugy a magasabb felfogásra, mint szabatosabb életre igyekezett növelni. Az emberek az erkölcsi életben sem bírnak egyszerre az elvek tisztaságára, az akarat bensőségére emelkedni; hanem épen a közvetlen érzéki formaságok, a megállapított külső szokások szolgálnak közvetítő átmenetül a féktelen érzéki élettről az érzékfeletti szabad erkölcsi, szabad szellemi életre, mikép ezt még a keresztyén vallás kifejlődésében is láthatjuk.

E mellett az is tagadhatlan, hogy e társulat szervezésén világos nyomai látszanak Püthagoras ázsiai s egyiptomi tapasztalatainak.

(Homer) tanulása és szavalása, s a gimnasztika gyakoroltatnak naponként. Magának Püthagorásnak értelmisége oly tekintély volt tanítványai előtt, hogy a reá hivatkozás már elég volt valaminek bebizonyítására; „ő mondá“ (αυτος εφη), szokták mondani.

Püthagoras körülbelül a 60. olümpiadban halt meg (504. Kr. e.), némelyek szerint Krotonban, egy, az arisztokracia s részben az ő társulatának arisztokraciája ellen támadt néplázadásban, mások szerint a szirakuzaiaknak az agrigentumiakkal való háborujában. Iskolája jóval túlélte, s bár rendi szerkezete nem sokára felbomlott ¹⁾ is, de a tagok egymás iránti barátságos ragaszkodása s egyetértő működése sokaig fennmaradt. Sőt még Plató korában is látunk püthagoreusokat az államügyek élére emelkedni, gyakran mint egyegy politikai párt képviselőit.

Püthagoras bölcsészete ²⁾.

a) Püthagoras elve. A szám és elemei.

Püthagoras bölcsészetének alapgondolata, hogy minden dolgoknak, sigy az egész világnak közös

¹⁾ A püthagoreusok az által, hogy egy, a közönséges szokásoktól eltérő, sajátlagos, formulázott életmódra egyesültek, egy arisztokraciái rendet képezve, tényleg külön szakították magukat a görög köztársadalmi élettől. Ez arisztokraciái rendiség sehogy sem fért össze az egyenlőség elvén nyugvó nagy Görögország demokraciái jellemű nyilvános politikai és vallásos életével. Ázsiában a kasztok ott-honosak s öszhangzók az élet egyéb köreivel, de a szabad köztársaságban, hol minden az egyenlőség és nyilvánosság színét viselte, s a részleges érdekek egyátalában nem voltak kifejlődve, egy részleges (egy rend céljainak) céloknak szolgáló, zártkörű, titkolódzó egyletnek, a dolog természeténél fogva, összeütközésbe kellett jönni a közélettel és köznézetekkel.

²⁾ Az e név alatt ma ismeretes bölcsészeti nézetek, ugy a mint fennmaradtak, nem egyedül Püthagoras műve, hanem az általa lerakott alapokra később tanítványai építettek tovább. És ma már nehéz volna minden részletekben kiválasztani a magától Püthagorástól ta-

állaga (substantia) a szám, vagyis hogy minden dolgok lényegük szerint számok.¹⁾

Vajjon miként jöhetett Püthagoras e gondolatra, hogy „minden szám?” Legvalószínűbben a minden dolgokban, a tünemények alakulásában s változásaiban szemlélhető szigorú törvényszerűség, az egész természeti világban uralkodó rendnek, mértéknek és összhangzatnak észrevétele vezette reá. És azon korban, midőn az ember még nem szokta meg az érzékiségtől elvont fogalmakban gondolkodást, hanem csak az érzéki szemlélethez és észrevételhez volt szokva, igen természetes, ha a természetben szemlélt rendet, mérté-

nítottakat mindattól, mit később tanítványai adtak hozzá. Annyival is inkább, mivel a társulat nagyon zártkörű és rejtélyes levén, tanait is titkolták, s magának Püthagorásnak nézeteit is leginkább csak tanítványainak nyilatkozataiból és dolgozataiból ismerjük. Csak a Püthagoras után 100 évvel, Szokrates ideje körül, kelt tudósítások adnak a püthagoreusokról biztosabb tudósításokat; különösen a Plató Phädonában említett Philolaus püthagorista, és Architas, Plató kortársa.

Általában a püthagorási tant csakis úgy ismerjük, a mint Philolausz, Architas és Eurytus leírták, mert az előbbieket semmi írott emlékeket sem hagytak.

¹⁾ A történetírók nézetei eltérők a felett, hogy Püthagoras és követői a mennyiséget a dolgok lényegéül vagy csak létezési formájául és törvényeül tekintették. Aristoteles egy helyen (Metaph. I. 5. 6.) Philolaussal egyértelemben mondja, hogy a püthagoreusok magukat a dolgokat tartották számoknak, állítván, hogy a dolgok számokból lettek. Másutt pedig szintén Aristoteles és több püthagoreusok úgy nyilatkoznak, hogy a számok a dolgoknak tulajdonságai; a számrendszer, a harmonia a dolgok fölött uralkodó hatalom s törvény. És így nem maguk a dolgok számok, hanem a dolgok s a világrend csak a számrendszer mintájára alakult.

A tudomány újabb kutatásai arra a nézetre vezettek (melyre már Aristoteles is utal), hogy ez utóbbi állítás csak a későbbi némely püthagoreusok nézete, s eredetileg maga Püthagoras és tanítványai a számot csakugyan a dolgok lényegének tartották, épen egyik jelleme levén még azon kor gondolkodásának, hogy nem is tettek még különbséget a dolgok állaga és külső tulajdonsága között.

ket, s e mérték alapját, a mennyiségi viszonyokat, az egész világot föntartó isteni hatalomnak, a dolgok belső létalapjának vagy állagának vélte. Közelebbről így okoskodtak a püthagoreusok: „A dolgok határozott léte s határozottságai számokra vihetők vissza.“ Terjedtség, nagyság, alak (vonal, háromszög, négyszög, kocka stb.), a dolgok idoma és mértéke, távolság, mind számviszonyok; mivel pedig alak, terjedtség és mérték nélkül semmi sem létezik, tehát a szám a dolgok létalapja.

A szám elemeit képezik (melyekre azért minden szám szét is bontható) a páros (*ἄρτιον*) és a páratlan (*περιττόν*) s harmadiknak vették még föl a páros-páratlant (*ἄρτιο-περιττόν*), azaz azon páros mennyiséget, mely kétfelé osztva páratlant ad. A páros (magával való egyezőség) és a páratlan (különbözőség) képezi minden dolognak a mivoltát.

A páros alatt a határtalan (s ezért határozatlan), a páratlan alatt a határoltat értették; innét szerintök minden dolog határoltból és határtalanból áll (*τουντων δέ το μεν πεπερασμένον το δέ απειρον*). E tételből következtették azután, hogy minden dolog ellentétekből áll, mely ellentétek a határolt és határtalan, a páros és páratlan ellentéteire vihetők vissza. A határoltat és páratlant jobbnak, tökéletesebbnek, a határozatlan és párosat tökéletlenebbnek tartották. A hol tehát ellentéteket vettek észre, a jobbat a határozottnak és páratlannak, a rosszabbat pedig a határozatlannak léteül gondolták.

Ez alapon szerintök minden két ellentétes részre különült, egyik oldalon a határozott, és a másikon a határozatlan állván, s a felosztást a szent tizes számban fejezték ki. ¹⁾

¹⁾ Ekkép képezték a dolgok alap ellentéteit 1) a határozott és határozatlan, 2) a páratlan és páros, 3) az egy és sokság, 4) a jobb és bal, 5) him és nő, 6) nyugvás és mozgás, 7) egyenes és görbe, 8) világosság és sötétség, 9) jó és rossz, 10) négyzet és egyenköz (*τετραγωνον και ετερόμηκες*). Szóval minden ellentétek az említett két alapellentétre vitettek vissza.

Ha pedig minden dolog ellentétes tényezőkből áll, ezen ellentéteknek valamikép valami kötelék által egybe kell kapcsoltatniok, hogy egy bizonyos dolog állhasson elő belőlök. Az elemeket ezen egybefűző kötelék a harmonia, melyet Philolaus is úgy határoz meg, hogy az „a különféleknek egyezete, s az ellenkezőknek együvé hangzása.“ Valamint tehát mindenben megvan az elemek ellentéte, ép úgy megvan mindenben a harmonia is; s valamint minden szám, ép úgy mondható, hogy minden harmonia ¹⁾, mert minden szám bizonyos együvé köttetése, vagyis harmóniája a párosnak és páratlannak.

b) A számelmélet keresztülvitele.

Püthagoras elve, hogy a mennyiség s annak határozott kifejezése a szám, képezi minden dolgoknak lényegét, s így az egész világegyetem nem egyéb, mint a számrendszer létezése. A dolog természetéből folyó, hogy bár minden különleg létező tárgynak mennyiségi határozottsága is van, de hogy minden csupán mennyiség volna, e gondolat a valóságban keresztül nem vihető, vagy legalább csak igen sok önkényes, erőszakos magyarázatokkal s homályos szimbolizálással. Ez az oka, hogy a különböző püthagoreusok is különbözőleg igyekeztek kimutatni, hogy a külvalóság miként

¹⁾ Valamint a dolgokban rejlő alapkülönbözések észrevétele a számviszonyok gondolására vezette Püthagorast és követőit, hasonlóul az ellentéteket kiegyenlítő harmonia nem egyéb, mint az octava, a nyolcad hangok rendszere; innét Philolaus, midőn a harmonia lényegét akarja leírni, az octavát ismerteti. Midőn a gondolkodó ész még nem birta megkülönböztetni az egyetemes fogalmakat azon egyes tüneményektől, a melyekben nyilvánulnak, természetes volt, ha a zenével foglalkozó görög püthagoreusok, midőn a hangok összhangzásában ismerték föl először az ellentétek egységre emelkedésének egyetemes törvényét, a zenében megismert egyeztetet a mint megismerték, azon formában vitték át az egész világegyetem rendszerére, a mindenség egyezetében is a hangok harmóniáját, a „sphaerák zenéjét“ vélvén zengedezni.

felel meg számelméletünknek, és szimbolizálásukban sokszor nevetséges szélsőségekre mentek ¹⁾).

Néhány szóval fölemlítjük a számelmélet (a mennyire kifürkészhető) eredeti keresztülvitelét, inkább csak a püthagorási gondolkodás ismertetéseül.

Első volt náluk a számrendszernek a főlebb említett elemekből kifejtése: a szent tizedes rendszer. A tizet, a dekast azért tartották tökéletesnek, szentnek, mert szerintök a tizben minden számok, s a számoknak minden erői befoglaltatnak; a tizen felül levő számok csak különböző ismétlései a tiz első számoknak. A tizben minden szám lényege megvan, s ezért az tökéletes kezdete és vezetője a földi és égi életnek. Hasonlóul nagy jelentősége van a 4-nek, nem csupán mivel első quadrat szám, hanem mivel az első négy szám együtt képezi a szent 10-et ($1+2+3+4=10$). Általában ekkép fejlenek ki a számok: első az 1, ebből jö létre minden szám, s ezért a párosnak és páratlannak (egységnek és különbözőségnek) még különzetlen egysége; a 2 az első páros szám; a 3 az első páratlan és tökéletes szám, mivel benne a kezdet (1), a közép (2) és a vég egységben van; 5 az első, mely az első párosnak és páratlannak egysége ($2+3=5$); 6 az első, mely az első párosnak és páratlannak szorozmánya ($2 \cdot 3=6$). A 3, 4 és 5 a legtökéletesebb derékszögű háromszögnek ²⁾ a számai, melyek együtt sajátlagos arányban vannak; a 7, a tizen belől az egyetlen szám, melynek sem factora, sem productuma nincs, a 4 és 3

¹⁾ Így p. o. az igazságot a 3, majd a 4, majd az 5, majd a 9 számra vitték vissza Természetes, hogy ily homályos és önkényes okoskodásokban az egyes püthagoreusok között csakhamar sokkal több eltéréseknek kellett kifejlődni, mint más iskoláknál, a mennyiben egy mértani alaknak egyik egy, másik más jelentést tulajdonított.

²⁾ A tökéletes háromszög az, melynek cathetusai=3 és 4, hypotenusája=5. A hypotenusát, mivel négyzete a két cathetus négyzetével egyenlő, nevező: *δυναμική*-nek, a cathetusokat pedig: *δυσμετρεμεναι*-nak.

összetétele, és a 4-el együtt közvetítő arány szám az 1 és 10 között (mert $1+3=4$, $4+3=7$, $7+3=10$.); a 8 az első köbszám, mely a négy első páratlan, és a négy első páros számokból képeztetett tetraktys; a 9, mint a 3 négyzete, és az egyes számok zárszáma, szintén nagy jelentőségű volt stb.

Mivel a püthagoreusoknál a szám és harmonia tulajdonképpen egy jelentésű fogalmak voltak, ezért a számrendszerhez tartozott mindjárt a harmonia, vagyis a hangviszonyok rendszere. Azonban azzal a különbséggel, hogy míg a számok a tizedes rendben fejlettek ki, a hangviszonyok mértéke az octava. Az octavának főrészei a quarta és a quinta, s a hangok viszonya (a huroknak részint feszültségi mérve, részint hosszúsága szerint méretve) a quartában 3:4, a quintában 2:3, s az egész octavában 1:2 állapított meg stb.¹⁾

A hangviszonyok után legközelebb a mértani (geometria) alakokra alkalmaztatott a számelmélet. És ez természetes is volt. A gondolkodók hamar észrevették, hogy a dolgok nagysága, alakata s az idomok (figurae) egymáshoz viszonya mennyiségi határozmányok. Sőt nem egyedül a püthagoreusok, hanem általában a görög matematikusok rendszeren míg egyrésről a geometriai képzeteket is számokban fejezték ki, másrésről az arithmetikai és harmoniai viszonyokat is geometriai idomokban szokták fölmutatni. A püthagoreusok csak annyiban mentek tovább, hogy valamint a számot a dolgok lényegének tartották, hasonlóul minden

¹⁾ A hitelesebb írók összhangzó tudósításai szerint a harmonia felfedezője maga Püthagoras volt. Állítólag észrevette, hogy egy műhelyben a kovács kalapácsütései által előidézett hangok egymáshoz bizonyos számarányokban (u. m. a quarta, quinta és octavában) állnak. Tüzetesebb vizsgálatra pedig reá jött, hogy a minő viszonyban van egymáshoz az ütő kalapácsok súlya, ép oly viszonyban áll az előidézett hangok magassága. Ezután Püthagoras egyenlő vastagságú és hosszúságú hurokat feszített volna ki, s kitűnt, hogy hangjuk magassága egyenes arányban van feszültségi mérvükkel (tonus).

alkatot s testi idomot bizonyos számokból akartak levonni. Így p. o. az 1 a pont, a 2 a pontból származó vonal, a 3 a lap, a 4 a testbeli terjedtség, 5 az alkat¹⁾ stb. Legtökéletesebb idom a gömb (sphaera), mely minden egyéb idomot magába foglal.

A testek idomainak vizsgálása folytán maguknak a testeknek mivoltát keresték. Magukat a testeket ép úgy vonalokból, lapokból, szóval geometriai idomokból állókul gondolták, mint amaz idomokat számokból szerkesztették. Philolaus szerint a testeknek alakjoktól függ mivolta vagy materiája is. Ekkép mondák az öt szabályos testről, s így a dolgok elemeiről, hogy a föld megfelel a köbnek, a tűz a tetraédernek, a lég az octaédernek, a víz az ikoäadernek, s az ötödik a többit mind átható, körülfogó elem (az aether) a dodekaédernek, azaz ezen különböző anyagoknak (föld, víz stb.) legkisebb részecskéi is az itt nevezett idomokból állnak.

A számokból s az azokból származott geometriai idomokból mikép állt elő a világ alkotmánya? E kérdésre a különböző íróknál s a későbbi püthagoreusoknál nagyon eltérő leírásokat találunk. Előadásaik oly fantasztikusak, s annyi erőszakolt, szimbolikus, s e miatt homályos kimagyarázásokkal telvék, hogy alig lehet kiismerni az eredeti nézetet. Biztosan csak annyit mondhatunk, hogy a határtalan (απειρον) alatt a végnélküli tért és végnélküli anyagot értették. Eme határtalan s ezért határozatlan tér és anyag folytonos együvé vonás, és mind szorosabb egybetartás által határoltatik s határoztatik meg; és eme meghatározó egybekapcsolás mind szélesebb körbe terjedése által állt elő a világ alkotmánya. A világalkotmányt egy gömbnek képzelték, melynek közepén van a „központi tűz“, Zeüs öre, a világnak köb

¹⁾ Mert szerintük első a monas, a pont, ebből az egyenes vonal hét pont egymáshoz tétele által származik, a lap pedig három vonal egymáshoz illesztésével; s négy lap egymáshoz állításával jó létre a legegyszerűbb, legszabályosabb test stb.

idomn oltára, belőle fény és meleg ömlik ki az egész világra, s a világalkotmány határát ismét ezen központi tűznek megfelelőleg a világ területét körülvevő tűz képezi. Ama központi tűz nemcsak azért nevezetes, mivel a központon van, hanem minden égi testek súlypontja, s az egész világnak egybetartója, mértéke és köteléke. Körülötte 10 égi test kering nyugotról keletre, közöttük 5 álló csillag és öt bolygó. A tizedik égi test az „ellenföld“ (ezt úgy látszik csak a szent 10-es szám miatt kellett fölvenni), a mely tőlünk nem látható, mivel a földtől egészen el van választva, különben egészen a mi földünknek a mása. Az égi testeknek a központi tűz körül való keringéséből magyarázták ki a nappalt és éjjelt, valamint az évszakokat is ¹⁾).

Mivel pedig minden gyorsan mozgó test hangot ad, innét következtették, hogy az égi testek törvényszerű mozgásának is szintén tökéletes hangot kell adni, így jöttek a „sphaerák harmoniájának“ képzetére. A sphaerák zenéjét nem halljuk, vagy mivel születésünk óta zengedezvén füleinkbe, elfásultunk iránta, ép úgy mint a kalapácsüté-

¹⁾ A különböző égi testeket a földhöz hasonlókul képzeltek, melyekben valószínűleg lakosokat is képzeltek, legalább a holdnak bizonyosan tulajdonítottak lakosokat, kik az emberekhez hasonlók, csak hogy szebbek és tökéletesebbek s nagyobbak. Általában a többi égi testeket a földnél tökéletesebbeknek tartották, mivel azok a központi tüztől közvetlenül nyerik a világosságot, a föld pedig csak a nap által közvetítve (a napot valamely üvegszerű áttetsző testnek vélték); s a szerint a mint a föld nappal és a központi tűzzel egyenes irányban, egyenes sorban áll, származik a nappal, a mint pedig keringésében ez egyenes vonalból eltávozik, az éj áll be. Hasonlóul magyarázták ki az évszakokat is. — Püthagoras, habár a földnek nem ma ismeretes öntengelye és a napkörül kerengését fedezte is föl, de ő volt az első, ki a köztudatban évezredek óta uralkodó ama nézet ellenében, hogy a napnak fölkelése és lenyugvása, szóval az álló föld körül mozgása idézi elő az éj és nappal szakát, fölismerte és kimondá, hogy a föld és minden égi test saját pályáján kering. Püthagoras merész szelleme habár még csak homályosan is, de csodásan mintegy megsejtett nagy igazságokat, melyek utána ezredévek mulva ismertettek föl tisztán.

seket naponként halló kovács, végre a teljes megszokottság miatt nem hallja a zajt, vagy pedig mivel sokkal erősebb hangok ezek, mint füleinkkel felfoghatnók.

A püthagoreusok erkölcs- és lélektana természettanuknál is homályosabb és töredékesebb. Alapnézetüknél fogva az emberi lelket is harmoniának tartották. Ez alatt némelyek azt értették, hogy az emberi lélek kívülről ültetetik belé a testbe, valószínűleg az egész világnak átható lelkét képező harmonia vagyis világlélek által. A halál után a lelkek elhagyják a testet, s kezdetben a légben lebegnek, majd egy más, nekik jobban megfelelő organizmusba mennek át, s a lelkek ez új szervülete a szerint leendő tökéletesebb vagy alacsonyabb korábbi testüknél, a mint jók vagy rosszak voltak. Ez Püthagorásnak a lélekvándorlásról alkotott tana ¹⁾. Szerinte a test a lélek börtöne, s belőle egy jobb állapotba csak az erényes élet által lehet eljutni.

Erkölcstanuk nem valamely tudományosan kidolgozott, s egyetemes erkölcsi elvekből volt kifejtve. Ide vonatkozólag csak néhány maximájukat ismerjük, p. o. a lélekben két ellentétes elvet vettek föl, az észszerűséget és esztelenséget, s e két ellentétes oldal összhangzásában helyezték az erényt. Egyébként erkölcsi nézeteik nem annyira elvekben voltak megállapítva, hanem a társulat szabályszerű, askétikus életének gyakorlásában helyzetetett az erkölcsiség.

Mint látjuk a püthagorásféle bölcelet minden részletein keresztül vonul amaz alapgondolat, hogy a mennyiség,

¹⁾ A légben lebegő lelkeket démonoknak és hősöknek nevezték, s láthatóknak tartották őket. Aristoteles említi, hogy majd a napsugarokban láthatólag lebegő szemerkéket tartották lelkeknek, majd pedig azt, a mi ezeket mozgatja (valószínűleg azon fénysugarakat, melyekben az apró szemerkék mozogni látszanak). A fensőbb származású léleknek a testtel való összeköttetését büntetésül tekintették (de a testtől nem szabad öngyilkosság által szabadulni), mindemellett is szereti a lélek saját testét, mert ennél fogva használhatja az ismételre szükséges érzékeket.

a szám mindennek létalapja. Püthagorásnak saját korában e gondolata a mily merész, ép oly nagyszerű; és tagadhatlanul mély eszmélődés gyümölcse. A mennyiség minden véges létezőnek s így az egész természeti világnak léthatározata; s Püthagoras éles esze ismerte föl elsőben a minden dolgoknak létét határozó, s így az egész természeti világban uralkodó mennyiségi viszonyokat. És ebben áll a tudomány kifejlődésében érdeme.

Azonban ma már tudjuk, hogy a mennyiség csak a véges létezők határozománya, és azoknak is oly külső, alaki határoztatása, mely a dolgoknak mivoltát, benső lényegét nem érinti (p. o. egy darab 1 fontos mész, vagy egy mázsányi mész darab között különbség van mennyiségileg, de ez nem mivoltukat illető realis különbség). Püthagoras pedig a számviszonyokat a dolgoknak mivoltát tevő egyetemes lényegének vette, s a számot a nem véges létnek (p. o. az igazság, jogosság stb.) is állagául gondolta. Ebben van tévedése, s ezért nem volt alapnézete a valóság világában keresztülvihető. Mivel a mennyiség a véges lét egyik határozománya, ezért Püthagoras elve legtöbb sikerre s legtöbb igazság megismerésére vagy legalább megsejtésére vezetett a természet vizsgálatában, a föld és égi testek forgásáról való nézeteiben. Egész bölcséletében legjelentékenyebb eszmélkedésének benső alapjául szolgáló azon gondolata, hogy a természeti tűneményekben észszerű rend, összhangzat és mérték uralkodik, s hogy ezen természeti törvények mértékben és számban kifejezhetők. Azonban inkább csak megsejtették ez igazságot, s nem birták következetesen kifejtteni.

A SÁROSPATAKI FŐISKOLA TANÁRAINAK ÉLETRAJZA.

II. Balsaráti Vitusz János 1560. év körül.

Született Dombegyházán 1529. Atyja, Vitusz Lukács, katonaviselt férfin és nagylaki várbeli tiszt volt. Szüléit, kiket a törökök rabságra hurcoltak, még három éves korában elveszté, maga a gondviselés különös kegyéből életben maradván azon lángok közt, melylyel a törökök Dombegyházát elhamvasztották, s majd nagybátyja Fodor Ferenc által fölismerye Balsarát falujában neveltetett, honnan „Balsaráti“ előnevét kapta.

Növendékkort érve Jaksith Péter özvegye, Anna, igen kegyes urnő, kinek nagylaki várában Balsaráti atyja várnagyi hivatalt viselt, fiává fogadta s majd a szomszéd gyulai iskolába küldte, hol a tudományok első elemeit tanulta. Később Kopácsi István gondviselésére bízott, ki őt fölötte szerette s majdnem fia gyanánt tartotta. Ennek felügyelete alatt tanult ő elébb Erdődön, majd Nagybányán 1547 és 1548-ban, végre 1549. Patakon; mert Kopácsi 1549-ben Nagybányáról a sárospataki egyház és iskola kormányzására s jobb karba helyezésére hivatván, a már 20. évében járó Balsarátit is elhozta magával. Tanulta pedig Kopácsitól Nagybányán úgy mint Patakon a latin és görög nyelvet, s a tisztább hittan alapelveit s általában oly előmenetelt tőn, hogy a latin és görög nyelvet kezdőknek taníthatta.

Nem soká időzött Patakon, mert ugyanazon 1849. év vége felé Wittebergbe indult ¹⁾ Jaksith Anna, Jaksith Péter leánya költségén (mert Anna Péter özvegye már ekkor megholt). A wittebergi akadémia rektora volt ekkor Cruciger Gáspár. Miután ide jutott Balsaráti, nagy szorgalommal neki

¹⁾ A Laskói Csókás Péter által készített „Catalogus studiosorum hungaricorum Wittebergensium“ bizonyítása szerint.

feküdt a hittani és bölesészeti tudományoknak, hallgatta főleg Melankhthon Fülöp tanításait, ki alatt annyira előrehaladt, hogy 1554-ben életének 25. évében bölesészettudori címet és rangot nyert. 1556-ban a Wittebergben tanuló magyaroknak második széniora volt, mely hivatalát dicséretesen viselte ¹⁾ s egyszersmind Melankhthon tanácsára az orvosi tudományokat is tanulni kezdte. Azonközben védasszonyát Jaksith Annát, ki gyászos halállal mult ki, elvesztette s helyébe pártfogóul nyerte Perényi Gábort, kinek erkölese és tudományaért őt Melankhthon kiválólag ajánlotta. Ugyancsak Melankhthon tanácslá neki, hogy orvosi tanulmányait bevégezni Olaszországba utazzék. Ennek következtében ugyanazon 1556. évben, miután közel 5 évet töltött Wittebergben, Perényi Gábor által segítettve elébb Bolognába majd Paduába ment, az orvosi tudományokat szorgalmasan tanulta s annyira előhaladt, hogy ünnepélyen orvostudorrá avattatnék. Azután Rómába indult, s IV. Pál pápa udvarában hat hónapig nagy dicsérettel vitte az orvosi hivatalt, onnan azonban, reformált hitvallása miatt aggodalmaskodván, Bolognába visszament. Olaszországban töltött négy év után végre 1560-ban Perényi Gábor kegyura által Magyarországra visszahivatva elébb udvari orvosa majd tanácsnoka is lett s egyszersmind kiváló gondot fordított a pataki iskolára. Melyik évben tétetett a sárospataki iskola igazgatójává, sehol sem találom följegyezve. Némely történetírók 1560 táján említik pataki tanárnak; és ez igen valószínű, mert nem kétkedhetni, hogy a kor és munka által megtört Kopácsi Istvánnak, egykori tanítójának és atyjának a honába visszatért Balsaráti azonnal segédkezeket nyújtott az iskola kormányzásában. Az is igen valószínű, hogy 1563 vagy 1564-ben Szikszai Kovács Vazul Patakról Kolozsvárra távozván s majdnem három évet töltvén ott, azalatt Balsaráti

¹⁾ A Laskói Csókás Péter által készített „Catalogus studiosorum hungaricorum Wittebergensium“ bizonyítása szerint.

volt a pataki iskola feje. Ugy vitte pedig az iskola dolgait, hogy sikeres közbenjárásával annak fentartására Perényitől állandó fundust eszközölne ¹⁾. Őt pedig, minthogy orvoslásai által nagy hirre tett szert és néhány igen hasznos orvosi könyvet is irt, II. Miksa császár, ki érdemeiről hihetőleg Perényi által értesült, nemesi oklevéllel és ranggal ajándékozta meg. 1567-ben Perényit kora halállal vesztette el, s nem lévén többé szolgálatára kötelezve, első rendeltetéséhez hiven papi hivatalt szándékozott vállalni, noha ebben sok akadály gördült elébe.

1568-ban jelen volt a szentháromság hitágazatát feszegető Egri Lukács ellen tartott kassai egyházi gyűlésen s aláírt az igazhitű egyházak hitvallásának, ²⁾ végre 1570. a liszkai egyháznak lett papja ³⁾; ez év elteltével t. i. 1571-ben a pataki egyházba hivatott, hol az első papi hivatalt élte utolsó napjáig rendkívüli dicsérettel viselte; de a pataki iskolának is igen hűséges gondnoka vagy inspektora volt, sőt azon kor eléggé divatos szokása szerint nyilvánosan is tanított, ha igaz az, mit Lampe megjegyez róla mondván: ezután lön a pataki egyház papjává s az iskola tanárává ⁵⁾. Ezen időben irt és adott is ki némi hittani műveket, melyek mint valószínű főleg az iskolai ifjuság használatára voltak szánva ⁶⁾.

Az eddig mondottakat Szikszai Kovács Vazul halotti beszéde, melyet Balsaráti fölött tartott nyilván bizonyítja, s

¹⁾ Bod Péter. Magyar Athénás, 22. l. így szól: Volt a kollégiumnak is kurátora, melynek azelőtt állandó fundust is közbenjárása által a Patronusától Perényi Gábertől szerzett vala.

²⁾ Lampe. Hist. Eccl. Hung. l. 214.

³⁾ Lampe. Hist. Eccl. Hung. 595 l. azt mondja: 1654-ben vitetett Liszkára (de a nyomdász 1654-et nyomott 1564 helyett). Azonban bizonyosabb, hogy 1570-ben ment Liszkára; így adván azt elő Szikszai Kovács Vazul az ő halotti beszédében.

⁴⁾ Bod Péter. Magyar Athénás 22. l.

⁵⁾ Lampe Hist. Eccl. Hung. 595. l.

⁶⁾ Bod Péter Gerdesius, Scrinium antiquar 271. §. 351. l.

legjobb életrajzát adák még Bod Péter ¹⁾ és a nagyhirű Wesszprémi István ²⁾. Azonban a pataki tanároknak azon névsorozata, mely a nálunk levő iskolai törvénykönyvhöz van csatolva, rendkívül összezavarja az időt, midőn így szól Balsarátiról: Balsaráti Vitusz János orvos tudor, első tanár volt 1556-tól 1567-ig, azután nagyságos Perényi Gábor orvosa, majd liszcai, végre pataki pap. De bizonyos, hogy Balsaráti 1556-ban Wittebergben tanult s az ottani magyaroknak széniora volt ³⁾, majd ugyanazon évben Olaszországba indult s csak 1560-ban tért vissza Magyarországra ⁴⁾, hogy lehetett hát pataki tanár a távollevő? Továbbá bizonyos, hogy Perényi Gábor 1567. június 28-án halt meg ⁵⁾, hogyan lehetett hát Balsaráti 1567. után a már megholtak orvosa? Végre bizonyos, hogy Balsaráti előtt Kopácsi István állt a pataki iskola élén, sőt hogy Balsarátit is, mint tanítványát 1549-ben hozta Patakra Nagybányáról magával ⁶⁾, hogyan lehetett hát első tanár, a ki Kopácsinak 1560. táján vagy társa vagy utóda lett? hanem ha talán valaki a nagy Kopácsiról a tanár címet irigylendő őt inkább az iskola kormányzójának, igazgatójának, tanítójának vagy mesterének nevezi, mely címbeli megkülönböztetés egészen haszontalan és nem tartozik a dologra annyival kevésbé, mert Balsaráti utódai Szikszai Kovács Vazul, Kassai Császár György, Krakai Demeter, Vársárhelyi Mózes sat. is, szóval mind e mai napig minden tanár egyenlőn neveztetik iskolai kormányzó, igazgató, mester, sőt tanító névvel ⁷⁾, s a tanár cím 1630. körül Bakai Benedek

¹⁾ Magyar Athénás 19. és köv. l. és Gerdes. Scrini. ant. VII. c. 346. l.

²⁾ Biographia Medicorum Hung. Centuria I. 10 l.

³⁾ Lásd Laskói Csóka Péter katalógusát.

⁴⁾ Szikszay Kovács Vazul halotti beszéde Balsaráti felett.

⁵⁾ Ugyanannak beszéde Perényi Gábor felett.

⁶⁾ L. felebb.

⁷⁾ L. a pataki iskola törvénykönyvét; a n. tisz. zempléni egyházmegye anyakönyvét; a széniori régi számadásokat. 1632-ről Lo-

alatt kezdődött, majd 1637-ben Valerius Dávidnak különösen megadatott ¹⁾).

De Csécsi János is téved az ő 1717-be mondott százados beszédében, midőn így szól: „ekként a mi magyar hazánkban sok iskola állíttatott, azok között ez a pataki 163 évvel ezelőtt alapíttatott. Első tanára volt ennek Balsaráti János 1560. év körül²⁾, mert első tanár Kopácsi István volt, s az iskola alapításától 1717-ig nem 164 év folyt le³⁾; különben akkor 1554-ben kellett volna alapíttatnia, holott pedig bizonyos, hogy 1543 előtt alapíttatott ⁴⁾ s 1549 vagy 1559-ben kollégiumi alakot nyert⁵⁾, s maga Csécsi is más helyen 1531-re teszi az alapítás évét⁶⁾; de tegyük fel, hogy 1554-ben alapíttatott, kellett tehát már azon évben tanárának vagy igazgatójának lenni, hogyan lehetett hát Balsaráti, az 1554-ben alapított iskolában első tanár, holott csak 1560-ban tért vissza Magyarországra? Sőt az is hibás állítás, melyet ugyanazon Csécsi János mond történelmi jegyzékébe ígatott névsorában a pataki tanároknak, hol ez áll: „Balsaráti Vitusz János, orvos tudor elöregedvén, Kopácsi meghivatott és Nagybányáról 1556-ban hozatott el a már szépen virágzó pataki iskola tanítására és igazgatására, melynek első tanárává lett a reformátor Kopácsi akaratával. Wittebergben tanult 1549 óta Melankhthon Filep alatt és második széniora volt a wittebergi magyar tanulóknak épen azon 1556. évben, melyben visszatért Magyarországra és pataki tanár lett s viselte ezen hivatalt 1567-ig. Ekkor nagyságos Perényi Gábor orvosa lön, rántfy Zsuzsána fejedelemasszony végrendeletét. Szikszai Kovács Vazul ludi magisternek — mester — írja magát a Perényi Gábor felett mondott halotti beszédében.

¹⁾ L. alább Bakai és Valerius cikkeket

²⁾ L. alább.

³⁾ Ha csak 1549-től számolod is, 1717-ig 168 év lesz.

⁴⁾ L. e történet első r.

⁵⁾ Történelmi jegyzékében és 1759-iki nyilatkozatában

⁶⁾ A csécsiféle registrum, melyről már gyakran emlékeztem, kezemnél van.

ennek 1569. jun. 28-kán történt halála után pedig liszkai, végre pataki pap és orvos. Jelen volt a népes kassai egyházi gyűlésen 1568-ban. Halálakor, mely 1575. april 7-dikén, 46 éves korában történt, halotti beszédet mondott fölötte tanítványa és utóda Szikszai Kovács Vazul, mely kijött Wittebergben 1576. a Beregszászi Péter által ugyanazon alkalomra irt halotti versekkel együtt¹⁾.

Ezeket mondja Csécsi. De láttuk már hogy Balsaráti 1556. Wittebergből nem Patakra tért vissza, hanem Olaszországba indult; azt is láttuk, hogy Perényi Gábor 1567-ben és nem 1569-ben halt meg. Annak pedig nem tudom okát adni, miért állítja Balsarátit ez is a pataki iskola első tanárául, vagy mi különös dolgot jelent azzal; holott ugyanarról maga mondja, miszerint a már szépen virágzó iskolába hozatott be és az idézett tanári névsorban elébe teszi Kopácsi Istvánt, kit a pataki iskola igazgatójául s kormányzójául nevez.

Csodálkozom azon, hogy a nagyhirű Wespriemi István észre nem vette ezen hibát, s Balsarátit 1556-ban a pataki iskola élén állni mondja és 1556-tól 1567-ig pataki tanárnak írja²⁾; holott Balsaráti életrajzában ő maga állítja, hogy 1556. Wittebergből Olaszországba indult az orvostant hallgatni³⁾.

Szathmárnémeti Mihály tévedését sem látom elhallgatóndónak, ki Balsarátiról így szól: „Kopácsi István Nagybányáról magával vitt volt Johannes Vitusz nevű ifiat Patakra, ki Wittebergbe Jaxith Anna méltóságos asszony által felküldetvén, sok bujdosási után megtér, ideig a méltóságos Prinyi Péter urnak medikussa leszen; azután anno 1564 Liszkára vitetik predikátorságra s azt reformálja.⁴⁾ Ezekben

¹⁾ A csécsiféle registrum.

²⁾ Biographia medicor. Hung. II. rész, II. centur. 286. l. a pataki tanárok névsorában.

³⁾ Ugyanazon Biogr. I. centur. 10. l.

⁴⁾ Dominic. evangel. előbeszédében; hacsak talán nem nyomdahiba 1564. 1569. helyett.

ő Perényi Pétert igen hibásan összezavarja Gáborral, Lampe pedig követi őt, mert Balsarátiról szintén azt állítja, miszerint ő 1564-ben vitetett Liszkára ¹⁾, a mi pedig mint fölebb láttuk 1570-ben történt ²⁾; még az is megjegyzendő róla, hogy Balsarátit a pataki papok névsorába beírni elmulasztotta ³⁾.

De talán kelletinél hosszabb voltam a történetírók ezen tévedéseinek fölfedezésében és kiigazításában. Legalább annyi kitünik ebből, hogy régibb események előadásában mily könnyű botlani, ha hiteles bizonyítékok nincsenek kezünkönél. Most Balsaráti haláláról kell szólanom. Megholt tudnillik ez a nagy hirnevű, egyházunk és iskolánk irányában érdemteljes férfit Sárospatakon 1575-ben, élete 46. évében, ápril 7-én még pedig hirtelen halállal, minthogy még azon nap, melyen meghalt, beszédet tartott a néphez a templomban.

Hátra hagyott művei következők: 1) De remediis pestis prophylacticis. Kijött 1564. 2) Az keresztyéni vallás ágazatának rövid summája 1571. 8dr. 3) Magyar Chirurgia, azaz a sebgyógyításnak mesterségéről írt négy könyvek. E mű csak kéziratban van meg. 4) Néhány latin vers. ⁴⁾

¹⁾ Hist. Eccl. Hung. 595 l.

²⁾ L. felebb.

³⁾ Hist. Eccl. Hung. 597. l. kiről maga mondja az 595. lapon, hogy a pataki egyház papja volt.

⁴⁾ 1552-ben Szentgyörgyi Gábor a wittebergi akadémiából visszatérván Magyarországra, néhány szenvéneket írt Alsópannonia nyomorúságairól, kijött a könyv Wittebergben 1552. 4dr. Azokhoz barátai is csatoltak néhány szenvéneket, a többek közt Balsaráti Vítusz János, a ki említett Szentgyörgyi személyét öltvén fel, a már-már induló félben levőt ekként beszélteti:

Joannes Vitus.

„Tempora jam poscunt patrias repetamus ut oras

Et satis ingratum suscipiamus iter.

Quid namque est gravius, coeptum quam sistere cursum

Et vix dum coeptas relinquere litterulas?

Sed quia fortunae mala sunt bene cuncta ferenda

Halotti beszédet tartott felette Szikszai Kovács Vazul, mely kijött Wittebergben 1576. 4dr. ¹⁾). Ugyanő igen szép sirirattal tisztelte meg, mely így hangzik:

„Vitus Apollinea celeberrimus arte Joannes

Ipsa qui Phoebus major in arte fuit.

Ossa sub hunc tumulum moriens dedit; ista sed amplum

Nominis eximii non tegit urna decus.

Haud contentus erat medicas salvare per artes

Corpora, morborum dum fugat omne genus.

Nobiliora animis langventibus admovet heros

Pharmaca, quae succo temperat Ambrosio.

Sic gemino veterem medicamine sanat Adamum,

Totus homo ut certam sentiat aeger opem.

Obvius ingratis fortiter ibo malis.

Si fortuna minus vultu ridet ipsa benigno,

Contentus modica vivere sorte sciam.

Vos, quibus est melior sors rerum, atque aura sodales

Ornetis studiis pectora vestra bonis.

Et precor ut laeti totidem vivatis in annos,

Quot vixisse senem Nestora fama docet.

Megvannak az említett szenvénekek a sárospataki főiskola könyvtárában. — Azon időszaki iratban, mely Windisch C. G. munkássága által Ungarisches Magazin címmel jött ki Pozsonyban, IV. k. Pozsony 1787. 8dr. 450. l. ez mondatik: a XVI. században volt valami nyomda Sárospatakon is, és ott jelentek meg Balsaráti Vitusz János munkái. A XV. és XVI. századbéli magyarországi nyomdákrol való értekezés szerzőjének az idézett helyen előforduló szavai ezek: Saáros-Patak hatte gleichfalls eine Druckerey, in der des J. V. Balsaratii Werke gedruckt wurden. Minthogy azonban Balsaráti említett művét sohasem láttam, semmi bizonyost sem mondhatok róla.

¹⁾ Ezen halotti beszéd Ruszkai Dobó Ferencnek van ajánlva: a mint meg van jegyezve Gerdesius Scrinium antiquariumának VII. köt. 165. l. Mai időben ez nagy ritkaság, én sem láthattam. Megvolt Bod Péternek, ki ebből adta Balsaráti életrajzát az ő Magyar Athenásában és a Gerdesius Scrinium antiquariumában levő Magyarország egyháztörténetében, VII. köt. 356 l. Még ma is megvan valahol Erdélyben, a mint a nagyhírű Sinai Miklós debreceni tanártól hallottam.

Felix, qui potuit studio peperisse fideli
 Doctrinae tantas interioris opes
 Sed pietas spectata viri, sapientia, candor,
 Et morum gravitas et sine labe fides,
 Officiumque bonis ultro impendisse parata
 Sedulitas multum, quod celebretur, habet.
 Pannonis ora fleat, viduata ecclesia plangat,
 Pierique gemat moesta caterva chori.
 Occidis huc patriae decus irreparabile terrae,
 Occidis et tecum commoda quanta rapis?
 Posteritas meritis te semper honoribus aequa
 Condecoret, memori laude per astra vehat.
 Salve Vite! nihil mors in te juris habebit,
 Fama tua est obitus nescia. Vite, vale!¹⁾

Sokan keseregtek fölötte versekben, melyek kijöttek Wittebergben 1576., a többek között Beregszászi Péter, a pataki iskolában a tisztességes tudományok lektora, latin és görög szenvénekekkel áldozott emlékezetének; a latin ekként hangzik:

„Pulchra velut nondum maturis foetibus arbos
 In praeceps Borea dejiciente cadit;
 Quae diffracta premens effusis brachia pomis,
 Pulveream maesto vertice plangit humum:
 Sic moriens nimium properato tempore VITUS,
 VITUS Apollineae maximus artis honos.
 Ingenti patriam cumulavit strage ruentem,
 Et miserae genti tristia damna tulit.
 Pieridum lugete chori, lugete Camoenae,
 Et scissis lacrima Pannonis ora genis.
 Ille tuus nunquam reparando funere Phoenix
 Heu lacrimae! Phoenix occidit ille tuus.
 Quem modo florentem generosae munere laudis
 Eripuit gremio mors inimica tuo.

¹⁾ L. Bód Péter Gerdesius Scrinium antiquariumában VII. k. 351. l. Weszprémi István is adja azt Medicor. Biographiájában 1. centur. 11. lap.

Ne foret unde tui peterent solatia casus,
 Barbarico premens dum premerere jugo;
 Ne varias clades atque horrificas aerumnas
 Esset Paeonia qui revelaret ope.
 Nil opis humanae superat; nunc inclite Pannon
 Quod reliquum est, uni fidere disce Deo."

Eddig Balsarátiról.

Függelék.

A nagyhirű Bod Péter Gerdesius Scrinium antiquarium vagy Miscellanea Gröningana nova ¹⁾ című munkájában Czeglédi Ferencről így szól: Czeglédi Ferenc a pataki iskola tanára ²⁾. Én lélekisméretbeli dolognak tartom róla hallgatni. Tudom ugyan hogy minden esetre többen voltak a pataki iskolában tanárok, mint a kiknek emlékezete hozzánk eljutott ³⁾; tudom azt is, hogy Bod Péter kezénél voltak a XVI. század igen ritka írott emlékei, többek közt Szikszai Kovács Vazulnak Balsaráti fölött 1575. mondott halotti beszéde sat., talán innen jött tudomására annak, hogy Czeglédi Ferenc azon kor nagy hirű férfia a pataki iskolának egykor igazgatója vagy mint most mondjuk tanára volt. Én hát azt nem merem tagadni; annyiival inkább nem, mert némely általam ismert körülmények szépen összevágznak azzal. Nevezetesen 1557-ben tért vissza Wittebergből Magyarországra, mely időben Kopácsi István ereje már fogyatkozni, sőt mint a csécsiféle névjegyzék tartja 1556. évről, az iskolai foglalkozásokkal felhagyni kezdett; azután Kopácsi leányát nőül vette, majd a pataki egyháznak is papjává lett; már pedig

¹⁾ Kijött Gröninga és Brémában 1749—65. 8 k. 4dr.

²⁾ Idézett munka VII. köt 374. l.

³⁾ Nem tudjuk hogy Kopácsi eltávozása után ki állt a pataki iskola élén 1549-ig, s öreg korában 1556. után ki volt tisztvársa, ki volt tanár 1563-tól 1566-ig: hanem ha, mint a következtetésből valószínű, Balsaráti; ki volt Szikszai Kovács Vazul közvetlen utóda, Paksi Mihály-e vagy más valaki? sat.

nem könnyen találunk azon korban pataki papot, a ki az iskolát is ne kormányozta volna, vagy ugyanazon vagy más időben. Ezeknél fogva igen valószínű, hogy Czeglédi a pataki iskolai tanárok közé számítandó. Minthogy pedig más történetírók hallgatnak róla mint tanárról, s Bod egyetlen bizonyítékán kívül semmi más erősségem sincs s nem is tudok az ő hivataloskodására biztos időt kikörvonalozni: annak-okaért nem merem őt a pataki tanárok névjegyzékébe besorozni se Balsarátinak elébe tenni; de életét, mennyiben az előttem ismeretes emlékekből lehetséges, vázolni hasznos dolognak tartom.

Czeglédi Ferenc nemes családból származott ¹⁾, elvégezvén tudományos pályáját a magyarországi iskolákban, 1553-ban Wittebergbe ment, s Melankhthon Filep és más híres férfiak alatt körülbelül négy évig tanult, és midőn 1555-ben június 24-kén a wittebergi magyar tanulók köz megegyezéssel szénior vagy felügyelőt választottak s társulatuknak bizonyos törvényeket hoztak és azokat a magyarok nyilvános anyakönyvébe beírták, azon törvények összeírásában Czeglédi is részt vett ²⁾. Majd 1556-ban hetedik széniora lett a wittebergi magyar tanulóknak, Melius Péternek választatván utódául bb). 1557-ben visszatért Magyarországra, mit onnan lehet következtetni, hogy a wittebergi széniorságban Eszéki István lett utóda azon évben ³⁾. Honába visszajötté után mi hivatalt vitt először, nem tudom megmondani. De ha igaz, a mit Bod Péter mond, hogy tudnillik Czeglédi valamikor pataki tanár volt, gyanítani lehet hogy mindjárt 1557. körül adatt tiszttársul a már öreg Kopácsi Istvánhoz, hogy neki az iskolai gondok és fáradoalmak elviselésében könnyebbséget szerezne. Ugyancsak Kopácsi Istvánról a csécsiféle név-

¹⁾ Innen a nagytiszt. leleszi konvent levéltárában 1571. évből Egregius-nak iratik Czeglédi Ferenc; majd 1597-ből Reverendus-nak címeztetik L. felebb.

²⁾ és ³⁾ Bizonyos ez a Laskói Csókás Péter által kiadott wittebergi magyar tanulók névsorából.

jegyzékben ez áll: Kopácsi István az 1531 óta növekedő, majd Perényi Gábor alatt 1554-ben kollégiummá alakított pataki iskolának kormányzója 1556-ig, mely évben öregsége miatt lemond a kormányzóságról s csak a papi és széniori hivatallal foglalkozik ¹⁾. Ha ez így áll, Kopácsinak öt vagy tizttársaul vagy utódaul kellett vala fogadnia azon időtájban. Nagyobb valószínűséggel pedig senkit sem tehetünk a tanárságban akár tizttársaul akár utódaul mint Czeglédi Ferencet, a ki Wittebergből 1557-ben tért vissza s azután veje lett.

Az idézett csécsiféle névjegyzék ugyan Balsaráti Vitusz Jánost adja Kopácsinak utódaul ezen szavakkal: Balsaráti Vitusz János orvos tudor Kopácsi megöregedtével 1556-ban Nagybányáról meghivatott a már szépen virágzó iskola tanítására és igazgatására sat. A wittebergi magyar tanulóknak második széniora volt épen az 1556. évben, melyben Magyarországba visszatért és pataki tanár lett ²⁾.

Főlebb azonban már megmutattam, hogy Balsaráti 1556-ban nem Magyarországba jött vissza, hanem Olaszországba ment az orvosi tudományok bevégzésére s csak 1560-ban tért meg honába ³⁾. Annakokáért vagy senkit se kell még 1556. körül Kopácsi tizttársaul vagy utódaul tartani, vagy más valakit inkább mint Balsarátit. Czeglédin kívül pedig senki sincs, a kiről csak gyanítani is lehetne, hogy 1556 vagy 1557 táján iskolánknak tanára vagy Kopácsinak segéde volt volna, mig ellenben Czeglédi mellett elég hiteles tanu gyanánt áll Bod Péter és némely igen kedvező körülmények; nem tekintve, hogy tanárságának idejéről semmit se mond.

Egyébiránt a mi Czeglédink csakhamar papi hivatalt vállalt s néhány évig a nagyságos Báthori urak papja volt

¹⁾ Hasonlíttad felebb.

²⁾ Hasonl. felebb

³⁾ Szikszai Kovács Vazulnak Balsaráti felett mondott halotti beszédének tanúsága szerint. Hasonl. felebb.

az ecsedi egyházban ¹⁾); végre pedig a pataki egyházba hivatott meg lelkészül, mely állomás elfogadásával hasznos dolgot cselekedett.

Melyik évben hozatott Patakra, nem bizonyos, csak sejteni lehet; Kopácsi Istvánnak lett utóda, még pedig nemcsak a pataki lelki pásztorságban, hanem a zempléni egyházmegye széniori hivatalában is. Bizonyos hogy Czeglédi már 1568-ban a zemplénmegyei egyházak széniora volt²⁾. Ugyanazon évben jelenvolt az Egri Lukács ellen tartott kassai gyűlésen s az igaz hitű egyházak hitvallásának aláírt³⁾, mi január havában történt. Majd ő maga is mint szénior ugyanazon évben augusztus 24-én Sárospatakon egyházi gyűlést tartott az Egri Lukács, Blandrata György, Dávid Ferenc tévelygő nézeteivel szembe szállandó s a gondjára bízott egyházakat az akkor szerfölkött terjedő tévtudománytól sértetlenül megóvandó. Összehívó levelét, mely méltó az olvasásra, idézi Lampe ⁴⁾. Az ő munkáit és érdemeit eként adja elő Bod Péter: az hazában sokáig volt az ecsedi ekklezsiában a Báthori uraknak papjok, azután pedig holtig a pataki ekklezsiában szolgált. Volt nagy tudományu és okosságu esperes s tanító, a ki vigyázott serényen, hogy a Blandrata tévelygése Magyarországon lábra ne kapjon. E végre Patakra 1568. esztendőben szinodust gyűjtött, a melyben jó rendelkezéseket tett ⁵⁾.

A nagytiszteletű zempléni egyházmegye anyakönyve, mely még ma is megvan, széniorai névsorában elsőnek teszi őt, még pedig 1584-re s tisztelendő öregnek nevezi ⁶⁾. De a mint már fölebb megmutattam, Kopácsi István, az ő hivatalbeli előde, lett volna első helyre teendő ⁷⁾ s az is bizonyos,

¹⁾ Hasonl. Fegyverneki Izsák Enchiridiona ajánlását.

²⁾ ³⁾ ⁴⁾ L. Lampe Hist. Eccl. Hung. 214, 217—219. l.

⁵⁾ Magyar Athénás 317. l.

⁶⁾ Hasonl. Lampe Hist. Eccl. Hung. 588. l, ki ott az említett anyakönyvet átirta.

⁷⁾ L. felebb.

hogy Czeglédi nem 1584 körül lett szénior vagy felügyelő, hanem már 1568-ban is viselte azon hivatalt.

Kassai Császár György is emlékezik róla s a többek között neki ajánlja Szikszai Kovács Vazul életéről és haláláról mondott beszédet, mely 1577. jött ki. Az ajánlás így kezdődik: A hűséggel, bölcseséggel, emberséggel, erénnyel és tekintélyvel kitűnő Tisztelendő és Nagyhirű férfiaknak, Czeglédi Ferenc és György, Károli Gáspár, Gyarmathi Márton uraknak, a magyar egyházak érdemteltjes felügyelőinek, az ő pártfogóinak, minden kegyelet és készséggel tisztelendőknék. Hogy Czeglédi a sárospataki egyháznak papja volt, a nagytiszteletű zempléni egyházmegye anyakönyvén és Lampén kívül ¹⁾ Iratosi János is megjegyzi ekként: Czeglédi Ferenc, Tolnai Thamás, Alexis János, Suri Mihály sárospataki ekkleziának tanítói ²⁾.

Felesége volt Kopácsi Erzsébet, a híres reformátor Kopácsi István leánya, a leleszi nagytiszteletű káptalan levéltára bizonyítása szerint ³⁾.

Czeglédi Ferenc serény, éber, nagy tekintélyű és tudományu férfiú volt; vagyonnal is bővölködött, volt derék nemesi telke Sárospataknak felső külvárosában, hozzátartozó földekkel és szőlőkkel, melyre 1586. kőkapus házat épített, de minthogy magtalan volt, telkét és járulékait a sárospataki reformált egyháznak hagyta végrendeletében, hogy az főként a szegények gyámolítására fordíttassék ⁴⁾.

Megholt Sárospatakon 1596. körül, biztosan nem mondhatom meg, melyik évben; de annyi bizonyos, hogy 1597. előtt, mert ezen évben már neje is megholt, kit pedig özve-

¹⁾ A pataki egyház papjainak névsorában 597. l. Hasonl. Csécsit s a pataki egyház sérelmeit.

²⁾ Könyvének előbeszédében: Az ember életének boldogul való igazgatása sat. Lőcse, 1637. 12dr.

³⁾ 1571. és 1597-ről l. felebb.

⁴⁾ Cécsiféle jegyzék; a sárospataki egyház sérelmei; Sárospatak városának jegyzőkönyve 1671. évből.

gyen hagyott, a leleszi levéltárból főlebb idézett 1597-re szóló bizonylágnak ezen szavai szerint: Néhai ns. Kopácsi Erzsébet urnő nevezett előadónak (Kopácsi Ferencnek) vérségi és osztályos nővére, néhai tndő Czeglédi Ferenc özvegye örökösök nélkül meghalván sat ¹⁾.

A Csécsi János történeti jegyzéke is dicsérettel említi, még pedig a sárospataki iskola pártfogói közt ezen szavakkal: Czeglédi Ferenc, Báthori István kegyes udvari papja, majd a pataki egyház lelki pásztora, gazdag és magtalan ember, az iskolának derék ápolója. A pataki egyházat 1590. év körül kórházzal, mely azelőtt saját kuriája volt ²⁾, ajándékozta meg.

Hogy a dolog valósággal így van, azt ezen telek is kétségtelenül bizonyítja, mely ma közönségesen is p o t á l y n a k nevezetik, s részben az idegen segélyre szoruló szegények használatára van szentelve. Fekszik Sáros-Nagypatak városának azon részében, mely felső külvárosnak nevezteték, nem messze a kollégiumtól a Héce városrészhez vezető nyílt utca mellett; szomszédja északról azon árok, mely a Hécét elválasztja a város többi részétől, s az említett telek vagy kórház birtokosának és régi építőjének emlékezetét még ma is mutatja a Hécére vezető nagy utcára néző kökapuban, mely ezen mindenki által olvasható fölirattal van ékesítve: **CZEGLÉDI FERENC. 1586.** Ezen kórházat azonban minden járulékaival, nevezetesen szántó földeivel, szabad szőlőivel, malmával s egyebekkel együtt erőhatalommal elvették a pataki reformált egyháztól Báthori Zsófia fejdelemné és I. Rákóczy Ferenc 1671. ápril 2-kán, mint az föl van jegyezve Sárospatak városának közjegyzőkönyvében 1671. évről s aztán a pataki jézuita atyáknak adták át.

Ezért a sárospataki református egyház előljárói azon sérelmeikben, melyeket 1712. március 22-én tek. Zemplén

¹⁾ L. felebb

²⁾ Ezen csécsiféle jegyzékről már gyakran szóltam

megye elé terjesztettek, s melyeket a megyei követek által az ugyanazon év április 3-ára Pozsonyba hirdetett közönséges magyar országgyűlés eleibe terjeszteni kívántak, az említett kórház erőszakos elfoglalásáról következőleg irtak és panaszkodtak: A sárospataki reformált egyház sérelmei. Minden királyi rendelet nélkül csak magán tekintélylyel és erőszakosan foglaltattak el 1671. és 1686-ban s jelenleg is a jezsuiták birtokában vannak: 1) a várbeli templom, melyet alapjától kezdve a reformátusok építettek; s ugyanazon templomhoz torony is van csatolva sat.¹⁾ 2) a parókiális ház ugyancsak a várban minden hozzátartozókkal együtt; 3) szegények kórháza, melyet Czeglédi Ferenc a sárospataki reformált egyház papja alapított a sárospataki határban fekvő szőlőkkel, malmokkal és szántó földekkel együtt, ezen szent célra adományozott saját kuriája a már említett szőlőkkel és más hozzátartozókkal²⁾.

Mindezek mellett sem foglalható vissza a pataki református egyház egész a jelen időig azon ispotálynak nevezett kuriát, hanem annak jövedelme még ma is a római katolikus egyház használatára szolgál. Egyébirant ezen kórházat illetőleg van egy nyomozás t. Zemplén megye levéltárában arról: vajjon azon hely kuria-e? mely a tartalomjegyzékben eként van följegyezve: A pataki szegények ispotálya kuriális hely-e? sat. Nyomozás 1731-ben³⁾.

Ennyi Czeglédi Ferencről⁴⁾.

¹⁾ L. Sárospatak városa jegyzőkönyvét.

²⁾ Megvannak azon sérelmek eredetiben a sárospataki kollégium levéltárában; Hasonl. a t. Szathmári Király György által irt „Historia Scholae Sárospatak“ 471. l.

³⁾ Megvan a nyomozás az idézett levéltárban. Fasc. 209. nro 153.

⁴⁾ Én alábbirt, megjártam 1793. esztendőben, októbernek 28. napján ezen isputályt és az abban levő régi kórházat. A kőkapun kívül most is meg van a régi felülírás eképen: **CZEGLÉDI FERENC 1586.**

A Czeglédi Ferenc régi kórháza is ezen isputályi kuria közepén ma is fenn áll, de már rongyos, nem laknak benne, hanem csak buzát

AZ ÁLLATTAN IRODALMÁNAK TÖRTÉNETE.

Első közlés.

»Die Naturgeschichte allein hat
die Schrecken und Gräuel des Aberglaubens
verscheuht.«

Oken.

E dolgozatnak már címe is mutatja, hogy benne a természetrajz egyik ágának, az állattannak, irodalmi története adatik elő. A cikk kidolgozásánál Némethon egyik legjelesebb természettudósának, Okennek „Allgemeine Naturgeschichte für alle Stände“ című munkája volt különösen kutfő gyanánt felhasználva. Az említett dolgozat tizenhárom kötetből áll. Munkája IV. kötetében szól az állatországról, s az állatoknak egyes tudósok általi osztályozásáról; végre az

s egyebet tartanak ottan. Nem bóthajtásra van építve ez a kő ház; hanem csak deszkázatra, azaz a ház teteje belől deszkázat. Két nagy szobából és egy kis kamarából áll. Ezek mind kőből vagynak. Alatta derék kőpince vagyon. A zsindelye ezen háznak most igen rongyos. Az első nagyszobának kályháján még most is rajta van a Czeplédi Ferenc neve, még pedig két kályhadarabon s e szerint kétszer: de a neve csak két betűvel iratik ki (Siglával). Egyszer úgy van hogy a betűk felfelé állanak az égnek lábbal, a szók rendi is el van forgatva és ott ez az írás vagyon metszve a kályhán: 1569. C. F. ANNO DOMINI. mellette egy sorban, egyenesen álló betűkkel ez: ANNO DOMINI. 1506. F. C. — — Az első s régibb sigla betűk ezt teszik bizonyosan: CZEGLÉDI FERENCZ, a mint a kőkapun is írva vagyon. A szók rendit itten összeforgatta a tudatlan mesterember; mert így kellene bizonyosan lenni: ANNO DOMINI 1569. C. F. A másik siglabetűk, tudniillik F. C. ítéletem szerint ezt jelentik: FRANCISCUS CZEGLÉDI vagy pedig Franciscus Kopácsi. Melyeket is emlékezetnek okáért feljegyezni kívántam Sárospatakon a megirt esztendőben és napon.

Szombathi János,

a sárospataki református kollégium egyik
professora m. k.

állattani irodalomnak történetét is előadja: és épen ez az, mivel mi jelenleg foglalkodni kívánunk. E nagy mező tudományos feldolgozását Oken Arisztótelessel kezdi, mellőzvéen előtte egy roppant hosszú időszakot, mintha abban e tudományos tanszak feldolgozásának semmi látható nyoma nem volna. Okennek igazsága van, ha ő a tudomány történetét onnan számítja, a hol egy, hozzánk a maga épségében eljutott rendszert talál; de vannak adatok, melyek kétségen kívülé teszik, hogy e szak Arisztóteles előtt már legmagasabb állású férfiak által miveltetett, habár azon korból irodalmi emlékeket mint rendszert nem tudunk is felmutatni.

Amaz őskorban, midőn még az embereknek egyszerű életmódjuk dacára is oly sokat kellett beszerezni, személyeiknek és vagyonuknak biztosítása végett társulatokba csoportosulni, majd később álladalmakat alkotni, rendezni, s azt kül- és belmegtámadások ellen védeni: aligha fordíthattak időt és figyelmet a természetre, mint rendszerre. Ugy látszik, hogy a hajdankor népei megelégedtek a természettől vett áldásoknak használatával és élvezésével anélkül, hogy belsejébe tekinthettek volna. De hihető, hogy az őskor amaz egyszerű fiai, kik a természetnek ölében éltek, a vele való folytonos érintkezés által sokat láttak, s a látottakból magoknak tapasztalatokat szereztek, melyeket hagyományképen egyik nemzedék a másiknak átadott. Csak is ennyi és több nem igen lehetett az, mit e tekintetben a legrégibb kor emberei tehettek és tettek. Hogy ők a természetnek nyitott könyvét komolyan és tudományos szempontból vizsgálták volna, alig hihető, mivel ez magasabb szellemi fejlődést igényel. Dacára mindezeknek az ujkor tudósai közül némelyek a természet vizsgálatát már Ádámmal akarták kezdeni, mivel ő az állatoknak nevet adott.

Az emberiség bölcsőjében, Ázsiában, az óvilág ezen középpontján, már korán jól rendezett állodalmak keletkeztek, mint Khina, Hindosztán, Babilónia és Afrikában Egyiptom. A világ ezen legrégibb népei voltak elsők, kiknél az ipar,

kereskedés, művészet, tudomány és különösen az építészet előbb fejlődni, s aztán virágozni kezdett. Tudományos műveltségüket adatok hiánya miatt pontosan meghatározni nem lehet, de hogy azon kornak viszonyaihoz, szelleméhez és körülményeihez képest a műveltségnek egy bizonyos fokára már igen korán eljutottak, és hogy irodalommal is bírtak, arról korunkig felmaradt, részint építészeti részint pedig irodalmi emlékeik tanuskodnak. E felmaradt tisztos ereklyéi az aggkornak, továbbá az egyiptomiak, khinaiak, kháldeaiak és fönikeiek által a természetben véghezvitt intézkedésekből, minéműek a csillagászat, földmérés, bányászat, továbbá halottaiknak bebalzsamozása, finom vásznakba burkolása, különféle kelméknek készítése és befestése, következtethetjük, hogy ők a természettel is foglalkoztak; különösen az egyiptomi papok szép természeti ismeretekkel birhattak, kiktől tanulta az ókor legnagyobb embere, Mózes is a maga tudományos és természeti ismereteit; ő utána ezer év múlva a görög bölcsek közül Thales, Püthagorás, későbbben Plátó, Eudoxus és mások.

A zárkózott, komor jellemű hébereknél a tudományos műveltség átalában véve csekély volt s ez is egyedül a papság birtokában. Magasabb tudományok náluk meg nem honosulhattak. Nemzetök gyászos sorsán kesergő látnokaik mellőzték a tudományoknak különféle ágait, egyedül csak a szentköltészettel foglalkoztak, mely a zsidó irodalomnak legragyogóbb oldalát is képezi. A zsoltáriróknak némelyike már a természettel is foglalkozott, melynek szépségét és pompáját himnuszokban magasztalja és dicsőíti; mi a természetnek figyelmes szemlélése mellett bizonyít inkább, mint ellene. Sámuel főpaptól alapított profétai tanodában a természettudomány mint rendes tantárgy adatott elő. Izráel legelső és legnagyobb látnoka, Mózes, szintén szép természeti ismeretekkel bírt. Oken azt mondja róla: „Mózeset a természetvizsgálók közé számítani azért, hogy a bibliában (talán inkább csak az ő irataiban) néhány állatok neve fel van je-

gyezve, nagyon különös lenne.“ Az azonban minden esetre feltűnő, hogy ő az állati test szerkezetére építi azon törvényeket, melyek arról szólnak: micsoda állatok husát szabad vagy nem szabad megenni. V. Móz. 14. Ellenben másként áll a dolog azokra nézve, kik Mózeset nem dogmatikai álláspontból nézik, s a kik előtt a vörös tengeren való átvonulásnak egy előre kiszámított tengerapály idején kellett megtörténnie, valamint a sinai hegy dörgését és villámain, melyek között a törvényeket a megrémült nép számára átvette, természeti előjelekből olvasta ki. S mindezek hogyan történhetek volna meg előleges természeti ismeretek és alapos kombináció nélkül?

Salamonról I. Kir. 4, 33. versében meg van írva: „szólt a fákról, a Libánus hegynék cédrusfájától fogva mind az izsópig, mely a falból nevededik ki; szóla annak felette a barmokról, a madarokról, a csuszó mászó állatokról és a halakról.“ Ezen idézetben már az állatországot négy rendre találjuk felosztva.

A műveltség és tudomány részint Ázsiából az emberiség bölcsőjéből, részint Egyiptomból Európába, különösen pedig Göröghonba bevándorlott Tantalosz, Kádmósz, az egyiptomi Danaósz és Kekropsz idegenek által átplántáltatván, lassanként meghonosult, és később Görögország mosolygó ege alatt virágzásnak indult. Azon lelkes nép, mely a szépet a nemessel, a nagyszerűt a fönséggel oly remekül tudta egyesíteni, a tudományt és művészetet a tökélynek oly magas fokára emelni, érzéketlen nem lehetett a természetnek szépségei iránt. Hihető, hogy e minden jóra, szépre és nemesre egyiránt fogékony lelkületű nép már jóval Arisztóteles előtt figyelemmel vizsgálta a természetnek nyitott könyvét, „melynek minden egyes lapjaira az örök hatalom, bölcsesség és szeretet szavai letörülhetetlen betűkkel vannak felírva, hol az anyagi jólét arany forrásai s ezernyi ártatlan örömpillanatok fakadnak.“ A régiség ezen legműveltebb népe is tudta ezt jól, mert a természet könyve volt szemei előtt, hanem

mint Euklidesz a Görögországban utazott ifjabb Anakharszis scitha bölcsnek mondta: „a helyett, hogy azt olvasnák, magyarázgatni kezdették. Hosszas és haszontalan csavargások után általlátták végre, hogy az állatok, plánták és a természet különböző művei megismerésére szükséges azokat kitarító állandósággal vizsgálni.“ A görögök között Arisztóteles előtt a természet vizsgálásával már többen foglalkodtak, nevezetesen Miletumban Kr. e. 640. született Thales, a hét görög bölcsnek egyike, Számószban Kr. e. 570. tájban Püthagorás, ki Egyiptomban tanulása alatt hihetőleg szép természettudományi ismereteket szerezhethett. Továbbá az agri-gentumi Empedoklesz és Thrákiának Adlera városában 496. Kr. e. született Demokritusz, s a mi időszámításunk előtti V. században élt Pármenidesz bölcsészek. Az említett bölcsészeket megelőzőtt korában a hellénségnek, hogy a természeti szakok műveltettek volna, arról adataink nincsenek. Hihetőbb mint nem, hogy ezekkel az őskori görögök közt senki sem foglalkozott, mivel az ő életszükségeik gazdagon kielégítették a természet azon pompás adományai által, melyeket ők oly nagy mértékben élvezhettek, és így nem voltak arra kényszerítve, hogy a természettől buvárkodás által csikarjanak ki kincseket. Sokkal később kezdték a természet tanulmányozásuk tárgyává tenni, csak akkor midőn már az ipar, művészet és tudomány virágzásnak indult, tudnillik négy vagy öt századdal Kr. e. Azon korban irt Empedoklesz a természetről verset, Demokritusz pedig az állatokról és plántákról munkát. Anakharszis utazásában említették Pármenidesznek természetről irt műve. Ezen dolgozatokat azonban az utókor meg nem ismerhette, mivel a hajdankori tudományosságának több nagy becsü műveivel együtt nyom nélkül enyésztek el, mint a homoktengereken utazó vándorok léptei.

Mint minden emberi tudománynak, úgy a természetrajznak is forduló pontját a XV. század közepén feltalált könyvnyomtatás mestersége képezi. Oken a természetrajz történetét két időszakra osztja. E jeles természettudós szerint a ter-

mészetráji irodalomnak első időszakasza Arisztótelesztől 1449. évig terjed. A második időszak a könyvnyomtatás fel-találásától, vagyis 1440 től jelenkorunkig jó.

Ama tizenhét évszadot magába foglaló első időszaknak hosszú során át az állattani irodalom csak egyetlenegy csil-lagot képes felmutatni. E csillag Arisztótelesz, a nagy böl-csész és természettudós, Nikomakhos fia, ki időszámlálásunk előtt 384. évben született és 322-ben halt meg. 62 évi siker-dus működés után végezte be földi pályáját. Vajha egy szá-zadig világolhatott volna e munkás életnek fáklyája üdvére az emberiségnek, hasznára a tudománynak, hogy annak némely általa teremtetett ágait a tökély fokára emelhetne volna! Oken Arisztóteleszt méltán hasonlítja csillaghoz, mivel az ő pályája is hasonlóul fényes volt. Ő nem csak a maga korá-ban, hanem halála után is majd csaknem két ezer éven át vi-lágított a sötétségben. A tudomány különféle ágában írt művei — elhunytá óta az idő végetlen tengerébe alámerült 22 évszázad dacára is — napjainkban sem szüntek meg be-csesek lenni. S bizton állíthatjuk, hogy a nagy bölcsésznek, az élettan, bonc és állattan teremőjének, Arisztótelesznek neve örökös tisztelet tárgya leend mindaddig, míg emberiség fog létezni e földön, míg lesz bárhol is oly hely, hol a tudo-mány becsültetni és tiszteltetni fog. E nagy szellem megjele-nése áldás volt az emberi nemre, üdvös a tudományokra. Ko-rának valódi portentuma, ki kortársai és az utóvilág előtt elébb bámulat, aztán köztisztelet tárgyává lett. Az Arisz-tóteleszt körül övedzett dicsfénynek világítása nem olyan volt mint a meteoroké, melyek rendkívüli fényes megjelené-sök után hirtelen és nyom nélkül enyésznek el; hanem ha-sonló a végetlen égürben világító napokhoz, melyeknek ál-landó fényök jótékonyan özönlik el a mindenségben, világos-ságot terjesztvén a sötétürben, sugáraiknak tenyésző melege által életet lehelve az élettelen, sötét testü bolygókba. Ily áldásos volt Arisztótelesznek is működése a tudományok kö-rében. Ő tudományt teremtetett több szakokban akkor, midőn

még alig volt valami használható anyag. Az ókor tudományos világának ez egyik kitűnő csillaga, a természeti szakok értésében hátramaradt kortársai előtt világot gyújtott, hogy az a tudomány vizsgálásánál vezérfényül szolgáljon későbbi nemzedékek számára is. Valóban az is volt egy oly hosszú időkoron át, mely a tudományokra nézve a legkedvezőtlebbek egyike volt elannyira, hogy a történet könyvében méltán gyászos időszaknak lehet nevezni. Ez volt azon szomorú időszak, melyben a népek elhagyván ősi lakhelyöket, vándorlásra kerekedtek és irtó háborút vívtak egymás ellen, melyben az emberi nem szellemi és anyagi jólétének majd minden eszközei megsemmisítettek.

Arisztótelesz Nagy Sándornak volt nevelője, kivel ő halálaig bizalmas viszonyban állott. A nagy király nem szünt meg barátját és egykori tanítóját a természeti tudományoknak megalapításában, és az ehhez megkívántató anyagoknak, segédeszközöknek beszerzésében gazdag pénzbeli ajándékozások által segílni. A hajdankor ezen legjelesebb természet-tudósa nagyszerű céljainak kivitelére jóakarójától és királyi barátjától nem kevesebb, mint 800 talentumot kapott, mely összeg a Kr. sz. előtti IV. és V. században a pénznek mai értékét bizonyosan hatszorozta, tehát jelenleg egyenértékű 9 millió 792,000 ausz. értékű forinttal.

Az ókor egyik legnagyobb szellemének Plátónak legkitűnőbb tanítványa, a lángeszű Arisztótelesz kezdte először a természetnemcsak futólag és felületesen, hanem komoly figyelemmel és mély tanulmánnyal vizsgálni. Ő törekedett ennek nyelvén érteni, titkaiba behatolni, melyet előtte csak kevesen sejdítettek. A gazdag magán könyvtárral és szép tudományos műveltséggel bíró athénei Euklidesz jellemzőleg jegyzi meg róla: „A természet, mely az emberek nagyobb részének semmit se mond korán tudtára adta neki, hogy ötet maga megbizottjává és tolmácsává választotta.” A természeti tudományok közül azonban az állattant tette tanulmányozásának különös tárgyává. Munkáiból kiviláglik,

hogy neki az állatország feltünőbb alakjai felett áttekintete volt, melynél fogva annak különböző fajait csoportok szerint nagyjában összeállíthatá; és épen ez az, mi már az osztályozásnak alapja. Jóllehet ez osztályozás korántsem áll színvonalán a jelenlegi állattani irodalomnak, mely már ma a tökélynek magas fokára jutott; azonban az akkori időnek és körülményeknek tekintetbe vétele mellett a kezdeményezésnek s az oly sok nehézséggel és akadályokkal járó uttörésnek, végre e tanszak megteremtésének dicsőségét a hajdankor ama nagy férfiától senki el nem vitázhatja. Rendszerét ugyan az utolsó részletekig keresztül nem vitte, hanem a fajokat alkalmilag csak ott említette fel, hol ennek vagy annak szervéről beszélt, melyet ő azoknál talált; indokolni akarván az anatómiai adatokkal az ő rendszerét, szükségesképen a szervekről kellett beszélni.

Arisztóteles az egész állatországot 1. vérnélküliekre, 2. vérrel bírókra osztotta. S ezen osztályozás körülbelől annak felelne meg, mintha mi az állatországot felsőbb és alsóbb rendűekre osztanók; ezek a gerincteleneknek, amazok a gerinces állatoknak felelnének meg.

A vérrel bíró állatokat négylábuakra, kétlábuakra vagy szárnyasokra és ismét lábatlanokra különözte el.

a) A négylábuak vagy elevenszülők, melyeket mi emlősöknek nevezünk, vagy peték által szaporodók, mint a gyíkok, békák és tajkoncok; tehát általában a kétlakiak a kigyóknak kivételével, melyeket ő a gyíkok és halak közé középrendbe osztott be. A kigyókat ismét helyesen mérgesekre és nem mérgesekre, de nem oly jól találólag szárazföldiekre és viziekre osztályozta.

b) Kétlábuakhoz számította a madarakat, melyeket lábainak szerkezete alapján, három csoportra oszt, ugymint 1. uszonylábuakra, melyek uszohártyával bírnak. A 2. csoportba tartozók szabad lábujjakkal (uszohártyátlanok) vannak ellátva, melyekből vagy kettő áll hátra felé, mint a kuszó madaraknál; vagy a 3. csoportba helyetteknél csak

egy áll hátra felé, mint az éneklő madaraknál, tyukoknál és gázlóknál. Arisztótelesnek madarakról tett észrevételét Euklidesz után ide iktatni helyén leend. „A madarak nagyon érzékenyek az esztendőszakaszok keménységei iránt. A tél vagy nyár közelítésére némelyek leszállnak a téerekre, vagy felmennek a hegyekre; mások elhagyják lakhelyeiket és messze mennek mérsékeltebb levegőt szívní. A madarak indulása és visszajövése ideje a nap és éjgyenlőség táján csik. A leggyengébbek indulnak el legelőbb; szintén mind együtt utaznak, és mintegy táboronként. Gyakran hosszú utat kell tenniök, míg rendeltetésök helyére érkeznek. A darvak Scithiából jönnek, és az Egyiptomon felül levő mocsárok felé mennek, ahonnan a Nilus ered.“

c) Lábatlanok, parákkal vagy uszó szárnyakkal ellátva. Ide tartoznak a halak, melyekre nézve Arisztótelesnek munkáiból alig lehetséges valami rendfélét kihozni, bár ő a halaknál minden használható és különböztető jegyet felemlit. De mégis elválasztja először a halaktól a ceteket, melyekről tudta, hogy tüdők által légzének, eleven fiakat szülnék s azokat emlőikből táplálják. A halakat porceleutherobranchii és szálkás (achantoterygii) halakra osztotta el.

A vértelen állatokat Arisztóteles négy osztályba sorozza, ugymint a) Puhányokra, melyekhez ő csak a fejlábuakat számítja. b) Héjancokra, haslábuak. c) Csiga és kagylókra, vagy héjjas állatokra. d) Rovarokra. Előadásában ezen rendet azonban maga sem tartja meg, amennyiben a túskebőrűeket, küllöncöket, sőt még a szivacsokat is a csigákhoz számítja.

Arisztóteles minden jelentékesebb rovar jól ismert, s azokat meglehető helyesen is osztályozta; megkülönböztetvén köztök a szárnyas és szárnyatlan rovarokat: az előbbieket közt különösen a szarunemű hártáival ellátottakat vagy téhelyröpiet. Továbbá olyanokat, melyeknél a szárnyfedelek hiányzanak. Majd ismét négyrö-

püeket és kétröpüeket különböztetett meg. Mindeniket elosztá a) szökdecselőkre; ilyenek a sáskák és szöcskék. b) szájtalanokra, mint a poloskák. c) Psychékre vagy pikkelyröpüekre; hová a lepék tartoznak. d) Olyanokra, melyek fulánkkal birnak; és végre, nagyokra, mik alatt alkalmasint a szitakötőket értette.

A kétröpüeket elosztja először olyanokra, melyeknek minden egyénekét szárnynyal bir; másodszor olyanokra, melyek szárnyasan és szárny nélkül is előfordulnak: milyenek a hangyák és mecsérek, harmadszor szárnyatlanokra: mi alatt ő a soklábuakat, mint például a skorpiót vagy bökölt, a pókot és bolhát értette. Kétségenkivüli, hogy Arisztótelesz a rovaroknak kifejlését is ösmerte; különösen a pillangóknak vagy lepéknek alakbóli és bábbóli kifejlésöket. Tudta jól, hogy a legtöbb bogarak vagy rovarok peték által szaporodnak, trágyákban, huson, leveleken és fákon élösködnek. A férgeket úgy látszik a pondrókhoz vagy hernyókhöz csatolta, mivel rólok azt mondja, hogy „nem változnak át.“ A belférgeket vagy bellényeket lapos gömbölyüekre, továbbá orsóképüekre osztotta. Különös, hogy a földi gilisztáról és nadályokról semmit se mond. A korallokat szintén nem említi, ámbár azt mondja: „van állat, mely a földhöz van növe.“

Az állatokról átalában következő megjegyzést tett: „A kik az állatokat az égaljhoz való arányukban vették fel, úgy találták, hogy a vadak kegyetlenebbek Ázsiában, erősebbek Európában, többféle formájuk Afrikában, hol a közpéldabeszéd szerint szüntelen valamely uj csuda jelenik meg. A hegyeken élők gonoszabbak, mint a téreken lakók. De nem tudom ezen különbözés lakhelyüktől származik-e inkább, mint eledelök fogyatkozásától, mert Egyiptomban, hol az emberek soknemü állatok élelméről gondoskodnak, a legvadabbak és legszelidebbek békével élnek együtt, és a krokodilus cirógatja az ötet tápláló pap kezét. Az égaljnak

hatalmas befolyása van az ő erkölcsükre. A szerfeletti hideg és meleg őket szilajokká és kegyetlenekké teszi. A szelek, vizek, eledelek elegendők néha megváltoztatásukra.“ Ezen észrevételét hasonlóul kiterjeszti az emberekre is mondván: „A déli nemzetek félénkek, tunyák; az éjszakiak bátrak, bizakodók; de az elsőbbek felvilágosodottabbakak, talán azért, hogy puhultabbak. Ugyanazon ok, mely az emberek között az erkölcsi különbséget eszközli, foly be az ő testi alkotásukra is. Egyéb erősegek között, a szemek rendszerint kékek a hideg földeken és feketék a meleg tartományokban.“ (Anakharszis utazása.)

Ez az körülbelől, a mit Arisztótelesz könyvének különböző fejezeteiből, tekintetbe véve az osztályozást, ki lehet találni. A rendekről, családokról ő semmit sem tudott, hanem csak fajokról beszélt, amint ez a közönséges életben még ma is történik. A mit azonban Arisztótelesz tett, az sok. Ő úgy szólván, a semmiből tudományt teremtett. Igyekezett nagy elméjének minden erejével a természet könyvének homályos lapjait világossá, tartalmát pedig érthetővé és hozzájárulhatóvá tenni, még pedig azon időben, midőn Athenében a vele egykorú Eumolpidák családjából való, Céres pogány istennő főpapja, Kalliás ifjú Anakharszis scitha bölcs előtt a természetről következőleg nyilatkozott: „a természet réztakaróval van befedezve, hogy minden emberek, s minden századok egyesült ereje sem emelheti fel ezen takaró szélét.“ Talán ezen főpap lehetett az, ki Arisztóteleszt, hogy vallástalanság gyanújába keverje, istenkáromlónak nevezte. E miatt volt ő kénytelen a reá érdemetlen Athénét következő nyilatkozata mellett elhagyni: „én kimegyek Athénéből, hogy az athénebeliek másodszor is okot ne adjanak a filozofia ellen való vétekre.“ Különös dolog, hogy a hajdankori papság mint a későbbi is oly esküdt ellensége volt a tudományosságnak, s kasztias gyanakodással tekintett minden szellemi munkásságra, melynek a tudományok elébbrevitele volt resultatuma. Nagyon természetes, hogy Arisztótelesznek

az emberiség érdekében tett természeti vizsgálódásait is komor arccal és gyanus szemekkel nézte. Talán azért, hogy a természet titkainak felleplezésétől félt, nehogy az ekképen nyert felvilágosodás által ősi vallását a néptömeg elhagyja, és profán kezekkel hányja el a mithologiai ősiszteneket, kiknek számát az élénk képzelődés rendkívül megszaaporitá.

Arisztótelesz koráig „a természetvizsgálat vagy csupán elméletileg, vagy csupán gyakorlatilag üzetett; a kettő még soha sem kötöttet össze egymással. Arisztótelesz volt az, ki ezeket egyesíté, tudományos nyelvet teremte, s rendszert alkota, s alapítója lön a természet tudományoknak (Bajza), mint a melynek tanulmányozására és megírására hajlammal, hivatással és nagy lelki tehetséggel birt. Terveinek kivitelére, s céljának elérésére minden kínálkozó alkalmat és körülményt okosan felhasznált. segítettén Nagy Sándor által mindenekben, kinek e tekintetben a tudomány is sokat köszönhet; ő valóban lelkes előmozdítója volt egykori nevelője terveinek. Mint Bajza világtörténetében mondja: „mindkettő nemcsak megismeré és megértette egymást, hanem törekvéseik közt közvetlen egybefüggés is volt. Arisztótelesz Sándornak férfiakat küldött a maga céljaira, tanácsokat adott terveihez, és könyveket küldött okulására; Sándor pedig nagy költséggel és személyes fáradsággal embereinek egy részét arra használta, hogy Arisztótelesz tudományos buvárkodásait elősegéljék. Táborozásaiban egy sereg tudományos férfit vitt magával, kiknek mindenütt vizsgálatokat kelle tenni Arisztótelesz tudományos céljaira. A király ismeretlen állatokra tartatott vadászatokat, melyeket Arisztótelesznek küldé, hogy, rendszeres és szemlélődésen alapult természetrajzot irván, ahhoz hasznukat vehesse.“

Az állatországot ő magasabb szempontból fogta fel, mint elődei és kortársai, melyet a mily nagy szakavatottsággal, épen oly nagymérvű lelkesedéssel és kitartással vizsgált s tanulmányozott, hogy az oly soknemű és annyi különféle sajátsággal bíró állatoknak egy közös célra harmonikus ren-

deltetését kimutassa, s általa az embereket a világok urának dicsőítésére buzdítsa. A természet nyitott könyvében véghez vitt sok évi fáradozásának, tanulmányozásának s e szakban áldásos működésének sikerdus eredménye lett „a természet közönséges és különös historiája“ című munkája, melynek főbb momentumait fentebb rövid keretben előadtuk. Általa a hajdankor ama legnagyobb természettudósa a természetrajzra nézve egy maga irodalmat teremtett, mint a mely ő előtte talán csak parányi töredékekben létezhetett; utána pedig tovább mint tizennyolc századon át egyedül ő általa képviseltetett. Az utókor magához méltóbb áldozatot soha nem tett, mint akkor, midőn Arisztótelesz dicsőült szellemének emléke iránt, érdemeinek elismerésével, a kivivott és méltán megérdemlett köztisztelettel áldozott a kegyelet oltárán. A milyen nagyszerű az áldozat, épen oly magasztos annak tárgya. Az áldozatvivők nemes tetteik által nemcsak az áldozatnak tárgyát, hanem a jövőendő nemzedékek előtt önmagokat is mindenkorra feldicsőítették.

Arisztótelesznek 322. évben Kr. e. Euboeának Khalcis nevű városában történt halála után a természetrajzi irodalomra nézve hosszú szünet állott be. Nem volt senki, ki az általa megkezdett s annyi kitartással és oly nagy lelkesedéssel s roppant költséggel vitt dicső munkát folytatta volna. A természetrajzi irodalom pangásba süllyedt. A tudománynak csaknem minden ágában az életet halál, a munkásságot henyé tétlenség váltotta fel. A folytonos belviszályok és külfáboruk lehetetlenné tették az Arisztótelesz által kezdeményezett tudományoknak mívelését és elébbre vitelét. A görög tudományosság e nagy nemzetnek szabadságával együtt a lerombolt városok romjai alá temettetett el. A lelkes és mivelte görög nemzet, mely annyi nagy tetteknek és az erény oly sok remek példáinak volt egy hosszú időkoron át előállítója; azon finom nép, mely az olümpiai versenytéreken, a művészet és tudományosság ama klasszikus földjén, tovább mint két századon át koszoruzá a tudomány avatottjait; azon

nemzet, mely majd négy század hosszú folyamán át nem szűnt meg hazájának oly sok nagy fiakat adni; a lelkes görög városok, melyek egykoron az emberiséget, a tudományt és művészetet annyi lángésszel s oly sok magas műveltségű férfiakkal ajándékozták meg, kik a tudományosság egén ma is mint első rendű csillagok tündöklenek, és fognak ragyogni mindenha, nem voltak többé képesek a tudománynak sem a hazának nagy embereket szülni. Nem csoda, hogy annyi dicsőeknek előállításá után kifáradtak a nagy munkában. A természetnek is hosszas pihenésre van szüksége, ha nagyot és fonságost teremt.

A görögöktől a tudományt, mint hagyományos örökséget a rómaiak vették át. Fájdalom, hogy egyszersmind nem a szellemet is, mely képes tudományt teremteni, és a már egyszer megalkotottat elébbre is vinni. A rómaiak a görögöknek csak utánzóik voltak. Mily roppant ellentét a két nemzett között! Róma világot hódoltatott, a görögök a tudomány mezején tettek hódításokat. Róma birodalmakat tiport el, de a természetnek gazdag birodalmába be nem hatolhatott. A görögöknél a tudomány emelt birodalmat. Róma sok századon át szolgaság hazája, Görögthon a szabadságé. Volt idő, midőn a világ ura a szabad gondolatoknak bilincsbe verőjéül s a tudatlanságnak terjesztőjéül tüntette fel magát. A történet könyvében fel van jegyezve az örök városról, hogy rémítő fegyverének villámaival kérlelhetetlenül verte le a tudományt s nyomta el a szabadabb gondolkozást. Görögország sokáig volt a tudományosságnak klasszikus hazája, honnan a szellemi világosság jótékonyan özönlött ki az akkor ismeretes világnak minden részeire. Szabad földjén szabad volt a beszéd, az írás és vizsgálódás, szabad a gondolat. Noha nem lehet tagadni, hogy Görögthonban is volt példa rá, midőn az egyes demagógok által felbujtott néptömeg halállal bünteté a szabadabb gondolkozást és vizsgálódást. Róma egy sok századot magába foglaló időszakon át nem volt képes csak egy eredeti bölcsét is felmutatni, míg

Görögthon történetkönyvének lapjait mintegy harmadfél századon át a tudományosság csillagai tették dicsővé s halhatatlantották általa a nemzetet. Ily körülmények közt Rómában nemcsak a természetrajznak, de más tudományoknak se volt jövőjük, pedig ezeknek előmozdítására mint világura igen sokat tehetett volna. A római légióknak nyomait pusztulás és enyészet követte, az első görög világhódítónak, Nagy Sándornak táborát egy sereg tudományos férfi. A viláгурalomra törekvő diktátorok, triumvirek és imperátoroknak harcosai (a Rómába átplántált görög műveltségért és tudományosságért, hálából) a görög művészetnek annyi fenséges remekeit barbar kezekkel rombolták le; a tudományok szentélyeit, az iskolákat, könyvtárakat s a görög szellemnek és tudományosságnak oly sok nagybecsű műveit semmisítették meg. A görög hódítók pedig (az Ázsiából emberi emlékezetet meghaladó idők előtt Európába átültetett csekély mérvű műveltségért hálájuknak viszonzásául) görög finomságot, emelkedett szellemet, magas gondolkozást és kimivelt tudományt vittek át meghonosítás végett az emberiség bölcsőjébe. Volt idő, midőn Róma nemesebb foglalkozásokra se képes se pedig méltó nem volt, mely csak nemzeteknek letiprásával, isteni és emberi jogoknak megdöntésével, országoknak hódoltatásával, nem pedig a természettel foglalkozott.

A rómaiak közül Kájus Pliniusz Szekundusz kezdett először a természetrajzzal foglalkozni, ki kevéssel Kr. u. Olaszhon Verona városában született. Ő csak azt szedegette össze, mit nagyrészt a görögöknél talált, jót mint rosztat, de minden bírálás nélkül. Némi részben azonban érdemül lehet neki tulajdonítani, hogy a történet számára némely adatokat, melyek az ő kora előtt már az irodalomban léteztek, gondosan megőrzött. Az osztályozásra nézve azonban, mint a melyről neki sejtelve is aligha lehetett, semmit se tett. A különmemű állatokat egymással meglehetősen összezavarva említi meg; legfeljebb őket a) szárazföldi, b) vízi, c) légi állatokra osztja.

Minekutána az emberről értekezett, beszél a szárazföldi állatokról, különösen az elefántról, aztán leírja az óriás kigyókat, marhákat, ló, oroszlán, krokodil vagy gyil, hód, békák, gyíkokat stb. A vízi állatok közt a cetek, tajkoncok, halak, tintaférgek, habarcok, rákok, csigák és kagylók említetnek általa. Végre a madarak és rovarok következnek jelentékeny számban; itt már tekintettel a bonctanra is.

Pliniusz után a rómaiak közül Szolinusz, Aeliánusz, Opián és Galénusz nagyhirű orvos, ki egyszersmind jeles természetbuvár is volt, érdemelnek említést. Ők az állatoknak bűvös és csodás gyógyerejéről irtak, melyek jelen korunkig felmaradtak. A tudományra nézve azonban semmit sem tettek. Szolinusz pedig már az ókor által Pliniusz majmának neveztetett.

A hatodik század után az arabok az állattanra nézve szintén semmit se tettek. Épen úgy nem mutat fel a VII. században élt spanyol Izidor szevillai püspök, és az öt századdal később élt lauingeni Nagy Albert olyat, miáltal ezen tudományt elébbre vitte volna, kik e tekintetben említést is alig érdemelnek. Ők is összezeavartan számlálnak elő mindeket, mint Pliniusz, s az övéhez igen keveset vagy épen semmit se tesznek. Bákó Roger a XIII. századból jeles természettudósnak mondatik.

Kiss József,

képezdei tanár.

T Á R C A.

MAGYAR PROTESTÁNS EGYHÁZTÖRTÉNETI KÚTFÖK.

In nomine Domini Jesu! — Vera et pia declaratio *) almae fraternitatis neogradiensis Augustanae confessioni invariatae addictae, intuitu unionis cum reformatis incundae, Inclytae Synodo evangelicorum Pestini celebrandae porrigenda ac propendenda, concinnata per Samuelem Kellisch, V. D. ministrum Bankensem Emeritum Seniore. Anno Redemptionis Salutis MDCCXCI.

Spectabili ac Perillustri D. D. Joanni Sréter de Sanda et Surány, complurium inclytorum Comitatum Tabulae Judriae e primariis Assessori et ad inclytam Synodum Pestanam Deputato. Reliqua D. fautori suo gratiosissimo hocce scriptum pia mente offert Auctor.

I. De Augustana Confessione.

Momentum I. Inclyta Synodus Pestana Augustanam Confessionem, quae Invictissimo Imperatori Carolo V-o gloriosae ac pia memoriae in comitiis Augustae Vindelicorum anno 1530 nomine protestantium Sacri Romani imperii exhibita fuit, nec ad examen revocare **), nec quidquam in ea revocare po-

*) Feltétel. Nyilváníttassék: melyek azok az egymással merőben ellenkező hitelvek, s istenítisztelet külön módjai, melyek az ágostai hitvallásukat a helvét hitvallásuaktól külön választják? Szerkesztő kielégítőleg befelelt 1791-ben. K ö z l ő.

**) Nam apologia Augustanae confessionis publica auctoritate conscripta solide ac luculentissime ostendit, quod ea accurate cum sacra scriptura conveniat, sicque per hanc apologiam Augustana confessio valide defensa, et doctrina evangelica in ea proposita vindicata est. Principes namque imperii protestantes veritatem coelestem, quam in confessione sua augustana professi fuerant, tam firmiter tuebantur, ut forti animo istam defenderent, Romanensium erroribus ac obtrectationibus obviam irent, suaeque confessionis apologiam conscribendam curarent, uti scribit Johan. Georg. Walchius doctor et professor Academiae Jenensis in sua introductione in libros Ecclesiae Lutheranae symbolicos, pagina 214; et pagina 409 addit: Accessit demum Statuum Evangelicorum adprobatio, qua eam auctoritatem consecuta fuit (haec ipsa apologia augustanae confessi-

test. *) Est enim ea publica confessio et symbolum totius Ecclesiae Lutheranæ-Evangelicæ, in quo proinde aliquid mutandi præfata Synodus nullo jure fruitur.

M o m e n t u m. II. Nos V. D. ministri evangelici in Inelyto comitatu neogradiensi existentes, siquidem in conscientia convicti sumus augustanam confessionem invariata puram Evangelii doctrinam tradere eamque per omnia verbo Dei conformem esse, atque adeo etiam in eam juravimus: hinc ab ea nos dimoveri nullatenus patie-

onis), ut locum suum inter libros Ecclæ nostræ symbolicos obtinuerit. Videatur Leonhardi Hutterii collegium theologicum in XL. disputationes distributum de articulis confessionis augustanæ, et libri concordiæ Vitæbergæ 1610. Fridericus Baldwinus in apologia pro augustana confessione ejusdemque apologia formulæ concordiæ Vitæbergæ 1626. Vide sis librum Gottfridi Ernesti Mülleri 1730.

*) Idem celeberrimus Walchius de simili mutatione hæc habet libro citato pagina 189.: Anno 1561 ordines protestantes Numburgi convenerunt, ac postquam augustanæ confessionis exempla inter se contulerunt, decretum est: reliquis editionibus eam esse præferendam, quæ Vitæbergæ 1534 prodiiisset, cui etiam subscripserunt, illudque exemplum Ferdinando imperatori exhibuerunt; id quod ideo factum est, ut constantiam suam in doctrina adversus pontificios commendarent, quippe qui nostris anno 1559 in comitiis augustanis objecerant: in tanta varietate editionum ne constare quidem quænam sit vera confessio augustana; immo defecisse nostros a doctrina majorum suorum, nec illa docere amplius et statuere, quæ olim Augusta Vindelicorum anno 1530 professi fuerant.

Quum post hæc Romanenses iterum Lutheranis confessionis mutationem exprobrarent, atque inde concluderent pacem religionis anno 1555. sancitam ad illos non amplius pertinere: Elector Saxonie Joannes Georgius I. curavit, ut hisce injuriis ac criminationibus publice obviam iretur. Quamobrem edita est apologia Pupillæ Evangelicæ, (i. e. augustanæ confessionis) ejusdemque iterata apologia. Deinde de mutatione ac variatione augustanæ confessionis per Philippum Melancthonem suscepta scribit porro celeberrimus Walchius eam factam esse invito atque inscio Luthero, invitis principibus atque aliis augustanæ confessionis sociis, hincque privato consilio ipsius Philippi Melancthonis, quem propterea ab Electore Saxonie Joanne Friderico, Luthero aliisque theologis graviter reprehensum fuisse, et demum eo anno, quo mutatio facta erat, nempe 1540 in colloquio Wormatiensi Philippum Melancthonem declaravisse: *se rejecta mutata confessione invariatae tantum esse inhaesurum*. Hinc recte Joannes Vossius theologus reformatus in epistola ad Hugonem Grotium sic scribit: „Augustana confessio privato quidem consilio Melancthonis mutata est; at publico, ni fallor, nunquam. Scio et Germaniæ principes, qui confessionem sequuntur augustanam, non aliam agnoscere, quam eam quæ Carolo V-to exhibitæ anno 1530; scio denique Lutheranos hoc pacto se purgare, quum a pontificiis accusantur immutatae totius confessionis.

Quomodo vera hæc mutatio ipsa per Melancthonem suscepta sit, Walchius nostro libro citato ita enarrat: Ea imprimis facta est in articulo X-mo confessionis de coena domini; namque cum in primo eoque minime mutato latino exemplo legeretur: *de coena Domini doceant, quod corpus et sanguis Christi vere adsint et distribuantur vescentibus in coena Domini et improbant secus docentes*: Melancthon hæc verba substituit; *de coena Domini doceant, quod*

mur, ab eaque ne transversum quidem unguem recedere volumus; ita nos porro Deus adjuvet ejusque sanctum Evangelium.

Unde statuimus: si qui ex nobis invenirentur crypto-calvinistae, qui nimirum Calvinii sectae clare addicti essent: eos ab officio sacro, quo in Ecclesia nostra funguntur, esse removendos; nisi resipiscerent, ut praecipit magnificus ac summe venerabilis Joan. Aug. Ernesti, lumen Academiae Lipsiensis in opusculis suis theologicis Lipsiae editis 1773. in Dissertatione, cui titulus: *Brevis repetitio et assertio sententiae lutheranae de praesentia corporis et sanguinis J. Christi in coena sacra*, ubi pagina 186. sic loquitur: „Quod si post haec omnia tamen opinata illa firmitas assensionis in alteram partem maneat, atque adeo augeatur; tum vero dubium esse non potest, quin decedendum sit a munere docendi in Ecclesia nostra. Neque enim jurisjurandi religio aliter sinit, et prorsus abhorret a viri boni et christiani officio: aliis credendum proponere, ut consen-

corpus et sanguis Christi vere exhibeantur vescentibus in coena Domini; maxime insigne ac memorabilem hanc esse mutationem quisque facile videat, nec difficulter intelligat, susceptam illam fuisse in gratiam reformatorum, sive Ulrici Zwinglii assecularum. Primum delevit verbum: *ad sint*, quo vera et realis essentia corporis et sanguinis Jesu Christi in sacra coena significata fuerat; deinde expunxit vocem: *distribuuntur*, atque substituit vocabulum: *exhibeantur*, ut inde oriretur licentia non credendi distributionem corporis et sanguinis Christi manu ministri factam, vel ratione manducantium et bibentium, sive sint digni, sive indigni, oralem participationem. Atque haec sunt imprimis momenta, de quibus in doctrina de sacra coena inter nos ac reformatos disputatur; nimirum de vera, reali, substantiali praesentia corporis et sanguinis Jesu Christi in sacra coena, de orali manducatione ac bibitione deque indignorum participatione. Quae cum vera in confessione nostra recte clareque essent tradita, nec obscure dissensus nostrae Ecclesiae a Reformatis declaratus, ejusmodi omnino Philippus Melancthon mutationem fecit, quae Reformatis non potuit non placere, eorumque consensu confirmari. Quare et denique integrum elenchum: „*et improbant secus docentes*“ plane omisit. Nam hic elenchus non alios, quam Zwinglii asseculas, qui in Helvetia atque quibusdam Germaniae superioris locis, de sacra coena erroneam sententiam amplectebantur, stringit; quod tam clarum et evidens est, ut ipsimet reformati illud confiteantur. Provocamus ad Henricum Altingium. „*Antithesi hujus articuli*, inquit, *improbantur*, qui de coena Domini secus, quam Augustana confessio, docerent. Notantur autem Doctores Ecclesiarum helveticarum et superioris Germaniae, imprimis quatuor civitatum: Argentinae, Constantiae, Memmingae et Lindaviae, quae peculiarem confessionem Augusto Caesari exhibuerunt per Capitonem et Bucerum. Ulro pergit Walchius noster pagina 187 dicens: „*Attamen Melancthon studium suum variandi mutandique adversus solam editionem latinam confessionis exercuit, minus autem germanicam, quippe quae et anno 1540 illibata prodiiit, nec in graeca illius versione quicquam mutatum est. Observatae utique sunt et aliae mutationes quaedam, nimirum in articulo quarto de justificatione, quinto de ministerio ecclesiastico, decimo octavo de libero arbitrio, sed quae in Articulo decimo de coena Domini fuit suscepta, prae aliis est insignis et notabilis.*

taneum scripturis, quod ipse falsum esse constanter judicet. Si etiam aliqui e dominis politicis religionem lutheranam externe profitentibus reperirentur, qui vacillarent de veritate doctrinae in Augustana confessione comprehensae et traditae: habeant sibi commendata opuscula haec theologica ab Academiis nostris approbata, aliaque orthodoxorum Theologorum nostrorum scripta, utpote: Balthazaris Mentzeri Exegesis Augustanae confessionis. Nicolai Hunnii Tractatum de fundamentali dissensu doctrinae evangelicae lutheranae et calvinianae seu reformatae. Joannis Hulsemanni Tractatum de calvinismo irreconciliabili. Schuberti Institutionum theologiae polemicae partem tertiam. Laurentii Reinhardi Institutiones Theologiae Dogmaticae; item ejus Theologiae polemicae tomum secundum. Ex his cognoscent spiritum veritatis et spiritum erroris I. Jo an. IV. 7.

Ceterum meminerint omnes, qui in utramque partem claudicant, effati summi magistri et Domini nostri Jesu Christi: Scio opera tua, quia neque frigidus es, neque calidus. Sed quia tepidus es, et nec frigidus, nec calidus, futurus sum te evomere ex ore meo. Apoc. III. 5.

II. De Liturgia seu Ritibus et Ceremoniis in Ecclesia Lutheranò-Evangelica receptis.

I. Liturgia nostra, quae fit ab ara, non est superstitiosa, sed verbo dei conformis. Enimvero

1. Intonatio ante cultum sanctum: Veni sancte spiritus! est canticum totius Ecclesiae christianae, quo adistentia spiritus sancti invocatur, quae est plane necessaria; scribit namque Fautus: nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto I. Cor. XII: 3.

2. Dum occinit V. D. Minister: Gloria in excelsis Deo, est ipsa collaudatio nominis Domini ab ipsis sacro-sanctis angelis peracta Luc. II: 14. Ipsi quoque V. D. Ministri appellantur in scriptura sacra Veteris et Novi Testamenti Angeli. Malach II: 7. Apoc. II. et III. capitibus.

3. Intonatio: Dominus vobiscum, quae etiam per ministrum fit, et dum ad hoc Ecclesia respondet: et cum spiritu tuo, desumpta est ex Epistolis Paulinis Gal. VI: 18., 2. Tim. IV: 22. Philem. versu 25. quae intonatio in Ecclesia tum orientali, tum occidentali semper observata fuit; per hanc autem intonationem minister adistentiam Dei ipsius in cultu divino praestando auditoribus suis adprecatur. Nam optimus Salvator dicit: Sine me nihil potestis facere. Jo an. XV: 5.

4. Praelectio textus epistolici atque evangelici, quae fit porro

ab ara, est ipsum verbum Dei; quod vero hi textus per Ministrum decantentur, seu cantando praelegantur, id fit pro ornamento, et ipsa vocis modulatio seu decantatio praecipitur Col. III. 16. (Apud reformatos Psalmi decantantur). Dum autem populus in Ecclesiis slavicis ante praelectionem Evangelii eccinit: Gloria tibi Jehova h! tum eo modo gratias agit benigno Deo pro conservatione verbi Evangelici in his quoque Ecclesiis huedum facta. Pia adeoque et plane verbo Dei conformis est haec Liturgia lutheranorum, quae ubi recepta est, sine piaculo et scandalo omitti non potest.

2. Quando magister evangelicus in benedictione populo imperiendi formam crucis adhibet, hoc ipso indigitat per crucem Christi omnem benedictionem comparatam, inque ea sitam esse Col. I: 20. confer I. Petri II: 24. Esa. LIII. 5—12. et simul confitetur magister cum populo ajente: Non enim judicavi me quicquam, scire inter vos, nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum 1. Cor. II 2. Gal. VI: 15; hinc magister hanc formam crucis sine laesione propriae conscientiae omittere non potest. Non pudet me Evangelii adeoque nec crucis Christi. Rom. I: 15.

3. Quod ad cereos in ara accensos, haec habet Magnificus Ernesti: „Nos usum candelarum vel in sacra Eucharistia, vel in sacris publicis per dies dominicos et festos non repudiamus... aut memoriae antiquae usurpandae causa lumina adhiberi coepta, quod primis temporibus, saevientibus in christianos tyrannis, per noctis tenebras et silentium conventus facti christianorum, et Eucharistia ad lumina celebrata; vel laetitiae causa, quam et nunc luminibus accensis testari mos est; quorum utrumlibet teneas: nihil habent lumina in Eucharistia accensa, quo prudentis animus offendatur. „In opusculis eius theologicis, Dissertatione sub titulo: Anti-Muratorius, sive confutatio muratorianae disputationis de rebus liturgicis, pagina 111.

4. De pane eucharistico. Panis, quem adhibuit Dominus in prima sacrae coenae institutione, fuit 1. Sine fermento seu azymos; primus enim azymorum dies fuit Math. XXVI: 17. Marc. XIV: 12. 2. Orbicularis ad instar placentarum. Nam panis azymus libi sive placentae formam latae et rariae referebat. Hostiae, quas evangelici in sacra Eucharistia adhibent, sunt etiam sine fermento et orbiculares. Panis, quem adhibent reformati, est cum fermento et formam habet panis vulgaris; hostiae ergo evangelicorum proxime accedunt ad panem Christi eucharisticum: nulla adeoque praesto est solida ratio, cur ab hostiis abstinere debeamus; sane sine notabili Ecclesiarum nostrarum scandalo omitti non possent. Praeterea penes morbosos commodissime adhibentur.

5. Quod ad Albam attinet: hac in parte ministri evangelici imitantur sanctos angelos, qui quotiescunque apparuerunt et laetum nuntium ac pacem annuntiarunt, semper se prae buerunt conspiciendos in veste alba et candida. Math. XXIII: 3. Marc. XVI: 5. Luc. XXIV: 4 Joann. XX: 12. Actorum I: 10. — Ministri verbi annuntiant Evangelium de Christo, sunt precones pacis Esa. LII: 7. Nahum I: 15. Rom. X: 15. 2. Cor. V: 20. — Veste itaque alba non abs re utuntur. Vestis nempe alba est 1. Signum pacis, 2. Signum castitatis et sanctitatis. Esa I: 18. Apoc. VII: 13. 14. Hinc alba vestis est ministris memoriale, ut sanctimoniae vitae studeant. Ephes. IV: 22—24. I Tim. X: 12. V: 22. 3. Signum vitae et gloriae aeternae Apoc. IV: 4. VI: 11. VII: 9—13. Moses et Elias in monte excelso visi sunt in gloria veste alba ac candida induti Luc. IX: 31. Christus vero Dominus in eodem monte dum transfiguratus fuisset, vestimenta eius facta sunt splendentia, candida valde, velut nix. Marc. IX: 2, 3. Dum ergo verbi Ministri in veste alba comparent coram facie Ecclesiae, significant futuram piorum felicitatem et gloriam Apoc. III: 4, 5. Nemo itaque religiosus scandalizabitur super hac eorundem alba veste ecclesiastica, quae in scriptura sacra suum habet fundamentum.

6. De usu altarium. Talia altaria, ut in veteri Testamento fuere, quae nimirum sacrificiis deserviebant, in Ecclesiis nostris non habemus, nec ea a nobis cultus gratia usurpantur. Licet vero sacrificia in veteri Testamento usurpata non sint amplius in usu in Novo Testamento: attamen ipsa altaria, de quorum demolitione nullum expressum in Novo Testamento continetur mandatum, alium omnino nobis etiamnum praestant usum, et quidem eundem, quem olim mensae Christo et Apostolis praestitere. Nam Dominus Christus hodie quoque praesto est suis cum beneficiis, quodocunque coena secundum ipsius institutionem celebratur. Unde etiam coena Domini more perantiquo et in orthodoxam Ecclesiam jam dudum invecto, nominatur sacramentum altaris, ut ait Athanasius: Christus in sacro altari dat nobis manna — corpus suum, — contra Arium. Hilarius: corpus Christi sumitur in altari, uti citatur Distinctione 2-a de consecratione capite 79. — Theophylactus: Ipsum corpus Domini est panis, qui altari sanctificatur; in capite XXVI. Matthaei.

7. De organis aliisque musicalibus instrumentis. Ut in his quoque collaudetur Dominus exercituum, habemus praeceptum et in veteri et in novo Testamento. Musica instrumentalis demandatur Psal. 150: 3, 4. Laudate Deum in sono tubae, laudate eum cum cithara; laudate eum cum tympano et chorea, lau-

date eum cum fidibus et organo. Vocalis autem musica praecipitur Psal. 98: 5. Cantate Jehovae in cithara et voce cantus. Haec utraque praecipitur Ephes. V. 19. Pius autem in musica hac modus observari debet, ut conferat ad aedificationem. Exempla piaae musicae habemus 2. Sam. VI: 5, 1. Chron XIII. 8. XVI: 4. VI: 41, 42. XXV: 1. Hinc luce meridiana clarius evadit, nec in doctrina, nec in caeremoniis apud lutheranos esse receptum quidpiam, quod sacrae scripturae aut Ecclesiae catholicae repugnaret.

Observatio. Nulla religio sine caeremoniis. Unde ipsa scriptura docet, ut in conventibus sacris et publicis omnia decenter et secundum ordinem peragantur 1. Cor. XIV: 40. quod sine ritibus et caeremoniis fieri nequit. In his attamen caeremoniis et ritibus in Ecclesia nostra evangelica receptis et usitatis nihil Dominis reformatis cedere volumus, priusquam nobiscum recte, vere et genuine convenerint in articulis fidei fundamentalibus, utpote: de praedestinatione, de merito Christi universali, de communicatione idiomatum, de divino cultu adorationis humanae quoque naturae Christi exhibendo; de amissibilitate fidei et gratiae; de sacramentis in genere, de baptismo, de sacra coena. Si etenim hi articuli tam Ecclesiae lutheranae, quam reformatae inter se conferantur: clarum evadet, quod reformati dissentiant a lutheranis in iis, quae ad fundamenta fidei pertinent. Videatur Nicolaus Hunnius: De fundamentali dissensu doctrinae evangelicae lutheranae et calvinianae seu reformatae Vitembergae 1663. Gottlieb Vernsdorfius: in demonstratione, quod juxta Calvinii doctrinam Reformati nec sint, nec jure haberi possint socii Augustanae confessionis. Vitembergae 1722. Item in Dissertatione: De dissensu inter socios Augustanae confessionis et Reformatorum in articulo de sacra coena fundamentali. Quid juvat convenire in externis et interiora negligere; hoc esset syncretizare *).

Hanc in rem pius atque eruditus Balthasar Mentzerus, sacrosanctae theologiae Doctor ejusque olim in Marpurgensi et demum Gissensi Academiae Professor in sua Exegesi Augustanae Confessionis ita graviter et zelose scribit pagina 4-a: Nobis hunc animum Deus indidit, ut pace et concordia nihil sit optabilius, nihil gratius, nihil jucundius; nimirum, quae pro fundamento habeat divinam veritatem,

*) Syncretizare, annyit teszi 1. ellenfeleket valamely közelgő veszély elhárítása végett hirtelen összeegyeztetni. 2. Külön vallásos felekezeteket a hit sarkalatos ágazati tekintetében összhangzásba hozni akarni. 3. Azt állítani, miszerint csak mellékdolgok, nem a hitcikkék teszik a különbséget a vallásos felekezetek közt.

extra quam quaecunque concordia circa fidem initur, placere Deo non potest, a quo quo longissime abstrahuntur, quicumque deserunt veritatem. Serium igitur Christianae pacis studium non est, quod non summam habeat salvificae veritatis rationem. Et profecto jactura est omnium maxima conciliatio pacis cum detrimento divinae veritatis. De hoc igitur ante omnia suscipienda est cogitatio, quae recte constituta firmataque, summa consensione prompte coibunt animi ad concordiam amplectendam et conservandam. Hucdum laudatus Mentzerus.

Redeant Domini Reformati ad vinum Ecclesiae evangelicae, unde sponte et sine gravi causa exivere, sic erit optima unio. Faxit omnipotens Deus!

APPENDIX I.

De unione protestantium ecclesiastica Laurentius Reinhardus sacro-sanctae theologiae Doctor et professor publicus vinariensis theologiae polemicae tomo secundo Vinariae et Lipsiae anno 1745. impresso pagina 296. et sequentibus ita scribit:

§. 1. Cum pii quidam reges ac principes viderent discordia Evangelicorum ac Reformatorum nihil aliud effici, quam ut utraque pars ab Ecclesia Romana debilitaretur: de unione protestantium ecclesiastica sibi agendum putaverunt. Et laudabile utique eorum fuit consilium, pariter atque votum, cui vero insignia impedimenta obieiebantur.

§. 2. Impedimenta commemoratae unionis sunt:

1 Auctoritas Synodi Dordracenae et formulae consensus Helveticae confessionis. Domini Mosheimi consultatio de auctoritate Synodi Dordracenae paci sacrae noxia.

2. Dissensus Reformatorum theologorum fundamentalis. Nam α) dissensum eorum in Articulo de Sacra Coena fundamentalem esse, beatus Dominus Joannes Gerhardus, et beatus Dominus Gottlieb Wernsdorfius in peculiaribus Dissertationibus demonstrant. β) Dissensum eorum in articulo de Praedestinatione fundamentalem esse docuerunt mitissimi ingenii viri: Dominus Christianus Matthaeus Pfaffius in Dissertatione Irenica: de influxu dogmatis de Praedestinatione, theses IV. pagina 11; et Dominus Godofredus Hoffmannus in vindiciis, dissertatione secunda: de momento dissensus Protestantium in Dogmate de Praedestinatione. γ) Dissensum eorum in articulo de merito Christi esse fundamentalem, inter Angliae theologos demonstrarunt: Dominus Henricus Morus pagina 411. et sequentibus operum theologicorum; et Dominus

Georgius Paullus in *Apologia et harmonia*, pag. 52. 8) Dissensum eorum in doctrina de communicatione Idiomatum tangere fundamentum fidei assertum est. Nam etsi is fidem habere possit veram, qui unionem duarum in Christo naturarum personalem, et meriti ejusdem valorem infinitum credit, licet communicationem idiomatum ignoret: ille tamen fundamentum fidei facile subruit, qui doctrinam de idiomatum communicatione in dicto illo classico Joan. 1:14 clarissime fundatam temere negat, et hostiliter impugnat. Vide beati Domini Joannis Fechtii hac de re dissertationem.

3. Odium Reformatorum theologorum in Evangelico-lutheranos, de quo disserit Dominus Cyprianus Cap. VIII.

4. Intestina Ecclesiae Reformatae dissidia.

5. Reformatorum ingens studium propugnandi veteres errores, quod ostendit laudatus Cyprianus Libro III-o compendii Historiae Ecclesiasticae paginis 166 — 169.

6. Sententia magnorum aliquot virorum: tentatam unionem locum facturam esse quartae in sacro Romano Imperio sectae, nimirum sectae Unionistarum.

7. Manifesta illa veritas: Protestantes jam unam constituere personam politicam, et esse membra unius corporis publici e pacis westphalicae decretis, ideoque satis obstrictos ad mutuam auxilium sibi invicem praestandum adversus pontificum romanorum machinationes.

8. Nimia in tractandis controversiis theologicis ab utraque parte acerbitas, quam etiam reprehendit beatus Dominus Buddeus in: *Bedenken über die Religions-Vereinigung der Protestirenden*.

9. Conscientiis imperandi studium, quod illi nostro aevo manifestarunt, qui modum constituendi pacem ecclesiasticam plane noxium literis consignarunt, et ingens periculum Evangelicis inde imminens scaturiebat, quod prudentes et pii viri praevidebant. Confer Domini Cypriani: *Librum de Unione Protestantium ecclesiastica* Cap. XV.

§ 3. Neque adminicula Unionis vera sunt, si quis contendat eam perfici posse.

1. Si fundamenti loco supponatur pietas; nam errores fidei habent influxum in pietatis corruptionem.

2. Si reformatorum theologi tantum clamitarent: Logomachias modo ventilari inter nostrates et illos; id quod satisfecit astute celeberrimus Joannes Alphonsus Turretinus in oratione de componendis

protestantium dissidiis, digna profecto, quae a lutherano theologo stricturis et animadversionibus illustretur.

3. Si principes jure suo episcopali utantur, et theologos controversiis prohibeant. Nam jus circa sacra non est jus in sacra, multo minus involvit facultatem conscientiae vim inferendi et veritatem coelestem opprimendi. Hoc si observarent Juris consulti quidam recentissimi, qui nimium, nimium potentiae principum in castris Religionum tribuunt, felicius prospiceretur saluti Ecclesiae Christi, nam α . Aliud est potentia principum, aliud est potestas a Deo illis concessa. Confer beati Joannis Alphonsi Turretini opuscula varii generis Tom. II-di paginam 14. et Lactantii Libro V-to Divinarum institutionum Caput XX. β . Alia sunt jura principum circa sacra territorialia, alia sunt jura circa sacra collegialia, quae vulgus episcopalia nuncupare consuevit.

4. Si convenientia et conformitas caeremoniarum ecclesiasticarum constituatur. Nam dissensus, qui fundamentum fidei tangit, non in sola dissimilitudine caeremoniarum consistit.

De his caeremoniis ecclesiasticis pagina 295. ita habet: quaeritur an ritus antiqui ac caeremoniae pristinae in sacris publicis Evangelicorum tolerari debeant? Respondeo primum: Ritus ecclesiasticos Lutheranorum in pace westphalica fuisse confirmatos, deinde altaria, antiphona et alia, quae ex antiquiori Ecclesia ad nos pervenerunt, abolere licere prorsus nemini; denique assero Evangelicos, qui soli veram profitentur religionem, etiam in externis a reliquarum religionum cultoribus debere discerni.

§. 4. Neque tamen omnis abjicienda est spes pacis sacrae aliquandae conciliandae; sed Deum O. M. rogemus, oportet, ut illi, qui sine causa a coetu Evangelicorum secessionem fecerunt, abjectis, quibus adhuc indulgent, erroribus, ad gremium Ecclesiae Evangelicae reducantur. Tantum enim negotium sine supremi numinis auxilio ac moderamine perfici haud poterit.

APPENDIX II.

De rejectione doctrinae Lutheranorum a Reformatis facta.

Joannes Hornbeck theologus reformatus Hollandus Ultrajectinus celeberrimus in summa contraversiarum religionis, ubi Lutheranos schismaticos appellat, pagina 618 sic scribit:

Controversias autem, quae nobis cum Lutheranis sunt, ad haec revocavi capita:

1. Num Christi corpus et sanguis vere et substantialiter in sacra

coena praesens sit, ita ut oraliter ibi atque ab infidelibus etiam sumatur? *Negatur.*

2. Num humana Christi natura sit ubique praesens, idque ex communicatis sibi realiter divinae naturae proprietatibus, nempe: omnipraesentia, omniscientia, omnipotentia et adorabilitate? *Negatur.*

3. Num generali voluntate Deus velit omnium hominum salutem, atque inde Christus pro omnibus hominibus mortuus sit vel satisfecerit; atque hinc universalis omnibus ad conversionem offeratur gratia: adeoque Deus ex praevisa fide, vel infidelitate homines praedestinaret? *Negatur.*

4. Num vere fideles et sanctificati quidam etiam plane deficiant a fide, et a Dei gratia in totum excidant? *Negatur.*

5. Num baptismus regenerationem et fidem conferat tanquam ordinarium medium huic fini, et ad salutem necessarium supra necessitatem mandati: adeoque in casu necessitatis etiam privatis et mulieribus baptizare liceat? *Negatur.*

6. Num privata confessio et absolutio in ecclesia sit retinenda? *Negatur.*

7. Num ad celebrationem sacrae coenae devotiorem cereos accendere, ministrum alba veste indui, altaria hic, et aureos calices adhibere, non frangere panem ciborum sed placentulis uti orbicularibus, atque communicantibus non in manus symbola tradere, sed in os ingerere, et aegroto sacram coenam separatim et privatim administrare conveniat? *Negatur.*

8. Num ad mentionem nominis Jesu geniculandum vel detegendum sit caput? *Negatur.*

9. Num in templis habendae imagines et in sacris coetibus cantiones latinae, concentus harmonici vel organa musica? *Negatur.*

EPILOGUS.

Rebus ita se habentibus, dum nimirum reformati et doctrinam nostram et ritus nostros ecclesiasticos in totum rejiciunt, non major sperari potest religionis utriusque communio, quam lucis cum tenebris. Nos enim pacem et concordiam volumus per consensum in unam eandemque doctrinam, Christique hominis cultum. Nihil proinde cum reformatis in rebus ecclesiasticis habeatur commune. Nunc libertas Protestantium munere Dei et gratia Regis per Inclytos Status et ordines stabilita est. Utantur ergo Domini Reformati libertate Religionis suae, et nos fruemur libertate Religionis nostrae. Deus nos, qui veracissimis Christi verbis simplicem eamque firmam exhibemus fidem,

sanctificet et conservet in veritate sua; nam verbum ejus veritas est. Hoc verbo suo misericors Deus omnes errantes illuminet atque ad rectam salutis viam perducatur per Dominum nostrum Jesum Christum salvatorem omnium hominum I. Tim. IV 10. Amen.

Deáksági gyűjteményeiből közli

Török János,

Zsípi ref. lelkész.

ADATOK A TANÜGYHÖZ.

(Kazinczy Ferenc jegyzeteiből.)

I.

Szendrei gróf Török Lajos úr 1785. a septemvirré lett ifjabb Péchy Gábor helyébe a tudományok és iskolák királyi főigazgatójává neveztetett ki a kassai megyében, mely Szepes, Sáros, Zemplén, Ungvár, Bereg, Gömör, Torna, Abauj, Borsod és Heves vármegyéket, a jáász és kiskun kerületet foglalta magába és így Magyarországnak negyed részét tette. Swieten Gottfried (fia báró Swietennek, az elsőnek, kit első Ferenc hozott volt be Hollandiából, hogy hitvesének Mária Théréziának országgaiban a felvilágosodást elterjeszsze), második József által miniszterévé nevezetvén ki a tudományoknak és tanuló-soknak, sok változásokat teve a Mária Thérézia által elfogadott Ürményi József systemáján s erre neki új emberek kellének. Swietennek a plánuma az volt, hogy a haza polgárai együtt neveltessenek az iskolában, s így szűnjék meg valaha az a bolond gyűlölség, melylyel egyik felekezet a másikat kölcsönösen ingerelgette. Az akademiákban, gimnáziumokban, magában a pesti universztásban is tehát professzorokat protestánsok közül is neveze ki; a magyarországi iskolai megyékben, melyeknek számát most négyre huzta össze, az vala szándéka, hogy a hol pápista a fődirektor, ott a nemzeti iskolák inspektora lutheránus legyen vagy kálvinista.

A kassai megyében az öreg Péchy Gábornak és fiának az ifjabb Péchy Gábornak, kik mind ketten septemvirekké levének, egyike a másika után, nemzeti iskolák inspektora Ladomérszky István consiliarius vala. Ő most előbb az eperjesi, de csakhamar a kőszegi táblához küldetett assessornak, Ladomérszky felméne Bécsbe, s Swieten megszólítá, hogy nevezzen egy pápistát és egy luther- vagy kálvinistát, kit alkalmasnak tekint helyébe lépni. Ladomérszky Keczer Józsefet nevezé, a lapispataki Sándor fiát és engemet. Nem sokára feljőve hozzá gróf Török Lajos megköszönni az új hivatalt, s Swieten ennek

is azt a kérdést tevő. A gróf Melezer Lászlót nevezte és engemet. Swieten erre tudni akará, ha Török beszélt-e Ladomérszkyval, mert ez is azt ajánlá, a kit Török. Török azt felelte, hogy Ladomérszkyt nem is látta. Swieten így felőlem jó vélekedést kapa.

Pászthory Sándor referendarius a magyar cancelláriánál a Swieten előlülése alatt tartatni szokott tanácskozásokban referálá a magyar iskolai dolgokat. Neki tehát ezen kineveztetésekben nagy része volt. Pászthory már ismérte nevemet a Gessner Idylljei fordításokból, s így tőlem sokat reményle, s felmenvén esedezésem, segítte azt.

A Helytartó Tanács okt 3-án adta ki a maga rendelkezését kineveztetésem felől, de az gróf Törökhöz csak nov. 4-én érkezett meg. Én bemenék Regmecről a legkegyetlenebb utban, a mit képzelhetni, s a gróf engem nov. 11-én iktata be hivatalomba. Fizetésem ekkor 600 forint volt. Nem sokkal később cancellistát is kaptam segédül. 1789. fizetésem ezer ötszáz ezüst forintra emeltetett, s főszolgabírói rangban segédül visitator nevezet alatt négy segédet adtak mellém. Ezen ezer ötszáz forintra említenem kell, hogy az egri püspökségben egy kanonok két ezer forint fizetés mellett viselte volt valaha az iskolákra vigyázás terhét. Swieten az ötszáz forintot ott hagyá nekik, s az ezer öt százat a császári királyi tárba fizettette le, honnan nekem az kifizette a pénzt.

Ezen rendelkezések a Miskolcon lakó Bárány urat arra tévesztették, hogy midőn én ezen időtájban Miskolcra mentem volt, és ott fekete magyar ruhában, veres atlasz lajbliban jelentem meg egy háznál, ez a Bárány engem domine reverendissime titulussal titulált. Valóban midőn én a fekete magyar ruhához veres lajblit vettem, meg sem gondoltam, hogy valaki azáltal megtévedhessék, és hogy a két szín kanonoki szín. Csupa phantasiai játék volt a két szint venni magamra.

Soha ember nem viselt kedvesebb hivatalt mint én ezt. Gróf Törökököt úgy szerettem mint atyámat s kevélykedtem vele, hogy engem fiának tekintete. S nem kedvesebb vala-e iskolák körül szolgálni mint vármegyénél vagy dicastériumoknál akkor, midőn József mindent összedöntött, összezavart! Épen akkor midőn gróf Török hiva meg e hivatalra, Szaboles vármegyei vice-ispán később helytartói tanácsos, végre septemvír Vay József úr engem főnotáriusnak hiva meg maga mellé; abauji viceispán consiliarius Kelez Antal pedig főnotáriusnak is kineveztetete Szentiványi Ferencz királyi commissarius által (így neveztetének a József uralkodása alatt mindenható regulusok). De én egyikét sem vállaltam fel. Cons. Vaynak ezen dolog iránt velem folytatott levelezései meg vannak papirosaim között.

A papság esküdt ellensége volt a Swieten systemájának, sőt már

az Űrményijének is. Midőn egri püspök gróf Eszterházy Károly meg tudakoztaték Mária Thérézia által, hogy a vele is közlött *ratio educationis* iránt adja vélekedését, ez vala minden felelete: *Censeo institutum hoc non esse catholicum.* József alatt nem remélheté a clérus hogy ezt eldöntheti, de Leopold alatt *cardinalis* primas Batthyáni ezt egy fortély által kivitte Beszélem azt:

Leopold mindent referáltata magának, a mi mellett a dicasteriumok *consiliariusai* közül valaki *votum separatumot* adott; a hol ilyen senki nem adott, azt vakon és magának fel nem olvastatta. A *cardinalis* egykor a *locumtenentialis consiliarius* Vay József jelenlétében teve kérdést: meg kell-e hagyni a Swieten iskolai systemáját a közös iskolák iránt, s Vay hatalmasan viselé magát, s így a *cardinalis* összegázlá ugyan Vayt, de ez nem ijede meg, s kívánta, hogy a dolog Leopold elébe vitessék. A *cardinalis* elcsendesíté tüzét s maga álla el a dolog vitatásától. De a *cardinalis* kileste, mikor nem lesz ott Vay, akkor előhozá a dolgot, s minden jelen volt *consiliariusok* az ő részére tértek, egy sem ada *separatum votumot*, s Leopold ezt vaktában aláírá. Báró Prónay Gábor gömöri főispán, *fődirector* a pozsonyi megyében, *consiliarius* Vay István (féltestvére Józsefnek) *fődirector* a pécsiben és én, minthogy protestánsok valánk, hivatalainktól elmozdítottunk, azon királyi ígéret mellett, hogy esztendei fizetésünk ez egyszer kifizettetik, s első nyilással illendő más szolgálatot nyerünk. A Helytartó tanács ápril. 1-én adta ki a rendelést és azt a gróf már ápril. 8-án vette, a mint ezen kötetben álló írása bizonyítja, holott az a rendelés, mely kineveztetésemet adta tudtára 1786. oct. 3-án költ és a grófhoz csak nov. 4-én ért. Látni, mennyire sietének ezzel a *cardinalis* Batthyánitól függők.

Gróf Török alatt nekem valóban igen kedves szolgálatom vala; de a gróf maga igen is nemes és mindenben segíni kész szívével nemcsak nekem, hanem magának is elkésérítette az életet. Hogy a papságot a maga barátjaivá tegye, egy Schweitzer nevű fejetlen és lélektelen papot nevezte *secretariusává.* Elrémültem a hírre, s megmondám hogy ez az ember lesz az ő kémje s az volt. Ez az ember látván, hogy a gróf engem mennyire szeret, addig mesterkedék, míg irántam elhidegítette Megyém Magyarországnak negyed részét tette; majd Szepesbe kelle mennem, majd Beregbe, majd Gömörbe, majd Jászberénybe. Csuda-e ha némely dolog elmaradt? Forró nyavalyából gyógyúltam fel Kassán, és mely levéllel fedde meg, hogy a parancsolt munka el nincs végezve! Valóban felsőbb tisztnek jussa van feddeni, ha a munka elmaradt, van jussa ha tudja is hogy lehetetlen

volt elvégezni: de megalacsonyítja a hivatalt, ha azt emlegeti, hogy táncban volt, a kit fedd.

Az eféléket én azzal vontam magamra, hogy azokat, a kiket a gróf a maga vesztére maga mellé vonszott, nem szenvedhettem. Ilyen vala báró Sahlhausen, egy nyugalomban élő katonatiszt, ki inkább illett káplárnak, mint prodirectornak, de a kit a gróf prodirectornak nevezett, és a ki ezen kegyelmet azzal hálálá, hogy ezt az embert az éhen halástól megmenté, hogy a grófot elárulta, megbuktatta, s helyébe fődirectornak magát tétette. Ilyen volt Jánusek József, a kiből nem vala egyéb a mit szeretni lehetett, mint az írása; egy faragatlan, tanulatlan, lelketlen töke. Ezt a gróf, az én tisztelettel tett ellenzésemmel nem gondolván, visitátorrá tétette s idővel az én helyembe léptette. Német nyelven mentek dolgaink és mégis Kis József urat, ki nemcsak írni nem tudott németül, de nem csak érteni is, visitátornak akará proponálni. Az istenre kértem, ne cselekedje, mert ha kisül, őtet fogják terhelni az ajánlásért. Kis eléggé szemtelen volt dolgozását mással tétetni fel papirostra, s úgy adni be.

Hivatalom nekem azt a szép szerenését is adta, hogy Ludwig János hobgardi plebánusnak, Szepesben, arany érdempénzt szerzettem, Györky István pataki plebánusnak pedig veres övet és keresztet apát névvel. Az elsőbb érdemlette, a másik nem, Ludwig János az egészen elégett Hobgardban kenyeret süttete, minden nap bément az iskolába, a gyermekek közt kenyérszeleteket osztogattata, hogy így az iskolából el ne maradjanak s maga is tanította őket. Györky Istvának az volt minden érdeme, hogy a szeretetre méltó Aszalay Jánossal örömet társalkodott és hogy a szegény sorsuak közt könyveket osztogata ki. Megkapván a veres övet azt hirdettette ki az ujságok által, hogy az apáti címet azon érdeméért kapta, mert sok protestánst vive be az anyaszentegyház kebelébe. Az egri püspök haragudott az emberre kártyázásai miatt. Ujhelyi plebánussá leve tovább, s kisülvén itt rá, hogy a ciboriumot (az oltárról) ellopta, és egy zsidónak zálogba adta, györki káplánná degradáltatott a veres övével s az egri püspök epés nevetéssel hirdetgette, hogy neki veres övű s keresztes káplánja van.

(A sárospataki ref. főiskola könyvtárában levő eredetiből)

közli **Erdélyi János.**

II.

Anno 1787. die 16. septembris főtitisztelendő superintendens úr házában ugyan főtitisztelendő úr praesidiuma alatt tartatott consistorialis gyűlés;

Melynek alkalmatosságával legelőször is Tekintetes Kazinczy Ferencz úr a kassai literarius districtusban levő nationalis iskoláknak királyi inspectora előadván a felsőbb rendelkezések értelméhez képest a mixta nationalis iskoláknak miképen lehető felállítását, és azt egyszersmind, hogy a Felséges helytartó királyi Tanácstól a miskolci nationalis iskolának közzé való tételére különös parancsolatot vett: megegyezett akarattal elvégeztetett, hogy a városnak kiterjedése és népességéhez képest három iskolák és mindenikben három, mindössze pedig kilenc tanítóknak megengedése a Felséges királyi helytartó Tanács előtt kéretessék a következő feltételek mellett:

1. Minthogy a mostani helvetica confessiót tartók gymnasiumának költsége az ahoz tartozó jövedelmet egészen megemészténé és abból az ujonnan építendő iskoláknak felállítása és ahoz tartozó több tanítóknak fizetése semmiképen ki nem telhetnék: tehát azon mixta nationalis iskoláknak behozásában oly móddal megegyezünk, hogy ha az iskoláknak való helyeket, épületeket és a tanítók szállásokat, fizetéseket ő Felsége kegyelmesen rezolválandja.

2. A tanítóknak minden vallásbeli tekintet nélkül egyenlő karakterek, fizetések és szállások legyen, úgy hogy ha egyik iskolában az első tanító catholicus lészen, a több két iskolákban a protestáns tanítók az első helybe tétessenek.

4. Hogy ha a tanítók vagy tanítványok ellen valami vallást illető panasz adná magát elő, tehát maga a megsértetett communitas vagy pedig annak localis directora a nationalis iskoláknak királyi inspectoránál vagy pedig a szükség úgy hozván magával, a magistratusnál az iránt panaszt tévén, ha egy hónap alatt tökéletes satisfactió nem tétetődik: azon történettel a megsértett communitásnak teljes hatalma lehessen a maga vallásán levő tanítókat és tanítványokat minden rossz következés nélkül külön választani, megmaradván egyéb iránt a normalis iskoláknak tanításának módja.

5. Minthogy a mostani normalis könyvekben vagynak olyan dolgok is, a melyek a protestánsok vallásával meg nem egyeznek: tehát azok addig is, míg a könyvek ujonnan kinyomtattnának és az olyanok a könyvekből kihagyattnának, a protestáns tanulóknak kezeknél leendő normalis könyvekből kitörültsessenek.

6. Minden különböző valláson levőknek legyen különös localis directorjok, mindegyik pedig secularis statusból választassék úgy, hogy mindegyik külön külön vétetődven, mind a három felállítandó nationalis iskolákon egyenlő hatalommal birhassanak.

7. Hogy a localis directorok nem magok, hanem a városbeli néppel együtt választhassanak tanítókat, oly móddal hogy ha a pro-

testáns tanítók közt történne a változás: akkoron a protestáns community annak helyében három alkalmas subjectumokat szabadon projectálhasson a nationalis iskolák királyi inspectora előtt. Sign. in oppido Miskolcz, anno et die, quibus supra. Extradat. per jur. consist. V. notarium Josephum Papszász mp. Miskolczy Mihály mint miskolczy rfta sz. eklésiának consistorialis tagja mpp. Szabó György mint a miskolczy rfta eklézsiaának actuarius mpp.

(A sárospataki könyvtár kézirataiból)

közi **Erdélyi János.**

IRODALMI SZEMLE.

Merle d' Aubigné „**Geschichte der Reformation in Europa zu den Zeiten Calvins.**“ Erster Band. Genf und Frankreich. Elberfeld, Friderichs 1863. — Dr. E. Stähelin „**Johannes Calvin.**“ Elberfeld. Friderichs. 1863.

Ugyanazon tárgyra vonatkozó két munka, egyik francia, a másik német szerzőtől áll előttünk. Ismételjük, ugyanazon tárgyak. Mert bár a francia csak néha szól közvetlenül Kálvinról, de szintugy a német szerző műve is, Calvin életirata cím alatt egészen reformáció történelmévé lett. Mindkét mű nyilván felismerhetőleg látatja magán a különböző nemzetiségű szerzők sajátos jellemvonásait.

Már az pl. a mivel Merle d' Aubigné kezdi előadását, tisztán francia nemzeti szielle szugallata: „Európa egyházjavítási történelme Kálvin korában okvetlenül Genevából indul ki;“ holott pedig azon idők egyházi mozgalmái még mindegyre a németországi reformáció nagy történelmi tényével összefüggésben és folytonossági viszonyban állván, a fő esemény mellett Geneva csak szegény epizód szerű jelentőséggel bir. Hanem őszintén szólva, az nem von le semmit valamely könyv becséből, ha szerzője annak tárgyának kitűnő fontosságot tulajdonít. A francia szerzőnek általánosan ismert írói szép előnyei e művén is mind feltalálhatók. A tárgy iránt magasztos lelkesültség, az előadás szónoki ékessége, a csoportozatok berendezésében tanusított izlés bárki előtt kedves olvasmánná teszi. Ehez járul, miszerint a szerzőn észrevehetni, hogy ő szabad államszerkezet szülötte s politikai látköre sokkal tágasabb, mint közönségesen szokott lenni a theologia tudományos mivelőinél. A Genevában Kálvin előtt volt közéletviszonyok s azokra a püspök ellen folytatott makacs küzdelem romboló hatásának, az állami és egyházi ügyek szoros kapcsolatának

átható értelmiséggel, szakértő alapossággal s szembe ötlő élethűséggel előterjesztése jó hatást tesznek az olvasóra s az egész könyv első három negyed részét kitöltik. Mindez vidám kedélyességgel, rövid életrajzok, adomák s mintegy fényképészeti ábrákban, érdekesen van elbeszélve. Hanem a részletek összeállításából a történeti valónak teljesen megfelelő tárgysorozat felismerése szép egységes hatást gyakorol lelkünkre, úgy hogy voltaképp azon egykori genevai, s igazán semmi-revaló társaskör légvonalában állani érezzük magunkat. Calvin „Ujjá születése“ igazán francia, lángoló tüzzel s feldicsőítő modorban írott történelmi szakaszt képez; bár különben az ő életének ép ezen korszakából felette gyér adataink vannak; s ezen kötet az 1528-dik éven már bevégeződik.

Stähelein két kötetű itt jelölt műve, Schmidt Melankththonja mellett jogosan legkitünőbb helyre állítható az „Atyák“ képcsarnokában. Kivált Kálvin levelei nagy szorgalommal felhasználva s írói szép ügyességgel értékesítve vannak. Már annál fogva, hogy főleg Kálvin benső lélekvilágába tesz át bennünket, a nagy reformátor némely szigorú rendszabályaira nézve sokkalta alaposabb s kielégítőbb védíratot szolgáltat szerzőnk, mint a minőt az úgy nevezett kényszerítő külső körülményekből elvonva következtetni lehető volna. Jó előre feltevé magában, hogy Kálvint kimenteni, igazolni fogja. Tehát olyannak írja s jellemzi őt, a milyen valóban volt, nagynek, szigorúnak és következetesnek. Így lett, így volt és marad ő nagy, és igazi Kálvin. Ezen műve kidolgozásában a közönséges írói fogásokat teljesen mellőzi szerző; hanem azért mindenütt és mindenben szabatos pontosságsággal és úgy ír, hogy élvezettel olvasható, a mellett, hogy végtelen bőségű tárgyhalmazával is szerencsésen elbánik. Szíves óhajtásunk, hogy az elberfeldi kiadó könyvkereskedés ily nemű vállalatának befejezéséhez eljusson. Bizvást hiszszük, hogy az ily tekintélyes művek után készülendő szellemdús kivonatok s belőlük szedendő érdekes jellemrajzok a dolog természeténél fogva gyorsan fognak egymásra következni.

G. L.

Költészettan, tanodai s magán használatra. Irta Szabó Károly, ny. r. középtanodai tanár a pápai hely. hitv. főiskolában. Pápán, a reform. főiskola betűivel. 1863. 8dr. 309 lap.

A tudomány szempontjából, mint esztetikai kézi könyv teljes dicsőretet, méltánylatot érdemlő könyv; tudtunkkal első, mely a szépészetet iskolára alkalmazva és iskolai könyvvé szerkesztve a leg-

ujabb — különösen hegeli — elvek után adja. Az irodalom ugyan tőn már némi lépéseket, de mennél kevesebbet, hogy e könyvecs kének elibe dolgozzék; és Szabó Károlynak mindez tudtával esett, sőt tudtával sok egyéb, mi nálunk még nem olvasható. Saját elvei mellett, mond szerző, figyelmet fordított Szvorényi és Laky költészettanaikra, Greguss Á. szépészeti alapvonalaira és Verstánára, Környei Magyar irodalom történetére, Hegel és Dr. Vischer Frigyes eszthetikáikra, Gondran M. Nouveau cours abrégé de littérature-jára s több kisebb szépirodalmi értekezésekre. — Ennyi, a mit tudomány szempontjából mondhatunk, elegendő, úgy hiszszük, a munka mint eszthetikai mű előleges dicséretére.

Nagyobb itt az a körülmény, hogy nem tudjuk, melyik közép-tanodai osztály számára legyen e könyvecske írva. Ugy látszik az V. osztály fogná e könyvet használni. Az V. osztály azonban nem egy mindenütt, mert a két protestáns felekezet nem egyformán rendezte be gimnáziumait, sőt a kettő közül a ref. felekezetnek is másképen vannak osztályosítva gimnáziumai. Már például Sárospatakon, Eperjesen, Sopronban, Miskolcon stb. más a gimnáziumi pálya beosztása mint Debrecenben, Pápán, Pesten. A pápai tanár eszthetikai könyve, midőn a középtanodai V. osztályra szól, nekünk úgy nem mond igazat, mint időjárásban a komáromi kalendáriom! Bocsnat e hasonlatért; de valóban nem lehet némi gúny és megrovás nélkül hagyni ezt a balságot, mely a tudomány és ifjuság rovására van így, neheztvén a kézikönyvek írásának gyakorlatiasságát, az ifjuságnak egyik iskolából másikba lehető sikeres átlépését; oly eset, melyet úgy látszik, teljesen, tisztán független, egymásra semmit nem hajtani látszó hatalom intézvén, gyengeséget árul el, mely az intéző kezeket vádolja, függetlenségökben kárhoztatja. Tehát abban áll a protestáns autonomia, hogy a gimnáziumok összevisszarendevezve is elérhetik céljokat, péle-méle beosztva is nevelhetik a rendszeres tudományos ságot?

Végelemzésben a tudományos készségre nézve ugyan ebből semmi kár; de az iskolázhatásra nézve bizonyos hátrány kimaradhatlan. Most tehát vannak a ref. egyházban ugynevezett főiskolák, ezekben hittani, jogi akadémiák, néhol ugynevezett bölcészeti szak is, másutt már van három éves bölcészeti szak, de nem az akadémiában, nem is a gimnáziumban, hanem középen a kettő között, mint volt a jezsuitáknál; s az ily különbözőleg berendezett bölcészeti szakon alól néhutt nyolc éves, másutt hat éves gimnáziumi tanfolyam. Tessék!

Szabó Károly eszthetikai könyve már oly gimnáziumi V. oszt.

tályának iratott, mely hat osztályból áll; s így szól Pápára, Pestre, Debrecenre, Keeskemétre, Nagykőrösre stb. Nem szól Patakra, Eperjesre, Sopronra, Miskolcra, Holdmezővásárhelyre (?) Szigetre stb. No már most minő szempontból ítéljük mi meg Szabó Károly derék könyvét, debreceni vagy miskolci szempontból-e? Nagyon derék helyzet! A tudományt fogjuk-e ez által zavarba hozni? Soha sem, hanem magunkat. De nagyon sajnálandó, hogy elvek dolgában egyetemességre nem láthatjuk emelkedni a hazai protestáns tudományos intézkedéseket; nem birunk kiemelkedni provincializmusunk kátyújából s partikularizmusunk hézagai közt rést tartunk az idegen befolyásnak, s ösvényt mutatunk az igényeket tartó állami hatalomnak autonomiánk belső részeibe — *in viscera nostra* — törekedni.

Elég! Szabó Károly ne vessen reánk, ha könyvét iskolai szempontból az egyetemes magyar protestáns ifjuságnak csak azon különös instructióval ajánljuk, hogy más az V. osztály egyik mint a másik iskolában; hanem vessen arra, hogy oly egyház iskolájában szerencsétlensége írónak és pedig oskolai kézikönyv írójának lennie, mely az iskolai tanfolyamra nézve magában is meg van osztolva, hogy annál inkább különbözzék a hazabeli többi felekezettől. Ily állapotok között iskolai kézikönyv írójának lenni vajmi nehéz. A mely protestáns tanár ma könyvet ír, legyen készen reá, hogy évi nyomorú fizetését egészen vagy felében szánja el, mintha szélnek eresztené vagy vízbe dobná. Iskolai könyveket az élet nem vesz; az iskola ex principio alig vehet. Pedig ha mind, a kik magyarok vagyunk, vennők is, akkor sem kevélyíthetnők el fáradsága díjával a szerzőt; hát még ha másképen van Tiszán innen, Tiszán túl ugyanazon felekezet iskolái között is!

Tehát, igen tisztelt tanári kar, ne írjunk iskolai könyveket, hanem tegyünk szorosán különbséget a tanár és könyvíró között. A tanárt soha sem azért választják, hogy írjon, hanem hogy tanítson. A könyv majd megíródik magától is; az irodalom azon szerint művelődik; a tudomány nem különben elévívődik önként, és az egyház és iskola szép virágzásban feltartódik az idők végeig. Melyik tanár meghívó levelében van kitéve, hogy neki könyvet is kelljen írnia? Nem elég, ha tanítja igen gyakran azt is, a mit nem tud, s még meg is írja, könyvbe is foglalja, a mit tud? Van rá gond, hogy a tanár, vagy akarom mondani a tölgy az égig ne nőhessen.

Azonban, igen tisztelt tanári kar, a dolog nem új, de nagyon régi. Így volt ez ennekelőtte is. Nem hinném hogy Budai Ézsaiás, Márton István, Somosi János s több könyvíró tanárok, ha fölkelnének sirjaikból, buzdítóink lehetnének irodalmi tekintetben. Ő hozzá-

juk sem volt kegyesebb a sors. De mégis irtak könyveket; s mi volna nélkülök és társaik nélkül a magyar protestáns irodalom és iskolai tudományügy? Tehát legyenek nyomdokaik szentek előttünk. Keressünk, a mint lehet, utakat és módokat a protestáns magyar irodalom terjesztésére, emelésére. Keressünk pártfogókat, ha még ki nem haltak; keressünk közönséget, ha lehetséges, az iskolákban ezeknek egyformásításával. Ne mondassék, mint mondatott, hogy külső, melles okok vittek bennünket a megoszlásra, különösen a gimnáziumok különböző berendezésére, mintha a néhai Bonitz-Zimmermann-Thun-féle Organisations-Entwurf életbe hozásával némely, a gimnáziumba átment vagy átesett professzorok fájdalma, kiknek visszatetszett a gimnáziumi professzorság, lett volna oka a gimnázium kettévágásának, hogy a teteje átvitetett az akadémiához újra, s mód nyujtatott ismét ragyogni a régi dicsőségnek.

Ez mind igaz, fogja mondani az olvasó, de hát Szabó Károly könyve mit vétett, hogy éppen ő szenvedjen az iskolai berendezés hiányai miatt? A könyv szenved, a mit szenvednie kell; habent sua fata libelli. S ha nem lehet mindenüvé alkalmas mint protestáns iskolai könyv, jó lehet mint általában iskolai vagy irodalmi.

Akármelyik beosztású gimnázium V. osztályában taníttassék már a „Költészettan“, alaposan lehet kétséget támasztani iránta, hogy sikeresen taníttathassék. Nagyon nehéz ennyi a gimnáziumnak. Oken, Büsching, Kant, Greguss, M. Vischer értelmezései a szépről nagyon foglyos tételek. Mind a mellett ha e sorok írója megcáfoltatik ebbeli hiszemében, nagyon fog örülni; de éppen az a bűje, hogy nem lesz oka rá. — Legnehezebb a világon minden iskolai feladatok közt az eszmét felfogatni, bár ezt éppen úgy ejti, mondja minden ember, mint az anyai nyelvet, melyet folyvást jól beszélhet, ha nem tud is mint tudományi tárgyat. Az eszme sorsa éppen ez. Ha tudom, hát minek tanuljam; ha enyém, hát miért kölesönözsem? Szabó Károly „Költészettanát“ legalább is az eszme tudományának, a logikának kellett már megelőzni, hogy értethessék, vevén az eszmét mint élő s éltető elevenséget, s a kategóriákat mint a szellemi élet nyilatkozatait. Csak ezeket tudva lehet sikerrel behozni a „Költészettant“ akkor is nem a gimnáziumba, hanem az eszthetikai egyetemes részt, mely a művészetekről általában tanít, az akadémiába; a gimnáziumba pedig különösen csak a költészettant, mennyi ott elegendő is.

Szabó K. költészettanában már alaposan van tárgyalva, mint mondatott, a művészet egyetemesen. Ki van mondva, mit a magyar irodalom sem bir még teljében átértetni, hogy a művészet célja öncél; van merve, a mi nálunk szintén visszatetszett ezelőtt, a szép-

nek értelmezése; mintha, mert nem tudunk egyszerre valamit értelmezni, már azonnal el kellene tagadni. Előadvák a művészet nemei; ezek után mint anyaművészet, a költészet. A rút is meg van említve, mint a szépnek tagadása, melyről mint ilyenről állítatik, hogy nem lehet a művészet tárgya; hanem csak annyiban jöhet elő, hogy a szépet jobban kiemelve; „Contraria juxta se posita magis elucescunt“, vagy hogy a rútat széppé változtassa. — Mindezek bármily nyomos beszédek, nem tartják elegendő világításban a fölvetett tárgyat, jelesül a rút eszméjét. Valósággal jobb lett volna egyenesen kimondani, hogy bár a szép és rút eszméje közönségesen közrendű értelem előtt egymást kizáró eszmék is, de tudományosan tekintve mindkettő lényeges egymásra nézve és az eszthetikába tartozik.

Ily és hasonló alaptételek, elméleti dolgok tárgyalatván a „Költészettan“ban, gyöngé a reménység, hogy sikerrel adathassék elő a gimnáziumi tanpályán, arról pedig kereken nyilváníthatjuk nézetünket, hogy a mely iskolai tanterv ennyit mer bizni a gimnáziumra, félre ismerte a 14—15 éves kor fejlődését, habár tud is a világ esuda gyermekekről, kik ugyane korban nagy tudományi fokra haladtak s könyveket adtak ki mint Grotius Hugo.

Tudni kell azonban, hogy mindez a bevezetésre esik (1—51 l.); azután jó a Költészettan, tárgyalván, minő tudomány ez, mi a költemény, hogy oszlik fel. Most következik három részben a lantos; elbeszélő és színi költészet a leghelybenhagyhatóbb elmélet szerint, ezek alnemei vagy fajai, megemlítve irodalmunkban lehető képviseltetésök az írók által. Az jó, hogy szerző kitűnő figyelmet fordított a költészeti művek magyar íróira, de az nem jó, hogy néhol kellett-nél több íróhoz hoz elő, mint szükség. Az élőket egyáltalán nem is kellene ily tankönyvekben felhozni. Hát ha még az élők olyanok, a kik elenyészhetnek mostani érdemök felől! A bókok el nem maradhatnak, s ilyenek nem méltók a tudományhoz. Az élőket jobb okosan szeretni, mint vakon dicsőíteni. Mi ma holnap alig fogunk férti az országban a sok koszorustól. Hagyjuk ezt divatlapokra, melyeknek minden író nagy író, mihelyt társ. Ohajtandó lett volna kritikával járni el a példák, nevek felhozásában is. Tisztelet, becsület az élőknek, de kegyelet a megholtak iránt. A 61. lapon névleg említettnek dalnokaink, közöttök az élők közül többen és minő renddel! Semmi tekintet akár betűrendre, akár időre, vagy arra, hogy élnek vagy haltak. Kazinczy Ferenc, Pap Endre nincs ott a holtak közül; Arany, Lévy az élők közül. Igaz, hogy a 144—6. lapokon egész összeállítást ad; de ekkor minek kétszer? Az óda (zengzet) költői között említettik Bajza, Eötvös, kik épen az ódaitól elütő, nyugalmas hangon versel-

tek. Berzsenyi ódája „a magyarokhoz“, a híres „romlásnak indult“ mint a dithyramb (szerzőnél: lángolat) példája van felhasználva; egy-szersmind ide sorozvák a bordalok. Berzsenyi „lángolata“ egyenlőbb hangon van tartva, noha épen oly hévséggel írva mint a dithyramb. A dithyramb természetét nagyobb szabadság, illetőleg szórakozottság, de nem kevesebb pathósz vezeti. Belé fér minden komoly, nem komoly tartalom, szeszély és paradox, mint p. Heinenél „die Nordsee“ című költemények a nélkül, hogy a mű egysége veszélyeztetnék. *Concordantia discordantium*. Beszélyíróink közt ott van Remellay, nincs Oberyik (171).

A 114. lapon a sajátkép tanító költeményekről levén szó, előho-zatnak a példák, minő Virgil Georgicon, Horác *Ars poeticája*, Boileau *L'art poetique*-ja, s megjegyeztetik, hogy a magyar szépirodalomban ilynemű költeménnyel nem birunk. E megjegyzés nem eléggé sza-batos. Már Bessenyei Györgynek vannak tankölteményei: „A méltóság keserve.“ „A természet világa“. Aztán van Aranyak; mutatványt (Vojtina *ars poeticájából*) hozott a Szépirodalmi Figyelő (II. folyam. 1861. 1. sz.) ily cím alatt „Eszmény és Való;“ Van Bulcsúnak ily címmel: „esztetikai tanversezet egy magyar hölgynek“ (Köl-teményei 293—340 l.), mely neki legsükebb költeménye.

A ballada — szerző szerint regély — írói közt Garay monda-tik „kiválóan regélyköltőnek.“ Ezt leheté állítani ezelőtt, de most, különösen 1863-ban, mikor a költészettan nyomatott, épen nem. Megjegyzendő azonban szerző kegyelete Garay iránt akkor, midőn másfelől teljesen kritikátlanul Garaynak a szónokias hangzatosság vettetik szemére, s ezzel némi tökéletlenség fogalma köttetik össze. De Garay nélkül sohasem lett volna ott a magyar balladakölté-szet, a hol van ma; s ő ugy belé tartozik a dícskörbe, mint akár-melyik utóda, noha nem követeljük hogy ezen itészeti és törté-nelmi tudatra divatlapok is fölemelkedjenek; de iskolai kézikönyv írójának birni kellene a mai szépirodalmi tudatot és nem helyez-kedni elmaradást jelölő álláspontra.

Végül ajánlván a jelen költészettant némely sikamlások s hiányok mellett is, melyek könnyen pótolhatók, ugy az iskolák mint az olvasó közönség figyelmébe: van egy, mit nem mulaszthatunk el megjegyezni, t. i. a szövegnek kétféle, nagyobb és apróbb, betűjü lenyomatát. Az apróbb nyomásu értekezés,“ mond szerző, „inkább magán és tanári használatnak felel meg.“ Ez helyes, de akkor kár volt két külön nyo-mást nem eszközölni, a hosszabbat a magán olvasó és tanár, a rövideb-bet pedig a tanuló részére, mi kevés nyomdai tördelésen kívül igen ke-vés munkába és az egész sokkal kevesebb költségbe került volna.

AZ ÁLLAMVIZSGARÓL.

„A sárospataki és kecskeméti főiskolák — mint bécsi lapok írják — nyilvánossági jogot nyertek az eperjesi módjára.“ Ezeket olvastuk a magyar lapokból, elég hiányosan vagy legalább szabatoság nélkül előadva, mert Sárospatakon nincs többé szó az iskola nyilvánosságáról, úgy hiszszük Kecskeméten se, hanem igen is a jogakadémia vizsgaképességéről, melynél fogva tanítványai az ügyvédi vizsgára bocsáttathatnak.

Tudni kell tehát, hogy a fenálló jogakadémiák katolikus vagy protestáns tanintézetekben, sőt magában az egyetemen is államvizsgával kötelesek. Ez az államvizsga már nem a mondott iskolák rendes felügyelői vagy gondnokságai előtt adatik, és nem is az iskolai pályán, hanem ennek bevégezte után állami bizottság előtt oly hatálylyal, hogy a róla nyert oklevél mellett a jogi pálya ifja folytathatja tanulását a gyakorlati, elméleti jogban, s ügyvédi vizsgára képesíttetik.

Ez tehát új intézkedés, mely a régibb — forradalom előtti — időben ismételten, hallatlan volt. Ujdonsága minden esetre meglepő lehetett, főleg a protestáns tanintézetekben fenálló jogi akadémiákra nézve azon zaklató rendszerezés próbái után, mely velök a mult évtizedben megkísértetett; de ha tekintjük az egyetemet, hol e vizsga rövid úton behozatott és a vizsgáló bizottság elnöke (hétszemélynök Nagy István) maga is protestáns különösen református volt: egyszerre van módunk némileg belátni, hogy ez nem a protestáns autonomia ellen járó, hanem országos érvényű intézkedés, mely által az egyetemes tanügy érez valamely módosulást, a mennyiben az állam mint olyan közelebből akar tudomást venni azon ifjak előmeneteléről, kik állami szolgálatba, bírói, ügyvédi, általában törvényszéki pályára készülnek.

De tulajdonkép az államvizsga kérdése nem is iskolai kérdés, mint nem az ügyvédi vizsga se. Hanem itt újra kérdezhetnők: mi hát az az államvizsga, ha sem iskolai sem ügyvédi? Mi az iskolai kérdést illeti: az államvizsga, mondják, épen arra való, hogy pótolja az egyetemi tanítást, hol, mint tudatik, nincsenek vizsgák. Ebből már igen könnyen oda lehetett okoskodni, hogy ellenkezőleg oly intézetekben, hol vannak félévi vagy évi vizsgák, nincs szükség az államvizsgára. Ez az érv, bár mennyire alaposnak látszik is, még sem oly döntő, hogy szerinte az egyetemenél, tisztán tanügyi szempontból és az államhoz való viszonyában, több jogot vagy épen kivételes állást igényelhetne magának bármely tanintézet. Sőt inkább oda kellett volna menni az okoskodásnak, hogy ha már csak ugyan fel van állítva az

államvizsga, tehát az oly tanintézetek is, melyekben szokásos a félévi vizsga, hagyjanak föl ezzel, és közeledjenek az egyetemi tanításmódhoz, hiszen ma holnap, ha a felekezet és az állam egyiránt befoly a prot. akadémiái tanügybe, a minthogy mindkettő teljes jogot tart fel e részben magának, Khina sorsára jutunk, hol az egész iskolai pálya csupa vizsgából áll, és fő cenzor a császár*). De szorosan véve a dolgot, nem látszik épen aggasztónak, ha az állam is tudóssá lesz; sőt másfelől megvalljuk, hogy ebből valami hasznót is várunk a tanügyre, különösen a leendő államhivatalnokok nagyobb készségére nézve. A tanügy igen fontos ügy, és a kérdéses tanpályán megérdemel annyi szabadságot, hogy maga korlátozza magát; ennél fogva szükség, hogy ne legyen vele éreztetve akár az egyház akár az állam főnöksége vagy védurasága, mikor két urnak szolgálván, a mi nagyon nehéz, oly zökkenéseknek van kitéve, hogy meg nem mondhatni. Jelenben a prot. iskolák, tulajdonkép a prot. jogakadémiák ezen kétes helyzetben vannak. Az állam követel bizonyos föltételeket; az egyház, támaszkodva gondnoksági jogaira, vonakodik a legfelsőbb felügyeleten (suprema inspectio) kívül egyebet elismérni. De vajjon, ha megengednők is, hogy a tanügy független az államtól, nem mondhatná-e az állam a prot. egyháznak, hogy a jogi akadémiák nem az egyházért, hanem az államért létező tanintézetek, s a mely egyháznak ilyeket felállítani és fentartani szándéka, egyúttal abba is belé kell nyugodnia, hogy az államnak némi befolyása legyen rá. Továbbá nem példa nélküli, sőt épen a mult tized küzdelmeinek eredménye volt az, hogy az állam visszavonult némely lépésektől, melyekkel megtámadni látszott — vagy meg is támadta — a prot. autonómiát. Vajjon, ha most viszonyosságot akar sürgetni az állam, nincse igénye reá? Az állam, igen is, mondhatja az egyháznak: „Nem szólok a ti autonomikus körötökbe, a vallásos tanításba, tehát a theologiai szakba. Ezt hagyom az egyház teljes szabadságára; de a jogi akadémiák az én célaimért állnak fel inkább mint az egyházéért, annál fogva jogot tartok megtudni: mint vannak elkészülve tanítványaitok, ha nálam választanak hivatalkört épen úgy, mint az egyház is a maga módja szerint berendezett vizsga után veszi fel a hivatalt viselendő tagokat kebelébe. A mi az egyháznak a maga belátása szerint elrendezve célos, az nekem is az; ha neki joga van erre, nekem is mint államnak, kérdésen kívül van“, stb.

De hát megint oda menjünk-e vissza, hogy a régi gyepű fel le-

*) China ist das Land der Schulen und Prüfungen... Der Examiner der Candidaten für die obersten Staatsämter ist der Kaiser selbst. **Friedrich Körner.** Geschichte der Pädagogik. Leipzig, 1857. 8. lapón.

gyen hányva és kiujúljanak az állam és egyház közti jogkövetelések tövisei, melyek aztán annyi jó embernek bökik a baloldalát? A mi jogi állásunk szabályozva van ugyan az állam irányában, de az 1790/1. 26. t. c. 5. pontja nem igen lehet támaszunk az államvizsga ellen lehető érveink felállításában, s ezt, ugy hiszszük, jogi oldalról állítva nem csalódunk, minek kellő belátására elegendő az említett pontnak figyelmes átolvasása.

Be kell tehát vallani, hogy akár az állam jogait, akár az egyháznak jogi állását tekintsük, elegendő érvet, gyámot az államvizsga ellen nem találunk, hanem igen is féltékenységet, bizalmatlanságot a protestáns egyház részéről, mely mindannyiszor, valahányszor az iskolák előbbi gyakorlatát módosító rendszabályok hozatnak életbe, az állam intézkedéseiben legott ultramontán papizmus befolyását véli lappangani annyiival inkább, mert a konkordátum szerint a katolikus egyház az állammal egyenrangú tekintély, és az államtól csak tartani is alig van oka a prot. egyháznak, mikor a katolikus egyháztól még mindig rettegni is.

E gyanú férkezett be a protestáns keblekbe; innen a nemakadás, vagy félreértés. Azt kellene megszüntetni s megszűnnék ez is. De fájdalom, mindig van ok gyanakodni. A kormány intézkedései alá mindig oda szüli a rossz lélek a gyanut. A múlt évtizedben a germanizálás terve látszott ki az iskolaügyi sürgetésekből, s valljuk meg, hogy a tett intézkedések nem voltak rosszak magokban a fő célt tekintve, de a mellékesség felülkerekedni látszott. Germanizálási cél nélkül, mi nem a tudomány érdeke, sok be fogott volna jőni a magyar protiskolákba, a mi kimaradt, és mivel az államvizsga, mert iskolaügy, megint csak a réGINEK folytatásaul vétetik, alatta újra mesterséges fogásokat gondolnak, mikor többé nem oly közléről, hanem messzibbről kezdődik a régi terv kivitele.

De ha az államvizsga nem iskolai ügy, hogyan vegyülnek hát belé az egyház gondjai, s minek szabódik elfogadásától az egyház? Erre felelvén, megmondjuk a valódi okot, s ez nem más, mint az iskolák tövében felállított saját államvizsgai bizottság úgy, hogy pl. az eperjesi jogakadémia növendékei pusztán csak az Eperjesen fenálló államvizsgai bizottság előtt adhatnak próbatétet, eddig legalább így van a dolog, s nincs ellenkező rendszabály. (A sárospataki jogakademiára nézve van kivételes rendelkezés. Lásd alább „Az államvizsgáról“. Szerkesztő.)

Kérdhetnők pedig: hogy és kikből neveztessék ki ez a bizottság, mert könnyű például Pesten a főtvényszékek közelében, vagy Eperjesen s másutt, hol kerületi tábla vagy megye székel; de

Sárospatakon, hol kevésb számmal vannak a jogi kar tagjai, hogyan lehetne ilyet felállítani?

E pontnál ismét feltámad az aggodalom és gyanú: hátha oly egyének fognak kineveztetni a bizottság tagjai közé, a kik netalán ellenséges indulattal viseltetvén — mint viseltettek már — a sárospataki iskola iránt, igyekezni fognak az iskolát protestánsellenes irányban vinni, sat. sat., a mit, mert szerintünk hiábavaló, nem folytatunk; hanem egyenesen oda szavazunk, hogy ily bizottság felállítását az egyházkerület ajánlata folytán oly férfiakból lehetne eszközölni, a kik mentek minden afféle ártani akarás gyanújától úgy fölfelé mint lefelé, s a tiszta jogtudat és pozitivitás korlátai között meg tudnák őrizni magukat az állam birtokában levő jog és az egyház belsőjét vezérlő meggyőződés összetévesztésétől. Ilyen férfiakat, bár szerencsétlenül el vannak cserélve napjainkban a jogi és politikai fogalmak, bár, sokak véleménye szerint, amazok szolgálól vetvék imennek, ilyen férfiakat, mondjuk még egyszer, könnyű volna találni, annál inkább, mert, mint a tiszáninneni egyházkerület felirata mondja, a protestáns — névszerint a pataki — jogakadémiákból „időrül időre oly tudós és jeles szakemberek kerültek ki, kikből az egyház oszlopembereit, a hon bölcs és lelkes államférfiait, a trón erős támaszait nyerték.” Csak egy oda vetett pillanat a protestáns főiskolák vezéreire, kik az ugynevezett fő-, al- és segédgondnokok, szuperintendensek és esperesek: legott néhány névnek fölemlítése már azonnal elegendő, hogy belátható legyen egy államvizsgai bizottság felállításának könnyűsége. Nevezetesen csak a tiszáninneni ref. egyházkerületet vegyük. Főgondnoka minő magas törvény és kormányzéki hivatalokat viselt, segédgondnokai között hányan ültek részint a törvényhozás asztalánál, részint a végrehajtó hatalom székein a közelebbi mint távolabbi múltban, s vajjon ki lehetne-e őket zárni az államvizsgai bizottságból az állam és egyház kára nélkül; vajjon lehetne-e helyettök alkalmasabbat kinevezni az ország bármely szögletéből? S volna-e kifogása ellenök az államnak, vagy nekik az állam ezen legujabb intézkedése ellen? Sőt ha nem épen protestáns egyénekből fogna is állani egy ilyen bizottság, van-e alapos ok megkétkézni azon polgártársak jó indulatát, ügyszeretét, kik egyházi dolgokban annyiszor voltak jó barátaink úgy a törvényhozás mint a végrehajtó hatalom minden fokozatain, kik ma is örömmel küldik gyermekeiket anyaiskolánkba, ebben is hódolván a viszonyosság a szabad tanítás s taníttatás elvének?

Hogy az államvizsga még nem ügyvédi vizsga, hanem csak képesítés arra, megtetszik onnan, hogy az ügyvédi vizsga csak azután következhetik. Ha e ponton megint ellenszenv támadna és szólalna

föl valakiben, hogy ennekelőtte ilyen nélkül is derék ügyvédek és bírák kerültek ki az iskolákból, s ezért talán épen fölösleges volna ilyen intézkedés: lehet, hogy a felszólalónak igaza van; de azért nem példa nélküli tanügyünkben az analogia. Így például a reformált egyháznál a lelkészi hivatal jelöltei egyházmegyén, egyházkerületen tartoztak vizsgát tenni, sőt kevésbe mult, hogy egyes községek is vizsgát nem kívántak tőle, a mint a próbapapolás most is megvan néhutt; továbbá a főiskolákban theologusoktól kezdve le a legalsó osztályokig esztendő végén megvolt előbb az ugynevezett *censura*, aztán meg egy hét múlva az ugynevezett *examen*, még pedig ugyanazon felekezet kebelében és majdnem ugyanazon előjáróság előtt. Mert, hiába, lehet oly büvereje a vizsgák tartásának, hogy jónak, szépnek, célirányosnak látszatván, nem lehet ellene állani mint a divatnak. Ha most az államnak épen ilyenben telik kedve, nincse oka szétnézni azon ifjak között, kik állami szolgálatba, az ügyvédi állomáson kívül megyei, kormányiszéki hivatalba lépnek, s ezek is vizsgára köteleztetnek? A mi egyiknek igazságos, a másiknak méltányos. A vizsgák állandó becsű intézkedések a nevelés terén, de tartásuk módja nincs minden időre megszabva. Annyi csakugyan valónak látszik, hogy állam és ügyvédi, tehát két vizsga egy pályán fölösleges; hanem azokra nézve, kik például kormányiszéki vagy más nem ügyvédi, tehát tulajdonkép politikai szolgálatba lépendők, megkívántatnék valamely vizsga és ezekre tartoznék már az államvizsga igen szabatosan, következetesen. Az ügyvédnek ugy elegendő lehetne a maga vizsgája, mint az orvosnak, mérnöknek és papnak a magáé, kiknek mindegyike léphet államszolgálatba, a nélkül hogy államvizsgára köteleztetnék.

De legyen elég ennyi az államvizsgáról; hanem lássuk miféle alapból lehetne szót hallani ellene, megmondván előre, hogy a protestáns autonomia elég széles alap, hogy rajta az államvizsga is megférjen, s a protestáns egyház, mint saját életet élő szerves egész, legkevésbbé sincs korlátozva belsejében az által, hogy az állam is be akar tekinteni egy oly műveltségi szakba, mely tulajdonkép ő általa és az ő célai végett áll, s ugy szólván leszáll az iskolai körbe, hogy a vizsga felett örködjék. Ez a legkisebb rossz, de a melyből sok jó következhetik; mert csak serkentő lehet az iskolai pályán izzadóknak.

De hát tegyük fel, hogy az intézkedés szinte gyökerében ellenkeznék a protestáns autonomiával, a mi feltehetlen: mit kellene tenni akkor az egyháznak? Valóban nehéz a felelet. A lehetőség ezekre szorítkozik, először el nem fogadni az államvizsgát, és mindamellett érvényt követelni a jogi akadémiának. Ebben, mint látjuk, éles összeütközésbe jőne az egyház az állammal, a mi minden

esetre kerülendő; és történnék tovább is az, a mi eddig megtörtént, hogy az ilyen rendszabályu jogi akadémia ifjai miután elvégezték az iskolai jogi tanfolyamot, búsan és remény nélkül az ügyvédi diplomához fognának tévelyegni s tébolyogni az országban, mert oly iskolában, noha kitűnő osztályzattal, végezték a jogot, mely államvizsgára nem képes promoteálni. Ez kitarthatlan kétségesség, nyomoru tengés és lengés, nem egyeznék egy főiskola komolyságával.

Másodszor. Miután az államvizsga iránti rendelkezés oly régibb fenállásu jogakadémiákra is tartozik, melyek már a forradalom előtt jóval kezdődtek, és azóta is ifjakat, az előlépés reménye nélkül, bocsátottak ki kebelökből, kérni kellene az egyháznak, hogy az ilyen ifjak iskolai pályája tudassék be, vagyis elfogadni az államvizsgát, azon ifjak képesítése végett, kik már ezelőtt az iskola és magok büne nélkül lőnek képtelenné; s ez megtörténvén, a jogi tanerőket oda fordítani, a hová lehet, levén a jognak oly részei, melyekkel nem épen a kenyérkereset a cél, s azután bezárni az ugynevezett jogi akadémiát és inkább ezt tenni, mint az autonómiát sérülve látni.

Harmadszor elfogadni az államvizsgát, ha ez csakugyan helyes, tudományos célok végett, ha csakugyan ellenállhatlan, elfogadni az élet, a kényszerűség szempontjából oly elmebeli vagy világosan kifejezendő feltartással, hogy nem kötelezzük reá magunkat örökösen, hanem mint szükséges rosztul igyekezni fogunk tőle megszabadulni.

E három lehetőség közül az elsőre gondolni sem lehet, mert hogy teljes jogi akadémiát, gyakorlati célokhoz jutás reménye nélkül, járjon az ifju s járasson vele a szüle: elvesztegetett idő, sárba vetett pénz és gond lenne, hol veszett fejszének épen a nyele. A második többet mond az autonómia értelmében, és valóban ha ez oly mereven fogatik fel, nem volna más igazi protestáns eljárás, de a mire még csak hallani sem lehet hogy valaki gondolt volna. A harmadik az egyetlen lehető mód, melyre akár a tudomány, akár az élet szükségét nézzük, elegendő okunk van ugy az állam mint magok az iskolák érdekében. Mert ha nem képesíthetünk ifjakat saját kebelünkben állami szolgálatra, ki fogja teljesíteni azon szép rokonszenvi, hálából eredő kötelelességeket, melyekkel felsőbb helyeken annyiszor lőn boldogítva egy oly viszontagságos életű főiskola, minő például a sárospataki! De továbbá maga az a műveltségi fény, melylyel protestáns tanintézeteink ifjai később tündökölték az állami hivatalok pályáján, nem hullott-e ragyogásban vissza az iskolára, hol az illető tanult; az a világi jólét s vagyon, melyet a hivatalnok ügyes bajos életén át szerze, nem lett-e alapja intézeteinkben gyakori áldásos előmenetelnek, kegyes megemlékezés s végrendeletek által? Végre jót

tennénk-e az állammal, ha szolgálatából kivennők a protestáns iskolákat; mert az ifjakat ki nem vehetjük. Ők mennek Pestre, Kassára, Váradra, Egerbe stb. Valóban egyik szárnyát, ha tetszik, jobb kezét metszenők le az iskolának a merev felfogás által, minő akár az első, akár a második lehetőség; mikor nincs más, mint a harmadikban való megnyugvás akár egyik akár másik alapon, noha legjobb volna megnyugodni mindkettőn, t. i. a tudományosság és életszükség egyesítésén, de a mi elvégre meggyőződés dolga; itt azonban annyi árnyéklat lehető, hogy utoljára is politikai eszélyhez kell folyamodni, és ha csakugyan rossz mindkettő, a kisebb rossz választani, mert jobb élni valaminek hiával, mint meghalni mindenestül.

Gondolatunk tehát ide központosul: nevezzenek ki az egyházkerületek oly illetékes férfiakat, a kik ugy tudomány tekintetében, mint a hely- és időviszonyokhoz képest legalkalmasabban fogának eljárni az államvizsgák tartásában, mert egyik ország szélről a másikra jó, rossz időben küldeni valakit még is bajos volna, és terjeszszék fel a Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartó tanács utján kérelmököt; alapos reményünk lehet, hogy a kívánt cél az autonomia sérelme nélkül el fog éretni, és régóta sorvadozó jogi akadémiáink új életre lendülni, fenmaradván az autonomikus egyház lemondási joga a legutolsó, legrosszabb esetben.

D. E. P.

Néhány szó a sárospataki jogakadémiáról.

A „Pesti Hirnök“ jól értesült bécsi levelezője folyó év március 22-én kelt tudósításában egyrészt azon nemes buzgalomról és vetélkedésről értesíti olvasó közönségét, melylyel a magyar protestánsok tanodáik újra rendezése körül, a haladás nagy értékű jelszavát nem csak hirdetve, de azt anyagi és szellemi erejükhez képest tetteg is követve eljáznak; másrészt azon nagy méltányosságról és kegyeletről, melylyel a magas magyar kormány a tanügyet, vallásfelekezeti különbség nélkül, a haza közös java és közös érdekében előmozdítani oly készségesnek mutatkozik.

Írja továbbá, hogy a tiszai ágost. hitv. ev. egyházkerület példáját, mely első vala, hogy eperjesi jogtanintézetét érvénnyel fentartsa és nyilvánossági engedély végett legfelsőbb helyre folyamodott, nem csak a dunamelléki, hanem a tiszáninneni helv. hitv. egyházkerület is követte; midőn sárospataki főiskolájában, melynek önálló magartartása a múlt évtizedből ismeretes, átalakított jogtanintézetének újra fennállítását, működése érvényességének biztosítása tekintetéből, legfelsőbb tudomás és jóváhagyás végett bejelentette, s a joghallgatóknak az államvizsgák mellőzésével közvetlenül az ügyvédi vizsgákra bocsáttatását kérlemelte.

E pontra nézve lehetetlen elhallgatnunk azon észrevételünket,

miszerint a tiszáninneni helv. hitv. egyházkerület, már az 1860—61. iskolai évtől kezdve, folytonosan felterjeszté félvélenként a joghallgatók közvizsgájának eredményét legfelsőbb tudomás végett, és erre sohasem érkezett észrevétel. És most mult év november havában főképen azon országos törvényeinkkel ellenkező, sérelmes intézkedések megszüntetését kérelmezé, melyek joghallgatóinkat oly váratlanul és nem remélhetve sujták. Ugyanis 1863. május közepeig a tekintetes királyi ítélőtábla, a Sárospatakon végzett jogászokat államvizsgái bizonyítvány nélkül ügyvédi vizsgára bocsátotta; azontul pedig ifjaink, egy főm. kancelláriai rendelet (melynek kibocsátását, hallomás szerint, a pesti egyetem joghallgatói kérték) következtében, hol az ideiglenes törvénykezési szabályok VIII. Vegyesek. A. 5. §. 6. pontja másként értelmeztetik, mint azt a tekintetes királyi ítélőtábla ifjainkra majd három éven keresztül magyarázta és alkalmazta, egyszerűen elutasítatnak, tehát nemcsak államvizsgaadásra kényszerítetnek, hanem még ezt sem veszik fel tőlük sehol; mint tudományos pályát nem választott egyének a sorozati bizottmányok eleibe állítatnak; a nélkül, hogy ezen fordulatról egyházkerületünk előljárói eleve értesítették volna. Más szavakkal: a volt es. kir. közoktatási minisztériumnak 1850. október 4-én és 1855. október 2-án a kath. jogakadémiák tanrendszeréről s az államvizsgákról kiadott rendeletei ismét felelevenedtek, hírnünk, tudtunk s beléegyezésünk nélkül reánk erőszakoltattak. Ez fáj egyházkerületünknek; ezen rendelet visszavételét kérelmeztük mi voltaképen; mert egytől egyig azon meggyőződésben vagyunk, hogy ily nagy horderéjű intézkedés az országgyűlési teendők közé tartozik. Említett módon az osztrák törvények I. §-tól utolsóig ismét életbe léptethetők.

Azt mondja továbbá a t. tudósító, hitelt érdemlő hir után, hogy valamint a kecskeméti, úgy a sárospataki jogakadémia fennállása ellen a magas kormány által észrevétel nem tétetik; azonban kijelentetik, hogy azon ifjak, kik ezen tanintézetekben végzik a jogakadémiai tanfolyamot, ha tiszti szolgálatba lépni vagy ügyvédi oklevelet nyerni kívánnak, a közpályán érvényesítendő elméleti képességek megbirálása céljából, azon államvizsgák letétele alól, mely vizsgák vallásfelekezeti tekintetekkel semmi összefüggésben sem állanak, úgy a köz, mint a magánérdekek jövőbeni megóvására egyaránt üdvös és a jogakadémiai félévi vizsgákon kívül is egyáltalán szükségesnek ismert tisztán álladalmi intézvények, fel nem mentethetnek; sőt a bírói államvizsga letételére a királyi jogakadémiákban előadatni szokott tanulmányokbani alapos jártasságukat a hat félévi jog- és államtudományi vizsgálatokat igazoló bizonyítványokkal kimutatni tartoznak, ezen feltétel mellett aztán a sárospataki jogakadémia végzett hallgatói is azon kivételes engedélyben részesíttetnének, hogy miután e tanintézet helyén államvizsgáló bizottság nem létezik, a bírói államvizsga letételére, az erre kiszabott rendes határidőkben, a pesti, kassai és eperjesi államvizsgáló bizottságok bármelyike előtt tetszésük szerint jelentkezhetnek.

Szerintünk: a tiszáninneni helv. hitv. egyházkerület feliratában ezért jelenté ki szükségtelennek az államvizsga tartását, mert a sá-

rospataki joghallgatók félévenként előbb úgy, mint a kir. jogakadémiák vizsgája szokott tartatni, illető tanáraik által kérdeztetnek ki, és csak ezután bocsáttatnak azon ünnepélyes közvizsgára, melyet az egyházkerület fényes küldöttsége szokott legnagyobb szigorral megtartani. Ily ünnepélyes közvizsgák helyét pótolná némileg a királyi jogakadémiák ifjainál az ugynevezett bírói és államtudományi vizsga: azon különbséggel, hogy míg a kir. akadémiákban végzett ifjak csak némely tudományokból, a sárospataki jogászok pedig kivétel nélkül mindenikből tartoznak ünnepélyes vizsgát adni, 1796. óta folytonosan mai napig. Ez tehát nem oly újság előttünk, hogy róla magunknak fogalmat se tudnánk teremteni. Bizonyára, ki a sárospataki főiskola eddigi berendezését ösmeri, és a minden ároni centralizációnak nem barátja, az, tanulóink tulterhelhetése indokából az államvizsgák célszerűtlenségét kénytelen beismerni.

Most tehát már, ha a magas kormány leirata csakugyan Pestre, Kassára és Eperjesre utasítja végzett joghallgatóinkat a bírói és államtudományi vizsgák letételére, hogy e tárgyban mit teend legközelebb Miskolcon tartandó egyházkerületi közgyűlésünk, azt előre nem tudhatjuk. Azonban egyéni véleményünket bátran kimondani el nem mulasztathatjuk. Folyvást tapasztaljuk, hogy a sárospataki jogakadémia fennállását a nagy közönség hangosan követeli, ennek bezáratásáról tehát, a roppant áldozatok dacára most már szó sem lehet. Bizonyára, ha körültekinünk a jogakadémia szünetelése, 1854. óta főiskolánkban nem végezhetett s innen katolikus akadémiákba s egyetemre menni kényszerült ifjainkon, fájdalmas érzettel kell bevallanunk, hogy mind anyagilag mind szellemileg kimondhatlan sokat veszítettünk. Más intézetekben végzett ifjaink soha sem fognak többé főiskolánk s egyházi ügyeink iránt azon kegyeletes érzéssel viseltetni, mint különben viseltettek volna. Most ismét egy újabb csapás és valószínűs lealázás környékezi főiskolánkat. Más jogakadémiák ifjai kevés költséggel, fáradsággal helyben letehetik a bírói és államtudományi vizsgát, és a háromszázadot túlélt sárospataki főiskola aránylag szegényebb növendékei vándorlásra lennének kényszerítve? Hová vezetne ily magas kormányi intézkedés? Jogakadémiánk mielőbbi elnéptelenedésére s önmagátóli feloszlásra.

Rendkívüli időben rendkívüli eszközök vezetnek célhoz. Használjuk a jelent, de a jövőt se téveszszük szemünk elől. Véleményünk szerint, ha már az uniformisból kibujnunk csakugyan nem lehet, egyházi önállóságunk csorbítása, történelmi multunk meghomályosítása nélkül, lehetne jövő évre jogakadémiánkat úgy szervezni, hogy a bírói és államtudományi vizsgák itt is szükségesekül mutatkoznának, oly formán tudnillik, miszerint a tételes és államtudományokból ne kívánna a főtiszteletű egyházkerület félévi ünnepélyes vizsgát; az államvizsgáló bizottság helybeli tagjaiul pedig oly egyéneket terjesztene fel az egész országból tudomás végett, kiknek megítélhetési képességét; a bizalmat a magas kormány sem vonhatná kétségbe. Ily intézkedések mellett jogakadémiánk ismét megerősödnék, ifjaink pedig a sorozó bizottmányok zaklatásaitól, melyek államvizsgái bizonyítvány nélkül hajlandók őket besorozni, jövő tudományos pályájuktól megfosztani, a szülék eddigi nevelési költségeit megsemmisíteni,

megmenekednének. A roppant ingerültség, mely közel kétszáz pályavégzett ifju bizonytalan helyzete miatt, a szülékben s főiskolánk jóakaróiban keletkezett, mielőbb lecsilapodnék. Uraim! Ne tulajdonítsuk ezen ifjaknak bűnül azon kegyeletet, melyet főiskolánk iránt határozottan tanusítanak akkor, midőn Sárospatakra egy államvizsgai bizottmány felállítását hangosan követelik. Tudják ők, hogy mit cselekszenek!

Végül szóljunk még valamit magáról az államvizsga mivoltáról is. A pályavégzett jogtanulónak két államvizsgát kell letenni, tudnilik a biróit és államtudományit.

A birói vizsga tárgyai: Magyar magánjog, magyar büntetőjog, váltó s kereskedelmi törvény, magyar polgári törvénykezés, ausztriai polgári törvénykönyv és magyar csődtörvény.

Az államtudományi vizsga tárgyai: Ausztriai birodalom statisztikája, ide érte Magyarországot is, nemzetgazdászattan, pénzügytan, és az osztrák tételes pénzügyi törvényisme.

Mindkét vizsga csak szóval tartatik és nem egyszerre. Egy vizsga díja 8 forint 40 kr., mely a bizottmány tagjai között aránylag szokott felosztatni. A tantárgyakat a tagok magok osztják fel kérdezés végett egymás között. A bizottmány külön pecsétet használ; működése, a királyi jogakadémiák helyén, az egész tanéven át szakadatlanul tart; de jogában áll a két havi szüenidő folytában is vizsgálatokat tartani, a nélkül azonban, hogy a szüenidő alatt erre köteles volna. Sárospatak fekvése s helyi viszonya azt parancsolja, hogy itt államvizsgát évenként csak kétszer, p. o. február és július hónapokban kell tartani. Szakadatlan működésre itt nincs szükség, így a bizottmány kinevezése legkisebb nehézséggel sem járna.

A jelenségek oda mutatnak, hogy a kényszer alkalmazkodást követel. A tiszai ágost. hitv. ev. egyházkerület önként rést nyitott a védelmezett bástyán, ez tehát ily esetben most nem bevehetlen. Ne halaszszuk ma azt, mit holnap ugy is megteszünk; mert a halogatás önvesztünkre leend. Hát az utókor irányában a kimondhatlan hátrányokért ki fogná a felelősséget magára vállalni? Nekünk a világi pályán is magunk képezte egyénekre van szükségünk. Eszközljük tehát mielőbb, hogy a pataki jogászok államvizsgát csak Patakon adhassanak. Dixi. etc.

✱

A jogakadémia tárgyában

A tiszáninnenai főtisztletű szuperintendens urhoz következő leirat érkezett: „Főtisztletű szuperintendens ur! A tiszáninnenai helvét hitvallásu egyházkerület sárospataki főtanodájában ujra berendezve megnyitott jogtani intézet fenállása ellen a folyó évi február 25-én 2956. szám alatt kelt kegyes udvari rendelet szerint a legfelsőbb felügyeleti jog szempontjából semmi észrevétel nem tétetik, azonban határozottan kijelentetik, hogy azon ifjak, kik ezen tanintézetben végzik a jogakadémiai tanfolyamot, ha tiszti szolgálatba lépni, vagy ügyvédi oklevelet nyerni kívánnak, a közpályán érvényesítendő elméleti képességek megbirálása céljából azon államvizsgák letétele alól, mely vizsgák vallásfelekezeti tekintettel

semmi összefüggésben nem állanak, úgy a köz mint a magán érdekek jövőbeni megóvására egyaránt üdvösek és a jogakadémiai félévi vizsgákon kívül és álladalmi szempontból egyáltalában szükségeseeknek ismertetnek, föl nem mentethetnek, sőt a birói államvizsga letételére a kir. jogakadémiákban eléadatni szokott tanulmányokbani alapos jártasságukat a hat félévi jog és államtudományi vizsgálatokat igazoló bizonyítványokkal kimutatni tartoznak. Ezen föltételek mellett a sárospataki jogtanintézet végzett hallgatói azon kivételes engedélyben részesíttetvén, hogy a birói államvizsga letételére az erre kiszabott rendes határidőkben a pesti, kassai, és eperjesi államvizsgáló bizottságok bármelyike előtt jelentkezhetnek. Mi a tiszáninneri helv. hitv. ev. egyházkerületnek ezen tanulók más jogtani intézetekbeni átlépésükre vonatkozó kérelmét illeti, az jegyeztetik meg, hogy a sárospataki főtanoda joghallgatói a bevégzett első vagy második tanév után tanulmányaikat valamely nyilvános jogakadémiában csak azon körülmények közt folytathatják, ha átléptők alkalmával szabályszerűleg bebizonyítják, hogy mindazon tantárgyak előadásait hallgatták, s mindazokból a vizsgálatokat kiállották, melyeket ha ezen jogakadémiánál kezdették volna jogi tanpályákat, melybe felvétetni kívánnak, már hallgatni kötelesek lettek volna, vagy ha elmulasztott tanulmányokból magukat pótlólag vizsga alá vetik s azokat kellő eredménnyel kiállják. Végül megjegyeztetik, hogy jogakadémiákból az egyetembe való átlépésnek a fenálló szabályok szerint általában csak a három évi tanfolyam sikeres befejezése után lehet helye.

Miről fötiszteletű uraságod m. évi november 17-ről és folyó évi január 8-ról 26. szám alatt kelt jelentésekre a mellékletek visszaküldésével szükséges tudás és további intézkedés végett oly hozzáadással tudósítatik, hogy e k. udvari rendelet felől az illető államvizsgálati bizottságok, a tudományos egyetem akadémiai tanácsa és a többi jogakadémiák is egyidejűleg értesítettek. Kelt Budán a Magyar Királyi Helytartótanáctól 1864. évi március hó 31-én Privitzer István, Dobránszky Adolf, Lakner Antal.

Egy kis észrevétel. A S.P.F. f. é. 189. és 190. lapjain a Népiszkolai közlönyről az mondatik, hogy havi folyóirat legyen s a szerkesztői teendők végzésére Nagy László kéressék föl. Havi folyóirat szerkesztőjének a lap megjelenési helyén kell lakni, a jelenleg érvényben levő sajtótörvény szerint, és ha a nm. helytartó tanács el nem engedné, 2500 forint biztosítékot kell letennie. Jobb lesz tehát ezen szakközlönyt évenként tiz szállitmányban kiadni; mert akkor, ha Pesten nyomtatnék is, minthogy Nagykőrösön nincs nyomda, lehetne N. L. úr a szerkesztő, biztosítékra sem lenne szükség.

Javítások.

122. l. felülről 9. sorban Szilágyi István Bénéjmin helyett olvasd : Szilágyi Bénéjmin István.
 125. l. felülről 10. sorban hasonlóul.
 208. l. alulról 3. sorban 5430. h. olvastassék 540.

NEMES FERENC

AKADÉMIAI TANÁR

S Z É K F O G L A L Ó B E S Z É D E.

Sárospatakon szept. 14. 1863.

Nagytiszteletű s tekintetű egyházkerületi küldöttség! E helyre, hol előttem már annyi magas röptű lélek dicsőítette fel erejét nagyszerű elvek fejtegetésével, igazolásával, hol a tudománynak már annyi értékes kincsei hozattak fel a mult sötét kebeléből s adattak át az alkalmi közönségnek, a világnak; e helyre megdöbbenés nélkül nem léphettem fel. Ha a férfikor komoly kitartásával, bontó de egyszersmind szervező erejével már régóta birnék; ha mint Thrasybulus hazafias magam tartásaért olajágakat mutathatnék föl; ha elmeszüleményeim kötetekre terjednének: akkor is bátortalan-nak kellene lennem e percben, érezvén, tudván teendőm fontosságát.

Az emberiség legjellemzőbb tulajdonának, társulási ösztönének tett eleget, hogy féktelen, nem okos lényhez illő állapotát elhagyta s jogi együletbe lépett, melyben célhoz vezető biztosító rend uralkodik. Nem is történt ez fensőbb akarat nélkül. Mi más célból áldatott volna meg az emberiség primitív állapotjában langlelkű rettenthetlen bátorságú férfiakkal, ha nem abból, hogy előkészítsék kortársaikat a polgárosulás nagy tényének végrehajtására. S valóban, ha az emberiség életét gonddal vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy a fejlem azon polcára, melyen jelenleg áll, rendezett társas élet vagy is állami lét nélkül el nem juthatandott. Mert az egyéni erő és törekvés olyan mint a nádszál, melyet a legkisebb szellő

is kitérít állásából; míg többek észszerű együttartása nem csak hogy visszaveri a viharos támadást, de győzelmi jutalmul számos előnyöknek is jut birtokába. A görög és római klasszikus műveltség kifejlődhetett volna-e társadalmi szervezkedés nélkül? Járhatnánk-e emlékeihez, hogy az azok körül röpkedő szellem, dicsőség, nemzeti nagyságtól áthatva fontos tényezők lehessünk az embervilág hivatásszerű fejlődésében?

Nem lesz talán azért érdektelen, ha jelen értekezésem tárgyaúl az államok alapját választom. E tárgy észszerű megvitatásától nagy mértékben függ az államoknak, polgárainak jóléte s boldogsága.

Az állam alapja vizsgálásánál a jogtudósok és bölcsészek nézetei elágazók s három főcsoportot alkotnak. Egyik úgy tekinti az államot mint pusztán isteni akarat kifolyását; másik mint a történeti események teremtményét; harmadik az észből fejt ki. Az első dogmatikai, a második történetbölseleti, a harmadik észszerű elméleti álláspont.

Az állam, dogmatikai szemponton, mulhatlanul szükséges, rendezett lét az embervilág kiképezésére, végcélja elérésére. Istennek, ki a roppant mindenséggel együtt az emberi nemet is teremté, a neki megfelelő társalmi állapot megalkakulása körül csaknem közvetlen működés tulajdoníttatik. Megmérhetlen bölcsesége állította fel az állami főhatalmat, bármily nemű legyen is az, hogy égise alatt meggyökerezék a társadalmi rend s fölviruljon az állami élet. Hogy az ily álláspontu vizsgálódók megtarthassák a tért, a történelmet, a szent könyveket hívják tanubizonyságul. Egyiptom megírott szokásaiban, emlékeiben, a hellenek s rómaiak azon hitében, hogy államalapítóik az Olümpon lakó istenektől származának, megdönthetlen tanúkat látnak. Hivatkoznak Máté, Márk, Pál s több szentírók ide vonatkozó szavaira.

Szabad legyen ez álláspont gyengeségét kimutatnunk. Az ész már más nagy kérdésekben is csatázott a hagyományokkal. Az igaz, a valódi, az élető, az ige megtisztulva

jelent meg előttünk a küzdés után. Az igazságnak győzni kell, ha a mindenség semmivé lesz is.

A dogmatikai állásponton álló vizsgálódók az állam alapját észlelvén, megoldhatlan feladatot tűztek magok elé. Az emberiség jelenlegi státusalakzatai közül több, szempontjokból, nem igazolható. A mesés, a történeti emlékek csillárjaitól be nem világított sötét mult bálványképeit imádják. Az öntudatra vergődött nemzedék eszményei előttök a kako-demonok fekete vitézei. A vallási szempontot a jogítól nincs erejük megkülönböztetni; a szabadság, egyenlőség, testvériség előttök torzképek. A zsarnokság, népjogtiprás ez iskola által egyenlő mértékben tiszteltetnek a törvényes országlással. Az egész rendszer egy khaosz, az ellentételek küzdtere; hol a mi győz, az mind jó, mind istentől van. Ez iskola akarátja ellenére elrabolja a státusból mindazt a mi emberi. Az uralkodót természetellenes álláspontra emeli az alattvalók irányában. Szerinte a polgárság semmi egyéb mint gép, melyet a kétszínű hízelkedők, haszonlesők arcátlan serege mozgat.

Ez álláspont azért sohasem lesz képes nemünket azon nagyszerű feladatok megfejtésére elősegíteni, melyek reá várakoznak. Zászlója alatt csak természeti szükségleteinket foghatjuk kielégíteni; a szellemi, az isteni pedig elveszti bennünk nyomasztó, forrázó hatalma alatt haladásra és teremtésre képesített erejét. Elmegyünk azért e térről így szólván: mi is isten művének tartjuk a státust; de alapja meghatározásánál nem elégszik meg vizsgálódó eszünk az isten mindenhatóságára való utasítással, hanem abban a valláserkölcsi alapon kívül még más, nevezetesen jogi alapot is keresünk.

A történetbölcseleti alapon álló bölcselek és jogtudósok egyelőre csaknem biztosítják magok részére az igazat. Be kell vallanunk, hatalmas ellenfelek. S ha a zsoldos szablyák száz ezrei az értekezések terén is használhatók volnának, aligha sikerülendne őket állásokból kizaklatnunk.

E rendszer kiinduló pontja vagy a földbirtok vagy a család vagy az erőhatalom. Mindenik alappont igazolható a történelemből, de a bölcsészet kimutatja, hogy ezek nem végokok. Az ész mindenható tűzének föl kell szabadítani az emberiséget e rendszer ónsulya alól.

Alapul a földbirtokot választó bölcsészek rendszere ez: elismert principium, hogy a sajátjog természeténél fogva minden birtokos földbirtokát tetszés szerint értékesítheti s a haszon kizárólag őt illeti. E jogérzet a roppant kiterjedésű földbirtokokkal rendelkezők agyában megtermé a telepítés gondolatát. A települők elé bizonyos föltételek szabattak, melyeket azok elfogadván nem csak magánjogaiknak jó részét áldozák fel: hanem valóságos hódolati esküvel is kötelezők magokat urok iránt alattvalói hűségre mind a béke csendjében mind a háboru zivatarai között. Eként születtek meg a telepítők főursága alatt az annyféle státusformák. Bizonyosságai ennek Palesztina, melynek földén Jozsué isteni védelem alatt vonuló seregével harmincegy királyt talált; Olaszország, hol a hűségében megsértett istennő haragja dacára megépült római hatalomig harmincenégy államfőnök országolt. Sőt találunk német bölcselőket, kik tisztelettel legyen mondva tudatlanságból-e vagy másból, kedves hazánk állami alakultát ily alakban hirdetik, be akarván csempészni történeti kisszerűségeket erélyes nemzeti szellemszülte közjogainkba.

Röviden felelünk e rendszernek.

A birtokot illető magánjogi elv ellen nincs kifogásunk. De állítjuk, hogy az emberiségnek sok fázison kelle keresztül menni, míg a quid meum és tuum, szóval a birtok meghatározásának kérdése fölmerült lelkében. Mert az emberi nem létre jötte után rendelkezésére, parancsára várt az egész természet roppant gazdagságával. Azért az Ovidius által festett aranykor nem valami álmkép, mely szétoszlik fölébredésünk után, hanem a léleknek a sötét multba való nagyszerű behatolása. Nem szabad affektálnunk, hogy csak a mi szemeink

látnak, ha a hálátlanság nehéz vádjától mentek akarunk maradni. Hogy a földbirtok lényeges föltétele a státusnak, az kétségen kivüli; de a történelem példákkal bizonyítja, hogy már politikailag szervezett népek telepedtek meg több országban. Képes-e e rendszer e tekintetben föltett kérdésünkre megfelelni. Hogy pedig egyesek mindjárt kezdetben az ismert földfeletti uraságot oly nagy mértékben kezökbé keríték, miszerint a településnek szükségkép be kelle következni: ez észjogilag nem igazolható. Mert a hol ez eset bekövetkezett, mulhatlanul lennie kellett már előbb bizonyos állami szervezetnek, intézménynek. Ellene bizonyít tehát e rendszernek a történelem, melynek védelmére számított, ellene az észjog, melynek fegyvereire nem is gondolt. Az állami állapot lényeges föltételei közül az egyiket, a személyit járuléki minőségre kárhoztatja; elnyeli a személyjogokat; a szent haza földjét, melyért annyi honfívér festette meg a harci síkokat, elidegeníthető árunak tekinti; a közjogi elvek helyett a magánjogiak elvét biztosítja. Pártjához azért nem tartozhatunk.

Kisértsük meg a családi elmélet rövid rajzát készíteni.

A családi elmélet következőkben áll: a család első, legrégibb társasági állapot. Ez az a mag, melyből az állam terébélyes, lombos fája kinőtt. Az idő habzataban föltünik előtünik mint nemzetség, mint törzsszerkezet. Az atya a természet törvényei szerint parancsol. A gyermektől el nem gondolható az engedelmesség. A család ezen ősjelleme megmarad az említett alakzatokban is. Így a családi létnél még fejletlen állameszme megtisztulva jelenik meg a törzsszerkezet beálltával.

Sokat ígérő elmélet. Távolból úgy látszik a gyöngédség szálaiból van fonva. Lépjünk hozzá közelebb. Hogy ez ügyesen készített hálóba ne jussunk, predikáljuk az igazságot.

Megengedjük sőt tanítjuk, hogy a család, nemzetség, törzsszerkezet hatalmas tényezők voltak az államok alakulá-

sában; de hogy állami alapnak tekintsük a családot nagyobb, szélesebb körü jelentkezéseivel, azt vizsgálódó eszünk határozottan ellenzi. Nagy a különbség az atya és állam jogi köre között. Az atyai hatalom a magzatok tehetlenségén alapulván, addig tart, míg ők képességre, ügyességre tesznek szert bizonyos munkakör betöltésére; míg bennök is meg nem fogamzik a gondolat családalkotásra. Ezek bekövetkeztén megszűnik az atyai hatalom, fönmaradván számára a hála és kegyelet, a szivnek e két nemes virága. Nem így jelentkezik az állami hatalom. Meghatározott jogszabályai szerint rendelkezik az a tüzes ifjuval, a komoly férfiúval, a bölcs aggastyánnal mindaddig, míg hazáját idegen földdel föl nem cserélte; sőt fenforgó nehézségek alkalmával oda is elhat ereje. Azért a család csak azon esetben lehet az államnak magva, ha a felnőtt körtagok önmaguk emelik fel parancsnokul a tisztas atyát, vagy lánglelkü rokont, a mikor nem a család, melyet e tekintetben Cicero is csirának nevez a „kötelességekről“ írott munkájában, hanem a föltétel, a szerződés lesz az állam alapja.

Miként az említett elméletek: úgy a családi is roppant akadályokat gördít az emberi nem haladása elé. Állításunk mellett tanuskodik Khina stagnáló népe. Hová emelkedhetett volna más észszerű állami alapon e leleményes nemzet! Most hasonló a fenéig fagyott folyóhoz, melynek hátán kényelmesen bántatlanul korcsolyázhatunk

Szólunk most a történetbölcséleti iskola azon ágáról, mely az erőhatalmat választotta rendszere alapjául.

Ily nemü bölcsészek megkísértik fölkeresni még egészen a természet gyámsága, hatalma alatt álló emberiséget; hogy tanukat az ősi állapotból igazolják. Ámde közülök nem mindeniknek sikerül a meredek uton célhoz jutni. Eredmény nélkül pedig visszatérni szégyenítő. Mit tegyenek? A jelen önző szellemét átültetik a múltba. Az ut fátalmaitól visszarettenők mondják: az emberiség természeti állapotját örökös küzdés jellemzi. A természet, az édes anya gyerme-

kei, a testvérek között apróbb bántalmakból, érdekek összeütközéséből ellenséges viszony fejtett ki. Bíró nem lévén, a felvont iv elpattant. Lett harc, melyben a nagyobb erő vagy megtöré vagy egészen megsemmisíté a gyengébbet. Eleinte egyesek, később tömegek küzdtek egymás ellen. E birkozások közepett testi erőre nézve kitűntek egyesek, kiknek a tömegek, látván bennök a daliasság mellett még némi szervező képességet is, hogy a zürzavarból kiszabaduljanak, szolgálilag meghódoltak. Erőhatalom alapján jött létre azért az állam és nem másként. De folytassuk tovább az okoskodást. Nagy áldás háramlott az emberiségre az öröknek említett érvényesítéséből. Mert szétszórt állapotban fölemésztették volna az emberek önmagukat, vagy ha nem: akkor a természet rabláncai alatt kellett összeroskadniok.

Ha valamelyik álláspontot meg kelle bírálnunk, ha veszélyes következményeit ki kelle mutatnunk: akkor ez az, mi figyelmünket kell hogy igénybe vegye. A történet lapjain olvasható gyászos események nagy részben e rendszer szentesítésének undorító szüleményei.

Engedjük meg, hogy az emberi nem első állapota a szomorú versengés állapota volt; ne keressünk az okos lélekkel felruházott emberhez illőbb állapotot, ez esetben sem valódi az alap, melyre a bírálat alatt álló rendszer építkezik.

Az ember nem embertársa ellenében, de a természet ellen folytatott először harcot és pedig darab ideig. Maga a természet volt eszközlője a háboru kiütésének, elunván a gyámság gondjait hordozni. A hadban mi győztünk. A győzelem eredményei lőnek: öneszmélődés, állandó lakhely választása. E ponton látta az ember, hogy az egymással való érintkezés, az erők egyesítése nagyszerű előnyöket biztosít. Tág kötelek azért egyiket a másikhoz fűzék, melyek idő haladtával a fejlődés fokain a jelentkező szükséghez képest mindig szorosbulának s állami viszonylatokban tűntek elő. Így vélekedvén, bátran kimondjuk, hogy a felkorbácsolt tömegek egymás elleni véres küzdelmei, egyeseknek parancs-

noki állomásra való feljutása az emberiség azon korszakában keresendő, midőn már a természetes állapot irigységet gerjesztő állapottá változott át. Hogy az erőszakoskodás maga idejében az államok alakulását siettette, el kell ösmerünk. A történelem is bizonyítja. De azért államalapul el nem fogadhatjuk. A méreg is gyógyszer bizonyos betegségekben. Jutott-e azért valakinek általános gyógyerejére következtetni?

A fát gyümölcséből, az elveket következményeikből ismerjük meg. Az erőhatalmi elvet borzasztó következmények kísérik. Ily alapu statusban az ember szokásos értelmezése (definitio) valóságos szatíra. Ha mint ember érezni akarsz, a kínzások alatt el kell veszíteni érzésedet. Ha a benned lévő isteni szikra fel-fellobog; ha a gondolat szárnyain lelked nemesen föl akar emelkedni: szuronyokba ütközik. Ha veled született jogaidnak akarsz érvényt szerezni; ha hazát, nemzetet mersz szeretni: bűnös vagy, s a reád várakozó legjobb, ha rögtön megsemmisítenek. Itt nem szabad érezni, tudni, hazát és nemzetet szeretni, csak vakon engedelmeskedni. Ősz Európánkban most is küzd, most is ontja vérének egy dicső, egy halhatatlanságra érdemesült nemzet az önkény ellen. És ő, a keresztyén Európa türi, hogy a népjogok meggyilkoltassanak; még talán azt is fogja tűrni, hogy története lapjain egyik dicső nemzet feltámadása után nyomban következék a másiknak nem érdemlett halála.

Az erőhatalmon alapuló státusz, fogház az emberiségre nézve, fogház, melynek különben is kicsi ablakaira izmos vastáblák alkalmazvák, hogy a világosság jótékony sugarai be ne lövelhessenek azokon. Izzóvá hevített kemence, melybe a szolgálattelkek vigyorgó arccal hajigálják egymás után a személyi és népjogokat.

Magokra az államfőkre nézve is veszedelmes e tan. Ki-gyó, melyet keblök melegével ápolgatnak; de előbb vagy később halálos szurás leend a hála. Szentesíti a lázadásokat, törvényes trónok ledöntését. Napról napra tépdesi az állam

hajója árbocáról a vitorlákat, míg egyszer vihara szirthez dobja azt s a nemzetről csak tengerben uszkáló darabjai fog-nak beszélni.

A történetbölcseleti rendszer a nemzeti jólét, szabadság s fejlődésre nézve nyomasztóan hatván, az ész meg nem nyugodhatott, míg a statusnak biztosabb s polgárai természetének, egyéni s nemzeti szabadságának megfelelőbb alapot fel nem fedezett. Ez az elméleti alap, melyből mint középpontból három irányban terjedő nézettel találkozunk.

Az első irány Kant híres német bölcsepsz és követői álláspontja. Itt az ész a következő kérdést teszi föl: mi az embernek kötelessége? Felelet: az embernek az ész örök törvényei szerint kötelessége a jogeszme realizálása, megtestesítése; vagy is szabadságának oly irányban, oly mérvben használása, miszerint általa embertársai tevékenységi köreikben ne akadályoztassanak. A természetes állapot a jogeszme megtestesítésére képtelen. Erre szervezett állapot kívántatik, mi nem más, mint az állam. Az államnak azért az észről posztulált jogkötelesség alapja. Hatalma gyökereinek kikeresése miatt nem szükséges, sőt nem kell a mult csendes régióját háborgatni, csak engedelmeskedni.

Kant a gondolkodás nagy mestere, szerintünk, tévedt az államok alapja ilyenmü lehozásában. Ő a magának föltett kérdés helyett másat, nevezetesen az államok feladatát határozta meg. De e tekintetben sem oszthatjuk nézetét. Mert az állam nem pusztán a jog biztosítására célzó intézmény, hanem vannak nékie magasabb erkölcsi funkciói is, a többek között a polgárság szellemi és anyagi jólétének gyámolítása, minden sötét, a polgárok szabadságára kártékonyan ható utógondolat nélkül, melyek ha tőle eltagadtnak, pusztán jogsérelmeket regisztráló s megbüntető intézménynyé aljasul s rideg formává válik. Az általa körül nem írott államhatalom ellen is van kifogásunk. Mert az államhatalom, hogy alattvalói őszinte, ne pedig rettegésből származó engedelmeskedésére számíthasson; törvényesen szerzett legyen. Be-

látta ezt maga a nagy mester is. Mert, hogy rendszeréből kitiltsa az erőszakoskodást, mindent elkövetett, de ez neki egészben nem sikerült, miután az államhatalom eredetét nyomozni feleslegesnek nyilvánította.

A második irány képviselője Hegel, kinek elburkolt bölcsészeti nézetei felett még mai napig is versengenek a tudósok. A körülötte csoportosult iskola nézete következő: az állam, az emberi közös célok megvalósítását elősegítő egyesület. Tudja ezt minden polgár. Ez egyéni öntudat szabad akarata szerint köztudattá magasul, mely nem egyéb e magasságban mint állami öntudat. Ámde az egyéni öntudat sokszor akarja magát érvényesíteni az állami öntudat ellenében; megtestesült öntudatra, azaz állami hatalomra van azért szükség, mely a kicsapongó önös egyéni öntudatot megfékezze s az őt illető térre visszaszorítsa.

Ez iskola mint látjuk az állam fogalmából akarta az alapot meghatározni, de tévedt, mert a helyett az állami hatalom szükségességét állapította meg.

Mindkét lánglelkű férfi követőivel együtt igen elmélyedt tárgyában; pedig lelkek tükörén lebegett a szabad akarat teremtette szerződési alap. De azért e nembeli elméleteiknek is nagy hasznát vette, veszi s veendi is a tudomány, az emberiség. Ők ajándékozáék vissza az említett iskolák által elrabolt jogot, szabad akaratot az állampolgároknak, mely által előkészíték a jog és kulturai államnak megfelelő szerződési alapelmélet méltánylását.

Eljutottunk az elméleti álláspont harmadik irányához, mely az államok alapját összerzódésekben keresi. Magában felölelve tartja ez mindazon elemeket, melyek hogy beilleszessenek az állami szerkezetbe, az ész hangosan követeli. Világító torony ez az államhajózára nézve, hogy kikerülje az átevezendő tenger hajótördelő szirteit. Hang, mely Jerikó falait ledönti. Megérdemli azért az elmélet, hogy pár percig foglalkozzunk vele.

Az ember két világban él, érzéki és erkölcsi világban;

és ezen világoknak megfelelő természet, sajátságok birtokában van. Mint az érzéki világ felszabadult polgárának törekvési tárgyai: nemének utódok általi biztosítása, vagyonszerzés, hogy a természet s elemei erőszakoskodásai alatt össze ne roskadjon. Mint az erkölcsi világ polgárától megvárando, miszerint a benne lakozó szellemet kifejtse, feljusson az őt illető Sionra, a honnan széttekintvén meglássa, felfogja azon nagyszerű vidékeket, melyeket a természettől bölcsőben rengtetett ember legboldogabb álmában sem szemlélhet. Ámde e kettős természetből folyó kötelmeknek nem tehete eleget az ember nem szétszórt állapotban. Az egyéni törekvést elnyelé a természet ádáz hatalma, mint tenger a belé ömlő folyamokat. Az egyéneknek a természetteli birkozása s meggyőzetések csak növelé a természet urságát. E megsemmisüléssel fenyegető állapotban nemtől szolgált a társulási ösztön, mely vele született ugyan, de benne csak később a zaklattatások közepett ébredezett. A társulási ösztön kielégítettén, el kelle következni nem sokára a jog gondolatára való ébredésnek. Azonban idővel az ugyanazon lényegű, de véralkatára nézve különböző embernemből fölveték magokat olyak, kik vad szenvedélyök lobogása között a társasélet által előidézett boldog állapotot háborgaták, a tulajdon jogot nem tisztelék. Azért a társas élet szülte viszonyok oda vívék az embereket, hogy egyesült erővel álljanak ellen a felforgatóknak. Később pedig az ember nem elszaporodása után az ugyanazon jellemű, szellemű és így a nemzetté alakulásra megkívántató kellékekkel bíró egyének egymás között szabad akarattól egyezkedének mind a polgárosulás áldásának élvezésére mind az ellenök tóduló fergetegek tova üzésére.

Eddig az elmélet. A multban gyökerezik ez. A héber állam nem frigyen, nem a Jehova és népe közötti szerződésen alapult-e? Hazánk mint állam, nem ős szerződéseknek köszöni-e lételet? Jövő nemzeti nagyságunkat is a kortól parancsolt szerződés, vagyis időszerű nevet használva, alkotmányunk megőrzésében látjuk.

Erős meggyőződésem, hogy legészszerűbb állami alap a szabad akarat szülte szerződés; megjegyezvén, hogy ily nemű szerződés, mely a polgárokat egy élő testté forrasztja, beléjük egy lelket, egy akaratot önt, nem vonható a mindennapi, a szokásos kötések körébe; hol az időtartam egyik vagy másik fél akaratától függ, hanem érvénye megmarad a nemzedékek föl és letünése közepett is. Csak a történeti szükségesség, a népek halála tépi szét e nagyszerű khártát. Legészszerűbbnek állítók ez elméletet; mert hitünk, hogy csak az ily alapu államban lehet az egyén, a nemzet kellőleg biztosítva a köre tullépésére nagyon hajlandó államhatalom ellenében. De egyszersmind legáldásdusabb következményeket is hord magával. Mig a dogmatikai és történetből-cseleti álláspontok a nemzetektől csak jó hallási érzéket sürgetnek az önkény vérrel írott parancsai megértésére; mig előttök elzárnak minden utat, melyen haladva a műveltség oltára mellé áldozó papokká képezhetnék magokat: addig ez meghonosítja a jog és morál határai között mozgó szabadságot; mely miként a tavasz melege a természet termő képességét: ugy ez is az emberben mint polgárban rejlő erőket mozgásba hozza s megteremnek az emberiség öntudatos élete táplálására az izletes gyümölcsök, melyek nem mások mint egyenlő jogosultság, erős nemzeti akarat, hatalmas közvélemény s ennek közege, a szabad sajtó és végre az igen nagy kincs, a lelkiösméret szabadság.

Az állam alapja iránt vett állásomból ugy hiszem politikai nézeteim, elveim fölismerhetők. Ha édes nemzetem dolgai rendben volnának; ha a megpróbáltatásnak nehéz napjai már tulélték volna magokat: akkor ez érdemben egy szót sem ejtenék ki már ajkaimon. De hogy e kivételes időben, midőn a nemzeti szellem fejlődésére oly nagy gond fordítandó, mind a főtiszteletű egyházkerület mint egyházi fensőségem előtt tisztán álljak, mind a politikai hatóság egyszerre megérthessen: szükségesnek tartom e nyilatkozatot: A sárospataki főiskola politikai tanszékéről, melynek betöltésére a ba-

bérokat szerzett tanári munkásság félrevonulása után engem jelelt ki a tiszáninneri főtiszteletű egyházkerület megtisztelő bizalma, a magyar nemzet közjogából meritett s azzal össze nem ütköző korszerű politikai elveket fogok hirdetni. Hirdetni fogom tehát: adassék meg a királynak, a mi a királyé, a nemzetnek, a mi a nemzeté.

Nagytiszteletű s tekintetű egyházkerületi küldöttség! szent borzalommal állok e helyen, érezvén, mily nagy a kötelezettség, mely ez ünnepélyes órában reám hárámlik; és erőm mily parányi a feladat óriásszerűségéhez képest. Aggodalmaim fekete fellegét oszlatgatja az, hogy e szent falak között nővén fel, értem azon szellemek beszédét, kik a tudományosság e régi vára felett örködnek. Tudom, miszerint tanszékem az egyházi és nemzeti szabadság felnyitott könyvének öre tartozik lenni, hogy le ne pecsételhessék azt az emberiség roppant kárára a sötétség fiai. És e tudat parányi erőmet fokozza, melyhez ha az isteni gondviselés pártfogása, a főtiszteletű egyházkerület szelid türelme hozzá járulandott, hiszem meg nem szégyenülök.

Ajánlom magam a nagytiszteletű s tekintetű egyházkerületi küldöttség pártfogói hajlamába.

Hitemre nézve, hogy új pályám nehézségeit legyőzendem, nagy biztosítékot találok, ha e főiskola nagytiszteletű és tekintetes tanári karán végig nézek. Látom körében azon nagy tudományu férfiak csaknem mindenikét, kik engem bevezettek az ígért földébe. Rettegjen-e azért a tanítvány, ha a mesterek körében van?! Ha ily viszonynyal nem dicsekedhetném; ha mint egészen ismeretlen jutottam volna e nagy tudományu férfiak hirneves körébe: akkor is teljesen biznám bennök, hogy gyámolításukat nem tagadják meg tőlem az ügy szentségeért.

Ajánlom magamat a nagytiszteletű s tekintetes tanári kar baráti hajlamába.

Önökhöz van még különösen egy meleg szavam, nemes ifjak, kik az ismeretek roppant széles köréből azon tanokat

tették s akarják tenni foglalkozásaik tárgyaivá, melyek által hazánk szabadsága, egyéni és nemzeti jogai, ha szívünk, eszünk helyén van, megvédhetők.

Széchenyi a legnagyobb magyar ezt mondja „Hitelében”: A magyarnak mi vagyunk férfiai. A jövődő lesz emberi kora. Csak tőlünk függ eszközteni, hogy valaha egészség színe fényledezzen e nemes tekintetén, és szép fehér szakál lengjen számos esztendőig a vén magyar ajkai körül; vagy hervadás, halvány kép és életunalom legyen nemzetünk véghatára; csak mi hatalmunkban áll oly pályát járni, hogy valaha az öreg magyar öröm-szívdobogással nézen vissza férfikorára s ne legyen arra kárhoztatva, a mire sok halandó, hogy rája nagyobb áldás nem szállhat elfelejtetésnél.

Nemes ifjak! a cserkoszorúval megkoronázott tisztas atyák kidölte után önökre vár a nemzeti ügy fejlődésének akként irányzása, hogy a legnagyobb magyar öreg magyarja föltűnjék a kívánt módon a világtörténelem szinpadán. Magam részéről biztosítom önöket, nemes ifjak, hogy lelkükbe a nemzeti nagyságot magokban rejtő magvakat fogom hintegetni s öntözgetem azokat a humanitás langyos esőjével. Önök részéről pedig nincs több kívánni valóm, mint a tudomány által követelt komoly szorgalom és bizalom, mikkel ha megajándékoznak önök, nemes ifjak, ha a tanári buzgalom s a hallgatói tudományszomj öszhangzatba jönnek, és e tekintetben nem is kételkedem: akkor segítenek nekem a fötiszteletű egyházkerület megtisztelő bizalma meghálálásában és az atyák reménysége is beteljesedik.

Ti pedig szent falak, állatok az idők végéig rendben és békében!

A SÁROSPATAKI FŐISKOLA TANÁRAINAK ÉLETRAJZA.

III. Szikszai Kovács Vazul.

Szikszai Kovács Vazul (Basilius Fabricius Szikszóviusz vagy Zykszai) született 1530. körül Felső-Magyarország Szikszó nevű városában; azért nevezi ő a szikszói születésű Hellopoeus *) Bálintot „testvérének és földijének“ (frater et popularis) ¹⁾. Atyja Mihály; névre, mesterségre kovács. A latin nyelvben Literáti Zsigmond és Bihari Balázs voltak tanítói. Csécsi János „Registrumában“ azt jegyzi fel róla, hogy Balsaráti Vitusz Jánosnak is volt tanítványa ²⁾. Ha ez áll, akkor a többek közt Sárospatakon is járt volna iskolába 1549. táján. Egy darabig tanult Kassán is. Innen Nagyidára ment, hol előbb mint iskolamester, majd Perényi Ferenc fiai mellett mint nevelő dicsérettel működött. 1553. tanítványaival Bártfára ment, hol Stöckel Lénárdot csaknem két évig hallgatta. 1555-ben tanító lett a sajószentpéteri iskolában, melyet két évig páratlan szorgalommal vezetett. Az odavaló lelkész akkor Kakas György, a wittebergi magyar tanulók egykor legelső széniora, volt. Ennek tanácsára 1557. Wittebergbe ment ki, hol a tudományok kedvéért körülbelül négy évig mulatott, s Melankhthon Filep előtt rendkívüli kedvességben állt. 1559-ben a wittebergi magyar tanulók széniorai között a tizedik, hivatalát ritka pontossággal és eszélyességgel két évnél tovább viselte. Ugyanakkor Magócsi András mellett felügyelő (ephorus) volt, kit egyebek közt latinra és görögre is tanított ³⁾. 1561-ben Magócsi Andrással együtt Ma-

*) Magyar eredeti neve Halász.

Fordító.

¹⁾ L. Bod Péter in Gerdes. Scrinio antiquario, VII. köt. 358 lap.

²⁾ L. főlebb Balsaráti alatt.

³⁾ Volt ez a gróf Magócsiak híres családjából, kik Tornát a mellette fekvő várral együtt birták. Hasonl. össze alább Szepsi Korocz György alatt.

gyarországba tért vissza ¹⁾), mit Kassai Császár György ezen szavakkal bizonyít: „Ezen ifjut (Magócsi Andrást), kinek családi hírét azon dicsőséggel is emelte, hogy latinra és görögre megtanítá, 1561-ben a hazába vezette“ ²⁾). Még ebben az évben egy darabig Kassán és Tornán a Magócsi családnál időzvéen a sárospataki iskola igazgatóságára léptetett elő, mint Kassai Császár György következő szavaiból bizonyos: „Végre elintézvén ügyét Magócsival, a sárospataki iskolát nyitotta meg, a hová a szelid és nagy tudományu tanár után Magyarországnak minden vidékéről összesereglének az ifjak, kik szép tehetséggel megáldva magasabb tudományos ismeretre igyekeztek szert tenni. Hire, neve messzi tájakra is elhatott és a távol lakó idegen ajku népeket is maga részére hódítá“ ³⁾). Ugyanazon évben jelen volt a tarcali zsinaton is és ott jeles beszédet tartott a Kassai Császár György tudósítása szerint: „Ama nevezetes zsinat Tarcal városába hivatott össze. Békésen és vallásos komolysággal tartott vitatkozás között folyt le, melynek szerencsés irányt amaz istenfélő szent öreg, Kopácsi István, tekintélye adott. Az ő rendeletére Kovács Vazul a lángész és tudomány minden jelességeivel tündöklő beszédet mondott a gyűlésben, hogy mindenki figyelmét és bámulatát magára vonta ⁴⁾). Végre minden gondját iskolája felvirágoztatására fordítván két év alatt nagy sikert mutatott fel az ifjuság képezése körül, a mint erről Kassai Császár tudósít bennünket. Majd 1564-ben vagy

¹⁾ Laskói Csókás névjegyzéke azt látszik mutatni, hogy a mi Szikszaink 1562-ben még szénior volt Wittebergben. Én úgy vélem, hogy a széniori hivatal akkor egy darabig nem volt betöltve; mert Kassai Császár György elég hitelesen bizonyítja, hogy Kovácsunk a tarcali gyűlésen, mely a történet tanúsága szerint 1561-ben tartatott, beszédet mondott.

²⁾ L. a Kovács halálára irt gyászbeszédet.

³⁾ L. ugyanott.

⁴⁾ L. a Kovács felett 1577-ben mondott beszédet. Hasonl. össze főlebb a Kopácsi életrajzához csatolt jegyzéket.

1563. végével Patakról Kolozsvárra Erdélybe hivatván, az ottani virágzó gimnázium igazgatójává lett ¹⁾. A kolozsvári lelkész akkor Dávid Ferenc volt, kivel Kovács az akkori magyar egyházi törvények szerint darab időig együtt étkezett ²⁾. Dávid Ferenc a Servét és Blandrata György tévtanát még 1563-ban bevévén, Kovácsot is a maga pártjára akarta vonni, de ez erőiesen ellenállott, helytelen véleményüket fölfedezvén az igazságnak egy nagy polgári gyülekezet előtt diadalt szerzett ³⁾. 1565. jun. 18-án igen szép költeményt írt szintén kolozsvári lelkész Amicin Titus menyegzőjére, a ki őtet igen szerette. Még ugyanazon év dec. 1-én előbeszédet írt a Heltai által kiadott, Mátyás király történetét tárgyzó műhöz. 1566-ban a Dávidféle eretnekséget átkozva és az általa támasztott zavarokat megunva Magyarhonba Sárospatakra tért vissza, mit Kassai Császár György következőleg beszél el: „Hogy ne hallaná az isten fia ellen szórt iszonyu káromlásokat, elhagyta Erdélyt és visszatért a sárospataki gimnáziumba. Méltóságos Perényi Gábor főur pártfogása alá hogy a sokkal békésebb tartományban, messze az eretnekek lázasztó és istentelen izgatásaitól, mintegy vihar után révpartot találva az ifjuság tanítására szentelje életet“ ⁴⁾. Kevéssel alább: „Midőn ily szándékkal Kolozsvárt elhagyva ismét a hirneves pataki iskolába költözött s a magyar egyházakat és iskolákat tudományos könyvekkel és egyéb segédeszközökkel el akarta látni: Méltóságos Perényi Gábor uramtól egy bényei, jó karban levő telket kapott ajándékul,

¹⁾ Kovács előtt ott Molnár György, utána pedig Károlyi Péter tanított, Kassai Császár György tanúsága szerint.

²⁾ L. a gönci gyűlés XVII. cikk. 1566-ból, Lampénál a 135. lapon.

³⁾ Tehát nem Károlyi Péter volt az első, ki Dávid Ferenc tévtanát fölfedezte, a mint Bód „Magyar Athenásában“ az 57. és 132. lapokon mondja.

⁴⁾ 1566. végével már Károlyi Péter a kolozsvári iskola rektora. L. Skaricát Szegedi Kis István életében és Lampét a 152. lapon

még talán többet is kap, ha a főúr (princeps), ki rangra és hősi erényekre nézve másokat jóval felülmula, e halandó társaságból égbe szólíttatván elébb nem hal vala meg mintsem az országgyűlésről haza térve, nemes lelkének istenes szándékait, miszerint a tudományos buzgalmat felköltse, bőkezűségével éltesse és terjeszsze, óhajta szerint létesíthette volna¹⁾. 1567-ben jul. 28-án a korán elhunyt mélt. Perényi Gábor felett, a ki neki s az iskolának legjobb kegyura volt, igen szép halotti beszédet tartott Patakon, mely azután ki is nyomtatott. 1568-ban jelen volt a kassai zsinaton, mely Egri Lukács ellen tartatott, aláírt az igazhitű egyházak vallástételének, sőt cáfolatot is írt Egri Lukács ellen. 1569. jun. 3. Perényi Gábor elmaradott özvegyének, nagyságos Országh Ilona urnőnek, az ő védasszonyának halála alkalmával annak életéről és haláláról derék beszédet mondott Patakon. 1575-ben Szikszai Hellopoeus Bálintnak, az ő „testvérének és földijének“ 1575. márc. 3-án történt halálára szép gyászkölteményt készített. Ugyanazon évben Balsaráti Vitusz felett, a ki apr. 7. Patakon halt meg, gyászbeszédet mondott, melyet 1576-ban ruszkai Dobó Ferencnek ajánlva ki is nyomtatott. Meghalt a derék férfin Patakon 1576-ban²⁾ ragályos kórban körülbelől 46 éves korában. A pataki iskolának mintegy 12 évig volt főfő tanára (rector primarius). Kitünő költő és szónok, jó görög és latin s jeles történész is volt. Patakon theológiát, filozofiát, dialektikát, geometriát, zenét, fizikát, sat. tanított, mint Kassai Császár György bizonyoságot tesz. Neje Vitusz Margit, Balsaráti Vitusz János nővére volt. Menyegzőjére nászverseket írt Decsi (Decius) Gáspár, mely Wittebergben 1567-ben negyedrébten jelent meg, továbbá Vetési János és Kopácsi Ferenc tanítványai. Witteberg 1568. 4dr. (Lásd Weszprémi. Biographia medic. Tom. IV.

¹⁾ L. Szatmári K. Györgytől a pataki iskola története 9. lapon.

²⁾ L. Bod Péter előbeszédét Párizspapai szótárához és Gerdesius Scrin. antiq. VII. köt. 165. lap.

357. és 358. l.) Iratosi János is megemlékszik róla ekképen: „Szikszai Fabricius Balázs (Vazul) sárospataki scholának főmestere mind haláláig“ ¹⁾. Innen kitetszik, hogy annak első rendü igazgatója volt, hogy nem egyedül működött, hogy iskolai hivatalát haláláig vitte.

A sárospataki iskola tanárainak névjegyzéke pedig, a Csécsi „Registrum historicum“ című munkájában, róla a következőket tartalmazza: „Szikszai Kovács Vazul 1569-ben“ ²⁾ Perényi Gábor és 1575-ben elődje Balsaráti Titusz felett gyászbeszédet mondott. Meghalt 1575. Cáfolatot is irt a szentháromság tagadó Egri Lukács ellen 1568. Egyébiránt ő felette utóda Kassai Császár György tartott igen derék halotti beszédet, mely Wittebergben 1577-ben jött ki 4dr. Sirverssel Albinus Péter tisztelte meg, mely így hangzik:

Non est magna quidem, sed dotes continet amplas

Fabricium ungaricum quae tegit urna solo.

Pallas ei ingenium dederat, Aetius artes

Moenalius lingvas, ora diserta Charis.

Mirum qui potuit comprehendere: crede viator,

Non sunt Cyrrhaea vera minus tripode.

Az ő halálára többen irtak verseket, egyebek közt Szögedi D. Pál; ki a következő distikhonban igazolja az ő Patakon lett eltemettetését:

Sedibus aethereis animus nunc carmina Christo

Concinit, exuvias urbs Patakina tegit. ³⁾

A mi Kovácsunk, mint már említém, a maga korában igen híres ember, a latin és görög irodalomban jártas, theologus, történész, szónok és költő volt. Ezért mondja rá Bod

¹⁾ L. annak könyvét főlebb Czeglédi alatt.

²⁾ Az évszám itt hibásan áll 1567 helyett. Nem is 1575-ben, hanem 1576-ban halt meg.

³⁾ Azon versek a Kassai Császár beszédével együtt nyomattak ki.

Péter is a következő dicséretet: „Szikszai Fabricius Balázs nagy tudományu pataki profeszszor, kinek szép deák és görög versei bizonyítják tudományát“ ¹⁾ sat. A tanításban is sükert és szorgalmat mutatott; szavajárása volt, hogy ő mindaddig fog tanítani, míg csak a muzsákkal egyenlő számu tanítványai lesznek ²⁾).

Következő művei maradtak hátra: 1. *Oratio funebris de vita et obitu spect. et magnif. Dni Gabrielis Perenii, comitis comitatus Abaujvariensis perpetui, supremi regiae curiae in regno Hungariae iudicis, musarum Moecenatis beneficentissimi et habita a B. Fabricio Zykszai, Ludimagistro in Sárospatak, anno 1567. die jul. 28. Wittebergae excudebat Joh. Crato MDLXVIII. 4dr.* ³⁾). Ugy látszik, hogy ezen beszéd az Országh Ilona halálára mondottal együtt újra kinyomatott Wittebergben 1570. 4dr.; mert Rotarides „*Lineamenta Hist. Hung. Literariae*“ ⁴⁾ és Wagner „*Analecta Scephusii sacri et profani*“ ⁵⁾ című dolgozataikban ez utóbbi kiadást idézik.

2. *Oratio de vita et obitu generosae ac magnif. Dominae Helenae Országh consortis ejusdem spect. ac magnif. Gabrielis Perenii dicta anno 1569. tertio nonas Junias edita Wittebergae 1570. 4dr.* Ezen beszédet Rotarides az ő „*Lineamenta histor. hung. liter.*“ című művében azért dicséri, hogy ama régi korból igen sok egyházirodalmi fontos adatokat foglal magába. Nem tudom, vajjon megvan-e valahol a hazában. Maga Rotarides azt mondja, hogy az a Perényi

¹⁾ Magyar Athénás 265. lap. Hasonl. össze Szilvásujfalvi Imre előbeszédét a Kovács Nomenclaturája előtt.

²⁾ L. az idézett előbeszédet.

³⁾ Sinai Miklósnál megvan ezen beszéd még pedig az 1568-iki kiadásban. A pataki könyvtárban kéziratban van meg Sinai nyomtatott példányáról másolva. Megvan Szirmay Antalnak is. L. Zemplén megye Topographiáját a 203. lapon.

⁴⁾ 147—181. lapokon.

⁵⁾ IV. rész 92. lap. Kovács ezen művét ekképen idézi: „*In oratione funebri Gabrielis Peren hujus Petri filii, habita Sárospatakin anno 1567. jul. 28. impressa Wittembergae anno 1570.*“

Gábor halálára irottal együtt a wittebergi magyar tanulók régi könyvtárában található.

3. Oratio funebris de vita et morte Johannis Viti Balsarati dicta Sárospatakini anno 1575. die 9-a aprilis, edita Wittebergae 1576. 4dr. Ez a beszéd is igen ritka már ma. Megvolt ez egykor ama hires Bod Péternél, ki ebből dolgozta ki Balsarati életét „Magyar Athenás“ában és Magyarország egyháztörténetében, melynek egy része kijött Gerdesius „Scrinium antiquariumának“ a VII. kötetében. Erdélyben még ma is megvan valahol, de mint értesítve vagyok fősvény kezek közt.

4. Oratio funebris dicta in obitum Magnif. Dominae Clarae Székely, magnifici condam Petri Perenii relictæ viduæ. Ezen mű nemcsak igen ritka, hanem majdnem ismeretlen, csak épen hogy emlékezete nem veszett el. Így ír róla nekem ama hires Sinai Miklós, debreceni tanár egy 1788. jan. 16-án kelt levelében: volna még harmadik oratioja is ugyanezen Szixai Fabricius Balázsnak, melyet mondott el Székely Clara asszony Prinyi Péter felesége felett; de ez oly ritka, hogy nehezen hiszem, hogy a két hazában is találassék valahol. Jóllehet értettem valamit benne, hogy Bécsben egy méltóságnál találtatik“. Ennyit az említett férfit. Egyébiránt megjegyzendő, hogy ezen előszámlált beszédekben sok jön elő olyan, mi a sárospataki iskola alapításának és állapotának történetéhez világosságot nyújt. Ezért Teyfalvi Chiba Márton is 1637-ben 12dr. kiadott „Romano-Categorus“ című művében, hol a Perényi család érdemeit az egyház és különösen a pataki iskola körül elszámálja és dicséri, Fabricius halotti beszédét idézi ilyenénképen: „Az sárospataki scholát szép privilegiummal és jövedelemmel ajándékozták. Fabricius in oratione funebri. Szikszai Kovács Vazul több halotti beszédet írván, melyek mindegyikében előfordulnak a Perényiek érdemei: nem könnyű megmondani, hogy Chiba Márton Szikszainak melyik halotti beszédét érti.

5. Refutatio argumentorum Lucae Agriensis scripta anno 1568. Ezen műről megemlékezik Simler Jósias, az általa bővített Gesner Conrádféle „Bibliotheca“-ban a 108. lapon: „Szikszai Kovács Vazul a sárospataki iskola rectora cáfolatot irt az Egri Lukács (Lucas Agriensis) érveire 1568-ban ¹⁾).

6. Nomenclatura seu Dictionarium Latino-hungaricum. Ez 1574-ben iratott, de csak azután 16 évvel szerző halála után adatott ki Pesti Gáspár pataki tanár felügyelete alatt Debrecenben 1590-ben 8dr. Ugyancsak kijött Debrecenben Szilvásujfalvi A. Imre debreceni tanár által kiegészítve 1597-ben és 1619. ²⁾ kis 8-rétben. A Szilvásujfalvi előbeszédét látni fogjuk alább Krakai Demeter életrajzában.

7. Különböző latin és görög versek. De én még eddig csak a következőket láttam: 1. Sirvers, Perényi Gábor halálára. 2. Ország Ilona sirirata töredékben 3. Hello-paeus Bálint sirirata. 4. Balsaráti Vitusz János sirirata. 5. Nászének (epithalamium) Amicin Titus menyegzőjére. 6. Perényi Gábor születésének, életének és halálának esztendejét magába foglaló chronostichon, mely ugyanannak halálára irt gyászbeszéd elején van ekképen: „*Τετραστιχον.* Annun nativitatis 1532., vitae 35. et obitus ipsius (G. Perenii) 1567. complectens:

„BeLLaCIs TVrCae StIrIa VrItVr eCCe CaterVis,

„NasCerIs Vt GabrIeL CLaras InVeCtVs aD aVras

„Nona neC aCta aIbI est Vt oLyMplas absVLIt eheV

„Te Patriae infraCtae LVX ah peraCerbera Perene.

¹⁾ A Simler által bővített Gesnerféle Bibliotheka egyebek közt 1583. Zürichben jött ki ivrét. Az én kezeim közt ezen kiadás van. Hasonl. össze: Kassai Császár gyászbeszédét, szintén Szilvásujfalvi Imre előbeszédét, melyet Kovács Nomenclaturaja elibe bocsátott; ezekben szó van az Egri Lukács ellen irt munkáról is.

²⁾ L. Bod P. Magyar Athenás. 265. lap. Hasonl. össze ugyan. annak Málnásihoz irt és a Párizspapai szótár 1767-iki kiadásának elején látható levelet, a hol Kovács szótáráról is dicsérettel emlékezik

Ezen négy verssor a 3134 évszámot foglalja magába, t. i. a Perényi Gábor születési évét, 1532., életidejét 35, végre halála esztendejét 1567.; a három szám együtt 3134-et tesz.

8. Epithalamium in nuptiale sacrum reverendi viri doctrina, pietate ac virtute insignis D. Titi Amicini coronensis, ministri ecclesiae Claudipol. fidelissimi et Annae Auerae Bistricensis virginis pudicissimae, sponsae ipsius, scriptum a Basilio Fabricio Zykszay rectore Scholae Claudipolitanae. Anno Ch. natalis 1565. mensis jun. die 18. Claudipoli in officina Casparis Helti 4. Tartalmaz: egy phalaeciusi műsorban szerkesztett nászdalt; egy distikhonban írt epigrammot. (T. T. Sinai Miklósnak Debrecenben megvan.)

9. Oratio latina dicta in Synodo Tarcaliensi anno 1561. de ez úgy látszik kéziratban maradt ¹⁾).

10. Előbeszédet írt a Heltai által kiadott Hunyadi Mátyás historiájához, mely kijött 1565-ben ivr. Az előbeszéd Kolozsvártt 1565. dec. 1-én íratott. L. Pray Index libr. I. köt. 483. l. hosszú és szép. Nálunk csak kéziratban van meg.

Toldalékjegyzetek.

1) Mily szépen virágzott alatta a sárospataki iskola, mily sok lelkipásztort adott az egyházaknak, tanítót az iskoláknak, bizonyítja Kassai Császár György a Szikszai életéről és haláláról Wittebergben a magyar tanulók előtt mondott beszédében, mely kijött ugyanott 1577. 4dr. eként szólván: mindazok, kik a tudományokat megszerették, Pannónia minden vidékéről özönlöttek ezen férfiú iskolájába, tanítása alá, pártfogásához és nevéhez. Másutt pedig így szól: (pataki) iskolája megnyílt egész Pannoniának mint a tudomány, erény és bölcsesség műhelye, melyben a mi Szikszaink legtovább tartotta fel azon dicsőséget, melyet utána aligha fog valaki elérni. Az ő tanításai alól, melyek a tisztességes tudományoknak mondhatnám végetlen hatályát és anyagát tartalmazák, kerültek ki mindazon igen tudós férfiak, kik most az

¹⁾ L. Kassai Császár idézett gyászbeszédében.

egyház vagy iskolában dicséretesen viszik a tanító szerepét, mindazon kivelt nemesség, melyet nem annyira születési fénye, mint bőséges tudománya ajánl. Ismét alább: Belöled (Sz. Kovács Vazulról szól) mint minden tudományok és művészetek gazdag forrásából meritették gyermekek, ifjak és vének mindazt, a mi a nyelvtanra vagy szónoklatra, vita- vagy mértanra, zenére vagy költészetre, történet vagy erkölcstanra, gazdaságra vagy államtanra, természet és hittanra, szóval a tudomány bármelyik ágára tartozzék, belöled elégitették ki tudományt ohajtó szomjukat, s megöntözték az ész roppant terét a hittan és bölcsészet tiszta vizével. A te tanításaid alól annyi tudós férfiú került ki, mint ahány jelenleg a magyarországi egyházak és iskolák élén áll, sőt amennyi valódi tudóst ismér hazánk. S kevéssel ezután ismét: „Mennyivel nagyobb és méltóbb ok a mi Szikszaink dicsőségére, a mit az egyházak és iskolák ékesszóló és bölcs igazgatóiról lehele mondanía: az én iskolám még első gyermek koruktól kezdve ápoltá és nevelte ezeket mint gyenge növényeket, emberségre és kegyességre tanította, s mindazon tudományokkal felékesítette és kimivelte, melyek őket ajánlatosokká teszik.

2) A sárospataki iskola már Kovács korában „Gymnasium“ és „Schola nobilissimá“-nak nevezteték s valóban az is volt, ugyancsak Kassai Császár György bizonyítván ezen szavakkal: „Elhagyta Erdélyt (Szikszai K.) és ujra visszatért a sárospataki gymnasiumba“. És alább: „Ezen szándékkal tehát odahagyván a kolozsvári iskolát, midőn a pataki igen nevezetes iskolába visszajött volna“ sat. L. felebb; de kollégiumnak is mondaték, a mint több azonkori bizonyosságok mutatják.

3) Szikszai Kovács tanulta a polgári jogot, sőt az orvostanban is jártas volt. Kiváló gondot fordított pedig arra, hogy a tisztább latinság állíttatnék vissza a magyarok közt. Hasonlóan szándékozott latin nyelven megírni azon hadak történetét, melyeket a magyarok folytattak a törökökkel, de

ezen szándokát a halál meggátolta (L. Kassai Cs. Gy. halotti beszédét).

4) Az 1568-iki kassai gyűlésen különösen vitatkozott Egri Lukácssal, s ellenében megvédte az igaz tudományt, sürgetvén főleg az *ιδιου* szó jelentőségét Ján. 5. 18-ból. (L. ugyanazon halotti beszédét).

5) Meg volt híva a szepesi kamrában főfő hivatalnokul, de nem akarván udvari hivatalt viselni, megmaradt iskolai állásában (L. ugyanott).

6) Lampe Hist. Eccl. Hung. 595. l. Csécsi János történelmi jegyzékében s mások 1575-ben írják, hogy megholt. Helyesebben adja Bod Péter a Párizzpápaiféle szótár elé bocsátott levelében, hogy 1576. halt meg. A mit Kassai Császár György is elegendőleg bizonyít, s az is eléggé világít, hogy Balsaráti fölött mondott halotti beszédét még 1576. ajánlotta Ruszkai Dobó Ferencnek (L. Gerdes. Scrin. antiq. VII. k. 165. l.). Tehát az 1575. év nem utolsó éve volt.

7) Testvére volt Kovács Demeter, igen jeles férfiú, a ki 1561-ben indult Wittebergbe, majd 1563. az ottani magyar társulat széniora volt. (L. Kassai Császár György beszédét és Laskói Csökás katalógusát).

8) Ribini János Memorabilia August. conf. című művének I. k. 215. lapján így ír Kovácsról: Halotti beszédet (t. i. Perényi Gábor temetésén) mondott Szikszai Kovács Vazul, a sárospataki iskola rektora, igen tudós férfiú, az ágostai hitvalláshoz igen ragaszkodó, miből könnyen érthető, hogy azon iskolában akkor nem a helyét, hanem az ágostai hitvallás szerinti evangyéliomi tudomány taníttatott az ifjuságnak. De nagyon csalatkozik Ribini, ugyanis 1) ő maga mondja idézett műve 166, és 167. l.: a tarcali gyűlésen isten ígéjének összegyűlt hirdetői annyira mentek, hogy az ágostai hitvallást félretévén a genevait nyilvánosan és ünnepélyesen elfogadták; ámbár egyszersmind azt is nyilváníták, hogy nem vetik meg egészen az ágostai hitvallást, de Béza iratát, mint azon hitvallásnak nyilvánítását, helyeslik. Valóban a

tarcali hitvallás a magyarországi reformált egyházak nyilvános hitvallásának tartatik még ma is (Lampe. Hist. eccl. Hung. 121. l.). Azon tarcali gyűlésnek pedig elnöke volt Kopácsi István, pataki pap és tanár, részes tagja Szikszai Kovács Vazul, a ki a gyűlésben mondott beszéde által rendkívüli kedvességet nyert a synodus atyái előtt. Hogyan volt hát az ágostai hitvalláshoz oly igen ragaszkodó az, ki azt ezen gyűléssel együtt félretette? Hogyan lehetett ágostai hitvallás a pataki iskolában, melynek tanárai, Kopácsi és Kovács, a genevait fogadták el? 2) Thoraconymus Mátyás pataki tanár 1585. sokat írt a szigorú lutheránusok ellen.

IV. Beregszászi Péter 1574. körül.

Beregszászi Péter a felsőbb tudományokat Magyarországon Váradon végezte Károli Péter tanítósága alatt 1568-ban, majd 1570-ben tanulmányozás végett Wittebergbe ment, és ott körülbelül négy évet töltött ¹⁾. 1571. ápril 24-én irt alá azon törvényeknek, melyek a Wittebergben tanuló magyarok számára közhatározat szerint hozattak ²⁾. Végre 1572. szept. 10-én a Wittebergben tanuló magyarok, e hivatalban huszonnegyedik, széniorává tétetett, s hivatalát csaknem két évig, t. i. 1574. augusztus 8-ig dicséretesen viselte ³⁾.

Visszatérvén hazájába, még az 1574. évben (mint igen valószínű) a sárospataki iskolában lektorrá azaz második rektorra vagy konrektorra neveztetett, minthogy az első rektor Szikszai Kovács Vazul még élt. Bod Péter is említi ezen hivataloskodását „Magyar Athénás“-ában ⁴⁾, valamint Magyarország egyházi történetében is „Gerdesius Scrinium

¹⁾ Laskói Csókás Péternek bizonyítványa szerint, a Wittebergben tanuló magyarok névjegyzékében

²⁾ Lampe : Hist. Eccl. Hung. 275—279 l.

³⁾ L. Laskói Csókás Péter névjegyzékét, hol mint „Laurentinus“ említették Beregszászi Péter.

⁴⁾ 23. és 36. l.

antiquariumá"-ban ¹⁾ ezen szavakkal: Beregszászi Péter pataki professzor volt 1574. év körül. 1575-ben meghalván Balsaráti Vitusz János, igen ékes latin és görög versekkel tisztelte meg, melyek 1576-ban Wittebergben ki is nyomattak Szikszai Fabricius Vazulnak az említett Balsaráti temetésén tartott halotti beszédével együtt. Bod Péter ezen verseket „Gerdesius Serinium antiquariumá"-ban Balsaráti életét rajzolván, ezen szavakkal dicséri meg: Beregszászi Péter, a pataki iskolában szabad tudományok tanítója, gyászversezetben siratta meg Balsarátit, valamint mások is. Ezek mind együtt kiadattak Wittebergben 1576-ban. (Azon latin gyászverset közöltük már felebb Balsaráti életrajzánál) ²⁾.

Hogy pedig Bod szabad tudományok lektorának nevezi őt a pataki iskolában, kétségen kívül magának Beregszászi Péternek aláírása után teszi, mint ki nevét a Balsaráti emlékére írt verseknek aláírta. Szabad tudományok neve alatt azon korban következő tudományok értettek: Grammatika, Rhetorika, Dialektika, Muzsika, Arithmetika, Geometria, Astronomia. A honnan könnyű kivetni micsoda tudományok és tantárgyak adattak elő Beregszászi idejében a pataki iskolában. A lektor a szabad tudományokat adta elő, így az első rektor a theológiát és filozofiát tanította ³⁾.

Azonban Beregszászi nem sokáig maradt Patakon, mert körülbelül két vagy három év múlva 1576-ban vagy 1577-ben Váradra ment, s az ottani egyháznak igen híres lelkészévé lett, miután hivatalbeli elődje Károli Péter 1576-ban meghalt ⁴⁾.

Munkái a következők: 1. Apologia pro Ecclesiis Refor-

¹⁾ VII. k. 352. l.

²⁾ L. Gerdesius Serinium antiquariumát VII. k. 352. l. Vesd össze „Magyar Athenás 23. l.

³⁾ Hasonl. össze ezen történetek első részével.

⁴⁾ Bod Péter „Magyar Athenás 35. 36. l. Lampe „Hist. Eccl. Hung. 637. l. Skarica a Szegedi István életrajzában.

maticis, actis impiis Synodi Sabariensis opposita. Varadini per Rudolph Hofhalt. 1585. 8-o. (Lásd Ribini Memorabilia I. k. 261. l.) Recusa Basileae 1587. 8-o. 2. Adversaria de Controversiis hoc Seculo de Religione motis. Basil. 1587. 8-o. Thoraconymus Mátyásnak némely kisebb munkáival együtt jelentek meg. 3. Opuscula varia de Kalendario Gregoriano edita cura Joh. Jac. Grynaei. Basil. 1590. 8-o. A mi Beregszásziunk ugyanis esküdt ellensége vala Gergely kalendáriumának, s a felett gyakori és hosszas vitatkozásokat tartott a kolozsvári jezsuitákkal ¹⁾). Carmina varia latina atque graeca. Beregszászi t. i. jeles és könnyű költő volt, a meny nyire meglévő költeményei bizonyítják. A Balsarati temetésére irt elégiáját, mely így kezdődik:

„Pulehra velut nondum maturis foetibus arbos

In praeceptis borea deiciente cadit“ etc.

felebb közöltük ²⁾). Vannak továbbá görög és latin epigrammái is, melyeket Károli Péternek tiszteletére, s az egy igaz Istenről, az atyáról, fiuról és szentlélekről élő igaz hitnek megmagyarázására irt ³⁾), melyek közül egyet ide átírni nem restellek:

„Viderat hunc nuper clara sub luce libellum,

Qui niger inferni jure tyrannus habet.

Viderat et torva confessus fronte dolorem,

Tamne mei vis est nulla furoris? ait;

En quocunque duplex stabilibam robore numen

Carolii solers abstulit omne labor.

Evigila mea gens residemque abrumpe veterum

En priscos retegunt lumina clara dolos.

Exuimur larvis: alias vertamur ad artes,

Non ultra in vulpis pelle latere datum est

Petrus Berexasius, discipulus ⁴⁾).

¹⁾ L. Lampe „Hist. Eccl. Hung 331. 332. l.

²⁾ Bod Péter „Magyar Athenas 23. l I. felebb.

³⁾ ⁴⁾ Kiadatott Károlyi Péternek azen munkája Wittebergben 1571. 8-o, a mikor már Beregszászi Wittebergben volt. Megvan a sárospataki kollégium könyvtárában.

Azokból, melyeket eddig Beregszászi Péterről mondtunk, igen bizonyos, hogy már az 1575. évben valóban két professzor volt a sárospataki kollégiumban t. i. az első a rektor és az ugy nevezett lektor. Az első t. i. rektor az említett 1575. évben bizonyosan Szikszai Fabricius Vazul volt, mint kiről ekként ír Iratosi János: „Szikszai Fabricius Balázs (Vazul helyett) sárospataki scholának főmestere mind haláláig“¹⁾; lektor pedig a híres Beregszászi Péter. Sőt nekem igen valószínűnek látszik, hogy előregedvén Kopácsi István, már Perényi Gábor idejében két professzor rendeltett a pataki iskolába, kik Perényi Gábor ajándokából, valamint a tanulók is, állandó telket és elégséges jövedelmet nyertek különösen Balsaráti Vitusz János közbenjárására²⁾. Egyébiránt a lektor konrektornak is neveztetik az 1621-ben összeszedett iskolai törvények szerint; nevezteték másképp kollégának vagy második rektornak is, mint azt régi történeti emlékek, különösen pedig a zempléni egyházmegyének anyakönyve, bizonyítják. De maga a lektori cím is sokáig divatban volt, a mint az kitetszik a dicsérve említett anyakönyvből, hol az 1647. évről Szilágyi Bénéjmin Istvánról és Szentpéteri Jánosról ezek olvashatók: Az iskolának rektorai Szilágyi Bénéjmin István és Szentpéteri János. A rektorok kölcsönösen ellenkezően: Bénéjmin uram Szentpéteri uramnak becsületességére exprobrálja: Én vagyok az főmester, barátom; te csak lektor vagy, határodban tarts magad. Imperiose hisz fel gyakortha.“ — Az lektor háza alatt való pince felől: Megintendők komolyan, hogy testvériesen éljenek, mint becsületes kollegákhoz illik³⁾. Ekként az anyakönyv.

¹⁾ L. felebb.

²⁾ L. felebb.

³⁾ Vesd össze alább Szentpéteri János professzornak életrajzánál.

A FOLYTONOS TEREMTÉS ESZMÉJE, S AZ EMBERISÉG VISZONYA A JÖVŐ ÉLETHEZ.*)

Akárhogy, akármilyen szempontból vegyük a dolgot, az a jövő élet mindenestre az emberiségre s annak egyéneire egyiránt tartozik, különben is feltételezvé egymást a két eszme. Még a kik századunk skepticismusa, s romlott epikureizmusa által (mert nem a hajdani, igazi Epikur tanai ezek) menekülni akarnának is azon problemátikus gondolat-tól: hová üt ki rájuk nézve mának a holnapja, azt bizonyítják, miszerint ők is emberi jellemmel levén felruházva: olykor olykor, alkalomszerűleg, magán éltök házi körében ügyeik, kedvteléseik, bajaikban lehetetlen attól teljesen elszigetelve élniök. A dévaj társalgási körök órái épen nem az emberiség jövő életének hasztalansága s nihilizmusa mellett bizonyítanak, hanem úgy tekintendők, mint kitérő meliék ösvényék az élet pályáján, melyek kapcsolatban az érzéki ember természetével fenállanak a nélkül, hogy azon ösvényeken örökre elveszítse magát az egész ember. A valamennyire művelt embert az ébredések komolyabb órái, a tudatlant a benővelt hit szava és a belső ösztönszerűség, bizonyos perceiben az életnek önmagához térítik. Mert az okos életérzetre emelkedett lényt, minő jelenben az ember, az Isten benmaradó munkássága lelkesíti saját lénye s természetéről tovább gondolkodni. Hogy szellemi elaljasultság, állat-ságba süllyedtség egyének, sőt egész tömegeknél tulfeszültségben mutatkoznak a kérdéses jövő élet tekintetében, nem sokat nyom a perfectibilitas szempontjából. Mindezen önmagával s a világgali huzalkodások közt csak az idő telik; de minthogy az örök idő soha le nem foly: abban a lényember ismét felkel, hogy folytassa életét az időben, szenvedje bal logikájának hátrányos következményeit.

*) Vesd össze Sárospataki Füzetek VII. évfolyamának 356—365, és 874—885. lapjain.

Ha megnézitek az emberiség fejlődésének fényváltozásait (phasis), ott a mennyi esést, ugyanannyi visszaállást, sőt bizony állíthatjuk, de igen sok ízben valódi nagyszerű erkölcsi emelkedést fogtok találni (eset, krisztusi váltság sat. epochái), és mindezt azért, mert az emberiség s annak egyénei, nem végkép elszáradni teremtetett fattyuhajtások az élet fáján: hanem azoknak tényeszete, folytonos eredése mulhatlan dicsősége a természet istenének, ki az életben önmagának szerzője, szeretője, dicsőítője és megkoronázója. Ismét mondom hát, hogy ha ti dévajság, skepszis, tagadás vagy tán épen állati epikureizmus által fel akarnátok forgatni az Isten tervezetét, az a dolog valódiságán mit sem változtat, vagy legfeljebb annyit, hogy erkölcsi szabadságtok fenmaradása mellett az isteni mérlegelhetlen theodicéa egy kissé háttérbe szorulni láttatik; de a nagyszerű ekonomianak, mely eleve szabályoztatott, bennetek s általatok célt érnie s végrehajtatnia kell. Szóval, ti összesen és egyenként önmagatokban s kivületek jövő étellel birtok. Mint van, úgy leendő világ s abban munkássági tér számotokra; s ezt a főjót nem ejti el az élvezet tengerébe fuladni akarástok, nem semmit meg önzések, melynek oltárán most én nem tudom miféle idegen isten számára szeretitek gyujtogatni a tömjént; hanem annyit tudok, hogy emberek és emberiség vagytok; s így ha éltek ma, biztosan holnap azaz jövőben, az örök életben is élendetek. Emberre nézve a jelen, múlt és jövő nélkül nem is képzelhető; sőt tulajdonképen a jelen nem is létezik, ti azon át a jövő felé vándoroltok. Igaza van e tekintetben Voltairenek: *le moment, où je parle, est déjà loin de moi.*

Egyébiránt ha titek a jelen: jól van, jogotok van hozzá, élvezzétek. Egy mély elméjű tudós mondja: senki se nagyobb a maga korszakánál. De azt is fontoljátok meg jól, hogy sok fényváltozásai vannak az ember életének. Ha hát Circe hálójába keveredtetek, jelen éltetek a Circe átváltozott állataé leendő, s ez nem másnak, hanem saját

egyedi lényeteknek esendik hátrányára. Jövő emberiségtek, s abban személyes létezésetek annál alantabb fokon fog állni egy másrendű újjászületendő létkörben. Jobb volna hát ha felismernétek önmagatokban a soha meg nem halandó embert, és szabadságtokban a természet Istenének okszerű háztartásához szegődnétek. Ha hisztetek az embervilág egykor megtestülendő boldogságában, melyet a pozitív keresztyén vallás is oly melegen ápol, a korszakok filozófiája pedig szakadatlanul az után nyomozódik, eszmében már tán létesített is: sokkal cél- és észszerűbb leendene, egyenest a felé közelednetek, mint tőle távolodnotok.

Röviden: visszatérve a jövő élet eszméjéhez, mint minden esetre mindnyájunk magán, de egyszersmind kollektív érdekű kérdéséhez, amaz aljas szabályelv: én mivel sem gondolok, törődöm, lélekzem, míg lélekzhetem, a ki utánam jön, tegye be az ajtót, eme szabályelv, mondom, nem nektek mint értelemmel, okossággal bíró, folytonosan épülendő embereknek való, hanem pusztá állatoknak hagyandó.

Engedjétek meg szabadságot vennem itt a főnebb érintett jövő élet tekintetében némi igénytelen sorok közlésére.

Az összes tudománykörben, úgy a természeti mint más szaktudományokban elfogadva levén a kölcsönös egymásra hatás, ennek nyomán a lassankénti, de folytonos fejlődés elve, úgy látszik a jövő élet tanulmányozásában is lehet arról gondolkodnunk: mi viszonyok állanak fen az emberiség jövő élete és földgömbünk közt? Mint Isten és világ, ok és okozat közt: úgy kell lenni, van is szoros viszony a földgömb és rajta élő emberlény, sőt a többi lények között is. Minden spiritualizmusunk dacára sem szakaszkodhatván el a természet és élettől, e viszony bizonyosnak tűnik fel. E tétel felállítása tehát legelsőben is a fiziko-metafizika terére, a világ teremtese s előállása (teljesen ugyan soha ki nem meríthető) kérdésére vezet.

Itt egyszerre azon kérdés üti hát fel magát: ki volt valaha Isten tanácsosa a világ s különösebben földgömbünk előállításának s alakításának körül? Hanem e helyes bibliai mondatnak ismét a másikat állíthatjuk még helyesebben ellenébe: a szellem mindenenek vizsgál, még az Isten mélységeit is. Azt nem állíthatjuk, hogy ily uton matematikai pontossággal egész terjedelemben, mélység és magasságban felmért és meghatározott kész jószág jutna kezünkre, melynél se többhöz se kevesebbhez jogunk többé nem lehetne. De hiszen az igazságot nem mindig megtalálni, hanem nyomozni hivatásunk. A szellem azért kisugárzása vagy ha úgy tetszik, kegyajándéka Istennek bennünk és nálunk, hogy eredete felé visszatörekedjék. Ebben áll az élet. Ez az örök élet, hogy az Istent megismerjük. Hanem lássunk hát a dologhoz: miként fogalmazza a természet, miként a kijelentésképe mózesi bölcsész a világ kiformalódását, általában a teremtést. Azután majd folynak ebből a címben feljegyzett problematikus tárgyak fejtegetései.

Sok természettudósok a világegyetemet nagy, méltán csodálandó gépnek nevezik. Mondják, hogy mintegy tökéletesen felállított gépben az első lökést sorban követik a többi alkrészek mozgásai, születvén mindegyik a másik által: ilyen első impulsus eredménye volt volna a világegyetem, melynek anyaga, a reális benne működő szellem hatása által, a szervezett s egybefüggő mozgalmak következtében lassanként, folytonos egymásutánban hozá létre a miket látunk: növényeket, állatokat és embert. Egyet azonban be kell vallanunk, mint félre tolhatlan takaróval elleplezett mély titkot: ez az anyag és élet teremtése.

Különben földgömbünk mint más világtestek, a legvalószínűbb fölvételek szerint, kezdetleg köd vagy gőzalakú vala, s e primordiale fluidum legyen szabad mondani mintegy anyagi lelkét képezé a születendő világoknak. Hogy a keletkező ködvilágok miként képződnek szilárd tömegekké,

miként vesznek saját tengelyök és egy rendkívüli, nagy központ körül fogást, azt még eddig a tudomány el nem döntötte, bevégzett tényül el nem határozhatta: noha mély szemlélet, kísérlet és észleletek útján nyert sok szép fölvételek s induktív igazságok nem hiányzanak. A gyroskóppal (Faucault és Piazzzi Smyt) tett kísérletek földgömbünk kettős forgását, a beállott égések és gyuladások, a ködalak megszilárdulását elég világításban derítik fel, levén az eféle gyuladások s ezek folytán keletkező megszilárdulások ma is minden napok az alakulásban levő világtesteknél, minők a lebkövek, hulló csillagok, más meteorok és a legujabban felfedezett planetoidák soksága, mint a folytonos teremtes bizonyítványai.

Mint minden szülemlő világtestet, bolygónk szilárdulásnak indult magkövét is rengeteg sötétség borítá, nem törhethén azon át egyszerre a világló nap sugarai. Aztán a légkör lassanként üledései stádiumába lépve, nyomult az izzó gömb felé le és be, küzdve szüntelen a hatalmas romboló és építő két elem, tűz és víz egymással; míg nem a lángoló tömeget egy forró ocean önmagába mélyeszté. Erre a háborgó elemek lassu és lépesözetes meghülései következtek; kölcsönös tusáik után mindegyik megkapván extenzív és intenzív számát, helyét és mértékét.

Az eféle forradalmi rázkódásokon áthatolt bolygónk akkori alakja lesz már úgy hiszem az ujabbkori geológok kezdetkori földvilága, melynek körében a szerves életnek mutatkozott alakjai kétségkívül nagyon bevégzetlenek, szabálytalanok és határozatlanok.

A vizek mindenesetre előbb népesülvén mint a száraz: a szerves élet legrégibb fogadója az ocean, s így tanuja a növények és állatok legelső képződvényeinek. A mint a borzasztólag nagyszerű rázkódások csendesedtek és a mérhetlen vizek hő mérséklete lassu fokokon alább szállott, ő a pusztá kietlen vitzenger látta, szemlélte legelső, hogy a rohamos viharok által felrázott keblében, mozgás és élettel felruházott lények tünedeztek elő nemzedékről nemzedékre, folytonos egymásutánban.

Ez a kezdetleges organikus élet nagyon erőtlenül vergődő, lassu lefolyásu, tökéletlen vázlata csak a legkorábbi geologiai korszaknak a tenger felszine alatt. A legalsóbb foku élet élvezetére, mint „rari nantes in gurgite vasto“ merülnek fel e lények; bár szembe ötlő terimével, a két ország legalsóbb fajaihoz tartoznak, ugy nevezett állatnövények — zoofiták — melyekben és által temérdek közbeeső lépcsőzeteken kellett az életnek a halak és csuszómászók osztályaig emelkedni.

Azonban még ez ismert typusok is felette gyöngécsot adnak kezünkbe, hogy a kezdődő élet tárházába benyithassunk, és annak lépcsőzetes emelkedési folyamát s ingadozó állását kémlelhessük. Sok száz és ezred év telik bele, míg ugyanazon egy faj a mérhetlen vizek kebelén folyvást előállítja magát, s majd szétrombolva az erőszakos áramlások által, s annakelőtte még ismeretlen külső okok befolyása alatt, végetlenül átképződve ismét ujra születik. Ujra születik, mondom, a megelőzőtt idomok alapján.

Ilyforma állapotban gondolható tehát a növény és állatország a már megszületett földgömbön. Így próbálkozott itt a mindig fejlődő élet megküzdenni és diadalmat venni a halálon.

Idő multával a folyós tüztömegnek, elbémerülve a mérhetlen víztengerbe, hajótörése kioltja lángjait. A meghült vulkáni anyag között szilárd kéreg képződik. A felkerült szárazföld területén senki sem tudná ugyan biztosan megmondani minők, de növények, állatok mutatkoznak, fajok keletkeznek, bennök, velök az élet előhalad és soha meg nem állapodik; hanem imitt, amott az egyidejűleg képződött alakok közt megjelölik a távolságot, különbséget, állapotodottságot. A növény és állatosztályok létre kapván, ugy szólva, mindig új szerveket csatoltak az első, de hova tovább folyvást váltokozó teremtes emelkedéséhez. Magában érthető, mikép mindez szintugy nem egy két nap vagy század, hanem a

folytonosság ekonomiaja szerint évezredek műve. A geológiai előkor növényei és állatai rendkívül elűtnek a maiaktól, épen oly arányban, mint a minőben bolygónk jelen állapota különbözik előkori állapotától. Meglepő, bámulatos uniformitás jelzi a kezdetkori teremtés lényeit a szerint, a mint a kültényező s más hatályos erők s feltételek működtek reájok. Testszerkezetök, állásuk, formáik, sajátásaik gondolhatni mily rendkívül módosítottak a melegség hőfoka, lélekzés kellékei, a földgömbnek egész ekonomiajára szükségelt forradalmak keletkeztével.

Ily uton jöve ki és lépdelt előre csecsemői sötét állapotából a növény és állatország egy mindig jobban fejlődő organikus állásfokra! Ha vizsgálódó szellemünk olykor olykor visszatekint földgömbünk első tavaszkorára, midőn ott az élet megfogamzott; ha gondolattal azon tájékokra vetjük magunkat, melyeket földünkön ma már ismeretlen növények s állatok népesítettek, és a bolygónkat több ízben (némely geolog szerint 4—5 időszakban) gyökeresen megrendített fényváltozások rendében, melyek koronként előhírnökei, utegyengetői valának az embernek: lehetetlen magunkat megtartóztatni az ámulat és csodálkozástól. A természet örök istene, megmérhetlen nagysága, csoda felsége és dicsőségében áll előttünk. A teremtés elragadó, magasztos és határtalan poézise köti le gondolkodó szellemünket, földgömbünknek a viztenger által oda hagyott térein. Midőn a tudomány az átalakító forradalmakban elsülyedt óriási állatesontokat, a temérdek évezredek folytán köszéntelegekké változott csoda növényországot már csak romaiban, ugyszólva poraiban vizsgálja: kitarul s feleléd előtt az egész teremtés, s úgy látszik, jelen vagyunk a felfoghatlan természet még felfoghatlanabb istene magasztos álmainál, ha szabad így szólani, megtestült gondolatainál. Lakföldünk öröktől fogva készen állt a természet istenének teremtvő gondolataiban; de a tervezet valóditása csak idő jártával, az eleve belátott és megrendelt fejlődések és átalakulások útján történt. Élt tehát az

ember is eleve a lények szerzőjének teremtő eszméjében; hanem a teremtettt dolgok folytonos fejlése útján nem jöve előbb nyitakozványra, csak midőn az állatok mint idősb testvérei létezési útját megegyengették. Az ember előállása úgy látszik egy későbbi áramlás eredménye, világos nyomai az egész földgömbön láthatók, mit a történelem vizözönnek nevezett el.

E szerint helybenhagyhatólag felvehetni ugyan két különböző zoológiát; hanem a lények bolygónkon csak egy kiadásban részesültek. A legkorábbi időszak állatai tért engedtek a fejlődés és tökéletesedés elvének és megszűntek létezni; s létezésök nyomait csak földünk belrétegeiben fedezhetjük fel s ezek vizözönelőttiek. Mások a szervezetökben keletkezett változások által földgömbünknek több ízben megújult helyzete s állapotához idomultak, illeszkedtek s bolygónk felszínén még ma is léteznek. Mindazt, mi jelenleg lélezkzik és él a természetben, a legbensőbb viszonyok kapcsolják a növények és állatok első formációjához; csakhogy e kezdetleges formáció évezredek folyamán keresztül, a kültényezők hatása alatt nagy módosításokon esett keresztül. Ebből jön már ki a teremtesben fennálló egység, mely bármit mondjanak felőle, épen nem sérti, nem zavarja Isten szabadságát. Kezdetben, a világegyetem általános tervrajzában, mindegyik lény fejlődési útja körvonala az adaték ki. Az abszolút lény, mint minden dolgok szerző oka, növényeket és állatokat oly határozott viszonyban és egymásra hatásban állított ki, melynek az időszakonként bekövetkezett és bekövetkezhetendő planétai forradalmak útján földvilágunk alakját meg kellett változtatni.

Hasztalan mondanátok pedig e filozofiai eljárás ellen, miszerint az ily nézlet a világ örökkévalóságához vagy Spinóza pantheizmusához vezet. Spinóza bölcsészetében igaz sok pantheisztikus eszmék fedezhetők fel. Ilyen, midőn végkép a világ lelkébe (anima mundi) süllyeszti az élő egyéneket, és azokat a világszellem csak pillanatnyi, hirtelen el-

szálló, elenyésző módosulatainak nevezi, (epistola 29. inter opuscula posthuma). Hanem a főnebbi nézlet nem akar mást kifejezni, mint a földi lények testvériségét, az élet közösségét, az egységet a különféleségben, mely folytonos lépcsőkön át halad elő és fejlődik földgömbünk területén.

Azon bölcsesek közt, kik a világ előállítását, a dolgok teremtését akarták kimagyarázni, némelyek egy képtelen, gyarló és tehetetlen istent állítottak, vagyis ide megy ki okoskodásuk. Ez istent ők pusztán lelkismeretök megnyugtatóására találták fel. Mások ellenben oly istent képzelnek, ki mindent tesz és vesz, kezeit szüntelen munkáin forgatja. E két rendszer elseje a dolgok feletti rendelkezést a vak véletlenre hagyja; másika a teremtő isten működését a mienkhez hasonlítván, az öröklétü teremtő fogalmát lealacsonyítja. Hogy istennek, mint önmagában abszolút okfőnek földgömbünk szervezési munkájában emberi anyagiasság nyelvjárásunk szerint szólva, jelen kellett lennie, az kétségtelen; hanem mint spiritualis lény rejtett a tőle alkotott természeti erők alatt. Jelen volt később az élet minden egymásra következő nyilatkozványainál, hanem a maga módja szerint vala jelen, azaz a dolgok elrendezésekor önmaga által megállapított törvények szerint. Létet adván az anyagnak az örökegy okfő: a teremtés nagyszerű művében nem egyébre mint az anyagra terjeszté ki működési hatalmát, bölcsességét; de nem sértek tán meg senkit, ha mondom, hogy lényének némi kisugárzását, theológiásan szólva, kegyelme ajándékát közlé azokkal. Ekép az általa teremtett, úgy szólva, másodrendű tényezőkre bizá annak gondját, hogy örök akaratát, a beléjük szállított ige (plátói logos) útján folytonos felügyelete, megfoghatlan szabadsága mellett teljesítsék, végrehajtsák.

A tárgylagos világ egy oly mintakészletnek s anyaméhnek mondható, melyben az első lények mint a jelenben élők valóságos ébrényei formálódtak. E mintakép vagy anyaméh változtával (a minthogy biztosan több ízben is változott az) a szerves lény, az alak, lélekzés és mozgás újabb feltételeit

vették fel. Ha a külbefolyások hatását, azoknak képző — plasztikai — erejét a lények természetére meggondoljuk: könnyű lesz felfogni, hogy az állati teremtés a közbeneső, egymást felváltó fokozatokon miként emelkedett a legegyszerűbb elemi formákról a legkomplikáltabb organizmushoz. Hogy a teremtés munkái közt eddigelé az ember az, ki a fejlődések útján legmagasb fokra emelkedett, az az oka, mert őt, a minden állatokkal közös életelvnek lépcsőzetes képződése által, a megnépesült földgömb lényei már előkészítették, útját megegyengették s jelenleg benne szakad meg a haladás felismert hosszú láncolata. Most már az emberrel, földgömbünkön a dolgoknak, a tényleges életnek új rende kezdődék; de ez az új rend a teremtés egységi viszonyához csatlakozik. A vizözön előtti időközök tartama alatt a geológiai előhaladás folyamán, az anyag kebelén minden, a mivel az bir, nem csak feltárult és nyilvánult hanem egyszersmind az előkészülődött civilizáció műve is megkezdődék a föld színén. Az élet mozzanataival jelentkezett lassanként a történelem, melynek törvényei kétségkívül nem egyebek az általakult természet törvényeinél. A történelmi tényekre alkalmazott titkos és rejtélyes működést a gondviselés neve-zete jelzi. Ez a gondviselés a világesemények háttérében marad mindig, az ember szabadsága és az eseményeknek az okokra való vonatkozása mögött épen úgy, mint kezdetben a teremtő munkásság el vala takarva a természetben megá-lapított törvények alatt, hogy így a lények ösztönszerű tö-rekvéseik által szabadon fejlődhessenek céljaik felé.

Ha már ezen túl akartok menni és vizsgálgató szellem-erőtök a végokat egész nagyszerűségében és megmérhetlen-ségében hiszi fölfedezhetni: természetes, hogy az örökre ho-mályos és felfoghatlan marad előttetek; azt se fel és el nem érenditek se meg nem mérlegelenditek soha. Ez az első, vé-getlen és örök okfő, mely minden kívülötte létezőnek moz-gást és életet ad: isten. Ne siessetek őt értelmezni és ha-tározgatni, mert e végok kijelentésein kinyilatkoztatásán,

felszámíthatlan hosszú századok során dolgozik egyelőre a természet, azután az emberiség. A folytonos teremtés, illetőleg tökéletesedés az összes világegyetemben, az anyag és szellemben, a véges és végetlenben, az érzéki és gondolatvilág kettős körében történik.

A tudomány, melyet szellemünk az anyagra irányoz, isten eszméjének fejlődése az anyagban; a történelem pedig fejlődése isten eszméjének az emberiségben.

Menjünk át a kijelentésféle mózesi bölcsészetre, a mennyiben a nevét viselő metafizikai okmány első fejezetében a világ teremtését adja. Ne vizsgáljuk most ez okmány keletkezési korát, hanem vegyük úgy, mint a köznapi tudalomban előttünk áll. Meg van írva s elismerve, miszerint Mózes nagy ember vala Egyiptomban. A legnagyobb valószínűség azon oldalon látszik lenni, melyen sok tudósok azt hiszik, miszerint Mózes a világ teremtéséről szóló metafizikai gondolatait a memphisi vagy thébei áldozatok tanaiból merítette, avatottja lévén különben is az egyiptomi misztériumoknak. Az apostoli munkákról írt könyv szerint is Mózes minden egyiptomi tudományokban nevelést kapván, igen kevés nehézség marad fel azt hinni, hogy a genezisben tanulmányainak valódi emlékét hagyta reánk. Komoly tudós vizsgálók, régiségbuvárok a genezis sajátos metafizikai jellegéből a mélyen szemlélkedett egyiptomi papok gondolataira huznak következtetést; s gondviselés szerűnek mondják, hogy miután azon néma óriási emlékeken kívül évezredek viharaival nagy részben mind eddig dacoltak, se görögök (még Püthagorás se) se rómaiak csak egy szócskát sem hagytak nekünk az egyiptomi tudományosság átnézésére, ama hosszú fényes polgárosultságból, legalább Mózesről ennyi fönmaradt számunkra. A mózesi szerkesztésre minden esetre a hagyományok hosszú sora kellett, hogy készen álljon azon ősrégi időszakból, melyben földgömbünk friss emlékekben hagyta még felmutatni az évszázadok hosszú éje alatt rajta történt

eseményeket; s az isteni gondolat úgy lehetett jelen Mózes szerkesztésénél, mint más ihlett írónál, s az őskori bölcseledés jelképei alatt s modorában megszületett a teremtes általános tervrajza.

Az a csodálatos, hogy e nagy geológ, mint királyi sas légi utját, oly biztosan méri ki földünkön az élet menetét mind emelkedési általános mozzanataiban mind részleges eséseiben. Ádám és maradékai mind meg annyi személyesítői az embervilág hanyatló és emelkedő korszakainak. A biblia szerint a növények az állatok előtt, a halak a csuszómászók előtt, a csuszómászók az emlősök előtt és ezek az ember előtt tűnnek elő. A teremtes hat napja a genezis szövegében világosan hat időkört jelez. Ezek tartama alatt, nyugalmak és álmok közt fejlődött ki ama kimeríthetlen erő, mely igenis anyagias kiejtéssel szólva, földvilágunk életének kormányrudját tartja és vezeti.

A biblia elbeszélésében nem a lények előállásának rende, hanem azon zavarok és változások históriája hiányzik, melyeknek a szerves lények országa alá vetve volt. A Mózes által rajzolt festvényben hasztalan keressük azon állatfajokat, melyek kezdetben létre keltek, a száraz elmerülésével elenyésztek s idő jártával a megéledt s átalakult földgömb területén újból előteremtek. Mind ennek se hire se hamva a mózesféle okmányban. Ezek vitatása a természettan feladata, mi erősen is foly; mily eredménynyel, majd lássa meg a világ. Mózes szerint az Elohim (Ő, az istenek; egység és sokság) legyen szavára állott elő minden.

Az orthodoxzia nem akarván hiányt fedezni fel a kijelentésben, mondhatja, hogy Mózes célzatosan hallgatta el a növény és állatformák egymásra következését; hogy nem azt számdekozott elbeszélni: miként fejlődtek az idők kezdete óta a dolgok bolygónk felületén, hanem tisztán csak az élet felujlása történelmét, a föld megnépesülését egyike után azon utóbbi, erőszakos katasztrófáknak, melyek az előkori világokat egymás után elpusztították.

A mi a héber szöveg magyarázása szerint khaósznak vétetik, az akkor már nem vala egyéb egy újabb vizözön egyszerű nyománál. Ékesség nélkül való, terméketlen és puszta vala akkor a föld, sűrű sötétség borítá megzilált komor alakját. „Azután mondá Isten: gyűljenek össze az ég alatti vizek egy helyen, hogy láttassék meg a száraz és úgy lön. És a szárazzat nevezé Isten földnek, a vizek tömegét pedig tengernek“.

Ez a khaósz szolgált átmenetül egyik világnak a másikkra. Ez is a teremtés folytatása.

Azután előszámlálja Mózes, hogy e vizözön által látszólag megsemmisült, a vizek mélyében összezavarodott növények és állatok miként térnek ismét vissza az életre. Hanem azt nem mondja és ez fő dolog, hogy a lény változhatlan elve, erőhatálya esett volna megsemmisülés alá, hanem csak azon külformák estek el, melyek alatt a lény elve időközönként nyilatkozványra jön. Megnépesült a földgömb ujjalag a megelőző teremtések átdolgozódott, átalakult típusaival.

A primitív világoknak eddigelé nincs történelmök; hajdani létezésök emlékeit a forradalmi rázkódások a föld kebelében mélyen rakták le. Ezeket a tudomány jelenben megkövült csontoknak nevezi.

Az ősvilágok elestének e tiszteletes arkhivumai, a növényi és állati létezések tartamos, maradandó egységi elvéhez és eszméjéhez vezetik mindig jobban a vizsgálókat. Ezen elv a formák hihetetlen változatosságát tünteti fel, melyek látszólag megzavarják, természetökből mintegy kiforgatják a dolgokat, de valódilag mindent fentartanak. A lények analízise szintezisre hozatik vissza a természet vegytani műhelyében; változnak a formák egyszerűen csak, de nem semmisülnek meg.

A Mózes által kifelejtett vagy célzatosan az időkorok kinyomozhatlan homályában hagyott világok több ízben módosították tehát már a szerves lények alkatát, szerkezetét, hogy bolygónk sok évezredes változásainak megfelelhessen-

nek. Épen nem új lények, hanem újból előkerült megéledt és újlag nyilatkozványos állapotra tért lények valának azok, melyek az elhagyott pusztá, kietlen területen mutatkoztak. Ama kinos és fájdalmas átmenete egyik világ fényváltozásának a másikra, valóban, akármennyiszer felemészthetése vala a lények külalakját, de azon képző és visszatermő erőt bennök, mely szerint és által a lények születnek, meghalnak és folyvást megélednek, ki nem olthatta. Ebben áll az egység elve mellett a folytonos teremtes eszméje.

Most már az a kérdés: van-e e messzejáró, ég és föld között s felett keringő gondolatoknak valami más alapjuk is, s ha tán igen, hol vannak azon alapok? Láttunk ugyan már a főnebbi tárgyalások folyamán is kiinduló pontokat, még pedig egyéni véleményem szerint, nem épen a tudomány paradoxzális oldaláról. Hanem még tovább kell fűzni gondolatunk fonálát és földvilágunk megmegujult forradalmainak dogmáját, s a letűnt korszakok ebbeli hiedelmét, a hagyományos krónikák lapjairól is be kell mutatnunk.

A régi korok bölcsei soha se osztoztak azon véleményben, mintha földgömbünk maradandó állapotát örök időkre megnyerte volna. Ha az állapotottság beigazolható vélemény volna, úgy az ember is megközelítette volna már az ultima Thulét; holott a nagy kezdetnek még csak elején áll; s mily nyomorult, ostorozott csoda szerzet volna ő, ha kitűzött és a természet istenétől meghatározott lakhelyén, a non plus ultra határkövei itt volnának lerakva elébe! Mi ugyan szépen megjártuk vallásos, morális, társadalmi és politikai életünkkel, ha csak ennyire kellett és lehetett mennünk isten országával, melynek felépítésén isten maga dolgozik az anyagvilággal, s eljöveteleért oly buzgón és szívszakadva imádkozunk Krisztus urunk után!

Légyen tehát szabad legalább kétkedni abban, hogy a többi izbeli katasztrófák útján kül- és belszerkezetében átdolgozódott bolygónk létre hozván hosszadalmas készülődései

után az embert, ma már, mint a maga nemében öntudatos lény, teljes fejlettségében állana itt előttünk. Nem, bizonyosan nem, hanem az ember örök élete folytatottatik itt.

Tekintsetek kelet hagyományos leltáraiba: ott emlékek, krónikák, szent könyvek bizonyítják a titkos rettegést az egész természetet szétromboló pillanat miatt. Az őskor közösen féltette bolygónkat s azon az embert egy újabb geológiai vész kitörendő haragjától. Hogy e kozmikai eszme, közösen elfoglalván az elméket, babonás kutföből is nyert táplálékot, azt könnyen megengedjük. Az asztrológia minden esetre nagy befolyást gyakorlott e közösen divatozott hiedelemre. E tekintetben tehát az alap gyenge, az ok nem döntő. Nagy súlylyal bírónak látszanak a több ízben előke-rült vizözönök, kisebb nagyobb szerű áramlások, messzeterjedt, romboló vulkánikus rázkódások és kitörések. A már földymatban volt alsóbb fokú civilizáció, mely ezek pusztításait tán súlyosan viselte is, hagyománykép átszállíthatta azokat a későbbi utódokra. Különben is ily alapokon állván a legrégibb ókor történelme, nem kerekedhetett-e e reminiscenciákból ama megállapodott közös hiedelem? Nem kelthette-e az eszmélkedő és okoskodó embervilág agyában azon gondolatot, miszerint hasonló kozmikai okok hasonló következményeket állíthatnak jövőben ismét elő.

Annyi bizonyos, hogy mint az alpesek tetőiről legördülő hógomoly e hiedelem a századok lefolyása alatt, a hasonló elemek hozzátapadása által oly terjedtséget nyert, hogy biztosan el lehet róla mondani, mit Livius a birodalom korabeli roppant voltáról: *ab exiguis profecta initiis eo crevit, ut jam magnitudine laboret sua*. A világ vége, és megújulásáról töredelmező előérzet a lelkekben, mi volt volna egyéb, mint a fiziko-metafizikai vizsgálódások útján főnebb előadott, földvilágunk átalakulásairól szóló eszmék és észleleteknek legalsó, legnehezebb üledéke?

Midőn urunk Jézus Judea egyik csekély zugában megszületék, egy romboló geológiai katasztrófa eszméje, szövet-

kezve a leigázott emberiség megváltási eszméjével, szélteben hosszában bejárta és meglepte az ismeretes világot, és a választott szellemek lelkét egészen lekötötte*). Virgil költői észjárása az e tárgyra vonatkozó eszméket valószínűleg Céres misztériumaiból merítette, hol a tanítványok felavatása ama három főtényező elemek: tűz, víz és lég által történt; mely elemek kezdetleg is igen fontos szerepet játszván a világok tökéletesítésében, földünk feltisztulásában is még lehetőleg hatalmas tényezők leendének.

A négy evangyélisák igen is elfogulvák a világ közel végétől. Szent Mátét szinte rettegésbe ejti az erős meggyőződés. Elbeszélésénél fogva mindenki egy új szerencsétlenség betörésétől fél, mely bolygónkat halálos sötétségbe süllyeszti. Szent Péter egy oly bekövetkező geológiai forradalmat jósol, melyben a főtényező elem tűz leend s földvilágunknak új alakot kölesőnzend. Az öreg szent János szemei

*) E kozmikai felfogáshoz a világ végéről és megújulásáról, mely kétségkívül földtani rázkódások hagyományos kifolyása, hozzá kell még kötnünk, hogy az eszme egész teljességében álljon előttünk, az embervilág társadalmi vagy politikai és szellemi vagy pszichológiai felújulásait is, a mennyiben e három együtt képezi az idők rendében, a közösen elterjedt és még e napig is meg nem szűnt palingénézia eszméjét. A társadalmi bölcsészet a Krisztus általi megváltás tanát s annak folytán az Isten országát földgömbünkre, mint az embervilág kirendelt helyiségére szorítja. Az Isten országa mindig közeledik Istennek benmaradó munkássága által az emberiségben. Az emberiség szellemi természetének lényege azonos levén az isteni természet lényegével, melynek legtökéletesebb kinyomata Jézus Krisztus volt; tehát az általánosnak, mely bennünk minden esetre vissza tükröződik, szükségesképen a gondolat és tény, az elvont és konkrét egységéhez kell bennünket vezetni, s ez az egység fogja már lerontani a rosszat és tévelygést, megszüntetvén a bel és külvilág, a szó és tény, a gondolataink és műveink közötti ellenmondást. Jézus Krisztus kora óta — mondja e bölcsészet — különösen abban áll az emberiség missziója, hogy a véges a végtelennel, a gondolat a ténnyel, az elvontan vett benső élet a konkrét külélettel kibékíttessék. Ez lenne már a dialektikai egyezmény.

késérü látomásokba merülnek, s hideg veritékkel homlokán jelen van mintegy, és látja lelki szemeivel földgömbünk lassu lehanyatlását, melynek helyén azonnal új ég és föld álland elő.

E hiedelem mindig tovább terjed az emberiségben, s felfelujul, bizonyos adatok szerint, nyugtalanító jelenségekben. Nincs itt helye, hogy elemeire vezessük vissza és taglalgassuk a khiliazmus tanát, mely oly mély gyökeret vert a keresztyén világ hitében, hogy még az újabb időkben sem átalították annak ábrándos képeivel tudós theologusok foglalkozni; de annyi igaz, hogy a szent írók műveiből merítettek fentartására és magyarázgatására bizonyítékokat. Titkos rettegések közt szinte előkészületeket tettek a kezdetkori keresztyének, hogy az összeomlandó világ gyászos romhal-maza alá temetkezzenek. A beteg szemek előtt a nap már fényét kezdé veszteni, a csillagok hullottak az égből és a föld ingadozék lábaik alatt. Miért munkálkodnának, ha mihamar egy borzasztó sirdombbá dől össze az egész föld?!

Igaz, hogy e rettegést okozó ábrándok, beteg képzelődések az emberiség életéhez lényegesen kötött világosodás előhaladásával jóformán megszűntek; de egy jövő felujulás eszméje él a fejlődések rendében; a lényeknek folytonos egymásutánban leendő újabb megéledése tartamos állást foglalt az emberiség szellemében. A kezdetben megindult teremtes folyamán, a nagyszerű földtani átalakulások néma árkhivumaiban a tudomány keres, nyomoz, fürkész és okoskodik; be és kilátó működése eredményei már eddig is bámulandók. Mellékesen említve csak az volna kíváncsú, hogy a tudományok kölcsönös egymásra hatását a közös emberi szellem befolyásának beismerve, ne verjük mindjárt félre a harangot, mihelyt nem izlésünkre van valami. Az aratás nagy, a buza hatalmasan hajlik az éredés felé. A munkatévés a közös emberiségé levén, ne tiltakozzunk, ne jajveszkeljünk mindjárt kicsinyhitűleg, hogy más vágta buzánkba a sarlót; aratgassunk az emberiség közös mezején minden

oldalról. Hiszem én, hogy kévéink közt lesz dudva, polyva, taklász is elég, de Pál apostol szerint az efféle állomány elvégre is kivész, az idők hatalmas járásának tüze felégeti azt.

Sokba fogtak, de sokra is mentek már a halandók. A gondolkodó fejek kérdésbe teszik: vajjon a dolgok most látható alakjai maradandó állást vettek-e már? A földvilági teremtés be van-e végezve az emberrel? Nem fog-e, s nem kell-e még neki bolygónkon újabb organumokat nyerni? Vagy tán átszállva később egy más sférába, átengedendi jelenlegi uralmát a vele most együtt lakó tökéletesebb állatok valamelyikének?

E kérdések mind feltehetők, habár egyszerre be nem felelhetők is. Annyi különben hihetőnek látszik, hogy ha csakugyan módosítandó lesz még földünk felületén a dolgok ekonomiaja, az átalakító forradalmak nem lesznek oly vészesek és erőszakosak, mint a több izbeli előkoriai, melyek oly borzasztó, kimondhatlan pusztulásokat okoztak. Az összegész természet haladásos fejlődése kell, hogy a lények szülesztő erejének romboló jellegét szüntesse. A főnebb említett babonás hiedelemből keletkezett gyermekies rettegések csak bolygónk legrégibb időköreiből átszivárgott homályos hagyományok maradványai, melyeknek számai még mind e napig sem szakadoztak ki az emberi elme szövédékeiből. Egyébiránt nem állithatni, hogy bolygónkon a kataklizisek sokféle nemei soha sem törendenek ki; hanem a természet istenének tervével megegyezőbbnek látszik, hogy Krisztus szavai szerint a megpróbáltatások napjai megrövidíttessenek. Földvilágunk bekövetkezhető válsága tehát kell hogy erkölcsi válság legyen, természetesen anyagi rázkódások és előjelek kíséretében. Miután a társadalmak civilizációjának elavult kategóriái nem bírják többé saját körükbe felvenni és elhasznítani az idők hatalmas járásának szellemét, kétségkívül szétrobban az, mint a tulterhelt gőzkatlan, s a népek fájdal-

mas kecmergések (agonia) közt lépnek új életre, s a soha ki nem merülő teremtés a lények új rendét állítja elő.

A történelmi emberiség e felujulása ellen sokat lehet mondani; lehet mondani, hogy ez alkalmasint tényekből indukált helyes hit babonaságig fokozódott hiedelemmé nőtte ki magát; lehet merengeni az emberiség jelen állapotát illetőleg a legpesszimisztikusabb áradozásokban; sőt nevetségessé is lehet ez eszmét tenni; de e részben az alap se keresztényi se filozófiai tudományos se történelmileg valódi, hanem csak véges, mulandó, részleges, mit az emberiség lényeges eszméje kizár, s eltávolít magától. Igen, csak Horác-hoz illő, ferde fogalmazása az emberiség életének ez:

*Damnosa quid non imminuit dies?
Aetas parentum, pejor avis, tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiore.*

A természeti élet megfeneklett és hanyatló stádiuma csak a korábbi átalakulások kimerült formáinak jelzője, egy új stádiumba lépésnek megelőzője. A levertség, lehangolt-ság, a kiáltó világfájdalom a gyöngébb lelkekben csak az élet hibás fogalmazásának s ezzel járó neveltetésünknek kifolyása. De ha a világegyetemet s abban az emberiség életét a folytonosság elve és természete szerint fogalmazzuk; ha kifejtjük magunkat a fukar egyedieskedés sorából; ha megértjük és rendíthetlen hitvallásunkká tesszük, hogy habár a lények egyedi, véges formái változnak, átalakulnak, de a lényeges élet, gondolat és rend feltétlen és végetlen alakjai örökké megmaradnak és reprodukálандják magukat: azonnal más, egészen különböző szempontból fogjuk ismerni és méltányolni mind az életet mind a halált, mind az emberiséget mind az embert; meg fogjuk ismerni, hogy az emberiség szerepe végetlenül előhaladni, átalakulni a nélkül, hogy valaha megszűnjék és elveszzen.

Több az, hogy az ember és társadalom, a fejlődés elve

szerint, a rajta kívül létező szerves világra is gyakorolja hatását. Igaz, hogy a növény és állatország ekonomája nem oly zajos és rohamos mozzanatokban halad elő, mint mikor megindulván felzajlott és forrott az élet az elővilág időköreiben, de azért méltó figyelembe veendő, miszerint a dolgok jelen alakjában növények és állatok képesek felvenni a tökéletesbedést. Az ösztönök emelkedése az alsóbb fokon álló lényeknél nem egyéb mint az emberi értelem és okosság fejlődésének folytatása.

Az embernem soha se változtatja ugyan gyökeresen természete törvényeit és feltételeit, de létre jötte óta változtatta ám, és nap nap után észrevehetőleg változtatja most is szervei idomait. Az egymás után következő fajok folytonossági viszonyban plántálják át a fizikai és morális haladás csiráit. A nemzedékek szellemi hagyatéka teljesebb, fejlettebb erőhatályban szállnak utódaikra és megnövekedve tenyésznek fel, mint a tökélyesbített emberi természethez illő anyagok. A nevelés az érzékeknek sajátos képességeket biztosít, melyek lehet hogy ott szenderegtek az érzékek természetében, de gyakorlás nélkül soha se fogtak volna mutatkozni. A jeles föstészek, természetvizsgálók, vizbuvárok, mérnökök szemei a látás szerveinek mind megannyi módosulatai, melyeket szoktatás, gyakorlat és a szellem mindennapi ismerkedései és működései fejtettek ki. Állíthatjuk, hogy ez és más esetekben az ember mesterséggel állította ki érzékeinek egy másod. rendű teremtését.

Már aztán, hogy ezen változások és átmásulások a lények életműzetes szerkezetében épen csak földgömbünk jelen állapotára volnának korlátozva, s különösen hogy az ember itt egyszer mindenkorra be fogta végezni teendőit, a felől legyen szabad legalább kételkednünk.

A természet tökéletlenségének kérdését, jelen életünk állásából okoskodva, nem lehet ám könnyű szerrel zofizmak által eldönteni. Ti azt mondjátok: ott az eset dogmája bevégezett tényül felállítva. Nem ereszkedhetvén most ennek

mélyebb fejtegetésébe, csak annyit szeretek megjegyezni: miszerint akár mint történelmi tényt akár egész átalánosságban mint eszmét szellemében fogva fel az esetet: állhat az és áll is mind a makro- mind a mikrokozmosz élet állapotaiban; de épen azért, mivel áll és él, parancsunk van, akarunk kell annak sárjából kiverelkedni; mert ha abban megfulni és elveszni volt volna az embervilág rendeltetése: hiszitek-e, hogy a teremtes után Mózes pár embere (betű szerint véve az elbeszélést) kiűzetett volna Édenből, hogy Isten keblén öntudatlanul állott nyugalmas lételét keserű de használatos és javára szánt öntudatos étellel váltsa fel, hogy szabad ura legyen önmagának, hogy tapogatózzék, észleljen, bukácsolásai közt tanuljon, fejleszsze és nemesítse, bibliai nyelven szólva, az élet lehellétét, melyet isten lehellelt volt orrába; hiszitek-e mondom hogy az eset dogmájának átka e földön az egyhelyt maradást, a retrogád hanyatlást és tespedő tökéletlenséget föltételezné és szentesítené? Érjen a mit érhet hitetek, nem bánom, hanem előttem másképp áll a dolog. Nekem az eset fogalma a folytonos tökéletesedést föltételezi. Hiszen a keresztyén világ sark és alapköve Krisztus és evangélioma. A természet örök Istene ő általa akarta, hogy senki el ne vesszen, hanem örök életet éljen. Habár fogyatkozás, tökéletlenség van is kötve a lények természetéhez (minthogy abszolút tökély teremtményben nem is képzelhető), az azért van, hogy fejlődhessenek, vagy a változás és átmásulás azért törvénye és joga a lényeknek, mert ők isten terve szerint tökéletlenek. Megjegyzendő itt, hogy isten a bibliában soha se mondta azt a pár embernek, hogy tökéletesek, hanem hogy boldogok voltak, mit ma is mondhatni az öntudatlanul létező állati élet felől. A keresztyén üdvigazság és váltság tana is, végetlen becse és értéke szerint felvéve és méltányolva, oda mutat, hogy a Mózes előadása szerinti eset, akár historiai tény és lett dolog volt legyen valaha, akár mint eszme fogott vala fel ő általa, már több ezredév óta élt embervilág

tapasztalati köréből, az emberiséget nem büneiben, azaz tökéletlenségeiben meghagyni, hanem a tökély legmagasztosabb előképe felé lassanként, fokozatosan előre vinni állíttatott fel. Helyesen van, hogy az evangéliom s a keresztyén hittan ellenébe állítván Jézust Ádámnak, megigazítja ezt Jézusban; és Ádámnak azaz az emberiségnek megváltót ajánlott Jézus Krisztusban.

Mellőzve az embert, kinek vágyai, magas törekvései különben sem állanak arányos viszonyban erőtlen gyöngé állapotával s korlátozott szerveivel: más látható dolgokról sem lehet állítani, hogy örökösen azon állapotban tespedve maradnának, melyben jelenleg feltűnnek; sőt inkább, eddig fejtegetett nézeteink fonalán okoskodva, csak ideiglenesen kötvék jelen alakjukhoz. Mondva volt főnebb, miszerint a földgömböt jelenben népesítő állatok csak a különböző formációk előmaradványai, melyek az élet elvének vezérlete alatt a zoofiták lépcsőjétől az emberig emelkedtek: miért állapodnék meg tehát amaz átalakító életelv, holott az egész természet bizonyos nehéz nyomását érzi a fájdalomnak, és tör az élet és megújulás formája felé?*) Nem csak a mozgással és étellel bíró lények, hanem minden teremtmény úgy szólva nyugtalan, háborgó és rosszul érzi magát vágyaiban egy újabb teremtés és újjászületés felé. Hogy ez újjászületés ereje és hatálya erősebben nem jelentkezik a dolgok jelen álláspontján, csak az alsóbb rendű teremtetések halandó feltételei késleltetik. A világnak és lényeinek haladása a külső körülmények szerencsés összetalálkozása által történik. Ha e körülmények hiányzanak vagy tán kedvezőtlenek, az előhaladás csirái is burkaikban fognak szenderegni. De annyi bizonyos, hogy minden földvilági lény magában hordja a tökéletesbedő lét csiráját, mely változásra vár a világegyetemben, hogy fejlődhessék és előhaladhasson, miből a makro- és mikrokosmosz közötti szoros viszony kivehető. E csirát örömet az új

*) Méltó megolvasni e tekintetben Pál apostol: Rom 8: 19—22.

lény kezdetének szeretem nevezni; ebben látszik rejleni háttartalannul a fajok keletkezése, regenerációjának magas misztériuma, melynek fürkészéséhez és felvilágosításához a mai tudós világ oly hatalmasan hozzá látott. Két dologhoz kell hát magunkat szoktatnunk; először hogy a szerves életvilágban mindenkor ideiglenes és elenyésző, másodszor pedig oly láthatlan erőket tanuljunk megismerni, melyek folyvást tenyésznek és törekszenek egy jövődő megújulás felé. És itt a természet romboló erői mint segédeszközök jönnek közbe. Mint a népek historiai haladása sok esetben szükségli, hogy nehéz sujtoló kataklizisek által kísértessék, melyeket forradalmak s birodalmak elestének neveznek: így van a dolog a természettel is. Az igen lassu haladást, az elhasznált erőket a földgömb pusztító rázkódásai hozzák vissza rendes medrökbe. Feldulnak ugyan ezek mindent; de miért borzadnátok meg babonás félelmetökben attól, mi a természet örök Istenének terve szerint történik, és a pusztítás látszata alatt a megelőzött világ organizmusának önmaga előállítására újabb segédeszközöket és akaratot kölesönöz? Az önzések által sugalmazott kísérletek, hitlenség, tespedő megátalkodottság, melyek végre az állatiságig fokozódnak alá bennetek e köztörvény ellen, hiábavalók és hasztalanok. Ti a mellett, hogy a végetlenség érzete és tudalma él bennetek, a földgömbhöz és annak átváltozásai s átalakulásaihoz vagytok kötve.

És ez nagy szerencse, mert élvén itt, tökéletesedő örök életet éltek. Épen nem semmisültök meg; sőt lakföldetek fényváltozásai hatalmas átalakulási horderővel birnak, melyeknek természetök abban áll, hogy minden létezöt tovább fejtenek, magasb állásfokra emelnek, a szerveitekbe mélyen oltott csirákat ujlásba hozzák a folytonosság törvényei szerint. A halál, melynek minden látható teremtett formákat le kell rontani, nem csinál egyebet mint elővezeti a meglevő élet feltételei alá rejtőzött elveket. Ily uton az alakok halála az élethez csatlakozik; a kettős ekonomia egygyé foly össze.

Élni tehát annyit tesz rátok nézve mint meghalni az alakra nézve; viszont meghalni annyi mint megéledni az alakra nézve. Meg kell halni szükségesképen és elenyészni, hogy az emberlénynek alsóbb és tökéletlen részei fölemessenek, és a felsőbbek felszabaduljanak. És mind ennek az örök változás az alapja. Ugy hogy mennél kevesebb a változás a kisebb foku életben, vagy a mely élet a változásra nem sokat ad, arra nem várakozik: annál kevesebb izben is hal meg; minék bizonyosságai a másulás nélkül századokig tengő mohok és zuzmók. Az ember pedig, érzelmeinek s hajlamainak terjedelménél fogva, az összes természetben legtöbbször, leggyakrabban hal meg; minélfogva legjobban tökéletesedő.

Ha azt kérdeznétek: hol van e felujulások góca, nyugpontja, ha némely határozatlan előérzetek, sejtelmek, néma nyilatkozatok, kellemes és homályos elmehullámzások fészke után tudakozódtok: nekem úgy látszik, hogy azt ama megfejtetlen titkos erő hatályos székhelyén, az agyban találandjátok fel; jövődő átalakulásaink plasztikus csirái oda vannak helyezve.

Átalában a részeknek egymással oly csodálatos összekötöttségek van, miszerint a lények felujulásának eszméje egész organizmusunk átalakulása eszméjét magába zárja. Azt mondják, kik értenek hozzá, hogy egy hiányos érzékű beteg ember agya jelenleg mindig megfelel hibás érzékeinek, lehet mondani, abból származnak ki a test és lélek félszégei. Ha például egy siketnéma füleit felnyitnátok, némasága helyiségét nem kevésbbé fedeznétek föl, az agy azon részében, mely hallérzékeinek megfelel. Miből látható, hogy ha a palingenézisták véleménye helyes: a lényeknek, különösen pedig az embernek mulékony formája egykor majd egészben is módosíttatni fog, egy előkészülődő felujulás folytán, melynek jelzői eddigelé még ismeretlenek.

Nem akarnám a tárgyat igen szubtilizálni, de meg kell említenem a tapasztalati világból, mikép a lények feltámadására s ujjászületésére, még a művészet is jelképies és analog

adatokat szolgáltat; a mennyiben a művész vésője vagy ecsete nem csak márványra vési vagy vásznára ecseteli azt, a mi elenyészett a természetben, hanem a létezettnek egy második alakot is kölcsönöz a szerint, a mint művészi eszméje hozza magával. E tekintetben a mesteri kezek által rajzolt festvények vagy arcképek ugy tekintendők, mint a lények jövőendő ujjaszületésének zsengéi.

Tovább megyek és azt mondom, hogy a változásnak nem pusztán a formákban leendő helyök, hanem annak alakító természete kiterjed az állományra is. Az emberi testanyag, bár felületesen tekintve a dolgok jelen állásában egyenlőnek tűnik is fel, még sem ugyanaz mindegyik egyednél. Nevelés, fajtaiság, nemiség (sexus) végetlen változásokat okoznak mind a vér minőségében mind az élet elemeiben. Az ujhollandi vad ember szervei, állományai rendkívül elütnek a polgárisult világ művelt egyéneiétől.

Pál apostol igen filozofushoz illő hasonlítást hoz elő, midőn fény tekintetében különbséget tesz az égi testek, nap, hold és csillagok közt (1. Kor. 15: 41). E különbség az emberi testekre is alkalmazható, a mennyiben nem minden test egy minőségű, hanem egyik durva agyagsár természetű, másik finomabb és átlátszó. Vannak nők, miként egy szobrász (Dávid) állítja, kik oly sajátos fénynyel tündöklenek, mintha testök márvány és gyémánttömecekből gyuratott volna, és a róluk még sötétben is szétsugárzó fény meglepő ellentétet képez az őket környező élő testek homályával.

Miután az átalakulási elmélet szerint, induktive legalább, valószínűségre emeltük, miszerint földgömbünkön a dolgok természetes rendének vissza kell állíttatni: ebből testanyagunk tökéletesbedése is következik, az idők folyamában annak is épülni, finomabbá kell válnia. A természet Istene jelenleg legcsekélyebb szerveinkbe is a legkikeresettebb és legkellemesb élményeket oltotta. A palingenézisták azon alapos reményben éltek, miszerint a jövő az embernek mind fizikai mind morális tehetségeit átalakítandja. Az ember

jövő állapota kell hogy ugyanazon élményeket szállítsa át a lélek székhelyébe és az átszellemült tagokba, melyek annak szolgálatára leendenek. E nézpontra vihető vissza a középkori keresztyénség azon ösztönszerű, sajátos erőködése, miszerint avatottjait minden áron a test megöldöklésére szerette szorítani. A testmegfeszítések és böjtök a zárdákban mindig azon állandó eszme kinyomatai akartak lenni, hogy a test spiritualizáltassék. A vallásos jellegű festvényekben e gondolat kifejezését kívánták láttatni az első alapítók. Ez a test örökös leigázására s halványítására törekvő olaszos morbidezza, *caro angelificata* úgy nézeték mint a halhatatlanság előérzetének szükséges művelete.

Annyi igaz, hogy az ember értvén meg legelső jövő megelégedésének jogát, büszke önhittséggel azt vélte, hogy az örök éj mélységein egyedül ő teheti tul magát, körül pedig az egész természet elnyeletik és kilábolhatlanul odavész; pedig hogy a természetökhöz mért örök életben az állatok is részesülnek, alig lehet kétkedés tárgya. Mikké leendenek egykor növények és állatok, az még általunk meg nem fejthető valami; hanem mindamellett is szerveikben szintugy megvannak minden láthatlan átalakulások csirái. Az egyház theologiai tanfogalma e nehéz metafizikai kérdést azzal fejezi be, hogy az összes természetet megszünteti, elkárhoztatja, semmiségbe dönti s e végítélet alól egyedül csak az ember szellemét oldozza fel; de szerencsére az új ég és új föld eszméje e hibát helyre üti. Pál apostolnak természetesen jól meg kellett gondolni, mit szóljon az athénei areopágusban, s mégis világosan mondja: hogy isten az az egész emberi nemzetet egy vérből teremtette, hogy lakoznának e földnek színén, elrendelvén az idők alkalmatosságát, és az ő lakozásukat meghatározván. Luk. 17: 26. A jövő élet tehát, melyet minden jóra való ember szivszakadva vár és remél, a halál zibbasztó álmán keresztül tört lényeges és erőhatályos életnek

test és szellem szerinti átalakulása leend, visszaállítva az igazság és az anyagban létező organikus tökéletesedés azon elveire, melyek az embervilág eszményi boldogságát alkotják. Igen parányi körü félhalhatatlanság lenne az, ha a szellemen kívül minden semmibe menne, ő pedig maga, mint a régiek és remetek állíták, egyéniségét veszve a világ lelkebe, az Isten végetlenségébe süllyedne vissza és ott emésztetnék fel. A világ végének ily nemű fogalmazása mind a józan tiszta ésszel mind az emberiség hagyományaival ellenkezik. Az ember rendeltetése léte fejlődéseim és mindenkori ismétlődéseim keresztül, hogy a végetlen idő és tér folyamán az istenétől különböző életet merítsen folyvást az örök egy okföből, az istenből.

A mostani világ minden lakói, a dolgok kezdete óta, részt vesznek azon változásokban, melyek a teremtes titkaiban eleve meghatároztattak.

Még ugyan földgömbünk mindenütt mutatja tökéletlensége nyomait. Az embervilág nem vette még birtokába földi országlását; abba mint bolygónk teljhatalmu ura még nem helyezkedett be. Hanem a sokfelé huzó, elkülönített tárgyaknak s ezek foszlottságának van ám egy összefüző köteleke: a szellem, gondolat, ész és tudomány. A tiszta isteni eszme egységét és harmoniáját ezek fogják visszaállítani a társadalom, civilizáció és történelem útján érzéki, tárgylagos, változatos, anyagi és élő formában, hogy legyen teljes egység a sokféleségben is. Az emberi szellem a természet vak és vad erőit már eddigelé is sok részben módosította. Századonként szelidebbíti az éghajlatok rideg voltát, a zordon vidékek légkörét, civilizálja tehát az elemeket. Az erkölcsi lény befolyása az anyagra rendkívüli fejlődésekre képesíti őt. Az ember és társadalmak hatalma lassu, de mint a lassu folyam, partját szaggatva csinál magának utat: az embervilág is lassanként fogja elenyésztetni a mérges növények és állatok, a ragályos nyavalyák kártékony hatását, a halál öldöklő le-

helletét (I. Kor. 15: 26.). Felolvasztja egykor a tengerek jégtükrét, gátat vet a viharok rontó dühének, kormányozni fogja a fellegek útját, a nap ragyogó fényét.

Azonban távol se higyük, mintha a világegyetem mai törvényeihez és erőihez kötött emberlény az efféle haladások által jövő tökéletesedésének teljes mértékét megütné, ha azon későbbi tényező okok által nem segíeyeztetnék, a melyeket az anyatermészet kétségkívül önkeblében tart fenn és rejteget számára. Az élet közelebbről bekövetkezendő átdolgozódása kell hogy szembetünő változásokat hozzon elő mind a melegség mind a fény tekintetében. Mint a kezdetkori lények lélekzési műszerei és szerveik összege a légkörnyben előállott forradalmak eredményei: ugyanez fog történni jövőben is; a növények, állatok és emberekre várakozó változások azon sorsulatoktól függenek, melyek a külvilágot érendik. Az egyedi, részleges formák mindig alá veték az általános formának, melyet a bölcs isteni kéz nyomott az életet módosító hatalmakra.

A világ látszatos megállapodási korszakából soha se következtessetek hát annak mozdulatlan voltára, mintha felujulás reménye nélkül volna kötve akár morális akár külalakjaihoz. Az ellenkező nézlet helyes volta mellett elég bizonyító érveket hoztunk fel magunk szempontjából. E szerint, ha majd egykor az egyhelytállás után a teremtés vagy jobban átalakulás sora következendik be: az emberiség jövő rendeltetései is földgömbünk akkori feltételeihez lesznek fűzve. Ismeretlen ugyan előttünk az efféle változások jellege és természete, de analógiai uton a tények tanulmányozására, felismerésére támaszkodva, melyek az idő kezdete óta földgömbünkön mindenütt az élet fejlődését tüntetik fel, sokat beláthatunk. És az ily tanulmányozás teszi, ha szabad mondani, a természeti theologia tárgyát. A tudomány világosság, mondja bölcs Salamon. Annak vizsgálódásai elvégre nem lehetnek terméketlenek. A tudomány szelleme folyvást meg-

hozta gyümölcsét a vizsgálódó emberiségnek; a jövő korokat tekintve sem maradhat hát az jó eredmények nélkül.

Isten lép ott fel mindig, hol okosságunk határkövei le vannak rakva. Ennek eredménye az, hogy az emberi ész már is annyira a titkok mélyébe hatolt s közelített kutfejéhez, az istenséghez. De a dolgok örök szerző oka, dicső feliségében és boldogságában, megleléssel nézi a felé törekvő embervilág vakmerőségeit, védve magát mindig és felfegyverezve a gondolat szabadságával.

Vázlatos tanulság s utasításul: az abszolút lény, az örök egy okfő létre hozván a változékony anyagot s abba erőhatályos és lényeges életet lehelvén önmagából, se egyik se másik meg nem semmisül, hanem csak változik, átalakul, mindegyik saját módja, természete szerint (hatás és viszonyhatás az anyag és szellem közt).

Ne adjátok fel se egyiket se másikat, mert élvén mint emberek nálatok, bennetek, egyik a másikat feltételezi. Ha fellehagynátok valamelyikkel: ki tudja meddig félszegen fogjátok maradni. Fogjátok fel inkább egész lényetek szellemerejét, és hasson az én a neménre, a szellem az anyagra és viszont. Így szépitsetek s hozzátok teljes kifejelettségre az életet; e kettővel dialektikai harmóniában éljetez örök életet.

Ha tán bolygónk, a természet örök istenének terve szerint, milliószor fogná is változtatni alakját, az se az anyag se a szellem természetére, és így se nyilatkozványos se erőhatályos éltetekre hátrányos nem, sőt előnyös leend. Eltörli isten az elsőt, hogy az utolsót felállítsa, mondja Pál apostol Zsid. 10: 9. Így ti, mint az isteni természet részesei, kimenekedvén a romlottságból, mely a bűn által van e világon, 2. Pét. 1: 4. mint poraiból a mithikus féniksz, úgy keltek ki az összeomlott világ romjai közül, mindig teljesebb hálát mondva a ter-

mészet istenének, hogy új teremtetett állat vagytok, hogy a régiek elmúltak és mindenek megújultak. 2. Kor. 5: 17. *)

Kovács János.

T Á R C A.

MAGYAR PROTESTÁNS EGYHÁZTÖRTÉNETI KÜTFÖK.

Deliberatio Ecclesiae in causa R. Domini Andreae Sárosy et reliquorum dominorum pastorum, ipsius Inspectioni subjectorum in Cottu Zeml. facta Ujhelyini, die 18. Junii, Anno 1607.

Mi egyházi személyek Lucas Hodászi az Tiszán túl való Ekleziának szuperintendense, Steph. Szentandrás Ujvár és Torna vármegyékben való szénior, Andreas Ungvári, Borsod, Heves és Gömör vármegyei szénior, Joannes Balog Ungvár megyei szénior az mellett becsületes főemberekkel egyetemben adjuk emlékezetre ez mi levelünknek rendiben: Hogy mikoron minket Sárosy András ur az ő kegyelme széniorsága alatt való Ecléziával egyetemben megtalált volna és Ujhelyben szólítottak volna egyenlő akaratból, hogy az közöttök való háboruságot és annak okait megértvén az dolgot közöttök dijudicálnánk: az nemes és becsületes vármegyétől is megintetvén és mi magunk is látván ebből minemű zürzavarok és háboruságok következhetnének, az dolgot sem deputatoria sem penig törvényre nem akartuk bocsátani, hanem ilyen conditiók alatt békességre vettük:

1. Hogy mindaz két fél ezkedig az minemű discussio közöttök volt, és abból támadott injuria, ha kinek mi esett, arról ellefejtkezvén, egymást szépen megkövessék és szívek megcsendesedvén szeretetben

*) A társadalmi bölcsészet fiziko-metafizikájából. Lásd Esquiros: De la vie future. V. ö. Pierre Leroux De l'humanité és Ballenstedt: Die Urwelt, von dem Dasein und Untergange von mehr als einer Vorwelt.

éljenek, egyik fél is occasiot és alkalmatdsságot, jövődő háboru ságra okot ne adjon. Mert ha melyik fél hasonló scandalumra ezután okot ád, az Ecclesia severe vindicalja.

II. András ur ő kegyelme az szeniorságban megmaradjon és az több atyánkfiai mint ennekelőtte megbecsüljék, senioroknak agnos-cálják, ő kegyelme is az uraimat megbecsülje, és hogy jövődő hábo-ruságra több alkalmatosság ne adattassék, ez féle propositiokra és disputatoria való thesiseket ezután ne irjon, hanem avagy csak in ge-nere írja meg, micsoda articulusról lészen az collatio, az hagyjon sza-badságot, az ki miről akar opponálni.

III. Minthogy lelkiismeretit senkinek meg nem zabolázhatjuk mi és nem kényszeríthetjük valaki sententiájának mód nélkül való amplectalására, ha szinte történnék is, hogy András ur valamely arti-culusban az alatta valóktul dissentiálna: de mindaz által ő kegyelme azoknak boszuságára se ne disputáljon se publice predikációjában vallásokat ne traducálja és ellenek ne inveháljon; azonképen az uraim is András ur ellen hogy hasonló scandalumot ne szerezzenek.

IV. Hogy ebből ujabban való incendium ne következék, ő ke-gyelme mind a két fél az egymás ellen való irkálásnak békét hagy-jon, és az mit ezkedig irtanak is ultro citroque, az Eccla kezébe ad-ják, és semmi okon ennekutána egymás ellen ne inveháljanak.

V. Ha valami oly egyenetlenség közöttök találtatnék is valami-kor, annak ilyen nagy cégért ne tegyenek mint mostan, hanem az szomszéd seniorokat találják meg, és azok harmad vagy negyed ma-gokkal componálják közöttök, hogy ezféle botránkozás, az minémű mostan esett, eltávoztassék.

VI. Soha egyik fél is azzal ne kérkedjék, hogy ha, ugymond, deputatoria vagy törvényre bocsátták vala az dolgot, inigy s amigy leszen vala, meglátta volna imez vagy amaz, hogy így vagy amigy járt volna. Mert valamelyik féltül az hallatik, az Ecclátul privatioja leszen.

(Zemplén megye levéltárából (fasc. 189. n. 47. ad annum 1609.) másolatát vette Szombathi János.)

Közli **Erdélyi János.**

Laicsák Ferenc Beöthy Ödönhöz. *)

Tekintetes táblabíró ur! Vallást érdeklő ismételt bánatmai elérték a türedelemnek azon határát, melyen túl engedni gyengéség lenne. Ha ősünk hite iránt minden jó érzés kihalt volna is szívéből; ha azon egyház, melynek kebelében született, kereszteltetett és boldog emlékeztető jó szülői által neveltetett, nem tárgya többé tisztelő szeretetének s a katolikus név csak üres hang lenne is tek. uraságodra nézve: de nem szabadult fel semmi esetre az illedelemnek azon közönséges törvényei alól, melyek nyilvános életben kétszeresen köteleznek; hódolni tartozik azon közértelemnek, mely a vallást minden esetben sérthetetlen szent ügynek tekintí, és tisztelni köteles embertársainak hitbéli meggyőződését.

Midőn tehát mind ezeknek ellenére nem szűnik meg sértegető, a dolognak érdeméhez nem hasonló önkénytes célzásokkal a vallásnak tiszteletét gyengíteni, a jobb lelkeknek hitbéli érzelmeit fájdalomosan sérteni s a könnyelmű ifjuság szívébe a vallástalanság kártékony magvait hinteni; midőn lealacsonyító gunyolódások által nyil-

*) E füzetek 1862. évfolyam II. III. szállítmányában az 1840. országgyűlési választási tárgyalások közlése után alólirott, minthogy véletlen birtokomba került, az azokkal összefüggésben levő, mondhatni, kiindulási pontot képező eme leveleket is jónak vélte közzébocsátani egyrésről, hogy az ifjabb nemzedék, melynek ismeretszámai életkoránál fogva ez időbe vissza nem nyulnak, ezt szintén megismerhesse, másrésről mert ez szorosan tartozik magyar ref. egyházunk történelmi adatai közé, ezeket pedig megőriznünk kell.

Összefüggés s teljes megértés okáért röviden álljon itt a dolog lényegére nézve Laicsák egy encyclicát bocsátván püspöki megyéjében levő papjaihoz, azon elv következtében, melyet Beöthy levelében érint, miszerint a valóságos, isten előtt kedves, lelki idvességre vezérlő, tehát a papi áldást is megnyerhető házasságnak legelső és legfőbb föltétele a hitnek egysége; hogy csak ott lehet szó a keresztyén katolika anyaszentegyház kebelében áldással bíró házasságról, hol ugyanezen egyház iránti szeretet és buzgóság köli össze a sziveket és hogy csak azon frigyét szemlélheti az egyház anyai örömmel, csupán is egyedül arra adhatja szentelő áldását, melyből a hitnek tiszta megőrzésére és az egyedül idvezítő vallásnak fenmaradására nézve jót reménylhetí, hol a vallásbeli különbség választófalat nem emel a házastársak között, szóval hol mind a két fél tisztán katolikus; azt rendeli, hogy a vegyes házásokat senki addig összekötni ne merje, míg a protestáns fél reverszállissal arra nem kötelezi magát, hogy minden gyermekeit katolika vallásban fogja neveltetni.

Ezen pastorelle ellen a vármegyegyűlésen szó emeltetvén, Beöthy Ödön így szólt: »a pastorelleban kitűzött elv szerint azon házasságkötési áldás, melyet a pap a házasságkötési szertartásban oly nagy pompával rám ruházott, engem sem illet, mint a kinek feleségem evangélika. Azt az áldást részemről örömezt visszaadom s adják a kinek tetszik, sorozva az egyház több haszontalan áldásai közé«. E nyilatkozaton felindulván Laicsák, írja eme levelet Beöthyhez.

vános helyeken közbotráunkozást szülő példáit nyújtja a vallásbeli tiszteletlenségnek; midőn legujabban egészen méltatlanul és igazságtalanul (mert a házassági áldásnak megtagadása tek. uraságodat, mint kinek gyermekei hazai törvényeink erejénél fogva is katolikuskok leendenek, épen nem érdekelhette), megvető nevetség tárgyává teszi azon hitbeli szertartást, melyet a haza polgárainak tetemesb része buzgó meggyőződéssel szentségeinek sorában tisztel: el nem mulasztható kötelességemnek tartom ezennel atyailag szívesen, de egyzersmind komolyan és lelkipásztori hivatalomhoz képest óvólag meginteni a felől, hogy érdeklét sérelmeit a vallásbeli, egyedül lelkiismeretet érdeklő ügyeknek és különösen az isteni eredetű keresztyén katolika hitnek és anyaszentegyháznak jövőjében eltávoztassa, s magának az igaz hitbeli meggyőződést megszerezni s ehhez képest vallásbeli kötelességének megfelelni igyekezzék és mind különös mind nyilvános életében a kölcsönös illedelem szabályaihoz magát alkalmaztassa.

Egyébiránt ezen atyai intésemet ő magának, tek. táblabíró urnak, továbbá hiveimnek és a társasági vallásos erkölcsiségnek érdekében hathatósan ismételve illendő tisztelettel maradok Váradolasziban, május 27. 1849.

Tek. táblabíró urnak

Krisztusban szerető lelkipásztora és szolgálja

Laicsák Ferenc,

püspök.

Beöthy Ödön válasza.

Nagyméltóságú fő lelkipásztor ur! Vettem nagyméltóságodnak május 27. költ s hozzám főtisztelendő alesperes Bihary ur által küldött intő, dorgáló levelét. Sokáig tusakodtam magammal, szóljak-e vagy hallgatással mellőzzem el, ne hogy azonban elnémulásom más magyarázatot nyerjen: kénytelennek érzem magamat kiszállani a fővenyre, a lábaimhoz dobott kesztyűt felemelni s egy általam eddigelé szorgalommal került haretérre általköltözni.

Ha nagyméltóságod lelkem idvessége iránt viseltető aggodalmából intézte ezen dorgáló s főpásztori kötelességéből származott philippicáját: úgy lelkiismerete menten áll. De azon céljától, melyet talán szemei előtt kell vala tartani, egy tévelygő vaksággal megvert juhát az igaz utra vezérelni, s az által a mennyeieknek Jézus tanítása szerént (Luk. XV: 7.) nagyobb örömet okozott mint 99 igaz által, kik nem szükölködnek megtérés nélkül, azon céljától mondom nagymél-

tóságod, e leveléből ítélve, távolabb áll mint eddig; sőt nemcsak, de minden közlekedésnek is útját elzárta, hogy azt többé megnyitni próbálni is hasztalan.

Méltatlan szemrehányás tétetik nekem botránkoztató vallási sértegetésekért, gúnyolódásokért, embertársaim hitbeli meggyőződésük nem tiszteléseért. Mi a vallást illeti: ezt soha gúnytárgyul nem tettem, mert tudva van nálam mindennapi tapasztalásból, mily erős támasz az a gyengének; mily vigasztaló a kétségbeeséssel küzdőnek; mily mennyei jó szer s jótékony ir a sors által üldözöttnek. Ezen hatalmas támaszt valaki kezéből kiragadni, mindenkor többnek tartottam véteknél és senkit soha vallásos meggyőződéséből, hitszülte nyugalmából rablóként felzaklatni nem csak célom, de gondolatom sem vala. Higyen bárki mit, de higye azt igazán, belső tiszta meggyőződésből, nem színmutatás, önség, világi tekintet, nyereség ösztönéből: szent és tisztelt lesz előttem meggyőződése, Cherub és Seraph léleknek fogom őt tartani; s bár embertársaim hitbeli meggyőződését, lelkiismerete szabadságát mindenki úgy tisztelné mint én, ki azért annyit és oly hévvel hareoltam; ha szólottam valaha nagyméltóságod által állítólag vallást sértve, szóm nem a vallás szentségét illette, hanem a vallás ürügye alatt türelmetlen szolgálai által elkövetett, törvényekbe ütköző üldözések megszüntetését tárgyazta. Szóltam azon törvények iránti tiszteletből mint polgár, melyeknek mindenki, legyen bár palotáknak vagy szalmás kunyhóknak lakosa, hódolni köteles; szóltam törvény jegyzette uton és helyen, a törvény oltalma alatt; nem római vagy protestáns állott előttem, hanem ember, lelkiismeret szabadsága és jézusi szelid türedelem; hogy ilyen alkalmakkal erősebb szavakat is használtam, igaz, mert volt reá ok, de hogy az illendőséget, vallást nem sértették, mutatja az, hogy az elkerülhetetlen törvény bosszuját csak egyszer is magok után nem huzzák. De ugyan lehetne-e valaki oly dőre, hogy a keresztyén vallás ellen kikeljen és azt sértegetse, melynek oly mennyei származása, mely oly számíthatatlanul jótékony a maga következtetésében, oly tiszta erkölcsi alakjában, oly okos, oly szelid égi alkotjában; ily dőrét, ily esztelenkedőt én képzelni sem tudok. Felszólalásaim illették azokat, kik ezen isteni adományt legszentebb céljától eltekerték; kik az ur Istennek akarván szolgálni, a vallás talpkövére a felebaráti szeretetet számüzik s eltérnek Jézus szelid lelkétől; kik az aranyszabályt, melyet még a trójai császár is kapuja fölé vésetett s hirdettetni parancsolt: a mit nem a karsz, hogy az emberek te veled cselekedjenek, te se cselekedd azt másokkal (Máté 7: 12; Luk. 6: 31.) nem tartják, s e helyett a más felekezet embereit, mintha azok nem is em-

berek, nem is azon isten teremtsései volnának, vég és határ nélkül még házi viszonyaikban is háborgatják, üldözik; kik hivatásuk és rendeltetésük magas ösvényéről leszállva, világi, sokszor alacsony dolgokba ögyelednek, a vallást mint eszközt tekintik a magok hatalma terjesztésére, a szinmutatásra tárt kaput nyitnak; mert legyen bár valakinek mind nyilvános mind magános élete erkölcsi fogyatkozásokkal, hibákkal és vétkekkel belyégzett, csak hódoljon a vallás külső szertartásainak, huzza a papság győzedelmi szekekrét, takarva és felejtve van minden, számot tarthat pártfogásra és világi jutalmakra. Miként fog azonban oda fent a mindent elhatározó végső nap mérleget reá nézve mutatkozni, nem fog-e jajszava s fogai csikorgása hallani, ez már más kérdés.

Jelenleg váradi nagyprépost Hohenlohe Sándor ő hercegsége az isteni tiszteletet oktató részében egy alkalommal ezt mondá: Guter Priester gutes Volk, schlechter Priester schlechtes Volk. Arany mondás, bizony arany mondás! Nehány szóba foglaltatik itt azon nagy mesterség: a népnek szívébe tiszta erkölcsiséget, ker. nemes érzelmeket csepegtetni. Legyen az egyház szolgálja beszéddel, tettel, magaviselettel az, a minek lenni kell; menjen jó példaadással elől, legyen az idvezítő parancsa szerint legyen épült fényes város; közhelyen meggyújtott szövétnek; úgy fényljék világa, hogy mások is látván jó cselekedeteit, dicsőítsék a mennyei atyát (Máté 5.); igyekezzék magát olyas szenvedelmekből kitisztítani, melyek mindenkiben, a lekipásztorban pedig kétszeresen károsok; szünjön meg párt embere lenni; az oltárnak szolgálja levén, tartóztassa magát a világi dolgokba való avatkozástól, szem előtt tartván, hogy az isteni mester intéseként az ő országok nem e világból való (Ján. 18: 36); legyen ő szelid, jámbor, szerény, türelmes, oktató, szeretve intő és nem szeretetlenül dorgáló az apostoli tanítás szerint: s látni fogják azonnal nemesebb erényünk növekedését, minek napjainkban fájdalom! mind inkább csökkentének okait nem másutt és másokban, hanem önmagokban keressék. Ennyit általánosan nagyméltóságod levelére; de különösen is kell szólanom annak egyes pontjaira.

Legfőbb ezek közt a házassági áldás visszaadásaérti szemrehányást illető. Mondatik, hogy tettem által guny és nevetség tárgyává tettem a házassági áldás szertartását, még pedig egészen méltatlanul és igaztalanul, mert a pástoraléban hirdetett áldás megtagadása engemet, mint kinek gyermekeim hazai törvényeink erejénél fogva is katolikusok leendenek, épen nem érdekelt. Én pedig azt vagyok hinni és erősíteni

hogy épen érdekelt. Mert a házassági áldás ama buzgó pastore szerént nem a gyermekekért, hanem magáért a házasság vegyességéért tagadtatik meg. Ott áll ugyanis a 2. lapon határozottan kimondva, sa 34, 35. lapokon tisztán és bőven kifejtve ezen elv: hogy a valóságos, Isten előtt kedves, lelki idvességre vezérlő, tehát a papi áldást is megnyerhető házasságnak legelső és legfőbb feltétele a hitnek egysége; hogy nincs ott szó a keresztyén katholika anyaszentegyház kebelében áldással bíró házasságról, hol ugyanezen anyaszentegyház iránti szeretet és buzgóság köti össze a sziveket; és hogy csak azon frigyet szemlélheti az egyház anyai örömmel, csupán is arra egyedül nyujthatja szentelő áldását, melyből a hitnek megőrzésére, az egyedül idvezítő vallásnak fenmaradására nézve jót reménylhet; a hol a vallásbeli különbség választó falat nem emel a házastársak között, szóval hol tisztán mind a két fél katolikus.“ E levén a pastore világos elve, engem a megszentelő áldás megtagadása kikerülhetetlenül érdekelt. Mert hiszen az én házasságomban sincs meg az áldást megnyerhető feltétel, a hitnek egysége; s a katholika anyaszentegyház iránti szeretet és buzgóság sem kötheti össze szívünket; nóm evangélika levén, közöttünk is választó falat emel a vallás-különbség; és végre nóm részéről a katholika hitnek megőrzésére s fenmaradására nézve jót csak ugyan nem reménylhet sem nagyméltóságod sem a római egyház; sőt magam is sokkal rosszabb véleményben állok nagyméltóságod előtt, mint sem hogy az igaz katholika vallásnak fenmaradására és megőrzésére tőlem valami jót tudjon reményleni, mert bizonyosan fog még kegyesen emlékezni, hogy a theistának, minden protestánsoknál rosszabbnak több alkalomkor mondogatni méltóztatott, s ily nyilvánítása által hivei sorából maga már kizárt. Így állván az előzmények, ha ama nagyhirű pastoreában közönségessé tett áldásmegtagadás engem még sem érdekelt legyen: ez logicám előtt megfoghatatlan. Az egyháznak amaz elvéből, melyre megvalloim nagyméltóságod pastoreája tanított először, az én okosságom ezt következteti: sem nagyméltóságod sem semmi pap megszentelő áldást a vegyes házásokra s köztök reám is nem adhatott és nem adhat; s hogy sem én, sem semmiféle vegyes házások azon megszentelő áldás elfogadhatóságával (receptibilitas) teljességgel nem birunk, s midőn az egyház elve ellen még is reám adatott, bár mint akarjak, egyebet gondolni nem tudok mint vagy azt, hogy nagy-

méltóságtok az elvvel s önmagukkal nincsenek tisztában, a mit én ugyan hinni nem szeretek; vagy azt, hogy azon áldásnak játsziságból származott kimondása s nagy ceremoniával rám adása alatt valami mentaliter reservált ellenkező lappangott; s már ha az ily reservatio mellett adott áldásnak visszaadása a házassági áldás szertartását neveltség tárgyává tenni mondattathatik: úgy helyes logikával én is mondhatom, hogy az ily mentalis reservatio mellett reám adott áldás a házasság szentsége szertartását guny és neveltség tárgyává teszi. Innen megérthető mind az, hogy a pastoralénak áldásmegtagadása engem kikerülhetetlenül érdekelt, mind az, hogy az áldásnak, mely elsőben tőlem megtagadtatott és melyre elfogadhatósággal nagyméltóságod pastoráléja szerint úgy sem birtam, visszaadása botránkoztató, igazságtalanul és méltatlanul bántó nem lehetett; annál fogva tisztelettel kérem nagyméltóságodat e tettemért neheztelését méltóztassék megszüntetni s azt egyenesen csupán csak a pastoraléra fordítani, mint tettem egyedüli okára. Egyébiránt sok volna még, mit e pontra nézve mondanom lehetne, de hogy se nagyméltóságodat se magamat hosszasan ne untassam, legyenek mellőzve.

Azon pontra nézve továbbá: hogy a könnyelmű ifjuság szivébe a vallástalanság kártékony magvait hinteni állítatom, legyen elég röviden ennyit jegyezni meg. Az ifjuság oktatása és nevelése nagyméltóságtok kezei között nyugszik, s valóban nyugszik; s ha az általam mondottak reá nézve nagyobb hatással vannak mint az iskolai tanítások s a világba lépők elkészítése: úgy azokat nem bennem, hanem tanítási s nevelési rendszerükben kell és lehet keresniök.

Vége azon intésre, hogy magamnak igaz hitbéli meggyőződést szerezni s ahhoz képest vallásbeli kötelességeimnek megfelelni igyekezzem, ez legyen válaszom: Egy, a világot és minden teremtetéseket személy válogatás és felekezetekre tekintés nélkül szeretettel ölelő s boldogító Istennek hite él az én keblemben. Ezen legszentebb hitem következtében embertársaimat én is felekezetre tekintés, személyválogatás nélkül szeretve ölelem, s azok erőmtől telhető tettelegesen boldogításának szent ösztöne mozgatja irántok testvéri szivemet mind magános mind közönséges életemben. A vallás külső szertartásaira nézve e levén a mennyei tanítóval meggyőződésem: nem minden, a ki ezt mondja: uram! uram! mégyen be az Isten országába: hanem a ki cselekszi a mennyei atyának akaratját." Máté 7. 21.

Ha a külsőkre nézve tartana valaki indifferensnek vagy épen vallástalannak: nagyon csatlakoznék. Én lelkiismeretemmel hábori-

tatlan nyugalommal békén élek s istenitiszteletem a templom szűk falai közé szorítva nincs s nem is lehet, sőt Jézus tanítása szerint nem is kell, mert mint ő mondá: „eljön az idő és már jelen vagy, melyben az igaz imádók imádják az Istent lélekben és igazságban.” Ján. 4: 14.

Ezek nagyméltóságod hozzám intézett levelére megjegyzéseim, melyeknek berekesztésül fogadja nagyméltóságod ezen főpásztori és atyai szívéhez irányzott őszinte nyilatkozásomat. Azon hitben, melyben születtem, növekedtem és jelenleg élek s melyben jó emlékezetű szüleim s őseim elhunytanak, kívánok én is elenyészni a nélkül azonban, hogy a martirok koronáját, melyre nagyméltóságod törekedni láttatik, sajátomná tegyem; de ezen hitben háborítatlanul és békeségben akarom óráimat elvárni. Azért nehogy akaratom elleni lépésre kényszeríttessem, méltóztassék jövődőre az ilyes intésektől megkímélni, és ha akár magános akár nyilvános életemben közbotránkoztatást okozó lépésre, mit ugyan nem hiszek, vetemedném, annak torlását, egyedül a világi bíráskodásra — hova ilyesek tartoznak — hagyni. Mely alázatos kérésemet ismételve maradok teljes tisztelettel Uj-Marján Junius 27. 1839. Nagyméltóságodnak alázatos szolgája s hive

Beöthy Ödön.

Közli: **Sinahegyi.**

ADATOK

a sárospataki főiskola történetéhez.

Isten áldjon meg édes fiam! Vettem leveledet az innepre ide jövő deáktól, melyből örömmel értettük egészségedet és állapotodat. Most is két deákunk volt: Patakról is Pápáról is. Csudálkozom, hogy el nem tudták végezni már ezt a dolgot. Már annyira fakadtam, hogy azt tettem fel magamban, hogy ha többször mind a két felől jó, egyiket sem recipiálom; legalább egyikkel sem predikáltatok, sem ide nem ereszttem; küldök nekik inkább másuvá, a mi lehet. Mert ez magamnak baj, az ekklézsiában pedig botránkozás. Ide zárom a pápai professor urak levelét, melyet küldöttek a múlt télen némely ekklézsiákba az hallgatóknak. Arra az argumentumokra, hogy eleitől fogva a pápai deákok jártak ezen a földön levő ekklézsiákba patrocíniumra, tehát jussok van postliminio azoknak recuperatíójokra: erre mondom, imé megküldöm a patrocíniumra való járásnak origóját, a mint magam hallottam a néhai második Csécsi Jánostól. Továbbá ha a pápai iskola oly nagy volt mindég, mit kerestek a Vas vármegyei fiak Pa-

takon, mikor azok voltak azok, kik el nem széledtek a kollégium turbáltatásakor is, messze levén hazájok: holott a közvelvők haza mentek; és azok építettek kis fa viskókat a pataki kollegiumban, melyeknek sorát Kerkának nevezték, mely nevű traktus Vas vármegyének egy része, a hová való fiak voltak ők. Még élnek olyan predikátorok, kik pápai deákok is voltak s onnan mentek Debrecenbe, kik megvallják, hogy sohasém jártak innepre Páparul. De mindez magában semmit sem ér argumentumnak sem pro sem contra. Ha a jelenvaló szükségért, és a pataki deákoknak ily messze való fáradozásoknak tekintetiért recedálhatnak, a patakiak nem sok kárt vallanak. Ugy is ha ily kiesiny az innepi vakáció, már mi módon jöhet ide enynyire a pataki deák? Futva, ha ide ér, még pedig csak épen harangozásra. Magát előre az ekklezsiákban nem is insinuálhatja.

A csurgói iskola felől azt publikáltatják, hogy a ki fiát tanulni oda küldi s insinuálja, adnak neki kosztot, ezenkívül a méltóságos fundátor gróf Festetics grádus szerint esztendőnként ad nekik 4, 5, 6, 8, 10 ftkat premiumul. Jó ez, ha így lesz. Azt is mondják, hogy kell ilyen alumnus vagy 600. De mindenféle vallását bevesznek.

Második Csécsi János pataki professor így beszélette el nekem a deákok innepre való járásának eredetét:

A sárospataki kollégium turbáltatván, Patakról 1671-ben ment Erdélybe; egy része megtelepedett Göncön. Innen is turbáltatván ment Kassára a várba. Onnan is turbáltatván, megtelepedett egy kertszeren a kassai hostáton, a hol semmi épület nem volt, hanem élőfák voltak és fák alatt tanított az édes atyja első Csécsi János. Ezen fundust kerítéssel körülvették, de csak fából és osztán sietve épületet tettek rajta; napszámosok helyett a követ tanulók hordoták a rakók kezeihez. Mindeddig soha sem ezen oskolából sem másbul innepre a deákok nem jártak; itt a kassai hostáton úgy éltek a deákok, hogy heti vásárkor s egyébkor is két deákot Csécsi János professor kiállított a kapu eleibe az utcára, és a városba eleséget vivő emberektől vásároltatott a deákok élelmére való dolgokat. Mivel pedig a bejáró vidékség többnyire református volt, tehát sokan ingyen is adtak nekik, némelyek fele árán, némelyek még otthon készítették számokra valót. Egykor osztán instantiával a királytul megnyerték, hogy Patakra előbbi fundusokra visszaszállhassanak. Visszaszálltak 1683. Az urak nagy számmal összegyűltek Patakra s arról tanácskoztak, miképen subsistálhassanak a deákok. Akkor egy elkezdte, hogy menjen ki hozzá egy deák minden innepre és patrocinálni fog neki, akkor más is, harmadik is, mig nem 39 számra sza-

porodtak a benefactor urak, azután többre is. Az erdőbényei ekklezsia volt első, a ki beírt Patakra az iskolába, hogy ő hozzájuk is küldjenek deákok innepre. Ezt osztán más ekklezsiák is követték. És mivel ország szerint recommendáltatott ez a pataki iskola a könyörületességre, bátorzkodtak kimenni innepre mindenfelé. A debreceni iskolából pedig sem pápaibul sem azelőtt sem ekkor innepre a deákok nem jártak. Hanem idővel a debreceni iskola is rászorulván a pataki deákoknak példájára, kezdett kijárni. Így beszélt ezt második Csécsi János, ki Kassán is a hostáton az atyja alatt tanuló gyermek volt.

J e g y z é s. Ezen levelet irta Tiszt. Szászi ur Dunántul való öreg predikátor 1798. esztendőben Sárospatakra a maga fiához, Szászi Józsefhez, a ki a sárospataki kollégiumban primarius deák. Van ezen levélben sok szép régiség, de van egy néhány hiba is, kivált az időkre nézve, melyeket megjobbítani kötelességemnek tartom.

1. A sárospataki kollégium Báthori Zsófia által 1671-ben elvételén, következő 1672. esztendőben ment Erdélybe Gyulafehérvárra és ott telepedett meg. Ekkor még semmi része nem ment Göncre. Azután Báthori Zsófia halála után 1682-ben jött vissza a széniorral együtt egy része Patakra Erdélyből, és mintegy negyedfél esztendeig professzor nélkül volt Patakon, míg nem 1686-nak az elején ide hozatnék öregbik Csécsi János ur.

2. 1687-ben aprilisnak 24. napján ez a pataki helyre állani kezdett kollégium újra elvételük a reformátusoktól. Ekkor volt már az, hogy egyik része újra visszament Erdélybe Fehérvárra, a hol az 1672-ben letelepedett pataki kollégium szakadás nélkül fennállott, más része pedig Göncre ment Csécsi János professzorral együtt.

3. 1695-ben Göncről is kihajtatván a jezsuiták által, ment Kassára a városba; de a városból 1696-ban kihajtatott és a hostátra menni kénytelenített. Ott bujdosott a kassai hostáton a pataki kollégium 1703. esztendeig; ekkor a zenebonás világban az is elromlott s elszéledt. 1704-ben a kassai kommandans Nigrelli is azt javasolván, Patakra visszajött.

4. Elhiszem könnyen, hogy 1683-ban is az Erdélyből visszajött kevés deákokat innepre kihívták a patronus urak és ekklezsiák; bizonyosan tudom pedig, hogy Göncről és Kassáról kijártak innepre, s kikhez jártak, név szerint is meg tudnék sokat mondani; de egyszerűs mind azt is tudom bizonyosan, hogy az innepre kijárást nem 1683-ban kezdték először; de nem is 1672-ben, mikor Erdélybe bujdosnak (amint állítja hibásan Bód Péter a Smirnai Sz. Polikarposban p. 100.),

hanem megvolt az a szokás a pataki kollégiumban I. Rákóczi György fejedelem idejében is. Nyilvánosság és minden kifogás nélkül való bizonyosság erre Komáromi Csipkés György, a ki azt írja maga felől, hogy ő pataki deák korában 1648-ban pünkösdkor volt innepre kiküldve azon oskolának szokása szerint (pro more scholae istius) tek. Ibrányi Ferenc urhoz, ott papolt és szép innepi jótéteményt vett. Vid. Georgii Cs. Komáromi Concionum Sacrarum Centuriae primae epistola dedicatoria ad Franciscum Ibrányi de Vaja, ex edit. Várad 1659. 8-o (nam nb. in editionibus centuriae istius repetitis epistola illa dedicatoria ex socordia typographorum recusa non est). Ugy tartom ez az innepi kijárás volt az oka, hogy minden sátoros innep előtt tized nappal már vakáció adódott, és ezen idő predikáció készítésére rendeltetett, a mint tartja az 1638. esztendőbeli rendelés (constitutio), melyet láthatni a zempléni vener. traktusnak régi Matrikulájában. Irtam Sárospatakon, aug. 4 napján 1798. eszt. Szombathi János.

(A főiskolai könyvtár eredetie után)

közli **Erdélyi János.**

IRODALMI SZEMLE.

Kálvin élete. Irta Révész Imre Pest 1864. Egy könyv, melyről elmondhatni, hogy épen a maga idejében jelent meg a vallássosság és hitbátorság, a szellem és erkölcsök emelésére.

Nagy hiánya irodalmunknak, hogy nincsenek irány-műremekei. A mit nem adott az irodalom, azt megadta az egyház, e hű anyja a magyar nemzeti irodalomnak, a Kálvin életében.

Van egy könyvünk, melyet szellemképzés végett olvashassunk, s kezébe adhassunk az új nemzedéknek is, hogy a nagy reformátor életrajzából tanulná meg ismerni, hogy milyenek lehettek azon férfiak, kik az új Európát teremttették, s általában minőknek kell lenni azoknak, kik tiszteletre méltó nagy dolgokat akarnak véghez vinni.

Alig van korszak, melyben az antikrisztian irodalom akár annyira kifejllett akár annyira kapós és veszedelmes lett volna mint napjainkban. Azért igen jól esik azoknak, kik a keresztyénségben örök értékű kincseket látnak látva az emberiség számára, ha balirányú időkben oly munka jelenik meg, mely meglepő világosságot vet a régi idők magasabb és helyesebb vallásos gondolkodására, s

mintegy az elmúlt idöket, s az elporladt apák erős, hitbuzgó lelkeit vezeti elő oktatni jobbra, alaposabbra a jelent, melyet majdnem általános beháll zott azon materializmus, mely a nagy politikai megrendülések s omladékokon emelkedett fel épen azon arányban, a minőben fogyott az egykor élvezett jogállapot.

Jól esik felemlítenem azt, hogy e munkának épen most megjelenését a providentialis intézkedések egyikének tartom. Ugyanis tudomásom szerint Révész Imre ur sokkal előbb fogott e munkához mint Renán „Jézus élete“ ismértetett volna, mely a Krisztusban történelmivé lett annyi szent igazainkat tette kiméletlenül kérdésbe, s így nem tőle, hanem egy magasabb s az emberrel szabadon rendelkező hatalomtól függött az, hogy a genfi reformátor, e keresztyén Lykurg életrajza akkor jöjjön létre, vagy is Kálvin akkor támadjon fel közöttünk ismét, midőn a tagadás szelleme — ezen ujkori világlibertinizmus — annyi sziveket s annyi tanszékeket vívott ki.

E munka történelmi iránya objektív, szelleme vallásos és kritikai. Széptani alakja helyes, irálya szabatos és nyomos, ennél fogva műbecse elvitathatlan.

Szerző, úgy látszik, azt hiszi, hogy az irány legbecsesebb ékesége az igazság, s kerülni igyekszik azon feléktítéseket, melyekben az igazság a maga hatását az író szellemi virágzásának köszöni, s avval kénytelen osztozni.

Szellemének így is megvan hatása, de nélkülözi az ellentétek és színárnyalatok azon együttes szemléltetését, mi a szintén tárgyias Mac Aulayt oly bámulatos hatásává tevő.

Szerzőben egy szigorú apa áll előttünk, ki midőn gyermekét a világba beállítja, előbb maga megfosztja mind azon ékességektől, melyeket a rossz akarat róla letéphetne.

Szerző írói büszkesége ellenfeleinek még annyi örömet sem akar engedni, hogy őt megtámadhassák.

Én mind e mellett megvallom a merev objektív iránynyal úgy vagyok, mint egykor Pygmalion vala szobrával. A legexaktabb plasztikai ügyesség mellett is a kiállított alak holt marad s ez fáj. Az élőnek élet kell. Sokkal szerencsésebb helyzetben van e tekintetben a szubjektív irány, ez szellemet olt alakjaiba, ha bár ezt magából tépi is ki. Ekkor ugyan idegen életprincípium mozgatja a lejárt századok alakjait. Mit sem tesz, csak egyszer éljenek. A márvány hullák, melyek mint plasztikai műrecek ott állanak művészien osztályozva a történelem kiállító termében, minden érdekességök mellett fájó hatást gyakorolnak a szívre. Ha a multnak beszélni valója van velünk, s minket sikerrel akar oktatni, meg kell elevenülnie mindennek előtt.

De ez csak az én egyéni nézetem, melyet valamint nincs szándékom bárkire is felerőszkolni, úgy attól egy kornézet tekintélye sem képes elmozdítani. Szerintem a teljes tárgyiaság emberileg lehetetlen. Azon adatok, melyekből mi emberek rendesen történelmi alakjainkat alkotjuk, csak igen parányi részei a tünemények azon összégének, melyekben magát az egész ember tevő, s így a lehető legszigorubb objectivitás mellett is alakjaink kisebb nagyobb mérvben mindig egyéniek maradandnak.

Maga Révész ur is belátta azt, hogy az író nem lehet egyszerű leltározó a mulandóság bureaujában, s beállt oda, mint pragmatikai tevékenység, bár szóval kimondá, hogy nincs szándéka magát alakjai érdekében érvényesíteni, de azért igen helyesen cselekedte, hogy ezen határozatát a mű folyamában az igazság érdekében megváltoztatta. Neki nem csak elbeszélni, neki tanítani is kell Ezt kívánta tőle teljes joggal azon tiszteletre méltó mult, melyet szellemével író asztala elé varázsolt.

Mind addig, míg az élet közönséges szükségei által lefoglalt embertestvéreink többsége szaktudósokká nem válhatik, a szaktudósnak nem szabad vonakodni elfoglalni a történetészet szószékén azon *magisteriumot*, melylyel Rotteck pragmatikus szelleme a mai Németországot teremtette, míg az objectiv Schlosser az iskola tanszékéből nézte a másik által teremtett életet.

Már ha azok se mernek a multak nevében szólani, kik magukat a történetírásra feljogosítottaknak érzik, kik szólhatnak? De Révész ur szólott, s Calvin szellemét annyira megtisztítá a vádtól, melylyel azt Servét halála sokak előtt három század lefolyása alatt terhelé, hogy az csak a tudatlanok vagy rossz akaratúak rágalma lehet ezután. És épen így érte Révész ur azon célt, mely egyszersmind végcélja minden tudománynak: hogy terjedjen a világosság és az igazság

A történelmi forrásokra nézve, melyeket szerző ur felhasznált, csak a 245. lapon lehet némi kifogást tenni. Szerző forrása úgy látszik az amboisei összeesküvést vallási jelleműnek tartja. De miután a későbbi triumviratus egyik tagja Montmorency, a nevezetes *capitaine brule bancs*, ezen összeesküvésnek szintén tagja volt, továbbá a körülmények is oda mutatnak, hogy az a Bourbonház érdekében Medici Katalin s a Guisek ellen irányzott politikai célú vállalat volt, így az vallási jelleműnek szigoruan nem tartható.

Továbbá ohajtandó volna, hogy az idézett bizonyítványoknál a szerzők neveit is idézné a következő kiadásoknál; mert az idézett bizonyíték ereje a szerzőnek saját neve.

Ezek után pedig nincs egyéb hátra, mint hogy a jobbak nevében

köszönetet mondjak szerzőnek, hogy Kálvin életét most írta meg és szerencsét kívánjak egyházunknak, hogy e munkát a jelen időben, a lelki szárazság és inség e napjaiban lelki táplálatul nyerhette. Reménylem, minden református család a keresztyén háznak lelke, a szentírás mellé oda állítja e munkát is. Kálvin nem állhat soha más-hol, mint a szentírás mellett. S a mely házban a szentírás tiszteltetik, ott meg kell nyilni az ajtóknak és szíveknek Kálvin előtt is, hadd legyen a reformált háznak ismét vezetője azon férfiú, ki egykor Genfben a keresztyén családot teremtette. Sárospatak, május 5. 1864.

Dr. Heiszler József.

Hefele, Dr. C. J., Professor der Theol. an der Universität Tübingen. „**Conciliengeschichte**“. Nach den Quellen bearbeitet Freiburg im Breisgau. I. Bd. 1855; 2. Bd. 1856; 3. Bd. 1858; 4. Bd. 1860.

Mióta zsinatok történelmére vonatkozó jeles műveiket kidolgozták Caranza, Cabassutius, Richard stb., még azon században, melynek fáradhatlan gyűjtögetési szorgalma gyümölesül nyertük a zsinati tárgyalások nagyszerű gyűjteményeit a tizenhetedik században: az idő óta sem a római katolikus, sem a protestáns theologia nem szentelt különösebb figyelmet az egyházi történetírás eme sok részben fontos kuttói tanulmányozására, s a tudomány ez ágában alig termelt valami nevezetést. A mármár elejtett fonalszálat sok idő multán fölfogta Hefele, az egyházi történettudományban kitűnő képzettségű s a katolikus theologusok köréből tán legkevésbé pártfelekező, szép lelkű férfiú. Nevezett zsinattörténelmi munkájában gyönyörű példányul áll, kiben a német szorgalom és tudományosság szerencsésen képviselvék, s oly művet ad, mely iránt a protestáns theológiát is méltó hálára kötelezi. Az eddigelő megjelent négy közül az első kötet tárgyalja a négy első század zsinatait a 381-ben tartatott második közzsínatig (oecumenicum concilium). Második kötetben előadatnak a Nestorius, Eutychus és a monophysiták hitvita-ügyeikben tartatott zsinatok az ötödik közzsínatig, mely 553. Konstantinápolyban tartaték. Harmadik kötet tartalmazza a hatodik század kezdetétől N. Károly császár halálaig tartatott zsinatokat. Negyedik kötetben a tizedik és tizenegyedik századokban és pedig VII. Gergely pápasága idejéig tartatott zsinatok tárgyaltnak, s ezen, mostanig utolsó kötetben utolsó zsinat az, mely 1073. Rómában tartatott.

Az egész munka többet ad, mint a mennyit egyszerű címe ígér. Igaz ugyan, hogy általa az egyháztörténelmi vagy hitcikkelyek idő

szerinti fejlődését előadó különös művek a térről le nem szoríttatnak, s amazok netaláni hiánya fedezve nem volna. Nem, azért, mert saját rendeltetéséhez hiven, az időszaki sorkövetkezést okvetlenül vezérfonalul vennie kellvén, magától érthető, hogy bővebben ki nem terjesz-
kedheték az egyházi élet benső fejlődése mozzanataira s általán fogva az egyházi élet azon irányban indult mozgalmaira, melyek zsinati törvényhozás tárgyai nem voltak. Mind a mellett az említett két tudományszakra nézve tartalomdus, szinte nélkülözhetlen segédkönyvet ad. Elejétől fogva mindenütt önálló és roppant terjedelmű forrástanulmányozáson alapul; az ide tartozó mindkét egyházbeli tudományos művek, a legrégibb és legújabb terményekben pontosan méltatva, jellemezve és felhasználva. Protestáns tudós történetirókra nézve kivált nagy becsű e könyvekben azen körülmény, hogy az ó és újabb korbeli katolikus theologusok műveinek, melyeket tán alig ösmernek, itt teljes név- s tartalomjegyzékét találhatják. A zsinati tárgyalásokat megelőzőtt bevezető külesemények, ugy szintén az azok tárgyalásaiban megalakult hittani rendszerek is lelkiösmeretes hűséggel és pontosan előadatnak. Hasonlót kell mondanunk az életrajzokat tartalmazó részről is, melyre nézve sokszorosan ajánló körülmény az, hogy mindegyik kötet alkalmas tárgymutatóval (index) ellátva van. A főbbrendű s kivált közzsínatok legfontosabb okirataikban, a szimbolumok és kanonok eredeti szövegökben, a görög eredetiek német fordításban is közölve vannak, s felette gondosan keresztülvitt magyarázatok s itészeti elmeéllal találóan felvilágosítva adatnak elő. Ennek köszönhetni, hogy a nagyobb zsinatoknak ekkorig kevesebb figyelemre méltatott s azonban érdekes oldalai például az első közzsínatnál a husvétünneplés idejére s a meletiáni szakadásra vonatkozóak teljes világításban állanak előttünk. Hanem a kisebb s alig jelentékeny tartományi zsinatok mindegyike is hozzá illően szerepel itt, s el nem mellőztetett. Hefele zsinattörténelmi munkája, mint előre is várni lehetett, tisztán igazi tudományérdekben iratott. Még ott is, hol egyházának s a római székeknek érdeke oly szellemű itészeti vizsgálódásokra viszi s oly végeredmények kifejtésére bírja őt, melyek általában nem találkozhatnának közhelyesléssel, dicséretére kell azt felhoznunk, hogy a valódi tényállásnak tartalékgondolat nélkül s teljesen elöterjesztése által olvasójának helyesebb vagy méltányosabb itélethozhatásra minden alapfeltételt s jó módot kezébe szolgáltat. Ezen nagyra becsülendő szerencsés írói eljárást a négy kötetten át folytonos figyelemmel nem kísérhetvén, csak egykét példában kívánjuk felmutatni. Az eretnekek kereszttségének érvényessége felől, a mint Cyprian és caesareai Firmilian a római püspök Istvánnal ellen

kező értelemben voltak, eddigelő úgy tudjuk, hogy Cyprian szintugy mint István tulzó nézeteket képviselnek vala; ezzel némileg ellenmondásban áll Hefe, annak bebizonyítását próbálva, miszerint István már akkoriban a sokkal későbbi időből való s a két végletet okosan közvetítő római gyakorlat mellett harcolt volna, s ezt az által, hogy Cyprian és Firmilian nyilatkozataikat jókora mesterkéltséggel céljára magyarázza (kivált I. 102.). Pedig, ha ez így áll, akkor teljesen értelmetlenül maradna a vitának oly elkésérült élességgel folyt menete. A nicaei zsinatot 325 tudomásunk szerint N. Konstantin császár hivta össze; csak a hetedik század után jött szóba, hogy N. Konstantin és Sylvester római püspök együtt hívták volna össze. Hefe itt kérdésbe teszi, hogy vajjon a császár egymagára hivta-e egybe a püspököket, vagy inkább a pápával egyetértve? Ebből aztán azon eredményre jut, hogy nagyon hihető, miszerint ezt a császár a már akkor „a keresztyénség elismert első püspöke“ befolyásával cselekedte. Ehez járul, hogy Rufinus azt mondja, a császár ex sacerdotum sententia gyűjté egybe a zsinatot. „Ha már ez ügyben a többieket is megkérdezte, úgy kétségtelen, hogy a mindnyájuk közt elsőnek részvéte valamennyiénél tetemesb volt“. Ez oknál fogva a 680. évben tartatott hatodik közszsinatról szóló tanunak is teljes értékű történelmi hitelesség tulajdoníttatik „annyival inkább, mint-hogy az Konstantinápolyban azon időkorban tartatott, melyben az ottani püspökök épen mint a rómainak vetélytársai tünnek fel“. S ép ezen zsinat az, mely Agatho, római püspök befolyása alatt tartatott; ebből tehát az előbbi feltézés ugyan szépen magyarázható. Szintén ily mesterkéltsé alkotása a Hefe korábbi, e tárgy értekezéseiből ide is átvett azon kísérlet, hogy Liberius római püspök a pápai csallhatlanság érdekében az arianizmushoz hajlás és az athanasi hiteikkely megtagadási vádja alul, a harmadik szirmiumi formula felvétele által, kitisztáltassék. Ezen reservatio mentalis, mely Liberius kimentendő volna, nem igazolja sem az ő állhatatosságát sem a pápai nyilatkozatok csallhatlanságát, sőt még csak el sem fogadható ide, a Hilarius és Hieronymus határozott kifejezéseik miatt. Némely legendák s csodatörténetek (például cyprusi püspök Spiridion csodatette I. 272.) is, bár okos elővigyázatossággal, a történelmi adatok közé soroltatnak. Hanem az egyes részletekben kimutatható ilyenféle elferdítések, melyek a római katolikus és prótestáns történelmi vizsgálódás szempontjainak különbözőségét jellemzik, nem vonják le az egész mű általános becsértékét, s ezek felől bizton állítható, miszerint Hefe zsinatok történelmét tárgyzó jelen műve a német tudományos irodalomban kitűnő diszes helyen áll s maradandó becsű jeles munka.

Dr. A. N. Böhner. „**Kosmos. Bibel der Natur**“. Das Anziehendste aus dem Gesamtgebiete der Naturforschung zur Veranschaulichung der Majestät des Ewigen in seinen Werken. Erste Lieferung. Hannover. 1862.

A népszerűsített természettudomány sokszor lett már kénytelen kelletlen, durva és lelketlen anyagelviség hirdetőjévé alacsonyítva. Elkerülhetlen aztán ilyenkor, hogy e boldogtalan szolgálattételben a vallásos életre nézve őlő méreggá váljék. Ily tünetekkel gyakran találkozván, kétszeres öröm olyat lelhetni, mely a természeti tudományok népszerű magyarázásában megadja az igazságnak a kellő tiszteletet, s jól érti, hogyan kell az emberi lelket, az ő műveiben közlő szemléltetett alkotó felségének imádására buzdítani. Jelen műnek nemcsak ez kitűzött célja, de úgy látszik, hogy általa e magasztos cél szerencsésen megközelítve s majdnem elérve is. Szerző nem kívánt „természeti theológiát“ adni, szándéka annyiban áll, hogy „bármely hitvallásu miveltebbek elébe Istennek az ő munkáiban kifejezett önkijelentését világos és szilárd hitelű tényállások bizonyítékai-
ból“ felmutassa, „minden gondolkozónál önmagára bizva, hogy a kimutatott tényekből vonjon el és alkosson magának saját világnézetet“ (11. l.). Mert „a természetnek alapos tanulmányokban vizsgálása a léha természetistenítés felett magasztos világításba helyezi az igazság diadalát; a hitetlenség, de egyszersmind a tévhit s babona ellen is hatalmas fegyvert szolgáltat kezünkbe; Istennek atyai keblére közelebb vonz bennünket s a világnézetnek oly magaslatára emel, a melyen lehull rólunk a szűkkeblűség hitvány boréka, s az egész teremtettség előttünk az örökkévaló igazságnak és szeretetnek szóló bizony-sága lesz“. Ugy látszik, választott példánya Schubert, s ugyancsak az ő eszméit dolgozza fel. Az első szállítmány, melyről itt szó van, az „ég alkotmányát“ tartalmazza. Tisztán felfogható, néha elbájolóan kellemes irmodorban s váltogatva mélyebb tanítmányokkal, folyvást érdeklő olvasmány. Hanem azon feltett jó szándékától, hogy csak megállapított tényeket adand, gyakorta messze esik jó akaratú szerzőnk. A midőn Laplace védelmét a bibliai teremtetéstörténettel hozza összeköttetésbe (39. l.) így tanít: a világosság és setétség különválásakor a világló s nehézkedő anyag legfinomabb részecskéi szükségkép találkozván egymással, így a nehézkedő anyagrészecskéknak a középponttól oldalvást elhajló irányra, esiga- vagy örvénylő vonal körületébe kellett jöniök s így mozogniok. 43. sz. a. a „dicsőség országáról“ tanítva, igazán képzelemszülte csodával lepi meg olvasóját, keresvén az égürben a boldogult lelkek számára alkalmas lakhelyet.

A mi atyánk házában, a mérhetlen űrtérben láthatunk oly helyeket, melyek a mi naprendszerünk tériméjénél nagyobbak nem lévén sok ezernyi napnak összejöött csoportjait foglalják magukba, s ezek aztán az öröklő nappalnak fényvilágát özönlik egymásra és környezetökben. Ott aztán a nálunk harcban álló ellentétek általában összebékülvék. Az élet, mely itt alant különvált sarkiaságok u. m. születés, elenyésztés, álom és ébrenlét, élet és halálnak ellentétességei, ott örökévaló szép öszhangzattá lesz. Az éjszaka úgy világoskodik mint a nappal, nyugalom és munkásság egy és ugyanaz. Ezen fényvilág nem lehet más, mint oly lények hazája, melyek természetöknél fogva nem érzik a munka és nyugalom változatainak szükségességét, bűn és halálról mit sem tudnak, finom étheri, felette mozgékony s önmagától megifjodásra képes testiséggel vagy fényhoni szervezettel bírnak, mely a lélek villámsebes észjárásának megfelelő volna. Ennél is tovább menve (169. l.), a finom világossági anyagot, melyben szerinte mint saját légkörükben usznak a világok, „Isten érzékelő tehetségének“ (sensorium) tartja; tehát nemcsak a számlálhatlan sokaságu napok Isten szemei, hanem minden parány az ő érző és akaró tehetségének műszerve (organum). S ilyeneket beszél a költői hangulatu író, ki csak imént szólott kárhóztatólag a bölesészek agyrémei felől, kik Istent a világegyetemmel összezavarják. Átalán fogva becséből semmit nem veszített volna az érdemes mű, ha szerzője az ily meddő szemlélődésekkel felhagy vala. Hogy már ezek szerint mily viszonyba helyezkedik a szent iratokhoz, melyeket ő a „természetbibliával“ szemben „kulturabibliának“ nevez, legtisztábban kimutatható egy példából. 30. l. ezen megjegyzést teszi: a biblia — ugymond — jellemzően szól „a kaszahúgy (Siebengestirn) kötelékeiről (Jób 38, 31.). Az újabb vizsgálódások szerint bizonyos az, hogy épen e csillagzat mintegy életközéppontja, szíve a világrendszernek, mely összefüggésben tartja a milliárdnyi napok s álló csillagokból szerkezett világegyetemet. Sajnálni kell, hogy a mű kiállítása mind tartalmához, mind céljához képest nagyon költséges, ehez aránylag felette magas áru. (Egy-egy füzet egy tallér, s tizenkét füzetből álland). Ilyen kiállításu s ennyire fenhangon szabott árak már magukban elzárják a vállalat utját attól, hogy népszerűvé lehessen.

„Die Parität in Preuszen und die ultramontane Partei. Düsseldorf, bei Jul. Buddeus 1862. 66. S.

Egy érdekes vitairat, mely az előbbi évben Freiburgban „Beleuchtung der Parität in Preuszen auf dem Gebiete des höheren und

mittleren Unterrichts“ cím alatt kelt, s tulhajtott panaszaival jelen választ előidézett bajtársával együtt képezne valódi egészet; hanem azon esetre tán kevésbbé fogná érdekelni — sok betűben kevés tartalom — a mi t. olvasóinkat Ezuttal tehát csak fentebbirottak biztos számadatai közlésére szorítkozunk annak kiösmérése végett, hogy minő arányszámok vannak most elfogadva Németországon a római katolikus és protestáns hitfelekezetek egyházi, iskolai és tudományos állásuk viszonylagos becsét illetőleg. Így például 1852. évben az egész porosz államterületen 1196 katolikus lélekre esett egy templom és 1093-ra egy vallástanító; ezzel szemközt 1266 evangélikus lélekre egy templom és csak 1391-re egy vallástanító. A Rajna vidékén még ennél is kedvezőbb arány áll ugyanakkor, ugymint 1377 evangélikus lélek ellenében 1022 katolikusra egy templom és 1391 evangélikus ellenében 931 katolikusra egy pap. Panaszul idéztetik, s pedig felette méltánytalanul, az is, hogy a porosz kormány a katolikus tudományosság irányában annak előmozdítását, kitüntetését illetőleg pártfelekező; holott ez szintén úgy mutatkozik a legpártatlanabb felszámítás szerint nemcsak a legkatolikusabb francia, hanem az apostoli császári királyi ausztriai államban is. Jelesül a bécsi akadémiának Ausztrián kívülről összesen hét tiszteletbeli tagja közül római katolikus csak egy. Hasonlag a francia Institutnek 49 német tagja közül 42 evangélikus, 1 izraelita és csak 6 római katolikus. Hogy itt a főök nem kormányok pártfelekezése, hanem az illető hitvallásoknak a tudományokhoz minő viszonyban állása, ez az, miről a freiburgi urak aligha meggyőződnek valaha.

(PKZ.)

Keresztyén vallástan. Vezérfonalul az ágost. hitv. evang. konfirmálandók oktatásában. Irta Sztehló András. Második javított kiadás. Pest. 1864. 32 lap.

A protestánsra nézve a vallástani oktatás minimumául de egyszersmind nélkülözhetlen kellékeül tartandó, hogy ismerje eredetét azon vallásfelekezetnek, melynek tagja; tudja a hittani főbb igazságokat, melyeket egyháza hisz, valamint azon erkölcsi kötelelességeket és szabályokat, melyeket az Isten parancsolata és az igaz keresztyén élet sinórmértéke gyanánt kíván tartatni.

Ha valahol, a konfirmálandók oktatásában szükség e kellékekre figyelni. Az ezek számára készített könyvecskéknek egyháztörténelmi, hit- és erkölestani tételek szolgálhatnak tartalomul legcélszerűbben, minek a kezünk alatti munkában is dicséretes bebizonyítására találunk.

Szerző, csak igen röviden értekezvén elsőben a vallásról általában, aztán a bibliáról (3—8 lap), az egyháztörténelmi adatok terjedelmesebb tárgyaláshoz fog (8—19 lap). A római katolika, görög nem egyesült egyházak közti különbségek előadása után a római katolika és evangyéliomi egyházak különbségét adja. E tekintetben az egyház fogalma, az egyház kormányzata, a külső isteni tisztelet, a források, melyekből a keresztyén vallás hit- és erkölcstanai merítenedők, s végre a hittanok az elszigetelő vonalak. Majd az ágostai és helvét hitvallású egyházak meghasonlására kerülvén a sor, mondja, hogy ezek a hit alapjában teljesen egyek, csak eredetök isteni tiszteleti különbségeik s némely hittanok (az úrvacsora és kegyelem választás) érzelem szerű főfogása által különböznek egymástól. A reformáció elő hirnökei közül Wald, Wiklef, Huss és Savonarola emeltetnek ki. A reformátorokat illetőleg Luther föllépése s működése bővebben, Zwingli és Kálviné röviden tárgyalatik. Az ágostai hivatású egyház szimbolikus könyveinek elősorolása után az egyháztörténelmi adatok tárgyalása, a magyarhoni ágostai és helvét hitvallású evangelikusok szabad és nyilvános vallásgyakorlatát biztosító törvények fölemlítésével rekesztetik be.

A hittani tételek (19—27. lap) „credo“ modorban (hiszek egy istenben sat.) szólván vonulnak át az evangelikus egyház dogmai tételeinek összegén. Jellemző itt azon passus, melyben a trinitási harmadik személy a szent lélek munkássága körvonalozásához, a többi soteriologiai tételek csatolvák. „A Szent lélek munkája, mond szerző a megváltott emberek hit általi közösülése az Istennel, vagy is az Isten országának építése. Ez történik a láthatlan és látható egyház által. Az utóbbinak földadata amannak tagokat szerezni, és így az Isten országát terjeszteni. Ez történik a kegyelemeszközök által, melyek az Isten ígéje és a szentségek, nem különben az imádság, a külső isteni tisztelet, s az egyházi rendek és hivatalok által.

Végül az erkölcstani tételek tárgyalatnak (27—32. lap). Isten, magunk és felebarátink iránti kötelességeinkben, mond a szerző, vezetünk a keresztyén szeretet. A keresztyén szereti az Istent, Jézus Krisztust s az egyházat. Szereti önmagát, élete, egészsége s jóléte fölől gondoskodik. Szereti felebarátját, különös szeretettel viseltetik a hozzá tartozóhoz, háznépéhez. Az élet más szorosb viszonyaiban is a szeretet azon kapocs, mely a keresztyén társaságot összetartja, sőt a keresztyének szeretete kiterjed még az oktalan áliatokra s élettelen dolgokra is.

Szerző vallástani álláspontja igénytelen hitéletű, meggyőződése buzgó. A dogmai tételeket az orthodokszia és közérthetőség legkisebb

sérelme nélkül adja. Különben is az efféle könyvecskék se jogosulva se képesülve nincsenek arra hogy a régi kerekvágásból kitérve új utat törjenek. Tudtomra csak Schweizer Sándor tett efféle kísérletet 1840-ben kiadott Kátéjában, de sikerre aligha számíthat.

Vannak azonban némi észrevételeink, melyeket dacára e munka dicséretes fölemlítésének el nem hallgathatunk, még pedig ugy alaki mint tartalmi tekintetben.

1. Alaki tekintetben. A 32 lapra terjedő munkából 19 lap bevezetést tesz. E kirívó aránytalanság az egykori görög élecskedő e. mondatára emlékeztet „zárjátok be a nagy kaput, nehogy kis városotok kimenjen azon.“ Távol legyen, hogy az itt előforduló tételeket feleslegeseznek mondanók. Nem a tartalmat, csupán a felülírást nem helyeseljük. Minek ott a bevezetés, hol reá nem következik ildomos arányban a nem bevezetés?

2. Tartalmi tekintetben. A 4. lapon olvassuk: „zsidók vallásos könyvei az ó szövetség és a Talmud, a mahumedánoké a Korán, a keresztyéneké a Biblia.“

Az említett vallásfelekezetek nem csupán vallásos, hanem valóban szentkönyvek birtokában gondolják magukat, azaz olyanok birtokában, melyek ihlettek s kijelentést tartalmaznak. Minden szentkönyv vallásos könyv ugyan, de azért est statio separata et diversum genus a szentkönyv és csupán vallásos könyv között. A Talmud, csupán vallásos könyv, az ószövetséggel mint szentkönyvvel ugyanazon színvonalon nem állhat annyival kevésbbé, mivel constatirozott tény gyanánt nem tartható, hogy az magok a zsidók által, sinedriumi határozatnál fogva kánonicitási tekintélylyel valaha ellátott volna.

Eszter könyve az 5. lapon a kanonikus könyvek között áll, a 6. lapon pedig az apokryphus könyvek közé soroltatik. Hiányozván a fölvilágosítás egy könnyen be nem látható, hogyan ugyanazon könyv egyszersem kanonikus és apokryphus? Igaz, hogy már Luther sem tartá e könyvet méltónak arra, hogy a kanonban álljon, korunkban pedig Ewald mitsem kételkedik legendának nyilvánítani. E könyv kánoni tekintélyének nagyon árt a többek között azon különösség, hogy midőn benne a persa király neve 187-er fordul elő, az Istené egyszer sem. Eszter könyvét illetőleg szükség tudni, hogy Eszter könyvéhez toldalék darabok járultak, ezek a toldalékok már az apokryph darabok, minek következtében szerzőnél, az apokryph könyvek sorozatában helyett, Eszter könyve, ennek kellene állani „az Eszter könyvéhez járult toldalék darabok.“

A 14. lapon a kegyelemválasztás tana fordulván elő, szerző

ekkép szól: „a protestáns egyház Augustinus tanítását magáévá tette, mely szerint az eredendő bűn folytán az emberi természetén oly nagy bűnsúly fekszik, miszerint az ember saját erejéből a jóra képtelen, s így csak az isteni kegyelem az egyház által, az emberek hozzájárulása nélkül, némelyekben új életet ébreszt. De később Kálvin és Béza e tanból az úgy nevezett praedestinációt magyarázták ki, mely szerint az Isten némely embereket üdvösségre, másokat kárhozatra rendelt.“

Bár Schweizer és Schneckeburger hoszszasan és tudományosan vitatkoztak a felől: hogyan származott a reformált egyház elővézeti tana, theologiai vagy soteriologiai uton-e, mind a mellett sem tartható e tárgy constatirozott igazsággént eldöntöttnek; csupán annyi bizonyos, hogy legkevésbé hajlandó ezt a reformált egyház anthropologiai alapra fektetni.

A 15. lapon a reformáció előhírnökei között Wald, Wiclef, Huss társaságában Savonarola is előfordul. Savonarolának igaz, vallásos jelleme egyre kétséges. Ő nem az evangéliumi igazság erejével kívánt hatni, hanem szentségeket vévén kezébe (ostyát és krucifikszet), csodatételekkel ketsegtette a könnyen hívő népet, istentöli küldetésének bizonyítására. Helyette méltóbban állhatna Wessel János, kiről Luther ekkép szól: „annyira egyezem Wesselrel hogy elleneim nem tudván, hogy az ő munkáit sohasem olvastam, gondolhatnák, hogy mindent tőle vettem.

A 17. lapon ez áll: „Zwingli született 1484-ben, 1519-ben Svajcban, nevezetesen Zürich városában, mint egyházjavító lépett fel. Luther szellemében működve meghalt 1531. oktob. 11 a csatában, melyet követőivel vallása védelmére vívott.“

Zwingli nem Luther szellemében működött, hanem Lutherhez hasonlóan egyházjavítói szellemben. Flacius, Amsdorf, Wigand, Hesshus sat. működtek Luther szellemében; még Melancthonról sem mondható, hogy mindenben Luther szellemében működött.

Igaz hogy Zwingli 1519-ben, zürichi pap korában riasztotta ki végkép, Svajcából a bünboesató leveleket áruoló Sámson barátot, de már 1518-ban Einsiedelben is hatalmasan kikelt ellene. Egyébiránt Zwingli reformátori működésére nézve indpontúl nem az indulgentiák szolgáltak, hanem hogy a kor szelleme már meg volt érve az aratásra (a reformációra); csupán oly lelkes aratókra várt, mint Zwingli és Luther valának. Zwingli 1525-ben Conparhoz írott levelében így szól: höre und vernimm mit Aufmerksamkeit, dass ich bevor Zwietracht entstanden, mehr als ein mal mit vornehmen Cardinälen, Bischöfen und Prälaten geredet und verhandelt habe von dem Irrthum in der

Lehre, und gevarnt, dass man die Missbräuche abzuthun anhebe, öder sie würden mit grosser Unruse von selbst umfallen. Mit dem Herrn Cardinal von Sitten habe ich vor acht Jahren (1517) zu Einsiedeln und später zu Zürich oft mit hellen Worten bezeugt, dass das ganze Papstum einen schlechten Grund habe, und belegte das, in allen Stücken, mit der heiligen Schrift. Lásd Roeder „Zwinglis Leben.“ S. 75.

Azon háborúnak, melynek Zwingli maga is szerencsétlen áldozatává lett, közelebbi oka nem a vallás védelme volt, mert hisz, a szövetségi okmány erejénél fogva, a kantonok semmi tekintetben sem avatkozhattak egymásnak dolgaiba, hanem az, hogy az araui gyűlésen Zürich ellenmondása dacára az élelmi és más árucikkeknek az öskantonokba való bevitele megtiltatott. Ez eljárás Zwinglinek elannyira ellenére volt, hogy még egyházi beszédében is nyilvánosan kárhoztatta. Nem is jó szántából vett részt a háborúban, hanem a zürichi tanács ismételt kívánatára és kérésére mint tábori lelkesz volt jelen.

Sincerus

P. Virgilius Maro Acneise. Fordította Remete József, Győr. 1863. Hennieke Rudolf. n8dr. VIII. és 256. l.

Alig fog emlékezni egy két olvasó a hirlapok egykori tudósítására, hogy a Kisfaludy-társaságnak 1847. május 29-én tartott üléséből Toldy az Aneisnek egy új fordítójáról értesített, ki a soproni magyar társaságnak volt tagja; ott szerette meg az irodalmat, s kísérletül már néhány könyvet teve át az említett eposzból. Körülbelül két hó múlva azaz július végén azon évben már mutatványul olvastatott az első könyv kezdete. Minden jelek kedvező folytatásra, kimenetelre mutatván nem maradt el a lelkesítő, buzdító részvét a társaság kebeléből. Imé az egész hősköltemény áttétele van most már előttünk, de fájdalom, a nemes izlésű ifjú férfi Remete József nincs többé az élők között; 1862. szept. 28-án, férfikorának virágában, élete 38. évében mult ki neje, barátai s a klasszikai irodalom nagy veszteségére.

A boldogultnak hű barátja Horváth Károly, mint a kéziratok letéteményese és Hennieke Rudolf Győrött, mint kiadó valóban tiszteletünkre tarthatnak számot a becses dolgozat világ elé bocsátásáért, mert midőn barátjuk emlékét állandósíták, az irodalmat is nagy művel gazdagíták.

Remete fordítása már az első jelenségnél úgy tűnt fel, mint haladás Baróti Szabó Dávidéhoz képest. Jelenleg azonban Remete nem

Barótival egybevetendő, hanem önmagával, mert világosan látható a különbség, mely van az első ének 1847-ben közlött és mostani fordítása között. Mondja is kiadója s barátja Horváth Károly, hogy Remete folytonos gonddal, tanulmánynyal függött az elkezdett vállalaton. Törölt, másított, javított, mignem 1862. sajtó alá bocsáthatá, sőt még ekkor is újabb vizsgálat alá vevé; de a javítást nem végezheté el betegsége miatt.

Például azonnal ide helyezzük a tárgyszöveget (expositio).

1847-ben:

Fegyvert énekelek s férfit, ki a trójai tájról
Első jött a sorstul üzetve, olaszthoni földre
S Lavinum partjára, sokat hányatva habok közt,
Szárazon egy felsőbb hatalom, Juno boszujától,
Szenvedt hadban is ő, mignem várost alapíta,
S isteneit Latiumba hozá, honnét a latin nép,
Álbai tisztes atyák s falaid, nagy Róma, levének.

1862-ben:

Fegyver s végzetűzött hősről szól énekem, a ki
Trója vidékéről legelőbb jöve Itáliába,
Lavin partra vizen, földön hányatva, kegyetlen
Juno végetlen haragáért, égi erőtlől.
Háborun is sokszor szenvedt, míg rakhata várost,
S isteneit Latiumba hozá, honnét a latin nép,
Álbai tisztes atyák s falaid, nagy Róma, levének.

Valóban nem tudja az ember, mit becsüljön inkább: a művet-e mint irodalmi terméket, vagy a szerző maga elszánását, kitartását, minőre vajmi nagy szerencse hogy van mindig példa, mi elvégre is biztató zálog a szépéret fenmaradása iránt. Az ő és új klaszszikai irodalom átültetése mindenkor nagy disze és nagy szüksége lesz irodalmunknak annyival inkább, mert lassanként mind kevesebb fejre szorul az idegen nyelv, melynek kincsei nyelvünkre áttéve másod életet fognak lehelni a mi irodalmi életünkbe.

Remete József már, távol az irodalmi nyegleségtől, a nap süke-rétől, egy uttal irodalmi jellemnek is fog felmaradni közöttünk, ki a maga eszméjét oly kitartó, bensőséges szeretettel vitte sokáig és ki is vitte utoljára.

Az Iliás és Odüsszzea fordítása mellett Aeneis áttétele épen úgy megáll, mint az eredeti költemények egymás mellett. Remete a komoly Virgilhez épen jó. Neki nincs szüksége arkhazismusokra, vagy

nyelvbeli különbségre a fordításban ; miután maga az eredeti is nagyon közel áll hozzánk időnk és műveltségünkhöz képest, összemérve Homérrel, kinek a merész nyelvű Szabó István jutott magyarátóul. És ha van gyöngéje Remete fordításának, az legfőlebb is az erő bántortalansága nyelvünket dacos alakaiban is használni akkor, mikor maga Virgil is szeretett olykor réginek látszani, ó formákkal élni. De aztán nagy érdeme Remetének, hogy fordítása sorrul sorra adja vissza Virgilt, három ének kivételével, mert az első Virgilnél 760 vers, Remeténél 756, a harmadik ének V-nél 719, R-nél 718 ; a hatodik V-nél 902, Remeténél 900 ; tehát a különbség, ha ugyan rövidnek lenni nem hiba, részünkre esik nyereségül ; bátran ide számítva a világosságot, érthetőséget, miért a mű könnyen élvezhető.

Idéznénk elég példát, hol sor sornak, gondolat gondolatnak felel meg. A mi Virgilnél sor közepén kezdődik, vagy csonka sor, Remeténél is. Ez, ugy hiszszük, elég adat a hűsége ; de különben a műfordítás címét lehetlen a magyar Aeneistől megtagadni.

Nem tartóztathatjuk megunkat néhány szép versnek idézésétől a IX. énekből, hol Remulus maga népe életmódját dicsérve adja elő :

- Edzett a mi fajunk, csecsemőnk születéskor a vizre
Viszszük el és a fagyot s hullámot túrni tanítjuk;
605. Vadra les a gyermek, s megfujja a rengeteg erdőt,
Játékuk paripát fékezni s nyilazni ivűkkel,
Munkabíró s keveset megeléglő ifju legényink
Vagy földet szántuak vagy várt ostromlanak érccel.
Minden kort fegyver közt töltünk, dárda hegyével
610. Hajtjuk az ökröket is. Késő vénségre se gyengül
Lelkünk el s ekkor sem vesz az előbbi erélyből.
Ősz fűrtünk sisakok fedik el s ujabbi ragadmányt.
Hordunk folytonosan haza s abból élni szokásunk,
Sáfrányhimzetűek s bibortól fénylenek a ti
615. Öltönyitek, szívetek kéjt óhajt s vágytok a táncra.
Oh te valóságos nő és nem férfinad . . .
Férfinak add az acélt, és fuss el félre előle. stb.

Kedvező észrevételeinket, melyek bőven volnának, s megrovásainkat, melyek ugyancsak kevesek lennének, nem folytatva, leteszszük ez ítéletmondást a kora halállal kimúlt derék férfiú sirjára mint örökényt s igazolás szükségének esetében hivatkozunk művére, a magyar Aeneisre, mint érdemei oklevelére.

EGYHÁZI KRONIKA.

Olaszország. Rómából azt írják hogy mult évben a nemzeti comité nemesak az előkelő papoknak küldötte volna meg azon röpiratot, melynek címe: „Rivelazioni impunitarie,“ hanem IX. Piusnak is és pedig a következő tartalmú melléklettel:

„Szent atya! Ne haragudjék ön, hogy alulírt bizottmány e könyvet megküldi. Ha a Krisztus a keresztfán is könyörgött ellenségeiért: úgy ön is nyugodtan megengedheti, hogy kormányának ellenségei önnek felfedezzék azon példátlan gonoszságokat, melyeket miniszterei önnek nevében véghez visznek romlására azoknak, kiket ön saját alattvalóinak nevez. Kegyeskedjék szent atya! minden előítélet és harag nélkül elolvasni azokat, miket e könyv mond és bizonyít, s mellette ne feledje azt sem, hogy kormányának utolsó napja nincs többé messze. Önnek kormányáról a történelem fog szólni a következő nemzedéknek, elmondandja azon nagy igaztalanságot, melyet Olaszországon elkövetett, s azon rossz uralkodást, melyet ön alattvalói felett gyakorolt. Vigyázzon ön, nehogy a történelem önt is a zsarnokok közé sorolja, midőn ön egy majdnem hihetlen joggyilkosságot megbüntetlenül hagy, melyet ön előtt kézzelfoghatólag kimutatnak. Fogadja kegyesen kifejezését azon tiszteletnek, melyet a nemzeti comité önnek mint az egyház fejének bemutat.

Renán-eretnecség. A mult időben azt üzenteté Napoleon Renánnak, hogy könyvét Vichybe viendi magával, s ott olvassandja el. Olaszországból pedig azt közlik, hogy a császár már diplomatikus votumot is adott volna ki és pedig Renán ellen. Ez azután olyan forma dolog lehet, mint mint midőn Napoleon Lajos Fülöp Lajos bukása után a reszpublika mellé nyilatkozik, az első konzul pedig a reszpublikát Rómában bombáztatja.

Nevezetesebb dolog az, hogy a római egyház Renán könyvét, a mely különben mint szellemi áradat napjainkban az irodalom tengerében elmosódott volna, azzal igyekszik világfontosságúvá tenni, hogy mint egykor a feketé halál napjaiban: úgy most a renánvész ellen a templomokban közkönyörgések tartatnak.

Nápolyban a templomok ajtaira felhívások vannak kiségezve, melyben a hivek óva intetnek a renán-eretnecség ellen. Mondják az irány igen középkori.

Soha ezelőtt a szellemi hatalmat a római egyház oly fényesen

nem ismerte el, mint azon aránytalan küzdelemben, melyet egy ezer éves hierarkhia napjainkban egyetlen egy ember ellen folytat.

Nápolyban a nép a papság által valóságos demonstrációkra hivatik fel. Ursacio templomban Don Antonio Cipalletti nyilvánosan három ízben megidézte Renánt. És pedig az első veesernye alkalmával „a tudomány ítélőszéke elé”; a második alkalommal „a civilizáció ítélőszéke” elé; a harmadik alkalommal „a történelem ítélőszéke” elé. Azután oly hévvel fogott a francia akadémikus művének lehordásához, hogy a nép végre egy hanggal felkiáltott: „Viva Giesu Christo, vero deo, e vero uomo.” A közel utcák rögtön megvilágosítottak, s itt ott transparentek mutatkoztak e felirattal: „Éljen a Jézus Krisztus, igaz Isten és igaz ember”.

Ily eljárás után azután nem csuda, ha Renán az irodalomból az egyháztörténelem terére megy át, mint a XIX. századnak ellenei által felerőszakolt celebritása.

Renán könyve felélénkítette még azon congregáció tevékenységét is, mely a tiltott könyvek lajstromának szerkesztésével foglalkozik. Ugyanis legujabban a tiltott könyvek közé soroltattak: George Sandnak minden munkái (Ennek a párisi könyvtárosok örülnek leginkább). És egy könyv, melynek címe: „A Jézus halála,” a mely latinból németre, németből végre franciára fordított, és Párisban 1863. kiadatott. És végre egy hat kötetes munka is e sorsban részesült, címe: „Az egyháznak utolsó üldöztetése és a világnak vége”. Szintén az 1863-ki év termése.

Ily előzmények nem nagy vigasztalására lehetnek Oddo barát-nak, a ki Strausz munkájának olaszra fordításával kedveskedett e napokban az olasz olvasó közönségnek. Sőt még a francia enciklopedisták lomkamarájába is behatolt, s kihuzta onnan a XVIII. század rothadékaik közül Holbachot is, s kényszeríti őt, hosszú hallgatása után, most olasz nyelven megszólalni s eldekklamálni: „de tribus impossoribus” című, régen az akták között heverő könyvét.

Azon antikatholikus mozgalomnak, melyben Olaszország nagy része osztozik, Milanót tartják középpontjául. E város könyvtársai egy rövid hét lefolyása alatt több mint 6000 példányt adtak el Renán „Jézus élete” című munkájából. Mig a domban ellene prédikáltak, annak árnyékában kívül szélteben adták vették. Ezen eset is mutat-hatná, minő arányu a nemzet és pápaság közötti meghasonlás, és hogy minő veszedelmes dolog a tudományos theologia elhanyagolása s a népnek kiskorúságban hagyása. Imolában a napok folytán a szent szűz tizenöt szobra megcsönkítése felett panaszkodtak, ez Romagnában történt, melyet francia és pápai katonák őrzének.

A turini kormány és pápaság. Rómában 1863. végén a consistoriumban 20 püspököt neveztek ki Romagnában, a Márkákban és Umbriában megürült állomásokra.

Turinban pedig szintén a múlt évről még a Markákban kinevezett püspökök ügyében egy jegyzék bocsáttatott ki, melynek végszavai ezek: „A király kormánya intézkedni fog, hogy az állam jogai biztosítottassanak, s mindent alkalmazand, hogy a kinevezési bulla a kérdéses állomásokra nézve a királyi „exequaturt“ meg ne nyerhesse. Az augsburgi Allgemeine azt gyanítja, hogy hihetőleg az „exequatur“ megtagadása mellett a turini kormány még más végzéseket is hozott.

Az Allgemeine jóslata most az egyszer csakugyan némileg teljesülésnek indul. Tudva levő dolog, hogy Monsignore Caccia, a vicarius generalis és a kultus-minister Pisannelli egymással nem a legbarátságosabb lábon állanak. A küzdelem, mely közöttök kifejlett, bihétőleg az állam emancipációját az egyház alól fogja elvégre eredményezni. És Macchi Mauro követ Bellazzi interpellatioját következőleg bővítette ki:

„A kamara felkéri a ministeriumot az állam polgári igazgatása reorganisatióját hová hamarább megkezdeni, és pedig 1. A nyilvános oktatás teljes sacularizatiójával. 2. A szerzetek eltörlésével. 3. Bevonása vagy legalább méltányosabb felosztása által az egyházi javaknak. 4. A polgári házasság bevezetése által.

— **A turini Assise** megnyitását egy figyelemre méltó esemény tette főleg nevezetessé: Revelli Luigi tanár a szokott esküt letenni vonakodott azon okból, mivel az lelki ismeretével ellenkezik, s meggyőződése szerint a szent írással ellenkezik, melyet hite és tettei egyedüli zsinórmértékének tartozik tartani, s ha a törvényszék meg nem elégszik, azon nyilatkozatával hogy mindenkor lelkiismeretes meggyőződése szerint akar eselekedni, és szólani mint az Istennek színe előtt: úgy kéri magát feloldatni a reá bízott kötelesség alól. A törvényszék hosszas vitatkozás után Revelli kérését helyeselte, mivel abban valósággal lelkiismereti conflictust látott, a lelkiismeret szabadságát pedig mindenen felett tisztelni kötelessége. Ez nagyszerű előhaladás. Valóban itt volna már az ideje, hogy beláttassék az, hogy Istent felelőssé vagy kezessé vagy épen visszatörővé tenni ellenkezik a vallásos kegyelettel. Valóban két különböző dolog az „Isten jelenlétére,“ és az Istenre“ esküdni.

Dánia, Svéd- és Norvégország. Tanácskozás végett a missioügy lelkes barátai nagy számmal jelentek meg Svenborgban, Fünen szigetén. Jelen voltak a svéd lelkészek közül is többen. Elkezdődván az ülésezés dr. Kalkar, Dániában a missio leglelkesebb baj-

noka, meleg szavakban terjeszté elő az ügyet s kinutató az ellene emelt főbb ellenvetéseket. Utána többen szólának, nevezetesen, a missio egy más nem kevésbé ismeretes barátja, dr. Bergmann Vinslofból.

Szónok érdekes, részvételre keltő beszédében részletesen elő adja, a mit hazája az evangéliomnak a pogányok közti terjesztésére végbe vitt. Svédhonban, úgy mond, négy hittenjesztő társulat van: egyik a stockholmi, mely munkálkodásaira 50,000 svéd tallér tőkéjének összes kamatját fordítja; másik a lundi, melyet Fjelsted missionarius ezelőtt tizenöt évvel alapított; a nemzeti evangélikus intézet, mely egy jeles missioiskolát nyitott és végre nem rég alapított Goteburgban egy új társulatot Bjork püspök s Vievelgren, a székes egyház papja.

Soká foglalkoztak Svenborgban egy tervvel, mely ha valósul, a missioügynek hasznos szolgálatot teend. Ugyanis arról volt szó, hogy alkalmazzák Dánia, Svécia és Norvégia minden hittenjesztő társulataira a skandináv unio alapelvét, azaz csatolják szorosabban egymáshoz azokat s valamikép tegyék egy testté. Ily célból egy missioi értekezletet hívtak össze Malmoeba, Svédhonban. A gyűlés a híres Thomander püspök elnöklete alatt tartatandott, hová három királyságból mintegy 300—400 lelkészt vártak. Következendő főbb tárgyak voltak napi renden: iskolák vagy hittenjesztő intézetek alapítása hogy ezáltal mindig nagyobb nagyobb buzgalmat keltsenek a népben ezen ügy iránt.

Egy, a „Bulletin du mond chrétien“-ben megjelent levél után a már megtörtént értekezletekre vonatkozólag néhány érdekes vonást mi is ide igtatunk. Három norvégiai és tíz dán lelkészen kívül, kik többnyire mindnyájan hazájok legtávolabbi vidékeiről jöttek, mintegy 1000 svéd volt jelen. A dr. Thomander lundi püspök elnöklete alatti első ülésben dr. Skarsted előterjesztést tartott azon hittenjesztő társulatokról, melyek Finland, Estland, Livonia, Lapland Grönland és kelet Indiában működnek. Utána dr. Kalkar, Koppenhágából, egyenesebben közelítve a tárgyhoz, kimutatta azon előnyöket, melyeket a missioügyben a három éjszaki nép egyesülése eredményezne s egyszersmind ezen Unio érdekében egy évenkénti skandináv értekezlet szervezését indítványozá. Végül ohaját fejezte ki az iránt, hogy lenne a három nemzetnek egy és ugyanazon munkatere, egy iskolája missionariusok növelésére és e célra egy napi szakközlőnye. Ezen előterjesztések fölötti vita két ülést foglalkodtatott s alkalmat adott különböző véleményekre. A dánok és a déli svédek képviselői teljesen az indítvány mellett állottak, míg

más szónokok azt sem gyakorlatinak sem kívánatosnak nem vélték. Főként a norvégek, kiknek Délafrikában a zúlúk közt virágzó hittenjesztő társulatjuk van, félni látszának, nehogy a közönsön való cselekvésnek eredménye csak függetlenségük elvesztése s egy tiszta norvég igazgatásnak vegyessel fölcserelése legyen. Dacára a különböző véleményeknek minden jelenlévők elismerték s megegyeztek abban, hogy a kérdés méltó a komoly megfontolásra s véleményadás végett egy bizottmány neveztetett ki. Ennek az ügyről előterjesztést kell tennie a következő skandináv missioértekezleten, mely ez évben Koppenhágában fog tartatni. E néhány vonásból is láthatni, minő meleg részvétellel viseltetnek a skandináv evangélikus keresztyének a missioügy iránt.

Térítés az izráeliták közt. E munka, mond egy svájci lap, mindenfelé előhaladást tesz. Az angol püspöki egyház, mely ebben működik, évenként a londoni zsidók közt 5,000 bibliát, 2,000 új testamentomot, 10,000 darab szenttérténetet s mintegy 50,000 valóságos művet és értekezést oszt ki. A kápolnában, hol a teljes korú proselyták számára istenitisztelet tartatik, 40—50 hallgató jelen meg mindennap. 1861. május elsejétől 1862. májusig 23 felnőtt izráelita és 9 gyermek keresztkelkedett meg; általában a társaság fennállása óta 913. személy. Két növelde van az ifjú izráeliták képezésére s mindkettő ötven ötven növendékkel bir. A skot szabad egyház is sikeresen működik e téren, mint szintén több más egyházak s evangyéliomterjesztő társaságok is. Általában csaknem minden helyzetben szembetűnő eredmény mutatható fel. Különösen Amsterdamban a vasárnapi isteni tiszteletek nagyon látogatottak, valamint a csak izráelita gyermekek számára tartatni szokott vasárnapi iskolák is. Egy év alatt Németalföld ezen fővárosában, ugy Köenigsberg, Dantzig, Berlin, Pozen, Boroszló, M. Frankfurt, Marseille, Turin, Nápoly, Jassi, Bukarest, Konstantinápoly, Smirna, Jéruzsálemben és Kajróban száznál több, keresztyén hitre tért izráelita keresztkelkedett meg. Hozzá tehetjük még, hogy a pesti iskolában 184, a konstantinápolyiban legalább is 150 izráelita növendék van.

Anglia. A wesley-i methodista egyház Angolországban mult évi december havában ünneplé ötvenedik évfordulati napját hittenjesztő társasága keletkeztének. E társulat első helyen áll mindazok közt, melyek a világon hittenjesztésben működnek. Maga az ünnepély különneű gyűlésekből állott, melyek helyi kényelem szempontjából egymás után az egyesült királyság nagy központjain tartattak egyfelől azért is, hogy az ottan mondott egyházi beszédek s más közlemények ne lennének pusztában elhangzók, hanem adná-

nak az ügynek nagyobb nagyobb lendületet. A hatás nem maradt el, s hogy minő közvetlen anyagi eredményeket szült, a következőkből fogalmunk lehet:

„Az aláírások, mond az „Evangeliste“, nagyszerűek voltak. Már az első aláírási év 750,000 frankot tett. A két év alatti törlesztésre ajánlott összegek nagyon tekintélyesek, p. van egy 50,000 frankos, kettő 37,500, tíz 25,000, tizenhárom 12,000 — 13,000 frankos stb.

Ezen kívül begyűlt Londonban 107,000 frank, Bristolban 37,000 frank és így tovább. Az említettük aláírási sorozat nagyon tanulságos. Ugyanis a tekintélyesebb ajándékok után következő értesítés olvasható: egy árva ad 25 frkot, egy helybeli szegény lelkész 6 frkt, négy gyermeke, saját megtakarított összegéből, 12 f. 50 centimet. Másfelől érdekes, mikép vélték a jubileumi névjegyzékbe bevezethetni azon szerettek neveit, kik már nem élnek s mint igyekeztek életökből egyes emlékezetes eseményt bejegyezni. Így p. egy névtelen helybeli lelkész magáért és nejeért tett adományát 125 frankkal növeli „jobb létre szenderült két kis gyermekének emlékére és Istén iránti hálája jeleül, hogy a harmadikat megtartá.“ Egy pap 25 frt. ad „Isten iránti hódolata zálogául, hogy egyik unokáját missionáriusságra hívta el. Egy agg missionarius 26 frankot, a melbourne-i temetőben „alvó“ négy kedves gyermekének emlékére. De ha mind elé akarnók számálni, nem lenne vége hossza. Ugy látszik mindeki az előtte legkedvesebbért adakozott, s ok elég volt az adakozásra. Az adakozási összeg mintegy 5 milliót tesz.

Ezen egyszerre kézhez vett 5 millió frankból határozottatott, hogy:

1. Alapíttassék Angliában egy szakiskola a hitterjesztő kandidátusok számára;
2. Állíttassanak Afrikában és az Antillákon ipartanodák a benszülött kézművesek nevelésére;
3. Gyámolíttassanak az Európában kezdett különbféle vállalatok;
4. Adassék nagyobb kiterjedés az India, Ceylon és Khinában alapított hitterjesztő állomásoknak; és végre
5. Alapíttassék egy nyugpénztár az elaggott missionáriusok, azok özvegyei és árvái fölsegélésére.

Khina. Három kanton-i missionárius, kik közül kettő angol és egy amerikai, fájdalom saját kárukon tanulák meg, minő kevés biztonsággal utazhatni a mennyei birodalomban.

Kanton vidéken hitterjesztői kirándulást teendők elhagyták a várost s már több napi járásra hatoltak a tartomány belsejébe, midőn egy huszonöt tagú bandita csoport rájuk üt, s kifosztja mindenökből,

nem kimélve meg még öltözeteiket sem. Aztán onnan mintegy 3 — 4000 lépésnyire egy hegyoldalba hurcolták őket, menni kényszerítve még akkor is, midőn a testeikbe mélyedt bilincsek súlya alatt elfáradva csaknem képtelenek voltak. Végre rablóbarlangba lökettek, hol a tolvajokat egymás közt a felett hallák tanakodni, hogy hová rejtenék a testeiket, ha megölik őket. A szegény idegenek így várták halálukat, midőn egyszerre a tolvajok hódolva valamely új gondolatnak, melyről tán magok sem tudtak volna számolni, szabadon bocsáták őket. Nyolc nap múlva visszatértek Kantonba fáradságtól rongáltan, kifosztva mindenökből.

Victoria angol püspököt is csak gyöngélkedése tartá vissza az utazástól. Látni való, hogy napjainkban is, mint szent Pál idejében, a tolvajok miatt veszélynek lehetnek kitéve a szent íge hirdetői.

— Az angol missio-egyletnek jelenleg két ügynöke van Pekingben. Burdon, ki az ifju tatárokat angolul tanítja és Collin. Burdon a Schangaiban lakó angolok személyes adományából egy házat vett Pekingben, mely a missio székháza leendő, Csak a hong-kongi elkész megérkeztét várom, mond ő, s lemondok jelen tisztemről, melyet ő fog betölteni. Attól kezdve egészen a hitterjesztés ügyének szentelheti magát, mi a khinai birodalom ezen fővárosában szép jövőt, nagy fontosságot ígér.

Japán. Ezen ország politikai helyzete folytonosan felette nehézé s bizonytalanná teszi azon hittérítőknek helyzetét, kik itten működni megkísértik. Nagyobb rész közülök már többször változtatta tartózkodási helyét. Közelebbről a Nagosakiban működők Desimaba mentek át és a kanagavaiak e kikötőt a yokohamaival cserélték fel. Nem tudhatni még, ha vajjon ezek vagy amazoknak sikerülend-e ez országban maradni.

S a dolgok ezen állása annyival fájdalmasabb, mivel Japánban, több rendbeli tudósítások szerint, pompás tér mutatkozik a hitterjesztésre. Egy amerikai térítő az újtestamentom japáni nyelvre fordítását most végezte be és Bagley, ki ez országot jól ismeri, e tárgyban így nyilatkozik: Három évi tartózkodásom e honban s a lakosokkal nagyon keresett viszonyom teljesen meggyőztek, hogy nem volna a nap alatt ennél alkalmasabb s hajlandóbb nép az evangéliom elfogadására, ha kormánya szabadon engedné. Kivánom is teljes szivemből, hogy ezen szabadság adassék meg nekik anélkül, hogy idegen fegyver avatkoznék be. De a kormány oly erőt fejt ki a krisztusi ügy ellen és a sátán annyi ármány s cselszövénynyel jön segélyére, mennyi az

emberi szándék, úgy hogy nem tudom e tekintetben minő reményt tápláljunk.

Jamajka. Mult februárban tölt 50 éve, hogy a keresztyén hitterjesztő társulat első ügynőke Jamajka partjára lépett az ottani néger rabszolgák közt működendő. A nevezett egyházak tehát ez évben ünnepelendették ötven éves létük jubileumát.

Jelenleg Jamajkában 74 illően szervezett egyház van, melyek összesen mintegy harminc ezer lelket számlálnak. Ezen egyházakban, melyek önmaguk számára teljesen elegendők, negyven egy lelkész végzi az istenitiszteletet, kik közül 22 európai s 19 benszülött. Lelkészek és tanítók növelésére van egy kollégiumok és egy mintaiskolájok, melyek évenként 300 livrebe kerülnek, emellett alapítottak saját kebelökben egy hittérítő társaságot, mely évenkénti működéseire 1000—1300 livret költ. Hétköznapi iskolájok legalább is van 90, vasárnapi 70, van mintegy tizenhárom ezer növendék. Imé félszázad alatt mit tett az evangéliom hirdetése azon néger népek közt, melyeket tetszett az embereknek sokáig úgy rajzolni, mint kik képtelenek minden szellemi vagy erkölcsi előhaladásra.

Nyugotafrika. A közel két év óta Ibadánban működő missionariusok, az ottan dühöngő véres polgárháború által elkülönítve mintegy a civilizált világtól, szenvedtek mindennemű nyomort, még éhséget is. A mult év végén még tartott nyomasztó helyzetök s a tengerparton vagy Abbéokutában tartózkodó hittérítőeknek csak a legnagyobb nehézséggel sikerült némi anyagi segítséget nyújthatni belföldi kollégáiknak. Tudták, hogy Ibadánban Hinderer egészsége nagy változást szenvedett, de bátorsága rendíthetlen mint maga, ki azért nem hagyta oda a várost, mivel ott egy kis benszülött keresztyén gyülekezet veszi igénybe gondoskodását s azt hagyni nem akarja. Egy más missionarius Reid, Oyoból, kit az említett körülmények a vidékre zártak, e tárgyban így ír: Mindennek dacára mi itten maradunk, mivel távozásunk e honban a missioügynök sokat ártana. De jó az úr és az ő utai csodálatosak. Most tanultam meg, hogy a keresztyén hit minő türelmet és lemondást tud az emberbe önteni.

Hinderer és társainak helyzete gyakran oly nyomorult volt, mikép sokszor kénytelenek valának tovább türehtlen éhségüket hideg gyökérdarabokkal csillapítani; „de a megpróbáltatás ezen ideje, mond Hinderer, gyakran lelki áldással járt, miért nem magasztalhatjuk eléggé az urat.”

A gyülekezet tagjai mindent megtesznek lelki vezéreik gyámoltására; de közülök is sokan jutottak tönkre a hosszú háború miatt

és gyakran azt is más használja el, a mit e célra szentelnek. Imé egy példa. Egy keresztyén eladva termékeit, Hinderernek küld 20,000 caurie-t, így nevezik azon kagylót, mely ezen országban vert pénz gyanánt jár. Ez mintegy 100 frank, mi egy darab ideig fedezheti egy missionarius család szükségét. De egy vidéki benszülött lelkész családját ép akkor hurcolák Ibadanba az ibadani király katonái, kiknek minden zsoldjuk a rablás és az így hatalmukba ejtett rabszolgák ára. A helybeli keresztyének közbevetik magukat s a legnagyobb áldozattal visszavásárolják az egész családot egy 15—16 éves fiatal leánykán kívül. A szerencsétlen gyermeket tehát, kit megváltani nem tudtak, emberbőrrel fűzérkedőknek fognak eladni s messze hurcolni. Engedhetik ezt? Nem, Hinderer nem engedi, alkuba bocsátkozik a katonákkal, s nekik adva összes vagyonát, a lelkészi fizetésbe kapott 20,000 caurie-t, kiragadja az ártatlan foglyot az őtet fenyegető veszélyből. „Azonban ezt tenni, írja egykedvűen, nekünk felette nehéz volt, mivel a szó szoros értelmében szájunkból vettük ki a falatot, melylyel a sierra-leone-i kis fekete nőt visszavásárlók.“

Felette nehéz valóban, de hősi és való keresztyéni! Méltó tanítványa az urnak, ki mondá: az én eledelem teljesíteni annak akaratát, ki engem elbocsátott.

Új proféták. A világ népei úgy látszik mindenütt belefáradtak azon nyugtalan hánykódásba, melybe őket századunk történelmi állapota vagy inkább vergődése helyezé; egy csapással véget ohajtanak vetni mindennek s beállítani az „ezer éves boldog országot“, ezen keresztyén utopiát, hogy magukat valahára kipihenhessék!

Legközelebb Amerikában egy ily című könyv jelent meg: „Louis Napoleon, the destined Monarch of the World“ (Napoleon Lajos a világnak kijelölt egyedurca.)

Szerző, Elliot lelkész a menyei jelenések és Dániel könyvének jó tartalmát használja fel oda, hogy megmutassa, hogy a franciák császára a megtestesült Antikrisztus (Nem tudhatni, ha Antonnelli ur osztja-e Elliot nézetét!) Ezen. Antikrisztus 1870-ig az egész világot meghódítja, s oly világos csatákat vivand, melyekhez képest nagybátyja csatái csak gyermekjátékok valának, s hol nagybátyja csak ezer embert ölt meg, ott az unokája 100,000 fog megölni. Azonban 1870 megszűnik a fegyverzörgés s beáll a millennium (khiliasmus).

Mondatott, hogy Elliot ur nem leend utolsó azok között, kiket a jelenések könyve oly nemű túlfeszültségbe hozott, hol az észnek igen kevés szava van!

E jóslat is beváltatott. Ime Londonban csakugyan egy új proféta támadott, neve Dr. Cumming, a ki az előkelő nők legkedveltebb

hitszónoka. E jós „a nemzetek rendeltetése“ című munkájában tér el Elliot ur nézeteitől, hogy ő igen sokalja az ezer éves ország elhalasztását 1870-ig s azt már 1867-ben állítja be, s a legközelebbi idők rajzában oly hajmeresztő részletességekbe bocsátkozik, hogy még a hirlapírók lelkiismerete is vonakodik azokat az olvasó közönség elé terjeszteni. Dr. Cumming az Antikrisztust csak felületesen érinti, azonban a valóságos megváltó személyiségét már kimerítőbben tárgyalja, a ki az Antikrisztus terveit megsemmisíti, s az emberiséget annak körmei közül kiszabadítja. E megváltó nem más, mint — lord Palmerston, a ki 1830. óta Európa minden forradalmait szította és mindegyiket cserben hagyta. Elvégre még valláshős is leend, a keresztyénység s a világ végnapjainak Wellingtona. E napokban dr. Cumming legalább úgy látja, Albion van kijelölve oda, hogy álljon a nemzetek élére s mint új Izráel s választott nép nagy dolgokat vigyen véghez.

Cumming ur avval emelkedik ki a hajdani proféták sorából, hogy ő kiválólag az angol arisztokrácia divatprofétája s magát a szószéket használja fel oda, hogy jóslatainak a szent beszédben adjon kifejezést, s az általa mondott sensation-beszédek (sensations preaching) sokkal kapósabbak lettek Braddon kisasszony és Collins Wilkie ur sensations-románjainál; szóval az angol hirlapok oly rendkívüli hatást tulajdonítanak Cumming ur beszédeinek, hogy a minap Sutherland hercegnő kinn állott lovai is elrémültek s a hintót a hercegnővel együtt elragadták, az ott álló embereket szétvetették, kiket összetört tagjaik igen élénken figyelmeztették azon szomorú valóságra, hogy még az ezer éves ország csakugyan nem állott be. A hercegnő pedig bámulatos nyugalommal ült elragadott hintájában; azt hiszik, hogy ő magassága mélyebben volna beavatva az ujkor jóslataiba, s ez lett volna nyugalmának forrása.

„**An das Volk und durch das Volk.**“ A protest. theologok, az absorbitív unio emberei eddig felülről törekedtek céljukhoz jutni, s az egyházi organumokat meggyerni, de minden törekvésök eddig igen csekély eredményt mutathat fel.

Az unio tulajdonképen csak külső erősbülés némely nem egészen csekély belső érdekek paralyzálásával, s ha ezt a tudomány terén s tudományos körben nem sikerült eszközölni, kétségkívül még kevésbbé fog ez sikerülni alulról, s az élet terén.

Azért azon új működéstől, melynek jelszava: „an das Volk, und durch das Volk“ szerfelett keveset várhatni; mert e teren épen a confessionalismus a legnagyobb érdek, s ennek sehol sincsenek nyakasabb védői, mint épen a népben. Azonban a gondolatoknak járni, s az embernek mozogni kell.

A német kath. egyházközség. Ronge hivei Németországban szaporodnak; már 30 gyülekezetet számlálnak, és 3000 tagot. Angliában is van egy gyülekezetük.

1863. végén e reformegylet Frankfurtban nagy gyűlést tartott, hol a többi között megvizsgáltatott a közpénztár állása, a mely oly szerencsés helyzetben volt, hogy a bevétel a kiadásokat 300 forinttal túlhaladta. Örvendetes tudomásul vétetett, hogy a pénztár e helyzete a katolikusok nevedő buzgóságának köszönendő, mind a mellett igen ohajtandónak találtatott, hogy a Reform-vervein tagjai minél inkább egyesüljenek a „Protestantenverein“ tagjaival. A kath. Reform-verein, ugy látszik, már sejti állapotát átmenetiességét.

Spanyolország. A „Correspondencia“ jelenti, miszerint Bilboaban azon hir vagy on elterjedve, hogy ott néhány nap óta a bibliai társaság agentíája telepedett volna le. Azonban a bilboai ujság azon reményét fejezi ki, miként a kormány a bibliaterjesztőket az ország megnyugtatósa végett kétségkívül össze fogja fogatni! A Biblia háborgatja a keresztyén Spanyolországot.

A pampellunai püspök pásztori levélben inti hiveit, hogy óvakodjanak a megbélyegzett Matamoros „veszedelmes eretnek propagandájától“.

A kiűzött Matamoros egy petítiót küldött Bayonneból a corteshez, melynek jelentékeny helye ez:

„Vallási igazságokat tüzzel és vassal felkényszeríteni nem lehet. Az üldözés teremthet vértanúkat, de nem apostátákat, véres áldozatokat, de nem meggyőződéseket. Nincs egy halandónak sem az a joga, hogy magát Isten és az ember közé oda vesse, s a lelkeket oda kényszerítse, hogy egy oly kultusnak hódoljon, melyet el nem ismer s el nem sajátíthat.

Nemzeti szerencsétlenségeink történelme az államegyház theokratikus nyomása ellen ellenmondhatlan bizonyítékokat állít elénk. Németalföld elvesztése, mely a castiliai koronának legbecsesebb gyöngye volt; mórok és zsidók kihajtása, a mely által műhelyeink elpusztultak; az auto-da-fék, melyek oly sok vért ontottak ki, hogy a föld alig nyelheté el; a katastrophok, melyek országunkat elpusztították; szellemi tehetségeink megkötése, s előbbi európai tulsúlyunk elesése összekötve lobogóink megaláztatásával mind az ó mind az új világban: mind ezek elkerülhetlen következményei azon vallásos fanatizmusnak, melynek vas sceptruma annyi évek óta reánk nehezűle. Itt az idő, melyben a spanyol nép a szabad és fölvilágosult nemzetek sorába visszalépjen, sat.

Jelentés.

A lelkési vizsgák a tiszáninneni ref. egyházkerületben Sárospatakon jövő július hó 7, 8, 9. napján fognak tartatni.

Figyelmeztetnek a vizsgára megjelenni kívánó hittani jelöltek és segédlelkészek, hogy magukat azon határozatokhoz tartsák, melyek a tiszáninneni egyházkerület által a papi vizsgákra nézve mind azelőtt, mind különösen a mult 1863. évi júliusi közgyűlés 134-dik száma az ugyanazon évi őszi közgyűlés 183-dik száma alatt hozattak, minden kiszabott tantárgyakra elkészülve, eddigi tudományos, erkölcsi s hivatalos életökről szükséges bizonyítványokkal jelenjenek meg.

Második vizsgára csak azok bocsáttatnak, kik mult augusztus hava előtt nyervén szuperintendensi kibocsátványt, azóta segédlelkészséget folytattak, kik később bocsáttattak ki segédlelkészségre, azok vizsgát nem tehetnek.

Második vizsgán egyházi beszéd szövegeül Csel. 14: 11 — 18 versei tüzetnek ki. Pál Lisztrában megtiltja, hogy neki és Barnabásnak áldozzanak.

Katekizációra szabad választás szerint a heidelbergi káté 92—116. kérdései vagy a 34—45. úrnapi az isten törvényiről adatnak ki.

Első vizsgán értekezésre a tárgy, és predikáció készítésére a szöveg vizsgák alkalmával tüzetik ki.

Miskolcon, május 9-dikén 1864.
(Protestáns Egyházi és Iskolai Lap).

Zsarnay Lajos,
szuperintendens.

Miskolcra vettük: Egyházi Beszédek. Irta Tompa Mihály hanvai ref. pap, egyházmegyei tanácsbíró s a m. t. akadémta l. tagja. Második füzet. Ára 1 frt. 64 kr. Miskolc. Frenkel B. sajátja 1864.

Folyóiratunk ez évi számai még teljes példányban kaphatók.

Hasonlóul szolgálhatunk még néhány példánnyal, az 1857—8. évi folyamat, mely teljesen elfogyott, kivéve, mindegyik következő évfolyamból. Nagyobb köz (tudományos társulati, olvasó egyleti, kaszinói, egyházmegyei stb.) és magán könyvtárak még rendelkezhetnek 10—12 példánnyal; többel semmi esetben, miután a folyóirat mérsékelt számban nyomtatva könyvkereskedésbe soha nem került.

TERMÉSZETTUDOMÁNYOK ÉS THEOLOGIA.

Azon nagy érdekű, s ha már egyszer fölmerült, hallgatással nem mellőzhető kérdés felvilágosítására: hogyan kezdődött a szakadás természettudományok és theologia között vagyis hogyan merészkedett az előbbi lassanként, fokozatosan előhaladottsága lépcsőin, mindegyre nyitabb, őszinte vallomásaiban felmondani az utóbbi iránt kezdetleg általában kötelezett szolgálai hódolattal, becses történelmi adatokkal járul a jénai tudós Frank G.

Szerinte sok tekintetben igazat mondana, bár a történet időrendével némileg ellentétben állva is az, ki ezen tételt állítná fel, hogy a XVIII. helyett méltóbban nevezhetnők felvilágosodás századának a XVII-diket. Ez idézte elő t. i. a felvilágosodás nagy eszméit; míg amaz inkább csak elterjeszté, közre bocsátá. Tehát tulajdonképi érdeme nem új teremtetés; de igen az, hogy elismerést vívott az őt előző században támadott oly eszméknek, melyek akkoriban még teljességgel kárhoztatás tárgyai voltak. Bizonyosságul szolgál egyelőre Spinozának „Tractatus theologico-politicus“ című műve, melyet születésének századában örök feledésre kárhoztattak, az utóbb élttheologusok pedig minden exegetikai könyvtárban első helyre méltónak ítélték. A XVII. század műve az, hogy a lelki szabadságra vezető, addig elzáratott ajtók felnyitgatának; ennél fogva némileg vesztett hatalmi állásából a theologia, feloldatván a kötelékek, melyekkel szolgálatára készítette volt a többi tudományokat. Hosszú idő folyamán keresztül főfő emberek és szóvivők voltak a theologok egyházban úgy, mint

államban. Egészen a 30 éves háborúig az udvari papok, mint fejedelmek gyóntató atyái, határoztak béke és had felett. Ezóta mindinkább előtérbe lép az államérv, a politikai előny, s az államférfiak nemcsak kevéssé hallgatnak theologiai intelmekre, sőt olykor kigúnyolják az illetéktelenül avatkozókat. A tudományosság úrnőjének tartá magát évszázadok óta a theologia, s méltán, valameddig ő volt fővezetője mint kezdetleg csakugyan megindítója is az általános műveltségnek. Ez nem tarthatott örökre így. Urunk születése után tizenhat század multával eljött annak ideje, hogy önérzetre keltek egyéb tudományok is, midőn aztán be nem érhetvén a theologok asztaláról hullatott morzsalékkal, egészen saját területre csaptak át. Először is a keresztyénség alapelveiből levezetett természetjog függetleníté magát a hitnek tekintélyuralma alul. Grotius Hugó és Puffendorf Sámuel tisztán az ember lényegére, tapasztalás szerint beigazolt létezésükre alapíták azt, nem tekintve hitágazati kérdéseket, nem ortho- vagy heterodoxiát. S azonszerint lön a közvélemény által elismerve és elfogadva, bár eleinte pogány módszernek kiáltott s Puffendorf iszonyú embernek, Isten törvényei felforgatójának bélyegezteték. A bölcsészetet szintén a theologia szolgálatába szegődteték, ez volt Sára, az urnő, amaz Hágár, az alárendelt rabnő, kinek saját érdeke nincs; Luther szerint is: Krisztus lovagol a számaron, nem pedig megfordítva. Ezen lealázó viszony is megszűnt, amint a nevezett század közepén az öntudat bizonyos voltára alapított újabb bölcsészet megszületék. Cartes csak igen kezdetleges biztalansággal indult vala még a felszabadulás útjára. Bölcsészetét örömet tekinté alkalmas eszközül arra, hogy a theologia általa az átállatozást megbizonyíthassa, mint gondolatainak az ész, szintoly illetékes bírójául ismeré tetteinek a hitnyomozó törvényszéket. Tanítványai tovább mentek azt állítván, miszerint keresztyén bölcsészetről szólni csakúgy képtelenség, mint mohamedán bölcsészetről; valamennyi bölcsészet pogány azaz önálló, semmiféle meghatározott vallásrendszer-

nek korlátai közé be nem szorítható. Spinoza a vallási titkokat ábrándok s előítéleteknek mondá (pl. hogy Isten emberi természetet vett fel, szerinte annyi, mint ezt mondani: a kör a négyszög természetét vevé fel). Szerinte miracula = ignorantia, csodák hívése egy jelentésű nem tudásunk bevallásával. Mit tőnek ezek ellen a theologusok? Cartes Herosztrátnak, eget ostromló gigásznak cimezék, az istentagadó Spinozát a „három nagy impostor“ közé helyezték. Nem hiába viseli a történelem az ítéletnap pallosát. Utóbb ezen kárhoztatott Cartesban ismerték fel ama világtörténelmi kakast, mely a Kajafás lakában új nap viradtát jelentett, s az utóbbiról bölcsészeti lelkesültséggel szól Schleiermacher: „áldozatok velem együtt tisztelő hálát az eltaszított szent Spinoza emlékének!“ A bölcsészettel egy időben kezdék szabadságharcukat a természeti tudományok. Ezek irányában is főúri hatalmat igényelt s vívott magának a theologia a szentírás alapján; mert hiszen az csalhatlan isteni szó; tudomány azzal ellemondásba nem jöhet; az mindenféle tudomány fő elveit magába foglalja. E szerint elkezdtek s merészelték állítani, hogy a szentírás minden bölcsesség teljes összege. Irt vala Pfeiffer Ágoston Lipcsében „Pansophia mosaica-t“. Ebben aztán ki van mutatva, miszerint Mózes első könyve az ágostai hitvallás minden hitcikkét, az atheisták, pogányok, zsidók, törökök s általában valamennyi tévtannak világos cáfolatát adja; sőt még többet, u. m. minden nyelv őseredetét, s kivonatosan mindenféle történelmet, régiséget, és a mi csak tudni méltó érdekesség; továbbá kézműveket, állattenyésztést, mindennemű erényeket és bűnöket; főleg tartalmaz (kicsinyben) bármely szakbeli tudományágat, jelesül nyelv és ékesszólástant, logikát, metafizikát, jogtant, rendőri és büntető törvényeket, mértant, hol a Noé bárkáján a kiterjedés mindhárom neme, szél, hossz és magasság és pedig rőfök szerint mérve, feltalálható; végül említendők még: Uranologia, Phytologia, Ichthiologia, Ornithologia, Theriologia, Oryktologia és Meteorologia, mert hiszen

szó van ott a vízben élő halak, a légi szárnyasok, szárazföldi állatok, ásványokról s mindenféle légtünetekről. A tulajdonképi szakadás mégis a csillagászatban terén kezdődött. Ugyanis itt történt a XVI. században oly nagyszerű és korszakot alapító fölfedezés, mely semmivé tette a régi világnézletet. Az akkoriban uralkodott theologiai világnézet a ptolomeusi rendszeren épült vala, mely szerint a világegyetem közép-pontja földünk, a csillagok a föld kényelmére kifüggesztett éji lámpák. Csakis ezen alpnézet mellett állhatott a világ-megváltásnak nagy épősa. Így lehetett szószerinti értelme annak, mit az újabb korban a német nép tudományos műveltségének érző szive Klopstock „Messiás“ában oly meghatóan énekelt, hogy az Isten fia leszállott a mennynek dicső magasából, emberré lőn, itt e földön élt, tanított és szenvedett a keresztfán, a 12. énekben:

Ruft's, trunk, dürstete, bebtte, ward bleicher, blutete, rufte:
Vater, in deine Hände befehle ich meine Seele.

S nagy munkáját bevégezvén, e földről visszatért, felvették ama túlnani égi honba, mennyei atyjához. Hogyan kell már ezen, ősidők óta nemzedékről nemzedékre át örökölt kegyeletos egyházi hagyománynak, sőt szabad-e, vagy lehető-e öszhangzatba jönie Kopernik fölfedezésével, hogy t. i. a föld, kilépve méltóságos középponti helyzetéből, szerény mivoltának megfelelő körforgásra utasíttassék, mint egy csillag a számtalan sok között, s így aztán elenyészszék az ég ott fent s a pokol ott alant? Ez iránt nem lehettek közönyösek a theologusok; mert ugy vallásos meggyőződésök nagyon csekély hűséget mutatna önmagához. Kopernik, szerzőnk saját állítása szerint, bántatlanul maradt. Ezt pedig leginkább hajlandó annak tulajdonítani, mert azon fölfedezés az ő kortársainak emberileg ép gondolkozása előtt nem többnek, mint beteges agyvelő badar szüleményének látszott. Különben is fölfedezése tisztán theologiai eszmekörből, mintegy véletlenül kipattanva, támadott; ugyanis a ptolomeusféle

bonyolult világrendszert a teremtőnek világrendező bölcseségével összeegyeztethetetlennek találta. Ő maga pedig nem tartá egyébnek hihető sejtelemnél, s így adta elő új elméletét. Más szint öltött az ügy, midőn Keppler, kinek a tudomány nemtője messzi távolból sugallá az igazságokat, Kopernik kezdeményét hatalmasan előre lendítve, bátran kimondta egész világ előtt és a szentírásnak ellenére is, hogy a föld forog, állítván egyszersmind, hogy az istenige nem lehet látani vagy csillagászati tankönyv is. Ő, a legvallásosabb lelkületű csillagász, a teremtő dicsőségének műveiben buzgón vizsgálódó tanulmányozója, elutasított az úri szent vacsorától. Galilei Rómában arra kényszerítették, hogy vonja vissza a föld forgását illető véleményét, vagy azon bizonyító helyet, melyet a bibliából erre nézve keresni s felhozni akart volna.*) Dömés rendű hitszónokok mindenütt ezen alapszövegről papoltak: „Galileabeli férfiak! mit állotok itt, nézván mennybe?” Az általános, egészen komoly harc azzal kezdődött, hogy Des Cartes a Kopernik rendszerét elfogadván, az ő bölcsészeti iskolájából kikerült lelkes tanítványok ezen tanelméletet Európa mivelt államaiba széthordották, habár még most azon szeliden közvetítő alakjában, miszerint a föld nyugszik a körben forgó csillagzatos mennyégben, mint a mozgó hajóban nyugton álló hajós. Már az nem tetszék, hogy a világ egy gépszerkezetnek tekintetik, mint a mi az isteni gondviseléssel, nem tetszhetett továbbá Des Cartes azon állítása, hogy őr nem létezhetik, mi az isteni minden-

*) Ez utóbbit állítja Fock C. F. „Cartesius u. seine Gegner Wien, 1835“ c. műve 32. l. az újabb korban feltalált, szerzőnk előtt bár ismeretlen, több rendbeli bizonyíték alapján. Ezenkívül, a mint pl. Benzenburg „Versuche über die Umdrehung der Erde. Dortmund, 1804“ 253. l. előadja, miután a visszavonási okmányt kiállította volna Galilei, szigorúan ráparancsolt még az inquisitio, miszerint ezen hamis tudományt, hogy „a nap a világrendszernek álló középpontja, a föld pedig nem az, és forog,“ átkozza s önmaga kárhoztassa el.

hatósággal bajosan egyeztethető. Feltűnőleg rossz hatást szültek pedig következő csillagászati állítmányai: 1) hogy a hold felületén hihetőleg hegyek, erdők s tán emberek is vannak. A theologusok szerint ez nyílt ellenmondás 1. Móz. 6 része tanításának, hogy t. i. a noé-féle vizözön alkalmából minden ember elveszett, aztán Zsolt. 115, 16. versének: „az úr a földet (nem a holdat) adta az emberek fiainak.” De aztán így okoskodott a theologia, hogyan idvezülnek ama holdbeli emberek? Vagy Krisztus által, vagy nélküle. Mindkettő lehetetlen. Egyik azért, mert Krisztus nem a holdbeli emberek természetét vette fel, mint annak mulhatlanúl történnie kell vala, hogy általa idvezülhessenek; másik azért, mert senki nem mehet az atyához másként, mint ő általa. 2) hogy a hold nem világító test, hanem a nap és hold közt oly különbség van, mint az égő gyertya és egy kődarab közt, mely a világosság sugárait visszaveri. Ez ellenkezik 1. Móz. 1, 6. versével, mint a melyben a hold világító testnek, az éj kormányzójának mondatik. 3) hogy a mi földünk bolygó csillag szintűgy, mint a hold. Ez állítás nagy gondot adott az illetőknek. Ha a föld is csak egy csillag az égürben, úgy elenyészik az ég és föld közti nevezetes különbség, mit a szentírás állhatatosan erősít. E szerint aztán a föld is nem az első napon teremtetett volna, hanem a többi csillagokkal együtt a negyedikén. Végre, minthogy a szentírás szerint a pokol a földben és alatta van, ha a földet csillagül helyezzük az égre, együvé esnék a menny a pokollal. Vide, quo prolabantur novitates, dum sibimet ipsis contra scripturas indulgent! 4) hogy földünk az egy helyben álló nap körül forog. Des Cartes hívei ezen féltett tanállítmányukat óvatosan leplezék az által, hogy a szentírásnak nem tudományosan meghatározott (*sermo e trivio desumptus*) kifejezéseiben feltalálhatni mondták pl. hogy a nap forog-e vagy a föld? E kérdést a szentírás voltaképp eldöntetlenül hagyja (*neutrum determinat scriptura, posterius docet ratio*). Ilyen hely a többi közt Józs. 10, 12. v. hol a nap az égbolton megállni monda-

dik, mire nézve kérdésbe jöhet, ha a nap vagy a föld mozgásában történt-e megállapodás? Hasonlag Ézs. 38, 8. verse szerint a napóra mutatójának árnyéka szintugy visszatérhetett a föld forgása mellett is. Zsolt. 104, 5. v. (v. ö. Zsolt. 93, 1): „fundálta a földet az ő oszlopin, mely soha örökké meg nem mozdul“ csak azt bizonyítja, hogy a föld soha nem ingadozó szilárd alkotmány, a nélkül, hogy ez által kizáratnék annak oszlopaival együtt szabályosan körülforgása. Ugyancsak e következő helyek: Zsolt. 19, 5—7; 104, 19.; Mát. 5, 45., melyekben a nap feljöveteléről és leszállásáról említés tétetik, nem lehetnek határozott bizonyítékok a nap valódi forgását illetőleg. Ha netán erőtetve oda magyaráztatnának; úgy Zsolt. 136, 6. versből azt kellene következtetni, hogy a föld vizek felett úszva lebeg, s tagadnunk kellene az ellenlábasok létezését. Bár Kopernik elmélete ily módon öszhangzatba hozaték a szentirással, a theologusok nagy közönsége azt mégis bárgyú emberek őrzöngésének s ördögi találmánynak kiáltotta, mi a biblia megrontására céloz, s találkozték, ki gúnyolódva azon észrevételt tette, hogy ha Des Cartes s az ő utálatos szklávjai Józsuá idejében éltek volna, majd megtanítják vala őt az igazsággal megegyezőleg szólni.

Peyrere Izsák, bordeauxi születésű, reform. vallású, Condé herceg szolgálatában állott, kitünően tudományos képzettségű férfiú, Des Cartes kortársa, mint az, kopernikánus, meglepően élethű képét adja előnkbe azon küzdelmeknek, melyek által a theologia főüri tekintélye alul önálló szabadságra vívták magukat a természeti tudományok. Földrajzi ismereteinek nagy mérvű kiterjedettsége, az eddigieken túl, még különös állítmányra vezette őt. Egyáltalában nem kíván a csodahívők közé számíttatni, s a közönség előtt kevésbbé ismert magánéletét szép világításba helyzi előttünk jelmondata: „rationalis sum et rationi conveniens nihil a me alienum esse puto.“ Hires műve „a praeadamitákról“ (1655), bár theologiai köntösbe burkolva és korához képest durva kezdettlegeesség alakjában, első figyelemre méltó kísérlet az

emberi nemzet őskorát illetőleg; a mostani Darwin és Schnell-féle*) tudós elméletekhez oly viszonyban, mint az alaktalan ősvilági anyagelv a teremtettség urához jelenlegi magasztos értelemben. Legkitünőbb állítmánya ezen művében az, hogy Ádám mint a zsidó nép törzsatyja előtt már voltak emberek, a pogány népek törzsatyjai. Erre nézve hivatkozik a bibliából Róm. 5, 12—14-re „a törvényig vala a bűn e világon“, a bűn pedig nem tulajdoníttatik az embernek, mikor semmi törvény nincsen. A halál pedig uralkodott Ádámától fogva Mózesig azok ellen is, a kik nem vétkeztenek vala az Ádám esetének hasonlatossága szerint.“ Ennél fogva Ádám által különböztetés áll be egy ádámelőtti természetes, és ádámutánai törvényes állapot között. Ha már „a törvényig“ vagyis az Ádámmal létre jött törvényes állapotig volt bűn e világon, és ha nem minden, de csupán az ádámutánai bűneset számítatik be és büntetetik halállal úgy, hogy azon túl már nemcsak az egyszerű természetes halál (mori), de a törvény szerint beszámítás alá esett misztikai halálnak halála (morte mori) uralkodik az embereken: úgy ez már kétségtelenné teszi azt, hogy Ádám előtt is volt bűn; minthogy továbbá a bünt csak ember követheti el, tehát Ádám előtt embereknek is (praeadamiták) kellett lenni, s erre vonatkozik az, mit az apostol leebb mond, hogy nem mindnyájan vétkeztek az Ádám esetének hasonlatossága szerint. Ezen ádámelőtti emberek 1. Móz. 1. szerint sok évszázad előtt teremtettek, különböző tartományokban mint őslakók (aborigines) az őanyagból. Ezen fölvétel által lesz teljes értelművé a Genesis. Ebből magyarázható már, hogy Ádám, Éva és gyermekeik honnan szerezhettek maguknak ruházatot s egyéb házi eszközöket. Ha nincs akkoriban Kainon kívül ember, földműves és iparos, hogyan bolyong ő szanaszét a földön céltalanul, s korántsem épít vala várost; ellenkezőleg ő, a legelső született ember,

*) Die Schöpfung des Menschen. Leipzig, 1863. Elmésen kidolgozott tudományos mű.

kinek nagyatyja Isten, nagyanyja a föld, mint legnyomorúbb szolga lett volna elkárhoztatva érc s kőbányák törésére, malomhajtásra és vetésének letakarítására. Ábel pásztor volt, juhait őrzé. Mi jóra? kitől félti nyáját, ha szülein s testvérén kívül ember nincs a földön? Kain agyonüté testvérét a mezőn, félreeső magános helyen, mi nyilván ellentéte a városnak. Miféle rabló gyilkosoktól kölcsönze fegyvert a testvérgyilkosságra? Kitől félt ő, midőn iszonyú tettét elkövetve így szólt: no most mi lesz velem? Kielőtálál, megölhet! Bírától s a törvényektől félt. Isten megjegyzé homlokán, hogy senki ne bántsa őt. Mire való ez, ha Kain lakatlan pusztaságra bujdosik? Azután nősül, s fiat nemz, Hánókot. Hol veszi magát e nő azon időben, midőn Ádám és Évának leányaik még nem születtek? A praeadamitákról ily módon megalapított vélelem különösen alkalmas, hogy értelmet adjunk a milliárd évekről tanuskodó őskori emlékeknek, a pogány népek mint kaldeusok, egyiptomiak, scithák és khinaiak történeti multjának s az újabb földrajzi fölfedezéseknek Amerikában és Ausztráliában. Mily pontos csillagászati s egyéb ismeretekkel bírtak pl. a kaldeusok már Ábrahám korában, kiknek a csillagvizsgáló máguszoktól tanult theologusai égre irányzott tekinteteikkel a földre fénysugárokat lövellő égi testeket figyelvén, istenekül adták ki. Az Ádámtól Abrahá-mig, ki kaldeai volt, s ettől fogva az egyiptomi Mózesig számított időköz arra is kevés, hogy a legköznapiabb elemi ismeretek kezdetleges állását okfejtőleg értelmezze. Állítják, miszerint Ádám a mint lélekzeni kezdett, azonnal átértett s megtanult volna mindenféle művészetet és tudományt. Mint-hogy azonban ezek csak lassankénti fejlődésben, egyes tapasztalatok s ezekből vont következtetések által gyarapulva szerezhetők, ebből majd az következne, hogy Ádám nem is ember, hanem emberinek mértékét túlhaladó fensőbb lény volt volna. Miért tartatik tehát közönségesen Ádám minden tudomány és gyakorlati ügyesség ős feltalálójának? Ennek oka abban keresendő, mert a mózesi iratokban Ádám előtt

senkiről nem tétetik említés; ezen iratok ismét az emberi östörténelem mindent befoglaló teljes egész kútforrásának tartatnak. A szentírásba pedig csak annyi foglaltatik, a mennyit Isten magáról az embereknek kijelenteni akart. Azon kevés már, a mi az ember idvességére tartozik, a szentlélek a legnagyobb pontossággal s tisztán előadja; egyebekben aztán, mint ezt sokan beismerik, csak épen kifejezni tartózkodnak, alig képzelhető valami homályosabb és zavartabb, mint a biblia adatai. Ezen kívül mi nem is a szentírók eredeti iratairól, hanem csak azoknak másolatai, kivonatai, s gyűjteményes összeírásairól szólhatunk, mint ezt bizonyítja már magában az, hogy Mózes haláláról is tudósítás foglaltatik a mőzesi iratokban. Ne csudálkozzunk hát azon, ha a szentírásban sok a homályos, zavart, nehezen érthető, csonka vagy több értelmet adó hely, sőt ha olyanokra is találunk, melyek szintén ellenmodók egymásnak s úgy illenek össze, mint hideg a hővel, nedves a szárazzal. Ki mondhatná meg, miért engedte Isten, hogy ez így történjék s miért kíván ő áthatlan homályban lakozni? Látom, hogy Isten a felhőben van, s a felhőben imádom őt. Hogy a bibliai teremtetéstörténet Ádám előtt élt emberekről nem emlékezik, ez magában nem bizonyíték azok létezése ellen; ha pedig Ádámot mindenkézt első embernek vesszük, ezzel oly hibát ejtünk, mely gyakran található a theologusoknál, t. i. a különösség fogalmát tropice tulzó nagyítással (hyperbole) általános helyett tesszük. Így állítják, hogy Urunk halálakor az egész föld homályba borult volt; pedig a sötétedés csak részletes, a zsidók földre határolt vala annak jeléül, hogysötétség és árny fogja a zsidókat elborítani, míg a pogányokra felvirad az evangéliom napja. Mondják, hogy a csillag, mely a keleti bölcsek előtt feltűnt, egy volt volna az égbolt többi csillagai közül, holott pedig az nem lehetett más, mint valamely, csupán a három máguszra nézve látható mulékony légűnet, a minthogy csakis így gondolhatni, hogy az előttük haladva, épen azon istálló felett állt meg függélyes irányban, melyben a gyermek fekü-

vék. Állítják, hogy 2. Kir. 20. r. szerint a napóra mutatója tíz fokkal ment hátrább a nap visszas irányú futásához képest; azonban e csuda egyedül csak Ezékiás király napóráján történt a nélkül, hogy általa a közönséges világrend erőszakosan felforgatott volna. Józsuá parancsára állítólag megállott volna a nap Gibeon völgyében (Józs. 10. r.); pedig csupán a napnak, midőn már lehanyatlott, a völgy gözkörében megtörődés által visszaveretett sugárzása történt. Az is mondatik továbbá az idézett helyen, hogy „nem volt többé oly nap mint az, sem azelőtt sem azután.“ Ezt illetőleg egykor bizonyos nagy hírű matematikus valamely hírnévtelen theologus előtt megmutatta, miszerint a föld gömbtestének hajlott lapirányához képest még sokkal hosszabb napok is vannak, mint ama józsuaféle, u. m. hat egész hónapból álló. Haragra gyuladt ezen a theologus kiáltva, hogy az ily istentelen tudományt valóban máglyán kellene megégetni, mely a szentírást hazugságban hagyni nem atallja. Mily bölcsen tévének amaz áldott emlékü császárok, kik a keresztény világ minden zugából száműzeték a matematikusokat! Csöndesedjél ifju, mondászeliden a tudós, jámbor hívőséged vigyázz, tévútra ne ragadjon. Isten ígéje igaz marad örökké; de a matematika is igaz. Valóban nem volt hosszabb nap mint a Józsuáé, hanem értsük meg jól, Gibeonban. Mire való a csudát szükségtelenül szélesebb körbe, más égtájakra is kiterjeszteni? 5. Móz. 29, 5. mondatik, hogy a pusztán 40 évig tartott bujdosásuk közben az izráeliták ruhái meg nem koptak, saruk el nem szakadoztak. Ezt szokták azzal értelmezni, hogy az öltönydarabok elviselhetlenül tartósak, sőt még azon képességgel bírók is voltak, hogy azok pl. a gyermekek testi fejlődésével együtt növekedtek volna. Itt pedig nyilván azon isteni gondviselés értendő, mely szerint mindig módjukban volt az elszakadozottakat ujakkal felváltani. A vízözön csak a szentföldet borítá el; nem pedig Khinát, Amerikát, Ausztráliát vagy Grönlandot is; Nőé bárkájában csak a zsidó nép törzsatyja családostul mentetett

meg. Csalódnak tehát, kik az egész emberi nemzetet Nőé és fiaitól kívánják leszármaztatni, s ebből folyólag vetemednek aztán oly képtelen okoskodásokra, mint az egykori orvos, ki szentül hitte, hogy betegje számárt nyelt el mivel ágya alatt látta annak nyergét. Peyrere jól tudja, mily veszélynek teszi ki magát ez állítmányai miatt, tudja, mi történt régebben azzal, ki a földnek két félgömbjéről s az ellenlábásokról szót ejteni merészelt vala. De tudta azt is, hogy azóta változtak az idők s azokban az emberek. Lactantius, Augustinus, ha most élnének, mint elcsodálkoznának, hallván Amerika és Ausztrália lakói felől. Mégis, hogy magáról minden gyanút elhárítson, a mit, ön kedvtelésére egyszer másszor összeirt, feltétlenül alávetette az igazhívő theologusok ítéletének azon meggyőződésben, hogy az ő sejtelmeiből a hitnek épügy semmi kára nem lesz, mint a természet örök rendje föl nem háborított a föld forgásának elmélete által. Gondolhatjuk mi, hogy a csillagok forognak, vagy hogy a föld, mindegy: azért rendesen áll a nappalok és éjek egymást felváltó sorzata, az évszakok épügy következnek egymásra, tavasszal zöldülnek, nyáron át érnek be vetéseink, és a bor ősszel forr, télen át megtisztul. Ehez hasonlólag keresztyén vallás minden szent titkaival egyben sértetlenül marad, ha Ádám vétetik első embernek, vagy előtte még másokat gondolunk, hogy éltenek. Sőt ellenkezőleg, így még teljesebb a példázatbeli hasonlóság Ádám és Krisztus között; mert valamint Krisztus nem utolsó, úgy Ádám is nem első ember, s valamint Krisztus érdeme visszahatólag beszámíttatik, szintűgy Ádám büne is. E munka, mely azon időhöz képest mondhatni szellemdúsan írott vala, a bajosan hitt csudákat önkényes elmagyaráztatás útján kisebbíté, a theologusok ellenében, kiknek ítéletére bizta magát, el nem titkolható könnyű guny nyilakat szórt, három különböző alakban kiadatván, nagy keletnek örvendett. „Szomorú időket értünk! sohajtozának a theologusok, az igazság és elődeink szent hitének tárgyai megvetőleg félre dobatnak, meséken, ujdon költemé-

nyeken kapkod a világ, s hanyatt homlok futva rohan a pokol s kárhozat felé.“ Számtalan új szerző támadt fel a veszedelmes embert cáfolni, kinek gonosz célja az evangéliom vigaszteljes forrását filiszteusi kajánsággal elzárolni, a nőknek férjeik s a gyermekeknek szüléik iránt köteles engedelmességét, a kegyelet viszonyait széttépni, a világot soknejűségre, embergyűlöletre és baromi szenvedélyességre s az amerikai barbarok ellen hadra csábítani. Peyreré Rómában a praeadamitákról vallott tantételét protestans hitvallásával együtt elhagyta s megátkozta VII. Sándor pápa előtt. Nem is az ő tudományos tételei kedvéért idézi őt szerzőnk, mint inkább azon sajátzerűi gondolkozásmódjáért, mely mind e napig tanulságos, ma is fontos jelentőségű. Ő ugyanis vallásos hitnézeteibe átvívén földrajzi és csillagásztani ismereteit az újabb fölfedezések biztos tudásával együtt, ennek következtében a biblia gyermektegy egyszerű világnézetét nem találja kielégítőnek s a csudák irányában főleg fogékonytalan. A természet tudományos vizsgálatából nyert eredmények ugyanis sokkal inkább kézzel fogható világításban állnak és állhatnak előttünk, mint a biblia szavai azon helyeken, hol természettani vagy csillagászati dolgokról tárgyal. És valóban azon mindenféle, többé kevésbbé erőszakolt egyeztetési kísérletek, melyekben annak kimutatása céloztatik, hogy a biblia Kopernik rendszerével egyezőleg tanít, nem egyébbnek tekinthetők, mint udvarias, finom engedményeknek, a még hatalmas theologiai irányzatú korszellem irányában, melyeket a valódi orthodoxia el nem fogad,*) tudván, hogy theologia és természeti tudományok egymással már bensőleg s végkép meghasonlottak. E szerint be kell vallania az elfogúlatlan bibliamagyarázatnak, hogy a biblia nem Kopernik rendszerén alapúl, azzal ellentétes, és az orthodox hittan egyes

*) Calov szerint az afféle állítások, hogy e részben a szentírás népszerűleg szól, a közönség akkori felfogásához alkalmazkodik, sunt dieteria in verbum Dei probrosa.

tételeivel végkép összeegyeztethetlen. Ha tehát a XVII. század theológiája önmagával következetes maradni akart, nem tehetett mást, mint hogy villámokat szórt és menydörgött az új fölfedezés ellen. Mostanra már elhangzott a dörögés, látszat nélkül cikáznak az eltévedt villámok. Kopernik rendszere felvívta magát a diadalmas igazságok közé a tudományban és józan emberi gondolkozásban, a theologia részéről el kellett ismerni annak jogosultságát s szerinte sokat módosítani. Mig a theologia határozottan orthodox vala, nem csatlakozhaték Kopernik tanához, s a mint ezt tevő, megszűnt a régi értelemben orthodox lenni. Így lett a fejlődésnek indult természettudomány oly hatásos tényezővé, mely közre munkált abban, hogy a theológiának bármily tiszteletre méltó ősrégi alakja szétfoszladozván, tisztább és magasabb fejlődési fokozatra jusson, melyen állva se Koperniktól avagy bármely hívétől, se a természeti tudományok bármely óriási mérvű előrehaladásától nem kell, nincs oka félnie. A theologia, ez vagy amaz alakjában, mint tudomány, életszükség lesz mindaddig, mig az általa tárgyalt igazságok örök érvényben állanak mint történelmi tény s erkölcsi élethatály, s mig az emberi lélek ama leggyönyörűbb virága, a vallásosság, a keblekben nyilni fog. Mindaddig pedig a bibliai szent okmányok is, habár a természettani és csillagászati részletekben az ókori közönséges világnézetten alapulva, mai fogalmak szerint nem találják el az igazságot, mint a vallásos lelkület felséges nyilatkozványai, örök becsüek maradnak az emberiség előtt; ezentúl is, mint ekkorig eljövendenek a bölcsék napkelet és nyugot felől meghajolni az Isten és ember fia előtt, ki az igaz vallásosság teremő géniusza, minden hatalmasok felett tiszta erkölcsi fenség s az erkölcsi fenségben mindenek közt leghatalmasabb, ki az ő kereszten átfurt kezeivel birodalmakat mozdított ki sarkaikból, s az évszázadok hullámaint kiemelve szűk medrökből, intézi s fogja intézni mindörökre az időket, melyeknek forduló pontja ő volt.

Csatoljuk még ehhez a „történelemnek“ tisztán emberi-ségi józan bölcsélet szempontjából adott meghatározását, s vonjunk le mind a kész adatokból mind a lelkünkben képződött fogalomból néhány egyszerű következményt s jelenlegi tárgyalásunk befejezhető lesz. A meglepően szép s valódi meghatározást nem történetírónál keressük, hanem az élet bölcseséget tanító mesterénél, s ez Schefer Leopold „Laienbrevier. Berlin, 1846“ c. műve, mely napjainkban már tizenkettedik kiadásban forog az iránta mind nagyobbodó mérvben nyilatkozó közrészvét kezein. Lefordítás által a szépirodalmi becsértéket veszélyeztetni nem akarván, eredetiben közöljük, a mint következik:

„Die Weltgeschichte, dieses All's Geschichte
Schreibt Niemand; der es lebt, der hat nicht Zeit,
Der kommt vor Leben niemals zur Geschichte;
Der fände Keinen auch, dem er sie schriebe,
Der ihn verstünde, seines Werks Anlage,
Ausführung, Führung, herrliches Gelingen;
Und was er selbst gethan hat, weisz er selbst,
Ihm sonnenklar und immergleich vor Augen;
Denn immer, immer thut er nur dasselbe:
Sich selbst! — die immergleiche höchste Liebe
Mit immergleicher höchster Wonnekraft.
Sich Selbst selbst leben, Niemand kann's als Gott —
Und Gott hat nicht Geschichte, nicht, das All;
Und sonderbar erhaben wären Zettel-
Berichte von der groszen Sternenflotte:
„Die Sterne wandeln richtig ihre Bahn;
„Da ist nicht einer, der die heil'ge Pflicht
„Nicht freudig, stürmisch liebevoll erfüllte,
„Und auch nicht einer! Von der groszen Flotte
„Wankt nicht ein Schiff — kein Wimpel ist verloren,
„Kein Steuer ist gebrochen — Alles dauert,
„Kein Wassertropfen ist uns noch verdorben,
„Kein Stäubchen Erde ist uns noch verweset,
„Noch frisch ist jeder Athemzug des Aethers,
„Die blaue, tiefe Fluth ist ohne Fährde,
„Wir alle segeln auf dem stillen Meer“

„In Ruh' und Frieden, freudejauchzend, heimlich,

„Wie in der Stille hier hinaus verzaubert!

„Nur Einigen erscheint es sonderbar:

„Sie rathen, rathen — ohne zu errathen:

„Dasz wir ein groszes schwarzes Leichentuch

„Auf allen Sternen rings als Flagge führen

„Und sind doch all' gesund!“

„Gesundheit wünschend

„Verbleiben wir bei vorigem Bericht.“

Postscript

„Der Wind ist frisch, Die Nacht ist schön,

„Wenn wir uns all' im Breiten schiffen sehn,

„Ein jedes still sein Licht auf seiner Brust,

„Und tausend Lichter spiegelnd in der See!

„Doch fest versiegelt liegen die Befehle,

„Die uns'rer Sendung Ziel und Zweck enthalten.

„Geduldig, aufmerksam erwarten wir

„Die Zeichen auf der Fahrt: sie zu erbrechen!

„Und Anker auszuwerfen und zu landen!

„Doch immer, immer noch erscheint kein Ufer,

„Kein Vogel zieht — es schwimmt kein grüner Zweig.“

So kläng' es Morgens, klänge so am Abend

Von anderen Jahrtausenden — und wieder

Am Morgen von dem schönen Tage langer

Jahrtausende! — Dem Gröszten fehlt Geschichte,

Das Kleine ist Geschichte — und ist klein!“

A történetírás fogalmának ezen tagadólagos meghatározásában nevezetes állítások foglaltatnak. A költői ihletű bölcsész oly nagy keretet szab tárgyához, miszerint abba legragyogóbb színezéssel és legsötétebb árnyalatokkal együtt életnagyságban beilleszthető a kezdet óta történtek teljes összege. Illeszszük be most az általunk felidézett multat. Különösen a keresztyén időszámítás közelebbi két, három évszázadának szellemi küzdelmei vannak itt előnkbe rajzolva. Más szókkal az emberi szellem munkásságának minden korbeli története. Bizvást elhihetjük ugyanis, hogy tíz, husz vagy több század előtt is folyamatban volt már, s ki tudná mikor

kezdődött (biblia szerint : az Éden kertében, a jó- és gonosztudás fájának tőjénél) azon küzdelem, egykoru az emberi eszmélettel. Alapjában véve tehát épen semmi, csak időrend szerint előállott azon különbség észlelhető a hajdan és most között, hogy mindegyre nagyobbuló téren kihatóvá lesz az, a mint folyvást többen és többen vonatunk be az érdekeltség bűvkörébe. Egy és ugyanazon eszme, folyvást előhaladó fejlődésben, az élet több és több rendbeli viszonyaira kiható érvényben mozogva, száz és ezer évek után is félre ismertetve, megtagadva, elnyomatásban s még mindig az önfeláldozásig hű bajnokokra találva ... nem lehet más, mint igazság. Ez az, hogy a hit és tudás, tényleges hatály s annak született ellenzéke a tagadólagos, mint + és — villanyosság, egymást kölcsönösen feltételezik bár, de ki nem zárhatják. Gondolható-e tudomány hit nélkül az embernél, s minő hit az, mely kizárja a tudományt? Mindkettő egyenlően jogosult tényező az emberiség lelki életében. Ez a történetírás nagy tudományának első tantétele. Alkalmazásban, mint mindenütt, a haszonvétel összegét tetemesen felülmúló visszaélésekkel találkozunk. Ilyen például azon tulfinomult érzékenykedés, melynél fogva a hatalom emberei a gondolkozás és eszmék csupa szóharcában sokszor keresve keresik s nem találniok lehetetlen, a botrányt — az ő elnevezésök szerint; ösidők óta maig is egy némely kiváltságolt eszmének adnák az előnyt, hogy közforgalomba jöhessen; másoktól a nyilvánosságot kereken megtagadnák. Hiu ellentőrekvés mint a történelem mutatja. Ezzel egy kutfőből ered s tán még több bajnak szerzője azon emberi gyöngeség, mely szerint néhány nap vagy évnek alkotását örök tartósságra kívánjuk számítani, s gyakran azon képtelen hiedelemmel aggasztjuk lelkeinket, hogy az általunk, kedvünk szerint elgondolt vagy létesített viszonyok és arányokon kívül másként alakulásnak viszonyai és arányai nem is létezhetők. Pedig ha egész emberi nemzedékek kihalása által hiány nem esik a természetben, elhihető, hogy feloszlásnak indult életviszonyok sem hoznak végrom-

lást. Ha figyelemmel kísérjük az anyagi világban folyton folyóban levő rombolást, enyészetet s azt látjuk belőle, hogy ez csak újabb, fejlettebb, magasb és nemesebb alkotásnak érdekében s javára történik : gondoljuk-e hogy ez nem így áll a szellemi, erkölcsi világ körében is ? Ha végre min parányiságunk érdekének feltéte gátol az erről szereshető alapos meggyőződésben, akkor legyünk készen arra, hogy majdan elcsap-fejeink felett a történelem árja s a közfeledés iszapjába temet. Az ember, kicsiny voltához képest, egészen történelmi lény, ki multjából értheti meg jelenét, s csak ezen okosan átértett helyzetében fejthet ki oly munkásságot, melynek áldása őt túlélje, a jövő nemzedék örökévé lehessen. Milyen csekély tegnapi és mai emberke az, ki a történet muzsájának hatalmas szárnycsattogásaitól ijedve fut s remeg ; mily örült merészség lenne az, belé kapni az idők világ terhe alatt forgó kerekébe, hogy azt feltartóztassa ! Bebizonnyítja a történelem, hogy e feltartóztatás nem lehető. Édesen nyugosztaló érzést merít ebből a jó ügyének buzgó hive, s a kishitőség bűnétől, a kétségbeesés kárhozatjától mentve, a kor Istenének védelme alatt bizton tudja magát. Ily szép lelkek közül egy, napjainkban is követésre méltó példát hadd mutassak fel még. Ez Komnai Ámos, ki ezelőtt mintegy két századdal írta s jelen korunkban akárki jó lélekkel utána írhatná a Panegersiát, melyben fölhívást intéz kortársaihoz az emberi közállapotok általános javítása iránt. Ezen javítást pedig alkalmazandónak véli a tudományok, vallás és államszerkezet terén, mint a melyek az emberi értelem, akarat és munkásság igényeinek megfelelő, gondviselészerű bölcs intézmények. Szerinte mindezek az ember javára rendeltetvők, hogy őt a tudomány valódi bölcseséggel, az állam békés, nyugodalmas étellel, a vallás pedig benső elégyűltségnek igaz boldogságával lássa el. Mindegyikre nézve kimutatja, hogy azonkori állapotjokban rendeltetési céloknak nem megfelelők ; hanem különösen ajánlja, hogy azok hiányainak javítását minmagunk javulása által kezdjük meg, és pedig e

hármias irányban u. m. egység, a magasabb érdekek közösségében; egyszerűség, az emberi méltóságot megillető nemes értelemben; erkölcsi szabadság, önkéntes készség tetteinkben*). Vele egy vonalon áll a nemes lelkű St. Pierre, ki egykor Fleury bibornok előtt az örök béke s egy európai államtanácsnak még akkoriban egészen új indítványával lépett fel. „S hol vesszük, — mondá a miniszter — e vállalatához az úttörőket, hol vannak a misszionáriusok, kik a szerződő hatalmakat ezen ajánlatok elfogadására előkészítsek?” — „Itt van szolgálatunkra, válaszolt a jámbor tervező, az egyetemes józan ész, ennek mindenkor hive, az idő s az ennek folytában kifejlendő szükségesség közérzete“.

Hogyan lehető a multak eseményeinek a hisztóriában kigyúladt fáklyavilága mellett bölcsen intézkedni jelenben, okos számítással a jövőre; miként kapcsolandó össze a múlt napi érdekű tény vagy eszmevillanat az örök igazságnak maradandó fenségével, hogy a mi igaz az egyesekre nézve, szintugy az a nagy egészre is, valamint megfordítva; mihez tartasuk mi magunkat egyenkint és közönségesen a mi napjaink szerint is folyamatban lévő küzdelménél a hitnek és tudásnak: bizony mindannyian jeles tanfeladatok, melyeknek jól vagy rosszul megfejtése mindnyájunkra nézve elhatározó. A költői fellengés szemeiben kicsiny dolog az, mi történetírás tárgya lehet. A valódi életbölcsesség is azt vallja, hogy még csekélyebb s agglétére is gyermeki munka, hiábavaló, melynek áttanulmányozott s kitisztált történelmi biztosságu alapja nincs. Nem szólhatván a többiről, ime előttünk nyitva a vallási és tudományi tér, s kedves hazánkban mindezeknek még sok részben feltöretlen mezői. Mérlegeljük még egyszer ama súlyos szavakat. „Irodalmunknak különösen multjában, a külföldtől való függésnél fogva, nem volt meg a természet-

*) Lásd „Briefe zu Beförderung der Humanität. Herausg. v. J. G. Herder. 5. Sammlung. Riga, 1795.“ 40. s. köv. ll.

szerű fejlődéshez okvetlen megkivántató folytonossága... Innét származik fejlődésünk szagगतottsága. Így van ez, a hazai történelmet kivéve, tudományos irodalmunk minden ágaiban“ (Prot. E. I. Lap. hatodik évf. 1509—10. II.). Ha egyéb gyönyört nem szerezne, hasznót nem hozna, a felidézettek szép tanúsága hadd álljon intő példaul t. olvasóink s a jó reményű hazai ifju nemzedék előtt!

Gonda László.

A SÁROSPATAKI FŐISKOLA TANÁRAINAK ÉLETRAJZA.

V. Paksi Mihály.*)

Kassai Császár György azon beszédjének ajánlásában, melyet Szikszai Kovács Vazulnak életéről és haláláról Wittebergben felolvasott majd 1577-ben ki is adott, említi: hogy Kovács Vazul után Paksi Mihály tétetett a sárospataki iskola igazgatójává. Szavai, melyeket a tiszánineni esperesekhez vagy felügyelőkhez, név szerint Czeglédi Ferenc, Czeglédi György, Károli Gáspár és Gyarmathi Mártonhoz intéz, ezek: „Valóban a ti tekintélyetekhez legméltóbb leend, ha megnyitjátok a tanuló ifjuság előtt azon pályát, mely a kipótolhatlan férfiúnak (Szikszai Kovács Vazulnak) korai halála által félbeszakított, ha visszaállítjátok, mik az enyészethez közelgetnek, ha a szabad tudományokat, melyek hatalmas pártfogójoknak halála után abbahagyattak és semmivé tétettek, ismét tanítjátok az iskolában, ha visszahívjá-

*) Ezen életrajzok legelső kidolgozása, mint főnebb közöltük, 1789-re esik, de Szombathi azután is pótolgatván a netaláni hiányokat: Paksi Mihályt később vette föl a pataki tanárok sorába, Beregszászi után, megjegyezvén, hogy az 1789-ki kéziratban még Kassai Császár György áll az ötödik helyen. Így van ez közölve már a sárospataki ref. kollégiomnak rövid históriájában is, mely Szombathi halála után 1827. jelent meg Sárospatakon.

tok a műzsákat s elnyomjátok a fenyegető durvaságot, ha mindent, mi már elernyedve bomlásnak indult, bölcs tanácsaitok és intézményeitek által visszavarázsoltok és a tudománynak és erkölcsiségnek szent ügyét a bekövetkezhető zavartól páratlan lélekfönséggel és állhatatossággal véditek. A miért is mindnyájunknál a legnagyobb várakozást keltette fel azon hír, mely Pannóniának minden határát bejárta s hozzánk is eljutott, hirdetvén, hogy ti a hazai ifjúság tudományossága felőli jó reménységünknek biztos zálogot nyújtottatok az által, hogy a legjobb tanítónak (Kovács Vazulnak) helyére és tanszékére Paksi Mihályt, az igen jeles férfiút hívtátok meg, a ki annyi éveken keresztül Német-, Francia- és Olaszországból összegyűjtván a tudomány kincseit, a legszentebb célból tervül tűzte ki azon kincsekkel Magyarországot gazdagítani és hiresíteni. Bizonyára magok a templomoknak és iskoláknak gyászba borult falai is köszönetet mondanak nektek, hogy Pannóniának műzsáit gyászból örömmre, sülyedésből régi dicsőségre, elhagyatottságból és kétségbeesésből életre és erőre hívni törekedtek.“ Ekként ő. A honnan megértjük, hogy Paksi Mihály meghivatott a pataki iskolába, és hogy Kovácsnak utóda volt vagy az 1576. évben, mikor meghalt Kovács, vagy 1577-ben, midőn Császár György ezen ajánlást irta. Innen következik, hogy Paksi Mihály 1577-ben rektora volt a pataki iskolának, habár ke- reken megvallom, hogy az említett Császár György bizonyít-ásán kívül semmi más bizonyítékkal nem bírok. Feltenni is alig lehet azonban, hogy ha Paksi Mihály meghivatott a pataki iskola igazgatóságára, el nem fogadta volna, mert sokkal tisztességesebb és fényesebb állás volt, kivált azon korban, hogy sem attól vonakodott volna egy akadémikus ifjú vagy elutasította volna azt. Ugyanazért nagyon valószínű, hogy ha nem tovább, de legalább egy évig rektor volt Sárospatakon s bizonyosan az 1577. évben, a miért is bevezetendő a pataki professzorok névjegyzékébe s meg- érdemli a fáradságot, hogy életét néhány szóval rajzoljam.

Paksi Cormaeus Mihály 1566-ban indult Magyarországból Wittebergbe tanulmányozás végett, s ott körülbelül két évet töltött. Majd Genovába ment s ott Bézát szorgalmasan hallgatta, 1568-ban pedig Heidelberget kereste fel. Meglátogatta Francia és Olaszországot is, s ekként teljes tíz évet töltött tudományos utazásban, mialatt némely nemes ifjak mellett nevelősködvén, mint ilyen velök együtt 1572-ben Heidelbergben időzött.¹⁾

Tíz év múlva visszatérván hazájába, 1576-ban vagy 1577-ben elfogadta a sárospataki gimnáziumban a rektori hivatalt, s így utódjává lett Szikszai Kovács Vazulnak. De hatálán igazgatója volt is bizonyos ideig ezen iskolának, mert nem sokáig viselte hivatalát, minthogy csak hamar elfogadta az egri ref. egyháznak kormányzóságát és annak igen hasznos szolgálatot tett²⁾, a sárospataki iskolában pedig, mint gyanítani lehet, Kassai Császár György lett utódjává 1578-ban.³⁾

Skarica Máté is emlékezik róla Szegedi István életrajzában, mondván: Heidelbergből Paksitól és Thuri Mátyástól kísértetve, kik közül az utóbbi most lett utódjává Pál testvérjének a szántói egyházban, míg az első igen hírneves lelkésze volt Egernek, Frankfurtba, Németországnak híres kereskedő városába érkeztem. Irta pedig ezeket Skarica 1582-ben. Úgy látszik, hogy Szepsiben halt meg és temetettetett el. Felmaradt három, Simlerhez irt levele 1572. 1573. évből s megjelent a „Miscellanea Tiguriná“ban. Ő róla van említés a „Deliciae poetarum hungaricorum“ című mun-

¹⁾ Hogy az Egeri Lukácsossal tartott vallási vitákban ő is részt vett 1577-ben, említi Ribini „Memorabilia A. C. I. k. 256. lap. Vessd össze Bod Péter „Magyar Athénás“ 214. lap.

²⁾ Élt bizonyos ideig a Báthoryak jószágán is mint lelképásztor. Lásd Fegyverneki Izsák Enchiridionának ajánlását; de hogy hol, megmondani nem tudom.

³⁾ Hogy nem sokáig volt Patakon, onnan is bizonyos, hogy Skarica Máté nem említi ezen igen rövid hivataloskodását és Szikszai Kovács Vazul utódjának Császár Györgyöt tartja.

kában is, a 345. lapon, hol Thuri György által irt következő sirvers olvasható:

Patria terra tulit, fovit peregrina, recepit
Agria, Scepsina conditus aede jacet.

VI. Kassai Császár György 1578.

Kassai Császár György született Kassán 1550-ben. Kassainak szülőföldjéről neveztetik. Atyja Mátyás iskolatartó volt Kassán. Tudományos pályáját Sárospatakon kezdte, Szikszai Kovács Vazul tanítósága alatt¹⁾. Majd 1573. a wittebergi akadémiába ment, s ott körülbelől négy évet töltött különösen a Magochiak kegyadománya által segítettén²⁾. 1576. és 1577-ben szeniora volt a wittebergi magyar tanulóknak mint Laskói Csókás Péter bizonyítja³⁾. Magyarországra mint látszik ugyancsak 1577-ben vagy 1578 elején tért vissza, s a sárospataki iskolában rektorrá lett és ezen hivatalát több éven keresztül dicséretesen viselte, de hogy melyik évben vagy miféle iskolai hivatalból tétetett iskola igazgatóvá, nem bizonyos. Hogy ő Szikszai Kovács Vazulnak lett volna utódja, még pedig Skarica szerint közvetlenül, bizonytalan; de hogy már 1578-ban Wittebergben nem volt, s hogy 1580-ban és a következő években Patakon mint professzor működött, eléggé tudva van. A többek közt tanítványa volt Fegyverneki Izsák is, ki 1581-ben ment Patakról Wittebergbe⁴⁾. E szerint ha összevetjük az időket, igen valószínű, hogy ő 1577. végén vagy 1578. elején nyerte iskolaigazgatói hivatalát, körülbelől 1586-ig viselte.

1) Skarica Máté bizonyítása szerint Szegedi István életrajzában, de különösen azon halotti beszéd után, melyet mondott Kovács Vazul halálára.

2) L. Matth. Dresserii de festis diebus 1584 et 1597. 8-dr. edit. Praefatio.

3) A wittebergi magyar tanulók névjegyzékében.

4) A most említett névjegyzék bizonyítása szerint.

Dicsérettel említi őt Skarica Máté is Szegedi István életrajzában 1582-ben, ezen szavakkal: „Ennek a Sasvárinak (nagyváradai tanító Károli előtt. Ford.) csakhamar a mi Károlink ¹⁾ lett utódjává, ki ugyanott ²⁾ végzetszerű halállal be is végezte életét s püspöki hivatalát hazánknak igen nagy veszteségére, mint mindenkitől tudva van, ezelőtt hat évvel ³⁾), miután Balsarát Vitusz, Juhász Péter, Thúri Pál, Hellopoeus Bálint, minden tekintetben tudós és derék férfiak, már előbb meghaltak, kiknek különböző helyeken, de egymás után történt halálát gyászbeszédekkel siratták meg Szikszai Vazul és Beregszászi Péter, magok is dicséretre méltó férfiak; de kik közül csak az utóbbi él már Váradon, valamint Patakon Kassai Császár György, méltó utódja Vazulnak, a tudós férfiúnak, Debrecenben pedig Günczi György és Félegyházi Tamás követték a tisztes hivatalban ⁴⁾ az igen jeles férfit Hellopoeus Bálintot, Juhász Péternek utódát. De Fegyverneki

¹⁾ Szól Károli Péterről, ki 1576-ban halt meg, mint nyomtatásban megjelent sirverse, és a „Conciones in symb. apost“. 1584. 4-dr. kiadott mű bizonyítják.

²⁾ t. i. Váradon

³⁾ E szerint 1576-ban s nem mint Bod Péter „Magyar Athenás“ 153. lapon írja, hogy t. i. Károli Péter 1586-ban halt meg.

⁴⁾ Szegedi Istvánnak Skarica által irt életrajzát magyarázatokkal kiadta Grynaeus Jak. János Bázelen 1599. és 1608-ban még pedig másodszor nagy ivrét alakban. Befoglalja azt Adami Menyhért is „Vita Theologorum“ című munkájában a XVI. részben; de csak röviden. Egészben kiadta Bod, Gerdesius „Scriinium antiquarium“ ában. VI. k. 508 s következő lapokon. Irta pedig Skarica Szegedi életrajzát 1582-ben; a mi onnan bizonyos, hogy 1) mondja: hogy ő Heltait látta Kolozsváron ezelőtt 15 évvel (a midőn t. i. ezeket írta), Heltai pedig Kolozsváron 1566-ban vagy 1567-ben tanított, mint maga megjegyzi. 2) Említi, hogy Szegedinek neje Erzsébet több mint 13 évvel ezelőtt nem élt, a ki pedig (t. i. Szegedi neje) 1570-ben halt meg, mint ő maga megjegyzi. 3) Dorottya, Szegedi leánya született 1564-ben s midőn Skarica ezeket írta, miként határozottan állítja, 18 éves volt. Ezen adatok mind 1582. év mellett bizonyítanak, s adjuk hozzá 4) hogy Károli Péter 1576-ban halt meg, mint azt kiadott, nyomtatásban is megjelent sirverse bizonyítja. Oda van

Izsák is örököltette a mi Györgyünket, mint tanítóját a késő kor számára, Enchiridionjának ajánlásában; szavait Thoraconymus Mátyás életrajzánál, kiről hasonlóképp megemlékezett, fogjuk adni¹⁾. Tekei Deidrich György pedig Patak városának leírásánál következő verssel tiszteli meg őt:

Te Thoraconymus, te Caesar quando coelebat
Charum Pimplaei lumen uterque chori²⁾.

Nem mellőzendő el az újabbak közül Bod Péter, ki a reformációtól fogva élt magyarországi tudós férfiaknak névjegyzékét elkészítvén, abba a derék férfiak közé őt is bevezetni nem felejté el³⁾, és Magyar Athénásában róla ezeket mondja: „Kassai Császár György tanult Németországban pataki deáksága után; 1573. esztendőben volt pataki professzor, órált Szikszai Fabricius Balázs felett, mely oratiót kinyomtattak Vitteb. 1577-dik esztendőben⁴⁾. Hasonlóan nyilatkozik Magyar Egyháztörténetében is Gerdesius „Scrinium Antiquariumában“⁵⁾, de melyeket ide átírni már nem szükséges. A sárospataki professzorok névjegyzéke azonban a Csécsi történeti registumban az ő életrajza előadásánál felette takarékos, s mindössze is ennyit mond róla: Kassai Császár György ékes beszédet mondott Szikszai Fabricius Vazulnak halálakor, mely Wittebergben 1577-ben adatott ki.

Egyébiránt Császár György a sárospataki egyháznak lelkipásztora is volt⁶⁾ s talán azon idő szokása szerint mindkét hivatalt t. i. mind a lelkészi mind a rektori hivatalt együtt és egyszerre viselé. Meghalt Sárospatakon 1586-ban, miként Lampe említi a sárospataki egyház lelkipásztorainak névjegyzékében.

az csatolva „Conciones hungaricae in symbolum apost.“ című művéhez is, mely 1584-ben Debrecenben adatott ki szerző halála után.

¹⁾ Lásd alább.

²⁾ Lásd alább Pilcz életrajzánál.

³⁾ Magyar Athénásában és Magyar Egyháztörténetében.

⁴⁾ Magyar Athénás. 353.

⁵⁾ VII. k. 363. lap.

⁶⁾ Lampe. Hist. Eccl. Hung. 597. lap.

Munkái, melyeket maga után hagyott, s melyek megvannak, következők: 1) *Oratio funebris de vita et obitu Basilii Fabricii Szikszoviani, habita a Georgio Caesare Cassoviensi sui praeceptoris amantissimi obitum pio luctu et lacrymis deplorante apud populares suos Wittebergae optimarum disciplinarum studiis operam navantes Wittebergae. 1577. 4-o*

Sinai Miklós, debreceni professzor mint igen nagy ritkaságot tartja magánál ezen kéziratot, mely nálunk (Sárospatakon) is megvan kéziratban azon példányról lemásolva. Sokat foglal magába olyat, mi a mi iskolánk azon korbéli történetére nagy fényt vet. Mivel pedig Györgyünk 1576. és 1577-ben még Wittebergben időzött mint a magyar tanulósnak széniora, ezen beszédét nem Patakon, hanem Wittebergben olvasta fel a magyarok előtt, mint azt a beszéd címe is mutatja²⁾. 2.) *Carmina varia*, melyekről Bod Péter Magyar egyháztörténetében állítja, hogy kezeinél voltak. A mi Györgyünk ugyanis ékes költő vala, mint a Balsarátit gyászbeszéddel magasztaló Szikszai Kovács Vazulnak tiszteletére irt versezete bizonyítja, melyet ide átírni, mint Györgyünk elméjének emlékét, kedvem van. Így hangzik az:

Qui laudes Viti venientibus inseris annis,

Facundisque refers nomina sancta modis,

Te quoque, Fabricii coelestibus inseret astris

Musa tua, eximiis musa probata viris.

Dumque aliquod studiis nomenque decusque manebit,

Clarus in ore pia posteritatis erit.

Atque sequens debere tibi profitebitur aetas,

Ac erit in laudes officiosa tuas.

Pannoniae heroës revocas quod rursus ab umbris,

Virtutemque horum morte carere facis.

At veluti sanctus decus indelebile Vitis

Adjecit musis vir venerande tuis:

Sic etiam sancto decus indelebile Vito

¹⁾ Gerdesius *Scrinium Antiquarium*ában VII. k.

²⁾ Befoglalja ezen verseket Bod Péter Gerdesius *Scrinium Antiquarium*ába VII. k. 363. lap.

Adjicis eloquio, vir venerande, tuo.
 Materiem siquidem verborum gratia adaequat,
 Mixtus et in versu est cum gravitate lepos.
 Et nitor et nervi legem venere sub unam,
 Aetherae siquidem semina mentis habent.
 Fonte fluunt uno, nec distant finibus, ambo
 Nominis aeterni lumina chara ferunt,
 Facundis virtus dat vires inclyta musis,
 Virtuti aeternum dat pia musa decus.
 Jure igitur Vitum, vir maxime, ad aethera tollis,
 Imo te Christi tollet ad astra fides.

Ugyanazon Szikszai Kovácsnak halálára is irt ékes verseket, melyek ugyancsak az ő életéről és haláláról felolvasott beszédével együtt kiadattak Wittebergben. Hogy ő latinul és görögül igen jól tudott, hogy ékes szónok és költő volt, s a történetben nagy jártasággal bírt, ama halotti beszéde eléggé bizonyítja.

VII. Szegedi Pál.

Szegedi Pál mindazon történészek előtt, kik a sárospataki oskoláról jelen időig irtak, ismeretlen; hanem a folyó*) 1822. évben Crusius Márton által (kit a pataki oskoláról beszélőt Schwartner Márton említ „Magyarország statisztikájában“, ezen Pált azonban nem említi) pataki tanárrul fedeztetett föl. Szegedi a magyarországi tanodákból 1577-ben ment Vittebergbe; mihamar, Laskói Csókás Péter bizonyítása szerint, 1578-ban az ottani magyar tanulók széniorává lett. Még abban az évben augusztus folytán lemondott ezen hivataláról és Tübingába ment át, hol a görög nyelv tanulásának feküdt Crusius Márton vezetése alatt. Honába visszatérve a sárospataki oskolának kétségkívül másod rendű tanára vagy lektora lett; főtanárságot viselvén Kassai Császár György. Ugy látszik nem sokáig folytatá e hivalt; de hová lett, sehöl följegyezve nem találom.

*) Szegedit is később vette fel Szombathi a sárospataki tanárok sorába. (L. előbb a 404. l. a Paksi M. alá irt jegyzetet. Szerk.

Crusius így szól róla Germano-Graecia vagy különösebben görög és latin versei második könyvében, 181. lapon: október havában 1578. Kassai Zsigmond Dávid, Szegedi Pál és Belleni Piso Fábián magyarok úgy kívánván, házamban előttök az Iliász első könyvének nagy részét értelmeztem. Pál engem két fehér kendővel ajándékozott meg, melyeknek szögletein eperforma piros virág vala törökösen, minőket a törökök szögletre hajtva hordanak (sub angulo suspendunt). Tanít most a pataki iskolában egy magyar báró alatt. A város neve Patak, mely Bécstől körülbelöl hatvan, Zsigmond hazájától Kassától hét mértföldre van és nincs a török alatt. Van a lauingenihez hasonló gimnáziuma. Piso hazája Bellén (Bellenum) városa. Magyarországon (mint Zsigmondtól érttettem) van öt szabad város a Tiszán innen: Kassa, Bártfa, Eperjes, Lőcse, Szeben. Ezeknek mintegy anyavárosuk Kassa.

Egyébiránt megjegyzésre méltó, hogy eme tanuló három zarándok mind visszakerült Magyarországra és ugyanazon évben lett tanár mind a magyar reformátusok három főiskolájában. Nevezetesen Kassai Zsigmond Dávid a váradi kollégium tanára volt 1579. V. ö. Laskói Csókás Péter vitteb. tanulók névsorát. Lampe Hist. Eccl. Hung. 687. lap. Bod Péter Magyar Athénás. — Belleni Piso Fábián ugyanazon évben debreceni tanár. L. Lampe i. h. 633. lap. De megigazítandó a Bolliensis és olvasandó Belliensis; mert a Laskói Csókás Péter névsorában világosan Bellei (Béllei) Piso Fábián van írva, és Crusius Belleniust ír. — Szegedi Pál is 1579-ben lett sárospataki tanár mint Crusius bizonyítja, de Lampe vagy Debreceni Ember Pál előtt nem volt ismeretes.

VIII. Thorakonymus Mátyás 1580-tól körülbelöl 1586-ig.

Thorakonymus Mátyás breznóbányai születés, család nevét azon kor szokása szerint felcserélte a görög Thora-

konymussal. Mi volt családi neve, nem bizonyos; valamint az sem, magyar vagy inkább szláv hangzású-e, mielőtt nevet változtatott. Némelyek úgy sejtik, hogy ő Páncélnak, németesen Pantzernak hivatott. Klein S. János azonban a magyarországi evangélikus lelképásztorokról írt s 1789-ben Lipcsében és Budán németül kiadott művében állítja, hogy ő másképen Kabatai Mátyásnak is neveztetett. Ugy de szlávul kabata annyi mint görögül thorax vagy latinul tunica, egy neme a mellet fedő ruhának, melynek újjai hiányzanak. Ugyanazért én úgy vélekedem, hogy az ő nevét innen kell le származtatnunk. (V. ö. Genersich. A fentebb idézett munka II. része 150. lapján)

De bármi nevű lett legyen is, annyi áll, hogy először a kézmárki gimnáziumban, Szepes megyében, volt rektor 1572. és a következő években, de ezen állomásról Sommer György által¹⁾ elűzetett, miként azt az említett iskola rektorainak névjegyzékében írva hagyta Praetorius Dávid, maga is rektora a kézmárki gimnáziumnak.

1572—74-ig Thorakonymus Mátyás volt rektor, mond ő, ki Sommer György által elűzetett²⁾. Hogy miért űzetett el, okát nem adja; de az időviszonyokból több mint bizonyossággal lehet következtetnünk. Akkorban ugyanis Magyarországon, de különösen Szepes és Sáros megyékben, viszálykodás vala a Brenz-féle lutheránusok és kálvinisták vagyis inkább az úgy nevezett zwingliánusok között³⁾ a Krisztus testének jelenvalósága felől az úri szentvacsorában és az

¹⁾ Sommer a kézmárki egyháznak volt lelképásztora. L. Klein S. János „Biographia“-jában 477. lap.

²⁾ L. Veszprémi István „Biographia Medicorum Hungar. centur. altera. Pars poster. 306. lap.

³⁾ A kik közülök a szigorú lutheránusok között élének, s kik Melanchthon Filepnek és nem Kálvinnak értelmét vallák, kriptokálvinistáknak nevezetettek. Egyébiránt a kálvinisták „sakramentariussoknak“ is hivatának, mint azt az ellenök hozott csengeri vallástétel bizonyítja.

„idiomatum communicatio“ vagyis Krisztusnak személyisége felett¹⁾. Magában Kézsmárk városában is sokan voltak, kik Kálvin tanát vallották s ugyanazért „a sakramentáriusok“ közé számláltatának²⁾. Hogy Thorakonymus ezek közé tartozott és részt vett azon vallásos vitatkozásban, munkájából bizonyos, melyet később mint pataki professzor bocsátott közre „De hypostatica unione duarum in Christo naturarum“ cím alatt, a honnan Klein S. János kriptó-kálvinistának tartja őt a maga Biographiájában. De a többiek ezeket vatianiani gyűlölséggel üldözik nemcsak, hanem a városi tanács tekintélyével ki is üzik az egyházból és iskolából³⁾. Továbbá Kézsmárkot azon korban, 1570. és a következő években, midőn Thorakonymus ott működött, Ruber János császári tanácsos és felső Magyarország kapitánya bír, ki 1584-ben halt meg, s kitől 1579-ben vásárolta meg az említett kézsmárki uradalmat Tököli Sebestyén⁴⁾, a kalvinisták iránt szíves indulatú főúr, kinek fia István 1594-ben Patakon, majd Heidelbergben tanult, míg Ruber János a lutheristák felé hajolván, a sakramentariusoknak halálos ellenségek vala⁵⁾. Ő alatta tehát a hatalmas férfi és Kézsmárk földesura alatt Sommer György lelkész kétségkívül breziánus és a sakramentáriusok ellensége a mi Thorakonymusunkat mint kriptó-kalvinistát kiüzte a kézsmárki iskolából.

¹⁾ L. Epistolam Dedicatoriam Apologiae Examinis Ecclesiae Bartphensis contra Casparem Pilcium a Mart. Wagnero. Bártfa. 1590. Megvan ez a könyv a sárospataki kollégium könyvtárában. Hasonlítsd össze Szilágyi Bénéjmin István „acta synodalia“ című művével.

²⁾ Hogy Ambrózi Sebestyén vagy Lam, a kit Horváth Gergely mint kézsmárki kálvinistát említ, lelkésze volt a kézsmárki egyháznak 1583. és a következő években, lásd Horváth Gergely „Responsio“-jának, mely Bártfán 1592-ben adatott ki, első részét.

³⁾ Lásd Epistolam Dedicatoriam Apologiae Examinis Ecclesiae et Scholae.

⁴⁾ Lásd Wagner „Analecta Scepusii sacri et profani.

⁵⁾ Lásd azon levelet, mely „Examen Thesium Casparis Pilcii“ című műnek elébe függesztve Bártfán 1586-ban kiadatott.

De néhány esztendő múlva, bizonyosan 1580-ban, Ruszkai Dobó Ferenc a pataki iskola igazgatására mozdította elő, társául tétetvén Kassai Császár Györgynek, s egyzersmind a legnagyobb jótéteményekkel halmoztatván el magas pártfogója által. Elismeri ezt ő maga ajánló levelében, melyet a „Tractatulus de hypostatica unione duarum in Christo naturarum“ című művében, 1586. áprilisben, Ruszkai Dobó Ferenchez előre bocsátott ezen szavakkal:

„Nagyságod híres nevének védszárnya alatt véltem ezeket közre bocsátandóknak, részint azért, hogy Nagyságod iránti hálámnak némi bizonyítványát adnám, mint ki már hetedik esztendeje élek Nagyságod nemes lelkű pártfogása és gondoskodása alatt, részint azért, hogy világosan megértsek mindenek, kik ezeket olvassák, hogy Nagyságod a mi igaz megtartó Krisztusunkról való tant szabadon és lelkéből elfogadja ¹⁾).

Thorakonymusról mint igen derék tanítójáról emlékezik Fegyverneki Izsák is Enchiridionjának ajánló levelében, mely Bázelen 1586-ban és másodszor 1589-ben adatott ki, s melyet Nagyságos Báthory Istvánnak mint Szabolcs megye főispánjának ajánl.

Szavai ezek: Hogy semmit se mulasztanál el, a mi páratlan bőkezűségednek és vallásosságodnak legnagyobb dicséretére szolgálna: engem, a jótéteményre méltatlant, és Kotski Lukácsot, a vallásossága és tudománya miatt dicséretre méltó férfiút a sárospataki iskolából, melynek akkor Kassai Császár György és Thorakonymus Mátyás, a tudomány és tanításban kitűnő férfiak, s az én igen tisztelt tanítóim voltak igazgatói, Németország beutazására felhívtál, s evégre bőkezűleg megajándékoztál.

Irta pedig ezeket Fegyverneki Heidelbergben 1586.

¹⁾ Thorakonymusnak ezen szavai befoglalvák a sárospataki iskolának Szathmári Király György által megírt történetébe (KI.) is a 72. lapon.

marcius elsején ¹⁾, mikor már Császár György bevégezte iskolai hivatalát (azaz meghalt), de Thorakonymus még tisztében működött, mint azt Ruszkai Dobó Ferenchez adott s csak imént közlött ajánló levele bizonyítja. Egyébiránt nincs tudva mikor mondott le professzori hivataláról; de valószínű, hogy 1586. körül tette azt le, miután körülbelül hét vagy nyolc évig dicséretesen viselte; annyi azonban bizonyos, hogy annak 1589 előtt kelle történnie, mert Tekei Deitrich György 1589-ben kiadott Hodoeporiconjában, mint hivatalát bevégzett pataki professzort említi őt Sárospatak városának leírásánál, ezen felebb már közlött versekkel élven:

Te Thoraconymus, te Caesar quando colebat
Clarum Pimplaei lumen uterque chori, etc.²⁾

Jelszava volt: „pie et modeste: Deus providebit“, mely az ő könyveiben mai nap is látható³⁾. Ismerte azt még Bocatius János is, s ezen versekbe foglalta be: Symbolum doctis. viri domini Matthaei Thorakonymi: Pie et modeste: Deus providebit.

Vive pie! fastu sine fac peragenda modeste:
De reliquis clemens prospicit ipse Deus⁴⁾.

Fia János, katona volt a Teuffenbach ezredében, annak utána pedig a szepesi kamarának altitoknok, kit mint igen jeles és tanult fiatal embert említ Bocatius különösen „Hungaridos“ának második könyvében, hol így dicsőíti őt⁵⁾

¹⁾ Fegyverneki Izsák 1581-ben ment Wittebergbe, onnan 1585-ben Heidelbergbe. Welez „Biographiá“ja 3. kötet 465. lap.

²⁾ L. Felebb.

³⁾ Láttam én magam Olcsváry Pál úrnál Bereckiben Danaeus Lambertnak versekbe foglalt geografiáját és Béza Theodor költeményeit egy kötetben, melyek hajdan Thorakonymus Mátyáséi voltak, s melyekbe saját kezével írta be jelszavát.

⁴⁾ Bocatius János Hungaridos II. k. 194. lap. Kiadatott ezen munka Bártfán 1599. 8-o. Megvan a pataki kollégium könyvtárában is.

⁵⁾ Vesd össze Genersich II. k. 155. lap.

Salve, quo juvenum vis est cordatior alter,
O Thoraconymi flos oriunde toro.

És a hozzá irt költemény végén:

Vive valeque diu nostrae nova purpura gentis,
Tu Thoraconymus Janus et alter eris ¹⁾.

De hogy a mi Mátyásunkra még egyszer visszatérjek, adott ő ki némely munkákat is, melyek hogy jelenben igen ritkák csak fájlalni lehet. Azok, melyek megvannak, a mennyire én tudhatom, következők:

1. De hypostatica unione duarum naturarum in Christo, Tractatulus. Irta ezen munkát Thorakonymus Sárospatakon 1586-ban. Ajánló levelét Nagyságos Ruszkai Dobó Ferenc-hez, Sárospatak urához, s az ő pártfogójához intézte²⁾. Kiadatott ezen munka Grynaeus Jakab János felügyelése alatt, Pilcz Gáspárnak „Responsio ad apologiam Martini Wagneri“ és Beregszászi Péternek „Nonnulli Tractatus“ című művecskéikkel együtt Bázelen 1587-ben, később ugyanott 1591-ben³⁾ nyolcadrétben.

2. Orthographia. Hol és mikor adta ki ezen munkát, sehol rá nem akadtam; de hogy kiadatott, bizonyítja a Csécsi János-féle historia a sárospataki professzorok névjegyzékében (Registrum), hol ezek olvashatók: Thorakonymus Mátyás, Kassai Császár Györgynek tisztvársa, jeles „Orthographia“-t adott ki.

3. „Carmina“, melyek Ambrózi Sebestyén bizonyítványához vannak csatolva.

Ennyi a mit Thorakonymusról mondhatunk. Csodálni lehet azonban, hogy ezen férfiú, kinek iskolánk iránti érde-
mei nagy becsűek, az iskola törvényeinek gyűjteményéhez

¹⁾ Közlöttünk belőle már felebb.

²⁾ L. Lampe. Historia Eceles. Hung. 331. lap. Egyébiránt megvan Thorakonymusnak ezen munkája a debreceni kollégium könyvtárában.

³⁾ Vesd össze Genersich 2. k. 155. lap.

csatolt professzori névjegyzékben még csak egy szóval sem említették, holott pedig a Lampe névjegyzéke dicséretesen emlékezik róla¹⁾).

Megemlítendő még az is, a mi a Félégyházi Tamás által Debrecenben 1586-ban kiadott újtestamentom ajánlásában foglaltatik ily módon:

„Scholákban is a kegyelmes Isten jeles és bölcsi embereket támasztott, kiknek tanítások, mind az szabad tudományoknak, görög és zsidó nyelveknek esmeretire, s mind az szentírásnak nyilvánban való értelmére fölötte igen szolgátnak, mint Molnár Gergelyt, Thúri Pált, Cároli Pétert, Basilus Szikszait, Adamus Tordait, Georgius Cesárt, Thoraconymus Mathiást és sok egyéb tudós embereket mind ez napiglan, kik mind az Scholákban, mind az Ecclákban nagy haszonnal és épülettel szolgátnak; mostan is hasonlóképp hasznosan szolgáltnak azok.“

Toldalékjegyzetek.

1) Thorakonymus Mátyásnak különböző munkái és azok között a „Tractatus de hypostatica unione duarum naturarum in Christo“ című kijöttek elsőben Bázelen ily cím alatt: „De controversiis religionis hoc seculo motis, Adversaria quaedam, scripta a Petro Berexasio, Varadinensis Ecclesiae in Ungaria Ministro, et a Matthia Thoraconymo, Patacinen-sis Gymnasii Rectore edita cura Joh. Jac. Grynaei Basileae Anno Domini 1587. 8-o.“

Befoglaltatnak ezen könyvecskébe: Beregszászi Péternek némely művei, nevezetesen a reformált egyházak mellett irt védírata, és többek. Thorakonymus Mátyásnak következő munkácskái: Tractatulus de hypostatica unione duarum naturarum in Christo mediatore, brevibus quaestionibus comprehensus, autore Matthia Thorakonymo 1586. — Az olvasóhoz:

¹⁾ L. Lampe idézett művének 595. lapját.

Quis verus Christus; quis pseudochristus, id ex hoc
Parvo cognosces lector amice libro.

Azaz milyen az igaz Krisztus, milyen az álkrisztus, ezen kis könyvből megismerheted kedves olvasó.

Az ajánlás magyaritva így hangzik: Nagyságos Ruszkai Dobó Ferenc úrnak, Bars megye urának és Magyarország dunáninneni részei főkapitányának, az én legkedvesebb uramnak és pártfogómnak, kegyelem és béke az atya istentől a Jézus Krisztus által . . . Ezeket ugyanis hivatalomnak tiszte úgy kívánván, nem sokkal ezelőtt előadtam és magyaráztam hallgatóimnak, és midőn azokat méltóknak ítélem arra, hogy többekkel közöltessenek és szélesebben elterjedjenek, Nagyságod híres nevének védszárnya alatt véltem azokat közrebocsátandóknak, részint azért, hogy Nagyságod iránti hálámnak némi bizonyítványát adnám, mint ki már hetedik esztendeje élek Nagyságod nemes lelkű pártfogása és gondoskodása alatt; részint azért, hogy világosan megértsék mindenek, kik ezeket olvassák, hogy Nagyságod az igaz megtartó Krisztusról való tant szabadon és lelkéből elfogadta, részint azért, hogy általlássa a jelen és megismerje a jövőendő kor, hogy Nagyságod hő buzgalommal arra törekedett, hogy tudományban, erkölcsben, hitben és kegyességben kitűnő férfiak legyenek birtokán az iskolákban és egyházakban, a minthogy vannak is. Patakon, april hónapban, 1586. évben. Nagyságodnak legengedelmesebb szolgája Thorakonymus Mátyás.

A „Tractatulus“-nak végén ezek olvashatók: Iratott Patakon 1585. október 28. napján. — Strenae, Examinatoribus propositionum de coena Domini, a Caspare Pilcio Pastore Ecclesiae Sárosiensis editarum missae Anno Dom. 1586.

Ajánltatnak ezen „ajándékok“ Tököli Sebestyénnek. Végökön görög versek vannak, melyeknek aláírások ez: *Μαθηας ο Θωρακωνυμος*. — „Discussio septem parologismorum, pro asserenda orali ipsiusmet nativi cor-

poris et sangvinis Christi perceptione confictorum 1586. Ajánlotta ezen munkát Pilez Gáspárnak. — Ventilatio scripti illius, quod inscriptum est: Adversus auctores Juliani pseudocalendarii etc. Thoraconymo autore. — Defensus ventillationis adversus Stephanum Aratorem, in qua multa de jesuitarum ordinis institutione referuntur.

Thorakonymusnak ezen munkái kijöttek Grynaeus Jakab János felügyelése alatt a már említett könyvecskében. A melyekből kitűnik, hogy ő részt vett azon vitatkozásokban, melyek a Krisztus testének jelenvalósága felől az úri szentvacsorában, s ugyancsak a Gergely kalendárioma felől tartattak azon korban.

Egyébiránt Thorakonymus a latin és görög versekhez eléggé értett. Görög versei láthatók az úrvacsorájáról tételek megbírálóinak küldött ajándékok“ végén Strenae examinatorebus“ sat. Latin versét egyetlen egyet láttam, t. i. a külakadémiákra ment Láncozi Ambrózi Sebestyén bizonyítványa alá írottat, melyet maga Thorakonymus irt oda 1575.

2) Thorakonymus tanult a többek közt Selmecen is Eberhard Mátyás mester alatt, ki azután selmeci pap lett és a reformált vagy Kálvin-féle tannak, melyet miután fölvelt volna Thorakonymus, neki is ellensége. Irt egy verset Kabatai (Thorakonymus) ellen mivel az úrvacsorájában Krisztus testi jelenlétét tagadá. Ezen költemény ellen irt Kabatai egy másat: Spongia elegiaca. 1579., mire Eberhard újból mocskosan felelt versekben. Ezekből látható, hogy Thorakonymus a kassai iskola igazgatója is volt, de kriptokálvinizmusa miatt Kassáról is, hol alkalmasint 1575—1580. tájon lakott, távoznia kellett. (L. Genersich. Merkur d. k. Freistadt Kásmark. 2. Theil. Leutschau. 1804. 8-dr. 150—156. lap, hol Eberhard gonosz versei is közöltettek.

MAGYAR NÉPDALLAMOK ÉS REF. SZENT- ÉNEKEK.

I. Sokat foglalkozván a magyar népköltéssel, lehetlen volt kikerülni figyelmemet a zenei oldálnak vagy dallamoknak, melyek a legújabb idő fejleményei szerint már már európai nevezetességre méltatvák. Egyszersmind sokat kérdeztem magamtól: miféle templomi énekeket vagyis dallamokat használtak főleg a magyar protestánsok, mielőtt Szenczi Molnár Albert a francia Gaudimel nótáit behozta volna. Helylyel közzel akadt ugyan egyegy tiszteletre méltó vélemény, sőt adat is elém; nevezetesen a világi vagy népi dallamokra nézve tökéletesen azt hiszem, hogy századok óta jár közöttünk valamely alapzene, melynek ugyanannyi változatai a koronként fölmerülő divatos dallamok; így az egész népzene köztünk, velünk együtt és folytonosan élő tünemény, mint a nyelv, mint a beszéd, kapván módosulást, alakulást az idők és elmék hangulata szerint; de valamely hiteles, összefüggő történelmi tények vajmi kevésbé mutatkoztak előttem.

Hogy a mai és régi dallamok tudnak egymásról valamit, erre nézve a véleményen kívül erős alapot lehet venni a Tinódi-féle dallamok fölfedezése óta. Ezek magyarázói ugyanis letek rokonságot a mai és háromszáz év előtti dallamok között. A buvárlat meg van kezdve; következik a folytatás; hanem a mai és régi dalok egyezésén kívül fő leszen most a népi és templomi énekek összefüggése; hagyván amaszt, mint másképp nem lehető s történetileg is erősített igazságot; adván ezuttal némi töredékes bizonyítványokat a magyar zenei szellem multjához, életéhez.

Szenfy Gusztáv, egyik legképzettebb zenetudósunk szerint a magyar népdallamokban egyházi szellem vagy templomi zene nyomai érezhetők. Rózsavölgyi Márk a magyar dalokban előfordulni szokott „cantabile” helyeket rendesen

templomi hangnemben tartotta, s úgy hívé, hogy a melyik komoly vagy is hallgató (azaz hallgatni, nem táncra való) dalból a „cantabile“ hiányzik, nem igazi magyar dal. Majd a színpad is segítvén a dalok ösmeretét, a magyar dal kiemeltetett a dinom dánom életből, vagy éppen az új magyar zenészek alkalmából; s lehetlen volt észre nem venni, hogy p. oly szomorú dal, minő „Leszállott a páva“ stb. egyszerű hangmenet, ünnepélyes melankholia és komolyság jelvonásaival templomi éneknek is megjárja. Rózsavölgyi „Viradó“ című szerzeményében igen szép ily passus vagyon, s az öreg zenész (vagyis Rózsavölgyi, kit nekem csak öreg korában jutott szerencsém személyesen is megösmérni) valósággal művésznél művészebben és gyermetegül is fejezte ki magát előttem, ki meg levén hatva általa, ezt élő szóval is nyilatkoztattam, midőn mondá: szép, igen szép, olyan szép, mintha beszéd volna; cantabile, vocale, templomi. Ezekhez járul némely hagyományos adat, mintha a római költők, névszerint Horác, sapphói és alkaiosi mértékét az ezekre menő dallammal együtt a magyar nép is ösmerné oly különös hozzáadással, hogy például a protestánsoknál közhasználatban levő ének „Krisztus Urunknak áldott születésén“ egyenesen a sapphói versnem utánzata volna, míg más felől az alkaiosi mérték valósággal daloltatik, magam is daloltam fiatal koromban a „Vides ut alta stet nive candidum“ óda szövegével.

Tehát magyar népdal és protestáns énekek és görög ódai mérték csudálatos érintkezésben, talán kölcsön hatásban is egymással! Ha ez magán álló tünemény volna, meglepné az embert, de nem így vannak-e mondáink, meséink, hagyományaink? Ki tudná megmondani, hol veszi magát egy mese vagy közmondás vagy adoma? Lehet, hogy a ki elsőnek hinné talán magát az ilyek feltalálásában, a minthogy a népek versenygenek is az elsőség dicsőségeért, késő utód és utánzó már, s rá illenék az, mit a görögökre mondott az

egyiptomi pap, hogy mindig gyermekek, nem ösmérik a régiséget és mindent magukon kezdenek.

A sárospataki ref. főiskola könyvtárában egy régi énekeskönyv található, fájdalom, nagyon hiányosan, mert kezdődik a 183. lapon és végződik a 388-on, hol még nincs vége. Szombathi János, az efféléknek nagy ismerője, egy tiszta lapra, melyet a szöveg elé kötöttet, ennyit jegyze be: „Ez az énekeskönyv nyomtatott Bártfán 1590—7 esztendőben Dávid Gutgesell által“. El kell fogadnunk állítását, mert hogy más példánnyal, mely teljes volna, összevethetnők a kezünkénél levőt, nincs módunk benne; állításában kétkedni pedig semmi okunk*).

Az említett bártfai énekes már, ily csonka példányban is, csallhatlan bizonyossággal erősíti azon véleményt, hogy a magyar népi és egyházi dallamok között rokonság, sőt testvériség vagyon. Nemcsak az fog tehát állani, mit a mi irodalomtörténeti íróink tanítanak, hogy a magyar históriás énekek nagy és sokaig tartó dívatban voltak népünkénél, hanem az is, hogy különösen protestáns eleink (mert a katholikusról nem szólhatok) a történeti vagy nemzeti énekeket a nép szájából átvevén bátorzkodtak az isteni tiszteletbe is fölvenni, szent alkalmaikba is elfogadni, s lelki épületekre használni.

Mielőtt azonban ez bebizonyíttatnék, jónak találom néhány adatot előlegesen ide vetni a magyar ref. szent költészet és a nyelv történetéhez, részint Szombathi János után, ki mint szokása volt, itt is felirogatá, a példányhoz mellékelve, gondos észrevételeit, melyek leginkább a versfők betűinek összevetései, a szerző nevét s egyéb

*) Hogy Bártfán a mondott időben Énekes jött volna ki, mind-
eddig irodalomtörténeti kérdés, legalább kutatóinkben nem találom. Ugyanazért figyelmökbe ajánlom tudósainknak eldöntését, addig
pedig legyen szabad nekem egyszerűen „bártfai énekes“nek nevezni,
jelen vizsgálataim folytán, a kezem között levő példányt.

történelmit foglalnak magokba, részint magam megjegyzéseit a nyelvtan és szent költészet mivolta iránt azon időben; így már eddigelé teljes háromszáz esztendő előtti vonásokban képét adni az illető ágbeli miveltségnek s szépzületnek.

II. Mindjárt a legelső meglevő lapon, mely a 183. lap, az LI. zsoltár szövegének másításával így kezdődik egy ének: Háborúsága Dávid királynak mikoron nagy vala stb. a hol is a versfejeket összevetve ez a név jó ki, mint szerzőé: Harsiani Imre. Tehát egy eddigelé ismeretlen vagy legalább nem így ösmert név. Ugyanis a jóval későbbi énekes könyvben ily cím alatt: „Isten közönséges tiszteletére rendeltetett énekes könyv, melyben vannak hymnuszok“ stb. hasonlóul megtalálható ez ének a nálam levő példányban (nyomatott Debrecenben. 1778.) a 135. lapon és 109. szám alatt; de a negyedik versfej szerint a bártfai énekesből ez a név jó ki Harsiani Imre, a debreceniből pedig, mint ezt Szentpéteri Sámuel a régibb Sárospataki Füzetekben (1858. II. félv., 859—873 ll.) közzé tett nagy becsű értekezése előállítja: Hartiani Imre, azon okból, mert a negyedik versfej nekem így kezdődik: „Szent templomodat“ stb. neki pedig „Templomodat“. Tehát Harsiani álljon-e vagy Hartiani, eldönteni még a netalán lehető régibb példányok szövegének összevetésétől függ. Addig a bártfai énekes hitelesége áll.

A 187. lapon kezdődő ének versfejeiből ezt a nevet olvassuk: Michael Dobokai. Ez a név eddigelé ismeretlen. A végvers a keletkezés idejét így mondja:

Ezer ötszáz hatvan öt esztendőben
Régi Kolozsvárnak ő városában,
Kisasszony napján rendelék versekben;
Kiből dicsértessék az nagy Ur Isten.

192. lapról ez jó ki: István deák késze; mit Szombathi így gondol: István deák keze, azonban ha a szent szót mint versfőt z-vel olvasta is, olvasnia kell vala

kéze; de ez is hibás, hanem ez állhatna kiegészítve késszé (tette).

Hogy ez éneket Geleji Katona István készítette volna, mint Szentpéteri az István névből gyanítja, egy általában nem lehető; mert akkor, midőn a bártfai énekes nyomtatott, Geleji tán még világon sem volt, vagy igen gyenge korú lehetett.

A 194. lapon ily kezdetű ének alatt „Mennynek és földnek nemes teremője,” ez olvasható: *precatio Stephani Szegedini e carcere Dei beneficio liberati*. Ez az ének megvan a későbbi gradualban is, de némi változtatással.

A 202. lapon „Az háborúságnak szenvedéséről való ének” e nevet mutatja: Batháni Urbán; a végvers ily tudósítást is ad:

Ez éneket szerzették Gyulafejérvárban,
Battyáni Urbán fekvén kórágában,
Mikoron irnak vala ezer öt száz negyven hétben.

Van még egy más éneke is a 329. lapon ily kezdetű: „Bizodalmunk az hatalmas Istenben”, hol a versfőkből egészen kijő: Bätthiani Ur éneke.

204. lap. „Mikoron Dávid Saul előtt futna” kezdetű ének szerzője Magóczy Magocsi Gáspár. — „Légy irgalmas Ur Isten” (216. lap) versfői ezt a nevet mutatják Ludovicus. Ugyanezen db. előző még egyszer a 307. lapon ily felirással: *Cantio ad notam: Fényességes tengernek csillaga.* — „Nagy keserves szívvél” ének szerzője Németi Ferenc, tokaji várkapitány, kitől a gradualban ezen kívül még két ének van u. m. első: „Az ur Istent magasztalom”, ily összeállítással: Az Németi Ferencz éneke, második: „Nagy hálaadással” stb. *Novum opus Francisci Németi*. A bártfai énekes által feltartott ének már a harmadik. E szerint igazsága van Szentpéterinek, midőn a 127. szám alatti dicséret ezen helyéből: „gondolkodtam énekimről” állítja, hogy Németi többet is írt.

A 232. lapon: „G. Z. Uramnak Németinek éneke“ értelem jő ki. A két betű Szombathi szerint Gregorius Zegedi. Ő ezt a tréfás mendemondát is utána veté, hogy „nevetséges tudatlanságból ebből (t. i. a fentebbi értelemből) ezt csinálták: „Uramnak Németiné kéne“, s azt mondták, hogy valamely mendikáns csinálta a gazdájáról.

236. lapon Miklós Chasz olvasható ily kezdetű énekből: „Mint kíváncsozik a szarvas“, mely is a XLII. igen népszerű zsoltár átdolgozása. Ez a név eddig ösmeretlen. Szentpéteri hibásan véleményezi Bethlen Miklósénak, ki 1675-ben apologiát írt a gályarabok mellett; a bártfai énekesben pedig ez már 1590—7-ben kinyomatott, de az ének bevétetett a későbbi gradualba.

243. lapon „Az igaz hit által való idvezülésnek módjáról, „Felix namque“ nótára feliratú ének Dévai Mátyásé. Megvan a gradualban is, de már a dallam felirata nem deák, hanem magyar: Boldog az olyan ember az stb. Ugyanez ének ismét előjő, mint több más is, hátrább, hol a dallama vagy nótája: „Im egy szép historiát“ és föltéve: Dévai Matiasé.

248. lapon „Cantio optima: magasztallak én Istenem“ ének utolsó verse így szól:

Irnak vala az időben,
Ezer öt száz ötven kilencben,
Kis karácsonnak hétében
Dicsértessék Isten. Ámen.

252. „Cantio pia. Ne hagyj elesnem“ szerzője Nagy Báncsai Mátyás. Bement a gradualba, s áll a 124. szám alatt.

264. lap. Psalmus G. Z. „Számkivetésre Dávid megyen vala“ e nevet adja Szegedi Lőrinc*).

277. lap. „Uram Isten magasságban“ kezdetű ének versfőiből ez olvasható „Utinam descenderem“. Lehet, hogy

*) Szerzője ily munkának: Uj és igen szép komédia a mi első atyáinknak állapotjokról. Ir. Szegedi Lőrinc. Debrecen, 1575. (L. Sándor I. Könyvesház. 6. lap.)

történetesen, de az utolsó vers mond bizonyost a keletkezés helyére, idejére nézve:

„Ezer öt száz negyven négyben,
Hideg ősznek kezdetiben,
Szent Ferencnek innepében
Tordán szerzék ezt versekben“.

281. lapon „Szükség a keresztyénnek tudakozni“ Szegedines Gregorise, mondatot ad; lehet, hogy szövegváltozás esett ebben is. Bement a graduálba, némi módosítással.

287. lapon „Uram Isten miért bocsáttál én reám“ Ujla ki Péter nevet mutat. Ez is új név.

297. lapról ezt olvassuk a versfőkből: Anna Kata Ge... Az ének maga így kezdődik: „Az Istennek nagy jóvoltát beszélem“.

310. lapon áll „Palatitz Györgi éneke. Az Abigael énekének melodia“. „Uram benned az én reménységem“. A versfejek pedig ezt adják: Wpalaticzh Gyeorgi. A végvers még ezt teszi hozzá:

„Ezer öt száz és hetven esztendőben
Csonka toronnak erős tömlőcében
Az ki szerzé, igen bízik Istenben,
Hogy nem hagyja soká az büntetésben“.

325. lap versfőiből ez a név jő ki: Mich ael Reai Egyébíránt az ének így kezdődik: Mostan emlékezem az mulandó időkről, felette ez áll: Az Ur Istennek nagy ostora, kit mi reánk bocsátott az mi súlyoságos nagy bűneinkért. Az 1586. esztendőben szereztetett. Ezután kézzel írva: nota: Az felséges Istent mindenkoron dicsiré“.

331. lapon „Siess nagy Ur Isten én segítségemre“ kezdetű ének ily nevet mutat: Stephanus Barát.

340. „Az Szent János látásáról való ének, ki szereztetett Bornemisza Péter által: „Panaszolkodunk most országunknak ily nagy pusztaságán;“ a versfőkből pedig kijő Petrus Absttmius. Legvégen:

„Ezeket szerze Husztnak várában Bornemisza Péter,
Mikoron láta, hogy csak az testre gondolna sok ember,
Istenért kéré az mennyországra minden igyekezzék.

345. lapon „Mennyei felségnek Ura és Istene“ kezdetű ének Móric Lőrinc nevet ad, és 1583. évet a végversben.

„Irván ezer öt száz és nyolcvan háromban,
Ez éneket szerzék Munkácsnak várában,
Tiszta szívvel adák ezt vigasztalásban,
Nevét nem titkolja verseknek fejében.“

350. lap éneke „Dicsérlek tégedet én édes Istenem az Ur Istenhez való hálaadás és dicséret“ „Dóchi (Dóczi?) Ilona“ szerzői nevet ad. Ösmeretlen eddigelé. A végvers ily vallomást hagyott emlékezetben:

„Az ki ez éneket rendelé versekben,
Gondolkodék magában,
Mert nincs bizodalma senkihez e földön
Sok nyomorúságában.“
Az ezer öt százban hetven esztendőben
Pünkösztnek elmúltában
Az kegyes Istenhez ő gondolatjában
Vagyon hálaadásban.“

352. lapon „Cantio pulchra: Láss hozzám Ur Isten kegyelmes szemeidvel“ Ládoni Saara nevet ad versfőiben. Tehát ismét nő a szentköltészet szerzői között. A végverse ennek is így panaszkodik:

„Keserves bánattal én ezeket hogy írák,
Szomorú könyvekkel levelemet áztatám,
Elfogyott fejemmel, szomorú lélkemmel
Az Ur Istenben biztam.“

358. lapon Cantio pulchra „Irgalmasságnak Istene“ végverse így tanúskodik:

„Ezer öt száznak felette
Hogy írának kilencvenben,
Szent Margit asszony hetében
Szerzé kinszenvedésében.“

367. „Cantio elegans ad notam: Hatalmas urakról nek-

tek emlékezem „Mindenkor te benned bízam Uram Isten,“
Michael de Keresztur névre megy ki.

370. Másik siralmas és alázatos könyörgés és dicséret, nótája: Josephnek meg... „Penitentiát kik tartani akar-nak,“ e nevet hozza: Petrus Békesi.

372. „Istenünkhöz való szép dicséret bizonyos éneklés-sel: Dicsérjük mindenkor az mi Istenünket“ a végversben Serényi Ilyést vallja szerzőnek.

„Ezer öt száz és az nyolevan esztendőben
Az Serényi Ilyés szerzé ezt versekben,
Hogy Istennek lelke legyen emberekben,
És ő megtartson mindent az igaz hitben“

374. „Mennybeli Ur Isten, hallgass meg engemet“ ének a végvers szerint 1572-ben íratott.

376. lapon „Emlékezzél meg te gyarló ember az te te-remtődről“ kezdetű ének a végversben Szeremi Ilyést olvasztat:

„Ezer öt százban és hatvan négyben mikoron írának
Szeremi Ilyés mikor ezt szerzé, imádkozik vala.

378. „Cantio pulchra. Tekénts reánk nagy Ur Isten“ versfőiből ez jó ki: Tónai, de ha a második versből, mely így kezdődik: „Oltalmazd meg hiveidet“, nem egy (O), hanem két (OL) betűt olvasunk, lesz Tolnai; a mi nagyon valószínű olvasás.

381. lap. „Az Horatius második verses könyvének tizennegyedik éneke, melyet irt az Posthumushoz az életnek rövid voltáról, mely magyar nyelvre fordíttatott Szikszón Tasnádi Péter által. Látod mely rövid mulandó ez világ.

386. l. „Szereztetett a vérszopó és szomjuhozó népek ellen, hogy az Ur Isten megtérítse őket az igaz lelki esme-retre. „Siess én hozzám Istenem,“ versfőből kijő: Silvai Péter deák.

Itt vége a példánynak. Elégge sajnálatos, hogy míg elől nem kezdhetém, végeig sem folytathatom. Megjegyzem pedig az énekszerzőkre nézve, hogy a bártfai énekesben is

van néhány ének a sokiró Sztárai Mihálytól, (nevezetesen 237. lapon: „Szent Dávid proféta éneklő könyvének,” 292. lapon: „Sok nyilván való bizonyosságokkal, 308. Szabadíts meg és tarts meg uram. Mindenkoron áldom az én Uramat, 326. Sok jó téteményem, 318. Meghallgassad az én imádságomat, 321. Sokan vannak most olyatin emberek, 337. Mely igen jó az Ur Istent dicsérni“, kit eddig azért nem említettem, mert az itt olvasható énekei mind meg lévén a gradualban, nevével semmi újat nem adok. Énekei jó szárazak ugyan, de mégis fölvétettek az utóbbi gyűjteményekbe, mi az énekszerző reformátor nagy tekintélyének bizonyítványa.

Tehát a bártfai énekesnek egyházi s hazai irodalmunk részéről már eddig is néhány új nevet köszönünk, s ezek között két nő szentköltőt, úm. Dóczy Ilonát és Ládoni Sárát, kikhez jöne még a csonka nevű Anna Kata Ge.. A többi férfi szerzők Harsiani (tehát nem Hartyáni) Imre, Dobokai Mihály, István deák (de nem Geleji Katona István), Batthiani Urbán, Chasz Miklós (de nem Bethlen Miklós), Ujlaki Péter, Palatich György, Ré(v)ai Mihály, Móric Lőrinc, Kereszturi Mihály, Békési Péter, Serényi Ilyés, Szeremi Ilyés, Tasnádi Péter, Silvai Péter deák.

E neveket összevetve a gradualból és későbbi új énekeskönyvből kivehető s tudva levő nevekkal, a mint a mostani énekes könyvet illetőleg e sorok írója még a Sárospataki Füzetek első évfolyamában (1857. 660:l.) elkezdte, Szentpéteri Sámuel ugyancsak e Füzetek következő (1858. II. félév 859—893 ll.) folyamában a régi énekest vagy graduált érdeklőleg is folytatta, Ivánka Sámuel pedig később (Sárospataki Füzetek 1859. 49—56. ll.) kiegészítette: igen érdekes névsor összeállítható. Szentpéteri szerint Bód Péter még csak hét ref. énekszerzőt ismert, Tóth Ferenc a héthez ötöt fedezett föl, Szentpéteri az eddig eléállott tizenkét számhoz tizennyolcat sorozott, de a kik közül kettőnek a neve ha nincs

kiigazítva legalább kétes; kihagyta pedig ezt Michael Tuba, mely a 194. ének versfejeiből jö ki; én pedig, Szombathi után, még összesen tizenöt nevet nevet adok, megemlítve Ivánka után Forgács Máriát (Sárospataki Füzetek. 1858—9. 55. lap) mint sok ének szerzőjét. A következő nyomozók már hihetőleg szerzőik neve után fogják idézni a szenténekeket, s kiemelni az egyházi költészetet azon homályból, melynek név nélkül úgy szólván nincs érdeke, nevekkkel pedig megindul története, míg nem az idők és korok méltatásával, egybevetésével teljes irodalmi tájékozás és tudalom lépend helyébe.

III. A nyelvről szólva igen rövid leszek. Énekesünk ugyanis teljesen megegyez azon kor nyomtatványaival s megfelel az akkori kívánalmaknak. Fő dolog, hogy nálunk is mint Franciaországban vagy irodalmi átpillantással szólva, mindenütt, Dávid zsoltárai voltak a forrás a szenténekekhez Marot Kelementől Herderig. Igen kevés itt is a kivétel, a mi nem a zsoltárokbul volna átirva, miért a későbbi zsoltárfordító Szenczi Molnár Albert előtt is példa lebegett már a bártfai énekes dicséreteiben, s lehetlen föl nem ismérni a rokonságot a kettő között. A bártfai énekesben Chasz Miklós a XLII. zsoltárt így adja:

Mint kívánczik az szarvas az kutfejekhez,
Az én lelkem is úgy az Ur Istenhez,
Te hozzád Ur Isten életnek kútfejéhez.
Kenyerem voltak énnékem könyhullatásim.
És éjjel nappal az én ohajtásim,
Hol vagyon Istenem, azt kérdik ellenségim.

Szenczi Molnárnál ez értelem ily szerkezetben áll:

Mint a szép hives patakra
A szarvas kívánczik,
Lelkem úgy ohajt uramra,
És hozzá foházkodik.

Könyhullatásim énnékem
Kenyerem éjjel nappal,

Midőn azt kérdik én tőlem:

Hol Istened, kit vártal.

A mint e két idézet mutatja, a szorosabb költői kezelés Molnárnál a nyelvet rendre szorította, sőt új oldalakra is kényszerítette, mert például ohajt ige ra, re vonzatban nem igen áll máshol, ma sem mondjuk: ohajtani valamire (uramra), hanem valamit és az ohajt ige itt vágy, vágya-kozik igétől kölcsönzé értelménél fogva ra re vonzatát. Hasonlóul a nappal és vártal rimek újak a költészetben és korántsem erőtetésből, hanem népnyelv után, mert azon vidéken, hol gyermek korában Szenczi Molnár forgott, névszerint Felsőborsod és Abauj megyében ma sem mondják: hol voltál, hanem: hol voltal.

A bártfai énekes nyelve már olyan a milyen grammatikai, melyben az akkori írásmód szerint helyesen kiírva a szók a hang alapján és nem a gyök megtartásával, p. mélység hij mélységet (Molnárnál: mélység kiált mélységet); imát-ság (imád-ság), mij (mi, mienk) közbenjárók, a honnan a mi (quid) és mi (noster) között a hosszú hangzó tenné a nyelvtörténeti különbséget, de a mely ez idő szerint immár elmosódott, megjegyezvén, hogy a bártfai énekes is vegyesen írja „mij bününk“ és „mi rajtunk, hanem azért a mi (nos, noster) rendesen mij; p, mij nagy segedelmünk, mij kegyes teremtünk (196—197. lap). A névelő az és a mind két formája használtatik, az utolsó öszve is iratik, p. (192. lap). Nekem ellenségim mind a kik valának. Dicziret (dicséret), kéz (kész) szü-ben, szü-ből, szivet, mind a három gyök (szü, szü, szív) járja, nijsd (nyisd) gijlkosság (gyilkosság), nyavaliánkban, (ly), güit (gyüjt), giámolom (gyámolom), nywittya (nyujtja), aitozom (ajtozom, áhitozom), megiedett (megijedett), töreködttem, érdemlöttem, reménlöttem, (mint Hunfalvy Pál); fer-teng (fetreng), burit (borít), wtet (ötet), meg (míg), hiw (hivő), hűnek (hivének), mast (most), villámik (villámlík), holvalra (holnapra), fireg (féreg), foliamom (folyamodom), kedig (pe-

dig) viwnya (vivni) bódog (boldog) lelkedvel, biránkval, teljességgel (teljességgel), alítanak (állítanak), nalkül (nélkül), eskésedet (esküvésedet), illet (élet) tü, (ti), ismeg (ismét), oralkodik, az or gyökből (ólálkodik), töd (tevéd), szántalan (számtalan), rezket (reszket), elhinti (semmisit), gyermekzék (gyermekecskék), es (is), szár (sár) arany, lötök (levétek), vele össze (vele együtt), penig (pedig), ezben (ebben), ötozöd (öntözöd), kazdagság (gazdagság).

Fontosabb ez egyes szóknál a vonzat, különösen az úgynevezett igenevek vonzata, mely szerint az ily név megtartja igetermészetét, és nem kíván a szófűzésben állapotjegyző kisegítést, mi mai irodalmi nyelvünkben a vétekig elhatalmazott; értem a való melléknevet s ennek helyettesét (i); p. halál után való vagy szintűgy helyesen de rövidebben: halálután. A bártfai énekes mondja: „Istennek szent nevével mi nem jól élésünk,“ ma igen könnyen megeshetnék, hogy így mondanók: szent nevével való (ez még hagyján!), vagy szent nevével nem jól élésünk. Szent igéjének megútálásunk (az, hogy mi megútáljuk szent igéjét), kívánja hozzá (való) megtértünket, látom magam erőtlennek, Isten ellen nagy vétettnék (a ki sokat vétkeztem). — Ezzel okot adunk minket büntetésének (hogy minket büntessen). Valóban hátra volna „templombani könyörgést“ mondani „templomi“ vagy templombeli „könyörgés“ helyett, annyira elfelejtők a régi egyszerű formát, s nyelvtörésig visszűk a bai, -bei, -vali, -veli erőtetést. A mi nyelvünk elbirja mindezt, de az egyszerűség, az igenevek kárával. Ha jó: „hazájából kibujdosik.“ igen jó ez is: hazájokból kibujdosások (bártfai énekes 188. lap); mire való hát ama sok ai ei fölösleg? — Van ilyen mult is: megadsz volt, e h. megadsz vala; juttam, mint ma is a palócoknál jutottam helyett, megvettenek, vetettenek h., véri, a vidékileg ma is használatos vér (ver) határozott alakja: veri (Megveri már a magyart a teremő). Figyelemre méltó vonzatok és fűzések: rabbá esés, fiává szerzé; idvességünket rád támaszt-

juk; csak te reád kell esnünk, bosszút tesznek, kimélést nem tesznek; reánk (ellenünk) támasztanak, hozzá hallgatók, náladnál egyéb; kiről szorgalmas vagy, kezéhez oktatni, könyörgéshez int; viseljed ügyemet (ma is: ügyviselő), veszedelmet vesz, mint győzelmet vesz, kárt vallani valamiből, kárt valljak a szép örökségből; láss hozzám Ur Isten a te szemeidvel; szidalmakat vallani (birni, venni), a rám szánt gonoszt fejekre töröd (reájok fordítod, torolod vissza), anyámhoz sirván; vajjon hová lesznek el (hová ment el, hová lett el? Talán biz a föld nyelte el. Népdal); süketségre vesznek minden intést; visszat vonnak, vonznak, innen a mai visszavonás helyesen; tanácsálló népek:

Fejedelmek közülünk mind elfogyának,

Tanácsálló népek mind elhalának,

Az köznépek egymás között visszat vonának

Jegye, hogy majd vége leszzen mi országunknak (328—97.).

Vegyesen használtak az ige határozott és határozatlan formái, p. jelencz (jelentsd) meg nekem te akarodat, csendesicz (ítsd) el félelmünket; tarcz (tsd) meg a te juhaidat, és ugyanazon versben jól: mutasd immár hatalmat.

Van egy szép rövid szó, melyet a mai nyelv nem ismér, hanem hosszabban esküvésnek mond; itt pedig így van: „eskésedet lássad, hogy meg ne ronczad.“ Kazinczy ugyan használá e név igéjét, melytől jó, ily formán: itt eském neki nagy eskemet; tehát van eskeni, ily helyes az eskés is esküvés helyett; de a csallóközi nép ennél is rövidebb formában ismeri és használja e fogalmat, mondván: nagy esre, hitre (azaz nagy esküvésre, esküdözésre, hitfogadásra) adnak ott valamit.

Rövidség az ily szófűzésben:

Változó a szépség,

Elmuló (az) egészség,

Romlandó az erősség;

Veszendő gazdagság,

Csalárd az erősség,
 Nem állandó uraság,
 Rothadó ruházat,
 Elbomló épület,
 Halandó az emberség (290. 1.).

Fejt ige használva bont helyett.

Esküedet lássad, hogy meg ne ronczađ,
 Az egy hűtet lássad, hogy meg ne feiczed,
 Jámborsággal mindenkor kijelenczed,
 Jól és jó fának gyümölcsét teremjed.

Látszik, hogy a gyök (ront, fejt, jelent) még nem volt tisztában tartva, leírásban is a hangzás maradván vezérül, állottak elő az ily formák, a honnan olvasható a bártfai énekesben: **herről herre** (hely-ről hely-re) stb.

Gondot ad nekem a h a g y ige sokféle használata, most parancsoló (hagyni, meghagyni, mint „Meghagytađ oh Isten nekünk“ p. „Király hagyja, hogy előle elűznék“ 205. l. és alább engedő értelemben: egy kevésbé magának (ra) h a g y j a; minden javaiddal elégedni hagytađ (317. l.). Ezen alak azt mondják németes, különösen Szász Károly*) egyenesen az én egyik költeményemben róttá meg e formát olyaténképen. De akkor németes a francia, az angol (laissez, let him, let us stb.) és németes egyszersmind Molnár Albert, ki franciából fordítva írta: az embereket te meg hagyod halni, mint az angol: let him live, let him die, sőt németes maga Szász Károly is, ki „a lírai költészet világirodalmi fejlődéséről írván (B. P. Szemle. 1863. 186. l.) mondja: „Emezt (Stesichort) objectiv hangulata olykor a természet nyugalmasb leírásával is h a g y j a foglalkozni. Vajjon azt teszi-e itt a h a g y j a ige, hogy tétet, eszközöl, s vajjon németes-e, germanizmus-e ez, ítélje meg a gondosabb kritika. „H a g y j á t o k é r z e n i, h a g y j a foglalkozni“ akkor volna germanizmus, ha egyéb nyelvben föl nem találtatnék, s akkor

*) A versszavalás elméleti és gyakorlati kézikönyve. 220. l. Heckenast. Pest, 1863.

magyartalan, ha történetileg tudva lenne, hogy csakugyan német után jött be nyelvünkbe, szokásunkba, a mint a nép-nél is él rövidített, indulatszóvá lett alakjában, mint a lám, ném, ládd a lát és néz igékből, úgy ez is hadd, hagyd alakban a hagy igéből. Hadd lám, hadd ném! ez vajjon németes-e? A hagy ige tehát nyelvünkben nincs jól ismérve, illető írók által se illetékesen méltatva. Lehet vele németesen is élni, p. ha e helyett: tálaltassatok“, azt mondanám: hagyjatok tálalni; miből kitetszik, hogy értelme a magyarban engedő, paráncsoló, a németben tétető is; s valamint az angol nem azt mondja „let him die“-jával, hogy eszközöld meghalni vagy halasd meg, a mi más által történék, hanem hagyd magára élnie, halnia; hadd éljen, hagyd élni; továbbá mikép Isten sem öleti vagy öli meg az embert, midőn hagyja meghalni; vagy Goethénél „ihr lāsst den Armen schuldig werden“, nem azt jelenti, hogy ti (égi hatalmak) bűnössé teszitek a nyomorút, hanem szabadságára hagyjátok bűnössé lennie: hasonlóul magyarban is épen úgy megván ez alak németiség nélkül, mint magánál a német Goethénél közösen a franciával, angollal, olaszszal a nélkül, hogy az angolt németességgel, a franciát angolsággal lehetne vádolni, s egyik a másiknak gallicizmust, germanizmust vethetne szemére. Keresztyén nép nyelve e szó nélkül el nem lehet; ez a christianizmus szava saját fogalomra, melyet a régi görög, római vallásbölcészlet nem ismért, nem ismérhetett, miért: nem ide való fejtegetni.

Szép kitétel: „elmulnak tölem ellenségim“ 192. l. Kedvesnek, gyakorlati használatúnak látjuk a nagy melléknevet, mint nyomosító határzót melléknevek, határzók előtt, p. nagy sok jó, nagyon sok jó, nagy szép, nagyon szép, nagy erős, nagyon erős. Szenczi Molnár írta: az úr országol és regnál nagy (on) jól. Megfelelne ez a német nyomosító szónak: gar, p. Ich bin so gar ein armer Mann (Uhland). Gar schöne Spiele spiel' ich mit dir (Goethe). Használatos a németes melléknév Istenre is alkalmazva, p. Mennynek és föld-

nek n e m e s terem t ő j e . 194. l.; az i g é r e t n e k n e m e s földj e . 204. l. Istenre alkalmazva mint az első esetben, nem állhatá ki a későbbi kor izlése és ír á helyette: „ura, terem t ő j e“. Rövidség példánya: semmi ő magában akarni erő. 323. l. gondolom ezt jelenti: Isten előtt semmi az oly erő, mely magában akar. Móric Lőrinc énekében erőteljes, ugyan csak szántó vető néphez illő kifejezést olvasunk ily formán:

Te vagy csak egyedül nagy erős oltalmunk,
Dühös ördög ellen nagy erős gyámolunk,
Akaratod ellen mi meg nem bántatunk,
Mert mi te szántásid, kapálásid vagyunk. (346. l.)

Nagy kiterjedésű a b í r ige jelentése. E világ gondjait te bírod; bírod jóra nyelvünket, szolgálodat; b í r ő velők, azaz erővel és bölcseséggel igazgatja; innen b í r ó, kinél hatalom és bölcsesség. Később is megmaradt: b í r j és igazgass minket, s a magyar mondákban: világbíró Mátyás, világbíró Nagy Sándor. — Mai nap már csudálatosan hangzik szépek a m a r h a (birtok, peculium) szó ily szerkezetben: nincs drágább m a r h á j a embernek lelkénél. 372. l. Azonban ez mégis szépség, azaz a nyelv történetének egyik mozzanata, mit tudni kell.

IV. A bártfai énekesben hangjegyek nincsenek, melyekből az énekek dallamát kiolvashatnók. Pótolhatlan veszteség volna, ha a dicséreték fölé oda nem tétetik vala melyik dallamra éneklendők. Azt már tudjuk, hogy e dicséreték is Dávid zsoltáriból forrásozván; ez is fel van jegyezve; de föl még némi alkalmiságok is, p. post concionem; vagy introitus, invocatio, mely műszavak e népbe is átmentek s ez utolsó kifejezés (invocatio) ma is cím a ref. énekesben. Földolog tehát, hogy a mintaénekek első sora ki van írva, a miből bátran következtethetni, hogy az előbbi kor dallamai már ismertekül voltak föltéve, melyeket csak szövegök szerint kelle oda jegyezni, hogy szerintök azonnal énekeltesék az új szöveg.

Legelső ének, mely fölibe a mintaének oda van jegyezve, így címeztetik: Psalmus 95. Az „Jer emlékezzönk“ nótája. Maga az új szöveg is ily formán kezdődik:

196. l. Jer örvendezzönk az Ur Istennek. — Tehát az utóbbi az elsőnek némi változata. Lehet, hogy amaz historiás ének, mint az emlékezzönk ige mutatja, melyet régi költőink épen így használtak: Emlékezzünk régiekről. De lehet, hogy szent ének volt, mert gyakran megesett, hogy egy két szó változtatása ujja alakítá a szöveget, p.

197. „Nagy hálaadással notaiara“.

Hálát adunk neked mindenható irgalmas Ur Isten,
Hogy az elmúlt éjjel megőriztél minket kegyelmesen,
És ez mai napot adtad érnünk az mi életünkben.

Szerencsére a mintaének tovább maradt fel, mint az utánzata, fogom tehát ezt is közölni a mai énekeskönyv dicséreteiből, hol a 143. szám alatt áll az első vers így:

Nagy hálaadással magasztallak téged én Istenem,
Hogy az elmúlt éjjel kegyelmesen megőriztél engem,
És e mai napra felvirasztván, megtartád életem.

Imé gondolat és dallam egy, csak néhány szóban némi eltérés, azaz kissé más forma s megvan az új ének.

203. „Hallgass meg mostan felséges“ notaiára.

204. Nagy bánatában Dávid nótára.

232. Siess most mi hozzánk nótára.

241. Az Juste Judex nótájára.

243. Foelix namque nótára.

262. Bátron érted nótája.

276. Semmit ne bánkódjál nótára.

277. Magasztallak én Istenem nótájára.

279. Kegyelmezz meg nótájára.

281. Ez ének előszámlálja okait az veszedelemnek, melyekkel Isten Magyarországot régtől fogva ostorozza: nótája Mindenkoron áldom.

283. A Cyrus éneke nótájára.

288. Bánat, keserűség megfogta szívemet.
 291. Felséges Isten, hozzád kiáltunk nagy.
 292. Szánjad Ur Isten, avagy: Dicsérlek téged menny-
 beli Isten, én édes teremtőm.
 295. Nótája: Im egy szép historiá. Dévai Mátyásé.
 297. 310. Nótája az Abigael asszony historia.
 298. Mi kegyes atyánk bölcseségnek ura.
 303. Adjunk hálát mindnyájan.
 305. Bátran érted Uram Isten kárt vallanék (l. 26 2. 1.)
 307. 335. Cantio ad notam: Fényességes tengernek
 csillaga.
 308. 318. Mindenkoron áldom az én uramat.
 313. 329. Árpád vala fő az kapitányságban*.)
 316. Cur mundus militat sub vana.
 320. Christe, qui es lux et dies.
 322. 337. 382. Jóllehet nagy sokat szoltunk Sándor-
 ról.*)
 324. (kézírás) Az felséges Istent mindenkoron dicsérj.
 326. Magyar nyelven Mátyás vala az pre...
 331. Tudni hagyta Isten stb.
 333. Csak te benned bizom Uram Isten vagyon.
 334. Nótája az Sapphicum (sic!) versus.
 338. Hymnus: Deus creator omnium.
 345. Az Aeneas király nótájára.
 353. Megszabadultam már az testi haláltul.
 355. Rettenetes Istennek nagy haragja.
 357. Vedd el Ur Isten rólunk haragodat, nóta.
 359. Oly búval bánattal az Aeneas király.

*) Ezen dallamra ír Gosárvári Mátyás 1579. Kolozsvár: Az régi magyaroknak első bejövésekről való Historiát. Sándor Ist. Könyves ház. 7. lap.

*) Szakmári Fábri István fordítá: Historia ex Parthemii nicensis de amore impudico ad notam: Jóllehet nagy sokat szoltunk Nagy Sándorról. Debrecen, 1577. Sándor I. Könyves ház. 6. l.

367. Cantio elegans ad notam: Hatalmas urakról nektek emlékezem.

370. Nótája Josephnek meg...

373. Nektek emlékezem, ha meghallgatnátok jó Huniad.

376. Keserves szívvel Magyarországon.

377. Az Huniadi János nótájára.

380. Jóllehet nagy sokat szoltunk Dá (vidről).

381. Dicsérd az Ur Istent mostan oh én lelkem.

Ennyi régi éneket lehet hitelesen felmutatni a bártfai énekesből, melyek régiebbek nála, annyival inkább a graduálnál. Céлом volt e felmutatással először ezek régisége, másodszor annak bizonyítása, hogy a ref. egyház régi énekei, mielőtt Goudimel francia nótái bejöttek volna, saját nemzeti historiás énekekre voltak egy jó részben alkalmazva, míg más részben a kath. egyház énekei sem voltak a gyakorlatból kizárva, mert ilyenek a 241. 243. 307. 335. 316. 320. 338. 353. (melyet ma alkalmasint így énekel a kath. egyház: Megfizettem már én az életnek zsoldját).

Történetiek pedig 196. lapon Jer emlékezzönk. 283. A Cyrus éneke. 295. Im egy szép historiát. 313. 329. Árpád vala fő az kapitányságban. 322. 337. 382. Jóllehet nagy sokat szoltunk Sándorról. 327. Magyar nyelven Mátyás. 345. 359. Aeneas király nótája: Oly búval, bánattal, az Aeneás király. 367. Hatalmas Urakról. 376. Keserves szívvel Magyarországon. 377. A Huniadi János nótája; számszerint tíz.

Hogyan ment, milyen volt már az az Árpád, Hunyadi János nótája, nincs módunkban elhatározni, hanem hogy történeti énekek csakugyan voltak fölvéve az isteni tiszteletbe, a mondottakból egyszerre kivehető. E nagy homályban szerenese, hogy egy ének, melyben Dávid és Sándor egyformán használtatik (Jóllehet nagy sokat szoltunk Sándorról vagy Dávidról), a gradualba is bejutott, s későbbi kiadásokból tudjuk, hogy ezen ének nótájára ment: Szivem megalázván

te hozzád mégyek, a mely ma is megvan és használatban, a dicséretetek között 140. szám alatt.

Ez az ének már méltó tárgya lehet a templomi énekek buvárlóinak. De méltó tárgya lehet mindenik ének, a mely a bártfai énekesben már megvolt, de hangjegy nélkül, mint a Sándor-ének is; a graduálba pedig hangjegyekkel vitetett át a fris élő emlékezetből. Bennök kétségtelenül oly zenei alkatrészek vannak lerakva, melyek a hazai vallásos érzet dalereklyéi, s mindaddig műtörténelmi adatul maradnak fel, míg Sándort, Aeneas királyt, Árpádot keresztyén szenteknek vagy bölcseknek nem kanonizáljuk elég együgyűen az olasz pór módjára, ki a florenci Pitti-palotában a niobidák szobortömbjét bizonyos utazó előtt a szent család és tanítványok képének magyarázta csak azért, mert neki nem is művészet, ha nem a szent történetből van véve. Niobe, Mária neki nem különbség. Valósággal Cyrus, Sándor, Aeneas nem lehettek más mint világi, ezenfelül Árpád, Hunyadi még népi és nemzeti historiás énekeknek istárgyai, kikhez még más nevek sorakoztak a nemzet viszontagságos életéből, mint ezt Lugossy már jó régen említette (Prot. Egyh. és Isk. lap 1857. 480. hasáb), de neki Hunyadi János nótája, mint szent ének mintája, még elszigetelt egyetlen példa volt; most pedig már nem egyedül áll többé; hanem vannak mellette Cyrus, Sándor, Aeneas, Árpád, Mátyás a történelmi és nemzeti tudalom elismert hősei, kiket az élet mint ugyanannyi költői nevet fogadott el, most pedig a bártfai énekes úgy mutat fel mint szent dallamok ihletőit.

Nincs ugyan céloban ez adatokkal felhőt támasztani a ref. énekek mai éneklésmódja és dallamai ellen; de annyit méltán megjegyezhetek, hogy Szenczi Molnár után, ki egész tömegesen hozá be a francia melodiákat, a magyar ref. dallamok készítése másod rendűvé lett; s készítőik útja mintegy bevágatott. Egyszersmind nem bírom eléggé fájlalni, hogy nemzetünk mindegyik vallásfelekezete külön, névszerint a katolikus egyház talán olasz, az evangélikus

talán német, az óhitű talán muszka, a ref. egyház megint épen francia nemzettől vett dallamokból él akkor, midőn szellemében a zenei hajlam oly előkelő, szinte túlnyomó tehetség, hogy ha a művészet egyéb fajaiban nem dicsekedhetik is ősjelleggel (typus), és másunnan kell vennie modort és módot előadásaihoz: benne a zene minden kigondolható fajaira, így az egyházira is, elegendő ér és idom található, az olasz vagy francia vagy bármely nemzeti teremő szellem meglopása vagy elszolgálása nélkül. Fájdalom, hogy ennek ily későn kell kimondatni. Mert hogy nemzeti sajátosságokkal bíró nemzet meg ne bűnhődjék, ha így elveti a magáét s fogadja el túlnyomólag a másét, velem soha senki el nem hiteti. Megbűnhődik valósággal, mert az izlésnek is van törvényszéke, birósága mint az igazságnak; s megbűnhődik az előtt. A szép, ha sérül, csak úgy lát törvényt mint a morál vagy az erkölcs. A szépnek is van Nemezise, mert hogy a régi (gradual-féle) énekes kiszorított, s az új énekes pedig leginkább francia melodiákra szabva behozatott, az nem történt erőtetés nélkül. Énekszöveget a régi, részben nemzeti melodiákra készíteni nem lett volna nehezebb, de szintoly épületes, vagy még aligha nem épületesebb, s a goudimélféle zsoltári zenéből hasonlóan fölvetethetett volna az, a mi folytonosan tetszik, s elmaradhatott volna bizton, a mi most sem tetszik, nem is fog tetszeni soha.

Távol legyen tőlem, mintha nem akarnám elismérni a francia melodiák becsét, eszthezisé, de a legtermészetesebben mindig oda gondolom a francia hugonottákat, francia jellemet is. A párisi Sainte-Honoré-útcai ref. templomban lélekemelő volt nekem egykor a „Te benned biztunk“ nagy nemű dallamát hallani zengedezni, de ellenkezőleg mindig sajnálva nélkülözém a szénatéri vagy debreceni nagy templomban a hazai szellem dallamait. A francia melodiák szépek, de nem eléggé megindító mélyek a merengő magyar elméhez, busolgo kedélyhez. Uralkodó bennök inkább a harmónia mint a melódia. Népnek, tömegnek emez utóbbi való. Találkozhatnak

is részrehajlatlan idegen, ki egy lassú magyar dalt és francia melodiát egymás után hallva, elsőbbit fogná itélni templominak, utóbbit hangversenyi énekthemának. A francia melodiák gyakran igen mesterségesek; a templom pedig sokkal egyszerűbbet kíván. Méltóztassanak is e sorok illetékes olvasói rágondolni, melyek azon énekeink, a melyek buzdító hatással lepik meg a népet. Nem fogok egyes darabokat kijelölni, de tapasztalásom szerint nem mindig a francia nótaké a lélek elragadásának érdeme. Ezekhez úgy vélem nagyon szükséges a „lant, hegedű, cimbalom“, vagy erős harmoniai hangszerelés, mikor könnyen fajzanak el — néhányat kivéve — nagy torkú éneklésre, s akaratlanul is eszembe jut egy katolikus főpap (monda szerint: esztergami érsek) adomája, ki ref. jobbágyokból álló faluját meglátogatván, mint földesurhoz illet, isteni tiszteletükön is megjelent s kérdezte: utóbb hogyan tetszett neki az egyszerű (oltár, tömjén, képek, gyertya nélküli) szent szertartás, vontatva felelé: jól fiaim jól, csak hogy igen erősen énekeltek“. — A franciának dala, operája, éneke ugyanegy; általános jelvonás bennök a kis mértékű kedélyen és mélységen túl a harsogás, s ez jól van így: nemzeti jellemökhöz való, de hát a mi kedélyünknek és ájtatosságunknak is azon módon meg van-e felelve általuk?

Megvallom másfelől, hogy ha már csakugyan kölcsönözni kellett, inkább kölcsönöztünk legyen a franciától, mint akár olasztól, akár némettől. A francia ref. egyház világtörténeti jelentőségű lett szenvedései, fenkölt érzésű magatartása, áldozatkészsége által. Csak az a szerencse, hogy nem közvetlen szomszédságunkba esik nemzetével együtt, mert azóta régen absorbeált volna bennünket, mikor messziről is oly erősen hat reánk. De itt más a kérdés. Kérdés ugyanis a hazai szépség és izlés ügye, érdeke a szent dolgokban, a vallásiakban, különösen a templomi éneklésben. Ezzel pedig újból nem azt ohajtom, hogy szorítkozzunk csak a magunkéra, hanem azt, hogy ne szorítsuk ki teljesen a magunkét,

Hosszabb vitatás nélkül állíthatni ennél fogva, hogy énekügyünknek is bizonyos tisztuláson, alakuláson kell keresztül menni, legyen bár vezérünk a nemzetiség elve, a mit részemről igen szűk eszmének tartok, de legyen inkább a szent énekészet alapeszméje, vagyis mikor saját magunkra sem támaszkodhatunk egészen, hogyan támaszkodhatnánk mindenestül a franciára?

Az izlés a szent dolgokban is fő helyet tart elfoglalva. Az elegancia, a szabályszerűség egyik egyik illeték a zenei széphez, izléshez; a harmónia több, de mégis legfőbb a melódia. Ez az elme lángja, amaz munkássága, mestersége, ha úgy tetszik, tudománya; s ha különösen a magyarországi ref. isteni tiszteletben szinte kevés a mi izlést mutat, e kevésből a legtöbb az éneklésre esik. Annál fogva Goudimél énekeit válogatás nélkül énekelni, mint néhol épen kegyeletes szokásnak tartatik, erőszak tétel a szépízleten. Némelyek újabb időben az orgona, mint igen mesterséges hangszer, behozásának tulajdonítják, hogy dalszerető zenei népünkben fogy az éneklési kedv; ez meglehet, de nem tudom, hogy valaki annak is tulajdonította volna, hogy ezen idegenszerű melódiák elfogadása által, vagy legalább a régi énekesnek a használatból kivétele óta van ez a fogyatkozás, mi nagy fontosságú szempont, miután tevőleges részt csakis az énekléssel vesz népünk az istenitisztelet ünnepében.

Senki ne vegye rossz néven e megjegyzéseket. Illetékebben fognának elhíszem róla zenetudósok szólani, s ítéleteiket alaposabban megállapítani; de eddig nem szóltak; s én nem hiszem, hogy véleményem s meggyőződéselem legkisebbé is ellene volna a szépízlésnek, a zenei fensőbb kívánalmaknak. Nem régi dolog, hogy költőink versei a legmagyarabb vidéken és miveltségű körből nyertek dallamot; névszerint Kölcseytől Zrínyi dalát épen Debrecenben ütötték troubadouros dalformába, elég idegenül. Azt is tudom, hogy ezek tetszettek, ma pedig már nem tetszenek. De ellenkezőleg valószínűnek tartom, hogy mikor a magyar reformált hitet ma-

gyar hitnek nevezték, nemcsak az egyházi beszédek szavai, hanem az énekek dallamai is magyar elme, vagy legalább ehez közel járó zenei tehetség hozományai voltak. Midőn tehát a reformált egyház énekes könyvének újból átnézése, az idő kérdésének mutatkozik, nemcsak a szövegre kell fordíttatni figyelemnek hanem a dallamokra is. Hol van az megírva, hogy mindig francia dallamot zengedezzünk? Az újénekes készítése épen a legszárazabb racionalisztikus korra esik, mikor minden kimélet nélkül vettettek el s küszöböltettek ki belőle a sajátos, nemzeti dallamok. Hunyadi János vagy Árpád nótája nem igen forgott senkinek elméjében; és mind a költői szövegben mind a zenei részben fogadtattak el oly módok, melyeket mai napig sem lehet megszokni, hanem annál inkább lehet kritikailag ostromolni, a mire ezenel buzgón hívom fel zenetudósaink izlését, tanulmányozását. A fentebb idézett „Jöllehet nagy sokat“ kezdetű vagy a vele egy dallami értékű „Szivem megaláztatva te hozzád mégyek“ éneket egyházi elmélet vagy izlési feszelgés nélkül hangoztatva megláthatjuk azonnal, mi az, mit én benne egyszerűségnek, magyar szellemnek s tanulmányozandónak itélek s mi lett volna egyházi melódiáinkból, ha a benne látható egyszerűség, értelmesség tovább is figyelemmel tartva emelkedik, idomul s tartalmasodik vala. Azt gondolom az egyházi téren is meg kellene indulni azon szellem fölébresztésének, mely a világi költészetben, zenében már nyereményül s bevégzett tényül elősmérve dicsekedésünk.

Erdélyi János.

T Á R C A.

DON MANUEL MATAMOROS.

ADATUL AZ UJABBKORI EGYHÁZTÖRTÉNETHEZ.

Ez irat első kiadása, mely ez évi áprilisban ily cím alatt jelent meg: Matamoros Manuel és más spanyolországi protestánsok üldöztetése és szenvedései nem volt más, mint fordítása ez angol röpiratnak: *Narrative of the persecution and sufferings of Manuel Matamoros and other protestants in Spain*, mely múlt évi novemberben jelent meg Londonban. „A cél nem volt egyéb mond a szerző, mint a tények egyszerű kendőzetlen előadása. Hihető, folytatja, e tények elég világosan fognak valamennyi protestáns szívéhez és lelki ismeretéhez szólni. Világos, hogy Matamoros és Alhama úgy állnak előttünk, mint a protestáns igazság képviselői a papi zsarnokság lába alatt. Ha a szentírást és azon üdvös igazságokat, melyeket a reformáció viszszafejtett, valamint azon előnyöket is, melyeket a protestantizmus saját kegyelt országunk számára hozott, nagyra becsüljük: lehetetlen, hogy közönyösek legyünk a protestantizmusnak jelenleg Spanyolországban szándékolt elfojtása iránt.” „Az ehhez hasonló történetben — így fejezi be — látjuk a hálát, melyet a romanizmus a protestáns országokban tanusított türelemért nyújt.”

Ez angol könyvecske német fordítása elé Meszner tanár ur, a „*Neue evangelische Kirchenzeitung*“ szerkesztője, bevezető szavakat irt, melyek pénzbeli és közbejárás általi segély iránti felszólítást foglaltak magokban. A toldalékot Matamoros három levele képezte.

Elfogyván ez első kiadás példányai, s új kiadás kívántatván, az ügy annyira megváltozott volt, hogy az előbbinek változatlan ismétlése, csupán toldalékkal bővítve nem látszott elegendőnek. Újabb tudósítások némely körülményt világosabban feltüntettek és fontosabbnak mutattak, míg mások, mint jelentéktelenebbek háttérbe szorultak. Különösen érdekes kiegészítéseket nyújtott a holland nyelvből fordított következő irat: „A hit ereje, vagy különös események a hitteért Spanyolországban letartóztatott Don Manuel Matamoros életéből és szenvedéséből. Saját leveleiből összegegyítve dr. Cappadore A. ál-

tal. Elberfeld. 1863. 78. 1.“ E szép leveleket nem csak lehetett, hanem föl is kellett használni, ha az előbbi kis iratnak újra meg kellett jelenni. A mostanit mégis az előbbi új kiadásának tekinthetni, a meny-nyiben az elbeszélés alapját itt is amaz képezi.

Alulírott, ki a Gusztáv-Adolf egyet intézkedése folytán folyó évi februárban előadást tartott a spanyolországi protestánsok üldöz-teséről, egyet értve a fordítóval és az előbeszéd írójával, elvállalta azon föladatot, hogy e tárgyat átdolgozza, s ennek eredményét itt nyújtja. Fölhasználta mindazon nyomtatott anyagot, melyhez jutha- tott: amaz angol és holland elbeszélést, röpiratokat, politikai és egy- házi lapokat, különösen a „Neue evangelische Kirchenzeitung“-ot. Spanyolország jelen helyzetéről általában tájékoztat nyújt az „Annu- aire des deux mondes.“

Bár az elbeszélés ez alakban is gyümölcsöt teremne. A foglyok és inséges családjaik segélyezéséhez, valamint a védelmi költségek földözéséhez Angol- és Franciaország kezdettől fogva bőkezűen hoz- zájárult, más országok is buzgón csatlakoztak hozzájuk. Németország- ban a Neue evangelische Kirchenzeitung által hosszabb idő óta esz- közlött gyűjtés eddig 1600 tallért jövedelmezett. A gyűjtés további folytatása kívánatos. A száműzöttek még a nem csekély perköltsé- geket is kénytelenek fizetni.

Valamint eddig, úgy czután is fogadtatnak el adományok a spa- nyolországi szorongatott protestánsok számára Meszner tanár által Berlinben (Oranienburger Str. 76. sz.).

Ugyanő majus 2. egyházi lapjában a következőt közli: „Bizo- nyos számú spanyol ifju, részben családjaikkal együtt, az evangéliku- sok ellen fogamatba vett üldözés következtében Spanyolországból ki- vándorolván, angol földön menedékhelyet talált. Tizenketten kö- zülök, a legtehetősebbek, apáik beléegyezésével elhatározták, hogy egy angol lelkész vezetése alatt, ki a spanyol nyelvet beszéli, theoló- giai és keresztyén- gyakorlati tanulmányoknak szentelik magokat, hogy — ha Isten engedi — alkalmas időben mint az evangéliom de- rék eszközei térjenek vissza hazájokba. Spanyol családok leányai az angolországi keresztyén diakonia működéséhez csatlakoztak, hogy e gyakorlati iskolából később a keresztyén gyakorlatot szülőföldükre átplántálják. Természetes, hogy ez ifjak, kik hazájokat az evangéli- omért hagyták el, tanulmányaik tartama alatt nem képesek magokat ellátni. Rev. Riw Londonban, ki vezetésüket elvállalta, ennél fogva ekkép ír hozzánk: „Miután e drága ifjak föntartásáért felelős vagyok, nagyon le leszek önnek kötelezve, ha azt tapasztalom, hogy ön e részben segédkezet nyújthat, igen fontos levén rám nézve, tudnom

milyen gyámolításra számolhatok. Minden gyermek tartása évenként fölmege 25 L-re (= 165. tallér). Nem találkoznék Németországban valaki, ki e gyermekek közül egynek vagy kettőnek növelését alválná?⁴ Meszner tanár ur ez ügyet komolyan és szívélyesen ajánlja olvasóinak, és kész Rev. Riw iránti megbízásokat s ajánlatokat elfogadni.

Mondjátok meg a porosz testvéreknek, írja Matamoros mult nyáron alulirothoz intézett levelében, hogy e szegény fogoly imádsága közben mindig rájuk gondol; mondjátok meg nekik, hogy ugy szeretem őket, mint csak Jézust szerethetni; és legyen e levél valamennyi spanyol, akar szabad, akar fogoly keresztyének érzületének tanubizonysága a poroszországi szeretett testvérek iránt. Matamoros anyja is fiának egy Meszner tanárhoz intézett levelében üdvözlí a német testvéreket és családjaikat. Halle, 1863. juniusban.

Böhmer Ede*)

Tíz év előtt az egész protestans világ szemei Olaszországban üldözött hitsorsosaikra voltak fordítva. Nem a népek és fejedelmek közbenjárásának, hanem az angol parlament és kormány felszólalásának, mint a mely a diplomaciai viszonyok szakításával fenyegetődzött, sikerült egyeseket a börtönből kiragadni; teljes szabadságot az evangélikus mozgalom csak a forradalom következtében nyert. Az olaszországi államviszonyok fölötti ítélet, mely mozgalmat nem az evangélikusok idéztek elő, magában álló külön kérdés; de azt az evangélikus keresztyén kénytelen örömmel elismerni, hogy az evangéliom hirdetése az egész Apenninek hosszában, kivéve a szentszék csekély területét, mindenhol hangosan megszólalhat és gyümölcsöket terem. Jelenleg a pyrenei félsziget azon tag, melyen az egyetemes protestans egyház egészen hasonló módon szenved.

Csak most emelgeti ott ismét háromszáz év óta fejét a protestantizmus, nem egészen elszigetelt egyénekben, hanem imit amott mint a nép bizonyos hatalma. De még a túlerő üldözi. Azon férfi, ki a pro-

*) A magyar fordítás igazolására csupán az a mondani valóm van, hogy annak célja nem más mint megmutatni: mi keserves sorsuk van némely országban hitsorsosainknak, hová a türelem és testvéri szeretet napjának boldogító sugarai még elnem hatottak. Reméljük azonban, hogy a mindenható, kinek minden nemzetségben kedves, ki őt féli és akaratját cselekszi, e szorongatásokat is meg fogja szüntetni; mert megfoghatatlanok az ő ítéletei és végremehetetlenek utai. Semmi nem fájhatna a fordítónak inkább, mint ha akadna elfogult, ki e művet más szempontból akarná megítélni.

testáns propaganda miatti üldözöttek középpontját képezi, Don Manuel Matamoras, most csak 28 éves. Halljuk őt magát elbeszélni, midőn kivonatokat állítunk össze Capadoze tudorhoz intézett több rendbeli leveléből, ki életviszonyaira nézve egész sor kérdést tett hozzá.

„Atyám, mondja, tűzérési alezredes volt; erélyes neje, az én anyám, egy malagai vagyonos birtokos leánya. Politikai mozgalmak kényszeríték atyámat hazáját elhagyva idegen földre bujdosni, hol néhány évig időzött. Szegény anyám két fiatalabb gyermekével és velem, a legidősebbel, ki akkor alig valék öt és fél éves, elmaradt. Anyámmal együtt az ő családja gondnoksága alá jutottunk s neveltetésemet egy derék, tiszteleltre méltó római papra bízta.

Meg kell jegyezmem, hogy atyám szigorú katolikus volt és a tulzókhoz tartozott; különös barátja volt XVI. Gergelynek, kit gyakran meglátogatott, és ki iránta nem csekély előszeretettel tanusított.

Atyám menekülése után nemsokára meghalt, nekem felejthetetlen néven kívül néhány kéziratot hagyva örökségül, melyek részint a szentek életét tartalmazták, részint a római propagandára vonatkoztak. Ha ön hadsergünk egyháziatlan szellemét ismerné, abból, hogy atyám katona létére legjobb napjait a római egyház javára szánt írásra fordította, ítéletet hozhatna arról, mennyire szigorú katolikusnak kellett lennie.

Midőn atyám meghalt, még nagyon fiatal voltam, de a római ügyek iránt nagy érdekléssel viseltettem. Azon érdemes pap, kire neveltetésem bízott, lelkiismeretesen igyekezett vallásos érzületemet, mely egész családomnak szívében feküdt, kifejleszteni, hogy én, szeretett testvérem, épen oly őszinte katolikus, mint azon elvek vak védője voltam. Atyám gyakran nyilvánította azon ohajtását, vajha a katonai pályára lépnék, és kedves anyám, ki velem együtt azt hitte, hogy ez ohajtást tisztelni tartozik, a királynéhoz folyamodott a toledo-i katonai akadémiába leendő főlvételem iránt. Annak kimutatását követelték, mit itt a „vér tisztaságának“ neveznek; és miután ez — mint egész családomra nézve — nem volt nehéz, fölvettek az említett akadémia hadfi-osztályába.

Tanulmányaimat fényes sikerrel fejeztem be; de a pálya iránti hajlamom napról napra csökkent. Azon ohajtásom, hogy a hadseregnek csak irnoka legyek, érthetően kitaláltatá anyámmal, hogy a szolgálat ellenemre van. Szép jószággal bírt, minélfogva elhatározta hogy engem haza hívjon, hol egészen független életet élhettem.

Letevén az irnoki vizsgálatot, családom körébe tértem vissza, hogy magam kezeljem jószágunkat. Ez több részletből állt, köztök né-

hány jó majorság, melyeket művelni és javítani föladatombul tűztem ki. Mert a legjobb szántóföldeket szeretett anyám kénytelen volt eladni, miután egy biztosítatlan hajó törése következtében vagyunk tetemesen megkevesbedett, és három darab földön kívül, melyeknek értéke tíz ezer durozt (mintegy 24,000 frt.) tett, egyebet nem mondhatunk sajátunknak.

Nem sokára kénytelen voltam Gibraltarba utazni, és itt az Úr megáldotta Ruét úr szónoklatát, úgy hogy kezembe véve Isten igéjét, vizsgálni kezdtem és az igazság ismeretére jutottam. Isten kegyelme megengedte nekem Jézus Krisztust, az ő egy szülött isteni fiát megismérhetnem és benne hinnem. Együttal azt is felfogtam, hogy a mennyország felé vezérlő út a kereszt útja; mindamellett kész voltam bármely üdvözítő útra lépni, melyet Isten ujja kimutat.

Azon boldogító reménnyel tértem vissza Spanyolországba, hogy az evangéliom szent ügyében fogok működni; de míg öt hónapig Gibraltarban távol valék, katonának szemeltek ki, s visszatértem után. Oly sors ért, mely szándokaimat és terveimet egészen tönkre tette. Anyám ki akart a szolgálatból váltani; de ebbe én nem egyeztem belé, mivel ez esetben kénytelen lett volna birtokát elzálogosítani, mi annyit tett, mint őt kenyerétől megfosztani. Minthogy pedig magasb rangu tisztnek fia valék, kinek atyja oly nagy és fontos szolgálatokat tett a hazának; minthogy továbbá magam is a hadi tudomány elméletében sok ismeretet szereztem, s ennél fogva a legjobb bizonyítványokkal birtam s e mellett nagybátyám mérnökkari tábornok volt: gondolám, hogy hadi szolgálatom még sem lesz nagyon terhes.

Barátaim a közben közbenjárásuk által abban fáradoztak, hogy engem megszabadítsanak, és aláírás útján rövid idő alatt jelentékeny összeget gyűjtöttek; de a parancsnokság kiadta a rendeletet az ezredhez való menetelre, mely éppen kivonulni készült. A táborba érve, barátim gyűjtésök eredményét rendelkezésemre bocsátották; de én azon ohajtásomat fejeztem ki, hogy az adományokat vagy szolgáltatásuk vissza az aláíróknak, vagy pedig osszák el a szegények közt, s ez utóbbi meg is történt.

Én, kinek szándékom volt irlonkká lenni, most kényszerítve láttam magam mint közlegény szolgálni, volt akadémiai társaimnak alárendelve. A második osztályba kellett lépnem; de nem sokára a vizsgálatnál valamennyit elhagyva az első osztályba tétettem át. Nagy tisztelettel és figyelemmel bántak velem; ezredesem, ki atyámat ismerte és nagybátyámnak, a tábornoknak barátja volt, saját fia gyanánt szeretett.

Sevillában, hová ezredemmel vonultam, több testvérrrel az Urban

találkozáim, kiket már Gibraltarban megismértem és kik körülbelül azon időtájban vezettettek az Úrhoz, midőn én. Itt buzgón működtek az evangéliom terjesztésén, és én munkatársuk levék.

Egyenruhában gyakran részesültem azon tiszteletben, azon örömben, azon kimodhatlan kéjben, hogy a számos uj megtértekhez melegen és nyiltan szólhattam, miben azon veszélyre, melynek magamat mint katona kitettem, nem is ügyeltem. Épen e hitvallás lehetett volna rám nézve a legroszabb következményű, miután a katonai törvények kétszer oly szigorúak, mint a polgáriak; de itt semmitől sem kell félni, mivel Krisztus mellettünk volt.

Volt egy bajtársam ugyanazon században, ki kitűnő tehetségekkel és szeretetre méltó tulajdonokkal bírt, s jó növelésben is részesült, de szigorú katolikus volt; megkisértettem vele Jézusról és az igaz hitről beszélni, és szegény szavaim mély benyomást tettek lelkére. Egy uj testamentomot s egy „Dunn András“ című, angolból fordított elbeszélést adtam neki. Ifjúsága hevélvel közlőtte az általa megismért keresztyén igazságot másokkal is. Gyöngéd fiu volt. Minél jobban ismérte meg Jézust, annál boldogabbnak érezte magát, s gyermeki szeretete azon forró vágyat ébresztette benne, vajha anyját is látná ez érzésekben osztozni, minélfogva a Dunn Andrásról szóló szép iratkát elküldé neki. Anyja elolvasta s a ház gyóntatójának mutatta meg. Ez azonban örökös átokkal fenyegette s az iratot megégetvén követelte, hogy fia mondjon le végkép a protestáns vallásról. Az anya irt neki, megjegyeztvén, hogy soha se nevezze többé anyjának, sőt, hogy megátkozza, ha a tábori papnak meg nem gyónik és a római hithez vissza nem tér. Az ifju, nem régen még legjobb barátaim egyike, e levél vétele után elszakadt tőlem. A gyónásnál engem megnevezett.

A pap az ezredeshez ment, követelvén tőle, hogy ellenem pört indíttasson és vállorojtaimat az ezred színe előtt letépesse; egyszersmind ügyekezett a tisztek és közlegények gyűlöletét ellenem fölgerjeszteni. Engem maga elé idéztvén sértegetett, megátkozott, fenyegetett.

A tisztek nem értettek egyet a föllobbant pap kívánatával; de sajnálkozva elég érthetően értésemre adták, hogy bukásom bizonyos. Az ezredes nem mint főnököm, hanem mint barátom, azt tanácsolta, hogy mondjak le a szolgálatról. Helyzetem napról napra súlyosabb lett. Eközben az evangéliom iránti nagy szeretetem és szent vágyam azt hazámban terjeszteni, anyámban azon ohajtást ébreszté, hogy megmenekülve a katonai szolgálat terhétől, magamat kiválólág az evangéliomnak szenteljem. Anyámat tudósítottam a történetekről s ő magánál ohajtott látni.

Malagába értem, s alig hallotta anyám tervemet, már is mondá, hogy egész tőkéje rendelkezésemre áll, intézkedjem róla; mindenek előtt azonban rögtön váltsam meg magam a szolgálattól s úgy kövessem szívem ösztönét. Oh anyám, gyöngéd jó anyám, mily nagy volt a te jóságod! Végre kényszerítve látám magamat egy férfit, ki ezért nagy díjt követelt, helyettesem gyanánt a hadsereghez állítani. Azon tőkepénzesnek, ki értem kezességet vállalt, anyám kénytelen volt minden jövedelmét biztosítéku lekötöni. Az uzsorás észrevette szorultságomat és gyalázatosan visszaélt vele.

Miután minden birtokunk nagy veszteséggel el volt zálogosítva, fel voltam oldozva a szolgálattól. Most szabadabban mozogva az ige hirdetésének szentelhettem magamat. Működésem rövid tartalma alatt Isten áldása nyugodott munkámon, úgy hogy sok érdemes testvér örömmel fogadta el és lelkesedve követte a hitet.

Miután számuk már jelentékenyen megnőtt, elhatározám, hogy a különféle osztálybeli testvérekből főegyletet alapítok. A malagai gyülekezet (így ír Matamoros 1862. elején) mint egy két száz lélekből állt, s ezek közt harminenál több nő, többnyire családanya, volt. Az egylet föladata volt a missiót igazgatni, úgy hogy minden vasárnap Malaga különböző helyein Isten igéje hirdettetett. Én magam bármi csekély volt isméretem, magamra vállaltam a hittérítők evangyéliomi oktatását, kik távolabb helyeken szolgáltak, s azon kívül a hét több napján különböző özszejövételekben hirdettem az igét.

Granadában is barátaim működése folytán ugyanazon mozgalom mutatkozott; oda siettem tehát, hogy az ügyet erélylyel és rendben előmozdítsam. Innen Sevilleba utaztam, hol ugyanazon szellemben az edinburgi evangélikus szövetség biztossága számára állomást alapítani iparkodtam.

Ugyanazon szövetség párisi bizottsága által felszólítottam Cataloniába utazni, hogy ott is gyülekezetet alapítsak, mintegy Isten igéjének terjesztésének tűzpontjául. Oda siettem tehát és valamin Malagában, itt is sikerült bizottságot és gyülekezetet alapítanom.

Anyám kettős hitelt vett föl jövedelmére, hogy övéivel Barcelonába vonuljon, miután engem a veszélyben nem akart elhagyni. Oh a kedves anya, szívem drága anyja! Alig nyertem meg Barcelonában néhány gyűlhelyet, midőn elfogatásom napja bekövetkezett.

Ekkor történt ugyanis, hogy Granadából a papi szeminárium egyik növendéke, ki protestánsok iránti rokonszenv gyanujába esett, Gibraltárba menekülván, bizonyos Alhama, kalapos a nevezett városban, mint ki a szökést előmozdította, elfogatott. Alhamánál néhány levelet találtak Matamorostól, valamint ezekre írt válaszokat. E le-

velek egyikében arról volt szó, hogy jó lenne az ország képviselőtársaságához, a corteshez vallásszabadság iránt kérvényt intézni. A törvényszék Barcellonába táviratozott, s 1860. oct. 9. Matamorosnál házmótozás történt. Minthogy pedig nála iratokat találtak, melyekből kétségtelenül bebizonyult, hogy ő protestáns és hogy protestánsokkal levelez, azonnal elfogatott.

A börtönben nem sokára megjelent a rendőri igazgató, és pedig azon felszólítással, hogy nevezze meg protestáns barátjait, miután a levelekből neveiket meg nem tudhatni. Matamoros vonakodott ily föladástól.

Három nap mulva hivatott az első birói kihallgatásra; ezután egy — mint ő maga mondja borzasztóan magányos — hét telt el, míg másod ízben kihallgattatott. Most azon határozott kérdést intézték hozzá: Vallja-e ön az apostoli római katolikus hitet? és ha nem, milyen hitet vall? Ő vonakodás nélkül válaszolt: „Az én vallásom a Jézus Krisztusé, az én hitszabályom Isten ígéje, a szentírás, egyetlen egy szócska hozzátétele vagy elvétele nélkül; ebben a kijelentés utolsó szavai és az apostoloknak leveleik számtalan helyeinek világos nyilatkozatai erősítenek engemet. Miután pedig az apostoli római katolikus egyház nem ez alapokon nyugszik, nem hiszem annak hitelveit, annál kevésbbé engedelmeskedem neki a gyakorlatban.“

A törvényszék csodálkozott. Tudja ön mit beszél? kérdé az elnök. Igen, senor! válaszolt Matamoros szilárd hangon. Nem vonhatok vissza semmit; kezemet az ekére tettem, nem tekinthetek hátrafelé. Matamoros kénytelen volt vallomásait jegyzőkönyvbe írtatni, s azzal vádoltatván, hogy a protestáns hitnek terjesztője, az eddigből bünyfenyítési börtönbe küldetett, hol nem volt többé elkülönítve, hanem gonosztévőkkel együvé záratott. Anyjától, ki szabadságát kieszközölni iparkodott, e kérelmet megtagadták, mivel — mint mondák — bűne a legroszabb, melyet csak gondolhatni; azonban megengedték, hogy fiát meglátogassa. Egy rokon család Barcellonában nyilvánosan megtagadta őt, mivel oly embert nem akart többé rokonul elismerni.

Néhány hét mulva tudatták vele, hogy Granadába kell mennie. Az ottani törvényszék átküldését követelte. Ez utat, mely száz mérföldnél többet tett, békóiban gyalog kellett volna töl közben megtennie. Nem kellett ugyan nagy napi meneteket tenni, valamint pihenési napok is meg voltak engedve, miután az utra három hónapi idő volt kijelölve; de az ekkép felosztott megerőltetésre sem volt képes a beteg, annál inkább, mivel éjente ápolás helyett legfőlebb nyomorult szállásra számolhatott.

Anyja az uti parancsban halálos ítéletét szemlélte. Végre az orvosi bizonyítványok és némely hírlapoknak ily embertelen bánásmód fölötti kifakadása kérelmeit annyira támogatták, hogy a fogoly utazását elhalasztván, csak az illető okiratokat küldték Granadába. De az ottani törvényszék még mindig követelte Matamoros minélelőbbi személyes megjelenését.

Eközben Francia- és Angolországban levő barátjai tudósítván állapotáról, siettek lehetségessé tenni, hogy ha csakugyan kénytelen utazni, Malagáig tengeren, onnan pedig Granadáig kocsin szállíttassák. A barcellonai hatóságok ez enyhítésbe beleegyeztek, azon föltétel alatt, hogy Matamoros granadai költségeit maga viselje, valamint az őt kísérő örök utazási és élelmezési díját menet és jövet fizesse. Bőkezű barátai ezt magokra vállalták.

Malaga és Granada közt Matamoros sir Peel Roberttel találkozott, kinek tetszését az ifju férfi megnyervén, beszélgetésbe bocsátkozott vele, mely közben a fogoly hitének és szenvedésének történetét megismerte. Sir Peel Robert hathatós közbenjárásának köszönhetette Matamoros, hogy Granadában a számára előbb kijelölt nyomorult lyuk helyett jobb börtönbe jutott; őt Peel is nejével és ennek nővérével meglátogatta.

Azonban nemsokára ezután Matamoros az előleges börtönből a törvényszék sajátképi fogházába szállíttatott, ugyanazon üregbe, melyben az előbb említett Alhama és Trigo szintén evangélikus propagandáért voltak letartóztatva. Ez utóbbit Matamoros mint világos belátású és szilárd jellemű férfit ismérteti. — Felszólíttatva hogy Barcellonában tett vallomásait megerősítse, ezt Matamoros örömmel ismételte.

E korból eredt egyik levelében írja: „Nem képzelheti ön, milyen buzgón ügyekeztek valamint a papok, úgy a kormány ügyünket a politikával kapcsolatba hozni. De nagyon tévednek; a mi ügyünk épen nem politikai természetű; távol van az minden állami és világi mozgalomtól. Ez az evangéliom, a keresztyén épülés, a mennyország felé való törekvés és Isten törvényei iránti engedelmisség szent ügye. Valóban ez ügy védelméért és nem emberi dolgokért szenvedünk, és minden törekvés, valamennyi gunyirat, melyeket ellenségeink terjesztenek, hogy isteni ügyünket a világgal összezavarják, haszontalanok voltak, és azok is maradnak. Minden lefoglalt irományainkból látták, hogy mi a politikával való minden összeköttetést kerültünk.”

Több szabadelvű hírlap is oda utalt, hogy Matamoros ügye tisztán vallási, míg a többiek meg nem szüntek őt politikai bűnös gya-

nánt feltüntetni. Nagy buzgósággal nyomozták az özszeesküvés elágazását. Granadában egy tizenhét egyénből álló magán társulatot fogtak el; de ezeket néhány nap múlva, miután pör alapjaul legkisebb okot sem lehetett kisütni, ismét szabadon bocsátották. Nem így Malagában. Ott 1861. aprilisban Matamoros gyülekezetéből egyszerre nyolc egyént fogtak el, köztök egy nőt; a többiek elszöktek. A malagai hírlap a tényt közölve megjegyezte: biztosíthatjuk olvasóinkat, hogy ez ügygyel semmi nemü politikai kérdés nincs kapcsolatban; hanem egyedül protestáns egyesülésről van szó. Matamoros ez időben kelt tudósítása szerint özszesen 34 testvért fogtak el, kik közül 12 ismét szabadon bocsátott; a többi Granadában, Malagában és Sevilleában fogva tartott; az országból mintegy 14 menekült. Mit Matamoros a hozzájutott kis özszegekből megtakaríthatott, a fogva lévő malagai testvérek, szűkölködő családoknak küldte.

Őt magát ismét elkülönítve zárták el, s egyszersmind azon kevés könyvet, melyekből addig erőt merített, elvették, u. m. egy bibliát, egy új testamentomot, az evangyéliomoknak magyarázatokkal ellátott kiadását, néhány értekezést, köztök Dunn András történetét.

Junius közepén közöltetett vele a vád és az államügyész által ellene és egyszersmind húsz hitsorsosa ellen indítványozott büntetés. A legsúlyosabb vádlottak voltak ő maga, Alhama és Trigo. Az államügyész mindenikök számára kilenc évi gályarabságot, s ezek után más kilenc évig szigorú rendőri felügyeletet követelt. Különösen élesen kelt ki — így ír Matamoros — ellenem. Ismételve a szervezés fejének nevez, felelősnek tart a Malagában és Barcellonában alapított egyházakért, és egyúttal az evangyéliomnak Spanyolország több részeiben való terjesztésének bűnével (?) vádol; ez és a törvényszék előtt tett nyilatkozatom, úgy mond, szigorú és súlyos büntetést követel.

A következett hónap új kísértést hozott. Lojában egy Granada és Malaga közti városkában zendülés tört ki, mi Spanyolországban nem újság. Az akkori miniszterium és főnöke, O' Donnell tábornok, katonái lázadásának köszönte létét. Ez uttal más alkalmaktól eltérőleg csupán földmivelők voltak a fölkelők, és a mozgalom nagyon határozatlan jelleme némi socialisticus színnel látszott bírni. Régóta volt itt már forrongás; de a kormány nyugodtan nézte, anélkül, hogy intézkedett volna. Most külön tábornokot küldtek Madridból a seregmozgalmak átvételére. Ütközet nélkül vonult be Lojába; a mintegy 8000 fölkelő elszéledt, s negyed napra a fölkelés eredetétől számítva az egész el volt fojtva anélkül, hogy valaki életét

vesztette vagy a tulajdon nagyobb kárt szenvedett volna, mint a megnyit a fölkelők saját élelmökre elfogyasztottak. De a fölkelés szerzőjének Matamorost tartották. Granadában is az ostromállapot bizonyos neme hirdettetett ki; a fogház igazgatóját és börtönőröket mint megvesztegetetteket felfüggeszték; Matamorost, Alhamát és Trigót még szigorúbb felügyelet alá helyezték.

Matamoros piszkos lyukba jutott, léghuzam és világosság nélkül; mi ujat terveztek ellene, azt nem tudta meg. Három nap mulva oly betegnek érezte magát, hogy kénytelen volt orvost kérni, ezt megtagadták tőle; orvosságot kívánt, azt sem adták meg. Nyolc napig mozdulatlanul feküdt, míg végre a láz engedett.

Szeberényi Lajos.

(Vége következik)

HÁROM KORIRAT*).

I.

Nagyon tisztelendő uram öcsém!

Nagyon tisztelt elvbarátom uram!

Talán el is késtem e sorokkal, a kultus és tanítási miniszter ő excellentiájának tervére adandó, két protestáns evang. egyház véleményére nézve, miután már a helvét hitvallású egyházak esperessége véleményét a tervezett egyházi képviselőre és kormányzásra nézve az illető főtisztelőtű szuperintendenciára át is küldötte. De ez mindegy; mert nunquam tarde, — si sat bene. Ugy sines még vége ez ügynek; és ha valaha, most kivált a két testvér protestáns egyháznak össze kell tartani, s egy értelemben lenni. Mert különben századokra, évszázakra vettetünk vissza szabadságunk, még pedig egyházi szabadságunk törvényesen nyert, s törvény és királyaink esküjök által Európa tudtával megerősített teréről egy más térre.

*) Midőn itt három, ugyanazon időbe eső korirat közöltetik a legközelebb mult évtizedből: semmi egyéb nem céloztatik vele, mint láttatni a prot. egyházigazgatás körül kifejtett közszellem nyilatkozását, s bizonyosságát annak, hogyan igyekezett az egyház érvényben tartani törvény szabta jogait oly időben, mikor nem volt szabad a szó. — Az első legrégibb adatú, egy evangélikus lelkész irata; a második ösméretlen eredetű, hely, idő följegyzése nélkül, több mint valószínűséggel 1860. év elejéről, tájékozás; a harmadik végre néhai főtisztelőtű Szakal László volt felsőborsodi esperestől és apostoli buzgalmú tiszáninneri ref. helyettes szuperintendenstől (mh. Vámoson, mint rendes lelkész, aug. 12. 1862).

Nálunk a zemplén-sárosi esperesség traktualis gyűlése folyó év és hó 14-én fog az adandó kívánat s vélemény iránt tartatni. Egyházam részéről az általam javasolt véleményt azért közlöm, mert egy test, tagokból álló egy test a két protestáns egyház, bár oda vihetnők a dolgot, hogy csak egy egyház lenne, mint külföldön; de azért is közlöm, hogy értésére adjam tisztelendő uram öcsémnek véleményünket a tervre nézve.

1. A magas miniszter úr által a két testvér egyház sarkalatos törvényeken alapult joga, miszerint egyházi képviseletünk s kormányzásunk meghatározásának tere a synodus (zsinat) vagy általunk tartandó synodusok, elmellőztetett. Ez (fölterjesztendő) gravamen vagy nehézség mind a két testvér egyházra nézve, mert:

2. Senkinek joga nincs fölkerés nélkül elveink s megállapított igazgatási nyelvünk (magyar) mellőzésével idegen nyelven egyházi dolgainkba avatkozni, valamig mi az egyházi dolgok, s ügyek terén maradunk, mivel

3. Mi senkit egyházi dolgainkban fejünknek nem ismérhetünk, hanem csupán ama láthatlan, de tanítása által látható názáretbeli bölcsét, a Jézus Krisztust. Mát. 28: 18. 19.

4. Mi egyházi törvényeink szerint, melyekre fejedelmeink országgyűléseken letették a hitet, s melyeket megerősítettek, magyar nyelven, magunk akarunk, eddigi s ezelőtti mód szerint rendelkezni egyházi dolgainkban (Lásd 1836—1844. országgyűlési törvényeinket).

5. Mi ragaszkodva a szathmári, bécsi, linci és niklaszburgi békekötésekhez s ennek eredményéhez az 1791-ki 26-ik törvénycikkhez jogainkat az evangéliom és protestantizmus szellemében feltartani és fentartatni kívánjuk. Tehát kívánjuk

6. Hogy nem miniszteri felszólítás, hanem a mi zsinati felszólításunk s határozatunk által tölünk, általunk neveztesse ki, képviseletünk és kormányzásunk tekintetéből a bizalmi férfiak, és majd ha synodust tartunk, akkor fogunk új egyházi rendszerünk javításáról tanácskozni. Tehát addig a tervezetet egész tisztelettel, hódolva egyébiránt a polgári kormánynak, félre tesszszük, úgy azonban hogy akkor előveszszük, megbíráljuk, s a mi benne jó, bár kitől jőjjön, ha tanácskozásunk által határozatba jött s jogainkkal, hitünkkel, elveinkkel, az evangéliommal és protestantizmussal megegyezend, elfogadjuk, mint saját tanácskozásainkból kifolyandó eredményt, addig pedig úgy tekintjük az előadottaknál fogva, mint non enst, mert:

7. Nem egyes szuperintendenciákból, hanem az egész evang. testületből s ez által — nem a magas miniszter által — kívánjuk ki-

neveztetni a bizalmi férfiakat zsinatilag, synodaliter, két testvér prot. egyházak által s a bizalmi, általunk kinevezett férfiak tervét még előbb zsinatilag akarjuk megbírálni s úgy előterjeszteni a magas kormánynak helybenhagyás s megerősítés végett.

8. Mi mint egyház, miniszter s miniszterium alatt nem vagyunk; mint főlebb a 3. pontban említém. És ő fölsége az apostoli magyar király legfőbb kúrátorunk, felügyelőnk, de csak annyiban, mennyiben arra ügyel fel és gondnokoskodik, nehogy eltérjünk egyházi dolgaink teréről a politikai térre. — Egyházainknak miniszterei mi magunk papok vagyunk, még pedig verbi Dei miniszterek, kiket az egyház választott azokká, az evangyéliomból hitünk szerint származó protestantizmus szellemében, mely *conditio sine qua non* az evangyéliom rendelete s üdvezítőnk meghagyása szerint. Tehát:

9. Az apostoli királynak esküdni kell arra, s esküjénél fogva reá állani, a mit a mi egyházainkban, egyházunkra nézve csupán, nem pedig polgári és politikai tekintetből határozunk. „Nihil sine nobis, de nobis“ az egyházi dolgokban legerősebben áll ezen elv. Mert dolgaink nem világiak, nem politikaiak, hanem mennyeiek, hitünk lelkünk ismerete, s lelkiismeretünk s meggyőződésünk kifolyásai nálunk szellemi s anyagi tekintetben; mert

10. A Jézus országa a mennyeknek országa, az Istennek országa, habár nem e világból való is, annak tagjai anyagiak és szellemiek lévén, mint e világ polgárai, és az anyaszentegháznak polgárai, nem Istennek, de Istenhez közelítendő, Isten képe másai, melyre az értelem és erkölmívelődés által, az evangyéliom szerint törekednünk kellek. A Jézus országa polgárainak és tagjainak tehát 1) az Istennek országában, mely az igazságoknak országa, igazságra kell taníttatniok és neveltetniök, arra vezettetvén Isten ígéje által, s a V. D. miniszterek, lelki pásztorok által; mert ez szabadítja meg őket a tévedésektől, hibáktól, bal- s előítéletektől, a babonáságtól, a rajoskodástól, ábrándozásoktól, bűnöktől és vétkektől, melyekkel Istenhez közeledni, Isten képe mását magunkon viselni nem lehet; tehát ez az élő hitnek országa. De épen azért 2) ez a szabadságoknak és nyilvánosságoknak országa. Szabad ebbe bemenni mindenkinek, korlátozás és vámfizetés s polícia nélkül. Szabadon tanácskoznak abban és nyilván a gyülekezetekben és gyűlésben, nem pedig titkon. — — Itt csak jót tenni szabad titkon valakivel, de tanácskozni szabadon, nyilván, mert itt macskát zsákban malac vagy nyúl helyett nem árulnak, nem adnak, nem ajándékoznak, hanem nyilván osztogatják s hirdetik az igazságot, tanácskoznak és határoznak, az

egyháznak szellemi és anyagi jólétéről, boldogságáról, békeségéről és üdvéről. 3) Ez az egyenlőség országa; gazdag, szegény, magas és alacsony születésű, polgári hivatalalt viselő és nem viselő tanácskozhatnak itt a gyűléseken szabadon, nyilván, mihelyt az egyház s ez ország tagja; megválaszthatja őt az egyház egyházi hivatalnoknak és polgárnak. Mert e tekintetben Krisztus és az apostolok hatalmat adtak vagy feljogosítottak bennünket. Az egyházi dolgokban mindenki szavazhat, ki nagykorú; a hivatalnokokat s egyházi tanácsot mi rendezzük, tőlünk függ hol, minő legyen, s száma szerint mennyiből álljon, s fizetésért vagy fizetés nélkül is szolgáljon. Tőlünk függ a képviselők számának s minőségének elhatározása. 4) Az Isten országának intézetei, a nevelő intézetek kisebb nagyobb iskolák, a tanodák és fő tanodák. 5) Itt mi választjuk s bíráljuk tanítóinkat, oktatóinkat, tanárainkat, külső befolyás nélkül bárkiket. 6) Mi választjuk s bíráltatjuk nevelési iskolai könyveinket, általunk arra választott nagykorú egyének által, külső befolyás nélkül. Tudtúl adjuk a magas kormányoknak, s ez megerősíti, mihelyt hitünk s vallásunk elvei szerintiek azok. 7) Ide tartozik a nálunk és vallásunk szótárából kitörleendő türelem, a hitre s vélemények különbségére nézve; mert e szó feltételezi, mintha a jót sem kellene s igazat, vagy szent dolgot tűrnünk, senkit hiteért, mely a lelkiisméret dolga, a nevelésnél fogva, ha hibás is, üldöznünk nem szabad, hanem okokkal hozni, vezetni a jobb útra. Tehát 8) ez ország a szeretetnek és békeségnek országa.. Maga a Krisztus a szeretet nagy törvényénél fogva küldetett e világra, ezt megerősítő, jobbra magyarázta. Ennek polgárai szeretik, segítik egymást, könyörülnek egymáson, kis hibákat elnéznek, de úgy hogy ezeket is javítják, békés úton. S tehát az ország 9) az erkölcsi s szellemi haladásnak országa, mert Isten tökéletességéhez ez értelemben és szeretetben, igazságban és könyörületben, csak haladás által lehet, ezekben is haladás által közelíteni; még pedig lelkileg és testileg, szellemileg és anyagilag. 10) Mi a formákat s formalitásokat illeti, s azoknak megállapítását sokszor az ügynek különfelesége határozza el, s a tanácskozók bölcsességétől függ. Mi a formalítások sokaságának magokat ügyeinket feláldozni nem akarjuk, hogy eleve megalapítsuk azokat. Mert ez ország a haladásnak és nem 11) a stabilizmusnak országa. Mert ez 12) a jövőt is átkarolja, haladnunk kell és készülnünk a jövőre de a boldog jövőre; meg kell testileg halnunk, nincsen itt maradandó városunk (létünk s lakásunk) a jövő s jobb létre törekszünk, ezt keressük. Mert Isten országa, mely e világon kezdődik, nem e világból való. De azért:

13) sem papi, sem világi uralmat nem ismerünk ez országban, egyenlők s egy test lévén a Krisztusban. 14) Mi hivatalnokainkat magunk fizetjük azért, hogy embereink s hivatalnokaink hívek legyenek egyházunkhoz, mert a fizetés kötelez; ez országban is „do ut facias“ áll. Mi zsinatok tartását ohajtva kérjük ő apostoli felségétől, hogy egyházi képviselőtünket és igazgatásunkat, miután haladás országának tagjai, javíthassuk s tökéletesíthessük egyházunk s vallásunk elvei s ennek jogai szerint, de sarkalatos törvényeink szerint is, melyek egész Európa tudtával garantírozva s biztosítva vannak.

Már most gyűlés után írom, miszerint:

Mindezeket csak általánosan jegyeztük meg folyó évi október hó 14-én Eperjesen tartatott, parlamentáris modorú esperességi vagy traktuális nyilvános szabad gyűlésünkben és még több pontokat általában, mint például a mindenható tanács vétő tiltakozó szava ellen.

Ha kell lenni tanácsnak, főtanácsnak, majd a synodusok fognak ilyet magyar egyénemből választani. Ez Magyarországon lesz, egyébiránt helyhez nem fogjuk kötni lakását szuperintendenseinknek, s magunk fogjuk fizetni választott egyházi hivatalnokainkat, kik a mi törvényeink szerint tartoznak működni s egyházainkat kormányozni. Tőlünk függ itt minden az egyházi téren, s belőlünk, általunk kifolyandó s elhatározandó, szoros értelemben az evangéliom s protestantizmus, s pacificatio vagy békekötések szerint, mert mi magyarok vagyunk s ezek Magyarország karaival s rendjeivel köttettek. Ettől soha, de soha el nem állunk, bármi történetük velünk; mi hódolunk a polgári törvényeknek, de egyházi ügyeinkbe csak annyiban engedhetünk avatkozást, mennyiben az törvényeinkkel egyezik. A kényszerítő erőnek ugyan ellent nem állunk, de keblünkben igen! hitszabadságunk ellenére nem bókolkunk. Mind erről csak általánosan egy könyvet írhatna minden értelmes protestáns. Isten velünk! együtt tartunk, ha valaha, most!

UI. Timeo Danaos et dona ferentes, monda T. Szemere M. vagy Gy. úr egykor nagyon helyesen. Schorer r. kath. kanonok készítette az „Entwurfot“, ezt már tudjuk hova céloz. Ugyan meg is nyírt volna ez a nyíró (Schorer) bennünket, egész a bőrig, mint megannyi kapucinus fejeket úgy hogy a fejünk szélén maradt volna csak néhány hajszál.

II.

A lelkészek az egyháznak az államkormány által megparancsolt szervezésébe semmi szín alatt be nem folyhatnak, s következképen a január 10-ki miniszteri rendelet se hirdettethetik ki.

1. A magyar prot. egyház alkotmányának isten ígében épült s folytonosan érvényben állott alapelve azt tartja, hogy az egyház szervezésének és kormányzásának joga az egyház kizáró tulajdona, melyet senkivel se oszthat meg, habár elisméri is az állam főfelügyeleti jogát (*inspectio secularis*).

2. A magyar protestáns egyház nyilvános létezési jogát biztosító alaptörvények, melyek el nem töröltettek, teljes és háborítlan vallásgyakorlatot biztosítanak, s örök időkre, mely a vallás társadalmi léte nélkül nem is gondolható. Továbbá világosan kifejezik ezen alaptörvények, hogy az evangyéliomi egyház saját egyházi felsőségétől függjön azokban, melyek a vallásra tartoznak. A polgári hatóságot pedig az evangyéliomi egyház egyházi felsőségének se isteni se emberi törvények szerint el nem ösmérheti.

Hogy pedig az egyház szervezése vallásra tartozó dolog, mutatja az, hogy azt hitelveink szabályozzák; mik légyenek az egyház hitelvei, azt egyedül maga az egyház határozhatja meg, következképen azt is, melyik egyházszervezet felel meg hitelveinek.

3. Az egyháztörténeti fejlődésének nyomán kifejtett és mostan életben levő fokozatos egyházi kormányzat u. m. presbyterium, traktus, szuperintendencia, az 1822-ki general-konvent fölterjesztésére a konsilium által a felség nevében megerősítettett, s ezen kormányzati forma, s az ennek alapúl szolgáló kánonok, rendszabályok az 1790/1 XXVI. törvénycikk 4. §-nak szavai szerint se királyi resolútiók, se kormányhatósági parancsok által meg nem változtathatnak, míg azok helyébe az egyház zsinati. törvényhozás útján másokat nem hoz.

4. Ezen egyházi kormányformára a lelkész megesküdt, midőn ezen fokozatos egyházi felsőség iránt engedelmisséget fogadott.

5. Kánonaink tiltják az independentizmust, az anarkhiát, közelebb a Gelei-Katonaféle XI. XII. és C. kánon nem engedi meg, hogy minden vagy több egyházat illető fontosabb ügyekben a lelkészek vagy egyházak külön s önállóan működjenek.

6. A lelkész egyedül az egyház tisztviselője, azért a templomban csak azt hirdetheti ki, a mi hozzá az egyházi hatóság útján intéz-

tetik, aminthogy maga a kormány is ezt rendelte az 1850. és 1852-iki rendeleteiben.

7. Az 1859. november 15-én tartott közgyűlésben a tiszáninneni szuperintendenciális legfőbb hatóság azt határozta, hogy az egyházi előljárók, lelkészek tartsák magokat az egyházi rendeletekhez, és törvényekhez, s a közhatározat ellenére, elszakadva a közakarattól, az egyház szervezésébe semmi szín alatt be ne folyjanak, figyelmeztetvén őket a törvény ama szavaira „mindkét hitvallásu evangélikusok azokban, melyek a vallásra tartoznak, egyedül vallásuk előljáraitól függenek“; továbbá utasítván őket az egyház kezébe letett hivatalos esküjökre, melynek megszegése egyházi szigorú fenytétet von magára.

Mig az egyházkerületi felsőség más rendeletet nem hoz, avagy a letett eskü alól az egyházi előljárókat, lelkészeket fel nem oldja, addig máskép nem tehetnek a nélkül, hogy esküszegés bűnébe ne essenek. S ezen eskü kötelezi a szuperintendenst, espereseket is s még nagyobb mértékben, azért a január 10-ki rendelet ez úton a lelkészekkel, egyházakkal nem közöltethetett, s nem is közöltethetik.

Figyelmeztetés.

Ha a polgári hatóság saját organumai által kísérténé meg a január 10-ki rendelet kihirdetését, s az egyház szervezését, a lelkész távol tartsa magát minden közvetett és közvetlen segélynyújtástól. A hol ez megkísértetnék, onnét eleve eltávozik s ez által adja tudtára a község tagjainak, hogy ők is tartózkodjanak a szervezéstől avagy a pátenst s miniszteri szervezet elfogadásától. Továbbá eleve figyelmeztesse ezen eshetőségre négy szem közt értelmesebb hallgatóit, s győzze meg őket magának a miniszteri rendeletnek szavaiból, hogy ők bátran s minden büntetés félelme nélkül kijelenthetik, hogy ők mindenben a szuperintendencia határozatához ragaszkodnak (egyházi s az eddigi) kormány alatt akarnak maradni.

A lelkészek, ha talán birságoltatni fognának is, meg ne rettenjenek. Minden anyagi vesztesök kárpótoltatni fog.

III.

Kegyelem és békesség néktek Istentől, a mi atyánktól és az ur Jézus Krisztustól! Ez apostoli üdvözlét legyen tőlem hozzátok in-

tézve egyházkerületünkben lévő szent gyülekezetek! hozzátok, lelki pásztorok s egyes hivei szent gyülekezetünknek, mindnyájan szeretve tisztelt hitrokonaim! Ez apostoli üdvözlletnek áldása kísérje el hozzátok jelen szózatomat, melyet hogy fölemeljek, hivatali tisztem, egyházunk közös érdeke és a ránk nehezült viszontagságok egyiránt igénylik, követelik és parancsolják.

Nincs talán egy is, és úgy kell, hogy ne legyen egy is gyüleke-zeteink és lelki pásztoraink közül, a ki nem tudná, hogy egyházke-rületi közgyűlésünk a több testvér egyházkerületekkel együtt a kö-zelebbi évek alatt több ízben buzgó fűi bizodalommal s lankadatlan reménységgel terjesztette föl hazánk országló fejedelméhez, császárunk és királyunkhoz legalázotasabb esedezvényeit, melyekben helv. hitvallásunk, reform. anyaszentegyházunknak törvényes állapotra visszahelyeztetéseért, s így kánon és törvényszerű öntörvényhozásának és öngazgatásának épségben fentartásáért esdeklett.

Mind a mellett is azonban ő cs. k. felségének magas kormánya nemcsak meg nem adta törvényes kérelmeinket, de sőt inkább azon napokban, midőn a protestáns hitfelekezet egyetemes küldöttsége a birodalmi fővárosba útazott, épen azon napokban, midőn a keservesen nyomasztó sérelmi ügynek kedvezőbb fordulatát a legtöbb óhajattal reménylettük és vártuk: közzé tétettek a cs. k. vallásügyi miniszterium folyó évi januárius 10-én s ezt követőleg csakhamar február 5-én kelt rendeletei, melyek közül az elsőbbnek lelki pásztoraink által a templomban kihirdetése, és a hirdetés megtörténte által életbe és hatályba léptetése, polgári hatóságok útján, büntetés terhe alatt megparancsoltatott.

Jól tudom, hogy ezen miniszteri rendeleteket, mint a melyek egész hitfelekezetünk egyházi organikus életét legmélyebben érdeklik, a XCI. kánon szerint annak idejében a folyó évi april 20-ára kitűzött, Isten segedelmével meg is tartandó szuperintendenciális gyűlés elibe kell terjesztenem: de hivatali tisztemből kifolyólag ugyanazon XCI. kánonból azt is tudnom kellett, miszerint a szuperintendensnek Isten és világ előtt mulaszthatlan szent kötelessége, hogy az egyháznak régi szabadságát, jogosultságát és mentességét minden lehető igazságos és törvényes úton módon védelmezze.

E nagy kötelességem mulaszthatatlan teljesítése nem engedte bevárni a rendes gyűlés kitűzött idejét is, s a körülmények sürgető kényszerítése az egyházkerületi esperes és segédgondnok uraknak kellett tanácskozmányra összehivatniok.

Mely tanácskozmány f. évi marcius 14. napján megtartatván, az egyházkerületnek ezen buzgó képviselői, kik mind a superinten-

dentiale, mind a tractuale consistoriumokban szilárdul megállottak, az egyház törvényes jogainak alapján és erről soha le nem tántorodtak: erkölcsi szükségességnak ítélték, hogy míg egyfelől az egyes felmerülő esetekhez képest egyházkormányzati rendes uton a részletes utasítások megadatnak, másfelől a valláshozzi hű ragaszkodás által átihtetett közszellem az egyház egyetemes érdekében továbbra is kellő világosságot és lelki táplálékot nyerjen. Mert a társaságok általában véve is, de kiváltképen az egyházi társaságok, a nagyobbbszerű átalakulások válságos ideje alatt nem annyira a határozatok, rendeletek és útasítások, mint inkább a kifejlett közszellem élénk ereje által vezetettnek, s vezethetők a legbiztosabb irányban a szent cél felé.

Főnhagyva azért mindenki előtt vallásos legfőbb hitelünk szerint a lelkiösmeret sértetlen szabadságát, és a legszentebb törvényes térről egy hajszálnyira sem távozva, továbbá senkitől sem kérve semmit, csupán csak azt nem engedve át senkinek a mit törvényesen birunk; végre senkit meg nem bántva, csupán csak minmagunk ember és egyház társadalmi örök jogainkat védelmezve: buzgó hálákat adok a nagy és bölcs Istennek, ki szent lelkének világosságával úgy vezérelte gyülekezeteinket és lelkipásztorainkat, hogy mind ez időig hiven megmaradtak azon törvényes és helyes irány követésében, melyen eddig az egyházmegyék és egyházkerületek elindultak és haladtak, szent lelkének hatalmával úgy megerősítette őket, hogy mint Krisztusnak jó vitézei, a munkának terhet megbirták és elhozdorhatták.

Gyülekezeteink és lelkipásztoraink ezen hűségéből nyilvánvaló, mikép tudva van előttük ama nagy igazság, hogy ha van a földön társadalom, mely önnön életének veszélyeztetése s elveinek megtagadása nélkül külső beavatkozást nem tűrhet: az Isten megújított anyaszentegyháza, mely egész alkotmányával a lelkeknek kényszerítését nem tűrő hiten áll, s a lelkiisméret áldott szabadságának levegőjében él, bizonyval ilyen.

Nyilvánvaló egyszersmind az is, mikép tudva van előttünk, hogy a helvét hitvallású egyház hitelvei, az ezekből önként folyó zsinatpresbiteri alkotmány, a magyarországi protestáns egyház alaptörvényei, kánonai, s az ezeken alapuló százados törvényes gyakorlat semmiképen meg nem engedik azt, hogy az egész egyházat érdeklő egyetemes fontosságú, s az utódokra nézve is nagy hatású ügyekben az egyes gyülekezetek vagy lelkipásztorok, testvérikkel való törvényes és szabályszerű egyetértés és képviselők általi közreműködés nélkül, egymástól függetlenül határozzanak és intézkedjenek. Ilyféle intézkedés, még azon esetben is, ha az magának az egyháznak kebeléből támadna föl, a hitvallás és kánonaink által határozottan kár-

hozott independentizmusra vezetne, sőt minden társadalmi rend fogalmával ellenkezik, mennyivel vészesebb és sérelmesebb az ily intézkedés, ha az egyháztól különböző hitű államhatóságtól ered, s a már különben is mély aggodalomba merült egyházunkat a fejetlenség, zabolátlanság, szakadozottság és vészes zavarok örvényébe taszítja.

Nyilvánvaló végre az is, mikép gyülekezetünk és lelkipásztoraink jól tudják, hogy mind az újtestamentomi szentírások és hitvallásaink, mind a romlatlan ősz keresztyén egyház példája és bizonyítása szerint, a polgári és egyházi hatalomnak mind céljára és rendeltetésére, mind hatósági körére nézve külön kell választatva lennie, és az egymás jogkörébe beavatkozástól kölcsönösen óvakodnia kell, azon hitelv ez, mely míg egyfelől minden polgári dolgokban engedelmességet parancsol, másfelől arra int és kényszerít hogy a hitre és egyházunk beléletére vonatkozó dolgokban a szentírás alapját, egyedül saját meggyőződésünket kövessük; azon hitelv ez, melyet megváltónk ezen szavakban fejezett ki „adjátok meg a császárnak, a mi a császáré, és Istennek, a mi az Istené“. Péter apostol pedig követendő szabályul ezt adja: „az Istent féljétek, a királyt tiszteljétek, az atyafiságot szeressétek.“

Távol legyen tehát tőlem, még csak gondolatban is, megsértése a lelkiösmeret szabadságának, ez igék azon gyülekezetekhez és lelkipásztorokhoz vannak intézve, kik a magyarországi hely. hitvallású egyház kebelén a zsinat-presbiteri egyházalkotmányban élnek, s ehez kötötték magokat szent esküvel, midőn azt fogadták a nagy Isten nevében, hogy ők magokat mindenkben a presbiteri egyház-igazgatásmódhoz alkalmazzák (melynek pedig lényege főképen abban áll, hogy az egyház a maga belügyeit, belszervezetét, minden külhatalom tényleges befolyása és beavatkozása nélkül, önállólal intézi); és azon fokozatos egyházi felsőségnek, mely a kánonban megerősített, szent esküjükhöz hiven, istenes dolgokban engedelmeskednek a lelkiösmeretnek és nem a félelemnek okáért.

Távol legyen tőlem, még csak gyanúja is a csábításnak, vagy az államhatósági parancsok iránti engedetlenségre fölhívásnak. Ez igék azon gyülekezetek és lelkipásztorokhoz vannak intézve, kik szilárdan és rendületlenül törvényes téren maradnak, kik a dicső emlékeztű nagy ősök által kivívott bécsi és linci békekötések, és az ezeken épült 1790°/1. XXVI. törvénycikk s ennek 1843°/4-ik évi pótléka értelmében, a vallásos dolgokban egyedül saját egyházi felsőségeiktől kívánnak függeni, s kik a polgári államhatóságokat, a jus supremæ inspectionist jobbágyi leghálásabb tisztelettel elősmervén, egyházi

felsőségül sem isteni, sem emberi törvények szerint nem tekinthetik, azokhoz vannak ez igék intézve, kik egyházunknak azon kánonok mellett maradnak hivei, melyeket a törvény világos szavai szerint sem államhatósági parancsok, sem királyi kibocsátványok meg nem változtathatnak mindaddig, míg az egyház a maga módja szerint saját zsinatában új egyháztörvényeket nem alkot. Azokhoz, kik Magyarország századokon keresztül tős gyökeres honpolgáraitól törvényesen leszármazott ivadékok, s magok is benszülött és törvényes honpolgárok lévén: a társadalmi élet erkölcsi és természeti törvényein kívül a szentesített békeszerződésekben, és az örök állandóságú 1791. 26. törvénycikkben is, minden időkre biztosítva birják a helyv. hitvallású felekezet egyházának testületi jogait, s az ily törvényes állapotot semmiképen föl nem áldozzák, ezt elvétetni s magokat a kegyelem változandósága alá vagy éppen törvényen kívüli állapotra vetetni soha se engedhetik.

S ti az egyház önállóságát, öntörvényhozását, törvényes régi szabadságát és minden mesterségét hűségesen védelmező és megőrző szent gyülekezetek s lelkipásztorok, éreztétek azt a dicsőséget, melyre hivattatok az Ur Jézus Krisztushoz, éreztétek a boldogságot, mikor még háborúságot kell is szenvednetek, kölcsönösen nyujtsatok egymásnak segédkezet a lelki és testi táplálékban, mind addig, miglen, ha mind halálig hívek, elveszitek az életnek koronáját, kölcsönös bizodalom édes kapcsa fűzze öszve a szent gyülekezeteket s ezek lelkipásztorait a fokozatos egyházi felsőség mind azon tisztviselőivel, kiket ti magatok állítottatok őrállókúl, s kik megtartják a kinszet, melyet nálok letettetek, hogy megőriztétek azt, mind ama nagy napig.

Ha emberi gyarlóságunk ottan ottan erőt venne is rajtunk, és kételkedni kezdenénk: semmiképen kétségbe ne essünk mindenestől, mert nagy az Isten, és az ő bölcs tanácsai végére mehetlenek. Legyünk hitrokonaink között világosságul, hogy mások is látván hűségünket szent egyházunkhoz, kövessék cselekedeteinket, legyenek különösen az egyház minden rendű s helyzetű tisztviselői, e föld savai meg ne izetlenedjenek, mert ha a só megizetlenedik, mivel sózatnék meg. Vigyázzunk és imádkozzunk: Isten a viszontagságok sötét éjjelén is tűzoszlopként vezérel minket, s őrző pásztorunk lészen még a halál árnyékának völgyén is. Miskolcon marc. 19. 1860. Szakál László, a helyv. hitvallású tiszáninneri egyházkerület helyettes szuperintendense.

(néhai Vályi Pál irataiból).

AZ EGYETEMES TANÜGYI BIZOTTMÁNY ÉRTEKEZLETE.

A ref. szuperintendenciák közt 1858-ban létre jött únió a tanügyre nézve nem kevesebb mint epokhális jelenség a hazai protestáns egyház történetében. Igaz egy részről, hogy az autonomikus kormány-szerkezettel bíró szuperintendenciák a tanügyre nézve mind végig felelősök maradnak, mert a létre jött únió is az ő tényők, s mert a bizottmány szabadon nem intézkedhetik, hanem úgy szólván mindenben a kerületek jóváhagyását kell kikérnie; de más részről az egyetemes tanügyi bizottmány is roppant felelősséget vett magára, mert fellépett, s az iskolai ügyek ily módon leendő vezetését a szuperintendenciák kezéből elfogadta.

Eme felelősség érzetével gyűlt össze s járt el teendőiben a bizottmány legközelebb a jun. 20. 21. 22. napjain Debrecénben tartott értekezletén. Teendői nagy részben ki voltak jeelve a múlt év november végén Komáromban tartott értekező határozataiban. Különösen népiskolai kézi s vezérkönyvek, közös taneszközök kiállításával s némely az összes tanügyet illető kérdések megfajtásával foglalkodott s ezeket illetőleg javaslatokat terjesztend a szuperintendenciák elé.

A kézi és vezérkönyveket illetőleg

1. A pályázatra beadott, merj s indulj sat. jeligével ellátott ABC és vezérkönyv, bár nagy szorgalomról tanúskodik, de mivel összes tartalmánál s a feldolgozásban követett iránynál fogva a bírálók nagy többségének egyhangú véleménye szerint a célnak meg nem felel, el nem fogadtatott. A beadott alapos bírálatokban az irányadó elvek nagy részt el levén sorolva, azok összeállításáról, nyilvánosan leendő közzétételéről a bizottmány gondoskodott, s azon reményben, hogy ezáltal az írókra nézve tetemesen meg lesz könnyítve az oly sok nehézséggel járó munka: a jövő 1865. évi jan 1. napjára új pályázatot hirdet.

2. Ajánlja a bizottmány az iskolatanóknak önképzés végett Zsindely István mértanát, a számító Szokratest és Veres László szám-tanát; Magyarország történetét Ballagi Károlytól; a Sárospatakon megjelent Világ és földismeretet; Orbán József természettanát; a magyar nyelvtanra a sárospatakit, míg a jutalmat nyert pályamunka meg fog jelelni; a vallásszakban Tóth Ferenc kis kátéja, a heidelbergi káté, a debreceni útmutatás, a sárospataki keresztyén egyház-történetet és Sziij György ily című munkája: a ker. vallás és egyház rövid története.

A bizottmány által a tudományos intézetekhez és a nevelés terén működő egyesekhez intézett azon felhívásra: neveznék meg az előttök ismert ajánlható népiskolai könyveket, több helyről ajánltak Erdélyi Indali Péter és Gönczy Pál ABCje és

Sasku Károly Házi olvasókönyve (kéziratban) nem illeszthető ugyan a rendszerbe, de a történelem tanítása s az erkölcsi képezés tekintetében igen sok érdekes és tanulságos adatokkal bővülködven sőt kínálkozzán, ha szerző által ki fog adatni, a tanítónak ajánltatik.

Orbán József természettanát, a Számító Szokratest és Veres László számtanát bírálatra kiadta a bizottmány, s felkéri a szerzőket, hogy dolgozataikat a beadandó bírálatok nyomán a rendszerbe teljesen beilleszthetővé tegyék. Az illető díjakat a bizottmány utólagosan fogja meghatározni.

Végre a Női tan és Mezőgazdasáttan című kéziratban lévő dolgozatok bírálatra kiadattak.

Örömmel értesült a bizottmány a felől, hogy Ballagi Mór, Szőnyi Pál és Gönczy Pál urak szives fáradozásaik, sikeres eljárásuk következtében Magyarország térképe a célnak megfelelő nagy és szép kiadásban a jövő iskolai év kezdetére meg fog jelenni.

Intézkedett a bizottmány a Népiskolai Közlöny programjának megkészítése s az elnökség útján az őszi közgyűléseket megelőzőleg a szuperintendenciákhoz leendő megküldése felől.

Mivel a kézikönyvnek szánt s pályázatra kéziratban beadott dolgozatokban sok és tetemes hibák, elferdítések találtattak: felkéri a bizottmány az egyházkerületeket, hogy népiskoláikban a kéziratokból való tanítást tiltsa meg, annyival inkább, mert minden egyes szakra nézve vannak haszonvehető könyvek kijelelve.

Üdvösnek látja a bizottmány, hogy a felsőbb rendű tanintézetek egymásnak úgy tanterveiket, mint kormányzati és fegyelmi törvényeiket is küldjék meg, különösen az egyetemes tanári értekezletek három évenként leendő megtartását a kerületeknek leghathatósabbán ajánlja.

KÖNYVISMÈRTETÈS.

Az erkölcsbölcseészet alapvonalai. Az akadémiai előadásokhoz használatúl. Irta Dr. Martensen H. Theol. tanára Kopenhágában. Magyarították Haberern Jonathán, és Molnár Aladár, pesti prot. theol. tanárok, Pest 1864. 80 lap. Ára?

Rendesen a fordítók megemlítik azon indokot, a mely őket valamely munka fordítására birta. Ilyenek: hogy a munka klasszikus, a tudományosság jelen színvonalánál több kiadásokat ért, más nyelvekre is átfordított, a szakbeli tudományok terén való tájékozásra, s kézikönyvül használatra sat. különösebben alkalmas. Jelen munka fordító a szerzőről annyit mondanak, hogy Dr. Martensen Koppenhágában theologiai tanár, munkájáról pedig hogy akadémiái előadásokhoz használatul készítettett. Egy kissé bővebb tudósítás a szerzőről, dicséretesb ajánlat a munkáról semmi esetre sem ártott volna. Sajnáljuk ennek elmaradását, egyebet mellőzve, legalább azért, hogy mindennek előtte tudassék: vajjon szerző ethikai álláspontja (körülbelől 20 évvel ezelőtt jelenvén meg a mű) nincs-e túlszárnyalva, mint ezt Schleiermacherre nézve megtörténtnek mondja (VII. lap). Hiába! habent sua fata libelli.

Szerző ugyan előszavában tájékozásul felemlíti azon tudományos szempontokat, melyek őt munkája írásában vezették. A szerző indokai nem lehetnek a fordítónak is indokai, nem teheti azokat magáéivá a tekintélyre esküvés hibája nélkül. A szerző jó hiszemben készíti munkáját. A munka megjelenése után a világ néző piacára lép ki, hol jó munkáknál jobbak vannak. A munka lefordítása már bírálat, ítélet a felől, hogy az e vagy ama szakba vágó jó munkák közül a legjobb s legcélszerűbb választatott. Nagy örömeinkre szolgálna, ha a kezünk alatti mű fordítóinak választását a legjobb részre esettnek találhatnók.

Nekünk, kik az erkölcsbölcészet tárgyában a Kant és Fries szabta határokon túl alig ha emelkedtünk, különösnek tetszhetik, hogy jelen munkában a bölcészeti szempont nem csak keresztyén erkölcsstani, hanem valóban dogmai tételekkel is jókora mértékben szaturálva van. Ez eljárás igazolását szerző ekkép adja: „hogy az erkölcsstani bölcészeti típusa is ugyanaz, a mely szerint kell a theologiai erkölcsstani is kifejtetni, e nézetem a filozófiának a positiv tudományokhoz való amaz általános viszonyán alapúl, a mely naponként inkább létre jő. Ha a filozofia többé nem üres a priori szerkesztés, hanem a valóság hű felfogása, és ha a positiv tudományok is magukat mindinkább áthatni engedik a bölcészeti módszer által, úgy a régi ellentétnek el kell enyésznie. Egy oly „ethica naturalis“ írása, a mely az erkölcsnek más fajtát és módját adná elő, mint a keresztyén morál, oly kísérlet volna, a melylyel régen felhagytak. Ha van valamely tudomány, a melynek az élő s létező valóságban kell gyökereznie, bizonyosan mindennek előtt a gyakorlati filozofia az. De az az erkölcsbölcészet, a mely a keresztyénséget ignorálja: magát a valódi

erkölcsiséget ignorálja, s ezzel csak önmagát teszi gyakorlatiatlanná. Ha pedig a morál a keresztyénség elvétől van áthatva, nem mulaszthatja el, hogy az erkölcsiségnek azon vallásos mozzanataira is ki ne terjeszkedjék, a melyeket korábban kizárólag a theologia körébe tartozóknak véltek, minők p. o. a törvény és evangéliom viszonya, a megtérés és Krisztus követése, a kegyelem tana sat.“ VII. lap.

Az indokolás útótétele méltán tartható tulzottnak; minden bizonynyal a legnagyobb méltatlanságot követnők el azokon, kik idáig az erkölcsant a tulajdonképeni dogmai tételektől elkülönítve tárgyalták, ha állítanak, hogy fosztva valának a keresztyénségnek elvétől. Mind a mellett is áll, hogy korunkban az erkölcsan terén ezen irány bír tulnyomósággal, az e részbeli tudományosság közvéleménye gyanánt működik s oly szellemi hatalomként, a melyet az ellenvetések dacos csapásai hiába verdesnek. E szellemi jelenségnek erőfosztott indokolása az, hogy Schleiermacher a vallástant a kegyes kedélyállapot leírása gyanánt határozván meg, és így a dogmatikának erkölcsantani alapot vetvén, az erkölcsan is támaszkodhatik dogmatikai alapra. Rothe is inkább úgylátszólag mint igazán határoz, mondván: mint-hogy a dogmatika az ethika körébe tartozó megszentelési és egyházféle mozzanatokat is tárgyalni tartozik, az ethika pedig a kegyességről nem beszélhetvén Isten nélkül, valamint a megtérésről sem Jézustól elszigetelten, innen a dogmatika és ethika tartalmilag összeolvadnak. Helyesebben több szellemi tényezők közreműködésének szüleménye ez. Azon szellem hatásaé, melyet Lange Péter nagy helyesen ekkép jellemez: „felismérni kezdvén az újabb időben Goethe a természet profecíájának eszméjét a növényvilág átváltozásában, Schelling a teremtés profecíájának eszméjét a természeti dolgok lépcsőzetes fejletében, Ritter a miveltség profecíájának eszméjét a szárazföld csontvázának alakzatában, Hegel a bölcsészeti szellem profecíájának eszméjét a filozofia történelmében; nem maradhatott a theologusokra nézve is kétséges többé, hogy méltó joggal lehet szó a profeciai eszméről az emberi szellemélet legfőbb nyilatkozatában, a vallásban. Korunk legmélyelműbb erkölcsbölcsészének Rothe Rikhárdnak munkájában, az erkölcsélet profecíájának eszméje elvitázhatlan.

Szerző e részbeli eljárása ellen tehát nem szólhatunk. Benne az erkölcsantani tudományosság szellemirányát látjuk, a melynek lényege a végzetszerűleg hatás, a sorshoz hasonlóan „volentem ducit, nolentem trahit.“ De már azt általában nem helyeselhetjük, hogy szerző erkölcsbölcsészetének dogmai színezete szinte a confessionalis álláspont nyilvános kitüntetéseig terjeng. Az erkölcsbölcsészetben a titkos egyesülés eszméje Istennel és Krisztussal, mi több, a sakra-

mentomi szentségnek Luther értelmében való felemlítése méltán megglephet. Schleiermacher féle eljárást szeretnünk volna, ki valamint dogmatikájában a filozófiai elemnek, úgy erkölcsbölcseletében a dogmatikainak egymással párosítását oly mesterileg kezelte, mintha egyiknek a másikkal mi köze sem léteznék.

Szerző munkája szelleme és lényegéhez juthatásnak másik kulcsa azon dialektikai modor elismerése és méltánylása, a mely az egészet áthatja. Maga a szerző e részbeni eljárását ekkép indokolja: „minő módszerrel adandó elő a morál filozofia?” E kérdés más szóval azt teszi: mikép kell e tudomány igaz tartalmát oly formában kifejteni, hogy a gondolkodást teljesen kielégítthesse. A reflektáló gondolkodás egy erkölcsi alapelvnek vagy dogmatikai vagy kritikai úton felállításával kisértette meg a morált mint tudományt megalapítani s kifejteni, azaz egy oly gyakorlati alaptétel felállításával, a mely az emberi akarat legfőbb célját és legmagasabb határozmányát fejezze ki. Ebből kellendett azután a kötelességeknek és erényeknek egész rendszerét lekövetkeztetni. Csakhogy ily általános alaptétel elvontság és taütologia, s semmi pozitív tartalmat nem képes magából szülni. Pozitív tartalmat csak úgy nyer a morál filozofia, ha azt a mi erkölcsi, nem csupán az okosság egyéni elvont követelményeül állítja fel, hanem ha világtörténeti valódiságul isméri meg. Az erkölcsiségnek, a mennyire az egyes individuumoktól létre hozatik, ép annyira kell azok által a történeti közéletben is már készen találatnia. Hogy az erkölcsi tartalom magában a világtörténetben létezik és fejlődik, ennek megismerése közvetlenül a gondviselésben helyezett vallásos hitben nyilvánul; tudományos kimutatása pedig az alanyiség és tárgylagosság, gondolat és lét, gyakorlati és elméleti okosság egységének szemléleti felfogásában alapul. A származtató módszer helyett, mely az egyes tételből akarja a morális elvek teljességét lekövetkeztetni, álláspontunkon a dialektikai módszert alkalmazzuk, melyben minden egyes tétel az egésznek tagjául tűnik fel, s nem csak saját egyenkénti értékében, hanem az egésznek fénye által megvilágítva látható be. Az egyes isméretek egyes momentumokként tűnnek fel, s nem csupán nyugalomukban hanem folytonot mozgásukban, változásaik folyamában vizsgáljuk őket, váltakozva emeltetnek ki ellentéteikben s azok egységében, küzdéseikben s az ellentétek megoldásaiban. Az elvekezen vitája, melyben minden viszonylagos igazság határozott helyén és kös rében tűnik fel, eredményezi a szabad, minden-

magába ölelő és átható teljes ismeretet vagy a fogalmat" (4--5. lap).

A dialektikai módszer e határozatát nagyon összezsúfoltnak találjuk. A módszernek valódi lényege belőle egy könnyen ki nem vehető. Azonban lényeges tényező lévén ez, szerzőnek munkájában tiszta és világos ismeretére mulhatlanul szükség van.

Mindennek előtte tudni kell, hogy a dialektika nem oly egyetemes kategória, melyet minden különbség nélkül a tudat akármely nemében is egyformán alkalmazni lehetne. Valódi horderejében tekintve: Isten, világ és ember ismeretmódja ez, s Istenhez hason hatáskör. Az utóbbi mozzanatot maga a szerző a 16. lapon ekkép fejezi ki: „Isten bölcseségének örök végzetét maga az emberi szabadság dialektikája által viszi ki.“

A dialektika tekinthető subjektív szempontból, mint oly eszmeiség, mely a tétel alkatrészeinek kiemelésében mint folytonosság, vagy az alkatrészeknek egymásból fejlődésekként működik. Fichte dialektikai álláspontja ez.

Különbözik ettől a dialektika objektív szempontból tekintve. E módszer kosmologianak nevezhető, mivel a világegyetem észszerű felfogása sajátosságosan igényli. E módszer lényegét szerző helyesen adja mondván: „benne minden egyes tétel az egésznek tagjául tűnik fel, nemcsak saját egyenkénti értékében, hanem az egésznek fénye által megvilágítva látható be.“ Schellig kosmologiai, Schleiermacher theológiás-anthropologiai szempontból használta fel. Kant nem látta be, hogy az egyéni individualitás és a nemi általános ugyanazon fogalomnak egymást feltételező s kiegészítő mozzanatai. Kosmologijában a világ származása és örökkévalósága, a rész és egész, a szabadság és szükségesség között az észszerű kiengesztelődést hijába kísértette meg. Schleiermacher szerint a rossz nem csupán az egyes egyén személyiségéhez van kötve, hanem az egyetemes emberiség szempontjából is tekintendő, egy részről olyannak tűnik fel, mint a mely az individuumot saját bölcsőjében ringatja (íme én álnokságban fogantattam, sat.); más részről akként nyilvánul mint az emberi egyetemes romlottság árjából kiemelkedett szülött. Szerző a Pelagius és Augustinus közti antinomiát ezen az egyén és neme között lévő ellentétben mondja alapulni. Pelagius azt mondja: csak a szabad cselekmény lehet vétke, s nekem nem lehet mást beszámítani bűnül, mint a mit én határoztam el s vittem véghez, Augustinus ellenben: mi mindnyájan vétkeztünk Ádámban, s az ő süllyedése nekünk is bűnül számíttatik be. Tehát nem az egyed hanem az egész nem vétkezett, s

a nemnek általános természete az, mely az egyedben vétkezett. Mindkét állítás csak egyesítve egymást áthatva igaz" (30. lap).

Van még a dialektikai tárgyalásnak egy harmadik szempontja is, mely azon igazság felismerésében áll: hogy Isten bölcsességének örökvégzését maga az emberi szabadság dialektikája által viszi ki. Mit sem kétkedem állítani, hogy szerző ide vág, midőn ekkép szól: „hogy az erkölcsi tartalom magában a világtörténetben létezik és fejlődik, ennek megismérése közvetlenül a gondviselésben helyezett valóságos hitben nyilvánul, tudományos kimutatása pedig az alanyiség és tárgyilagosság, gondolat és lét, gyakorlati és elméleti okosság egységének szemléleti felfogásában alapul.

A munka szelleme és módszere előadása után a tartalom főbb mozzanatainak tüzetesebb tárgyalása következne. Önként értetik azonban, hogy egy oly műből, melyben az egyes tételek nemcsak saját egyenkénti értékükben, hanem az egésznek fénye által megvilágítva láthatók be, egyes darabkákat különösebben kiemelni, ha egyáltalában nem lehetetlen is, legalább nem tanulságos. Az ily egyöntetű műnek szétforgácsolását a kaján s lelki irigy a legkényelmesebben felhasználhatná a legnagyobb ellenmondások s legképtelenebb állítások felhajhászására.

Csupán a sátáni rosz jellemzését látjuk egyes értékében felmutathatónak, egyszersmind tanulságosnak. „A rosz reflexiója és idealizmus, mond szerző (31. lap) elsőben is az által kezdődik, hogy az egyén akarata alanyi meggyőződésére, a tiszta szándéokra és jó szívre támaszkodva önmagát csalja meg a jónak látszatával, s a jó iránt vélt érdekből mellőzi a tárgyilagosságot törvény elismerését és teljesítését. Ha pedig az egyén belátja s legalább önmaga előtt nem tagadhatja meg a törvény szükségességét és egyetemességét, de az egyéni akarat önértékét még sem akarja feladni, úgy maga előtt már gonosz, de mások előtt még jónak akar látszani. E szerint az önző öntudat a jót és igazat pusztá látszattá s álarccá süllyeszti. Ez a tettetés, csalás és hazugság. Innét fejlik ki az ördögi álláspont, melyen a gonosz szellem önmagát mint olyat teszi célul, a jót alapjábul akarja kiűzni, mivel maga felett semmi magasabb hatalmat nem tűr, hanem abszolút úr és mester akar lenni.“ A sátáni rosznak e jellemzése más szavakkal és rövidebben ekkép adható: elsőben is a hibázás szépíteni s menteni szereti magát, nem is hiányzik akármely hibára nézve is a mentő ok úgylátszósága. Ennek a tettetés általi ügyes felhasználása első jelensége a sátáni jellemnek, másik pedig az, hogy a hibázás a mentő ok keresésében természeti, netán embervilági jogok s törvények engedélyének úgy látszóságára támaszkodik, például a párbaj

mentségére felhozzatik, hogy a becsület az étellel egy értékű, és így a becsületében megsértetett magára nézve a végszükség esetének természeti törvényét méltán igénybe veheti.

Még egy oly tételt emelünk ki, mely saját értéke mellett az egésznek fénycsugara által is némileg megvilágítva adható elő. Szerző munkája következő főbb alkatrészekben vonul át: a jó mint törvény, a jó mint eszmény, a jó mint a személyiség országa. E főbb tételek élén nyitányul áll: az ember szabad akaratáról szóló tan, melynek mozzanatai a szabadság, szabad akarat és személyiség.

A személyiség fogalma az egyént nem csupán egyéni értékében tekinti, nem csupán úgy, mint a ki bizonyos tulajdonokkal, jelesen szabadsággal és akarral bír; hanem az általa megütni kellő emberi rendeltetés teljes mértéke szerint is.

A személyiségi állásponton az egyén saját akaratát föltétlenül kívánja a világba bekepezni s érvényíteni.

Isten levén egyedül az, ki saját akaratát föltétlenül érvényítheti, innen

Midőn az egyén saját akaratát érvényíteni akarja, saját akaratát mint Isten akaratát kívánja érvényíteni.

Itt egy erkölcsiételbe vágó antinómia áll elő, nagyon természetesen, az erkölcsi törvény isteni tartalma s emberi formája között, mit az ember szabadságánál fogva akképp fordíthat meg, hogy a tartalom az emberi, a forma pedig az isteni. Az embereknek istentől elszakadásának (bűnbe esésének) esete ez.

Ez antinómiának, mely az eset óta az embernek nevezetes hátrózatává (mintegy inger s ösztönévé) lett, ki kell békíttetnie. Az istenember megjelenésében és munkásságában békíttetett ki. Az istenember saját akaratát, mint mennyei atyának akaratát a világba bekepezni, akaratát föltétlenül (Jézus Krisztusban hit) érvényíteni, mind metaphysicailag, mind erkölcsileg képes s alkalmas volt.

Ajánljuk a munkát úgy a mint van, nem akképp, mint némely pontokban eltérő egyéni nézetünk szerint kellene annak lennie. Köszönet a tudós fordítóknak, hogy ily jeles művel ajándékozták meg eléggé kopár theologiai irodalmunkat. A komolyabb tudomány terén a puszta eszmeémbresztés is nagy nyereség; e tekintetben a munka bő készletet nyújt. Épen azért a bölcsészeti munkákra nézve, minő az általunk ezennel ajánlott mű is, hogy igazságos bírál lehessünk, nem szabad felednünk azt, mit Hagenbach mond: nicht fertige Resultate zu gewinnen ist bei dem Studium der Philosophie die Hauptsache, sondern zum Philosophiren gelehrt zu werden. (Encyclopädie. Vierte Ausgabe. S. 64.)

Szeremlei Gábor.

EGYHÁZI KRÓNIKA.

Abyssinia. Keresztyének Gondarban. Dr. Steudnernek afrikai utazásából írt, s Die Zeitschrift für allgemeine Erdkunde hasábjain megjelent levelében néhány érdekes vonást találunk az abyssinai keresztyénekre vonatkozólag.

Gondar lakói vallásukat tekintve, keresztyének, zsidók (Felascht) és mohamedánok (Gebarti Dschebosti). Az utóbbiaknak cultusa fölötte zárkozott.

Az abyssinai görög keresztyéneket a koptok püspöke vezérli, kinek címe Abun (Aboune). Lelkészeik a mily nagy számmal vannak, ép oly tudatlanok, s a nőkre hatalmas befolyást gyakorolnak. Hogy valaki ottan pap lehessen, elég ha a bibliát ethiop nyelven tudja olvasni, anélkül hogy az olvasottakat szükségkép értené is. Az olvasni tudóval, az Abún egyszerű rálehellése által, a szent lélek közöltetik és e műtételért csak két darab söt kell fizetni, mi Gondarban mintegy 30 centimet ér.

Említésre méltók gyász-lakomáik, hol papjaik nagyon jellemzően tünnek föl. Ugyanis halottaik lelki üdvéért gyászlakomákat (tasror) tartanak. Az első ily lakoma a halál után negyven nappal van, s ezt papjaik kedvéért a halál évfordulati napjain addig ismétlik, míg az özvegyek és árvák vagyona teljesen tönkre jut, csak ez által kerülhetik ki az egyházbóli kitiltás nyomasztó lelki kinjait. Gondarbani tartózkodása alatt maga dr. Steudner is látott egy ily lakomát, melyet egy odavaló kereskedő rendezett az előtt két évvel elhalt szülőjének lelki nyugalmaért. A lakoma színhelyére vezető úton egész tömeg megittasult papot lehete látni, kik mind fehérbe voltak öltözve, fejkön turbánnal. Az ünnepélyen mintegy 250 fehér ruhás pap volt jelen, kik százanként heverték a földön, némelyik tépte haját, korbácsolta testét, a másik kollegáját lökte az ajtóhoz vagy szolgák által lökettek oda, míg a többiek nyers hússal és méhsörrel rakott asztalok mellett dőzsöltek.

Az egyházi mint a világi rend legfőbb törekvése Jerusálembe és a szent földre zarándokolhatni, biztosítandók maguknak halálok utánra a mennybe juthatást. Gyakran e hosszú útra üres zsebbel indulnak el, s alamizsnát kérnek egész Massuahrig, hol úgy adják ki magukat, mint a kik Arábiába utaznak. Ha öltöny és gazdag ajándékokra van szükségük, meglátogatják a jó muzulmanokat, s végül Jerusálemben újból mint keresztyének szerepelnek, csak azért, hogy itt is ajándékokra tehessenek szert. Visszajövet újra kezdik a köpenyforogatást. Azok kik télben teszik ez utat, többnyire az örmény zár-

dákban találnak sanyarú menhelyet. Az abyssinai keresztyén ha szintén nem zarándokolhatott is a szentföldre, reméli még, hogy meglátja a mennyeknek országát, ha a rokonaitól rendezett gyászlakomák által a pokol lángjai közül kiszabadíttatik. Ugyanis Mihály őrangyal, kinek meggyőződésük szerint nagyobb hatalma van, mint a többi angyaloknak és szenteknek, minden évben egyszer leszáll az alvilágba s annak tisztító tűzébe benyújtott jobb szárnyán, megtértekor, a bele csimpeszkedett választottaknak egész seregét emeli ki; balszárnyával pedig söpri az alvilágot, hogy a már szenvedők is kapaszkodhassanak bele, így csempészet útján legio lelkek jutnak be az örök boldogságba.

Anglia. Jowet. Az oxfordi egyetem tanácsában már több ízben tétetett előterjesztés az iránt, hogy Jowet jeles hellen tanárnak fizetését 1,000 frankról 10,000-re emelnék. Az indítvány újból elvetetett dacára azon türelmetlenségnek, melyet a Pusey elnöklete alatti orthodox párt kifejtett. A jeles hellen tudósnek, kinek előadásait az ifjúság a legnagyobb buzgalommal járja, egyetlen hibája az: hogy szabad protestáns eszméket terjeszt.

Oroszország. Az 1860-diki kimutatás szerint Oroszországban, nem értve ide Finnlandot és Lengyelországot, a lakosok száma 68,931,728; ezek közül 60 millio görög katolikus, 2,750,000 római katolikus, 1,230,000 protestáns, 3 millio mahomedán, 1,200,000 zsidó, a többi pedig buddhista, örmény, etc. Lengyelországban 1859-ben a lelkek száma 4,764,446 volt, kik közül 3,657,112 római katolikus, 599,875 izráelita, 278,896 protestáns, 215,967 görög katolikus, 4,856 schismatikus, a többiek pedig mahomedánok. Finnlandban 1856-ban 1,638,919 lélek találtatott, kik 47,150 görög katolikus kivételével, mindnyájan ágostai hitvallásuak. Nyelvükre nézve 1,400,000 finn, 185,000 svéd és 40,000 szláv.

Délamérika. Államrajzi kimutatás szerint egész Délamérikában csak 70 protestáns lelkész vagy missionárius van.

Oroszország. Bibliaterjesztés. Nehány év óta Oroszországban nagy buzgalommal foglalkoznak a szentirományoknak honi nyelven való terjesztésében. Közelebb egy orosz nő 500,000 példány újtestamentom nyomathatását kérelmezte a császártól. A könyvek ára csekély lesz. Az orosz bibliaterjesztő társulat már lépéseket is tett a terv létesítésére. Az orosz kormány kedvelni látszik az új testamentom terjesztését s a házaló könyvadásoknak megengedte, hogy könyveikkel a katonailaktanyákon is kínálkozhassanak.

Portugallia. Iskolák. Portugalliában a nevelés teljesen független a klerustól, mi egy egészen katolikus országban eléggé

feltűnő dolog. Az iskolák egyedül csak a kormánytól függenek egyáltalában, az egyháztól nem, és a nevelők közhivatalnokok. 1854-ben 1,200 iskola és 55,000 tanuló volt; öt év múlva 1861-ben 1,800 iskola és 80,000 növendék. Ezen egy harmad növedék egészen a kormánynak köszönhető, mely az új iskolákat alapította. A nők növelése, fájdalom, háttérben van. Az említett öt év alatt nyitott 588 iskola közül leánynövelde csak 136 van. Azonban világos, hogy Portugallia-legalább iskoláit illetőleg, a gyors haladás terére lépett, s remélhető, mikép az iskolai szervezetében levő hiányokat nem sokára kipótolandja.

A Religiónak.

A „Religió kath. egyházi s irodalmi folyóirat“ ez évi 41. számában ily cím alatt ír: „Kálvin János 300. évek után dicséri a romai *) kath. egyházat.“ — Az egész egy kis elmefuttatás azon ellentétből indulva ki, hogy Kálvin tanai változtak, míg a kath. egyházéi változhatlanok; vagy mint az író mondja: volt reformáció Augsburgban, volt Genfben, volt reformáció Trientben is; a trienti reformáció főnáll s világ végeig állani fog; hová lett a genfi reformáció? „Nem mondtuk, hogy elmefuttatás, pedig a Religió komolyan akart szólni? Valóban helyes ama régi közmondás: átkozott a száz esztendő gyerke!

— Hasonlag a „Religio“ 44. száma veszi elő Ivánka Sámuel sárospataki énektanárt, a miért protestantizmusa által elragadtatva kemény dolgokat mond a párisi vérmenyekző alkalmából. A Religiónak lehet igaza, névszerint megróhatja Ivánkát, ha vannak okai; de azt az észjárást nincs mód belátni, hogy e vitába id. b. Vay Miklós neve is behuzatik csak azért, mert Ivánka a sárospataki tanári kar tagja, b. Vay Miklós ő excellenciája pedig az iskola főgondnoka. — Ez több mint gondatlanság. A Religiónak meglehet ez a testvériség.

Philoponus.

Érettségi vizsga Sárospatakon,

jul. 4. 5. 6. 7. 8. kán 1864.

Hegedűs László alsózempléni esperes, mint egyházi, és Komáromy József mint világi algondnok elnöklete alatt a sárospataki ref. nagy gimnáziumban megtartatott az első érettségi vizsga több egyházkerületi küldöttek és tanárok jelenlétében a fent-

*) A folyóirat mindig **romait** ír **római** helyett, mintha **rom** volna a gyök. Az idézetben az ő helyesírását követtük. Ph.

írt napokon. A szóbeli vizsgát megelőzte az írásbeli dolgozatok benyújtása, melyeket ugyan először egy egy tanár nézett át, rájuk írván ítéletét; azután pedig az egész VIII. osztály munkáit — és pedig külön a magyar, német, latin és mennyiségtani feladványt — egy egy bizottmány vette szemle alá a bírálatok központosítása végett s tudósítást tévén az egyházkerületi küldöttség előtt, a munkák kedvező vagy kedvezőtlen bírálata után eldölt azok sorsa, kik menjenek szóbeli vizsgára, kik ne. Tizenhat egyén egyszerűen visszatartott, kettő maga jó szántából visszavonult. A szóbeli vizsga netaláni eredménye még nincs tudva e percben.

Jogi vizsga Sárospatakon.

A jövő héten fog tartatni a jogászok államvizsgára képesítő vizsgája. Azokra nézve, kik a jelen iskolai évben tanulják a harmadik évi tanulmányokat, semmi baj, hanem vannak oly növendékek, a kik ezelőtt egy két évvel kerültek ki akadémiánkból mikor még csak az 1860—61. berendezés szerinti tanfolyamot végezték; mostan pedig már több tudomány és más vizsgáról szóló bizonyítvány kívántatik mint akkor. Kérdés: miféle bizonyítványt nyerjenek az ifjak, kik pótló vizsga megadása végett számosan jelentek meg? Ha mostanról kelne bizonyítványuk, ez anakronismus volna és semmivé tenné az ő, egy két évi gyakorlatok beszámítását, mi az ügyvédi pálya elé okvetlenül szükséges; régebbre tenni a bizonyítvány keltét nem lehet; mert főiskolánk csak ez év április havától van erre képesítve; így hát nincs más, mint az egyházkerületnek oda hatni, hogy pótlóbizonyítványok adassanak és ezek felsőbb helyen is elfogadtassanak. Ha meggondoljuk, hogy Sárospatakról még vagy Eperjesre vagy Kassára vagy Pestre kell menni államvizsgára ifjainknak, azt mondjuk: jobb volna már egészen bemenni az egyháznak, mint így félig meddig.

A helvét hitvallásuak debreceni főiskolájában az 1863³/₄ iskolai évet berekesztő közvizsgálatok, a juliushó 20-kán d. e. 8 órakor tartandó hálaadó-istenizsület végeztével, következő rendben fognak megtartatni: 1-ször, a főiskola épületében, júl. 20-án dél előtt: vegytan, élet- és növénytanból; délután: nemzetgazdaságtan, pénzügytan, Ausztria és Magyarhon statisztikájából; 21-kén d. e. gyakorlati bölcsészet és bölcsészet történelméből; d. u. szentírásmagyarazattanból; 22-én d. e. magyar polgári jog, polgári ügyi eljárás —

büntetőjog és bűnvádi eljárás — s bányajogból; d. u. nevelés- és tanítástanból; 23-án d. e. egyházszertartástan, lelkipásztori gond, ker. erkölctan és kánonok ismeretéből; d. u. latin és hellen irodalomból, 24-kén d. e. különböző ker. felekezet vallásbeli értelme és egyháztörténelemből; d. u. rajz- ének- zene- és testgyakorlatból; 25-kén d. e. felsőbb mértan alapvonalai, csillagászat és közjogból; d. u. tanítóképezdei tudományokból; 26-kán d. e. magyar irod. történet és angolnyelvből; d. u. történelemből; 27-kén d. e. elemi mértanból; d. u. a gimnázium VI-ik osztálya; 28- kán d. e. a gimn. V-ik osztálya; d. u. a III-ik osztály; 29-kén d. e. a IV-ik osztály; d. u. a második osztály; 30-kán d. e. az I-ső osztály. A szépirástanból és francia nyelvből a vizsgálatok az illető osztályok vizsgálatának alkalmával mennek végbe. II-szor a nagytemplomban: jul. 26-kán d. e. a 4-ik elemi iskola, d. u. az 1-ső és 2-ik polgári iskola; 27-kén d. e. a 3-ik elemi iskola 1-ső osztálya: d. u. ugyanazon elemi iskola 2-ik osztálya; 28-kán d. e. a 2-ik elemi iskola 1 ső osztálya; d. u. ugyanazon elemi iskola 2-ik osztálya; 29-kén d. e. az első elemi iskola 1 ső osztálya; d. u. ugyanazon elemi iskola 2-ik osztálya; 30-án d. e. szokatató iskola.

— A főiskolai tanügyi bizottság mult juniushó 22-én tartott ülésében nt. Révész Imre ur fölkéretvén, hogy addig, mig az uj hittanár székébe beállíttatnék, vállalná el a theologiai tantárgyak valamelyikének tanítását: az egyháztörténettan tanítását nem ideiglenes, hanem rendes tanár minőségében elvállalni s a tanárságot mindaddig mig tanításával a közönség megelégszik, viselni késznek nyilatkozott. A hittan és a különböző keresztyén felekezetek értelmének tanítása pedig a két hittanár közt fog megoszlan. Nt. Révész Bálint ur fölkéretvén a gyakorlati lelkészettan valamelyik ágának tanítására, akép nyilatkozott, hogy ha a ft. szuperintendencia vele parancsol, e parancsnak engedelmeskedni kötelességének érzi. (Hortobágy)

ISKOLAI EGYVELEG.

Főtiszteletű Apostol Pál tiszáninneni ref. püspök urtól hallottam 1850. febr. 5-én — írja Molnár Antal*) — hogy Szentgyörgyi prof. egykor este felé kísétálván, meglátta egyik tanítványát Inczédi Istvánt, később az alsózempléni ref. egyházmegye ülnökét, egy leánykával karöltve sátálgatni s megszólítá ekképen: te vagy az fráter Inczédi? mire az viszonzá: nem én vagyok.— Más napra kelve a taní-

*) Volt aszalai ref. lelkész.

táson megszólítván Szentgyörgyi Incédit: „Domine Inczédi“! s ez kaplaja levételével jelét adván jelenlétének s feleletbeli szándékának, mondá mosolyogva a professzor: megengedjen domine Inczédi, hogy tegnap este nevét el nem találтам.

Kazinczy Ferenc — írja Molnár Antal — beszélé nékem 1824-ben, midőn karácson szombatján ezen előttem örökre felejthetlen szép napot nála valék szerencsés eltölteni: egykor Vay József a pataki kollégium főkurátora mondá nekem: „Öcsém uram, ugyan mit tevék legyünk, hogy a pataki diákok excessusait, kihágásait korlátozhassuk?“ — „Szerezzünk a deákoknak örömet.“ — „Hogy érti ezt öcsém uram?“ felelé kérdőleg Vay. — „Ugy“ viszonzá K., hogy eszközöljük azt, hogy a professzorok vonják s bocsássák közelebb magokhoz az ifjakat, s a leckék óráin kívül is társalogjanak velők; mindjárt ritkulni fognak a kihágások. Engemet, mondá folytatólág Kazinczy, filozofus tanítvány koromban Szentgyörgyi sokszor meghívott házához, kivitt a mezőre, szőlőhegyre sétálni s nyájasan kiereszkedve beszélgetett velem; ilyenkor tőle mindig igen sokat s majdnem többet tanultam, mint különben igen tudós és épületes leckéin. Ennélfogva én a világ minden kincseért sem mentem volna kóborolni éjjel, vagy korcsmázni vagy bálozni, attól tartva hogy e nagy ember bizodalmit és barátságát elveszítem.“ (Molnár Antal jegyzeteiből.)

Szombathi Jánosról közönségesen tudatik, hogy rendkívüli buzgósággal szerette a magyar irodalmat, gyűjtögette ereklyéit, búvárlotta régiségeit. Nevezetesen midőn a mult században a „Pannónia megvételéről“ szóló történeti versezet, (Emlékezzünk régiekről) Révai által 1787-ben kiadva ismertetessé lett. Szombathi János, mint effélék nagy barátja, egész lelkesedéssel hozta fel tanításán, persze latin nyelven szólva: amici mei, tandem aliquando habemus cantilemam quandam nationalem de occupatione Pannoniae ungarico idiomate scriptam (barátim, végre valahára van egy nemzeti énekünk Pannónia megvételéről, magyarul írva). Az ifjak természetesen osztoztak a lángoló előadás örömében, hanem, mint szokott, a sokaság közül felállott egy ifjú és szintén latinul kérdést intéze a tanárhoz: „leleberime professor, sed quae est melodia ejus? (Tisztelendő tanár ur de hogy van a dallama?“) Erre Szombathi nagyon elkezdett nevetni, és tanítását abbahagyván mind hazáig kacagott, hasonlóan kacagván tanítványai az ötleten s az ifjún, ki oly naiv és merész volt, hogy a tanárnak ama kérdést tenni eszébe jutott. Az ifjú Bornemisza Kovács . . . volt, testvére a később keresztesi ref. lelkész Bornemisza Kovács Pálnak.

AZ EURÓPAI CIVILIZÁCIÓ TÖRTÉNETE*).

A modern európai civilizáció lényegesen különbözik a régi világtól. Ugyanis a régi civilizációban szerepelt elemek egyike vagy másika, p. o. theokrácia, katonai monarchia, vagy demokrácia nem csak tulnyomó, de kizáró uralomra jutott annyira, hogy minden más elemet megsemmisített. Innen van amaz általános zsarnokság és stabilizmus, mely ama rendszerek mindegyikében uralkodott. Ellenben az európai civilizációban soha egyetlen egy elem sem emelkedett általános és olyan uralomra, mely a többi teljesen elnyomhatta volna. Folyvást küzdelemben állnak ezek egymással, s épen e küzdelemben található föl az európai szabadság titka.

Az európai civilizáció történetének három természetes korszaka van. Első a születése, melyben születnek, s képződnek a civilizáció elemei, s ez tart a keresztes háborúkig. Második amaz elemek működése, és társulásaé, mely tart a XVI. századig. Harmadik, melyben az európai társadalom fölveszi a maga igazi alakját.

1. AZ ELEMÉK KÉPZŐDÉSÉNEK KORSZAKA.

A köztársasági Rómát alig tekinthetjük egyébnek, mint igen sok municipium halmazának, melyet könnyebb volt meghódítani mint összetartani. Épen ezért minél nagyobbá lett a birodalom, annál szükségesebbé vált rá nézve az imperializmus, mely aztán a hivatalnok és katonai rendszer által össze is fűzte

*) Kivonat Guizot „Histoire de la civilisation en Europe“ című munkájából.

ugy a hogy és addig a meddig. Majd midőn elérte a birodalmat természetes és kikerülhetetlen sorsa, a bomladozás, Honorius császár megpróbálta 418-ban valami népképviselő formára alapított konföderációval venni elejét a végpusztulásnak. Az első kísérletet déli Gallia népével tette, de ennek nem kellett az ajánlott orvosság, mert e nép ős természete és hajlama ellene volt minden központosításnak; mindenütt újra föltűnt a hajdani helyiség, municipalitás szelleme; s meg kellett bukni a birodalomnak, mert midőn nem lehetett többé észre nem venni haldoklását, senki sem akart benne egyéb lenni, mint a mi régen volt, u. m. város. Így tért vissza a birodalom eredeti alkatrészeire; városokból alakult, s midőn szétmállott, városokat hagyott maga után.

De hagyott egyebet is, u. m. bizonyos félelemmel vegyült tiszteletet a császári név, a császárság iránt; és a mi ennél nem kisebb fontosságú, a keresztény egyházat, még pedig mint már szervezettet, u. m. eléggé hatalmas papsággal és kifejlett kormányserkezettel. Ezek segélye nélkül bajos is lett volna az egyháznak kiállani azon iszonyú rázkódást, melyet okozott a birodalom összeomlása s a germán népek barbarizmusa. Az pedig bizonyos, hogy csak egy rendezett klérus lehetett közvetítő a haldokló birodalom s a germán barbárság közt. Megmérhetlen fontosságú volt e korban a papság szerepe. Mérsékelte mint a császárok despotizmusát, úgy a germánok barbárságát is; elkülönítette a lelki és világi hatalmat, s ezzel megvetette a lelkiismereti szabadság alapját. Másfelől a császárság végén föltámadt municipumok tisztviselői a germánoktól féltökben eldobták a kormány gyeplőit, és a papság azonnal elfoglalta helyöket, támaszkodván részint azon babonás félelemmel vegyült tiszteletre, melyet a germánok eleitől fogva tanusítottak a papok iránt, részint azon tekintélyre s hatalomra, melyet Theodosius és Justinianus császároktól nyert. Oly nagy volt ekkor a városokban a papság befolyása, hogy a római és középkori municipális élet közti időt bátran nevezhetjük papi municipiumok korszakának.

A nyugotrómai birodalom végpusztulásánál kezdődik a modern európai élet és civilizáció elemeinek képződése, és minthogy itt a barbár germán hódítók a legbefolyásosabb tényezők, az új élet első időszakát barbárnak kell neveznünk.

A germán barbárság egészen új elemeket vegyített a birodalom népeinek állami és szociális tényezői közé. Ilyen volt a személyes szabadság, melyet ily minőségben sem a görög alkotmányok sem a római birodalom sem a keresztyén egyház nem ösmért. A legdemokratább görög államban is a törvény volt az ur; Rómában hasonlóképen, majd a császárok önkénye; a keresztyén egyházban pedig maga az egyház s illetőleg a papság. Másik új elem volt a katonai patronatus, u. m. a harcosoknak egyfelől a fővezérhez, másfelől a meghódított alattvalókhoz való viszonya, mely eddig hasonlóképen ösméretlen volt s mely nem sokára szülte a hűbériséget. Így lettek az új civilizáció elemeivé a római világból fönmaradt municipalitás, az egyház és a barbár társadalom, melynek tényezői a király, nemzetgyűlések, és a feudális arisztokracia.

Ha már azt kérdjük, hogy ezen elemek közül melyik örökölte a birodalomtól a politikalegitimitást, azt kell felelnünk, hogy egyik sem. Nincs igazságuk azon különböző politikai iskoláknak, melyek vagy a theokraciát vagy a monarkhiát, vagy az arisztokraciát, vagy a demokraciát tekintik a politikai legitimitás legrégibb és kizárólagos tulajdonosának. Maga az e tárgy fölötti vitatkozás eléggé bizonyítja, hogy egyiknek sem volt általános uralma, hanem mindnyájan úgy voltak egymás mellett, mint valami khaoszban. Mert mind a társadalmi mind a politikai élet egy nagy khaosz volt, azaz örökös forrongás, változás mind a birtokviszonyokban mind az állami intézményekben. Így p. o. ha a hűbérekről van szó, merő gyermekség ama kisegítő tételhez kapkodni, hogy a hűbérek előbb meghatározott évszámra, majd élethosszig, végre örökösen adattak.

Mert ugyanazon időben s ugyanazon államban mind háromféle hűbért találhatni; sőt ugyanazon földbirtok kevés idő alatt épen megfordított rendben is látszik egyik vagy másik félének. Hasonló hullámlásban s forrongásban látjuk az állami életet. A királyság, nemzetgyűlések, a már fejledező feudális arisztokracia és municipalitás mint vegyülni nem tudó, vagy nem akaró elemek küzdenek egymással. És mind a társadalmi mind a politikai zavar folyvást tartott a barbár korszak végeig. Mert a folytonos népvándorlás ha megnehezítette a népeknek az egy helyben maradást, még inkább megnehezítette az intézmények békés fejlődését.

Akartak ugyan az akkori emberek is társadalmi életet élni, de nem tudtak, mert nem voltak képesek a személyes szabadságot annyira megszorítani, mint a célhoz képest szükséges lett volna. Majd midőn mindig nagyobb mérvet öltött a zűrzavar, szaporodni látjuk a kor civilizátori kísérleteit is. E kísérletek részint általánosak azaz olyanok, melyek minden e korbéli népnél lathatók, részint egyes helyekhez vagy osztályokhoz kötöttek. Legrégibbek az új törvények. Ugyde ezeknek az a nagy hibájuk volt, hogy a régi társadalomhoz illettek inkább, mint az újhoz, annálfogva igen keveset használtak. Déli Galliában és Italiában, mint a hol legnagyobb mértékben éledt újra a municipalitás, leghamarabb tűrhetővé lett az új állapot. Spanyolországban egészen a papság vette kezébe a reform művét. És ezen állam törvényein meg is látszik, hogy a kor legmíveltebb osztályától származtak. Mert bár büntetést szabnak is a hitben tévelygőkre, általában véve több humanitás és szelidség van bennök, mint bármely más ekkori nép törvényeiben. Általában véve a papság mindenütt mindent elkövetett, hogy mérsékelje a barbárok vadságát, és hogy rendet csináljon, természetesen magának nézve ki az új társadalomban az oroszlánrészt; de nem eszközölhetett egyebet, mint azt, hogy az egyház s a papság szenvedett aránylag legkevesebbet.

De ezen kísérletek nem tudták leküzdeni a kor barbár-

ságát. Maga Nagy Károly sem tudott állandó rendet teremteni. Azonban mégis volt az ő rendkívüli egyéniségének anynyi hatása, hogy a javából véget vetett a szárazföldi népvándorlásoknak s előkészítette a megállapodást, melyben aztán születhetik valami állandó. De tett ő egy különös, sőt nagyszerű kísérletet is kora civilizálására. Ugyanis régóta töprenkedtek már az emberek a fölött, miként lehetne a khaoszból valami rendet alkotni, s e tekintetben sok ember szeme fordult a császárság visszaállítására. De bár kivált a papság nagyon melegen pártolta is ezen eszmét, lehetetlennek látszott csak megpróbálni is a kivitelt, mert ehez olyan uralkodó vagy nép kívántatott volna, a ki és a mely a hajdani birodalom tekintélyes részének birtokában legyen. Még nagyobb nehézség volt pedig az, hogy bármily hatalmas egyéniségnek is lehetetlennek látszott egyensúlyba hozni a császárok hatalomteljességét a germán szabadsággal. És épen ez volt ama szírt, a melyen megtört a császárság mindjárt a nagy alkotó kimulása után. Sőt most még nagyobbá lett a zűrzavar, mert a kor nagyjai, a visszahatás törvényei szerint, annál féktelenebbekké lettek, minél nehezebben esett nekik azon nyomás, melyet a hatalmas uralkodó gyakorolt rájuk. Minthogy azonban jóformán megállapodott már a népvándorlás, mind a társadalmi mind a politikai viszonyokban jött létre a megállapodásnak egy olyan neme, mely épen a mostani helyzet természetes kifolyása volt, u. m. megszületett a már régóta vajudó hűbériség s így vége lett a tulajdonképeni barbárságnak.

A hűbériség. Hogy a hűbériséget helyesen foghassuk föl, leglényegesebb tényezőjét, u. m. a birtokos arisztokracia hierarchiáját kell figyelembe venni, s párvonalt huzni annak a barbár és hűbéri korszakban elfoglalt állása közt.

E birtokos arisztokracia eddig vagy tömegesen lakott egy területen, mint valami helyőrség, vagy a városokban hevert, vagy csapatosan kalandozott. Most pedig mindenik birtokos saját birtokára, kastélyába vonul, melyet szolgálai (job-

bágyai) vesznek körül. Ennek természetes következése volt, hogy a szociális élet tulsulya átment a városokból az uri kastélyokra. Továbbá, ámbár a barbár korszakban is uralkodó eszme volt a hódító népek minden tagjának személyes szabadsága, itt már nemcsak a személyes szabadság szerepel, hanem a tulajdonos ur hatalma és függetlensége is. Lényegesen különbözik ez a római patricius hatóságától kliensei fölött. Rómában a testületileg szervezett patriciatu s ezzel bizonyos vallásos tekintély szerepelt; az egyén pedig csak úgy tekinthető, mint ama hatalmas testület egy tagja. Itt pedig teljes függetlenségben jelenik meg az ur, kinek se mellette se fölötte senki sincs, ki neki hatályosan tudna parancsolni.

A mi e helyzet politikai oldalát illeti, általánosan érzett szükség volt ugyan meghatározni, hogy mindenik birtokos (a királyhoz viszonyítva *vasallus*) mivel tartozik a királynak, államnak s egymásnak; látunk is ide vonatkozó kísérleteket minduntalan tétetni a nemzetgyűléseken: de eredmény nem volt és nem is lehetett. Mert bár a nemzetgyűlés eszméje magába foglalta is azon elméletet, hogy a leghatalmasabb ur is alá van vetve a törvényeknek s az ezeket képviselő királynak: a gyakorlat egészen mást mutat, t. i.: azt, hogy se a királynak se a nemzetgyűlésnek nem volt annyi ereje, a mennyi amaz elv foganatosítására kellett volna. A királynak nem volt, mert végső esetben, azaz ha fegyveres végrehajtásra került a sor, a király fegyveres erő nélkül látta magát, a mennyiben akkor még nem léteztek zsoldos seregek, a feudális milícia pedig a dolog természeténél fogva ritkán állt a király rendelkezésére. A nemzetgyűlésnek sem volt, mert ez olyan emberekből állt, kik otthon mind független urak s egymást nem ösmérik el felettök állónak; következésképen a közös határozatoknak csak úgy engedelmeskednek, ha önérdöket nem sérti; ellenkező esetben revoltálnak. És így minden jog jogossága azon erőtől függ, mely azt foganatosítani akarja.

A független urak ezen állapotja bizonyos federáció forma

rendszernek látszik. Ugyde federatív rendszert hozni létre csak úgy lehetséges, ha mindenik tag bir elegendő belátással és gyöngédséggel, miszerint a maga önállóságából kész annyit áldozni, a mennyit multhatatlanul megkíván a közjó. E kor pedig még nagyon hátra volt a civilizáció azon fokától, mely arra szükséges lett volna.

A mi pedig a feudalizmusnak socialis oldalát, vagyis az urnak jobbágysaihoz viszonyát illeti: ez egyfelől a korlátlan uraság, másfelől a teljes szolgaság viszonya volt. Igaz ugyan, hogy a megszokás fejtett ki bizonyos morálisforma odaadást: de ez nem a hűbéri viszony következtében, hanem annak dacára történt. A theokracia és monarkhia abszolutizmusában mindig van valami, a mit a jámbor nép előtt összekötetésbe lehet hozni isten s a vallás parancsolatával, de itt semmi sem volt egyéb, mint egy ember despotizmusa. Innen érthető, hogy minden valaha létezett szolgaságnál gyűlöletesebbé vált a hűbériség még emlékében is.

Vége, ha a hűbériségnek mint rendszernek általános hatását tekintjük, úgy találjuk, hogy az mind a királyok által képviselt rendnek mind a népektől ohajtott szabadságnak egyformán ellensége volt. Erejéről pedig bizonyosságot tesz az, hogy mind a királyság mind az egyház mind a municipalitás sokáig hiában küzdöttek ellene. De tagadhatatlanul volt jó hatása is, p. o. igen sokat tett az egyéniség kifejtésére, s igen sok nemes erénynek adott lételt.

Az egyház. Mint fentebb mondatott, a keresztyén egyház már szervezve volt akkor, mikor a római birodalom összeomlott, mikor az új királyság még csak név szerint élt, a municipalitás kevés életjelt adott magáru, s a feudalizmus még a khaoszbán vesztegelt. Megvolt már ekkor az egyház hatásának minden tényezője, u. m. a mozgás és rend; a tevékenység és fegyelem.

A keresztyén papság nem kászt, hanem osztály, már csak azért is, mert a nötlenség lehetetlenné teszi a firól fira

szállást. Nincs is meg benne a kásztokat jellemző mozdulatlanság; ellenben fejlődik és halad részint belső ösztönéből részint külbefolyás következtében. A keresztyén papság nem csak nem kászt, hanem népszerű intézmény, és pedig azon oknál fogva, mert a legszegényebbnek is nyitva áll az ut a legfelsőbb állásig; és mert a választási elv divatozott benne, midőn az alsóbbak választották a felsőbbeket.

De eleitől fogva nagy hibája volt a papságnak, hogy csak maga akarta megszabni a hit tárgyait, és hogy büntette a hitben tévelygőket, s ekkint mindig ostromolta a gondolat-szabadságot. Azonban sajátságos körülmény, hogy midőn a gondolatszabadság ellen küzd az egyház, maga az észre, igazságra havatkozik. Hiszen a sok részletes és általános zsinat célja tulajdonképen nem más, mint az igazság kiörölése volt. Akart az egyház uralkodni is, és uralkodott is. Az uralomra jutás története röviden így vonható össze.

Midőn elenyészett azon birodalom, melylyel az egyház már összefonott volt, és az egyház csak a barbárokkal látta szemközt magát, megrémült, s életkérdésnek tekintette a barbárok megtérítését. Keresztül is vitte a térítés művét; de midőn látta hogy a barbár hivek az egyházra is ki akarják terjeszteni hatalmukat, úgy segített magán, hogy részletesebben kifejtette az egyház és világi hatalom közti különbség eszméjét, mely már a császárság korában fölmerült. Oly eszme volt ez, mely most is megmentette az egyház számára az önállóságot. De mihelyt e részben biztosítva látta magát az egyház, rögtön átlépett az uralom útjára. És e lépése egyfelől természetes, másfelől a körülmények által parancsolt volt. Természetes annyiban, amennyiben csak a papság bírt némi magasabb ismeretekkel, s szellemi túliyomósága kétségtelen. Szükséges pedig annyiban, hogy a társadalmi állapot olyan volt, melyen egyedül a vallás és egyház tekintélye segíthetett. De másfelől nehezítette ezen uralmat azon körülmény, hogy a főpapság a politico-socialis viszonyoknál fogva a királyok vazallusa is volt, s így sok alkalom nyílt az egyházi,

és világi hatalom közti összeütközésre, mint szintén az is, hogy midőn divatba jött az eretnekek üldözése, a papságnak multhatlanul szüksége volt a világi hatalom kardjára.

Ha tekintetbe vesszük az egyháznak az általános civilizációra gyakorolt befolyását, úgy találjuk, hogy ámbár csak a papság növelésére volt gondja, a laikusokét elhanyagolta: de minthogy a századokig mindent magába foglalt iskolás theologiai tudományosság gyarapításán nagy gonddal fáradozott, előkészítette az egyetemes tudományosságot azon idők számára, mikor a tudomány nem csak az iskolás bölcsesetből állott többé, és nem a papság kizárólagos tulajdona volt. A szociális fejlődés mezején is sok hasznót tett. Nagy buzgalommal fáradozott a rabszolgaság megszüntetésén; kétségtelen érdemei vannak az igazságszolgáltatás javítása körül is, midőn a római jognak minél nagyobb elterjedést igyekezett szerezni. Végre nem lehet elvitatni, hogy sokat tett az ököljog harcai ritkítására is.

Ha pedig politikai hatását tekintjük, igaz ugyan, hogy nem egyszer fogta pártjokat az elnyomottaknak a hatalmasok ellen: de általában véve, valahányszor választania kellett a hatalom és szabadság közt, mindig amannak pártjára állott. És ez nagyon természetes, miután minden egyház, bár titkolja is, földadatának tartja hatalomra törekedni. Célszerűbben gyakorolhatta volna ugyan e hatalmat morális eszközök által, de jobban szerette a fizikai erőt, és ezzel igen sokat ártott nem csak a népeknek, hanem magának is.

Az egyház, miután végleges diadalt aratott mind a pogányságon mind az arianizmuson, igen jól találta már magát a császárságban. E boldogságát megzavarták a barbár hódítók. Nagyon természetes tehát, hogy ilyen helyzetében kedves emléekben állt előtte a császárság, s föl akarta azt támasztani, mihelyt tülesett a barbárok megtérítésén. De lehetetlen volt a barbárokból római társadalmat teremteni. Sőt maga a papság is barbárságba esett, nem csak annyiban, hogy tudat-

lanná lett, hanem annyiban is, hogy magok a püspökök is gyakran valóságos barbárokká lettek, s épen úgy raboltak, mint más akárki.

E közben szembetűnő előhaladást tett a Rómában szervezkedő központi hatalom, részint a germán népeknek az arianizmusból kitérítése, részint az által, hogy némely pogány germán fajok mindjárt megtérésökkor elősmérték a római püspök egyházi főségét. Pipinnek frank királylyá létele már fényes bizonyság az egyház fejének nem csak egyházi, hanem világi szempontból is nagy hatalma mellett. Az új frank dinasztianak s a szent székek ekkori szoros barátsága még arról is bizonyóságot teszen, hogy a két hatalom, bár féltékeny szemekkel őrizte is egymást, önérdékből nem engedte a hatalomféltést kitörésig jutni. Majd a két hatalom egyetértve megpróbálta a császárság visszaállítását, de a kísérlet nem sikerült, s az egész építmény összeomlott Károly halálával. Az ebből keletkezett zavart az egyház sem kerülhette ki. Belé sodortatott a hűbériségbe, s ennek következménye, hogy a már megalapított egyházi központosítás szinte végképen megszűnik; a püspökök egyházi tekintetben is ugyan olyan függetlenségre törnek, mint a minőt a politikai világban gyakoroltak a nagy vazallusok, s köztük ők magok is. E bajból úgy igyekszik menekülni az egyház, hogy ugynevezett nemzeti egyházakat központosít, melyek egyformán küzdenek mind a világi hatalom, mind a folyvást centralizálni akaró pápaság ellen. De ez sem sikerül, tulnyomó marad a püspökök és abbások egyénisége, sőt függetlensége. Szóval az egyház helyzete teljesen hasonlóvá lesz a politikai társadalma-kéhoz. Itt fejlődik aztán ki a szimónia s vele az erkölcstelen-ség annyira, hogy csak egy ellenkező tulság, u. m. az abszolút szellemben központosított pápaság segíthetett rajta.

És megjelent Hildebránd hogy a pápaság abszolút hatalmával reformáljon mindent; hogy mind az egyházi mind a polgári társadalomba több moralitást, igazságot és rendet vigyen be. De ugyanekkor előállanak a szabad gondolkozás

apostolai is, Erigena János, Roscelli, Abelárd, s megkezdődik a harc a hierarchia és a szabadság közt. Ekkor tájban tűnnek föl a városok felszabadítására célzó mozgalmak is.

A városok. A császárság vége felé újra éledt municipiumok sorsát az ötödik századtól a tizedikig röviden úgy jellemezhetjük, hogy sem szabadok sem szolgák nem voltak. A barbár hódítók rablásai következtében elnéptelenedtek s szegényedtek ugyan, de mégis birtak némi fontossággal, mi leginkább annak tulajdonítható, hogy a papság s egyház védelme alatt állottak úgy is mint püspöki székhelyek, úgy is mint olyanok, melyeknek kebelében azilumjoggal birt templomok állottak. Azonban a városok befolyása a barbár korszakban nemcsak nem növekedett, hanem folytonosan apadt ahhoz képest, a mint fokozatosan fejlett a hűbériség. Okozta pedig ezt részint az, hogy magok a püspökök is annál kevesebbet adtak rajtok, minél jobban beolvadtak a hűbérrendszerbe, részint hogy a megváltozott viszonyoknál fogva átment a társas élet súlypontja a városokból az uri kastélyokba. Így történt, hogy mire a hűbérrendszer kifejlődött, a városi municipalitás csaknem teljesen elenyészett.

Majd midőn megszűntek a népvándorlások s megkezdődtek a békés élet szokott foglalkozásai, új korszak állt be a városokra nézve. Ugyanis a fejledező ipar itt ütötte föl székét; a koronkint szaporodó orvosok, ügyvédek, szóval a kor értelmisége hasonlóképen itt választott lakást, s ekként mind a vagyonosság mind az értelmiség központjaivá lettek a városok. De ugyanez a körülmény új veszélyt is hozott rájuk. Nevezetesen a nagyobb szerű foglalkozási harcok megszüntével a vagyonosodó városok ellen fordult a rakoncátlan urak rablásvágya, s telhetetlenségüket részint terhes adóztatások, részint valóságos rabló hadjáratok által elégitették ki. Azonban e baj ellen épen maga a hűbériség nyújtott orvosságot. Ugyanis a városokban is fölébredt a hűbérries individualitás és függetlenség vágya, s látván elnyomó uraiknak illető uraik a

királyok iránt tanúsított magokviseletét, ők is ellenszegültek, és szép sikerrel. Több mint valószínű, hogy már a tizenegyedik század előtt történtek ilyen fölkelések, de a hálátlan utókor megfélemedezett az úttörők kísérleteiről és érdemeiről, s rendesen a tizenegyedik századra teszi a nagyfontosságú mozgalom kezdetét. Annyi igaz, hogy már ekkor Európaszerte általános volt e mozgalom, úgy azonban, hogy kivéve a tizenkettedik századbéli olasz városokat, nem volt a városok közt semmi összetartás, mindegyik önállóan és magára hagyatva folytatta a harcot, melynek eredménye végtére is az volt, hogy az illető feudális urak kénytelenek voltak városaik népének több vagy kevesebb önkormányzati jogot tartalmazó kiváltságleveleket adni.

A városok fölszabadulásának második korszakát képezik azon idők, melyekben már a keresztes háborúk óta fejlődő királyi hatalom által is pártfogoltak és pedig oly formán, hogy a királyok erősítették meg a vazallusaik és ezek városai közt létrejött szerződést, s ők lettek annak biztosítóivá valahányszor a feudális urak új meg új zsarlásaik által fölidézték a védelmi harcok folytatását. Ebből aztán természetesen következett, hogy bizonyos érdekesség fejlődött ki a király mint pártfogó és a városok mint pártfogoltak között, mely viszony később nagy hatásúvá lett.

A fölszabadult városok népe maga választotta tisztikarát, mely aztán teljes hatalommal birtannyira, hogy nem volt más korlátja, mint a nép föllázadásától félelem. Majd kiképződött a városokban a *patriciatus*nak nevezett arisztokrácia, mely a nyers tömeg ellenében a mérséklet, rend s általában a conservativismus elemévé lett.

Azonban a városok fölszabadulását nem követte rögtön azok politikai befolyása. Sokáig megelégedtek a falaikon belüli önállással; az állam közpolitikai ügyeibe avatkozást magok sem kívánták. E tekintetben oly szerények, sőt félénkek voltak, mint a mily bátrak s erélyesek helyi függetlenségök védelmében. Egyes kivételektől elnézve a tizenegyedik század elején kezdődik közpolitikai befolyásuk.

II. AZ ALAKULÁS KORSZAKA.

A keresztes hadjáratok. A keresztes háborúk tulajdonképpen nem új esemény, hanem a keresztyén vallás és izlam közt már négy százados harcnak óriás mérvben folytatása illetőleg kulminációja, s a harc színterének Európából Ázsiába áthelyezése. És mégis méltán nevezhető a világtörténet nagy eseményei egyikének, mert ez teremtette az európai nemzeteket a mennyiben ez egyesíté királyt, papságot, nemességet, városi polgárt és jobbágyot; továbbá ez fedezte föl az összes Európát, midőn annak minden népét egyesíté a közös vállalatban.

A keresztes hadjáratok indoka nem egyedül ¹⁾ a nyugoti keresztyén népeknek a szent sír iránti érdekeltségében, és a római szent székek a keleti egyház fölötti hatalomra áhítozásában, hanem abban is keresendő, hogy a társadalmi viszonyok már ekkor tűrhetlenné váltak. Ugyanis a hűbériség szoros körbe zárt mindent, u. m. államot, társadalmat és szellemet. E bilincs széttörésére kezdett általános mozgalom volt a keresztes háború, melybe rohant inkább mint ment a társadalom minden osztálya, mivel attól egészen új életet s nagy-szerű jövőt várt. Ha igaz is, hogy sok ezer ember kezébe a vallásos lelkesedés adott fegyvert: de az is kétségtelen, hogy sokkal többet indított ama vállalatra a hűbériség bilincseiből megszabadulás reménysége. Ezen állítás igazsága mellett tanuskodik az a fontos körülmény, hogy már a XIII. század végén mind a fejedelmeket mind a népeket hiában nógatta az egyház új kísérletekre. Nem a népek kifáradása fogyasztotta el a szent harcosokat, hanem az emberek gon-

¹⁾ E helyen bátorságot vettem magamnak némileg eltérni szerzőnk-től. Ugyanis ő egész határozottsággal állítja, hogy nem a törökök kezére jutott szent sír kérdése és nem a Péter remete lángszavai által okozott vallásos lelkesedés, hanem egyedül a szociális viszonyok képezik azon indokot, mely a keresztes hadjáratokat létre hozta, s illetőleg ilyen mérvet adott a keresztyénség s izlam közti harcnak.

dolgozásmódjában, s társadalmi helyzetében történt nagy változás. Ha összehasonlítjuk az első keresztes hadjáratban részt vett történetírókat a tizenharmadik századbeli Tyrusi Vilmos-sal s Vitryvel, bámulva látjuk ez utóbbiak kiszélesedett világnézetét s elfogulatlanságát, mely szerint nagy elősméréssel szólnak az arabok sok előnyéről a keresztyének fölött. És mi más okozta ezt, mint az előre haladottabb görög s arab miveltséggel megösmékedés. Nagyot nyert a gondolkozás-szabadság, mert bár a tulajdonképeni vallásos fogalmak ugyanazok maradtak is: megszűnt a vallásnak az ember egész lénye fölött eddig gyakorolt uralma; nem egyedül a vallással foglalkoztak többé az emberek, hanem másfelé is fordult a figyelem. Továbbá a fejedelmek a politikában azaz a királyi hatalmak fejlesztésében, a népek pedig a kiszélesedett iparban kerestek és találtak kárpótlást az eddig keleten vadászott hatalom- s kincsekért. Hogy a társadalmi viszonyok mennyit javultak a keresztes háborúk alatt, közönségesen tudva van.

A királyság. A királyság, mint intézmény a keresztes háborúk korában született, s különösen a tizenkettedik században kezdett azzá lenni, a mivé lett a tizenötödik és tizenhatodik században, u. m. a jogszuverénitás képviselőjévé, s a politikai társadalom azon nyavalyájának orvosságává, mely a hübérség virágzó szakában nagyon is kifejtett egyéniség bomlasztó hatásában állott. Nem lehet ugyan tagadni, hogy az ily értelemben vett királyság létre hozásában nagy szerepe volt az erőszaknak is: de az is igaz, hogy a fő ok nem ebben, hanem azon mindig erősebbé vált meggyőződésben kersendő, hogy a politikai társadalomnak épen oly szükségévé lett a centralizáció, mint az egyháznak.

Voltak ugyanaz európai új államokban királyságok az ötödik század óta: de ezek távolról sem hasonlíthatók a későbbiekhez. A régiebb királyságokban nincs semmi jogszuverénitás, semmi egyformaság. A régiebb királyság néhol mint p. o.

a nagy Theodorik. féle keleti góth államban császárias színezetű ugyan, mégis távolról sem felel meg az újabb királyság eszméjének. Másutt mint Angolországban, s egy darabig a frank birodalomban, egészen germán vagy is barbár. Másutt, mint p. o. a spanyolországi nyugoti góth államban egészen theokráciai, s ilyenformára lesz utóbb a frank királyság is. A mi ama királyságok hatalmát, tekintélyét illeti, ámbár erre nézve némileg kedvezőnek látszik is az a körülmény, hogy az előbb tisztán választási elv utóbb vegyült az örökösödés elveivel: de az általános politikai helyzet lehetett volna a királyság azon, bár szerény korlátok közt mozgó tekintélyének megvalósulását is, hogy „a király a nemzet akaratának végrehajtója s a legfőbb államhatalom képviselője.” Épen e helyzet volt a legfőbb érv, mely az akkori királyságok tehetetlenségét bebizonyítván, arra ösztönözte az embereket, hogy próbálják meg a császárság visszaállítását. De a következés megmutatta, hogy e kor még nem volt megérve valódi központi hatalom fölállítására, mert mihelyt Károly sírba szállt, de kivált a verduini napok után, nem csak a császárság bizonyult föntarthatatlannak, hanem maga a királyság is hűbérivé, az aznévszerintivé lett. A hűbéri királyság nem olyan volt, milyennek közönségesen festik a történetírók, midőn mondják, hogy „a király volt a szabad urak úra, az egész államtestet összekötő láncszem stb.” Épen nem! Mert e korszak feudális urai általában véve igen kevésbé függöttek, néhol pedig teljesen függetlenek voltak a királytól; a királyt nevére is alig ösmerték, és a királyi név, melyet fölvaltva viselt egyik másik feudális ur, inkább emléket, mint ténylet jelentett. És ez egyre másra így tartott a tizenkettedik század végeig. Valóban nem csuda ha nehéz, és lassú volt ebből az átmenet olyan állapotra, melyben a királyság hiven és méltán képviselje a legfőbb hatalmat, s a törvényes rendet.

Midőn a keresztes háborúk folytán történt változások lehetségesnek tűntették föl az átalakulást, azonnal megkez-

dettek az ide vonatkozó kísérletek, habár sokáig nem észlelhető is világos és döntő eredmény. Azért nem volt pedig sokáig feltűnő eredmény, vagy is az okozta ezen átalakulás lassuságát, hogy a már meglevő elemek, u. m. monarchia, hierarchia, feudalizmus és municipalitás külön külön oda törekedtek, hogy a létre jövődjő új királyságra a magok bélyegeit nyomhassák, vagyis kizáró vagy legalább túlnyomó befolyásra juthassanak.

Az egymás ellen harcoló amaz érdekek közt legrégibb eredetű s hatásában legfontosabb a hierarchia, mint a mely már jóval ezen idő előtt próbált általános és kizáró uralomra jutni. De célját soha sem érte el teljesen. Ugyanis saját fegyverével veretett meg, midőn ellene fordította a világ azon elvét, melyet a régibb válságos időkben maga állított föl, t. i. az egyházi és világi hatalom természetszerű különbözőségének elvét. Másik akadály volt az egyház egyetemes uralmának a nötlenség. Mert bár a családtalanságból származott elszigeteltség nagyon sokat tett is a papi érdekek fejlesztésére: de tett ellenkezőt is. Nevezetesen az egyháznak a laikus társadalomból kellett ujoncozni, vagyis újra meg újra vegyülni a társadalom minden osztályával. És így lehetetlenné vált, hogy a klérus mindenik tagja megtagadhatta legyen az egyházért eredetét, rokonait s azok érdekeit, vagyis lehetetlen volt a papság mint testület érdekeinek a kásztyszerűségig fejlődni. Harmadik akadály volt a hűbériség. Mikor legmagasabb pontjain állott is a hierarchia a maga uralmának a népek és királyok fölött, akkor sem bírta eltiporni a feudális főnemességet, mely, valamint a királysággal dacolt önállósága érdekében, épen úgy dacolt a papsággal is, csak annyit engedve neki, hogy viszonyuk koordinált legyen. Szóval alig van valami, a mi többet tett volna a hierarchia fékezésére, mint a feudalizmus. Negyedik és talán legnagyobb akadály volt az egyház kebelében kifejlett ellenhatás, u. m. egyfelől az eretnekségek, melyeken sohasem aratott az egyház teljes diadalmat, másfelől a pápai központosítás ellen

maga az igazhitű egyház által folytatott küzdelmek. A centralizált pápaság sohasem jutott teljes győzelemre; folyvást gátolták ezt részint a nemzeti egyházak meg-megújuló küzdelmei, részint a zsinatok.

Azonban mindezen akadályok dacára sokáig nagy diadalokat aratott az egyház az egyetemes uralomért folytatott harcában. A válság, melyet Hildebrand idézett elő, szerencsésen ütött ki dacára annak, hogy ő maga inkább kompromittálta, mint diadalra vitte a nagy ügyet ama kettős taktikátlansága által, hogy minden szándékát kitrombitálta, és hogy forradalmár módra mindent akart egyszerre; háborút üzenvén királyoknak, papságnak és népeknek. De a Hildebrand által merészen megalapított uralom nem volt általános és nem tartott tovább, mint a tizenharmadik század második feléig. Az uralom látszólag legfényesebb korában már fegyverben állottak az albigenzisek, s Európa majd minden államában lankadatlan harcot folytatott a feudális arisztokracia, folyvást és sikeresen gátolván a hierarkhiát célba vett uralmának valósításában a politikai társadalom fölött. És bár a tizenharmadik században eltapodja is a pápaság az európai dinasztikiák legfényesebbikét, a Hohenstaufokat: de ugyanekkor proklamálja IX. Lajos francia király a világi hatalom függetlenségét, sőt többet, a pragmatika szankciót.

Szóval a tizenharmadik században megbukik a hierarchia azon törekvése, hogy az európai társadalom urává lehessen.

Mig Európa több országában folytak a hierarchiának az általános uralomért folytatott harcai, addig saját tűzhegyénél, u. m. Olaszországban felibe került egy másik elem, a demokrácia.

A demokráciáról, mint politikai tényezőről szólva, Itáliát illeti az első hely. Ugyanis az itáliai városokban sokkal elevenebben élt a hajdani municipalitás emléke, mint mássutt. És Itália némely részei sokáig megmaradván a bizánci udvar hatósága alatt, természetes, ha amaz udvarnak

egyfelől távolsága, másfelől sokféle elfoglaltatása szabad tért engedett a városok municipális fejlődésének. De lássuk az országnak barbár hatalom alá került részeit. Itt a barbár korszak is másként folyt le, mint másutt. Az uralkodó germán népfajok gyakran váltakoztak és így egyik sem maradt sokáig az ország birtokában; s a midőn egyik másik népfaj leszorított az uralom polcáról, nem pusztult ki, sok maradt belőle, kik aztán vegyültek a későbbi hódító fajokkal. Pipin és Károly pedig, csakhogy a lombárd elemet minél inkább törjék, böles politikával gondoskodtak az előbb uralkodott germán fajok maradványainak minél jobb karba hozásáról. Végre az itáliai municipiumok fényes multja, s aránylag most is magas műveltsége a hódítóké fölött, oly vonzó erőt gyakorolt ezekre, miszerint korán városokba telepedtek. Innen van, hogy az olasz városok népét nem jellemzi ama félénkség, mely a más országbeliekét; innen van azon nagy túlnyomóság, melyet a falusi kastélyokba vonult feudális urak soha sem ellensúlyozhattak; innen van, hogy a tulajdonképeni feudális elem az olasz félszigeten soha sem volt oly erős, mint a szárazföld más államaiban; szóval innen van az olasz municipiumok uralma.

Más államokban nem ment ennyire a városi vagy demokrat elem. Franciaországnak déli s Spanyolorzágnak ezzel határos tartományaiban megközelítették ugyan a városok az itáliaiakat, de nem érték utól, már csak azért se, mert erősebb feudális elem állott szemközt velők. Franciaországban az albigenzisek harcai nem csak vallásos háborúk, hanem egyszersmind a városi elemnek a feudális elemmel folytatott küzdelmei is, melyekben a francia nemesség sokkal inkább célt ért mint az egyház.

A németországi s flandriai városokban is szépen kifejlett ugyan a municipalitás, de ezek sem mehettek túl az önvédelem határán és pedig azon általános oknál fogva, hogy a municipiumokban épen nem voltak meg a terjeszkedés elemei s kellékei.

Ha összehasonlítjuk az itáliai demokráciát a más országokbeliekkel, azon nagy különbség tűnik szemünkbe, hogy míg ezek századokon keresztül fennálltak s fejlődtek, addig amazok épen oly gyorsan elenyésztek, mint a hogy fölemelkedtek. E gyors hanyatlás oka a talán nagyon is korán kifejllettség s elvényülés; továbbá a megszűnés nélküli harcok egymás közt, melyekbe belé fáradva, könnyen martalékul engedték magokat s szabadságaikat zsoldos csapataik vezéreinek.

Ott pedig, a hol tovább is fennállottak a municipiumok, a köztük s a feudális urak közt folyt harcok végre is azon meggyőződést szülték, hogy valamint a hierarchiának és feudális nemességnek lehetetlen egymást leküzdeni, úgy a városokat sem lehet tovább ignorálni, sőt részesíteni kell azon politikai jogokban, melyeket eddig a kiváltságos papság és nemesség élvezett, vagyis ezen elemek harmonikus egységére kell az államot fektetni.

Azonban az ily elvből kiinduló egyesítési vagy alakulási processus története nagyon homályos. Szerzőnk azt vallja, hogy ámbár legjobban tudja is a franciaországi *États Généraux* történetét, tulajdonképen ezt sem tudja. „Senki sem tudja — úgy mond — mi volt azokban meghatározott és szabályos; sem alkatrészei sem hatásköre, sem összehívásának sem tartamának ideje. A fő célt, u. m. a különböző elemek összeforrasztását nem érték el; mindenik osztály közönyösen vette a bennök részvételt; a király csak kénytelen-ségből folyamodott hozzájuk, s ha összeültek, vagy alázatos szolgák voltak vagy forradalmi térre rohantak; ülősszakuk bevégeztével minden intézkedések elenyészett. Csak egy érdemök van, t. i. nem hagyták kihalni azon elvet, hogy az országot csak saját beleegyezésével lehet megadóztatni vagyis folytonos tiltakozás voltak a politikai szolgaság ellen.”

Ha némi jelentéktelen helyi különbségektől eltekin-tünk, ilyennek mondhatjuk a szárazföldi Európa minden feudális államának nemzetgyűléseit.

Ellenben Angolország helyzete egészen más. Itt a norman királyoknak korukat e részben megelőző fejedelmi, sőt imperiális hatalma jókor koalíciót hozott létre a norman és angolszász nemesség közt. Itt a feudálizmus sem föl sem lefelé soha sem volt oly erős, mint a kontinensen, és így itt könnyű volt olyan kombinált politikai elemeknek képződni, melyekből utóbb szépen kifejlett a parlamenti élet. Szóval az angol nemzetgyűlés valóság, sőt rendszer volt.

Mindezekből látható, hogy bármily általánosan érzett szükség volt is a feudális államszerkezetet valami szorosabbal s összefüggőbbel cserélni föl: a politikai társadalom alkatrészeinek egymás előtt meghajolni, sőt egymáshoz simulni sem akarásán sokáig megtört minden igyekezet. Így álltak a dolgok a tizenötödik századig, melyben meglepő gyors fejlődésnek indul a már régóta vajudónagy átalakulás. Okozta pedig ezt részint az eszmék tisztulása, részint némely oly körülmények találkozása, melyek nagyon kedveztek a központosításnak.

Minden európai állam közt Franciaország volt legszomorúbb helyzetben a hűbériség aranykorszakában, minél fogva itt volt legnagyobb szükség az átalakulásra. És tagadhatatlanul történt is e részben előkészület a tizenkettedik századtól fogva s a döntő siker is itt vívatott ki legelőször. Ezen átalakulás története röviden így vonható össze:

Francia- és Angolország közt a tizennegyedik és tizenötödik században élethalál harc folyt, u. m. nemzeti függetlenség és becsület harca, mely minden franciát osztálykülönbség nélkül annyira érdekelt, hogy benne az ország minden tagja egy nemzetté forrott. A nemzeti küzdelmet fényes siker koszorúzta VII. Károly király alatt. És a jó szerencse által nemzete megmentőjévé avatott királynak nem volt nehéz oly rendszabályokat vinni keresztül, melyek nagyon alkalmasak voltak a királyi hatalom gyarapítására. Királyi fő-törvényszékeket szervezett, milyenek eddig még vagy épen nem vagy alig léteztek, állandó királyi hadsereget alkotott, stb. Nyomdokain bámulatos ügyességgel haladt fia, a modern

királyi hatalom alkotásának nagy mestere, XI. Lajos annyira, hogy a már régóta célozott, de sikernek csak imént indult nagy munkát tökéletességre vitte bámulatosan kevés idő alatt, eszközül használván a finomabb politikát, s ahol ez nem volt elég, hajthatatlan szigort és durva zsarnokságot. De volt ezen átalakulásnak egy másik fontos, már régebben próbált eszköze is. Nevezetesen a verduni napok óta a szó teljes értelmében független hűbérek területeinek a korona közvetlen birtokaivá tétele. Olyan munka volt ez, melyre századok kellettek; folyt is ez már régóta s nem egy király szerzett e téren fényes érdemeket. Ebben is sokat tett XI. Lajos, úgy hogy e részben is alig hagyott valami teendőt fiának.

Ezek szerint VII. Károly és XI. Lajos alatt két nagy eredmény érte el, u. m. a nemzeti és területi egység, melyeken mint alapon, még pedig jó részben önmagok által teremtett alapon, könnyű volt kivált Lajosnak teljesen centralizált királyi hatalmat állítani föl.

A központosításnak Franciaországban kivívott sikere nagy vonzerővel birt más államokra is. A franciaországi átalakulásnak leghivebb mását látjuk a spanyol félszigeten. Itt is szerepelt bizonyos területi egyesítés, habár nem olyan is, mint Franciaországban, u. m. a granadai királyság meghódítása, Arragonia és Castiliának egy közös dinasztia által összekapcsolása. A francia Lajos és az arragoniai Ferdinánd egyéniségei is sokban hasonlítanak egymáshoz. A hatalmat egyformán szerették, egyforma buzgalommal és kitartással jártak annak megszerzése után, habár eszközeik különböztek is annyiban, hogy amaz a maga izlése szerint idomított főtörvényszékek, ez pedig az általa szervezett spanyol inkvizíció segélyére támaszkodott.

Ilyen formán járt el az angolországi Tudor dinasztia alapítója is. Az ő munkáját nagyon megkönnyítette, hogy a rózsaharcok alatt kipusztult a nemesség virága, s az általa teremtett új birtokosok nagyobb hálával s engedelmesség-

gel adóztak neki, semhogy ellenezték volna ama csillagkamara föllállítását, mely csakhamar vak eszközzé vált a hatalom kezében.

A tizenötödik század végén Németországban is szerveztetett ugyan központi igazságszolgáltatás, de ez távolról sem tett a királyságnak olyan szolgálatot mint amazok.

E közben — igaz hogy más viszonyok között — megbuktak az itáliai köztársaságok s helyökön szigoruan központosított monarchiák állottak elő.

De voltak az itt említett változásnak más, szintén figyelmet érdemlő tényezői is. Ilyen p. o. a most szülemlő diplomacia, mely fejledezése első korszakától kezdve minden ellenmondás nélkül a királyság természetes attributumának tekintetett.

Másik tényező a kor szellemének a központosított pápaság elleni harcai. A tizenötödik századbeli nagy zsinatok ha meg nem döntötték is, de megrepesztgették a pápaság várát. A bázeli zsinat eszméit foganatosítja Franciaországban VII. Károly újkiadású pragmatika szankciója 1438, s Németországban a mainzi diéta 1439. És bár ezeket egy időre elnyomta is XI. Lajos politikája s III. Frigyes konkordátuma, és bár nyerne is még a pápák pillanatnyi előnyöket, de nem fojthatják el többé a reform szellemét.

Ha már azt kérdik, mit nyert ezen egyházi mozgalmakból a politikai centralizáció, bátran felelhetjük, hogy igen sokat. Ugyanis azon elszánt harcok természeténél fogva, melyeket Hildebrand kora óta folytattak egymás ellen a pápák és királyok, amennyit gyengült a pápaság, annyit erősödött a királyi hatalom. Továbbá midőn e kor vágyai nemcsak a pápaság, hanem általában a főpapság reformálása felé irányultak, a főpapság (mint a politikai társadalom egyik hatalmas tényezője) hatalmának és befolyásának gyöngülése hasonlóképen elősegítette a központi királyság gyarapodását. És mindezt maga a főpapság is előmozdította nemcsak a botrányos visszaélések fölhalmozásával, hanem az újra

éledő görög és római classzicitás szellemének tömjénezés által is. Sajátságos volt e tekintetben különösen az olasz főpapság helyzete, sok tekintetben hasonló a tizenharmadik századbeli francia arisztokraciáéhoz. T. i. a tizenötödik századbeli olasz főpapság épen oly forró szeretettel ölelte keblére a kor szabad szellemű férfait, mint a tizenharmadik századbeli Franciaország főurai, s épen úgy nem vette észre a háttérben lappangó Luthert és Kálvint, mint ezek Mirabeaut s a többit.

Igy született meg a tizenötödik század végén a központosított királyság, minek aztán nagyon is hamar észlelhetővé vált következménye az, hogy Európának csaknem minden államában elhanyaglott a rendi szabadság.

III. A REFORMÁCIÓ KORSZAKA.

A szellemi világban megindult mozgalmak törvényei szerint mulhatlanul következni kellett vagy annak, hogy maga az egyház békés uton reformálja magát, vagy annak, hogy forradalmi módon történjék a reformáció. És ez utóbbi történt.

A reformáció tulajdonképen nem egyéb mint az emberi szellem inszurrekciója az abszolút lelki kormány ellen, tehát nem egyes visszaélések elleni fölkelés. Ugy hogy ha a pápaság egyezsége akart volna lépni a keresztyén világgal, és följárlotta volna magát a fenforgó visszaélések reformjára, de a már reformálandott egyházban is meg akarta volna tartani előbbi mindenhatóságát, lehetetlen lett volna minden kiegyezés.

Azonban a reformátorok első fölléptök alkalmával nem is sejtették, hogy ők ezt mivelik; nem látták be kezdeményezésök horderejét, s csak midőn az események folytán mintegy neki melegedtek, tettek többet mint amennyit akartak, kezdtek, sőt mint amennyit óhajtottak. Az is nagyon sajátságos, hogy ámbár a szabad gondolkozást tüzték zászlójukra, nem

emelkedtek a vallásszabadság eszméjeig. Meg akarták dönteni a pápa abszolútizmusát mint hamis tant, de azért magok is uralkodni akartak hiveik lelkén; s általában úgy jártak el mint a kik törvényes hatalmat akarnak állítani valamely megbuktatott törvénytelen hatóság helyére.

A reformáció tisztán vallásos mozgalom akart lenni, a politikába nem avatkozott, és ha megnyerte azt, mire épen legnagyobb szüksége volt, u. m. a pápaság ellen biztosított lelkiösméreti szabadságot, szívesen meghajolt minden világi hatalomnak, mely neki e részben gyámolítást adott. És mégis roppant lendületet adott a politikai szabadságnak. Ugyanis a gondolatszabadság volt célja és jelszava. Már pedig teljes lehetetlen kimutatni, hol végződik a vallásos s hol kezdődik a politikai szabadság fölött gondolkozás határa; és így teljes lehetetlen csak képzelni is, hogy a szabad gondolkozás szárnyára kelt lélek bármi népszerű papság vagy vezetők szavára megállapodjék valami határnál. Nem is állapodott, hanem az abszolút pápaság megdöntése után átment a politikai centralizáció bírálgatására, majd ostromlására is.

Nem is történhetett másként már csak azon párhuzam logikája szerint sem, mely van az egyház és a világi társadalom fejlődése között. Ugyanis valamint az egyház, úgy a középkori új társadalom is kezdetben az egyenlőség elvén nyugodott. Majd kiképződött az egyházi arisztokrácia s nyomban mellé állott a feudális. Később megtörténvén az egyháznak a pápaságban centralizálása, megkezdett a politikai centralizálás is. Végre midőn jó formán megdöntetett az egyházi abszolútizmus, ezt követni kellett a politikai centralizáció elleni küzdelemnek is. Nem azon kell csudálkoznunk, hogy e küzdelem is bekövetkezett, hanem inkább azon, hogy aránylag késett; sőt hogy egy darabig maga a reformáció munkált jelentékeny részben a központosított fejedelmi hatalom gyarapítására. De bár kétségen kívül megtörtént is ez, az eszme természetében feküdt, hogy ama küzdelem nem maradhatott

el. Be is következett, s — szerzőnk szerint — Angolországban tört ki legelőször¹⁾.

Angolország politikai centralizációja a Tudorok alatt ment tökéletességre, nem azért mintha ezek talán zsarnokibb módon kormányoztak volna, mint elődeik, hanem azért, mert most állíttatott föl a fejedelmi hatalom istentől nyert teljességének elmélete. Ugyde ezzel sajátos ellentétben állott az angol parlament. E testületre ha nyomasztólag hatott is VII. Henrik csillagkamarája s emez új elmélet: de VIII. Henrik helyzeténél fogva arra volt kényszerülve, hogy a parlamentnek jelentékeny részt juttasson a magasabb politikából is. Ugyanis neki egyházi reformjai s szeszélyes örökösödési rendelvényei támogatására mulhatlanul szükséges volt a parlament segélye. Így történt, hogy bármily hévvel vitatta is királyi hatalmának teljességét, a

¹⁾ Bármily tisztelettel vagyok is szerzőnk, a nagy történetíró iránt, nem állhatom meg, hogy ki ne jelentsem csudálkozásomat azon, hogy e tekintetben Angliát teszi első helyre s megfeleltkezni látszik Hollandia szabadságharcának ide vonatkozó nagy fontosságáról. Mert kérdem: nem II. Filepnek tulságos politikai centralizációja volt-é az egyik ok, mely előidézte a holland forradalmat? Talán a magyarok sem vétenek a szerénység ellen, ha saját nemzetüket úgy említik föl, mint a melynek Boeskaik alatt (és így jóval az angol forradalom előtt) vívott forradalmi harca szintén úgy szerepelt mint a tulságos politikai centralizáció ellen is folytatott küzdelem. Hát Németország 30 éves háborúja tisztán csak vallásos harc volt-é? II. Ferdinánd az eretnekség kiirtása mellett nem akarta-é visszaszerezni azon nagy hatalmat, melyet V. Károly kezéből kicsikart Móric és II. Henrik; sőt nem akart-é ennél sokkal többet, t. i. olyan politikai centralizációt, melyet nem köszöntek volna meg a német rendek. Nem is szólva arról, hogy Richelieu nem a protestantizmust akarta védeni, a wesztfaliai békének politikai rendelkezései nem világosan mutatják-é, mily nagy súlyt fektettek a német rendek a császárság központi hatalmának megtörésére is? Ellenben teljesen osztozom szerzőnk nézetében annyiban, hogy a reformáció által táplált politikai közszellemnek az abszolutizmus fölött Angliában aratott győzelme nagyszerűbb és maradandóbb eredményeket szült mint ama régibb kísérletek.

parlament valóságos politikai befolyással bírt. Másfelől az angol egyház reformációja lényegesen különbözik a kontinens államainak reformációjától. Ott a királyok kezdeményezték a reformot s saját politikai fölfogásuk szerint intézték annak egész menetelét; a pápaság hatalma és jövedelmei a király és az anglikán papság közt osztattak meg. Ennélfogva az angol reformáció nagyon hátra is maradt más országoké mögött; a nép többet kívánt volna, de a király és papság szigorúan megtiltott minden további követelést. A szabad vizsgálódás szelleme türhetlennek találta ezen állapotot, és minthogy mind a vallásos mind a politikai szabadság mezején érzett hiányokért a királyt lehetett és kellett vádolni, szövetség jött létre vallásos és politikai szabadság után vágyók között, s ki is tört a forradalom. És minthogy mindkétféle elégtelenség célja csak a királyság abszolút hatalmának megtörése által látszott elérhetőnek, e pontra fordítottatott minden erő, s innen érthető, hogy a forradalom folyamában háttérbe vonul a vallás, s a forradalom politikai színezete tulnyomó a vallási fölött.

Az angol forradalomban három pártot lehet megkülönböztetni. Egyik a törvényes reformistáké, kik elősmérték a királyi hatalom istentől nyert teljességét s csak azt kívánták, hogy az bizonyos meghatározott módon gyakoroltassék; magát az új püspöki egyházi intézményt nem bántották, s csak a püspökök tulkapásait akarták korlátozni. Másik volt a politikai forradalmiaké, kik új alaptörvényeket sürgettek a király és nemzet közti közjogi viszonyok szabályozására, s a kormányzás egész rendszerét a parlamenti többség kifolyásává tenni óhajtották. Ezekkel párhuzamot képez a presbiteriánusok vallásos felekezete. Harmadik a republikánusoké, kik mind a törvényhozásból mind a kormányzásból tabula rasát akartak csinálni; ezeknek az independensek szektája felel meg.

A forradalom folyamában e három párt mindegyike állott felváltva, egy egy darabig az ügyek élén; mindegyik

megbukott, s oly khaosz állt elő, melyből csak Cromwell tudott rendet teremteni. Ő mindenik pártból próbált parlamentet alkotni és mindenik meg akarta őt fosztani a hatalomtól, melyben csak az abszolutizmus segélyével tarthatta fenn magát.

Az erőteljes protektor kimulása után következett óriás zavarból mentő eszköznek kínálkozott a restauráció. Soha egy dinasztia sem volt népszerűbb mint a Stuartoké ekkor Angliában. De a népszerűségnek azonnal vége lett, mihelyt kivilágosodott, hogy a dinasztia végcélja megint a szigorú centralizáció, sőt talán a papizmus, s megint az istentől adott teljhatalom a kiindulási pont. És most kétségen kívül nagyobb veszély fenyegette mind a vallásos mind a politikai szabadságot mint I. Károly alatt, annyival is inkább, mert mind II. Károly mind kivált II. Jakab XIV. Lajosra támaszkodott, ki a szárazföldön nagy erőt fejtett ki a vallásos és politikai szabadság eltapodására. E veszély elhárítása tette halhatatlanná III. Vilmos hollandi helytartót s angol királyt. Egyébiránt nem lehet tagadni, hogy XIV. Lajos nem csak az abszolutizmus bajnoka, de hódító is volt, mert hiszen mit keresett volna Leopold császár a szabadság bajnokai között? De másfelől az is igaz, hogy Hollandiának s Angliának III. Vilmos alatt egyesült ereje megtörte a Stuartok és Lajos által képviselt vallásos és politikai abszolutizmust, s mind két nemű szabadságnak biztos erődítvényt szerzett.

Miután Hollandia, Német- s Angolország jelentékeny szolgálatot tettek az európai civilizációnak az által, hogy mint zászlóvivők a tizenhatodik, tizenhetedik század folyamában nagyot törtek a politikai centralizáción: a tizennyolcadik században már Franciaország ragadta kezébe a civilizáció zászlóját. Itt nem lesz fölösleges egy rövid párvonalt huzni a tizenhetedik és tizennyolcadik századbéli Franciaország közt. XIV. Lajos Franciaországa Európának kétségtelenül első rendű állama volt mint olyan, melynek a szó teljes értelmében abszolút királyság bölcsesége, erélye, hatalma

és sok tekintetben dicséretes fölvilágosodottsága belől sokáig jóllétet, kívül fényt és hatalmat adott. De jegyezzük meg, hogy mindazon jónak és rosznak, mit Lajos Franciaországa fölmutathat, minden érdeme és vádja egyedül a király kormányát illeti, a népnek mint ilyennek semmi hatásköre és semmi szerepe. A tizennyolcadik századbeli Franciaország pedig egészen más. Most már a kormánynak úgy szólva semmi külbefolyása, semmi hatalma és semmi dicsősége ahhoz képest a milyen előbb volt. De azért megmarad vagyis tulajdonképen most kezdődik Franciaország azaz a francia nép civilizátori szereplése, a mely, ha eredményét tekintjük, nem csak nem kisebb, sőt sokkal nagyobb mint a kormánya a mult században volt; nagyobb mint bármely népe azok közül, melyek a mult századokban lobogtatták a civilizáció zászlóját kortársaik előtt.

A szolgálat, melyet Franciaország ekkor tett, abban áll, hogy mind az egyházi mind a polilikai társadalmat éles és tüzetes vizsgálódás tárgyává tette, mind két téren nagyban alkalmazván a szabad gondolkozást; csüggedetlen szellemi harcot folytatott mind az egyház mind a központosított királyság visszaélései s abszolutizmusa ellen. De nagy szerencsétlensége volt, hogy koronként kifejtett eszméit a gyakorlati életben foganatosítani nem próbálta és nem próbálhatta meg, folytonosan csak az elmélet terén maradt majd egy teljes századig. Ennek szomorú következése lett aztán, hogy nagyon sokáig maradván a pusztá elmélet mezején, haladt és haladt mintegy a végső határig. És midőn egyszer a kivitelre, gyakorlatra került a dolog, akkor vette észre, mily nagy különbség van az elmélet és gyakorlat között. Iszonyú áldozatok árán vásárolta meg azon tanúságot, hogy mint bármely hatalom, úgy a szabadság is veszélyessé válik, ha korlátlanúá lesz.

Ladányi Gedcon.

AZ 1790°. TÖRVÉNYEK KELETKEZÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI.

(Visszatekintéssel a megelőző korszakra.)

A tizenhetedik század utófelének évtizedeiben a törvényes alapokon s nemzeti szerződéseken nyugvó evangyéliomi mindkét felekezetű egyház a római katolikus főpapság ezen korra gyakorlott tulnyomó befolyása által csak az ideig óráig megtűrt társulatok színvonalára szállott alá. Ha az uralkodók jobb érzelműinek némi belsugallatára bizonyos tengésszerű egyházi élet engedtetett is az evangyéliom híveinek, még az is sérté az Althán Fridrik váci püspökhöz hasonlérmű prelatosok türelmét, úgy annyira, hogy a római egyház iránt hidegséggel nem vádolható uralkodók is (III. Károly, 1731. sat.) unni kezdék a római klérus felekezetességből folyó türelmetlen indulatját.

Azon remény, melyet a protestánsok sorsuk javulására nézve I. József és III. Károly uralkodásához kötöttek, mihamar tűnedezni kezdé, mert a klérus csilapithatatlan gyűlöleti szomja ki nem békülhete azon felekezőkkel, kik a pápai tekintélynek és a boldogságos szűz istenítésének nem akarának meghódolni. A rózenbergi ágostai hitvallásu evangélikusok által tartott zsinat (1707.) adá az evangyéliomi egyház ügyei balra fordultának az elhatározó lendületet. Felizgattaték ugyanis az ellenszenvedély a zsinat egybegyűlt férfiai ellen nemcsak az által, hogy Rákóczy Ferenc híveinek a zsinat ügyeibe tágasabb tér és befolyás engedtetett (Petróczy sat.), hanem az által is, hogy a Spéner-féle pietizmust kárhoztató vetélkedésekbe az elkeseredésig belé ereszkedtek, s az eként tulajdon hitfelekezetű lelkészeiket türelmetlenül üldözö ágostai hitsorsosok miként reménylhetnek vala türelmet katolikus ellenfeleiktől, és midön a papizmusból reájok maradt külső jelvényeket és a keresztelésnél

szokásos keresztvetést mint lényegtelen külszertartásokat zsinatilag kiküszöböltetni rendelék, hatalmas elnyomóiknak azon gyanura szolgáltatott alkalmat, hogy ők vallástételöktől eltértek legyen, minek következménye lett aztán a rózenbergi zsinat minden határozatainak, s ezzel együtt az ország egyházkerületekre zsinatilag történt felosztásának kormány hatalom általi eltöröltetése, s egyszersmind a protestánsoknak oda uttasíttatásuk, hogy panaszaikat és sérelmeiket testületileg nem, csak egyénileg terjeszthessék a király eleibe. A király 1721. mart. 15. a protestánsok sérelmeivel foglalkozó 24 katolikus és evangélikus tagokból bizonyos bizottmányt neveze ki, mely üléseit Pesten vala tartandó; de mivel az evangélikusoknak célja nem annyira az egyes sérelmek vizsgálata, hanem a békekötéseken alapuló jogoknak tetteleges visszaszerzése vala, mint működése határain túl terjeszkedő testület, még az elérhető jót sem eszközölve, öt hónap mulva eredmény nélkül oszlék széjjel.

Nem boldogúlhatván eként az előadott uton a protestánsok ügyét önhatalmulag szabályozandó király, Pálfi Miklós nádort bizta meg, hogy a protestánsok ügyét országgyűlés eleibe terjesztené (1722), s nem különben a Csipkés Komáromiféle biblia fordítását közhasználatnak által adatni engedné; mely jó akaratnak Erdödi Tamás egri püspök, és a hatalmas jezsuiták ellenzése következtében sikere ismét nem lön; sőt a protestáns országgyűlési követek 1729-ben a boldogságos szűzre és szentekre esküdni nem akarván, új szorongattatásokat szenvedének (Zsémbergy Sámuel, Katona Pál), s őket mint törvény ellen szegülőket a klérus az udvar előtt gyanúsítani el nem mulasztá.

Mégis végtére Károly király a protestánsok ügyének szabályozására bizonyos rendszabályt hozandó be, a hős savoyai Eugén elnöklete alatt bizonyos főrendü birodalmi nagyokból, (Sinsendorf, Stahrenberg, Dietrichstein, Nesselrode, Kinszky, Batthyáni Lajos) bizottmányt nevezett ki, mely az 1691-iki megállapodás nyomán lenne szabályozandó a

protestánsok ügyeit, melynek rendelkezése szerint a közönséges istenitisztelek tarthatása csak az artikuláris helyekre, azon helyeken kívül pedig csak szorosan a családi körökre s házi isteni tiszteletre szorítottatott; szuperintendensek választása megengedtetett ugyan, de a protestáns kereszttelésekre való felügyelés római katolikus főpapokra bízott, a stolaris fizetéseknek római hitű papok részére leendő fizetése megrendeltetett, az esküformának római katolikus rendszer szerinti teljesítése, vallásos körjáratokra köteleztetés életbe léptetett; végre egyes egyéneknek vallásos ügyekben a királyi székhez folyamodás megengedtetett ugyan, de egész gyületezeteknek eltiltatott.

Mily csekély engedélyek mindezek az országos törvények érdemében teljes vallásgyakorlatot igénylő evangéliumi hittűek irányában! De a királyi kegyelem ezen morzsalékai is sérték a türelmetlenségben páratlan római klérust. Althán váci püspök ellene szegül a királyi kibocsátványnak s praebendáinak vesztese után igazíttatik utba. Singer György erdélyi püspök és Kornizs Zsigmond erdélyi kormányzó nem kevesebbre mint üldözésre késztek a királyt. Károly ezek ellenében a megállapított pontoknak mindkét részről tiszteletben tartását nyomatékosan követeli, a kancelláriánál s udvari helytartó tanácsnál ülő prelátusok sem tágitanak más részről befolyásukat a különben sem pártolt protestánsok üldözésére használni fel, s ezen főtörvényszékek e korbeli leiratait leginkább térítési buzgalom és kényszer jellemelik, *sazabsque praejudicio romano-catholicae religionis* záradék menté furfangos csinjaikat. A fő és úri rendűek közül a klérus kész köteles uszályhordozói kiváltságyszerű dicsőségek legjelesebbikének tarták isten nagyobb dicsőségére azon védtelen polgártársaikon packázni, kiknek testületileg még a trón zsámolyához folyamodni is tilos vala. Ekként egész egyházak természetadta jogaikból kivetkeztetvén, a jezsuita elveken nevelt birtokosok, egész falvaknak hatalmas urai, oly messze vitték jogbitorlásaikat, hogy a státushatalom kö-

réhez tartozó egyházfelügyeleti magasztos jogot is urbéri kiváltságaik közé számlálák s nemcsak a fizikai embert, hanem a lelkiisméretet is kényők szerint robotoltaták.

Ezen lelkiismereten uralkodó önkény Mária Thereszia 40 éves uralkodása alatt éré tetőpontját, kiben ha a sziv nemcsak hajlama nem hiányzott is s nem rokonszenvezett is az üldözésre izgatók sugallataival, de erőtelenebb nő vala, mint hogy a türelmet nem ismérő római papság szemkápráztató cselfogásain áttekinthessen. Jellemző a királynénak 1742. év dec. 24-én tett azon népanyai nyilatkozata, hogy ő bármily felekezetű alattvalóit hitkülönbség nélkül anyai indulatjába zárja be, hogy ő atyjának egyházszabályozó rendeleteit az evangéliumi hitűek irányában tiszteletben tartandja; szeretettel telt szavak, melyeknek azonban a gyakorlat egészen ellenkező értelmet adott. 1731—1749-ig a protestánsoktól 241 egyház raboltatott el, főkegyházaik anyaegyházaiktól elszakasztattak, sőt 1750-ben helytartóságilag kimondatott, hogy az evangélikus egyházaknak legkisebb joguk sincs főkegyházakkal szövetkezni. Ha sikerült is olykor engedélyt nyerniök az elvett, vagy óság miatt elavult templomok újból építésére, de a kötekedés az egyház alapját vagy anyagszereit illetőleg aztrikán engedélétre jönni, még a rongyolt egyházi épületek kijavíthatása is felsőbb engedélytől függött, eként az idő romboló hatalma és erőszak egyesülten működének össze a protestáns istenitisztelet minden küljelvényeinek kiirtásában. Hogy közhivatalokra protestáns ifjak ne képeztet-hessenek, azon is segítve lön. Iskoláik grammatikális intézetekké szállíttattak alá, felsőbb tantárgyak előadhatási joga is helytartósági engedélytől függesztetett fel, a könyvvizsgálat jezsuitáknak adatott által, az egyházkormányzati gyűlések törvénytelen csoportozásoknak tekintettek, a püspöki kormányshékek és káptalanok épen nem tarták magukra nézve illetlennek rágalmakat szórni a királyné s helytartóság előtt a gyűlölt felekezők ellen. Elmondák gonoszul, hogy ezek Ausztria elleneivel egy követ fuvnak, majd lelké-

szeik számát szaporítják, majd hogy iskoláikban terjedtebb modorban tanítanak. A vegyes házasságok római hitretérés vagy minden születendő gyermekek azon hitben neveltetésének föltétele alatt engedtetek meg, s az eféle házasságokból született gyermekek, isteni s emberi törvények ellenére, nem ritkán szüléiktől elvétettek s idegenek között római hitben neveltettek. A királyi városok evangélikus polgárai közhivatalokból kizárattak s a falvak jobbágy lakosai könnyörtelen uraik által vagy kibecsültettek vagy kárpótlás nélkül elűzettek.

Az ugynevezett mind két rendű tekintélyes nagyokból álló Pázmány Péter stb. társulatok, isten nagyobb dicsőségre, erőszakos modorban folytatták térítési vállalataikat — a társulat alapszabályai szerint. Minden társulati tagnak kötelességében állott évenként ha csak egy lelket is nyerni, vagy érdemtelen protestáns hitű férfiak előtt a közhivatalok útját gátolni, mely végre a papság gazdag feleslegéből pénzadományok, évpénzek osztása, hivatalokra lett alkalmazások eszközlése által gyakorolták csábos műveiket. Sérelemorvosló küldöttségeik a gyűlölt felekezőknek vagy visszatettségével s roszalások között utasítottak Bécsből vissza, vagy ha azok nem oly könnyen visszariasztható férfiakból állának, hanem a milyen volt 1780. aug. 8. nyert kihalgattatáson Berzeviczy, Darvas, Ráday, Gábiel, Prónay, Zsitkovszky, az ügyek állásának ismérletlenségével menté magát a királyné, s több sikere nem lett, csak annyi, hogy Bíró Mátyás veszprémi püspök protestánsokat marcongoló művét *Enchiridion de fide etc.etc.* Jaurini. 1750. lefoglaltatá, magát pedig a főpapot meginteté, hogy fanatizmusát mérsékelje. Nem csuda, ha az ekként elnyomott evangyéliomi hitűek jajkiáltásai eljutának a porosz nagy Fridrik király füleihez, ki komolyan tudatá boroszlói püspökével: adná hirül magyarországi hivataltársainak, hogy üldözéseikkel hagynának fel; ellenesetben ő is hasonló represszáliákhoz nyúlánd országai-ban katolikus alattvalói ellen, s ennek következtében több

erélyes jegyzékek is érkeztek Holland, Hannóver és Poroszország részéről a királyné udvarához.

II. József fellépése az egyház terén is új korszakot nyitott; ezen fölemelkedett szellemű, páratlan nemes szívű monarkha korlátlan hatalmának kell vala azon ösvényt az elfogultság, előítéletek, vak gyűlölet gyomnövényeitől megtisztogatni, melyre egy elfogult, öneszméit tisztázni nem bíró nemzedék képes nem vala. Vannak korok, melyeknek összekuszált viszonyaiból csak egy fölemelkedett korlátlan akarat nyithat utat; megjegyzendő azonban, hogy ezen körülmények között is nem az önkényszerű hatalomé az érdem, hanem az öneszméivel tisztába jött magasztos öntudaté, melynek missziószerű hivatása valamely, fejlődésében megzsibbadt nemzedéknek járszalagot nyújtani. Ily zsibbasztó hatást gyakorlott hazánkban ezen korban a jezsuitizmus, és az emberjogokat saját részére kizsákmányoló arisztokraciai szellem. József gondosan neveltetve, több fenséges szellemű monarkhák eszmepéldányai által vezettetve, bátor lélekkel küzdött meg kora előítéleteivel; ha nem tett is annyit, mennyit szerencsésebb körülmények között tehet vala, vagy ha fel nem lel é is, hazánkat illetőleg, a nemzeti helyes alapot, nem lévén nyelve s irodalma a nemzetnek, innen folyó tévedései dacára is elismérhetjük, hogy ő korának disze s koronájának éke vala. József türelmi parancsa által (1782. október 25.) az evangélikusok ügyét uralkodói kegytől tévé függővé, s teljes vallásszabadságot így sem biztosítván, valamint egészen nem tetszheték az eltérteknek, úgy csak ingerült szenvedélyét fokozá a Józsefet e miatt szünet nélküli ostromaival nyugtalanító magas papságnak; mégis mily kíváncsú szélesend ez is az evangéliomi egyház több mint egy egész századon keresztül annyi viszontagságok által hányatott hajójának! Azon egyházi csinyja a magyar klérusnak, mely szerint I. Leopold, I. József, III. Károly és Mária Thérézia korszakaiban az országgyűlések teréről leszorítá az evangélikusok panaszait; s csupán királyi kegytől tevé függővé:

ezuttal a tervezők nyakába esett vissza. József ezen elvre támaszkodva önhatalmulag rendelkezett a protestánsok ügyében; felzudult erre a klérus s a kiadott türelmi rendeleteket azon oknál fogva akarta érvényteleníteni, mivel azok nem az országos rendek beléegyezésével jövének létre. A trónra lépő II. Leopold a római klérus ezen fogásos eszmefordulatát az evangélikusok javára őszinte jó indulattal felhasználandó, több királyi előterjesztvények között az evangélikusok közügyeit érdeklő királyi előterjesztvényeit is az országos rendek birálatára bízta; és épen a József-féle rendeletek ellen törekedő klérus ujjolag szót emelt a vallásügyi tárgyalások ellen, de nem a megszokott sikerrel; mert már a szabad vallásos gondolkodás új légkörében nevelt nagyjai a nemzetnek: Széchenyi Ferenc, Sztáray Mihály, Fekete János, Batthyáni Alajos, Forgács Miklós, Haller János, Splényi József főrendüek, mind meg annyian a József iskolájában gazdag tapasztalásokat szerzett jobbjai a nemzetnek, jóakarattal ellensúlyozák a klérus törekvéseit.

Mily roppant átalakulását eszközölte az eszméknek és fogalmaknak József tíz éves uralkodásának korszaka, az az evangélikusok egyházügyeinek a közvélemény előtti jobbra fordultában lett nyilvánvaló. Az 543 tagból álló világi főrendüek közül csak 84-en szövetkeztek a 73 tagból álló egyházi párthoz, s ellenzékét formálának a békekötések alapján szervezett királyi előterjesztvények ellen. A jézusi elvekkel annyira ellenkező ezen terén a türelmetlenségnek Kolonics László, kalocsai érsek, szerepelt gyászos dicsőséggel. Ő ugyanis, a királyi előterjesztvények elleni fellépésre és tiltakozásra birandó az országgyűlési személyzet bizonyos párttöredékét, 84 egyént nyert meg a saját házában összeült egyházi tanácskozmányba, s dicséretökre légyen mondva, ezek sem irának mindnyájan alá a királyi előterjesztvények ellenében keletkezett óvástételeiknek. Sikertült mégis az említett papi értekezletnek némely megyéket reá bírni, hogy

ellenelőterjesztvényeikkel a királyi jó szándékot némileg megakadályozzák. Kiemelendő a szeretetlenség ezen terén Vas megye, mely feliratának előszavában nem csak a derék II. Leopold király vallásos érületére akara homályt vetni, hanem előterjesztése beltartalmában azt igyekvék bebizonyítani, hogy a királyi proposíciók által biztosítandó evangyéliomi szabadság valamint az uralkodó egyház jogaival, úgy az ország boldogságával és az örök üdvvel is ellentétben áll, mely evangyéliomi szabadságnak aztán kimaradhatatlan következménye ujítási viszketeg, államnyugtalanság, botrány és kárhozat leend; és ha meg nem határozatnák, hogy a vegyes házasságokból származandó mindkét nemű gyermekek római hitben neveltessenek, bármelyik katolikus házastárs evangélikus hiten lévő gyermekeit mint kárhozat rabját tekintendi. Ilyen volt Vas közszeleme e korban!

A kalocsai érseknél egybegyűlt pártnak határozatai ellennyilatkozatra késztek a papi párttól eltérő véleményű kath. pártot (*Declaratio Statuum catholicorum, qui ad conventum catholicum, die 30. novembris 1790. apud archiepiscopum colocensem celebratum non influxerunt*). Valamint ők, így adák azt elő, a fentemlitett érseki tanácskozányban részt nem vettek, annyival kevésbbé osztozhatnak ezen papi párt szeretetlenséget lehellő nyilatkozatában; annyival is inkább, mert ezen nyilatkozat értelmében nemcsak ő felsége igazságos szándéka gyanusittatik, nemcsak sérelem ejtetik az emberjogokon, hanem a religió palástja alatt csak a római papság gyűlöletének kielégítése nyer táplálékot, sőt az ellenpárt véleményével ellenkezőleg nyíltan kimondják, hogy ellentétben áll a státus céljaival a római hitet egyedül uralkodó rangra emelni; szerintök nincsen is gonoszabb eretnekség, mint polgártársainkat, vallásos meggyőződésök miatt, a polgári jogok élvezetéből kirekeszteni; a katolikus hittől elszakadóknak polgári megfenyítettésök csak képmutatókat nevel; mert sem földi, sem pokolbeli zsarnoknak nem adatott valakinek hitbeli meggyőződését korlá-

tozni. Mi gyászesemények szülője fogna lenni, ha a klérus a törvényhozói hatalmat kizárólag kezére kerítené! Elenyésznek így közöttünk az alkotmányos lét, mert a papuralom természetéből folyó következmény megalázni a polgárt, hogy a papot felemelje. Végre azon kérdéssel végzik előterjesztésöket; nem volna-e üdvös azon papi kasztot, mely nem csak külön vált osztályt képez, hanem státust is formált a státusban, s idegen papi fejedelemtől függvén, hatalma s gazdagsága által tulnyomó befolyást gyakorolt, határok közé szorítani, azon kasztot, melyet sem idő sem halál sem jószágmegosztás nem gyengíthet? „Per errores nostros crescent semper“. Ezen szavakkal végzi: *perpende patria.*“

Pártja tagjaitól a klérus mindinkább elhagyatva, mindig erősebb és hatalmasabb hangok nyilatkoztak a protestánsok igaz ügye mellett. Nem mellőzendő itt Gömör megye e tárgybani erőteljes felirata. „Testvéreink és polgártársaink kérélmé, így adák azt elő Plechtrik László és Mariássy István, békekötéseken, nemzeti szerződéseken, királyi okleveleken, Jézus és apostolok rendeletein, nem különben természeti törvényeken alapul. Föltéve, hogy az említett békekötések és szerződések, melyekre ők kívánalmaikat fektetik, semmit nem nyomnak, mivel védelmezendik a római hitűek is magukat válságos körülményeik közt? Saját sorsuk is csak az erősebb önkényétől lenne függővé. A keresztyénség szelleme azt kívánja, hogy a tévelygők fölvilágosíttassanak, nem pedig kényszer útján hajtassanak az igazságra. A hit a fegyvertől kölesönzött okokat nem tűri, s természet törvényéből folyó igazság az, hogy istenét mindenki úgy imádja, mint azt belmeggyőződésénél fogva legjobbnak véli, kiki azon utat szabadon választhatja, melyet legcélravezetőbbnek tart; a történetészet elég világosan rajzolja azon államok szomorú sorsát, melyek a megosztott véleményen lévő pártok civódásai által széttéptettek. Minthogy már az evangélikus rendek vér és polgári rokonság által köttetvék a többiekhez; minthogy vallásos alapelveik az állam boldogságával teljes öszhang-

zatban vannak; azonfelül természettörvény, keresztyéni szellem, státuszjog részökön állnak: alázatosan esedeznek a fentírt megye rendeinek nevében ő felségének, hogy célba vett kegyes előterjesztvényeit országos törvényekké emelni, az embernek emberi, polgárnak polgári jogait visszaadni sziveskedjék.

Bekövetkezett e közben 1791. február 8., hol az 56. országos közös ülésben adná jelét annak egy életrevaló nemzet képviselő testülete, hogy a hanyatló század tisztán fénylő világossága micsoda mérvben világítja meg jobbjaiknak értelmi látkörét. Feszült vala a várakozás. Már korán reggel számosan sereglének össze a fő és több országos rendek, kimondandók a század nevezetes vívmánya, a lelkiismeret szabadsága felett ítéletüket. Figyelemmel kíséri a történeteszet egy nemzet szíverének lüktetéseit, vajjon méltán foglalja-e az el a népesaládok közötti helyét, mennyire haladott elő a természeti jogérzet azon pályáján, mely huzamos időkön keresztül egy kiváló kaszt gyámsága alá helyeztetve és illetőleg az által vezettetve, elfogultság s türelmetlen eszmék légkörében nyeré nagy részben kiképeztetését. Gróf Zichy Károly emelkedék először is fel helyéről, hogy a királyi előterjesztvényeket némi változtatásokkal az országos rendek figyelmébe ajánlaná s országgyűlésileg becikkelyeztetni kérné. Utána Zemplén követe, Szirmay Antal, emelt szót, küldöinek nevében nyilvánítván, hogy a királyi artikulusok legkisebb változtatás nélkül lennének becikkelyezendők, állításának erősítésül azt hozván fel, hogy mivel e tárgyban egyetértés útján határozat nem igen remélhető, a király ezen végleges ítélete lenne törvény erejére emelendő; nem is lehetne azokban a királyi tekintély sérelme, és a legfelsőbb jogokba avatkozás nélkül változtatásokat tenni, minélfogva legillendőbbnek vélné, a rendek közmegegyezése által, állandó országos törvények rangjára felemelni. Ezzel egészen ellenkező szellemben nyilatkozott Boronkay József, Somogy követe, elmondá hogy a kérdéses királyi előterjeszt-

vények minden vétkeknek tág kaput és ajtót nyitandnak, szerinte Magyarország regnum marianum, az istenanya, a a boldogságos szűz az említett proposíciók által országából száműzetik, minden igaz katolikus fia és vőlegénye az egyedül idvezítő egyháznak, ennek következtében, az említett királyi cikkelyek inartikuláltatásának teljes erejéből ellenszegül. Prileszky Károly (Trencsin) azon oknál fogva kíváná a becikkelyeztetést, mivel az a linzi és bécsi békekötésekkel öszhangzásban van. Szentiványi János (Bars) az artikulusok életbeléptetését ugyan nem ellenzi, mennyiben azonban az evangélikusok ügye több előbbeni országos határozatok nyomán az országgyűlési tárgyalások rendéből ki van rekesztve, az említett pontok törvénycikkelyek közé leendő felvételésébe belé nem egyezhetik. Jezerniczky Károly (Nyitra), Bezerédi Ignác (Tolna), Péchy László (Sáros), Misics József (Győr), Bajcsik János (Komárom), Boros Ferenc (Vas) nem ellenzik ugyan a protestánsok vallásszabadságát, mennyiben azonban szerintök a királyi artikulusokból bizonyos hátrányok származnának, a cikkelyek törvénybe leendő igtatásának ellent mondanak. Horváth Zsigmond (Pozsony) azon feltét alatt nyugszik a becikkelyeztetésbe, hogy a vallásügy ezentúl országgyűlési tanácskozmány tárgya ne legyen. — Horváth Pál (Ungh), Muslay Antal (Nógrád) becikkelyeztetést sürgetének.

Ezen kétes kimeneteli véleményharcnak közepette következett Batthyáni Alajos gróf döntő hatást eszközölő beszéde. „A vallás ügye, szöla ő, az országos tanácskozásokra oly gyakran zsibbasztólag hatott, oly sok viszálykodásokat szült, hogy nincsen itt mást mit tennünk, mint az ügyet a királynak, mint legfőbb-itélő birónak elhatározására biznunk. Nincsen is itt szó egyik vagy másik egyház elsőbbségéről, hanem emberi és polgári jogokról, melyeket polgártársaktól, barátoktól és testvérektől megtagadni nem lehet. A már mindinkább felde-rengő közértelmi látkör szövétneke mellett igen is bekövetkezett az idő, hogy a szeretét feloldhatatlan kötelékei által

fűzessünk össze azon jeles polgárokkal, a kik, ily szerencsés jövőre kinézéseik mellett a mult időkben szenvedett méltatlanságokat feledendő, a haza, király és szabadság szolgálatára kész szívvel kezet fogandnak velünk, és lássák Európa több népei is, miként honunkban is oszlik a régi sötétség, derül a felvilágosodás hajnala, és hogy mi is hív követői vagyunk azon nagy mesterünknek, ki isteni parancsait határtalan szeretetével pecsétlé meg. Csudálkozik szóló, hogy még jelenleg is találtnak oly egyének, s nem döbbennek meg honárulásukon, kik ellenzik azon cikkeket innepélyes átvételét, melyek Jézus vallásának szellemével és a hon javával oly szoros összhangzásban vannak. Mi célt vél a klérus elérni ellenmondásával, vagy mi újabb jognak vél ezáltal birtokába léphetni, vagy már ma ki is mondhatná azt józanon jognak, mi mások elnyomására szolgál, mi sem hazánk javával, annyival inkább Európa jelenlegi szellemével össze nem fér? Hová is vezetnének utoljára az efféle óvás-tételek? — A mely dologban a rendek a törvényes uralkodóval egyet értenek, az, a papság bármi ellenmondása dacára, törvényes erőre lép, miből természetesen csak az következ-
 nek, hogy a papság befolyása nélkül is hozhatók törvények, és hogy egy oly státus, mely ellenmondó szelleménél fogva mindig csak zsibbasztólag hat a közjóra, végtére mint felesleges, a gépezetbe nem illő, mint hasznavehetetlen vettetnék el. (Oratio dum VII. dibus Februárii 1791. de lege religionis in publicas tabulas referenda ageretur. Latine et Hung. Posonii in 8. p. 16). Nem kevesebb erélylyel és melegséggel nyilatkoztak Zichy Károly gr. és Ürményi József a királyi proposíciók érdekében. Mindezeknek ellenére a bibornok primás előállta innepélyes tiltakozásával. Melyre ismét Széchenyi Ferenc, Forgács Miklós, Haller József, Splényi József egész hatálylyal válaszoltak, annyira, hogy az egyházak mellett buzgó és jeles protestáns követeknek (Balogh Péter, Vay József, Domonkos Lajos, Pogány Lajos) már semmi a tárgyhoz adni valójuk nem volt, csupán Teleki József gróf örvendhete

azon ritka szerencsének, hogy velős és ékes beszédében forró köszönetet monda a rendeknek hazafias közreműködésökért. Nem felejtkezének meg egyszersmind a rendek a római klérus tiltakozását is érvényteleníteni.

Ekként jutott a magyarországi két testvér felekezeti egyház, a békekötések pontjaira alapítván jogait, az 1790—91. országos törvények következtében, jelen állására. Sok kívánni való maradt még fel napjainkban, hogy a korszellem s polgári egyenlőség követelte egyenjogúság helyre álljon, de mindezen is segíteni a következő boldogabb kornak leendő feladata!

Nagy József.

A SÁROSPATAKI FŐISKOLA TANÁRAINAK ÉLETRAJZA.

IX. Pilcius Gáspár. 1587—1589.

Pilcius vagy németesen Pilz Gáspár, született Váralján Szepes vármegyében 1526. körül; a hazai iskolákon kívül a vittebergi egyetemen tanult Ruber János, királyi tanácsos s felső magyarországi főkapitány, pártfogása alatt. Az egyházi szent hivatalra Brigben Sziléziában avattatott fel. — Visszatérván Magyarországra 1581. körül, elsőben Ruber János udvari káplánja, majd a sárosi egyház papja lett a hasonnevű megyében 1584. körül. — Melanchthon Filep tanához ragaszkodék s azok közé tartozott, kik kriptó-kálvinistáknak neveztetének, s az úrvacsoráról és Krisztus személyéről nézetét nem csak nyíltan vallotta, hanem több kiadott irataiban védelmezte is a brentianók ellen. Ezért ellenei által kárhoztatva lőn az eperjesi gyűlésen 1584. — Ő azonban nem szünt meg, sőt ügyét tüzezebben kezdé oltalmazni az úri szent vacsoráról kiadott 79 „Tételei“, valamint az úrvacsora felől támadt vitát fejtegető „szabályai“ban, melyeket a bártfai doktorok 1586. kijött „Examene“ ellen is derekasán védelmezett. Végre Sá-

ros megyét, hol sok bántalmat szenvedett, odahagyta és a sárospataki iskola „rektora“ lett 1587 tájon. Valószínűleg Kassai Császár Györgynek, vagy barátja Thorakonymus Mátyásnak volt utóda s ezen hivatalt is igen kitünőleg folytatta körülbelől 1590. évig. Hogy már 1589. előtt bizonyosan tanári hivatalt folytatott, s 1590. az iskolai szolgálatot bevégezve a markusfalvai egyház papja volt, akkori emlékek bizonyítják ¹⁾.

Egyébiránt ezen kitünő férfiú, jeles theologus és költő, a sárospataki tanárok névsorát följegyző történészeink Lampe, Csécsi és mások előtt isméretlen; de emlékét fentartotta s az utókornak átadta az ő tanítványa s aztán a szombati gimnázium „rektora“, Tekei Deidrik György, a ki „Hodoeporicon“jában Sárospatak városáról és Pilcünk-ről, az ő tanítójáról, így énekel:

„Urbs salve Patakina, viris bene cognita doctis,
Pectore perpetuum non abitura meo.
Te sacros hausit velut ex Helicone liquores,
Artibus ingenium perpoliente nteum.
Te Thorakonymus, te Caesar quando colebat,
Clarum Pimplei lumen uterque chori:
Pannoniae ante alias, meministi, feliciter una
Tollebas urbes sidera ad alta caput.
Sed neque te fama titulisque minoribus auget
Pilcius, Aoniae gloria rara lyrae.
Qui citharae digitis dum fila sonantia tangit,
Attonitas Bodrogus flumine sistit aquas.
Calliopeque suis comitata sororibus illo
Ducere non dubitat plectra movente choros“

E jeles „Hodoeporicon“ kiadatott Strassburgban 1589. 4 dr. ²⁾. Meg lehet tudni belőle, hogy mikor volt ő a pataki iskola igazgatója. Pilc azonban nem sokáig viselte a tanítói

¹⁾ Vid. Apologon Examinis Ecclae et Scholae Bartphensis, opposita Assertioni Regular. Calvinianar. Casparis Pilcii Pastoris Ecclae Marcivillanae. Bartphae. 1590. 8-o.

²⁾ Vid. Bod Péter, Magyar Athén. pag. 63. et 225.

hivatalt Patakon; hanem azt mintegy három év múlva dicséretesen bevégezvén, a márkusfalvi reformált egyház lelkésze lett Szepes megyében, úgy hiszem, hogy főleg neki köszönhető az, hogy azon egyház a helyét hivallású reformátusokhoz erősen ragaszkodott a jelen (XVIII.) század kezdeteig¹⁾, mikor az országban keletkezett polgári zavarok alkalmával elfoglaltatván, a róm. katolikusoké lett²⁾.

Midőn Pilc Markusfalván lakott, a vallási vitatkozás folytatását, azon veszekedő idő kevésbbé dicséretes szokása szerint, a brentián lutherekkel, különösen a bártfaiakkal nem késett megújítani. Vitatkozott szepesmegyei alispán Gradeczi Stansich Horváth Györggyel is³⁾, ki jeles férfiú volt, de ha az igazat meg kell vallani a vallási vitatkozásokban tulságosan kiméletlen s a „Formula Concordiae“-nak igen tüzes védője. S majd megnyitván Kézmárkkal szomszédos birtokán a neerai vagy straszkaai iskolát: annak igazgatójává tette, többek közt, a veszekedő s ármányos Graver Albertet, ki Kálvin János és Melanchthon Filep követőit durva szitkokkal bántalmazni nem szünt meg. — Ily s hasonló dolgok miatt történt, hogy a protestánsok szégyenlendő és sajnálatra méltó szakadással váltak külön Magyarországon is. De hogy Pilcre visszatérjek: adott ő ki elég számos munkát, de a melyek mint tudom, mind azon kor vallásos versengései, t. i. a Krisztus kegyajándoka és személye felőli vitatkozásokra tartoznak.

¹⁾ Vid. Lampe. Histor. Eccl. Hung. pag. 579. et 583.

²⁾ Még ma is megvan a markusfalvi templomban az iskola-mester pulpitus, a minő szokott lenni azoké, kik a templomban énekvezérek. Ezen említett pulpitus ugyan már a templom zugában hever, de fel van rá írva egy versecske Dávid zsoltáriból, melyeket Molnár Albert szedett magyar mértékekbe. Miből világos, hogy Markusfalva hajdan mint magyar ref. egyház virágzott, habár a hivek egy része szláv volt, a kik kedvéért szláv nyelven is tartaték beszéd.

³⁾ Vid. Responsiones Gregorii Horváth contra Sebast. Lam. Pars 1. in praefat. Edit. Bartphae. 1592. 8-o.

Ilyenek: *Instructio ad laicos. Farrago. Censura librorum et concionum quarundam. Protestatio. Circumstantiae synodi Ao. 1584. Eperjesini contra se habitae*, melyek részint latinul, részint németül kiadattak ¹⁾. — De nevezetesb műveia következők: 1. *Propositiones seu Theses 79 de sacra Domini Coena*. Irta ezeket 1584. vagy bizonyosabban 1585-ben, miután az említett 1584. évben a Kálvin értelmével egyező úrvacsora felőli nézeteért az eperjesi zsinatban kárhoztattatott vala. Ezen „Thesis“ek ellen a bártfai egyház és iskola doktorai kikeltek e címen kiadott iratban: *Examen Propositionum Casparis Pilcii de Sacra Domini Coena*. Pilc pedig magát védendő nem sokára egy más iratot tett közzé ily címen: 2. *Regulae explicantes controversiam de Coena Domini, ex scriptura et sententia orthodoxae antiquitatis, oppositae examini Propositionum Casparis Pilcii*. Ezen „szabályok“ elé Belsi Benedek eperjesi lelkészhez és Sáros megye, valamint a felső magyarországi öt szabad város széniorához, következő előszót vagy „Allocutiót“ csatolt:

Προσφωνησις Ad D. Benedictum Belsium:

„Qui timore Dei, fideque vera est
 Praeditus, redimendo veritatem,
 Mundi delicias, opes, quietem, et
 Qua nil charius est in orbe, vitam
 Is non unius aestimabit assis.
 Veritas Deus est, eam tuendo
 Mundum vincimus, astra possidemus.
 Hanc qui conspicit et petit, repellit
 Hic belloque Deum ferox lacessit:

¹⁾ Vid. Benedict. Belsium in Approbatione Examinis Thesium et Regularum Zvinglianarum de coena Dni, vulgatarum per Casparem Pilcium, edit. Bartphae 1586. 8-o.

Triste mancipium organumque diri
 Daemonis, laqueis, jugo, catenis
 Damnati satanae hostis implicatum:
 Praefractum manet hunc locus profunda
 Destinatus hypocritis gehenna.

Casparus Pilcius ¹⁾“.

De az említett bártfai doktorok, névszerint Wagner Márton, Fábri Tamás és Scultéti Szörény (Szeverin) ezen „Szabályokat“ is megcáfolák sily cím alatt közzétették: *Examen Regularum, pilcianarum, quibus depravat. doctrinam de Coena Domini, sub falso praetextu Scripturae Sacrae et Patrum.* Mindkét „Examen“ t. i. a Pile által közzétett „Propositiók“ és „Regulák“ ellen együtt és egyszerre nyomtatott ki következő cím alatt: *Examen Thesium et Regularum Zvinglianarum de Coena Domini, vulgatarum per Casparem Pilcium. Scriptum nomine Ecclesiae et Scholae Bartphens. opera et labore Martini Wagneri Pastoris Ecclae, Thomae Fabri Ludirectoris Epperi. Severini Sculteti Lectoris Scholae. Excusum Bartphae 1586. 8°. 2).* S úgy látszik, hogy ezen idő után jött Pile Patakra, a hol mig az iskolai hivatallal foglalkoznék, az ő és a bártfai doktorok között folyt vita mintegy abbahagyatott. Azonban ügyét nem feledé Pile, és nem sokára kiadta az általa közzétett „Regulák“ védelmét ily címen: 3) *Casparis Pilcii Assertio regularum Coenae Dominicae sententiam complectentium, adversus earundem Examen nomine Ecclae et Scholae Bartphensis per Martinum Wagnrum etc.* Ezen „Assertio“ elsőben 1589. jött ki, 3) újra

L. az idézett könyv utolsó lapját.

²⁾ A munka elibe bocsátott ajánló levél 1586. március 14-én iratott. Meg van főiskolánk könyvtárában.

³⁾ L. Wagner Márton Apológiájának ajánló levelét.

kiadatott pedig Bázelen 1591. 8dr. ¹⁾. Ezzel nem vala vége a vitatkozásnak, mert azután Wagner Márton a bártfai egyház papja s a felső magyarországi öt szabad kir. város széniora a felebb említett bártfai Examen Apologiáját a Pile Gáspár Assertioja ellenében 1590. megírta s írott végrendeletében meghagyta, hogy az halála után nyomassék ki. Teljesíték azt a végrendelet végrehajtói s Wagner művét még azon évben közrebocsátották ily címen: *Apologia Examinis Ecclesiae et Scholae Bartphensis, et jam etiam Scholae Epperiensis, opposita Assertioni Regularum Calvinianarum Casparis Pilcii, Pastoris Eccl. Marcivillanae. Concinnata majori ex parte ex responsionibus in ἀντογράφῳ relictis reverendi viri, sanctae memoriae, Domini Martini Wagneri, Pastoris Ecclesiae Bartphensis et senioris liberarum Civitatum Ungariae superioris fidelissimi, statimque post mortem ipsius ex commissione ejusdem testamentaria vulgata opera Jacobi Wagner N. Ministri Eccl. Bart. Thomae Fabri Ludi rectoris Bartphen. Severini Sculteti Ludi rectoris Epperi. Bartphae 1590. 8°. (2).*

Ezen Apologia igen sok sértegetéssel volt telve. Azért alig jelent az meg, midőn már Pile feleletet írt rá, mely ily címen jött ki: 4. *Brevis et perspicua Responsio*

¹⁾ L. Bod Péter Magyar Athén. pag. 226, a ki azonban abban téved, hogy ezen Assertiót Pile munkái között utolsónak s ennek a Wagner Márton Apologiájára való feleletét elibe teszi; holott pedig ezen Assertio ellen íratott a Wagner Apologiája, melyet aztán követett Pile felette az Apologiára.

²⁾ Ezen munka ajánlatott Gradezi Stansics Horváth Györgynek. Szerzője Wagner Márton 1590. november 26-án halt meg. Apologiája kijött még azon évben 1590. dec. 7-én. Megvan a sárospataki kollégium könyvtárában ugyanazon kötetben a Pile Gáspár Thesisei és Regulái Examenével.

ad maledicam et futilem Apologiam Martini Wagneri testamentariam, Bartphae editam opera Jacobi Wagner N. Ministri Ecclesiae Bartphensis, Thomae, Fabri Ludirectoris Bartphensis, Severini Sculteti, Ludirectoris primum Eperjessiensis etc. Instituta a Caspare Pilcio Waralliensi, Ecclesiae Marcivillanae in Scepusio Pastore. Kiadatott Grynaeus Jakab János költségén Thorakonymus Mátyás és Beregszászi Péter különféle értekezéseivel együtt Bázelen 1591. 8dr. ¹⁾). Ezen s ezekhez hasonló könyvekből, melyekben a vallási vitatkozások dühöngének a protestáns doktorok között Magyarországon, elég bőven megismérhetjük azon idők türelmetlenségét.

E korban élt Pile Bálint is, kétségtelenül a mienknek rokona, Erdélyben a gyulafehérvári iskola tanítója, kinek némely versei kiadattak 1584. 4dr. Dicsérettel emlékszik róla Bod Péter ²⁾). Egyébiránt azt mondják, hogy Pile Gáspár Kálvin urvaesoráról nézetét, melyet előbb oly igen védett, a testvérek (fratres) Szepes megyében Iglón tartott gyűlésén 1593. nyíltan és ünnepélyesen visszavonta s megtagadta. Utoljára a dobsinai egyház lelkesze volt Gömörmegyében. Meghalt 1605. csaknem 80 éves korában. (Lásd Joh. Sam. Klein: Lebensumstände evangel. Predig. in Ungarn, e cím alatt Pile Gáspár 289. s köv. lap). Irt némely észrevételeket is testvére János munkájához, mely a törökök által 1584. elpusztított Topsa vagy Dobsina leírása. Ezek közül idéz. Klein János Sám. fentírt című könyvében: Nachrichten sat. Testvére Pile János, hasonlóan isten ígéjének szolgája, ki az ő halálára következő verset írt:

¹⁾ Lásd. Lampe Histor. Eccl. Hung. 331. l. Bód Péter Magyar Athén. 236. l.

²⁾ Magyar Athénásában 225. l.

Caspar, num linguisque tuos, svavissime frater!
 Quam bene! nos turbae, te manet alma quies.
 O utinam tecum moriar, nos contegat ambos
 Urna eadem! spero te sequar ipse brevi.

A. O. R. R. 1606. Sub comitiis Regni Hungariae moestissimus frater Joannes Pilcius ¹⁾).

Utóirat. Továbbá vannak még neki: Casp. Pilcii Varalliensis meditationes piae ex Evangeliiis concinnatae. Bartpha. 1583. ²⁾)

Hasonloul: Drey Predigten, gehalten zu Scharos vor den Ruberischen im Jahre 1581. und hernachmals zu bessern Unterricht der Einfaltigen in kurze Fragstücke gebracht. Vitteb. 1591. 8. ³⁾).

X. Pesthi Gáspár 1590. körül.

Pesthi Gáspár a sárospataki gimnáziumban tanult Szikszai Kovács Vazul alatt. Aztán 1588. Wittebergbe ment s folytatta tanulmányait. 1579. esztendőben a wittebergi magyar tanulóknak volt 28. széniora ⁴⁾), de ezen hivatalt még azon évben letette s a mint gyanítani lehet, más egyetemekre ment. Hazájába visszatérve vajjon azonnal a pataki iskola kormányzására rendeltetett-e, vagy előbb más hivatalt viselt, meg nem mondhatom. Sőt még a pataki tanárok idáig megirt s általam látott névjegyzékeiben nevét se láttam sehol. Azon-

¹⁾ L. Klein Ján. Sám. idézett könyve 293. l.

²⁾ L. Fehérvári Károly könyvtári jegyzékét, a hol ez a munka feltalálható.

³⁾ L. Catalog. Bthecae Hungar. Széchenyian. Regnicol. Supplem. I. edit. Poson. 1803. 8-o 448 l. NB. Hogy Pile Gáspár valamikor a dobsinai egyház lelkésze lett volna, Lancedi (habár többen bizonyítják is) tagadja, vele egyezik Bartholomaeides is Gömör megye történetében 424. l.

⁴⁾ L. Catalogum Studiosor. Hung. Wittebergensium a Petro Lascovio Monedulato edit. et Tractatui de Homine praemisum Witteb. 1585. 8dr.

ban hogy pataki tanár volt, tisztelendő Bod Péter magyar egyháztörténetében következő szavakkal erősíti: Pesthi Casparus fuit professor patakiensis. ¹⁾ Körülbelől mely időben volt tanár, meg lehet tudni abból, hogy Szikszai Kovács Vazul latin-magyar név vagy szótárát kinyomatta, midőn pataki tanár volt 1592. esztendőben, a mit Bod Péter Szikszai Fabricius életében ezen szavakkal bizonyít:

„Irt volt egy jó könyvet (t. i. Szikszai Fabricius Vazul) a magyar iskolák számokra, melyet nevezett: *Nomenclatura seu Dictionarium Latino-Ungaricum*. Nyomtatták ki az ő halála után XVI esztendőkkel a Pesthi Gáspár pataki professor szorgalmatossága által Debrecenben 1592-dik ²⁾ eszt.; annakutánna Szilvásujfalvi A. Imre debreceni professzor bővítésével ugyan Debr. 1619-dik eszt. 8. r. ³⁾. Ugy látszik, hibásan mondja Bod Péter, hogy ezen névtár a szerző halála után 16 évvel adatott ki; mely hibáját a Pápai Párizféle latin-magyar szótár ajánlásában aként ismétli, hogy maga magának ellenmond. Így szól ugyanis: Első volt a magyarok közt ezután Szikszai Fabricius Vazul, ki 1576. év előtt (mert neki ez volt utolsó) tanítványai számára egy latin-magyar névtárt irt, a mely a szerző halála után 16 évvel kinyomatott ily címen: *Nomenclatura seu Dictionarium Latino-Ungaricum per Clar. virum D. Basilium Fabricium Szikszovianum* Debr. A. 1590. 8-o. Már ha Fabricius 1576. meghalt (a mi valóban

¹⁾ Gerdesius, in *Scrinio Antiquar.* Tom. VII. pag. 367.

²⁾ és ³⁾ Magyar Athénás 265. l. Egyébiránt Bod Péter Pápai Páriz Ferenc 1767. kiadott szótára elébe irt levelében azt mondja, hogy a Fabricius szótára 1590. adatott ki és nem 1592. mint ime helyen. Innen, minthogy ezen könyv első kiadását még nem láthattam, kiadási ideje felől kétkednem kell; azonban, minthogy Ujfalvi Imre nem a szerző halála, hanem a mű elkészülte után állítja 16 év múlva kijöttnek: hajlandóbb vagyok hinni, hogy 1590. jött ki. Az ugyanis eléggé világos, hogy Pesthi 1590 táján a pataki iskola igazgatója volt.

ügy is van): akkor az 1590. év, halála óta, nem 16. hanem 14. vagy 15. volt. Ugy látszik, hogy Bod Pétert ezen hibába Szilvásujfalvi A. Imre ezen szavai ejtették: csaknem 23 évvel ezelőtt elhatározta, hogy egy névtárt stb. De Ujfalvi nem azt mondja, hogy a szerző halála után 16 évvel; hanem inkább az először kiadott Névtárnak a szerző általi megíratása idejét említi. Tudniillik, hogy azt Fabricius szerkesztette 23 évvel 1597 előtt és így 1574-ben. Ő rövid időn meghalt, tudniillik 1576. A Névtár kijött nyomtatásban iratása után 16 év múlva, vagyis 1590-ben. Volt sárospataki lelkész is, a mint Lampe állítja ¹⁾, a ki azonban helytelenül teszi őt Kassai Császár György elibe, mert Császár György, mint maga Lampe bizonyítja, 1586-ban meghalt; Pesthi Gáspár pedig, mint láttuk, még 1592-ben pataki tanár volt; ha csak azt nem kell gyanítanunk, hogy Pesthi másod-lelkész vagyis káplán volt a pataki egyházban azelőtt, míg Császár György a tanárságból az első lelkészi hivatalra nem mozdították elő az említett egyházban. Erről azonban nem tudok mit mondani.

Meghalt Sárospatakon 1596. amint Szilvásujfalvi A. Imre bizonyítja Szikszai Fabricius Névtárának, melyet ő bővítve adott ki, előszavában:

„De ez t. i. a névtár eredete után csak 16 év múlva jött ki elsőben, amint gondolom, ama ritka képzettségű s feddhetlen életű jeles Pesthi Gáspárnak intézkedéséből, a ki csak nem rég boldogult meg, midőn nálatok ²⁾ Krisztus hájójának kormányzója vala“ ³⁾:

¹⁾ Magyar egyháztörténelmének 597. l.

²⁾ Ezt Krakкаи Demeter pataki tanárnak mondja.

³⁾ Szilvásujfalvi A. Imre ezeket 1597. júliusban írta.

BESZÉD

KÁLVIN JÁNOS HALÁLÁNAK HÁROMSZÁZADOS EMLÉKÜNNEPÉN.

(Sárospatakon, július 10. 1864).

Főtiszteleletű egyházkerületi küldöttség! Mélyen tisztelt gyülekezet! A nap alatt minden szerves élet gyökereiből huzza legfőbb táplálását. Ez a dolgok természetének örök rendje. A forrás élete a folyamnak, táplálata a tengernek.

Nem mehetünk soha oly messze be az időbe, s nem emelkedhetünk oly magasra a szellemi életfejlődés fokain, hogy végre feleslegessé válnék eredetünkre visszaemlékezni, az arra való visszaemlékezés áldásos üdítő erővel ne birna lelkeinkre.

A mult táplálta a rákövetkezett időket úgy a szellemi mint az anyagi világban. Semmi sem halhat meg, semmi sem mondhat le arról, hogy ne hasson.

A multak szelleme fellüktet koronként, s a visszaemlékezés befolyása alatt nagy s erős gondolatok villannak meg a szellemvilág égboltozatán, s a világ minden izmaiban megrendül; s mintha a rég elhunytak férfias szelleme keresne kifejezést az időben, oly sajátos titokszerű mozgás támad körülünk, s az ivadék elfordul a rég megszokott úttól, s ujat mér ki maga elé. Megváltoznak törekvései és örömei, szokásai és törvényei, meggyőződése és erkölcei.

De mi sem gyakorol oly magasztos hatást a saját küldetésének öntudatára ébredő lélekre, mint a visszaemlékezés a hajdankor nagy férfiaira, midőn századok óta mélyen alattok fekszik már minden, mi bennök halandó volt, s ott állnak most, mint fényes eszményalakok nagy elveikkel, bámulatos szellemökkel, erős akaratukkal, bátor terveikkel és hősies önfeláldozásukkal.

Magasztos Memnonszobrok e jelesek, beállítva az idők roppant sivatagába, de e komolyságos néma szobrok megszólamlanak, ha az ébredő nap tiszta sugaraival találkoznak. E varázshatalmú sugár, mely a multak lezárt száját megnyitja, mely a sirköveknek tanító erőt ad, s azokat a jövő tanító mesterévé teszi — az a kegyelet!

A míg az ivadék kegyelele nem riadva vissza a komolyságos multtól, felkeresi e kiálló méltóságos szobraikat a századok omladékaiknak: addig biztosan remélhető, hogy a nemes apák szelleme

nem fog aláhanyatlani, a zászló, melyet nagy eszmék nevében emeltek fel, nem fog porba hullani, az irány, melyet istenes lelkesedés tüzött maga elé, követőkre fog találni, s az ivadék elődeivel fog versenyezni nagy nyomokat hagyni hátra azoknak, kiket az isteni gondviselés utána küldend ki a pályatérre.

Nem lehet nem lelkesülnöm főtiszt. egyházkerület! midőn szerencsés vagyok kiolvashatni e fényes gyülekezet ihletett vonásai-ból s ünnepélyes lélekhangulatából, hogy még mai nap is, Istennek legyen hála, tisztelet adatik az erénynek, hálás emlékezet a nagy elvek hordozóinak, koszoru a bátor valláshősnek.

Három század előtt messze távol, ott a szabadság honában egy egyszerű koporsó kísértetett a nyugalom néma országa felé harangszó és ének, minden fény és pompa nélkül. Az egyetlen magasztaló beszéd felette a legjelesebb emberek omló özinte könnye volt.

Ama koporsó lakója úgy ment át amaz órában az emberek között, mintha nem is ő lett volna ama nevezetes világtörténelmi sarkkő, melyen egy köztársaság szabadságvára s egy erőteljes egyház apostoli alkotmánya emelkedett fel, s íme e férfiunak, ki mindenkor kizárólag az élő Isten dicsőségét kereste kifeledve önmagát, de merészen ellenállva ugy a hatalomra jutott érzékiségnek mint azon ezer éves világhatalomnak, mely sáncait egész Európa hadi erejével, s minden királyai-val oltalmaztatá — e férfiunak csak hullája takaríttathatott el azon időben, törhetlen erős szelleme törvényeket alkot, népeket igazgat, erkölcsöket szentesít, tanokat tisztít, az Isten evangéliumát magyarázza mind a mai napig. E férfiú él, e férfiú közöttünk van, ajkainkon beszél, sziveinkkel érez, körülfogjuk őt az apostoli férfiut, mindnyájan találkozunk benne, az ő neve testvérré teszi a messze idegent, s mi mindnyájan az ő szent keresztyén családjának tagjai vagyunk.

E férfiú a genfi nagy reformátor, a XVI. század Pál apostola és Lykurgusa, tárgya mai ünnepélyes összejevetelünknek.

Midőn a Kálvin szellemirányát követők között a genfi reformátor megtiszteltetéséről vagyon szó halála után három század mulva: akkor mi bizonyára csak a gondviselés pozitív intézkedései

irányában érezünk kebelünkben támadni vallásos érzelmeket, de egyszersmind azon ember nagy szelleme előtt, ki küldetését az időben megértette s azt a legnehezebb körülmények között is hős elszántsággal teljesítette, távol minden földi érdek hajhászatától, illő tisztelettel hajlunk meg, bár, mind az ő mind a mi meggyőződésünk szerint is, az általa véghez vitt munkának dicsősége csak az őt kiküldő és megerősítő Istené marad örökké.

Ezen ódon keresztyén jellemű apostoli férfiúnak, ki merően a szellem embere, s egy megtestesült evangéliumi elv volt, véleményem szerint, csak úgy adhatjuk meg az őt megillető tiszteletrészt legmértőbben, ha megtekintjük „mit akart Kálvin, s mint ment akarata keresztül a világon,“ mely tárgynál előbb történelmi, azután erkölcsi egyéniségét törekedendem kiemelni.

Midőn e tárgyról a jelen ünnepélyes alkalommal a körülményekhez képest elmélkedendem, nem mulaszthatom el alázatos tisztelettel felkérni a mélyen tisztelt gyülekezetet, hogy azon nemes türelmével, melyet már több ízben irántam tanusítani kegyeskedett, a jelen alkalommal is támogasson s bátorítson.

I.

Kálvin történelmi egyénisége. Kálvin János nem csak egyén, hanem meglepő történelem is. Lássuk mint történelmi tényező mint ment át e férfiú a világon?

A nagy genfi ember három nagy dolgot akart egyszerre :

Reformálni akarta a tant, a szertartást s az erkölcsöket, s teremtett új szellemet, új istenitiszteletet, új keresztyén életet.

Sokan azok közül, kik a XVI. század nagy arányú vallásmozgalmai felől elmélkedtek, bent csak a protestantizmust mint alakí elvet látják lüktetni, t. i. a minden papuralmi függés felmondását terén a vallásos meggyőződésnek, látják azon negatív irányú nagy lépést, melylyel a germán egyház hirtelen felbontja azon tizenkét százados kapcsokat, melyekkel azt 743. Bonifác térítő Róma zsámolyához bilincselé, látják azon meglepő világátváltozást, mely a szabadság elvének a vallásos lelkiismeret terén tett hódításaiból keletkezett s a mely, midőn az embe-

riség sorsára megbecsülhetlen befolyással volt, megteremtve felül az emberi méltóság elismerését, alul szabad tiszteltetését, a rendnek és hatalomnak, teremtetett szilárd békét és békés előhaldást, teremtetett országokat, s államokat emelt ki s hozott virágzásba ott is, hol az előtt századokon keresztül butaság, nyomor és riasztó visszaélés uralkodott.

Azonban bármely kétségtelenek s nagy mérvűek az emberiség történetében a protestantizmusnak mint alaki elvnek érdemei a külső életre nézve, sokkal fontosabb azon igenleges anyagi elv, mely magában a reformációban nyert kifejezést, vagy is a Krisztus evangéliumában kijelentett tudománynak helyreállításában.

Az evangéliumokban rejlő Krisztusszellem az azon hatalma Istennek, mely ujja teremti mind azt, mivel csatlakozik: a lelket és szívet s teremt uj eget és uj földet.

A szabad igében előlép s odaáll a dolgok élére az Isten!

A Kálvin előtt lefolyt századok hosszú során át az egyház, kedvező világi körülmények által támogatva, oly állást foglalt el, melyre az evangéliumok soha senkit sem jogosítottak, t. i. oda állt az Isten és a Krisztusban szabad fiakká lett emberiség közé. A szabad istenigét pedig az evangéliumokkal egyenjogított régi hagyományok és a zsinatok szabályozó tekintélye alá vetette. Így találta azt már a nagy százsz reformáció is.

A genfi reformátornak legfőbb vallástörténelmi érdeme, hogy midőn a reformáció elvét felfogva, mindenek előtt egyenes viszonyba törekedett hozni a szabad keresztyént az ő Istenével, s az Istenigét minden emberi tekintély alól felszabadította s annak útjába semmi oly nemű szimbolumot vagy konfessziót nem vetett, a mely a keresztyenségben élő isteni élet-principium örök fejlődését akadályozná. Kálvin konfessziója az egész írás volt.

A genfi reformáció az ember istenhezi egyenes viszonyának helyreállításában, úgy látszott sokaknak, az absorbtív egyesülés végletébe esett s az emberi akarat szabadságát az istenibenteljesen felemésztette.

De épen ez fejezi ki a genfi reformáció egész radikalitását és sajátos egész rendszabályuságát.

Az abszolút lény abszolút szabadsága soha sem volt kétségbe vonható az Istent feltevő gondolkozás által s miután Isten elhatározásaiban saját örök bölcsességétől azaz saját természete szent törvényeitől függ: tehát az Isten abszolút szabadsága az önkény-nyel soha össze nem tévedhet, sem avval össze nem téveszthető. Ezen igazság van tanilag kifejezve azon hitcikkünkben, melyet oly sokan szoktak mint tulzást szemünkre hányni: az elővégzet tanában, pedig ez csak a szabad kegyelem tana!

Csudálatos dolog az, hogy míg Isten abszolút szabadságát kegyelme kiosztásában soha senki sem tagadhatta, addig az azon épült elővégzés tanát helyteleníteni sokan az igazság érdekének tett szolgálatul tartották. Kálvin a vas következetesség embere volt és Ágostonnal együtt az elővégzet tanában az isteni világigazgatás titka előtt teljes önmegtagadással hajolt meg, ismételve Ágoston egyházatya ide vonatkozó mély értelmű mondatát: *Potest esse aliquid ignotum, non tamen iniquum.*

* * *

Továbbá korunkban nem kevesen vannak azon véleményben, mintha Kálvin szerint a keresztyénséget az emberből, az emberi ésből kellene a tudománynak kivezetni. E nézet jelentékeny tehetségek által képviseltetik.

Azonban Kálvinban megkeresztelkedett a tudomány s annak szeme: az ész, s a keresztyén ész feltalálta a keresztyénség alaptanaiban adva mindazon igazságokat, melyeket a bölcsészet vagy mint szükségességet feltesz vagy követelménynek tart.

Történelmi igazság az, hogy az ész és tudomány általában minden időben szolgált az erősnek s az uralkodó érdeknek s Kálvin előtt segített érvényesíteni a hagyományokat s fellép mint egyházi rendszer a papuralomban.

Kálvin oda állította e hatalmas tényezőt az Isten házának építéséhez, s felkutattta az Írás szövetségládáját, hogy látná s

bebizonyítaná, mi az, mit Isten valóban parancsol s mi valóban istenileg igaz, s a tudomány ép ezen működésében találta megszenteltetését, azon erőt és teljességet, melyet neki még a rendszer hatalma sem adhat, t. i. ott feltett alaptételeit s követelményeit itt a kijelentés istenileg szilárd biztosítéka alatt mutathatta fel.

Feltétlenül szükséges a megnyugvásra az, hogy az egész ember áthattassék a keresztyénség lelke által, hogy az egész ember menjen bé a keresztyénségben levő istenibe, ezt kell tenni a tudománynak is, ha az embernek igaz szolgálatot akar tenni; mert akár a tudományra akár annak szerve az észre nézve alig lehet más fellegesebb cél, mint az istenileg s így kétségtelenül igaznak kimutatása s így az igaz tudománynak Kálvin szerint is keresztyénileg vallásosnak kell lenni.

Eredetileg is a vallás volt az emberiség első tudománya, az lesz tudományossága utolsó szilárd eredménye is.

Azonban a tudomány megerősödve igen korán szakított anyjával s negatív irányánál fogva megingatta a vallás tételeit s szellemi meghasonlás állott elő.

A formatív hatalom önálló lett, de tartalma más nem lehetett, mint az absztrakció istene s az absztrakció igazsága, merő emberi alakítmányok.

A tudomány, melyet a fellépő reformáció talált a világon, csak a klasszikai pogány irodalom fenebb érintett szellemének adott kifejezést s teremtette a humanizmust, de ez szülőjeként a fennállt nézetekre nézve tagadólag hatott mindenütt s nem is állíthatni soha azt, hogy a tudomány ezen alakjában a vallás iránt ragaszkodást s kegyeletet érzett volna. Mig humanizálta az észben az embert, addig itt ott nyílt istentagadásba ment át s a megfosztott lelkek a bennök támadott úrt különféle utakon és módokon igyekeztek betölteni s imé Genfben a libertinizmussal töltetett be.

A tudománynak és érzékiségnek ezen összeesküvése volt azon makacs ellenség, melylyel Kálvin keresztyén tudományának megküzdeni kelle s husz teljes évig tartott a viadal.

Nem lehet felhozni embert a történelemből, a ki akár ily hosszú viadalt akár oly törhetlen következetességekkel harcolt volna le, mint Kálvin. E harc nagyszerűsége a harc egyenetlenségében áll főleg. Egy ember küzd egy egész romlásnak indult város ellen. Minden fegyvere az istenige által meglelkesített tudomány, paizsa hitengedelmessége. Gyakran lakában, gyakran a szószéken, sőt az ur asztala körül is gyilkos fegyver rántatott ellene. Kálvin érezte, tudta azt, hogy, ha le lehet győzni a makacs merész ellenszegülést, úgy egyedül Isten győzendő azt le, és nem ő. És Isten győzött elvégre is az ő állhatatos hű szolgája által.

* * *

A genfi reformátor történelmi nagy érdemeinek egyik legfényesebbike a szabad keresztyén egyháznak alkotása.

Az egyház függetlenítésének azon harcaiban, melyekben a reformációban magát kifejező keresztyén szellem vívott a római hierarkhia ellen, a hadvezérek mind annyira elfáradtak, hogy ezen, az egész világot behálózó hatalom ellenében a fejedelmek pártfogásában és summus episcopatusában siettek menedéket keresni, nagy nyereségnek tartván egyelőre csak azt is, ha a pápaság helyébe a fejedelmek caesareo-papatusát léptethették s az egyházat a világi hatalom lábaihoz vetették!

Nem így a genfi reformátor. Ő szervezte elsőben az ő apostoli eljárás szerint az egyházközséget s annak élére szabadon választott képviselőket állított mint presbiteri tanácsot, a mely önállóan kormányozta az önálló gyülekezetet, eljárásában sem más egyházi sem világi hatalom által nem korlátozva.

E szabad presbitériumban van tulajdonképen a szabad keresztyén egyház. Ez és csak ez lehet igazán a magát örökké szabadon fejlesztő istenország képesülete. De ezen elv teljes mérvűen három század óta csak Skótországbán, ott is főleg a nonintrusionisták között fejthette ki magát.

Ezen ő keresztyén községigazgatási elv nagyszerű hittudományi szempontból, de nagyszerű eredményében is s teremtett a genfi szibaritákból keresztyén társaságot, létre hozott oly fegyel-

met, melynek szálai minden főt és minden házat körülfontak s alakult új erkölcszet, új szellem s Genf lőn azon időben a keresztyénség Spártája.

Alig hozhatni fel Lykurg alkotmánya óta oly intézkedést, a mely oly rövid idő lefolyása alatt oly sarkalatos változást vitt volna véghez akár a magán akár a közéletben, mint a Kalvinizmus ezen, az egész lelket és házat szabályozó cenzor-hatalma.

A genfi reformáció igaz hívei vallásosság s az erkölcsök rendkívüli szigorúsága s lelkületök hajthatatlansága által különböztették meg magokat bármely nép s bármely égöv alatt minden időben.

A francia hugonotta s magyar kálvinista ugyanaz volt külső és belsőképen, a mi volt a skot presbiterián s az angol puritán: magába vonuló csendes, munkás, bibliakedvelő, de hajthatatlan.

Azon kor bibliaszeretetét alig fejezheti valaki bámulandóbban ki, mint Bethlen Gábor fejedelem, ki hadvezéri és fejedelmi temérdek teendői között talált időt a bibliát huszonháromszor átolvasni. Oly példa, mely mai nap utánczókra várakozik.

Jellemző e keresztyén organizmusban az, hogy míg egyfelől azt lelkiismerete tiltotta el bármely külső nyomakodást a vallásos meggyőződés körében eltérni, addig másfelől minden külső iránt bámulatosan türelmes volt, de nyugodt köréből egyszer kirántva szintoly tevékenynek mutatkozott, mint előbb türelmesnek, s törhetlen volt még elestében is.

Azóta bár rajtunk is meglátszanak az átment időknek pusztító nyomai, alapszínben csak azok vagyunk ma is, mik voltak elődeink. Bibliánk s egyházszervezetünk oly ősi szent kincseink, hogy minden magyar református kész előbb mai nap is meghalni, mint akár az egyiktől akár a másiktól csak egy pillanatnyira is megválni; s mi e kincseket korunk vallási lehangoltsága dacára szent ihlettséggel fogjuk átadni gyermekeinknek is, mint legbecsebb örökséget, vajha átadhatnók velök őseink komoly hitbuzgóságát is!

A genfi nagy reformátor még az urvaesora tanának felfogásában is megkülönböztette magát a többi reformátoroktól.

Mig Luther a konszubstantiáció, Zvingli a szimbolizáció tanát igyekezett érvényre emelni a római kath. fogalmak ellen, addig Kalvin komoly szelleme mutatta ki a helyes pontot, s visszaállította e nagy fontosságú tant azon alakjába, melyben az első kilenc századokban tiszteltetett; s melyet mind Rabanus Maurus mainzi érsek, mind Ratramnus hittanár, azon kor legnagyobb theologiai tekintélyei védelmeztek Paschasius Radbertusnak azon, odáig szokatlán s érzéki felfogása ellen, melylyel ez a keresztyénség mélyebb vallásos felfogását megsértette s a mely ellen Berengar még két század mulva is tiltakozott s VII. Gergely megtiltá őt eretnekül tekinteni (1079.).

Ezek azon főpontok, melyek Kálvin történelmi egyéniségét meghatározzák a többi reformátorok körében, és szelleme alaposágának és mélységének maradó tiszteletet szerezének azok előtt, kik akár a dolgok igazsága akár az emberiség magasabb életének szabad fejlődése által komolyau érdekeltetnek; s most menjünk át erkölcsi egyénisége rövid áttekintésére.

II.

Kálvin erkölcsi egyénisége. A nagy tanoknak s igazságoknak mindig megvolt képző erejük azokra nézve, kik azokkal megismerkedtek, de a példák hatalma minden időben általánosabb volt.

A nemes példa személyes igazság, élő tan. A példában az élet szól az élethez. Az igazság oda nyúl szíveinkhez, benne lüktet, vele él.

Ily lélekbe beható nemes példa azon nemes férfiú, kinek szellemirányát követni három század mulva is sok millió keresztyénnek büszkesége.

A történelem kiáltó tényekkel győz meg akárkit is a felől, hogy a nagy idők nagy embereket teremtenek, de az is igazolva van, hogy a nagy emberek teremtenek viszont nagy időket. A szellem hatalma tulajdonképen az, mely alkot minden időben.

Ha a magasabb szellem hordozói oda állanak mint ihletett isteni követek az idők élére, ketté válik körülök rendesen az idő folyama. Sokan egészen új medret ásnak az idők folyamának, új irányt adnak a gondolkozásnak, új erkölcsöket az embereknek, új törvényeket a társaságnak s új történelmet az emlékezetnek.

Ily kiváló égyéniség volt a genfi ember, ez élő elv, ezen élő törvénytábla, ezen élő köteleesség! Sem vész sem veszteség, sem tekintély sem hatalom őt az ő kimért ösvényéről soha le nem taszíthatta. Ott állt mindig, hová őt Isten s a köteleesség hívta s mit sem gondolt avval, hogy mellé orgyilok és halál is állhat. Az szerinte az Ur dolga volt s az övé csak a köteleesség!

Pál apostol után nem mutathatni fel embert, ki oly nagy arányú szellemi erő birtokában oly feltétlenül, oly elérhetlen hitengedelmességgel hajolt volna meg Istene abszolút fensége előtt mint Kálvin. Ezen elérhetlen önmehtagadás az ő mély istenismeretének aránya, s ez volt az istentől áthatott kegyes férfiúnak egész ereje.

Luther midőn végzett nagy munkáján végig tekintett, látta s érezte, hogy egy egyszerű szerzetes indította meg azon győzedelmes szellemi hadoszlopokat, melyek mint ezer évvel előbb a góth vándorlás hadrajai Észak Európából dél felé nyomultak s mint ezeket, úgy azokat is az isteni tekintélyre támaszkodó pápaság alig állíthatta meg Róma büszke falai alatt.

Kálvin ezen önérzetet magában soha sem engedte meg kifejezeni. Kálvinnál mindent Isten ad, mindent Isten végez s övé egyedül a dicsőség. Ez tiszta páliás szellem.

Isten egyedül a világteremtő s fentartó hatalom; s teremtenik kell annak, ki vele szövetkezik. De e szövetséghez csak egy út vezet: Pál és Kálvin feltétlen hitengedelmessége vagyis mély lelki alázata. E mély erkölcsi egység alapja az Isten országának az emberi lélekben.

* * *

E páliás tünemény ép úgy hagyta el vég lehelleiteig szeretett hazáját, mint a nagy apostol Damaskust. Halálra keresték

ellenségei s lakából kötelen lebocsátva menekült meg. E menekülést 31 éves számkivetés követte. Ott halt meg végre hol működött, hazája határán mint egy új Mózes Nébo hegyén.

A száműzött mindenütt erasmusi nyugalmat s tudós magabavonultságot keresett, s a hős lelkű Farelnek minden ékesszólása sem volt képes e természetes hajlamát legyőzni, csak midőn ez végre profétai haraggal Isten nevében parancsolá oda állani a genfi nagy munka élére, tartá kárhozatos nyugalmat.

Kálvin a küzdőterre állva lényének új oldalát mutatta fel. A nyugalom embere fellép mint törhetlen elv s mélyen keresztényen öntudata álláspontján nem alkudozott soha sem az emberi gyarlósággal sem ellenségeinek túlnyomó hatalmával. Isten és az igazság elég vala neki harcainak bármely stadiumán.

Elsőben Genfnek erkölcsi romlottsága ellen lépett sorompóba. Alig volt oly bűn, a mely Genfben odáig szabadságlevéllel nem bírt volna. Erkölcsi tisztaság, családbecsület, női hűség oly dolgok valának, a mely felett mint hű agyrém felett ott szabadon lehetett hahotázni. Illés lelkével kelle annak bírnia, ki a szabadalmazott bűnök táborát régi erősségekből kizavarni magát eltökéllette.

S íme a gyenge testalkatu, a külsőleg nem lutherbátor és nem zvinglihős Kálvin e küzdelmében oly bámulatos bátorságot fejt ki vallásos meggyőződése gazdag mélységéből, mely minden reformator társainak akaraterélyét jóval tulszárnyalá. Ő mindent sarkalatosan akart, semmit sem félig! Most sem nyugszik meg, míg kátéja alapigazságait Genf oly államtörvényekké nem emelteti, melyekre az állam minden polgárainak hűségesküt kelle letenni. A bor-, kártya s más tivornyaházak bezárattak, az álarcos menetek résztvevői térden követtek egyházat. A divat s fényűzés, mely ellen Wycliffe erőteljes szelleme kelt elsőben ki, most itt elveszté tényleg máshol az egész világon fentartott uraságát.

A legyőzött ellenség oda hagyta a harcteret, de halálos gyűlöletének a kitörésre új alkalmat keresett, a mi utóbb el is érkezett.

1538. a nagy tanács megparancsolta a város lelkészeinek,

hogy a berniek indítványa szerint az urvaesora kovásztalan kenyérből szolgáltatassék ki.

Kálvin és lelkész társai határozottan kijelentették, hogy nem engedelmeskedhetnek; mert a hit dolgaiban az állam szabályozó erejét el nem ismerhetik. A hatóság őket a szószékből eltiltja, a lealázott libertinek pedig a nép közé veték magokat s nem sokára ittás fegyveres tömeg lépé el az utcákat s belövéldöztek a lelkészek ablakain s őket halállal fenyegették.

Ily szomorú körülmények közt kondula meg a husvéti harangszó s az izgatott szenvedélyittas nép fegyveresen tódul az Isten házába, Kálvin pedig kötelességével számot vetve nyugodtan haladott sz. Péter templomába s a szószékbe lépve mind az ingerült népet megdorgálja, mind pedig a polgári hatóság követelését a vallásos lelkiismeret nevében ünnepélyesen ismét helytelennek nyilatkoztatja s támad irtózatoss zivatar s a templom hirtelen véres küzdelem szomorú terévé változik. Semmi sem vala bizonyosabb ezen alkalommal, mint Kálvinnak halála, de az erős Isten, ki Párisban egykor megmenté hű fiát, megmenté Genfben is, de mint akkor hazájából, ugy most Genfből is száműzetett.

Helyesen van, mondá nyugodtan, midőn a végzés vele közöl tetett, Istennek inkább kelle engednem, mint sem az embernek s még legbecsesebb vagyonát, könyvtárát is odahagyva eltávozott a városból. Azonban nem sokára bebizonyult itt is, mint egykor Görögországban, hogy a nagy embereket könnyebb száműzni, mint nélkülözni!! Kálvinnal Genfből a polgári szabadság és jó rend lelke távozott el, s harmad fél év története ott mindenkit meggyőzött a felől, hogy akár az egyház ős tiszta keresztyénsége, akár a szilárd renddel párosult szabadság fentartása teljes lehetetlenség Kálvin egyházi reformjainak megszilárdítása nélkül s a száműzött visszahivatott. Soha a legnagyobb veszedelmekben kimutatott bátorsága e férfiúnak jelleménagyszerűségéről sem képes ugy felvilágosítani akár barátait akár elleneit, mint mostani első lépése.

A visszajött száműzött ott kezdé meg ismét munkáját, hol előbb elesett, s felállított egy oly egy-

háztanácsot, mely munkásságát mindenhová kiterjesztette minden rang és személykülönbség nélkül. Ezen intézkedésben az egyház egész istenországi méltósággal emelkedik ki magasan az állam fölé a nélkül, hogy akár az állam akár a polgár jogait csak egy hajszálnyira is illette volna. Neki nem kelle a világ; miután az Istennek országa nem e világból való. Azonban nem volt az államnak olyan tagja akár felül akár alul, a ki erkölcsi magaviseletével e komoly vallásos Areopágnak beszámolni nem tartozott volna.

Ezen egyháztanács, viszonyát az állammal illetőleg, a világ életében egészen páratlan tünemény volt. Önálló hatalom volt a nélkül, hogy állam lett volna az államban, mint az a hierarchiánál világszerte történt.

A pápaság az addig lejárt évezred hosszú folyamán át hatalmát, melyet messze előbb a görög császárok nyugoti főhatalma meggyengítésével kezdett meg, folyvást a koronás fők megalázására használta fel a világtörténelem állítása szerint, s a római püspök abszolút főurasága egész a reformációig nemcsak az egyházi, hanem a világi hatalomra is egyiránt kiterjedett. Oly sajátos dogma volt ez, melyet a reformáció első századaiban a jezsuiták (Mariana, Ribadeneira, Sa, Suarez, Santarel s Escobar) különféle alakban nyíltan tanítottak, bár irományaik olykor a Grevepiacon hóhér-kéz által hamvasztattak el.

A genfi egyház tanácsa ellenben megelégedett az államtagek keresztyénségének irányozásával s erkölceinek szabályozásával.

Legnehezebb dolog volt minden időben, halandó emberekre nézve, a hatalommal vissza nem élni s a genfi egyháztanács minden szigorúsága mellett sem élt vele vissza soha, s az államrendnek minden körülmények között a leghivebb s legszilárdabb őre maradt.

* * *

De a mennyire őszinte és határozott volt Kálvin az államjogok közül az egyház örve alatt mit sem tulajdonítani el: épen annyira elszánt és hajthatatlan volt (ha külső erőszak vagy ál-

lamhatalom nyomakodott az Isten egyházának szent jogaira) az egyházból mit sem engedni át.

1553. Kálvin és az egyháztanács a libertinpárt egyik főrangú tagját kirekesztette az egyházból, a két százak tanácsa pedig a libertinvezért a kirekesztés alul feloldotta s megengedte neki az urvacsorához való járulást.

Az államhatalom itt merően egyházi ügybe s így illetéktelenül avatkozott s emberi közönséges kiszámítás szerint Kálvinra most s az egyháztanácsra a legbizonyosabb vereség várakozott, akár enged akár nem. Ha enged: az egyháztanács tekintélye esik el, ha nem enged, az államhatalomnak szegül ellen s így is elesik!

Azonban itt is bebizonyult azon igazság: hogy ember feltesz, Isten végez!

Kálvin a mint a dolog felől értesül, nem azt forgatta elméjében mi fog történni; az szerinte Isten dolga, ő csak arra ügyelt, mit parancsol kötelessége; s felment a tanács elé s előadta a hozott végzés illetéktelenségét, azután pedig Istent s az ő angyalait tanúbizonyságul híván kijelentette, hogy készebb meghalni, mint a kitiltottnak az urvacsorát kiszolgáltatni.

A nagy tanács megmaradt végzése mellett, de Kálvin is. Így jött fel az urvacsorának napja s a libertinek oda állanak az Urasztalához.

„Elvághatjátok kezeimet — mond Illési magasztaltsággal a nagy férfit — de arra, hogy nektek profánoknak a szent jegyeket oda nyújtsam, nincs erő, mely reá bírhasson.“

Ily erős és határozott volt Kálvin az illetéktelen beavatkozások ellenében.

* * *

Alig képzelhető iszonyúbb valami mint a francia protestáns egyház vértől csepegő története s Kálvin soha sem felejtette el ezen neki irtózatos emlékekkel túlterhelt szent földet.

A három századdal előbb elpusztított veauxiak sarjadékai a reformáció korában a protestánsokkal egyesülve ismét vérben és

tűzben tesznek vallomást az Isten szent evangéliumáról s oly megdöbbenő vala az elkövetett kegyetlenkedés, hogy a vészparancsot kiadó I. Ferenc halálos ágyának gyötrelmei között meghagyá a végrehajtók megbüntetését, de az üldözés véres pallosa kivonva maradt még utódai alatt is hosszú, igen hosszú időn keresztül.

II. Ferenc kormánya igen rossz neven vevé, hogy a szomszédos genfi köztársaságban a francia menekültek biztos kikötőre találtak s annak örve alatt, mintha a franciaországi zavaroknak, melyek tulajdonképen Medici Katalin s a Guisek nagyravágyó politikájának voltak természetes következményei, a protestánsok s részben a genfiak volnának okozói, felszólította tehát a genfi államot oly intézkedések haladéktalan tételére, melyeknél fogva Franciaország haragját és bosszuállásának kitörését kikerülhesse.

A vett levélre elrémült az egész tanács s azt hitte, hogy a fenyegető vész csak a kétszínű politika alakoskodásaival távolítható el.

Kálvin egyedül maradt nyugodtan az egész városban. Ő a jövőt mindig nem a kis ember, hanem a nagy Isten kezében látta s nem ingadozott soha.

„Genf biztossága — mond ő — a mindenható Isten védelmén alapszik. Vajjon e hitünket feladjuk-e Franciaország akaratára? Ez annyi volna, mint hazánk hajlékát sziklaalapjáról futó homokra tenni át.

„Franciaország politikai mozgalmában a genfi prédikátoroknak semmi vészök. Ezt meg kell írni a királynak és tudtára adni, hogy a genfi prédikátorok ezentúl is úgy fogják magokat viselni mint eddig; és ha szükség, személyesen is készek a király előtt mindenről számot adni. Azokat pedig, kik hozzánk jönnek, az evangélium szolgálatára ezentúl is képezni és buzdítani fogjuk. Ezek elmennek és az ő saját hitökre és földi veszedelmökre, szóval saját felelősségökre teszik azt, a mit tesznek. Ha prédikálások zavart és visszavonást támaszt, ennek nem ők okai, hanem maga az evangélium hirdetése, a mint ezt az úr előre a leghatározottabban megmondotta.“

Ime Kálvinnak ereje Istenbizalma vala, s politikája pedig mindig a tiszta igazság és kötelesség egyszerű politikája volt.

Még egy szót e férfiú szellemfensége felől, melyre legbiztosabb világosságot azon nyilatkozata vet, melyet Zvingli utódjához, Bullingerhez írt levelében tett Luther felől, ki felőle még hallani is alig akart.

„Ó Bullinger! el ne feledd, mi kitünő s jeles tulajdonokkal felruházott férfiú Luther. Én sokszor mondtam s mondom jelenleg is, hogy ha ő engem ördögnek tartana is, én őt folyvást nagy tiszteletben s az ur egyik kiváló szolgájának tartanám.“

A földi embernek ha minden gyarlóságait szerencsésen levetkőzte is, még hátra marad rendszeren egy, mely nem válik el a nap alatt a legjobbaktól sem s ez az önbecs. Kálvin elég magas volt ezt is alárendelni az elvnek. Ő midőn az emberre nézett, mindig az istenügyre tekintett.

Igen ritka eset az, hogy annyi akaraterő mellett valamely ember bírja mindig még vetélytársaiban is az Istennek s ügynek tett szolgálatot méltányolni s nem pusztán az embert.

Azon erős jellemek közül, kik magukat akaratauk szilárdságával embertársaiktól megkülönböztették, alig található egy is, ki oly könnyen s oly teljesen felejtette volna magát ki a számításból, midőn az istenügy szerveire tekintett, mint Kálvin. Nem csalódunk, ha állítjuk, hogy Kálvinnak az lett volna legnagyobb öröme, ha az ur dolga körüli buzgóságban másoktól minél nagyobb mérvben meghaladtatott volna.

* * *

Ime mélyen tisztelt gyülekezet! ilyen vala a férfiú, kinek emlékezetét a jelen alkalommal megtiszteltük. Megtiszteltük őt, ki annyira őszintén át volt hatva az ő Urának, Istenének szolgálata által, hogy teljesen megelégedett, ha annak szerezhetett tiszteletet s dicsőséget s ebben vele osztozni szentségtörésnek tartotta volna.

De épen ezért tiszteltük őt meg, hogy oly magasra kiemelkedett hitengedelmességével az emberek soraiból, hogy még a megtiszteltetést sem ohajtotta.

Azonban mi az ő szellemében fejeztük ki azon tiszteletet, melyet nagy feladata bátor megoldásával magától a világtörténelemtől kiérdemelt, mi magasztaljuk a szellemvilág életfejlése felett örökös Istent, hogy kiküldé az evangélium felszabadítása korában az ő hű szolgáját a szolgálat munkájára, a szenteknek egy testbe való kötöztetésére, a Krisztus testének építésére s általa közöttünk mind a mai napig oly hathatósan munkálkodni k egyeskedett, hogy ime három század lefolyása alatt a nagy mű még folyvást ép-ségben áll, folyvást bátyája az evangéliumi igazságoknak, folyvást legmunkásabb tényezője az egészséges haladásnak, a szabad keresztyén életfejlődésnek.

Van különben e férfiú gazdag lelkében még egy mély meleg vonás is, melylyel tiszteletünket gyermeki kegyeletté fokozza. Ő egykor utolsó gyermekének halálos ágyánál mindazokat gyermekeivé fogadá, kik vallásos szellemirányát elfogadandják. „Avagy nincsenek nekem — mond az utolsó gyermekét elvesztő apa, lelkét a koporsóról Istenhez emelve — avagy nincsenek-e nekem e világon még számtalan gyermekeim?“ Vajjon nem illő-e tehát, hogy mi is kegyelettel olvassuk át testamentomát s nézzük meg minő hagyatékot örököltünk tőle.

Örökségül hagyá életpéldáját, hitengedelmességét és hitbátorságát s ime ott állunk mi is a nagy mezőn, hol ő izzadott nap lementéig, a mai világ szellemi libertinizmusá közepett. Alakítsuk át e Genfet. Ezt kívánja tőlünk Kálvin szelleme.

Igaz ugyan, hogy azon meghasonlást, mely az emberiség szellemét tévútra vezette, nagyrészből a világ külső állása s irányelve idézte elő.

A mely arányban fogyott a szabadság és jognak tisztelete egy felől, azon arányban indultak a lelkek más felől elesett nagy érdekeikért kárpótlást keresni s magukat más úton érvényesíteni s íme kifejtett mint az abszolutizmus ismért gyermeke: a m a t e r i a l i z m u s. Pénz, vagyon, élvezet, fényűzés lett a nap legfőbb érdeke jog, szabadság s közélet helyett s a szellem bement az anyagba és szomorú önárulást követett el.

Alig volt korszak, melyben az antikhrisztján irodalom oly

nagy arányt vett volna, mint korunkban. Feltámasztattak magok a halottak, kiket nagy bajjal eltemettünk s elfeledtünk, hogy szolgáljanak a jelenkor sívár kétségbeesésének az evangéliumi boldogító igazságok megingatásában. Strausz tábort jár ismét. Holbach ismét fujja a világ felett az istentagadás harsonáját. Leroux midőn a socializmusnak evangéliumot írt metafizikai elmélődéseiben, megfosztá égjogától az embert s lekötözté mint örök fegyencet, mint örökre elítélt gályarabot a földnek nyomorult rögéhez, hogy lenne vergődő Prometheusza az örökkévalóságnak. A Műstagogosz összeszaggatja előttünk mind azon tiszteletre méltó szent okmányokat, melyek örökkévalóságunk jogait tanították s az istenfiúságon alapuló eltörülhetlen méltóságunk felől bizonyítottak Isten nevében a világ előtt. Renan megölte a Krisztusban az Istent, míg 2000 év előtt egy, saját érdekeit nem értő nép benne egykor csak az ember élete ellen esküdött össze. A lelkiisméret theológiájának alapítója Schenkel a Krisztus életrajzában megsemmisíté mind azt, a mi egy mély s kifejtett lelkiisméretet valóban megnyugtathat.

S ime itt állunk most ez irányt vesztett kor szellemi libertinizmusa közepett, s ha volt valaha szüksége az Isten egyházának Kálvin hitfelkent tudományára s lelkesültségére, úgy bizonyára van ma. A hare, melyet e nagy férfiú annyi dicsőséggel harcolt meg, átszállott tana és szelleme örököseire s az unokáknak győzni kell, vagy arcpirúlva megállani e nagy férfiú emlékezte s egykor Isten ítélőszéke előtt.

Ha valamit az Istentől áthatott egész ember akar, az létre jön. Az Istené és istenié mindig és örökre a jövő! Szövetkezzünk Kálvin teljes hitengedelmességével, e világrendező hatalommal s miénk leend az. S ezt kívánja tőlünk ez ünnepélyes órában Kálvin szelleme. Mire nézve semmi-nemű áldozattól sem szabad visszariadni, hogy ez evangéliumi szellemirány az emberek között minél inkább megszilárduljon. Nehezek az idők az áldozatokra? Az idők csak azért nehezek, hogy ti nagyobbak és jobbak legyetek az időknél. Akarjatok komolyan, s az idők meg fognak javúlni.

Tisztelettel hajlok meg azon lelkesedések előtt, melylyel a mult években mindazoknak őszinte bámulatát magatokra vontátok, kik jeles tettekben gyönyörködnek, midőn e nemes főiskola asztalára összehordozátok mindazon filléreiteket, melyeket nehéz idők nyomasztó körülményei még rendelkezésekre hagytak s nemesen utánoztátok mai ünnepélyünk hőjét, ki a genfi főiskola tőkáját hasonló kegyes adományokból gyűjtötte össze. De ne gondoljátok, hogy már minden meg van téve. Így a többi közt a tanerő bármi jelentékenyen van emelve, de mindamellett nem áll még ott, hol a tudomány jelenkori fejlettsége igényli. Azonban ha e tekintetben minden kielégítve volna is, ott áll még más oly intézet, mely tovább ható fedezést óhajt: a tápintézet és a kóroda. Íme itt van kimérve a kellő hely, hol Kálvinnak három század mulva emléket emelhetünk.

A reformáció egyik fő s elismert érdeme az, hogy kivéven a világosságot a véka alúl, azt az emberiség közkincsévé tevő s nem csak oda irányzá gondját, hogy iskolákat nyisson, hanem oda is, hogy az iskoláztatást a legszegényebbnek is lehetővé tegye. Ezen kötelességérzet nyitá meg kétségkívül az első tápintézetet.

* * *

A tápintézet mindenkinek másnak a humanizmus kérdése; nekünk több, nekünk, protestánsoknak, a szorgalmas szegény ifjúság tápozása vallásos egyházi kötelesség. Kötelességünk mulhatatlanul oda hatni, hogy egyházunk minden tagjai kellőleg kiképeztessenek, hogy a Krisztusban örökölt főpapságuk kötelességeit megérthessék és teljesíthessék. Nekünk kiképzett önálló keresztyénekre van szükségünk rendszerünk természeténél fogva.

Hogy pedig ezen az úton minő csudákat vihet véghez a keresztyén hitbizalom, azt már megmutatta a kegyes Franke, ki alig 16 forinttal kezdette meg egykor azon vállalatot, mely előtt szent álmélkodás nélkül megállani mai nap lehetetlen. Istennek, ki

mindent adott, az egyház jövőjének adjuk azt, mit a szűkölködő szorgalom önfeltartására fordítunk.

Az alapot letette már évek előtt a ti kegyességtek, az elvetett nemes mag kikelt, él, ápoljuk azt, tágasbítsuk ki annak körét. Legyen ezen intézet a mi közös árvaházunk s legyen ez árvaház Kálvin iránti tiszteletünknek maradó emléke. Legyen ez utolsó vigasztalása sok halálra való tehetetlen szüléknek, hogy t. i. gyermekeik, ha kitaszíttatnak is azon fedél alúl, hol születtek, van a széles világon egy hajlék, hol kenyeret, ápolást és oktatást nyerendnek. Nyugtassuk meg őket, hogy gyermekeiket egy oly hőkeblű anyának szent oltalma alatt hagyták, ki nem hal meg soha, nem merül ki soha, ki egyenlőn szereti minden gyermekeit s ezen szent anya a Krisztus tiszta egyháza, melynek dajkai képviselője az iskola. Gondoljatok haláltok órájára s engedjeteek nyugodtan meghalni sok magasabb képzettségű szüléket, kiktől Isten a földi szerencsét csak azért tagadta meg, hogy azok által, kiknek mindent adott, gyakoroltassa a gondviselés kötelességeit. Íme én átadom nektek ezen ünnepélyes órában Isten és Kálvin nevében gyászba és inségbe merült árváit és szegényeit a jelennek és jövőnek. Vegyétek őket atyai oltalmatok alá, hogy érdemeseknek találtassatok egykor Isten előtt azon szerencsére, hogy gyermekeiketeket magatok nevelhessétek fel, s ne szoruljanak egykor a köz irgalom ápolására és ha mégis oda szorúlnának, az egyház őket apáik buzgóságának gyümölcseiből bőségesen táplálhassa.

Építsünk emléket ama férfiúnak, kit tiszteletünkre három század múlva is érdemesnek találtunk, nem fényes szavak és díszes ünnepélyekkel, hanem úgy, mint ő mutatá, tettel s ha kell önfeláldozással, a mi érdemes legyen az ő háromszázados emlékeül tekintetni a késő ivadék által. Állítsunk oly emléket, melyben unokáink hitünk s buzgóságunk kétségtelen bizonyítékait felismervén, hasonló tettekkel lelkesüljenek. Kérjük fel, ha szükség, idegen nemzetbeli hitrokonaink atyafiúi szeretetét is a kegyes közreműködésre. Egy oly sokat szenvedett nemzetnek, egy oly sokszor vérben ázó s könyben uszó egyháznak joga van az egész világ részvételéhez. Mi vagyunk Európa keletén a protestántizmus végvárai. Állásunk és

ügyünk, történetünk és jelenetünk egyiránt elegendően fontosak, hogy távol atyánkfiai sorsunkat magukénak tekintsék. Oly vállalkozás ez, a hol még elesni is dicsőség! Ez kötelességünk a tiszteletre méltó mult s életpéldánk örököse, a jövő iránt. Jöhetnek idők, ki tudja mi van írva a fátyol megett, mely minket a jövőtől elzár, jöhetnek idők, a melyben a mai nap gondolatai megtestesülve nagy szolgálatot tehetendnek s a hajótörést szenvedők mentő deszkái lehetendnek. Ha test szerint nem lehetünk is, legyünk tetteink hatalmával unokáinkkal, védjük és oltalmazzuk őket halhatatlan keresztyéni szeretetünkkel, hadd tanuljanak majd a régen meghaltaktól pietást a jövő, az emberiség fejlődése iránt!

* * *

Mint a tápintézet, úgy a kóroda is egy már kikelt, de még gyenge s még folyvást ápolásra várakozó növény. Megindítottuk a főiskola erejével, mert tudtuk, hogy magas keresztyéni képzettségűek pártolni fog mindent, mi a keresztyéni szeretet nevében jelenik meg közöttünk. Az erő, melylyel ezen intézet rendelkezhetik, alig képes fedezni 12 ágya két havi szükségait, a hátra levő 10 hónap felül gondoskodni a mai nap lelkesültségének tartatott fen. Íme mélyen tisztelt gyülekezet! átadom nektek e drága órában Kálvin szenvedő unokáit! Ha tisztelettel viseltettek a halott iránt, szeressétek, karoljátok fel a nagy halotttért az élőket. A Krisztus vére hullásával örökíte be titeket az ő szent atyjának országába. Utánozzátok őt, örökítsétek be ti is földi javaitok egy részeeskéjébe a Krisztusnak inséget és nyomorúságot szenvedő földi testvéreit. Kiket Isten földi javakkal megáldott, legyenek hű sáfárai a kezeik közé tett letéteménynek s szerezzenek kincseket az egekben. Ezt kívánja tőlünk Kálvin szelleme, ez, és csak ez lehet egyedül protestáns értelemben helyeselhető megtiszteltetése ama nagy halottnak, ki nem kíván általunk szentesíttetni, hanem azt akarja, hogy mi szentesüljünk meg.

* * *

A főiskolával, mely a tudományos fölvilágosodás organuma, szoros kapcsolatban állanak a népiskolák, mint a köz egyházi nevelés közlönyei. Engem szívesen megvallom, szent kegyelettel tölt el azon áldozatkészség, melyet elődeink e nagy fontosságú teren kimutattak, midőn a lefolyt három század alatt egyházi javainkat több helyen s több ízben elvesztettük.

Ugy látszik elődeink mélyen érezték azon sarkalatos igazságot, hogy az evangéliumi keresztyén életfelfogás szerint nincs nép többé közöttünk, s egyetemesen pap a Krisztusban mindenki. Ennél fogva nincs sürgetősb teendője valamely öntudatos keresztyén gyülekezetnek, mint lehető legjobb karba emelni a köziskolát. Ez pedig annyira függ a néptanítók anyagi állásának javításától, hogy mind addig, míg a néptanítói fontos pálya a legjobb tehetségek méltó és tisztességes versenye nem leendő: addig se a reformáció nagy elvének, a mely nem más, mint beavatása a keresztyén embernek az ő egyetemes papi méltóságába, se Kálvin komolyságos szellemének elégtéve teljesen nem leendő.

Tudom én azt, hogy egy nemzemény maga legjobb akarata mellett is oly intézkedéseket nem tehet, mely az örök fejlődő keresztyén elv minden fázisait áthassa, de kell menthetetlenül, hogy minden nemzemény lelkiismeretesen vigye oda homokszemeit azon épülethez, melynek talpköveit őseink saját vérökkel enyveztek össze. Nekünk nem lehet lelépni a térről, hová Isten állított, a nélkül, hogy ezen ügyben is nyomos és történelmi előhaladást ne tettünk legyen. Ezt követeli tőlünk őseink tisztelete, ezt követeli tőlünk a példaadás szent kötelessége, ezt követeli tőlünk Kálvin emlékezete; mert Kálvint, a tettek emberét, csak tettekkel, csak utánzással lehet megünnepelni.

* * *

Még egy pont van hátra m. t. Gy.! mely szorosan összefügg a jelen alkalom céljával. Ugyanis ki kell még emelnem azt, hogy Kálvin már három század előtt oly széles theológiai irodalmat indított meg, mely negyven sajtót foglalkoztatott. Ez pedig csak az által lett lehetséges; mert volt, ki azt olvassa.

Korunkban fájdalom, alig van hálátlanabb vállalat, mint az egyházi tudomány terén foglalkozni. Alig vannak ilyszerű vállalataink, melyek a kiadók romlására nem lettek volna. Íme egyházirodalmi egyetlen közlönyünk nyolc éves nem közönséges erőfeszítés után is 3 millió protestáns között a végvonaglás stádiumán áll.

Mély fájdalom borítja lelkemet, midőn a jelen ünnepélyes órában a gyászharangot kell megrántanom e fényes gyülekezet előtt. De Kálvin emléke felhív s kötelez engemet, hogy ezen óra ünnepélyességébe a megünnepelt nagy férfit keservét vegyítsem.

De nem. A Sárospataki Füzetek nem halhat meg, nem halhat meg a mi e napig élt s ha meghalt volna is, feltámasztaná kétségkívül Kálvinnak közöttünk ez alkalommal megjelenő nagy lelke, a mely lélek, mint arcaitok sugaraiból láthatom, kedves vendége minden kebelnek. Tudom, hogy a nagytiszteletű egyházmegyék versenyezni fognak egymással a nemes buzgóságban oly intézkedéseket hozni létre, miszerint a mulhatatlanul megindítandó egyházak közséi könyvtárban a Sárospataki Füzeteknek is hely adassék, hogy legyen az ott a tudomány és tudományos vallásosság egyik közlönye. Sajtó és közlöny nélkül a reformációnak nincs szája, nincs közleni való eszméje. Mi pedig az isteni gondviselés által gondolkozni és beszélni küldettünk ki.

Főtiszteletű egyházkerület, mélyen tisztelt gyülekezet! én kegyeletes tisztelettel s élő reménységgel teszem le ez ünnepélyes órában a Sárospataki Füzeteket minden jót és nemest eddig gondosan ápolat kezeitek közé. Nagy őseitek harcoltak, hogy vallásos meggyőződéseiket szabadon közölhessék, ti áldozni fogtok hagyományos szokásaitok szerint, hogy tudományos és vallásos életünk szája szólhasson közöttünk továbbra is. Ezt kívánja tőlünk ez ünnepélyes órában a reformáció szelleme, ezt Kálvin emlékezete.

* * *

Végezetre pedig kétségtelen az, hogy Kálvinnak vallásos egyházi reformja még bevégezve nincs. Az általa célba vett re-

form ép oly intenzív erővel bír, mint maga a keresztyénség, vagy is mint amaz, az írásban kijelentett s a keresztyénségben lüktető isteni élet, a mely természeténél fogva örök fejlődésre van rendeltetve.

Hozzátok fordúlok azért ezen ünnepélyes órában, melyben három század kegyeletes emlékezete keres kifejezést, hozzátok fordúlok, ti képviselői a jövő protestántizmusnak, hozzátok fordúlok egyházunk reményei!

Rövid idő múlva a munka vállainkról a tiéitekre fog áttétetni. Azon nemzeménynek, mely kiküldve volt utat törni előttetek, hogy ti biztosabban haladhassatok, megvan ama természetes joga, hogy földi pályáját azon emelő hittel zárhassa be, miszerint lelkeitek előtt tisztán állanak mindazon elvek, melyek szent ügyünket három század viharos folyásán keresztül fentartották, hogy ti is készen vagytok egyenként élni és halni azon istenországi nagy érdekért, melyet apáitok a multban annyi áldozattal támogattak, s melynek amnyi martírvérrel áldoztak hogy ti az isteni élet s világfejlődés fehér zászlóját, a szent és szabad evangéliumot magosan és hitlelkessel fogjátok hordozni még sírhalmaink felett is.

Esdlek titeket ama nagy férfiú nevében, ki hitbátorságával oly pályautat tört apáitok előtt, melyen haladva ti is Isten és az emberiségnek a legfontosabb szolgálatokat tehetitek, fordítsatok lehető legnagyobb szorgalmat s komoly gondot azon önbírálatra, melyet töletek állastok a jövőben követel. Igyekeztek ti Kálvin unokái szerezni Kálvin-tiszta szellemet, Kálvin-vasakaratot, Kálvin-hitbátorságot, és mindenek felett Kálvin-hitengedelmességet. Jegyezzétek meg úgy, mint ő tevő, hogy nem tieitek vagytok, hanem mindig és örökre, akár éltek akár haltok, a Uréi vagytok!

Az örök igazságok és kegyelem szent istene áldjon meg végre mindnyájunkat megvilágosító s irányzó szent lelkével, hogy a nagy elvek és gondolatok, ezen felséges nyomai az emberiségen átmenő Istenségnek, bennünk mindenkor hitbuzgó tisztelőkre és erélyes kitartó eszközökre találjanak.

Dr. Heiszler József.

T Á R C A.

DON MANUEL MATAMOROS.

ADATUL AZ UJABBKORI EGYHÁZTÖRTÉNETHEZ.

(Vége).

Néhány nap mulva julius vége felé katonai bizottság elé vezet-tetvén, tizenegy óra hosszáig hallgattatott ki. Csak most tudta meg, mivel vádolják. Állíták, hogy börtönéből ő szervezte a lójai zavargást, melynek vezetőivel összeköttetésben állt, a vállalatra pénzt szerzett stb.

Mintegy húsz fogolytársát szembesítették vele, és ezek Matamoros kimondhatatlan bámulatára egyhangúlag erősítették, hogy ő izgatta őket az igazgatás elleni lázadásra. Matamoros halálát látta maga előtt lebegni, nem vallása miatti halálát, melyet örömmel eltűrt volna, hanem oly büntényért való halált, melytől egészen idegen volt. Képzeltetni, mi kinzónak kellett e kilátásnak lennie!

Azonban másképp történt. A pör a hadi törvényszéktől elvéte-tett, mely mint több helyen, úgy itt is, túlment illetőségén, mely csu-pán oly egyénekre terjed, kik fegyverrel kezökben a lázadásban tet-ten értenek. Matamoros ügye ismét a polgári törvényszékhez tétetett át. Az ellene vallott főtanú két ízben tett öngyilkossági kísérletet; az életben megtartatva, az összes törvényszék előtt ünnepélyesen vissza-vonta előbbi vallomásait, s leleplezte a hadbíró eljárását, ki mindazon hamis tanúkat megvásárolta. Ez, miután már kissé elhamarkodva előléptetés által megjutalmaztatott volna, kegyvesztetten máshová té-tetett át. Matamoros és társai e politikai pörben tökéletesen ártatlan-oknak nyilvánítottak.

A vallásügyi eredeti pörben hozott ítélet ugyanazon 1861. évi decemberben hozatott. Az államügyész ekkép nyilatkozott: Spanyol-országban senki sem üldöztetik vallásbeli meggyőződéseért, még ha ezt nyilvánítja is; hiszen épen novemberben a legyőzött Marokkóval kötött szerződésben a Muhamed vallású marokkóiak számára azon jog biztosított, hogy vallásukat spanyol területen magán uton gyako-rollhatják. De — folytatá — a törvény büntetéssel fenyeget a katolikus apostoli római vallás eltörlésére vagy változtatásár a irány-zott minden kísérletet; büntetés alá esik az egyházilag elítélt tanok

terjesztése; büntetés alá esik titkos társulatok alakítása. Matamoros és Alhama hét, hét, Trigo négy évi gályarabságra, a polgári jogok élethossziglan elvesztésére, és a pörköltiségek megtérítésére ítéltettek. Az ítéletet föllebezték, noha Matamoros magára nézve semmi reményt sem táplált fölmentetése vagy csak lényeges enyhítés iránt is. Anyja, ki őt Granadába követte, mondá: büszkén fogom elbeszélni, hogy protestáns vallása miatti gályákon levő fiam van, és ha egykor gyermekei lesznek, atyjok ez emléke nemesíteni fogja őket.

Ugyanazon hónapban Madridban a képviselők házában a válaszfőirati viták folytak. Az ellenzék sorában, mely azonban a szavazásnál 80 szóval állt mintegy 200 ellen, Olozaga a legünnepeltebb szónokok egyike volt. Szólt az országban ismét fölélesztett vakbuzgóságról, megtámadván a kormányt, mely megengedte, hogy a papok a temetést megtagadják (sőt már eltemetettek kiásatása is megtörtént), hogy a papság valóságos autodafékat rendez némely könyvekkel, melyeket nyilvános piacokon megéget, hogy a protestánsokon szabad üldözést kezd gyakorolni. Olozaga még nyiltabban szólt. Ő volt az első, ki a spanyol parlamentben bátorkodott bizonyos befolyásra utalni, mely néhány év óta az ország sorsára nehezedik, sőt e befolyást meg is nevezte, Patrocinio sorort említvén: hogy ez apáca működése a miniszterek tetszését bírja, nem hiheti ugyan; de a minisztérium semmi ellenvetést sem tesz, és bizonyos színleges liberálizmus némi elemei mellett, ez képezi — úgy mond a szónok — az O' Donnelkormány jellegét.

A porosz kormány — akkor gróf Bernstorff volt a külügyi miniszter — a Madridban volt porosz követet megbízta, hogy az angol követtel egyesülten tegyen kellő lépéseket az üldözöttek ügyében. Az angolországi protestáns szövetség Alexander tábornokot küldte Madridba. A spanyol miniszterelnök, mint várni lehetett, nyugodtan hallgatta meg, és a mit válaszolt, mint szinte várni lehetett, oda ment ki, hogy előbb a törvényszék működésének szabad folyást kell engedni. Az angol tábornok a legügyesebb tapintattal felelt meg keresztyén küldetésének, és Matamoros megjegyzi, hogy e látogatás után megkímélték börtöne kellemetlen motozásától. Három ezernél több levelet és okiratot, melyeket fogsága tizenhét hónapja alatt kapott, vettek el tőle. A francia nyelvben járatlan vagyok, úgy mond, de van itt valakim, a kiben tökéletesen bízhatom és ki nekem mindent lefordít.

Április 21-kén kölcsönös megegyezés folytán Angol-, Francia-, Németországban és Hollandban ugyanazon órában összegyűltek a keresztyén barátok imádkozni az üldözött spanyol testvérekért. Mennyire meghatotta ezeket a szeretetben való e közösség, azt Matamoros egyik

levelében fejezi ki, mely telve van a Jézus szolgálatában való halál fölötti örömmel. Ő maga újra vért kezdett hányni.

Az államügyész a főbbezési törvényszéknél a hét évi helyett tizenegy évi gályarabságot követelt. Tizenkét évi fogság — bizonyos esetekben száműzetés — a legsúlyosabb büntetés azokra, kik az államvallást megszüntetni vagy változtatni akarják; úgy látszik tehát, hogy az indítványozott büntetés nem a legnagyobb, melyet a törvény megszab, ha csak a fogságnak gályarabsággá változtatása azt ki nem egyenlíti. Matamoros mondja: a büntetés maximuma nem becsületünknek maximuma-e?

Matamoros Don Antonio Moreno y Diaz ügyvédben meleg, bátor és ékesen szóló védőre talált. E fiatal férfúró a Clamor publico című madridi hirlap, mely a védíratot 1862. május 14. közlötte, mint Granadában nagy tekintélyű egyént említi, ki, mint a katolikus egyháznak híve, mérsékelt és független jelleméről ismeretes. „Még fiatalon — mond Don Antonio Matamorosról — lángoló képzelemmel, szende kedélylyel, nemes érzelemmel, oly lélekkel, milyen kevés van a világon, vallásos meggyőződése oltárára áldozta magát, mely meggyőződés becséről nem akarunk ítéletet hozni, mely azonban, ha megengedtetnék neki a közéletet úgy alakítani, bizonyosan nem vonna anarkhiát maga után. Azok, folytatja tovább, kik őt nem isméri, és a tudatlan tömeg véleménye szerint ítélik meg, ám hadd tartsák ábrándozónak, eretneknek, szakadárnak, mi, a folyam ellen úszva, nemes férfiúnak tartjuk. Mi Matamoros szívéen fekszik, az az emberek üdve, azon példány szerint, ki mindnyájunkért Golgathán meghalt. A vádlott a jóság egész kincsét hordja szívében, és keresztyén erényeit tettekkkel bizonyítja, minek mi magunk, mond a védő, tanúi és bámulói vagyunk. Mióta, így folytatja, a közfigyelem e pörre irányult: azóta a művelt férfiak többsége Spanyolországban és más országokban, kiknek a türelem hitelveik közé tartozik, nem szüntek meg a vádlottak mellett föllépni: a sajtóban, a szószéken, a legfőbb helyen. Európa minden népei türelmetlenül és aggódva várják, hogy megtudhassák: vajjon valóban megtörténik-e a tizenkilencedik század közepén egy polgárisult, nagylelkű nép körében azon szomorú látvány, hogy tiszteletre méltó polgárok büntetéssal illetetnek egyedül azért, mivel az államétól eltérő vallást tartanak magokénak?”

A bevezetés után a védő cáfolja a büntető törvénynek a jelen esetre alkalmazhatását. Itt szó sincs az államvallás bűnös megtámadásáról, mert hiányzik az, mit egyedül büntethetni: a cselekedetek. Hiszen a polgári pártnézet nem esik büntetés alá, nem a politikai egyletalapítás, nem a kormány nézetei irányában történt ellenmon-

dás, mindaddig, míg lázadássá ki nem tör. Épen oly kevésbé van szó egyházilag elítélt tanításokról; mert hol mondatott ki Matamoros és társai tanainak kárhóztatása? sőt azokat hivatalosan meg sem vizsgálták. A tiltott könyvek végetti házkutatások is törvénytelenek voltak; mert Spanyolországban nem létezik oly törvény, mely büntetést szabna azokra, kik tiltott könyveket behoznak, tartanak vagy terjesztenek. Hogy a protestáns egyház tagjainak vállalatuk titokban tartása lett volna meghagyva, azt a lefoglalt irományok egyetlen egy helye sem bizonyítja.

Védbeszéde vége felé mondja: „Milyen nagyobb dicsőséget ohajthatunk drága hazánk számára, hol — nehéz e vallomást tennünk — tudatlanság, közöny, képmátatás oly nagy mértékben vannak elterjedve, milyen nagyobb dicsőséget ohajthatunk mint azt, hogy alattvalóit a megfeszített tanításainak hű követőivé alakítsuk át? De Matamoros semmit egyebet nem kíván. Ki ez ügyet komolyan megfontolja, az bizonyosan velünk fog szavazni, hogy ha Matamorosra valamely büntetés méretik, az nem az általa elkövetett rosszért, hanem azon jóért történik, melyet tenni akart.” A beszéd befejezésében oda utal, hogy az mindig a vallás rovására történik, ha védelmére kényszereszközök használatnak, holott Isten lelke annak egyedüli védője és oltalmazója.

Dr. Capadosehoz ekkép irt Don Antonio: „Én meggyőződésből és hajlamból apostoli római katolikus vagyok, de ohajtom vallás tekintetében a türelmet. Matamorosunkat kitűnő személyes tulajdonaíért, valamint a többi foglyot is, kiknek egyikében sem találók valamely bünt, becsülöm. Ismétlem tehát önnek, hogy irántok való részvétem nagy, és hogy legboldogabb napomnak azt fogom tartani, midőn elérhetem azt, hogy börtönük ajtaját kinyithassam.” A protestánsok e katolikus védője Maggioranira, a Madiak érdemes, derék és ügyes ügyvédére emlékeztet.

Az említett madridi hirlap, a Clamor publico, a granadai pörből hozott egyik hosszabb cikkében azon kérdést állította föl: „Mit mondanánk ahoz, ha a visszatorlás jogánál fogva azon testvéreinket, kik protestáns népek közt laknak, elítélnék, követelvén, hogy vallásukról mondjanak le, s azzal fenyegetvén őket, hogy vonakodás esetében a megvetettek bélyegével vagy gályalánccal fognak büntettetni?” Ezután pedig hozzáteszi: „uagyon örülnénk, ha a kormány a koronának azt ajánlaná, hogy általános kegyelem és türelem által a papság kérelmelhetetlen szigorát enyhítse.”

E lap, úgymond Matamoros leginkább és legszivélyesebben védett bennünket. A kormány részéről egész hadjárat indított

ellene, hogy a tulajdonos, Fernando Conradi úr, tönkre jusson, és valóban rövid idő alatt 100,000 reálenál (mintegy 13,000 forint) többet kellett fizetnie. De a szabadelvű párt bőven adakozott számára, valamint itteni barátim is mindent megtesznek érte, úgy hogy levélbeli értesülés szerint a tartozás már fődözve van.

Milyen kevésbé függött össze e protestáns mozgalom a demokrata izgatásokkal, kitűnik egy buzgó demokrata, Garcia Ruiz, nyilatkozatából. Mi oly távol vagyunk úgy mond attól, hogy az evangélikus egylet tagjaihoz csatlakozzunk, hogy megvetjük a protestánsokat, és hogy azt bolondnak vagy még valami rosszabbnak tartanók, ki a protestántizmust bármi alakjában akár lutheriben, akár kálviniban, akár angolban, Spanyolországba behozni akarná. Így nyilatkozik a fölingerelt spanyol függetlenségi érzet, mely a protestántizmusban idegen uralmat szaglál, bosszúval gondolva Gibráltárra; és e megvétel már onnan is magyarázható, hogy a protestánsok, mint Matamoros mondá, a politikával való minden kapcsolatot elútasítottak.

A korteshez külföldről intézendett emlékiratot Matamoros nem tanácsolta. „A kortes nagyon hajlandó ily kérdésekben visszavonulni. Az emlékiratot a királyné ő felségéhez kellene intézni; ha tehát lehetségesnek látják önök (így ír Capadosehoz, ki Hollandban ilyesmit tervezett) ily emlékiratot létesíteni, reménylem, hogy erről mihelyt csak lehet, engem értesíteni fognak, hogy Madridba irván, lépéseket tehessek, miszerint az irat egyik vagy másik úton a királynéhez juthasson, és pedig magas rangú katolikusok által, kik szabadon bocsáttatásomat óhajtják és abban fáradoznak. Ismételtem azonban, szeretett barátom, hogy a megszabadításom iránti óhajtást nem én ébresztettem. Nem, ezerszer nem! Én egész bizalmamat az úrban helyezem, ő fog intézkedni, és én mindenkor örömmel engedelmeskedem. Ohajtásom csak oda terjed, hogy itt a szabad vallásgyakorlatnak pártja alakuljon, és feltűnjék azon boldog nap szegény, leigázott hazámban, az evangéliom győzelmének napja.“

1862. októberben kihirdettetett a második bíróság ítélete. Matamorosra és Alhamára nézve súlyosabb volt az elsőnél. Alhama kilenc, Matamoros nyolc évi gályarabságot kapott, azon kívül egész életükre tanítói hivataltól eltiltattak, s végre együtt a költségek egy negyed részét kellett egyenlő részben viselniök. A Granadában protestántizmussal vádolt többi foglyok a vád alól fölmentettek.

A nevezettek ez ítéletet ismét föllebbezték; az államügyész is fölbebeztet, e második szigorúbb ítélet ellenében is föntartván még szigorúbb büntetési indítványát, és egyszersmind a törvényszék előtt

tartózkodás nélkül tett hitvallás alapján hittagadásért újabb pört követelt ellenök.

A vádlottak rettenthetlen ügyvéde a kormány részéről megintést kapott: hogy jövőre védenicei védelme közben jobban mérsékelje magát. Három ily megintés az ügyködhetés tilalmát vonja maga után.

1863. február elején ezt írja Matamoros: vallásukért elfogottak most csak Malagában és Granadában vannak. Malagában három: Marin, Gonzales és Carasco, kik kilenc évi gályarabságra ítéltetve, a granadai főtörvényszéktől a további elhatározást várják. Már hat malagai protestáns, kik részint menekültek, részint ott rejtőztek, in contumaciam hét-hét évi gályarabságra ítéltetett. Spanyolország többi részeiben nincs több fogoly, és a protestánsok elleni törvényes eljárás vallásbeli meggyőződésük alapján megszűnt. Valamennyien fölmentettek és a testvérek elleni törvényes üldözés Barcellonában, Sevilleben, Jaenben és Cordovában megszüntetett. "Más felől azonban azon tudósítás érkezett, hogy Sevilleben vallásaért két évi fogságra ítélt két protestáns már elkezdte büntetése kitöltését.

A Malagában levő testvérekről 1862. májusban ezt írja Capado-sehoz: „a hitőkre vonatkozó kérdésre kissé kétértelmű választ adtak. Igyekeztem őket ez eljárás fonákására figyelmeztetni, minek következtében bűnbánattal és szent lélekkel teljes jeles levelet intéztek hozzám; ebben szegény, de őszinte testvéreim kijelentik, hogy hűségemet és föllépésemet követni óhajtván, belátják előbbi tévedésöket. Nehezen várták válaszomat, s ezután tudatták velem, hogy nem sokára másod izben fognak a törvényszék elé idéztetni. Ez meg is történt, és most keresztyén hitőket állhatatosan vallván, nyiltan kimondták a római egyháztól való elszakadásukat, kinyilatkoztatván, hogy ezentúl az úr útjaiban kívánnak járni. (Előtte való nappal hozták a lapok azon tudósítást, hogy rám nézve tizenegy évi fogság indítványoztatott). Ez nemcsak a törvényszékre, hanem az egész lakosságra Malagában mély benyomást tett. Nem szép-e ez, nem dicső-e ez, barátom? Ezek a derék testvérek kétértelműen válaszoltak, hogy családjaik inségét megelőzzék; de miután észrevették, hogy Jézus mindennek fölött áll, az ő gondolataiba léptek. Isten áldja meg őket!”

Az 1863. év elején az evangélikus szövetség franciaországi ágának központi bizottmánya a spanyol protestánsok melletti kérelmet hozott Franciaország női közt forgalomba aláírás végett. 30,000-nél több nevet gyűjtöttek, köztök több katolikusét; ezeket összegyűjtve és albumban egyesítve a folyamodással együtt áprilisben benyújtották. Ebben az aláírt nők kérik a királynét, vessen véget a szegény foglyok szenvedéseinek, és örvendeztesse meg királyi kegyelmének tette

által Matamoros anyjának és Alhama számos családjának szívét. Mondják: Francia, Angolországban, Európa minden államaiban föltálálják a spanyolok azon szabadságot, hogy Istent meggyőződésök szerint tisztelhessék. Nem boldog-e ő felsége, hogy ez így van?" Jules Bonnet lelkész vitte e föliratot Madridba, s át is nyújthatta a királynénak, ki őt csupán a királyi családtól környezetten fogadta. Midőn az albumot kezébe vevé, nagyon fölindultnak látszott, és előbb semmit sem akart olvasni. A jelenvolt hercegek egyike azonban, ki a vallás-szabadság ügyét pártolja (a jelentés valószínűleg a királyné sógorát, Montpensier herceget érti), végre rábeszélte, és ő az iratot olvasá.

Ismételve kinyilatkoztató, hogy lelkiismerete neki, mint katholikuskirálynénak parancsolja az igazságszolgáltatásnak szabad folyást engedni s a kért kegyelmet megtagadni. Ezután a király szólt ugyanazon értelemben. Sőt magában a föliratban is a titkos társulatnak művét fődözte föl. Matamorosnak és bűntársainak meg nem kegyelmezhetünk, mondá, kivéve ha a római egyházba visszatérnek.

Hathatósan kéretve, hogy kedvező választ adjon, a királyné azon megjegyzéssel vonult kabinetjébe, hogy a peticiót minisztereinek fogja átadni. Ez a kérelem udvarias elutasításának látszott az előbbi leplezetlen után. A királyné gyóntató atyja valószínűleg előre jól elkészítette. Pater Clarete, írja Bonnet, valódi királya Spanyolországnak, és Patrocinio soror az ő orakuluma.

Marquis Miraflores, a közelebb kinevezett miniszterelnök, ama herceg és a francia követ előtt, ki császári parancs következtében amnesztiát kért, a megkegyelmezés mellett nyilatkozott; de a királyné a minisztereket nem is kérdezte.

A legközelebbi reggel egy lap denunciálta a herceget, mint az ország alkotmánya és törvényei ellen elkövetett merény bűnrészesét, egyedül azért, mivel a türelem mellett lépett föl. Csupán egy madridi lap nyilatkozott kegyelem mellett, ismét a Clamor publico, mely apr. 14. egy „királyi kegyelem“ című cikket hozván, ebben többi közt a föliratról ezt mondja: „E kérelmezők hangja csak az igazság és emberiség hangja.“ Azonban Conradi cikkét több lap közölte, melyek sorában különösen a befolyásos szevillai Avenir kiemelendő. De a fővárosban a sajtó részéről heves ellenmondásra talált, különösen az „Espannaban“, mely lap minden ultramontán hatalmaskodástól távol akar lenni. „Spanyolország, mond, a gondviselésnél fogva katolikus. Három szó: Isten, haza, király árnyékolja be Spanyolország történetét szent háromság gyanánt. A királyné a kérelmezőkhöz intézett válaszában csak oly érzések ihletének engedhet, melyek egy spanyol fe-

jedelemnőhez, a katolikus valláshoz és azon néphez méltók, mely sorsát az ő gondjára bízta.“

Maga Olozaga, ki az egyház túlkapásai ellen annyira buzog, most a granadai pörről megjegyezte: „Szerencsétlen történet. De mit lehet benne tenni? Politika által pártokra szakgatva legalább a hit egységének kiváltságával bírnak. Elég drágán vásároltuk meg, és minden áron meg kell tartanunk.“ Semmi bizonyosat sem lehetett ki-venni azon nyilatkozatból, melyet Miraflores a kortesben tett, hogy ő, bármennyire anakhronizmusnak látszik, a villanytelegráf korában a visszalépést előmozdítani akarni, a nemzet valódi szentélyeit, különösen a katolikus egyházat fogja tudni erélyesen óltalmazni. Albert bajor herceg, ki nejével, a királyné unokatestvérével épen emennek hazájában tartózkodott, jelentette Németországba, honnan fölkér-tett volt, hogy vesse közébe magát, miszerint a királyné nem idegen-kedik kegyelmet gyakorolni, mihelyt a végső ítélet meg lesz hozva.

A harmadik fokú törvényszék ülése ápril 22. kezdődött, mit esu-pán előtte való nap tudattak, noha a törvény megrendeli, hogy fon-tos ügyekben a nyilvános tárgyalás négy nappal előbb kihirdettes-sék. „Az én ügyem, mond Matamoros ez ülésről tett levélbeli jelen-tésében, a legjelentékenyebb azok közt, melyek spanyol törvényszék előtt folynak; miért hirdettetett ki mégis a nyilvános tárgyalás csak néhány órával előbb? Oh ezt könnyen, igen könnyen sejthetni.“ A törvényszéknek nagyon érdekében állt, hogy lehető legkevesebben értesüljenek a tárgyalásról, melyre Granada közönsége oly nagy mértékben kíváncsi volt. Azonban ez előrelátás nem sokat használt. A terem megtelt; az ügyvédi testület, a papság egy része és minden rangu egyének képezték a hallgatóságot. Hogy maga a hatóság is va-lóban fontosnak tartotta e tárgyalást, az abból is kitűnt, hogy azt nem a törvényszék elnöke, hanem, mi — mint Matamoros mondja — csak-nem soha sem történik, az egész audienciának (a kerület főtörvény-székének) igazgatója vezette, ez pedig nem volt más, mint don Fran-cisco Amoros y Lopez, ki Matamoros tudósítása szerint türelmetlen-ségéről általában ismeretes.

Először Alhama ügye vétetett föl, mivel ő előbb adta be főleb-bezését, mint Matamoros. Emerre csak másnap került a sor. Gyöngye egészsége iránti tekintetből valamivel kényelmesebb széket adtak neki, mint különben az elítélteknek. A hallgatóság még számosabb volt mint előtte való nap. „Jeles ügyvédem, mond Matamoros, bámu-latra méltó fölfogással fejtette ki mindazon jelentékeny kérdéseket, melyekre a védelemben tekintettel kellett lenni. Ékesen szólónak, nagy tudományúnak és hírére nézve minden tekintetben méltónak ta-

núsította magát.“ Ismételve félbeszakította az igazgató, hogy szavainak hatását ez által gyöngítse, hogy a szeplőtelen fogantatás hitelvére dicsbeszédet mondjon, hogy a vádlottat méltatlanul becsémélje. Matamoros, így kiáltott föl, oly ember, ki a protestánsok becsempésztett Krisztusában hisz; az ő hitszabálya azon fajta nép meghamisított bibliája; ő Spanyolország ellensége; hittagadó, protestáns.

Az ügyvéd nyugodtan válaszolt. „Igenis, Matamoros protestáns, ezt ő első kihallgattatása óta nyilvánította; minden tetteit elismérte, az ezekért való felelősséget nem kerülte, hanem örömmel magára vállalta. Ő a spanyol vádlottak feje. Megvallja, hogy (Gal. 4, 19. szerint) az Ur akaratjához képest újonnan szülte őket. Ő e keresztyén szervezet élén áll. De e törvényszék őt ezért nem büntetheti. Mert cselekedetei nem voltak nyilvánosak, hanem magánosak, és a törvény nem szab büntetést magáncselekedetekre. Matamoros lehet nagy bűnös, lehet bűnös isten szemei előtt, de ezért embereknek nem tartozik feladni.“

Az igazgató ismét félbeszakítja, a szavak egész özönét ömlesztvén Matamoros ellen. Azért-e, hogy előterjeszsze, mit tettem, mond Matamoros; nem, hanem hogy a papság előtt, mely az ülésben jelen volt, inquizitori türelmetlenségét kitüntesse, hogy megnyerje tetszését azon sajtónak, mely a lelkiisméret leigázásának védelmét magára vállalta; azon csekélyszerű elégtételért, hogy engem sértegethessen. Szegény eltévedett ellenségem! Teljes szivemből megbocsátok neki, és egész életem folytán kérni fogom az Urat, hogy őt megvilágosítsa. Méltósággal és nyugodtan, a jó lelkiisméret mosolyával hallgatta az ügyvéd az igazgatót, s aztán egyenkint kezdte érveit szétmorzsolni; de az igazgató még gyakran félbeszakítja, mivel, ugy mondá, sérti a keresztyénséget. Ezután az államügyész lépett föl. Fölbátorodva a granadai audiencia főnökének magatartása által, durvábbnak, nyersebbnek és kiméletlenebbnek tanúsította magát, mint valaha. Az államügyész és igazgató előadása szerint az én szegény testem méltó volna rá, hogy nem egy, hanem ezer máglyán égessék hamuvá. Mikép hozhatnának fölöttem méltányos ítéletet ily szenvedélyes ellenségek? — Ezután Trigo ügyvéde szólott. Őt is hevesen félbeszakították. Új bántalmazások és sértegetések következtek annak részéről, ki a részrehajlatlanságot lett volna hivatva képviselni. A hatalommal való visszaélés nem nyilatkozhatik világosabban mint itt történt. Befelejzván az ügyvédek pörbeszédeiket, bekövetkezett azon pillanat, melyben fel voltam jogosítva szót kérni. Ezt kértem is. Megsértették Jézus Krisztus isteni nevét, gyalázták az evangéliomterjesztés jellemét, elferdítéseket, rágalmakat használtak és nekem nem lehetett

hallgatnom, nem akartam hallgatni. Beszélni kezdtem; szivem dobogott örömeiben, hangom nem sokára erős és biztos lett, és elkezdtem az államügyész s igazgató ráfogásait cáfolni. Az utóbbinak szava az enyimet el akarta hallgattatni. Én jogomra hivatkozva, óvást tettem azon sértések ellen, melyekkel az evangyéliom igéjét elárasztották. Az igazgató újra hallgatást parancsolt; én ujlag követeltem jogomat A közönségben mozgás mutatkozott. Most, azon pillanatban, midőn arra legkevésbbé volt joga, az igazgató dühösen és mintegy magán kívül a tárgyalást befejezettnek nyilvánítván, félbeszakítá előadásomat, s az ülést bezárta. A közönség megértette, mi történt, és nekem legalább a bántalmazások ellen kellett volna tiltakoznom és a pör egész felelősségét nyilvánosan magamra vállalnom.

„Visszavetettek börtönömbbe. De számtalan barátom látni ohajtott. Többi közt azon szerencsében részesültem, hogy hét kitűnő ügyvéd látogatott meg. Mindnyájan szerencsét kívántak, s kezemet szorítva, biztosítottak, hogy e nap nagy nap a lelkiismeret szabadságára, ér a spanyolországi vallásszabadságra nézve. Részhajlatlanul nyilatkoztak, mindnyájan megegyezvén abban, hogy az igazgató nemcsak kötelességei határait túllépte, hanem oly jelenetet is mutatott, mely méltó lett volna a tizenhatodik századra, midőn Spanyolország nyílt téerein máglyák lángoltak.“

Említi azután Matamoros e levelében, mely párisi barátjaihoz volt intézve, a párisi Jules Bonnet és a hagai dr. Capadose látogatását, kik e válságos időben hatalmasan fölemelték és erősítették. Levele végén így ír: „És most igen szeretett, kedves és érdemes testvéreim! ítéletem pillanata közeledik. Azt hiszem elítéltetésemet fogja tartalmazni. Most már minden törvényes útát kimerítettem. Rendelése a gálya. Igenis, a gályákra! A gályákra! Áldott legyen Jézus isteni neve!“

Lelke minden erejével visszautasítaná a kegyelmet, mely hitvallása visszavonásának föltétele mellett ajánlatnék. „Meghalni, meghalni Jézus isteni neveért, ez pályafutásom tiszteletteljes, boldog célja, meghalni mint Krisztus csekély, de hű harcosa. Tovább haladni a szenvedésekben az én vigasztalásom és nagy megtiszteltetés rám nézve. Előre, előre, kedves barátim! Nem az én szabadságom az, mi főleg szivemen fekszik; a legfőbb, a mulaszthatlan az evangyéliom művének sikere; a szenvedések, a gúny, a fáradalom, a bántalmazás, a halál a gályákon — mindez, kedves testvéreim, csak az Ur akarátja szerinti folyást nagyobbodó részvétel Krisztus szenvedésében. Számomra nincs nagyobb jó. Sem a gályák, sem a törvényszékek, sem a királyné, sem az emberek, sem magasság, sem mélység, sem semmi-

nemű teremtmény nem képes elválasztani isten szeretetétől! Mitől tarthatok e bizonyosságnál? Semmitől. Tehát előre kedves testvéreim, előre, nem gondolva az én szabadságommal.“

Említi, hogy ítéletének örökös száműzetéssé változtatásáról beszélnek. Ez szerinte a büntetés, mely őt törvény szerint illeti, ha mint ugyanazon bűnbe visszaeső ítéltenék el. E szerint e változtatás ez esetben a törvények értelmében nem enyhítése, hanem súlyosbítása a büntetésnek. „Vagy talán, folytatja, szabadság utáni vágyam arra indítson, hogy abba beleegyezzem? Nem diadalukat látnák-e ebben ellenségeim? Bizonyosan. De én semmiféle diadalt sem akarok nekik megengedni. A gályákra! Az úr rendelése, hogy a gályákra menjek és akarátát teljesítsem; ott fogom isteni igéjét hirdetni, és el ne felejtseték kedves testvéreim, hogy azon helyek, hol annyi szerencsétlen hal meg ama szomjuságtól, melytől lelkők beteg, hogy azon helyek azok, hol az éltető vízre leginkább van szükség.“ Üdvözletek fejezik be a levelet.

Ily keresztyéni hősi elszántsággal hallgatta ítéletét. Matamoros és Alhama kilenc, Trigo pedig hét évi gályarabságra ítéltett véglegesen, mivel törvénytelen egyleteket alakítottak és az állam vallását eltörölni és változtatni akarták; a hittagadási vád iránti vizsgálatba a törvényszék nem bocsátkozott. Bonnet, ki maga is jelen volt, írja, hogy midőn Trigo kijelenté, miszerint ő többé nem katolikus, az elnök e szavakban tört ki: Ah, kend protestáns! Szép, majd tapasztalni fogja kend, mennyibe kerül Spanyolországban protestánsnak lenni. Matamoros, mond Bonnet, csodálatra méltó volt nyugalmaiban és vidorságában.

Madridi szabadelvű lapok következő tudósítást hoztak Granadából: „Tegnap ítélte a törvényszék Alhama, Matamoros és Trigo protestánsok ügyében. Védőjük annyira megfélemlített, hogy az elnök kénytelen volt őt rendre útasítani. A pörbeszédnek után Matamoros szólni kívánt. Szavaiban, melyek tanúsítják egész megvetését, melylyel atyái vallása iránt viseltetik, mely nála néhány darab aranyon eladó volt, épen annyi szemtelenséget, mint vakmerőséget mutatott. A jelenvolt angolok a vádlottakat gyöngélen üdvözlötték, a spanyol közönség megvetéssel tekintett rájuk. Azon bibliatársulat nélkül, mely a protestántizmus ez ujoncainak néhány gvineát ad, kevésbbé buzgók volnának. Alhama, kit Granadában fogtak el, és Matamoros, kit Barcellonában tartóztattak le, hozzájuk intézett azon kérdésre: vajjon katolikusok-e? mindig azt felelték, hogy ők keresztyének és hogy egyedül a bibliát tartják életök sinórmértékének. Miguel Trigo a társaság titkára volt. Azon levelekből,

melyeket Matamorosnál találtak, kitűnik, hogy az új apostolok Granadában, Malagában, Cadixban és Jaenben csak 85 követőre találtak. Granadában mind a hármat dühös socialistának tartották. Ők protestánsok, hogy jól élhessenek, a nélkül, hogy dolgoznának. A bibliatársaságok pénzt és ellátást bőven adnak nekik és családjaiknak. Az angolok gyakran meglátogatták őket a börtönben. Matamoros viz legnagyobb levelezést, többet ír, mint egy államminiszter; összekötetésben van az angol, franciaországi és belgiumi protestánsokkal. E hires-egyének életrajza nem sokára meg fog jelenni, kiknek arcképét már el is kérték “

Az elítéltek sorsa tehát most egyedül a királyné kegyelmétől függött. Az evangélikus szövetség már a mult ősszel foglalatoskodott azon gondolattal, hogy kitűnő állású keresztyén férfiak Európa különféle országaiból egészen magán ügyben Madridba menvén, egyesülten kérik a királynét, hogy hallgassa meg a foglyok egész Európában lévő hitsorsosainak ohajtását. E tervbe Matamoros is beléegyezett; mert noha nem lehetett előre látni, milyen eredménye lesz az ilyen lépésnek ő felségénél, de bizonyosan várhatni, hogy az az országra hatalmas benyomást fog gyakorolni. „A nemzet, mond ő, tökéletesen felfogja értékét az ilyen föllépésnek, mely azon eseményeket, melyek annyi ragaszkodást és részvétet gerjesztettek, ragyogó betűkkel fogja a nyilvános öntudatban örököltetni, és ha a nemzet öntudatában e részvét fölébresztetik, ez már magában is győzelem.“ Most megérkezett a pillanat az időközben előkészített küldöttséget létesíteni, angolok, franciák, hollandok, dánok, svédek, svajciak, osztrákok, bajorok, poroszok Madridba indultak. A porosz és dán özvegy királynők levelet intéztek a spanyol királynéhoz. Kérelmező feliratokat küldtek hozzá Orosz-, Magyarországból, Erdélyből, Ausztriából, Bajorországból. Szerbiából a korteshez intézett emlékirat már marciusban kézbesítettett az evangélikus szövetség elnökségének illető helyre juttatás végett.

Az európai küldöttség tagjai következők voltak: Angolországból lord Aberdeen, Surney Sam. parlamenti tag, Steane lelkész, a protestáns szövetség titkára, Blackwood és Schmeitau lelkészek, Walker ezredes, John Finck, Fox R. W. John Hodkins, Cooper József; Franciaországból de Bussiere államtitkár, gróf Pourtales Ede, Monod lelkész, Mr. André; Hollandból báró Lynden kamarás, van Loon főbiró, dr. Capadose; Svédországból báró Essen; Dániából Brandt András; Svájcban Neville Adorján Genfből; Bajorországból Tvetzel nürnbergi lelkész; Ausztriából Riese-Stallburg kamarás; Poroszországból XIII.

Henrik reuszi herceg, gróf Kanitz őrnagy és királyi szárnysegéd, gróf Behr-Regendank kamarás, Klüber főhadnagy.

Május 21. a telegráf mindenfelé hirdette az elítéltek büntetésének ugyanannyi évi száműzetéssé változtatását, a hányig a törvény-szék ítélete szerint fogságban kellett volna maradniok. Részletesebb tudósítások hozzátették, hogy e megkegyelmeztetés nem csupán s granadai három fogolyra vonatkozik, hanem a malagai háromra (Marin, Gonzales és Carasco) is kiterjed.

Ez enyhítés bekövetkezte után a küldöttség elhatározta, hogy emlékiratot intéz Izabella királynéhez, melyben tartozó köszönet mellett azon remény is léssen kifejezve, hogy Spanyolország számára általános vallásszabadság fog megadatni.

Némely lapok tudni akarták, hogy a kedvező fordulatot porosz közbenjárás idézte elő, minélfogva azon esti ájtatoskodások egyikében, melyek a madridi angol kápolnában tartattak, a porosz király ő felsége különös elisméréssel említettet. De a madridi Epoca című kormánylap jun. 1. ezt írta: „Noha sokat beszélnek külföldi közbenjárásról, mely ez eredményt hathatósan elősegítette: de a mi derék királynénk nem várt e hivatalos közbenjárásra, hanem kegyelme leplét már előbb kiterjesztette azon szerencsétlenekre, kik Spanyolországban oly ritka bűntényre vetemedtek.“

A száműzöttek Malagában hajóra szállván, Gibraltárba szállítottattak.

Az üldözöttek most szabadok; de az üldözés rendszere megmaradt, és minden nap követelheti áldozatait.

Azonban jöjjön bármi, az evangéliom terjed Spanyolországban és ha az országban a vallásszabadság létre jó, egy ütésre fognak evangélikus gyülekezetek támadni, és pedig nem csupán Matamoros működései körében.

B ö h m e r E d e után

Szeberényi Lajos.

A révkomáromi ref. iskola multja.

Midőn az ember a révkomáromi reformátusok 1787-ben nemes telken épített, és 1834-ben sok áldozattal toronynyal ellátott magasztos külsejű temploma előtt elhalad, szemközt, fasorokkal szegélyezett körülbelül egy holdnyi udvar mélyén, a templommal átellenben napkeletre néző homlokzattal egy emeletes s bádog tornyocskával ellátott, cseréppel fedett szép épület ötlik szemébe, tömör homlokán ez aranyozott felirással: „Musis Positum Sumpt. Eccl. Ref. Comárom. MDCCXCVI.“

Ez a komáromi egyház ötvennégy éves gimnáziuma s jelenleg csak elemi iskolája öt osztálylyal, ugyanannyi tanítóval.

Ezt tudva, önkényt ajkunkra jó a gondolat: hova lőn e gimnázium hajdani fénye? Részvétlenség miatt szűnt-e meg, vagy az idők vihara zárta be ajtaját a magasabb tudományosság előtt? Látva e búsongó épületet, eszünkbe ötlük, hogy e megye protestáns intelligenciája benne nyeré első szellemi eledelét, s úgy nézhetik ezt mint tudományos készültségök alapkövét: miért engedik hát, hogy e sok áldozattal, még több buzgósággal emelt épület gyermekeik előtt zárva legyen? És e komáromi egyház maga, melynek tiszteletreméltó fiai ön költségükön oltárt emeltek a tudományosságnak, megfogyott-e, elfordult-e a magasabb szellemi iránytól, melyen nagy és dicső ősei rendületlenül álltak, hogy míg saját gimnáziuma hallgatva s keserűen néz reá, addig fiait más vallású tanodákba küldi tanulni? Hol van az alap, melyből e gimnázium 54 évig virágzott? Vagy e komáromi egyházvidék közönsége örökre feledte-e, hogy elaludt a tűz, melyet ők oly buzgón ápoltak egykor?!

Meg vagyok győződve, hogy gyermekeik jövőjét tekintve örömmel látnák ez épület kinyitását mind a komáromi egyház mind a szomszéd egyházmegyék. A folytonosan fogyó, s az iskolára tett alapítványokat nagy részben beépítő egyház maga többé erre nem képes, de álljon csak az ügy élére maga az egyházmegye, hitem, hogy fellángol e sokat hányatott egyház buzgalma, és erejéhez mérten áldozni fog. Csak kezdeményezni kell.

Örömtelt kebellem üdvözljük azért nagyságos Beöthy Zsigmond váltótörvényszéki ülnök urat, ki megemlékezve szülő városa hallgató s hajdan virágzó prot. iskolájáról, egy levelében az egyházmegyét hívá fel ennek újból felállítására, ajánlván e célra 100 o. é. forintot tíz évi tőketörlesztéssel. A derék egyházmegye nemcsak hogy magáévá tette az ügyet az 1863-ban Komáromban tartott gyűlésén, kinevezvén egy véleményező bizottmányt, hanem tek. Konkoly Balázs ur ülnök tagjában 200, t. Cike János radványi lelkész urban 50 forintot tett le ugyanekkor e célra. Ohajtandó, hogy e nemes példa utánczokra találjon, hogy a megbízott küldöttség éles szemmel, a szent ügytől áthatottan, az egyházzal magát érintkezésbe téve gyorsan járjon el ez ügyben, ohajtandó, hogy az akadályok, melyek utjokba gördülnek, bölcseségük által isten segélyével elháríttassanak.

Alkalmilag s kapcsolatban e nemes mozgalommal, lerajzolom ez egyház iskolájának multját. Igaz, hogy sötét és viharos az, de nagy lelkekben elég gazdag s a jelen nemzedékre tanulságos. Látni fogunk

ösöket, kiknek buzgóságát a veszély fokozta, s kikre illő, hogy a mai közönység kegyelettel tekintsen s szellemükért imádkozzék.

* * *

A történészek állítása szerint leginkább a várparancsnokok, kik a város élethalál urai voltak, jó indulata folytán korán meggyökeredzett és erősödött itt a reformáció, úgy hogy már 1550. körül egyházuk van itt a reformátusoknak. S ha egy Walther saját katonáival prot. templomot emeltet, továbbá gróf Souches türelmes és felvilágosult nézetű férfin, csodálható-e, hogy a protestantizmus az egész várost elfoglalta ugyanígy, hogy a katolikus atyafiak csak 1620-ban építhettek templomot, sőt mások szerint oly kevesen voltak, hogy mint a sz. Ferenc rendű atyák irományai bizonyítják, a tizenhetedik század közepe táján csak titokban tarthatták istentiszteletüket. Vannak, kik állítják, hogy templomuk nem elébb mint 1682. épült; a mi kitetszik az 1740-ben Tamás napján szél miatt ledőlt magas vigyázók-ból kivetett s még 1752-ben is a piaci strázsaház előtt heverő veres márványkövön olvasható emez írásból: „Ad majorem dei gloriam turrim hanc aedificari curavit propriis sumptibus status catholicus comaromiensis MDCLXXXII.“

A protestantizmus ily haladása mellett az iskola is virágzott, elébb ugyan maga az egyház, később a körülte fekvő vidék számára, úgy hogy ez időszakban a tizenhatodik század végén és a tizenhetedik elején és közepén némelyek állítása szerint a komáromi iskola oly népes és nevezetes volt, mint az ország bármelyik ref. kollégiuma. Tanárai külföldi egyetemeken híressé lett ifjak, mint Királyi, Péceli, Marosi, Sélyei, Tiba, Körmendi Tamás stb. voltak, s nagyon hihető, hogy ez iskola főiskolája volt a samarjai szuperintendenciának, a mint-hogy püspökök több ízben székeltek e város ref. egyházában. A róm. katolikusoknak ez időszakban nem volt iskolájuk, s a franciskánus páterek csak rejtve tarthatták istentiszteletet Huszár István katolikus nemes házánál „félvén az eretnekeknek, kivált a kálvinistáknak hatalmától, kiknek itt azon időben gyülekezetők és iskoláik voltak.“ (Régi jegyzőkönyv szavai. Beöthy.)

A gyászos tiz esztendő ezen egyházban is megkívánta áldozatát. Nem vitettek ugyan fogságba az egyház tanítói, lelkészei, de mégis inkább itta a keserű poharat, mint a többi egyházak, mert 1672-ben az akkori várparancsnok Hoffkirchen lelkészeit, Veresmarty Mihályt és Csur Jakabot, Muraközi Jakab tanítóval együtt

a tanuló ifjúságot a városból kiűzte, a templomot és a diszes iskolát földig lerontatta, leginkább Széchenyi György kalocsai érsek indítására. (Hist. Dipl. pag. 72. §.)

A tanítóitól megfosztott egyház árvaságra jutott, és szent épülete romai felett keseregve írta alá az alázatos folyamodását a királyi felséghez sérelmei orvoslása végett. Gyermekeit egyes szülők vállalták el tanítás végett, minők voltak Literáti, Hunyadi, Vak Mester, Beke Péterné, Zöme Erzsébet.

Az üldözés elkeseredetten folyt, dacára a folyamodásukra jött kegyelmes rezolúciónak ugyanannyira, hogy több prot. nemes családok kiköltöztek. A hitnyomozó szék felállítottván, prot. lelkészeknek a bejövetel megtiltatott, a minthogy az e tilalmat átlépett ekeli lelkész, Száhi János, a piacon életével fizetett (Historia papatus).

Csak 1696-ban kezdett ez árva egyházra némi kegyelmi fény derülni, mely megengedé a rendes tanító tartását és a holtaknak énekszóval eltemetését.

Hogy ez időben az egyház iskolája nyilvánosan csak az elemi osztályokból állott, bizonyos abból, hogy tanító csak egy, később kettő, legfeljebb három volt, és gimnáziumért folyamodás nyomára még ez időszakban nem akadunk, habár 1709-től vezetett jegyzőkönyvekben az iskola mindig gimnáziumnak neveztetik is; de titkon volt tanítva a szintaxis, retorika, és még a poézis is, mint láthatni Fábián Juliána költőné életrajzából, ki itt Komáromban magánuton tanulta a költészettant.

Megfosztatván e népes komáromi ref. egyház templomától, lelkipásztoraitól, minden buzgalmát az előtte nyitva maradt téren összpontosította, tudniillik a tanítás és nevelés terén. A mesterutcai, már harmadik helyen épült tanoda főfigyelmét képezé a nemes előljáróságának, midőn lelkésze nem lévén, istenitisztelekre nem járván, mégis megtartotta lelkesültségét és buzgalmát a néppel együtt. Igyekezett időnként betölteni tanítói állomásait jeles és jól készült egyénekkal a debreceni, kőrösi és kecskeméti iskolákból, felállította több mint egy századdal elébb a kebelbeli iskolai bizottmányt, melynek kötelessége volt a tanítás rendére, a tanítókra figyelni és időnként a kurátornál és elnöktele alatt tartott gyűlésnek e tárgyban referálni, melytől függött, hogy a tanítók a marasztás idejekor megkérték a maradásra vagy az elmenés esetében kézbesített bizonyítványuk. Mely jól kezelt fegyelem és buzgalom eredményeül az iskola mind szellemileg mind anyagilag erősült, kivált II. József császár türelmi parancsa után, midőn a komáromi ref. egyház több mint százados siralma után levehető kesergő lantját bus füzeiről, és örvendhetett, mivel a nagy-

hirű s tudományu Mindszenti s Péczely lelkészei előtte járván, emelhetett az Urnak negyedszer is templomot 1787-ben.

Ez időtül fogva új élet költözött az egyházba. Mindig erősebben nyilatkozott a vágy iskoláját hajdani fényére emelni, s hol oly nemes férfiak álltak az ügy élén mint itt, hol oly buzgó volt a nép, az már csak idő kérdése volt.

1696-ban nyert az egyház rendes tanítót népiskolájába, s 1796-ban már mint gimnáziumot nyitja meg a jó lelkek imája közt. Tehát éppen száz évnek, egy hosszú századnak kellett eltelni, míg a sokszor ohajtott cél elérve lőn.

Azon tanítók neveit, kik e száz év alatt nevelői voltak ez árva egyháznak, fenhagyta a mult; miért ne közölnők neveiket a jelen nemzedék előtt? Patai János 1696-ban jött Tanyról, Sipos János debreceni togátus, kinek idejét nevezetessé tette az árva egyházra nézve azon ohajtva várt felségi kegy, miszerint 1704 után sátoros ünnepeken falukról behívott ref. lelkészek szolgálatát élvezheték sátor alatt tartott isteni tiszteletöknél. Fájdalom, e kegy csak 1711-ig örvendezteté az árva egyházat. Komáromi Mihály, szintén debreceni togátus, azon nevezetes mozzanatkor, 1709-ben felsőbb parancsolatra, jegyzőkönyvet kezdett az egyház üléseiről vezetni. April 21-én készült az első ülés jegyzőkönyve, melyből látható, hogy a 44 előljárából álló testület egy harmada nemesség, milícia, a többi a város részéről, 11 egyházfű, 4 iskolafelügyelő. Csehi Péter, Szokolai István, gönci Szabó Ferenc győri kántorságból 1717-ben, Kocsi István Debrecenből 1720-ban, győri kereskedő lett. Kálmáncsi István Debrecenből 1723-ban (itt meghalt); Tatai András 1724-ben, nesz mélyi lelkész lett, Tordai János 1727-ben, Madari János 1728-ban, később bűszörményi pap, tudós, éles eszű, jó emlékü férfiu; Forró István 1730-ban, Peleskei Péter 1732-ben, kinek idejében eldődje 25 rforintért az iskolai felügyelést vitte. Peleskeiről azon jegyzést teszi jegyzőkönyvünk, hogy az utolsó marosi református lelkész leányát vette el, Visegrádnak szemközt. Mely jegyzés, legyen hála istennek, mennyiben ott most is van ref. lelkész, habár hányattatás közt is, elveszté érvényét. Kökényesi Mihály 1735-ben, tudós, debreceni tanárságra hívott, akadémiákon járt férfi; de ő Kazai Márton patronusa tanácsára itt Komáromban települt meg, elvevén Szokolai István nemes özvegyét. E derék fej volt az, kitől e jegyzéseket egyházunk mult századi s régebbi történetét birjuk. Nagyar János 1736-ban; sokkal nevezetesebb ránk nézve segéde Hatvani István, a később oly híres debreceni professzor s medicinae doctor, mint ő, ki 1737-ben katholizált, még nevit is Abel Já-

nosra változtatván. Dávidházi B. Sámuel 1737-ben, mintegy 60 éves agg, de századában nála jelesebb egyén itt nem működött. Ez az egyén az, ki a komáromi ref. iskolát virágzásra emelte, tanítván már grammatikát, szintaxist, retorikát, poézist, habár nem nyilván is; segédeire erősen ügyelt, senki ebédjére s vacsorájára nem ment; megtisztítá az iskolát a „kártyázóktul, pipázóktul, kuglizóktul; az ottan idejüket töltő, magokat rekreálni vagyis mulatni kívánó cenk iffiaktul.“ Szecesei András 1748-ban Debrecenből. Eldődének méltó utóda, kiről jegyzőkönyveinkben ily jegyzés van: „O! vajha mindnyájan iskolánknak tanítói követnék ezen tiszteles titlust méltán megérdemlő ifjat.“ Feltehető, hogy ő is tanítá mindazon tudományokat, melyeket Dávidházi, kinek tanítványai egyenesen togátusok lettek. Zilahy Mihály 1752, — Cséppán János 1754-ben. Itt kereskedő lett, elvevén ns. Bódai István Juliána nevű leányát. Egyike lön egyházunk legbuzgóbb előjáróinak. Ónodi Sámuel 1756-ban, jeles működése után, mielőtt itt megnősült, Kis-Igmándra hivatott és alapítá az ott levő ref. iskolát. Sülye József 1763-ban, Móricz István 1763-ban, ki az ez évben dult emlékezetes s az egész várost romba döntött nagy földindulástól megijedvén, felmondott s helyébe jött a szőnyi mester, mint irva van, Barkai János. Szilágyi János 1768., Kocsi István 1769., Gyöngyösi Mihály 1773., itt maradt Komáromban, Fábián János 1776., szintén itt lett lakos, Vadász György 1780., Varjas Pál 1783-ban, Herczeg Sámuel 1787., Mikola István 1791-ben hat éves debreceni togátus, Baranya megyéből. Rektóriáját végezvén, Pozsonyba ment törvénytudás végett, s mivel a prókatori cenzurán többször visszavetettetett, oly ténybe keveré magát, melyért Budán lefejeztetett. Meszlényi Mihály 1795-ben, ki 1796. sz. Mihálynapkor, mivel magát az ujonnan választott gimnázialis direktornak Katon Mihálynak alávetni nem akarta, önként leköszönt s Fogaras vidékén szolgabíróvá lett.

Mint látható a rektorok mind az akkor egyedül hires debreceni kollégiumból, s csak három vagy négy évre hivattak 50—80 váltó forintra s szabad kosztra. A segédek pedig Kőrös, Kecskemétről 40 v. forintért, sőt az iskola emelkedésével Debrecenből, és pedig togátus deákok, kik közül egyik az u. n. deklinistákat, a másik a leányokat vezérelte. Így magyarázható ki, miként taníthatta 1792-ben Dálnoki Márton, lányok tanítója, Fábián Juliánát a költészettanra, ki 1796. nyarán Csokonait bevezette Vajda városi tanácsos gombai soron volt házához, hol Juliána leányával, a később oly kedves Lillával, megismerkedett.

Miután hát, a már szabad vallásgyakorlatnak örvendő egyház isten segélyével, felépíté téres templomát s két lelkésze számára két parokhiális házat: azon igyekezett, hogy iskoláját is előbbi rangjára emelje, melyben az alsóbb tudományok mellett a szintaxis, retorika, poézis, sőt filozofia, theológia s más ezekkel rokon és szükséges tudományok is taníttassanak.

E nemes célból Nagy Sámuel udvari ágens által 1793. év april 23-án folyamodásukat az uralkodó felség I. Ferenc császár elé terjesztik, mit az udvari kancellária a helytartótanácsal közölván, a városi tanács útján felhivatott az egyház annak nyilvánítására: mennyi s minemű tudományt akar taníttatni, a jóltevők az építendő iskolára egyenkint mit ajánltak, az adózó nép nincs-e általa megterhelve? Mely kérdésekre, midőn két kiküldött tanácsbeli Kőmives Ferenc és Hornyik András előtt az egyház kellőleg megfelelt, az építésre való magas engedély 1794. szeptember 10-én megérkezett.

Mely nyeremény után, az egyház megbízásából, Laki Mihály komárommegyei táblabíró és Keszegh Ferenc, a templomnak szemközti fekvő Morócz és Szombathi kuria több megyékben lakott birtokosait rendre eljárván, azt nagy fáradsággal megszerezték, miért az egyházat magok iránt hálára kötelezték.

1797. január másodika volt az a nevezetes nap, melyen a két dunai egyházkerület 627 váltó forintján kívül a Kemenczky, Czika, Keszegh, Szarka, Nagy, Domonkos, Csizmazia, Csajághi s több itt meg nem nevezett egyháztagek áldozatkészsége által felépült pompás új épületbe Mindszenti, Péczely lelkészek, előljárárság és az új professzor, Katona Mihály, kinek fizetése 400 váltó forint, lakás, főzés volt, vezérlete mellett, rengeteg örvendő néptömeg himnuszengedezése közt, a régi mester utcai ó iskolából a templomba ájtott a férfi tanuló sereg, s hálado istenitisztelet után az ünnepélyesen megnyíttatott. A Mindszenti tollából folyt, most is jeles fegyelmi törvények felolvastattak, a tanítás rendje s a tantárgyak osztályonként következő módon szabályoztatván: I. osztály. Elemi tanulmányok II. osztály. Olvasás Péczely meséi, egészségi káté, Campe erkölcsi könyve vagy más hasznos könyvből, írás, számvetés négy első neme, vallás, kisebbek Koppe, nagyobbak a heidelbergai katekhizmusból, szenttérténet, külső- vagy világtörténet Seiler után Németh L. fordítása nyomán, Magyarország történelme, egyetemes földrajz, fizika, természetrajz, magyar név- igeajlítás, fogalmazások, agenda. III. osztály: deklináció, móció, komparáció deákul, németül; Cellarius vocabulariumából minden törzsök szók, konjugáció deákul, németül Kis Cellárius előlről végeig, Langius colloquiumából egy két decuriát. IV. osztály: a föllebiek tudásán kívül Langius többi

decuriai, Cornélius, Phaedrus, Cicero első könyve, Justinus, szintactice rezolválás, deák-magyar fogalmazás, számvetés, írás, rajz, festés, éneklés.

Sajnálva jelentem, hogy a rhetorok, poeták, logikusok tantárgyainak beosztását nem találtam s így nem közölhetem, de azt igen, hogy a tanítók fizetésére e következő alapok jelöltettek ki: tanpénz, mely a gyermek tehetségéhez mérten 5 frt. 7 kr., 3 frt. 37 kr., 2 frt. 37 kr., 1 frt. 45 krnyi évi általányban alapíttatott meg, önkénytes adakozás és, ha a föllebbiekből ki nem kerülne, az egyház közpénztára.

Az egyház bármennyire buzgolkodott is, de sok építkezése által kimerülvén, hogy e most megnyitott iskolája építését bevégezhesse, a Morócz kuriához tartozó 17 mérős szántóföldjét 1796. január 2-án zálogba adta 12 évre 680 váltó forintért Gulyás Ádám, Czina János, Kelemen János, Kelemen István egyháztagoknak.

A gimnázium feletti szellemi felügyelést a lelkészek elnöklete alatti hét tagu bizottmány vitte „oskolai inspektorok“, az anyagit „ekonomiai inspektorok“ neve alatt a gondnokok elnöklete alatti négyes bizottmány; de mindkettő a közgyűlésnek szigorú számadással tartozott.

1798. télhó 24-én szükségesnek látta az egyház, hogy az így külsőleg s belsőleg felépült gimnáziumát a komáromi egyházmegyének is bejelentse, kérvén kegyes pártfogását, gondoskodását. Az egyházmegye belátva ezen intézet magas célját, hasznát, madari közgyűlésében minden évben egyházanként egy vasárnapi publikáció ígéretével felelt, kinevezvén e jótétemény begyűjtésére pénztárnokul Mindszenti Sámuel, felvigyázóul Kégh Mihály hetényi és Gyöngyösi Mihály farkasdi lelkész tanácsbirákat.

De az egyház itt nem állapodott meg, sőt mint gondos anya, látva a viharos jövőt, kegyes alapítványok által vélt leginkább segíteni gimnáziumán, mely végből Farkas János lelkésze által megkeresetté személyesen baracskaí birtokos Töltési Jánost és nejét Nagy Ilonát, minek eredménye 2000 váltó forint lett, melyet az egyház 5% kamatra maga vett fel, ns. Gellért Anna asszonyt Csiba János özvegyét, ki adott 200 frtot, melyeket szintén az egyház vett fel. Ugyanez alkalommal generalis Beleznay Miklós özvegye 50 frtot, Róka Ádám hagyományozot 200 forintot, hogy kamata a szegényebb gyermekek közt osztassék ki. Ezt is az egyház vette fel 5% kamatra, nógárdmegyei panyi lakos Sebestyén János hagyott végrendeletileg 500 frtot, oly kikötéssel, hogy 5% kamata mindig valamely Sebestyén nevet viselő, vagy más szegény gyermeknek adassék ki. Pázmándy József dunántúli főgondnok földgolyókra 100 frt., 1799.

tavaszhó 2-án, Zay Sámuel július 10-én egy electrica machinát, Keszegh Ferenc könyvtartókat, Paksi Mihály volt tanító könyvtárát, Czina János több darab hasznos könyvet, Csepy Zsigmond szolgabíró 500, Sárközi-Darányi 100, Keszeg először 300, később 1500, Cizmazia 1000, Cike 1000 váltó forintnyi kegyes alapítványt tettek, részint az alumnium részére, részint más iskolai célokra.

Eleitől fogva átlátták őseink annak szükségességét, hogy a szegény gyermek tanulhatása megkönnyíttessék. E célból nagy buzgalommal láttak az alumnium felállításához mind az egyház, melynek tehetősebb tagjai önként ajánlkoztak egy egy tanuló évenkénti felsegélésére, mind az egyházmegye, mely ez iskolát „Révkomáromi Tractuale Gymnasium” cím alatt, mint főlebb érintve is volt, pártfogásába vette. Különösen tündöklött itt ez időben egy, a szegény ifjak ügyét szíven hordó, tudós férfiú, apácaszakállosi lelkész s egyházmegyei főjegyző, később esperes Tóth János, ki a komáromi egyház 1801. május 20-án tartott gyűlésén hat alumnus ifjúnak egyházmegyei költségen levő taníttatását jelentette, beadván e célra még azon évben 154 frt. s 66 p. mérő buzát*). Ezután az egyház buzgó tagjai a szükséges eszközökkel felkészítették a gimn. épületben egy szobát, s azt az alumnusok rendelkezésére általadták. Mind az egyház mind az egyházmegye szép versenyt fejt e téren ki, amaz hivei adakozó szellemét, alapítványait, emez évi adományait ajánlván föl egyházainak.

Illő itt, habár röviden emlékezni azon férfiú áldott szelleméről, ki e zsenge intézetnek ujja alkotója volt: Katona Mihályról, Sárvári, Budai Ézsaiás, Földvári, tanulótársáról, kinek tanítványai oly szép előmenetelt tettek, hogy innét távozván egyenesen másodéves deákoknak vétettek fel Debrecenben. Bucsí lelkész 1803-ban, itt is a tudományoknak élt s kiadta 1814-ben matematika geografiáját, meghalt 1822-ben mint közszeretető esperes. A professzorságban méltó utódául emlitik Ecsedi Jánost, a többi alattok levő tanítókról hely szűke miatt, itt nem emlékezhethvén.

Szerény tisztünkben oda jutottunk, hogy szólanunk kell azon perről, mely a pápai kollégiomnak Komáromba áthozni akarása miatt az egész dunántúli kerületet felizgatta. Ez a per három izben megújul. Hogy

*) Az 1805-ben felállt alumniumra, melynek felügyelője tek. Csepy Zsigmond lett, az egyházmegye hármát nevezte, levén már ekkorra 1312 fi gyülekezetektől szedett tőkéje, az egyház hármát, egyet a Csepy, egyet a Cike család, kiknek tartását 1806-ban Édes István vállalta el fejenként 90 forintért. Az ifjak közül egy censor tétetett.

világosak lehessünk, nem hallgatunk el semmit, legyen az indok, mely itt szerepelt, titkos vagy nyilvános, de mégis csak röviden. A dolog az egyház jegyzeteiből merítve így történt: Az 1804-ben Pápán hivataloskodó tanárok: Márton István, Tóth Ferenc, Lácza Szabó József titkos vonzalommal viseltettek Komáromhoz. Az első, mert baja lévén patrónus uraival, több hirt s hasznót vélt aratni egy hiresebb s gazdagabb városhoz, a második, mivel innét nősült, a harmadik mivel Komáromból magának arany hegyeket ígért, kereskedő természetű lévén. Ezek titkon az utat egyengették, s különösen Márton István levelei által a dolgot oda vitték, hogy a fényes gyülekezet késznek nyilatkozott a kollégium örömmel való befogadására, lévén e titkos okok mellett következő helyes okai: a komáromi egyház a kerület legnépesebb, legfényesebb, legáldozatkészebb gyülekezete, ezt illeti a főiskola. Környéke gazdag, termékeny, körözve van virágzó ref. egyházakkal. Innét hát több segílyt nyerhet az ifjuság, mint Pápa szegény egyházaiból. Komárom szabad királyi város és így nincs alávetve földesuri önkénynek. Hogy a pápai főiskola részben jobbágytelken van, e mellett igen szűk, egészségtelen; az ő telke pedig nemes, kies, téres, egészséges s több épületekre alkalmas. A komáromi egyház önköltségén egy tanárt tart, s az alapítványok összeolvasztva tekintélyes alapja leendő főiskolának. Ezen pontokat a nevezett tanárok sajátkezűleg elkészítvén s még kerületi gyűlés előtt Komáromba megküldvén, az egyházi gyűlés elhatározta, hogy a netán szükséges építkezésekre 10,000 forint ad, feltevéen, hogy mind fundus mind a rajta teendő épület sajátára marad; s a mellett a tanárok szállásáról is, habár nagy áldozatával, gondoskodni fog. A B ő n y ő n 1804. május 8-án tartott kerületi gyűlésen nagy tekintélyű küldöttség jelent meg az egyház részéről kérni a főiskola áttételét nem is kételkedvén a kívánt sikerben, oly biztatások után, minők itt fennforogtak. De Pápa is mozgott, pártot gyűjtött s fejeül megnyerte az akkori szuperintendens T o r k o s Jakabot és P á z m á n d y József főgondnokot. A komáromi egyház követői mint a közcsendesség megháborítói megtámadtattak és kijelentetett nekik, hogy a komáromi egyház bármily népes legyen is, a kerületi gyűlésen sem ülése, sem szava. És azok, kik ezt szívtották, szépen magára hagyták az egyházat, azon egyházat, melynek ez ügyben más hibája nem volt, mint hogy szerette vallását, és áldozni kész volt. Komáromnak azonban ez csak javára szolgált, mert tetemes ígéreteit saját megerősítése nélkül, kivált a papiros pénz devalválása után, aligha tudta volna beváltani. A buzgoság is fogyott és így a kollégium terhe agyon nyomta volna. Pápának helyzete más. Ő kicsiny s tőle a kerület keveset várt,

de Komáromot a terhekkel bizony megtisztelte volna, melyeket ez, büszke levén, vállalt volna, habár megerőltetésével.

Sokat okoskodtak a jó ősök iskolájok fényének emelésén. 1806-ban elhatározták, hogy a német nyelvet gyakorlatilag megtanítatják. E célból oda hagyván Debrecent, Pozsonyhoz fordultak tanítókért, honnét a Jeszenák-alumniumból a gramatikába a német nyelvet jól érteni mondatott Kun Pál ref. ifjat, a „conjunctica classisba“ pedig Skolka Sámuel lutheránus ifjat hozák áldozattal szubrektori címmel, hívén, hogy ezáltal az evang. ifjakat ide édesgetik. És „natus est ridiculus mus.“ Az új tanítók ismételten levén az itt levő docendi methodussal, büszkék „con- s subrektori“ címökre, hallván a debreceniek gyalázatát s öndicséretüket, nem tanítottak, függést ismérni nem akartak, tanulni szégyenlettek, a tanítás ügye károsan sinylett. Ezen okulva az egyház örömmel bocsátotta hát egy év múlva mindegyiket útjára s könyves szemekkel visszatért Debrecenhez, szülő anyjához. Pápáról még az időben szó se volt. Továbbá mivel vette észre az előjáróság, hogy sok szüle idegenkedik a sok könyv megszerzésétől és attól, hogy gyermeke a deák nyelvvel van elhalmozva, felállítá az ugynevezett nemzeti osztályt, melyben csak a közéletben szükséges ösméretek taníttattak úgy azonban, hogy ha kinek kedve volna ebből, mint már második osztályból, egy év múlva mehet a deklinistákhoz. Csak néhány évig volt így, később, mivel tanítót sem lehetett alkalmazni, a növendékek is igen megfogytak a felsőbb osztályokban, visszamentek ebben is a régre.

Ez évben új tanodai rendtartás, tanterv készül, hozzá a könyvek is kijelöltnek, kineveztetik a két lelkész elnöklete alatti iskolai bizottmány; az iskola állása latin és német ujságokban kihirdettetik.

1807-ben a főiskolaper ismét megelevenül s minthogy a főnebbi titkos rugók működtek, csodálatos hogy az egyház elhagyta magát ismét tántoríttatni. A nagy tudományu s örökre feledhetlen Mindszenti lelkész fényes székét ohajtván Márton István elnyerni, levelei által azt az indítványt teszi, hogy most alkalmas idő volna a főiskola átszállítására oly formán, ha az egyház még két tanári székre engedelmet nyer a királyi felsőségtől s rá őt és kollegáját meghívja. Így bizonyos, hogy velők az ifjuság áltáljön. Igére e mellett, hogy a másik üres papi hivatalt folytatni fogják, és így az egyház szép jövedelem birtokában marad. Az értelmesekek látták a célzást, de a többségnek tetszett. A kathedrai alap kötvényekben bújó s folyamodnak a felséghez. Pápa csak akkor tudta meg, midőn lelkész szuperintendenséhez Torkos Jakabhoz ilyen értelmű hivatalos kérdés érkezett: Szükséges-e oly nagy oskolának, minőt Komárom kíván, azon püspöki me-

gyében felállítása, ha szükséges: mi módon, micsoda tudományok taníttassanak? Kitelik-e Komáromtól más iskolák kára nélkül? Ezen kegyelmes irat közöltetvén Komárommal, küldöttei megjelentek Bőnyön, kérvén az akkori főgondnokot Pázmándy Józsefet egy minél előbbi részgyűlés tartásáért, hol ők a főlebbi kérdésekre felelhessenek. Képzelní lehet, hogy Pápa is megtett mindent. Követei a gyűlésen hatalmasan felfegyverkezve jelentek meg. Igyekezett kimutatni, hogy egy felállítandó főiskola Pápa mellett nem kell, de a kerületnek is terhes. Komárom fekvése a Duna miatt alkalmatlan és reszedelmes, a tanuló ifjuság erkölcsére nézve mótelyes és kísértetekkel teljes. Hiába vette vissza a támadást Komárom, rá nézve kedvezőtlen vélemény küldetvén fel, céljától ez uttál is elesett, örök tanulságára a maradéknak, hogy soha az üres fényűzés által magát megvakíttatni ne engedje és soha a mások kárával épülni s felemelkedni ne kívánjon.

Bármennyire célszerűnek láták is 1805-ben az alumnium mellett az ifjak bentlakását, bármiként igyekeztek is köztük fentartani a rendet, közimádkozás által előmozdítani az erkölcsöket, 1807. október 13. előállott a rideg való és az egyházi gyűlés átlátá ennek tartatlanságát, közakarattal kimondván a konviktus eltörlését, a kinevezett alumnusok ösztöndíjúl fejenként 30 váltó forintot kapván jövőre. Kimondatott ugyanekkor, hogy a szüniő szeptember s október hónapok; és minden hó végén nyilvános ismétlések tartassanak.

Ez évben I. Ferenc császár ő felsége a budai országgyűlésre utaztában itt megállapodván, tanodánkat is meglátogatta, hol is Ecsedi János tanárral hosszasan beszélgetett, kérdezvén: mi módon, kik által és minő segélylyel épült a neki tetszett szép tanoda? Midőn hallá, hogy áldozatkésztség szűlte, csodálkozott, hogy ennyi költséget, mely az akkori pénzláb szerint félmillió forint volt, adakozás meggyőzhetett! Ezután megnézegette a nagy tanácstermet, a könyvtárt, az osztályokat, hol is Farkas János lelkész Zsigmond fia által latin orációval üdvözlötett.

Az 1808. év nevezetes az iskolára nézve két dologról. Nem levén megyeháza, gyűléseit sok ideig a jezsuiták klastromában tartá, ott volt levéltára s irodája, de ez a felség által több más épületekkel együtt kisajátíttatván, a megye kényszerült hely után nézni. A városban többé alkalmas hely nincs, ha csak a református kollégium nem. Megkérték. Egyházunk szívesen átadá felső emeleti három szobáját a megyei közhasználatnak.

Napoleon közeledett Bécshez, jónak látszott a komáromi várnak megépítése, hová a fenyegető vész elől a magas udvar vonulhasson s a kincsek is vitethessenek. Először a katonaság dolgozott. Ezeket el-

szólítá a had. Jött a földnépe dolgozni a megyékből, naponként 20,000 ember. Két hétig kellett itt lenniök. A sebesültek nyavalyája és a levegő szokatlansága miatt kiütött köztük az epemrigy. Kórházak, jezsuita, szent-ferencrendi klastromok, a róm. kath. gimnázium telve betegekkel, telvék más helyek is. A betegek szaporodtával helyről kellvén gondoskodni, Boros József, akkori cs. kir. biztos a mi gimnáziumunkat akarta elfoglalni. Az egyházi gyűlés támaszkodva arra, hogy tanodája szabad telken épült, hogy adakozásból épült, féltvén tanulóit, ellentállt az elfoglalásnak, tiltakozván. Ekkor a kommisszárius a két hóig az egész magas udvarral itt lakó felséghez viszi panaszát. Ki is kegyesen méltányolván az egyház jogát, hivatalos levélben megkeresteté az akkori első alispánt tek. Ghyczy Ferencet, hogy az egyház előjáróit birná reá az épület átadására, s látva a nyomorult emberiséget, irgalomból tegye meg, mit törvényesen nem tartoznék cselekedni. Az egyház ekkor esperes Farkas János, Thaly Zsigmond, Csejtei István, Csepy Zsigmondból álló küldöttséget küld ő felségéhez, kérni épületök meghagyását, csak a szünidő alatti elfoglalását. Ő felsége várta az egyház válaszát. Több ízben tudakozódott utána. S midőn hallá, hogy küldöttség jő, azonnali bebocsátást parancsolt. Szeptember 28-án délután két órakor álltak a fejedelem előtt kérelmükkel; ki is így szóllott: „*Quaeso resolyatis; facietis charitativum officium, et ego etiam faciam, ut omnes expensas ex communiaerario exolvere jubebo.*“ Erre a küldöttek az iskolát november 1-ig szó nélkül felajánlották. De, hogy mégis káruk ne essék, megkéri Boros József kommisszáriust, hogy iskolájuk ezen szünetelését a magas helytartóság által tétesse közhirrre a szülék kedvéért. Az iskola november 1-jén visszaadatott kimeszelve, de a kincstár által kifizetni akart költségeket az egyház nem fogadván el, saját maga viselé azt.

Ezentul virágzott az iskola folyvást hat osztálylyal és logikával, kivevén azon csapást, melyet a devalvációkor alapítványtőkéi szenvedtek, mintegy 6000 forintba olvadván le, mostani értékben.

Mielőtt azon izgalmat ecsetelnők, mely ez egyházat a főiskola ide hozásáért harmadszor is mozgásba hozta 1844-ben, futólag megemlítjük az 1848-ig, mint e gimnázium megszűntéig, működött tanárokat s tanítókat, az osztályokat, tanulók létszámát s tantárgyait.

Tüdös József 1817. október 19-én elfoglalván tanári hivatalát, viselte 1836-ig, mikor második lelkészszé választott, mint lelkész meghalt 1858-ban 40 évi közhivataloskodása után Komáromban. Tanársága alatt következő osztályok voltak: logikusok, poeták, rhetorok, vet. szintaxisták, nov. szintaxisták, grammatisták, konjugisták, deklinis-

ták, *elementarii maiores*, *elementarii minores*, magán kívül négy egyén vezetése mellett. Ő mint „professzor-direktor“ tanítá a logikusok-poe-ták és rhétorokat egy osztályban, kiknek létszámuk 1817—1836-ig, 27—19-ig divergált, tehát évek folytán fogyólag. A tantárgyak — fájdalom — még ez időben nem méltattak a beírásra, mi minden esetre hátrány; szeretnők látni, mikép birt egy ember három osztályt eltanítani. A másik egyén „conrectori“ címmel vezeté a két szintaxist és gramatikát egy osztályban. 50—40-ig változott; tantárgy itt sincs kimutatva. Ő alatta conrectorok: Talyiga István, Varju István, Sörös Lajos, Domján Dániel, Vörös István voltak. Szubrektor vezeté a konjugistákat, deklinistákat egy osztályban 30—100-ig változó létszámmal. Szubrektorok voltak Harnati József, Kereszturi József. A másik két osztályt praeceptorok vezeté külön-külön 50—50-ig változó létszám-ban a majores, 90—120-ig a minores osztályában. És így Tüdös József az igazgatóságában a révkomáromi gimnázium létszáma 1817—1836-ig a 257 és 359 létszám között változott.

Boldog emlékü Tüdös József lelkészszé léte után egy, ez iskola körül nagy érdemeket szerzett, s most a pápai főiskolában levő nagy-tiszteletű férfiú Váli Ferenc ur vevé át az igazgatást s vivé a 48-iki viharokig ernyedetlen szorgalom, buzgósággal, míg nem akkor a viharok szavára kedvelt tanodája bezáratván, ő elköltözött a kerület főiskolájába. A beosztás a főlebbi. Alatta állottak: Molnár János, Borsi Imre, Kemenczky Lajos, jelenleg tárkányi lelkész, Szabó Ábra-hám, és az elemi osztály vezetői. Fájdalom a tantárgyakat itt sem találjuk följegyezve. 1838-ban a tanulók létszáma 300, 1848-ban 245, még pedig logikát hallgató 3, költész 15, szónok 18, másodévi szókötő 9, első évi 13, szófejtegető 16, konjugista 14, deklinista 24, negyedik elemi osztály 29, harmadik 32, második 35, az első 47 növendékből állván.

A forradalom zaja alatt hallgattak a muzsák, tanárai elszéledvén. A viharongált egyház igyekezett ugyan még fentartani mi fentartható, megbizván az osztályok vezetésével a lelkészeit, de növendékek többé külről nem jelentkezhvén, az egyház is leégett templomát építvén, újabb áldozatot nem hozhatott, s így e középtanoda bezáratott nagy hátrá-nyára a magasabb tudományosságnak. 1854-ben látunk ugyan még némi fellángolást Szűcs Sándor ujonnan választott tanítójában, ki kezdé tanítani a második és első latin osztályt, de később az is megszűnt.

És most a nagy áldozattal készült tanoda, mely dacára az évek számainak, a földrengéseknek erősen áll tömör homlokával, sötéten és vádlólag tekint a mai nemzedékre, mely megengedi, hogy hajdan népes

termei üresen álljanak és ne legyen ott más, mint a szél siralmai üvöltése, pusztulásnak induljon természettani muzeuma. Felfog-e valaha virulni hajdani fénye, el fogja-e e pár megye ismerni, hogy kiképzésére mily előnyös-e hely? az a jövő titka. Lehet különben hinni, hogy a nagytiszteletű komárommegyei esperes ur, jeles fényben ragyogó őse nyomdokát követve, az ügy élére áll és karöltve az egyház buzgó tagjaival s a szomszéd egyházmegyék vezetőivel testté változtatja az igét. Legalább most az ügy azon fokra lépett, hogy a komáromi egyházmegye elnöksége felhívta a révkomáromi egyházat azon nyilatkozatra: ohajtja-e visszaállítani közép tanodáját, hány osztálylyal, mit ígér fedezésül? E felhívást az egyház nagy örömmel fogadván egy áprilisi gyűlésében jegyzőkönyvileg kimondá: egyelőre 4 osztályt óhajt, az épületet át idomítja, tovább is fentartja, tanári lakát átengedi, a tanárok fizetéséhez aránylag járul, és majd az ő és az egyházmegye, és tán a tatavidéki és barsi nagytiszteletű egyházmegyék küldötteiből alakulandó közös bizottmányban megteendi végső nyilatkozatát.“ E jegyzőkönyv a komáromi egyházmegye tavaszi közgyűlésén felolvasatván, a testvér és érintett egyházmegyékkel közölni jegyzőkönyvileg elhatároztatott.

Hátra volna még szólni azon izgalomról, mely a főiskola idehozása tárgyában a harmadik évtizedben vagy a negyedik elején történt. De minek ezt hosszasan vázolni. A főiskolát ekkor kérte Fehérvár, Győr, Veszprém, Komárom. Ez utóbbi két rendbeli emlékiratában kifejtván indokait, vagyoni állását, ajánlatait, ujra elűtetett kívánatától az egyházak szavazata következtében.

Jelenleg 3 fi- és 2 leányosztály van a szép ódon épületben, az óvoda megszűnván 5 elemi tanítóval.

Összefüggőleg még két tárgyról teszek említést. Az iskolai alapítványokról, és az iskola könyvtáráról.

Az alapítványok következők, s mind ösztöndíjasok, oszt. ért.

1. Szalai-Tasnádi 1818-ről	400 frt. — kr.
2. Sebestyén	60 frt. — kr.
3. Cike Ferenc 1806-ról	597 frt. 60 kr.
4. Zay	40 frt. — kr.
5. Keszeg Ferencné 1809	241 frt. 60 kr.
6. Töltési — 1809	240 frt. — kr.
7. Csejtei István — 1814	2400 frt. — kr.
8. Kemenczky — 1811	120 frt. — kr.
9. Szondiféle	40 frt. — kr.
10. Farkas	1050 frt. — kr.
11. Szarka	200 frt. — kr.

12. Tóth-Thaly 1829-ről	348 frt. — kr.
13. Komáromi egyházvidék	800 frt. — kr.

Összeg 6447 frt. 20 kr.

A 3. és 13. szám alattin kívül a többbit maga az egyház vette fel kamatra s ha középtanodája feláll, azonnal folyamatba hozza s mint eddig ugy ezután is fizetni fogja az ösztöndíjakat.

A könyvtár alólírt által folyó évi marciusban benyújtott jelentés szerint jelenleg még 2343-dbból áll. A 48-iki viharok által össze-zavartatván, a mult év végén kívánatosnak látta az egyházgyűlés, hogy rendeztessék. Mi is megtörténvén, alulírt mint könyvtárnok kimerítő jelentést terjeszte a közgyűlés elé, melynek javaslatai elfogadtatván, egy könyvtári bizottmány neveztetett ki, éber figyelemmel örködni az ősök buzgalma által alapított könyvtár felett a javaslat szellemében.

Ezeket akartam a közönség elé bocsátani hallgatag középtanodánkról. Vajha a jó atya megérintené a sziveket. E vidéknek csak hasznával történnék az.

Szekeres Mihály,
révkomáromi segédlelkész.

Egyházkerületi gyűlés július 11—14. napjain Sárospatakon.

A tiszáninneni ref. egyházkerület a fentirt napokon és helyen tartá nyári, leginkább iskolai és tanügygyel foglalkozó gyűlését idösb b. Vay Miklós főgondnok ö nmlga és főtiszteletű Zsarnay Lajos szuperintendens urak ikerelnökletük alatt. A gyűlés szokott s napirendű tanácskozásairól immár nyomatott jegyzőkönyv szól; mindamelllett, hivatásunkhoz képest, méltónak találtuk a következő följegyzéseket ide iktatni, mint a melyek a jegyzőkönyv érdekein kívül történtek, s a tanácskozásokat világosítják, magyarázzák.

Két pont van a jegyzőkönyvben, t. i. a 13. rgészen, és a 30. részben, melyeket megérintünk. Az előbbi szerint az államvizsga „nagy érdekű“ kérdése tétetvén tanácskozás tárgyává, megemlítendő, hogy a vélemények mostanság korántsem voltak oly merevek az államvizsga iránt felsőbb helyekről megszabott intézkedéseket illetőleg, mint a mult ősszel. Már most nem az autonomiai szempont volt az alap, melyet szilárdul megtartva a jogi akadémia körülbelöl lehetlenné válik, hanem inkább a tavalyi határozathoz ragaszkodás, vagyis a következetesség szempontja, melyből indulva nem jutott ugyan más eredményhez a tanácskozás, hanem új nézetekhez igenis szembetűnő arányban. A sárospataki jogakadémia ifjai tehetség vizsgát Pest, Eperjes, Kassa vizsgáló bizottmányai előtt meg van nyerve annyi, hogy nincs bevágva az ut pályájokon haladui, mindamelllett bizony terhes-

nek, költségesnek tűnt fel a vándorlás akár egyik akár másik helyre; így valóban az egész államvizsgai nehézség most már csak kényelmi kérdéssé vált, mely leginkább a szüléket illeti. És mivel a protestáns iskolák igazgatóságai a szülék mint egyháztagok, aztán képviselők tanácskozásaitól függenek, reménységünk lehet, hogy ezen, jogakademiank népességét s így iskolai, erkölcsi hatását illető kérdés nem sokára mind az állam kívánalma mind az iskola és egyház célja és rendeltetése szerint fog eligazíttatni.

A 30. pontból a 6. cikk ragadja meg figyelmünket, egy részben azért, mert a „Sárospataki Füzetek“ fenállása van benne biztosítva, a mennyiben az egyházkerület a kiadás költségeit nem egyenesen bár, hanem közvetve, t. i. az elő nem fizetett példányok átvételével, s tulajdonkép azok értékeig elvállalta; más részben azon emelkedett gondolkozásért, melynél fogva egy ily tudományos folyóirat feltartása pénzbeli áldozatra is méltónak találtatott.

Az egyházkerületi gyűlés ezen magasb nemű rendelkezése már, mint az irodalom — különösen protestáns irodalom — érdekében tett lépés nemcsak helyét megállja és igen díszesíti az egyház szellemét; hanem főleg azért nevezetes, mert tudtunkkal, ez az első lépés, s mint olyan, követőkre vár.

A sárospataki főiskola történetéből egy latin adomai hagyomány maradt fel: „Sequere me Kopácsi.“ Körülményei nem említendőek, hanem jelentése igen érthető. Míg a protestáns egyház egyes vakmerőkre, kik előfizetést bátorkodnak hirdetni, támaszkodik, tudományügye mindig csak tömegek szeszélyétől fog függeni. A tömeg hevül, a tömeg hidegül szent és igaz iránt egyformán itt és másutt. A tudomány akkor fogja érzeni honosultnak magát, ha észreveszi, hogy áldozat sem tagadtatik meg tőle, mire oly igen méltó.

Midőn a ref. négy egyházkerület közül talán a legkisebbik hozza ez áldozatot: valóban igen nagy jelentőségű adat. „Mit nem tehetnétek ti iskoláitokkal“, mondá Komnai Ámos János ezelőtt két száz évvel, ha valósággal szivetekben fekszik atanügy! — Nékünk magyar protestánsokul nincsenek dinasztiaiink, s fejedelmi udvaraiuk mint Németországnak, melyek a reformáció és vele a tudomány ügyét is mélyen megszilárdíták ott; hanem van négy kerületünk, melyek ugyanannyi udvart és tudományi dinasztíát képezhetnének.

Akkor mondhatnók el, mit Péter apostol megirt, (első levele 2. rész 9. vers) a tiszáninnen-i kerületi gyűlés egy jelenlévő tagja pedig magában ezen határozatra ismételt: „v á l a s z t o t t n e m z e t s é g, királyi papság, szent nép vagytok és oly nép, melyet Isten sajátjának tart, hogy annak hatalmas dolgait hirdessétek, a ki titeket a setétségből az ő csudálatos világosságára hívott.

Figyelmeztetés a Sárospatakon végzett jogászokhoz.

A főtisztelt tiszáninneni ref. egyházkerület múlt hónapban a nagyméltóságú magyar királyi Helytartótanácsához az iránt folyamodott, hogy azon ifjak, kik jogakadémiánk nyilvánosága előtt, régiebb tantervünk szerint, két év alatt végezték el a jogi tanfolyamot, minden nehézség nélkül bocsáttatnának a bírói és államtudományi vizsgákra. Ezen felíratra a nagyméltóságú magyar királyi Helytartótanács válasza következő:

„67563. A tiszáninneni helv. hitv. egyházkerületnek. A sárospataki jogfolyamot eddig végzett ifjaknak, államvizsgára bocsátása iránt múlt hó 11-ről kelt felterjesztésére iránt az egyházkerület felhivatik, hogy azon tanulók folyamódásait, kik a kérdéses kivételes kedvezményben részesülni kívánnak, a kellő bizonyítványokkal és a tanári testület véleményes jelentésével, nem különben annak felemlítésével, vajjon melyik államvizsgálati bizottmánynál ohajtja az illető a vizsgát letenni, ide minél előbb felterjeszsze, ezen országos főkörmányszék, ő cs. kir. apostoli Felségétől egyttal a jelen esetre kikért s megnyerni reménylt legkegyelmesebb felhatalmaztatása fölytán és tekintettel az átmeneti időszak nehézségeire, hajlandó lévén a beérkezendő folyamódásokat, a kimutatott képesség és a fenförgő méltányossághoz képest, esetről esetre figyelembe venni. Kelt Budán a magyar királyi Helytartótanácsától 1864. évi augusztus hó 21-én. Péchy Ferenc, Sztankovits Károly, Somossy Lajos.“

E magas leirat értelmében figyelmeztetem az illető joggyakornok urakat, hogy érettségi és két évről szóló jogi bizonyítványait, a nagyméltóságú királyi Helytartótanácsához intézett külön folyamódásaikkal egytt, siessenek hozzám küldeni; hogy ezek a tanári testület véleményes jelentésével egytt, egyházilelőljáróságunk utján, mielőbb a nagyméltóságú magyar királyi Helytartótanács eleibe juthassanak.

Kik a főiskolai igazgatóságtól, mint a három évet bevégzett joghallgatók, legközelebb a magas kormány által követelt jogi bizonyítványokat hat félévrről, hat darabban nyertek, azokra e magas leirat nem tartozik; mert azok a folyó évi február 25-én 2956. szám alatt kelt kegyes udvari rendelet szerint, a bírói államvizsgát, az erre kiszabott rendes határidőkben a pesti, kassai és eperjesi államvizsgáló bizottságok bármelyike előtt letehetik. Sárospatak, augusztus 30. 1864.

Antalfi János,
közigazgató-tanár.

SIMONTORNYAI GERGELY

ösméretlen magyar reformátor 1534-ből.

Nem emlékezem, hogy valaki egyháztörténelmünk hazai és külföldi protestáns írói közül, csak egy szóval is emlékezett volna valaha Simontornyai Gergelyről, mint hazai reformátoraink egyikéről.

Igaz, hogy ő róla nincs emlékezetben hagyva, hogy Dévay s más nagy reformátorokként egész vidéken hordozta volna szét a reformáció fáklyáját: de annyi tul van minden kétségen, hogy a magyar ajku papi rend kebeléből egyike vala azon elsőeknek, kik a reformáció elveit nemcsak elfogadták, hanem terjesztetni is igyekeztek és pedig oly időben, a midőn a reformátori irodalom első nyilvános szülötte t. i. Dévay latin műve még meg nem jelent.

Azon irodalmi emlékek, melyek Simontornyai Gergelynek, mint a reformáció hívének nevét fentartották, nem egyebek, mint az ő vallásügyi levelei Coelius Gergelyhez, a hazai Remete Szent Pál szerzetének egyik kítűnő, tudományosan képzett s irodalmi téren is ösmért nevű tagjához, s viszont ennek Simontornyai Gergely leveleire adott válaszai.

Ezen bizodalmas magánlevelek nem mindennapi érdekűek hazai reformációnk történetére vonatkozólag, és pedig mind azért, mert ily minőségökben, ezen korból egyedüliek, mind pedig azért, mert azt mutatják, hogy a reformáció ügyét miként fogták fel hivatalos körön kívül annak hívei és ellenei.

Lássuk tehát a levelek tartalmát.

I.

Simontornyai Gergely 1534-ben, és pedig mint mindjárt ki fog tűnni, az évnek első vagy második napján, ezen levelecskét írja Coelius Gergelyhez:

„Szeretett testvérem az Urban! Kegyelem és békeség néked az Atya Istentől a Jézus Krisztus által! Ezt kívánom Uraságodnak és mindnyájotoknak. Figyelmeztetem Uraságodat, hogy Luther postilláját szerezz meg; mert ez a világ ezen postillánál szebb könyvet még nem látott. Légy jó egészségben! 1534. esztendőben.“

II.

Ezen levélre Coelius Gergely rögtön válaszolt, ily tartalommal:

„Békeséget kívánok neked, Testvér! Örömet olvasnám azon postillákat, melyeket nekem oly barátságosan ajánlasz, hogyha azok szörnyetegek nem volnának. Minthogy azonban a proletáriusokat nem igen szeretem: nem tehetem, hogy eszemet bárkire rábizzam. Hálát adok az Istennek, ki nekem az igazságot a szentírás értelme szerint kijelentette; ez vezérel engemet a hit és idvesség ügyében, s e szerint nincs szükségem némelyek elkárhoztatott postilláira, a melyek különben is hazugok és merőben hiábavalók. Azon szerzőtől, kit nekem ajánlasz, az egyház és apostoli szék nyilvános tilalmai által el vagyok tiltva; máskülönben talán csupán a te ajánlásodra is megolvasnám, ha alkalmam lenne reá. De nem akarok Salamon asszonyaival érintkezni, hogy félre ne vezettessem. Nyilvánban szólok: nem akarok német moslék által befertőztetve lenni; mert félem az Urat, a ki nekem főmmé tette nem a szökevény Luthert, hanem Pétert, ama pásztort, kinek ezt mondá: „legeltessed az én juhaimat.“ Én ezen juhok közül vagyok egy, kit a Krisztusnak és az ő

főpásztorának rendeletei legeltetnek, különösen midőn meg van írva Példabeszédek XXII. „Ne lépd át a régi határt, melyet csináltak a te őseid.“ Ezen régi határok nem egyebek, mint a pápai határozatok, melyeket átlépni nem szabad egy oly embernek sem, ki a Krisztusra és az ő pásztorára figyel. Téged pedig barátom, bárki légy, szeretlek s tisztellek azon jó indulatodért, melylyel irántam viseltetel és kérem az Urat, hogy találj meg az Isten parancsainak igazabb útját és azon haladj. Légy jó egészségben, házasodjál szerencsésen és élj szerelemben. Gombaszeghről, január 3-kán 1534.

III.

Erre Simontornyai Gergely tüstént így válaszolt:

„Simontornyai Gergely, a tudományok barátja, a tisztább theologia követője, s tisztelendő és nagyságos Bebek Imre ur titkára, a te hű testvéred. — Vettem, testvér, őszinte s testvéri szeretettel teljes leveledet, s veszszer el, ha nem örömmel olvastam azt. Hogy azonban nyíltan kimondjam érzelmemet: úgy látom, hogy te, a pápai határozmányoknak tul a rendén hive vagy, és az atyák hagyományaihoz körömszakadásig ragaszkodol. A mi szentséges atyáink ugyanis, kik Péter után következnek, elhagyva az igazság útját, hogy Péter szavaival éljek, decretumokat s nem tudom mi-féle extravagansokat csináltak maguknak (célzás a pápai határozmányokra, melyek ily cimeket is viselnek), s tartok tőle, hogy az eliziumi mezőkön, az alvilágban a holtak szellemeivel ott bolyonganak mind e mai napig minden megújulás nélkül; mert Péter bizonyossága szerint, a hazug tanítók vezettek félre bennünket, mint az izraelitákat a hamis próféták. Mert az Atyának szózata az égből nem azt parancsolja, hogy a pápák törvényeire, hanem azt, hogy az ő szerelmes fiára hallgassunk. Midőn pedig, hű testvér, azt mondod, hogy atyádfiaiak irataira eszedet nem bizod: engedelmeddel mondvá, igen félénk s kislelkűnek látszol. Ha

ugyanis a Szent Lélek, a kiéi a lelkek, azt parancsolja, hogy bátran és herkulesi lélekkel vizsgálj meg, barátom, atyádfiai iratait és pedig a szentírásnak mint lidiai próbakőnek alapján: cselekedj azt, kérlek. A szentírásra kell támaszkodnunk, mintegy horgonyra; mert Krisztus nem azt parancsolta, hogy a pápai rendeleteket, hanem azt, hogy a szentírásokat vizsgáljuk. A statutumokat, jusokat, dekrétumokat, extravagánsokat, s hogy egy szóba mindent befoglaljak: minden emberi hagyományokat erősen és gyorsan összeszuznak az apostoli iratok, s különösen értéktelenné teszi azokat Krisztus is, Máté XV. így szólván: „Minden oly ültetvény, melyet nem az én mennyei atyám ültetett, gyökerestől kiszakgattatik. Tartasz a német moslék általi bekevertetéstől; s attól nem rettensz meg, hogy az Antikrisztus tanítványa vagy; Luthert szökevénynek nevezed; helyesen mondd, ha azt érted ez alatt, hogy ő az Antikrisztus pártjától szökött el. Salamonnak a Példabeszédes könyvben kifejezett értelmét, a mint látom, nem érted igazán, mert amaz igen böles férfiúnak pápai határozmányok s más eféle haszontalanságok soha eszébe sem jutottak. Ha pedig a zsinatokról, atyákról, egyetemekről, régi remetékéről énekelsz nekem: én csak Krisztust és az ő evangéliomát sugom füleidbe. Ha mindemellett is folyvást a zsinatok tekintélyével terhelnél engemet: én neked mint barátomnak meg fogom mutatni, hogy az apostolok kora után minden zsinatok tévelyegtek. A nicaeai zsinaton maga az egy Pafnucius, noha egy szemü vala, jobban belátta a papok nőtlenségének károsatos voltát, mint nyolevan s még néhány püspök. Ha pedig a jövő zsinatokra támaszkodol: el kell vesznünk, ha a vallásosság mindaddig halasztatik, míg minden ellenfeleket meg fogunk győzni; mert az Isten azért bocsátotta reánk a csalódás hatalmát, hogy t. i. a hazugságnak higgyünk, kik az igazságot el nem fogadtuk, mivel nem adtunk szállást az igazságnak, hogy idvezülhessünk. Néma képekhez vonattánk; mert ha a pápa áll, Krisztus elesik, ha Krisztus áll, a

pápa esik el. — A német moslék helyén a pápai zsarnokság meggyengítettett, mert a német birodalom amaz érseki választó fejedelmeket azaz az Antikrisztus apostolait örökre elvetette, hogy polgári ügyben semmit ne határozhassanak többé. Barátom! noha téged test szerint soha nem láttalak, mindazonáltal azon szorgalmazd, melyet a műveltségre és szent tudományokra fordítasz, szeretlek, s vajha élő szóval szólhatnék hozzád, hogy megérthetnéd, miszerint a pápisták minden szentet megszenstségtelenítettek, s minden eretnekséget magukba foglalnak. Mert, hogyha eddig nem tudtad, most tudd meg barátom, hogy a pápa Antikrisztus, s minden ő szerzeményei és felekezetei az Antikrisztus apostolai és tanítványai, kik az egész világot félrevezetnék. Légy jó egészségben lelkemből szeretett barátom, s miután figyelmeztetve vagy, kövesd a jobb utat s haladj azon bátran; mert jól ösmérem én azt a kórházat, a melyben te fekszel. Ajánllak téged az Isten kegyelmének. — Kelt Magyarország pusztaságán, január 5. napján 1534.

IV,

Ezen levélre Coelius Gergely ismét nem maradt adós a felelettel, hanem haladék nélkül így válaszolt:

„Vettem mérges kigyói leveledet s ellenem intézett megrovásaidat barátom! melyekben emberi alakban oly nagy szelidséggel játszodozol mint a jelenések skorpiója. Pedig, az élő Istenre, mily vészthozó vagy! s hogy fulánkös farkaddal mennyi mérget hintesz szét, alig hinné az ember. Sulyos káromlásaid méregbe mártott nyilak, melyekkel mint egy másik Góliáth végtelenül pöffeszkedel, kevélyen dicsekszel, szavakat hánytatsz, jössz, mégy, helyedet nem leled, forgatod a dárdát, átkozódol, feddődöl, rágalmazasz, tépsz, szaggatsz, kárhoztatsz, mintha csak eszedbe se jutott volna Pál intése: „Ne ítéljetez idő előtt, mignem eljő az Ur, ki felvilágosítja a sötétségben elrejtett dolgokat és világosságra hozza sz elmék titkait.“ Épen nem veszed figyelembe

azt sem, a mit az Ur, az élők és holtak bírása világosan parancsol mondván: „Ne ítéljetelek; és nem fogtok ítéltetni. Ennél már nagyobb gonosz nem jöhet. Édes atyámfia, úgy látom, hogy a valódi céltól te messze tévelyegsz, a mennyiben beszédben s nem inkább kegyességben véled az Isten országát; holottezzel ellenkezőt tanít Pál ezt mondván: „az Isten országa nem beszédben, hanem erényben áll.“ Ti mindnyájan, kik a lutherán tudományban rögzítettetek meg, kik megátalkodott emberek vagytok, s kiket már régen kiokádott Krisztus az ő szájából, hogy kárhozatos véleményre tántorodjatok, a hittel dicsekesztek, hogy rágalmakat szórjatok a felsőbbek s azután minden kegyes ember ellen. De mily oktalan vakmerőség és türehtlen kevélység az, hogy oly valamivel dicsekesztek, a mit gonoszságtokkal semmivé tettetek s magatoktól elvetettetek. És ki is gondolt valaha hitre kegyesség és szent tettek nélkül? Nem volt a hit soha ily hitetlen, ily gyalázatos, istenkáromló és kóbor testi vágyakkal betölt. A kinek esze van, értse meg; mert a nagy Antikrisztus előhírnökei épen a jelen századi eretnek. Vajha te is ne lennél egy ezek közül, ki úgy látszik hogy a jármat már régen leráztad nyakadról! Egyébiránt azt mondod, hogy a szentséges atyák, kik Péter után következtek, elhagyva az igazság útját, dekrétumokat, summulariát, extravagánsokat csináltak maguknak, kik felől elég gonoszul azt mondod, hogy azok az eliziumi mezőkön bolyonganak mind e mai napig a holtak szellemeivel, s hogy azok mint hazug mesterek vezettek félre bennünket, miként az izraelitákat a hamis próféták. Micsoda beszéd ez, atyafi? Mért dühöngesz az isteni atyák ellen? Mért nem félsz azokat gyászos gyalázatba keverni? Ne verd arcul a te atyádat; megbocsáthatlan bűn és menthetlen káromlás a lelkek szentséges szülőit rágalmazni. Ők magasztos dicsőségbe fogadtatva énekelnek az Istennek, és mi nyomorult emberecskék merészlünk azok ellen püsszeni? De talán csak meggondolatlanságból követted el e méltatlanságot, vagy engemet

akarnál próbálni. Az atyai szó az égből a szerelmes fiut parancsolja hallgatni, de nem veti el azon oszlopokat sem, melyekkel bőven közlötte Krisztus a maga lelkét, s megszilárdítja az egész épületet, mert különben összeomlanék az. Mondj nekem csak egy oly szót a pápai dekrétumokból, mely a kegyességet eltörli s a hitet semmivé teszi: és én tüstént elhagyom vallásomat. Bűnül rovod nekem fel, hogy nem bízom mindenkire eszemet. Ez nem bűn, hanem a legnagyobb vallásosság; vajha ama főfő eltántorodott is oly félénk lett volna, hogy a csalóra sohasem hallgatott volna; most nem kellene sohajtoznunk. Láthatod már, hogy a nagy mérészség mily nagy bajt okozott. Akkor nyeljen el engem a föld, midőn eszembe jut, hogy a lutherán szakadással egyetértsek. Egyébiránt a legnagyobb szemtelenség azt hánytorgatni, hogy az apostolok kora után senki helyesebben és szentebben nem gondolkodott a keresztyénségről, mint a te iszonyu szörnyetegeid, hitehagyott testvéreid, kiknek már nincs eszköz. Vallom, hogy a Krisztus parancsolta a szentírások vizsgálatát, minthogy azok bizonytságot tesznek ő fölé; de vajjon nem akarja-e azt, hogy a hit szentségeiben már beavatottak azon szentek postilláival is tápláltassanak, kik a tisztaság mellett megállottak? Vajjon a vendéglősnek, miután két pénzt adott, nem azt mondja-e: a mit ezen felül költesz, midőn visszatérek, megfizetem neked? Nekünk más vendéglősünk nem lesz mint az, a kit a Krisztus tett fővé, s kire nézve megparancsolta mindenkinek, hogy azt hallgassák, ezt mondván: „legeltessed az én juhaimat.“ Ha az elsőség gondját ezen pásztorra bizta: kétségenkívül meghagyta az engedelmességet is az alattvalóknak. De ti kemény nyaku és körülméletlen szívű forradalmárok vagytok, hogy a törvényes főnek tekintélye ellen törekedjete, kit alaptalanul neveztek imposztornak saját nyilvános kárhoztatásokra. De ti gyűlölitek a pápai dekrétumokat, mert az Istennek lelke ezen légszentebb dolgokat igen szentül adta ki az egyetemes egyház vezérletére. Ti azonban nem azok közül valók vagytok

kik a szentséges engedelmesség jármát (az engedelmességét mondom, a melylyel az Isten fő parancsolatja szerint a római pápának, Péter utódának mindnyájan tartozunk) magatokra vennétek, ezt mondván az apostolok cselekedetéből: „Inkább kell engedelmeskedni Istennek mint az embereknek.“ Világos pedig, hogy ennél fogva mily gonoszul cselekesztek, a testre fordítván gondot. Ember, barátod vagyok, s mint ilyen őszintén mondom ezt neked: valamit csak a Szent Lélek későbbben a szentíráshoz toldott, akár a közgazgatásra, akár az erkölcsök fegyelmezésére tartozó dekrétumok, summuláriák, extravagansok vagy egyebek legyenek azok: nekünk elég annyi, hogy nem lutheránok, annál fogva elfogadandók. Nyilvános hazugság s a mélység kutjának füstje az is, hogy az apostoli iratok minden emberi hagyományokat összetörnek, mert hiszen amazok ezek s ezek amazok mellett állanak, a mint őket egybeköti a Krisztus lelke, kinek kormányzata vezérli és igazgatja az egyházat. Roszul hivatkozol a szent emberek hagyományai ellen Máté XV-ből erre is: „Minden oly ültetvény, melyet nem az én mennyei atyám ültetett, kiszakgattatik;“ mert ezt inkább magatokra s a magatokféle eretnekekre alkalmazhatnád, kik nem a mennyei atyának, hanem nem tudom kinek ültetvényei vagytok; sőt megmondom nyilván: a sátán mélységének ültetvényei. Isten ültetvényei valátok ugyan, míg józanul gondolkoztatok s kegyesen éltetek; de most már nem vagytok azok. Megfertőztetett benneteket a német moslék, idegen gyüldékbe s a testiség kertjeibe mentetek, melyeket nem ösmér az Isten; most az egyháznak szent városát kívül kerülgötök, de éhelholtan sem léphettek be, mert nem a ti tápláltatástokra való az Istennek szent evangyélioma, mely a Krisztus által pártolt fiaknak eledele. — Én nem várok semmit a jövő zsinatoktól, mert hiszen az elmúltakban elvégzetett mindaz, a mi szükséges volt. Áll az Ur az ő helytartójával, a mi szentséges pápa urunkkal és nem esik el; az Urnak első és fő szolgálja előttem a pápa, a szentséges római

széknek püspöke, a kitől van mindenem a Krisztus után, a ki főpap a Melkhisedek rendi szerint, s ebben nem csalatkozom. De már bucsut veszek s összehuzom a vitorlákat noha kedvetlenül; de nincs időm az írásra. Ezt az egyet tartsd meg jelszóul: nem a pápisták — mint te mondod — hanem a lutheránok azok, kik megszensteltelenítettek minden szentet s magukba foglaltak minden eretnokséget. Légy jó egészségben s ha okosabb leszesz, kövesd a szentebbeket. Kelt Trimontiumból, január 9. napján, 1534.“ —

Ezzel vége szakad az érdekes levélváltásnak.

Szabad legyen a levelezők egyéniségére vonatkozólag egy pár szót megjegyeznem.

Simontornyai Gergely Bebek Imre titkárának nevezi magát. Ez a Bebek Imre pelsőci Bebek János főpohárnok mesternek fia, római katolikus pap, gyulafehérvári prépost s II. Lajos király titoknoka vala. Lajos halála után Zápolya János pártjához állott és ott mindvégig megmaradt, mint egyik nagy befolyású s országos közügyek intézésével is megbízott férfiú. 1534-ben már határozottan a protestáns vallásra tért, sőt meg is házasodott, egy alacsony sorsú leányt Kréta vagy Arbanáz Ilonát vévén feleségül.

A Budai Ferenc polgári Lexiconában ez van írva a többek közt Bebek Imre felől: „A több nagy emberek között ő vele is elhagyatta Dévay Biró Mátyás régi vallását és ötet Kálvin tudományára vonta . . . Már 1533. esztendőben feleséges ember volt, a mint abból a könyvecskéből kitetszik, melyet a k k o r Dévay neki ajánlott.“

Feltűnő hibák vannak e néhány sorban!

Hogy Bebek Imrét Dévay hozta volna át a protestántizmusra, az történelmileg igazolva teljességgel nincs; hogy pedig őt a Kálvin tudományára vonta volna, az már képtelenség; mert azon időben, midőn Bebek Imre protestáns lett, Kálvinnak és Kálvin tudományának híre sem vala Magyarországon, sőt Franciaországon kívül egyebütt sem. — Az sem áll, hogy Dévay 1533-ban ajánlott volna valami mű-

vet Bebeknek; mert ez 1535-ben pünkösd ünnepén történt, mely akkor május 16-dikára esett. Ezen ajánló szövegben (Reverendo Domino Emerico Bebec, Praeposito albeni, domino et patrono suo Mathias Dévay gratiam et pacem) írja Dévay végül: „Vale in Christo, una cum tua consorte, pro qua, verbo Dei eruditus, omnem paternam haereditatem maluisti amittere, quam more quorundam per vagos concubitus ut modestissime loquar volutari. Datum ex Sarvar anno salutis nostrae 1535. in feriis Pentecostes.“

Hogy Bebek Imre Dévaynak mint reformátornak egyik kitünő pártfogója volt, tul van minden kétségen; mint szintén az is bizonyos, hogy nagy reformátorunk, mindjárt Wittenbergből haza térte után, mint budai predikátor Bebek Imre közelében s ösmeretségében élt. Lásd Dévayról írott műve-met. Valószínű tehát, hogy Simontornyai Gergely épen úgy, mint Sylvester János és Abádi Benedek Dévay reformatori környezetéhez tartozott.

Bebek Imre egyik öse György alapítá a Sajó mellett a gombaszegi templomot és zárdát a Remete Szent Pál szerzete számára. Ezen zárdában éldegélt tehát Coelius Gergely, vagy, mint Zwittinger és Bod megjegyzik, igaz néven Gergely Ferenc, midőn ő hozzá Simontornyai Gergely valame-lyik közel helyről a fentebbi leveleket intézte. A deserta Hungariae és Trimontium bizonyosan ál helynevek.

Coelius Gergely egyébiránt 1534 után nem sokára el-hagyta a hazát, s Rómában, a szent István által alapított in-tézetben — in monte Coelio — volt prior, s innen van Coe-lius neve is. Írt magyarázatokat az Ének Énekére s a Je-lenések könyvére, melyek Párisban s Velencében s majd későbbben hazánkban is megjelentek.

Az általam közlött levelek eredeti latin nyelvükön fel-találhatók Fejér Györgynél: Jurium ac libertatum religionis et ecclesiae catholicae in regno Hungariae partibusque ad-nexis codicillus diplomaticus. Budae. 1847. és Bengernél: Annales eremicoenoditici ordinis S. Pauli. Posonii. 1743. —

POROSZ EGYETEMI ÉLET*).

(1841.—42. naplótöredék után.)

Rend és illem szerint elébb talán a tanárokról kellene említést tennem, de naplótól ezt nem követelhetni, mert az csak aprólékos tapasztalmányokból, s véletlen ötletekből van egybefércelve; aztán csemeték fejlődnek élőfákká, tanulók tanárokká. A mint jó, úgy szólok egyik vagy másikról.

Minthogy a lipcei, hálai, jénai, göttingai egyetemeket több és kevesebb időre meglátogattam, Berlinben tartózkodásom ideje alatt, melynek nagy hírű egyetemébe minden föl sereglenek a tudományt szomjazó ifjak, a német tanulók jelleméhez féligmeddig szólhatok, mert ennek ismerése történeti tekintetben is érdekes, minthogy a német közéletnek ha nem is szívébe, legalább erébe erősen bevág.

Németországban világol a lelki szabadság fáklyája, melyet Luther merész kezekkel meggyújtott, ennek hajnalánál vallás és tudomány megéledtek s jótékony sugarai mindenkire hatnak. Mondják, hogy mikor Straussnak „Das Leben Jesu” című munkája világot látott, szintén Strauss, berlini jelenlegi tanár és udvari pap, figyelmeztette a meghalt királyt, III. Frigyes Vilmost: „ne engedné a mételyes művet birodalmába csusztatni.” A más szavain semmi dolgot elsietni nem szeretett s nem szokott fejdelem fölszólította az egyetem híres hittanárait: hányának meg az ügyet, s adnák be véleményöket. Neander így szólt: „vagy jó vagy rossz a munka; ha rossz,

*) Néhai V á l y i P á l tisztán tudományi szempontból utazván be Német és Franciaországot, terjedelmes részletes leírásokat hagyott kéziratban, melyek végrendeletileg könyveivel együtt a sárospataki főiskola birtokába jutottak. Elég szerény levén a boldogult szerző nem lépni velök nyilvánosságra, méltónak találtuk e keveset közleni, s vele megújítani emlékezetét azok előtt, a kik őt szerették, becsülték. Ilyenek pedig sokan vagyunk.

nem érdemel ellenszegülést; ha jó, sehogy se lehet az igazságot elnyomni.“ A minthogy Neander később csakugyan cáfolgatta e művet. Ilyen tanítók erős mozgásban tartják az ifjú vért, mely egyszer csakugyan kiforrja magát.

A német tanulók ezen egyetemekben időről időre megőrzik őseik hagyományát, a forró honszerelmet s igen természetes, hogy ezen érzelem sokkal csiklandósb, semmint a kitörésre hajlandó ifjú tüzet korlátozhatná. Talán egy nemzet sem játszotta oly édesen dalait mint a német! Talán egynek sem volt oly regényes középkora, mely a hölgykoszorút ügyesen tudta párosítani durva sisakkal, melyben szerelmi lantók olvadtak egybe fegyverzörgésekkel. Ezen középkor mai napig is ideála a német ifjúnak, s ennek mindent, valami csak aranykorát kecsegtethetné, mi szívének tömjénezhetne, feláldoz kész örömmel. Ide járul még, hogy Németországnak királyságokra s hercegségekre lett szétदारabolását mindig görbe szemmel nézik, s nyíltan sohajtják és jósolják az időt, melyben az elszaggatott s apró uralkodók által megaszalt nagy német nemzet ismét egygyé olvadand. És hogy ezen álmoknak látszó vágy nem egészen képzelődés, s egykor máskor tettben is nyilatkozott, eléggé bizonyítják a multak történetei. Sand a jénai egyetemben köszöriült tört összeesküdt társai körében és nevében, a nemzetet gunyoló Kotzebue ellen. 1830. a göttingai tanulók nyilván fölkeltek és intézkedtek, a gyanusokat városházába csukták, mi nagy lármát szült.

A német ifjúságnak van egy osztálya, mely magát bursnak nevezi, melynek vezérszava „szabadság.“ Ezen burs-társaság leginkább Jénában áll szabad lábon, mert a többi egyetemekben erősen vigyáznak rájuk. E jénai társaság egyénei erős kapcsolatban vannak egymással, s legkisebb megsértést is karddal viszonzoznak, s mindeniknek szoros kötelessége egymásért boszút állni. Ők minden embert, ki nem tanuló, filiszternek neveznek, az asszonyokat pedig seprőnek, (fex); lyányra még csak nézni is tilos. A nagy piacon egy élő-fájok van, a szabadság fája; ezt gondosan őrzik s ha kiszárad, mást ültetnek helyébe és szorgalommal öntözgetik. E

piacón nyilvánosan gyakorolják magokat a kardoskodásban; párbajra szomszéd falukba járnak, s alig láthatni képet karc vagy vágás nélkül, némelyek orcái összeviSSza metélvék. A bursok egy része szüntelen csupasz kardot hord kezében bot helyett, s így megy iskolába is, és hosszú szárú pipájából még a tanteremben is füstöl, és csak a tanár beléptével hagyja azt el, némelyik akkor sem. Ezt tapasztaltam Hase óráján, ki Németországnak egyik legtudósabb s tekintélyesb tanára.

Ha a weimári színházban nevezetes darabot adnak, csoportosan mennek oda a bursok, és az uralkodó herceg — mint mondják — ha tudja, előre elhagyja székvárosát, mert e tanuló sereg rakoncátlanokodik, a színházban födett fövel pipáz, és játékszünet közt a legszabadabb dalokat fujja; de már ez föl sem tűnik, mert megszokták, a csendörök pedig hallgatnak. Magam is járkáltam egygyel Weimar utcáin vasárnap délután, a dohányzás és szivarozás szigorún tiltva volt, s ő kedvire füstölt, senki se szólt hozzá, mert tollárul ismerték a madarat.

A burstársaság szombatesténkint gyűl egybe, pusztítja a sört és dalol. Az utcán nappal is hosszú hálóköntösben jár, sőt némelyik iskolába is úgy megy. Hogy az ivásnak nagy mesterei, annak jelét én is olvastam a hálai egyetem tornácában egy kifüggesztett papíron, melyen Gruber, az új prorektor, ajánlja magát az egyetemi ifjúságnak, s igéri atyai tanácsát és oltalmát; de egyszersmind megilletődve jelenti, hogy sokan vannak, kik rossz társaságba egyvelednek, isznak, dorbézolnak; ennek elkerülésére mindenkit figyelmeztet. Ugyancsak azon igazgató tanár aláírásával Pfannenschmidt Viktor, bernburgi születésű, s törvényt hallgató ifjú, mint ki a guesztfáliai tiltott társaságban részt vett, az egyetemből örökre kizáratik; s ezen hirdetményt a jénai egyetem falán is olvastam.

A bursok hosszú haját viselnek. Igen sok barna színű van köztök, sapkájok sötétes posztó, egyszerű, s pongyolán hajlik hátra. Soknak felöltönye fekete bársony. Vannak szar-

vasbőr nadrágosok és hosszú csizmások is régi német divat szerint. A magas kalapot ki nem állhatják; a ki ilyet hord, azt orvosnak nézik, és megvetik, vagy fejére gyürik. Azért is mihelyt Jénába léptem, a magyar akadémikusok még a város szélén elvették magos kalapomat, e vidéken Tavasy barátommal gyalog utaztunk és szalmakalapot nyomtak fejemre, meglehetősen rozsat, s úgy kellett járnom néhány napig, nehogy a gonosz bursok megorvosoljanak*).

Berlin utcájára jul. 15. délutáni 3 órakor szálltam le egyedül utazva a potsdami gőzkocsiról, s könnyű útításkámmal karomon, egy zömök ifjúval találkoztam, ki hosszú hajú s csinos bursöltönyben volt. „Idegen vagyok-e?” kérde. „Igen” mondám, és az ifjú megelőző részvéte megtetszett. „Melyik utcába száll ön?” „A Dorottyaútcába”; „mi nemzetbeli?” „magyar” — „hova szándékozik még?” — „Párisba, ha Isten segít időm s körülményeim engedik.” „Szép cél, monda — „én is voltam Hamburg-Brema Lübekben, azok ám a szabad városok.” És az ifjú megoldta nyelvét, s hő szavakkal rajzolta a szabadságot, közbeszöve a berlini rendőri szigort; majd hallomásból Párist dicsőítette, és hivatkozott a meleg reményre, mely őt azon fényváros látására élteti. Utitársam szótengerén ekép haladva vállamon súlyos kezet érzek, s mögöttem egy szálás férfiú áll rendőri egyenruhában. A vér belém fagyott, mert gyanítnom kellett, hogy mielőtt Berlint beláthatnám, lesugják drámai szerepemet a rendőrháznál, és szép énekszóval oda utasítanak vissza, honnét jöttem. Zavarom még inkább nőtt, midőn az ifjút hidegen s kimért léptekkel tova ballagni láttam, mert reménylt ügyvé-

*) Örülünk, hogy néhai barátunk ily elfogulatlanul nézi a bursokat, és viseletökből nem következtet bárdolatlanságra, vadságra, mint szoktak a németek, ha nálunk az övéiktől elűtő iskolai, magán vagy nyilvános életi bár nem ily irgalmatlanul középkori szokásra találtak, mikor aztán nagy fennnyen denunciálnak bennünket a mívelt világ előtt.

dem elosontával vesztett pört volt okom hinni. „Mit beszélt azon ifjú ember?“ kérdé nyugodt kíváncsisággal a rendőr. „Hamburgi szabadságról sat. beszélt“ válaszolám meghunyászkodva. A rendőr szemmértékre vett, s majd vezetőm után tekintve, s hosszú jobbját fenyegetőleg kinyújtva „ismerlek, szép madár“ monda „bárhova rejtezzél horogra kerülész.“ Majd beleolvassván utlevelembé, s megtudván az utca nevet, „látja ön, nagy városokban vigyázni kell; az utca más irányban van. A gaz fickó pénzt sejtett önnél, s oly helyre fogta elvezetni, hol biztosan zsebelhet és gyilkolhat, s ő beszél a szabadságról, hogy szabadon rabolhasson.“ És ez ál-burs volt.

A Dorottyaútcát sok német diák lakja, minthogy az egyetemhez közel esik, mindennap kard csörgés hallik szobámba, mert e heves ifjak folytonos viaskodással töltik idejüket. Ezek éjjél előtt már fütyörésznek s dalolnak, éjjélkor pedig iszonyún ordítanak. Valaki csak tanulók sorába van irva, egy nyomtatott kártyát kap, és ha csinyt tesz, senki el nem foghatja, mihelyt előmutatja e jegyet; hanem neve feliratik s az egyetem törvényszéke elébe idéztetik; azért e kártya éjjel nappal zsebökben van, s őrzik mint drága kincsét. A tanulók nem címezik egymást, hanem akármily ismeretlenek jönnek együvé, a „te“t használják. Berlinben ez már nincs annyira szokásban, minthogy a nagy néptömegben inkább szétolvad az ifjúság, aztán a társas élet jobban köszörüli és simítja a darabosságot, noha azt tapasztaltam, hogy a többi egyetemi tanulók sincsenek a közönségtől elszigetelve, ha csak magok félre nem húzódnak.

De van a német tanulósnak egy különös sajátsága, melyet vajha mások is elsajátítnának, s ez az utazásvágy. A burs hátára csatolja utitáskáját és ballag, leginkább szünnapokon; némelyik ugyan iskolai idő alatt is tesz kirándulást, és senki sem veti szemére, minthogy magának tanul. Gyalog utazásomban kivált a Hare hegyén mindenütt találkoztam s utaztam burssal s nem győztem bámulni e fürge emberfajt.

Az ő utazásmódjok különös; minden mozdulataikkal ügyességet, bátorságot és fáradatlanságot árulnak el. A mi költséget megtakarítanak, azt tapasztalásra fordítják. Az utazó burs piac közepén vagy út szélén is leül, mihelyt szép épületet vagy kellemes tájt lát, és legottan nagy pontossággal naplójába rajzolja. Midőn az egyetemi folyam megszűnik, tanárok és diákok utnak erednek s így lépnek iskolából iskolába.

1841. auguszt. 3. déli 12 órától 1-ig nagyszerű ünnepnek voltunk tanui. E nap a berlini egyetem alapításának (1809) s III. Frigyes Vilmos születésének emléknapja, mely napot az egyetem egyszerű pompával ünnepel meg. Aug. 2. már ki volt függesztve az egyetemi épület előcsarnokában a hirdetmény, melyben az igazgató tanár az államhivatalnokokat, papokat, tanárokat és tanulókat e nagy iskolai ünnepélyre meghívá. A rendelt órára tehát az egyetem legfőbb és legékeesebb teremébe, az aulába gyűltek a miniszterek, tábornokok s más katonai tekintélyek, udvariak, tanítók, püspökök, szuperintendensek (itt a szuperintendens az, a mi nálunk az esperes) egyenruhájokban, és mindnyájan a tanári kart várták, mely később a melléktéremből csakugyan megérkezett.

Legelől jött az igazgató tanár két egyetemi szolga után, kik az igazgatói és birói aranyos botot hordozták; utána a biró, s úgy a tanárok osztály szerint, (hit, jog, orvos, bölcsészeti osztályzat). A két szolga szónokszék elébe állt fölemelt bottal. Az igazgató és biró legmagasb helyet foglaltak. A földszinti székekben elől országnagyok és főpapok, hátul egyebek ültek, az oldalszékekre tanítók telepedtek. A karzaton csöndes mélasággal zendült meg a zene egy karmester vezérlete alatt, majd szívrázó harsány hangokká fejlődött és később tanulókból szerkesztett kardal is egyesült vele, művészileg és huzamosan énekelve e sorokat: *Veni-sancte spiritus! reple tuorum corda fidelium; tui amoris in eis ignem accende. Qui per diversitatem lingvarum cunctarum gentes in unitate fidei congregasti, alleluja.*“

Ekkor hollősetét német díszruhában, kardosan, aranylánccal s egyéb ékítvényekkel szónokszékbe lépe az igazgató tanár, s beszédét fölolvassa, melyben legelőbb is a meghalt király érdemeit említi föl, különösen kiemelvén tudományok iránti szerelmét, s azon nagylelkű tettét, miszerint az egyetemet alapította; majd utódának atyai nyomon haladását érinti. Főleleveníti azon négy híres tanárnak emlékeztétét, kik már halálálomban pihennek ugyan: de szellemök él, s mellszobraik e teremben vannak; ezek Fichte, Schleiermacher, Hufeland, Rudolphi. Majd megemlíti miként a mostani király megígérte, hogy e teremben levő II. és III. F. Vilmos szobraik helyett pompás és méltóságos márványszobrokkal fogja e teremmet diszesíteni. Ezek után éltette a királyt és királyi családot. Végre fölolvasta a tételeket (thesis), melyeket az egyetem, osztályzat szerint, kiadott: a vallás egyet; a jog kettőt; az orvosi egyet; a bölcsészeti hármat. Fölszólította az ifjúságot, hogy e hét kérdésre feleljenek, s munkáikat jövő tavasszal adják be; a legérdemesebbek fejenként 25 darab aranyat fognak pályadíjúl kapni, mely szintugy a meghalt király alapítványa. Befejezésül szorgalomra és haladásra buzdította az ifjúságot; meghajtotta magát s leszállt székéből.

A zene ismét fölhangzott s magánjáték után egyesülve a karénekkal e sorokat zengette: Gloria patri et filio et spiritui sancto. — Sicut erat in principio, et nunc, et semper, et in saecula saeculorum, amen.“ — E napon minden színházak zárva maradtak Berlinben.

Az aula fényes gazdag és tágas; s ezt csak különös ünnepélyekre nyitják meg. Egy nagy része el van zárva a tanárok s egyebek részére, többi részét székek kerítik az ifjúság számára. Egymás fölött két piros szónokszék áll, s legelől egy nagy fekete tábla, melyen osztályzat szerint, örök emlékül, azon számos tanuló neve arany betűkkel felírva, kik a napoleoni csatákban elestek. Szép jutalom a hiven áldozóknak, kik élteket örömmel szentelték a hazáért.

Az egyetemi bíró nagyhatalommal felruházott polgári

tisztviselő, ki egyedül a minisztériumtól függ, de mindig az igazgató tanár után ül. Ezek mindketten nyájasan, barátságosan és bizalmasan viszonyozták az ifjak köszöntését, sőt némely ácsorgó tanuló csoportokat, mint láttam, még ők előztek meg ebben.

Az államhivatalnokok és a bíró mindnyájan katonai egyenruhában voltak az egy Humboldt minisztert kivéve. Az ezüst haju öregén szépen állt a fekete ruha. — Másfél száz tanárnál többet lehetett itt látni, kik mindnyájan sötét frakban voltak, de soknak csillogott mellén a kereszt, némelyiknek ötféle is. Ennyi érdemjele volt két egyetemi szolgának is, mint kiszolgált katonáknak. Valakik a szabadságháboruban jelen voltak (így nevezik ők a napoleoni csatákat), bőven láttattak el érdemjelekkel.

Az igazgató tanár munkája diák nyelven volt, s kiejtése a magyarországi reformátusokéhoz hasonlított. A tanulók rendes kártyájukat mutatták elé s úgy bocsáttattak be a terembe, mert egy pár ezer ifjat hogy ismérhetnének! Nekem nem lévén kártyajegyem, egy már terembe ment honfi kihozta egy másik magyar akademikusét, kezembe adta, és a csinos csalás besegített.

Poroszországot III. F. Vilmos reformálta, s a híres egyetem is neki köszöni létét. Jelenleg másfél száznál több tanár tart nyilvános tanítást, kiknek neve a derék épület előcsarnokában fölfüggesztve. Sok nevezetes férfi hivatik meg ide. Az elüzlött göttingai tanárok közül a Grimm testvérek is ide vándoroltak s tanítanak. A híres Schellinget most várják Münchenből leginkább a hegelisták megbuktatása végett. Itt mindenik tanár szabadon tanít, mindenik tanuló azt hallgatja, a ki neki tetszik. A theologok és filozofok pietisták vagy orthodoxok, racionalisták vagy hegelisták; egyik a másik ellen szüntelen csatáz, a tollharcnak se vége se hossza, de Berlinben és Hálában leginkább Hegel uralkodik.

A nyári egyetemi órákban részt veendő, kicsit késő juthattam ide, mi nem csoda, mert tervünk honn is semmisül.

Gyakran a hazai utcákon is késünk sietségünkben, hátha még külföldön zarándoklunk, hogy ne történék meg ez? A sok híres tanár közül nem győz itt az ember eléggé válogatni; reggeltől estig mindig hallgathat, a ki akar, mást meg mást. Én állandóul Marheineke gyakorlati hittanát és Neander egyháztörténetét járom; kettős csillaga a berlini egyetemnek. Marheineke magas és tekintélyes férfiú, királyi főkonzisztoriumi tanácsnok, a hittani osztályzatban második rendes tag, a szentháromság templomának papja és a vörös sas rendnek vitéze; de minden címei mellett is csupa protestáns pap mint a többi, mert hisz itt is elég kereszt látható reverendában, melyek semmi tekintetben sem oly szűkek mint a mieink, és a palástot csak az egyházfiak hordják. Marheineke buzgó követője Hegelnek, tanóráján sokat lehet nevetni, mert komoly szavait élces jegyzetekkel szokta fűszerezni. A napokban előhozta, hogy a zsidók háromfélék: a) orthodoxok, kik nyakasan elzárkoznak, talmudot s tradíciót hisznek, és kikkel a misszionáriusok nehezen boldogulnak. b) Elegans vagy racionalista zsidók. c) Igazi bibliai zsidók.“ Ugyanakkor szánakozva, megvetve s gunymosollyal beszélt a magyarországi hat heti cenzuráról is.

Neander tudományos irányt adott az egyháztörténetnek a mint a kutfőhöz ment vissza. Tanát értelmileg fejtegeti, és a keresztyén életnek már rég elbágyadott előadását kiemeli. Forró szeretettel ragaszkodik egyházához, de a tudományos és épületes ellenvélemények s nézetek iránt szelid. Ő inkább hajlott mint középkorunak látszik; alacsony, száraz, barna, szokatlan nagy s bozontos szemöldökű, sila (kurzsichtig) férfiú, szemei örökké lezárva. Egy hónap óta csaknem szájában ülök, de szemgolyóját sohse láttam. Órája alatt mindig egy faragatlan tollat hasgat fogaival darabokra, mit egyik másik bámulója előre oda készít. Minden második harmadik szava után oldalt hajtja fejét s tisztességgel legyen mondva! egyet pök, pedig naponkint három órát tanít egyvégtiben. Furesa ily nagy embernél ily utálatos szokás! Neandernek

jobbadán teste sincs, ő csupa lélek, és sokszor semmit sem tud magáról, anyira szellemvilágába van merülve; és a ki nem isméri, szánakozva tekint rá, pedig Németországnak egyik legjelesebb tudósa. Már egy hónapja, hogy a reformációról beszél, s fejtegeti bölcsészileg történeteit írás nélkül, a legfőlemelkedettebb s legtisztább németséggel. Ő azt mondja: „hogy a reformáció előmozdítója Erazmus volt, hogy igazságszeretetre nézve Arminius, Melankhthonhoz hasonlított; hogy Kálvinnak okvetlen meg kellett Servétet öletnie, mit Melankhthon is helybehagyott, s ezen tette a reformációra nézve következetes volt; továbbá, hogy a németországi parasztlázadás miatt Luther és Melankhthon nem féltették a reformáció szent ügyét, s Münzer Tamást a sörös kupa mellett fel se vették.” Ezen tudós férfinak fejéből a vallástisztítás korembereinek életrajza jellemezve pattan ki. Órája alatt, a kinek tetszik fedett fővel van, mert ő ugyan — senkit se lát. A szükségben levő tanulókat szívesen segíti. Születésére nézve zsidó, tanuló korában keresztelkedett ki. Van ilyen több is a tanárok közt és sok zsidó hallgat itt, s többnyire Krisztus zászlója alá esküszik.

Neander auguszt 14. végezte be egyháztörténetét, és a jelenkor nézeteit s vallásos irányát nyomosan fejtegetvén s latolgatván, így szólt hallgatóihoz: „Legközelebb Sleiermacher hozta tisztába a vallást. E rendkívüli férfiú korszakot csinált; ifju erővel intette a művelt embereket, kik a vallást az értelemben lenni állították, arra, miként a vallás az emberi természetben van.” „Eljő az idő,” mond Neander, „melyben a racionalizmus itt is megbukik. Rajtunk a sor, kedvesim! kivívni a vallás szent ügyét, steff.” és hallgatóit elbocsátotta.

A vürtembergi trónörökös is itt jár egyetembe s Ranke világtörténetét hallgatja déli 12—1 óráig. Minden órán egy csinos asztal van számára kitéve az első sorszék elébe, a mellé ül a herceg, adjutansával egy kapitánynyal, ki egyszersmind nevelője is. A herceg hallgat, a kapitány írja a tanár beszédét. Minap egy pár órát elmulasztván, hirlapba

tették, hogy a herceg már megunta a tudományokat; s azóta híven jár. A herceg magasdad, szikár, sápadt arcu, gyöngeszemű, mintha beteges volna. Többnyire mindig sötét zöld kabátban jár, s kocsia gyakran vár reá az egyetem udvarán. Ranke terembe léptekor meghajtja magát az asztal mellett ülő hercegnek; óra végével pedig elhagyván tanszékét, megnyitja az ajtót, és a kapitánynyal együtt maga előtt bocsátja ki. De azért auguszt. 17-kén láttam, mint sétált ki hideg vérrel a herceg előtt egy — burs!

Mult télen báró Kemény Dénes, a nevezetes országgyűlési követ Erdélyből, szintén Berlinben lakott s egy tanfolyamot áthallgatott. Neander tanteremében sok összejelet lehet látni, kik a tudományok mézét sirjok szélén is édelik.

Az egyetemi épületnek két szobájában szoktak a tanárok pihenni, olvasni vagy társalogni (Sprachzimmer); itt szoktak megjelenni a diákok is, ha dolguk van. Auguszt. 18. egy diák alá akarván iratni tanárával, hogy óráit szorgalmasan járta, a tanár ily kérdést tett: „járta ön szorgalmasan óráimat?” „Micsoda kérdés ez?” felelt a diák, a tanár pedig elhallgatott, mert sértő és szokatlan volt kérdése.

Itt is van közel vendéglő, melybe leginkább az egyetemi ifjuság jár, s benne délelőtt 9 órától délutáni 3 óráig mindig más csapat ebédel, minthogy egyik másik különböző órákon hallgat. De az a fogadói német koszt valami különös itt. Kétszer háromszor kifőtt s megsült hus, mellé egy kis krumpli, vagy sárgarépa, paszuly, karalábé vagy aszott körte zsámiskával. Ezek mind mártás helyett, és a ki második tálat parancsol, ismét ezek közül kénytelen választani, vagy levessel rekeszti be az asztalt, mi itt rendesen utolsó tál étel. A leves sör- vagy huslé; ebben oly darabka hus, mint a nagyujjom végíze, s a szó valódi értelmében nincs egy harapás. Vízet nem tesznek asztalra, a ki inni akar, igyék sört. E csoda table d'hôte eleinte kacajra fakasztott, később magához szoktatott, mert barátságért mindent könnyű tenni, és reá emlékezni többet ér egy zsiros ebédnél.

Ha a berlini kir. egyetem szerkezetéről szölok, fölösleges a többi északnémetországiakat említnem, minthogy némi, nem annyira lényeges kivétellel mindenik hason szellemü. Ezen egyetemben a tánc, lovaglás s egyéb tanítókon kívül több működik másfél száz tanárnál, s ezek szorosan véve három rendre osztatnak; első a *rendes* (ordinarius); második a *rendkívüli* (extraordinarius); harmadik a *szabadalma* s *tanítóké* (docens, licentiatus). Ide tartoznak még a tiszteletbeliek, az akadémiai tagok, kik mint ilyenek, jogosan és jószántukból adnak órákat; és a kijelöltek (designati) s ezek részint rendesek, részint rendkívüliek, de mindnyájan fizetés nélkül, s halálozáskor előlépésre jogosítvák. Csupán a rendeseket fizeti a kormány, de nem egyenlőn; a jelesebbek, valamint a természettanokat előadók is, mindig több díjt szedtek, minthogy ezek mutatványokkal tanítanak, és a költséges eszközök többnyire sajátai; ez utósók törvény szerint még a hallgatóktól is két annyit kapnak; ilyen a többek közt Mitscherlich hires vegytanár, mert a rendes tanárokat is szintugy fizeti az ifjuság. — Magnus rendkívüli iparműtanárnak félévre mindenki két fridrikaranyat, azaz két annyit tartozik fizetni mint a többinek, a mi tizenegy és fél porosz tallér, és mégis száz husz hallgatója van, mert házában jelesen tanít; gőzerőműveket, pálinkafőzést, kalapkészítést s mindent foghatólag magyaráz, vagy tanteremében, vagy ha ott nem lehet, gyárakba és műhelyekbe viszi hallgatóit. A bölcsészeti osztályban e téli folyam alatt huszonnyolc rendes tanár van; ezek közül csak kettő kijelölt, a huszonhat fizetést szed.

A téli tanítási idő oktob. 20. marcius 20-ig; a nyári april 20. aug. 20-ig tart, más egyetemekben nem egészen így; de szabadságában áll a tanárnak óráit később kezdeni s hamarabb végezni, minthogy egy folyam alatt mindenik bevégezze rendszerét, kiki azt és ugy adhatja elő, a mit és a mint akarja, csak az állam céljával ellenkező irányt ne válaszszon, mit mindig felső figyelem kísér. Télben reggeli 8 órától esti 8-ig,

nyárban 7—9-ig huszonhárom teremben s néhány magánháznál szünet nélkül olvasnak (Vorlesung) és a déli 12 óra csak olyan itt mint a többi, s a fürge tanuló akkor használja fel takarékos ebédét, mikor módját leli.

Az előadás különféle. Némelyik írás nélkül beszél, de többnyire olvasnak; hogyan jobb: tanítója választja. Az ifjúságnak mindegy, mert szüntelen ír, s nem igen nézi a tanár száját vagy kezét, csak hangjára figyel. Annyi igaz, hogy az olvasás által, minthogy évek folytával mindenik tökéletesíti rendszerét, s nem üti rá a maradás pecsétét, különben rajta veszt, mert az olvasmány kézzől kézre jár — sok fölösleget kihagy a tanár, s nem foltozgat, ha figyelme megszorul, hanem azt olvassa, mit kidolgozott, s ha jónak látja, mellékjegyzeteket is tehet; szóval nem szónoklatban, hanem papi ron van az erő. Némely főtanárokon kívül többnyire mindenik két tudományt olvas, egyiket magánosnak (privat) másikat közönségesnek (public) nevezi. A közönségest mindenki szabadon hallgathatja, s amazért öt tallért és néhány garast kell porosz pénzben félévre fizetni, mit némi kis hiánynyal az egyetem beszédő hivatalától mint sajátát kivesz a tanár.

A német egyetemekben mindenki számolhat tanszékre, valaki csak erejében bizik, mert itt nem áll azon előítélet, hogy az iskolákban valaki első vagy utolsó volt, s kiváltságos tanulttá vagy nem tanulttá lett, minthogy az egyetemi tanulók év- vagy évszakonként nem vizsgáztatnak. A ki hát tanár akar lenni, előre meggondolja, hogy egy olyan társulatnak lesz tagává, melynek vállalata nagy és terhes, melynek egyéneire borostyán vagy tövis, bőség vagy szükség egyaránt várhatnak, meggondolja, hogy nagy lévén a csődület, az okos fők közti vetély is napi rendben van; jó eleve latra teszi hát tehetségét, megkisérti szellemi erejét, és az érdem meredek szirtének nem könnyelműleg, hanem szédítő mélységen dacolható fővel, erős inakkal s próbált saruban indul,

Az egyetemi tanszék megnyerhetéseért, a már kiállott

szigorú vizsga s vitatkozás után egy értekezést köteles dolgozni, melyet az egyetem aulájában az illető tanosztálynak karügynöke előtt (Decan) nyílt ajtón belül olvas föl. A karügynök mind az értekezményről, mind az értekező beszéd-módjáról értesítvén az oktatókart, ha a vállalkozó tehetségeit méltányolják, tanári ranggal ruházzák föl. Ekkor megkezdí pályáját, s két három évig, ha tetszik, ingyen órákat ad, hogy az ifjúságot még inkább magához édesgesse; s minthogy az ujságvágy különben is eredeti nyavalya, sokan csödülnék teremébe; ha ügyes: megnyerte hallgatóit, s azok számát jövendőre is biztosította; ellenkező esetben pedig megnevetik s magára hagyják, és így jobbadán már kezdetben megbukott. Ha az ügyes szabadalmas tanító sok hallgatót von magához, az egyetemi kormány figyelmét is fölébreszti, s így halad elő fokanként, legkisebb jelét sem adhatva a kényelemnek, hanyaglásnak, tanítói önkénynek, mert a közvélemény feszült figyelemmel kíséri lépteit.

Az előlépés másik emeltyűje még a kinyomott rendszeres munka is, mely a németországi könyvhalmoz dacára, minthogy itt minden jó sornak megadják árát, lábra kap, és a szerzőnek biztos állást és zsiros kamatot ad; ez okozza, hogy igen kevés a tanár, kinek munkája világot nem lát, minthogy mindenik kénytelen hivatalának fekünni, vagy jó remény fejében, vagy ha boldogult, biztosítva levén a szükség ellen, s elszigetelve a közügynek annyi kárt okozó gádzálkodástól. Megesik ugyan itt is mint másutt, hogy ha megszedi magát a rendes tanár, nem igen sokat gondol mással, minthogy elég egyén van mindenik osztályban, s nincs benne semmi veszteség, és ha tehetvén nem tesz, és a becsületre nem sokat ad, legalább minden félévben elveszt néhány tallért, mert az üres terem keveset hoz be. Tagadhatlan, hogy az oktató karnak ezen sorozata a legcélszerűbben van elrendezve; a kezdő vagy szabados tanítónak iparkodnia kell, hogy idővel rendes lehessen; a rendest pedig mindig sarkalja a kezdő, nehogy hirén, nevén, erején, erszényén csorba es-

sék; és a rendkívüli két mágnes közt áll, s mindkettőnek elfogadja vonz erejét; amazét, hogy hozzá jusson, ímezét, hogy szoros viszonyban levén vele, erőt vegyen s ne landjon.

Igazgatókká csak rendes tanárok lehetnek, s azok is csak úgy, ha karügynökök már voltak. A ki karügynök akar lenni, az ismét megvizsgáltatik, és szükséges, hogy tudor legyen. Az egyetem egy szabad, önállásu testület s csupán a minisztériumnak felelős. Van világi birája, ki a közönség és egyetem közt közbejáró. Ha a tanuló csinyt tett, ezen birónak jelentik be; ha ő nem igazíthatja el, fölterjeszti az igazgatónak s ez az oktatótanácsnak.

Miután a tanuló bevégezte alsóbb iskoláit, melyek többnyire hat osztályból állnak, illető bizonyítványokkal ellátva egyetembe megy, beiratja nevét, s egy nyomtatott lapot kap, melyre az illető tanárok tudományukat s óráikat jegyzik: félév végével ismét erre jegyzik a tanárok, hogy a tanuló járta óráikat; ez az egyetemi bizonyítvány, s ezt kell elémutatnia, ha egyetemi pályáját végezvén, általános bizonyítványt kér. Ezen kívül egy kis kártyaforma elismerő jegyet adnak kezébe, melyre saját neve van jegyezve a folyamatban levő évszámmal, tulsó részén pedig néhány sor figyelmeztetés van nyomva, hogy t. i. ha a tanuló, mint egyetemi polgár, vétségbe esnék, e jegy elémutatásával megszabadul a rendőri kezeiktől, az egyetem birájára hivatkozik, és az egyetemi törvények szerint pöröltetik meg. E jegyet mint védszert mindig magával hurcolja a tanuló, s ezt rendesen ujjal váltják be az évszám változtatásával.

Az egyetemi pálya három négy év, ki mire törekszik, a szerint hallgat szaktanokat. A pályaévek alatt senki se kérdi tőle: mit tanult; nem tudja mi a leckézés, mi a vizsga; s egész egyetemi futása alatt ment az ily faggatásoktól, melyek némely hü elméünek akkor adnak tüzet, mint sok példából tudjuk, mikor a vizsgálati idő körmükre égette a munkát; a gyöngébb tehetségűt pedig egész évi szorgalom után is

sokszor megbuktatják; ez kedvetlenséget és csömört kap, amaz ereje mámorában tűznek, víznek hajt, és vagy nyakát szegi vagy későn üdül.

A német tanulót akkor vonják erős számadásra, mikor hivatalba lép, itt kérdik tőle: kiket hallgatott, mit tanult, s mit tud, és érdeme szerint bánnak vele. De különben is a rest, az ügyetlen, ha némi móddal keresztül buknék is a vizsgálati gáton, magában a hivatalban találja föl a bosszuállást, mert ily kiművelt társaságban nem álarcoskodhatván, üres fõvel sárban marad.

A porosz egyetemeknek egyetlenegy jótékony szelleme a tanulók szabad választása, és az iskolai vizsga nemléte; az ok eléggé világos. Hol kényszer, hol erőszak nincs a tanárok választásában, ott kedvből ered a tanulás, mert mindenki látja öntüzte célját, arra törekszik, s így fejlődnek és érnek alkalmas fõk a különbözõ hivatalokra, és a ki ezen egyetemi szabadsággal visszaélvén kötelességét elhanyagolja, ám lássa következését, mert mindig igaz marad: hogy inkább százan veszszenek el, mint a közügy csak egy avatlan miatt is csonkulást szenvedjen.

Minthogy csaknem mindenik egyetemi tan ár, mint fõlebb említettem, magános (pénzes) és közönséges (ingyen) órákat ad, (közönséges órákat adni nem tartoznak) neho gy pénzkezeléssel az ifjúság játékot üzzön: törvény által köteleztetik magán órák választására. De különben maga a tanító is úgy osztja fel tudományait, hogy a rendszerest magán órákon adja, s így teljességgel nem csálhatja a tanuló. Kinek tetszik akármelyik magán olvasáson lehallgathat tizen-négy órát, és többet is, mert ott senki se figyel másra; némelyik tanár pedig azt, ki egy folyam alatt magán óráit megvette, a másik folyamatban e fizeteses órákkal ingyen ajándékozza meg, sőt köteles megajándékozni, ha t. i. ugyanaz on tudományt adja elé; és ez a tanulónak nagy jótétemény, mert rövid idő alatt kétszer hallgathatja azt, minek megértése több időbe kerül. Ily vendéghallgatók sokan vannak

itt; s némelyik tanuló kiválasztja a legjelesebb tanárokat, és sorba hallgatja s írja beszédöket; közönséges előadásokra pedig bátran mehet akárki is. A tanárok többnyire úgy olvasnak, hogy utánuk lehet írni, a kinek pedig tetszik, kivonatokat vagy jegyzeteket tesz, s úgy olvas rájuk, mert van elég kidolgozott munka. A porosz tanulók valamint mások is, ha így szoktattatnak, ügyes gyorsírók; hárman négyen összeállnak és jegyzeteiket egybehasonlítják, s a tanárnak egy szava se kerüli ki tollukat. Boldogok ők! mert mentek a megölő betűtől, a szerencsétlen magolástól, sugástól, könyvbe leséstől, értetlen hadarászástól, meg ezer ilyen hánytvetett sajtolmányoktól; melyek ha egy részről a tanító órányi dicsőségét megtetézik is, de törpítik az elmét, és az ifjút maga iránt is bizalmatlanná teszik.

Az egyetemi órák sokba kerülnek, de a szegényebb sorsu tanulók különféle jótéteményekben részesülnek és szabad asztalt is kapnak. Kik nem fizethetnek, törvényes szegénységi bizonyítványt kötelesek elémutatni, és úgy járhatnak órákat (stundolás). Ezt csak az egyetem engedi meg, de a tanár mindenkor követelheti a törvényes díj fele részét; s mind a mellett is e jogukkal nem igen élnek ők vissza. E szegény tanulók bevégezvén pályájokat, ha hivatalba léptek, egy, ha nem, hat év múlva kötelesek tartozásukat lefizetni.

Ha valakit kirekesztenek, minden németországi egyetemeknél fekete táblára függesztik nevét, mi ritka eset, ha csak a szerencsétlen tévelytársaságba nem szédül. Különben valaki csak boldogulását ohajtja, nem hogy futná az egyetemi órákat, hanem lelkiismerettel megbecsüli. Ez az oka, hogy ha a tanár valami ok miatt kénytelen órát mulasztani, szomorun¹⁾ távoznak haza hallgatói; ez az oka, hogy ha a tanár értetlen vagy lassan ejti ki a szót, mindaddig nagy lármával csuszognak a tanulók, valamig hallatlan vagy

¹⁾ Nálunk örülve.

kétes szavait nem ismétli; ezt teszik az ajtónyikorgató későjövőkkel is, vagy pedig derekasan lepiszegetik.

A berlini egyetemben különösen feltűnő, hogy az órákat katonák is járják; és az idegen eleinte csudálkozik mint hurcolja a vitéz formaruhában hónalja alatt írótaskáját, s mint megy egy vagy másik tanterembe! A porosz tanuló ma polgár, holnap katona, és megfordítva, mert Poroszországban elsőől utolsóig kivétel nélkül mindenki köteles három évet leszolgálni; s e törvény nem zavarja meg a tanuló ifjú pályafutását. Ha ideje betelt, s rá kerül a sor, megteszi a közszolgálatot és tanul is, mert az ilyen ifjakra figyelmez a katonai kormány, s oda rendeli, hol egyetem van; mert itt minden rend egybe van olvadva, a katonafi atyját hallgatja, s együtt mennek egyetembe; több tábornokok, fő és altisztek ülnek az ifjak közt, és hallgatnak s jegyeznek különösen természeti, földirati s történeti tudományokat, bölcsészetet. Így járják az egyetemi órákat államtisztek, polgárok, atyák fiaikkal, középkorúak, öregek, tudósok, például a híres Humboldt miniszter Mitscherlich vegytani óráján a tanulókkal egy széket ül s barátságosan beszélget velök. Érdekes hallgatni, mint vitatkozik a berlini polgár, ha kijött Schelling tantereméből utitársaival; egész hazáig méregetik a nagy bölcsész gondolatait, és rágódnak szavain. E tudnivágy egy részről nemzeti hajlam, más részről pedig az, hogy Poroszországban mindennek, valaki csak közhivatalt akar vállalni, vizsgálat alá kell magát adnia, s ezt „status examen”-nek nevezik, és az országot „cenzurás ország”-nak gunyolják, de a valódi érdemet így kutatják ki, mely sokszor nem a vak-szerencsétől, hanem magától az embertől függ. Hol a hivatalkórságnak oly erős ellenőrsége van, hol az ország közkenyerébe harapni akarókat főtől talpig ennyire megméri s meglatolják: ott a hivatalnokokat, mielőtt pályájokra léptek, leélt éveikről s műveltségökről szorosan megszámadoztatják.

A téli egyetemi életet érdekessé tették különösen Schel-

ling és Liszt. Ez utolsó jan. 25. 1842. adott koncertet az egyetem aulájában kizárólag a tanulók részére, 10 ezüst garasra szállítván le a különben egy és két talléros bementi jegyeket. Ezen a tanárok némelyike is kapott, és vagy magoknak vagy kegyenceiknek váltottak jegyeket, úgy hogy a tanulótság nagy részének hat száz darabból igen keves jutott. Ezért a tanulók közül egy valaki bizonyos négy kérdést ragasztott a legnagyobb tanterem (6. sz.) ajtajára a társalgó szoba szomszédságában, többek közt kérdvén, „hogyan vajon a koncert a professzorok vagy tanulók kedvéért adatik-e?” A koncert déli 12—2-ig tartott s Liszt csupa tréfa volt. „Vorlesungot” tartok ugymondá s valamint a Vorlesung tartalmát nem tudják önök előre, úgy darabjaimat sem, sat.” és megígérte, hogy máskor is ad. Ezen este Liszt szállásának ablaka alá nagy sereg tanuló gyűlt, muzsikált, énekelt és éljenezett. A művész födetlen fővel lépett közéjük, s mind behitta, ezek berohantak, és az épület alsó részét előzőnlötték; egyetmást, de leginkább arcképeit osztogatta Liszt, az ifjuság pedig a híres „gaudeamus igitur juvenes dum sumus” bursdalt énekelte.

Liszt csakugyan beváltotta ígérését s febr. 1-jén adta a 2-dik koncertet az aulában kilenc száz jegyre, az előbbi áron délutáni 1—3. Már 11 után jó hely miatt sokan beszivárogtak. A művész is bejött a rendelt órára zajos tapsok közt, és állványára lépven (mert két zongorája fölemelt helyen volt) széttekintett, s monda: „van még itt elég hely, be kell ereszteni a többit is.” Az ajtók megnyiltak, és a kinn ácsorgott s jegyet nem kaphatott ifjak ingyen s özőnnel nyomultak be, miből kitünt, hogy a művész e csekély belépti díjt is rend miatt kívánta; különben a hírlapok szerint mind a két koncert jövedelmét szegény tanulók segédelmére szánta.

Némely darabok megválasztását a hallgató tanulósiagra bizta a művész s egyetmást maga is javalt, és a helyeslő lármát zongorája bájhangjával csilapította le. Közben két dalszínész Zschiesche és Pantaleoni is énekelt felváltva zongora-

kiséret mellett, s berekesztőül a „gaudeamust“ játszotta el bámulatos változtatásokkal, és az ifjuság örömében majd kibútt bőréből, magánkívül csaknem örvöngött.

Ezekután az egyetem udvarára özönlött a tanulótság, s Liszt, ki különös elragadtatással játszott, az egyetem birájával és gróf ... vel együtt harsány éljenzések közt kocsiba ült. A tanulótság szüntelen kiabálta: „lassan, lassan!“ s a kocsinak lassan kellett hajtania. Az egyetem előtti nagy utcát ezer hatszáznál több tanuló borította el, kik kalapjokat emelgetve roppant lármával éljeneztek, és a kócsi köztük csak alig mozgott. Már szinte kifogták a lovakat, s Liszt társaival együtt leszállt, és a biróval karöltve ment az ifjuság közt s annyira el volt ragadtatva, hogy a „gaudeamust“ maga is fujta. Így nyomult a daloló sereg a művész szállásaig (Hotel de Russie közel a kir. várakhoz). Liszt szobájába vonult, a tanulók kint maradtak és leirhatlan örömmel éljeneztek s énekeltek. Liszt ablakot nyitott, csend lön, s így szólt: „Életemnek igen drága napja ez; mi mindnyájan ifjak vagyunk, mert én is 30 éves vagyok; önök a jövő reményei, s a jövőnek élnek. Én átadom önöknek szívemet, fejemet, ujjaimat!“ és szobasapkáját elragadtatásában az ablakfához verte, az ablakot bezárta, és az ifjuság örömittasan oszlott szét.

E nap estéjén a bajor koronaörökös is jelen volt Schelling tanteremében, ki annyira elkésett vorlesungjával, hogy most már két órát is olvas egy végtiben s hallgatóit csak egy negyedórára bocsátja ki. A bejött filozof észrevevén az első székben többek közt ülő herceget, alászállt tanszékéből, a herceghez ment, s ez az öreg urat igen nyájasan köszöntötte, s jó darabig beszélgettek együtt. Ők isméri egymást, minthogy Schelling Münchenben lakott. Óra után a tanárok társalkodó szobájába mentek, s midőn egy óranegyed múlva visszajöttek, Schelling maga előtt bocsátotta be a herceget. Második óra után királyi kócsi s cifra inasok várakoztak az egyetem udvarán. A herceg 40 körül lehet, bajuszos és nyájas.

A téli egyetemi órákból hármat vettem meg: Marheineke „Dogmengeschichte“jét délelőtti 10—11-ig; Werder „Logikáját“ 11—12-ig; és Schelling „Filozofiaját“ esti 5—6; mindenik egyegy lajosarany. Mint lelkész, nem vagyok tanulónak beírva. A mint magam jelentettem, szívesen fogadtak a tanár urak. Werder erővel vissza akarta adni aranyomat. E jeles tanár Hegelt követi.

A német egyetemekben napi renden van a párbaj. E télen is Giesenben és Lipcsében három tanuló esett áldozatul. A bősziűtség ezen mérges gyökerét nem tudják kiirtani, bármint tiltsák s büntessék is a vad századok ezen fiait.

Mult nyáron Lipcsében és Göttingában egy tanárt sem hallhattam, mert mindig szombatra és vasárnapra esett ott létem. Hálában több időt töltvén, vendégül ezeket hallgattam: Gesenius, Niemeyer, Wegscheider, Leo, Hankel, Schaller, Erdmann. Jenában: Baumgarten-Crusius, Hase, Fries, Schwarz, Luden. Berlinben azokon kívül, kiknek óráit megfizettem: Savigny (hires jogtudós s később országlár), Ritter (nagy statisztikus, ki csak télben tanított, egyébkor mindig utazott), Ranke, Stephens, Beneke, Straus (udvari pap), George, Neander, Hengstenberg (hires pietista), Watke, Twesten, Grimm, Magnus, Mitscherlich, Henning.

Németországban jelenleg racionalisták Gesenius, Wegscheider, Niemeyer és Rödiger, hálai professzorok; Gieseler göttingai; Hase jénai; Wiener, Theile, Niedner lipcsei, de Wette, bázeli.

Orthodoksok: Müller, Tholuck Hálában (hires pietista, misztikus és hatalmas egyházi szónok), Guerike (ó lutheránus), Lücke, Hengstenberg (Tholuck társa).

Hegeliták: Erdmann, Marheineke, Henning, Watke, Werder s többek.

Stephens Schelling követője; Fries Kantot Jakóbin általmenve tovább fejti. Herbart (göttingai) Kantból eredt, de saját rendszere van, s a lélek tehetségeit mathematicae magyarázza. Beneke Kantból eredt. Schwarz szuperintendens

morálja jeles, Neander egyháztörténete nagyhirű, Hase minden munkái arany betűkre méltók.

Vályi Pál.

A SÁROSPATAKI FŐISKOLA TANÁRAINAK ÉLETRAJZA.

XI. Krakkai Demeter 1596, s tovább.

Karkai vagy Krakkai Demeter, erdélyi fi, nevét Erdély Fehérmegye Karkó vagy Krakkó nevű falujától és várától vette¹⁾. Innen, minthogy azt a helyet a nép Karkónak és Krakkónak egyaránt hívja, ő is most Karkai, majd Krakkainak neveztetik²⁾.

Azonban a régiek, mint az elé számlálандó okmányokból kitetszik, Karkainak írják, ritkábban Krakkainak. A honi iskolákat bevégezvén, tanulmányozás végett külföldre ment, s miután Olasz, Német s más országokban utazott, 1587-ben Vittenbergben leginkább tartózkodék. — Honába visszatérte után a pataki iskola igazgatójává lett, s hivatalát dicséretesen folytatta, a mint Baranyai Lipói Jeremiás Laskói Csókás Péter névjegyzékének folytatásában írva hagyta eme szavakban: „Csanádi János 38. szénior 1587. a ki alatt ide jöttek Thuri Márton stb.; Karkai Demeter erdélyi fi, a ki Olasz, Német s más országok és tartományok megutazása után a pataki gimnázium igazgatójává lévén, az ifjakat dicséretesen kormányozta“³⁾. Hogy melyik évben lett az iskola igazgatójává, nincs följegyezve. Lampe a pataki tanárok névjegyzékében így szól róla: „Krakkai Demeter

¹⁾ L. Benkő József Transylvaniáját 2. kötet 286. l.

²⁾ Karkainak ír, Lipói Jerem. Thuri György magát tanítványának; Csécsi János a pataki tanárok névjegyzékében Krakkainak, és Lampe az iskolai törvénykönyvhöz csatolt névjegyzékében a tanároknak, mely birtokunkban van.

³⁾ L. Veszprémi István. Biogr. Medic. Hung. I. Rész. 192. l.

erdélyi fi⁴ 1596¹). Kétségtől, hogy azon évben emberünk az iskola igazgatója volt. De hogy már azelőtt is folytatta ezen hivatalát, sőt hogy 1596 előtt az iskola igazgatója volt legyen, onnan gyanítom, hogy tanítványai egyike Thuri György, igen nagyérdemű költő, róla mint legjobb tanítójáról emlékszik, azon 1596. évben ment a vittebergi egyetemre²), a honnan igen bízható hogy már azelőtt Krak-kai oktatásaiban részesült. — Dicsérettel emlékszik róla Szilvásujfalvi A. Imre a debreczeni iskola tanára is, ki a Szikszai Kovács Vazul latin-magyar szótára előtti második ajánló levelet neki s a pataki iskola növendékeinek írta, 1597. júliusban. Az ajánló levél így kezdődik: „A nagyhirű s kegyesség és tudomány által igen kitűnő férfinak, a jeles sárospataki iskola igazgatójának, erdélyi Krakkai Demeternek s az ő jeles és nagyreményű tanítványainak.“

Leánya volt Katalin, kinek halálára említett Thuri György egy csinos epigrammot írt, melyet a magyar költők gyűjteményéből ide iktatni azért se rösteltem, mert ime könyv nálunk már ma igen ritka. Az epigramm ekként van: In obitum Catharinae, filiulae Dni. Demetrii Karkovii.

Edita quando fide superum vitalibus auris

Nata sui primum viderat ora Patris :

Laetitiae consors clari genitoris, Alumnae

Munera Divarum turba, Deumque tulit.

Verum Parca reses, nihil est nunc vilis aevo,

Usque adeo cunctos vivere taedet ait³).

Me puer et virgo primis accusat in annis,

Aerumnasque vocant munera nostra viri.

Quos ego dum crucio vitiis et tempore fessos

Nostra Dei Catheren mittet ad astra manus

⁴) Magyar egyh. tört. 505. l.

²) L. Lipói Jerem. Wittebergi magyar ifjak névjegyzéke Wessprémi Istvánnal Biogr. Medic. Hung. I. Rész, 193. l.

³) L. „Deliciae Poetar. Hungaricorum“ Pareus Fil. Jánostól. Frankfurt 1619. Sdr. 350. l.

Sic ait, exsertam molitur et ardua falcem,
 Illa sui coelum parte superstes adit.

Hogy mikor végezte be tanári pályáját, nem találtam följegyezve; de a mint az időviszonyok mutatják, alkalmasint 1598 vagy 1599. történt az. Azt se tudom megmondani, hogy vajjon meghalt-e akkor; annyi bizonyos, hogy a XVI. század végén, vagy a XVII. elején nem volt életben. Megvannak a többször említett Thuri György versei, melyek Krakkai emléket fentartották, valamint egy csinos sirirat ugyanezen Thuritól. — Ezeket Pareus Filep János mentette meg az enyészettől a magyar költők gyűjteményében. Így hangzanak pedig: *Memoriae Demetrii Karkovii, Praeceptoris:*

Culta suos pridem Germania iacetat alumnos,
 Et magno numero Gallia culta suos.
 Nos te miramur, nos te venerabimur unum,
 Magne vir ingenio, magne vir eloquio.
 Quem quidquid Natura parens alit, Itala tellus,
 Biblia quidquid habent, Teutonia edocuit.

Epitaphium.

Hic jacet ille suae decus admirabile gentis.
 Quaerere plus noli, spes ibi cuncta iacet ¹⁾.

Krakkai nemcsak theologus és physicus, hanem még igen jeles költő is volt, s epigrammáit közre is bocsátotta Wittebergben 1588. de ezek igen ritkán találhatók, s magok a magyar írók följegyzői előtt is egy általában ismételtenek; de emléköket megőrizte Csécsi János történelmi gyűjteményében a pataki tanárok névjegyzéke ezen szavakkal: Erdélyi Karkai Demeter. Vannak epigrammái, melyek kiadattak Wittebergben 1588.

Midőn Szilvásujfalvi A. Imre Szikszai Fabricius Vazul, általa bővített Névtárát közrebocsátá: Krakkai Demeternek s az ő sárospataki tanítványainak ajánlotta azt 1597. De ez a könyv már ma igen ritkán található. — Azért méltónak tartom ennek egész ajánló levelét vagy előszavát

¹⁾ L. Magy. költ. gyűjt. (Deliciae stb) 348. 1.

leírni, annyival inkább, mert a sárospataki iskola történetére nem kis világot vet. — Így van tehát az a Névtár címével együtt: A nagyhirű Szikszai Fabricius Vazul latin-magyar név- vagy szótára. Kijavítva Szilvásujfalvi A. Imre felügyelete alatt Debreczenben 1619. 8dr. Előszó.

A nagyhirű, kegyesség és tudomány által igen kitünő férfinak, a híres sárospataki iskola igazgatójának, erdélyi Krakkai Demeternek, s az ő jeles és nagyreményű tanítványainak. — Csaknem 23 évvel ezelőtt készített a ti híres iskolátokban amaz igen tudós és Krisztus egyházai előtt nagy érdemű, azután pedig minden jók méltó fájdalomra elhunyt férfit, Szikszai Fabricius Vazul egy latin-magyar névtárt. Mert látta és bölesen megítélte, hogy mily hasznos és szükséges, hogyha ily könyv forog a tanuló gyermekek és ifjak kezén. De ez iratása után csak 16 év múlva jött ki elsőben, a mint gondolom, ama ritka képzettségű s feddhetlen életű jeles férfiú Pesthi Gáspár intézkedéséből, a ki csak nem rég boldogult meg, midőn nálatok Krisztus hajójának kormányzója vala. Bizton tudom, hogy mindkettőnek műve tettségben részesült és a tudománykedvelőktől szívesen fogadtatott; amazé ugyanis mint szerzőé, imezé pedig mint egykori tanítója művének kiadójaé. — Sőt sokan, — mielőtt nyomtatásban közrebocsáttatott volna — sajátkezüleg leírták azt; kik közt magam is, mint azon iskolában tíz évvel ezelőtt munkatárs, néhány egymással gondosan összehasonlított példánynyal segédkeztem, mely fáradozásomat mindeddig legkevésbbé se bántam meg. — Mert fájdalom, a mint láttam, iskoláinkban ezelőtt ilynemű irat egy se volt, mely dicséretre lett volna érdemes, mindenesetre a tanulók nagy hátránya és kárára, kivéve azon névtári kísérletet, mely 1568. Bécsben kijött, s ujlag Pesthi Gábor intézkedéséből német betűkkel, melyek a mi gyermekeinknek igen nehezek, nyomtatva megjelent, melyet e vidéken kevesen láttak, s ezelőtt nem régen látott napvilágot. — Midőn pedig idáig késlekedve, értésemre jutott, hogy igen nagyon kerestetik egy, a mi ta-

nítási rendszerünk és tervünk szerinti Névtár, az előbbieket elfogyván, új kiadásról kezdettem gondolkodni, nem akarva mással megingatni a tanulók gondolkozásmódját,

És hogy ez által tettem-e valami szolgálatot, akkor fogja Naso megítélni, midőn összehasonlítandja ezt azokkal, melyek elfogytak, melyek magok valamint mások is, melyek példányait tartottam szemem előtt, az eredeti irattól, — mint-hogy ahhoz valamit csatoltak, — valamiben különböznek. Egyébiránt ezen művecskét, melyben azokat, miket az első jégtörés után még kívánunk, hosszas lenne elmondanom, nektek azért tetszett ajánlanom, mert abban a gimnáziumban látott ama Névtár először napvilágot, s ti tudjátok legjobban, mennyire becsülendők imez irodalmi törekvések. Azután, hogy azon iskola mint nevelő anyám iránti hálámat ezen olyan a milyen jellel kimutattam. Hogy mily hasznos ezen könyvecske a gyermekek és ifjak oktatására, könnyen beláthatjátok; s legjobban cselekesznek azok, kik kötelességükké tesszik, hogy ezt gyakran olvassák, ismételjék és megelmélgék. Sajnálandó, hogy ezen jeles férfinak többi művei elvesztek három halotti beszéden kívül, melyek még az ő életében becsáttattak közre, még pedig ha nem csalatkozom, egy Egri Lukács elleni iratával együtt. — Kettőt bámultam a többiek közt főként benne: a tevékeny tanítási erőt és az utolsó lehelleteig tartó türelmet a tanítványok makacssága és hálátlansága között. Nevezetes, hogy azt állítják, miszerint gyakran mondotta, hogy sohasem fog az iskolában tanítani megszűnni addig, míg annyi tanítványa lesz, mennyi a Múzsák száma. Bizony erős lelkű az, ki maga felől így mert nyilatkozni. Azonban itt nem illik ezekről hosszabban beszélni. Ezen igen kitűnő férfi életéről meg lehet olvasni Császár György szónoklatát, a ki szintén a sárospataki egyházban halt meg 1586. Ha nem azt tekintitek, hogy én általam (mert az felette csekély) hanem hogy micsoda szándékkal s legnagyobb részben ki tárházából hozatik ez elő:

Nam genus et proavos, et quae non fecimus ipsi,
Vix ea nostra puto.

mindezt igen örömet fogjátok fogadni. --- Isten veletek. Debreczen, juliusban 1597. Leghívebb barátotok Szilvás-ujfalvi A. Imre.

Ez a névtár, azon kiadásban, melyet idéztem s melyből ezen előszót leírtam, megvan a debreceni reformált kollégium könyvtárában. Megvan nálunk is, de csonkán.

Említésre méltónak látszik, hogy az ő, vagy valószínűleg Pesthi Gáspár, avagy talán egyikök idejében, kétségkívül 1594. tanult Sárospatakon Tököli István, nagyságos Tököli Sebestyén Kézsmárk urának fia, amint Serpilius János az említett István tiszteletére írt versben átadta az emlékezetnek, így énekelvén:

... Ingenti cum fruge Lyceo
E patrio Leutschoviam
Mittitur, ob linguae, cujus flagrabat amore,
Germanicae commercium:
Hinc ad Bodrogium littus Patakina salutem
Maturior collegia;
Purius ut docta super adderet arte nitore
Linguae hungaro- vernaculae.
Hic ubi iudicium firmarat adultior aetas,
Cura parentis providi,
Ex patria terras alio sub sole jacentes
Adit favente numine. etc.¹⁾.

Minthogy pedig Tököli István a sárospataki iskolából 1595. ment külföldi egyetemekre, következik, hogy 1594. már a pataki iskolában volt. De ezt csak mellesleg.

¹⁾ Lásd Wagner Károly. *Analecta Seepusii sacri et profani*. IV. Rész. 163. l.

Egyébiránt Krakkaink irt egy köszöntő verset ghimesi Forgács Mihálynak, midőn ez a nagylelkűségről, királyi erényről boszédét, mely Wittebergben nyomtatott 1589. 4dr. közre bocsátotta ¹⁾).

XII. Ujfalvi Katona Imre 1599 és után.

Katona Imre 1572. született Magyarországon, Baramya megyében Ujfalu nevű faluban, a honnan van Ujfalvi előneve. Sárospatakon tanult oly sikerrel, hogy innen Szepsi városába iskolatanítói hivatalra meghivaték. Ezen hivatalban két évet eltöltvén, 1595. Wittebergbe ment ²⁾ s ott a theológiát és nyelveket szorgalmasan tanulta. 1597. végén s 1598. elején a wittebergi magyar tanulóknak sorszáma szerint 48. széniora volt; amint föl van jegyezve a wittebergi magyar tanulók jegyzőkönyvében eképen: „Baramyai Ujfalvi Katona Imre 1597. oktob. 48. szénior. Jesseni János magyar származásu orvos és vegyész egyetemi igazgató alatt bevétetett Vásárhelyi Mózes“ ³⁾. 1598. Wittebergből két évi ott mulatása után, minthogy pályáját bevégezte, Heidelbergbe ment, s különösen a filozófiai tudományokat folytatta, a logikai tudományokban Keckermann és Pareus Filep János oktatásaiban részesülvén.

Honába visszatérvén, 1599. a sárospataki iskola igazgatója lett, s azt körülbelől három vagy négy évig dicséretesen kormányozta; amint Pareus Dávid emberünk életrajzában határozottan megjegyzi, mondván: „1599. hazájába visszatérvén a pataki iskola igazgatói hivatalát néhány évig alásteljesen viselte“ ⁴⁾.

¹⁾ L. Pray György. Index Rarior. Libror. Bibliothecae universitatis Regiae Budensis. 1. Rész. 410. l.

²⁾ L. Lipoini Jerem. Catalog. Studios. Hung. Witteberg. Veszprémi Istvánnál. Biogr. Medic. Hung. Cent. I pag. 193.

³⁾ L. Veszprémi most idézett könyve II. Cent. utolsó részét 94. l.

⁴⁾ L. életrajzát az atyák, gyűlések tekintélyéről írott könyv előtti értekezésben.

Végre, midőn ezen hivatalt bevégezte: Nagyságos Rákóczi Zsigmond ur udvari papja lett; majd ezen állást rövid időn elhagyván, Szepsibe hivatott az első lelkész mellé. Nem sokára ezután 1606. a gönczi egyház első papja lett; a hol miután négy évig szolgálta, 1610-ben a bodrogkereszturi egyházba ment; itt azonban körülbelül csak öt hónapot töltött, meghalván azon 1610. év október 22. napján, 38 éves korában.

Életét megírta Pareus Dávid, mely az atyák, gyűlések és hagyományok tekintélyéről irt műve elé bocsátva, szerző halála után jelent meg bővítésekkel. Ez életrást azután bővebben kijavított műve elé bocsátotta. Czvittinger Dávid „Specimen Hungariae Literatae“ című művébe szóról szóra beiktatta¹⁾, Czvittingertől pedig híven átvette a magyar egyh. tört. folytatója Debreczeni Ember Pál; a mely munka kiadója Lampe nevéről már ma Lampe történetének nevezetik²⁾; de, a min csudálkozom, az említett folytató pataki tanáraink névjegyzékébe iktatni elmulasztotta³⁾. Végre életrajzának kivonatát (amint hiszem) Czvittingerből és Lampéből kiadta Bod Péter a Magyar Athénásban⁴⁾.

Katona Imre munkái következők:

1. De Libero Arbitrio contra theses Andree Sárosi. Ez a Sárosi András az ujhelyi reformált egyház lelkésze s a zempléni egyházmegye széniora volt a XVII század elején. A gyűlés alkalmakor némely thesiseket tüzött ki ünnepélyes megvitatás végett, melyek midőn a többi egyházi szolgák által nem helyeseltettek volna, komoly

¹⁾ Idézett mű 199. és köv. lap.

²⁾ L. Lampe Magy. Egyh. tört. 344. és köv. lap.

³⁾ L. az idéz. művet 595 és 596. lapon, a hol emberünkről egy szó sem említetik, holott a 344. lapon az utolsó sorban határozottan az van írva, hogy ő a sárospataki iskolában igazgatói hivatalt viselt. Sőt a Csécsifélén kívül a pataki tanárok egy névjegyzékét se láttam, mely említene őt.

⁴⁾ 134. lap.

vitára és vallási versengésre került a dolog, és Sárosi még a szent szöszékről is kikelt a másként vélekedők ellen. A kérdés a szabadakarat körül forgott. Ezen vitatkozásba Kátóna is belé vegyült és irt Sárosi thésisei ellen. Végre ez a vetélkedés az ujhelyi egyházi zsinat tekintélye által csendesített le, Hodászi Lukács tiszántuli szuperintendens elnöklése alatt Abauj, Borsod, Ung megyék széniorai s több mások jelenlétében. A gyűlés ez ügybeli határozata megvan a zempléni egyházmegye levéltárában, ezen cím alatt: „*Deliberatio Ecclesiae in causa rev. Dni Andreae Sárosy etc.*¹⁾”. 2. Antipapismus, avagy annak megmutogatása, hogy méltán szakadtak el a reformatusok a római katolikusoktól. Ezen anyanyelven írott műöt részből áll, de alig hiszem, hogy valaha nyomtatásban kiadott volna; valószínűbb, hogy kéziratban maradt. 3. *Tractatus de Patrum, Conciliorum, Traditionum auctoritate circa fidei Dogmata, cultus item moresque vivendi. Authore Emerico K. Ujvalvino Barovio Ungaro. Francofurti 1611. 8-o*²⁾).

Elibe van bocsátva Pareus Dávid levele Alvinczi Péterhez, a kassai egyház lelkészéhez; nemkülönben szerző előszava; Pareus Dávid által megírt életrajza s ugyancsak emberünk tiszteletére írott epigrammok. — Ezen munkából s az elibe írt epigrammokból kitűnik, hogy Imrénk kitűnő theolog volt s a héber és görög nyelvekben nagy jártassággal birt. Azonban panaszkodik, hogy munkája írásakor az egyházi atyák (kiket bizonyosságul idéz), minden munkáit nem kaphatta meg; hanem mondataikat Kálvin János, Martyr Péter, Whitaker, Perkinsius. Scultet, Chemnic, Illyricus Flac. Máté, nemkülönben Bellarmin, Coster, Stapleton stb. irataiból kellett összeszednie. Volt pedig, midőn ezen művet írá, gönczi lelkész.

¹⁾ L. Sp. Füzetek ez évi folyam. 347. lap.

²⁾ Ma már ez a munka ritkán látható. De a sárospataki kollégium közönyvtárában megvan.

Mint mondtam nem kevesen voltak, kik tiszteletére s emlékezetére verseket irtak, melyek közül Péceli Király Imre és Tasnádi Kincses Imre dolgozatait tetszett ide írnom. — Előbbi ugyanis következő epigrammban kesereg fölötte: „*Epigramma threnologicum, in posthumum Clariss. et Doctissimi viri Emerici K. Ujfalvii Librum, quem paulo ante obitum concinnarat.*“

Phoebe Pater, quid fles fusca redimite cupresso?
 Occidit Ujfalvi gloria honorque meus.
 Et tu quid pullo squalens velamine Pallas?
 Occidit Ujfalvi gloria honorque meus.
 Tu quoque Thespiadum cur fles pia turba sororum?
 Occidit Ujfalvi gloria, noster honos.
 O fallax rerum species! o lurida lethe
 Ingluvies! vitae o lubrica conditio!
 Siccine Morta ferox Emericum propete telo
 Concutis, ah! nostri stemma decusque soli? etc. etc.¹⁾

Emericus Regius Peczelius Ungarus αυτοσχιδως F.

Az utóbbi t. i. Kincses Imre verse eként van:

Quas homines tacito volvunt sub pectore curas,
 Interpres animi sermo docere solet.
 Sed tamen in scriptis magis haec elucet imago
 Mentis, et ingenium noscitur inde magis.
 Qualia cum vestro quoque nunc contexta labore
 Ad multas veniant publica scripta manus.
 Ingenii monumenta tui sunt conscia docti
 Teque gravem multis artibus esse probant.
 Quivis enim lector¹⁾ subito ceu divite penu
 Sedulus hinc fidei promere dogma potest.
 Fallacis satanae contra mendacia semper
 Armis instructus quilibet esse potest.

¹⁾ Lásd az egész epigrammot azok közt, melyek Ujfalvi „Egyházi atyák, Gyűlések hagyományok tekintélyéről“ fenebb említett értekezése elé bocsátattak.

²⁾ Így adatott ki e helyett: *Lector enim quivis etc.*

Quippe licet paucis, magno sed pondere tantam
 Grato persequeris rem pietate Deo.
 Regula sint fidei quod sacra oracula nostrae,
 Cum sola Patrum statque caditque labor.
 Fortiter impugnat romani turpia Papae
 Dogmata, qui contra militat ore Deum.
 Formasti magno juvenes Emerice labore
 Doctae PATAKINAE firma columna scholae.
 Ast alio postquam fuerat cumulatus honore
 Promere chisticolae pabula sacra gregi.
 Pascua quae Domino SZEPSI, GÖNCZ atque KERESZTUR
 Exhibuit, verbi flumine deinde rigas.
 Atque doces populum mira pietate, salubri
 Doctrina et peragis munus in aede Dei.
 His bene perfectis magnae te sedula Matris
 Cura vocat gremio sustinet atque suo.
 Ast anima coelum petiit mercesque laboris
 Haec fuit, aeterno miles amate Deo.
 Fama diu vivet donec super astra ferentur
 Quae grave sub coeli climate pondus habent.

Emericus Kineses Thasnadiensis

3. Nonas Martias¹⁾.

Egyébiránt Ujfalvi K. Imrét nem kell összetévesztenünk Szilvásujfalvi A. Imrével, ki Szilvásujfalusi-nak is szokott iratni, s a ki 1593. a vittebergi magyar tanulóknak széniora, Magyarországra visszatérte után pedig a debreczeni iskolában tanár s azután a váradi egyház lelkésze és biharmegyei esperes volt; a ki, versengő létére, a magyar egyházakban 1609, 1610, 1611. és következő években nagy zavart okozott²⁾.

¹⁾ Ezek hasonlólag azon értekezésben vannak, melyet az egyh. atyák, gyűlések stb. tekintélyéről írt.

²⁾ L. Lampe. Magy. Egyh. tört. 337. lap. összehasonl. 344. l. Vesd össze Szilágyi Benj. Istv. Acta Synodalia. 13. l.

T Á R C A.

A helv. hitv. solti egyházmegye tanbizottmányának előterjesztése az egyházmegyei népiskolai ügyben teendőkről.

(AZ EGYHÁZMEGYEI KÖZGYŰLÉS ÁLTAL 1864. MÁJUS 2. HELYBENHAGYOTT ÉS MINDEN PONTJAIBAN ELFOGADOTT MUNKÁLAT.)

Az egyházmegyei tanbizottmány mindenek előtt a tantervre nézve abban vélte teendőjét határozódnai, hogy az egyetemesen megállapított „Népiskolai szervezet“-et alapúl tévén, melynek elvei elfogadottakúl s abban a népiskolai tanítás határai kitűzöttékül tekintetnek, de másfelől annak, viszonyaink közt netalán még most nem egészen teljesíthető kívánalmait tényleg fenálló körülményeinkkel egybevetvén: részletesen kijelölje azon határokat, mely ekig annak elvei foganatosíthatók s mindenez egyházmegyében működő tanító által valóban és pedig kötelezőleg foganatosítandók is.

Ki kelle továbbá terjesztenie figyelmét azon intézkedésekre, melyek által az egyházmegyei felügyelet a népiskolákon gyakorlatik s általában a megállapított tanrendszer kivitele és tanügyünk magasb lendülete foganatosíttathatik.

Végre, röviden a vasárnapi (vagy ismétlő) iskolák iránt is kívánt a tanbizottmány nyilatkozni.

Ezen felfogás szerint, jelen előterjesztés önként oszlik három részre; az első a tantárgyakat s azok beosztását, a második a felügyeletet s ide tartozó intézkedéseket, a harmadik az ismétlő iskolákat illeti. Mielőtt azonban ezeknek előadásához fogna a bizottmány: a legkomolyabb figyelmet hívja föl az itt előre bocsátandó általános intézkedésekre, melyek a népiskolai tanfolyamot, tanévek beosztását s az iskoláztatási kötelezettséget tárgyalván, ezektől függ tulajdonkép az alább következők minden sikere, melyeknek azért szigorú megtartását nem tudhatja a bizottmány eléggé ajánlani.

1. Hogy az iskolaköteles gyermekek az egész népiskolai tanulmányt, a mint az mind polgári hatóságilag rendelve és sürgetve, mind a „Népiskolai Szervezet“-ben ki szabva van, valósággal is kijárják; és hogy az értetlen vagy lelkiismeretlen szülék valamely kényszerítő eszközökkel is szoríttathassanak ezen fontos kötelességre: szükséges miszerint az oly gyermek, ki a rendes népiskolai tanulmányt be nem végezte, konfirmációra semmikép ne bocsáttassék; minek egyházi következménye, hogy az oly nem konfirmált egyén annak idejében nem csak úrasztalához nem járulhat, de házassági kötésre sem bocsáttathatik; és mindennemű egyházi bizonyítványában nyilván ki fog tétetni, hogy ezen egyén „konfirmálva nincsen.“ A szülék figyelmeztetése s méltó rettentése végett, ezen következményei a nem iskoláztatásnak mindannyiszor egész nyomatékkaal előadandók lesznek, valahányszor a lelkész, tanév kezdetével vagy tavasszal, a gyermeket iskolába templomilag fölkéri. Maga ezen eljárás pedig a lelkész által, a körlelkész hozzájárultával szigorúan foganatosítandó. E végre a konfirmáltak anyakönyve a lelkész által anyakönyvi pontossággal és hitelességgel évről évre vezetendő lészen s az abba bejegyzés által az iskolavégzettek vagy nem végzettek folyvást nyilván tartandók. (Ohajtandó, mennyiben a helyi viszonyok engedik, hogy ezen konfirmációi s illetőleg iskolavégzettségi bejegyzésnek valamely csekély díja határozottassék s az mindenütt iskolai könyvtár gyarapítására legyen fordítva; a mint ez egyik egyházunkban régen szép sikerrel gyakoroltatik is már több évek óta.) Ki a konfirmációi könyvbe beírva nincs, netaláni házasságra lépése előtt, a lelkész által ne csak taníttassék és kikérdeztessék, hanem a gyülekezet legközelebbi közös urvacsoráiása alkalmával az urasztalánál megjelenésre utasíttassék, addig házasságra semmikép nem léphetvén.

2. Hogy a tanulók ne csak be legyenek írva, hanem az iskolát szorgalmasan látogassák is: az év végéni vizsgálatok s tanév kezdeténi promóció (főlebbvitel) alkalmával, felsőbb osztályba csak azok vitessenek át, kiknél nagy mennyiségű mulasztás a tanéven át elő nem fordult. Ha a mulasztás nem oly jelentékeny volna, akkor az az egyházi, sőt szükség esetén a polgári hatóságok által kiszolgáltatandó intések, illetőleg a szülékre is szabandó büntetések által orvosoltassék. Önként értetvén, hogy a gyermekek nem iskoláztatása által a tandíj fizetése alól kibujni nem lehet.

3. A nyári iskoláztatás sok helyen épen nem gyakoroltatván

kötelezőleg kimondatik, hogy egész éven át iskoláztatásnak lenni mindenütt folyvást kell; úgy azonban, hogy a legsürgősb nyári munka idején, a nagyobb gyermekekre nézve két hónap, t. i. július közepétől szeptember közepéig szünidőül tekintethetik; és azon kívül a tanév két félévre, úgymint tavaszira és télire osztván fel, e két félévet mindenütt megtartani s mindkettőt közvizsgával zárni be, az egyházak és tanítók köteleességévé tétetik. E szerint a téli félév szeptember közepén megkezdődvén februárral végződik; a tavaszi pedig marciustól július közepéig terjed.

4. A gyermekek iskolába föladása az eddigi szokáshoz képest tavasszal husvét és Szentgyörgynap körül történik, minél fogva első évök, a különben is még szokatlan gyermekeknek némileg csonka év levén, mulhatlanul szükséges, hogy az első osztályban minden gyermek két évet töltsön, mialatt jó olvasó és íróvá képeztetik s a tanuláshoz és rendhez szokik. A negyedik osztályra hasonlóan két évet számítva, melyek utóbbikában konfirmáltatnak, az összes iskolakötelezettségi idő 6 év, négy osztályra beosztva, s a gyermeknek 6-ik életévétől a 12-ig terjed.

5. Az osztályokbólí fölebbvitel, s általában a tanév kezdete a tavaszi félév eleje, mikor azt mulhatlanul maga a lelkész hajtja végre. A konfirmáció általában mindenütt a nagypénteki és husvétí ünnepek alkalmával történik.

E pontokat mint az egész szervezet létalapjait s sikeresítése föltételeit, az egyházak és lelkészek különös figyelmébe újlag és buzgóan ajánlva, áttérünk magára a szervezetre. És pedig

I. A tantárgyak s azok beosztása.

Az egyházmegye minden iskoláiban következő tantárgyak fordulnak, alább kifejtendő modorban és terjedelemben, elmaradhatlanul elő, um.

1. Beszéd- és értelemgyakorlatok.
2. Olvasás és írás.
3. Vallás.
4. Magyar nyelv.
5. Földrajz.
6. Történelem.
7. Természeti tanok.
8. Számtan.

Hogy a tantárgyak minő beosztással s mily modorban legyenek az egyes osztályokban kezelendők, teendőjének e részében

úgy járt el a bizottmány, miszerint a „Népiskolai Szervezet“-et alapítván, csak a hol azt jelen körülményeink közt tökéletesen valószínűnek nem vélte, tette meg pontról pontra a viszonyok által szükségelt módosításokat; egyebekben magára azon szervezetre utasítván a tanítót.

1. Beszéd- és értelemgyakorlatok. Ez az első osztálynak, mindkét évben legfőbb tantárgya; de folytattatik a többi osztályokban is, mennyiben minden olvasmányok, úgy szintén a természeti tanok, nyelvtani, történeti és földrajzi ismeretek, hasonló módszer szerint lesznek főleg is előadandók. A Beszéd, és Értelemgyakorlatokra nézve Nagy László könyve a tanítónak oly útmutatóul jelöltetik ki, hogy annak tanmodorát, gyakorlás és tanulmányozás útján tökéletesen magáévá tegye, és minden előfordulható tárgyak, olvasás közben előjövő szók és fogalmak körül szüntelenül azt alkalmazza, számtalan példa által a gyermekeket majd egyenként, majd csoportosan gyakorolva.

Ezen gyakorlatok szüntelen folytatása által nyerhető meg egyedül a könnyű és helyes, értelmes könyvnélkülözés képessége s a világos gondolkozás és természetes, szabatos, hibátlan beszédbeli kifejezés. Látni való azért, mily nagy súly fektetendő erre, annyira, hogy a gyermek iskolába belépésének első percétől fogva, különösen az I. osztályban töltendő két év alatt, részint Nagy László könyve szerint, részint annak elsajátítandó s tovább terjesztendő modorában, napról napra folytatandó mind addig, míg minden gyermek

a. Az általa, nem csak az iskola helyiségében közvetlenül szeme előtt álló, de általában ismért tárgyakat szabatosan meghatározni, bármely elébe adott tárgyat leírni vagy többeket összehasonlítani s megkülönböztetni helyesen, ügyesen és szabatosan képes; és

b. A felfogásához mért dolgokat elolvastván, bár kezdetben még tökéletlenül és röviden, csak fő pontjaikban, de minél többször ismételt olvasásra mindig tökélyesebben előadni tudja; s így rendre bele fog szokni, hogy az eddigi emberkinzó s lélekölő magoló modorral épen ellenkezőleg s értelmesen tudjon könyvnélkülözni.

A tanbizottmány ismételten, és töle kitelhető legnagyobb nyomatékkal figyelmezteti a tárgyra, mint kötelezettre s e szerinti tanmodorra, a tanítókat; valamint különösen is föl hívja erre a lelkesek és körültekintők figyelmét.

2. Olvasás és írás. Az úgynevezett hangoztatva olvasásnak iskoláinkban kizárólag alkalmazható módszernek kelletvén lennie, a régi modoru betűzve olvasásnak minden irgalom és haladék nélkül tökéletesen ki kell küszöböltetnie. Sőt kimondja a tanbizottmány, hogy az írva olvastatás üdvös volta oly kétségtelen, miszerint a hangoztatva olvasással egyszersmind az írva olvastatást is egybekötendőnek véli. Mennyiben azonban ez utóbiban még kevés tanító lehet gyakorlott, a tanítói értekezletekre bizza e modor elterjesztését és népszerűsítését. Ellenben az egyszerű hangoztatási olvasástanítást kivétel nélkül kötelezőnek kívánja kimondatni s annak alkalmazását minden tanítótól mulhatlanul követeli.

Ezek szerint:

Az I. osztályban hangoztatás, foglálás, olvasás (illetőleg írva olvasás). A második osztályba egy gyermek is addig, míg elég folyvást olvasni nem tud, semmi esetre át nem bocsáttathatik.

A II. osztályban értelmes olvasás, kis mondatok diktálva is, t. i. elébe irt példány nélkül, iratnak a gyermek által.

Bővebben a Népiskolai Szervezet 12. 13. lapjain pontosan megtartandó utasítások és beosztás.

3. Vallás; és pedig

a. Egyházi szervezetünk mulhatlanul megkívánván, hogy a vallás kátészerűleg is taníttassék, hogy a hit és erkölestani tantételek s a szent történelem fővonalai formulázva is adassanak a gyermeknek, a vallástanítás ezen ágára nézve a könyv nélkülyő tanulás továbbra is fentartatván, a vidékünkön leginkább elterjedt Polgár-féle (kecskeméti) Rövid útmutatást véljük továbbra is megtartandónak és pedig következő beosztással.

I. Osztály, második évében, a szent történelmet tárgyazó első részből az első félévben I. szakasz. Második félévben II. III. szakasz.

II. Osztály, első félév, ugyanezen rész IV. és V. szakasza. Második félév, VI. VIII. szakasz.

III. Osztály, első félév, a második, hittani rész I—IV. szakasz. Második félév, V—VII. szakasz; az apróbetűvel nyomottak mellőzésével.

IV. Osztály első évében, a harmadik, vagy erkölestani rész és pedig első félévben az I—III. szakasz; a második félévben a IV. szakasz. A második évben, a hittani részből ismételtetik az első félévben az V. és VI. szakasz, most már az apró betűs részek befoglalásával. Az utolsó félév egészen a konfirmációra készítésre terjeszti a vallástanítást.

b. Legfőbb részét a vallási oktatásnak a biblia-történet alkotja, hol gyakorlatilag s az elbeszélés könnyebb és behatóbb modorában tanulja a gyermek a hit és erkölcs igazságait s Jézus felséges vallását. E tantárgy

Az I. és II. osztályokban, a gyermek kezébe külön adható tankönyv nélkül, csupán elbeszélésre szorítkozik. Itt taníttatván ugyanis a káté szentttörténelmi része, az abban előjövő történeti tárgyakat a tanító érdekes rövid elbeszélésekkel kibővíti s azokat, csupán a gyermek saját nyelvén, vele is ismételteti, így adván a káté száraz csontvázának mint egy húst és vért.

A III. osztály főtantárgya a Dobosféle biblia történet (használható azonban, hol az van szokásban, Hübner is, vagy más hasonlatárgyu felekezeti könyvünk) A tanító eljárása körülbelől következő. Egy gyermekkel értelmesen fölolvastatja az egész történetet s ahoz maga részéről a szükséges magyarázatot csatolja. A felolvasást, ha kell, még egyszer ismételtetvén, ekkor kettőt hármat kikérdez, csak is arról: kiről és (napjában) miről szól a felolvasott darab? Ekkor felosztván azt, az esemény részletei és fejlődése szerint, 2—3—4 részre, ha rövid, egyben is lehet, ezeket egyenként olvastatja föl két három gyermekkel, míg a többi is a könyvben kíséri az olvasást; az olvasott részletet mindannyiszor több gyermekkel ismételteti mindaddig, míg annak eléggé szabatos, magok erejéni elmondásához szoknak; s így tovább. Egy szóval a főszó a lelketlen bemagolás helyett az értelmet és szívet képző tanulásra fordíttatván, az iskolán kívüli könyv nélküli olvasás csak is arra való lesz, hogy a már sajátjokká tett történetet, a bibliai szólásmódok szerint is, emlékezetükbe benyomják. Magából a bibliából is célszerű lesz a már elsajátított történetet kikerestetni és fölolvastatni; kivételt csak az oly darabok képezvén, melyek a gyermeknek nem való kifejezésekben volnának a szentkönyvben előadva.

Tapasztalás bizonyítván: hogy így minden nap, megerőltetés nélkül lehet legalább egy történetet az egész osztály sajátjává tenni s kivált egy időn túl, az ily modoru tanulásba begyakorlódván, két három olvasásra bármely történetet is helyesen képesek fölmondani. E szerint a III. osztályban Dobosból a következő történetek lesznek tanítandók, u. m. (Ótestam.) 1. 3. 4. 6. 7. 9. 10. 12. 13. 14. 18. 19. 20. 25—35. 37. 38—45. 46. 47. 48. 53. 56. 57. 64—71. 72. 73. 74. 76. 77. 79. 80. 82—85. 87. 89. 91—98. 100. 104. 105. 112. 113. 114. 120. 121. 122. Egész évre 76 történet, miből csak a szoros tanidőt véve föl alig esik kettő egy hétre.

A IV. osztályban, három félévre beosztva, hasonló modor és

eljárás szerint az egész újtestamentomi biblia-történet. — Az utolsó (confirmatiót) félévre már bibliatörténet nem marad.

c. Bibliaismértetés. A második osztályban a tanító az ó és újtestamentomi könyvek névsorát, a káté első része VI. és VIII. szakaszaiban is előjövő isméretes versek szerint mielőtt betanítaná: a bibliát a gyermekkel rövid szavakkal megismertetvén, azt ne csak külsőleg fölmutassa, hanem azon egészen átforgatva minden egyes könyvet megmutasson, címeiket a gyermekekkel magukkal felolvastassa, s tartalmukat, ideje- s a körülményekhez képest röviden mondja el. Különösen a történeti könyveket, midőn tárgyuk a káté rendén előjő, ismértesse meg.

d. A vallástanítás kiegészítő részei az ima, éneklés, zsoltárok könyvnélkülözése. Az I. osztályban a leggyakoribb imák, fölmondás útján taníttatnak, rendkívül vigyázva az értelmes és hibátlan kiejtésre és szorgosan kerülve az utálatos egyhanguan kántáló modort. Ugyancsak az I. osztályban az énektanítás gyakorlatilag megkezdetvén némely legegyszerűbb dallamú énekek, első verseikkel, betaníttatnak. A zsoltárok és dicséretetek verseinek a könyvből való tanultatása a II. osztályon kezdve mindvégig folytatatik. Hogy pedig az énekes könyvünkben levő tömérdek gyönyörű, ész-, szív- és nyelvképzésre egyaránt alkalmas anyagból minél kevesebb vesztszen el, a tanbizottmány az egész énekes könyvből tanítandó énekeket és verseiket nagy gonddal kiszemelte, s azokat mind könyv nélkül mind énekelni tanításra a tanítók elébe kiszabja. (L. külön mellékletben. Összesen mintegy 600 versre terjedvén a tanítandó egyes versek száma, ez a II—IV. osztályokban nyole félévre úgy lesz beosztandó, hogy minden félévre 70—80 vers jusson, mi hetenkint két-két vers megtanítását igényli. Tekintve, hogy egyházainkban, alkalmosszerűleg egész énekes könyvünk énekeltetik, s a tanulók egy nagy része majdnem egész ismeretkincsét ez énekekben viszi maradandólag az életbe ki, e kiszabott mennyiség sem túlságosnak, sem annál kevésbbé feleslegesnek tetszeni nem fog.)

e. Ezekben a vallástanítás iskolai része bevégezve levén, a IV. osztály utolsó félévére a konfirmációra való készítés marad fenn. Mire nézve ajánljuk, hogy a hol csak egy, vagy két tanító van, a confirmandusokat mindenesetre a lelkesz (vagy segédje) tanítsa. A hol legalább három tanító: ott ugyan taníthatja az első tanító, de a lelkesz ott is, folytonosan gyakorlandó felügyelete mellett, adjon hetenkint egy vagy két póttanítást, melyben a magyarországi reformációt főbb vonalaiban, úgy szintén a helvét hitvallást fogja megismértetni. (Lásd alább, a történettannál).

4. Magyar nyelv. Az egész népiskolai tanfolyamon keresztül csupán gyakorlatilag és minden, a gyermek kezébe adott tankönyv vagy írott vezérfonal teljes kizárásával lesz tanítandó. Jelesen az I. és II. osztályokban csak is a beszéd- és értelmi gyakorlatok folytán; csupán a mondat szerkezetére (alany és mondomány, egyszerű mondat s kibővítő szavak) figyeltetéssel. A III. osztályban a beszédrészek nemei s nyelvtani változatai, ragok, képzők, nem rendszeresen s annál kevésbé betanultatva, de azért a nyelv minden részeire lehetőleg kiterjeszkedve, figyeltetőleg adatnak elő. A IV. osztályban, első évben mindezek folytatólag s kiegészítőleg gyakoroltatnak; a második évben a gyermekek közéletbeli s köznapi dolgokról kisebbszerű fogalmazatok készítésére vezéreltetnek.

A II. osztály olvasó könyve (Páncél) már is elég sok anyagot szolgáltat a tanítónak a nyelvtani gyakorlatokra és figyeltetésekre, addig is, míg felsőbb olvasó könyvek készülének. Ugy szintén minden egyéb tantárgy és olvasmány.

„Általában megjegyzendő: hogy a népiskolában a különböző tantárgyak egymástól szigoruan s rendszeresen elkülönözve nincsenek. A bibliaolvasás szintugy szolgál értelmi gyakorlatokra s nyelvtani tanításra, mint viszont bármely olvasmány vallástani s erkölcsi figyeltetésekre. S így tovább kölcsönösen minden tantárggyal; mindnyájának egy közös főcélja nem az anyagi ismertszerzés, hanem az értelmi és erkölcsi képzés levén.”

5. Földrajz. Az I. és II. osztály csak azon előkészítő alapismeretekkel s fogalmakkal foglalkozik, melyek Nagy László beszéd és értelemgyakorlataiban részint befoglaltatnak, részint hasonló modoru tovább terjesztésre indikálva vannak.

A III. osztály saját helységéből indulva ki, egy kis „lokális geográfián” kezdi, mely megyére, hazára, birodalomra tovább terjedvén, Magyarország s az ausztriai birodalom rövid földrajzát.

A IV. osztály Európa országait, s nagy általánosságban a többi földrészeket kell előadni. Palesztina földrajza külön s részletesben előadandó, az itt napi renden levő újtestamentomi történettel összefüggőleg.

Tankönyvül, bár a sárospataki rövid földrajz ajánlható, mind a mellett kívánatos, hogy könyv csak a tanító kezében legyen, a gyermek tankönyve pedig a földabrosz, illetőleg földgömb s legfőlebb a geográfiai helynevekre nézve, önmaga által a tanító felvigyázása mellett készíttendő jegyzék, mely emlékeztetőül s az idegen nevekre nézve vezérfonalul szolgáljon.

6. Történet. Ezen tantárgy most egyelőre csak a III. osztályban kezdessék meg; és pedig tanulja a III. osztály Magyarország rövid történetét a vegyes házakig; a IV. osztály első éve azt folytatólag a mohácsi vészig, a második év első feléve Rudolfig (illetőleg a magyar protestáns küzdelmekig). A második (utolsó vagy konfirmációi) félévben a lelkész által taníttassék a magyarországi reformáció és a protestáns küzdelmek rövid átnézete.

A világtörténet, jelenleg csakis a bibliai nemzetekre és az egyházi történetre akarván kiterjeszkedni, önállólag nem tanítandó; de már a II. és III. osztályokban, a káté és ótestamentomi bibliai történetek rendén, a zsidó s azzal összeköttetésben állott nemzetek és birodalmak rövid történetére, a negyedik osztályban az egyház s különösen a reformáció történetére rövid előadásban kiterjeszkedik.

Tankönyvül ugyan ajánlható a sárospataki, de még inkább az, hogy a gyermek kezébe könyv ne adassék; s ő, a tanító felügyelete alatt maga számára készített jegyzékre, melyben egyes nevek, évszámok stb. emlékeztetőül íratnak föl, szorítkozzék.

7. Természeti tudományok. Az I. és II. osztály ismét csak a beszéd és értelemgyakorlatok s az olvasókönyv folytán nyer minden ide vonatkozó alap és előisméreteket.

A III. osztály részint az olvasókönyv, részint a sárospataki (szintén csak olvasókönyvül és épen nem könyv nélkülözve használandó) vezérkönyv vagy Jánosi föld- és természetrajza nyomán, az állat és növénytanból nem tudományosan rendszeres, hanem csak gyakorlati oktatást.

A IV. osztályban hasonlóképp alkalmazandó a Krügerféle kis természettan, melynek utasítása szerint a tanító minden természettani kísérletet megtesz és a gyermekkel megtétet. Ugyanitt ásványtan, röviden, az életben előforduló ásványokra terjedve csak ki, a főbbek szerint. A tanító kezébe Tarczy és Tatay természettani vezérkönyvekül ajánlhatók.

8. Számtan. Minden, a gyermek kezébeni tankönyv, vezérfonal vagy csak leírott számtani szabályoknak is teljes száműzésével; az

I. osztály, számlálni százig, föl- és visszafelé; továbbá összeadási és kivonási gyakorlatokat ujjaikon, vagy 10-ig terjedő tárgyakon, mint kavicsok, bab, golyócskák stb. Brassai modorában.

II. osztály. Egytagu számok összeadása, kivonása, ha az összes 10-en túl terjed is. Ugyszintén a sokszorozó tábla is, és pedig szökdösve s mindig fordítva is. (Pl. nem csak 5 ször 7, 3-szor 9, hanem 7-szer 5, 9-szer 3 is stb.) Ugyszintén az osztás a szorzótábla kö-

rén belül, azaz 100-ig terjedő számoknak egytagu számokkali osztása, mennyiben az osztat is egytagu lesz. Mindezt fejben és számtalan gyakorlatokkal. Ugyanitt továbbá a számok írása és kimondása; s összeadás és kivonás táblán.

III. osztály. Mind a négy művelet táblán.

IV. oszt. A törtszámok alapfogalmai; nevező, számláló, ezek változtatásának minden eredménye, az egy nevezőre vétel értelmes (jól megértetendő módszere) s a törtekkeli műveletek. Az utolsó félévben az egyszerűbb hármas szabály, társasági és vegyítési szabályok.

(Jegyzet. A leányokra nézve a törtszámok mellőzhetők, de az egyszerű hármas stb. szabály nekik is tanítandó).

Im ezekben a tantárgyak beosztása előadatván, az óraszámra különösen pedig az egy, két, három s négy tanító szerinti berendezésre, elégnék tartjuk egész általánosságban a Népisk. Szerv. illető táblázataira utalni, azon hozzátétellel, hogy a lelkész és körlelkész szabandják meg a tárgyak óránkénti beosztását, az egyes tanítók képessége és az iskola létszáma szerint. Főntartván hetenkint, minden osztályban olvasatásra, írásra, éneklésre, kertészetre az azon táblázatokban kiszabott órákat.

II. Az egyházmegyei felügyeletről.

Az ekép körvonalozott tanrendszernek a tanítók által lehető tékelyes életbeléptetése s általában a népiskolai tanítás kívánt sikere csak úgy levén remélhető, ha a tanítóktól megvárt buzgalom mellett, az egyházmegye maga részéről is gondoskodik a kellő felügyeletről s az e végett egyetemesen vagy egyházkerületileg megállapított intézkedések haladéktalan foganatosításáról. Erre nézve következő teendők látszanak immár halaszthatlanoknak:

1. A körlelkésziségek újabb és pedig olyas elrendezése, hogy az egész egyházmegye iskolai tekintetből csak négy részre vagy körre osztatván föl, ezek mindenikének, mint némileg magában is zárt körnek, legyen egy körlelkész és saját tanítói értekezlete; s az egyes körlelkészek és tanítói értekezletek aztán az egyházmegyei tanbizottmány útján egymással is összeköttetésben s az egyházmegyétől függésben álljanak. A körlelkészek száma e szerint kevesbítettik; teendőjük ellenben s felelősségük tetemesen öregbül. Tőlük azért nagy buzgóságot vár s követel az egyházmegye, mindenek fölött pedig a legszentebb ügy érdeke. Mire nézve:

2. Az egyházmegye ilyes fölosztását (tekintettel az egyházak

fekvési csoportulataira) s a körlelkészek kijelölését (tekintettel az oly egyénekre, kiknek részint életkorától, egészségi s egyéb körülményeitől, részint kiváló szakértése és buzgóságától várni lehet, hogy kötelességüknek, míg majd abban mások által fölváltatnának, teljesen megfelnék) így indítványozzuk:

Első kör Szeremle, Csanád, Bogyiszló, Foktű, Aszód, Szentbenedek. Körlelkész: Baksay Sándor, csanádi l.

Második kör: Ordas, Dunapataj, Harza, Solt, Apostag, Dunavecse: Körlelkész: Torday István, d. pataji l.

Harmadik kör. Szalkszentmárton, Tass, Dömsöd, Dab, Kunszentmiklós, Szabadszállás, Fülöpszállás. Körlelkész: Könyves Tóth Kálmán, k. sz. miklósi l.

Negyedik kör. Laczháza, Aporka, Makád, Ráczkevi, Szigetszentmiklós. Körlelkész: Végh Ferenc, sz. szt. miklósi lelk.

3. A körlelkész kötelessége negyedévenként, és pedig a két félév kezdetében és a két vizsga közeledtével, mindenik iskolát meglátogatni; a tanrendszer betöltésére szigorúan felvigyázni, a tanulmányok gyakorlatoztatására, útasítólag hatni, a gyermekek rendszeres iskoláztatásának mibenlétéről meggyőződni; s a konfirmálandókat, vagy a konfirmálásra netalán még nem boesáthatókat, a helyb. lelkésszel együtt számbavenni s kimutatni. Ezen körutak alkalmával a körlelkész egyházzal egyházra fog fuvarral ellátatni.

4. Mennyiben a vizsgák egy időben tartása miatt a körlelkész minden egyházban a vizsgákra jelen nem lehet, a szomszédos egyházak lelkészeinek közre munkálását is ezen esetre igénybe veheti; önként értetvén, hogy a helyi (presbit.) iskolafelügyelők az egyházakbeli vizsgákra minden esetre jelen lenni tartoznak. Egyébiránt is fontosabb a körlelkésznek a vizsgák előtti tüzetes látogatása, mint a vizsgákra pusztán jelenléte.

5. Az esperesi látogatás alkalmával az esperes a körlelkészt illető egyházaiba mindig maga mellé veszi, az iskolákat együtt látogatják meg; észrevételeiket kicserélik, s az esperesi tapasztalatokat a körlelkész teendő évi jelentésében különös figyelembe veendi. Ennélfogva az esperes az iskolákról külön jelentést nem teend, mindazáltal ezzel sem az esperesi látogatás joga és tekintélye nem csorbitatik, sem az esperes el nem záratik, hogy ha szükségesnek látja valamely iskoláról különös jelentést is tenni, azt az egyházmegyei gyűléshez meg ne tehesse, úgy szintén általános tapasztalatait a tanbizottmánynyal ne közölje.

6. A körlelkész évenként, a tavaszi félév kezdetén, kimerítő jelentést tesz a látogatott iskolákról a tanbizottmányi elnökhöz, ki azok-

ből összeállított jelentését az összes tanbizottmány hozzájárulásával az egyházmegyei közgyűléshez megteendi.

7. A körlelkészek az egyházmegyei tanbizottmánynak, e minőségüknél fogva, tagjai s évenként az egyházmegyei közgyűlést megelőző napon, a többi tanbizottmányi tagokkal, tapasztalataik kicserélése, a teendők megvitatása, a tanrendszerben remélhetőleg évről évre teendő előlépések megállapítása stb. végett, teljes tanbizottmányi gyűlésben jönnek össze. Az elnök által ekkorra már elkészített jelentések ugyanakkor fölvetetnek s hitelesíttetnek.

8. A fennebb megállapított körök összes tanítói, a körlelkész elnöklete alatt tanítói értekezleteket tartanak, és pedig, míg ez intézkedés teljesen gyökeret verhetne, évenként csak egyszer (később kétszer) u. m. a nyári vizsgát követő (szünidői) hét folytán, fölváltva az egy körhöz tartozó egyházakban, mindig úgy, hogy az értekezlet a délelőtti órákban tartatván, a tagok még azon nap eloszolhassanak s haza juthassanak.

9. Az értekezletekre minden tanító megjelenni köteles, vagy kénytelen elmaradásának helyes okát adja. Az értekezletről elegendő ok s bejelentés nélkül elmaradó tanító mérsékelt pénzbürséget fizet, mely könyv vagy folyóirat megszerzésére fordíttatik a kör számára. Oly népesb egyházakban azonban, hol legalább három tanító működik, az összes tanítók közül egynek (fölváltva) honn kell maradnia a templomi szolgálat teljesítése miatt. A többieknek fejenként 1 frt költséget, s számukra a szükséges fuvart megadni, saját érdekében, az egyházak fölhivatnak.

10. A tanítói értekezlet tárgyai elméleti és gyakorlati fejtegetések, vitatkozások s tanítási rendes gyakorlatok és mutatóványok. Az elsőbbekre nézve a) a körlelkész tűz ki legalább két tanügyi, különösen a tanmódszer körébe tartozó megvitatandó tárgyat; b) az értekezlet bármely tagja szintén tehet föl s jelenthet be maga részéről ilyes tárgyakat vagy kérdéseket; végre c) minden értekezlet szintén kitűzheti a következő értekezlet vitatárgyait.

11. Ezen értekezleti tárgyak a körlelkész által jó eleve köröztetvén, az egyes tagok nézeteiket akár írásban (felolvasással) akár fesszelen előadásban, természetesen mindig a tárgyszerű vitatkozásai illem határai közt maradva, terjeszthetik elő. A tárgy megvitatott s bevégzett voltát az elnök kijelentvén, az érdekesb és eredménydúsabb vitatkozások fővonásainak följegyzésére a jelenlevők egyikét vagy másikat, rendesen az egyik előadót, esetről esetre megbizza.

12. Ugynevezett példányiskola kitűzése a kör számára, több tekintetekből, célszerűtlennek látszván: a helyett rendeztessenek

minden értekezlet alkalmával gyakorlati tanításpróbák, részint az értekezletben, részint a helybeli iskolákban, midőn egy vagy más tárgybani tanmodorukat az azokban jártasb s szerencsésb tanítók előterjesztik. Sőt ha idő és alkalom engedi s kívánja, ily tanításpróbák értekezleten kívül is, előre meghatározandó helyen és időben, tartathatnak.

13. Ohajtandó, hogy minden tanítói kör legalább egyik egyházi és iskolai folyóiratunkat járassa. A körlelkészek, sőt tán többi lelkészek is, remélhetőleg nem fogják ez üdvös céltól segedelmüket megvonni.

14. Hogy jövőre mind a tanítói értekezletekre menő tanítók, mind a körlelkészek körutainak költségei inkább fedeztethessenek, az egyházak fölhivandók, hogy fejenként minden egy tanító után évenkénti 2—2 o. é. frnyi rovattal, „egyházmegyei népiskolaügyi” címe alatt, elvállaljanak. Ez esetben a tanítóknak adandó 1 frt költség megszűnnék, csupán a fuvarozás maradván fön.

III. A vasárnapi (vagy ismétlő) iskolákról.

1. A vasárnapi iskolák jelen szerkezetükben (a hol még főállnak is) oly szomorúan gyöngék és eredménytelenek, hogy azoknak vagy egészen átalakítása vagy, ha ez nem lehet, inkább megszüntetése látszik kívánatosnak.

2. Másfelől, oly modorban és terjedelemben mint az egyetemes értekezlet 1862. november 25. 26. napjain Miskolcon fölvelt jegyzőkönyvében körvonalozva van, jelenlegi tanerőinkkel s egyházaink anyagi terheltetései mellett, kivihetőségük s valódi ismétlő iskolákká átalakíttatásuk szintén nem remélhető és annál kevésbbé is erőltethető, mivel az egész intézmény nem saját egyházi életünkből kinőtt, hanem idegen rendelkezés által kezdeményezett levén, vérünk ké válása csak lassan várható.

3. Midőn gyermekeinknek 12 éves korukig tartó rendes iskoláztatását is csak kényszerítő eszközökkel s így is alig vagyunk képesek kivinni: nem várható, hogy a rendes iskoláztatás alól kikerült ifjak ilyes iskolázása egyhamar sikerüljön.

4. A vasárnapi (ismétlő) iskola, kivált az iparos tanoncokra (mesterinasokra) nézve, tisztán polgári intézkedés levén, nem is az egyházaktól, hanem a községek től s általában a polgári hatóságtól várható az abban működő tanítók illő díjazása is; sem a tanítóktól díj nélküli tanítást, sem a különben is túlterhelt egyháztól a tanítók külön díjazását kívánni nem lehetvén.

5. Ezekhez járul jelenleg minden ide tartozó tan- és vezérkönyv teljes hiánya, minél fogva a merőben szokatlan intézkedésben járatlan tanítók magukat előadásaikra nézve tájékozni sem tudják. Mire nézve múlhatlan el kell várnunk az említett egyetemes értekezlet által megrendelt tan- s olvasókönyv elkészülését.

6. Mindezen okok összehatása folytán a tanbizottmány a vásárnapi iskoláknak ezen egyházmegye kebelében, további rendelkezésig, felfüggesztését ajánlja.

(Ezen munkát, az egyházmegyei tanbizottmánynak 1863. szeptember 2-kán, és 1864. május 1-jén tartott értekezleteitől eredt, és az egyházmegyei közgyűlés által május 2-kán minden pontjaiban helybe hagyatván, illetőleg indítványai elfogadtatván, ezennel életbe lép s kötelezőnek tekintetik. Mint ilyen adatik a tanítók elébe s ajánltatik az egyházak, lelkeszek, körlelkeszek figyelmébe).

A tanbizottmány és az egyházmegyei közgyűlés megbízásából, kiadta Szabadszálláson, 1864. június 8-kán.

Szász Károly
tanbizottmányi elnök.

IGAZGATÓI JELENTÉS

a máramaros-szigeti helv. hitv. lyceum állásáról 186³/₄-ben. Olvasta az 1864. évi július 31-én tartott zárünnepélyen Szilágyi István igazgató tanár.

E mai nap ünnepélyes cselekvénye volt még hátra Nagydídemű Gyülekezet, Tanuló nemes Ifjuság, hogy az 186³/₄. iskolai évet berekesztettnek mondhatván, tőle végbúcsút vegyünk, búcsút vegyünk egymástól az újabb évek, a kiknek azt a gondviselés engedni fogja megérniök, majdan felderültéig.

Én, ki előljáróságunk megtisztelő bizodalmánál fogva évek óta teljesítem már e tisztet, hogy ily alkalommal állapotainkról számoljak, a megindulásnak mindig egy nemével állottam fel e helyre. Látni ugyanis a gondviselésnek halkan bár, de eredményeiben ki nem maradva munkáló, oltalmazó, vezérlő kezeit e tanoda sorsa felett, nekem, ki szomjaztam az örömet, a mi legnagyobb lehet: egy virágzó intézetnek lenni tagja ismét, átélése után annak, a mi legmélyebb lehet a lenyomattatásban; látni, mint fordulnak ismét fölfelé az aláhanyatlott csillagok, mint oszlik az éj köde, mely láthatárunkat, mint valamely

ellenséges tábor megülte; látni, mint jődögélnek ismét vissza az elhagyott oltárhoz a szétriadott papok, hogy a már csak alig csillámló vesztatűzet újra lobogásba hozzák, mint ama hires jelmondat tartja: *Concurrunt, ut alant*: oh egy ilyen látomány nem egy év, de évek fáradoalmait törli el, keserőségeit édesíti meg, s nem lehet, hogy a szívet elevenítő forrósággal ne töltse el.

Most sem tagadhatom el magamtól azt az örömet, hogy ha e díszes gyülekezeten végig tekintek, lelkem meleg érzelmével ne köszöntselek Titeket Nagyérdemű Hallgatók! ne köszöntselek az év ez utolsó órájában, midőn ennek elérkeztével újból megadta jó Istenünk áldott kegyelme, hogy e szent tűzhely körül, a vallásos és nemzeti művelődésnek kisedd bár, de hatását tekintve, homlokán századok nemes jeleit viselő oltáránál ismét egybe seregelhettünk.

Nem az teszi azonban a mi örömünk igaz alapját, hogy révpártot értünk: hiszen ez magában igen sivár volna örömnnek. A mi a munkás izzadságait enyhíti, a mi a fáradozó lélekre nyugasztalóan hat, az, hogy célt ért szándékaiban, hogy az új föld, melyre lábai léptek, mint Antaeust, erejében gyarapítá, izmosítá. Pártfogóságunk mult évben tett körültekintő gondjainak ugyanis az volt jövő hatásra néző egyik tárgya, hogy a filozofiai tudományok akkor még hiányzott egész terjedelmű taníttatásának felvételét kapcsolatba hozván a jogi előtanokkal, ez által mind az eddigi tanulmányokra föltegye a tetőt, az ifju növendékségnek egész filozofiai képzettséget szolgáltatván, mind a tételes jogok s hittudományok sikeres tanulmányozhatására kellő alapot vessen a bölesészeti 3. évfolyam beállítása által. Ez intézmény csakugyan életbe lépett a most lefolyt évben s nem keveset ígérőleg oldotta meg az eléje tűzött feladatot; minden esetre pedig nyert általa intézetünk egy szökpontot, melyen állva, munkálkodva, erősödve oly fokán van a magaslatnak, honnan a Mózesek szemei beláthatják immár az ígéretnek ama földét, melynek épen egy évtizeddel ezelőtt mi is még birtokosai voltunk, s hová, talán a már nem messze jövőben, a mi a Mózesektől megtagadtatott, a Józsuék ernyedetlen kitartása a nem felejtő s a multnak dicsősége után sovárgó új ivadékokat be fogja vezérelhetni.

Ez új ivadék évről évre hovatovább számosabban is látogat be e régi emlékü forráshoz, honnan atyáik enyhítették volt tudományos művelődés után áhítozó szomjukat: és ez jele már az új idő hajnalának. A mult évben 126, most 152 növendék volt bizva közvetve vagy közvetlenül tanári gondjaink alá. Nem sok, ha tekintem, hogy midőn ezelőtt 19 évvel ez előttem szent falak közé léptem volt, több százak szemei függöttek a tanár ajkain; de mégis sok annak, ki ama 24 növen-

dékre gondol vissza, kiken kívül még nincs egészen tíz éve, a többieket mind elzüllesztették a balesillagzatok ellenséges hatalmai. E körülményeink közt most már minden bizonynyal tekintélyes számu növendékség értelmi és erkölcsi nevelő vezetésével volt foglalatos a lefolyt évben tanári karunk, mely hivatásából folyó legszentebb kötelességének tartotta a nevelő oktatás ügyében mindent megtenni, hogy a vezérlő gondjaira bizottak tudományos gyarapodása akkép vitessék fokozatosan előre, a mint azt a józan nevelési elvek kívánják. Igyekezett átalán véve minden lehetséges és célra vezető módokat felhasználni s alkalmazni, nemcsak arra, hogy a növendékek lelki tehetségei nyerjenek összhangzatos fejlődést, hanem, hogy a tudományok is ugy adassanak elő, a mint azt a legjobb oktatástani elvek kívánják. Nem volt kevesb gond fordítva a vallásos erkölcsi nevelésre sem; s reméljük, hogy az ez irányban elhintett magvak, később vagy korán, de a magok legalkalmasb idejében meg is fogják a jó gyümölcsöt teremni a hazának, az egyháznak s az emberi társadalomnak.

Gondjainknak nem utolsója s nem legkisebbike volt, hogy növendékeinket, kit-kit kora s tanulmányi köréhez mérten, a rendes dolgok vitele mellett önmunkásságra is szoktassuk, abban vezéreljük, hogy bennük kedvet s hajlamot keltsünk rá, azt éleszszük, gyarapítsuk. Nagy indító hatással voltak erre azon pályázatok is, melyek lelkes tudománybarátok által alapítva ez évben is kitűztettek.

A IV. osztály számára Szöllösy Miklós ur ajánlván fel egy tallér jutalmat, következő tárgy kidolgozása kívántatott: „A magyar nagylelkűség és vitézség Mária Terézia trónja megmentésében; történeti rajz, egyebeken felül a szép előadásra fő figyelemmel.“

A „Vitam et sanguinem“ jeligés mű írója, így szól a bírálat, látszik, hogy jól fogta fel a tárgyat, kellőleg rendez, kutfői adatait meg tudja válogatni, azokat olykor saját észrevételeivel is kísérni, bővíteni. Fogalmazása ügyes, nyelvezete eléggé szabatos. Érdemes a jutalomra. A jeligés levélben Fodó Károly neve találtatott.

Az V. latin osztályban a Vámosy-jutalomra kívántatott Salamon magyar király életrajza, melyben a tények hitelessége mellett, kiváló gond a műszerkezetre s nyelvbeli előadásra fordítottassék. Négyen pályáztak. Ezek közül, bár a dicséretes igyekezetet, komoly szorgalmat egyiktől sem lehet megtagadni, a bírálat szerint, kiválóbb

figyelmet a 2. és 3. szám alatt beérkezettek érdemlenek. A tárgy kellő felfogása, helyes szerkezete, a kimerítő, komoly, higgadt előadás mindeniknek egyaránt tulajdona: de a nyelvezetbeli ügyesség mégis a másodiknak adja az elsőséget, úgy azonban, hogy egy mellékjutalmat a 3. számú is teljes joggal megérdemelne. Így lévén az eset, indíttatva éreztük magunkat, hogy a Szilágyi János ur által szabad rendelkezésre adott egy tallért e másik mű megjutalmazó kitüntetésére használjuk fel.

Felbontatván a jeligés levelek, azok az első rangu mű szerzőjének Csatlós Eleket, a másodikénak Kallós Gusztávot mutatták. A dicséretet érdemlő másik két mű szerzői Biró Lajos és Groschmid Sándor.

A VI. latin osztályban a Balogh-jutalomra elégia kívántatott e tárgy felett: A mohácsi temetés; az ajelenet t. i. mikor a mohácsi nagy csatavesztés után özv. Perényiné az elesett hősök holt testeit eltemetteti. — Négy pályamű adatott be; melyek közül a bírálók szerint három, tekintve a vers menetét, a költői képeket, édesen lepik meg az olvasót, s majdnem egyenértékűek; tekintve azonban a tárgy költői felfogását, a kidolgozást, társai közt legderekabb az, melynek ez a jelmondata: Megérdemli, hogy neve feljegyeztessék, ki a nemzet sirját behantolá (Jókai). A másik kettő dicséretet érdemel. A jeligés levelek szerint a jutalmazott mű szerzője Morvai Béla; a dicséretesekei Vékony Antal és Antos Károly.

A bölcsészeti I. osztály pályakérdése, melynek jutalmát Kovásy Illés ur ajánlotta, a komoly tudományok köréből véve, így szól: Miféleképpen alakulnak az elemekből a szerves és szervetlen testek? Elenyésztek után mikké válnak s honnan nyerik természet- és vegytani tulajdonságaikat? Mely erő okozza a természeti testek folytonos változásait, melyek folytán új meg új alakzatok képződnek? Megsemmisülhetnek-e valaha e testek az őket alkotó elemekkel együtt? A beadott két pályamű közül az e jelmondatu: „Örök levés és enyészet minden élet” mind szabadságánál mind a fölvetett nem csekély értékű kérdések alapos és a vegytannal komoly foglalkozásánál, a kérdések kimerítő megfejtésénél, mind végre azon szorgalomnál fogva, melyet az adatok gyűjtésében kifejtett, a bíráló által a kitett jutalomra érdemesnek ítéltetett. A névrejtő levélben György Endre neve találtatott.

A bölcsészeti II. osztályban ez volt a kérdés: Foly-

tonos figyelemben tartásával Éjszakamerika szabadságharca okainak, menetelének s eredményének, kivántatik Washington György életrajza, mely ne csak tetteit adja e férfiúnak, hanem erkölcsi képét is. Két pálya munka adatott be. — Az egyik a „Clarorum virorum facta.“ . . . kezdetű jeligével, számos hazai és idegen nyelvű kuttők tanulmányozásának eredménye. A dolgot minden részleteiben folytonosan élénk s igen szép nyelven tárgyalja; világos képben, történeti hűségben állítja elő Washington jellemét, tetteit, lángoló honszerelmét. A versenyző társmű irálya is nagyon szép, de az egész inkább rövid vázlat, bár tagadhatatlanul szorgalom s alakító tehetség műve. Biráló a jutalmat a Szöllősy Miklós ur két tallérján Szöllősy Balázs ur adományából, még kettővel megtoldva, az elsőnek ítélte, mi pedig a másodiknak elismerésül mint másod jutalmat a Szabó Bertalan ur tallérját adtuk oda. A felnyitott jeligés levelek szerint az első rangú mű szerzője Krüzsely Bálint, a másodiké Gönczi Kálmán.

A bölcsészeti III. osztályban ez volt a jogtörténeti kérdés: Történelmi s törvénytudományi adatok nyomán adassék Magyarországnak alkotmányi állapota I. István idejében, tekintettel annak kimutatására, mely okoknál fogva, mennyiben s mikép alakította át a szent király a vezérek korabeli államszerkezetet? A „Regale ornamentum“ . . . kezdetű pályamű ritka szorgalommal tett kuttő tanulmányozásnak, bizvást kimondhatja biráló, ily kortól még alig várt, alig várhatott gyümölcse. Nem halmazát találta csupán benne az adatoknak, de feldolgozását, a különbözőeknek látszók egybehasonlítását, megítélését, a leghelyesebbnek bírálatilag megállapítását azon jegyzetekben, melyekkel elannyira bővülködik, hogy ez maga, ha más egyéb érdemei nem volnának is, kivívhatná részire a legméltóbb elismerés jutalmát. S dicsekedve mutatunk rá, hogy a ki most már ennyit tudott adni, az nem léssen utolsó azok közt, kikre e tanoda mint dicsekedésére fog egykor mutatni. Így a bírálat. Mikor a levelkét felbontottuk: abból a György Ödön neve tűnt ki, mint szerzőé. S így övé lett, a most már negyedik ízben kitüntetetté, az egy arany jutalom, melyet e célra Szöllősy Miklós ur tűzött volt ki.

Ifju barátim! ime az elköteleztetésnek ennyi kapesait az önmunkásságra: nem hátrálni jövőben sem, akkor sem, ha majd a komoly élet mezejére kiléptek, s a haza és közügy fogja töletek várni, követelni emberét. Itt kell edzeni a fiatal inakat, hogy azok

akkor szégyenbe ne hagyjanak. És ti fiatalabb társak, vagy kik nem is gondoltatok még ily percek örömére, hagyjatok ringani bennünket azon édes remény örömében, hogy soraitok közt fel fogjuk jövőben is találni a derekakat, kiket e példák látása buzdí-tani fog a nemesre, szépre, mint ama görög ifjat, ki éjjelenként el-járt sírni Achilles sirjához, mert ő még nem vala olyan, ki olvas-ván a dicsőítő költeményt, melyet Homér amaz isteni hős magasz-talására irt, mindenek felett való boldognak nevezé azt, kit oly költő énekelt vala meg, mint a méoni lantos! Ugy legyen! És más felől kötelesnek érzem magamat köszönetet szavaznom azon meleg keblű jóltevőknek, kik ez adományokkal járultak ahoz a szent cél-hoz, melynek ime ily nemes gyümölcsei teremnek már e kis vi-lágban is, előzőlogok minden bizonynyal a másik nagy világ mun-kásságára.

Mikor az önmunkásság gyümölcseiről szólottam, nem lehet hogy meg ne emlékezzem ennek egyik hathatós előmozdítójáról, az ifjúság kebelében fennálló magyar irodalmi önképző társulatról is, s azt hiszem nem csalódom, hogy e pályázatok sikeréhez jó része van ez irodalmi társulat azon irányának, mely nemcsak várja, de követeli is, hogy annak tagjai komoly tárgyakkal is foglal-kozzanak; a mit hogy tesznek is, arról többször volt már e gyülekezet-nek módja ily ünnepélyek alkalmával magának meggyőződést szerezni.

Ma egy évi ünnepélyünk óta személyzetünk változáson ment keresztül. Tomory Sándor egyik tanár tisztársunknak a gond-viselés másutt nyitván munkálkodási tért, helyébe a t. pártfogóság bi-zodalma Dráskóczy Gábor urat választotta s hívta meg; egy má-sik ujon felállított tanszékét pedig Sárközy Ignác urral töl-tötte be. Őket a tanítási ügyek iránt érdekeltséggel viseltető nevelés-barátoknak a lefolyt szigorlati napokban alkalmuk volt immár köze-lebbről is megismérni.

Előadásom rendes sorozata azt hozza magával, hogy a szemé-lyzeti ügyeknél elhunyt jóttevőinkről emlékezzem. Egyet kísértünk csak sirjába: id. Pellionisz Józsefet; de Istennek hála! he-lyette ujak és többen állottak a sorompóba. Nyiladoznak mindig még, oh bár a mennyei kegyelem folytonosan is ápolja e virágokat me-eg ihletével, folytonosan nyiladoznak a részvétnek áldást termő vi-rágai. A régi jelesek soraiba ez év folytán újakul irta fel iskolánk történetének muzsája a Hatfaludy Sándor, Mihálka László, Mándy Péter, Bay Ferenc, Bodnár Gábor urak neveit, kik örök alapítványaikkal járultak anyagi erőnk gyarapításához. De különösen kell a csatlakozók közül emlékeznem a máramaros-

ugócsai egyházmegye azon tizenhét egyházáról (Sziget, Hosszúmező, Técső, Visk, Huszt, Szőlős, Ujhely, Ujlak, Keresztur, Almás, Tivadar, Péterfalva, Halmi, Akli, Dabolcz, Váralja, Forgolány), melyek a régi ős szokás alapján a kegyeleték áldozatos érzelmétől vezéreltetve, ismét életbe léptették a már 15 év óta szünetelt ünnepi követségeket, s ez uton 1125 frt. évi adománynyal járultak azon ifjaink segedelmzésére, a kik az ur igéinek hirdetésére, mint megannyi fiatal próféták, keblökben megjelentenek. Lehetetlen a jövőbe tekintő szemeknek örömmel nem gondolni arra, hogy egygyel ismét több a kapocs, hogy egyházaink s e tanoda viszont szorosabban fűződjenek egymáshoz; egygyel ismét több mód, hogy a magukat érdemessé tevő kitünőbb igyekvésű növendékek hathatósan gyámolíttassanak tanulói pályájokon; egy újabb lépcső egyszersmind, mely tanodánkat is közelebb vigye, a mi bizonynyal is meg is fog lenni, egykori virágzóbb állapotához.

Ezeket kellett elmondanom, Nagyérdemű Hallgatóság, tanodánk beléletéről a lefolyt 1863^{3/4}. évben. Vajha ugy legyen, hogy a miket előadtam, segítség megtartani jó hajlandóságtokat iránta ezután is. Ahoz én bízom is, hogy a felhozottak mind olyanok, melyek ez életrevalóságnak elhatározott jelenségei.

S midőn végül meleg köszönetemet mondom e helyről tanodánk nevében mindazoknak, kik ennek javát, virágzását szóval és tettel munkálni, előmozdítani meg nem szüntek: kérem egyszersmind a minden jók Istenét, hogy e munkálkodásainkat áldja is meg bő kegyelméből a siker legjobb eredményével; segéljen megközelíteni célját, melyet e tanoda maga elé kitűzött. Az én szemeim bizton is néznek a jövőbe, hogy a kitartó munkásságnak sikerülni fog végre is visszavivhatni e tanodát arra a helyre, a hol viszont látni mindnyájunknak forró ohajtása.

Tartsa is meg Isten kegyelmében továbbra is, virágoztassa nevének dicsőségére, anyaszentegyházának s a hazának hasznára, gyarapodására.

IRODALMI SZEMLE.

(A ker. theizmus jövője) „De l'avenir du theisme chrétien“, considéré comme religion, par F. Pécaut, Paris, Cherbuliez. 220 p. 12. 2 frt. 1864.

Bizonyosan mindnyájunk lelkében fölmerült már egyszer-más-

kor azon kérdés: ugyan minő hatása lesz, közel vagy távolabb jövőben, a mi szabad eszméinknek az egyházi élet körén belül? Jól tudjuk mindnyájan, hogy nem, és miért nem vagyunk többé az orthodoxia hivei; azonban tudnunk kell azt is, miszerint ha csupán tagadólágosság terén maradunk, ha a világ elébe valami tényleg biztosat felmutatni képesek nem leszünk: kétségtelenül nem mi reánk szálland az egyháznak dicső öröksége; óránk eljő, mikorra bevégzendettük rombolási művünket, oda kell hagynunk a tért, hogy méltóbbak foglalják el. Hanem hiszen ép az itt a kérdés, ha csupán tagadólágosság-e a mi szabad gondolkozásunk?

E kérdés azonban részünkről már régóta be van feelve. Mindjárt a mozgalom kezdetén hatalmasan nyomult az nálunk előtérbe. De már az első perceiben ama nyugtalankodásnak legott elcsillapodtak aggodalmaink, a mint meggyőződünk arról, hogy a mely lelki szükségérzet és ennek útján feltalált igazságok az orthodoxia hiedelmeitől eltávolítottak volt bennünket, ép azon szerint fogunk még továbbra is mindig magasabb és szentebb igazságok s teljes önállóságu eszmék birtokába jutni. Ezen igazságok és eszmék hatását minmagunkon tapasztaltuk, és legyen Istené a hála! felismertük azok gazdagságát, életteljességét. Mind e mellett valjuk be, hogy azok még nem estek át a gyakorlati életben, összes együtműködés folytán reájuk váró kísértetek próbáin; e miatt jó lélekkel kérdezhetjük: képesek-e azon szabadabb eszmék nyilvános közistenisztelet (cultus) alapjainul szolgálni, ha vajjon kielégíthetik-e a nagy közönség lelkének vallási szükségletét? Minő fogadtatás vár ezekre kivált oly embereknel, kik legiónak nevezhetők sokaságuk miatt, kik tévelyegnek, mint pásztor nélkül a juhok s epedve kíváncsoznak oly vallásos gyakorlat, oly istenitisztelet után, mely Istent általános közösségben imádniok engedné, s a mit sehol nem találhatnak jelenleg oly tényleges külső formaságok vagy hittételek nélkül, melyek rájuk elidegenítőleg hatnak?

Ily és ezekhez hasonló gondolkozás, körültekintő figyelem, magasabb szellemi és erkölcsi közérdek iránti aggódás szüleménye a jelen mű. Eléggé komoly és tárgyilagos, mint látjuk, alapeszméje; a könyv maga, csekély terjedelme dacára, telve szép gondolatokkal. Itéljen bár a t. olvasó, ha van-e elegendő vagy tán annál is több okunk arra, hogy a tartalmat vizsgálódásunk tárgyává tegyük.

Szerző azt akarja itt megvitatni, mennyi igaz van azon vádban, melyet sokan és könnyedén odavetve szoktak szórni a ker. theizmusra, hogy az képtelen volna egész vallási rendszerré alakulásra, képtelen

arra, hogy vallási társulás kötelékeül szolgálhasson. „Ugyan mi hát voltaképen az a ker. theizmus? E kérdésre nyílt őszinteséggel, bátran így felel szerzünk: „Ez maga a keresztyénségnek, az egyháznak szelleme, Jézus szelleme, a mely ön erejéből a keresztyénség századainak tapasztalásaiból eredt és fejlődik mindegyre nagyobb mérvben s oda működik, hogy feloldozza magát a hitregetani elemek bilincseiből, azon téves, elmuló alakzatok nyűgeiből, melyekkel bepótlálták, felöltöztették vala őt a tanítványok s némi tekintetben maga a mester.“

Igy fogalmazva a feleletet: kérdésünk már megoldatott, annyira kétségtelen igazság az, hogy a keresztyénség szelleme képes vallási társulatot alapítani és fentartani. Ekkor a dolog érdeme abban öszpontosul, hogy tisztán megállapíttassék a keresztyénség szellemi erejének mivolta, melynél fogva az kitünő értelemben uralkodó érvényű vallás, azaz kifejtessék alapelveinek mindent felmuló fönsége, benső igazsága, mely korántsem az általa előadott események csodás jellemében állana.

Bárminő fogalma legyen akárkinek a természet felettiről, annyi áll, hogy az ebben való hit nagyon megrendült, s minden jel azt látszik mutatni, hogy e nagyszerű rendület menthetlen összeomlásnak előhírnöke. Nem a vallástalanság nevében s címe alatt tagadják most már a természetfelettit; ez az összes tudományosság, tisztán kimutatható eredményéből foly, mely törvényt, rendet és szabályosságot mutat mindenben, csodát sehol. Ebből következik aztán, hogy távol attól, miszerint a vallás védelmének ügyében természetfelettire hivatkoznánk; sőt inkább azt önmagát igyekezünk menteni vagy hallgatással mellőzni, idézve azon vallásnak, melyben előjön, sajátlag fenséges voltát. A helyett, hogy mint egykor vala, a hitnek szilárd támaszul szolgálna, most önmaga teher a hozzá ragaszkodókra nézve, melynek bajjal emeléséből minél kevesebb hasznót látnak. Mint hitvédelmi (apologetikai) eszközök napjainkban teljességgel nem használhatók; holott ezek igazolása teljességgel még jóval több erőfeszítést igényel, mint tulajdon azon dolgok, melyeknek igazolására előhozatnának. Ne is ámítsák magukat az orthodoxok; mert lám a természetfelettiben hívésnek önmaguk is nagyon csekély hasznát veszik, zavarba jönnek és kedvetlenül teszik azt, ha egy némely igazságot csudákkal kell bizonyítani, a közönség mit sem ád az ily nemű bizonyítékokra, a hívő lelkek pedig ösztönzerű igyekezettel azon vannak, hogy a csudát lehetőleg természetes, felfogható arányokra leszállítsák. Mindezek nagyon is jellemző adatok a helyzet tarthatlanságáról.

Ha valamely tantétel a helyett, hogy támaszúl szolgálna, inkább teherré lesz, midőn annak hívei valóban örvendenének, me- nekülhetni annak védelmezése gondjaitól, ez nyilván mutatja, hogy azon tétel túlélte magát vagy legalább halál vár rá. Nem sokára út az óra, megcsendül a gyászt hirdető harangszó a természetfe- lettiben hívésnek temetésére. No s mi van ebben megdöbbenő? miért háborodnak meg a szívek? Mi is hallottuk ama régi és tá- voli szózatot: „a nagy Pan meghalt“. Látjuk, mint száll alá hi- tünk látkörének nyugoti szélén s elmerül egy ősrégi hittétel, s benső megindulással szedegetjük össze s fogjuk fel a végsugáro- kat, melyeket a lenyugvó téli nap földünkre még visszavet.

Megindulást említünk; de korántsem aggályos nyugtalanko- dást értünk. És valóban azon hit, melylyel az egy élő, legbölcsebb és legjobb, teremtményeinek összes világában szüntelenül mun- kásan ható Istenhez ragaszkodunk, e hit a mi szemeinkben nem függ össze lényegesen úgy, hogy nélküle meg nem állhatna a ter- mészet felettiben hívéssel. Ki ebben kétkednék, jó lélekkel utasít- juk Pécaut-nak itt nevezett könyvére, kiváltképp annak ilyes szép helyeire: a ker. theizmus tan rendszerének alapja „az embernek Is- tenhez való rokonsági viszonya, következőleg a természeti rendnek istenisége, azaz Isten kijelenti magát az összes mindenségben, főként az erkölcsi világrendben mindenkinek, ki őt tiszta szívvvel keresi“. Az erre következő lapot egészen kell, hogy kiirjuk. „Ez a theizmus alapelve, mely annak egész tartalmát befoglalja. Isten az emberek atyja; az emberek mindnyájan testvérek Istenben; a szentségre elhivatott ember, azaz ki lelkében hivatást érez, hogy kitarító munkásság által önmagából az emberiség eszményét kifejtse, jellemzőleg utánképezi (copie) önmagában az isteni eszményt; a szentesülés ezen munkája egészen benső és szellemi, melyet na- ponkint kezdeményezve felújít a bűnbánat, előidéz s fentart az isteni kegyelem, a mindenütt működő, és a mely munkának egész folyamán serkentője, támasza, alkalomszerűen kedvező tere és tényező eszköze a testvéries közösség; ez felkarolja együttesen az egész erkölcsi lényt minden részeiben a nélkül, hogy abból önkényszerűleg bármelyiket ki- zárná; az isteni irgalom pedig szüntelenül munkálva buzdítja az em- bert arra, hogy hivatása mértékét egészen betöltse; szükségelt fegyelmi eszközökkel ébreszti a gonoszt, de mindig újabb tért nyitva a kísér- letre, hogy előbbi hibáit jóvá tegye, vagy újabb munkássági kört en- gedve, hogy eszményét annál teljesebb mérvben bírhatta, hogy a fő jót minél közelebből szemlélhesse s minél kedvesebb előízét éldelje a tö- kéletes boldogságnak; az alázatosság e legfőbb erény, mely függésünk

érzetéből s erkölcsi fogvatkozásainknak fájdalmasan beismeréséből származik, alapja a szeretetnek, melylyel a hozzánk hasonlók, felebarátink iránt tartozunk viseltetni, kik épugy Isten gyermekei mint mi, époly bűnösök mint mi s velünk együtt hivatvák arra, hogy Istenhez hasonlókká legyenek. Imezek a theizmusnak általános, halványan kirajzolt körvonalai. És ezen theizmust mi keresztényinek nevezzük, mert az Ur Jézus Krisztus iskolájában tanultuk. Mielőtt a mai világnak vallásává lett volna, már a megfeszítettettnak vallása volt.“

Hinnők, hogy az ily tanelmélet, mely annyira vallásos és igaz, meg fog kiméltetni az ellenvetésektől. Azonban felhozzák ellene, miszerint nagyon is elvont s rendin túl ki van fosztva a csodásnak mindazon elemeitől, melyek oly élénken s jóltevőleg hatnak az emberi kedélyre. Szerzőnek erre adott válasza teljesen kielégítő, s kérjük a szives olvasót, hogy azt egész terjedelmében ő nála keresse. Az ellenvetés feledi, hogy nem rajtunk áll a választás, ebbeli szabadságunkat korlátolja azon körülmény, melynél fogva a természetfelettség hite napjainkban igen hamar átsebzí a reá támaszkodó kezét. Különben ha szót hallunk emelkedni a theizmus ellen, kérdés: nem szintugy találkozik-e gyakori ellenvetésekkel a supranaturalizmus? A kijelentés sem teljes bizonyosság sem egészen közérthetőségű; az ítészi tekintetben szigorú lélek soha nem birandja megállapítani az egész bibliának ihlettségét, s nem eszközölheti, hogy az annak alkatrészeit képező mindegyik könyvből egy és ugyanazon, csalhatlanul isteni tanítást meríthessük. Mit teszen hát? Kénytelen lesz elfogadni a theizmus tanrendszerét, ennél fogva aztán mind nagyobb számmal fölfedezni a supranaturalisták rendszerének hiányait, hivatkozván az embernek Istenhez való ama rokonsági viszonyára, mely a természet felettit végkép fölöslegessé, nélkülözhetővé teszi. Továbbá hiszik-e azt a mi elleneseink, hogy szives örömmel igyekezzünk mi ellenni azon segélyeszközök nélkül, melyeket a multból vehetünk? Ez nagy hiba volna. Igen is, mi hálás érzelemmel átfogadjuk mind a szent könyvekből mind az egyház hagyományaiból az örök becsű adatokat és elemeket; hanem e részben is kettős előnyünk van: az egyik, hogy nem vagyunk arra kárhoztatva, kell vagy nem, mindent jónak találni, mit ez úton nyerhetünk, másik az, hogy megalapítjuk s érvényre emeljük azon jogunkat, melynél fogva más kutfőből is meríthetjük az épülésünkre szolgáló anyagokat, hasznát vehetjük mindannak, valami jó csak mondatott vagy megiratott bárhol a világon.

A mi a tulajdonképeni kultuszt illeti, az annak gyakorlatában levő felekezetek bármelyike sem idegen a theizmustól. A könyörgés,

mely minden kultusznak éltető lelke, nagyon természetesen itt is alkalmas helyén marad. Igaz, hogy mi nem kérünk Istentől világi jókat sem különösen sem közönségesen; hanem megtartjuk a könyörgésből az istenimádást, a hálaadó könyörgést, a szívnek ez élet viharai által hányatása közben nyugalomért, bűnbocsánatért s az igazságért emelendő buzgó fohását. „Ha erkölcsi hiányaink érzete őszinte, ha a tökélyesbülés után áhítozásunk égő és szinte elemésztő, ha Istenhez közeledni vágyakozásunk végetlen, tiszta, szent, alázatos bizalommal teljes: akkor buzgó leend a könyörgés, akkor természetes könnyűséggel lebben tova az imádkozó ajkairól.“ A theisták istentisztelete továbbá éneklésből álland, mely csupán változtatott kifejezési módja az imádkozásnak. Az igehirdetés sem fog belőle hiányzani, mint] ezt kitűnő egyházszónokaink már rég bemutatták, névszerint Channing, Parker, kiket szerzőnk is idéz. A szent könyvek olvasását a mi illeti, az szintoly keresett és gyakori leend, mint a hagyományyszerű egyházak s kultuszok bármelyikénél; hanem az olvasmányok köre tágasabb, miközben egyszersmind tisztábbá is leend. Az író neve, bár szent vagy profán legyen az, nem fog különös indokul szolgálni arra nézve, hogy megengedtessek vagy eltiltassék.“ A bibliai emlékiratok kétségtelenül megtartandják tiszteltrendjük illető helyét valódi benső érdemök tekintélye és örök felsőbbbségök jogalapján; de szintén mellőlők állíttatnak majd az oly szerzők művei is, kik a héber vagy ker. hagyomány körén kívül a vallás, erkölcsi-ség nagy eszméinek istenihletése alatt irtak és szólottak.

Ne is gondoljuk, mintha az ilyenmű kultusz valódi ujdonság lenne; valót szólva, ennek élethű kinyomatát találjuk ma is mint hajdan olykor olykor minden ker. egyházi közösségben. Hallottuk, midőn egy anglikán pap arról panaszkodott, hogy oly istentiszteleten volt jelen, a melyen „sajátságos keresztyénység“ jelleméből csak egy vonás sem volt felismérhető, mely épügy helyén lett volna a mozli-mek mecsetjében, mint egy bölesészeti tanteremben. Az alapige ó szövetségből vétetett, s ugyanez volt már előbb is felolvasás tárgya; zsoltárokat énekeltek; a könyörgés egyenesen Istenhez volt intézve és nem Jézus Krisztushoz. És a mi csodálatra méltó, ez keresztyének imaházában (Párisban a l' Oratoire egyház) történt, s a predikátor G. tisztelendő ur volt, ki megcsontosult orthodoxia.

Nem követjük szerzőt mindazon fejezeteken végig, melyekben megmutatja, hogy a ker. theizmus szintugy kifejtendi az emberi lélekből mindnyáját az erények és jócselekedeteknek, melyek a vallásnak becsületére válhatnak. Valóban a theizmus alapelveiben foglalja a

társadalmi előhaladást, az emberi és ker. jótétel minden gyakorlatát, a hittérítői munkásságot, az ifjuság növelését, oktatását, szóval a mi csak ápolhatja s fentartja a vallási kegyeleleteket.

Legfőbb ellenvetés, mit a theizmusra mondani szoktak, az, hogy annak gyakorlatban kivitele volna rendkívül nehéz. Így nyilatkoztak közelebb Párisban is a lelkészi értekezletek alkalmából: kényelmesebb dolog az orthodoxiánál maradni. Ez igaz. A mi hitünk elvei és tárgyai nincsenek egyszer mindenkorra mentesítve minden lehető kétségbevonás ellen, soha nem teendik fölöslegessé az erkölcsileg éber öröködést. Ránk nézve nehezebb leend a hívés, mert nem birandjuk az isteni szeretetnek hitelesített bizonyítékait vagy a lelkiüsméret kétségtelen tényeit mellettünk; nehezebb lesz a vétkezés is, mert nem dicsekedhetünk a csudák megdöbbentő hatásaival, csupán természetes eszközeink lesznek arra nézve, hogy valakit a jóra birjunk, s kénytelen leszünk az emberi természet tanulmányozásából meríteni begyőző érveinket; nehezebb lesz nagy befolyásra tennünk szert, minthogy kevésbbé általános alapelveinkhez több érzelem s élénkebb változatokban, nagyobb spirítuálistussal járulván, a nagy tömeget, mely inkább hódol a látszatos nagyság előtt, megnyernünk terhesebb feladat leend. A munka tehát nem könnyű; de hiszen ez magában jótétemény; ez a gyengeség képezendi a mi erőnket. Nagyobb szabadság bizonyosan súlyosabb felelősséggel van összekötve, és így kitartóbb erőfeszítést is kíván. A szellemi életmunkásság terén kell majd kipótolni igyekeznünk azt, mit rajtunk kívül eső segélyforrásokban fel nem találhatunk; mint ez rendesen történik, midőn az ember a szellemélet fokozatán felebb lép többet kell már itt érnie, ahoz képest hogy annyit érjen, a mennyivé lett. Ez kérlelhetlen szükségesség, mit ezennel felismértünk, s kérnünk kell a minden jók adóját, hogy adjon erőt annak elviselhetésére, mit reánk mért. De olyat, mi bennünket nyugtalanítson, épen semmit nem találunk. Ellenkezőleg reméljük, hogy jobb alapelvek jobb embereket fognak képezni, és hogy a jövő egyháza szabadabb, tehát boldogabb és keresztyénibbé leendvén a mult korbeliekénél, alkalmasabbá levén arra, hogy felölleje az ember összes életviszonyait, egyszersmind a társadalomra is mélyebben ható és jótékonyabb befolyást gyakorland.

Tárgyalása fonalán szerző több rendbeli s igen fontos életkérdésre jut, melyeket mint eddig láttuk hasonló vallásos szellemben igyekezik megfejtetni. Irmodora tiszta, nemesen egyszerű létére azon kitűnő érdemmel bír, hogy sehol le nem köti a figyelmet, annyira teljesen a tartalomnak szolgálatában áll. A mi pedig az egész könyvet illeti, a mi prot. nemzeti egyházunk jelenlegi helyzetében tanács-

landó azt minél figyelmesebben és többször át meg átolvasni. A velünk egyező s a tőlünk különböző értelműek mindegyike csak hasznos okulást meríthet belőle. Barátink annyiban, hogy bizalmat nyerve nek azon eszméik iránt, melyeknek képviselői; ellenségeink az által, hogy kényszerítve lesznek beismérni azt, miszerint ellenvetéseik legnagyobb része onnét származott, hogy nem tanulmányozták eléggé az általuk ostromolt eszmének szellemi életünkben rejlő kutforrásait és segédeszközeit.

Bost Th. után G. L.

A metafizika és jövője. (De la metaphysique et de son avenir.) Ily feliratu bölcészeti értekezése jelent meg Renánnak, a „Jézus élete“ híres írójának a „Revue d. d. Mondes“ 1860. január 15-ki füzetében. A miket Renan ítt mond, Vacherotnak ily című munkája bírálata folytán mondja: „La Metaphysique et la Science, ou Principes de Metaphysique positive.“

Lássuk néhány vonásban, hogy a nagyhirű író, ki nemcsak nyelvész- és történelemmel, hanem ezekkel összefüggésben a kort mozgató legnagyobb eszmékkal is foglalkozik, mint ítél a metafizika s általában a bölcészet jövődjéről.

Ha az utolsó huszonöt vagy harminc éven keresztül futunk, különös hallgatás lep meg bennünket, melyben a bölcészet látszik vesztetelni. Hegel meghalt, örökségét tanítványaira hagyván, kik úgy látszik fel akarják négyelni mesteröket, s tagjait a világ négy tájéka felé hordani. Schelling túlélte magát, szüntelen új bölcészetet ígér, s midőn ígéretét meg akarja tartani, tehetetlen ismétlésekre megy, s inkább költői, mint tudományos természetének gyenge oldalait jobban mint valaha elárulja. Cousin munkáját bevégzettnek nézi, mivel ráér megmutatni, mit tehet más mezőn hasonlíthatatlan szelleme. A skot iskola a szók finom boncolásában vész el, hol a nagy feladatok gondja eltűnik. Egy iskola áll talpon, munkás, reménnyel teljes, magának tulajdonítva a jövőt, a pozitív nak nevezett iskola; hanem ez sem tesz kivételt a jelzett törvény alól, mert első elve épen minden metaphysika tagadása, s mellettünk az elvont spekuláció halotti ünnepélyen segédkednék, ha vágyai és jövődölései teljesednének.

S a mi még komolyabb, a harminc éves álom nem látszik végéhez közelíteni. A kő, mely a bölcészetre nehezül, oly erősen le van pecsételve, hogy kísértetbe jön az ember róla azt mondani, mit Petrarca mondott Olaszhonról: „Dormira sempre e non fia, chi la svegli.“ De valóban honnan is jönne az új rendszer, mely képes volna még a

szellemeket felgyujtani, s a legyőzött tanítványokat összegyűjteni? Tán Németországból? Nem hiszem. A bölcsészet ifju adeptjei, kik még ott megvannak, valami másra, mint eredetiségre látszanak áhítani; különös! a francia bölcsészet az, akár az utolsó század materializmusa, akár ennek eklekticizmusa, mely felé látszanak tekinteni. Vagy talán Anglia és Skothon tartanak fel számunkra valami bölcsészeti meglepetést? Épen nem. Hamilton bírálatával az edinburgi és glasgowi iskolák oly eredeti fejlődését bezárta. Anglia értelmi haladásban van, huszonöt év alatt Oxford a német egyetemek mintájára átalakítva, a germán mivelődés legragyogóbb tüzhelye lesz e világon; de e mozgalom nem az elvont spekuláció felé tart. Mi Franciaországot illeti, a legszelidebb bírálat, mit jelen helyzetéről mondani lehet, ez: hogy ott nem igen lát az ember új rendszert támadni. A komoly szellemeknek ott másnemű gondjok van, s részemről sajnálnám azt, kit csillagzata arra határozott volna, hogy közöttünk iskolát alkosson. Szokrates boldog volt, hogy oly időben élt, midőn a gondolkodó mástól nem, csak bürökpohártól retteghetett. Ugy látszik, hogy a mai szellem bölcsészeti képtelensége minden felől bebizonyosul. A történelmi tudományok jövődjét látom, ez határtalan, s ha e nagy tudományok győzelmeskednek az akadályokon, melyek haladásuknak elébe állanak, egykor az emberiséget nagy pontossággal fogjuk ismérni. A természettudományok jövődjét látom, ez kiszámíthatlan, s ha e szép tudományokat az alkalmazás szűkkörű szelleme, mely rajtok uralkodni akar, le nem nyűgözi, egykor az élet és anyag felől kiszámíthatlan isméreteknek és hatalmaknak jutunk birtokába, de nem látom a bölcsészet jövődjét, a szó régi értelmében. Hegel, Hamilton, Cousin mind hárman maguk módja szerint, mind hárman dicsőségesen lerakták a végzetes korlátot, mely után a metaphysikai spekulációnak nincs más teendője, mint leheveredni. Ezek nem alapvetők, mint Descartes, Reid, mint Kant, ezek oly férfiak, kik hivatva voltak a gondolat roppant munkájának utolsó szavát kimondani. Még utánok is beszélnek, gyakran tehetséggel néha mélységgel; de nem teremtenek, mert termékeny gondolatok egyedül azok, melyek kihajtanak, s melyek a szabatosság azon fokát még nem érték el, mely után nincs más, mint az iskola száraz előadása, s a hagyományos tanítás formalizmusa. Mi valóban azt mutatja, hogy a metaphysikának e kialvása nem egyszerű tűnékeny hanyatlás, mint ez minden tudomány történetében előjön; úgy látszik, hogy egyéb tudományok örökölnék tőle, s megosztoznak a ragadományon. A vallási tudományok tíz év óta váratlan érdeket költöttek. Más felől a pozitív tudományok sok szellemet meghódítottak, melyeket más korszakokban az elvont bölcsé-

szet valószínűleg vonzott volna. A valódi bölcészek nyelvészek, vegyészek, élettudósok lettek. Az egyetemes kimagyarázás régi kísérlete helyére a természet és történelem feletti türelmes nyomozások sorozata lépett. A bölcészet e szerint úgy látszik az ohajt lenni, a mi kezdetben vala, egyetemes tudomány, hanem a helyett, hogy a mindenség problémáját gyors szemléletek által próbálná megoldani, belátták, hogy előbb mindazon elemeket szét kell bontani, melyekből a mindenség megalkotva van, s az egésznek tudományát a részeknek külön vált tudományából kell összeállítani. E roppant mozgalom közepett, melyet a lángoló szellemek merészen folytatnak, ily ellenkező körülményeken át mivé lesz a metaphysika? Marad-e fen számára hely a tudományok új osztályzatában, melyre a század törekedni látszik? Vajjon az ős igazságok tudománya-e, melynek a többi mind adózója, vagy minden tudomány eredménye, vagy nagy jövődjének napja éppen azon nap lesz, melyen az egyes tudományok sorából eltűnik? Oly feladat, mely minden gondolkodó ember előtt naponként megjelen, s melynek megoldása nélkül nem lehet az emberi értelem spekulációinak számára fentartott jövőről eszmét alkotni.

Korunknak a bölcészeti gondolkodásban egyik leggyakorlottabb szelleme Vacherot éppen e feladatot teszi több tekintetben nevezetes munkája tárgyává. Itt, miután Renan Vacherot korábbi bölcészeti munkájáról, az alexandriai iskola történetéről mint olyanról szól, mely vezette íróját a gondolkodók nagy családjába, miután elmondja, hogy az említett mű harmadik kötetében a bölcész a hivatalos tanítással egészen szakít, s nem akarja propter vitam vivendi perdere causas, miután elmondja, hogy a bölcészetnek a normal iskolába bevétele Franciaországban céltalan, mert az ifjú szellemekkel elhiteti, hogy az egyetemesre a részletek tanulmánya nélkül egyenesen lehet menni, így a tulajdonképeni tudomány utáról őket letéríti, így folytatja tovább:

A nélkül, hogy becsmérelnők, mit a bölcészeti tanítmány napjainkban becsülni valót felmutat, szabad kimondani, hogy többet értett, mint használt a gondolat valódi haladásának. A szellemeket arra szoktatván, hogy azon formulákkal megelégedjenek, melyeknek csak akkor van becsök, mikor ismérjük a részleteket, melyeknek azok megfelelnek, értett a tudvágnak, az eredeti vizsgálatokhoz való kedvet kihűtötte, a tényekhez való kedvet csökkentette, melyek általános nézeteknek egyedül szolgálhatnak alapul, s a bölcésznek azon elvetendő követelményét szülte, mely szerint minden tudományon uralkodni vágyik, s formuláiba akarja szorítani a dolgok egyetemes törvényét. Semmi nem veszélyesebb a komolyabb műveltségre nézve,

mint azon fogások, melyeknél fogva az ember magával elhiteti, hogy tudja azt, mit valóban nem tud. A bölcsésznek a magáén kívül minden más tudomány iránti megvetése teljesen igazolt, ha a bölcsészet a tudományok tudománya, ha valóban létezik eszköz, melylyel az igazságra lehet jutni más uton, mint kitarató és figyelmes tanulmány után. Ha ellenben a bölcsész ugyanazt teszi, mit a természet- és történettudósok, hanem specialis ismértek nélkül, mire valók ekkor a felvont szemöldökök? Mikép lehet beszélni világról, emberről a nélkül, hogy ki volna merítve minden, mit a vizsgálatok a világ alkotásáról, az emberiség rejtett erényeiről nekünk nyújthatnak?

A filozofiai könyvek szárazságának s csekély erkölcsi hatásának éppen ez az oka. A néha oly fárasztó benyomás, melyet az ilyen könyvek magok után hagynak, nem onnan van-e, hogy a bölcsész az aranyos tojásért megüli a csirkét, mindent elvont formulákra vonván, a tudományt lehetlenné teszi. Az író ügyessége abban áll, hogy bölcsészete legyen, hanem titokban, a közönség lássa a folyókat, melyek a paradicsomból kijönnek, de ne a forrásokat, melyekből fakadnak; hadd hallja a hangot, a nélkül, hogy lássa a hangszert, mely a hangot adja. A bölcsészek ellenben, mint a theológus, mint a jogász, mint a skholasztikusok általában mindent akarnak mondani, tartalék nélkül; minden bölcsészeti könyv, ha teljesítené programját, a végtelent kimerítené. Miután az ember az ilyes munkákat olvasta, kísértetbe jön kérdeni: mit csinál már szerző jövődre, mivel már utolsó szavát is kimondta. Az igazi tudomány nem egy csapással terem, az mindig viszonyos, hiányos, tökélyesíthet ő. A tudományok tudománya, mely a többieket hasztalanokká tenné, az emberi szellem sirja lenne, s ugyan oly következesű, mint egy kijelentés, abszolút dogmát adván nekünk, a szellem minden mozgását, minden vizsgálatot elvágna.

Vacherot könyve vajjon eloszlatja-e az előítéleteket, melyekkel sok finnyás és tudományos szellem napjainkban a metaphysika iránt viseltetik? Kétlem, s egy egészen felületes vizsgálat mindjárt bizonyos előítéletet lehel belém. Az eszmedus gondolkodó két vaskos-kötete arra van szánuva, hogy a metaphysika létezését bebizonyítsa. A természeti és történelmi tudományok nem így járnak el. Az első geológusok nem irtak köteteket, hogy bebizonyítsák, hogy a geologia létezik, ők geológiát irtak. Az összehasonlító nyelvészet alapítói nem irtak, hogy bebizonyítsák, hogy a nyelvek ily vizsgálási módja valódi tudományt alkot, hanem az összehasonlító nyelvészetet létrehozták. Ha a metaphysika tudomány volna oly értelemben, mint azt Vacherot látszik venni, tizenhét hónap óta, hogy könyve megjelent, már meg

volna alapítva, elfogadva, szervezve. Két évvel Bopp első nyilatkozata után, az összehasonlító nyelvészet elismert jogu lett minden tudós iskolában; két esztendővel Cuvier első iratai után az összehasonlító bonetan sok pártolót számlált. E különbség következekkel teljes. Ötven lapnyi elmélet többet bizonyítana a metaphysika valósága mellett, mint Vacherot ezer két száz lapja, kitűnő, gyönyörű és komolysággal teljes lapok, de melyeknek becsök sokkal kevésbbé a tudományból ered, melyet megalapítanak, mint a kitűnő bírálatból, melyet tartalmaznak.

Bizonyára van egy oldal, melyen egészen osztom Vacherot véleményét. Ha a metaphysikán az ember azon jogát, hatalmát értik, hogy a tények fölé emelkedik, azok törvényeit, okát, összhangját, költészetét, szépségét tekinti; ha azt akarják mondani, hogy az emberi szellem elé semmi korlátot nem lehet vonni, hogy mindig felebb megy a spekuláció végetlen fokain; ha a tudomány, melyet a metaphysikának ellenébe tesznek, azon vulgaris empirizmus, mely középszerűségével megelégszik, mely minden bölesészet tagadása, igen ekkor megvalom, hogy van metaphysika. Hanem ha azt akarják mondani, hogy van egy első tudomány, mely minden egyébnek elveit magában foglalja, egy tudomány, mely magában elvont kombinációk által bennünket isten, világ, emberről való igazságra vihet, nem látom az emberi tudás ily kategóriájának szükségét. Nincs igazság, melynek kiinduló pontja tudományos tapasztalatban ne legyen, mely közvetlen vagy közvetve műteremből (laboratoire) vagy könyvtárból ne kerülne ki, mert mindazt, a mit tudunk, a természet vagy történelem tudományából tudjuk. Igaz, hogy a természet és történelem tana nem léteznék az értelem lényeges formái nélkül, nem látnók a világ költészetét, ha minden világosság és minden költészet tűzhelyét magunkban nem bírnók. Nem agyrémek, mint a korlátozt szellemek hiszik, a végetlen absolut, álmány a mindenség szavak. Mindez a szellem derék fegyelmére okvetlen szükséges ismértek összegét teszi, mit logikának, vagy az emberi szellem bírálatának lehet nevezni, de mindez nem metaphysika. Kant, az emberi szellem bírálatának a mai időben e nagy előmozdítója tiltakozik, hogy ő nem metaphysikus. Aristoteles, ki azt a régiségben alapította, a tudományt a tények tanulmánya s a részletek figyelése által igyekszik összeállítani.

Vacherot megengedi a lényeges különbséget, mely a metaphysika s az emberi tudás más ágai közt van. „A metaphysika, mond ő, még nem tudomány, de teszi hozzá másutt, az idő nem nagyon messze van, midőn a természeti bölesészet azzá lett, előbb ép oly bizonytalan elveiben, mint elméleteiben. Két század alatt visszanyerte az időt,

mit hypothesisekben elvesztegetett, s látva a nagyszerű eredményt, a csodás haladást, azt hinné az ember, hogy születése a legtávolibb régiségbe esik. Mért ne lenne így a metaphysikával? csak két század óta van késlekedésben.^a E gondolat könyvének minden lapján előjön, nem nézhetem el szó nélkül. A metaphysika nem ifjú tudomány, első szülött a tudományok közt, a legvénebb mindnyája között. Egyéb tudományoknak meg volt gyermekeségök, növésök; a metaphysika és logika az első pillanattól bevégezettek voltak, mint minden, a mi nem termékeny. Képesek ezek haladásra az előadásban, de valódi fölfedezésekre nincsen körükben hely. A syllogizmus elméletét lehet alkalmasabban előadni, mint Aristoteles, de azt sem javítani, sem teljesíteni nem lehet. Egyszer mindenkorra megteremtve ez elméletek maradnak, mint a változhatlan számok, nem mint a tökélyesbülésre képes tudományok,

Hasonló e részben a végetlen tárgyhoz, melylyel foglalkozik, a bölesészet oly különös, hogy csaknem annyi okkal lehet mondani, hogy van, mint ezt, hogy nincs. Tagadni annyi, mint az emberi szellem koronáját leütni; megengedni mint külön tudományt annyi, mint korunk összes tudománya irányzatának ellene mondani. Egy eszköz van hátra a bölesészetet e kétes helyzetből kirántani: megengedni, hogy nem annyira külön tudomány, mint minden tudomány egy egy oldala. Szabad legyen egy közönséges hasonlattal élnem. A bölesészet fűszer, mely nélkül minden eledel izetlen, de a mely magában nem táplálék. Nem az egyes tudományokhoz, milyenek vegytan, természettan stb lehet hasonlítani, helyesebben lehet e szót bölesészet, a művészet és költészet szavakkal egy sorba helyezni. A legalantibb, mint a legmagasabb értelemnek megvan a maga világfelfogási módja, minden gondolkodó fő maga módja szerint a mindenség tükre; minden élő lénynek meg volt a maga álma, mely őt gyönyörködtette, emelte, vigasztalta; nagyszerű vagy kicsiny, magas vagy alacsony, ez álmom volt az ő bölesészete. Ime, miért nem hasonlít a bölesészet története más tudományok történetéhez: annak nincsen rendes fejlődése, nem halad egymásra következő szerzemények során. Itt minden gondolkodó egyénisége visszatükröződik. Vedd a természet- és vegytan évkönyveit, azokban találsz emlékiratokat, melyek több, kevesebb tehetséget mutatnak, de nem találsz egyet se, mely a szerző erkölcsi jelleméről valami bizonyosságot nyújtana. Nem így van a bölesészettel. A bölesészet, ez maga az ember, mindenkivel vele születik bölesészete, mint irmodora. Ez annyira igaz, hogy a személyes eredetiség a bölesészetben a legkeresettebb tulajdon, míg

a pozitív tudományokban az eredmények igazsága, mi egyedül tekintetbe jön.

Mindig úgy tesznek a bölcészettel, mint tesznek mindig a költészettel; de a mint félttem a költészet legtöbb nemének jövődjét, a nélkül, hogy féltsem magának a költészetnek jövőjét; így kevéssé bízom a bölcészet jövődjében, tekintve mint külön tudományt, a nélkül, hogy legkevésbbé kétkedném a bölcészeti érzület örök tartósságán. Lehet, hogy lesz idő, midőn mindent költőileg s bölcészileg tesznek, a nélkül, hogy tisztán a költészetre s a bölcészetre ügyelnének. Kik már korunkban a nagy költészet magyarázóí, mely a természetből és lélekből ered, mint egy örök panasz és isteni nyögés? Hány költő hű még a bölcészeti és vallási hagyományhoz, de különösen tudósok és bírálók? Nem hisznek többé sem rendszereknek, sem költeményeknek (fictions). Ép úgy nem fogjuk fel egy új bölcészeti hypothesis lehetőségét, mint nem fogjuk fel egy hős költeményét. A bírálat sok időre bezárta azon nagy alkotások utját, melyek bizonyos naiv önkéntességet tesznek fel. Nem indulunk meg oly ékítmény előtt, melyre a nap süt, s melynek láthatjuk gépezetét. Előre nevetjük a költő erőlködéseit, hogy bennünket megcsaljon; előre tudjuk, hogy a rendszer, melylyel kínálnak, nem kerüli ki mint elődei az enyészet végzetes törvényét. Ily gondolat képes megállítani minden feltörekvést. Faragatlannak kellene lennünk, hogy magunkat ez alól kivonjuk, mert csak egy tudatlan nem tudhatja, hogy minden formulák lényegesen tökéletlenek, hogy a bölcészet követelései nem igazoltabbak, mint a hittanéi, hogy épen oly tűrhetlen dogmatizmuson végződnek. Meglehet, midőn öregek és képtelenek leszünk mindent megérteni, elfeledjük e ponton a történelem három ezredének tapasztalatát s öntapasztalatunkat; hanem míg eléggé józanok s eléggé bátrak leszünk az igazság egyik felét a másiknak fel nem áldozni, soha nem teszünk önként szemünk elé spanyol falat, nem építünk magunk körül börtön falakat, nem tutajdonítunk magunknak csálhatlansági kiváltságot, tudván, hogy a jövődő nem lesz rá, hogy hitelesítse.

Azt állítani, hogy a bölcészet nem külön tudomány, hanem az összes tudományok egyetemes rezultátuma, a hang, a világ, a fény, mely a mindent magában hordó isteni étherből jön, ez nem tagadása a bölcészetnek, sőt nemesítése, felmagasztalása. Gyökerében ez volt minden nagy bölcészek felfogása. Arisztoteles korának enciklopedistája; Baco Roger a középkori gondolat igazi fejedelme, maga módja szerint poiztivista volt; Descartes mindent beölelt, kivéven a történeti tudományokat, melyeknek fontosságát nem látta be;

Leibnitz, ő egy partnérküli tenger; minden tudományt benyel, még a skholastikát, az alkímiát is; Kant tudta mit százada tudott. Minden nagy bölcsesek nagy tudósok voltak, s a pillanatok, melyekben a bölcsezet speciálitássá lett, a sülyedés pillanatai voltak. Ilyen volt a cartesianismus második korszaka, mit Malebranche képviselt. Ilyen volt a legnagyobb fokon a középkor végének terméketlen skholastikája. Napjainkban Schelling és Hegel abszolút kísérletei hamarabb ártottak, mint használtak ismérteink előhaladásának, midőn az ifjakat a speciális vizsgálatoktól eltérítették, a szellemet könnyen megelégedésre kapatták, elhitetvén vele, hogy formulákkal lehet gondolkodni. Lullius Raymond körének, mely arra való lett volna, hogy minden igazságot feltaláljon s minden tévedést megcáfoljon, nem sokkal szerencsétlenebb hatása lett volna, mint ezen állítólagos logikának, melylyel azt hitték, hogy a tanulmányt, a kitűző munkát nélkülözni lehet. Egy szóval bölcsezszkedni annyi, mint a mindenséget ismérni. A mindenség két világból áll, természeti és erkölcsi világból természet- és humanitásból. A természet és emberiség tanulmánya tehát az egész bölcsezet. Általában eddig a természet tanulmánya által jutottak el a bölcsezethez, de azt hiszem, nem csatlakozom, ha azt mondom, hogy a második csoport tudományoktól, az emberiség tudományaitól fogják venni jövőre a legmagasabb spekuláció elemeit. A lélektan azon föltevésből indul ki, hogy az emberiség teljesen egynemű, mely mindig olyan volt, a milyennek látjuk, s e föltevés egyfelől igazságot mond, mert valóban vannak az emberi nemnek közös tulajdonai, a melyek egységét alkotják, de komoly tévedést is foglal magában, vagyis félreismer egy alapos igazságot, melyet a történelem derített fel; ezt, hogy az emberiség nem egyszerű test s nem lehet vele mint ilyennel bánni. A tíz vagy tizenkét tehetség, melyeket a lélektan megkülönböztet, költemény, valósággal egyik teljesebb, másik hiányosabb ember, jobban vagy kevésbé Isten fia. Istentől s az igazságtól az ember mindazt bírja, mire képes s a mit érdemel. Nem látom az okát, hogy egy papua miért legyen halhatatlan. A helyett, hogy az emberi természetet úgy vennék, mint Reid és Dugald Stewart vették, egy vonással írott kijelentésnek, ihletett s az első naptól fogva tökéletes bibliának, abban javításokat s folytonos hozzáadásokat látnak. Művelt világok előzték meg a mienket, s mi azoknak romjaiból élünk. Az emberiség tudománya eként a földtanéhoz hasonló forradalmakon ment keresztül. A bolygó, melynek alakultát valaha e két szóban mondták ki: „Isten teremtette a menyet és földet,” egymásra helyezett területek s váltogató rétegek összegévé lett.

Tudom, hogy a szerep, melyet itt a történelmi tudományoknak

tulajdonítok, többek előtt a bölcészet tagadásaképen tűnik fel. Vacherot könyve arra van számítva, hogy a metafizika nevében a történet ez egyetemes foglalása ellen tiltakozzék s könyvének néhány jobb lapjai arra szentelvék, hogy az irányt, melyet most jelölék, bírálják. Megvallom, hogy a történeti és nyelvészeti tudományok jelen állásában a követelés, melyet irányukba formálok, tulzottnak látszhatik. A természeti tudományok több mint két század óta fel vannak fogva, az emberiség tudományai még bölcsejökben vannak, nagyon kevesen látják azoknak célját és egységét.

A tudománynak valóban csak egyetlen hozzá méltó tárgya van, jelesen ez: megoldani a dolgok talányát, vagyis megmondani az embernek a mindenség és saját rendeltetésének szavát. Minden tanulmányra kínálkozó tünemények között az emberiség léte s fejlődése a legrendkívülbb. Hogy lehet már az emberiséget ismérni, hanemha azon eljárások által, melyek bennünket a természet ismeretére vezetnek, vagyis a nyomokat vizsgálván, melyek egymást felváltó forradalmaiból fenmaradtak? A történelem nem lehetséges, csak az emlékek közvetlen tanulmányozása által s ez emlékek hozzá nem férhetők nyelvészeti és régészeti külön tanulmányok nélkül.

A történész s a nyelvész szerepe hát a fizikus, a vegyész szerepével szigoruan párvonalos. A nyelvészet és bölcészet, az eruditio és gondolat egységének kellene tehát korszakunk értelmi munkássága jellemének lenni. Kétségkívül a két szerepet el lehet választani, s ily elkülönzés még gyakran kívánatos, de szükség volna legalább, hogy e különböző működések között benső összeköttetés létesüljön. A dolgoknak arcképét venni, ebben áll minden bölcészet s ezt leginkább az közelíti meg, ki a gondolat több utait vizsgálja. S mit egyén egyedül nem tehet, az emberi szellem fogja tenni, mivel az nem hal meg s minden annak számára dolgozik.

* * *

A ritka érdekű bírálatos értekezésnek többi részét önként mellőzöm. Céломra elég ennyi, ez is bő anyagot ad a gondolkodásra.

A közlöttekben nyilvánuló felfogást, irányt és elveket általában osztom, mint olyakat, melyekben a bölcészet legjobban felfogott érdekei vannak kifejezve. Valóban a bölcészetnek, mint az egyháznak az a legmagasabb érdeke, legnemesebb célja, hogy amaz a tudományt, ez az életet áthatván, egyéni szűk körű életét megsemmisítse, hogy egyetemes és dicsőséges életre támadjon.

De van a Renan értekezésében egy felfogás, melyet megjegy-

zés nélkül hagyni nem lehet. Ez az, hogy a bölcsészetet annyira egyénivé, hogy úgy mondjam kinek-kinek saját bogarává teszi, hogy ennek folytán a hány az egyén, annyi különböző, egymáshoz nem viszonyuló, dirib-darab bölcselem, egy quodlibet s nem egy vonásaiban, részeiben egységet alkotó arekép áll elő. Hogy e felfogás szerint nincs, nem lehet bölcsészettörténet mint tudomány, önként következik.

Igaz, hogy egy bölcsészeti munkán, épen egy rendszeren az egyéniség sokkal inkább meglátszik, mint egy természettani, egy vegytani elmeszüleményen. Mi ennek az oka? Épen nem az, hogy amaz első pusztán egyéni, személyhez köttetett szűk körű, ez utóbbi pedig tárgyas, bizonyosabb s általánosabb értékű volna: hanem az az oka, hogy a bölcsészet több oldalú, felölelőbb, egyetemesebb, mint a természettudományok vagy mértan s nem csak a külvilágot, hanem a belvilágot, a szellemi életnek minden oldalait, tehát okvetlenül az egész egyént tükrözi.

De vajjon az egyéniség kimeríti-e az egyén bölcsészetét, vajjon nem több-e a bölcsészet, mint épen maga a veszendő egyéniség? Ha nem több, akkor a szellem, a gondolat époly egyéni tulajdona az embernek, mint termete, színe, arcvonása, minden esetre anyagi természetű volna.

Igaz, hogy az ember minden működéseibe, tehát gondolkodásába is beviszi egyéniségét, gondolatain is látszik bizonyos egyéni mód, vonás és színezet; de van bennök egyszersmind olyan, mi nem függ a szűk egyéniségtől, mely nem egyes, hanem az egyetemesszellem kor és körülménybeli legteljesebb kifejezése. Ily egyetemesszellem vonásu már a bölcsészeti szellem gondolata s így lehetséges, hogy az elsőhöz második, harmadik és több csatlakozván, elő álljon a bölcsészeti gondolat organikus fejlődési multja.

Igazán mondja Hégel ide vonatkozólag: „A bölcsészet történelmének tényei nem kalandok, nem csupán történetes események gyüledéke, kóbor lovagok nyomai, kik céltalan törődnek s kiknek hatása nyom nélkül elvész. Ép oly kevésbé okoskodott itt ki magának egyik valamit, amott a másik tetszése szerint, hanem a gondolkodó szellem mozgásában lényeges összefüggés van (Vorlesungen über d. Gesch. d. Phil. 32 l.).

Bihari Imre.

Kétszer ötvenkét bibliai történet protestáns népiskolák számára Képekkel Irta Noszág János. Pest 1864.

Hogy a népiskola legfőbb feladata a serdülő nemzedék vallásos erkölcsi képezése, ez oly sarkalatos pedagógiai elv, mely ellen közöttünk ez idő szerint nyílt támadást senki sem intézett. Hódolnak ez elvnek közöttünk mindazok, kik a népnevelés nagy munkájára vannak elhíva, s annak, bár e téren nem igen gazdag irodalmunkban, képviselői.

Ha ez elv mellett maradunk, melyet feladnunk nem lehet, legelső helyet foglal el a népiskolai tanulmányok sorában a biblia és a mi abból van merítve. Ennek tanai szülték ujja az emberiséget; ez lett a választófal vagy inkább az összekötő kapocs a keresztyénségre nézve mult és jelen között, azért erre kell fektetnünk a fősúlyt, ennek segítségével kell népünk vallásos gondolkodását kiformálni. S a tapasztalat ellenmondhatlanul azt bizonyítja, hogy a mely mértékben erről megfejtkezünk, azon arányban indult a felekezetenél hanyatlásnak a vallásos élet. Közös a panasz, hogy a nép elvallástalanodott, hogy erkölcsben megromlott. Ha ez úgy van, merem állítani, legfőbb oka, hogy egy idő óta a prot. nép annyival inkább a felsőbb iskolákban a bibliát igen kevés figyelemre méltatták, úgy, a mint kell, s o h a s e m tanították! A kik már e fontos szakban dolgoznak, a szentkönyv magasztos tanait a nép gondolkodásába és szívébe átültetik, igen tiszteletre méltó munkában fáradoznak.

Ez oldalról szerző munkássága is teljes elismerést és méltánylást érdemel, azonban legyen szabad némi megjegyzéseket is tennünk a szóban levő dolgozatra.

Mint szerző; maga is mondja az előszóban, e könyv a calvi egyelet által kiadott s 152 kiadást ért „Kétszer ötvenkét bibliai történet“ nyomán van készítve, de tetemes változtatásokkal. A calvi kiadás nyelvezetben eltér a bibliától, szerző ezt megtartotta. Ez nagyon helyén van. A biblia tartalmának illőbb nyelvezetet mi nem fogunk adni, mint van a régibb fordításokban. De a hibákat átvenni még sem kell, hogy például ez a szó vala két sorban négy-szer jöjjön elő, mint a többek közt a 71. lapon találjuk. „Dániel lehajtja vala magát (leborul) és könyörög vala és vallást teszen vala az ő Istene előtt, miként cselekszik vala azelőtt.“ A biblia tanításában nincs arra szükség, hogy a nyelvre nézve izléstani szabá-

lyokkal jőjünk összeütközésbe. Általában a nyelvezeten sok javítani való van, valamint a sajtóhibák is csaknem felszámolhatatlanok.

29. lap. József bátyái (bátyjai) . . . szólla (szóla) . . . Jósef (József) . . . tizenketten mind atyafiak (testvérek) vagyunk . . . a legkisebbikünk (legkisebbikünk) az atyával vagyon (legkisebb azaz legifjabb testvérünk a mi atyánkkal vagyon) . . . nem hallgatánk meg őt (nem hallgatók meg őt).

69. lap. 51. Nábót szőlője. Az olvasmány így kezdődik :

„Lőn pedig ezek után vala, hogy egy szőlője (a) Jezréelbeli Nábótnak Ákhábnak háza mellett.“ Ez így felette zavart előadás. A hiba annál súlyosabb, mert a könyvet gyermekek használják. S mért kell a darabnak így kezdődni: „Lőn pedig ezek után,“ nem célszerűbb-e, ha minden darab egy önálló egészet képez?

84. l. 11. Közelíte Sákár városához, e helyett Sikár városához.

86. l. 12. Péter halfogása (halászata).

91. l. 16. Jézus csendesíti a tengert (elcsendesíti a vihart).

94. l. 20. Krisztus ötezer embert étet öt kenyérrel (megelégit öt kenyérrel).

97. l. 23. Gyermekek hivatatnak, (a kisdedeké a menyeknek országa).

104. l. 29. Az elveszett fiú (németben: der verlorne Sohn, a biblia gyönyörű nyelvé: a tékozló fiú).

112. Az elárulás, (Jézus elárultatik), sat. sat.

A szünetjelek sincsenek mindenütt pontosan felrakva. 113. lap. 36. üle a szolgálkkal (,) hogy látná végét (azaz, mi kimenetele lesz a dolognak, vagy: hogy látná, mi fog történni Jézussal) . . . Nem tudom (,) mit mondasz. sat. sat

Hiánynak tekinthető az is, hogy a címeknél sincsenek meg a bibliai idézetek p. o. I. A teremtés, I. Móz. I.

Ezek eléggé mutatják, hogy mind a nyelvezetre, mind a sajtóra jó lesz egy újabb kiadásnál nagyobb figyelmet fordítani.

Különösen figyelmet érdemel, hogy e kis dolgozat, a kétszer ötvenkét (azaz száznégyszer) bibliai történet, képek kíséretében jelent meg, annál inkább, mert a szerző ezt célzatosan tette, „hogy az újonnan metszett képek az ifjúság tanulságára, s kisebb gyermekeknél is nézeti alapul szolgáljanak,“ (előszó). A mi nézetünk szerint ez a könyv legnagyobb hiányai közé tartozik. Midőn a mennyei igazságokat hirdetjük, ne csiklandoztassuk az érzéseket, ha másképp cselekedtünk, a mi pedagógiánkból e részben kiköltözik a protestáns

szellem, mert nem tartjuk szem előtt a legfőbb evangyéliumi igazságot: lélek az, mely megelevenít. Ide vonatkozólag, azt kívánván a tárgy fontossága és a szóban lévő eset és alkalom, nem lesz felesleges itt is elmondani, mi már másutt is elmondattott, és nem minden eredmény nélkül.

„A képek igen jó szolgálatot tehetnek az elemi oktatás terén minden egyes tanulmány előadásában, polgári történelemben s másokban, de a vallásszakban teljességgel nem. A képek főbecse érzéki hatása, melynél fogva azok a tárgyakat és jeleneteket különösen igen élénken állítják a szemlélő elé, kárára lesz a vallástánításnak; mert ép ez oknál fogva a képek lebilincselik a figyelmet, s nem engedik, hogy a gyermek a láthatókból a láthatatlanokra emelkedjék. Így péld. az Ilyés hollói annyira elfoglalják őt, hogy éppen a rajzolatok miatt nem fogja látni azt, a minek a hollók csak eszközei voltak, a gondviselést. A képekről legfeljebb is emberi viszonyokra vonatkozó jeleneteket szemléltethetünk; de ott, hol az isteni kezdődik, hol, mint a szent történetek előadásában, éppen az a fő: a képek haszonvetetlenné lettek. Itt teljességgel nem célos a gyermeket földi érdekekkel venni körül, s illetőleg a földiekhez kötni őt; sőt inkább neki a földiekről az égiekre, a láthatókról a láthatatlanokra kell emelkednie. A mi ezzel ellenkezik, a vallástánítás céljával ellenkezik, s elvitázhatatlanul ilyen a képek használata e szakban.“

Ezek mellett kérdehetjük: hol van ezen képecskében a művészi kivitel? És ha ezt a legteljesebb mértékben feltalálnók is a kiállításban, de hol a művészet legfőbb kelléke: a történeti hűség? Hagyjunk fel ezekkel a valótlanságokkal, s ragaszkodjunk híven amaz intéshöz: lélekben és igazságban.

Ezek azonban legnagyobb részt külső hiányok, azok mellett a dolgozatnak megvan a maga belső értéke, a gazdag tartalom kellő megválasztással és rövidséggel. E tekintetben sem ragaszkodott a szerző a calvi kiadáshoz, hanem szabad kézzel járt el a feldolgozásban, és azt helyesen cselekedte: az idegenek nem írnak nekünk való könyveket, aztán ki kell vergődnünk az irodalmi kiskorúságból.

X.

Egyházi és iskolai jegyzetek.

I. Minthogy a magyarhoni ref. egyházjog legbövebb kútfejei a zsinatilag alkotott kánonok, illő tudni ezek szórnatát, eredetét nagyjában.

A mennyire fel lehet menni, legrégibb kánonkönyvünk a következő: *Articuli ecclesiarum in Comitatus Borsod, Gömör, Hont, etc. existentium*. Ki volt szerzője, tudni nem lehet, sem kelete idejét; a 16. század közepén már megvolt. Ezekben a megjegyzésre méltó kivált az, hogy szigorú szabályokat ad a lelkészek elébe, p. o. a 23. kánonban parancsolja, hogy év végével köszönjenek le, oly céllal, hogy megtudhassák, ha meg vannak-e velők elégedve a gyülekezetek; egy év előtt ekklézsiáját senki el ne hagyja (19. kánon). A templomi penitenciát tartó megtért bűnös szégyenszókra ültetessék, ha a pap a bűnössel ezt nem téteti meg, kimozdítottassék hivatalából (27. k.).

Azután jön az *Articuli Gönczienses*. Irta e 22 cikkelyt Károli Gáspár, s elfogadtattak a gönczi zsinatban 1566. évben. Az 1—6 kánonok az orthodox hítről tanítanak. Az Urvaországában kovászos kenyérrel kell élni; ez is itt végeztetett, jóllehet ezt a szikszói részletes zsinat 1568-ban alapította meg véglegesen.

Articuli majores. Összeírta ezeket horhi Juhász Péter debreczeni pap s tiszántúli szuperintendens az erdődi 1545, óvári 1554, toronyai 1549, beregszászi 1552-ki zsinatok végzéseiből; s elfogadta a debreczeni 1567. február 24-ki híres zsinat, oly céllal, hogy a rend s fegyelem lépjen be az egyházba, az eddigi rendtelenség (*cyclopica ataxia*) helyett (I. kán.). Itt van szó a ritusok egyenlőségéről az 5. kánon. A polypragmon papok (kik több egyházakban vállalnak papi hivatalt) megbüntettessenek (30. kán.).

Ezen Majoresekből írta ki a 27 főbb cikkelyt *Articuli Minores* cím alatt Gönczi György debreczeni pap 1577-ben, s ki is nyomatta Wittembergben, s ezek elfogadtattak a váradi 1577. febr. 6-ki zsinatban.

E hiányos kánoni gyűjtemény kiegészítése végett gyűjtötte össze Keresszegi István debreczeni pap s szuperintendens a megelőző évi (tasnádi 1597. 1623, károlyi 1605, 1614, szatmári 1606, 1608, váradi 1605, 1609, 1610, 1620, 1624, 1626, 1629, debreczeni 1630, bátori 1631.) zsinatok végzéseit „*Appendices articulis majoribus et minoribus additae*” cím alatt, s elfogadta a tasnádi zsinat 1633. évben február 6. A pap leköszönése (marasztás) itt is erősen parancsoltatik a 19. kánonban, egyébiránt főleg a sakramentumok s ünnepek tartására van bennök fő figyelem fordítva. Feltűnő, hogy a nagypéntek ünnepnek nincs megemlítve a 11. kánonban.

Egy század folyt le ezután, mely idő alatt a kánoni gyűjtemények példányai elfogytak, s belátta szükségét Zoványi György tiszántúli szuperintendens annak, hogy a nem kapható kánonokat újra kiadja, s egyuttal ide csatolja a szatmárnémeti 1646. évi híres zsinat

végzéseit is, s kivonatot a Melius Péter, Szamándi János, Károli Péter, Melotai Nyilas István agendáikból. Elkészítette e munkát 1733. címe: *Articuli Zoyányienses. Canones ecclesiastici ex antiquis hungariensibus et recentioribus transilvaniensibus etc. concinnati et quibusdam necessariis aucti.* Kijött Kolozsváron, 1733.

De hazánk más részeiben is gyűjtötték a kánonokat. Így például a hercegszöllősi zsinatban 1576. aug. 16. elfogadtatott ez a gyűjtemény: „*Articuli ecclesiarum superioris et inferioris Baroviae,*“ 46 cikk. Magyarra fordította Siklósi Miklós, azután mind a magyar mind a latin szöveget kinyomatta Huszár Gál szuperintendens Pápán, 1577. Ünnepeül advent is elfogadtatik (8. kán.). A fülbe gyónás eltöröltetik (45. kán.) (ezt az 1552-ki beregszászi gyűlés már eltörölte).

Canones ecclesiastici in quinque classes distributi. Elfogadta Samarjai János szuperintendens alatt a komjáti zsinat. 1626. Kijött Váradon 1633. Ezt hívják Komjáti-kánonoknak. I. rész, az orthodox hitvallásról. Itt előjönnek az Athanasius féle sa niceai hitvallások. II. A széniorok. III. Lelkipásztorok. IV. Iskolákról. V. Zsinatokról.

Különösen Erdélyben jöttek ki. „*Articuli Bethleniani*“ 1609. és „*Articuli Enyedienses.*“ Mindkettőben a papok fegyelmi eljárásáról van téve intézkedés.

Van még 3 nevezetes gyűjtemény. *Acta Synodi nationalis Szatmárnémetinum anno 1646. jun. 10. convocatae.* Tolnai miatt itt kimondatott, hogy ohajtandó a presbiterium felállítása (6. kán.), maga oktából senki ujtást be nem hozhat (17. k.), és hogy a nép dogmát is tanuljon, katekhizálni kell (12. k.), a puritanizmust csak említeni is megtiltatott (24-kén.).

Ennek a zsinatnak végzése szerint (lásd a 3. kán.) gyűjtötte Geleji Katona István szuperintendens e következőt: „*Canones ecclesiastici ex veteribus quibus hungariensibus quibus transilvaniensibus in unum collecti.*“ Körül nézték Rákóczi György s többen, s helybehagyván kiadta a szerző 1649. azután kinyomtatta Tótfalusi Miklós 1698. Ezekben a papok választása, kötelességük; esperes, szuperintendens, tanítók, tanulók presbiterok, gondnokok tiszte adatik elő 100. kánonban.

„*Articuli tarczalienses*“ 1715. febr. 13. Ez az 1-ső kánonban revindikálja a papi tekintélyt t. i. a papot ok nélkül jövőre, nem lesz szabad kimozdítani.

Budai kánonok. 1791. megirattak szept. 13-tól október 15-keig, megerősítve ninesenek. 1796-ki diéta után sürgették megerő-

sítését b. Prónay Sándor s Vay József, majd 1801. Balog Péter s Vay József; de okt. 28. Sinai Miklós ellenfolyamodványt adott be, ismét Benedek szuperintendens 1819. okt. 8, s így maig sincs e gyűjtemény megerősítve.

M. P. I.

II. (Szeneci) Molnár Albert Oppenheimből levelet irván 1617. dec. Bethlen Gábornak, a többek közt említi, hogy a fejdelem őt a gyulafehérvári gimnázium fő felügyelőjének jelölte ki, s noha családi viszonyai nem engedék, hogy Erdélybe családotul együtt átköltözhessek, kegyelmesen fogadta mentségét, s munkái folytatására tisztességes tiszteletdíjban részesíté (ad gnaviter pergendum optatissimi honorarii missione me cohortatus es). Intésednek, mond Molnár, örömet engedek és a hazának, a nekem adott mérték szerint szükséges irataimmal, hiven szolgálók. Továbbá írja, hogy megküldi neki Sculteti Ábrahám százados ünnepi beszédét: „Secularis concio evangelica, azaz jubileus esztendei praedikató, (igy!) melyben az evangéliomnak ezelőtt száz esztendővel Isten kegyelméből ujonnan kinyilatkoztatása, terjedése és megtartása örvendetes hálaadással előszámláltatic és megdicirtetic. Németül praedikáltattott Heidelbergában, szép innepi szenteletben az szent lélek nevő öreg egyházban, mindszent hónac 2. napján, 1617. esztendőben, Scultetus Ábrahám által.“ (Ez praedikátzo mellé adattak azon tanuságrul hat régi énekec) e germanico in ungaricum sermonem conversa, et serenissimo Trans. principi ac Domino dn. Gabrieli Bethlen Siculorum comiti et transmissa etc. per Albertum Molnar Senciens rectorem scholae Oppenheimicae. Oppenheimii 1618.

A levél végén följegyzi Molnár kik tanultak azon idő szerint a heidelbergi és marburgi egyetemeken Magyarországból, többnyire papjelöltek:

Petrus Vátzi, Andreas Gyöngyösi, Stephanus Gelei, Johannes Albensis, Caspar Boyti, Martinus Szilvási celsitudinis tuae alumni. Reliqui eo ordine sunt locati, quo in Germaniae Academias venerunt. Daniel Bedő Korodi, alumnus Casparis Szuhai de Kinis. Andreas Prágai, alumnus Michaelis Orvos Surii (Suri Orvos)affinis sui pastoris ecclesiae patakinae. Stephanus Fegyverneki alum. Casp. Deres, Michael Canisaeus, alum. Mich. Járfás; Andreas Caroli alum. Georgii

Tardi, pastoris ecclesiae szantoviensis et vicinarum senioris. Matthias Szikszai, alumnus Francisci Rhédei, Gregorius Bakai, alum. Andreae Capi, Matthias Berényi, alum. inclutiss. Conjugis principis Transsylv. Johannes Putnoki, alum. reip. Debrecinensis, Franciscus Czepei, alum. illustris Dn. Stephani Bethlen, Stephanus Varsányi, alum. matris viduae r. viri Andreae Varsányi, p.(iae) m. (emoriae). Thomas Kökényesdi, alum. Stephani Milotai, superattendentis transtibiscani, Bazilius Bodzási, alum. Franc. Rhédei filii patris homonymi; Thomas Tiszabeczi, alum. Ladislai Barkoczi, Michael Szepesi, alum. Andreae Varanai Cassoviensis, Johannes Miskolci, alum. reip. Liskainae, Steph. Szikszai, alum. Nicolai Boczkai, Benedictus Szentkirályi, alum. incl. conjugis Stephani Bethlen; Steph. Peli, alum. Dan. Nemesnépi pastoris comjatenensis.

Hactenus heidelbergenses, sequuntur marpurgenses studiosi

Joh. Fűsűs, alum. fratrum suorum et agnatorum patakinensium. Thomas Lévai, Martinus Muraközi, alumni magn. Dn. Georg. Rákóczi, Michael Bélteki, alum. Bened. Lakatos szepiensis; Franciscus Tornai, alum. Thomae Debreceni, praefecti tokainensis, Mich. Aszalos, alum. patris Thomae Aszalos. Mich. Vári, alum. Steph. Petneházi.

A hat „régí énekek“ közül az elsőnek versfejeiből ez a név jó ki: Szkhárosi, tehát megint egy új énekszerző. Utánok pedig következik: Psalmus Davidis Cl. diákul, mit Molnár így fordít. „Sz. Dávidnak száz első (egyedik) zsoltára;“ az egész szöveget is a latin, nem francia eredeti után adja. A két első verset közlöm a latinból és magyarból:

De gratia cantabo veritatem,
Praeconiis testabor aequitatem.
Carmen Deus laetum canam tua
De gloria.

Andreas Spethe.

Mindennek előtte irgalmasságról,
Lészen éneklésem az igazságról,
És diczéteret mondóc szüntelen
Neked Isten.

Albertus Molnár.

A hat ének közt a negyediknek ez a címe: „Pál érsek le-
velére való felelet, kit irt volt az keresztyen praedikátoroknak,

Anno 1548.“ Ha el nem árulná is az ének, ki az a Pál érsek, legott gyanítanók, hogy Várdai Pálról van szó, kinek a neve szinte közmondássá lett (Ez sem volt a Pál érsek udvarában, azaz tapasztalatlan, tudatlan): de a tizenegyedik vers egyenesen kiéneklí a titkot, mondván:

Az titulust feltétette Várdai Pál érsec,
Hogy ő volna király képe, esztergomi érsec,
Örök espán Esztergomban és római pispec.

Ez énekben még a vall íge egyszerűen bir jelentéssel és tárgyragi vonzattal használtatik: „Kitül minden méltóságot, szentséget vallotok“ (birtok).

De fatetur értelemben is megvan tulajdonító raggal: „az Krisztusnak vacsoráját egy szentség nec vallo d.“ Tehát a vonzat teszi a különbséget.

A kehely szó ily alakban: keleh (iszol az keleh ből), ma kehely a tő, de tárgyraggal már nem keleh t, hanem kehely t és kelyhet használunk.

III. Putnoki János egykor debreczeni ref. predikátor, mint egyetemi tanuló meglátogatván Heidelbergát, a magyar ref. ifjak akkori legkedvesebb német egyetemét, emlékkönyvet nyitott barátai számára, s ez emlékkönyv megvagy on a sárospataki ref. főiskola könyvtárában (L. 587.), benne sokaktól latin, s néhol görög jeles mondatok azon tisztelet contestatiójával, melyet az album gazdája iránt éreztek.

Ezen emlékkönyvből csak azon magyar ifjak neveit írjuk ki, kik magokat Heidelbergában jegyezték föl, s hihetőleg tanulás kedvéért mentek oda, s így velök ismét kapunk néhány akadémikus nevet a külföldön tanult magyar ifjak sorzatához. Asztalos Mihály máj. 27. Keskényesdi Tamás, máj. 29. Lévai Suba Tamás, máj. 27. M. Szentkirályi Benedek, máj. 28. Péterfalvai Sipos István, máj. 29. Muraközi D. Márton, máj. 27.

Szepsi H. Mihály, P. Tállyai János. Ez a Szepsi Mihály meghalt Kaposon, Miskolczi S. János, máj. 28. 1618. Veres Boithi Gáspár, Tiszabecsi P. Tamás, Tornai P. Ferenc, máj. 29. Szilvási Márton, Beréni Márton.

(Putnoki 1619. a szatmári iskola rektora volt)

Közli E. J.

Jelentés s kérelem

a moldva-oláhországi ev. ref. magyar misszió részéről, hogy folyó év július 30-án Moldvában a szász-kúti, auguszt. 28-án Oláhországban a pitești iskola alapját Isten segédelmével letevén, mindkét helyen az építés megkezdetett. Isten tudja mennyire aggódom, hogy a midőn még előbből megmaradt adósság is terhel: mint épülnek föl ezen iskolák, melyek építése halaszthatatlan volt, ha e magyar missziót, a jövődő remény virágainak egy kis zöld levelét, hervadni engedni nem akarjuk.

Szabad legyen azért kéresemmel a magyar és erdélyi hitsorsosok, minden rendű hazafiak áldozó lelkéhez fordulnom, hogy engemet e külföldi, egyszerre épülő két magyar iskola, a magyar nemzetiség plántahelyeinek fölépíthetésében segíni kegyeskedjenek.

Hazám, szenvedő hazám minden vallásos polgári, gazdasági társulatai, kik tehetitek, előkelők, kiket többel áldott meg a gondviselés; mágnások, urak, a nép pásztora, minden rendek, kik előtt a magyar haza és nemzetiség közel és távoli érdeke szent: halljátok meg a szegény magyar misszionárius szavát, ki a jövődő érdekében küzd; és áldozattal és jókedvű jót reménynyel segéljete e célhoz, mely a magyar nemzet és keresztyénség szent célja. A jókedvű adakozást vagy Galaczra mostani tartózkodásom helyére, vagy a főt. püspök urakhoz, vagy a misszió pénztárnoka dr. Ballagi Mór úrhoz Pestre küldvén.

Isten velünk, s ki ellenünk!

Oláhország, Floest, aug. 31. 1864.

Czelder Márton.

FOLYÓIRATUNK

A nyolcadik évet futja, s a kilencedikre is készül a pályán maradni. Egész tisztelettel hívjuk fel annakokáért a t. közönséget pártolására.

Szivünkhöz van ugyanis növe az a meggyőződés, hogy a sárospatakihoz hasonló tanintézet közelében irodalmi szükség egy tudományos folyóirat, melynek, ha egyszer létre jött, áron is meg kell védeni, fenállásának biztosítani, szaktudományosság nem lévén várható különben.

A velünk tartó irodalmi erők mélyen érzik e szükség jelenlétét, s nem is hiányzott nálok a munkás részvétel és kitartás; míg ugyanez érdemben a tiszáninneni ref. egyházkerület, hozzá méltó

gondoskodással, kimondván fentartása iránti szavazatát, erkölcsi biztosítékot igyekezett letenni a közönség véleményébe, s támaszt nyújtani gyengeségünknek, arra kötelezvén el bennünket, hogy annál jobban érezzük, mivel tartozunk neki, mivel a tudományos irodalomnak.

A közönség részéről nyilatkozó pártolással, beszámítva az idő mostohaságát, meg lehetünk elégedve. Oly körülmények között fenállhatni, mikor nem lett volna csuda elesni, az életrevalóság csatlatlan jele.

Mindamellett nem ringatjuk magunkat vérmes reményekben. Hasonló tartalmu s irányu folyóiratok feltartása mindenütt a kisebb szám dolga; külföldön is a választottaké. A hatás velők nem tömeges, hanem belterjes; mint ilyen, feszítő képességet gyakorol az elmékre.

Hazánkban magok a protestáns egyházi hivatalnokok két, három ezernyi közönséget alkotnak több mint két millió protestáns lélekkel azonfelül. Vétek volna e szép számu közönségre, melynek értelmisége nagyon kedvező arányt mutat, irodalmilag nem számítani, építeni.

De ne fürkészszük az arányt, hanem javítsuk. Javítjuk, ha enyésztetjük; enyésztetjük pedig, ha minden számot magában érvényesítünk, minden egyest magáért teszünk felelőssé, hogy ne mondathassék: nos numerus sumus, mi számok, rideg számok vagyunk, hanem lélek, mely megelevenít, élő erővé tevén a számot, munkássá az akaratot, boldogsággá a felvilágosodást.

Mióta folyóiratunkat *Uj folyam*nak írjuk, vehette észre az olvasó, hogy tartalom dolgában több változatossággal és elevevénységgel találkozott. Jövőre az irodalmi rovat nyer növekvést, annyival inkább, mert a szerkesztő, mint az irodalmi tanfolyam akadémiai előadója, nem lehet tulajdon szakja iránt oly idegen, hogy közlönyből az irodalmat kizárja, vele magát ide haza számkivesse.

Ezen előleges h iradás legyen ajánlója magunkkal együtt jövőre is folyóiratunknak.

Szerkesztőség.

A BÖLCSESZET MAGYARORSZÁGON.

Mátyás kora.

Az irodalomtörténet meggyőzőleg bizonyította be a tanultság s mivelődés örvendetes megindulását, időrül időre nagyobb mérvű terjedését hazánkban a keresztyén kor óta folyvást a XV. századig, mikor Mátyás a trónon körülbelül Európa akkori műveltségének volt kifejezője. A tanügy jelentékeny előmenetelt vön, közép és felsőbb iskolák mind sűrűbben keletkezének, a külföldön tanulás szüksége divattá emelkedék. Idővel könyvek készültek, nyomda és könyvtárak alapítottak, tudományos társaságok alakultak, magyar könyvkereskedés létesült; végre az ó irodalmak tanulmány tárgyaiul választottak, s különösen a latin nyelv nemcsak a gondolatok közlöje lett tudományban és törvényhozásban: hanem művészi formákra is hajlékonyná s ezekben is termékenynyé lön mivelve Csesinge János, Garázda Péter és egy harmadik, Névtelen, által: dicső jelenségek, még is olyak, hogy folytatásuk csak ismétlés lett volna.

Mi a tudomány és műveltség tekintetében az idő folytán nyilatkozott, elegendő lett volna egy nemzet ujjaszületésére; s úgy látszik, hogy sok igaz van azon történészeink állításában, kik a tudományok megújulását Magyarországon nem a tizenhatodik századra szeretik halasztani, hanem a tizenötödikre, névszerint Mátyás korára, merik visszavinni; félő azonban, hogy a mi történész előtt s hazai szempontból igen érdekesnek s mintegy fölfedezésnek mutatkozik, nem állja ki a szigorú bírálatot. Egy az, hogy minden nagy reform csat-

lakozik a vallásos eszmékkel, vagy épen a vallás kebelében tör ki; a magyar elmének pedig ama fenséges izgalmakra sohasem volt elegendő heve, irányadó s eszmevezető képessége; más az, hogy az európai keresztyénség már a XV. században volt oly mélyen egyesülve egymással, hogy az egység kötelékeiből nehéz lett volna kiszakadni valamely diszes, formailag bár klasszikai, de lényegben nem új ihletű műveltség kedvéért, mely csak a réginek leende visszahelyezése, nem pedig ujnak a kezdete. Mátyás kora ilyennel dicsekedék; a nagy alakulások azután történtek. A valárd ismértek Amerika fölfedezése, az eszményi érdekek a hitújítás által óriási mérvű felfogásra kényszeríték az elméket. Dolgok, melyek a tudomány és élet körében mármár teljesnek vagy épen bevégeztnnek is mutatkoztak, elveszték nagyságuk tekintélyét, formájok ígétét. Már pedig a mi egyszer szűknek találta-tik az eszmék történetében: az annyit jelent, hogy odavesz, mert a szellem okvetlenül a nagyobb formát szereti; az egyetemesnek ad igazat. Ezért a mi Mátyáskori hazai műveltségünk sem maradhatta meg önállóságában a régi alapokon; az új formába mi is befértünk, s azóta viseljük a kereszt sorsát magasb mint pusztán nemzetiségi állásponton.

Hallgatván a történelem bölesészeire: mik lehettek a reformáció eszközlő és végokai, úgy találjuk, hogy egy sincs ezek között, mely hazánkban meg ne mozdult s ne hatott volna, mielőtt még Németországon világra szóló esemény alakjában tünt vala fel a hitújítás. Nálunk is érzett az egyházi élet és fegyelem lazultsága, a társadalom szélesb alapokra tételének szüksége, hatott a lelkesméret szabadságának jogosultsága, a reál tudományok tekintélye. Nyilvánulni kezdett különösen, hogy közel a skholasztikai bölesészet idejének kitelése, a tágabb világnézetű humanizmusnak mélyebb felfogáson alapuló visszakerülése; és, magyarokul, jogosan elmondhatjuk, hogy ama nagy változáskor mi is az idő teljességében éltünk, az európai műveltség színvonalán állottunk, egy gondolat, egy eszme sem volt idegen a ma-

gyar tudalomtól s ez volt szerencsénk a török uralkodás alatt, mely a reformációval egyidejűleg szakadt nyakunkba. Ezentúl, midőn hazánkat védtük, az nem a magyar nemzet védelme volt már, hanem a keresztyénségé. A reformáció és török uralkodás eszerint csak egy időre esnek, de következményeikben egymástól tökéletesen elütők, s ha egyik csapás, a másik áldás.

Mátyás uralkodását akár a közpolgári, akár a magasb szellemi élet szempontjából úgy tekinthetni, mint a mely inkább kedvezett az életnek és gyakorlatnak, mint a tudománynak és elméletnek. A királyi udvar példájára egész országban változott ugyan a gondolkodás, módosultak a nagy igazságok körüli nézetek; de mindez nem vala egyéb az élettel járó eleven színezetnél, mely nem egyesek arcán, hanem az egésznek kifejezésén, nem egyes tudományos könyvben, hanem a közös történelemben látható, olvasható. Ez a vélemények reformja s a tudalom előkészítése magasb műveltségre. Mert nem a tudomány szüli az életet, hanem az élet megelőzi a tudományt; különösen a bölcselet, mely a tudományok fejlődésében is rendesen legkésőbb jön, csak iránya vagy legfőlebb nyugtalansága lehet a haladás ingerének, de nem a haladás maga. Ily értelemben felfogandó mindaz, mit történészeink némelyike, névszerint Cornides, Wallaszky és Hetényi, a tudomány érdekében, lelkesedve mondanak Mátyás koráról.

Hogy a nagy királynak valóságos bölcseleti műveltsége volt, Galeottus emlékirataiból tudjuk. Hogy az országos érület és gondolkodás az ész uralmára mutat, a történet beszéli. Ugyanis Mátyás fogságból emeltetik trónra, alsó rendűek országnagyokká lesznek, a papi hierarchia csupa szabadelvűséggel az érdemek pályája, az oligarchia összebb vonja fenhéjazása vitorláit; a király fényét egyiránt neveli a kard és ész ragyogása, a tudomány és művészet derűje; szóval a csaknem abszolút uralkodás oly jóltevő alakban jelenik meg, mely midőn körébe vonja a lángelméket,

essk népszerűsíti a hatalmat, s védelme alatt, mint rendesen, a polgári élet színvonalának emelkedésével, s a gondolatoknak vele járó fenkölségével, nemcsak a hitbeli meggyőződések nyernek magasb tért, hanem vallásos újításokra is érlelődnek az elmék. A husszíták, a reformáció előhadai, ha gonoszul gazdálkodtak is, egy vagy más tekintetben, felső Magyarországon, mint hadi néptől alig várhatni máskép: de hogy vallási oldalról előkészíték a földet a nem sok idő múltán bekövetkezett reformációra, kétségen kivüli. Mindez a magasabb és szabadabb világnézet nevébe történt így s nem a míveltebb osztályoknál, hanem inkább az alsóbb rendű népnél talált fogékonyságra, mely nem birván kizárólagos előjogokkal, mintegy születve volt reá, hogy a kivételeken uralkodó egyetemes igazságot bevegye. Ihlet vagy ösztön, de minden esetre oly szerencse, mely az igazság életbe lépését könnyíti, mely nélkül Mátyás igazságos voltáról sem tudna jelenben a világ. Ez fejti meg emléke roppant népszerűségét. A nép felnővén hozzája, nagy területet vete a műveltségnek. Egyébiránt az egyház szabadelvűsége már a husszíták előtt volt képviselve Magyarországon több szerzetek, például petrinusok, pálosok, leginkább a lovagias templáriusok által. Mennyire bírá e vitézi rend a közvélemény becsülését, megtetszik abból, hogy kevésbbé ascetikus élete, netaláni kicsapongásai elfeledvék vagy elengedvék; s a husszíták hadai, mintha embervérbe sem kerültek volna, hasonlóképen. Legalább a felvidék lakói szent emlékezettel vannak mindkettő iránt; s a romban heverő vagy ódon színezetű várak és templomok eredetét örömet viszik vissza reájok, azon különbséggel, hogy a katolikusok inkább a templomosokra, a protestánsok inkább a husszítákra.

De a hazai gondolkodás felsőbb nemű irányára legtöbbet tön a főpapság. Első vagy idősb Vitéz János, váradi püspök korában Mátyás nevelője, majd esztergami érsek, második vagy ifjabb Vitéz János, szerémi, utóbb veszprémi, Csesinge János (költői nevén Janus Pannonius), pécsi, Báthori

Miklós, váci, Dóczy Orbán, győri, utóbb egri, Fodor István szerémi püspökök, Geréb László budai prépost, majd erdélyi püspök, végre kalocsai érsek, ugyanannyi tudományos fej, mármár azt látsza ak tanusítani, hogy az egyházi rend, isteni magas hivatásához képest megosztozott a világi renddel, hagyván ennek a had véres munkáját, feltartván magának a szelid tudományok művelését, az emberiség nevelését. Példáik után ítélve bizonyos, hogy nemcsak rés volt törve a papi gondolkozás zárkózottságán, hanem világiasság színe s bizonyos neme a libertinizmusnak is megtetszett már rajta; mit legkönnyebb volt humanizmusnak elnevezni. Végre az iskolák sem maradtak érintetlenül az élet levegőjétől, sőt éppen a Mátyás állította budai főiskola tanárai Konrád, Grynaeus és Láng vették be majdan legkorább Luther tanait.

Bármily szép volt is e tanultság, az idők úgy voltak még hangolva, hogy a könyves miveltség valami férfiatlannak látszott magok a papok előtt is, kik Báthori Miklóst, ki nagyon szeretett olvasni, mi akkor náluk még nem volt szokásban (*praeter patriae mores*), kineveték; minden tudományos készség, úgy szólván, családi szűk körre, baráti viszonyokra volt szorítva, Mátyás közelében. Maga I. Vitéz János egy részről ily viszonyban volt a királylyal, mint atyjának barátja, s magának nevelője, más részről rokonaival, II. Vitéz Jánossal és Cesingével szaporitá e kört. Geréb László anyáruul volt rokon a királylyal, míg Báthori Miklóst, a kenyérmezei hős fivérét, Dóczy Orbánnal együtt, kinek meg Fodor volt rokona, hivatali magas állás kötö az udvarhoz s ennek tudós köréhez.

Egyébiránt minden felsőbb tanultság forrása Olaszország volt s az itt adott hang élénk választ nyere Budáról, egyházi nagyaink s maga a király részéről. I. Vitéz János már itt tanult, ott nevelteté Cesingét, Várdai Pétert, mint példájára ez Keserű Mihályt. Ott ismérkedett meg Geréb

László a német születésű, éppen ott nyomdászai tanuló Hess Andrással, ki az ő eszközzésére Budán telepedvén meg, az országban első nyomdát alapította, s a budai krónikát nyomta 1473-ban. Onnan jött Bonfini, Ranzan és Galeotti, mely utóbbi keze s fegyelme alatt mivelődtek II. Vitéz János és Báthori Miklós. Továbbá Guarino Ferrarában, kitől Cesinge tanult, Gazulo, kitől ugyanaz csillagászati ösméreteit nyerte vagy gyarapította; azután Beroald Fülöp Bolognában, kitől későbbi egyháznagyaink vettek sikeres oktatást; Marsilius Ficinus, ki Valori Fülöpöt küldötte Budára 1489-ben, hogy a királyt, kívánsága szerint, Platónaiba vezesse, avassa, — mind olaszok s kitünő befolyást gyakoroltak hazánk tudományos állapotára. Mind nem elég. A főiskolák tanárainak egy része is Olaszországból jött, névszerint Brandolini, Gattus; méltó tisztelettel hozván fel különben, az egyetemes tudós kör kiegészítéseül, egyuttal a más országi tanárokat, Niger (Schwarz) Pétert, Mártont, Regiomontanus Jánost (Joannes Müller de Monte Regio) Krumpach Lőrincet, Thöringer Pétert, Gruber Mátyást, kik vagy a budai vagy a pozsonyi és esztergomi iskolákban tanítottak.

Az olasz befolyás tehát tulsúlyljal birt Mátyás udvarában, és mert ez időtájon Olaszországban a bölcselet is, még pedig plátói nyomokon, új fordulatot vön Mirandolai Pico és Marsilius Ficinus által: irodalom történészeink hajlandók lehetnének, mint Hetényi, azt hinni, hogy Budán a plátói bölcselet divatozott. Mit a tudós kör egyes férfai-ról e részben tudhatunk, körülbelül nem terjed túl az egyetemességen; annyi mindössze is, hogy jártasak voltak a bölcselet külön ágaiban, de hogy életök vagy tanaik által szint vetettek volna a tudományra, nem lehet alaposan állítani. I. Vitéz Jánosról minden szorosabb határozottság nélkül írják Regiomontanus és Galeottus, hogy szerette, birta a bölcseletet; Cesingéről tudjuk, hogy kitünő tudományos műveltséggel birt, de hogy bevallott plátói

bölcsész volt vagy épen Marsilius Ficinust, mint olyat, hallgatta volna, nincs bebizonyítva, legfőlebb egy epigrammja (Nuper in elysiis. Lib. I. 561. lap) engedni elfogadni azt a véleményt, hogy becsülte a plátói bölcsészet művelőjét. Báthori Miklós a gyűléseken is Cicero Tuskulanumi kérdéseivel mulatott, Dóczi Orbán olyan olvasottságu könyves ember volt, hogy több szakbeli munkákat ösmért s kétséges állításoknál előhozatá a könyvet, s az idézendő tekintélyes helyre nagy könnyen ráfordított. II. Vitéz Jánosnak Athenaeum című könyvét ajánlotta Aldus Manutius. Ennyi, a mit a tudomány érdekében a tudós kör férfiaról elmondhatunk. A mi végre Mátyást, mint a bölcsészet kedvelőjét s tanulmányozóját illeti: nem lehet szabatosan eldönteni minő bölcsészetnek hódolt. Galeotti jegyzetét, mely szerint Apulejus plátói bölcsész munkáit szinte kimerítőleg ösmérte, nem fogadhatni elérvül arra, hogy az udvar gondolkozása plátói szellemben lenne megállapítható; mert ugyanesak Galeotti szerint, Avincennát, az arabok Arisztotelesét, Mátyás hasonló gonddal tanulmányozta, mikép a reá való könnyed hivatkozásból következtethetjük. Sőt az a körülmény épen, hogy Valori Fülöp a plátói bölcsészet magyarázása végett jöve hozzá Budára, arrul győz meg, hogy körében Plátó bölcsészete ösméretlen volt, melynek mélyébe hatni Mátyás nem elég jókor igyekezett, mert a következő évben már meghalt.

Még mindig nem hagyhatunk fel a bölcsészetnek középkori értelmével. A hét fő tudomány (nyelvészet, szónoklat, dialektika, arithmetika, geometria, astronomia, muzsika) még mind a bölcsészetbe tartozott, s főtárgyát tevé a felső oktatásnak. A többi három kar (orvosi, törvénytudományi, istenészeti) tudomány (scientia) volt, a bölcsészet pedig művészet (ars); ama három a hivatalé, emez a hivatásé. I. Vitéz János már, mint az ő irodalmak ismérője és a matematikai tudományok buvára, méltán neveztethek bölcsésznek. De ha ide vesszszük országlati érdemeit, különösen fensőbb nemű

gondolkodását és gondoskodását a tudományosság elővittele körül, olyan férfinak kell őt tartanunk, ki inkább ada fényt főpapi állásának, mint állása nevének. Ő, mint Galeottus írja felőle, a tudósokat mindenünnen (ex toto orbe) maga köré gyűjté s Magyarországot a muzsák lakhelyévé alakítá; ily uton oda vivé a világ véleményét, hogy a magyar tudományos törekvések iránt érdekeltséget költsön a kor tudósainál oly időben, mikor a tanférfiak szűke inkább akadályozhatá az iskolák alapítását, mint az anyagi források hiánya. Így történhetett aztán, hogy 1465-ben a budai, 1467-ben a pozsonyi akadémiákba kellő tanerőt lehetete összehozni, mire a király, Vitéz és más főpapok áldozatkészsége mellett nagy szerencse volt és jó alkalmul szolgált épen a görög tudósoknak nyugot felé vonulása keletről, hol a török uralom által szoríttatva, mind kevésbbé volt maradások, és szinte seregestől jöttek Olaszországba. Vitéz feltartván viszonyait az olasz földdel s műveltséggel, midőn a tudósok balsorsát honi műveltségünk megalapítására használta fel, semmit sem nevelt úgy, mint maga dicsőségét — méltán. Mindez elegendő alap volt, hogy Galeottus őt „princeps philosophiae“ címmel tisztelje, de abbeli műveltségének mégis az adja meg színezetét, hogy nagyon becsülte a csillagjóslatot (astrologia), melynek tudta nélkül semmihez sem fogott. Cesinge János*) szellemi arca, miután több rendbeli

*) Szül. Pécsen 1434. aug. 9-én. Pannonius fölvett költői neve; Janus, Joannes helyett, átváltoztatva. Atyja Cesinge János szlavóniai nem vagyonos magyar nemes, anyja Vitéz Borbála, Vitéz János előbb váradi püspök, utóbb esztergami érsek testvére. Tizenkét és fél éves korában a váradi püspök Olaszországba, Ferrarába küldte tanulni veronai Guarino nevelő intézetében, hol kevés időn kívül tizenegy évet nagy szerencsével töltvén, a latin és görög nyelv és irodalom ismertetébe avattatott; együtt élt Galeottival, kinek barátságát azontul is becsülte, megtartotta. Hazáját négy egész esztendeig nem látta, s már 16 éves korában néhány jó latin verset írt. 1451. Vitéz látni kívánván Cesingét, haza hívta, de bizonyos szállás, asztalérti adóssága miatt nem jöhetett; mig nem Vitéz János hitelére

munkái maradtak, jobban kivehető. Egyik nemtője volt ő, mint bátyja I. Vitéz János, a királynak a tudományos élet meghonosításában. Ovakodunk mind a mellett a költőt a bölcselet történetébe tüzetesen befoglalni, s csak azt mondjuk el róla, mi adalékkal járult ő a Mátyáskori gondolkozáshoz. Kétséggkívül ő a kor legelső humanistája, a régi görög és latin irodalom ismérete, ez utóbbinak újraszülése által. Munkáinak, melyek kisebb nagyobb terjedelemben huszonnyolcszor jöttek ki, 1518-ki Bázelen készült kiadása előtt Frobenius János egy ajánló levelet közöl a tanítókhöz, melyben javasolja nekik, hogy verseit az aranykori költők után azonnal magyarázzák. Ha szabad, a mi nem lehetlen, költeményekből bölcseleti elemeket kiolvasni, Cesinge be volt avatva a klasszikai tudományosságba, ennek bölcseleti tartalmába, s egyuttal tultette magát a csillagjóslati tudakosságon nemcsak, hanem megvallván, hogy nem jó asztrolog, élcet

a mutinai püspök eleget tett érette. Itthon nem igen sokáig volt maradása; s ment vissza ismét Ferrarába, ismét Guarinohoz még 1451. marciusban, végkép haza jött 1458-ban, nyárban, betöltvén élete 24. évét. Következő évben vagy 1460-ban és így 25 vagy 26 éves korában pécsi püspök. 1464-ben követé Mátyás hadjáratát II. Mohamed ellen. 1465-ben a szegedi országgyűlésen II. Pál pápához követségbe küldetik mint annak vezére és szónoka. Még azon évben visszajöven nagy dicsőséggel végzett járatából, 1471. évig a király oldalánál a legfőbb ügyek elintézése körül forgott, mikor Magyarország főurai Mátyástól elpártoltak, köztük János is, magával vonván nagybátyját az esztergami érseket, I. Vitéz Jánost. Mátyás megtartá méltóságát, de megbünteté a pártütőket; így az érseket is. Ennek hallatára Janus Zágrábba futott menekülni, hogy még tovább is mehessen. De tovább nem juthatott, s meghalt 1472. november vagy december havában. Testét hű papjai visszavitték Pécsre, de ünnepélyesen nem merték eltemetni, mignem Mátyás oda menvén, a mint a dolog előtte tudva lett, a dicső férfiúnak emlékéhez méltó temetését nemcsak megengedte, hanem parancsolta is. (L. Életrajzát, Jani. Pann. Opusc. Pars. altera. Trajecti ad Rhenum 1784. 109—233. Budai Fer. Polgári Lexicon. 1 darab, 475—77. l. — Kerekes Ábel. Erdélyi Muzeum. V. Füzet 100—113. l.)

is mond ellene, mint a mely nélkül eddig elég szerencsés élete volt, s ezután is lehet. Mint költő a bölcseszétben is a könnyebb részre hajlott, vagyis nem gondolt ennek szigorával, de annál inkább elfogadta szabadságát, plátói fenség nélkül. Őt a mai francia társadalom, mint a világ legvilágiasabb emberét, szívesen ösmérné el tagjául. Epigrammjai előtt magok a római pápák, bucsujárások sem találtak kiméletet. A szabados nőtlen élet oly kevéssé van leplezve költeményeiben, mint Horácnál a klasszikai Róma nyers fajtalanosságai; miből valószínűséget látszik nyerni azon vélemény, hogy főpapi hivatalára már huszonhat éves korában inkább a király jótetszése, mely a szellem emberét hamar fölismérte benne, mint saját eltökélése vagy Vitéz János pártolása is emelte. Egygyel több adat, hogy minden emelkedés a szabad gondolkodásban némi szabadosságával jár az elmének mindaddig, mignem kellő tartalmát megnyerte az új forma, melyben erőssé lesz, de a mely nélkül széttörik, mint a buborék.

Bölcsészettben mindegyikénél jelzettebb a király műveltsége. Már mondtuk, hogy Apuléjust, ki plátói, és Avicennát, ki arisztotelesi nyomon járt, mily szorosan ösmérte; hogy Marsiglio Ficino megküldé neki vagy legalább eljuttatá hozzá saját munkáját Plátó latin fordítását (Tud. Gyűjt. 1828. XII. 77.) azt is, hogy Valori Fülöp által még bensőbben akart beavattatni Plátó eszméibe. De tudjuk róla továbbá, hogy beszélgetés közben egész biztossággal hivatkozott a különféle bölcsészekre, theologok, orvosok tekintélyére. „Ha te valamikor, szólt egyik asztali vendégének, a bölcsesség könyveit átfutottad volna, tudnád mi hatása van a képzelődésnek;” egyszersmind idézi Avicennából az ide vágó tant, mely szerint „az emberi lélekben van erő a dolgok képein változtatni, például oly nőknél, kik férjeiken kívül más férfiakat is ösmérnek, mégis apjukra ütö gyermekeket szülnek, mert, ugymond Mátyás, a fogamzás percében annál inkább előttök van a megcsalt férj képe, mennél jobban bántja őket az öntudat. Egy hat újju emberről lévén szó, ő a természetnek ezen ren-

des utból való kitéréséről is tudott valamit mondani; oly különbséggel, hogy itt nem a test követi a lélek idomát, hanem megfordítva, a lelek a test alakját: *anima sequitur corporis habitudinem*. — Esztergamban Gattus kérkedő theológót, egy hittörténelmi tárgyról levén szó, épen lélektani érvvel, melyet szent Jeromos tekintélyére való hivatkozással erősített, győzte meg. A kérdés ez volt: miért lőn Péter és nem János első az apostolok között. Gattus e kérdést nem birván megfejtetni, a csudálatos isteni gondviselés titkaira hagyá az egészet; Mátyás pedig jobbnak tartván és szszerüleg és lélektani alapon magyarázni meg a mit lehet, mondá: „nem kell ide semmi titkolózás. Ha János lett volna első, nem tapasztalván soha is a kék csábjait s erőszakát: maga hasonlatára ohajtandá nevelni az emberi nemet, és a Krisztus és hite hagyóit, a megromlottakat szintugy a legnagyobb szigorral üldözendé gondolván, hogy az ember nem esendőségből vétkezik, hanem szive gonoszságából.“ Mégis alig van helyesebb adat Mátyás bölcsészi eszmélkedésére mint a következő. Egy valaki maga részére vitatván Terence szavait: *Obsequium amicos, veritas odium parit*, Mátyás ellene mondott ezen állításnak, s éles elmével látott értelmé kifejtéséhez. „Természetből, monda ő, minden ember vágy tudni a bölcs bizonyysága szerint. Tudatni pedig, ismét a bölcs bizonyysága szerint, csak az igaz tudathatik. Innen következtetjük, hogy az igazság az emberi természet szüksége. A ki tudja magáról, hogy ember, kell hogy az igazság szeretőjének vallja magát. Mikor már költők és színészek mondatai felhozvák, azok inkább a személyek állásához, mint az igazsághoz levén alkalmazva, nem lehetnek bizonyítékok. Szolgák, szolgálók, dévaj ifju szerelmesek a költők által beszéltetve ugy szólnak, mint magok erkölcséhez mérve szólhatnak; a miért beszédeik aljasak, hitványak s az igazsággal eltenkezők“. — Mind e hang ellenére sem veté meg Mátyás a népi bölcsészet igazságait, névszerint a közmondásokat. Bölcsesége tréfával levén fű-

szerezve s tréfái bölcseséggel vegyítve, azok nem maradhattak el miveltségéből. A hagyomány több közmondásról emlékezik, mely az ő ajkain megfordult, vagy épen róla maradt. Midőn állítá, hogy a bölcsek tekintélyül fogadják a közmondásokat, csak a tapasztalás érdemét ösmérte el, mert a közmondások belső bece se abban áll, hogy életből vett tapasztalati igazságok. Ezen népi hajlam átvitte őt, de kora szellemében, nevelője példajaként is, által kelle vinni a csillagjóslatra, mely a világ legrégibb, legnépszerűbb tudománya, noha épen azért igen gyermekies, de Mátyás fölötté sokat adott reá, mint példája bizonyítja; mert midőn Bécsujhely városának kapui megnyitlak előtte, a csillagjósok tanácsára nem előbb, mint a sereg diadaljárdalata után harmad nap múlva vonult be falai közé. Különösen nagyon kedvelte a budai plébánost, Ilkus Mártont, mint nagy csillagászt, ki a csillagok viszonyaiból jövőndőt tudá mondani, és Szombathelyi Tamás pálos barátot, kit épen az iránt kérdeze meg: vajjon lesz-e kívánt sükere Bécs ostromlásának (Gróf Kemény. Irod. Berek. 10. 11.).

Az a kérdés tehát: minő bölesészet uralkodott Mátyás udvarában, könnyebben fölvethető mint megoldható. Bizonyos csak annyi, hogy a klasszicizmus a megunt réginek helyét, hiányát pótolni, de a mit nem pótolhatott, egész erővel toltá fel magát, s tetőpontra ért Cesingében, s a papi felvilágosodást a katholicizmus határain túl terjesztette, miből a tudományokra is mint rendesen az udvaroknál, libertinizmus és dilettantizmus színét árasztá; míg másfelől a magia és asztrológia ráfogásai uralkodó tekintélylyel súlyosodtak az igazság után epedő elmékre. Tehát semmi határozott irány, csak jóakarát, mely a jobbra előkészülés kezdete, s a határozatlannak határozott felé hajlása, oly igyekezet, mely a középkor unodalmas szörszálhasogatásait szerette volna már levetkezni, de még mindig a réginél maradt; hasztalan kísérlevén ujat alakítani az ösméretvilág magát kiélt anyagából,

elkallott készletéből. Reformra volt szükség, nem renaissance.

De hogy ne hiába lett felhozva, mint Mátyás udvarában uralkodó bölcsészet, a platonizmus: elősmérjük ennek amazzal összefüggését annyiban, a mennyiben összefügg a korcs a maga eredeti előképével. A középkor miszticizmusát értjük, melynek csakugyan a plátói eszméjéről, de az új platonizmuson keresztül, adott létet. Az eszmevilágot Plátó alkotta fel legelőször; neki éltek az eszmék örök elvontságban és magasságban mint egész rendszer, az isteni eszmék rendszere. Ha ezen eszméket nem a gondolat bensőségében, mint örök előképeket, hanem a lét külsőségében mint felsőbb természetű lényeket, magasb értelmiségeket vesszük: előáll azonnal a középkor miszticizmusa, mely az alapgondolat megváltozásával a tudományokat is elváltoztatja, például a fizikát magiává, a khemiát alkhimiává, a csillagászatot (astronomia) csillagjóslattá (astrologia). Ha pedig e miszticizmus számokkal üz rejtelmeket, vagyis fogalmakká teszi a számokat, s a mindennél világosabb kétszer kettő négybe örök, egyetemes, szükségszerű igazságokat tukmál, melyeket aztán a gondolkozás minden tárgyaira kifogás nélkül kiterjeszt, azaz bölcsészetté teszi a mathezist: előáll a rejtelmes számvetés, mely mint egyik része a miszticismusnak a püthagorási tanokra vihető fel. E részben egyiránt volna mondható, hogy Mátyás a püthagorási tanokat is vallotta annyival inkább, mert Plátó a számok felőli elmélődéseiben sokat vett által Püthagorásztól, min a rejtelmesség jelleme van. Várdai Pétert, udvara egyik tagját, épen a püthagorási tanok legbuzgóbb tisztelőjeül említi Beroald (Történelmi Berek. 63. lap.). Nem, Plátó bölcsészete nem volt uralkodó másképp Mátyás udvarában, hanemha mint történelem, mint szobai olvasmány, melyben sok szép van, a mit méltó ismerni, de azért nem oly eleven öntudatos szabályozó gondolat, melyet követni kellene az életben. Cesinge nem volt misztikus, mert humanista volt. A humanizmusnak alapjelleme a gondolat teljessége. s kebel

tágultsága s mindannak, mi az ember szelleméhez tartozik, magunk keblébe érzése, jelenítése. Hogy e lélekállapot a szépség országát idézi elő, mondani sem kell. Ezért midőn a keresztyén művészet annyi előszeretettel dolgozta fel a pogány elemeket, bármi csodálatosnak tessenek is, de mintha szíve két kamarájában két istenség lakozott volna, egyiket buzgalmaiban imádván, másikat művészkedéseiben híván segítségül. Hogyan magyaráznók meg különben a keresztyén költő csengését a muzsához? És az a humanizmus, mely a középkorban feldíszlett, azért is nem szülheté ujja a világot, mert nem volt a kebel teljessége, melynél meg lehetett volna maradni, hanem inkább oly hiány érzése, mely épen kíváncsiságot tett a kielégítetést. Cesinge művészetet csinált az eszmei lényekből, mondhatni mithologiai alapon fogá fel őket; mikép a görögök, noha nem öntudatlanul, hanem magát oda engedve, öntudatosan. Mátyás és Vitéz az ész, a gondolkodás nevében, metafizikai alapra helyezé ama felsőbb értelmiségeket, mint a kik befolyással bírnak földi életünk eseményeire; s így van indokolva, mit róluk e részben olvasunk. —

Mátyásnak és környezőinek szinte a fényűzésig ment gondoskodása a tudományok meghonosítása iránt nem termette, nem teremhette, a kellő gyümölcsöket, s a filozofia maradt folyvást középkori, miután a budai törekvések Plató megizelítése iránt, ha többet nem mutatnak is divatnál, mely Firencéből Medici Lörinc udvarából jött, de azt sem lehet állítani, hogy Mátyásnak az lett volna velök minden célja, hogy udvara, mint egykor az arab fejedelmeké Bagdádban, művészi s tudományos fényűzésben ragyogjon. Az a csekélység, mennyit följebb Mátyásról, mint a bölcselet ösmérőjéről mondottunk, már elegendő, hogy jó véleményt támaszson szándéka nemes volta iránt. Legnyomósabb észrevétel e helyen az lehet, hogy egyénekhez levén kötve, mintegy családi körre szorítkozva még minden felsőbb igyekezet, a kör felbomlásával, mire fájdalom! elég okot adott a királynak id. Vitézzel, Cesingével való meghasonlása, miért ifj. Vitéz János

is gyanusnak nézetett az udvarnál, a legszebb kezdetnek is balul kelle kiütni. Magok a főiskolák hasonlóul alapítók egyéni nagyságának köszönhetvén inkább mint az élet fölsimért szükségének keletkezésüket: azok elhunytával kezdének mindjárt alászállani, s tanáraik a behívott tudósok, ki egy ki más felé, szomorú arccal tértek vissza hazájokba — meghalni.

Erdélyi János.

A SÁROSPATAKI FŐISKOLA TANÁRAINAK ÉLETRAJZA.

XIII. Kézdi-Vásárhelyi Mózes 1601—1604. s következő években.

Kézdi-Vásárhelyi Mózes származására nézvést erdélyi, székely¹⁾, miután a hazai iskolákban tudományos pályáját bevégezte, Németország egyetemeire ment, s különösen Wittebergben állapodott meg 1592. esztendőben. Azonban épen akkor forrongott a protestáns theologok között a Krisztus teste mindenütt jelenvalósága és az ugynevezett „Formula Concordiae“ fölötti versengés. Hunnius Egyed és Mylius György²⁾ tulcsapongó s a másként vélekedőket halálban gyűlölő wittebergi tanárok az ügyet lassankint oda vitték, hogy általában a magyar tanulók is, a kik a Krisztus teste mindenüttiségéről való nézetet elfogadni s vallani nem akarák, a wittebergi egyetemből kitiltattak; azok pedig, kik ujonnan érkeztek, ha az említett föltétnek nem hódoltak, be nem fogadtattak, elutasítottak. — Midőn tehát Mózes Taksonyi Péterrel, Szepsi Vince, Szőlősi Bedő János s

¹⁾ L. Pareus Dávid Heidelbergben 1611. 8dr. kiadott „Collegium Theologicum.“ Indice Respond.

²⁾ Mylius ugyan már 1589. elment Wittebergből, amint Ádám Menyhért theolog. életrajzában följegyzi, de mig tanár volt, ezen vallási versengést igen előmozdította, Hunnius pedig az egyetemen kívül az egyházakban Inquisitiót állított a kriptó-kálvinisták ellen.

több másokkal csaknem ezen időben jutott Wittebergbe, Hunnius és tiszttársai kivánalmának alá nem irván, visszatartatott nemcsak, hanem a vele egy értelmű levő, épen úgy a régiekben, mint az újonnan érkezett magyarok is Wittebergből ünnepélyesen kitiltattak.

Ezen ügyet Szilágyi Benjámin István a zsinati végzések történeti leírásában következőleg adja elő: „Azon időben¹⁾ a magyar nemzetiségű tanulók Hunnius Egyed és Mylius Gergely²⁾ istentelen civakodása miatt (kik a szász fejedelmet arra vették, hogy mindazok, kik a Krisztus teste mindenüttiségről való istentelen nézetnek ellenmondnak, nemcsak az egyetemből, hanem egész Szászországból eltávolíttassanak) a wittebergi egyetemből is kitiltattak s száműzetettek. Kiknek neveit az utókornak örök emlékezet okáért átadni hálás kötelességnek tartjuk.

A Krisztus teste mindenüttiségét tagadó, a wittebergi egyetemből 1592. év december 2. napján kitiltott magyar ifjak: „Kovácsnai Imre, Egri Dávid, Magyar János,³⁾ Ujfalvi Imre, Bábolnai Tamás, Vásárhelyi János, Ujvári Gáspár, Thúri Lőrinc, Komáromi György, Szárnyas (Alatus) Vári János, Tancos János, Szegedi János, Kézsmárki Mednik András, Czeglédi Kristóf, Török János, Szinyérváraljai Mihály, Hajnicenus Miklós, Losonczy Mihály, Tholnai János, Váczi Gergely, Kállai Mózes, Vásárhelyi Mózes, Taksonyi Péter, Szepsi Vincze, Szőlősi Bedő János.

Ezen kitiltási időtől fogva a magyar egyházak pártfo-

¹⁾ Tudniillik 1590—1592.

²⁾ A mieink Gergelynek írják, de Adámi Menyhért szerint György volt.

³⁾ Az én kéziratomban Magyar János áll. Lampe Magyar Egyháztörténetében Megyeri Jánosnak írja, Lipói Jeremiás névjegyzéke Nögerini Jánosnak Megerini helyett. Ugy vélem leghelyesebben iratik Megyeri Jánosnak. Pareus Dávid. Colleg. Theologic.

goltjai tanulmányaik helyeül leginkább a heidelbergi egyetemet választották¹⁾).

Ezeket mondja a derék Szilágyi Bénéjámín István.

Ime számüzött magyarok, mint mondtam, részint régiebb tanulók azaz olyanok voltak, kik az alumnusok közé fölvétetve, s az egyetemi anyakönyvbe beírva egy darab ideig már Wittebergben tanultak; részint pedig újonnan jöttek, kik t. i. az egyetemi tanulók közé fölvétetni ohajtának. S innen magyarázható meg, hogy a kitiltott magyar ifjak ime névsorában miért vannak meg némelyek pl. Taksonyi Péter, Szepesi Vince, Szőlősi Bedő János, Török János sat. a kik neve sem a wittebergi magyar társulat anyakönyvében sem amaz egyetem magyar tanulói névjegyzékében nem fordul elő²⁾; azért t. i. mert nem vétettek be s nem jegyeztettek föl az anyakönyvbe. Maga Vásárhelyi Mózes sincs a Lipői Jeremiás 1585—1597. wittebergi magyar tanulókat tartalmazó névjegyzékében sehol följegyezve; mert 1592., midőn először Wittebergbe ment, nem vétetett be, de sőt kitiltatott s dolgára eresztetett.

Akkor tehát kitiltott emberünk máshová, talán Heidelbergbe vagy Bázélbe ment a többiekkel együtt, majd azután több egyetemeket is meglátogatott, a mit igen könnyen tehetett; mert hazáján kívül körülbelől kilenc évet töltött. Egyébiránt Mózes 1597. visszatért Wittebergbe, midőn egyetemi igazgató a Magyarországból származott nagyérdemű Jessenszki János, a magyar tanulók széniora pedig Ujfalvi Katona Imre volt. S akkor már, lecsilapodván egy kissé a kedélyek, bevétetett, s az akadémikusok könyvébe bejegyeztetett, a mint a wittebergi magyar társulat anyakönyve bizonyítja ezen szavakkal: „Baranyai Ujfalvi Katona Imre 48. szénior

¹⁾ Szilágyi Bénéjámín Istv. Acta Synod. 12 l. Lampe. Magyar Egyháztörténet. 330 l. Szám szerint 25-en tiltattak ki.

²⁾ L. Lipői Jeremiás Névjegyzékét. Wessprémi Istv. Biogr. Med. Cent. I. 191 s. köv. lap.

1597. okt. Jessenszki János egyetemi igazgató alatt bevételt Vásárhelyi Mózes¹⁾.

Wittebergben körülbelül egy évet töltvén, 1598. elment vagy inkább visszament Heidelbergbe, s ott körülbelül három évet töltött, s főleg a theologiai tudományokat járta Pareus Dávid alatt. Itt létekor 1599. 1600. és 1601. gyakran tartott theologiai vitatkozásokat, maga Pareus elnökölvén, emberünk pedig mint felelő szerepelvén. 1601. marcus 28.²⁾ értekezett utójára az Anti-Krisztus ellen. Visszatérvén Magyarországba ugyanazon 1601. évben a sárospataki iskola igazgatójává tétetett, s azt néhány évig dicséretesen kormányozta; e közben Pareus Dáviddal levelezett. Midőn ezen iskolát kormányozta, a többek közt tisztársa volt Ujfalvi Katona Imre, amint az időviszonyok mutatják.

Hány évig folytatta legyen iskolai hivatalát, schol sem találtam följegyezve, de hihető, hogy négy vagy öt évnél tovább viselte azt. Valóban a Csécsi történeti Registrumához csatolt névjegyzék azt bizonyítja, hogy ő még 1604. s következő években tanár volt. Ama névjegyzékben Vásárhelyiről ezek vannak: „Vásárhelyi Mózes 1600—1604 s következő években 24 más igazhitű társával kitiltatott a wittebergi egyetemből 1592. decemb. 2. napján, a Krisztus teste mindenütt jelenvalóságának tagadása miatt, s ezen idő óta a magyar reformátusok a heidelbergi s azután a belga egyetemekre kezdtek járni.“ Pareus Dávidhoz irt levele Ursinus művei közt van meg.

Ezen Csécsiféle névjegyzék kiigazítandó, mintha ő már 1600.³⁾ pataki tanár lett volna, holott Pareus

¹⁾ Veszprémi István. Biogr. Medic. Hung. Cent. II. Pars. altera 94. l. feljebb Ujfalvi Katona Imre stb.

²⁾ L. Pareus Dávid „Collegium Theologicum“ Heid. 1611. 8dr. 305. l. Ebben szám szerint 45 magyar vitázót lehet találni 1599-től 1609-ig.

³⁾ Még hibásabban irt Csécsi 1599. Világos, hogy ezen Névjegyzéke sem ment a hibától.

Dávid főntebb idézett „Collegium Theologicum“ című művéből világos, hogy azon évben, sőt 1601. márciusban is még Heidelbergben volt.

Vásárhelyi Mózesnek következő művei vannak: 1) Disputatio de filio Dei incarnato, habita Heidelbergae sub Dávide Pareo, die 5. may. ao 1599. 2) Disputatio de Deo et S. S. Trinitate habita sub eodem die 9. may. 1600. 3) Disputatio de foedere Dei veteri et novo habita sub eod. die 30. aug. 1600. 4) Disputatio de primatu papae romani sub eodem mense martio 1601¹⁾. 6) Epistola ad Davidem Pareum, professorem theologiae Heidelbergensem, anno 1601. die 14. angusti scripta, melyhen eldöntés végett ime kérdést teszi föl neki: „Vajjon Isten Ádámiban minden embert egyformán rendelt-e az üdvre a törvény megtartásának föltéte alatt?“ Mert még azon században is forgott a kérdés az elővégzet körül, a mely, mint tudva van, a magyar theologusokat is gyakran foglalkoztatta; s innen eredt Mózesnek mint már pataki tanárnak kérdése is. Egyébiránt Vásárhelyi ime kérdése Pareus Dávid feleletével együtt a derék Pareus Dávid azon „katekhetikai egyvelegében“²⁾ jött ki, mely Ursinus Zakariás keresztyén tudományának³⁾ Pareus Dávid által bővített, javított s bevégzett gyűjteményébe foglalva Pareus Filep által adatott ki Hanov. 1634. 8 db.

Megjegyzésre méltó pedig, hogy Vásárhelyi a jeles Pareusnál a Magyarországon levő derék pataki iskola igazgatójául iratik eként: Vásárhelyi Mózes urtól, a Magyarországon levő derék sárospataki iskola igazgatójától Pareus Dávidnak 1601. aug. 14. föltett kérdése: Vajjon Isten Ádámiban minden embert egyformán üdvre rendelt-e a törvény megtar-

¹⁾ L. Pareus Dávid 1611. 8dr. Heidelbergben kiadott Collegium Theologicumát, a 10, 141, 204, 300 és 305 l.

²⁾ 138—140. lap.

³⁾ Ez a heidelbergi káté magyarázatát tartalmazza.

tásának föltétele alatt? „Látok itt, ugymond Mózes, te kintélyeket, a kik, ha nem általában is, de különösen mégis vetélkednek, sat.“. Pareus a maga feleletét így végzi: Ezen keveset Mózesem a nagy kérdésről, hogy legyen miről bővebben gondolkoznod, sat.

XIV. Vásárhelyi János 1608 körül.

Vásárhelyi János a hazai iskolákból Wittebergbe 1591. ment ¹⁾, ott körülbelül egy évet tölthetett; majd 1592. dec. 2. Krisztus teste mindenütt jelenvalóságának tagadása miatt, a többiekkel együtt, kiknek neveiket felebb említettük, ²⁾ száműzetett.

Magyarországon a sárospataki iskolában tanári hivatalát, a többiek közt folytatta, de melyik évben vállalta felsugyan csak melyikben tette le, sehol sincs feljegyezve. Hogy iskolai hivatalában 1606-ban működött, tudjuk a sárospataki tanárok névjegyzékéből, mely a Csécsiféle „Registrum historicumban“ van bejegyezve. Róla ezen dicsért névjegyzék mondja: Vásárhelyi János ³⁾ 1608. Azok közül való volt, kik a wittebergi akadémiából száműzetettek.

Emlékezetünk szerint a sárospataki iskola széniorainak katalógusában, mely az Erdélyben fekvő Marosvásárhelynek régi megőrzött jegyzeteiből van összegyűjtve s Csécsi János annyiszor dicsért „Historiai Registrumába“ is be van jegyezve, ezen szavak állanak: „Ilirikus János a sárospataki iskolában 1608. volt szénior, Vásárhelyi János és Kecske-méti János rektorságok alatt. Nem tudom fel van-e tartva emlékezete mint sárospataki tanáré másutt is; valamint az se, hagyott-e valami emléket tudományosságáról.

¹⁾ Lásd Lipói Jeremiás „Catalog. Studios. Hung. Wittebergensium“ Veszprémi István „Biogr. Medic. Hung. Centur. 1. 193. 1.

²⁾ Lásd felebb.

³⁾ Értsd alatta: a sárospataki iskolában tanár volt.

⁴⁾ Az eredeti Csécsiféle Registrum kezem között van.

Egyébiránt bár az említett okiratokban tanári hivatalának éveül 1608 tétetik; de midőn ebből csak az következik, hogy ő csupán az említett évben volt tanár és nem mondatik ki világosan, hogy azon hivatalát folytatni melyik évben kezdette: ennél fogva részemről teljesen hiszem, hogy ő ezen hivatalban már azelőtt is szolgált és Ujfalvi Katona Imre után következett 1603. vagy 1604. esztendőben. Mindazáltal a mit írásban hagytam, igaz gyanánt fitogtatni nem akarom. Álljon ez a keves Vásárhelyi Jánosról, mert róla többet följegyezve nem tudok.

XV. Kecskeméti Elek János 1608. körül.

Kecskeméti János teljes néven Kecskeméti Elek Jánosnak neveztetett, kétségtelenül Kecskeméten született. Tudományának alapját a hazai iskolákban megvetvén, 1595. a wittebergi akadémiába indult; ekkor ment Margitai Péter is a miénknek barátja és rokona ugyanezen akadémiába ¹⁾. Innen 1598. Heidelbergbe utazott ²⁾ s itt meddig tartózkodott, ezután a tudományok kedvéért melyik külföldi tartományokat látogatta, nem mondhatom meg. Magyarországon a sárospataki iskola kormányzásának élére állíttatván annak Vásárhelyi Jánossal együtt 1608. igazgatója volt; Csécsi szerint: „Kecskeméti János 1608-ban és a következő években a sárospataki iskolában tanár volt“.

Ugyanazon Registrumban, a sárospataki iskola széniorainak katalógusából olvashatjuk: „Illirikus János a sárospataki iskolában 1609-ban volt szénior, Vásárhelyi János és Kecskeméti János igazgatók alatt“ ³⁾. Miután itt csak az van feljegyezve, hogy ő 1604-ban tanári hivatalban volt, nem pedig az, hogy hivataloskodni ezen évben kezdett: innen

¹⁾ Lipói Jerémiasnak, a wittebergi magyar tanulókról katalógusát. Wessprémi István Biogr. Medic. Hung. Cent. I. köt. 193. l.

²⁾ L. Wessprémi. Biog. Med. Hung. III. k. 466

általában hiszem, hogy ő már elébb is viselte ezen hivatalt s talán Vásárhelyi Mózes helyére lépett, és körülbelül három évig vagy még tovább igazgatá a sárospataki iskolát.

Iskolai hivatalát bevégezvén 1609-ben a sárospataki egyház lelkésze lett; ezen pályát is valóban kitünőleg folytatta 1617-ig kizárólag; mint Lampe a sárospataki egyház lelkészeinek névsorában megjegyzi: Kecskeméti Elek János 1609-től 1618-ig ¹⁾ volt lelkipásztor, hol mindazáltal hibásan iratik 1618, 1617 helyett. Jelen volt 1617-ben nov. 7-én a híres váradi gyűlésen, a zavargó Szilvásujfalusi Imre ellen; mint Lampe írja: Magyarországnak tul a tiszai részeiből (jelen voltak) tisztelendő Tardi György abaujvári szénior; Szántai Pál zempléni szénior; Alvinczi Péter kassai, Hellopoeus János tályai, Szegedi Dániel tokaji, Kecskeméti Elek János sárospataki lelkész urak sat. ²⁾

A honnan egyszersmind tudjuk, hogy az ő nevéhez nem tétetik mindig „Alexius“ (Elek) vagy összehuzva „A“ (E) ³⁾, hanem egyszerűen Kecskeméti Jánosnak iratik, mint a Csécsiféle Registrumba jegyzett katalogusokban és már az idézettekben történt.

A zemplénmegyei kerületben széniori hivatalt is viselt, mint ez a megye anyakönyvében és Lampénál világosan fel van jegyezve.

Az 1617. év kezdetén mint látszik Nagybányára ment, a mi bizonyos, mivel már 1617-kén april hónapban Suri Orvos Mihály volt a sárospataki egyháznak első lelkésze ⁴⁾.

¹⁾ Lampe Hist. Eccl. Hung. 597. l.

²⁾ Ugyanott 337. l.

³⁾ Lipói Jerémiás legközelebb idézett katalogusában iratik. Kecskeméti E. Jánosnak. Hasonl. Dániel próféta könyvére irt kommentárjának címlapján: Kecskeméti E. János. Az ajánló levélben pedig most egészen ki van írva Kecskeméti Elek János, majd csak Elek János.

⁴⁾ Lampe. Hist. Eccl. Hung. 588. l. Hasonl. Füsüs János „Positionum Physicarum de Elementis“ című könyvét, Heidel. 1617. Ugyan-

Ugyancsak 1617-ben a zempléni kerületben szénior volt. Tiheméri Mátyás, Kecskemétink utóda.¹⁾

De Nagybányán nem sokáig szolgálhatott Kecskeméti, mert körülbelül két vagy három év múlva meghalt 1620 körül. Én ugyan halálozási évét feljegyezve sehol sem találtam: de vagy 1620 előtt, vagy bizonyára ezen év elején halt meg; világos ez Margitai Péternek ajánló és figyelmeztető beszédéből, mely Kecskemétinknek Dániel próféta könyvére irt kommentárjában előre van bocsátva; ezen munkát szerzője hunyta után Margitai bocsátotta világ elé. Világos továbbá azokból, miket Molnár Albert mennyei jelenésekre tett kommentárjában megjegyez 1630. évben, mint alább meglátandjuk. Lehet pedig, hogy Nagybányán halt meg, mint a zempléni kerület (dioecesis) anyakönyve tartja; özvegye és hátramaradt családja azonban Patakra visszajött és itt lakott.

Következő műveket hagyott hátra: 1) Az Dániel Propheta könyvének magyarázatja. Melyet rövid Praedicatiókban foglalt volt Kecskeméti A. János az Patachi Ecclesiának Lelki Pásztora, és abban az üdöben Szemplin Vármegyében levő Ecclesiáknak Séniora sat. Nyom. Debreczenben 1621. 4-o.²⁾ Szerzője halála után kiadta Margitai Péter a kállói egyház szolgája, és ajánlotta I. Rákóczi Györgynek, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem akkori tanácsnokának.

Ezen munkában a harmadik predikáció, a 28. laptól a

csak Molnár Albert . . . Jubileus esztend. praedicat. in Eppla Dedicat. Ugyancsak Suri Orvos Mihálynak 1617. ap. 14-ki kéziratát, a régi latin Bibliában, mely a pesti könyvtárban megvan.

¹⁾ Bizonyos ez, Aszalos Mihálynak Marburgban 1618. Január elején negyedréten kiadott „Calathus Strenarum Symbolicarum című könyvéből, mely Tihemérit mint zempléni szénior, Suri Mihályt pedig mint pataki lelkészt dicséri és üdvözli. Ennélfogva ki kell igazítani Lampénak 588. lapján azt, miszerint Tiheméri 1619. választatott el széniornak.

²⁾ A mint az ajánlásban mondatik, ezen beszédek a sárospataki egyházban elmondattak.

31-ig, Dániel 1: 3 és 4-ik verséről sokat tartott fel az iskoláról és iskolai dolgokról; minthogy pedig ebből a tudományos állapotokra s azon kor megismerésére nézve valamit meríthetni, és szerzője egyenesen a sárospataki iskolát tartja szemé előtt: úgy látszik becsére leendő munkának, ha ide általíratik. Tehát legyen ez az idézett helyből:

Mit tanulunk innét? „Először ezt: Az hol az nagy Nebuchadnezar az Rab gyermekeket Scholara erőltetteti, vegyük eszünkben, hogy az Scholai oktatás, tanítás nem uyság, de felette reghí szokás minden nemzetségek között: Mert azt olvassuk az Mózes felől is, hogy oktattatott az egiptiusok tudományában. Alexandriában, Antiochiában fő Scholak voltak, és az nagy Nebuchadnezarnak is böcsületes Scholaja, Collegioma volt, és az Nebuchadnezarnak erre fő gondja volt. Így kellene azért most is, hogy az Scholakra fő gondunk volna, kiváltképpen pedig az királyoknak, fejedelmeknek tisztetek volna az: De igen elfelejtéztünk felőle sat.

Másodszor. Ahol az Nebuchadnezar az eszes, tudos, böles Aschpenazra bizta az iffiakat, tanuljuk meg, hogy nem tudatlan embernek való az Scholai gondviselés, hanem tudosnak, eszesnek, bölesnek. Feddésre méltók azért itt azok, az kik tudatlan praeceptorokra bizzák az Scholakat: az mint szoktak az Magyarok szólni, de nem igen helyessen: Az mester csak tudjon éneklenni s levelet írni magyarázni, megérjük vele. Hallád, nem úgy kellene lenni.

Harmadszor. Ahol azt parancsolja az király Aschpenaznak, hogy az királyok és fő emberek fiai közzül válasszon, kiket be vegyen az Scholaban. Tanuld meg elsőben, kiknek kellene gyönyörkedni az Deáki tubományban, bizony az az Urak gyermekinek, fő-fő emberek gyermekinek, fiainak. hogy nemzetjüket tudományokkal is ékessítenék. De most nem kel ez az urak gyermekinek, hanem az táskás Mendi cásns inasokra szorult az szép Deaki tudomány. Nem csuda haat, hogy enni sok zenebona vagyon; mert nagyobb részre az fő fő emberek tudatlanok, Deakság, nélkül valok, mas

szegény ember tudos fia, szavával élnek, meg csak országunk törvénye dolgában is, az mely nem kitsinkissebsegh, hogy az urnak jobadgya fia után süveg vetve kel supplicálni sat.

Negyedszer. Az hol azt parancsollya az király, hogy oly gyermeköket valaszson az Aschpenaz az Scholara, kik macula nélkül vadnak es ekessek tekintetre: Tanullyuk megh, hogy az Deaki ifusagnak külső fogyatkozás nélkül kell lenni, ekes tekintettel, kegyes abrazattal. Mert noha az rut abrazat alatt gyakorta szép tudomány vagyon, de viszontak ismét gyakrabban az külső abrazat, az belső fesslet erköltsnek jegyet czegeerül viseli. Alkolmatlanok azért a Deaksagra az sántak, bennák, vakok, kancsalok, arczul vagattak, szemefajok, és az rebögök akadozó nyelvek, selpék, több ez felekkel egyetemben.

Ötödször. Az hol azt parancsollya az király, hogy az tudománynak ertői legyenek azok az gyermekek: Tanullyuk meg, hogy az Deaki tudományhoz elme kivantatik. Alkolmatlanok azért erre az kesödelmes elmejü es butifantfejü gyermekek, hanem az ilyenek külső kezi munkara szoktatassanak.

Hatodszor. A hol azt parancsollya, hogy tanitassanak az Chaldaeusoknak nyelve, tanullyuk megh, mit kellyen a Scholaban az ifusagnak tanulni: külömb külömbféle nyelveket. Melyben most igen megfogyatkoztak az tanitok és tanulok. Nem kel most az Görögh és Sidó nyelv, maga ¹⁾ azok által jelentette ki Isten az ü igeje szerint való akarattyat, elég ha valami keves Deaki csátsogast tanulnak az Deakok. Maskepen kel haat az tanulashoz latni mindennek, ha tudos nevet kivan akarki is viselni. Vay ki haszontalan tanito az, bator nagy rikkanto torka legyen is, es kialtson mintegy orias, ha nyelveket nem tud: sat.

Hetedszer. Végezetre, az hol azt parancsollya az ifiaknak tanusagoknak vege felöl hogy allyanak az király előtt.

¹⁾ régi e. h. jöllehet, noha.

Azaz szolgállyanak ü neki: Tanullya meg az ifusag: Micsoda az ü tudományának vege.

Ez tudniillik, hogy szolgállyanak Isten előtt, szolgállyanak az Ecclesiában, az kiket Isten arra hivat. Nem meltok azért azok az Scholara, az kik soha nem akarnak szolgálni, hanem csak az Scholaban akarnak henyelni: es az következendő munkatol felven, Vamossagra, Harminczadossagra akarnak kimenni, maga¹⁾ egyeb arant is szolgálhatnanak az Isten hazaban. De az jó ifusagnak ez fő czellya az Scholaban, hogy szolgállyon Istennek az hazaban az Egyhazi rend szerint.

Ezeket irta Kecskemétink az iskoláról és az iskolai dolgokról.

2. Irt Commentárt is János mennyei jelenésekről szóló könyvére, mint erről Molnár Albert Heidelbergben 1621. nyolczadrétben kiadott „Imádságos könyvecskéjének“ előbeszédében következő szavak tanúskodnak:

„Miglen Rákóczi György Uramnak ő Nagyságának intésére, az boldogult Kecskeméti Elekes János Predikátornak az Sz. János Jelenésére írott predikázióit ki bo-czáthatandom.

Innen tudjuk egyszersmind azt, hogy magyar nyelvünkön neveztetett Elekes vagy Eleknek, a kifejezés „Alexis“ kifejtéséből formáltatván. Mivel pedig a miket idéztem, Molnár Albert irta 1620. aug. 10. ebből következtethetni, hogy Kecskemétink vagy az 1620. év lefolyása alatt vagy már azelőtt meghalt. Hogy pedig az ő kommentárja valaha ki nyomattott volna, azon igen kétkedem, és inkább hiszem, hogy kéziratban maradt.

Egyébiránt nem kell összetévesztenünk Kecskeméti Elekünket, ugyanazon korbeli másik Kecskeméti C. János-sal, mint Bod Péter „Magyar Athénásában“²⁾. Ez a Kecse-

1) Ismét: jöllehet, noha.

Szerk.

2) Bod Péter „Magyar Athénás“. 141. l.

méti C. János Debreczenben tanult, majd 1610-ben a tokaji egyházban második lelkészszé vagy káplánná lett; 1614-ben kállói s végre néhány év múlva az ungvári egyházban lelkészszé, egyszersmind ugyanazon nevű megye széniorává választatott el¹⁾. Mit jelenthet pedig nevében a C. betű, biztosan meg nem mondhatom: de hihetőségből összehasonlítom „claudus“ latin szóval, mely magyarul annyi, mint sánta. Hogyha történetesen az volt, ugy ez azon Kecskeméti, a ki 1598-ban Wittebergbe ment, majd 1603-ban az ott tanuló magyar ifjakkal ötvenedik széniora volt, a kiknek anyakönyvében Kecskeméti Sánta Jánosnak, összehuzva Kecskeméti S. Jánosnak íratik. Witteberget elhagyva 1604-ben Heidelbergbe ment²⁾.

De legyen bármi jelentése a C. betűnek, sokkal bizonyosabb ennél az, hogy Kecskeméti C. János tokaji, kállói és végre ungvári lelkész és író volt. Következő művei lettek közönségessé.

1) „Fides Jesu et Jesuitarum“ mely Donatus Visartus által szedegettetett össze. Magyarra fordíttatott Kecskeméti C. János tokaji második predikátor által. Nyom. 1619. 8dr.
 2) Három fű és nevezetes innepekre való predikációk irattatának Kecskeméti János kállai predikátor által. Nyomt. Debreczenbe 1615. Ismét 1624. 8dr. Előbeszédében említi, hogy 1611. volt tokaji káplán³⁾.
 3) Katholikus Reformatus. Iratott Guil. Perkinsus által. Magyarra fordíttatott Kecskeméti C. János ungvári predikátor által. Nyom. 1620. 8dr.

Midőn ezek így vannak, világos hogy Bod Péter hibázott, Kecskeméti C. Jánosnak idézett két könyvét Kecskeméti Elek³⁾ Jánosunknak tulajdonítván összetéveszté e két férfit egymással.

Hogy tehát nem az említett Kecskeméti C. János tokaji

¹⁾ Hasonl. Lampe Hist. Eccl. Hung. 603. l.

²⁾ L. Weszprémi István. Biogr. Medic. Cent. alter. Pars. posta. pag. 94.

káplán, hanem a fentebb említett Kecskeméti Elek János sárospataki lelkész volt iskolánknak tanára, bár gyakran íratik mindkettő Kecskeméti Jánosnak egyszerűen, minden megkülönböztető jellem nélkül. A Csécsiféle Historiai Registrumban sem adatik egyiknek sem valami ismerve, innen nyilvános: mivel Kecskeméti C. János innepi predikációinak Lorántfi Mihályhoz intézett ajánlásában egyáltalán nem említi, hogy Lorántfi pártfogásában részesült volna valaha Patakon; a mit minden esetre alig, vagy épen nem hallgathatott volna el, a midőn kisebb állásu pártfogók iránt is, kiket tokaji káplán korában 1611-ben megnyert, háláját fejezé ki. De más körülmények is szólnak a mi Kecskeméti Elek Jánosunk mellett, és ezek jelölik ki mintegy, hogy ő és nem más vele egykoru Kecskeméti volt a Sárospataki iskolában tanár.

XVI Szepsi Láni Mihály 1610. körül.

Láni Mihály, szepsii születésű, miután magyarhoni iskoláinkban tudományait bevégezte, tovább haladás végett 1607-ben Wittebergbe indult, Reusner Bertalan akadémiai rektor alatt, és Váradi F. György wittebergi magyar tanulók széniorának idejében¹⁾, a midőn Keserői Dajka János is ment vala. Innen 1608-ban Marpurgba tért s folytatta tanulmányait²⁾. Visszajövéen Magyarországba, 1610 körül a sárospataki iskola rektorává lett, mint a sárospataki tanárok katalógusában a Csécsiféle Registrumban a következők igazolják: Szepsi Láni Mihály 1610 körül³⁾.

Nem sokban tér el Lampe sem a sárospataki tanárok

¹⁾ L. wittebergi magyar tanulók anyakönyvét Veszprémi Istvánal. Biogr. Medic. Cent. alter. Pars. post. pag. 94. Összehuzva iratik ott Szepsi L. Mihálynak.

²⁾ L. Molnár Albert Magyar Bibliájának előbeszédét. Kiad. Hannoviában 1608. 4dr.

³⁾ Értsd utána: sárospataki tanár volt.

névsorában így szólván: Szepsi Láni Mihály 1612. körül¹⁾ pataki tanár volt. Azaz 1612-ben még viselte ezen hivatalt, melyet egy év múlva, mint hihető, 1613-ban letett, miután körülbelül négy éven át dicséretesen szolgált volna,

Bod Péter Smirnai Szent Polikarpusában Lániról, mint Geleji Katona István tanítójáról ekként emlékezik: Tanult (Geleji Katona István) a szántói, gönczi, ujhellyi, akkor szépen virágzóoskolákban, végre a pataki szép hírű kollégiumban, a melyben deák, görög, zsidó nyelveket, filozofiát, theológiát, akkoron szorgalmatosan tanítottanak Szepsi Láni Mihály és Szikszai Siderius István²⁾.

De dicsérettel emlékezik róla az említett Geleji Katona István önmaga is „Praeconium Evangelicum“ című könyve második kötetének előbeszédében: Legnagyobb hálával, a melyet képes vagyok elmémme felfogni, Isten iránt vagyok, hogy engemet . . . a tudományos pályára rendelt; melynek elemeibe a monaki népiskolában Jónás édes testvéremnek s egyszersmind nevelőmnnek munkássága által vezetettvén be ezután a kevessebb híresebb szántói, gönczi, ujhellyi és végre a mindenek között leghíresebb pataki oskolában, melyeket, mintegy lépcsőnként haladva egymás után s bizonyos időközök után láttam és laktam, örök emlékű tisztelendő tanítóimnak Budaeus Jánosnak Szántón, Szepsi Korocz Györgynek Gönczön, Beszerményi Péternek Ujhelyben, Szepsi Láni Mihálynak, Szikszói Siderius Istvánnak s a már említett Korocz Györgynek pedig Patakon, hűséges gondjok és szorgalmok által a szabad tudományok közepszerű ismeretével³⁾.

Láthatjuk, hogy azon időben, a mikor Geleji Katona István Patakon tanult, kik voltak az iskolának tanárai; Ge-

1) Lampe Hist. Eccl. Hung. Trans. 596. l.

2) L. Smirnai Szent Polikarpus. 72 l. Bod. Péter e helyen szépen adja elő egyszersmind azt, hogy ezen korban miféle tudományok virágoztak Patakon.

3) L. Stephani Kat. Geleji Praeconium Evangelic. Albae Jul 1638. — 40 2. Vol. fol.

leji pedig 1610 körül és a következő pár évben volt a sárospataki iskolának polgára, 1613-ban széniora, 1614-ben beregszászi iskolamester lett. Tanítói hivatalának bevégezése után pedig 1615-ben november körül Heidelbergbe ment ¹⁾).

Patakon viselt széniori hivataláról a pataki széniorok katalogusa, a Csécsiféle Registrumban, ekként tesz bizonyosságot: „Geleji Katona István 1612-ban volt szénior Siderius István és Szepsi Korocz György alatt. 1614-ben Beregszászi rektor. 1615 ben pedig Bethlen Gábor erdélyi fejdelem pártfogása alatt Heidelbergbe ment. Visszajöveletekor fejezérvári rektorrá, kevéssel ezután udvari lelkészszé és végre híres erdélyi püspökké lett.

Azért vezetem be ezeket ide Gelejiről, hogy az idő, melyben Szepsi L. Mihály és utódai iskolánknak igazgatói voltak, annál biztosabban meg legyen határozva.

Egyébiránt Szepsi Mihály tanári hivatalát 1613 körül, mint mondatott, bevégezvén, gönczi lelkészszé lett, ott körülbelől öt éven át kitünő dicsérettel szolgált. Bizonyságot tesz ezen hivataláról Pataki Füsüs János „Positionum Physicarum de Elementis“ című könyvében, melyet Heidelbergben 1617. 4dr. kiadott, a többek között ezt írván: „Szepsi L. Mihálynak, Gönczön isten ígéje legkegyesebb hirdetőjének, hajdan igen kedves tanítómnak ²⁾).

De főlemlítendő főként Gönczi Aszalos Mihály, ki „Catholus Strenarum Symbolicarum“ című könyvében a következőkép magasztalja: „Tisztelendő, nagy tudományu, éles belátású, állandó igaz kegyességű és Krisztus egyházában rendíthetlen oszlopférfinak, Szepsi Mihály Úrnak, a Gönczi ekklezsia éber szolgájának, Uramnak és tudományaimban leghivebb vezéremnek:

¹⁾ Nov. 14-én már Heidelbergben volt. L. „Praecon. Evang.“ előbeszédjét. Hasonl. Catal. Heidelb. Weszprémi. Biogr. Medic. Hung. P. 3. p. 467.

²⁾ Az idézett könyv megvan a sárospataki könyvtárban a különbözőféle értekezések gyűjteményében (Collectio variorum tractatum.)

Anag. PIAM CHELIIN ZELAS. ¹⁾

„SALVE probitatis specimen, vel potius jure
Dicam, pietatis jubar, et fax patriae lucida,
Salve, sterilis qui mala mundi fugiens, sanctus
Desiderio praepete ZELAS CHELIIN almi PIAM
Verbi, notat ut nomen“ ect. ²⁾

Ezután, úgy látszik, 1618-ban szathmárnémetii lelkész-szé és ugyanazon traktus széniorává lett, de innen 1623 körül Tarczalra költözött ³⁾).

1622-ben tartott magyar nyelven halotti beszédet, Károli Zsuzsána Bethlen Gábor erdélyi fejedelem házastársa felett, ki 1622-ken máj. 12-én halt meg Kolozsváron és Gyula-Fejérváron azon év jul. 1-én temettetett el, az emlékbeszédek jun. 29-től jul. 3-ig bezárólag tartattak felette.

Szepsi emlékbeszédének, mely a gyűjteményben a hetedik, melyre Zsid. XI. 2. v. szolgált alapul, címe: „VII. Praedicatio, melyet Parentationis ergo toet Szepsi Mihály, Szathmári fő Praedikátor, az temetés után másod nap ugymint, die. 2. Julii. az nagy Templomban, az országbeli minden Státusoknak nagy frequentiaiban“ ⁴⁾).

Nagyon csodálkozom ezen címen, hogy Szepsi magát ebben egyszerűen csak a szathmárnémetii egyház fő predikátorának és egyszersmind ugyanazon egyházmegye szeniorának nem is írja, midőn őt Debreczeni Ember Pál világosan azon egyházmegye széniorának állítja, és Melotai Ny. István utódának teszi, a ki azon évben Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek udvari lelkészévé lett ⁵⁾.

1) Ezen anagramma készítettett Szepsi L. Mihály név betűivel.

2) L. Aszalos Mihály „Calathus Strenarum“ 38. lap.

3) Lampe. Historia Ecclesiae Refor. in Hungaria et Trans. 625. lap. Has. Csombor Marton „Itinerarium“ című könyve 184. lapját. Ugyancsak „Halotti pompa Károli Zsuzsána felett.“ 235. l.

4) Lásd. Exequiae Principales. Azaz: Halotti Pompa, melyel Károli Susánnának utolsó tisztesség tétetett 1622. esztendőben. Nyom. Feiérvár. 1624. 4dr.

5) L. Lampe. Hist. Eccl. Ref. 605. és 615. l.

Tarcalra 1623 körül költözvén, ott még azon évben abaujvári és tornamegyei széniorrá választatott, mely hivatalban 12 éven át szolgált kitünően, Tarcalon pedig lelkészi hivatalát élte végeig folytatta. — 1625-ben jan. 1-én a bekecsi új templom szentelésén jelen volt mint elnök. 1629-ben máj. 2-án az erdőbényei zsinaton, mint a környékbeli egyházak széniora elnökölt, és tisztelendő Miskolczy P. Istvánt, Zemplénmegye ekkoron elválasztott esperesét, a mint a meghívó levélben mondatik, „coepiscopusi“ rangban ünnepélyesen felavatta ¹⁾. — 1630-ban máj. 1-én a pataki tanulók ünnepélyes examenén vagy promociáján jelen volt, a melyen maga a hírneves zászlós úr, ²⁾ Rákóczi György is megjelent³⁾. Hogy ezen év okt. hónapján még élt, tudhatjuk Tornai P. Istvánnak „Disputatio de peccato actuali“ című munkájából, melyet Lejdában, 1630. okt. 19-én tartott, és Láninak a többek között ekként ajánlott: „Szepsi Láni Mihálynak, Torna és Abaujmegye nagyérdemű esperesének, a tarcali egyház igen buzgó lelkészének, a tudományokban nagyérdemű férfiúnak⁴⁾).

Még jóval ezután 1634. dec. végén halt meg a „derék férfiú“. Emlékezik róla Alvinczi Péter is, ki őt „Postillai“ előbeszédében praelatusnak nevezi ⁵⁾. Az esperesi hivatalban utóda lett Kovásznai Imre ⁶⁾.

Művei: a bekecsi új templomszentelésen mondott beszéde, melyre Zsid. 3: 1 — 6 szolgált alapul ⁷⁾; és még azok,

¹⁾ L. A zempléni egyházmegye legrégibb anyakönyvét. Megvan ebben a level is, mely a „consenioroktól“ a synoduson lemásoltatott, ezen fölírással: Exemplar epistolae ad Rev. et Clar. virum D. Michaelém Szepsinum ect.

²⁾ Kevéssel ezután Erdélyi fejedelemmé lett.

³⁾ L. a zempléni egyházmegye anyakönyvét 100. l.

⁴⁾ A nevezett Disputatio megvan a sárospataki könyvtárban.

⁵⁾ L. Alvinczi Péter 1633. 4dr. Kassán magyar nyelven kiadott „Postilláinak“ előbeszédet.

⁶⁾ Lampe. Hist. Eccl. sat. című művében helytelenül mond 1631-et L. Zemplénmegye anyakönyvét 328. 232. 233. l.

⁷⁾ L. „A Bekecsi új templom felszentelése“. Nyom. Kassán 1625. 8dr.

melyeket az erdőbényei zsinaton bölcsen és nyomatékosan elmondott, mint Zemplén egyházmegye anyakönyvéből olvashatni.

Végül felemlítem róla, hogy neve Láni a Lanius névből lett, valamint a következő nevek is: Fabri, Sartoris, Textoris, Victoris, Mercatoris, Pastoris, Tonsoris, Coriarii, melyek latin genitivusok alakjában igen korszerűek és gyakoriak voltak, mi eléggé bizonyos a wittebergi magyar tanulók anyakönyvéből és másunnan is.

H. Gy.

ÖT PÁLMALEVÉL.

Abulfauaris, Egyiptomban a memphisi templomnál Isis egykori papja, megírta vallomásait öt pálmalevelen, ily szavakban:

Első pálmalevél.

Születésemnél fogva mint papnak fia, őseimnek állapotára rendeltetve, a memphisi nagy templom udvarában neveltettem azon szigorú rendszabályok szerint, melyeket elődeink eszélyes ovatossága megállapított a pappá képezendők számára.

Hierarkhiánk alapelveivel megtanulám egyszersmind a mesterséget: indulataimat eltitkolni, pillantásaimat, arcvonásaimat és tagmozdulataimat a szilárd komolyság mintája szerint idomítani; ha haragos valék nevetni, és ha mások nevettek, közömbösen vagy ha a körülmények úgy hozták magokkal, ünnepélyesen végig tekinteni; minden beszédemnek vallási kiinduló pontot, minden cselekedetemnek vallási indokot adni; és mindent, mi jót tevék, Osiris vagy Isis vagy valamely más istenség ihletésének tulajdonítani. Szóval, mindazon műeljárások, melyek tekintélyünk fentartására annyira megkívántattak s a melyeket itt nem szükség teljességgel előszámlálnom, a nevelés által annyira sajátommá váltak, hogy végre könnyűnek, erőltetés nélkülinek és a ter-

mészet kegyadományának tetszettek és oly gépszerüvé lőnek, mintha magammal együtt hoztam volna a világra őket.

Ezenkívül, tudjátok társaim, hogy egész nevelésünk arra irányoztatott: miszerint rendünk méltósága iránt mély tisztelet, alkotmányunk fentartása érdekében folyvást lán-goló, habár külsőleg higgadt buzgalom és vallásrendszerünk-nek egész külső része, a szertartásokhoz szigorú ragaszkodás, öntessék belénk.

Azzal nem gondoltak, hogy bennünket meggyőzzenek a felől, hogy Isis, és Osiris, Horus és Serapis, Her-mes, Anubis és Typhon valósággal istenek: hanem úgy szoktattak, hogy azokkal, vagyis inkább azoknak ké-peivel és mindennel, mi csak legkisebb részben szolgálatukra vonatkozik, úgy bánjunk, mintha azok volnának.

E módszer, mint tudjátok, gyümölcse a mély politiká-nak, mely egész alkotmányunknak feltalálója volt. A valódi átlátása mindennek, miután Osiris és Isis mysteriumaiba beavattattunk, közülünk igen sokaknál, tán legtöbbeknél ká-roz következményü lenne, ha bennünk gyermekségünktől fogva gépszerű szokássá nem vált volna, hogy a nyilvános tisztelettárgyak iránt a legnagyobb tiszteletkimutatást lássuk.

Én megvallom őszintén, hogy ezen szoktatásnak szük-ségességét tulajdon tapasztalásomból tanultam megismérni. E nélkül, miután a megkívántató előkészületek folytán végre titkainknak egész megismérésére bocsáttattam, rám nézve sokszor csaknem lehetetlen lett volna a szerepet, melyet a memphisi templomban hivatalos állásom rám rótt, úgy vinni, hogy az alattomos kényszerűségnek és mesterkélt szinlésnek jele néha néha akaratom ellenére is el ne árulta volna, hogy az nálam éppen nem valódi természetes légyen.

E veszélynek annyival inkább kitétetve éreztem maga-mat, mert nekem a természet őszinte szívet adott, mely ben-nem némelykor fellázadt és különösen oly alkalmakkor, mi-dőn buzgalmam és kegyességemért kitüntető magasztalások-kal halmoztak el.

„Te meg vagy győződve — mondám enmagamhoz — hogy mindezen istenek, kiknek imádásában az egyiptomi népet tartod, sem több sem kevesebbek nem voltak, mint emberek miképen te; emberek, kik hússal és kenyérrel éltek és miután meghaltak, a férgekől megemésztettek, mert idejökben még nem volt feltalálva a mesterség, hogy a meghaltakat bebalzsamozás által eltartsák. Minden kételyt eloszlatók a felvilágosítások, melyeket a beavatás által ezen igazságról nyertél, melyről különben józan okosságodnak is már meg kellett volna győzni.

„Ki tudja jobban mint te, hogy amaz Apis, melynek halálát egész Egyiptom a legmélyebb bánattal gyászolja, eltekintvén a homlokán levő fehér négyszögtől, épen egy olyan bika, mint akármely más bika; és hogy nevetséges egy macskával istennő gyanánt banni, vagy egy vereshagyma előtt hódolatteljesen a porba borulni? Te tudod magadban, hogy mind ezen tárgyaknak vélt istenségök a népnek ostoba babonaságától van; és te, kihez illenék testvéreiddel egyesülten a népet tisztább felfogásra vezérelni, te tartod őt ostoba babonaságában! Oh Abulfauaris, Memphisnek fia, én attól félek: te csaló vagy!”

Megvallom, tán szegyenemre, efféle gondolatok oly sokszor nyugtalanítottak engemet papságom első éveiben, miszerint nem kis fáradságomba került megakadályoztatni, hogy bizonyos alkalmaknál láthatók vagy hallhatók nem lenének. Más időkben, lett légyen könnyelműségből vagy lelki erőből, oly állapotban valék, hogy az ilyen gondolatok, mint a komorkórságnak (hypochondria) gőzei és műveletei igen könnyen kiütődtek elmémből.

„Ha valaha lehetséges lesz, mondám kételyeimre, hogy a nép megtanul értelmesen gondolkodni azon tárgyakról, melyek érzékek alá nem esnek: bizonyos, hogy az nem Egyiptomban történik; vagy ha az egyiptomi nép valamikor a felvilágosodás oly magas fokára juthat is, legalább nem tagadható, hogy erre nézve még semmi jelek sem látszanak.

„Az egyiptomiak vallása, bármilyen botrányosnak és képtelennek lássék az idegen szemekben, az állammal annyira összenőtt, hogy ennek nyugalma és fenmaradása annak fenmaradásával szoros összeköttetésben van.

„Az egyiptomiak hisznek különös gondviselést és az elkövetett gonosztetteknek a halálutáni megbüntetését. Eme két cikk az emberek között minden biztonságnak és erkölcsi rendnek igazi alaposzlópa; ezektől nyerik a törvények tekintélyüket és rettentő voltukat. Az egyiptomi népnek babonája éppen arra szolgál, hogy eme nagy igazságoknak hatályát előmozdítsa. Akármerre fordulnak, a láthatatlan fővalónak szent jelképei tűnnek szemükbe, melyeknek jelenléte és ügyelete előtt cselekedeteik felől remegnek. Minél nagyobb a hódolat, melyet az istenségnek ezen látható képei iránt éreznek, annál erősebben hat ezen durva lelkekre az Isten jelenlétének igazsága, melyet magoknak más módon előterjeszteni képtelenek; annál üdvösebb társaságukra a félelem, hogy oly sok istenség szeme láttára rosztat ne cselekedjenek.

„A népnek tisztább fogalmat adni, legalább a jelen körülmények közt, lehetetlen; és elvenni tőle azt, melylyel bír, arról a legteljesebb bizonyossággal való meggyőződés nélkül, hogy nem lesz rosszabb a nélkül, mint azzal: mily veszélynek tétetnék ki az államalkotmányoknak egész épülete ily vakmerő javítás által!

„Ha tehát csalás is a nép előtt eltitkolni az igazságot, melynek világosságát el nem szenvedheti, de üdvös, szükséges csalás; és éppen ezáltal nem érdemli, hogy e nevet adjuk neki.

„Nem, Abulfauaris; nincs okod arra, hogy csak egy szempillantásig is szégyeneljed magadat azon rendért, melyre bizvák az állam legtisztéletreméltóbb ügyei, talpkövének és nagyszerű hajtókerekének fentartása, a vallásnak és nyilvános istentiszteletnek gondjai;

„azon rendért, melynek köszönhetik az egyiptomiak

mindazt, mi őket felül emeli a barbárokon, kik a föld színén laknak: alkotmányukat, törvényeiket és műmesterségeiket;

„ennek köszönhetik, hogy a királyi hatalom, mely az államban való egység fentartására szükséges és annak lelke, melynek ereje és hatása által a tagokból igazi folyton tartó és élő egész lesz, de éppen ennél fogva hatalmával igen könnyen és igen hamar visszaél, korlátok közé szorítva van; a törvények és polgári szabadság által az önkényes jogbitorlástól biztonságban vannak.

„Ezen fénynél tekintsd Abulfauaris hivatásodat és akkor mondd meg, hogy ennél jobb és üdvösebb gondoltathatik-e?”

Második pálmalevél.

Én igen félek, barátim! hogy ezen ellennyilatkozatok, melyekkel lelkiismeretemnek vagy becsületességemnek vagy a mint akarjátok nevezni, megfelelttem, nem eléggé alaposak: hogy engemet oly teljesen megnyugtathattak volna, a mint tevék, ha szolgálatomnak bizonyos kötelességei képtelenségére és az úgy nevezhető szemrehányásokra nézve a megszokás érzéketlenné nem tesz vala.

Nem tudom, hogy tévedek-e, de mióta a lelkek világának fekete kapuit magam előtt kinyitva látom: sok tárgyak másképen látszanak nekem, mint azelőtt. P. o. a különbség a durva lelkű nép és képzetek, miveltek között, mivel mi dicseksziünk, korántsem látszik nekem többé oly fontosnak; és nem tartóztathatom magamat, hogy higylem, miszerint a memphisi legszegényebb napszámos a természet kezéből éppen olyan lelket kap, mint a király, vagy a mi szentséges rendünknek főtisztelendő főnöke, Osiris főpapja maga.

Miért lenne lehetetlen a napszámos lelkének megfoghatóvá tenni, hogy Apis egy bika; az Ibis egy gólyafaj; és a vereshagyma vereshagyma; hogy a bika az erőnek jelképies kiábrázolására használtathatik; hogy az Ibis nekünk igen hasznos, mert kigyóinkat megeszi és hogy orvosa-

ink a klistély titkát valószínűleg ő tőle tanulták el, hogy a vereshagyma hathatós szer a megsűrűdött nedvességek eloszlátására, de hogy teljességgel semmi ok sem létezik, miért kellene egy bika, vagy egy ibis, vagy egy vereshagyma iránt isteni tisztelettel viseltetni?

Megvallom, hogy nekem nehezen esik egy teremtményről, mely az emberrel egyenlő, oly rosszul gondolkozni, mint én is tenni kénytelen valék, midőn azt képtelennek kellett tartanom az ily világos igazságok felfogásának megtanulására; és hogy én helyzetemben legkevesebbé foghatom meg: miért nem lenne ezen alvilág minden ostobái között a legostobábbnak végetlenül felfoghatóbb az, hogy egy bika — bika, mint hogy az — Isten légyen.

Csakugyan a babonának, ha egyszer az ember agyában magát megfészkelte, hatalma borzasztó! De nem is azt mondom én, hogy a népet egyszerre okossá kell tenni. Midőn a vak lelkek látókká tétetnek: kétséggel kivül ugyanazon elővigyázattal kell lenni, mint azon embereknél, kiknek szeméről a hályogot veszik le. Elég, hogy húsz harminc esztendő alatt a nép fejében bámulatos fordulás eszközöltessék: ha magunkat eltökélettük ily nemes lelkű munkát felvállalni és abban közös szabályos terv szerint eljárni. Nem gondolhatom, hogy szükségünk volna magunkat visszariasztatni engedni attól azon aggodalom miatt: „ez által vallásunk nagy alapigazságai alá ásathatnának.“ Igazság és igazság sokkal inkább egyenmű dolgok, mint sem hogy egymással meg nem férhetnének.

Hanem én más okát tudom, kedves barátim, hogy kegyes ohajtásom nehezen fog valaha megszűnni ohajtás lenni. Bizonyos vagyok róla, hogy ti mindnyájan egyik a másik után úgy fogtok gondolkodni mint én; de ah! mint Abulfauaris, csak akkor fogtok ti is így gondolkodni, midőn többé nem lesz időtök azzal használni.

Ezen okot épen oly őszinteséggel fogom felfedezni, milyennel keblemet felnyitandom: hogy abban láthassátok a

titkokat, melyek az egy, mindent látó szemén kívül minden más előtt elrejtve vannak.

Hermes, rendünknek nagy alapítója és népünknek törvényadója, igen egyszerű vallást hagyott hátra, milyenre szüksége volt egy népnek, mely épen ő általa gyűjtetett össze először, és oly jót, milyent egy ily nép elhordozni képes vala.

Látszik, szíven hordozott gondja volt a jövődöbeli papokat, mint törvényeinek fentartóit, az igazi állaspontra állítani, honnan a magasztos hivatal, melyet köztársaságában reájok bízott, beláthatták volna. Titkos tanát szerkeszté részint hieroglyphekben, részint a szent betűsorozatban (alpha-bet), melynek feltalálója ő vala, és a melyhez kulcschal egyedül mi birunk. Ő abban tanítá nekünk: hogy vallását politikai szempontból kell tekinteni; és hogy abban más célja nem volt újonnan szervezett köztársaságát minél szilárdabban összealkotni és azon hit által, miszerint a halál után az erény dicsően megjutalmaztatik, a gonoszság pedig szigoruan megbüntettetik, törvényei elégtelenségének segítségül lenni. — Hozzá mellékelé: minden mit ő az egyiptomiakra nézve tehetett, csak vázlatos terv, melynek általunk, utódaitól kell kidolgoztatni és kiegészíttetni; mi másképen nem, hanem lassan lassan történhetik meg. Ezenkívül, minden törvények természetöknél fogva változás alá vettetvék; és bármely alkotmányra nézve szükséges időről időre javíttatni, és új rúgókkal, mozgató erőkkal elláttatni

De miért is mondom én nektek e dolgokat, melyek előttetek épen oly isméretesek mint előttem? Barátim, bocsássatok meg nekem öreg embernek, ki előterjesztéseiben nem tud többé ugy rendet tartani mint azelőtt. — Visszatérek a dologra.

Az egyiptomiak ősvallása tehát, mint már fentebb is mondatott, igen egyszerű volt.

Népünk hőseinek az istenek közé felvétele volt az első lépés ennek elbővítésére; és a hieroglyphek idővel alkalmat

szolgáltattak a szent dolgoknak számát csaknem a végetlenig szaporítani.

Valószínűleg soha nem volt babonásabb nép és ország, melynek egész minősége lakosait e lelki betegségekre inkább hajlandóvá tette, mint a miénk. Egyiptom valójában a csudák országa, még az idegen is, ki hozzánk jön, a természet és műmesterség oly sok ritkaságainak, minden más népek korát felülmúló régiség oly sok titokteljes emlékeinek látásához magát úgy érzi, miszerint hajlandó hinni, hogy a mi országunk valaha az isteneknek lakó helye volt.

Ily ország lakosainak természetesen több hajlandósággal kell birni mint másoknak arra, hogy az isteneknek szolgálatát életök főfeladatává tegyék; kiváltképen ha általában a bús kórságra hajlandók és alkotmányuk a helyett, hogy e természeti hibát kijavítsa, arra nézve inkább minden lehető táplálékot nyújt. Mert, hogy is ne lenne bús komorrá a nép, melynek mi vallásos politikai elménc felfogásból minden zenét megtiltottunk, melynek lakomái és társas mulatságainál is mumia-nak jelenléte szükséges, hogy örömeire buzduljon, és melynek királyai is életöknek nagyobb részét azzal tölték, hogy magoknak siremlékeket készítenek? Ily nép arra teremtetett, hogy a vallásban — mely kedélyének komorságával megegyez — ugyanazon időben bus komolyságának táplálékot és annak tulságos volta ellen óvszert keressen.

Ugy látszik, hogy az egyptomiaknak a túlesapongó babonáság szükséges. Ők azt hiszik, hogy elégséges isteneik nem lehetnek. Minden városnak, minden időszakasznak, minden mesterségnek, minden személynek tulajdon istene van. A természeti mindennapos eseményeket előjelenségeknek, a természeti rosztat különös büntetéseknek tartják. Bármilyen jelentéktelen történet, sőt egy dőre álom, elégséges, hogy az ily szerencsétleneknek nyugalma megzavarja. Életök egyik felét azzal töltik el, hogy az isteneket kérdezik a felől: mit

kelljen cselekedniök, és a másik felét azzal, hogy leimádkozzák előttök, a mit cselekedtek.

Nem lehetett másként, minthogy ily népnek több papjának kellett lenni bármely más népnél a világon. Mód nélküli számoknak kellett lenni már csak azért, hogy mindenik istennek papja legyen. Az eredeti papi törzs nem volt elégséges, hogy úgy szolgáljon, mint az egyiptomi kegyesség megkivánta. A honnan lassanként egy középrend állott elő a papok és nép között: emberek, kik kezdetben semmi más jogigényt nem formáltak, mint hogy a papoknak foglalatosságaikban és az egyiptomiaknak házi ájtatosságaikban segítségül legyenek. Eltűrték őket, mert nem látták előre, mi pedig oly könnyen előre látható vala. Észrevétlenül oly nagy tekintélyt tudtak ezek a nép előtt kiszínlteni, hogy már lehetetlen lett volna tőlök megszabadulni, midőn észrevenni kezdték, miszerint lételők, szaporodásuk és igyekezetök az ősi alkotmánynak igen káros lőn. A henyesség szeretete és a kényelem mások költségén élhetni, elárasztották az országot e közléplényekkel, kik fáradhatlanul azon munkálódtak, hogy a népet agyrémeikkel, mint a pók ragadományát, bebojnyoltsák és a babonaságban minél mélyebben sülyesszék.

Végre módját találták annak, hogy a nagyokhoz való bejuthatásra is utat nyissanak, vagy igazabban szólva utakat, mert ezen emberekre nézve mindegy ajtó, ablak, hasadék vagy egérlyuk, csakhogy bemehessenek. És midőn egyszer már annyira jutottak, mily magas fokra emelkedett csak hamar felfuvalkodottságuk! Nekünk magunknak félünk kellett titkos fortélyaitól; még elég szerencsénk, hogy rendünk érdemtelen jellemének és az ugynevezett istenek ideje szent homályában elvesző hajdankornak némi ingatag tekintélyt köszönhetünk, melynek naponkénti fogyása miatt titkon sohajtozunk a nélkül, hogy bátorkodnánk a mindig tovább harapódzó bajnak gyökeréhez nyulni.

Ime barátim, megmondottam az okát, miért nem reménylhető a szegény egyiptomiaknak értelmi felvilágosod-

hatása. A nagy Isis legyen nekik kegyelmes! De ez életben sohasem fogják beláthatni, hogy egy vereshagyma — vereshagyma.

Harmadik pálmalevél.

Ugyanazon politika, mely barátim titeket visszatart, hogy a babonának és annak buzgó védőinek a fentebb leírt közlépényeknek nyílt háborút izenjetek, tartott vissza engemet is. Azt hívném, hogy ekképen bölesen cselekszem, de miután életemnek tényeit tisztább világosságban látom, igen kételkedem, hogy helyesen cselekedtem e tekintetben.

Hát ki fogja fel az igazságnak ügyét, ki állítsa helyre annak elévülhetlen jogait, ha mi sem merészeljük? Mi, kikre bizta az állam annak gondját, mit leginkább szíven hord: a törvényeknek és vallásnak megőrzését, melytől veszik ezek tekintélyüket és kötelező erejüket!

Micsoda tekintet, micsoda érdek annyira fontos, hogy ezen nagy kötelességet felülmulja? . . .

Kérlek benneteket, igen tisztelt barátim, e dolgot fontossága szerint vegyétek gondolóra, és magatokat kiméeljétek meg a furdaló szemrehányásoktól, melyek az én életemnek utolsó óráit megkeserítették.

Azonban igen tartok tőle, hogy az, mit e miatt magamnak szemrehányásul tettem, egybehasonlítva egy más okkal, melylyel előttetek magamat bevádolnom kell, csak csekélységnek fog tetszeni. Megvallom, hogy büszkeségemet ki mondhatatlanul sérti a vallomás, melyet teendő vagyok. Vajha a nagy Isis ezt elégtételnek tekintené szigorú ítélőszéke előtt, hol lelkem nem sokára megjelenend!

Borzadtok, az istenek királyasszonyának nagytiszteletű papjai? Nem foghatjátok meg úgy-e, hogy azon *Abulfauaris*, kinek élete másoknak példányképűi tartatott eleibe, azon *Abulfauaris*, ki vallásunknak és uralkodásunknak egy afrikai népségre, mely nagy *Sesostrisunk* előtt is ösmé-

retlen maradt, kiterjesztése által magának az egyiptomi birodalom érdekében irigylendő érdemet szerzett, mit követhetett el, mi dicsteljes életének fényét elhomályosítja?

Ah! barátim, (ha különben még méltó vagyok titeket így nevezni) épen az, mi a világtól, udvarunktól, szent rendűnkől nekem oly sok dicséretet szerzett, épen az, minek életem büszkeségének kellene lenni, mely öreg orcámat szégyenpirral borítja el, és a melynek emlékét is lelkemből kitörölni kívánnám, ha a belső érzés, miszerint a büntetés a legkisebb, mit érdelek, ily kívánságot egy újabb bünténynye nem tenne!

Halljátok meg tehát bánatteljes vallomásomat, és példám köztetek a jobbakat rázkódtassa meg, és mindenkit tegyen ovakodóvá, hogy cselekvéseinek titkos rugóit ellenségképen tekintse, melyek kebelében ártatlanságára leselkednek. „A magunk iránti okos bizalmatlanság legerősebb mellvéde az erénynek“, mondja Hermes. Hogyan téveszthettem én el szemeim elől ez aranymondatot negyven éves erényem bizonyosságában!

Nem fogom előttetek ismételni a négerekhez tett utazásom történetéből azt, mi az egész világon isméretes. Életem eme főkorszakának titkos körülményei, melyek egész magamviséletének igazi felvilágosítására szolgálnak; és itt csak ezekről fog szó lenni.

Gondolom, tudjátok barátim, hogy a négerek azon időben, midőn balcsillagzatjok engemet hozzájuk vezérlett, egy szabad, ártatlan és a művészeibb szükségletek felőli tudatlanságában boldog nép vala.

És nem kevésbbé tudjátok, hogy ők jelenleg egyiptomi módon polgárosítva, szokásainkkal és bűneinkkel ragályosítva, és királyaink önkénykedő hatalmának vagyis inkább udvaroncaik fosztogatási vágyának és dőlyfösségének alávetve, ezen járom alatt talán a legszerencsétlenebb nép a nap alatt.

És ha már Abulfauaris papnak fősvénysége, kevélysége

bujasága lett volna oka ezen, a szegény négerekre nézve oly szerencsétlen változásnak: nem lenne-e oka a vélt érdemet, mely neki e nép „tanítója“ és „törvényadója“ tiszteletteljes neveket szerezte meg, élete legfeketébb ténye gyanánt tekinteni?

És ime barátim, a dolog épen így áll!

A körülmény, mely engemet azon állapotba helyezett, hogy a jámbor négerek mezítelensége megruházásának eszközlője legyek, nem oly igen esetleges vala, mint a királynak előadtam. Biztos tudomásom volt a gazdagságról, mely e vadaktól hozatott vala, és a nyereségnek oly pontos kiszámítása nélkül is mint egy kincstári felügyelő szokja tenni, igen jól tudtam, hogy vásznomnak az ő aranyporukkal leendő elcserélésénél semmit sem vesztendek.

Megvallom, hogy semmi tervem sem volt, miszerint e népet polgárosítsam, midőn hozzájok jövék. Szokásaiknak különös nyájassága, jószívűségök és bizonyos hajlandóságok, melyeket nálok megtapasztalék, szóval mindazon tulajdonságok, melyek e népet szeretetre méltóvá tették és nekem bizonyosságul kellett volna szolgálniok a felől, hogy szokásainkra épen nincs szükségök, voltak, mik bennem az első gondolatot ébresztették: mily könnyű lenne Egyiptom koronáját e drága kövel gazdagítani!

E gondolat egy darab ideig forrt fejemben a nélkül, hogy tisztában lettem volna a felől, hogy mit kellene belőle csinálnom.

Az elfogultság, egy népet ruházat, művészet, rendőrség nélkül nyomorultnak tartani; az öröm, melyet a felöltők és köpenyekre nézve tanusítottak, melyekkel őket aranyporukért megajándékozáam a nélkül, hogy festett vásznomra ráadásul őket magokat is megtartani látszanám; a gondolat mily szerencsésé tehetném őket művészeink egyéb terményeinek közlése által is: mindez egyrésztől erős benyomással volt képzelődésemre.

Másrésztől a szegény négereknek jó nemtője elem

terjeszte mindent, mi azon gondolattól, nekik ily vézsorsu ajándékot adni, visszariaszthatott; ártatlanságuk, állapotjukkal való megelégedésök, a veszély vagy inkább elkerülhetetlen szükségesség szükségleteinket, szenvedélyeinket és mindkettővel vétkeinket is közölni, végre azon igazságos aggodalom, mily szerencsétlenné lehetnek a hatalommal való visszaélés által, melyet az egyiptomiak a barátság színe alatt kétségen kívül felettök gyakorolnának! A természet nekem érzékeny szívet adott, visszaiedék előbbi felületes tervemnek következményeitől; és bármily igen ingerelt is még más részről egy új Hermes hirneve, dicsősége, melyet é népnél magamnak megszerezhettem: mégis azt hiszem, hogy jó nemtőjök végre erőt vehetett volna, ha egy szenvedély, melynek szokása győzelmet venni, bármily nehézé tétetik is az neki, döntő hatásu befolyással nem lett volna.

Csudálkoztok, mert ily gyengeséget Abulfauaris szigoru bölcseségéről legkevésbbé gyaníthatatok, ha megmondom előttetek, hogy ez a — szerelem vala.

Én vagy természetemnél fogva kevésbbé voltam hajlandó a gyöngédségre, vagy a templom tornácában való papias nevelés szivemben már magját elfojtotta ezen vélt gyarlóságnak, mely az erényre valójában kedvezőbb, mint közönségesen hiszik. De ama nevelés az érzéki ösztönt el nem fojthatta; és hála az erkölcstanban volt oktatóimnak! ezen szentségtelen tüzet oly jól el tudtam rejteni, hogy azért nem kevésbbé lángolt belsőmben. Mindazáltal e részben magamnak semmi különös szemrehányást nem tehettem; és hol gyaníhattam volna inkább kevésbbé, hogy szirtre találjak, melyen erényem hajótörést szenvedne, mint ezen négerek között?

Negyedik pálmalevél.

Azon korban valék még akkor, melyben a láng, melyről épen szólottam, főként ha mértékletességgel kezeltetik, erős vérmérsékletnél hatalmából igen keveset veszített.

A benyomás, melyet az oly sok szép alakok, mert legtöbbek azok valának, színök dacára érzékiségemre gyakoroltak, oly hangulatba helyezte képzelő tehetségemet, melyben annak lennie kell, hogy egy különösebb tárgytól hatékonyan illettessék. Ily hangulatban pillantám meg a szép Mazulipát, nőjét egy férfinak, ki eme feketék között kitűnő tekintélyben állott, és az első látás oly erősen hatott: miszerint nem került bele 24 óra, oly egészen megvesztegettettem, mint ha a szyriai istennő elhatározta volna, hogy engemet haragja legrettentőbb kitörésének tárgyává tegyen.

Ezen ártatlan csábítót előttetek le nem rajzolhatnám, mert neki bizonyynyal gondolata sem volt, hogy engemet elcsábítson, a nélkül, hogy képzelődésteket veszélybe ne ejtsem. Az enyém, megvallom nektek egészen gyöngeségemet, még e szempillantásban is amaz ígésző hölgynek oly képét terjeszti előmbé, hogy akaratom ellenére képtelen vagyok gyönyörűségére elragadtatás nélkül gondolni.

Nem valék ujonc, ki szívének állapotára nézve megcsalhatott volna; jól tudtam már az első percben, hová céloz e szenvedély, és oly kevésbé gondoltam arra, hogy az ő céljaira nézve magamat megcsaljam, miszerint inkább a mondott szempillantástól fogva nem állt hatalmamban másról valamiről gondolkodni, mint kellő alkalomnak feltalálásáról, hogy őt jellememnek kockáztatása nélkül kielégíthessem.

És épen ezen szempillantásban lön elhatározva, hogy a négereknek polgárosíttatniok kell.

Első álmotlan éjszakámban kész lön tervem. A mi rendszerünk vallásunkra alapíttatott: úgy kellett lennie a négereknél is. Semmi sem volt nekem most könnyebb, mint megfelelni mindazon kifogásokra, melyeket ezen szerencsétlenek jó szelleme szándékom ellenében nekem tett volt. P. o. nem volt szükségkepeni következmény: hogy a mi szokásainkkal a mi vétkeinket is átvenniök kellene. Eme veszélynek különféle eszközök által elejét lehetne venni; és ha minden mások hiányosak lennének is: Isis mysteriumai nem

csalhatlan ellenszere-e minden erkölcsi romlottságnak, nem a legerősebb előmozdító eszköze-e az erényességnek és feddhetetlen életnek?!

A mysteriumok!... Ezen képzelet erősen hatott kedélyzetemre. Elhihetitek-e, hogy a gondolat ama titkokra, melyekre borzadás nélkül nem gondolhat egy lélek is, ki az isteni természet szent jelképeinek szemlélésére méltattatott, a szenvedély dühe által felhevített képzelődésemnek anyagot szolgáltatott a legszégyenletesebb tervhez, mely valaha halandónak keblét megfertőztette?

Azonban ne véljétek, hogy akármily gonosz voltam is agyam állapotának ezen pillanataiban, képes lettem légyen vallásunk legtisztelte reméltóbbjának oly irtóztató megszent-segtelenítését csak egy pillanatra is a legélénkebb iszony nélkül gondolni! Nem, barátim! Borzadálylyal utasítám el magamtól a tisztátlan szellemnek utálatos sugallását, és hő-siesen elhatároztam magamat, miszerint okom volt hinni, hogy a felett teljes győzelmet veendek.

De ah! ki ösméri, mielőtt tulajdon tapasztalásából megtanulta, a szívnek minden titkos rejtekhelyeit, melyekben az elfojtott szenvedély, míg mi győzelemről álmodozunk, biztos háttérben az alkalmat lesi, hogy bennünket váratlanul és fegyvertelenül kettőztetett dühvel megrohanjon?

Eltökéltségem erejében bizva azt hívém, hogy most már a legkisebb megtántorodás nélkül munkálkodhatom négereim átalakításának nagyszerű tervén. A könnyűség, miszerint meztelenségöket szégyenleni megtanulták, elhiteté velem, hogy épen oly csekélységre találnék a többiekben is, tervem szerinti átalakításukban.

Munkámat vallásunknak tanításával kezdtem. És miért tevém ezt? Mivel az által az utat egyengetém meg, hogy a mysteriumokat közējök bevigyem, kedvenc eszmémet, melyet véleményem szerint elég korán nem vehettem eszköz-lésbe. Es miért eme türelmetlen buzgóság, midőn oly szilárdul elhatározva valék, hogy abból szenvedélyem előnyére

legkisebb visszaélést el nem követendek? Mit mondjak? . . . A háromszor nagyobb Her mes nek példája lebegett előttem; és hittem, hogy négereim ártatlansága, ha csakugyan szokásaink ragályosságától valamennyire féltek volna, a kezdeményezés által leginkább megőrizendő.

A titkos indok, mely a többieknek az egész erőt szolgáltatá, mélyen rejtezkedék keblemben, de azt nem különböztetém meg, vagy látni nem akarám.

E közben Egyiptomba visszamentem: a királyt vállalatomról értesítendő, és a tettről, mely szerint működni akarék, az országra nézve ennek előnyeivel megnyerni, vele értekezendő. A kéjt lehellő Ma zulip a képe elkísért oda engemet, mindenütt előttem állt, nyugtalanított; és, megmondjam? . . . néha boldogította álmaimat. Szenvedélyem oly fokra hágott, mely minden eltökéltségemet ingataggá tette. De a jó szándék, ez a csalárd elaltató szer, mindenkor győzödelmet nyert.

És mégis szárnyakat ohajték magamnak, hogy négereimhez annál gyorsabban visszatérhessek . . . Ma zulip a közöttök volt . . .

Én szerencsétlen! Ti azt hittétek, hogy szent buzgóság, mi engemet türelmetlenné tett, visszatérendő fenséges foglalatosságomhoz; és én ezen tévedésben hagytalak benneteket!

Ötödik pálmalevél.

Tehát ismét visszaérkeztem, és minthogy annak szükségességét érzem, elhatároztam az erénynek egy nagy áldozatot hozni, midőn azt, ki után oly hévvel vágyódom, és utazásomat csudálatosképen sietteté, az ígész Ma zulip a tekintetét magamtól megtagadni akartam. Annál buzgóbban munkálódom Isis temploma és a mysteriumok megünnepléséhez való előkészületekre nézve.

Nem sokáig volt lehető a szép Ma zulip át kerülnöm a nélkül, hogy ki ne tegyem magamat a veszélynek, misze-

rint oly kevésbé természeti magaviseletnek titkos indokát fognák keresni. Férje az újabb elrendezés szerint épen úgy, mint már azelőtt a nép nagyjainak egyike vala, és az ifju hölgy égett a kívánságtól, hogy oktatást vegyen, mely őt képessé tegye az Isis titkaihoz való bocsáttatásra. Kevésbé képzelitek ti azt, hogy oka lehetne ártatlansága miatt reszketni az ünnepélynél, melyből magának azután, mit arról mondani megengedett, a halhatatlanok gyönyörűségének előízét igéré.

A mysteriumok valának tehát naponkénti tárgyai beszélgetéseinknek. A szerep, melyet abban vinnem kellett, nem a legkönnyebbek közül való volt. Magamra kellett vigyázni rendkívüli fáradságos erőlködéssel, nehogy indulatom neki eláruljam, és a mysteriumokból nem lehetett neki többet mondanom, mint a mennyit minden beavatatlannak tudnia szabad.

A bizonytalanságban, melyben őt tartanom kellett, egyszer közönséges tárgyunknak alkalmából jövék a példákra, melyeket a legrégibb történetekben bizonyos isteneknek bizonyos halandókhoz való rendkívüli szeretetéről találunk. Azon igyekeztem, hogy arról neki tiszta és magasztos fogalmat adjak; de több vala az, mint nyelvök tökéletlensége megengedé. Ha tehát a dologról csak némi fogalmat akartam is neki adni: e végre érzéki képeket kellett használni, és határozott szándék nélkül, mennyire ovatosan választám is a színeket, rajzolatom elég élénk lön arra nézve, hogy képzelő tehetségét feltüzelve. Félbeszakasztám azonnal, hogy észrevevém; de a benyomások, melyek hatása alatt azt elhagyám, oly erővel munkálkodtak bennem, hogy minden lehető erővel sem birtam visszatartani bizonyos feltolakodó képeket.

A kisebb mysteriumoknak rettenetes és ohajtott éjjele tehát mindig közelebb érkezik, és a szép és érzelemdús Mazulipa várakozása rendkívül felvontnak látszék lenni. Már emez estét megelőzőleg ámulatba ejtett ezen váratlan kérdése által: „vajjon hiszem-e, hogy ő elég ártatlan arra

nézve, hogy Isten előtt szeretetre méltó legyen!" Mert hallotta tőlem, hogy a szívnek ártatlansága egy azon tulajdonságok közül, melyek által az istenek előtt kedvesek lehetünk. Egész komolysággal neki erre válaszoltam: rendkívüli dolgokat nem kell az embernek kívánni; de egyszersmind elég gyenge valék hozzátenni, hogy nem is kell félnie, hanem magát egészen az istenek szabad akaratára bízni. Igazságtalanságot követnék el magamon, ha mondanám, hogy teljesen öntudatos volt légyen a szándék, mely velem így beszéltetett; de mégis kelle éreznem, hogy volt szándékom, és nem bátorkodtam azt keblemből feltárni.

A legsötétebb éj következett tehát; jéghideg kezem reszket, midőn folytatni akarom. Hiába is fárasztanám magamat, hogy leírjam nektek a benső küzdelem dühét, mely végre erényem elvesztésével végződött.

Az ártatlan és ábrándos Mazulipa belépett a sötét földalatti folyosóba, melynek titkos tekervényein keresztül a felavatandóknak átmenniök kell. A föld rengett lábai alatt, ezer meg ezer idegen szokatlan hangok hatottak füleibe, ezer meg ezer színtőly ritka alakok, egyszerre ismét eltűnő fényben láthatóvá tétetve, surrantak el mint árnyak szemei előtt: midőn egy ily fényben Anubis isten megjelenék neki, és az elámitott ártatlanság, mely a félelem és várakozás miatt mindent eltűnőre kész vala, a szentségtörő csalásnak zsákmányává lőn.

Nem lennék menthető, ha már eléggé megbotránkoztatt szemeiteket tovább is mocskosítani akarnám részletes elbeszélésével mindazon mesterséges fogásoknak, melyeket a csalárd Anubis alkalmazott, hogy szerepét gyakrabban és nagyobb kéjjel játszassa.

Nagy szerencsétlenség rám nézve, de egyszersmind mégis az egyetlen, mi a kinteljes visszaemlékezésnél életem ezen ocsmány történetét illetőleg némi vigasztalást nyújt, hogy magamat arra rendeltetettnek tekintem, miszerint tapasztalásom által tanítsalak titeket: „hogy a mi rendünkben

levő személyeknek több okuk van, mint bármely más osztályhoz tartozó embereknek, szívöknek őrzésére; és hogy mivel épen mi tőlünk követeltetik a legtisztább és magasztosabb erény, mert nekünk minden más halandók felett azon szerencsétlen előnyünk van, hogy tisztátalan szándékaink, gonoszságaink és büntényeink is a vallás tiszteletes fátyola alatt elkerülik a világnak tekintetét; vagy, hogy mindent röviden megmondjak, mivel a legszentebb és legjobb, mit a mindeneket igazgató gondviselés az emberi nemnek adott, a mi kezeinkben az erkölcsi romlottságnak, elnyomásnak és általános nyomornak eszközévé válhatik.“

Szineskedésünk, az igaz, nincs a világ közönséges botrányoztatására; és a bensőképeni gonosz külsőképen sokszor használ a tökéletes erény látszata által. De ezen esetleges és csekély jelentőségű előnyt az emberi társadalomnak mily drágán kell megfizetni! A szineskedő neki úgy árt, mint a lassu hatású méreg, melynek dülő pusztítása azonnal nem vétetik észre. Minthogy homályban, annál biztosabban működik; ocsmány tervét zavartalan hajthatja végre; és oly kevésse gondolnak céljainak ellenállására, hogy inkább azoknak létesíthetésére az eszközöket önként kezeibe adják. Büntetlenül rossz végre fordítja az emberi természet minden gyarlóságai között a legártatlanabbat, a könnyen hívő őszinteséget szenvedélyeinek zsákmányává tévén azalatt, míg az magát a fensőbb lényeknek, kiktől életének szerencsáját vagy szerencsétlenségét reményli, feláldozottnak hiszi.

Reszkessetek barátim! minden gonosztól, melyet egy pap tehet!

És oh! A bulfauaris lenne az egyetlen, rendjének tagjai között, ki ilyen vallomásokat tehet?!

Wieland után Fabián Mihály.

TÁRCA.

MAGY. PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÜTFÖK.

Bethlen G. a lelkészeket és maradékaikat nemesi rangra emeli.

Nos Maria Theresia divina favente clementia Romanorum Imperatrix ac Germaniae Apostolica, Hungariae, Bohemiaeque Regina, Archi-Dux Austriae, Dux Burgundiae et haereditaria princeps Transylvaniae, Tyrolis et Siculorum Comes.

Damus pro memoria per praesentes significantes, quibus expedit universis et singulis: quod die decima sexta mensis may, anni millesimi septingentesimi quinquagesimi noni, stante videlicet termino celebrationis et cursus iudiciorum tabulae nostrae Regiae, in Transylvania, partibusque eidem reapplicatis, iudiciariae per distinctas periodos continuae, et pro nunc a dominica secunda miserere, ad dominicam usque pentecostes, in libera regiaqua civitate nostra Maros-Vásárhely durante, ad quam, ut puta, tabulam nostram iudiciariam (demptis diaetalibus) universae causae fidelium nostrorum regnicolarum, antelati principatus Transylvaniae, partiumque eidem reapplicatarum, tam per formam brevium iudiciorum, quam etiam longo litis processu, determinari et adjudicari solitae, iuxta veterem et approbatam eorundem regnicolarum consuetudinem, factamque de super ex communi ipsorum novissimam ordinationem regiam generaliter fuerant prorogatae, una cum fidelibus nostris sincere et respective nobis dilectis, spectabilibus, magnificis, generosis et egregiis Wolfgango libero barone Bánffy de Losoncz, consiliario nostro, in dicta Transylvania guberniali intimo, ac in iudiciis tabularibus in persona nostra praeside, magistrisque nostris protonotariis, ac juratis tabulae nostrae regiae assessoribus actualibus et constitutis: nomine et in persona honorabilis Johannis Nagyfalusi eccliesiarum reformatae religionis Károlyiensis tractus senioris, in sua ipsius propria ac reliquorum tractus praenotati verbi

divini ministrorum nominibus, et in personis, facta primum praeforibus litigantium (uti moris et consuetudinis est receptae) per nobilem Alexandrum Sebess de Zilah scribam et juratum notarium, dictae tabulae nostrae in Transylvania judiciariae proclamatione exhibitae et praesentatae sunt maiestati nostrae literae quaedam, et quidem: prima e confirmationales serenissimi quondam principis Georgii Rákóczy de dato Alba Julia anno 1646. die 10-a may clementer concessae; secunda e pariter literae confirmationales principis quondam Michaelis Apafi de dato in castro Radnóth anno 1668 die sexta mensis july propriarum manuum subscriptionibus, sigillisque eorum pendentibus super zonis diversi coloris sericeis, munitae et roboratae, patenterque confectae et emanatae; supplicatumque existit nominibus eorundem maiestati nostrae debita cum instantia humillime, quatenus nos easdem transumi at transcribi ac copiam seu paria earundem in transcripto literarum nostrarum eisdem iurium suorum uberiolem, futuram ad cautelam necessariam, sub sigillo nostro judiciali et authentico extradari et emanari facere dignemur. Quarum quidem literarum, et quidem primarum tenor et verbalis continentia sequitur taliter:

Nos Georgius Rákóczy dei gratia princeps Transylvaniae, partiumque regni Hungariae dominus, et siculorum comes etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis: quod reverendus et honorabilis vir Michael Molnár Szántay ecclesiarum orthodoxarum cistibiscanarum in Hungaria superintendens, et rivuliensis, ac Joannes Milipás Gönczi, felső-misztotfalusiensis, pastores, pro partibus ipsorummet, ac universorum verbi divini praeconum, in partibus Hungariae, regno nostro Transylvaniae, annexis existentium, exhibuerunt nobis ac praesentaverunt literas quasdam serenissimi quondam principis domini Gabrielis dei gratia alias Romani Imperii et Transylvaniae principis augustae recordationis praedecessorum nostri in pergamene patenter confectas et emanatas, sigilloque eiusdem impendenti, et cera rubra, impressivae communitas et roboratas nobilitares, seu armiales; quibus mediantibus, idem quondam dominus princeps omnes et singulos dictorum universorum verbi divini ministrorum filios et filias, eorumque haeredes et posteritates, utriusque sexus universos, ex speciali sua gratia et potestatis plenitudine, in numerum verorum, et indubitatorum regni Transylvaniae, et partium Hungariae eidem annexarum, nobilium annuntiassae, aggregassae, cooptassae et adscripsissae, eosdemque artis nobilitatis insigniis condecorassae dignoscebatur: tenoris infrascripti supplicantes nobis humillime:

quatenus nos easdem literas, omniaque et singula in eisdem contenta rata, grata, et accepta habentes, literis nostris verbotenus inseri, et inscribi facere, ac pro iisdem omnibus, et singulis universorum verbi divini dispensatorum filiis, ac filiabus, eorumque haeredibus ac posteritatibus, utriusque sexus universis perpetuo valituras gratiose confirmare dignaremur: quarum quidem literarum tenor et verbalis continentia sic se habet:

Nos Gabriel Bethlen dei gratia Sacri Romani Imperii et Transylvaniae princeps, partium regni Hungariae dominus et siculorum comes, ac Oppaviae et Ratiboriae dux. Excelsa principum consuevit dignitas, inter cetera suorum operum gesta, hanc curam habere praecipuam ad idque studiosius intentionem suam dirigere, ut suorum subiectorum conditione et statu pensatis, unumquemque iuxta labores meritos ad altiores honores, gradus, felicioresque provehat successus, sed et ad uberiores honestae dignitatis adtollat famam, ex hoc enim principum augetur fastigium, quo dignioribus conspiciuntur praesidere personis: ea propter, cum iam inde ab origine felicitis inaugurationis, et suscepti regiminis nostri nihil magis in votis habeamus, quam ut primum omnium, nostram in deum rebus in omnibus testari pietatem, dei ecclesias modis in omnibus ampliare, ex eoque divini numinis gloriam propagare, atque in seras transfundere posteritates valeamus: dignum sane justitiaeque et aequitati omnino consentaneum fore judicavimus, ut eos etiam, qui rebus divinis vacarent, ac ad salutem et vitam aeternam consequendam facem veluti praeferrent hominibus, omni honore ac proemio cumularem. Quemadmodum enim universorum et singulorum in regni nostri Transylvaniae, eidemque annexis Hungariae ditionum nostrarum partibus verbi dei praeconum seu ministrorum filiis et filiabus, ipsorumque haeredibus et posteritatibus, utriusque sexus universis ornandis, nunc id ipsum ostendere volumus, ut scilicet non ipsi tantum, sed posterius quoque universi, per jam fatos sacrorum administratores hunc industriae et virtutis caperent fructum: ad singularem itaque et fide dignam nonnullorum fidelium consiliariorum nostrorum relationem ac intercessionem, dictorum universorum ac singulorum in regni nostri Transylvaniae, eidemque annexis Hungariae ditionum nostrarum partibus existentium verbi dei praeconum seu ministrorum, omnes filios et filias, de principali nostrae potestatis plenitudine et gratia speciali, antea etiam non ex obscuris oriundos parentibus eximi, ac in coetum et numerum verorum natorum et indubitatorum regni nostri Transylvaniae, eidemque annexis Hungariae ditionum nostrarum partibus eidem anne-

xarum nobilium annumerari, aggregari, cooptari, et adscribi duximus: decernentes, et ex certa nostra scientia, animoque deliberato concedentes, ut iidem praefatorum universorum et singulorum, in regni nostri Transylvaniae, eidemque annexis Hungariae ditionum nostrarum partibus existentium verbi dei praeconum seu ministrorum filii et filiae omnes, ipsorumque haeredes et posteritates utriusque sexus universi, a modo imposterum quoque, omnibus istis gratiis, honoribus, indultis, libertatibus et immunitatibus, quibus caeteri veri, nati et indubitati regni nostri Transylvaniae, et partium Hungariae eidem annexarum nobiles quomodolibet de jure, et ab antiqua consuetudine usi sunt et gavisi, utunturque et gaudent, uti, frui, et gaudere perpetuis semper temporibus valeant, atque possint. In cujus quidem nostrae erga ipsos exhibitae gratiae et elementiae, principalisque munificentiae testimonium et symbolum, veraeque et indubitatae nobilitatis signum, haec arma nobilitatis insignia: scutum videlicet militare erectum, coelestini coloris, in cujus campo sive area leo dimidius, ex nubibus tumultuantibus emergens, uno sinistro altari, removens biblia, altero dextro, pedibus anterioribus angelus descendens acinacem, cui ad latus sinistram haec verba scripta leguntur: arte et marte dimicandum, praebere visitur, scuto incumbentem galeam militarem contegit diadema aureum regium, variis unionibus, pretiosissimisque margaritis exornatum, a summitate vero galeae, teniae sive lemnisci, hinc inde, ad utramque scuti oram pulcherrime defluentes, illud decenter ambiunt et exornant; prout haec omnia in principio sive capite praesentium literarum nostrarum, pictoris manu et artificio, propriis suis coloribus, recte et decenter depicta esse cernuntur, eisdem praeannotatorum verbi dei praeconum, seu ministrorum filiis et filiabus, ipsorumque haeredibus et posteritatibus, utriusque sexus universis, benigne danda duximus et conferenda annuentes, et ex certa nostra scientia, animoque deliberato concedentes, ut iidem, a modo imposterum futuris et perpetuis semper temporibus, eadem arma, sive nobilitatis insignia, more aliorum regni nostri Transylvaniae, et partium Hungariae eidem annexarum nobilium, sub iisdem juribus et praerogativis, indultis, libertatibus et immunitatibus, quibus caeteri veri, nati et indubitati regni nostri Transylvaniae, et partium Hungariae, eidem annexarum nobiles, vel natura et consuetudine hactenus, quomodolibet de jure usi sunt et gavisi, utunturque et gaudent, ubique in proeliis, certaminibus, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachiis, ac aliis omnibus, et quibuscunque exercitiis militaribus et nobilitariis, nec non sigillis, velis, aulacis, annulis,

vexillis, clypeis, tentoriis, domibus, generaliter vero quarumlibet rerum et expeditionum generibus, sub merae et sinceræ nobilitatis titulo, quo ipsos ac haeredes et posteritates ipsorum, utriusque sexus universis, ab omnibus cujuscunque status et præeminentiae homines existant, insignitos dici, nominari, haberique et reputari volumus, ferre, gestare, illisque uti, frui et gaudere, haeredesque et posteritates ipsorum, utriusque sexus universi valeant atque possint. In cujus rei memoriam, firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratas, memoratis filiis et filiabus modernorum et futurorum verbi dei ministrorum seu praeconum, haeredibusque et posteritatibus ipsorum, utriusque sexus universis clementer dandas duximus, et concedendas. Datum in civitate nostra Alba Julia, die decima tertia mensis july anno domini millesimo sexcentesimo vigesimo nono. Et subscriptum erat a sinistra Gabriel mpria, a dextra vero partibus Stephanus Kovatzy cancellarius mp., ab extra vero involuti pergaminis in medio in anno domini 1629. die 30-a augusti in oppido Akos in congregatione generali ac universitate dominorum nobilium comitatus Szolnok mediocris exhibitae, per reverendum virum Stephanum Keresztszegi seniore in districtu Szilágyiensi, ac comitatum Szolnok mediocris et Krasznensis, lectae, proclamatae, publicatae et extradatae sunt literae praesentes donationales suae serenitatis, nemine contradictorum apparente Nicolaus Juhos, juratus notarius sedis indiciariae comitatus Szolnok mediocris mpria. Praesentes literae nobilitares exhibitae sunt in generali congregatione magnatum et nobilium comitatus Bihariensis, feria tertia proxima post festum Beatae Elisabethae viduae Váradini celebrata, publicatae, proclamatae, acceptatae et extradatae per nobilem Johannem Torma, juratum dicti comitatus Bihariensis notarium, nemine contradicente. Inde vero in extrema dextrali parte 1629. die vigesima, septima mensis augusti ia generali congregatione universitatis dominorum nobilium comitatus Krasznensis exhibitae literae, publicatae, proclamatae, acceptatae sunt praesentes, nemine contradicente. Georgius Hátzegi, juratus notarius sedis judiciariae comitatus Krasznensis mpria.

Nos itaque missa supplicatione nobis modo quo supra porrecta clementer exaudita, et faventer admissa, praescriptas literas nobilitares non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio, et suspicione carentes, sine diminutione, augmento, vel variatione aliquali praesentibus literis nostris insertas et inscriptas, quoad omnes earum continentias, articulos, clausulas et

puncta eatenus, quatenus eadem rite et legitime existunt, emanatae, viribusque earum veritas suffragatur, rata, grata, et accepta habentes, approbavimus, ratificavimus ac pro iisdem omnibus et singulis universorum verbi divini praeconum, in partibus regni Hungariae, ditioni nostrae Transylvaniae annexis, existentium et commorantium, moderatorum videlicet, ac etiam futurorum filiis ac filiabus, eorumque haeredibus et posteritatibus, utriusque sexus universis perpetuo valituras, gratiose confirmavimus, prout acceptamus, approbamus, ratificamus et confirmamus. Harum nostrarum, pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in civitate nostra Alba Julia. Die decima mensis may, anno domini millesimo sexcentesimo quadragesimo secundo, et subscriptum erat ad marginem earumdem, in parte priori a sinistra Georgius Rákóczy mpria., a dextra vero Joannes Szalárdi vice-secretarius mpria, erantque eiusdem serenissimi principis Transylvaniae Georgii Rákóczy, in pergamene, sigillo pendenti, super cera rubra, flava impressa, decenter zona sericea diversi coloris alligata communitae et roboratae patententerque confectae et emanatae.

Secundarum literarum atque confirmationalium tenor et verbalis continentia talis est:

Nos Michael Apafi Dei gratia princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae dominus, et saeculorum etc. memoriae commendamus, tenore praesentium significantes, quibus expedit universis: quod reverendus Martinus*) Nográdi episcopus, Michael Mislei Ér-mellyéki-ensium, et Thomas Kisfalvi, districtus bihariensis ecclesiarum seniores, in partibus Hungariae, ditioni nostrae subiectis, in suis ac universorum ministrorum nominibus et personis exhibuerunt nobis, et praesentaverunt literas quasdam serenissimi quondam principis Gabrielis Bethlen, alias principis Transylvaniae donationales; quibus mediantibus, idem dominus princeps eosdem et successores, haeredesque et posteritates ipsorum, utriusque sexus universos, nobilitasse, donasse dignoscebatur, tenoris infrascripti supplicantes nobis humillime, ut nos easdem literas, universaque in iisdem contenta, rata et accepta habentes, pro iisdem et successoribus, haeredibusque utriusque sexus universis gratiose confirmare dignaremur.

Quarum quidem literarum tenor talis est.

Nos Gabriel sacri Romani Imperii et Transylvaniae princeps, partium Hungariae dominus, saeculorum comes, ac Oppaviae et Rati-boriae dux. Excelsa principum consuevit dignitas, inter caetera suo-

*) Leiró hibája; helyesen Mathias!

rum operum gesta, hanc curam habere praecipuam, ad idque studiosius intentionem dirigere suam, ut suorum subjectorum conditione et statu pensatis, unumquemque juxta labores meritos, ad altiores honores, gradus, felicioresque provehat successus; sed et ad uberiores honestae dignitatis adtollat famam, ex hoc enim principum augetur fastigium, quo dignioribus conspiciuntur praesidere personis: ea propter, cum jam inde ab origine felicis inaugurationis et suscepti regiminis nostri, nihil magis in voto habeamus, quam ut primum omnium, nostram in Deum, rebus in omnibus pietatem testari, Dei ecclesias modis omnibus ampliare, ex eoque divini numinis gloriam propagare, atque in seras transfundere posteritates valeamus. Dignum sane justitiaeque et aequitati omnino consentaneum fore judicavimus, ut eos etiam, qui rebus divinis vacarent, ac ad salutem, et vitam aeternam consequendam facem veluti praeferrerent hominibus, omni honore ac proemio cumularemus. Quemadmodum enim in universorum et singulorum in regni nostri Transylvaniae, eidemque annexis Hungariae ditionum nostrarum partibus, verbi dei praeconum seu ministrorum filiis et filiabus, ipsorumque haeredibus et posteritatibus, utriusque sexus universis ornandis, nunc id ipsum ostendere volumus, ut scilicet non ipsi tantum, sed posterius quoque universi, per jam factos sacrorum administratores, hunc virtutis et industriae caperent fructum; ad singularem itaque, et fide dignam nonnullorum fidelium consiliariorum nostrorum relationem ac intercessionem dictorum universorum et singulorum in regni nostri Transylvaniae, eidemque annexis Hungariae ditionum nostrarum partibus, existentium verbi Dei praeconum seu ministrorum, omnes filios et filias, de principalis nostrae potestatis plenitudine, et gratia speciali, ante etiam non ex obscuris oriundos parentibus eximendis, ac in coetum et numerum verorum natorum et indubitatorum regni nostri Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum nobilium, annumerandos, aggregandos et adscribendos duximus; decernentes, et ex certa scientia nostra, animoque deliberato concedentes, ut iidem praefatorum universorum, et singulorum, in regni nostri Transylvaniae, eidemque annexis, Hungariae ditionum nostrarum partibus existentium, verbi Dei praeconum seu ministrorum filii et filiae omnes, ipsorumque haeredes et posteritates, utriusque sexus universi, a modo in posterum quoque omnibus istis gratiis, honoribus, indultis, libertatibus et immunitatibus, quibus caeteri veri, nati et indubitati regni nostri Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum nobiles, quomodolibet de iure et ab antiqua consuetudine usi sunt et gavisi, utunturque et gaudent: uti, frui et gaudere perpetuis semper temporibus valeant atque possint. In

cuius quidem nostrae erga ipsos exhibitae gratiae ac clementiae, principalisque munificentiae testimonium et symbolum, veraeque et indubitatae nobilitatis signum: haec arma, seu nobilitatis insignia: scutum videlicet militare erectum coelestini coloris, in cujus campo, sive area leo dimidius ex nubibus tumultuantibus emergens, uno sinistro altari, removens biblia, alteri dextro, pedibus anterioribus, angelus descendens, acinacem, cui ad latus sinistrum haec verba aurea scripta leguntur: arte et marte dimicandum, praebere visitur; scuto incumbentem paleam militarem contegit diadema regium, variis unionibus pretiosissimisque margaritis exornatum; a summitate vero galeae, teniae sive lemuisci, hinc inde ad utramque scuti oram pulcherrime defluentes, illud decenter ambiunt et exornant; prout haec omnia in principio sive capite praesentium literarum nostrarum pictoris manu et artificio, propriis suis coloribus, recte et decenter depicta esse cernuntur; iisdem praeannotatorum verbi Dei praeconum, seu ministrorum filiis et filiabus, ipsorumque haeredibus et posteritatibus, utriusque sexus universis, benigne danda duximus, et conferenda. Annuentes, et ex certa nostra scientia, animoque deliberato concedentes, ut iidem, a modo in posterum, futuris et perpetuis semper temporibus eadem arma, sive nobilitatis insignia, more aliorum regni nostri Transylvaniae, et partium Hungariae eidem annexarum, nobilium, sub iisdem iuribus et praerogativis, indultis, libertatibus et immunitatibus, quibus caeteri veri nati et indubitati regni nostrae Transylvaniae, et partium Hungariae eidem annexarum nobiles, vel natura et consuetudine, hactenus quomodolibet de jure usi sunt et gavisi, utunturque et gaudent, ubique in proeliis, certaminibus, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachiis, ac aliis omnibus, et quibuscunque exercitiis militaribus et nobilitariis, nec non sigillis, velis, aulacis, annulis, vexillis, clypeis, tentoriis, domibus, generaliter vero quarumlibet rerum, et expeditionum generibus, sub merae ac sincerae nobilitatis titulo, quo ipsos ac haeredes et posteritates ipsorum utriusque sexus universos, ac omnibus cujuscunque status et praecminentiae homines existant, insignitos dici, nominari, haberique, et reputari volumus, ferre, gestare, illisque uti, frui, et gaudere, haeredesque et posteritates ipsorum, utriusque sexus universi valeant, atque possint. In cujus rei memoriam, firmitatemque perpetuam, praesentes literas nostras, pendenti authentici sigilli nostri munimine roboratas memoratis filiis et filiabus, modernorum et futurorum verbi Dei ministrorum seu praekonum, haeredibusque et posteritatibus ipsorum, utriusque sexus universis, clementer dandas duximus, et concedendas. Datum in civitate nostra Alba Julia, die decima tertia, mensis july, anno domini mille-

simo sexcentesimo vigesimo nono. Et subscriptum erat Gabriel mpria. Stephanus Kovátzi cancellarius mpria. Erantque sigillo ejusdem domini principis authentico in pergamene patenter et pender in caeram flavam, super caera rubra impressivae communitae et roboratae. In dorso autem earundem publicatio in comitatibus Szolnok, Krasznensi et Bihariensi, per juratos eorundem comitatum notarios, nemine contradicente, superscripto, conspiciebantur.

Nos itaque praemissa annotatorum Mathiae Nográdi, Michaelis Mislei, et Thomae Kis-falvi, supplicatione, modo quo nobis supra porrecta, elementer exaudita et admissa, praescriptas literas donationales, seu armales, non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspicione carentes praesentibus literis nostris, de verbo ad verbum, sine diminutione et augmento, variationeque aliquali insertas, quoad omnes earum continentias, articulos et puncta, eatenus, quatenus eadem rite et legitime existunt, emanatae, viribusque earum veritas suffragatur, acceptavimus, approbavimus et ratificavimus, prout acceptamus, approbamus, ratificamus, et pro dictis episcopo, senioribus, caeterisque ministris in partibus Hungariae, ditioni nostrae subjectis, modernis et futuris, ipsorumque filiis et filiabus, haeredibus denique, et posteritatibus eorum utriusque sexus universis, in perpetuum valituras confirmamus, harum nostrarum pendentis et authentici sigilli nostri munimine robaratarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in castro nostro Radnóth, die sexta mensis July. Anno millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo; et subscriptum erat Michael Apafi mpria. A dextra vero talis cernebatur scriptura: Joannes Bethlen cancellarius mpria. Erantque sigillo ejusdem serenissimi Transylvaniae principis Michaelis Apafi in zona diversi coloris sericea pendenti, capsulaque lignea artificiose elaborata, super cera rubra impressivae, communitae et roboratae, patenterque confectae et emanatae; ab exteriori vero earundem parte in dorso talis legebatur scriptura: praesentes literae confirmationales, una cum primaeva serenissimi quondam principis Gabrielis Bethlen, super nobilitate, collatione ac aliis serenissimi etiam principis quondam Georgii Rákóczy, similibus confirmationalibus, coram universitate inelyti comitatus Szolnok mediocris, occasione generalis sedriae die vigesima quarta Juny, anni millesimi septingentesimi quinquagesimi sexti productae, perlectae sunt, publicataeque, et nemine contradicente extradatae, per juratum ordinarium ejusdem notarium Franciscum Halmagyi mpria.

Unde, nos instanti petitione annotati honorabilis Joannis Nagyvatalusi, ecclesiarum reformatae religionis károliensis tractus senioris

reliquorumque verbi divini ministrorum seu praeconum nominibus, et in personis eorum nobis humillime facta, benigne exaudita, et clementer admissa, praeannotatas literas non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, aut vitiatas, sed omni prorsus vitio et suspicione carentes, de verbo ad verbum, sine diminutione et augmento, variationeque prorsus aliquali, transumi, transcribi, praesentibusque literis nostris, verbotenus patentibus, inseri et inscribi facientes, jurium suorum uberiores futuram ad cautelam necessar. memorato Joanni Nagyfalusi, reliquisque verbi divini ministris, sub sigillo nostro iudiciali et authentico, extradandas duximus, et concedendas; communi justitia et aequitate suadente. Datum in libera regiaeque civitate nostra Maros-Vásárhely. Die decima sexta mensis may, anno domini millesimo septingentesimo quinquagesimo nono. Lecta, collat. correct. et extradat. per mgrum Adamum comitem Nemes protonotarium mpria.

közli **Mikolay János,**
zsarnói lelkész.

Relatio audientiae apud suam Majestatem Reginam et Serenissimum Ducem Lotharingiae diebus 9-a et 12-a Febr. 1741. Viennae habitae.

I. Circa 4-am Febr. concurrunt Viennae domini Spect. Paulus Jeszenák, Stephanus Kenessey, Joannes Podmaniczky, Stephanus Zitkovszky, Gabriel Gosecz, nec non 11-a Febr. supervenerunt domini Perillusres Vajda, et Ladislaus Pély, post multas consultationes, an audientia ppter borussicas invasiones in Silesiam, citra aliquam subsumptionem, quod tali tempore negotium religionis moveamus, sollicitanda sit, et si sollicitanda adinveniat, num audientia sine instantia quapiam scripta, vel cum sufficienti deductione gravaminum sumenda sit? Dum res ita ambiguis votis terminaretur, et fere eo inclinabatur, ne per importunam audientiam, etiam propter graviditatem Reginae nos minus gratos, et acceptos reddamus, tandem negotium cum Excello domino cancellario Hungarico communicatum est; sua Excella arbitrata est: posse audientiam sine quapiam gravaminum instantia peti, et novo regimini gratulari. Quapropter adinventum est, primum salutare serenissimum Ducem Lotharingiae, et simul declarare suae serenitati, quod intentionem habeant domini deputati ad Suam Matrem Reginam audientiae gratia accedere. Quo fine die 9-a Febr. Domini Spect. Paulus Jeszenák, cum Spect. Domino

Joanne Podmaniczky suam serenitatem accesserunt, eidem super Corregiatu aggratulati sunt, ac simul oretenus haec tria momenta proposuerunt. 1-o Ob Juramenti formulam controversam evangelicos ab officiis excludi. 2-o Ob extraneorum in civitatibus regiis ex concivilitate exclusionem civitates et evangelicos desolari. 3-o Afflictiones evangelicorum in eo augeri, quod cum casus quispiam in religione emergat, in eodem illi iudices passionati et interessati instituantur, qui casuum et excessuum causae sunt, aut autores controversiae essent; quibus punctis suae serenitati expositis sua serenitas respectu extraneorum interrogavit: Quosnam intelligant per extraneos? forte Saxones et Borussos omnis mali autores? Responsum exstitit: Nulla tenus, sed tales imperialistas hactenus ex imperialibus civitatibus Norinberga et aliis ad nos venire consuetos, et mechanismos exercentes. Suggestit Dux huic responso: Tales transeunt, hoc fieri potest, videmus; audientiam vero apud Reginam difficultavit ob ultimos dies graviditatis suae. Dum praedicti Domini Jeszenák et Podmaniczky abiturientes essent, Dux Dominum Paulum Jeszenák apud se manere jussit, et detinuit habito de allis publicis et privatis rebus discursu, ecce janua aperitur ex hypocausto Reginae ad Ducem et praeter omnem opinionem Regina ad Ducem intrat, quae cum dominum Jeszenák vidisset, dixit benigna voce, quasi inscia, aut mirabunda: ergo Jeszenák hic est? Hinc dominus Jeszenák occasionem hanc nactus Reginam alloqui cupit sequentibus: Clementissima Regina, siquidem singularem hanc fortunam consequor, Sacram Mattem Vestram conspiciendo, nihil enim magis optavi, quam istam felicitatem consequi, me ad pedes Sacros Mattis Vestrae provolvendi, auspicatoque Regimini demisse aggratulandi. Hinc me et omnes afflictos evangelicos in regno Hungariae in benignam Mttis Vrae recomendo gratiam, firmiter mihi persvasus sum, nostram felicitatem et securitatem cum felici Mttis Vae Throno et Regimine connexam esse, quibus dictis, Mtas prorupit, et respondit taliter: Non esse necessariam recommendationem, iste, ad Ducem Lotharingiae monstrando, aliunde Domino meo genitori et mihi negotium religionis jam recommendavit; aliunde scio in Hungaria non tantum catholicam sed etiam evangelicam esse receptam fidem. Proinde omnes tam catholicos pari amore prosequar, Deus novit! me alium scopum non fovere, quam subditorum meorum felicitatem, nihilque mihi gratius erit, quam subditos meos sub regimine meo in omni felicitate conspiciere, saltem evangelici etiam mihi fideles mancant. Ad haec verba reposuit dominus Jeszenák: Ego assecuro Mtem Vtram etiam nomine evangelicorum omnium, quod nos omnes vitam fortunasque nos-

tras pro Mtis Vtrae Regimine et Throni stabilimento consecrabimus, fidelitatem nostram omni occasione contestabimur. Regessit Regina: Quid ergo agitur in superiori Hungaria, nonne dantur aliqui motus? nonne sunt gallinae, quae mala ova pariunt? Respondit dominus Jeszenák: Sunt omnes in pace et actu tres deputati sunt ex partibus superioris Hungariae, qui anhelant Mtem Vtram in benigna audientia revereri, et si ejusmodi gallinae forent, illae cum pullis suis instar gallinarum enecabuntur. Replieuit Regina: Haecenus ex Hungaria nihil adversi intellexi aut experta sum. Expost audientiam sua Mtas benigne resolvit, quae tum die Veneris et Sabbathi tamquam diebus jejunii non fuisset servata, tandem die lunae servabatur, non tamen in consveto auditorio, sive Palatio, verum in minori Musaeo, seu Cabinetto, ubi simul Regina cum Duce fuerat, deputatis intimata fuit. Ingressi sunt vero ad dictum musaeum dominus Stephanus Kenessey, d. Georgius Radvánszky et dominus Gabriel Gosetz. Regina et Dux prope ad januam steterunt adeo quod nec spatium fuerit sese inclinandum ad reverentiam exhibendam. Dominus Kenessey brevem sermonem latinum habuit, in quo tria puncta praemissa proposuit, et alias calamitates nostras declaravit. Finito sermone latino, quid Regina interrogaverit et quid germanice locuta sit, quidnam domini deputati responderint, proposuerint et interrogaverint ex annexo colloquio patebit. Exeuntes ex audientia D. Radvánszky clara voce in anticamera multis praesentibus et audientibus exclamavit taliter: Regina nostra, deliciae generis humani vivat! De Regina omnes testantur eandem eximia pulchritudine et amoenitate sua indicibili amorem sui apud omnes excitare, qui eandem vident aut cum eadem colloquuntur, revera regias virtutes in ea conspicuas admirantur, et venerantur. Redeuntes domini deputati Posonium, servata est brevis conferentia, quidnam amplius suscipiendum sit, et num negotium religionis in Diaeta urgendum, vel tandem apud aulam sollicitandum? Ad primum adinventum est debere ante Diaetam ex omni Districtu duos deputare, qui Particularia gravamina coram aula repraesentent. Ad 2-um nunc nihil posse decidi, tempus docebit. Quales circumstantiae sint futurae ante Diaetam, si Dux Lotharingiae futurus est Imperator, et foedus cum Anglis et Batavis fuerit initum, alia principia nos suscipere debere, si vero non fuerit Imperator, vicissim alia fundamenta pro principio nostro ponenda sunt, cum a regao seu statibus nihil favorabilis polliceri possumus. Interea allaborandum est quo plures ablegati evangelici ex Comitatibus et Civitatibus ad Diaetam deputentur.

II. Viennae 12. Febr. 1741 in Personali Audientia. Finita oratione Domini Spectabilis Stephani Kenessey Regina sequentibus nos

alloqui clementer dignata est. Regina. Intelligunt-ne germanice? Radvászky. Non usque adeo, Regina potentissima. Dux. Ime vero bene loquuntur germanice, uti video. Radvászky. Plane inopinantibus nobis haec magna contigit gratia, qua nobis licitum est debitam nostram in suam Mtem pietatem coram declarare. Regina. Unde nobis adsunt? Kenessey. Ego sum ex Comtu Veszpremiensi ex oppido Pápa, ubi nempe serenissimus Princeps Carolus contumaciam rite subivit. Radvászky. Ego sum ex montanis civitatibus. Gosecz. Ego vero sum ex Cmtu Neogradiensi. Dux. Nulline morbi contagiosi in istis montanis civitatibus grassati sunt? Radvászky. Neutiquam, Mtas Regia, omnes adhuc immunes ab omni morbo pestilentiali fuimus. — Dux, intento ad Radvászkyum digito: Memini, inquit, me hunc virum Posonii novisse. Radvászky. Omnino Clementissime Domine, cur de fortunio mihi gratularer, eo quod etiam mihi inter alios licuit Regiae suae Mti officium praestare. Regina. An autem in Comitatu Neogradiensi aliquid mali? Gosecz. Erat quidem aliquid, quod tamen jam divinitus est aversum. Dux. Circa fodinas metallicas esset aliquid corrigendum, quae facies fodinarum? Radvászky. Uti relatum accepi, Dux Serenissime, nimium quantum hic tempore excrevit divina benedictio, imprimis Cremnitii Regina. Quantum hoc abhinc distat? Dux. Existimaverim vel, trium dierum itinere. Radvászky. Ita quidem Posonio aequo itinere.

Cum vero putasset germanico quoque idiomate repetendam esse Instantiam, Radvászky etiam atque etiam obsecratus Mtem suam Regiam: Regina clementissima Majestas Vestra nos miseros atque multis aerumnis divexatos evangelicos in fidem et tutelam porro accipere dignetur, neque sinat nos sub praetextu juramenti decretalis a Magistratu saltim intra Comitatum gerendo penitus excludi. Magnum enim etiam Respublica inde capit detrimentum; dici non potest, quantopere nos afficiat, ubi talem habemus Magistratum, qui nos omnibus modis persequi nititur. Hic abruptit serenissimus Dux. Dux. Jam dixi Reginae, posse eam Hungarorum fidei se tuto committere. Regina. Dabimus operam ut votis vestris annuere possimus, quoad quidem fieri potest, ad quae privilegia, et libertatem vestram conservare studebimus. Radvászky. Serenissime Dux, Domine benignissime, gloriatur Deus nostra de multiplici gratia, quam in eam hactenus saepe contulit Stas Vestra Regia. Dux. Feci id lubens et facturum sum etiam in posterum. Radvászky. Implorabimus divina auxilia contra omnes nostros hostes et Stis Vestrae Regiae, idque toto pectore. Regina. Persvasum mihi habeo fideles vos permanuros. Kenessey. Certe Regina etiam sanguine nostro utilitatem

Mtis Vestrae promovebimus. Ra d v á n s z k y. Parati sumus pro Mte Vestra bona nostra, atque fortunas, ipsum caput et sanguinem offerre, nec quidquam deprecabimur, modo Mtas Vestra mandare dignetur. Oramus porro Vestram Mtem, ut liceat nobis vestem demissime exosculari. Hic omnes procudinus ad genua, ipsa vero clementissima Regina detracta longa manica sua, gratiossimas manus suas deosculandas nobis porrexít. — Ra d v á n s z k y. Optamus Regiae Majestati Vyae, ut Deus T. O. M. velit eam cum prole mascula feliciter augere nostro omnium solatio. — Stephanus Kenessey, Gabriel Gosetz.

Eredetiből másolta s közli

Borbély Lajos.

Laicsák Ferenc nagyváradí megyés püspök körlevele a vegyes házasságok tárgyában.

Laicsák Ferenc Isten irgalmából nagyváradí megyés püspök, cs. kir. valóságos belső titkos tanácsos, Krisztusban szeretett híveinknek kegyelmet és békeséget az Istentől, a mi atyánktól áldásunkkal egyetemben.

Az anyaszentegyház soha sem szünt hívei iránt való gondoskodásának egyik legfőbb tárgyaúl tekinteni a házassági életnek szentességét; mert azonkívül, hogy ezeknek nagyobb része életét ily házasságban tölti el, még ezen szentségnek gyümölcseit mindenkor úgy szemlélte mint az igaz hitnek növendékeit és Krisztus anyaszentegyházának jövendő legszebb reményeit. Nem is engedhette tehát épen ezen atyai gondosságánál fogva soha meg, hogy gyermekei egy anyyira fontos, egész életökre terjedő s magát az anyaszentegyházat oly közel érdeklő szövetséget egészen magokra hagyatva talán meg gondolatlanul kössenek: hanem eleitől fogva különös figyelemmel kísérte ily szent frigyét kötendő híveit, bizonyos törvényekkel vette körül a házassági életet, böles rendszabályokkal kívánt minden veszedelmes következt el távoztatni s általában arra törekedni, hogy a házasulandók oly lépést tegyenek, mely által mind igaz boldogságot és tiszta meglegedést találjanak mind halhatatlan lelkök idvességét kölcsönös segedelemmel eszközöljék jövendőben, mind pedig szülötteikben az Isten dicsőségére és az anyaszentegyház örömére oly maradékot neveljenek magok helyett, kikben áldasson az ur neve örökön örökké. Tobiás 8. 4.

Ebből nyilván kitetszik, hogy a keresztyén kath. anyaszentegyház
Sárospataki Füzetek VIII.

házban kötendő házasság nem egyedül világi összeköttetés és testi indulatoknak, földi céloknak szüleménye, hanem főkép oly felbontatlan szövetség, melyben a házastársak a szentség által Istentől kegyelmet nyervén nemcsak világi boldogságunkat kötelesek egyesült erővel s igyekezettel keresni, hanem főkép arra kell közös erejüket és társaságos egyesüléseket fordítani, hogy mennyei rendeltetésökre együtt törekedjenek, lelkek idvességét közösen munkálják, az Istenben való igaz hitnek lelkét magokban kölcsönösen őrizték, táplálják és gyarapítsák, az igaz keresztyéni jámborságnak útján egymást támogatva haladjanak és szeretetöknek gyümölcseit is ugyanazon igaz hitnek és jámborságnak ösvényén egyesített szülei gondossággal vezetgessék. De ha már most ily tisztább, felsőbb szempontból tekintjük a házassági életnek szentségét, lehetetlen el nem ismérni, hogy az ilyen valóságos, Isten előtt kedves, lelki üdvösségre vezérlő szentségnek legelső, legfőbb feltétele a hitnek egysége: világosan áll előttünk, hogy csak ott lehet szent a keresztyén kath. szentegyház kebelébeni házasság, hol ugyanazon anyaszentegyház iránt való szeretet és buzgóság köti egybe a sziveket. Tagadhatatlan végre, hogy egyedül azon frigyet szemlélheti az anyaszentegyház anyai örömmel s csupán csak arra nyujthatja szentelő áldását, melyből a hitnek tiszta megőrzésére, az igaz vallásnak fenmaradására nézve jót reménylhet.

A hol ellenben mindezek hiányzanak, hol vallásbeli különbség már kezdetben választó falat emel a házastársak közé, a hol épen azért, mert a hit, a lelki életnek világa, ellenkező, teljes egységről szólan sem lehet: ott előre megszorodott lélekkel kell elibe tekinteni a házassági kötésnek, mert az ilyen szövetségben a hitnek tisztasága, a házi élet boldogsága s a gyermekek jó nevelése veszélyeztetve van.

A hit ugyanis azon legdrágább kincse minden jólelkű embernek, oly boldogító világosság, melyet gondosan őrizni, táplálni kell magunkban, különben az meghidegülve alszik el. Mily szerencsések tehát csak azért is azon házasok, kik egy hitben élve Isten iránt legszentebb kötelességeikben is egymásnak vetélkedve buzdító példái; kiket a vallásnak szent lelke ugyanazon szent egyházban hitőknek nyilvános gyakorlására is egymás karján vezérel, az ily házasság valóságos iskolája az igaz keresztyén életnek, eszköze az üdvösségnek. De tekintsük csak ellenben azokat, kik egyesületlen vallással akarnak egyesülni az életben. Ezek mindjárt eleinte egyedül, egymástól külön válva élnek a legszentebb dologra uézve, a mi az egyik résznek fontos, azt a másik tekintetbe sem veszi; a mit az egyik fél szentnek tartva tisztel, a másik talán kineveti. Lehetséges-e így, hogy ők egymásnak a hitben épületére legyenek? Fogják-e lelki

ügyeiket bizodalmasan közleni, egymást szóval és tettel a vallásban tökéletesíteni, holott ilyenkor legokosabb hallgatni és egymásnak utjából kitérni, holott lelki dolgokat, vallásos ügyeket távolról sem tanácsos érinteni, nehogy a másik fél sérelemmnk vegye? Valóban az ilyen házastársak nem állnak egymás mellett, mintha mindenik magában élve, sőt ennél is rosszabbul; mert ha külön lennének, legalább akadályt és botránkozást nem okoznának egymásnak, így pedig nyilvános veszedelemben van kivált a gyöngébb rész, hogy emberi tekintetből és félelemből hitét először ugyan szégyenli s vallását épen azért ritkábban fogja gyakorolni; később azután lassu elválás által idegenkedve a maga szentegyházától, kihülve vallása iránt való szeretete, ha talán azt nyilván nem is tagadja meg, de belsőképen kevés vagy semmi tekintetbe sem veszi.

Ha ez kétségkívül így van, a hitet és vallásnak gyakorlatát tekintve: bizonyosan nem kevésbbé szomorú kinézések lehetnek a házasság élet boldogságára nézve. Ki ne tudná, hogy a lehető legnagyobb megegyezés egyedüli záloga a szerencsés házasságnak? És ha csekélyebb dolgokban való különbözőzés is ártalmas a házi békének, vegyük fel a legfontosabb tárgyat a vallást, melynél szentebbet, nagyobbbat a tiszta érző szív nem ösmér. A lángoló indulatnak, mely az ellenkezőt egybefűzte, szemfényvesztő ideje előbb utóbb elmulik, s ha akkor nincs semmi belsőbb egyesség, ha a vallásnak szent lelke felülről nem érzi a kötött frigynek erejét: földi célok, világi tekintetek egyedül soha nem lesznek képesek állandó igaz egyességet szülni. Nagyon természetes az, hogy minden ember a magaét jobbnak tartja mint a másét, ekkor aztán könnyen hajlandó illendő tisztelet helyett, melylyel tartoznék, megvetni vagy épen kigunyolni az ellenkező meggyőződést. Sőt nem csak a hitnek belső tisztasága, hanem külső vallási gyakorlatok, egyes házi szertartások és ájtatosságok is gyakorta okai lehetnek a legszomorúbb házi egyenetlenségeknek. Érzékeny fájdalmat szül az mindenben, ha tapasztalni kénytelen, hogy az ő legmélyebb tiszteletének tárgyát az, ki az életben hozzá legközelebb áll, egykedvű hidegséggel lenézi s talán tiszteletlen alattomos mosolygással tekinti, vagy épen vakbuzgóságnak tartja. Lehetetlen, hogy az ilyen szégyenítő fájdalom lassanként elidegenülést, bizodalmatlanságot ne szüljön, ebből engedetlenség, nyugtalanság, titkos gyanakodás, s nyilvános ellenkezés oly könnyen eredhetnek, s imé így történik azután, hogy épen az, a minek a házi béke őrangyalának kellett volna lenni, maga a vallás lesz apadatlan forrása és oka a legszerencsétlenebb házi életnek, midőn azok, kik kölcsönös boldogságot kerestek, egymásnak holtig terhére lesznek,

Legkomolyabb figyelmet érdemel azonban azon nyilvános veszedelem, melynek a gyermekek vallásbeli nevelése és oktatása az ilyen házasságban ki van téetve. Mily kölcsönös egyetértés és együttműködés szükséges a szülők részéről arra, hogy gyermekeik nemcsak időben és korban, hanem igaz isteni félelemben és jámborságban is növekedjenek, magok a gondos szülők fogják legjobban tudni, s vajjon nem épen a hitnek valóságos igazsága, a vallásnak szelid érzései azok, melyek minden jó nevelésnek alapjai és a melyeket korán egyesített szülei gondossággal kell a meg nem romlott tiszta szivekbe csepegtetni, ha azt akarjuk, hogy nagy korukban a vallás igaz tisztelői, az anyaszentegyháznak buzgó hivei s a hazának jó polgárai legyenek.

De mit reménylhetni ezen legfontosabb, legszentebb dologban akkor, midőn a szülőknek ereje, igyekezete, gondossága már kezdetben megorvosolva van vagy nyilvános ellenkezésben áll? Vajjon nem mindenik azt akarná-e, hogy gyermekeit a maga gondolkozása és érzései szerint nevelje, a maga részire hódítsa? S ha a hitnek szent tisztelete, vallása és anyaszentegyháza szeretete még egészen ki nem aludt lelkéből, szemlélheti-e egy keresztyén katolikus anya szívszaggató fájdalom és lelkiösméretmardosás nélkül azt, hogy szeretett szülötteinek hitét feláldozta a maga indulatjáért, s hogy elszakasztatni engedte gyermekeit azon anyaszentegyház kebelétől, melynek ő magát, lelki nyugalma és jövődő üdvösségét köszöni? Vagy engedjük meg, hogy lehetséges, hogy a szülők a házi békeesség tekintetéből megegyeznek egyik részre sem hódítani a gyermekeket, mi lesz a következése ezen félelmes egyesülésnek? Az, hogy a szegény kisdedek egyiránt szeretve szülőiket előbb ugyan azt fogják gondolni, hogy mindenféle vallás egyet ér, később pedig kifejllett állapotban látván és érezvén a tetemes különbséget, azt tartják egyik sem ér semmit; s így vesznek el minden vallásra, a polgári társaságra és önmagokra nézve.

Ha mindezeket figyelmetesen megfontolva egybevetjük, ha ezen érintett többszörös veszedelmeket, melyeket az élet és tapasztalás még komolyabban bizonyít, közelebről tekintjük: nem lehet eléggé tisztelni a keresztyén katolikus anyaszentegyház azon bölcs gondoskodását, minélfogva hiveinek más felekezetűekkel való házassági szövetségétől épen ezen boldogtalan követkeзések és lelki testi veszedelmek miatt mindig állhatatosan idegenkedett és fog idegenkedni, míg az isteni üdvözítőtől őrizésére bizatott hitnek tisztasága és gyermekeiknek lelki nyugodalma ideig s örökkévaló boldogsága szíven fekszik.

Nem is mulasztotta el ezen ellenkező akaratját minden alkalommal nyilván kijelenteni, midőn a hitnek állandó tanításához képest számos egyházi gyülekezetekben hozott törvények és az apostoli szentszéknek több izbeni rendelkezései által az ilyen házasságokat soha helyhe nem hagyandóknak világos szavakkal nyilatkoztatja, s ha kivételt szenvedett ezen törvény, ha kénytelen volt is az egyház többször engedni a szükségnek, az mindig igen nehezen, a legfontosabb okokból, közönségesen a nagyobb rossz elhárítása tekintetéből történt, és a mi különös megjegyzésre méltó, egyedül bizonyos föltételek alatt, melyek által mindazon veszedelmes következtetések, melyek az ilyen összeköttetésből rendesen erednek, a lehetőségig eltávoztattak. Bizonyossá kívánta az anyaszentegyház magát tétetni minden előadandó egyes esetben nemcsak arról, hogy a katolikus az igazi hittől eltérés veszedelmén kívül van, sőt az tartaná kötelességének társát hibás utjából tehetsége szerint visszavonni, hanem ezenfelül és főképen arról is, hogy a születendő mindkét nemű gyermekek bizonyosan a keresztyén katolika hitnek szentségében fognak neveltetni: ezen és egyedül csak ezen elkerülhetetlen feltétel alatt engedheti magát az anyaszentegyház arra birni, hogy a vegyes házasságokat színe előtt köttetni és kebelében megszenteltetni engedje.

Ez nyilvános hitbeli tanítása, közönséges törvénye és állandó szokása a keresztyén katolika anyaszentegyháznak, mely a vallásbeli egység középpontjában, a római apostoli szentszék kebelében kezdetől fogva mai napiglan szentül és tisztán megőriztetett. A mi ezenkívül vagy az ellen akárhol és akármikor történt, kivétel vagy visszaélés, mi a nyilvános közönséges törvényt sohasem ronthatja le.

Nehogy pedig ilyen visszaélések a keresztyén katolikus hitnek és egyházi törvényeknek nyilvános sérelmével történhessenek, lelkiismeretökön fekszik minden egyházi pásztoroknak az egyház rendelkezésből közönséges és különös tanításaikban fáradhatlan buzgósággal arról gondoskodni, nehogy a katolikus hívek közt lassankint feledékenységbe menjen azon egyházi tanításnak, mely a vegyes házasságokat nyilván ellenzi, emlékezete, s csak ugyanezen főpásztori kötelességnek érzése, a hitnek tanítása és az anyaszentegyház törvényei iránt való lelkiismeretes tisztelet ösztönöztek minket is jelen pásztori irásunknak a Krisztusban szeretett hiveinkhez való intézésére.

Tanítani, oktatni kívántuk kedves hiveinket apostoli hatalmunk erejénél fogva, hogy tudják velünk együtt és tudván, őrizzék meg mindazt, a mit hitünk kíván, egyházunk parancsol, lelkiismeretünk sürget.

Emlékezetbe akartuk hozni azon szomorú következtetéseket, melyeket a különböző vallási házasságok mind a hitre mind a házások boldogságára mind végre gyermekeik nevelésére szülnek, hogy ne csak azt ösmérjék mit parancsol, mit tilt igaz hitők, hanem jól megfontolván ezen veszedelmeket, állalássák egyszersmind azt is, hogy az anyaszentegyház épen az ő boldogságuk és idvességük tekintetéből idegenkedik oly állhatatosan ezen szövetségtől, és hogy van elegendő oka azt ellenzeni, a mi hitének, hiveinek ártalmas.

Reméljük is az ur kegyelme által, hogy atyai szíves intésünknek és apóstiti tanításunknak igéi nyílt szívekre fognak találni, s nem kételkedünk, hogy a hitnek és lelkiösméretnek szava és az anyaszentegyháznak rendelése le fogják győzni az indulatoknak némelyekben fellázadó erejét. Ohajtjuk és várjuk szeretett hiveinktől, hogy ellenzvén azt, mit anyaszentegyházunk ellenz, félvén azon veszedelemtől, melytől ez őket megőrzi, az igazságnak és felebaráti szeretetnek kívánatait ugyan minden embertársaikra különbség nélkül híven teljesítendik; és valamint a keresztyén katholika anyaszentegyház ezen törvényeiben is egyedül a gondos szeretetnek lelkétől vezéreltetik, ők is ennek példája szerint fognak cselekedni; de egyszersmind ugyanazon anyaszentegyháznak állandó tanításait és hitőknek szükséges tanításait a vegyes házasságokra nézve hasonló hivséggel és buzgó áhitatossággal megőrzik, hogy t. i. különösen Isten kegyelméből reménylendő minden gyermekeiket minden esetre hitők és lelkiismeretők szerint a keresztyén katholika hitben neveljék.

Legyetek azért is Krisztusban szeretett híveim! állhatatosak, és tartsátok meg a hagyományokat, melyekre taníttattatok akár beszédünk akár a mi levelünk által. Ő maga pedig a mi urunk Jézus Krisztus és az Isten, a mi atyánk, ki minket szeret, és örökké tartó vigasztalást s jó reménységet kegyelme által adott, vidámítsa a ti szíveiteket és erősítsen benneteket az egész tanításban és minden jó cselekedetek gyakorlásában. Ámen. II Thess. II. 15. Költ a mi püspöki lakhelyünkben, Váradolasziban, marcius 15. napján, 1839. Közi I. S.

Utóirat. Közlöttük eme pásztori levelet részben azért, hogy kiegészítve legyen az, mit feljebb (349—355. II). Laicsák F. és Beöthy Ö. levelezésének közlésével megkezdtünk, mert tulajdonkép ez a mostan közlött főpásztori levél a kiindulási pont; részben a történeti becser, mert tudni kell, hogy a maga idejében, s Beöthy Ö. lángoló szónoklása mellett nagy sensatiót, felindulást gerjesztett az egész országban. — Egyuttal a tárgy megpendülése után, beküldetett nekünk egy antipastorale, név nélkül, mely hihetőleg Nagyvá-

rad közelében, talán Debreczenben készült, legalább a nyelv (ó d o m, ö d ö m-féle kálvinistának gúnyolt szenvedő alak) használata ide mutat. Sajnáljuk, hogy ezt nem közölhetjük. Faragatlan modorban, keresetlen kifejezésekkel írva nem üti meg az irodalmi becsmértéket, nem állja ki az irodalmi jó társaság hangulatát. Ha a körlevél idejében szabad lett volna a sajtó, hihetőleg másként lát vala íráshoz e cáfolat szerzője; de úgy tollát neki eresztve írt, a mint „magán használatra“ és koránsem „in usum delphini“ irni szokás; és az egész egyes házassági kérdéstről, az országgyűlési szónoklatokon kívül, maradt egy skholasztikus főpapi körlevél és egy goromba cáfolat, melyet a fuldoklásig mohó vágygyal nyelt az ifjúság a maga szabad kézi sajtója azaz leírás után, annak idejében: mérget a tudományból.

Szerk.

Kánonos könyveink ismertetése.

II.

A Sárospataki Füzetek (Uj folyam VII. szállitm.) 665. lapján ismertetett kánonos könyveink sorából kimaradt a részletesebb ismertetésre hagyott következő kánon könyv: *Articuli iuxta quos regitur ecclesia in superioribus regni Hungariae partibus.*“ Néhai Szőke Ferencz borsodi szénior, ki a mult század végén kánonos könyveinket egybeszedte, s a tiszáuinneni ref. egyházkerület levéltárába állandó használatul be is adta, ezen felső magyarországi kánonos könyv czime után ezt írta be: „Publicati anno 1657.“ Ezen kánonos könyvet, melynek isméretes neve máskép „*Articuli zemplénienses*,“ régiségére nézve eddig utána helyeztük az ugynevezett borsodi kánonoknak, legalább az isméretes gyűjteményekben, u m. a Révész Imre ur által idézett másolatban Széplaki Pál keze után E. Bényén 1746. (lásd Sárospataki Füzetek, hetedik évfolyam IV. és V. sz. alatt 422. lap), továbbá Szőke Ferencznél, az említett gyűjteményben, magánál Ember Pálnál 294—303 lapokon: elsőbb helyen idéztetnek a borsodi kánonok s utána a 430—441. lapokon jön elő a kérdéses kánonkönyv. Ember Pál eredetét 1667. évre teszi, így az erdőbényei lemásoló. Kuzmányi Urkundenbuchja (Wien 1856. 265. lap) 1709. évre, a debreczeni egyházmegye levéltárában létező nyomtatott kiadás 1595. évről szól, mint e füzetek utján közöltetett.

Azonban bizonyítson bár ennyi tekintély a borsodi kánonos könyv legrégibb eredete, s a felső magyarországi kánonos könyv ké-

sőbbi származása mellett : ismértető bátran kérdésbe meri tenni, melyik tehát már a kettő közül a régibb ? és állítani bátorkodik, miszerint a felsőmagyarországi kánonos könyvet illeti meg a legrégebbi eredet dicsősége.

Ugyanis ha összevetjük a felsőmagyarországi kánonos könyvet — nevezzük F-nek — a borsodi kánonos könyvvel, ezt megnevezzük B-nek, kevés vizsgálat után is azonnal észre lehet venni, miszerint az F. iratott meg korábban : mert

1) Az F-nek van előbeszéde, rövidre foglalva eképen : „Mivel bármely társadalom, sőt csak egy ház sem állhat fel bizonyos törvények, az erénynek jutalma, a vétkeknek büntetése nélkül : kell, hogy a mi társaságunk a legszentebb törvények által igazgattassék I. Tim. 3, 15. s I Kor. 14, 40. szerint, hogy az egyházban, mely Isten házának hivatik, mind a tan- mind az erkölcsökre nézve, mindenek ékesen és jó renddel legyenek Istennek dicsőségére és a szent szolgálatnak díszére.“

Ime itt ki van téve a kánonok szerzésének célja és sejtetni engedti, mikép ezek gyűjtője, mintegy első ízben belátta szükségét egy oly normativum szerzésének, melyről addig oka s alkalmá gondoskodni az egyháznak nem forgott fen, a B-nek pedig nincs előbeszéde, jeleül annak, hogy a kánonok szerzésének célja már más ízben megvala említve.

2) Az F. a lelkészek által figyelemben tartandó szabályokra utasít, és a B. e szabályokat értelmezve s bővebben kifejtve adja elő, nevezetesen F-ben az I. kánon sürgeti az eutaxiát, B-ben pedig kimutatja, miben kell az eutaxiát megtartani. B-ben a II. és III. kánon kiegészíti azt, a mi F-ben be nem hozatott, t. i. Istent kell félni minden világi fejedelmek felett, s előadatik Istennek hipostatikus lénye. B-ben a IV. kánon mindjárt a püspökválasztásról szól, F-ben pedig még először a papi hivatal berendezése jön elő. B. a IX. kánonban azt adja elő, hogyan kell az ünnepeket megülni, F. pedig a XVI. kánonban előbb a megüendő ünnepeket számlálja elő. B. a X. kánonban kimutatja, miféle kátékat kell magyarázni, t. i. Batizé után a Sidériusét, F. pedig a X. kánonban még csak ennyit mond : kátét is kell tanítani, sat. sat.

De 3) hogy a B. ifjabb az F-nél, világosan mutatja a Batizi és Sidérius kátéinak felemlítése a X. kánonban. Batizi Mihály, ki 1530. reformálta Ujhelyt s Drágfit, adott ki egy kátét (Ember Pál, Historia eccl. ref. 127. lap.), Bod Péter szólván róla, őt a reformációtájban való papnak említi meg Magyarországon, a ki irt egy katekizmuscskát, melylyel sokáig éltenek Magyarországon mindaddig, míg a

Sidériusét kezdték nagyobbára tanulni (M. Athenás 32.). Sidérius János pedig szikszói fi, tarczali pap, s esperes Abauj-Tornában 1597. évben írta meg kátéját. (M. Athenás 240. lap.). Innen következik, hogy mikor a B. magkésztetett, akkor már a Sidérius kátéja napvilágot látott: azaz 1597. évben; ellenben az F. 1595-ben nyomtatott, mint említi Révész Imre ur felhozván a debreczeni egyházmegye levéltárában levő nyomtatott példányt

Az volna immár hátra, hogy a születés elsőseért vetélkedő ezen két kánonos könyv keletkezése idejét is határoznók meg. Uraim, Tiszán innen, Tiszán túl! aligha fog valaha sikerülni e két kánonos könyv születése napját és helyét kétségbe vonhatlan adatokkal bizonyos világosságra hozni, hanem mindkettő beltartalmát egybehasonlítván, hozzávetőleg mégis sejthetünk valamit, bizonyosan többet, mint a mennyinek bizonyosságára a tiszáninnen egyházkerület levéltárának adatai elvezérelhetnek. Én e levéltárat átkutattam, de itt a felső magyarországi egyházalkotásnak semmiféle adataira nem találtam. Sajnálattal kell ezt megemlítenem mintegy feleletül n. t. Révész Imre urnak e tárgyban ugyancsak e füzetek útján hozzánk intézett tudakozódására.

A kérdéses két kánonkönyv tartalmának bírálati egybevetéséből én e következő eredményt vonom ki.

1) A B. IV. kánona a püspökválasztásról szól, míg az F-ben annak semmi nyoma, ez tanúsítja azon sejtelmet, hogy a püspökválasztásra azon időben, mikor a B. megíratott, már szüksége és joga is volt az egyháznak, t. i. a bécsi békekötés után, a püspök választásáról pedig a Tornán (azaz Temesváron) 1550. tartott zsinat intézkedett először, és így az F-nek ez időn túl, vagy e tájban kellett megszületnie.

2) Szőke Ferencz, a B. címéhez indokolás nélkül írta „medio seculi 16-ti“, tehát ezen kánonkönyv kezdő korát csak is gyanította.

3) Keresztszegi István a tasnádi 1633. febr. 6. zsinatban kihirdetett: „Appendices articulorum ecclesiae“ előszavában a felső magyarországi artikulusokat már régieknek említi fel, melyek koronkint bővítettvén, azokra Toldalék (Appendix) készítettet a tiszáninnen egyházkerületben. Kétségkívül itt épen a borsodi kánonkönyvet érti ezen Appendix alatt. „Placuit“, így ír Keresztszegi István, synodis generalibus ecclesiarum cristibiscanarum per Hungariam (ut vocant) diversis temporibus in domino coactis quosdam articulos ecclesiae jam olim communi consensu probatos declarare, quosdam pro qualitate morum et temporum denuo adjicere, quosdam item meliorare et prioribus loco Appendicis adjicere, ut delinquentibus in officio omnis via excusationis intercludatur.“ sat.

4) Az a szabad szellem, mely a felső-magyarországi kánonkönyvet oly kitűnően jellemzi, látnunk engedi azt a szelid, s ember-séges bánást, melyben az egyház a maga lelkipásztorait részesítette, e bánásmódra a reformáció elterjedésének mulhatlan szüksége vala, de bezzeg eltűnik ez a szellem a Dévai kora után a vallási vitatkozásokban, míg Egri Lukács vallásos kételyeit 1566 a gönci zsinatban nyíltan is előhozná, egymást tépték, egymás tekintélyét rongálták a lelkészek, már a borsodi kánonkönyv a lelkészeket szigorú s a papi hivatalt megalacsonyító köteleztetéseknek veti alá, nevezetesen: a XXIII. kánon rendeli, mikép a predikátor év teltével búcsúzzék el az egyháztól pro forma, hogy a hallgatóknak alkalmuk legyen ragaszkodásukat kifejezhetni, vagy ha úgy tetszik: elbocsátani lelkészüket. Ez a kánon az egyházi élet ama korszakára mutat már, midőn az egyház túlsúlyllyal kezdett nehezedni a lelkészekre; nem különben a XXVI. kánon, mely a templomi gyalázatos vezeklést állítja fel: nyilván az egyházi előjárók s püspöki kormányzat nagy tekintélyét igazolja az egyház köztagejai felett, mely korszak az 1606-ki bécsi békekötés után következett be.

5) A felső-magyarhoni kánonkönyv is hivatva érezte magát az egy Istenség szentháromsága s hipostaticus lénye felől orthodox fogalmat adni a predikátoroknak az I. kánonban; ez mutatja miszerint az Egri Lukács fellépését előző évtizedben kellett e kánonkönyvnek alakulni. A borsodi kánonkönyv pedig a 17. század első tizede után állta elő a fentebbiek szerint több zsinatok határozataiból.

Nekem is kedves lelki élvezetet nyujtja e két kánonkönyv eredetének valaki által tiszta biztos adatok szerinti felderítése. A tiszamelléki egyházmegyék levéltáraiban hasztalanul kutatnánk ily felvilágosító adatokat. Annyit már én kinyomoztam, hogy e levéltárakban kevés egyháztörténeti emlékek találhatnának, lehet: még legtöbbet mutat fel a zempléni egyházmegye s a sárospataki főiskola levéltára.

Maklári Pap Lajos.

KÖNYVISMERTETÉS.

1. Tompa Mihály. Egyházi beszédek. Második füzet. Miskolcz, Fraenkel. 1864.

2. Fördös Lajos. Egyházi beszédei. Harmadik füzet. (E közcim alatt is: Papi dolgozatok különféle esetekre. Tizenharmadik füzet.) — Kecskemét, Szilády. 1864.

3. Apostol Pál Egyházi beszédei. Sajtó alá rendezte Nyilas Samu. — Első füzet. Miskolcz, Rácz Ádám. 1864.

Egyházi irodalmunk egyre csak ezen oldalon szaporodik legjobban; mezejének egyéb dűllői csak parlagon hevernek, vagy lassan s hosszas időközökben hoznak egy-egy virágot vagy kalászt. Mig azokon egy Révész, Heiszler, Ballagi vagy Filó, egy-egy lábban egymagok dolgoztatnak, itt mindig mutatkozik egy kis aratás. Ugy látszik, erre ha van termesztő, legtöbb is a fogyasztó. S papjainkra amugy oldalagosan, ebben egy kis vád is foglaltatik. Nem, mintha a predikáció-irodalom teljesen jogosult nem volna; de az egyházi irodalom egyéb ágai fölött túlbőségre jutása minden esetre kettőt bizonyít: az írók részéről, hogy inkább szeretik a könnyebb munkát választani, s az olvasó (és felhasználó) közönség részéről, hogy inkább nyúlnak a kész, mint a még feldolgozandó anyag után.

De hagyjuk a panaszt s lássunk dolgunk után. A még javában folyó 1864. év, csaknem egyszerre, megint három füzet predikációval ajándékozott meg, és pedig mindhárom homlokán oly tekintélyes név áll, hogy csak bizodalommal s jó várakozással nyúlhatunk utánok. A szerk. engedelmeivel e folyóirat hasábjain, időről időre szemlét akarván tartani különösen a gyakorlati theologia körében feltűnő jelenségek fölött, e hárommal kezdem. Sorba veszem őket; Tompát téve legelől, nem csak a más kettőt felülmúló belső érdemeért, de időszerinti elsőiségeért is. Tudtomra legelőbb jelent meg a három közt.

Öt éve innen onnan, hogy Tompa egyházi beszédeinek első füzetétől e buzgó ohajtással búcsuztam vala el: „vajha e nemes lélek nyilatkozataival e téren is minél előbb s minél gyakrabban találkozassunk“ (Kecskeméti prot. közlöny III. füzet 1859). Nem mondjuk hogy ohajtásunk hamar telt volna be, de nem is panaszkodunk késedelmeért; reméljük, ha csak oly időközökben is, még sok füzettel fog minket Tompa megajándékozni. Nevével, szellemével ki ne találkoznék szívesen? Ki vehetné kezébe könyvét öröm és várakozás, ki tehetné le nagy meglegedés nélkül?

E második füzetben az elsőnek fényoldalaival találkozunk; némelyikkel még nagyobb mértékben. S némit, mit ott sajnosan nélkülöznék, itt örömmel találunk föl. Mindenek előtt tárgyai választásában szerencsésebbnek mondhatjuk, mint amott vala. Többet foglalkozik az evangéliummal, mint a természettel; anélkül hogy e régi és állandó jó barátját most is elhanyagolná. Nem is képzelhetnők, hogy Tompa a természethez hűtlen lehetne; az sugallta neki legszebb

dalait, legmélyebb reflexióit; ahoz tért bánatában, örömében; ahoz ha maga akart lenni, ahoz ha jó társaságot keresett. Örülünk mégis, ha most azt halljuk tőle, hogy az evangéliom az igazi menedékhely (IV. beszéd, 26. lap.), s pedig egy ily beszédben, mely a magyar egyházi irodalom legszebbjei közé tartozik, s akár melyiknek is díszére szolgálna. Örülünk annak is, hogy innepi beszédeiben közelebb marad a keresztyén innep főtárgyához s középpontjához, mely az Úr Krisztus, mint előbb. Egy nagypénteki, husvéti, egy pünkösdi beszédet találunk ugyancsak a füzetben, a két újévi s az újkenyéri inkább az életből s az élethez szól, de mind a három oly valódi evangéliomszerű, hogy vallásos meghatottság nélkül olvasni s hallani lehetetlen. Azonban ezen innepi beszédei is, legnagyobb részint hasonló szelleműek. Ugy, hogy bizvást állíthatom, miszerint Tompa e füzetében a természeti rationalismus fölött a legnemesebb vallási rationalismus tetemesen túlnyomó. Igen is, ő ma is rationalista, nem cserélt hítet, meggyőződéseket; de ki ne hallana szívesen, megindulással és épüléssel ily rationalismust predikáltatni népünk előtt? Minden az étellel, a természettel, a tapasztalással megegyezésbe hozva, de az evangéliom alapján; minden oly tiszta, nemes, elmét és szívet megelégtítő.

Igy állván a dolog, kimondhatom, hogy Tompa ez újabb füzete nekem semmi kívánni valót fenn nem hagy. Mi az oka mégis, mit nem egy lelkész társamtól hallottam, hogy e beszédeket nem bírja használni templomi tanításában, gyülekezete előtt? Szórul szóra betanulni s felmondani mint az iskolás nehéz volna, nem is akarja; a nélkül pedig nem megy semmire velők. E tapasztalásnak, ha alapos, úgy vélem épen Tompa kitűnő jelességeiben van oka. Predikációi a mily rövidek, oly tömöttek, eszmedúsak. Akár természetleírásait, akár életbeli s lélektani jellemzéseit, akár elmélkedő fejtegetéseit vegyük, a részletek gazdagsága, a reflexiók mélysége s ujdonsága mellett, oly kiszámított s mindent helyére illesztő elrendezést találunk, hogy az egymásból folyó előadásból semmit sem lehet kiejteni vagy összecserélni. Aztán az egész előadáson oly sajátlagos egyéni, úgy szólva tompaias színezet van, oly tisztán ömlik el az ő bõröngő s mégis emelkedett kedélyhangulata, hogy azt hiszszük, ha valaki egy beszédét legjobban betanúlná s helyesen mondaná fel, az annak nem jól állna. Igy — édes társam — csakugyan nem használhatod sikerrel Tompa beszédeit. De átvéheted tőle tárgyai, textusai esodásan szerencsés kiválasztását, átvéheted mindig a dolog erét találó, mindig meglepően új és helyes felosztásait, átvéheted tárgyalásának főbb eszmemenetét: aztán ha ennyi elemből sem tudsz valami

jobbat csinálni, mint közönséges vasárnapi predikációid legtöbbje: no, akkor legfőlebb jó tanácsesal segíthetek rajtad, predikálj Zollikofer, Schmalz vagy Sintenis után, de ne Tompa után.

A miben Tompa különösen jeles: textusai s azontúl is bibliai idézetei választásában, mondhatjuk választékosságában. Az örökös locus communisokat, melyek minden predikációban felhozatnak, nála nem találjuk. De találunk rendkívüli tapintattal s izléssel kiválogatott frappans textusokat; pl. A földi öröme (XIII. b.) hogy: A nevetés közben is fáj az ember szive; Az emberek előtti kedvességre (XXI. b.): Jaj néktek mikor minden emberek jót mondanak felőletek. S így legtöbbször. Hasonlók egyéb idézései is, melyek finomsága, találósága gyakran igazán meglepő. Pl. a Jóás nyila, mely háromszor érte a földet (17. lap.); Abiság, a felmelegedni nem tudó vén királylyal (49 lap.); a példák vonzó erejére: az eleven szén, ugymond, alkalmas a holt szénnek felélesztésére (95. l.); a Jézust szívében kereső emberhez ott megszólaló Jézus kérdése: kinek tartasz.... (107. l.); az evangéliomot csak felületesen olvasó emberre pedig Jak. I. 20. 24. (106). De ki győzné ezekben Tompa gazdagságát, tapintatát s szerencsáját kísérni? Annál felőtölőbb még az oly csekély vétség is, hogy pl. a kísértetek elleni őrizkedésre (XVIII. b.) ezt választá textusúl: ne vigy a kísértetbe; holott oda épen nem ez, hanem csakis ez találna: vigyázzatok, hogy kísértetbe ne essetek; mert nem isten őrizését, hanem magunk őrizkedését tárgyalja az egész beszéd. A 168. lapon a vallás titkairól szólván nem értjük köztök a Jézus megkísértésére vonatkozó passzust: hogy J. olyannal kísértetett az ördögtől, mit bármely jóra való zsidó is visszautasított volna; mi ez? Sőt azt hisszük, Jézus megkísértésénél egy-egy mélyelműbb s találóbb allegóriája alig van az evangéliomnak. Azt pedig csak a locus communisok túlságos kerülésének tulajdonítjuk, hogy (a 63. l.) a keresztyénség martirjainak képviselőjeül épen Antipást hozza föl, kiről a történet nem igen tudjuk hogy beszélne, csak a Jelenések könyvében említettván.

A milyen szépen és találóak legtöbbször Tompa bibliai idézetei, oly jelesek, megkapók saját kimondásai, melyeket az élet s emberi szív mély ismeretéből, a keresztyénség és az élet magas felfogásából merít. Ezekben is valódi mester; s mondatai, reflexiói, gyakran minden lapon, igazságukkal, emelkedettségükkel választékosságukkal gyönyörre s bámulásra ragadnak. Olvassátok például a Jótételekről (III. b.) szóló tanítását, melynek főtétele: Ne kérdezzétek: mért valaki szerencsétlen, nyomorult; „Ne

kérdezősködjél, ugymond, csak tégy jól: hiszen elég bizonyosság a rongy, elég ajánló levél a nyomorúság! Ne kérdezősködjél csak tégy jól: az igazságnál is több a szeretet. „Adakozzál, könyörülj: légy háladatos, hogy még te állasz, hogy a kedvező gondviselés nem a kérés keserves, hanem az adás boldogító érzését tartá meg számodra“ „A szerenssétlenek, ugymond, a nyomorúság követői, a bizonytalanság szószólói; megjelennek a boldogoknál és a kevélyek előtt, hogy eszmélkedésre hozzák az embereket, mindenik egy élő intés és fenyegetés. Nem léssen koldus nélkül a föld. Nálad is azért jelentek meg, hogy tanítsanak, megkisértsenek, próbára tegyék szivedet, kegyességedet. Értsd meg a próbáltatást s légy könyörülő! A szegények képében, mint Lót, angyalokat fogadsz bé, kik intésed és megmentésedre jöttek“ stb. stb. Olvassátok a Szeméremről szólót (VI. b.), A földi örömről (XIII. b.) . . . Vagy akármelyiket!

Szintoly mester a lelki állapotok festésében. S különösen a nemes, a keresztyéni lelki állapotokéban. Az ember akaratlanul, bár nem szabadosan, a műről az íróra gondol s művében őt szereti, tiszteli. Elég utalnom A keresztyéni önmegadásról (XV.) szóló beszéd exordiumára; A tartozásokról (XXIII.) szólóban a lelki öröm leírására; (179 l.) A tavaszi örömről (IX.) szólóban az Urban való öröm (72—4) festésére.

Említettem már, hogy tárgyai megválasztása, azokban a legmélyebb lényeg, a valódi cardo rei megragadása, a tárgy logikai s homiletikai felosztása, egyik remekségét képezik Tompa beszédeinek. Felosztásai különösen, soha vagy igen ritkán járnak a közönséges országuton s mégis erőltetés nélkül találják meg az igaz utat. Többsnyire kimerítik a textust s ritkán mennek túl rajta; a mellett mélységök s finomságuk által meglepnek. Pl. Mit kérünk az új évben (I. b.): Időt, hogy élhessünk; erőt, hogy munkálkodhassunk; segédelmet, hogy célt érhessünk. Az ítélet napja (II. b.) véghez mehet: a világi (életbeli) történetekben; a lelkiösméretben; a halálban. Az evangéliom menedékhely (IV. b.) magunk, az élet, a halál ellen! A tavaszi örömet (IX. b.) mi adja, mi emeli, mi teszi teljessé? Jézust keressük (XIV. b.) az evangéliomban, szívünkben, a mennyben! Az apostoli pünkösdben Isten útja (XVII. b.) szerint: a teljes utolsó idő, az elküldött szent lélek, a cselekvő emberek tűnnek föl. A kisértetről (XVIII. b.) mig távol van: készüljünk ellene okosan; ha megjött: tusakodjunk vele bátran!

Csak néhol, igen kevés beszédben találunk e tekintetben hibát.

Kötelességünknek tartjuk ezeket is fölemlíteni. A Géháziról szóló V. beszédben, úgy tetszik, a Géházi példája többre van kiterjesztve, alá sokkal több befoglalva, mint valóban lehetne. Géházi uram, gazdája nevével s szolgálatával visszaélve hazudott, s azáltal zsarolt, vagy ha tetszik lopott. Itt pedig oly emberekről van szó, kik a magok csekély (vagy látszó) szolgálataikat túlságos nagyra tartják, megfizettetik, zsarolnak vele. Az I. rész, épen nem talál Géházira; ő szegény semmit sem segített, nem is látszott segítni; de követelése által idegenséget sem támasztott, Naámán neki szívesen adta, többet adott, mint a mit kért. A II. részben sincs Géházi uramról szó se! A beszéd egyébiránt jó, gyakorlati. De más textust kellene keresni neki; talán Amós VIII. 6; vagy tán Máté XXIII. 14. Akkor elmaradna az exordium; kimaradna egészen Géházi a játékból. Nem szöveghű a VII. b. az isten ellenségeiről; itt a világ szerelmét kellene szembe állítani istennel, nem csak elvontan beszélni isten ellenségeiről. Még kevésbbé a XVI. beszéd. A szöveg azt mondja: az igaz embert szereti az úr. A predikáció egészen mást beszél: az igazság sorsáról e világon, s arról, hogy az igazság iránt mily állást vesznek az emberek, három pontban, isten, a negyedikben. A részek rendezése is, úgy tetszik, hibít egy kissé; jobb volna (tán szerző is érezte) úgy, a mint a befejezésben sorolta elé, recapitulálván az egészet. Az emberek előtti kedvességről szóló XXI. beszéd ellen is van egy kis kifogásunk. A 2. rész, mely azt mondja, hogy az emberi előtti kedvesség azért is káros, mert erkölcsi neveltetésünket gátolja, nem azon tiszta logikai nyomon megy, melyet Tompánál megszoktunk; e szerint nem az emberek előtti kedvesség gátolja erkölcsi neveltetésünket, hanem hizelgéseink által gátoljuk azt egymásnak kölcsönösen s így látni való, hogy itt a subjectum áthelyezése, megcserélése történt, mi a fölfogást zavarja. Inkább a 3. pontban van elmondva az, mi e cím alá is tartoznék; mert e cím tulajdonkép al-része a 3-nak, hogy az emberek előtti kedvesség sok gonoszra vezet. S így az egész 2. pont felesleges, és a 3. alá sorolandó volna.

A részek logikai rendének egy kis hibítására hoztam példát az imént. Ilyennek tartom még a XII. beszédben, hogy a 3. rész a 2. és 4. közti szoros összefüggést s közvetlen átmenetet gátolja, annak azért nem e két rész közt, hanem mindjárt az 1. után kellene állnia. Logika elleni hiba nézetem szerint az is, mi a VIII. beszédben elkövetetik, hol e kérdésre: van-e erkölcs, erény a földön azért felel állítólag, mert ha tagadná (mint a textusa!) az által a gyengét tunyává tenné, a gonoszt felbátorítná stb. Na már valamit

ellenkezőjének káros következései által bizonyíthatunk igen is hasznosnak: de hogy az abszolút igazságnak ez volna bizonyítási módja, alig hiszem. Én sajnálnám, ha a vallás igazságai, csak per inversionem, így bizonyíttathatnának. Csekély hibák s lehet csalódom is; de Tompánál még ez is bántja, általa elkényeztetett, a legjobbhoz szoktatott érzékünket.

Ha azonban van Tompa beszédeiben valódi hiba, az eszmedúságának s tartalmi bőségének olykori túlságában áll, mely elvontságig is megy néha. Az olvasónak ez kevésbbé fog feltűnni, mint úgy hiszem a hallgatónak. De az olvasó is túltömöttnek, elvont eszmék közt járónak fog nem egy helyet találni. Átalában igen elvontaknak találom a VII. XVI. XIX. (kivált az 1. rész.) XXIII. számú beszédeket. Azt hiszem, predikációban, mely a közvetlen felfogás s egyszerre átértés számára van írva s csak abban gyümölcsözhetik, ez mindenesetre nagyobb hiba, mint bármely más könyvben. S ez szerintem, Tompa beszédeinek egyetlenegy árnyoldala, mely nagyban ugyan ritkán, de kisebb mértékben a szerző eszmélkedési hajlamánál s a mellett rövidségre és tömörségre törekvésénél fogva, csaknem mindenik beszédében megjelen.

Átalában Tompa beszédei mind ezen egy árny mind fényoldalaiknál fogva, nem csupán predikációk. Könyve olvasmány is, a szó legnemesebb értelmében. Egy gyönyörű „Áhítatosság órái“, egy szépséges „Keresztyén tanítások és elmélkedések“, egy valódi épület és buzgólkodás könyve. S mint ilyen, nem csak a szószék, hanem a magányház, nem csak a vasárnap délelőtt, hanem a délután is gyönyörrel s épüléssel használhatja. Legyen azért, nem csak paptársainknak, hanem a világiaknak, sőt a nőknek is ajálva!! —

Fördös Lajosban egészen más szellemmel találkozunk. Ő nem költői lélek, s azért azon tagadhatlan előnyökben, melyeket Tompának költői természete s gyakorlata nem csak az elocutióban, hanem az élet és világ, sőt ez evangéliom felfogásában is nyújt, ő nem részesül. De azért ő is egészséges természet s lelke nincs bizonyos emelkedettség nélkül. Erős és egyenes kalvinista szellem, mely az írást és életet egyszerre nézi, s ha legmélyebb rejtekeikbe be nem hatol is, de nem is épen a csekélyekben is gázol. Érzelmi ereje tiszta és hatás, felfogása gyakorlati, gondolkozása fegyelmezett, logikája egyenes. Egyszerűsége, mely mind hangulatait, mind előadását kiválólag jellemzi, őt a legérthetőbb s leggyakorlatiabb magyar szónokok sorába helyezi.

Predikációit hosszasan jellemezni alig szükség. Forradalom

óta, egyházi irodalmunkban senkinek többször nem fordult kézen neve és művei mint Fördösnek. Mint szerkesztő, az általa kibocsátott s immár 20-nál többre szaporodott füzeteknek rendes munkása is vala. S ez, a saját műveiből kizárólag szerkesztett füzetek közül is immár a harmadik, melyekben természetesen egy sincs a többiekben szétszórva megjelentek közül. Nem szükség ismételnünk, mi már többször mondatott, hogy Fördös erős és egyenes rationalista; ámbár alig csalódunk, ha mondjuk, hogy közelebbről, s jelesen a füzetében is, talán nem jól érzett megrovás következtében, valami orthodox irány felé látszik hajlani. Ezt nem helyesülhetjük. Nem mintha az orthodox irány ellen volna kifogásunk; távol legyen. Hanem mert Fördös, természeténél fogva lényegileg racionalista s orthodoxyiája külsőleges látszó, mely egyes szólamokban, néha az egész felfogásba nem illő részletes fejtegetésekben mutatkozik. Moradjon kiki annak a mi. A rationalista-predikációkban is lehet s van elég jeles; ha nem olyan mély bennök a hit, van élet, tanulság stb. Fördös, mint rationalista, nem kitűnő az evangéliom legmagasabb felfogásában, de kitűnő annak a mint felfogta életre alkalmazásában. Az írásban s nevezetesen fölvetett textusaiban nem mindig találja el a dolog lényegét, a mélyebbre ható értelmet; de azon körben, hol eszmevilága s értelmi tiszta ereje mozog, sokszor jelest s többnyire hasznost ad. Azért, ha őt nem olvashatjuk oly meghatottsággal, bámulattal s elragadtatással mint Tompát, másfelől azok, kik gyülekezeteik számára gyakorlati, közértelmű és „használató“ vasárnapi predikációkat keresnek, bizonyosan elsőséget fognak neki adni Tompa fölött.

De lássuk kötetét röviden, rendre. Huszonkét beszédet s két alkalmi imát, a toldalékban ugyan töle (mással most nincs dolgunk) egy pár szertartási beszéd s imán kívül még egy predikációt találunk. E huszonhárom predikáción akarunk futó szemlénnel átmenni.

I. (Karácsoni. Mát. II. 1—13.) Bajos dolog ily nagy perikopát synthetice tárgyalni. Szerzőnk pedig úgy látszik a homiliáknak nem barátja, mire alább is látandunk példát. A logikai felosztásnak kellene az ily textusba eszmei egységet hozni; a mi felette nehéz. Im itt is a 3. rész a főtétele alá alig vonható; vagy ha igen: csak mint a 2-nak alrésze, alkalmazása, pl. így: „ajándéku adjuk Jézusnak egész szívünket, hogy azt más soha el ne foglalhassa, ne bírhasssa.“

II. (Husvéti) A főtétele és részek a praedikációban fő dolog s köztök tökéletes logikai viszonynak kell lenni. Itt a főtétele a textus maga: emlékezzünk meg, hogy a Jézus feltámadott. De már ez

alá a részek címei így a mint vannak sehogy sem sorakoznak kellőleg. Így kellene tán: Emlékezzünk stb., s ez emlékezés 1. tegye kétségtelenné hitünket; 2. adjon nekünk is diadalt vennünk a halálon; 3. biztasson ártatlanságunk harcaiban. Egyébiránt a részek közt nincs a kellő emelkedés és fokozatosság. A 2. résznek minden esetre leghátul kellene lenni, mert az a koronája az egésznek. A más kettő sorozata inkább közönyös; de azt hiszem a 3-nak kell legelül állania.

III. (Husvéti) Freytag után. Fordítás vagy átdolgozás. Igen jeles mű. Kár, hogy a 2. részben, „nem tudjátok isten hatalmát“ erősségei közül a legerősebbet kihagyta: a semmiből teremteni tudó isten mikép ne tudná megtartani a semmivé lételtől azt a mit teremtett. A 2. rész, mintha elfáradt volna, gyöngébb a többinél; benne a „tévelyegtek“, nem talált kellő s több oldalu kifejtést.

IV. (Schultz után) Jézus mennybe meheteléről. Igen jó. A részek helyesen logikailag, a szövegből mintegy kinőve. Az elocutio egyszerű, de elég erőteljes. E jeles beszéd mellett a hasontárgyu

V. (Horn után) bizvást elmaradhatott volna. Tárgyalása, a mennyről, a textuson egészen kívül esik; tele locus communissal.

Hogy az idegen helyről kölcsönzöttekkel egy füst alatt végezzünk, a

VII. (Stickel H. után) gyönyörű pünkösdi beszéd; mely három részen át folytonos emelkedésben, az utolsó (3) részben igazi magasztosságot ér el. Ellenben a

IX. (Fischer vázolata után) ugyan silány egy vázlat, mely nem érdemelte azt az igyekezetet, melylyel szerzőnk a kidolgozásban jóvá tenni igyekezett. Pl. a 2. rész címe egy okadó mondat, hol a következők ugyan nem foly az okból: A Krisztus király, mert igazságot tanít. Ennek a miértjét senki át nem látja. A 3. egy semmit nem mondó ferde syllogismussal vesződik, hogy a ki az igazságra hallgat, az a Krisztusra hallgat. Tán inkább megfordítva. Mert pl. a matematikai igazság is igazság, de azért a ki azt hallgatja, még a Krisztussal semmi köze; ép oly kevésbé, mint a 2. pontban (melyet a kidolgozás némileg jobbá tett) a tanításnak a királysággal.

X. (ismét Fischer vázolata után). Ámbár a vázlatot szórul szóra a textus adta, sigy nem is volt szükség azt Fischertől kérni. Egyébiránt a textusok ilyen felosztása s kidolgozása igen kényes dolog; a részek, többnyire, főleg a 2. 3. 5 egymást jóformán fedezik; gikai hasogatást nem, csak külsőlegest engednek.

Visszatérve az eredeteikre.

VI. (Pünkösdi) igen jeles, helyes felosztás és lelkes (tárgyá-

hoz mért!) kivitelű beszéd a valódi lelkesedésről. Kifogásunk az, hogy az exordiumban oly hosszú ima egyházi szokásunk s isteni tiszteletünk berendezésével nem jól talál; félő, hogy az elmélkedésre leült hiveket nem találja imahangulatban, s inkább zavarja, mint megragadná. Rövid fohász segedelemért vagy a szentlélek ajándékiért átalán, helyén volna, de nem ily hosszú, mely egész kész imádság.

VIII. Adventi s egyszersmind reformációi beszéd. Elég szerencsével egyesíti a két alkalmat; de a harmadik (a domestikára adakozás) igen kirí egységéből. A helyesen szerkesztett beszédben melegség, emelkedettség nincs annyi, mennyit ohajtanánk. A logikai rend itt sem tökéletes; a 3. pontnak közvetlen az 1. után kellene jönni, azzal állván szoros kapcsolatban

XI. Az exordium igen jeles; a főtétele belőle tárgy, alkalom és szövegszerűen igen remekül van kihozva. Azonban a tárgyalás nem elégit ki egészen. A főtétele meg kell vala osztani: 1. emberek hálijára: a) a kiket az iskola nevel, b) az utóvilág; és 2. Jézus méltányló helyeslésére, mert a) az emberi nem boldogfőit, b) a közmiveltség s jézusi szellem terjesztőit, és az egyház virágoztatóit az méltán kíséri. Így azt, mi a jeles beszédben mondva van, mind be lehet vala sorakoztatni, és a mi fő, de itt elmaradt, a textust nyomon lehet vala kísérni.

XII. Jó és értelmes, helyesen osztott s kivitt beszéd. Csakhogy sok benne a közhely; az élet részleteit, viszonyait annyi oldalról felfogni, s még is behatóan fejteni, nehéz. Az arányosság elleni vétség hogy a 2. rész b) pontja aránytalanul rövid, épen nincs kifejtve.

XIII. Vajjon szabad-e a textust, a szent író céljával ellenkezően használni? Ajánlandó-e? Kérdeztem már máshol is; találtam ilyestompánál is (VIII. b.); itt ismét. Különösen e beszédben a logikai rend vagy szónoki fokozatosság is hiányos. A 2. résznek kellett volna minden esetre legelől jönni, mint a mely legalsó, legközvetlenebb tapasztalati, a ki indulási ponthoz legközelebb álló. Az 1-nek pedig legutól, mint a mely legmagasb szempontból van felvéve.

XIV. (Aratási). Kivált az első rész tele közhellyel; a második pedig alig vág az elsőhez. Átalában úgy érezzük, ezt a szép textust sokkal magasabb szempontból kell vala felfogni. Vessetek, úgy mond, igazságot, hogy irgalmasságot arathassatok. Nekünk földieknek a legtöbb, legmagasabb, a mit elérhetünk, az igazság; a kegyelem, istené. „Irgalmasságot kívánok, mondá ily értelemben Jézus is, nem áldozatot.“ Igazságnál, áldozatnál magasb az irgalom; mi erre képesek nem vagyunk, mert: 1. a mi bennünk irgalmasságnak

látszik is, tulajdonkép csak a szoros igazság, kötelesség, — haszontalan szolgálak vagyunk; ellenben 2. Istennél minden irgalmasság; az is ha igazságot látszik gyakorolni, ha az igaznak jutalmat ad, tulajdonkép csak az ő kegyelme stb., Ilyes eszméken kell vala legördíteni a szép tárgyat, nézetünk szerint.

XV. Jó beszéd. De a 2. és 3. rész, az elsőhöz viszonyítva tulajdonkép csak egy második rész, mely önként két a 1-részre szakad fel.

XVI. Jó, helyes felosztás, erős kivitel.

XVII. Jó, mind jó tanítás; életből s életre; de nem a textus szívéből, nem annak igazi felfogásából merítve, mely körülbelül ez volna: Az ítéletek alatt Istent szomjuhozzuk, hozzá sietünk, őt várjuk; és ő jelen is van az ítéletben, igazságot tanítván általa. A textusnak ily, csupán külsőleges felfogása s kifejezései nem benső szelleme szerinti hasogatása, minővel a X. és XIV. alatt is találkoztunk, az írás mélyebb értelményére soha sem vezethet.

XVIII. Ismét egy remek exordium, mely a textust keletkezésében s összefüggésében fogja fel, tájékoztat és fejt meg. A főtételt maga a textus szerencsésen adja meg. De már a tárgyalás két részét képező indító okok nem elég szerencsével föltalálvák, vagy legalább nem jól kifejezvék. Hogy megmutassuk, mily jó keresztyének vagyunk: tehát nem a lényeg, hanem az ostentatio. Lehet-e az keresztyéni indok? Inkább tán így kellene: Adakozzunk a szentek szükségeire, mert 1. keresztyén társaink egy test, a Krisztus, tagjai velünk, a maga tulajdon testét pedig az ember szereti és táplálja; 2. mert protestáns egyházunk tagjai s az egyház önmagára van szorítva, önerejére utalva. stb.

XIX. Igen jó s szép beszéd, kijelölt felosztás, beosztott részek nélkül, egymásból folyva, mint az újabb franciák szoktak; de azért észrevehető benső eltagolással s renddel. Itt az első rész volna a persélylyelszemben ülő s az adakozókat néző Jézus; és ez remekül van megoldva. A második azt mutatná meg, mily indok ez nekünk, s mily jutalom; de már ez a kivitel- és rendben alább áll az elsőnél.

XX. A XVIII-hoz hasonló jelességű exordium s tárgyátjáékozás után igen kitűnő az első rész. A második egy kissé elűt a tárgy mellett. Itt az Ananiás és Sáfira büntetésének eszméje az volna, hogy Isten haragját magokra vonták; ennek ótestamentumi szellemű nyilatkozata az csak, hogy kire Isten megharagudt, az leesik és meghal; de ha nem is: a büntetés magában abban fekszik: Isten reám megharagudott. Ezt pedig minden esetre eléri a mai Ananiásokat és Sáfirákat is. Látni való, hogy e tárgyhöz is jobban talált volna az analitikai (homiliaszerű) feldolgozás. Ugy szintén a

XXI-hez is, mely Bábel tornya építését tárgyalja; épen nem alkalomszerűen, nézetünk szerint, toronyépítési alkalommal, mert az a torony s ez épen más. A tárgy nem helyes modorban, nem a fogó végéről megragadásából következnek a beszéd hibái. Az első résznek külön hosszú exordiuma van a fő exordium s felosztás után, egyébiránt ez a legjobb rész a beszédben, s vele a tárgyalás helyesen indul meg; a második rész igen vékonyan, a dolognak csak egyik oldalát és pedig ferdén fogja fel; az egyetértést emeli ki dicsérőleg, holott épen az egyetnemértés rejlik a nyelvek összezavarodásának példázatában. A harmadik ismét visszatér az elsőhöz s így közben a második csak holt tetem, idegen rész, mely az organismusból kihúll. A dolog eszmei tartalma inkább imez volna: Isten akaratára való szándék (1. r. a 'mint van). Emberi bölcseséggel látشانak készülni s kezdeni, de az ily szándékon nincs áldás, nincs egyetértés, összevesznek s célt nem érnek (2. r.). — Isten azonban, eredeti célját: az emberek elszéledését épen ez által éri el, a gonoszból így jót hoz ki (3. r.).

XXII. Érdekes, történeti tartalma s jeles exordium után az 1 részre fokozatos emelkedést mutat a 2., s ezzel legalább egyenlő vonalon megáll a 3. És így jó. De még pregnansabb lett volna, az egész eszmemenetet megtartva, így: Építettünk 1. Istenházához buzgóságból, önként; 2. Magunk erején, közerővel; 3. Pedig a legnehezebb időben; 4. Testvéri kezeiktől támogatva.

A toldalékban álló kálvin- emlékbeszéd sem az alkalmat sem választott textusát tekintve nem kielégítő. Szöveghű s logikai felosztása csak ez lehetett volna: Az igazság ellen nem cselekedhetünk, mert az igazság erős s minden ostromon diadalmas, az igazság mellett cselekedni vonzatunk lelkünk s Isten által. Mindazáltal a tárgyalás ügyessége itt is sokat segített a belső organikus hibán s nagy szerencsével csoportosította az ide tartozó eszméket.

Látni való, hogy rövid szemlénkben inkább kiemeltük e beszédek árny- mint fényoldalait. A legjobb szándékkal tevők. S szívesen beismérjük, hogy sok dicsérni valót rövidség okáért mellőzván, Fördös beszédei okvetlenül jobbak, mint csak ez ismertetést felületesen olvasva látszanának. Ohajtjuk, hogy a fáradhatlan munkásságu s testi és lelki ereje teljében levő szerző még soká s hasznosan munkálkodhassék!

— — Venio nunc... fájdalom, nem mondhatom, ad fortissimum virum Apostol Pál beszédei távolról sem felelnek meg azon nagy várakozásnak, melyet a kitűnő érdemü, nagy nevü s mint szónok is jeles hirben álló férfiú megjelenendő munkáihoz kötünk. Ugy kell

lenni, vagy beszédei közül a legjelesbek nem álltak a sajtó alá rendezőnek rendelkezésére, vagy, mi gyakran történik, az életben kedves, mindenkitől szetett és tisztelt s talán előadása természetes bájával megragadó egyéniség a beszédek tartalmi hiányait feledteté; s azok hidegen olvasva, bírálva, hatásuk jobb részét elvesztették! Így voltunk, hogy mást ne említsek, Szilády Lászlóval, kinek nyomtatott beszédeiből senki sem képzelné élő előadásának rendkívül hatalmas voltát. Az ily szónokok hírének, hatásának a nyomda csak árt.

Nem, mintha Apostol Pál beszédei minden jó oldal s jelesség nélkül szűkölködnének. Értelmes, józan rationalismus van bennök; mely soha nem egészen üres; az előadás világos, természetes minden dagály, ziláltság, kinövések nélkül. De valami magasabb nézpontokat, akár az élet akár az írás felől, hiába keresnénk nála. Sehol a keresztyénség éltető eleméig be nem hatott; annak jóltevő, átható melegét sehol sem látszik érezni. Benne minden a legközönségesebb schema, a mindennapi prózaiság földszinti fokán. A biblia nem az élet könyve, nem a szív erős mozdítója vagy vigasztalója neki, hanem egy könyv, melyből vasárnapi predikációnkhoz textusokat szoktunk keresni. És mikép választja textusait Apostol? Rendesen a legköznapiabbakat, és úgy látszik, soha nem textusából vesz tárgyat s ihletet, hanem elgondolt tárgyaihoz keres textust; annál fogva részint hibásan választja, jobb helyett, az oda nem illőbbet; részint balul érti, elfacsarja; részint végre csak jelszóul használja, s a tárgyalásban merőben oda hagyja, el néz tőle. Innen következik, hogy textusait csak igen ritkán osztja jól fel, ritkán meríti ki, mind bennök mind általában tárgyaiban a lényegét, a *cardo reit* többnyire elszalasztja, a dolog mélyébe ritkán hat, a szeg fejét ritkán találja el.

Kemény ítéletek, érzem, egy oly nagy érdemű s már megdiszósult férfiú felett. De mondanom sem kell, hogy ez ismértetés a kitűnő főpásztor minden egyéb s tiszteletet érdemlő érdemeit érintetlen hagyja, a személyes kegyeletnek nem vét s csak is e füzetkére terjeszkedik ki. Vajha ebben is értőbbek által megcáfoltassék, vajha mielőbb egy szerencsésebb választéku második füzet által jobb véleményre hozassék?

De miután már a kedvezőtlen ítélet kimondva van, kötelességem azt igazolni is. S ezt, az egész füzeten átmenő rövid szemlével teszem.

I. A tulajdonképi exordiumot egy kis proömium előzi meg, mely felesleges és rideg is. A beszéd fele a 3. és 4. rész egészen a textuson kívül esik. Az 1. részben is egy kitérés, a 3 tárgyra zök-

ken át s úgy ismét vissza felvett fonalához. Az irány nehézkes, nyöszörgő, keresi s nem találja a hangot. Nincs folytonossága, röpte (Schwungja).

II. Az első rész tulajdonképen a tanulmányt is magában foglalja, s a második, mely azt pontonként adja, jóformán csak úgy tűnik föl, mint az elsőnek variációja. Tanulmányosb s kevésbé egyhangu lett volna, ha (bár Jézus példájából kiindulva) történelmi s életbeli példák is lettek volna mindenütt alkalmazásul felhozva s ki is fejtve. Az élet erőteljes, bátor alkalmazásától félni legalább is gyöngeség vagy pedánság.

III. Krisztus hét szava a kereszten. Kedves tárgy a németeknél, kiktől hihetőleg szerzőnk is kölcsönözte. De semmikép nem helyeselhető. Egy az, mert nincs rá egy textus, a hét szó a különböző evangéliumokban, azoknak különböző céljaik s szellemök szerint, és sehol nem együtt, egy evangéliumban levén található; más, mert igen sok is egy predikációra, ha csak oly felületesen nincs mind tárgyalva, mint itt, pl. a szomjazom, mely egy ügyes fordulatot tesz, de magát a dolgot elejti. A 3. nem ragadja meg azt, a mi benne legfőbb, sőt Jézus célzatával ellenkező dolgot látszik kihozni belőle. A 6. pont egy jó kis predikációvázlat maga, s ez is ítéletünket igazolja.

IV. Mily gyöngé, mily felfogás nélküli. Péter, a particularismus zsidós Pétere beszél így! és honnan van ez az egész beszéd, az első részben kihozva? a textusból? a tárgyból? egyikben sincsen nyoma sem! A 3. pont, hol a legmagasabb emelkedettséget keresnők, épen fordított arányban áll a többihez. Sehol tűz, erő, meggyőződés. Azért nincs aztán — meggyőzés is!

V. Dicséretre méltó szép kis exordium után, beszéd, mely sem jó sem rossz. A kellő eszmék körül jár, de nem kapja meg őket kellős közepökön. Itt a cardo rei: Krisztus szenvedései s megdicsőítése lett volna, s ez csaknem egészen mellőzve; e mellett e nélkül pedig az emberi dolgok csak mellékes aprólékosságok. Megjegyezzük, hogy ez: az idő szenvedései rossz kifejezés itt e helyett: az időbeli vagy időszerinti szenvedések. S vajjon miért nem olvastuk a szerzőnk annyi idézett szentirati hely közt a legide illőbbet: 2. Kor. IV. 17?

VI. A textusban ismét csak az 1. rész foglaltatik benne. Ez az oka, hogy a 2. r. csak erőlködik a helyes utat megtalálni. Az exordium igen jó, helyes; a conclusió már közhelyeket halmoz.

VII. A füzet egyik legjobb darabja. Igazán jó: csupa élet és evangélium. Örömmel olvassuk s jegyezzük a legjobbak közé.

VIII. Az egész egy ki nem tisztázott fogalom peripetiáin for-

dul le. Különböző dolog a vallásos indifferentizmus és a keresztyéni türelem. Itt nincs köztök kellő választás téve; majd egyik, majd másik, főleg az 1. részben egyenesen az indifferentizmus predikáltatik, elannyira, hogy az indus pagoda és a keresztyén templom mindegynek állíttatik. A 2. rész két össze nem illő dolgot állít egybe stb.

IX, A textus egészen mást mond, a predikáció ismét mást. A textus némileg folyhatna a predikációban fejtegetett eszmékből, de hogy ezek mikép eredtek abból, át nem látjuk. Különösen az egész 1. rész hogy jó ide! Részemről így fognám s osztanám fel: 1. Ideje megtérnünk, időnk eljár, a keresztyén életben felettte hátravagyunk. (Az itt felhozandó tények közt a beszéd jelen anyagából sok helyet foglalhatna) 2. Sürgetőleg hív az isteni kegyelem, mely a keresztyénség fejlődésében egyre közelebb hozza az emberiség üdvét. (Ez éppen a *cardo rei*, s csodálatos, hogy ez van egészen mellőzve, mintha a szerző nem is sejténé mit céloz textusa!)

X Az exordium anticipálja az egészet. Az 1. a) után a c) kell vala, mely hozzá szorosan csatlakozik, sőt bele is olvadhatott volna, ugy a b) utána. A 2. a) semmit mond, a b) és c) egy és ugyanaz. Tele az egész hibás, meg nem értett vagy jól nem alkalmazott idézetekkel. A conclusió csak egy szó, s ugyan fád, mintha megunta volna predikálni s a nép hallgatni. Van eset ily rövid berekesztésre, de annak frappansnak, erősnek kell lenni.

XI. Tulajdonkép nem fényleni, hanem feltűnni vágy van a textusban. Egyébiránt e beszédben van jó is; különösen az 1. r. csakhogy egyoldalú; a 2. r. első pontja igen jó.

XII. Nikodemus, ki itt egészen követendő példányul van felállítva, helyes írásmagyarázat szerint aligha az volna. Sőt éppen az ő éjjeli menete Jézushoz, nappal pedig idegenkedése tőle, gyönges és életnélküli hitének jele. Szerzőnk pedig ezt úgy magyarázza, hogy nappal bizonyosan sok dolga volt Nikodemusnak, azért ment Jézushoz éjjel! Szintoly alaptalan s logikátlan a tárgyalás. A főtételez volna: tegyünk úgy, mint Nikodemus, de ez alá tulajdonkép csak az 1. r. sorakozik. A 2. már csak erőtetéssel. A 3. éppen nem úgy tanít, mint Nikodemus tett, hanem a mit Jézus kíván a leckében, de mit Nikodemus meg sem bír érteni. A 4. sem rá, sem a textusra nem tartozik, s a felállított főtétel alá még nyelvtanilag, kifejezésileg sem vonható!

XIII. Itt más a textus (egy általános tétel), más a főtétel (ennek egy részletes alkalmazata; s meg más a felosztás. Képtelen ha-

tározatlanság! A textus ez: a szív teljességéből szól a szájról; a főtétele ez: az embereket panaszkodásaikból lehet megítélni; a részek pedig nem az igazságot illusztrálják, hanem csak ily főtételek alá volna sorozhatók, az emberek panaszkodásai. A 2. pont talál némileg a felállított főtételekre; a 3. is érinti azt. De az 1. és 4. sehogy sem. A conclusio megint null; a tárgyhoz sem talál. Szinte képzelhetetlen, hogy lehet így írni predikációt. Az exordium jól indul s kimegy a főtételekre; ennyi el volt gondolva előre; a többi másképp ütött ki. Amphora coepit....

XIV. A farizeusban nem az a hiba, hogy hálát ad Istennek azért, mit önmagában jónak vél; sőt hálát kell adnunk azért mindnyájunknak, ha mi jó van bennünk; hanem az a bűne, hogy hálája nem igaz, csak önelbizottságának külső takarója. A publikánusról mondatik, hogy Isten irgalmában bizalmat, megnyugvást talált; pedig az írásban erről szó sincs; megigazulva ment el, törődéséért. Így az írásmagyarázat ismét felületes. Én mondanám: 1. A farizeusnak nincs oka kevélykedni, mert bűnnel tele van. 2. A publikánusnak nincs oka kétségbe esni, mert Isten irgalma végetlen

XV. A predikáció magában jó, felosztása logikailag is helyes. Van benne eszmegazdagság is; csak hogy az egész ép entagadása a textusnak!

XVI. Az 1. sem a textusból el nem facsart helyes magyarázattal ki nem vonható, sem a főtételekből természetesen, annál kevésbé szükségkép nem foly. A 2. részben, vigasztalás és öröm, két különböző fogalom van összezavarva. A 3. rész, (különös!) a mint a felosztásban megjelöltetik, a textusban van; de a tárgyalásban magában arról szó sincs, helyette egészen más áll. Megjegyzendő, hogy a textus maga szorosán véve nem egységes, a főtételek azért nincs jól vonva ki belőle. Így, a mint összefoglalva van, ez volna tán a leghelyesebb felfogás: Főtételek: az úrban bizó ember. 1. Mindig örül az úrban. 2. Nyugodt kedéllyel van, egyenlőképp s nem tépelődik. 3. Bajaiban magát az úr közellétével vigasztalja. 4. Minden imádsága hálateljes.

XVII. A cimből (Az idő intései) s a helyes exordiumból, egy korszerű predikációt várunk. De az egész igen közönséges, minden időre illő, a minthogy a textus is olyan. A 4. pont még leginkább megfelel az ilyes várakozásnak.

XVIII. Igen jól választott textus s annak, ha nem is tökéletes hermeneutikával, mert némileg átvitten, de azért predikációban megengedhető magyarázata. A tárgyalás homiliaszerűen kezdődik s a beszéd közepéig igen jól is van kivive. De másik fele: „mert nem jól, nem Istentől kértek“ elmosódott, elhamarkodott. Kár érte,

a gyűjtemény legjobb darabja lett volna. A bevégzés is oly gyarló; nem tudja magából a tárgyból vagy a textusból venni bevégzését; idegen eszmekörben keresi, mi egyébiránt szerzőnknel igen gyakori vétség.

XIX. A füzet legjobb darabja, kivált az 1. rész. Hiba csak az, hogy az 1. rész tanulságnak, a 2. intésnek, a 3. vigasztalásnak nevezetik, holott tulajdonkép mind tanulság, s abból a más két elemet kiválasztani alig lehet. Szébb lett volna egészen homiliailag tárgyalni, s akkor az eszmemenetet pregnánsabbúl lehetett volna adni ily formán: 1. A sikertelen munka fölötti emberi csüggedést, 2. Isten biztatása s ezt 3. gazdag áldás követi!

XX. Jó, helyes, logikai menetű, fokozatos emelkedéssel bíró beszéd. Csakhogy ismét nem szöveghű. A textusban csak és csak a Jézusban való hitről van szó. A 2. rész még erre rávonható, bár némileg az is más, hogy t. i. az asszony mint részvevő emberhez megy Jézushoz. De akkor nem a 3-ra: Istenre. Az 1-re pedig semmikép és sehogy!

Kell-e még főlebb kimondott itéletünknek igazolás? Valóban, ha a nagyérdemű főpásztor beszédeiből jobbakat kiválasztani nem lehetett, a sajtó alá rendező nem jó szolgálatot tett emlékének! Ámbár szíves készséggel ismételjük, hogy az ő feledhetlen egyéniségének s egyéb érdemeinek dicséből ez épen nem von le semmit.

Szász Károly.

Egyetemes történet Magyar és Erdélyországi közép-tanodák, algymnáziumok és magánintézetek számára, írta **Szilágyi Sándor** professzora magyar tudományos akadémia tagja. I. Füzet: Az ókor története, kezdettől a népvándorlásig. II. Füzet: A népvándorlástól az új korig. III. Füzet: Új kor. Pest. Kiadja Pfeifer Ferdinánd.

Gimnáziumi irodalmunk egyik sikerültebb termékét mutatjuk be olvasóinknak. A világtörténelemben alig van kiváló pont, feltűnőbb mozzanat, melyet e kis terjedelemre szorított mű ne tárgyalna vagy legalább ne érintene. E mellett a történelem nélkülözhetlen vezérfonala a földrajz, úgy szintén a műveltségi élet tényezői: alkotmány, hadügy, vallás, irodalom, művészet, kereskedelem minden történelmi szerepet játszott nemzetnél kellő figyelemben részesülnek.

Az I. kötet az ókor történeteit foglalja magában, a történelmi élet kezdetétől a népvándorlásig (378), mint a világtörténelem új

stadiumaig A népvándorlás története, a középkor történetével kapcsolatban, a II. kötetben adatik elő, azért, mint szerző előszavában mondja, mert a népvándorlás az ok, ez hozta létre a középkort mint következményt, s a kettő együtt kapcsolatban célszerűbben tárgyalatik, mint különválva, külön évben. Osztoznunk szerző véleményében nem csupán az említett ok miatt, hanem más paedagogiai szemponthól is Gimnáziumi tanításnál az oly tantárgyban, mint a történelem, melynek tanítása több éven keresztül foly, mindig célszerű áthidázó kapcsolatul valamely láncszemet hagyni, mely a gyermeki lélekben egy részről a megelőző évben elmondottak emlékezetét felújtsa; más részről a jövő évi tantárgynak kaput nyisson. Ily láncszem az ó és középkor közt kétségkívül a népvándorlás, a közép és új kor közt pedig a felfedezések története.

A bevezetésben a történettan fogalma, forrásai, népfajai és felosztásán kívül ohajtottuk volna megemlíteni a nyelvcsaládokat is annnyival inkább, mert mindjárt a történelem első lapján sőt már a bevezetésben is felhossa szerző a semita, árja nemzeteket s áltai eredetű népeket. Ha ezeket felemlítjük, kell, hogy fogalmat is adjunk e nyelvek kiterjedéséről, s azon nemzetekről, kik egyik vagy másik nyelvcsaládhoz tartoznak. Különben alakot adunk csak tartalom nélkül; s e tárgyban sohasem foghatja magát biztosan tájékozni a növendék, még akkor sem, ha az egyes nemzeteknél felemlítjük, hogy e vagy ama nemzet melyik nyelvcsalád tagja, mert nincs biztos nyugpont, melyhez eme fogalmakat köthesse.

Rendszerét illetőleg: az ó kor történelme három fő részre van osztva u. m. ázsiai, afrikai és európai országok történelmére. Az első rész China, India, Babylonia, Assyria, Izrael népe, Phoenicia, Media és Persia történeteivel foglalkozik; a második Egyiptus és Káthágó hajdankorát; a harmadik a görög, macedon és római világ eseményeit adja elő. E felosztás mai fogalmunk szerint nagyon természetes, a mennyiben maga a föld, a hajdankorban ismeretes három világ-rész, önként adja e felosztás kulcsát. De ellene szól azon történelmi tudat, hogy Egyiptus épen azon korban, midőn legfőbb történelmi szerepét játszotta t. i. Thebe és Mempbis uralma korszakában, nem Afrika, hanem Ázsia része volt; s épen ez okból szokott az mai nap is az ázsiai országok között tárgyaltatni. Egyébiránt a dolog lényegét illetőleg mindegy akárhol adjuk A rendszer gimnazialis tankönyvben, főleg az algimnáziumban nem első kellék. Fő dolog itt mindig a tartalom. Ha ez jó, célszerű, vonzó, nyelvszöveg és előadásban az ifjú értelemhez alkalmazott, ha hiven felmutatja a régen nyugvó ősök tetteit s szenvedéseit; ha a jó és szépre, haza és szabadságszeretetre

tetre lelkesítve buzdít: akkor könnyen elengedjük a rendszer hiányait.

Tartalmát illetőleg: minden egyes történelmi szerepet játszott népnél adva van elsőben az ország vagy birodalom földrajza; ezt követi a politikai történelem; ezután jönnek a műveltségi élet tényezői, vallás, alkotmány, tudomány, művészet és kereskedelem, szóval a történelmi és műveltségi élet minden elemei. És mindezek a rendelkezhető időhöz mért kellő rövidséggel, e mellett oly egyszerű, könnyen érthető modorban vannak előadva, hogy bár szerző kiválólag Webert tartotta is műve dolgozásánál szeme előtt, az idegen színezet rajta nem csak meg nem tetszik, de a tiszta szabatos nyelv s elevenesség, melylyel írva van, e kis művet már magában is vonzó olvasmányává teszi. De a mi a szerző művének fő érdeme s a mi azt iskolai használatra leginkább célszerűvé teszi, az azon szerencsés módszer, mely szerint könyvét nem csak az emlékezet gyakorlására, hanem az önálló munkásság, önálló előadás fejlesztésére is alkalmassá tette. Sokan az újabb időben, különösen a francia iskola hívei, egészen ki akarják küszöbölni a könyvnélkülözést a történelem tanításából. Szélsőség ez is, mint a realizmus harca volt a közel múltban a humanizmus ellenében. Hisz annyi a mienk a történelemből, a mennyit kinyomatképen tudunk. Szerző itt is a helyes középuton jár. Bőven kiosztotta az emlékezetnek is illető részét; de e mellett az önmunkásság, öngondolkodás és előadás ébresztésére is felhagyta a tért, a szövegbe szőtt azon számos történelmi adatok, mondák s hagyományok vázában, melyeket tanári magyarázatra, s ennek nyomán a növendék értelmi fejlesztése, s előadási ügyessége képzésére tartott fel. Sőt e jegyzések nemcsak a növendékre, hanem a tanártra nézve is igen becsesek; a mennyiben azokban mintegy ki van mutatva az út, hogy magyarázatában meddig és merre haladjon, s az egyes emlékeztető szavak és nevek őt is, ha ne talán nem tudná, utánnézésre s fürkészésre serkentik. Csak az egy megjegyzésünk van reá, hogy nem oly elszórtan a szöveg között kellett vala ezeket szerzőnek adnia, hanem minden egyes cikkre tartozót a szöveg végén. Mert igaz, hogy lényegben ez mindegy akár a sorok között akár a végén adjuk, csak-hogy adjuk; de nem mindegy kézi könyvben. Tudjuk ugyanis az emlékezésnél mily nagy szerepet játszik a helyisméret. Sokkal könnyebben megragad emlékezetünkben a tiszta tartalmu szöveg, mint az aprólékos jegyzetekkel megszaggatott. Köztapasztalat, hogy a számos jegyzetekkel, pótszabályokkal megtömött tankönyv, kivált gyermekek kezében, kiknek figyelme többnyire szórakozott, szerencsétlen gondolat. E jegyzetek így a szöveg közé szórva az emlékezet fo-

lyamának megannyi akadályozó gátjai, melyekkel mindannyiszor meg kell küzdenie a figyelemnek, hogy rendes folyását megtarthassa; míg ellenben azokat a szöveg végére téve e kellemetlenségtől növendékeinket megmentettük, s ugyanazon célt értük el.

Layard ásatásai mellett ohajtottuk volna az Oppert újabb felfedezéseit is Babylonban megemlíteni, különösen a híres borsippai feliratot, mely szent könyvünk hitelessége mellett legvilágosabb tanúság, s a bibliai előadást a Babel toronyról történelmi hitelűvé emelte.

Hogy Meroë állam és Ammonium (38. l.) korábban jutottak volna a miveltség fokára mint Egyiptus, s hogy Thebe Meroë gyarmata lett volna csak gyöngé hypothesis, épen nincs történetileg bebizonyítva; csak is mint illet kellett vala felemlíteni. Helyesen jegyzi meg Weber: „Egyiptus miveltsége oly szoros viszonyban van földje és folyója természetével, hogy annak kifejlődését másutt, mint a Nil völgyben keresnünk nem lehet.“ Ugyszintén Osiris, Isis és Horus vonzó regéje mellett ohajtottuk volna megemlíteni, hogy azon érzelemduz mythosban a Nil föld természeti élete van gyönyörű jelképi előadásban ábrázolva. Ambracia város Akarnaniában (44. l.) földrajzi tévedés. Ambracia (ma Arta) nem Akarnania hanem Epyrus fővárosa volt, s mint ilyen székhelye Pyrrhusnak. Hogy Numa Pythagoras tanítványa lett volna, annak az idő számlálás határozottan ellene mond. Weber a korszámlálás tekintetében épen nem kutfő, kivált az ő korban a legnagyobb önkénnyel használja a kerek számokat, úgy Róma királyai történeténél mint másutt, hogy többet ne említsek: Mózes születése s halála évszámánál úgy magával, mint a bibliai előadással ellenkezésbe jő. Roma őskolctmányában a néposztályozás nem helyesen van adva; a mennyiben a curiák nem 300 gentesre voltak felosztva, hanem a három tribus közül mindenik 10 curiát, mindenik curia 10 genst vagy nemzetséget, mindenik gens 10 házat foglalt magában. És így egy curia 100 gensből, egy tribus 1000 házból állott. Minden ház egy gyalog embert, s minden gens egy lovast tartozott legrégibb időben a hadsereghez kiállítani; és így egy tribus 1000 gyalog és 100 lovas katonát adott. Innen van a miles nevezet, unus ex mille; vagy Mommsen szerint mil-es, equ-es; vagy talán még inkább ebből mil-ens, equ-ens. Ezen 300 gyalog és 300 lovas katonából álló sereg nevezett legiónak (a lego), mivel a hadseregbe csak harcképesek választattak (Mommsen I. r. 65. 66. l.).

A II. kötet a középkor történeteit tárgyalja, kezdve mint mondtuk áthidazó kapcsolatul a népvándorlásón, terjed Amerika fölfedezéseig. A középkor ismét négy kisebb időszakra van osztva. Első a forrongás korszaka Nagy Károlyig; a korszak földrajza s a költöz-

kődő népek mulékony államai mellett az elvénült keleti birodalom, s az ifju erőben növekedő arab nép történelmével. A hun és avar birodalom, úgy szintén a germán népek vallása, államszerkezete s hüberiség kiváló figyelemben részesülnek. Második az alakulás korszaka a keresztes háborúkig, Nagy Károly birodalma s ennek romjain alakult Német és Franciaország; továbbá a magyar, normann, szláv és pyrenei kisebb államok történelmével. Harmadik a keresztes hadak korszaka, ez érdekes korban szerepet játszott népek kellő méltatása mellett a hüberiség kifejlése, lovagkor, s a hajnalodó tudományosság érintésével, s az óriási erőben növekvő mongol birodalommal. Negyedik a XIV. és XV. század korszaka (1300—1492), hol a szellemi ébredés, vagyis a szereplő népek társas élete minden rétegeiben államegyház s tudományban előre törekvő szellemi küzdelem elegendő élénkséggel van előadva; ugyszintén Magyarország történelmi szereplése is kellőleg méltányolva s kiemelve. A szövegbe szőtt apró betűs jegyzetek már itt azon mértékben gyérülnek, a mily mértékben emelkedik ki a történelem a homály köréből s közeledik az uj idő világos földjéhez.

Ennyi e füzet rövid tartalma.

E rendszer és felosztás magában véve helyes, s a középkori élet történelmi fejlődéséből önként folyó. De megvalljuk nem vagyunk barátai kis terjedelmű tankönyvben a tantárgyak ennyire szétdarabolásának. Gimnáziumi tankönyvben mindig elég három kisebb korszakot venni fel a középkorban u. m. a népvándorlás vagy forrongás korszakát, hol az ó római világ a germán elemmel, s ezek egymás közt élethalál harcukat vívják, s fegyverhatalmon nyugvó mulékony birodalmakat alapítanak; továbbá az alakulás vagy megállapodás korszakát, midőn a forrongás kidühöngése után az államok már megszilárdulnak s tartós történelmi életet kezdenek; s végre az ébredés korszakát, midőn a fegyverzürej alatt mély hallgatásba merült szellemi élet ébredezni kezd, s hatalmát az anyag felett hova tovább megalapítja. És ezt annyiaval inkább, mert a keresztes hadak, s az azokra következő két század eseményei, melyeket szerző külön korszaknak vesz, egymással a legszorosabb viszonyban vannak. A keresztes háborúk az ok, a két utóbbi században fölébredt szellemi élet pedig s ennek folytán a nyomasztó hűbérrendszer és papuralom elleni visszahatás annak szükséges következménye vala. Ezért mondja Rotteck: különös alakulása az eseményeknek, hogy épen a keresztes háboru eme nagyszerű világtörténelmi esemény, melynek szerencsés sikereért a középkor rettegett két hatalma, a hűbérrendszer és papuralom mindent áldozott, s mely mindkettőt a hatalom legfőbb polcára

emelte, lőn mindkettő romlásának alapokává s a dolgok új rendének teremtetőjévé. És éppen ezért célszerűen lehetett vala mindkettőt egy és ugyanazon korszakban tárgyalni. Tapasztalásból tudjuk ugyan is mindnyáján, kik gimnáziumi életben történelem tanításával foglalkoztunk, mily nehezen tudja gyöngye tehetségű növendék, pedig a nagy rész mindig ilyen, a történelem megszakadozott szárait összekötni, s abból magának egy összefüggő egészet alkotni. Pedig a cél elvégre is ez. S hogy e célt elérjük, kell, hogy a tantárgyat a növendékre nézve lehetőleg megkönnyítsük, kivált ott, hol nem vétünk a tudomány szoros rendszere ellen.

A tartalom itt is mint az első füzetben tiszta, világos, könnyen érthető, szabatos rövidséggel s tiszta nyelvvel párosulva; a mi minden tankönyvnek kétségtől legnagyobbat ajánlata. A normannok szereplését a második időszakban ohajtottuk volna bővebben, összetesebben kiemelni, mert így elszórtan adva nem nyerhet a növendék tiszta fogalmat e derék, miveltségre képes népről. Bevetett szokás a normannokat általában rablóknak, kalózeknek bélyegezni; mintha a korszak e hibája nem egyaránt nyomná az e korban szerepelt többi germán népeket, sőt a magyarokat is. A normannok e korbéli szereplése kétségtől e nemzet legszebb hőse kora telve lovagias erény s hősi vitézség legszebb példáival; miveltségre s polgárosulásra képességöknek pedig Normandia virágzása, Anglia fénye Nagy Kanut alatt, Guiskard Róbert Siciliában, az izlandi skaldok s a Rurik család Oroszországban beszélő bizonyosságai. Ugyszintén Velence tüzetes történelmét is illető helyen a keresztes háborúk korszakában ohajtottuk volna látni, hol legfőbb történelmi szerepét játszotta, s ennek folytán mondhatni vezérszerepre emelkedett; annyival inkább, mert Magyarországgal is éppen e korban kezdette meg hatalomfeletti szíves harcát.

A III. kötet az újkor és legújabb kor történetét tárgyalja az előbbiekhöz hasonló élénkséggel, szabatos rövidséggel s világos nyelven. Földrajz, állami és miveltségi élet mindenütt kellő figyelemmel részesülnek, különösen Magyarország s Erdély történelme kiváló helyet foglal el, s élénk színezést nyer. Az apró betűs jegyzetek s történelmi adatok vázai már itt egészen elmaradnak, s azok helyébe a zárjel közötti emlékeztető szavak lépnek jeleül, hogy már itt a történelem világos földén járunk, hol minden tárgy, minden legkisebb adat kiváló figyelem tárgya s éppen azért kell, hogy azok az emlékezet sajátjai legyenek. Mert hogy arra gondolt volna szerző, hogy már itt nincs szükség az előadási ügyesség fejlesztésére; vagy hogy nem volna már itt tanári magyarázatul mit feladni, teljességgel nem hisz-

szük. A középkor és ujkor összekötő láncolatául ohajtottuk volna a portugallok nagyszerű felfedezéseit is e kötet elején látni; annyival inkább, mert ezek mintegy előhírnökei voltak a rég óta sejtett (*Venient anni — nec erit tunc ultima Thule*) Amerika felfedezésének. Az első füzet címlapján ígért előszót, s korszámlálási táblázatot a harmadik füzetben hasztalan kerestük; egy második kiadásban hiszszük nem fognak elmaradni A számos nyomdai hibákat, például csak az első két levelen: történeti tárgy, történetők, hajadonkor, hezsdra, telyhatalom, a miveltségeknek, egyeemes, bennünk (mint kiegészítő), polgárerény, szressen, a kiadó rovására szeretjük betudni, s ha igen, Pfeifer nyomdájának nem nagy dicsősége s ajánlata. De már az értelem és választó jeleknek hibás és bizonytalan használatát, az egyszerű mondatok közötti vonásokat, a két pontnak pontosvonal helyetti hibás használatát, nem tudjuk kinek rovására tudjuk be. Tankönyvtől, mely oly osztály számára készített, melyben e tantárgy is tüzetesen taníttatik, méltán megvárjuk, hogy e tekintetben is példányul szolgáljon. Egyébiránt el tudva az említett hiányokat, Szilágyi ur történelme a legéletrevalóbb tankönyvek egyike. A nélkül, hogy bölcseledő vagy elmélkedő irányban csapongana, a mi a magasb foku történelemtanítás feladata, tiszta világos nyelven, könnyen érthető előadással tanítja az emberi cselekvényeket megítélnünk, s jogainkat megismernünk; egyszersmind hol szükséges, erkölcsi tanulságul jellemzi rövid vonásokban úgy a tényeket mint a személyeket. Oly tulajdonok, melyek egy gimn. történelmi tankönyv méltó ajánlatai Ide gondolva a tudomány legujabb vívmányait, milyenek az ind. földön a salsettei, elephantei s ellorai grották, Babylonban az áltai népek s ékírás; Ninive romjai közt Layard ásátásai; Dárius elwendi vagy bagistani ékírása, melyek ha előadva nem is, de legalább emlékeztető szavakban felemlítve vannak: méltán mondhatjuk, hogy Szilágyi ur műve a történelem mai színvonalán álló korszerű mű, s mint ilyen iskolai tankönyvül méltán ajánlható.

Orbán József.

ÉRTESÍTÉS.

„Halotti imáim“ sajtó alatt vannak s decemberben okvetlenül meg fognak jelenni. Midőn ennél fogva az előfizetéseket november folytán beküldetni kérem, egyszersmind több oldalról hozzám intézett tudakozódásra: vajjon előfizetések helyett aláírásokat (utófizetésre) fogadok-e el s minő feltétellel? van szerencsém kijelenteni, hogy igen is és pedig az előfizetési árákon, csak azon különbséggel, hogy az előfizetők bérmentve veendik példányaikat, az aláírók pedig bérmentetlenül.

Szász Károly.

KÖRÖSI SÁNDOR SZÉKFOGLALÓ BESZÉDE.

Pápán, okt. 19. 1864.

Mélyen tisztelt közönség! A dunántúli helvét hitvallású főtisztelendő egyházkerület engem igen megtisztelő bizalmának engedek, midőn e főtanodában az egyik jogtanári széket elfoglalom.

Ámde magvallom, elfogultan és aggálylyal lépek ide: elfogultan azért, mert oly bizalommal látom magam megajándékozva, melyet csak nagy érdemekkel bíró egyéniségek szoktak megnyerni, ily érdemeket pedig magamban hasztalan keresek; aggálylyal pedig azért lépek ide, mert nem tudom, ha vajjon képes leszek-e e tisztelő bizalomnak tettekkel megfelelni?

Ha meggondolom tisztém fontosságát; ha fontolóra veszem, hogy a jogtanári széket oly főiskolában foglalom el, mely hazánk és egyházunk tudományossága fejlesztésére századok óta fennáll; ha figyelembe veszem azt, hogy e főiskolában a tanári székeket mindig jeles — sokszor országon kitűnő — férfiak foglalák el; ha tekintetbe veszem, hogy jelenleg is e főiskola tanári székei minden tekintetben jeles és kitűnő férfakkal vannak betöltve: némi aggály vesz körül, ha vajjon fontos tisztemnek megfelellehetek-e?

De ha meggondolom, hogy sokszor szorgalom és jóakarat pótolja a csillogó tehetséget; ha tekintetbe veszem, hogy e főiskola kormányától erélyes támogatást, e kitűnő tudományos műveltséggel bíró tanári testülettől szívélyes indulatot, bölcs tanácsokat, és segélő közreműködést, az ifjuságtól figyelmes meghallgattatást és szorgalmat várhatok: nem ingadozom, s bátran új pályám terére lépek, ezúttal ősi szokás

szerint röviden értekezvén „Törvénykönyvünk és törvényeinkről.“

Valamint egyes embereknek: úgy egész nemzeteknek is vannak jó barátaik, elleneik, irigyeik, versenytársaik, dicsérőik és gyalázóik.

Ha nemzetünk történelme évkönyveit lapozgatjuk: azon meggyőződésre kell jönnünk, hogy nemzetünknek mindig több roszakarója, mint jó barátja vala.

A legújabb időben is, midőn egy társadalmi nagy változáson mentünk keresztül, inkább ellenekben, mint jó barátokban bővölködtünk.

Megtámadtatott nyelvünk, öltözetünk; ócsároltattak szokásaink, tudományos állásunk és műveltségünk.

De a gúny és elménkedés nyilainak semmi sem vala annyira kitéve, mint törvénykönyvünk — a mi agg Corpus Jurisunk.

E könyvről, melybe dicső eldődeinknek évezredes tapasztalásai vannak lerakva, azt mondák, hogy abban semmi rendszer nincs, és hogy ennek minden lapja a legborzasztóbb barbárságok, tüzesvas, kerék, karó, nyárs és több efféle gyilkos eszköztől hemzseg.

E könyvről, melyben alkotmányunk és szabadságunk alaptörvényei vannak megírva, és a melynek némely cikkeért dicső őseink drága vére patakokban folyt, míg kivívott, azt mondák: hogy az az anarkhia tömkelege.

Elmondák, hogy nekünk Codexünk — rendszeresen összeállított törvénykönyvünk tulajdonkép nincsen is.

Ha valamely törvénykönyvnek külalakját, összeállítását, vagy tartalma beosztását tekintjük: akkor igaz, hogy nekünk törvénykönyvünk nincs.

Ha azt nézzük: szakaszokra, fejezetekre és §§-okra van-e beosztva törvénykönyvünk, s e §§-ok egymásután folyó számmal vannak-e jelölve: akkor bizonyos, hogy törvénykönyvünk nincs.

De ha azt vizsgáljuk: van-e oly törvénykönyvünk, mely

az állam s ennek fejének az egyes polgárokhozi viszonyait szabályozta, és ismét az egyes polgároknak az államhoz és egymás iránti jogait és köteyleit meghatározta: akkor igen is volt és van törvénykönyvünk.

Ha az lenne kérdés: vannak-e oly törvényeink, melyek némely feketevérű szobatudós elvont elveinek megfelelnek: akkor nincs törvénykönyvünk.

De ha az a kérdés: vannak-e olyan törvényeink, melyek őseink jogfogalmainak, hazánk lakói életneme- és szokásainak megfeleltek: akkor van törvénykönyvünk!

Montesquieu „a törvények szelleméről“ írott című művében azt mondá: „hogy a törvények a fennálló vagy felállítandó kormány természetével és elvével viszonyban álljanak; az ország természeti állapotához, hideg, hev vagy mérsékelt éghajlatához, a föld minőségéhez, nagyságához, a népek életneméhez szabassanak; a szabadság azon fokára, melyet az alkotmány elviselhet, a lakosok vallására, hajlamaikra, gazdagságukra, számukra, kereskedelmükre, erkölcsiekre, modoraikra vonatkozzanak; a törvényhozó tárgyával s a dolgok rendével, melyekre hozatvák, egyezvén.“

Ha az a kérdés: van-e ily törvénykönyvünk, mely e kellékeknek megfelelne: akkor igen is azt feleljük — van!

„No tribe, how rude so ever, lives by the daily and howrly rule of a chief: it has certain usages to guide men conduct as well as the usage of implicithy obeying te chief.“ — Egy vadcsoporth, egy tribus sem élhet főnöke órai és napi parancsa alatt: vannak bizonyos szokások, melyek az ember magaviseletét vezénylik, mint azon szokás, hogy főnökének vakon engedelmeskedjék — mondja lord Brougham: „the british constitution“ című műve 302. lapján.

Ha egy vadcsoporth nem lehet törvények nélkül — már azok álljanak szokásokból vagy írott szabályokból, — hogy lehetett volna egy oly nemzet, mint a magyar, mely e földre települése után a keresztyén vallást csakhamar elfogadván, ennek hitelvei és szabályai szerint Isten kegyelméből, kardja

segélyével, fejedelme és maga által hozott törvények védelme alatt több mint nyolc századot töltött már el?

Volt igen is eldődeinknek és van nekünk utódainak törvénykönyvünk; csak hogy ez Minervaként nem készen ugrott ki valamely tudós agyából, hanem nemzeti életünkkel együtt növekedett vastag kötetté.

Voltak és vannak törvényeink; csak hogy e törvények Montesquieu-ként a fennállott kormány természetével és elveivel viszonyban állottak, az ország természeti állapotához, éghajlatához s a nép életneméhez szabattak.

Nem csak a kegyelet, melylyel mint őseinktől ránk maradt ereklyéhez viseltetünk, teszi e könyvet előttünk becsessé: hanem azon gazdag jogtudomány, mely abba foglaltatik, és a melyet századok élettapasztalata gyűjtött össze.

A jogtörténelmi iskola elvei megalapítója — a hírneves jogtudós Savigny — kérdésül állítja fel: vajjon nem az teszi-e a római jogtudósok nagyságát, hogy az ő tudományuk a tapasztalástól s az élet közvetlen szemléletétől soha külön nem vált? Nem azon természetes politikai értelem tévé-e Róma nagyságát, melynél fogva a világ szinpadáról letűnt e dicső nép mindenkor úgy tudta újítani alkotmánya alakját miszerint az új törvények s intézvények csak a korábbiak fejleményei voltak.

Ha törvénytárunk beltartalmát vizsgáljuk: nem tűnik-e szemünkbe, hogy őseink is a rómaiak példájára akép alakították át időnként törvényeiket, hogy az új törvények fejleményei voltak?

Igen, törvényeink azon kor bélyegét hordják homlokuken, melyben születtek s folytonos lépésben fejlődtek a nemzet történetével s közéletével, még pedig oly sajátságos nemzeti irányban, hogy azok mindenik cikkében őseink jellege, gondolkozásmódja és szokásai tükröződnek vissza.

Midőn csaknem összes Európa a római jogot törvényei alapjául fogadá el: hazánkban az meg nem honosulhatott;

mert őseink meg voltak arról győződve, hogy „sem a görögöket latin, sem a latinokat görög szokások szerint nem lehet kormányozni.“

Mint alkotmányos ország lakosai, szabadságuk védelméül a hatalmat korlátozó törvényekkel bátyázzák magukat körül; mint polgárok, mint a társadalom tagjai, a kor szokásai- és jogfogalmaival megegyező törvényekkel szabályozák a magánviszonyokat.

Jelen értekezésem körén kívül esik nemzeti jogfejlődésünket rendszeresen előadni; de hogy törvényeink mindenkor voltak, és ezek megfelelték az idő szükségének; hogy e törvényeken a nyugalmas megfontolás és következetesség szelleme nagyobb mérvben felismérhető, mint sok újabb törvényhozás művén: arról meggyőződhetünk, ha némely időszakban alkotott köz- és magánjogi törvényeinket figyelmes vizsgálat alá vesszük.

Vessünk csak egy pillantást I. Ferdinánd királyunk alatt hozott némely törvényekre, azonnal látni fogjuk, hogy a nemzet még akkor is birt elég bölcseséggel állami szabadságát törvényekkel biztosítani, midőn jobbjai Mohács hősvértől pirosult gyásztérein elhullottak, Szapolyai János és Báthori István pedig a belpártviszály romboló tűzszikráit éleszték.

Midőn e viharos időszakban nemzetünk királyválasztási jogát gyakorolta: megválasztott királyunk, ausztriai Ferdinánd a nemzet kívánatához képest megesküdt, hogy az ország minden rendű lakosait mentességeikben, szabadságaikban, jogaikban, kiváltságaikban, szabadalmaikban, ősi jó és helyes szokásaikban megtartandja; András király törvényeiben kijelentett elvek szerint fog uralkodni, kinek-kinek igazságot szolgáltat, az ország határait, mi csak az országhoz akármilyen jog és cím alatt tartozik, el nem idegeníti, s meg nem csorbitja, hanem tehetsége szerint öregbíti, kiterjesztendi, s mindazokat teendői, miket a karok s egész Magyarország közjávára, becsületére s növekedésére nézve

igazságosan tehetni képes leend (lásd az 1527-diki országos végzemények előtti eskü szavait, melyet Ferdinánd koronázásakor Székes-Fehérvárott letett).

Hogy e királyunk esküjét megtartotta; hogy a nemzet alatta több oly törvényeket hozott, melyekkel a nemzeti független szabadság, önkormányzat és a törvényhozásbani részvétjogát biztosítá: világos e következő törvénycikkekből:

Az 1545. 33. törvénycikkben kimondatott, hogy a király vagy helytartója által kiadott oly levelek- s parancsoknak, melyek az országos közalkotmánynyal ellenkeznek, a kapitányok, fő- vagy alispánok ne engedelmeskedjenek. Az eredeti szöveg szerint: „quod Capitanei, nec non Comites vel vice-comites non observant literas Reginae Majestatis, et domini locumtenentis, si quas in reddendis et remittendis bonis a Majestate Regia Constitutioni publicae Novizoliensi, et aliis Constitutionibus postea factis, et etiam praesenti derogantes impetraverint.“

Az 1552. 13. törvénycikk szerint a fejedelem az országgyűléssel, mint a nemzet képviselőjével együtt intézkedett a hadsereg alakítása, alkalmazása, tartása és díjazása iránt.

Az 1536. 1, és az 1537. 48. törvénycikk szerint törvényileg kimondatott, hogy a király az ország és ahoz kapcsolt részek tudta és megegyezése nélkül hadat ne kezdjen, se békét ne kössön, hanem mindenekre, sőt a fegyverszünetre nézve is a magyar tanácsosok meghallgatása után intézkedjék.

I. Ferdinánd királyunk az 1547-diki 2. törvénycikk szerint bejelentvén az országgyűlésnek, minő feltételek alatt kötött békét a török császárral, annak 4. §-át a rendek helyben nem hagyván, megváltoztatását kívánták. E 4. §. a szökevények kölcsönös be nem fogadásáról szól, s ez elvet a rendek a keresztyén vallás hitelveivel össze nem egyeztethetőnek tartották. Az 1545. évi törvény-

cikkekre adott feleletében Ferdinánd az országgyűlésnek a hozott törvényekért köszönetet mondott: „Pro quibus Sua Majestas sacra nonnisi ingentes fidelibus suis subditis habet gratias.“

Az 1545. 43, 1542. 45, 1546. 26, 28, 42. törvénycikkek szerint az országgyűlés a hadsereg iránt intézkedett, várakat lerontatni rendelt, és harmincadokat eltöröltetett.

Az 1545. 42. törvénycikk szerint a királyi jövedelmeket a határszélek erősítésére fordíttatni rendelte, s azokat az országból kivitetni megtiltotta.

Az 1542. 26. törvénycikk szerint a királyi adományozásokat s átírásuk minőséget vizsgálat alá vetette.

Az 1542. 44, és az 1545. 47. törvénycikkek szerint az arany, ezüstpénzek értékét szabályozta az országgyűlés; a hűtlenséget száműzéssel, jószágkobzással büntetni rendelte; de javulás esetére meg is kegyelmezett.

E törvényhozási viszony mindenkor szoros kapcsolattal fűzte a magyar nemzetet királyához; és valamint a nemzet királyának néha ártatlan kedvezményekkel tetszeni vágyott: úgy a magyar király is e kedvezményeket viszonzni ohajtott. — Ekép magyarázható meg például, hogy Albert királyunk rendelvénye 20. cime szerint arra kötelezte magát, hogy leányait a magyar nemzet egyetértésével és helybenhagyása után adandja férjhez; így lesz érthető, miért engedte meg I. Ferdinánd az 1548. 55. törvénycikkben, hogy a magyar nemesség a maga szükségére akármit harmincad és vámfizetés nélkül a szomszéd osztrák tartományokba bevitethessen és kihozathasson.

Figyelmet érdemel az 1553. 34. törvénycikk, melyben a király országgyűlés elé terjeszté, hogy miután több tévtanokat terjesztő könyvek jelennek meg nyomtatásban, azok megakadályozására az országgyűlés tegyen intézkedéseket. Mely előterjesztésre az országgyűlés azt határozá, hogy miután oly könyvek létezése tudomására nincsen: ezuttal nem intézkedhetik. (Status et Ordines super ea re, pro parte ipso-

rum nihil statuere potuerunt; cum in eorum bonis nusquam id fieri sibi constare affirment.)

E törvényekből kitűnik, hogy sajtótörvényeket hozni az országgyűlés jogai közé tartozott.

Az 1559. 38. törvényekből pedig az bizonyul be, miszerint a hűtlenség és felségsértés büntényét elkövetőket az országgyűlés ítélte el.

Az 1559. 38. törvények szerint pedig az országgyűlés a köztörvényszékre négy, a király által fizetendő, bírót nevezett.

E törvényekből világos, hogy eldődeink a közjog terén mindig tudtak a korhoz szükségelt böles törvényeket hozni, és hogy a törvényhozói jog a magyar királyt a nemzetet képviselő országgyűléssel közösen illette.

E jogot eldődeink akkor sem adák fel, midőn I. Leopold királyunk alatt 1687-ben a felséges osztrák uralkodóház örökösödési jogát törvényileg elismerék, mely örökösödési törvény szerint magyar királyul a férfiág első szülötte tekintetett.

Az 1547. 5, 1687. 26. törvényekből az derül ki, hogy az örökséget követelő I. József, koronázásakor, az I. Ferdinánd királyunk által tett esküt szintén letette; valamint III. Károly is, az 1723. 2, 1741. 2. törvények szerint, erre esküdött.

Sőt midőn az 1722. évben az örökösödés a női ágra is kiterjesztetett: a fennálló jogok és törvények semmi változást nem szenvedtek, mint ezt az 1723. 2, 1741. 2. törvények igazolják.

A felidézett törvényekkel bebizonyítottam, hogy hazánk országgyűlése mindig képes volt oly törvényeket hozni, melyekkel Magyarország jogát megvédte, és a melyek a fennforgott szükségét kielégítették. Csak e néhány felolvasott törvényekből eléggé nyilvánvaló, hogy az a mi agg Corpus Jurisunk sokkal becsesebb valami, mint sokan gondolják; és ha a törvények évszámát tekintjük, s a történelemmel

összevetjük: azon meggyőződésre jutunk, hogy alig van Európában nemzet, mely azon évekből ennyi józan állambölcséséget magában rejtő törvényt tudna felmutatni.

E törvényekből még az is világos, hogy nemzetünk a törvényhozói jogot mind az Árpád mind a vegyes mind a felséges osztrák házbóli fejedelmeivel együtt gyakorolta; hogy valamint jogait féltékenyen őrizte: úgy királyához mindig hű tudott maradni.

Ámde midőn ezt megmutattam: egyszersmind azt is bebizonyítottam, hogy legalább is téves állítás az, mintha az 1848-diki törvényhozásunk oly jogokat szerzett volna az országnak, melylyel az sohasem birt.

A főntebb elsorolt törvénycikkekből láttuk, hogy hazánk képviselő testülete, az országgyűlés, fejedelmével együtt gyakorolta a törvényhozói jogot a had, pénz, igazság és az ország belügyeiben.

Az 1848-iki törvényhozás, őseink példájára, csak a kor eszméinek hódolt és követelményeinek engedett, midőn alkotmányi alapjogainknak új alakot adott. — Csupán az alak változott, de a lényeg ugyanaz maradt.

Az újabb időben kifejtett eszmék valamint Európa egyéb államaiban, úgy hazánkban is jobban megingatták a régi elavult intézmények alapját, semhogy annak megújítását tovább halasztani lehetett volna.

A britt alkotmány szerkezetéről azt mondja lord Brougham: hogy az hasonlít egy lóborhoz (pyramis), a melynek széles alapja, tartván az egészet, a nép által képeztetik; középrésze a rang, birtok, ész és egyéb tulajdonok arisztokraciájából áll; csucsán pedig a korona nyugszik.

És vajjon nem igaz-e ez a magyar alkotmány szerkezetéről is? A magyar alkotmány lóborában az alap a nemesség volt; középrészt az arisztokracia képezte; csucsán a korona volt elhelyezve.

Az 1848-iki törvényhozás a nép milliói vállára helyezvén az alkotmány épületét, csak az alapot szélesbítette.

hogy a középrens le ne rogyjon; a csucson levő korona pedig rendületlenül álljon a magasban, s ragyogólag tündölköljék a népek egyetemes társulatában.

Valamint a közjog terén a kornak megfelelő törvényeket alkottak eldödeink, s hazánk jogait megvédték: ugy a magánjog terén is a vagyonsbátorságot, a tulajdoni jog szentségét, az elvállalt kötelezettségek teljesítését időnként hozott magánjogi törvényekkel biztosították.

Jogtörténelmünk feladata kimutatni: melyik királyunk alatt miféle magánjogi törvények hozattak, s a jogélet mikép fejlődött nálunk mai álláspontjára.

Elég nekem e helyen csak annyit mondanom: üsse fel bárki törvénykönyvünket, talál ott mindazon magánjogi viszonyokra irott törvényeket, melyek azon időben a magánélet terén kifejlödtek. — A mely tárgyakra pedig irott törvényeink nem voltak: ott a százados gyakorlat által szentesített szokás és felsőbb törvényszékeink döntvényei a közszükséget helyesen pótolták. A szokásos jog pedig — mondja Savigny — mint a nemzet szükségéinek valódi kifejezése többet ér, mint a törvénykönyvek, melyek a jog élő forrásai nem lehetnek.

Az európai codificatiók színvonalára azonban hazánk törvényhozása csak az 1836. 1840. és 1844. években hozott magánjogi törvényekkel emelkedett. — 1848-ban hozott törvényekkel pedig megnyitotta az utat, melyben, ha a közbejött események nem gátolnak, az újabb kori jogelvekre alapult államokkal egy sorba juthattunk volna.

Ámde, habár igaz is az, hogy törvényeink mindenkor voltak és vannak jelenleg is: más részről az is igaz, hogy a jobbagyság felszabadítása, az ösiség eltörlése, a társadalomban létezett osztályfalak ledölése, a gözerő használatával meggyorsult közforgalom, a nemzetgazdászati kifejlése, a tulajdonjognak a telekkönyvek általi megszilárdítása, az osztrák törvények hazánkban több éves használata, a műveltség kifejlése, a jogfogalmak emelkedettsége és számtalan más

okok oly viszonyokat teremtettek, melyeket a törvényhozásnak nem lehet tovább figyelembe nem vennie.

Jogbölcselemi szempontból igaz az is, hogy a körülmények ugyanazok soha nem maradván, a törvényeknek is változniok kell, mert minden intézmény elveszti értelmét s jogosságát, mondja Ahrens, mihelyt a viszonyok, melyek azt életbe léptették, megváltoznak.

Igaznak ismérjük azt is, hogy a tetteges élet még nem oly tökéletes, mint azt az ész gondolhatja; igaznak állítjuk, hogy az emberi élet kifejlésében új érdekek nyilvánulnak: illő tehát, hogy a fennálló társas viszonyok tágasbuljanak, s következőleg a jog intézményeinek, hogy az újabb szükségeknek s társas viszonyoknak megfeleljenek, módosulniok s fejlődniök kell.

Elismérjük, hogy magánjogi törvényeink nem elegendők már a mai szükségnek, és sok tekintetben össze nem egyeztethetők a kifejlett társas viszonyokkal és megváltozott jogfogalmakkal.

De azért nem ismérjük el, hogy minden eddigi magánjogi törvényeink félrevetendők lennének; nem ismérjük el pedig azért, mert meg vagyunk győződve, „hogy a jelen élet mindig a multon és azon erkölcsökön alapszik, melyeket a nemzedékek egymástól öröklének, s melyek elvont elvek által el nem törölhetők.

Hazánkon kívül Európában Angliának van a mienkhez hasonló törvénykönyve; de azért az angol nemzet e törvénykönyvvel kezében vagyonos, tekintélyes és boldog néppé lön, s még nem hallottuk, hogy törvényeit bármely nemzetével felcserélni ohajtaná.

Midőn mindezeket elismérjük: egyszersmind meg is vagyunk győződve, miszerint nem messze az idő, midőn törvényhozásunk, a fejedelem az országgyűléssel, nem elvont elveken alapuló, vagy másféle szokásokkal s erkölcsökkel bíró nemzetek számára készült kész törvénykönyvvel, hanem oly törvényekkel pótolandja az uralgó szükségét, melyek ed-

digi törvényeinket és szokásainkat számba véve, mintegy közéletünkéből fakadandnak ki, szokásainkkal, családi és magánéletünkkel összehangozván.

E meggyőződés annál inkább int minket arra, hogy ne csak ragaszkodjunk törvényeinkhez, hanem azokat szorgalmasan tanulmányozzuk is.

Hazai törvényeinkhez ragaszkodásunk azonban nem zárja ki, hogy más polgárisult nemzetek törvénykönyveit is tanulmányunk tárgyává tegyük; sőt erre bennünket nem csak a tudományos szempont int, hanem azon társas kötelék is felhív, melylyel egyéb nemzetekhez csatoltatunk. Különösen az osztrák törvények tanulmányozására nemcsak az osztrák birodalmi tartományokkal egy uralkodó alatti szoros egybeköttetésünk, nemcsak e törvények újabb időből meritett jogeszméi szólítanak és sürgetnek, hanem azon fontos körülmény, miszerint e törvények hazánkban több évig érvényben állván, itt oly jogállapotot és jogviszonyokat teremtetek, melyeket többé megváltoztatni nem lehet és nem szabad.

Szabadjon különösen a tisztelt ifjuság figyelmébe ajánlanom összes törvényeink szorgalmas tanulását, mert csak az szeretheti öntudatosan hazáját, ki ennek törvényeit s alkotmányát isméri; csak az védheti sikerrel a haza jogait, ki törvényeiben jártas.

Ki hazánk történelmét isméri: tudhatja, hogy a protestáns ifjuság a haza törvényei isméréteben, ezek tisztelése, fejlesztése, és ha kellett, védelmében sohasem volt az utolsó.

Ki a jövőbe egy pillantást vet: láthatja, hogy az új viszonyok közt a haza további létezése alapja igen nagyban az ifjuság hazaszeretete, erkölcsössége, tudományos készüllete, munkássága és szorgalmától függ.

Ragaszkodjunk kegyeles tisztelettel törvényeinkhez; de tanuljuk szorgalmasan más nemzetek törvényeit is, és ekép szerzendő tapasztalatokkal fejlesztjük a magunkét, s

magasra törekvő lélekkel haladjunk az emberi tökéletesedés pályáján! — Jelszavunk legyen: előre!

Bevégezvén rövid értekezésemet, nem hagyhatom el addig e helyet, míg a dunántáli helvét hitvallású főtisztelendő egyházkerület bennem helyezett bizalmát meg nem köszönöm. — A bizalom becses kincs, melyet, ha egyszer elvesztünk, nehezen találunk meg másodszor. — A bizalom értékes gyöngy, mely az embri szív fenekén honol. — A bizalom drága virág, mely az emberi érzelmek termékeny földében, a kebelben önmagától terem, a bizalmatlanság szellője fuvalmára azonnal elhervad. — Igyekvendem e becses kincset el nem veszteni, ez értékes gyöngyöt a szivekben megőrizni, e drága virágot a keblekben buján tenyészövé tenni, s a bizalmatlanság szellője fuvalmától megvédeni.

Nem léphetek le innen addig, míg egyházkerületünk jelenlevő képviselőinek, nagytekintetű főtanodai főgondnok, és egyházkerületi főtisztelendő főjegyző urnak mély tiszteletet ki nem jelentem.

Különösen fogadd üdvözlétemet főiskolánk fáradhatlan főgondnokai! kinek világi pályádon is szilárd elveidért s a haza ügyeiben tett többszörös fáradalmidért a közvélemény rég homlokodra tüzé az elismerés babérát! Isméretesek előttem egyházi ügyeink terén is véghez vitt nemes tetteid; az egyházi ügyekhezzi lágymeleg ragaszkodás e napjaiban, a materializmus és önzés felé hajló e korszakban te utódaül tűntél fel előttem azon dicső ösöknök, kik a haza és egyház iránti köteleiket mindenkor ildomosan tudák összekapcsolni és együtt teljesíteni. — Végy engem is gondnokságod alá, és segíts a rám bizottak teljesítésében!

Üdvözöllek igen tisztelt tanári kar! s kérlek, fogadj nemes kebeledbe! Egy a balsors és csapások iskolájában, de a becsület zászlója alatt felnőtt embertárs esd körötökbe léphetni, ki nem bír azon fényes lelki tulajdonokkal és gaz-

dag tudományos készséggel, melynek ti birtokában vagytok; de bir akarattal a jóra, hogy tehetségéhez képest veletek közre működjék a szellemi világosság terjesztésében, s napszámosként téglát hordjon a földi bölcsesség temploma még be nem végzett épületéhez. — Ajándékozatok meg bizalmatokkal, segéljetei tanácsaitokkal, s fogadjatok baráti körötökbe.

Fogadj főtanodai tisztelt ifjuság, te is nemes tettekre hajlamokban gazdag kebeledbe! — Egy barátotok jött hozzátok, hogy elöttetek fáklyát vitéket Themis templomába vezessen. — Jól tudom, hogy feladatom nehéz; de könnyíteni fogja azt a ti jó akaratotok s a tudományokra fordítandó szorgalmatok. — Isméretes előttem, miszerint e főtanoda növendékei a hitrokon többi főtanodák növendékei közt régibb időben is kiváló tiszteletben részesültek; azon sok derék tudományos hazafi, kik e főtanodából nyert lelki kincscsel léptek az élet küzdterére, mind a múltban mind a jelenben mind megannyi élő bizonyítványai annak, hogy e főtanoda valamint egyházunkat illetőleg egy természetben gazdag nagy kert volt: úgy nemzeti nyelvünket tekintve egy hatalmas sziklavár vala, mely azt a határon — távol az ország szívéből — a semmisüléstől megvédette. — E főtanoda századokon át országunk felső részében a vallás és nemzetiség világító tornya vala, melyről a hit elvei s nemzeti tudományos fejlődésünk világító sugarai messze tündököltek.

Tisztelt ifjuság! a ti romlatlan kebletek egy gazdag bányája, melybe a haza, egyház és nemzetiség drága kincsei rejtve; őrizzéték jól e kincseket kebletekben; a haza és egyház szemei rátok függesztve, s felvirulását tőletek várja.

Ámde, hogy e nagy feladatotoknak megfelelhessetek: szükség, hogy a jó akarattal kitűző lelket, folytonos munkásságot, mocsoktalan erkölcsiséget, és fáradhatlan szorgalmat párosítsatok! — Tökéletesítsétek magatokat a tudomány minden ágaiban, s emelkedjetei szellemi magasságra;

mert bár a jelenkorban az anyagiság tulsúlyra iparkodik is vergődni a szellem fölött: e célját soha el nem éri, s elvégre is a szellem az anyagot legyőzendí. — Fogadjatok barátotokul; mert én a tudományt szomjazóknak, a szorgalmasak- és erkölcsösöknek barátuk, az ellenkezőknek ellenük akarok lenni; a tökéletesedésre törekvés pályáján fogadjatok uti társul, s ajándékozhatok meg az előttem legbecsesb kincsekkel, a szeretet és bizalom drága gyémántjaival!

Fogadj kebeledbe százados főtanoda, mely hazánk- és egyházunknak annyi jeles polgárt neveltél! — Légy tovább is sziklavár, s védő a vallást, törvényt és nemzetiséget! Állj még fenn évszázadokig, s légy folyam, melyen a tengerbe, a nép nagy tömegébe, tudomány, felvilágosodás és műveltség folydogáljon!

A STOIKUSOK ERKÖLCSTANA.

Garve*) bevezetéséből Arisztoteles erkölestanához.

Plató, Arisztoteles és tanítványaik után a görögök közt egy filozofiai secta sem dolgozott az erkölestanon gondosabban, és egynek sem talált rendszere több követőkre, mint a stoikusok és epikureusoké. Mindenik fél új fogalmakat hozott forgalomba, új nyomozásokra adott okot, és az által a tudomány előmenetelére lényeges befolyása volt. A stoikusok e tudományt a régi korban kétség kívül leginkább tökéletesítették, és a mi még nagyobb érdem, a legnagyobb sikerrel tanították kortársaik erkölcsi javítására nézve. Vitatkozási modoruk ugyan igen zofisztikus, szörszálhasogató, és néha erkölestanukra is reá ragad. Ők, mit a peripatetikusok folyvást szemökre hánytak, szükség nélkül új mű-

*) Garve felfogása történelmi szempontból érdemel figyelmet, s itt e tekintetből közöltetik. Ő az angol moralisták iskolájához tartozott.

nyelvet hoztak be az erkölestanba, és elődeiknek sokszor oly állításait támadják meg nagy tüzzel, melyeket ők csak másképp fejeznek ki. Azonban meg kell nekik engedni, hogy az elvek fölkeresésében egyenesebb, szilárdabb és célszerűbb utat követnek, mint Plató és Arisztoteles, hogy ők előbb a különféle hajlamokat, indulatokat és erkölesi viszonyokat szigorun megkülönböztetik, élesen és röviden értelmezik, hogy ők teszik először azon fontos megkülönböztetést *πρόπον* és *αγαθόν* vagy, mint Cicero mondja a *honestum* és *decorum* között, mi által az erények két fő osztálya, az, mely előidézett hatásánál fogva erény, és az, mely azon jellénnél fogva erény, melyből származik, egymástól elválasztatik, végre, hogy ők készítették első tökéletes és rendszeres könyvét az erkölestannak, melyből Cicero „*de officiis*“ munkájában legalább a vázlatot és a legfőbb szakaszokat fentartotta.

Továbbá tagadhatlan, hogy a stoikusok inkább sürgették, mint más filozofok az erkölestan gyakorlatba vételét, hogy több tanítóik és íróik bírtak azon jeles tehetséggel, szabályait az észre nézve szemlélhetővé és a szívnek hathatóvá tenni, hogy hiveik között igazi erényhősöket mutathatnak fel, és hogy, különösen Rómában is a későbbi időkben, főleg ők és az ő erkölestanuk szegült az elhatalmaskodó erkölesi romlásnak ellene, és képezte azon kevés nagy férfiut, kik e korszakot a közmegvetéstől megőrzik.

Ezen felekezet elveit legjobban megtanuljuk ismerni, s legtökéletesebben Cicerónak „*de finibus*“ írt munkája harmadik könyvéből és a „*de officiis*“ könyveiből, mely utóbbiak a stoikusok rendszerének ha nem mindig szavait, de szellemét mindig magokba foglalják, módjok pedig a gyakorlati morált tanítani a legkedvezőbb világban mutatkozik (Antoninus*) és Epiktét eme két férfiú irataiban, kiknek egyike a legnagyobb birodalom legfelső lépcsőjén, mint fe-

*) Görögül írt elmélkedései megjelentek fordításomban Trattner Károlynál, Pesten. 1847.

jedelem, a másika a legalsón, mint rabszolga állott. Antonius komolysága és méltósága, a legbensőbb részvét, melylyel szíve az erkölestan szabályai és a vallás vigasztalásai iránt viseltetik, az emberi életről nagy világtapasztalásból merített észrevételek, egyesítve egy igen spekulativus és mély gondolkozásu, de még sem zofisztikus fejjel, elmélkedéseinek, legalább tapasztalásom szerint, oly elragadó hatalmat adnak az olvasó lelke és szíve felett, mint a minőt alig mutatott nálam egy erkölcsi irat is. Én sokszor folyamodtam hozzájuk lelki betegségeim eseteiben mint orvossághoz. Aggodalmaim és kétségeim, melyekre nézve úgy látszik kedélyem a jó császáréval megegyezett, sokszor merítettem vigasztalást belőlök. Epiktéténéi, kinek különösen Arrián által összegyűjtött fölolvasásai vannak eszemben, az előadás méltóságához és szíves voltaához, még bizonyos neki sajátjános elmésség, az erkölestannak sokszor új és eredeti előadása, a társadalmi élet különös és apró viszonyaihoz való leereszkedés, egyesülve oly sok kedélyesség jeleivel csatlakozik, hogy néha mulattat, még többször pedig az észet érdekli, a szívet felmelegíti, és az olvasót majdnem mindig azon dispositióban hagyja, hogy erényes legyen; a mi Rousseauként valóban a kitünő könyv ismértető jele. Szenekáról nem szólok, kit mint író-t nem kötelességem itt jellemezni, mint moralistát pedig sokkal kevésbbé tartok jelentékenynek ama két férfinál.

És most, hogy magához a stoikusok systemájához jöj-jek, melyet röviden kifejtteni szándékom, annak fő és valóban nagy elsősége Plató és Arisztoteles rendszerei előtt, hogy azon ut, melyet a végett követ, hogy az erkölestan elveihez jusson, a dolog természetével sokkal inkább megegyező és épen azért képesebb meggyőződést eszközölni. Az, a mint valóban tenni szükséges, miután az emberi erény eredetét és lényegét kell feltalálni, magát az emberi természetet vizsgálja; és pedig a kutatásnak, mint én látom, azon itt igen helyes nemét választja, melyet én másutt*) filozofiai histo-

*) L. értekezéseimben: A gondolkodás mestersége felett. 2. r. 350. l.

riának neveztem. A stoikusok az embert mindjárt születésétől fogva elkezdik vizsgálni és megírják mintegy természetrajzát, keresztülmenvén kifejlődésének különböző fokain, míg végre ahoz jutnak, hol az ember képes lesz megismérni mi az erény, annak értékét becsülni, és azután vágyai minden más tárgyait ezen felsőbb jóhoz képest vagy teljesen megvetni és mellőzni, vagy legalább annyira alá rendelni ennek, hogy neki többé a jónak nevét nem érdemlik meg.

Minden új szülött gyermek, azt mondja a stoikus, magával hozza a világra, mint minden élő teremtmény, az önszeretetet, egy minden érzéki gyönyör és fájdalomtól független ösztönt, magát, testét és a mennyit lényéből megismér, a maga épségében megtartani, és azt, a mi elronthatná vagy csontkíthatná, eltávolítani. Törekszik, mint világos jelekből látjuk, élet és fenmaradás után, és kerüli a halált és a sérelmet. Annak eszközeit anyja mellén keresi, s ez elől annak védő karjai közt rejti el magát.

A természet tudniillik az által gondoskodott az ember tevékenységéről, hogy első kezdetétől fogva bizonyos dolgokat és bizonyos állapotokat mint olyanokat rendelt neki, melyeket egy általában többre becsülnie, és másokat, melyeket amazoknak utána tenni és ha magasabb célok nem gátolják, félrevetnie kell. Mint lehetne tevékeny és mint cselekvő, ha némely tárgyak után nem törekednék, és másokat elkerülni nem akarna? És mint törekedhetnék valami után, ha neki minden bizonyos volna? És tevékenység nélkül az ember élő lény sem volna, és annál kevésbbé képes a szellemi életre és az erényre.

Ezen maga a természet által az embernek ajánlott dolgokat ők, nem épen természetesen, *prima natura*e néven nevezik; részint hogy azokat *javaknak* ne kelljen nevezniök, melyek közé egyáltalában nem akarják számíttatni; részint, hogy az ezek utáni vágyat és az ellenkezőktől, az érzéki gyönyör és fájdalomtól való irtózást egészen függetlenné tegyék, és úgy adják elő, mint a természet közvetlen művét.

E prima naturae-hoz, mint már mondtam, először az önszeretet tárgyai tartoznak; és ezek között az élet szeretete az, mely legkorábban kifejlődik. Ugy a mint az ember az ő testét és annak részeit megisméri, kiterjeszti önszeretetét mindezekre, ohajtja azok csonkítlan fentartását, és megijed azon gondolat előtt, hogy közülök egyet elveszítsen vagy elferdítve lásson. Még többet is ohajt ő, ohajt magának egészséget, eleven, idomos és erős testet; ellenben irtózik a betegségtől, és a tehetetlenség s gyengeség mellett rosszul érzi magát. Hamar tanul külső állapotján is, melynek befolyását észreveszi, különbségeket tenni, és hasonlólag a természet az, mely őt ösztönzi, hogy a vagyonosságot és szerencsét a szegénységnek és szerencsétlenségnek elébe tegye.

Az önszeretetre következik, és utána csaknem először fejlődik ki a társadalmi ösztön. Már a gyermek is kiált és retteg, ha maga van egyedül, és akkor lesz nyugodt ismét, ha emberek jönnek hozzá. Mihelyt elhagyja a fiu a gyermekszobát, gyűlölt előtte a magánosság és örömtelen, és csak társaságban, mindenek előtt más gyermekek társaságában talál örömet és mulatságot. Ilyen az ember kora minden fokozatán, ha csak más ösztönök nem állnak társadalmi útjába, vagy az okosság nem korlátozza azt. Keresi a társalgást mihelyt teheti, és a magányt csak akkor, ha kénytelen vele. Ezután ohajtja azt is, hogy más emberek szeressék; észreveszi, hogy annak állapotja, kit szerető barátok és rokonok vesznek körül, más állapotjának sokkal elébe teendő, ha hozzá hideg vagy rozszakaratu személyek társaságában van. Csak hamar kezd ő is némely személyeket jobban keresni, mint másokat, és átviszi rájuk önszeretete minden ohajtásait. Őket is kívánja egészségben, gazdagságban és szerencsében látni, és az ő betegségek és nyomorúságuk neki rettenetes. Mi több, ohajtja maga nekik ama jóletet megszerezni, és ezen nyomorúságot tőlök távol tartani. És ezen törekvés és fáradozás adja csak meg az ő szemében a szeretetnek igazi értékét. Így tanítja meg kicsinyen-

kint a természet, hogy a jóakaratban magában édesség van, s hogy tehát neki, önmagáért is, elébe kell tenni mások iránti hajlamát és jótéteményét azok gyűlölete és megbánásának.

A társadalmi ösztönrel kapcsolatban van az uralkodási hajlam, és az alárendeltség s szolgaságtóli iszonyodás. Látjuk, hogy a mit más emberek szeretetétől nem várhatunk, azt fölöttök való tekintetünk megszerezheti, és mire nézve gyűlöletöktől félnünk nem kell, azt megvetésöktől elűzhetjük. Épen azért tehát, mivel a társalgást és következőleg az embereket általában szeretjük, ohajtunk valamivel fölöttük állani, hogy magunkat mintegy a közöttök való tolongásban kényelmesebben érezzük, és nagyobb hatáskörünk legyen. Épen, mivel más emberekhez közeledni ohajtunk, nem örömet látjuk magunkat azok alá lealacsonyítva, mert ez őket tőlünk bizonyosan eltávolítja,

Ezután következik, harmadszor, a tudásvágy, egy tagadhatlan természetösztön. Már a fiu kíván mindig valami újat látni, hallani, tapasztalni; és hosszú lesz neki az idő, ha sokáig ugyanazon személyekkel és tárgyakkal van. Ez az oka, miért teszi az utcát a szobának és a szabad mezőt a háznak elébe. A felnőtt ember is leginkább azon gyönyörűséget követi a társaságban, hogy új eseményekről halljon hírt, vagy ismeretlen személyeket tanuljon ismérni, röviden, hogy képzelődésének képeket, tapasztalásának tényeket s ismérteinek anyagot gyűjtsön; és oly beszélgetés, melyből semmit sem tanul, mit rég nem tudott volna, hamar terhére lesz úgy, hogy vagy a társaságot hagyja el, vagy játékhoz folyamodik, mely ugyan nem szerez neki új ismereteket, de még is változó eszmékkel mulattatja.

Ez csak egy kis ága a tudásvágy nagy törzsökének. Az ember természeténél fogva elébe teszi a tudományt a tudatlanságnak. Örömet tanul, hacsak nem kerül neki nagy fáradságba, és nem szereti elfeledni a mit egyszer megtanult. Egy matematikai vagy filozofiai állítás, melyet való-

ban ért, oly bizonyítvány, melynek következtető erejét igazán átlátja, még a legközönségesebb embernek is gyönyörűséget szerez.

A tudásvágygyal a szépnek és illendőnek érzete s az utána való kívánság összeköttetésben áll. Az ember minden lények között egyedül az, mely alakok, mozdulatok és hangokban rendet, megegyezést és harmóniát vesz észre, s ezen tulajdonok által vonzatik; a mint ellenkezőleg rendetlenség, idomtalanság és disharmonia kellemetlen érzést okoz neki.

A szépnek és illendőnek ez érzelmét átviszi végre az ő cselekedetire is, és (még mindig nem erény, hanem egy természetes ösztönnél fogva) a rendes, állhatatos és illendő magaviseletnek a rendetlen, könnyelmű és illetlen előtt elsőséget ad.

Hogy ez jobban megérthető legyen, azt mondják a stoikusok, még a következőt kell megjegyezni. Azon dolgok közt, melyeket a természet az embernek eredetileg ajánlott, és ellentételénél előbbvalónak tartani utasított, van ismét egy ugyanaz által előidézett különbsége a rangnak és az ezeket illető becsülésnek. P. o. egészség, fürgeség és erő magában véve mindenik ohajtandó tulajdona a testnek. De minden ember, ki a természetet követi, inkább azután fog törekedni, hogy egészséges, mint fürgé és ügyes teste legyen, és inkább arra, hogy hajlékony legyen mint erős. Az embernek inkább érdekében van kényelmes életet szerezni, mint nagy hirrel birni. Ezenfölül másodszor a természet többeket az előszámlált előnyökből, egymással ellentétbe hozott úgy, hogy egyszerre nem elérhetők. Az egészség szenved néha a testi gyakorlatok alatt, melyeknek a testet ügyessé kellene tenni. Ki dicsőség után törekszik, sokszor a gazdagságról le kell mondania. A társadalmi hajlamok kielégítése nem mindig fér össze az önszeretet követeléseivel. És a ki tudományszomját akarja csillapítani, kell, néha egészségéből valamit, és a társadalmi gyönyörökből sokat áldoznia.

Az ember érdeke tehát, kiben mindezen ösztönök egyesítve vannak, azt hozza magával, hogy ügyes választást tegyen. Szükséges először hajlamai, következőleg természete utasításai szerinti a nevezett becses tárgyak mindegyikét becsü alá venni, s ellentétének elébe helyezni és, ha semmi sem gátolja, megszerzésére törekedni. A természet szerint fog cselekedni, ha minden lehető gondot fordít egészségére, ha testét mind szépiteni mind erősíteni iparkodik, ha vagyon és magasabb rangra törekszik a világban, ha azon van, hogy sok embert barátaivá tegyen, ha tudásvágyát sőt ártatlan kandiságát kielégíteni fáradozik; végre ha ruhákban, butorokban és mind abban, mi környezi, a szépet s csinosat a közönségesnek és mindennapinak elébe teszi. De másodszor az embernek szükséges ezen becsülésében azon mértékét az értéknek követni, melyet a természet ezen előnyöknek adott. Tehát azok megszerzésére több időt és szorgalmat kell fordítani, melyek a természet meg nem romlott ösztönei szerint neki fontosabbak és vonzóbbak. Többet kell arról gondoskodnia, hogy testét épségben és egészségét seretlenül megtartsa, mintsem hogy lovagi és más, a társaságban mulatságból fölvett testgyakorlásokban nagy ügyességet szerezzen, vagy azt a melylyel bir mutassa. Minden alkalmat észre fog venni, mint ragadja ki magát a szegénységből s mint gyarapítsa jövedelmeit, de még élénkebben fog arra törekedni, hogy mint becsületes ember polgártársai tiszteletét és szeretetét megszerezze. Az isméretekre vágyó, ha magasabb kötelességek nem hívják, örömet adja magát a magánosságban könyveinek és az elmélkedésnek; de mihelyt egy szükölködőn kell segítenie, vagy hivatala által, melyből övével él, más kevésbbé kellemes munkára szólíttatik föl, vagy végre a hazának hadban vagy tanácsban szolgálnia kell: úgy szeretett eszközeit vagy könyveit zugolódás nélkül elhagyja. A míg azonban e becses tárgyakból többen vagy mind, habár nagy fokozatosság szerint s nagy különbségével a reá fordított időnek és fáradságnak, egymással összeegye-

tethetők, addig becsökhez képest fog mind után törekedni. Ha pedig egyáltalában lehetlen, és az egyik birtoka a másik megszerzését kizárja, úgy kész lesz a csekélyebbet a nagyobb becsűnek feláldozni.

És ez által (hogya ismét oda visszatérjünk, a mi e vizsgálódásnak a *prima naturae* értékére nézve, a mit talán eredeti természetdolgoknak nevezhetnénk, alkalmul szolgált) megfogható lesz az, mikép az emberi magaviseletben, már csak a természetösztönök követése által, bizonyosan rend és illendőség állhat elő. Az tudniillik többé kevésbé becses tárgyaik kellő megválasztása, egyiknek a másik alá rendelése, egyesítése vagy kölcsönös kizárásában áll, és a megszerzésök után való törekvések harmoniai sorozásában, melyek időre iparkodásra és reájok fordított erőkre és segédeszközökre nézve ama viszonyokkal arányban vannak.

És a magaviselet e rendességéhez, azt mondják a stoikusok, hasonlólag egy természetösztön idéz föl; egy ága a szépségösztönnek, az a mely valamennyi között legkésőbbben fejlődik ki, de mind között a legnemesebb is. Ezen ösztön, távol attól hogy erény legyen, melylyel még nemre nézve sem rokon; mégis olyasmit hoz elő, mi a sokaság szemében az erény gyakorlásának látszik. A stoikusok *καθήκοντα* neveztek neki, mit Cicero *officia* szóval fordított, mit mi kötelességek vagy köteletellességszerű cselekvényekkel szoktunk lefordítani. De jobban tettünk volna, ha magunkat a göröghöz tartjuk, és illendő cselekedeteknek nevezzük. Az okossággal a legnagyobb mértékben ellenkezőnek látszik nekünk, ha Cicerótól halljuk, hogy a stoikusok az *officia*, a kötelességeket, épen a mi jeles munkája tárgya, és a min túl az erkölesben magasabbat mi gondolni nem tudunk, azon dolgok közé számítják, melyek sem jók sem rosszak, melyek a boldogsághoz (*beatitudo*) mit sem tesznek és minden más természetösztönök tárgyaival, a gazdagsággal és hatalommal hasonló fokon állanak. Ezen állítás paradoxsága kevésbé tűnnék föl nekünk, ha mi az *officia*-t illendő vagy

helyes magaviselettel fejeztük volna ki. Mi is megszoktuk az illendőt és helyeset az erénytől különböztetni és alája rendelni. Valóban látunk embereket, kikben legkevesbbé van tiszta erény, de a kik neveltetésök, állapotjuk, becsületérzésök és a kor finom szokásai által annyira szabályoztatnak magokviseletében, hogy ez a világban feddhetlennek vétetik.

De mint támad végre tehát ezen oly ritka és oly nehezen megfejlthető productum, az erény? Épen ezen eddig követett uton keletkezik az minden esetre, ha még egy lépéssel tovább megyünk. De ezen egy lépés egy egészen új világba visz bennünket. Megjelenik az ész, és belátja most ezen egész nagy épületét a természetnek, melyet az érettségre jutott emberben beyégzett, megerősíti belátás és meggyőződés által, mit az ember előbb a természettől tanult és mintegy elfogadott. Megisméri a természet által az embernek ajánlott tárgyak elsőbbségét azok előtt, melyek iránt ez utálatot oltott belé, és az előbbieknak bizonyos értéket tulajdonít s itél meg. Átlátja, hogy ha az embernek minden közönyös, és ő épen oly örömet volna beteg mint egészséges, becsült úgy mint megvetett, ha se társadalmi örömek se tudomány és igazság nem érdekelné, ha mások szeretetét nem becsülné, maga senkit nem szeretne, és se szépség se művészet által meg nem indíttatnék, még kevesebb mint egy növény, és alig volna élő lény, de okos ember bizonynyal nem. Tehát az okosság nekie azt, mire őt a meg nem romlott természetösztönök, ha azokat magában eredeti állapotjukban megtartani képes volt, mintegy magoktól vezették, mint az erkölcsösség és bölcsesség szabályait írja elébe. Ez határozza meg másodszor, a természettől az embernek kívánatra méltóknak rendelt tárgyak rangját sokkal szigorubban, és sokkal változhatlanabbul határozza meg azt, mintsem a természetembernek lehetséges sz ő ösztöneit és azok követeléseit rendezni. Ez, csak első tehetségei derengő világa által vezetve, ingadozik a tárgyak értékének meghatározásában,

melyek után törekednie és melyeket kerülnie kelljen, és életkora különböző lépcsőin, véralkat, szeszély, divat, sőt maga az egyformaság uralma által is, igen különbözőn majd egy majd más dolog részére hajtatik. Élete egyik idejében épen nem gondol egészségével, ha csak mint jeles táncost vagy erős vívót mutathatja magát, és a társaság tolongásában mulathat. Más korban magányát és kényelmét egyáltalában nem akarja elhagyni, és föláldozza gazdagságát és becsületét, sőt barátai és rokonai szeretetét is az ő egészségének. Ma a tudomány mindenik fölött való neki, és nem fél a betegeskedéstől, mely az ülő életmóddal összekötve van, csak-hogy tanult legyen: és holnap örömet lépne a becsület pályájára és az egyszerű józan ész minden tudományosságnak elébe teszi.

A bölcs mit sem tud ezen ingadozásokról. Miután egyszer önmagát, helyzetét és viszonyait a világban megismerte: úgy ő élete tervét is változtathatlanul megállapította, és egyszer mindenkorra meghatározta, mi tartozik ő reá, és mi nem való neki, miután kell törekednie, és mit kell mellőznie: ha csupán a házi életben földét művelni, feleségéről, gyermekéről gondoskodni, és becsületes jövedelem megszerzésével meg kelljen-e elégednie, vagy pedig megengedtetik neki magasabbra törekedni, a tudomány és művészet édességeit izlelni, vagy a polgári életben tekintélyt és a közügyekben becsületet szerezni. A természetöszton tehát, mely a kötelességeket — officia — gyakorolja, azon bölcseségtől, mely az erényt alkotja, abban lényegesen különbözik, azaz szabályait embernek csak rövid időre, és mintegy naponként osztja ki, ez pedig egész életére ad neki törvényt; hogy amaz, mivel rövidlátó és a jövőről keveset tud, utmutatásait az élet folytában sokszor változtatja, a mint őt az ember külkörülményei elhatározzák, emez, mivel az egész életet átlátja, törvényeiben változhatlan, magával megegyező és mind végig állhatatos.

De most még h a r m a d s z o r hozzá jön, hogy a bölcse-

ség az embert valamire tanítja, mire nézve a természetösztönök teljes tudatlanságban hagyják. Ezek mindenike csak azon tárgyat isméri és becsüli, mely után közvetlenül törekszik, egyik sem tudja a magasabb célokat, a mi végett a természet által az emberbe tétetett. Ez ösztönök még tévedésbe is hozzák az embert, hogy azt higye, mintha csupán e dolgok megszerzése volna föladata, és hogy a természet midőn gazdagság és becsület után törekedett, magasabb szempontból nem indul ki, mint hogy mind a kettőt megszerezze neki. Ellenben az okosság, mely minden ösztönöket és a dolgoknak, melyek után azok törekednek, sokaságát és különbféleségét maga előtt látja, és az utóbbiak között létező rangfokozatot, egymás közti viszálykodásokat és ellenmondásaikat fölisméri, a természet céljait is helyesebben tanulja megítélni az embernek ezen egész alkotmánya körül. Azon belátáshoz jut, hogy annak egyedül az volt föladata, hogy az embernek tevékenységét a magános és társadalmi életben lehetőségessé tegye, és ösztönöket szerezzen neki a cselekedetekhez. Valóban mi az, a mi az embereket házaikban, és azokon kívül, a városban és a falun mozgásba teszi? Mi az oka amaz általános munkásságnak, melyet mindenütt, hol emberek együtt laknak, észreveszünk? Nem más mint a következő. Az egyik fut és mozog, hogy testét gyakorolja, és egészséget vagy ügyességet és helyes magatartást szerezzen neki; a másik tesz vesz, szánt vet, hogy gazdagságot szerezzen magának; a harmadik siet a tanácsba, hogy becsületet nyerjen. Ezt az ismeretek vágya utazásokra készíti tengereken és országokon keresztül; azt a dicsőség szomja a háboruba és a csatamezőre; egy harmadikat felesége és gyermeke vagy barátai szeretete háziassá teszen, de mégis folyvást munkássá, hogy azoknak kenyeret adhasson, vagy ezeknek szolgálatot teheszen és társaságukat élvezhesse. Mindnyájokat a természetes dolgok (*prima naturae*) egyike vonja. Tegyük, hogy ezek egy pillanatig elvesztik az emberre ingeröket, és az egész emberi élet megáll s vesztegel. Mindezt látja az okosság, és

egyszersmind azt is, mily kevésbé elégítették ki az ember ezen dolgok birtoka által, melyeket oly szorgalommal keres; és épen ebből isméri meg, hogy e birtok, azon egész intézkedésnél nem cél, hanem csak eszköz magasabb célokhoz. E célok a cselekedetekben és a fölgerjesztett tevékenységben léteznek. Amaz említett szabályszerűségek, rendjük és illendőségek, a belölök kivilágító okosság, az ember idejének és erejének vállalatjaira való helyes elosztása, azon nagyobb vagy kisebb elsőséghez képest, melyet a célba vett tárgy érdemel, és az egymásra következő törekvések harmoniai összekötése, úgy hogy egyik se zavarja a másikat, egyik se nyuljon a másiknak elébe, hanem mindenkör az menjen elől, mely mint eszköz a következőhöz szükséges: mindenémiségek, melyek magában a tevékenységben léteznek, és az erényest megkülönböztetik, végtelenül nagyobb becsüek mint külcéljaik. Az okosság és józanság, melylyel az ember egészsége fentartása után törekszik, többet ér, mint maga az egészség. A szorgalom és becsületesség, melyek által valaki vagyonhoz jut, többet ér, mint a gazdagság. Nem a megszerzett tudomány, hanem az utána törekvés a tanulás ideje alatt, a reá fordított gondolkodás bir a valódi tanult embernek szemében azon magas értékkel, hogy kényelme és álma föláladozásáért eléggé megjutalmazottnak hiszi magát, valamint a festő gyönyörűsége nagyobb, midőn az ecset van kezében, mint midőn a kész kép áll előtte.

És a különbség e két neme között az értékeknek, azon cselekedetek értékének, melyek itt a stoikusoknál erény nevet kezdenek viselni, és az az által szándékolt természetcélok értékének oly végtelenül nagy, hogy csak amazok érdemlik meg egyedül a jónak nevét, ezek pedig tulajdonkép sem jók sem rosszak, és azért, hogy az ő bár csekély becsöket kifejezzék, a stoikusok által egy ujdón csinált névvel *προημενα* neveztetnek, mely szót Cicero anteponenda-val fordított le, és a melyet én, mert jobban nem tudtam, előbb való dolgoknak hvtam.

És most itt vagyunk az erény elvénél a stoikus erkölestan szerint, és ennek azon állításánál, hogy egyedül az erény hoz boldogságot vagy az a legfőbb jó.

Az erény principiuma az: cselekedj a természet szerint, és ezen mondásnak az eddig adott magyarázatok után következő értelme van: „Kövessd természetösztöneidet, keresd, ha lehetséges, kivétel nélkül mindenikök tárgyát, és egyesítsd személyedben és állapotodban mindazon előnyöket és jelességeket, melyekhez amaz ösztönök hívnak. De minthogy mindezen előbbvalóságoknak értéke igen különböző: fordíts a becsesebbre, a körülmények szerint, időből és erőből többet. Minthogy továbbá ama természetcélok némelyike között általános ellenkezés létezik és a törekvés azokat együtt megszerezni, hiában van: azért áldozd föl az alábbvaló ösztönt a felsőbb kielégítésének, p. o. a gazdagságot a tudománynak. Hagyd az évek folyamában, mindeu egymást fölváltó törekvéseidet a legtermészetesb rendben egymásra követhetnek, úgy hogy együtt egy öszhangzó egész legyenek, és mindezt tedd állhatatosan, szakadatlanul, meggyőződésből és szándékosan az egész életen keresztül. A nélkül azonban, hogy e munkásságod szorgalmát legkevésbé gyengítsd, emlékezzél meg folyvást, hogy mindazon dolgok, melyeket keressz, magukban sem jók sem rosszak, s boldogságodat elő nem segítik, és hogy cselekvés módban és magaviseleted helyességében van a valódi jó és boldogságod alapja; azért ez mindenkorra, még a legnagyobb szenvedések között is biztosítva van, mert az emberi életben nem adhatja magát elő eset, melyben lehetlen volna helyesen, illendően cselekedned.

Azon állítást, másodsor, hogy az erény maga és minden más segédeszköz hozzávétele nélkül boldoggá tesz, könnyű bebizonyítani. Én nem akarok azon zofizmákról beszélni, melyekhez dialektikájok által eltévedtek, midőn kérdik: „mi más a boldogság, minden emberek megegyező ítélete szerint, mint azon jónak öszvege, melyet az ember

bir, a mennyiben az egész életet betölti az; és mikép lehetne tehát az erény, holott egyedül érdemli meg a jónak nevét, a boldogságtól elválasztva, vagy hogy létre hozassék, mikép lehetne segítségre szüksége?“ Ki nem látja, hogy már a szavakba befoglalták, mely eszméket ki akartak hozni? De vannak, az ő systemájok szerint is, alaposabb bizonyítványaik ezen állításuk mellett. Van tudniillik legalább két általánosan elismért tulajdonsága a boldogságnak, ha nem teszik is egész lényegét: az, hogy az élet viszontagságaitól oly kevéssé függjön a mint csak lehetséges, és az, hogy az egész életen keresztül tartson. Mindazok között, miket az emberek valaha jónak neveztek, e két előny az erényt, ha a stoikusok felfogása szerint értelmeztetik, egyedül illeti meg. Annak teljesítése minden körülmények közt és az emberi élet minden helyzetében lehetséges: a kinpadon mint a rózsaaágyon, mint a trónuson mint a koldusgunyhóban, a fogságban és elhagyatottságban mint polgártársaid és barátaid körében. Mind e helyzetekben van, mint már fentebb egy szóval megjegyzém, oly cselekvésmód, mely illendő, és az okosság által helyeseltetik, és egy másik, mely helytelen és megrovandó. Álljon az ember cselekedete lelke belső és elrejtett tevékenységében, mint ez egy fájdalmat szenvedő betegnek türelménél az eset: még sem szűnik meg az ember soha cselekedni a míg él; és nem is lehetlen neki tehát soha erkölcsileg jól cselekedni; és a mennyiben a boldogság ettől függ, nem hiányozhatik az egyáltalában nekie. A sors uralkodhatik viszonyai és teste fölött, meggátolhatja vagy el is változtathatja külső működését: hanem lelki tevékenységére, gondolkodása és akarattjára nincs befolyása; és hogy épen ez által az erényre alapított boldogság szakadatlan létezése be van bizonyítva, a fölött szükségtelen csak egy szót is elvesztegetni.

A stoikus erkölestan rendszerének e kifejtésére, mely subtilitása miatt egy kissé nehéz és talán némely helyeken a

vele még ismételten olvasó előtt homályos, elő akarom adni az én ítéletemet felőle, és pedig mind az utra nézve, melyet a stoikusok elvökhez választanak, mind pedig az elvre nézve.

A mi azon utat illeti: úgy találom először, hogy a stoikusok az ő történetírásukban nem őszinték, hanem, kancsal pillantással jövőendő theoriájokra, a tényeket meghamisítják. Kész akarva kihagyják, vagy minden tapasztalás ellenére tagadják, hogy érzéki gyönyör és érzéki fájdalom az első ingerek, melyek által az új született gyermek mozgásba hozatik, midőn az élet első jeleit adja, és hogy a természetösztönök csak ezen eszközök által hatnak rá. Midőn az anya emlőjét keresi, nem azért teszi, hogy életét fentartsa, hanem mivel az anyatej jól ízlik neki. Nem oltalom az, a mit az anya kebelén keres, hanem melegség és kéjelem. Így van a fiúval, így az ifjúval, így végre a férfival és öreggel. Az ember, kifejlődése minden fokán, a természetösztönöket követi, mert kielégítésök gyönyörüséget csinál nékie, megtagadásuk pedig kellemetlenséget. Így keres gazdagságot, tisztességet, kétségkívül hogy magának több gyönyöröket szerezzen az által. Az ismételvény soha nem támadna, ha a tanulás és a tágabb ismeretek felhasználása nem birna valami kellemetességgel. És ki választhatja el a szépség és művészet iránti ösztönt a gyönyörtől? Miért hagyják tehát ki a stoikusok e fontos részét az ember természethistoriájának? Azért, mivel az ő declamatioikban gyönyört és fájdalmat egyáltalában letemni akarnak; azért, mivel ők a gyönyört sem az *αγαθα* sem a *πονημένα* sem a jó sem a becses dolgok közé nem számítják, és azt akarják, hogy a böles szemében teljesen érték nélküliek legyenek. De nem zavarják-e kész akarva kihagyásával egy körülménynek az emberi természetben, melyre minden ember minden pillanatban emlékeztetik, a hatást, melyet az egymásra következő ösztönöknek különben jeles kifejtése a tanítvány kedélyében az ő meggyőződésére tenne?

Egy második zofiztaságot követnek el az által, hogy

systemájokat, melyet mint végpontot szem előtt tartanak, a mindjárt kezdetben választott vagy újdón csinált szavakkal előkészítik. Ezt az által teszik, hogy a kellemesnek és jónak nevét az ösztönök tárgyainál igen gondosan mellőzik, és hogy mégis kijelentsék milyeny az, a mi által ők vágyakat gerjesztenek és az ember tevékenységét fölgerjesztik, azon szót csinálták *προηγμένα*, mely a görögöknek is idegen és kellemetlen, és melyet én szintén oly szokatlanul előbbvaló dolgoknak neveztem. A tárgyavatott olvasó észre vette volt, mennyi erőltetésbe került nekem, hogy az értéket és vonzalmasságot, melylyel a kielégített ösztönök az emberre nézve birnak, mindenkor érthetően kifejezzem, a nélkül, hogy javaoknak nevezzem; és egyszer talán mégis eltértem attól. E szavak jó vagy kellemes, oly természetesen jönnek minden ember szájába, midőn oly dolgokról beszél, melyek után törekszik, és oly kevésbé isméri a tárgyak más különbségét, a melyért egyik előbbvaló a másiknál és elébe teendő, mint azt, mivel az egyik jó és a másik rossz, az egyik kellemes a másik kellemetlen, hogy nem is tudja már magát kifejezni, ha az kívántatik tőle, hogy ama két szót ne használja, és mégis becses dolgokról és ösztönökről szóljon. De mit nyernek a stoikusok mind e szómesterkélés által? Megváltoztathatják-e az által az ember természetét, és véghez vihetik-e, hogy a gyönyörüséget ne becsülje és a fájdalmat ne gyűlölje? Lehetséges lesz-e valaha nékie azt gondolni, hogy valami mást kelljen előbbvalónak tartani és választania, mint a nagyobb jót a kisebb előtt?

Harmadszor a legnagyobb mértékben természetellen, hogy miután a stoikusok az emberi ösztönök haladását fokról fokra, a kevésbbé nemesektől föl a nemesekig, valóban sok belátással kifejtették, míg végre azon ösztönhöz jutnak, mely oly közel határos az erénnyel, a mint csak lehetséges; azon ösztönhöz, melyből minden esetben helyesen cselekszünk, a melyből az ő theoriájok szerint az élet azon közönséges kötelességei támadnak, melyeket egy nem bölcs ember is telje-

síthet, (épen azon officiumokat, melyeket Cicero munkájában úgy veszünk, mint a legfelsőbb erkölestan szabályait,) hogy mondom ők itt, hol csak egy lépést tesznek előre, rögtön végtelen különbséget találnak ezen erény és ama közönséges kötelesség (officium) között; hogy annak adják először a jónak nevét, ellenben emezeket az önhaszonlesés és nagy-ravagyással egy osztályba teszik, legalább csak egy nem két fájának és a boldogságra nézve teljesen közönyösnek nyilatkoztatják. És miben áll aztán ezen nagy különbség a közönséges ember hamis erénye és a bölcsnek igaz erénye között? Bizonyynyal nem abban, hogy egyedül ez támad az okosságból és meggondolásból, az pedig vak ösztönből veszi eredetét. Nem; belátás és gondolkodás nélkül lehetlen helyesen cselekedni; és hogy az ember magát szabályozza, ha csak magaviselete egy részére nézve is elébb természete és viszonyai ismételést kellett megszereznie. A kötelességösztön már a harmadik fok az ismételösztön után, mely bizonyynyal nem volt az okosság alkalmazása nélkül kielégíthető. Tehát a különbség az erény között, mely a legfőbb jó, és a kötelesség teljesítése között, mely sem jó sem rossz, csak abban áll, hogy amaz állhatatosabban, egyenlőbben követi az élet egész folyamán keresztül a helyeset és illendőt, és hogy azon öntudattal történik, hogy ez illedelemben és ez állapotban léteznek egyedül a természet valódi céljai, és azon célok, melyek a helyes magaviselet által szempontul vétetni látszanak, csak kecsegtető hívók, hogy az embert lomhaságából kiránt-sák, és alvó tehetségét fölkeltsék. Hanem ezen öntudat sem hiányozhatik a kötelességéhez hű bölcseségtelen embernek egészen, minthogy azok teljesítése mellett más ösztönöket s azokat legtöbbször áldozza föl, melyek kielégítése a legtöbb gyönyört nyújtja neki. De a stoikusoknak érdekében volt az ő bölcsöket a közönséges emberek fölött végtelenül fölemelni, hogy azon állítást megvédjék, miszerint az erény még Phalaris kemencéjében is boldoggá teszi az embert. Mindeniket csak szavak által lehet valószínűvé tenni, mert

tények és valódi okok, a semmi rendszer által tévedésbe nem hozott okosságot rólok meg nem győzhetik. Hogy sok kötelességek hiányos gyakorlata között a közönségesen jó embereknel, és minden kötelességek legtökéleteseb teljesítése között az erényesnél, az officium és rectefactum, a *καθικον* és *κατορθωμα* között, (mert ezen utóbbi, hasonlólag ujon csinált szóval nevezik a stoikusok az erényesnek cselekedetét) nemre nézve legyen különbség és nem fokozatra: ennek ellent mond még azon fokozat is, melyet magok a stoikusok adnak az emberi kifejlődésről, melynek valóban megvan azon érdeme, hogy az ember átmenetelét az érzékiségtől az okossághoz, és egy, az érzékiség és okosság között ingadozó vagy mindkettővel vegyített állapotból az igazi bölcseséghez, jobban megmutatja, mint azelőtt történt volt. És hogy lehetséges legyen, a legkinzóbb fájdalmak között, csupán a kötelességek teljesítése által, melyek még ezen állapotban is léteznek, tökéletesen boldognak lenni, ennek ellent mond az emberi okosság, ha csak a boldogság fogalmából a jólétet kizárni nem akarjuk, de a mely esetben többé nem tudjuk, mit gondoljunk ezen szó alatt boldogság.

A mi másodszor, magát a stoikus elvet illeti, cselekedjél a természet szerint, erre nézve először megjegyzem, hogy kifejezése kétértelmű; a minthogy magok a stoikusok által is sokszor kettős értelemben használtatik. Ez tudniillik vagy azt jelentheti: cselekedjél a dolgok természete szerint, vagy cselekedjél saját természeted szerint. Az első esetben azt fogja parancsolni, hogy mindenkor a körülmények és viszonyokhoz képest tegyünk, és Clark elvével, the fitness of things, a legnagyobb hasonlata leend. A második esetben, a mely valóban az igazi stoikus értelem, azt fogja rendelni, mit előbb már bővebben kifejtettem, tudniillik, hogy az ösztönöket azon sorban és állásban, melyben egymás között vannak, kövesük, és célaik elérésénél iparkodásunkat a legtökéleteseb közönyösséggel párosítsuk a belőle származó gyönyörűség irá-

nyában. E kétértelműség egy elvben mindig hiba, mert ennek a cselekedetek és gondolkozásra nézve vezéresillagnak kell lenni, és ennél fogva szükséges, hogy tökéletesen világos legyen: azonban ez esetben megbocsátható, mert mindenik értelmezést bizonyos módon összeegyeztethetni.

De ha végre a stoikus elv az ő valódi értelmében vétetik, és az iskola subtilitásai és paradoxiaiból kivetköztetik, úgy ítéletem szerint az tökéletesen igaz; az erény lényegét helyesen fejezi ki, megmutatja értékét és az okokat, melyek az emberre nézve léteznek, hogy utána törekedjék, magába foglalja az egyes kötelelességeket, végre alkalmas arra, hogy azok belőle könnyen és természetesen következessenek. A két első pontot illetőleg a plátói elvvel hasonló, melynek tartalmát csak más módon fejezi ki; a harmadikra nézve még ez előtt elsősége van.

1. A plátói és stoikus erkölcselv hasonlatossága, mindkettejük kissé gondosabb megvizsgálásánál, azonnal kiviláglik. Valóban azon állítás: a természete szerint cselekvő ember erényesen cselekszik, mit jelent mást, mint hogy az erény az emberi természet maga, az ő tökéletességében és integritásában, midőn szabad cselekedetekben mutattatik föl vagy azokban nyilatkozik. Tehát a belső embernek tökéletes állapotjából, vagy mint Plató magát kifejezi, tökéletes alkotmányából (constitutio) származik az erény. A stoikusok még egy lépéssel tovább mennek, és megvallom meggyőződésem ide is követi őket. Ugyanis azt állítják, hogy az ember természete maga az ideálja vagy mintegy példaképe az erénynek. Mikép lehetné különben, az ő systemájok szerint, a természettel való hasonlatosság vagy megegyezés a cselekedeteket erényessé? A z e m b e r e r é n y e s, h a e g é s z e n e m b e r; és csak midőn az emberi természettől eltér, meggyen által a vétekhez; azért is nevezi a közönséges szólásmód a legbűnösebbet n e m e m b e r n e k.

És így mikép lehetne, ezen föltétel után, az erény összeköttetését a jóval, és befolyását a boldogságra félreis-

mérni? Minden dolognak vége az ő természetének elrontása és megszüntetése, és egy érző lénynek nyomoruság a végéhez való közeledés. Azon embert tehát, kinek természete a véték által elrontatik, szükségképen nyomorulttá teszi a véték; habár ez nem az egyedüli neme a nyomornak reá nézve, a mennyiben romlásának több módjai vannak. És minthogy ellenkező egyéneket csak ellenkező tulajdonságok illethetnek: az erénynek az embert boldoggá kell tenni, mert természete legnemesebb részét tartja fent; ámbátor hasonlólag nem teszi az egész boldogságot, ha ezen természetnek még más segédeszközökre is van maga fentartásához szüksége.

2. Hogy végre azon elvből az ember egyes kötelességeit erőltetés nélkül lehet származtatni, azt már a stoikusok tett által bizonyították be, kiknek hátra hagyott irományaikban, a legtöbb esetekre és különösen igen speciális és bonyolodott életviszonyokra, találunk szabályokat, melyek amaz elvből igen természetes és világos módon származtatvák le. De ezenkívül magából az elv tulajdonságából is várható ezen haszon. Mert ha az előbb megtörténik, a mit a stoikusok tettek: ugyanis, ha előbb az ember természetes, különféle ösztönei és azok tárgyai szerint ezen ösztönök egymást fölváltásai és fokozatai az élet különböző korai és viszonyaiban, és végre ez ösztönök egymás közötti viszonyai megvizsgáltattak: minden esetre lehetségesnek sőt könnyűnek kell lenni, csupán ezen elv alkalmazása által: cselekedjél természeted szerint, az emberi élet s polgári társaság különböző helyzetei és eseményeire nézve, az embernek minden kötelességeit kitalálni.

Perlaky Sándor.

A SÁROSPATAKI FŐISKOLA TANÁRAINAK ÉLETRAJZA.

XVII. Szikszai Siderius István 1612 körül.

Siderius István, szikszói születés, innen neveztetett magyarul Szikszainak, mint testvére Siderius János, mely idegen névnek használata azon korban bevett szokás vala. De mégis mi volt az ő és testvére magyar neve, erre nézve az írók meghasonlanak.

Benkő József azon véleményben van, hogy Siderius magyarul Szederjnek hivatott, a mint Száraszi Ferenc az általa magyar nyelvre fordított palatinátusi káté címében Siderius János mellé zárjelbe teszi a Szederj elnevezést: Palatinátusi Katechismus, melyet Száraszi Ferenc magyar nyelvre áttévén az ő hitén levő egyházaknak kiadott, a melyek eddig Batizi Mihály, Siderius János (Szederj János), Melius Péter és Félégyházi Tamás kátéjával éltek ¹⁾. Honnan jött pedig e jeles férfiú azon véleményre, hogy Siderius Szederyvel egy, megmondani nem tudom, lehet, hogy az akár mint összehangzó betűkből hozta ki azt. — Bocatius János a Siderius nevet „Sidus“ latin szóból származtatta, így írván Siderius Jánoshoz: ²⁾

„Conquerar, an sileam? reverende vir optime Mysta,
Qui de sideribus nobile nomen habes ³⁾).

De hiszem, hogy Bocatius költői szabadsággal élt, vagy nem lévén született magyar, teljességgel nem tudta ezen névnek igaz érthető jelentését. Így legkevésbé sem kétkedem azon, hogy a szántai születésű Thuri Györgynek igazsága van,

¹⁾ Ilyenek Xylander, Megander, Serpilius, Thorakon. L. Klein Biogr. 247. l.

²⁾ L. Transylv. 2. köt. 171. l.

³⁾ Hungaridos. 2. könyv 277. l.

midőn a Siderius nevet „ferrum“ latin szóból származtatja, és szilárdságot akar vele kifejezni kitünő epigrammjában:

*Ferrea labuntur quod secula, clare Sideri,
Tempore nomen habes, ipse sed aureus es*²⁾).

Magyarul tehát „Vasnak“ vagy „Vasasnak“ nevezte-tett, a mi görögül „σιδερεος“, latinosan pedig „Siderius.“

Kétség támad itt a felett, vajjon Siderius István Siderius János tarcali lelkésznek s Abaujmegye széniorának²⁾ fia volt-e vagy testvére? A pataki professzorokról szóló Csécsiféle katalogus fiának nevezi: Szikszai Siderius István 1612-től 1620-ig. Fia volt Siderius János tarczali, később szepsii lelkésznek s Abaujmegye széniorának³⁾. Ellenben az iskola törvénykönyvéhez csatolt katalogus testvérének állítja a következőkben: „Szikszai Siderius István, 1612. körül a Tarczalon lakó Siderius János lelkésznek testvérje volt.“ Lampe pedig ezen kétes jegyzést teszi róla: Szikszai Siderius István vagy testvére vagy fia volt Siderius János abaujmegyei széniorának⁴⁾.

Én azon nézetben vagyok, hogy Siderius István Siderius Jánosnak testvére és nem fia volt, mert Bod Péter azt mondja,⁵⁾ miszerint Siderius Jánosnak csak egy Anna nevű leánya volt, a ki igen korán még 1586-ban elhalt és atyja maga ezen sirverset készítette emlékére:

Flebilis exemplar vitae sua gaudia Janus

Cuncta Sideris hac mole sepulta tenet

Cujus perpetuis cumulata doloribus aetas

¹⁾ L. Deliciae Poetarum Hung. 349. Thuri György Thuri Pálnak volt fia, 1595 körül tanult Patakon. Wittebergába 1596. ment, innen Heidelbergbe utazott, a hol babéros költővé lett.

²⁾ Siderius János, ki magyar kátéja által híressé lett, meghalt 1606 körül.

³⁾ L. Csécsi Historiái Regestrumát.

⁴⁾ Lampe. Hist. Eccl. Ref. 596. l.

⁵⁾ Magyar Ath. 293. Gerdes. Scriu. Antiquar. Tom. VII. 368 l.

Hac una saltem prole beata fuit.

Sed quia cedendum fati: mea sola voluptas

Nata vale; laetus jam tua busta sequar¹⁾ sat.

Ha Siderius István Siderius János tarczali lelkésznek lett volna fia, akkor inkább Tarczali mint Szikszai előnév tétetett volna neve elibe.

Azonban bárki fia és testvére vala, elég az, hogy Siderius István Magyarországon s hihetőleg a sárospataki iskolában megvetvén tudományos képzettségének alapját, 1608-ban a wittebergi akadémiába ment, a hol ekkor a magyar ifjaknak Miskolci Lucius István volt szénioruk. Itt a magyar tanuló ifjak katalogusában összehuzva²⁾: „St. S. Szikszai“-nak iratik. 1609-ben Heidelbergbe ment s itt máj. 20-án az egy és három istenről theologiai disputatiót tartott Pareus David alatt³⁾.

Visszatérvén Magyarországra 1612-ben a sárospataki iskolának igazgatója lett s ezen hivatalát néhány éven át szerencsésen folytatta; eleinte igen szigorú volt, s úgy látszik, hogy magától néhány tanulót elidegenített, mint a zempléni egyházmegye anyakönyvéből kivehető, hol a Tolnai János tanár által előidézett mozgalom történetében következő jegyzés áll róla: „Pataki mester Steph. Siderius dagályos levén, egy vagy két deákot kiűzött volt: kik igyeket akkori generalis sinat eleiben vitték Ujhelyben 1613. 3. jan. Nem tetszett az miniszteriumnak az az rancor; azt végezte azért, hogy „a modo“, az pataki mester az ekklézsia hire nélkül deákot az scholából ki ne üzzön: Tolnai János pedig annyit üzött ki, hogy száma is talán nincsen“, stb. Innen bizonyos, hogy Sideriusnak már 1612-ben iskolai igazgatónak kellett lennie.

Geleji Katona István a maga tanítói között említi

¹⁾ L. Bod Péter. Hung. Tymbaules. 1764. 8dr. 1. rész. 28. l.

²⁾ L. Weszprémi Biograph Medic. II. cent. 95 l. és 3. k. 466. l.

³⁾ L. Pareus David Collegium Theolog 749. l.

⁴⁾ L. alább Tolnai életrajzában. 1639—42.

öt „Praeconium Evangelicum“ című műve 1. kötetének előbeszédében mint felebb láttuk ¹⁾).

Ugyancsak kitünő dicsérettel emlékszik róla Csanaki Mant. Máté is halotti szónoklatában, melyet testvére András halálára irt, ezt Leydában Hollandiában 1625. 8dr. kiadott „Controversarum Logic. phil. és theologic.“ című művéhez csatolván, hol így szól: E közben szerencse, hogy a nagy pataki kollégium nagy igazgatója (mert így helyesben nevezhetem) Siderius István igen híres férfiú ama szünnapokra lelki felüdülés végett Gönczre jött. Mely alkalom a testvérnek bölcs tanácsot szolgáltatott²⁾. sat. Történt az 1614-ben; mint az író Csanaki Máténak halotti beszédéből és életéből következtetni lehet ³⁾. Ugyanezen halotti beszédben alább olvashatjuk a következőket: „Ez a bevezetés mutatja, hogy én mintegy Siderius István, Lövei György, Szemcsey János igen kegyes, s nagy tudományu férfiaknak, és ama szerénység, humanitás példányképének Filiczky Jánosnak lábainál neveltetem és tanítottam, a kik mindnyájan ez utóbbit kivéve, (fájdalom) igen korán levágattak a kegyetlen sors kaszája által⁴⁾. Ezeket írja Csanaki a tanárokról, a kik alatt Patakon tanult. Patakra ment 1614-ben s ott iskolázott öt évig; majd 1619-ben akadémiára indult. Magyarországon 1622-ben pestis dühöngvén, elhalt testvére András felett halotti beszédet tartott s azt „Controversiae Logic. könyve végén sat.“ kiadta, midőn tízévi külföldön utazása után Magyarországba visszatért „Doctor Medicinae“ címmel.

Azért hoztam fel ezeket, hogy az idő, melyben az általa dicsért pataki tanárok éltek, annál biztosabban álljon előttünk.

Egyébiránt Sideriusra visszatérve: igazgató volt a sárospataki iskolában négy vagy öt évig. Tanár 1617-ben már

¹⁾ Praeconii Evang. 82. l.

²⁾ L. Controversiae Logicae stb. 592. l.

³⁾ Weszprémi István. Biogr. Med. 1. k. 194. l.

⁴⁾ L. a halotti beszédet munkája 594. l.

bizonyára nem vala ott, mint utódai névsorából és Füsüs János bizonyítványából látható, annnyival kevésbbé 1618-ban, a mi ezen évbéli tanárok aláírásából Sárospatak jegyzőkönyvében világosan kitűnik ¹⁾). Innen tehát a sárospataki tanárok katalogusa, a Csécsiféle Registrumban, kiigazítandó, mert ott ez áll: Szikszai Siderius István 1612—1620-ig ²⁾), tehát inkább 1616 irandó 1620 helyett. Mikor és hol halt meg, nem tudom, hanem hogy 1623 vagy 1622 előtt, bizonyos Csanakinak legközelebb idézett beszédéből.

Bod Péter Geleji Katona István életrajzában írja, hogy a pataki iskolában Siderius István idejében latin, görög, héber nyelvek, s ugyancsak a theologia, filozofia is virágzottak.

XVIII. Szepsi Kórotz György 1613—1616 körül.

Szepsi Kórotz György, mint neve mutatja, született Szepsiben, Felső Magyarországon. A felsőbb tudományokat a sárospataki iskolában tanulta, majd midőn kellő tudományos ismeretet szerze, Bocskai István erdélyi fejedelem udvarában Kassán viselt irnoki hivatalt 1606 körül ³⁾). A nevezett fejedelem halála után előbbeni tanálmányaihoz visszatért, s azokban oly sikerrel haladt, hogy két vagy három év múlva, ezen időben szépen virágzó gönczi iskolában tanítói hivatalra érdemesített. Iskolájában a többek közt tanítványául nyerte meg Geleji Katona Istvánt, a ki érdemes tanítójának emlékét az utókornak átadni nem feledte el ⁴⁾).

Végre külföldi akadémiákra menvén, először Márburgban állapodott meg; innen 1611-ben Heidelbergbe költözött ⁵⁾),

¹⁾ L. alább Szenci Boros János életrajzában.

²⁾ L. felebb.

³⁾ L. Királyi ajándék című könyvecskájének előbeszédében.

⁴⁾ L. „Praeconium Evangelicum“ előbeszédében.

⁵⁾ Weszp. István. Biogr. Med. 3. köt. 467. l., hol a heidelbergi magyar tanulók előszámláltatnak.

hol bahéros költő tiszteletében részesült ¹⁾. De e mellett mind a filozófiában mind a theologiában kitünő előmenetelt tőn, az átállatozásról filozofiko-theologiai disputátiót irván, melyet világ elé bocsáta ott.

1612-ben vagy 1613-ban jött Magyarországra vissza; 1613. végén vagy 1614. elején a sárospataki iskola kormányzására hivatott meg, s annak néhány éven át dicséretes igazgatója volt, mint a sárospataki tanároknak a Csécsiféle Registrumba jegyzett katalogusa bizonyítja: Szepsi Kórotz György 1613. ²⁾. Magyarra lefordította és kiadta I. Jakab Anglia királyának „*Βασιλικον δωρον*“ című könyvét, mely nyom. Oppenheimban 1612.

Nem sokban tér el a professzorok katalogusa sem, mely a kezünk között levő törvénykönyvhöz van csatolva, a hol Kórotz Györgyről ezek állanak: Szepsi Kórotz György 1614-ben ³⁾. Hogy ő már 1614-ben pataki tanár volt bizonyos, mert Geleji Katona István (1613-ban volt szénior és 1614. beregszászi tanítóvá lett, ⁴⁾ őt pataki tanítói között említi. A honnan lehető és bizonyos egyszersmind, hogy ő már 1613-ban lépett iskolai hivatalába s így belépési idejéül azon év nem ok nélkül tétetik a Csécsiféle katalogusban. Megigazítandó tehát Bod Péter, a ki Magyar Athenásában tanári hivatalba lépése idejéül 1613. évet teszi, mondván: Szepsi Kórotz György pataki deáksága után gönczi iskolamester volt, ment azután Németországba, tanult Márpurghban, Heidelbergában, az holt borosztyánkoszorus poéta lett. Annakutánna 1613. eszt. kivetetett a tokaji papságra, 1615. eszt. a pataki profeszszor-ságra ⁵⁾.

¹⁾ Ugy látszik, hogy Kórotz György üdvözlő versét 1619-ben írta, a mikor a hat évvel korább készült könyv kiadatott. Hogy 1613-ban tokaji lelkész lett volna, egyáltalában nem hihető. Hibásan írja ezt Bod Péter Magyar Athénásának 264. lapján.

²⁾ és ³⁾ Értsd alatta: pataki tanár volt.

⁴⁾ L. felebb.

⁵⁾ Magyar Athénás 264. lap. Ugy látszik Bod Lampe nyomait

Csudálatos, hogy Csanaki Máté Kórotz Györgyről tanítói között semmi említést nem tesz¹⁾. Mert a mint gyanítjuk, az ifjú Csanaki, a ki 1614-ben jött Patakra, még az ő előadásait nem hallgatta.

Meddig viselte tanári hivatalát, nem tudni; csak az bizonyos, hogy három évnél tovább nem, mint utódai névsorából látni lehet.

Miután az iskolai hivatalból eltávozott, ismét egyházi téren működött, és ugyancsak kitünő dicsérettel, miként hitelen bizonyítja Aszalós Mihály, a ki „Calathus Strenarum Symbolicarum“ című művében, melyet Marpurghban 1618. jan. 1-én adott ki, következőkkel magasztalja Kórotz György nevét: Tisztelendő Kórotz György urnak, a tudományban és kegyességben kitünő férfinak!

ANAG. (K.) COR GREGIS VOCO.

Cor GREGIS ecce VOCO dicis, nec marmore fictos

Velle Deos te, quos composuere manus.

Sane magna refers. Felix o terque quaterque.

Cujus sanctificum cor gregis, ora vocant.

Icarias hic non metuit servando ruinas

Recta, nec ignivoma dogmata nata Styge.

O vivas longum sanctus Reverende GEORGI

KÓROTZ; scansurus pulchra theatra poli²⁾.

követte, a ki szintén határozatlanul csak ennyit mond: Szepsi Kórotz György 1615 körül. Lampe. Hist. Eccl. 596. l. Egyébiránt honnan tudja Bod Péter azt, hogy Kórotz 1613-ban tokaji lelkész volt, nem tudom; ha csak nem onnan, hogy a tokaji egyházban ekkor három lelkész volt; mert ezen évben második lelkész volt Tokajban Keeskeméti C. János, s ez első lelkészül említi Szinerváraljai Mihályt, és nem hihető, hogy ezen korban az iskolai kötelesség viselését az első lelkész elfogadta volna.

¹⁾ L. felebb.

²⁾ Aszalós Mihály. Calathus Strenar. hortensium symbolicarum et poeticarum 41. lap. Kiad. Marpurghban 1618. 4dr. Megvan a sárospataki könyvtárban. Fájdalom, hogy Aszalós Mihály meg nem írta azt, hogy ezen időben Kórotz hol volt lelkész.

Ugy látszik, hogy ezután Tokajba átment, vagy visszament, legalább 1620-ban a tokaji egyház lelkésze volt.

Testvére volt Szepsi Kórotz Gáspár, a ki 1618-ban Patakon tanult, ezután a szathmári iskola rektorává, s majd a külföldi egyetemek meglátogatása után újlag ugyanazon iskola rektorává és a szathmári egyház híres lelkészévé lett; végre innen Tokajba vitették¹⁾.

Egyébiránt hátra hagyott munkái következők: 1. *Disputatio philosophico-theologica de Transubstantiatione et de ubiuitate carnis Christi*,“ mint látszik Hejdelbergben írta 1611-ben²⁾. Dicsérettel emlékszik erről Filiczky János, és kitűnő versében magasztalja, a melyet „*Deliciae hungarorum poetarum*“ című munkából ide átírni nem restellek.

In Συζητησι philosophico-theologicam Georgii Kórotz Szepcini,
hungari.

Non tot vel Proteus facies, non Hydra figuras

Tot capitum induerit, variis quos flexibus error

Vertitur in formas, et sese venditat orbi.

Corporis hinc natum fusi loca in omnia monstrum,

Monstrum informe, ingens, non spectabile, complens

Terrasque, tratusque maris, coelumque profundum.

Hoc ipsum e Cerere exigua (mirabile dictu)

Murmure sacrifici in lucis producitur oras,

Et caro fit Christi, quamvis haec nata sit ante

Sedecies centenum annum, duo lustraue: at ista

Praesul mandante, e similis hac luce creata,

Mulciber in furnis Ardens fabricavit iisdem:

Donasse omnipotens verbum sua propria carni.

Idcirco carnem nosse abdita quaeque priore

Altero at ignorare actu: ductisque triumphis,

Post devictum Erebum, tractus petiisse coruscos;

Non tamen e terra digitum cecidisse: locumque

¹⁾ Lampe. Hist. Eccl. 619. és a sárospataki tanulók katalógusa, a Csécsiféle Registrumban.

²⁾ Ezen vitatkozás (disputatio) ma igen ritka. Én részemről se nem láttam, se nem olvastam.

Possedisse *φύσει*, sed adesse *ubivis καὶ ἐνέσσει*.

Quin etiam esse dapes cuivis, potumque paratum :

Seu ferat ille fidem, seu sit pietatis inanis.

Nec tamen hic videas corpus, manibusque prehendas :

Ore licet sumas, atque intra viscera condas.

Scilicet est versus tenues jam Christus in auras !

Nec similis nostrae stirpi persistere curat !

En quam sit varium, quam sit mutabile semper

Commentum ! at simplex manifesti oratio Veri est :

Indiget haud physico signi res mystica tactu :

Usum juncta rei, non esse Relatio mutat.

Haec tu cum plane exponas breviterque Georgi,

Discipulum Christi et Veri te ostendis amantem :

Hujus ope et laqueos et coeca sophismata solves.

Omnia conando labor et pia pectora vincunt¹⁾.

2. *Βασιλικὸν δωρὸν*. Az angliai első Jákób királynak stb. fia tanításaért irt „Királyi ajándéka.“ Nyomat. Oppenheim-ban 1612-ben 12dr. E munka eredeti szerzője első Jakab Anglia királya, a ki „Basilikon dóronját“ vagy magyarul „királyi ajándékát“ fiának Henriknek ajánlotta. Kórotz György ezt Hejdelbergben magyar nyelvre fordította, és Homonnai Drugeth Valentinián fiának, Istvánnak ajánlotta. Kiadatott 1612. marc. 2-án.

Sz. Kórotz György ezen fordítását barátai közül sokan dicsőítették, ugymint Rémus György, Molnár Albert, Trap-pius Péter, Körtvélyesi P. János. A többek közt Rémus György így szól róla :

Rectius haut poteras, mihi crede, locare Georgi,

Horas: nec famam Tibi conciliare perennem

Tutius. O pulchrum factum ! Sic itur ad astra.

Körtvélyesi János pedig (vagy mint önmaga írja, Chert-velyesi) magyar distikonában ekként dicséri meg :

Elme, tanách, tudomány, méltóság, drága nemesség,

Szépség, kinch, jutalom, vastagh erő s hatalom,

¹⁾ L „Deliciae Poetar. Hung.“ Pareus Filep Jánostól. Kiad. Frankf 1619. 8dr. 504. l.

Kit követ éltében, boldogh! mindenha kezében
 Mógya böczülletinek, s jót kebelébe tehet.
 De vagyon egy dologh oly, melynek szük vólta miként moly
 És ragya, mindezeket nagy hamar által eszi.
 Bár legyen értelmed, kinched, jószágod, erőddel
 Birj sokakat, Felséghe bár legyen az te neved:
 Rendeled éltednek de ha rosz dolgokba folyását
 Mind el apad, s magad is végre pokolra veted. sat. sat.¹⁾

3. „Különféle latin és magyar versek,“ melyekből láttam a következőket: α) Latin és magyar halotti vers, Magócsi Ferenc Magyarország főkapitányának, Beregh és Tornamegye főispánjának halálára, élte 30. évében 1611-ben. Kiadatott a legközelebb idézett „Királyi ajándék“ című könyvében. Felemlíti Bod Péter is „Magyar Tymbaulésében“²⁾. Latin verse ugyan eléggé csinos, de a magyart csak régi egyszerűsége ajánlja, mindazáltal azok kedvéért, kik a magyar költészetet szeretik, közlöm:

Koporsón való versek.

Ha tudni kegyes olvasó kívánod
 Ez sírben ki legyen temetve? Szánod,
 Mihelyt ez kevés ígét olvasándod:
 Itt az Gróff Magochi Ferencznek teste
 Helyheztetve vagy; kinek jó hire
 Elterjedve maratt nagy sok időkre.
 Ki migh élt, Hazájának hiven szolgált;
 Mellyért Atyai név követte; s így vált
 Ez világtól megh: hogy ez névre talált.
 Halálát Hazája siratya méltán!
 Ennek szép neve, hire, az te szádban
 Légyen, mig Magyar élsz, nagy bősbe s számban.

Tisztelet s halajelül, pártfogóimnak és örökké tisztelendő Mecenásomnak.

Szepsi Kórotz György mp.

β) „Magyar Distrophon,“ melyet Kecskeméti C. János, tokaji káplánnak, Donat Visartus „Fides Jesu et Jesuitarum“ című könyve magyar fordításának ajánlására irt:

¹⁾ L. az idézett költyveeske ajánló levele után.

²⁾ I. kötet. 43—44. lap.

Vagyon egy kis város Moguntián innen,
Az Rhén vize partján Oppenheim szép fönnyen,
Más felől Frankfurthoz tsak két kis mérföldel,
Az ó és uj Hánon hol az Moenus foly el. sat.

Minap ez kis könyv is Oppenheimiomból

Kijöve másodsor Hulsius bóltjából

Kit Dónát Visardus szedet sok írásból

Az nagy Ur Istennek jó akaratjából.

De hogy ez az könyv is értetnék nyelvünken,

Kecskeméti uram megfordítád szépen.

Munkádat az Isten tenéked megáldgya,

S sokaknak ezután ily áldását adgya.

Georgius Kórotz,

pastor ecclesiae Thokaiensis primarius.

7) „Rhythmi Hungarici Kecskeméti János urnak, ki Perkins Vil. „Catholicus Reformatus“ című könyvét fordította. Nyom. 1620. 8 dr.

Az dicséret, vitesség és a szép deákság,

Hol bőven találhatik, ott boldog az ország,

Melly kettőért régen reád Magyarország

Szállott szép nemesség, hir, név, fényes jószág sat.

Georgius Kórotz,

pastor ecclesiae Thokaiensis primarius.

XIX. Lövei György 1615—1617 körül.

Lövey György 1613-ban Hejdelbergben tanult. (L. a hejdelbergi magyar tanulók katalógusát. Weszprémi István Biogr. 2. p. III. p. 467. Itt Ge. Pellionis Löveinek iratik). Sá-

¹⁾ L. az idézett munkát, előbeszéde után. Egyébiránt ezeket a verseket Kórotz 1619-ben írta, mit a könyvnek 1613-ban írott előbeszéde, Szinervárallyai Mihályról, ki ekkor tokaji lelkész volt, szólván és Megyei J. Mihálynak, szatmári lelkésznek, a ki 1615-ben tanult Hejdelbergben, epigrammja is bizonyítja.

rospataki tanárrá 1615-ben vagy a következő évben lett. Ezen hivatalát körülbelül két évig viselte, mert 1617. végén már erről lemondott, mint Aszalós Mihály „Calathus Strenarum Symbolicarum“ című könyvéből látható, és Füsüs János „Positionum Physicarum de Elementis“ műve előbeszédjéből bizonyos, hogy a nevezett év apr. hónapjáig volt a sárospataki iskolában igazgató.

Dicsérettel említi őt pataki tanárai között Csanaki Máté felebb említett halotti beszédében, így szólván: E vezetésnek köszönöm, hogy mintegy Sidérius István, Lövei György, Szenczy János és Filiczky János lábainál neveltettem és taníttattam, a kik már egy kivételével mindnyájan levágattak a kegyetlen párka kaszája által¹⁾. Csanakinak eme szava: „egy kivételével,“ Lövei Györgyre vonatkozik, a ki azon évben élt, a mikor ő szónoki beszédjét írta²⁾, sőt élt egészen 1636-ig, mint a zempléni egyházmegye anyakönyvéből ki-tűnik.

Emlékezik róla Pataki Füsüs János is „Positionum Physicarum de Elementis,“ című könyve előbeszédében, irván „Lövey Györgynek, Szency Jánosnak, a sárospataki iskola ekkori nagyhirű igazgatóinak, és örökké tisztelendő tanítóinak³⁾. Egyébiránt Lövei a mint a tanári hivatalról lemondott, 1617-ben mádi lelkészszé lett, s itt elég ideig szolgált. Ez oknál fogva ajánlja neki mint mádi lelkésznek Gönczi Aszalós Mihály, Márpurgban 1618-ban jan. 1-én kiadott „Calathus Strenarum Symbolicarum“ című könyvében, üdvözlő költeményét, mely Lövei emlékét jelesen őrzi, a könyvtárakban pedig igen ritkán tűnik szem elé, a

¹⁾ Hasonl. össze a fentebbiekkel.

²⁾ Csanaki Halotti beszédét írta 1622. a mikor fivére pestisben meghalt. Kinyomatta 1625.

³⁾ Megvan ezen „Disputatio“ a sárospataki könyvtárban, Füsüs János 1616. ment Heidelbergbe. (L. Weszpr. Biogr. P. 3. p. 467.) 1615-ben Lövei alatt kellett tanulnia, annyival inkább, mert a későbbi Szenczi Boros János alatt is tanult.

holott is így ír: „Tisztelendő tudós Lövey György híres férfinak, a mádi egyház nagyérdemű lelkészének.“

Nunc nunc hendecasyllabi quot estis
 Adeste, undique quotquot estis omnes.
 Arborem recinam, Virum decentem.
 Procera arbor erat, fragrantiores
 Expandens comulas, venustiora
 Porrigens topiaria, illa vati
 Heliae placidam dabat quietem.
 Clarus ingenio vir est, et arte
 Clarus Palladia, Dei sacrata
 Sonans dogmata, diluendo rugas
 Mundi pectoribus nocentiores,
 Annosas series, Deus perenne
 Vincat floridus, hinc poloque vitam
 Tandem, cum grege transigat beatam.¹⁾

Ezen irat bizonyítja, hogy Lövey György 1618 előtt, mint a körülmények mutatják 1617 körül, mondott le a tanári hivatalról; különben 1618. jan. 1-én a mádi egyház lelkészévé nem lehetett volna. Sárospatak városának jegyzőkönyvéből is világos, hogy ő már 1618. jun. hónapban a sárospataki iskolában nem volt, hanem Szenci Boros János és Filiczky valának tanárok²⁾. Így tehát kiigazítandó a tanároknak törvénykönyvünkhöz csatolt katalogusa, a hol hibásan iratik, hogy „Lövei György, Szenci János, Filiczky János 1620-ban és a következő években³⁾. De nem eléggé helyes ugyanazon hisztoriai Registrumba jegyzett Csécsiféle katalogus sem, mely Löveiről így szól: „Lövei György 1617 és a következő években⁴⁾. ezután mádi lelkész. Ezen felhozott okiratokból nyilvános tehát, hogy Lövei 1617 után pataki tanár nem volt: annyival kevésbbé, mert akkor ennek

¹⁾ L. Aszalós Mihálynak felebb idézett munkáját.

²⁾ Jegyzőkönyv.

³⁾ Értsd alatta: tanárok voltak.

⁴⁾ Értsd az első részben: pataki tanár volt.

„et seq.“ azaz „et sequentibus annis“ kifejezésnek, a Csécsiféle katalogusban nem kellett volna hozzá tétetnie.

A mi Lampét illeti, ő Löveiről és utódairól így ír¹⁾: Lövei György, Szenczi János, Filiczky János.“ Ezeket Csanaki Máté „Logikájához“ csatolt beszédében, 1622-ben és a következő években említi. De Csanaki gyakran idézett beszédében az említett tanárokról nem 1622. és a következő évekre tétetik emlékezés, hanem azon évekre, mikor egyen kívül a többiek már mind meghaltak közé számíttatnak.

Mit tegyünk tehát, a midőn Csanaki 1622-ben elhalt testvérét halotti beszédében dicsérvén, előadja egyszersmind saját életének folyamát és említi, hogy ő öt évig, tudniillik 1614-től 1618-ig²⁾ bezárólag a sárospataki iskolában tanult, Siderius István, Lövei György, Szenczi János és Filiczky János tanárok alatt, a kik pedig mindnyájan egyen — Lövei Györgyön — kívül, már azon időben, a mikor Csanaki a halotti beszédet írta,³⁾ a kegyetlen sors kaszája által igen korán levágattak. Ugy látszik, hogy Lampe történetének írója Csanaki ezen beszédét nem helyesen fogta fel vagy az időt, a melyben ő Patakon tanult, nem tudta, innen ama férfiak tanári hivatalban leélt éveinek meghatározásánál tévedett.

Egyébiránt Lövei György, a kiről szólunk, mint látszik, 1617 végén lett mádi lelkészszé, s ott sokáig szolgált kitünő dicsérettel. 1629-ben máj. 2-án jelen volt az erdőbényei generalis synoduson, melynek első tagjai között foglalt helyet, s a tárgyalásokhoz, a melyek között ekkor legfőbb volt, az

¹⁾ Lampe. Hist. Eccl. Hung. 596. 1.

²⁾ Bizonyos ez Csanaki említett halotti beszédéből s ugyanesak logikájából, és abból, hogy tíz évig levén külföldi akadémián, mint a zempléni egyh. anyakönyve is följegyzí, csak 1629-ben tért vissza. Hasonl. Weszpr. István Biogr. Med. Cent. 1. Profectus est autem ad academias ao 1618. exeunte. Vide Catalog. stud. hung. heidelb. Weszprémi. Biographia P. III. p. 468.

³⁾ 1622. körül testvére halála után írta ezen beszédet. Kijött Leydában. 1625. L. felebb is.

új egyházi széniora elválasztása kitünő részvétellel járult. Ekkor választatott Zemplén egyházmegyei esperessé Miskolczi Csulyak István igen jeles férfit, mert ezt a nevezett zsinat iratai, a zempléni egyházmegye anyakönyvében, még mai nap is igazolják. 1636. jun. 25-én hogy még élt és mádi lelkész volt, az említett anyakönyvből világos.¹⁾ De mikor és vajjon a mádi egyházban halt-e el, meg nem mondhatom.

T Á R C A.

EGYHÁZTÖRTÉNETI OKMÁNYOK.

I.

Boeskey István levele az erdélyországi jezsuitákhoz. Reverendi et honorabiles, nobis dilecti. Salutem et favorem nostrum significandum nobis per praesentes duximus. Certas quasdam et occultas machinationes, quibus publicam patriae quietem haud mediocriter turbare interemini(?) manibus vestris esse deprehensas, propter quas verundum est, ne ob vehementem Regnicolarum, quos vestra inquietudine ab initio multoties infensissimos vobis reddidistis, indignationem etiam nobis inseciis et invitis, certa clades vos moneat et immineat. Volentes igitur vitae et perman- sioni vestrae consulere, ne forte perniciiei si contingeret causa minus juste a Christianis Principibus nobis inureretur, dominationes vestras serio praemonendas esse volumus, ut spatio quindecim dierum ab exhibitione praesentium computando, universos et singulos vestrae sectae, ordinisque Jesuitici socios, publice vel privatim eam factionem tenentes, sive sub privatis, sive publicis Patronis constituti fuerint, undecunque intra ambitum Regni nostri Transilvaniae existentes signanter autem Albae Juliae, oppido Udvarhely et Castello Gerend, aliisque locis omnibus, ad illud quo nunc degitis, claustrum Kolosmonostor Beatae Mariae Virginis, publico edicto convocatis et ut intra limites ejusdem se pacifice contineant, nomine nostro omnibus injungatis, scientes si qui eo se ex mandato nostro contulerint, secure resolutionem nostram et Dominorum Regnicola-

¹⁾ 403. és 728. lapon.

rum de conditione vestra exspectaturos. Aliis vero id praestare negligentibus si quid sinistri post praefixum terminum evenierit, immunes nos et innoxios ab eorum molestia, damnificatione et sanguine futuros. Post praescriptum autem diem quindecimum, et congregationem sociorum vestrorum procuratam, vos ambo Reverendi Joannes Argente et Goorgius Cháldi*) (Káldi) ad nos huc Cassoviam conferatis. Quod ut securius faciatis, literas nostras salvi conductus cum praesentibus simul accipiat, ac de tuta comitiva per Dnum Gubernatorem**) sedulo vobis ubique providebitur. Coram, ubi adveneritis, certius de vestra conditione statuantes et consulentes. Secus sub praemissa cautela nullo modo facturi. Datum in Libera civitate nostra Cassoviensi die 2... Anno 1606. Stephanus.

(Leirva a nagykörösi ref. Lyceum birtokában levő Szilassy - gyűjteményből.
Acta Religionaria Tom. I. 306. l.

II.

Békési István mecskei pap folyamodványa a nagykörösi tanácshoz... Hogy Isten ő flege ez helyben igazgató vén..... érdemes és hasznos biráit, felső közép és alsó rendeit ez nyomoruság alá vettetett népnek igazgatására az ítéletnek és igazságnak kiszolgáltatására bölcseségnek lelkével megáldja, szivből kívánom.

Tekintetes és becsületes tanács, jó akaró birák uraimék; alázatosan akarván mint jó uraiméknak kglmeteknek jelenteni, mely keserves állapot légyen a bujdosás, megtetszik a sz. Dávid példájából, mert David király vala, mégis számkivettett bujdosó állapotjában Naballen étel s italbeli jó akaratját kívánja vala, noha neki, ... mit nem ada, hanem inkább szolgálának derrel durral szól vala; de az ő eszes és okos felesége szép gazdálkodásával a Dávid kívánság... kipótolja vala. Ilyés Izrael hűséges nagy lelkű buzgó prophetája vala, Jezabel előtt való futásába étel ital nélkül szükölködik vala, kinek Isten ő felsége elsőben az..... által, azután pedig angyala által ételt és italt nyújt vala: én is Istennek a Baranyában Mecskében együgyü érdemetlen legkisebb ez bujdosó számkivettetésembe a (Krisztus véérért) ez helyben megváltatott szenteknek segítségét kívánom. Mivel ennek előtte circiter öt héttel az szent miniszteriumtul eltiltatván, úgy hogy se predikáljunk, se kereszteljünk, se halottat ne temessünk, se communiot adminisztráljunk: az én ecclám mint hogy t.... cs helyen vagyon, körülötte

*) Ugyanezen Káldi a Biblia fordítója.

**) T. i. Rákóczy Zsigmond.

mindenfelől pápista faluk és paterok léven, túllők azért gyakorta megfenyegettetvén, hogy míg szabadságunk volt, tanításonra az ő falujokból jártanak hozzám gyontanak, az olyak a kik még részekre nem hajlottanak. Ez okon becsületes hallgatóimmal conferálván a dolgot, tetszék énnékem ugyan némely szegedi vásárra kocsikat hozó magam hallgatóimmal erre a részre (életemről gondot viselvén) által jünöm félvén a pécsi tömlöctül, mivel harmad éve ugy incaptiválának, a megnevezett helyen egyet közülünk, esztendeig keservesen raboskodék tavaly szabad Ez utazásomba azért költségem elfogyván, mivel házomtul is (szegénységemet nem tagadhatván) kevéssel indulhattam; kire nézve tekintetes nemzetes nagy jó uraim, az ur nevében alázatosan és bizadalmosan, mint jó uraim kérem kglmeteket, vegye ez szükölködő ügyömet méltó respectusba, induljon hozzám könyörületességre, és szorultságomban valami költséggel megsegilleni méltoztassék, melyet a dicsőségnek hatalmas királya az ő soha el nem fogyó gazdag tárházából megfizet klmeteknek, melyért ugy szállít ő felsége a felső Sionbul, a dicsőségnek lakó helyébül az égből ez város határinak megkövérítésére s megáldására az égnek harmatjából és a földnek zsirjából nagy bővön; mert ha egy pohár hidegvizet igiriti szerint ő Flge megjutalmaztat, sokkal inkább többet, had utazhassak vissza mostani klmetek vásárára jövő baranyaiakkal cselédemhez, ugy mint feleségemhez és három férfi gyermekeimhez, ekképen hadd dicsekedhessem én is (másokkal együtt kikkel ez becsületes város jót tett) a klmetek jótéteményével irgalmaskodásával, hadd mondhassam: vannak ezen városban Abdiáshoz hasonló, Istennek számkivettett bujdosó szolgálai könyörölni tudó kegyes Isten félő emberek. Melyet ha cselekszik klmetek, én is kglmtkért az ur előtt mindennapi imádságommal mindennap szüntelenül megjelenni el nem mulatom. Ezzel Isten ortalmazó gondviselő kegyes szárnyai alá ajánlom nemzetes jó uraim kglmeket, maradok is klmeteknek, klmetekért Istent imádó klmetekre jót kívánó alázatos szolgálja Békési István mecskei praedicator.

(Eredeti, romladozott példányról, Nagyörös városa levéltárából).

III.

A makaiegyház folyamodványa N. Kőrös városa egyházához. Az Istentül kglmes békességet kívánunk a mi urunk Jézus Krisztus nevében terjedni kegyelmeteken, minden kedveseivel és szent Ecclesiájával együtt, Amen.

Tőlünk és minden jó emberektül nagyra becsülendő tiszteletes

becsületes uraink. Tetszett a mi urunk Jézus Krisztusnak, hogy a kik magasságos Isten fiai volnának, azokat az atya Istennek kglmes cselekedetire megtanítaná, hogy mikor a hol, a kikhez kívántatnék azokat akkor a magasságos Isten fiai kielégítenék az Isten tetszéséből az irgalmasság tétellel, mondván Luk. 6. 36. Legyetek irgalmasok mint a ti atyátok is irgalmas. A honnan ismerhető cimereket az Isten fiai megmutatják, hogy ők az Istennek választotti, mert menyeyei szent atyjokat követik. Tudván azért mi is azt, hogy klmetek is azok közül való szent és örök életre elválasztatott cimerének kimutató irgalmas könyörülő szánakozó kegyes atyjok. Kényszerítettéink azért az klmetek irgalmasság tételéhez folyamodni, mivel a mi másokon könyörülő jó atyáink a sok siralmok között kimultak, mi penig a sok siralmas bujdosások között nevededett fiak, kik már a siralmas bujdosásból haza szabadultunk, jó Istenünk tiszteletére rendeltetett templom és harang nélkül vagyunk, mely ujonnan való építésére, megszerzésére magunktól igen erőtleneek vagyunk (nem birván egy darab kövel avagy egy oszlopnak való fával) a sok pogányoknak sokszori megdúlása prédálása és a sok siralmas bujdosás miatt annyira jutottunk, mely miatt szomorú a mi lelkünk. Minekokáért alázatosan, de jó Istenünk kedvéért kérjük klmeteket, hogy minket az Isten házába publicaltatni cselekedje; melyet klmetek cselekedjék Istenünktől kölcsönöző jutalom várásért Prov. 19. 17. Kölcsön ad az urnak a ki kegyelmesen ad a szegénynek és az ő jótéteményét megfizeti neki. Ez az 22 versben is. A mit leginkább kell embernek kívánni irgalmasság az. Istené és kglmeteké az ur szerelmében Bökényi János makai m. l. pastor. (p. h.) A makai reformata szent Eccla birái lakosi, főbíró Thot András, Losa András, Fekete Mihály, Kovács András, Jó István, Kis Mihály, Kaszap Péter és az egész szent gyülekezet Istentől minden jókat kívánnak terjedni klmetekre Amen.

(P. h.)

Hátirat. Anno 1701 die 13 novembris. Sub generali congregatione circumspecti ac consultissimi Senatus Kőrösiensis tanquam in restaurationem Domum Dei Supplicantibus determinantur viginti taleri seu triginta floreni rhenenses per Dnum judicem secundarium exsolvendi. N. Judex Johannes Szabó et caeteri senatores, jurassores.

(Eredetiről N. Kőrös városa levéltárából).

IV.

A debreceni iskola levele a nagykőrösi egyházhoz. A békességnek és a kegyelemnek Istene gazdagon bővölködtesse kglmeteken kglmét és békességét egyező akaratból kívánják.

Nemzetes uraink! klmetek között Isten számára szedegettetett szenteknek előljárói s öregei! mivel eleitől fogva nem szűnt meg szent alamizsnát szerezni s bővön adni sok becsületes ifjakkal mind azoknak a kik magokat klmetek előtt erkölcsökkel tudományokkal magok viselésével hűséges szolgálatjokkal insinuálták; mind azoknak a kik praedecessorainktul tölünk is recommendáltattanak. Bátorságot vévén annakokáért mostan is folyamodunk klmek szokott s gyakorlott atyai jó voltához hasonló dologban. A közönséges haszonra szemeltetett ifjuság között vagyon egy becsületes ifju, neve Biró Kecskeméthy András ki is scholánkban szegényen néhány esztendőnk alatt Isten kegyelméből fundamentomos tudományokra állott, végére siet már; de a míg a végét elérné szent szándékkal szándékozik a belgiomi és németországi akadémiákban, nem azért hogy azoknak roppant városaikat, erkölceiket, szokásaikat öltözeteket szemlélné, sőt hogy kivált és felyűlmulóképen a bölcseségnek és a nagy hasznu tudományoknak kincsét magának megszerezné; másszor is volt illetén szándékkal, most sem tett le az ur nevében felveendő utjáról, hogy a megnevezett academiáknak civisse. jövőendőben pedig itthon az Isten házának hasznos és munkás szolgálja lehessen. De mind a hosszas terhes költséges bujdosáshoz nincsen elegendő ereje (a mint klmetek jól tudhatja) általunk kglmekkel a szentek szükségét sokszor felsegítő tiszteletes nemzetes nagy jó urainkhoz folyamodott, hogy ebbéli szent szándékát szent alamizsnával felsegélteni mind személy szerint mind a közönségesből méltóztassék. Nem idegennel, hanem igaz haza fiával cselekszi klmetek ezt a nagy jót, ezzel Istennek országát promoveálja. sengét (zsengét?) ad be a békességnek kezdetében, egyszersmind kötelezi is Istent arra, hogy a mely békessége sengében (zsengében?) éresztett nyomorult nemzetségünkkel, azt tökéletességre is viszi, mely ebbéli kglmekkel szeretetért a kegyelemnek széki előtt készek leszünk megjelenni; a specificált becsületes ifju a jó akaratot klmeteknek meghálálni, a klmetekéinek meghálálni akkor a mikor ott a hol, el nem mulatja. Caeterum Istennek és a kegyelemnek beszédének ajánljuk klmeteket. Generosarum Dnum Vestrarum aequi aestimatores. Rectores et professores scholae. Johan. Herczeg. Georgius S. Kecskeméthy m. p. Debrecini Anno 1711 die 15 maji.

Külcim. A kőrösi szent Ecclesia öregeinek jó urainknak s atyánkfiainak szeretettel adassék közösen.

(Eredetiről Nagykőrös városa levéltárából).

Közlí Szilágyi Sándor.

Adalék a csehországi magyar prot. papok történetéhez. *)

„Mikor én, a ki ezeket írom, Kovács András barátommal, legelőször a districtus kapitányához báró Bienenberg urhoz mentünk Prágába magunkat praesentálni, ezen ur bennünket igen nagy becsülettel és nyájassággal fogadott; végig nézett egynéhányszor rajtunk tetőtől fogva talpig, s egyszer azt mondja: „én valóban szánlak beneteket, hogy jó hazátokat elhagytátok, „quia extra Hungariam non est vita“, emlékezzetek reá, ti azt idővel megbánjátok! nem esméritek ezt a nemzetet, álhatalan rossz nép ez, most mindent ígér, majd aztán semmit sem ad.“ Ez az okos kapitány ur profétált! Igazsága volt, de mi nem hittünk neki, azonban későbbben áldozatai levén mindnyájan a csehek ígéreteinek, hej! be sokszor megemlékeztünk beteljesedett jövődőléséről!

Történt ugyanis, hogy némelyek közülünk hamar elhalván, vagy hazájokba visszaszivárogván, kezdtek a subjectumok fogyni, a magyarok pedig nem igen akartak többé Csehországba örömetst jönni.

Hogy tehát ezen új plánta ref. eklésiák candidátusokra nézve ne szükljenek, s e mellett a cseh nemzet hűségét annál inkább megnyerjük, azt határoztuk, hogy hallgatóink gyermekei közül küldjünk némelyeket a magyarországi iskolákba, kik ott hazájoknak szolgálatjára felneveltessenek. Ugy is lett! de meg nem válogattatván gondosan a leküldendőket, sok dűb dűb malae farinae hallgatóknak semmire való gyermekei is küldöttek le. Ezen cseh fiakat a magyarországi kegyes jóltevő urak s eklézsiák szívesen fogadták. Patakra legtöbb ment, hol alunmiumot osztogattak közöttök esztendőnként. De mi lett belőle? Felnevekedvén a magyarok költségén és kenyerén, áskálódní; kezdettek alánk, hazájok fiait ellenünk ingerlették, s tőlünk azoknak sziveiket elfordították. Elfelejtették azonnal a háládatlan csehek, mit vittünk véghez értettek mi magyar emigránsok, minémű áldozatokat

*) Tisztelt szerkesztőség! Jelen folyóirat útján történt azon felhívásának (l. S. P. F. 1862. 196. l.), hogy mindazok, kik a morva- és esehországi reformáció történetére vonatkozó adatok birtokában vannak, örvendeztessék meg velök a szerkesztőséget, engedve sietek egy kezem közt lévő ilyenmű emlékiratot átnyújtani. Mindenek felett megemlítendőnek tartom, hogy ez emlékirat a „Nachricht von der Entstehung der reformirten Gemeinden in Böhmen.“ (Verfasset und beschrieben von Johann Wégh, d. z. Prediger der Ref. Gemeinde zu Nebuschel 1819.) című kézírathoz, melynek kivonata e folyóirat útján megjelent, (l. S. P. F. 1860. 149. l.) mintegy kiegészítőül, toldalékul szolgál.

tett a magyar publikum! A cseh fiak befészkeltek magokat a jó ekkleziákba, onnan a magyar papokat kiturván, vocatiót többé jó helyre közülünk egy sem kapott. A seniorságot, superintendensi hivaltalt ragadták el, veszni hagyván a náluknál okosabb, érdemesebb, öregebb magyar atyákat, kiket még azon felül mindenféle boszantásokkal illettek.

Ilyen sorsra jutottunk mi magyarok és gyermekeink a csehek között! kiket a mi érdemes atyáink, kegyes patronusaink, a felségi parancsolatokra, nagy kérések és ígérek mellett ide küldöttek, és a kik ezen nemzét javáért kedves hazánkat, atyánkfiait elhagytuk! Idvezült t. Batsa Máté uram nem egyszer mondotta; bár inkább varga lettem volna Magyarországon, mint csehországi predikátor, bizony jobban provideálhattam volna gyermekeimet; csakugyan le is küldött egy fiát esizmadia mesterségre, nem lévén módja taníttatásába. Molnár Péter tiszt. atyánkfia, a ki osztán sénior is lett, becsületes jámbor ember, igen jó épületes pap, a legszegényebbul élt, alig vett egy font hust sátoros innepekben, soha a maga házában sert nem ivott, mert csekély fizetését hat gyermekeire kellett költenie. Sirva kérte hallgatóit, hogy jobbitsák fizetését. Nem! siketeknek beszélt. Kérte halálos ágyába az ekkleziát, hogy a fiát hozzák el papjoknak, a ki Morvaországban egy szegény ekkleziában volt predikátor, hogy legalább legyen özvegyének s árváinak a fia kebelébe fejeket lehajtani, és földönfutók ne legyenek Csehországban. Nem! mert már a cseh fiak supplántálták az ekkleziát. Ingyen sem adtak a magyar nemzetből valónak vocatiót. Már érzették hogy van elég nemzetbeli subjectum! Mindjárt séniorokká lettek közülök Kubesch és Nespor azután főtit. Baka László uram halálával fortélylyal megszerezte magának 1821-be Kubesch a superintendensi hivaltalt is, egyik a Magyarországra tanulás végett kiküldetett s ott meggazdagodott cseh fiak közül, ki egész lételet egyedül a magyarországi pátronusok nagylelkűségének köszönhet.

Kubesch tehát már superintendenssé, Ober-Hirtté lett! Nespor séniorrá. Ezeknek hatalmok, inspectiójok alá vettettünk mi mindnyájan! Ezeknek humorjoktól, gratiájoktól függ most már minden szerencsénk, szerencsétlenségünk, noha az itt régolta szenvedett érdemes magyar öreg papokhoz, s azoknak gyermekeiknek nevelésekhez, erköleskökhöz, charakterekhez még csak árnyékkal sem közelíthetnek ezek, az egy darabig itthon ökréskedett, libákat őrzött s osztán Magyarországra lement cseh parasztnak gyermekei.

Ezen Kubesch Mátyás uj superint. ur legelőször is nagy hatalommal és göggel kezdte meg hivatalát folytatni, és nekünk effective

megmutogatni, hogy mi neki subordinatusi vagyunk. Történt, hogy egy is más is a tiszti atyafiak közül nehezen vette azt, hogy ő a mi hozzánk írott levelében minket tituláljon Reverende Domine, tiszteletes uram, Wohlehrwürdiger, ő neki pedig írjuk, Reverendissime, fő-tisztelendő, Hochwürdiger. E szerint mi is a szerint mértük neki a titulust, a hogy érdemlette, vagy legalább tőlünk öregektől felvehette volna. Ezen az ő kevélysége felindulván ilyen Circularét bocsátott a publikum eleibe: „Admodum Reverendi Domini!

Quoniam unus alterve Adm Rdorum Dnor. V. D. Sg. ministrorum in districtu pragensi H. C. existentium, vanus, insolens, superbiaque (quae cor leve, caputque vacuum prodere solet) plenus, cum ad officium sibi praepositum superintendentiale scribit, titulum competentem superintendenti, ex sola turpi insolentia, superbia, invidia, meroque vexandi studio denegare soleat, loco „reverendissimi, hochwürdig főtisztelendő,“ modo „reverendus, würdig, tiszteletes“ scribens, eoque ipso cum contemnere sequatur contemni, vilipendendo officium, cui subest, superintendentiale, suumque munus pastorale superintendentiae et senioratui subordinatum degradet, et leve reddat; hinc ut auctoritas officii superintendentialis et consequenter et eidem subordinatorum ad activitatem semper necessaria tueatur, notum sit. Adm. R. R. Dnis in futurum tales literas, ut supra dictum, mero vexandi animo exaratas, vel sine ullo responso mansuras, vel ut pertinacia eorum refringatur animusque insolens ad subordinationem bono ordini conservando necessariam redigatur ad incl. consistorium promovendas fore. Datum Kschellii, die 14-a Apr. 1821. Mathias Kubesch superintendens. H. C.

„Hogy ezen circolare egyedül és egyenesen ellenem való intézve, onnan jól tudván, mivel az előtt kevéssel én küldöttem való hasonló würdig titulussal a prágai districtusból a superint. hivatalhoz egy officiosus levelet, arra következőzenden válaszoltam:

Rescriptum ad circolare. (Brevis cantilena longum habet epiphonema!!) Ergo circolare hoc in dioecesi circulatur in causa tituli! Rev. Dnus Superintendens Mathias Kubesch se putat offensum, degradatum, auctoriare, activitate exutum, eo quod titulus ei competens ex mente ejus „Reverendissimus, hochwürdig, főtisztelendő,“ ab uno alterove in senioratu pragensi denegetur; publico calamo in id impingentes proscribens: vanos, insolentes, superbos, pertinaces, vacuicapitis, etc.

Quos in specie hoc tangat, infrascriptus scire non potest, non vult; nec ejus interest in nomina eorum Rdorum virorum inquirere: sufficit eum ipsi scripsisse; An das würdige superintendential Amt-

H C. in aller Achtung in Kschell. Tisztelendő superintendens uram! etc. Consequenter omnes hae nunc dictae parasangae titularum honoris: vanus, insolens, superbus etc. cadunt in me infra nominandum pastorem ecclesiae ref. nebuzelensis.

Ergo reverende domine Superintendens Kubesch! accipe a homine vacui quidem capitis, at a gradu scholastico nec non a primo principio post tolerantiam, ministerii sacri bohemicus evangelicus inchoando, inter omnes R. R. viros, pastores dioeceseos nostrae nunc existentes, aetate et annis gravissimo, maxime sene, nulli, si hoc est fas dictu, meritis secundo, accipe dico, si libet, sequentia.

Ante omnia praemittendum habeo: decretum superioritatum, quo tu superintendens nobis designatus et constitutus existis, tota fraternitas nostra, homagiali subiectione, genuumque flexione veneratur; neque hic agitur de officio superintendentiali, verum solummodo de titulo! Interim in omni vita tua adhuc residua teneas memoria et id, quotiescunque memineris te superindentem esse, vel quotiescunque te subscribis Mathias Kubesch superintendens, stringat conscientiam tuam, pudorque te suffundat, te non desiderio, non voto, non suffragio fraternitatis assecutum esse gradum hunc supremum, quo gaudes! Parendum erat necessitati! Sic fatis placuit! fata praevalent consiliis! Fortunam alii habent, alii merentur!

Titulum „Reverendissimi“ a me postulas? velis titulo „hoch, fű“ a me et a fraternitate evehi? Ipsum incl. consistorium non apponit capiti tuo altiore tiaram, quam Herr Superintendent! Circulari hocce tuo stulte nunc denudasti animi conscientiam! Naturam turpem nulla obtegit fortuna! Scito: tibi titulus „hoch“ non competit et quicumque eum tibi tribuunt, mentiuntur, adulantur, humi repunt, aut animo debili osculantur virgam, qua caeduntur! Ergone putas te parem esse „viris, quos stemma vel eximia eruditio vel sancta avitica Aronica nativitatibus conditio, quos aetas gradus, merita, educatio ad supremum gradum superintendentialem exexere? quibus juste debet dari hoch et qui in emphasi merentur hochwürdig titulari? Non perspicis inter superintendentem imperialem wiennensem, berlinensem, wratislaviensem, pesthiensem et misellum kschelliensem magnum, o magnum interpositum esse intervallum! O domine superintendens Kubesch! est statio separata et diversum genus! „Más Mátyás király, más Mátyás kovács!“

Rumpetur pellis tua ad exemplum ranae aesopiaca, si temet inflando, magnitudini eorum par esse intenderis. Consultius est quiescere in propria pelle! Et quis tu es, qui titulum hoch anhelas, et

minis tibi vindicare intendis? Cape nasum, nosce te ipsum. Progenies proxenetæ ebriosi, nobis omnibus, et vulgo inter populares tuos famæ vilis, ex limo et fimo non ita pridem erutus, a stiva abductus, squallidus mendicans, munificentia benefactorum ad pedes constitutus, et adhuc fimum olens! Tu circulari hocce tuo distringis, publice prostituis viros, qui paucis ante annis non calceandos tibi commisissent pedes! Rustice! pudeat te arrogantiae tuæ! Saltus ab infimo ad hoc non datur, et si detur, non fit in ordine naturæ. Frater dilecte Kubesch! paulatim pedetentim! adhuc es in positivo gradu, exactis in officio 20—25 annis assequeris comparativum, dein annos agens 30—40 et superlativum, et tunc tantum ea conditione, si deposita philautia alios, quam nunc habes, mores indueris. Honor quaerentem fugit, fugientem sequitur! Titulus non vi, non minis acquiritur, sed meritis, ut supra dictum; qualia vero tu merita habeas? nisi quod in Hungaria dives factus, cornua inde adtuleris, quibus nunc feris indigne viros patriæ hungaricæ filios, quibus omne tuum esse debueris.

Qualem vero tu arrogas subordinationem in circulari toties ac toties inepte repetitam? Puerilem, servilem, scholasticam, hierarchicam, despoticam? Talem omnino natura tua exposcit! Mihi videtur te clitellam Vener. Fraternitati imponere velle. Asperius nihil est, pauper dum surgit ad altum! Rationalem cum charitate conjunctam, conservando ordini necessariam, nemo sanus tibi denegat; lex evangelica praescribit, qualis tibi debeatur subordratio: qui vult inter vos esse primus, esto servus vester. Marc. 10. 43. Scito: te esse servum incliti consistorii, servum omnium nostrorum. V. 44. Memineris te esse superintendentem vel attendentem solummodo, non vero superintendentem? Illa tua superintendentia non dat tibi jus, ut in viros graviores, prudentiores, modestiores inveharis, eosque proculcatos pede obteras ignobili. Tu velis mihi monstrare ordinem et subordinationem? Tace! ante hoc novi, quam tu natus es!

Est meum cor leve, caput vacuum? quid negem magnam cerebri mei partem aetate, cura domestica aequæ ac ecclesiastica jam exaruisse! neque unquam me in aetate quidem juvenili caput portasse refercitum. Nihilo tamen minus monumenta capitis mei vacui videt ecclesia, videbit et posteritas! Ecclesiae novae a me congregatae, parochiae, oratoria, scholae meo studio et industria, ante quam tu lucem vidisses, erectae, sunt documenta seculis non emortitura capitis mei vacui! Cui debent plurima in dioecesi oratoria suum nitorem, e. gr. Welenitzense, Horzatvicense, Libitzense, Cslebensse,

Wisocense, Wtelnense, nisi typo Libitzensi et Nebuzelensi, et aemulationi laudandae cum oratoriis a me decenter constitutis? Quid dicam de labore meo, sacro ecclesiae bohemicae impenso, quo mille ac mille animarum christianarum, popularium tuorum, deum laudant, et mihi benedicunt, etc. Haec inquam sunt documenta et monumenta capitis mei vacui! ita quidem vacui, fateor, ut jam langventis (4-a oct. 1821. 67 esztbe vagyok Isten kegyelméből) etc. vix aliquae supersint reliquiae, at tuum caput est plenum! praeplenum, pruriens! ideo fricas hirsutos, erectos capillos, omni momento etiam, ut audio, in suggestu sacro, dum ad concionem dieis, ad modum vanorum seculi filiorum; fricas inquam, ne cranium rumpat moles eruditionis tuae! In moribus tuis non video scintillam pietatis, ex transcriptione ordinationum superioritatis, ex puerili plumbeae aetatis quandoque vix intelligibili transversione stili germanici in idioma latinum, nulla plane emicat praeponderans eruditio tua! non elucet ex extradatis tuis spiritus Christi, pietas, zelus. Preces bellicae a te novissime publicatae carent vi coelum penetrandi, corda fidelium movendi. Quid passus es pro religione, pro bono consortium fidei, quae est tua educatio, quae solidae virtutes, morales? Caput ergo tuum *s o p h e*! est plenum, nescirem quo vento! Ideo tantopero extollis, elevas, aristae instar vacuae!

Quis vero invidia tangatur honoris, officii, sive proventus tui superintendentialis, nisi qui est similis tibi! Adoro providentiam, quae ab onere humeris langventibus insupportabili me liberare dignata est.

Quid multa? Tu titulum captando levem captas auram, persequeris ventum. Sir. 34 2. Tu tuum honestum, et venerandum officium superintendendale in oculis totius publici magnopere tu ipse degradasti, contentui in tua persona exposuisti. Tu pugnans statim in limine pro auctoritate, quaerens eam in fucata et tibi non competenti titulorum exaggeratione, valde eam dejecisti. Ingrate! non jam meministi parochiam Kschellensem mea ope et consilio te occupavisse? meam in te observantiam et propensionem tali nunc mihi rependis messe? publice me decantans insolentem, vanum, superbum, etc. ingratum si dixeris, omnia dixeris!

Svaserim ergo tibi et quidem pio et paterno affectu, deponere innatam tibi rusticam barbaram superbiam, avaritiam, qua jam in publico notatus es, sectare humilitatem, modestiam, mansuetudinem columbinam, simplicitatem; desine fricare caput, qui est mos non episcopo, non pastori animarum, nedum morato plebeo conveniens; viros, praeprimis in sacro ordine nostro existentes aetate, meritis et educatione te graviore honora sicuti parentes tuos ad normam 5-i praecepti

decalogici, item 1. Tim. 5. 1. Sis gratus erga nationem hungaricam, ejusque hic miseram vitam degentes filios, a qua beneficio es mactatus; sis memor primum lapidem fundamentalem religionis in Bohemia reformatae a nobis, et a natione mea hic fuisse depositum; disce quae sint munia et qualitates episcopi ex epistolis paulinis ad Timotheum; utere precibus a me pro superintendente vel episcopo elaboratis, et typo publico vulgatis, opere pretium erit; nec te phantasia fallat te jam supremum eruditionis et potentiae gradum assecutum fuisse, despiciendo alios penes te sic annis crescentibus, et meritis de die in diem accumulatis et accumulandis, ultro tibi veniet titulus, honor et auctoritas, sive ab incl. consistorio praescriptum: die Liebe, Achtung und Folgsamkeit!

Beatus servus ille, quem cum venerit dominus, inveniet ita facientem!

Haec ad tuum circulare ddo 14-o apr. 1821. Nro 80. Datum Nebuschelii, die 17. maj.

P. S. Nihil obstat quin rescriptum hoc ad altiora quaevis loca promoveri queat.

Joannes Wégh,

V. D. S. Q. Minister in eccla Ref. Nebuschelensi.

Ezen levelet mindjárt postára tettem, felküldte-e Bócsbe vagy sem, nem tudom. Némelyeknek mondotta, hogy felküldte, mások kétkednek felőle. a bizonyos, hogy mindez ideig nagy ezen dolog iránt a hallgatás, gondolom a mit keresett, megtalálta! Másodszor az is bizonyos, hogy az oltától fogva egy currenst se bocsát deák nyelven, hanem mindig vagy német vagy cseh nyelven.

Bézárom ezen jegyzéseimet ezekkel. 1) Hogy én egy jó nevelési és érzési magyar hazámfiának sem javaslom, sőt testamentomban is meghagyom, hogy Csehországba papnak soha többé senki se jöjjön! Csehország csak cseheknek való! 40 esztendeje már, hogy én Csehországnak lakosa vagyok, de én eana fide mondom, hogy itt még csak magyar születési lakost sem találtam, ellenbe Magyarországra vannak csehek százan, ezren! Kiholtak innen azok a jámbor tisztes csehek, kik a vallásért szenvedtek! ezek a mostani háládatlanok nem tudják megbecsülni sem a jó papot, sem arra nem tekintenek, honnan hull nekik a mak! 2) Nem érdemli az a nemzet, hogy a venerabilis magyar publikum egy krajcárt is vesztegessen többé a cseh alumnusokra! sőt hogy az iskoláink küszöbén is általlépni nekik ez után megengedje. Van Universitas Bécsben, nyissák meg erszényeiket, és az egyenes szívű magyaroknak zsirját ne szíjják! Én

ugy tartom a mi nemzetünk visszaadta már eléggé azt a világosságot ennek a nemzetnek, melyet hajdan a hussiták által vett. Most látom, hogy bizony méltó oka volt az Ur Istennek, hogy ezt a nemzetet sokszor kemény csapásaival meglátogatta, és hogy a maga arany gyertyatartóját is innen helyéből a régi időkben kimozdította! Ohajtanám ha ezen csekély munkácska általiródván, megküldetnék a Kolozvári Ref. Collégiumnak is, mivel Erdélyországból is kegyes segítséget vettek a csehországi Ref. eklézsiák.

Ezeket így megírni, és ezek iránt a Venerabilis magyar Ref. publicumot közönségesen, különösen pedig annak mind a két renden levő nagyságos, tekintetes, főtisztelendő, nagytiszteletű igazgatóit, előljáróit figyelmetesekké tenni szükségesnek és kötelességemnek lenni tartottam. Nebuschel d. 9-a apr. 1822. Wégh János nebuscheli Ref. che predikátor. Hogy ezen itt megírt dolgok mind valóságos igazságok, bona fide bizonyítom. Rimány István, vizokai ref. predikátor, msk.

Közli Réthi Pál.

IGAZGATÓI JELENTÉS

a békési ref. realgimnázium állásáról 186 $\frac{3}{4}$ -ben. Olvasta az 1864. augusztus 7-én tartott zárünnepélyen Gonda László igazgató tanár.

Mélyen tisztelt diszes gyülekezet! Emberé a munka, Istené az áldás. Mindkettőnek gyönyörű összetalálkozása szemlélhető most mezeinken. Aratási örömnépe van a földmivesnek. Engedjétek, hadd mi is csatlakozzunk: bajtársak a fáradozásban, osztozzunk az örömben. A mező, melyet a földmives izzadásainak verítéke gyöngyöz vala, épen szomszédos azzal, melynek beművelésére jó remény fejében, a gondviselés hitével, három év előtt vállalkozánk. Határvonal közöttünk az idévezítő ama szavai: Nemcsak kenyérrel él az ember, hanem Istennek minden igéjével. Ugy van. És midőn itt úgy, mint amott, betöltve hiven a munkatér, midőn az Urnak szentelendő nyugalomnapon az isteni és emberi kegyeletök ápolására rendelt imezen helyiségben találkozunk, nemde édes testvériség indulata vonz egymás keblére borulva ölelkeznünk? felismerve azt, hogy itt és amott istenáldás koszoruzta a hű munkásságot.

Egyesek öröme alkotja a közboldogságot, mint levelek az élőfa lombkoronáját. Felhivlak azért bizonyságul mindnyájan titeket, hogy lássátok, mint építék az ókori szent nép látnokának ihletes szavai élő és mozgó embertömeggé a csontokkal beszórt kietlen mezőt, hogy lássátok annak hű képmását ez alkalommal, midőn először nyílik szerencsém bemutatni, igazgató tanári hivataljogom és kötelességem szerint, az immár teljes három évi pályakört megfutott realgimnáziumi tanintézetünket, melynek ily módon lett megalakítására a városi község nagylelkű adományozásából, az ev. reform. egyház főügyelete alatt, bizvást kimondhatom: újabb korunk látnoki szellemei hatottak közre. Kiknek bőven jutott részünk a munkából, úgy vélem, jogosan lettünk e nap örömének szerzőivé, s méltán kérünk fel titeket szives csatlakozásra. Megbocsássatok pedig nekem, igénytelen szóvivőnek, ha fenlángoló közlekedésünk hatása netalán amaz első ker. pünkösdi rajongók egyikéhez hasonlóvá tenne, kikről a dolog mivoltát nem értő sokaság így ítélte: *édes bortól mámorosodtak ezek!* Valóban, minket nem ok nélkül ragad meg a lelkesedés tüze; Isten és emberek előtt kedves a jó munkában fáradozottak öröme, és pedig annyival inkább, minél terhesebb, hosszadalmas kitűréssel, önfeláldozással megoldandó volt a feladat. Késérűt a ki nem izlelt, hogyan érezhetné az ártatlan vigasság élvezet? Nem sokkalta mosolygóbb arca lőn ez évre a mezőnek is, mely a tavali inség napjaiban elannyira kiaszott s leverő volt? Nem csak az aratás mezején, nem is csak a mult évben értük pedig mi azt, hogy „csordultig lőn a magyarnak buval töltött pohara;“ nem távol esik még tőlünk ama gyászos viharnek Európa szerte rombolva átszáguldott siralmas évtizede, mely idegenné tette nálunk a honfit, porba sujtá nemzeti létünk magasan virágzott tölgykoronáját, s enyészetre sorvasztá az annak árnyas rejtekében nyilott szerény kis ibolyát, az egyházunk kebelében fenállt középtanodát is. Mennyi időbe került csak az, míg eszünkbe jutott, a romok közül menteni, a mi még menthető volt! Azonban maig folyvást tart az üdülés korszaka. Istené a hála, immár annyira előhaladt, miszerint átértettük valamennyien s elsajátítottuk a klasszikus előkor ama jelmondatát: „*Per agi tranquilla potestas, quae violenta nequit!*“ .. Együttal kinek nem jutna itt eszébe a költő mondata, melylyel biztosít-hogy „minden kornak van Istene,“ midőn oly nyilván látjuk s érezzük annak közelünkben létét, ha sehol másutt nem, ez egyben eszathatlanul, hogy a növelés ügye mind a két testvér magyar hazában, különösen a mi városunkban is, ed-

digelő nem tapasztalt fejlődésnek indul, gyarapodásnak örvend*).

Okunk van mindezek alapján azt hinni, hogy naponként fogy azok száma, kik egykor tán — meggondolatlanul — így szóltak közöttünk: mire az az iskola? mi hasznát vennők mi, leginkább földmivelésre hivatott egyszerű polgári életünkben a magasb tudományos növelésnek? az én fiamból úgy sem lesz pap; mikorra az elemi osztályokat bevégezi, már jó szolgálatot tehet a tanyán; ne legyen külön ember az apjánál! . Én is úgy nőttem, szintén elődeim . . . és mily nyugalmas jóllétnek boldog napjait láttunk . . Nem, ne mondd tovább, édes atyámfia! úgy is értem, mit akarsz kihozni belőle: még egyszer mint ha rendes sarkaiból kifordult volna a világ járása, nincs előmente semmiben, nincs boldogulása a szegény magyarnak (?!) . . Van Istenemre! van boldogulás; hanem kizárólag és egyedül a tudományos-erkölcsi művelődés, a szellemiekben mindelőbbre haladás szerzi és biztosítja napjainkban az igazi jóllétet magyarnak szintugy, mint bármely más népnek az ég alatt, a föld színén!

Ily meggzöződés tartja fenn a mi összes nemzeti, és a szó nemesb értelmében emberi létünket; ez létesíté a mi tanodánkat jelenkori újabb szervezetében; ennek lobogója alatt szolgál törhetlen hűségsküvel a békési muzsáknak évről évre nagyobb számú serege, imezen jó reményű ifjak. Ugyanazért ezekre s az őket ide küldött nemes gondolkozású szüléik s növelőikre bizvást hivatkozom állításomban, mely szerint

elitélte önmagát és menthetlenül kivész, mint nemzeti és polgári létünk haszonvértlen tagja, mindaz, ki nem értve az idők jeleit, képtelen csodát vár, mely a törött nádszálát libánonhegyi cédrussá erősítendi, máglya-lángot gyujtand a pislogó mécsből, napfénynyé büvölendi a sötét éjfélt rögtön és a természet örök törvényeit meghazudtoló erőszakkal. Nézzétek a megáradt folyam zavaros hullámait! hogyan ülepedik aljra az áradat gyorsaságával előrehaladni nem képes homag s tisztátlan iszappá leend; csak az átszűrődött vízrészek hullámzanak tovább és tovább az őket befogadni kész tengernek anyai kebelébe, vagy szállának fel, étheri finom könnyűséggel a magasb lég- és gőzkörbe, vinni áldást, tenyészetet a szomju föld virá-

*) Egyházunk kebelében t. i. mely körülbelől 19-edfél ezer lélekből áll, az öt várostizedre, felosztva s szétrendezve öt fi és ugyanannyi leánytanoda, középonti kisdédóvó intézet, középponti főleánytanoda, s szintén a középponton ugynevezett korrektori és rektori iskolák azaz III. és IV. elemi és polgári osztályok a főiskolai épületben s mindezek fölött a már teljes hat osztálylyal bíró reálgimnázium 4 rendes, 2 segédtanárral ellátva, több mint 1600 növendékkel.

nyaira Isten, az örökkévaló tökély napja, sugarakban osztá szét az emberekbe halhatlan lelke részleteit. Mennél teljesebb tisztaságu fényre éleződött, annál közelebb jut a fenség középpontjához a föld setét göröngyei közé széledt mennyei sugártörések. Ugyanezen tanítást halljuk a közvetlen szomszédságunkban álló istenházában is: *legyetek tökéletesek!* Mondom néktek, a jelölt irányban haladva, épen jó úton vagyunk ama cél felé. Azt említnem is fölösleges, hogy valamint nem egy napon épült fel világhírű nagy Róma városa; és valamint sok tavasz és ős, nyár és tél hoz addig lombkoszorut és hervaszt le az erdőnek fejről, míg a kicsinyded makkban elrejtett óriási cserfa ébrénye arra fejlődik, a mivé alkotta Isten, hogy árnyai galyain fészkeljenek az ég madarai, hűs tövénél nyugalom helyet találjon a tikkadó utas: úgy az egymás után előjövő és elmenendő emberi nemzedékek boldogítására szentelt ily nagy fontosságú közintézetek életében is több évet kell arra számítanunk, hogy a kezdetlegesség bajait leküzdve, üdvös pályájuk ösvényét simára törve, biztos könnyűséggel lengő mozgásba jöjjenek s játékonyságuk ohajtva epedett nemes gyümölcseit beérlelhessék. Ezek szerint csakis a kezdet jó munkának további lelkes buzgalommal folytatására serkentő figyelmeztetésül vétetni kérem én jelenlegi tudósításomnak aránylag kicsiny mérvű adatait, melyekben főtanodánk legújabb életszakának három éves fejlődési történelmét pragmatikai hűséggel körvonalozni megkísérlendő vagyok. Harcfinak kardja, királynak koronája, földmivesnek ekéi és bemivelt telke, tanodának népe s s e g i m o z g a l m a a legfőbb életkellék.

E tekintetben reálgimnáziumunk anyakönyve a következő hiteles adatokkal szolgálhat u. m.

az 186¹/₂-dik iskolai évre a tanintézet megnyitásakor (okt. 22. 1861.) volt összesen 23 növendék mindjárt kezdetleg létesíteni célzott s az év folytán valóban meg is alkotott I—III. osztályokban. Megjegyzendő itt, miszerint már az első félévi közvizsgára 25, az év végére pedig 29 növendék állt elő. 186²/₃-dik isk. évre, midőn négy osztályunk nyílt vala meg, beirattak 85-en, kik közül első félévi vizsgát állott 73, második félévit 66. 186³/₄-dik iskolai évre, öt osztályba beiratott 113 növendék. Ezek közül helybeli 84, vidéki 29; vallási tekintetben evang. reform. 75, ágost. hitv. 1, róm. kath. 15, görög n. e. 14, izraelita 8. Az első félévi vizsgát kiállotta 104, osztályonkint következő számban: I. 43, II. 29, III. 18, IV. 8, V. 6. Utólagosan letett vizsga utján azóta még felvételt 2 növendék.

A tanári erők idő szerint gyarapodásáról is hálát érdemlő pontos hűséggel gondoskodva volt. Ugyanis míg az első évfolyamon át

az igazgató tanár mellett segédül akkor volt rektor t. Szeremlei Lajos ur működött némely tantárgyak kisegítő előadásával, a második tanévre már tisztt. Szegedi Károly, rendes tanár urat nyerte iskolánk egyik fő támoszlopául, sőt még ugyanazon iskolai év második felére t. Somodi József (szaktanár a németnyelv- rajz- szépirásban s énektanításban) ur is beállítottott, s így hárman működttünk a négy osztályu tanodában. A most lefolyt harmadik pályáévre t. Csiszár István rektor ur lett immár negyedik munkatárs. Van tehát okunk jövőre nézve is édesen megnyugodnunk a gondviselés hitében, mely szerint a ker. hitéletben eddigelő kifejtett szép buzgalmának gyöngysorába füzendi mt. egyházi és tanodai előjáróságunk azon újabb érdemet, hogy részint a lemondása következtében körünkől távozandó szaktanár helyére mást hivand, részint a hat osztály kiegészítésére mulhatlanul szükséges még egy tanszéket is betöltendi. Így kell és illik szólanunk azon sajátyszerű helybeli viszonyaink között, melyek uralkodó befolyást gyakorolnak e tanintézet alakulására. Nem dicsérendő, sem példányul mások elébe állítandó, hanem a magyarhoni protestantizmus több mint három százados multjából mindenkor igazolható eljárás t. i. az, melynél fogva előleg finomra csiszolt elmélet (theoria) helyett, az élet és gyakorlattól kérünk s fogadunk el tanácsot, utasítást egy oly kebelbeli tanoda szervezése körül, mely tiszteletre méltó függetlenséggel, mások által még nem járt önirányban indul, s magyar nemzeti, egyszersmind protestáns, önfeláldozásig hű lelkesedésnek köszöni kezdetét s azóta létezését. Elmúlt éveink örvendetes tanusága úgy hiszszük elegendő biztosíték a jövőre.

Tekintsük továbbá a benső életfejlődést, az is érdekes mozzanatokat tár elénkbe. Kérjük pedig számba vétetni itt azon körülményt, hogy a közelebbi mult egy-két év sokkal mostohább volt gazdasági tekintetekben, mint sem valami nagyszerű előhaladást mutathatna fel az, ki ezeknek napjaiban kezdett uj mivelés alá kerülő telkének beruházásához. Ide tudva azt is, hogy tanodánknek bevallott reál- vagy is a gyakorlati életszükségeknak minél inkább megfelelni kívánó szellemirányához képest igyekeznie kellett magát bizonyos nélkülözhetlen tanszereléssel ellátnia, mely részben a mult időkből reánk majd semmi örökség át nem szállt vala: e tekintetben épen nincs okunk pirulni, ha főlemlétem, miszerint iskolai tudományos mügyüjteményünk (muzeum):

1) Könyvtárt illetőleg, majdnem 200 különböző s mintegy 300 kötetre menő becses müvet bir. Ezekkel is pedig, hogy a meggyújtott világosság, mint az evangéliomban intetünk, véka alá ne rejtess-

sék, úgy kívántunk gazdálkodni, hogy részben „ifjusági olvasó könyvtár^a”-ra képeződjék, növendékeink magánszorgalmának táplálékául, némelyeknek csalátekül arra nézve, hogy önszorgalmukból még többre haladni iparkodjanak, mint a mennyit rendes tanórákon az iskolai tudományokból elsajátíthatnak. Ily célra eddigelő mintegy 70 db válogatott könyvünk s e szakba vágó folyóiratunk van. — Felhivlak azért alkalmilag itt is, tanuló nemes ifjuság! hogy a bekövetkező szünnapokon főleg siessetek ezen számotokra létesült jeles intézmény fekvő javait lehetőleg gyümölcsöző forgalomba hozni, értékesíteni Egyéb tanszereink:

2) Földgömb 2 db., Térképek, több mint 50 db. Egy telluriám lunarium, Winterféle villanygép teljes felszereléssel s több érdekes járulékkal, Segner kerék, s azon kívül növendékeink által készített egyes darabok, mint: időjós (Wetterprophet), hajólámpa mintája stb. Pénzgyűjtemény arany, ezüst, réz és papirban s érmekben közel 200 db.

2) Természetrajzi tárgyakból a) ásvány- s földtaniak gyűjteménye 500 faj több mint 700 példányban, b) növénytani gyűjtemény 600 külön faj, 1000 példányban, c) rovargyűjtemény, 260-nál több faj, szintén 1000 példányban. Ezekhez számítandó, mit elnevezgetni sokáig tartana, mindazon sokféle s részben nagy becsű egyes tárgyak bősége, melyekkel nagylelkű jóttevők, tanintézetünk jóakarói olykor-olykor szíves ajándékképen szoktak megörvendeztetni, a miért ugyanezen áldott figyelmeteket közös szent ügyünk irányában továbbra is kikérve, szabad legyen most ünnepélyes hálaköszönetet nyilvánítanom a t. közönséghez egyenkint és összességben.

S ezzel még nincs elmondva minden. Emlékezetébe hozom a mt. nagyérdemű és diszes gyülekezetnek Idvezítőnk ama szavait: Minden, valaki igazságot cselekszik, a világosságra mégyen, hadd láttassék az, hogy az ő tettei Isten szerint valók. Ezen tanítás értelmében maga már azon körülmény, hogy tanodánk az egész városi község példás buzgalmu alapítványa, továbbá, hogy magyar prot. ker. gyülekezet ápoló kebelén serdült fel s nálunk minden közügyviteinek fentartó lelke, főfő erkölcsi ellenőrsége az áldott nyilvánosság, nemcsak igazolja ezen mi tanodai zárünnepélyünk tartatását; de szintén kötelességül szabja előnkbe, hogy ily módon évről évre számon adjuk a t. közönségnek tan- és növelő-intézetünk hogyan létét: úgy látszék általában, hogy ez ránk nézve is már tovább nem halasztható. Alkalmilag tehát felhivom becses figyelmeteket, hogy kimélettel bár, de mel-

tányosan ítéltetek e kibocsátott programm szerint ekkorig bemutatott előhaladásunkról a megtartott szigorlatok és befejezett közvizsgálatok után. Őszinte vallástételünk ez: hogy mi ugyan legjobb tehetségünk és buzgó akaratumk latba vetésével, adatott helyi és időbeli viszonyaink közt csak annyit és nem többet birtunk létesíteni. . . Vagy igen! mondjam-e? hogy annál is többre igyekeztünk, tanárok és növendékeink.

Azon meggyőződés t. i. hogy a tulajdonképi tanórákon a mely tudománymagvakat a növendék lelkének előkészített veteményágyába elhinthetünk, azok közül leggyümölcsözőbb leend az, mely által önszorgalomra, önmunkásság kifejtésére ébreszthetjük az önmagát csak most felismérni kezdő szellemerőt, vezérlette a tanári kart oly intézkedés tételére, hogy parányiságunkhoz mért kísérleteket tegyünk a szép tudományok elveinek gyakorlati alkalmazásában. Tehát csak nem régiben, midőn különben is halomra gyült volt növendékeinken az iskolai kötelezett munka a mellett, hogy hivatalos köz- s némelyek magántanórákkal is majdnem tulontul előzőnlvők: bizonyos pályatételeket adtunk fel eléjük, melyek jól megfejtésének szerény díjazásáról mi magunk áldozatkészsége s a ti lelkes pártfogások, nemes ügybarátink, oly hálára kötelező szivességgel gondoskodik vala.

E részben 1) a II. osztálybeliek számára kiadatott két pályatétel u. m. a) szüleinket tisztelni kell, és b) szorgalom ékesíti az ifjút, körmondattá feldolgozandó. 2) a III. és IV. osztályuak számára ismét kettő u. m. a) Hannibál Italiában, és b) Tisztelet az aggkor iránt, előbbi ugyan elbeszélés, ntőbbi elmélkedéssé kidolgozandó. 3) az V. osztályuaknak a) Várna, elégia, és b) Honszeretet, lantos költemény. Isten áldása itt sem maradt el a jó munkától. A három illetőleg hat külön tételre összesen 28 pályázó vállalkozott, és pedig az első rendbeliekre 18, a másodikra 7, a harmadikra 3. Mindannyioknak szives elismerésünket szép törekvésök jutalmául. A mi illeti már közelebbről a szigoru bírálat folytán jutalomra vagy különösen dícséretre érdemesített dolgozatokat, jónak láttuk azokra nézve, hogy ily meg-tisztelő körülmények közt, e diszes gyülekezet körében fűdőztessék fel névrejű jeligés levelkéjük titka s osztassék ki jutalmok. Egyszersmind van szerencsém felhívni a nagytitst. és tek. tanodai előljáróság s az egész t. közönség becses figyelmét egy az eddig említettektől különálló s szaktanárunk szivességéből kitűzőtt szabadkézi rajz-pályatételre, hogy az arra F. G. és H betűk jegyei alatt pályáztak közül a 3 o. é. frtnyi jutalomra érdemest társai felett kijelölni méltoztasanak. A megállapított sorrend szerint ezek után fog következni a

különös „szavalmány-dij“-ra itt a nyilvánosság színe előtt fellépendők kihallgatása, a jutalmazandónak kijelölésével; s végül több rendbeli szorgalomdíjnak a tanári testület által e végre kijelöltek közt pénzben és könyvekben kiosztása*). Mindezek után, még azon hivatali jelentést tevén, hogy az 186¹/₂-diki isk. újévet f. é. október elsőjén, ha az Ur akarandja és élünk, fogjuk megkezdeni, visszaléphetek már e szószékről kérve Istent, hogy főtanodánknak s az ezt alapított és fentartó nemes városi közönségnek és reformált szent gyülekezetnek áldásai bőségéből adjon életet és virágzást! Ugy legyen!

KÖNYVISMÉRTETÉS.

Gröger, Dr. Diak. in Breslau. „**Die christliche Predigt im Verhältniss zum Bildungsstande der Zeit.**“ Eine Bearbeitung der vom K. Consistorium den schlesischen Herbstsynoden des Jahres zur Berathung gegebenen Proposition: „Ist der Vorwurf als begründet anzuerkennen, dass die Mehrzahl unserer Predigten ebenso wenig zeitgemäss als den neutestamentlichen Vorbildern ähnlich sei?“ Vorgetragen auf dem Synodal-Convente zu Breslau, den 13. November 1862. Berlin. Druck und Verlag von G. Reimer. 1863. 46. S.

Szabatos rövidsége dacára, vagy tán épen a miatt is, a meny nyire vonzó, szintoly mérvben nagy érdekű ajánlatos munka. Először is bár nagyon röviden, mind a mellett kívánt teljességben előadja szerző az apostoli predikáció alapvonalait a benne határozott alakra fejlett azon korbéli theológia- khrisztologia- és eskhatológiával együtt. Aztán ezen szilárdul megállapított pontból kiindulva, előterjeszti ugyanazon modorban a ker. egyházi beszédnek a történelmi időszakokon át a legújabb korig változatos fejlődési mozzanatait úgy, a mint arra koronkint határozott befolyást gyakorolt az idők szelleme s a mint az majd inkább közeledett az apostoli tiszta eredetiséghez, majd többé kevésbé elhanyaglott attól s elferdült. Mindez szép sorrendben, mint egy theologiai s bölcsészeti történetrajz, adatik, bevezetve a legújabb keresztyén korszámláláshoz. Ezután közelebbről

*) Méltó dolog itt szavaznunk tisztelő hálaköszönetet az újdön behozott tanodai innepély iránt oly kitűnő szívességgel érdeklődött némely tagjaihoz a jelenvolt t. közönségnek, hogy az aláírási íven jegyzett becses ajándékozáson kívül ott helyben ismét egy és egy tallérral járulni kegyeskedtek rajz-pályamű és szavalmányi díjpótlásul a különösebben dicséretre méltók javára.

felfogva, kimerítőleg tárgyalja Branisz bölcészetét, melyből különben is gyakran idézget, s ezt úgy kívánja felmutatni, „mint a Kant által megindított böleselmi szellemélet fejlődésének maradandólag tiszta végeredményét“, melyben kielégítő megoldását leli ama tétel, „hogy a hit és tudomány egymással teljesen összebékítendőek.“ Ezen, „sok tekintetben nem ismért, nagy részben félreértett bölcelem“ az, „mely a jelenkori értelmiségnek életelve, a kornak élő bölcelete, mint a melynek ismeretvilágát egészen kifejezi“. Ennek tanulmányozására nagyobb mértékben buzdítani kíván jelen fűzet. Végül megnevez szerző néhány uralkodó érvényű koreszmét, „melyekkel egyértelműleg, összhangzatosan működni, tehát bizodalmasan megbarátkozni szükségképi és szintén könnyű feladat a theológiára nézve“; e tekintetből felmérve, körvonalozza aztán röviden jelenkorunknak az egyházra s főleg az egyházi beszédre vonatkozó feladatát.

Ha már ezekre valaki ezt találná mondani; fiat applicatio! azaz bárcsak ehez hasonló életpezsdülés jelentkeznék a mi prot. praktika theológiánkra nézve is! ugyan kísértsük meg, számon kérni magunktól, hogy mit tudnánk felelni? Első helyen említők bizonyosan egyik, tisztántuli e. kerületbeli alföldi egyházmegyénket, melynek nagyon tisztelt előljárósága csak épen tavaly rendelé meg s ez éven már foganatba is vette azon érdemes vállalatot, „mely szerint az e. megyének elhunyt érdemesbjei papok vagy nempapok felett az e. megyei közgyűlés előtt ünnepélyes emlékbeszéd olvastassék fel.“ Szerencsénk volt az első két emlékbeszédet hallani, melyeket két pap felett nempapi egyének tartottak, s melyeknek kedves hatása, gyönyörű bibliai iránylyal színezett kidolgozása az 1. Péter. 2, 9. mondotakra emlékeztetett s az összes hallgatóság figyelmét rabul kötötte. Továbbá idézhetnénk egy másik e. megyében mintegy pár év előtt elhangzott, de azolta sziklai barlangjából tán még viszhangozásra föl nem idézett igénytelen indítványt, mely abból állott, hogy „miután különben is szokás az, miszerint minden e. m. gyűlés alkalmából egy valamelyik hitszónok e. beszédet tart és pedig az esperes által kiadott textusról (másutt ez alkalomhoz képest könyörgést mondani van szokásban, mely azonban az indítvány értékéből semmit le nem von) ezen alkalmi e. beszéd tisztán leirva adatnék be az espereshez, ki aztán egy vagy akár több példányban kiadva, köröztetné azt a (főleg) jelen volt hitszónokok között, kik közül lehetőleg mindenik külön bírálatot készítené s adna be arról a következő e. m. gyűlés előtt, akár névtelenül, felolvasás végett; mely eljárás a gyakorlati hitszónoklás terén az elméletiekről néha tán el is feledkező lelkesz atyafiak homilétikai műveltségé-

nek s illetőleg folyton művelődésének hatalmas tényezőjévé lehetne.“ Így vagy amugy, de minden esetre ohajtandó, hogy valamikép gondoskodva legyen arról, miszerint prot. egyházunk igazgató testületi összejeveteleinél is ápoltatnék, mint a bemutatott példa fényesen igazolva ajánlja, hogy ápoltatnék a tudomány, ezen életadó s életföntartó eleme a mi hitfelekezetünknek. Eszmerokonságnál fogva nem hagyható itt szó nélkül azon körülmény, miszerint ugyancsak e. m. gyűléseink alkalmával tartatni szoktak, sőt azok lényeges kiegészítő részét teszik az ugynevezett tanügyi bizottm. ülések. Tudomásunk szerint ezek munkakörét a „népiskolákról“ beadatott körügyelői v. dékáni jelentések felolvasása képezi. És semmi több? . Vagy igen, mondják némelyek, külön tanítói értekezleteink is vannak. Ezen külön szó az, melyet mi egygyé olvasni azaz olvasztatni kívánnánk amaz előbbivel, és aztán, ha a szorosan ugy mondatott egyházi téren, a prédikálás ügyének emelésére, korunk kívánalmaihoz alkalmazására nézve az itt bemutatott jeles füzethez hasonló érdemleges szaktudományi tárgyalásokat, eredeti honi termékül nyerhetni szerencsénk nem lenne; annyival szivesebben várnók el azt, hogy a népiskolai ügy vezetésére hivatott lelkipásztorok köréből találkoznék ez érdemben az itten jelölthez nem hasonlatlan nyomatékossgal értekező.

G. L.

Guizot. Méditations sur l'essence de la religion chrétienne. Première série Paris et Leipzig, 1864. (Elmélkedések a keresztyén vallás lényegéről. Első folyam).

A Renan Jézus élete által világszerte költött általános érdekeltség, mely az eddig kiválólag a tudomány zártajtaju Vehm-gerichtje előtt folyt kérdéseket, jól-e vagy nem jól, idején-e vagy tulkorán, a közvélemény ítélőszéke elébbe hurcolta, nem maradhatott visszahatás nélkül. Rég óta jelezve volt, hogy az orthodoxiának dobott keztyüt többi közt Guizot is készül fölvenni. A nagy államférfi e nemű munkájára mindenki méltán kíváncsi lehetett. Őt konzervatív alkotmányos szelleme, következetes politikai multja, a haladás kérdesei irányában tartozkodó, de nem épen reactionarius álláspontja, azon emberek közé emelték már rég, kiktől elleneseik sem tagadhatják meg a tiszteletet. Másfelől legközelebb az ifjn Coquerel ügyében való fellépése sok oldalról élénk hibáztatásnak, elítélésnek tette ki: ugy tüntetvén fel őt. mint a szabad gondolkodás ellenségét, s mint olyat, ki a felekezeti körben a hitval-

lásoktól eltérést hatalomerővel is visszafojtani vagy sujtani kész. Nem vitatjuk e helyen, mennyiben volt a Guizot elleni ítélet, mely saját kis irodalmunkban is nyert kifejezést, igazságos; vagy a kérdés nem ferdén volt-e feltéve: a tudomány szabad vizsgálódási jogát és a felekezeti predikátor szubjektív igehirdetési jogát össze-zavarván, melyek közül az elsőt, a protestantizmus elvének megtagadása nélkül, senki kétségbe nem vonhatja, az utóbbit pedig csak a teljes independentizmus álláspontján lehet vitatni. Mindezt most nem vitatjuk. De annyi áll, hogy Guizot, az egykori politikus és államférfi, közelebről, a pápa világi uralma ügyében föl-szólalásával s az említett Coquerel-ügyben föllépésével egészen az egyházi ügyek vitaterére helyezkedett át s multjánál, tekintélyénél, tudományánál, határozottságánál fogva szavát legalább is tekintélyessé tenni minden esetre képes volt. Méltán vártuk hát s nem csekély érdekekkel rég emlegetett „Elmélkedései“ megjelenését. Tudnivaló volt, hogy az orthodoxia álláspontján lesznek tartva. S bárki mint gondolkodjék a protestáns (kálvinista) konfesszionális orthodoxiáról, bizonyos, hogy már csak a vitatás és a fenforgó kérdések tisztázásának érdekében is kívánatos, hogy midőn Renán az egész világot mármár meghódítja, mikor Strausz, régi Leben Jezu-ját ujabban népszerű alakban terjeszti a „Deutsche Volk“ elébe, mikor még a Schenkelek is eddigi álláspontjukat elhagyva a teljes racionalizmus táborába csapnak át: kívánatos, mondjuk, hogy az orthodoxiának is legyen egy tekintélyes szavazata. Barát és ellenség várt ennyit Guizottól; amazok az általa eldöntendő harc győzelmi reményével, ezek sem minden félelem nélkül, hogy fegyvereik egynéhányát legalább meg találja csorbítani. Megvalljuk mi is, bármelyik táborhoz számítottuk is különben magunkat, sokat vártunk Guizottól, s tán ez az oka, hogy könyve elolvasása után távolról sem vagyunk kielégítve. Guizot e könyvben világos és határozott konfessziót tett saját hitéről az igaz, s ez a mai világban, mikor a hitvallás több erkölcsi bátorságot igényel mint a hittagadás, minden esetre tiszteletre méltó; de hogy az ellenkező nézetűek közül csak egyet is megtérítenie sikerülne, alig hiszszük, most hogy a keresztyénség orthodox felfogása mellett új erőseket hozott volna föl, nem látjuk.

E kis jegyzéknek épen nem levén célja a fenforgó nagy kérdéseket gyökeresen vitatni s eldöntés felé vinni, Guizot könyve smértetőjének legszerényebb szerepére szorítkozunk, hogy kitűnjék, vajjon említett csalódásunk a könyv belső minőségének, vagy

csak a mi talán tulcsigázott reményeinknek volt-e természetes következése?

A közel 409 (kis alaku) lapra terjedő füzetben összesen nyolc elmélkedést találunk. Címeik: A vallás természetes kérdései. — A keresztén hitcikkék; és pedig: a teremtés; a gondviselés; az eredendő bűn; az ige testté léte; a megváltás. — A természetfölötti. — A tudomány határai. — A kijelentés. — A szentkönyvek ihlettsége. — Isten a biblia szerint; és itt: Isten és Ábrahám; Isten és Mózes; Isten és a királyok; Isten és a próféták; a Messiás várása. Végre: Jézus Krisztus az evangyéliomok szerint; és padig: Jézus és apostolai; Jézus és parancsa; Jézus és csodatételei; Jézus, a zsidók és pogányok; Jézus és a nők; Jézus és a gyermekek; Jézus önmagában.

Látni való e rövid elsorolásából a tartalomnak, hogy az egész mű címének is megfelelőleg, a szerző itt a keresztyénség összes elméleti kérdései fölött elmélkedik. Előszavában is mondja, hogy vitatásai legtávolabbról sem személyesek, ellenfeleit sehol meg nem nevezi, nem egyesek, hanem elvek és tanok ellen küzd. Hangja is azért folyvást a leghiggadtabb elmélkedés határain belül marad és sehol sem lesz legkevésbbé is szenvedélyessé.

Igy, a mint könyve kezünkben van s magát „első folyam“-nak nevezi, csak előcsarnoka egy sokkal nagyobb műnek. Az elmélkedések második folyama, mely közvetlenül követendi a keresztyénség lényegéről szóló első, a keresztyén vallás történeteit tárgyalandja, melyben a szentkönyvek hitelességét igéri vizsgálni s a keresztyénség történelmi előállását Jézusban és apostolaiban, valamint fejlődési fokait a századok viszontagságai közt, a reformációt, s végre a különböző időszakokban fölmerült keresztyénellenes mozgalmakat s a keresztyénségnek azok fölött mindannyiszor nyert diadalait vázolandja. A harmadik folyamban a keresztyénség jelen, külső és belső állapota lesz festve, a 19. század vallásos ébredése mind a katholicizmus, mind a protestantizmus kebelében; a bölcsész spiritualizmus ezzel egyidejű támadása s a keresztyénség ellen a materializmus, pantheizmus, és a történelmi kritika részéről egyszerre intézett megtámadások. Végre a negyedik folyam, a keresztyénség jövőjét igyekszik vázolni, belső lényege s világra ható hivatása szempontjából.

Ime a nagyszerű tervezet! S csak azt kell sajnálnunk, hogy mindjárt az egész készen nincs; vagy még inkább hogy a tervelt sorozat annyiban legalább változást nem szenvedett, hogy a minden-

nek alapul szolgáló történelmi vizsgálatok, főleg azok, melyek a keresztyénség előállítását tárgyalják s a második folyamon ígértetnek, legelül nem bocsáttattak: akkor talán dönthetlenebbül volna a jelen első folyam megalapítva, mely most valahol határozmányai ellen kételyt érez vagy vél támadhatni, bizonyítékokért a későbbiekre kénytelen utalni. De éppen ez a részletekre vezet.

Az első elmélkedés „*Les problèmes naturels*“ az emberi természetben gyökerező azon természetes kérdéseket, feladatokat jelöli meg, melyekkel a vallás, kezdettől fogva, mindenütt foglalkozott. A teremtés és gondviselés, vagy ez érzékeink alá eső világ előállításának s fentartásának mikéntisége, az ember testi és lelki léte, erkölcsiségünk romlottsága, bűn és roszaik eredete, mindezek oly kérdések, melyeket a gondolkodó emberi szellem soha el nem utasíthatott magától s megoldásukat, tőle kitelhetőleg; mindig újra s újra megkísérlette. E kérdéseket nem létezőknek vagy csak henye kérdéseknek s üres és céltalan ábrándozásoknak tekinteni nem lehet. Ezek tehát az emberi szellem természetes föladatai s ezek képezik a vallás főtárgyait.

A második elmélkedés, a keresztyén dogmákról, azt igyekszik szemlélhetővé tenni, hogy a keresztyénségben mindaz, mit az emberi természet követel, helyet talált, nemcsak, de megnyugtatólag s kielégítőleg is oldatik meg. Sorba veszi evégre a főbb vallásos kérdéseket s azokat a természeti s keresztyén vallás szempontjának lehető egyeztetése mellett tárgyalja. „A keresztyén dogmákban, úgy mond, első tekintetre szemünkbe ötlük egy nagy közös jellemök: hogy t. i. az emberi természetben gyökerező vallásos kérdéseket felfogják s tisztán megoldják. A teremtés dogmája a teremtő és törvényadó isteni személyiség lételét s az embert hozzá fűző kapcsolatot mutatja ki. A gondviselés dogmája megfejt és igazolja az imádságot, ez ösztönszerű folyamódását embernek az élő istenhez, a legfőbb hatalomhoz, mely őt segíti s sorsát elhatározza. Az eredendő bűn dogmája számot ad a rossz létezéséről s az emberben és világban előforduló rendetlenségekről. Végre az *incarnatio* és a megváltás dogmái megszabadítják az embert a rossz (a bűn) következéseitől s egy más életre, s ott az eredeti világrend helyreállítására nyitnak kilátást. Bizonyára nagyszerű, teljes és jól egybefűzött rendszer; megfelelő az emberi szellem szükségeinek stb.“ Guizot mondja. S itt nem az a kérdés, higyük-e a keresztyénség szempontjából, hanem az: vajjon sikerült-e neki, egy minden alajtmány (hüpothézis) nélküli vizsgálódás előtt, ezeket s mik még ezután következnek, csak valamennyire is bebizonyítani? Az elsőbb három tételről rövidség okáért nem szólnunk; a

teremtés, gondviselés, bűn oly fogalmak, melyek bár több oldalról megtámadtattak is keresztyéni felfogásaikban, még elég erősen állanak arra, hogy diadalmasan vitattathassanak; mert sok oldalú világ-úéletnek s bölcselmi rendszerek szólnak még mellettök. Máskép áll az ige testté lételének s azzal összefüggőleg a megváltásnak dogmáival. Itt már az elmélkedőnek erősebb álláspontot kell foglalnia. Keresztyén apologiát írni nem nehéz, az írások e tárgyú nyilatkozatainak idézésével. Igazolni a kijelentést bölcselmileg nehezebb. Ha Guizotnak célja csak amabban határozódott, azt elérte, mert bibliai alapra állott, s a kijelentés hitelességének kérdését elodáztatva, az evangéliomokat és az ótestamentumi ígéreteket igazaknak és kétségteleneknek előfeltételezvé, becsületesen s amellet csinosan és izletesen összeállította, a mit mások előtte ezerszer elmondtak, s a mit mi és velünk együtt milliók hisznek s vallanak. De mit ért vele? Ellenfeleit az ő hitvallása meg nem győzi és érveiket egyszerű állítással vagy tagadással megdönteni nem lehet. Jobb lett volna, vagy mint előbb is említettök, az írások hitelességét először tudományosan megállapítani s az így nyerendett biztos alapról aztán erősen és diadalmasan visszaverni az ellenség támadó lövegeit; vagy há munkája tervéhez ragaszkodni akart: a kijelentést e tárgyakban bölcselmileg igazolni. Guizotnak minden okoskodása s bizonyítéka itt s utóbb csak ebben áll: az emberi szellem eredeti természetete ezt mondja, így követeli, de ebben is jobbra az egyszerű állításnál marad.

Igy, midőn a hatodik elmélkedésben a szent iratok ihlettségéről szól, egyenesen megmondja, hogy ezt a kérdést történelmileg igazolni itt nem is törekszik, az második folyamára tartozván elmélkedéseinek, hol a szent könyvek hitelességének kérdése tüzetesen fog tárgyalatni. Miért tehát itt ezt a kérdést fel is hozni, kérdehetjük méltán. Hogy kimondassék, miszerint a szentkönyvek isten lelkétől vannak ugyan ihletve s bennök valódi isteni kijelentés van; de ezt Guizot ur csupán az isten természetét s világhoz való viszonyát illető részeire a szentiratoknak, és épen nem az egész szövegre akarja kiterjeszteni s szívesen megengedi, hogy a természettudományok, történelem stb. tárgyaiban a szentírás akármennyi hibás és valótlan adatot tartalmazhat.

De eltértünk a könyv fölvetett rendétől. A harmadik elmélkedés a természetfölötti fogalmát és lehetőségét tárgyalja. A keresztyénség dogmái ellen, úgy mond Guizot, nagy ellenvetés, hogy föltételezik a természetfölöttit, az pedig — mondják — nincs, nem lehet. Az ellenvetés régi, de Guizot elisméri, hogy az soha oly erős nem volt mint most, midőn mintegy összeegyeztetésből egyszerre intéztetik a böl-

esészet, történelem, természeti tudományok, lélektan, szóval minden elmélet és tapasztalat részéről a keresztyénség ellen. Tiszteljük, úgy mond Guizot, a tudományt, s bámuljuk kivívott eredményeit, de szeretnők ha ő is megmaradna korlátai közt s birna annyi szerénységgel, hogy ne csak saját vívmányait emlegesse mindig, hanem az is jusson eszébe, mennyit nem hódított még meg. De mondja ismét az ellenfél, nem is szükség már a természetfölötti ellen küzdeni, mert azt ma már a nép sem hiszi, senki sem hiszi. Guizot ur ezt tagadja s erősíti, hogy biz abban még igen sokan hisznek. De ha el kellene is ismérnie, hogy a természetfölöttiben igen megrendült az emberek hite, ez úgy mond, meg nem dönthetné azon tényt, miszerint kezdettől fogva minden vallásnak alapja a természetfölöttiben való hit volt, és így ez az emberi természetben gyökerezik. Látni való, hogy itt ismét a veszélyes körben okoskodás (circulus vitiosus), melyről felebb szoltunk, s miért az a szép idézet sem kárpótolhat, melyet korunk egyik legkomolyabb gondol kodójától Scherer Edmundtól vesz át szerzőnk. A ki a természetfölöttit tagadja, úgy mond Guizot, azután az a vallást általában s különösen a keresztyénséget alapjaiban támadja meg. Ugy van, de hisz ez nem titok, s épen ezen megtámadás ellen kellene a vallást általában s a keresztyénséget különösen védelmezni. Mert azt mondani, hogy a természetfölöttit tagadva, elvontuk Istentől személyes léte fogalmát, ez pedig nyílt pantheizmus, mely ismét elrejtett atheizmus: igaz lehet, de az ellenféllel szemben semmit, épen semmit sem bizonyít.

Ugy látszik Guizot is érzi a fejtegetések erőtelen voltát, s azzal akar segíteni, hogy „a tudomány határait“ igyekszik kitűzni a negyedik elmélkedésben, hogy aztán a mi szerinte azokon kívül fog esni, az megtámadhatlan, érinthetlen legyen. Itt is mindjárt, hogy erősebb legyen, mást hiv segítségül. Ezúttal Chalmers nagy hírű angol theologust, kinek „az emberi ismértek korlátoltságáról“ szóló munkájából vett hosszú idézettel bizonyítja, hogy az emberi isméret a természeti világon túl nem terjedhet, s a mi azokon kívül esik, azt csak kijelentés által ismérhetjük meg. De nem is említve, hogy a hatar a természeti és természetfölötti, vagy érzékelhető és nem érzékelhető közt azért lesz nehezen megvonható, mert maga az emberi lélek, mely pedig itt főtekintet alá jó, érzéki tapasztalat alá nem esik ugyan, de az öntudat által bizonyosan vizsgálható, ezt nem említve is látni való, hogy az érintett eljárás ismét nem megfejtés, hanem a kérdés elodozására céloz.

Az ötödik elmélkedés a kijelentést teszi vizsgálódás tárgyává, s igyekszik annak szükséges voltát és valóságát bizonyítani. A kijelen-

tés úgy mond, szükségkép következik a teremtésből, mert az első ember nem teremtetett magával jótehetetlen gyermeki állapotban, kétség kívül a fejlettség bizonyos fokán kell őt léte első percében feltennünk. E fejlettség pedig közvetlen isteni kijelentés nélkül nem képzelhető, később is az érzéki tapasztalatokon kívül s felül eső dolgokról, milyenek pedig a vallás tárgyai, lehetetlen volt másképp mint kijelentés által értesülnie. Szembetűnő, hogy itt Guizot sokkal többet bizonyít mint akarna; ez elmélet szerint (nem is említve mily gyöngye lélektani alapon nyugszik) nemcsak az óte stamentomi vallás és a kereszténység, hanem a buddhizmus, sőt a görög hitrege és a tűzimádás mind merő kijelentés volna, főtartalmuk szintén természetfölötti s érzékelhetlen levőn.

A hatodik elmélkedést már soron kívül említettük. A hetedik az isteni kijelentés ótestamentomi fázisait foglalja magába, a mint a Jehova a maga igaz ismertetének népet választott, s magát annak, jelesen Ábrahám, Mózes, a királyok, a próféták által s idétt kijelentette. Jeles ótestamentomi tanulmány, melyet a messiási várakozás kifejlődésének s a reá várakozó őszövetségi ígéreteknak átnézete végez be, úgy a mint akármely bibliai hittanban feltalálható. Nem sokkal több ujat mond az utolsó, „Jézus az evangéliom szerint“ címet viselő elmélkedés. Pedig e két utolsó a könyvnek több mint felét foglalja el.

E nyolcadik elmélkedés a már főlebb megjelölt szempontok szerint tárgyalja Jézus személyiségét s az emberiséghez viszonyulását. Guizot itt is, önként értetik, a leghatározottabb egyházi orthodoxia álláspontját foglalja el s adja Jézust különböző viszonyaiban úgy, a mint az írásokban találja, arra pedig épen nem gondol, lehet-e s mikép, egyeztetni az egyes evangéliomok közti ellenkezéseket, miket a történelmi kritika bennök talál vagy találni vél. Mindazáltal ha tesz különbséget az írások közt — annyiban, hogy a supranaturalis álláspont egyéb hiveivel együtt — a János evangéliomát fogadja el legszívesebben. Neki annál fogva Jézus nem fejlődik, nem változik, körülményekhez nem alkalmazkodik, hanem ép oly változhatlan és tökéletes istenség az evangéliomban, mint Jehova az őszövetségben.

Ime a Guizot álláspontja a theológiában. Nem érzünk magunkban képességet ez irányt magát beható bírálat alá vetni. De azt hiszszük nem tévedtünk, midőn ismertetésünk elején azt mondók, hogy Guizot könyvében az ellenhatás szólal meg csupán, a Renánfiéle hatásokkal szembe. Innen merev magatartása; innen semmi közvetítésről hallani sem akaró bibliai orthodoxiája. Bátran mondhatjuk, hogy a ki az orthodox dogmatikák és bibliai apologetikák ország ut-

ján csak valamennyire is jártas, az Guizot könyvéből semmi újat nem fog tanulni,

A könyvet, jegyzet cím alatt, a szöveg folytán franciául (Osterwald szerint) idézett szentírásbeli helyek teljes latin szövege rekeszti be, a vulgata szerint! a nélkül, hogy a szerző a két fordítás eltéréseit igazolni vagy helyességüket az eredetiből eldönteni csak egyszer is megkísérlelé.

Szász Károly.

A reformált énekeskönyv és énekügy. A magyar reformált egyház kebelében az énekügy épen napirendre kerülván, az Énekeskönyv átnézése, úgy látszik, napi szükség. A mostani Énekes ily cím alatt forog életben: „Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett Énekeskönyv, mely szent Dávid zsoltárain kívül magában foglal némely kiválogatott és a helvéciai vallástételt követő négy szuperintendencia által jóvá hagyatott énekeket egynehány imádsággal együtt.”

A könyv tartalma tehát először Dávid zsoltárai, továbbá külön cím alatt „innepi és más alkalmatosságokra tartozó énekek,” végre megint saját címmel „egynéhány reggeli, estveli és más alkalmatosságokra való imádságok.” E három cím közül elhagyván az elsőt vagy Dávid zsoltárait, és az utolsót vagy az imádságokat, elsőt, mert benne nincs helye a napirendnek, a harmadikat, mert nem tartozik az énekügyhöz: szólunk a másodiktól vagyis a közönségesen ugynevett dicséretekről.

Az első tekintetre mindenki látja, hogy a dicséretetek magokban egész alkalmi rendszer. Van ugyanis bennök „a közönséges éneklést kezdő versekkel (Invocatiók, fohászokkal) együtt új esztendőre való virágvasárnap, pünkösd, adventi, karácsoni, vasárnap reggeli, vasárnap délelti, katekhizmusi, köznap reggeli, estveli, bünbocsánatér való, urvacsorájakor és után mondandó, tavaszi, nyári és aratáskor, (szük termés idején), őszi és szüreti, szárazságkor, esőért, hosszas vagy káros esőzésekben, égi háboru, házi tűz, égi tűz miatti romlás után, káros árvizek idején, mikor az árvizek megtérnek, téli időre való, király koronázásakor, utolsó tisztességtételére, bírótételkor vagy tisztviselők megújításakor, hadakozás idején, ellenségen vett győzelemkor, békességkötéskor, templomszenteléskor, predikátor beállítása, az esztendő utolsó napján mondandó, harminc kilenc külön cím

alatt 253 ének, régi és új vegyesen, leginkább Goudimel hangjegyei szerint, melyeket Molnár Albert hozott által Marot Kelemen (Clemens Marot) francia szövegének részben latin, részben német fordítás segítségével mellett magyarra tételével Dávid után.

Mi okok indíták a reformált egyházat énekei újítására, elmondatik a Tudósításban (előszó). Ugyanis, mond a Tudósítás, a régi himnuszok száma többre ment bár negyedfél száznál, mégis alig található százat, a melynek éneklése kivált szent gyülekezetinkben szokásban lett volna, olyat pedig, szorosan véve, talán egyet sem, a melyen többet vagy kevesebbet igazítani ne kellene.

Elmondatik továbbá, hogy az Énekes fogyatkozásai régebbi idők óta érezhetők lévén, 1739-ben úgy Erdély mint Magyarország egyházainak előljárói kívánták az újítást megtenni, de sok akadályok miatt szándékukat nem teljesíthették. Hovatovább növekedvén azonban a javítást illető ohaj, a magyarországi négy szuperintendencia felszólítá azokat, kikben erő és kedv vala új énekek szerzésére. A lassan elkészült énekek azután Pesten az egyházkerületek követői által megvizsgáltatván, kiválogattattak és kinyomattak.

E buzgóságteljes munkát végre, mint az előszó érinti, egy, a jövőnek felhagyott intelemmel végzék a kerületek, mely nekik ohajlásuk vala, nekünk pedig, kik az új átnézés szükségének idejét megértük, teendőnké válik mint szent hagyomány, és abban áll, hogy „ekklézsiánknak tudományos tagjai, kik az énekszerzési ajándékot magokban érzik, kétségkívül kötelességüknek tartják azt jövőendőben is, újabb szenténekek készítése által, gyülekezeteink hasznára és ennél fogva annak, a kitől minden jó adomány és tökéletes ajándék származik, dicsőségére fordítani.”

Az eljárást illetőleg, úgy tartjuk, hogy el van benne találva a kellő út és mód, sőt nekünk is hasonló uton kell indulni. A kérdés annál fogva három főmozzanatra osztható, megvizsgálni először, vajjon beállott-e az ideje annak, hogy az Énekes hiányos volta a közérzületből már kivehető legyen; másodsor, van-e oly nyilvános hang emelve, mely a közérzületnek kifejezője; harmadszor, hogyan kellene a közérzületnek eleget tenni.

Mindezekre az utolsón kívül, megvan a felelet. Országszerte köztudomás ugyanis, hogy az Énekes hiányai fölismérvék; s ezek között ismét előállott az, mit eleink is hiánynak néztek, hogy harmadfél száz énekeink nagy része használaton kívüli. Másodikra nézve hasonlókép tudva van, hogy az egyházkerületek bizottságokat rendeltek kineveztetni, melyek közül a komáromi egyházmegye már tüzetesen felszólalt, s a nyilvánosság előtt újításra véleményezett szá-

vazatával. A harmadik végre az ihlet dolga, s mint kivétel a legnehezebb feladat, de mindemellett nem lehetlen, s megérdemli a köz és magán tanácskozást. E pont azonban összefügg az elsővel, mert a hiányt nem csak érzeni, hanem indokolni is kell, hogy jövődre lehetőleg kisebbsíttessék. Ki kell mutatni különösen, hogy az nem valamely úgy tetszésben, hanem mélyebb okokban rejlik, melyeket kifürkészni az ítéset és izlés kötelessége, s ez által előkészíteni egy részben a meglevő énekek sorsát jövőre, mert elvetni mind lehetlen; más részben gondolatokat cserélni, eszméket váltani az énekszerzés művésze iránt.

Magátul értetik, hogy e feladat bírálatos átnézés, ítéletmondás nélkül meg nem fejthető, valamint az is, hogy ezuttal elméleti vizsgálódások sem nélkülözhetők. Tisztába kell hozatni különösen a szent költészet fogalmának, mert nem mind szent a mi költészet, és nem mind költészet a mi szent, megjegyezvén, hogy a nyilatkozó közérzet igen beillik bírálatnak, de a mely magában nincs formulázva, indokolva, hanem azért kezdő pontnak elég s mint ilyen, nagy szerencse. Igen is, nagy szerencse, ha reformált egyházunk hivei nem tartják elegendőnek többé a mai Énekeskönyvet buzgóságuk méltó kifejezésére, izlésök kívánalmának a haladás által igényelt betöltésére; ha észrevették, hogy a jelen irodalmi, tüzetesen költészeti színvonalon alul fognának maradni folyamatban levő énekeikkel, s megéreztek ösztönét a javításnak. A mi ebből öröndetes jelenség gyanánt mutatkozik, az, hogy az izlés követeli jogát a szent költészethez, s ki akar elégíttetni általa; a vallási szellem pedig lehet, hogy új tartalom és bensőség után eped.

Próbáljuk azért legelőbb is fejtegetni a szentköltészet eszméjét. Előnyünk mindjárt, hogy nem kell többé feltalálni, hanem felismerhetjük a költészet történetéből. Dávid, a szentköltészet Homérja, örök élőkép. Az ő lantja, vagy népiesen szólva hegedűje, ezredek óta lelkesíti a vallásos kebleket, a keresztyén kornak is zengi zsoltosmáit. Az énekszerzők valahányan előállottak az európai keresztyénségben, Marot Kelemen, Buchanan, Luther és Herder mind ő hozzá jártak iskolába kivétel nélkül, a középkor szerzeteseit nem is említve. Ő neki egy forrás buzgott, a hit forrása. Mikor „a szép hives patakot“ említi, mikor dicsekszik, hogy „az ur neki őriző pásztora, ki őt szép kies folyóvizre legelteti“ a hitre gondol örökké; sőt megjelenvén képzeletében „a siralom völgyén, a hol merő száraz minden,“ ott is a hit van vele, s a nagy hiedelem, neki „kutat ás, csinál csatornát, melybe eső vizet bocsát.“ Tehát a szent költészet történelme keletre viszen vissza, a kezdet őshazájába, honnan a népek és a nap erednek, a

civilizáció zsengéi fejlettek. Ott rengeteg nagy életről beszél a történelem, csudákról szól a rege, hitről, mely hegyeket indít, a kegyelet, monumentális emlékekről, melyeknél nagyobbakat sehol nem találni, a hagyomány. Nagy élvei a tudománynak és képzelődésnek, mert a legműveltebb népek válogatott szellemei folyvást örömmel táplálkoznak belőlök a nyugoti meghorgadt realizmusnak felujítása, s hétköznapi életnek ünnepies idealizálása végett.

A hit megelőzte a tudatot, mint Kain Ábelt, de azért nem lőn gyilkosa ifjabb testvérének; hanem ellenkezőleg az ifjabb, Abel le-selkedik az idősebb, Kain után, s ha meg nem ölheti, nem rajta mulik. A hit szépen illik gyermeki tudatnak, de a tudat nem elegendő férfias hitnek. Ez oka, hogy a tudomány hajlandó elhajlani a hittől; de a hit nem erőszakolja a tudományt, hanem megfér vele, mert sok dolog van a nap alatt, melyről az emberi elmének gyanításai sem lehetnek, mivelhogy a természet könyvét tanulni ugyan lehet, de kitanulni soha. Isten úgy rendelte.

Kelet a hit hazája. De a hit nem vala elszigetelt jelenség az ember szellemében, hanem mindenre elegendő gondolat, mely pótolván az isméret véges voltát, az életnek szabályozója, magunk és Isten iránt való kötelességeinknek irányozója, s oly gyakorlati volt mint maga az a tudomány, mely számításból él. Kelet tehát alap-gondolatnak vette a hitet s becsületére dolgozott vele magának a tudománynak mint csudálatára a történelemnek, és hagyott a késő világnak oly intézményeket, hogy utánozni nem lehet. Mi ott sem-minek sem látjuk a kezdetét, csak folytatását. Mikor mi fölfedezésekről beszélünk, nekik szokás és velevaló élés jut eszökbe, mint idősebbeknek a régi divat. Mikor a mi korisménk kezdődik, ők jegyzőkönyveket mutatnak fel, hogy későn indulók módjára kész nyomokban ne szűkölködjünk. Minden oly régi nálok, hogy a történelmi kort kénytelenek vagyunk vissza felé hátrább tolni egy két ezer esztendővel, honnan miveltség és tudomány, élet és tapasztalat szólnak hozzánk, melyeket úgy nem értünk, mint gyermek a régi könyveket; vagy nehéz munkával kell betanulnunk, mintha vissza kellene talán térni hozzájuk folytatni a történelmi életet ott, a hol tőlök régen elszármaztunk. Valóban egy keleti bölcs a világfolyás könnyű játékanak nézheti a mi történelmi életünket, midőn látja, hogy Európánkban a mivelődést vezető népek néhány száz évig járnak és kelnek a történelem szinpadán, de le is tűnnek mintha színészek volnának. Mert nem is vagyunk egyéb az ő szemökben mint a civilizáció csabor (nomád) népei, kik a történelem mezejét aratjuk és legeltetjük, aztán elmerülünk az időbe, a háttér nélküli pusztába,

ingyen sem véelve, hogyan lehet oly hamar elaggani, a pályát oly hirtelen bevégezni. Ugy vagyunk mint a genialis emberek. Kitomboljuk magunkat az életből meghalni, s dicsekszünk a haladással.

A keleti embernek valósággal nagy mértékre van véve gondolkodása, képzelődése. Neki a gondolat bármi árjongó, bármi távol esik is a valósulástól, mindegy; elég az hozzá, hogy gondolat. A képzelődés hasonlókép mint a végetlen tér üstököse, szemmel, számmal követhetlen utakat választ, mi az európai ember szemében üres ámulat, irány és eszeveszett kaland, vagy legjobb esetben a szép lelkek sorompótlán tétovája, melynek semmi távol és minden közel, azaz szétfolyásban semmisítvén meg korlátait fölöslegessé teszi, épen azért nincs is felgazdagítva, szemünkben, eléggé a gyakorlat és nézelmek, az élet és ábránd egyesítésével, a való és képzelet ruganyosságával; s mint ilyen ellentéte a mi konkretizmusunknak.

Ily nagy élet közelében, melynek végvárai az egyiptomi gulák és a babiloni függő kertek, a khinai falak és hindu emlékek, a héber mint keleti nép, üldözve maga és más okozta szerencsétlenségek által, ha egyebet nem is, de megtanult szenvedni és hinni. A keleti világnézetből a hit mint szenvedések enyhítője maradt meg nála annál nagyobbban, mert a reménységgel lőn egy jelentésű, annál tisztábbban, mert az egyistenség fogalmára jutott fel; míg a többi népek, hit dolgában, a pogány pantheizmusnál megállapodtak.

A hébernek tehát mint theisztikus nép összéből huzódott elmével hittek; világosabban gondolkoztak; a hit határtalan terjengését megkorlátolván a nagyság aránytalan mérségeit eltudták belőle, de megtartották benne a fenség kultuszát, melynek ellentéte az alázat. Istennek jutott az első, embernek az utolsó. Fenség az Isten, alázat az ember. Isten nagyságának és az ember gyöngeségének érzete valóban a két határ, a zenith és nadir, mely közé a szent költészet világa esik, oly lényeges módosulással, hogy a keresztyén hit az alázat érzelméhez, mely a hébereknél, ur és szolga közti felfogás után, félelemmel párosula, több tudattal járult, miből előállott a bizalom és szeretet erénye, s ha Dávid „erős bosszuálló Istenhez“ folyamodott, a keresztyén szentköltő ellenben így kiált fel: mi volnék én nálad nélkül! (Nicolai.) Ez a megadás és fiúi bizodalom felkiáltása.

Az ószövetség Istenről a hatalom és uralkodás eszméjét munkálta fel vallásossággá, egyszersmind zártkörűséget csinált a pantheisztikus nézet ellenében az istenség fogalmából, midőn nemzetinek (theokrácia) gondolta s magát választott népének. E felfogás kirekeszté magából az emberiséget, de annál szorosabbá tette a frigyét Isten és maga között. Eme kivételes állapot elsőség; ennek meg-

eszmélése nem tudat, hanem hit; felfogása rajongás, melyben a hit könnyen előítéletté korcsosul el. E felfogásban Isten eszméje saját népre lévén lefoglalva, csak különös, holott egyetemesnek kell lennie. Ilyen különösség, ha tetszik előjog és kivétel volt mindaz, mi a héber vallásos nézetből mint theologiai tudomány felmaradt egész a keresztyén korig, melynek kijelentése, az evangyéliom tanítá először, hogy mindnyájan egy atyának fiai vagyunk.

A héberek felfogása szerint tehát Isten király, mikép az uralkodás theokrácia; klasszikai felfogás a horáci „reges timendi“ módjára, mely a keresztyén költészetbe is áthatott. Legalább a hires középkori ének „Dies irae“ hasonlóul zengi: „rex tremendae majestatis, rémfelségű király.“ Ez a méltóság és királyság nincs helyén a keresztyén világnézetben, nem is illik belé máskép, csak mint visszaemlékezés a régre. Helyét más eszme foglalta el. Isten a hébernél király, a keresztyéneknél atya.

A keresztyén meggyőződés már ezen alapon nyugszik. Ha gonoszok is tehetnek jót gyermekeikkel, mennyivel inkább a mennyei atya azokkal, a kik őt keresik! Az atya és gyermek viszonya bármi szép, bármi szent, mégis férkezik hozzá gonoszság; s ugyanazért ha első tekintetre nem esnék is megrovás alá, de az evangyéliom vád alá veté; s a homályos oldalnak eszményi világítást kelle nyerni, a mennyben az evangyéliom szavai által a természetre hivatkozás joga eltöröltetett, a földi vagy állati szeretet önzése megdorgáltatott, a vérszerintiség mint gyanuba vehető salak, erényeink aranyából külön választatott.

Nem tudván eléggé alkalmas kifejezést találni reá hirtelenében, az evangyéliom ezen feddőzését a szeretet szigorának nevezzük, mely a szív fegyelme, az érzelmek bírálata; s mégis a családi viszony az a mély bensőségi viszony az embervilág formái közt, mely a szentet, a dicsőítést is magába veheti. Ennek kebeléből születtek a költészet legnagyobb művei, a tragédiák, most még a szent zsolozsmák érzelmei is benne formálatnak ki. Csakhogy a világi művekben ember és ember áll szemközt egymással: atya és gyermek, testvér és barát, hogy megindulás szerzettessék kedélyünk világában, a szent költészetben pedig az Isten és ember. De a tragédiák hősei magok részéről mindegyik csak viszonyos fél, s összeütközéseik kölcsönösség. A szentköltészetben ellenkezőleg Isten mindig általános az ember iránt. Mint teremtő, mindennek oka, mint atya, semminek. Vagyis a netaláni összeütközésnek, melyre következik az áldozat, a kiengesztelődés, soha nem oka Isten, hanem mindig az ember. Az eredendő bűn, az eset, a romlottság, a szenvedés megvan, mint oly volt, melynek

semmi szüksége bölcsészí fejtegetésekre, hanem annál több oka keresztyéni törődelemre. Az eset, eset; oly esemény, melyről senki se felelős, hanem mint egyetemes rosztól minden jámbor lélek aggodalmas. Így a romlottság, a veszedelem, a halál. A természet csapásai (szintén családi szellemben) látogatás, a halál jobb élet kapuja. Isten az embert hagyja élni, halni, vétkezni és javulni; vagyis szabadságot ad neki magával, maga ellen, s kezébe a természetet élni s visszaélni vele mint eszközzel. — Imé a szentköltészet csádálatos utjai. A természet, a pantheisztikus népek ihletésének forrása eszközzé alacsonyítva; a theisztikus népeknél ellenben az istenség eszméje a természet fölött annál tulnyomóbban uralkodva. Minden az isten dicsőségére! Tehát az atyai viszony, mely a nemzésen alapul és az embervilágba esik, oly fenségge magasodik, melynek csak a teremtés felel meg. A teremő atya — isten, a teremtet gyermek — az emberiség. *Magnus ab integro seculorum nascitur ordo!*

Elhagyva tehát a keleti világnézetet, melyben a hit mint a szellemvilág heve mindent kinagyít, elkülsőit, s a földre nyomott ember képzelődését, valódi szabadság hiányában, ég föld nélküli kalandokra hurcolja; el a klasszikait, mely a természetben sok tárgyat istenít; el a hébert, mely istenhez való kizárólagos jogához mármár szolgálai félelmet párosít buzgalmaiban: ragaszkodunk a szentköltészet keresztyéni értelméhez, melyet fiui alázatban a sziv és kedély magyaráz a szeretet és bizalom szavaival. A keresztyén szentköltő csak egy irányt ismér, csak egy utat követ, melyen elméje „égbe visszaröppenő sugárként“ jár, kel, törést sehol és semmiben nem szenvedve. Szellemi világ, melynek ereje hit

III. Batizi Andrástól és Sztáray Mihálytól kezdve az volt egyházi költészetünk baja, hogy hiányzott belőle a kenetesség. Hit volt elég, de csakugyan dogmai szárazságban. A költészet mint kedélyvilága isméri, keresi a szent dolgokat; és semmi szebb mint a kettőnek találkozása. Égi testvérek a földön. De a költészethez igazi költői előadás szükséges; eleinknél ez hiányzott. El volt-e fogulva mindig mint a legujabb idők előtt még folyvást a felekezet, hogy előkelőleg birja kezelni a nyelvet, s nem tartá eléggé méltónak ügyelni reá, mint a költészet lényeges alkatára, melyben a gondolat testet nyer? A régi szerzőkről alig szólhatunk eldöntőleg, de hogy Szenczi Molnár Albert már nem kevés gonddal volt a nyelvre, megtetszik a zsoldárokból. Ő mint fordító, lehet, hogy az előtte lebegő eredeti után hagyá folyni az előadást, de hogy merészelt újított nyelven is szólani, szokatlan mondatokkal élni, a közönséges szólástól eltérni, több mint hihető, s ezeket másuunan sehogy sem kölcsönözte, hanem ha szüle-

tett nyelvi ösztönétől, melyet mint szótáriró és a szentkönyvek kiadója tudományosságig mivelt ki magában, de a zsoltárok fordítása által tartott meg költői üdeségben. Kár, hogy Molnárunk nyelvi oldalról nincs eléggé ismértetve mindez ideig; hadd látná meg az utóvilág, hogy a nyelvújítás régi dolog, s benne merni kivált új eszméknél szabad. Nem hihető már, hogy a mire ő példát hagyott, elődeinél birt is volna egyszersmind. Ő írta: hozzá o hajt (IX. zs. 9. V.) könyörgésében, te hozzád szívből ohajtók (XXVII. zs. 4. v.) ma ez aligha feltűnik valakinek, és Molnár korában újítás volt. Most így mondjuk: hozzá o hajtózik És csakugyan a XLII. zsoltár első versében czen ige már ily vonzatban áll: lelkem úgy ohajt uramra, mi az elsőnél sokkal merészebb, szokatlanabb vonzat; a miért egy későbbi katolikus énekesben, mint olyan, ki van igazítva: o hajt uramhoz, elég hibásan, de hiába, mert itt az ohajt cselekvő ige használata „kivánczik (és nem kíván), ohajtózik“ középalak helyett áll, az értelem a formát is változtatja. Így van az ideje szóval is, melyet kora alak szerint fokoz, „idejébb (mint a nap feljő)“: holott a kora nem mindig harmadszemélyi birtokragos, hanem valóságos melléknév is és mint ilyen fokozható (korább, legkorább); de ő úgy vette mintha „kora, ideje“ mindkettő egyformán harmadszemélyi volna, és ha kora lehet korább, miért ne ideje hasonlóul idejébb? Figyelmezz hozzám; reád gondot tartok, bűneitől meg nem szűnik stb. sok igen sok példa mutatja, hogy eltért a szokástól, mi nyelvénék, más jó tulajdonai mellett, újdonságot, friseséget s változatosságot kölcsönzött, s rendszerintinek látszik benne, a mi renden kívüli.

Mi kötötte meg a reformált énekszerzők kezét, hogy újítottak a hitben újítók ne legyenek a nyelvben, nincsenek elég adataim elhatározni, de hogy ez így volt, igen is látom, míg nem a mostani Énekeskönyv szerzésében mint régi lappangó seb, vagy Dávid szerint „vérrel buzgó bűn“ (LII. zs. 7. v.) ténynyé ütötte ki magát, a mint-hogy Énekesünk a nyelvészeti orthodoxia tekintélye alatt készült. Meglehet, hogy a nyelv, mint egyetlen szellemi közeg becse felől nem voltunk tisztában az elmélettel, és szűken a gyakorlattal. Beszéd, hát beszéd a költészet is mint a tudomány; az vers, ez próza; különbség a kettő közt, hogy a vers új sorokat kezd, és a végökre esztanós rimeket csap; míg a próza foly és nem rimel. A nyelvújítási harcokból, ha emlékezünk a pártokra, bizonyos, hogy a régihez leginkább Debreczen tndósai, a debreceni grammatika készítői s védői huzódtak utolsó körömszakadtig, valamint második sorban a főiskolák tanárai hasonlóul szemközt állottak az új nyelv-mivelőkkel, s egész

dandárban utasíták vissza az esztetika és neologizmus hadjáratait azon hibás előhitnél fogva, hogy az igaz magyarság a Tisza partján és a reformált hittel együtt jár. Nem is látjuk ép ez okból, hogy irodalmi férfaink nevesbjei, reformáltak voltak legyen bár, csak valamenynyire is érdeklődtek volna a szentköltészet körüli foglalkozás által. Lácza, Vályi Nagy, Horváth Ádám elég jó nevek, de a szent költészetben megbízhatlan tehetségek. Egyiket rhetorikai szótelj, másikat gépies klasszicizmus, harmadikat fenség nélküli népiesség tarthatták volna fel az emlékezetben, ha szentköltészetbe is nem fognak vala. Így azt is tudjuk példaadások után, hogy betanultságnak, gépies ügyességnek a szenttel ugyan lehet köze, de a széppel soha. Ráday óta irodalmi protestáns költő himnuszokban nem is próbálkozott. Ha igen, süker nélkül, vagy házilag, pro usu domestico, mint Szőnyi Benjámin a „Szentek hegedűje” című énekgyűjteményben, vagy Varjas professzor, ki eléggé különcködve, talán 45 versből álló éneket irt csupa e, é hangzóval, mely így kezdődik;

Vétkeztem, Jéh! s vétkes vésekben
Vétkes vér lett eredetem, stb.

Költészetünkbe valósággal mintegy bevásott a nemkeresztyéni klasszicizmus, a magyar ref. egyházéba pedig, megfoghatlan inconsequentia! a nyelvészeti orthodox elmélet is, mely mindkettő azokat, kik netalán ihletéssel voltak megáldva, idegenségben tartá a keresztyén szentköltészet alkalmaitól. Énekeinket, épen azért, leginkább hivatalos költők, nagyobb részben oly egyházi férfiak szerzették, a kiknek az alkalom rendesen meghozza az ihletés áldását, s költővé lesznek, ha nincs is benne módjuk, tisztóknél fogva. Nincs oly falusi mester, a ki művészeti képességet ne látna hivatalában, és a rimék körüli fáradságot restellné.

Más részben a reformált felekezet, bizonyos puritánféle meggyőződés után, a költészet eszméjét magát szorította ki a szent dolgokból és tisztelte Dávidot, de nem mert költő volt, hanem mert szent. Az ő egyetlen példája, a frigyláda körül, elegendő volt igazolni az ifjuság csábító mulatságát, a táncot is azon való méltó sajnálkozással, hogy a báltermekben hire sincs a frigyládanak. Rabanus Maurus szelleme sehol se tartá fenn magát oly soká, mint a magyar protestáns orthodoxyában. Ő ugyanis a tudományokat szükségesnek tartotta, név szerint a mathezist azért, hogy ki tudjuk vetni a Noé bárkája nagyságát, a csillagászatot, hogy kiszámíthassuk mikor esik a husvét stb. A költészet tehát egyenesen világi manának nézetett, mely a szentet profanálja és az éneket elvilágiasítja. Csuda-e tehát, ha Sztá-

ray Mihály valamennyi éneke csupa száraz ó szövetségi adatot foglal egybe krónikáinál is soványabb előadásban; s mégis nagy becsben állott egész a mult század végeig, mikor a merev racionalizmus foglalta el mindenben a főhelyet s a költészetnek egészen új fordulatot kölcsönözvén, a mi énekeinket is meghatotta, egyrészben a rimes prózaig, másrészben a természet imádásaig elvastagította?

Más különben meg kell vallani, hogy ezelőtt félszázaddal maga egyetemes hazai költészetünk sem találta volt még fel igazi útját. A nyelv vagy igen trivialis volt vagy igen választékos. A szentköltészetbe pedig egyik sem való. Ha tehát az orthodox nyelvészet kifogást tett ellene, igaza volt a szent oldalról, de nem a költészetiről. Igaza volt őszintén tagadni a nyelvújítási elvet, vagy a neologizmust, mint a mely rossz szolgálatot tehetett volna a népszellemnek, mely magát senkihez sem szabja, hanem tanulmányoztatni akar. Jobb is, hogy a költészet volt inkább gyanuba véve mint a szent, mert az eltagadása bukásra vivén az énekügyet, diadalra emelte a költészetet, melynek a népszellemben lelhető alapjait is fölfedezte már az idő, miről akkorában igen nagy vigyázattal sem leheté még szó. Így az orthodoxiának is megvolt a maga tagadólagos érdeme; a mennyiben ösztönszerűleg óvást tett a még ki nem fejlett jó ellen; de megvan pozitív hibája is, a mennyiben a költészet elvétől elfordulva formai tökély helyett tartalomra sieté, s oly elemeket hozza be az egyházi költészetbe, a melyek magokban mint morál mint isméret nagyon helyes dolgok, de nem művészeti adalékok, legalább nincsenek költőileg feldolgozva.

IV) Legelsőben is mondjuk, hogy mindaz, mi az embernek istenhez való viszonyát bármi részben is zavarná, képzelődését a közéletbeli hasznosság, illem szűk határaiba utalván a világi érdekek földszintjére levonná, levon a szentköltészetből is. Az egyház tanít és jobbít; erre való a szónoklat, ima, könyörgés; ezekben okul és borul el a hívő lélek a legmélyebb alázatig. Az ének ereje a buzdító képesség, az elmének kellő magaslatra emelése, az egész gyülekezet közvetlen részvéte, együttes munkássága mellett. Készít a leckére, a tanításra. E szempontból a tanok és rábeszélések az énekben időelőttiék, elmaradható fölöslegek; annyiaval inkább a tudományosság fitogatása, a közmorál sajongásai, társadalmi létünk árny vagy fényoldalai. Sőt magából a költészetből is elmaradhatók némely alakok és elemek, például a naiv, mely az eszthetikában gyermeteg, a szentköltészetben gyermekes. Benne az elmélkedés csak mint kegyes indulatok tolmácsolója, még inkább csak érintője, az öröm és bánat

csak mint kedélyvilágunk ellentétei vannak illő helyen. Mikor Dávid énekli a IX. Zsolt. 2. versében:

„Te benned uram, vígadok,
Nagy örömömben tombolok“

ez is oly méltóságos hanggal van ejtve, hogy utána mindjárt a legnagyobb szent komolyság következik:

„És a te felséges nevednek
Szép dicséreteket éneklek.“

mert a szentköltészet eleme a komoly, a fenséges. A hit maga fenség. Nem is tudnám én másunnan kifejtteni azon irodalmi jelenséget, hogy a költészetben a komoly és vig között miért adatik az életben elsőség az elsőnek, mint onnan, hogy keresztyén világunk szellemében a komoly közel van a hithez, mely istennel tart egységben, a vig a világhoz, mely olykor ellentéte a hitnek.

A szentköltészet eleme valósággal nem is más, mint a mit a közelebbi két sorban Dávid örök időkre megirt: a felséges isten nevének dicsőítése, azaz dicséretetek, a mint nyelvünk a kifejezést meglehetősen eltalálta és a gondolat jelentésére, legalább a protestáns gyakorlat szerint, egyezőleg lefoglalta. A dicséretetek, himnuszok, menten a tudomány, közmorál és elmélkedés másuvá tartozó elemeitől, az alkalmiság eseményeitől, melyek mindegyike annyiszor volt megvesztegetője a költészetnek, hogy midőn röptét elnehezíté, egyszersmind célját elérni sem segíté, különösen a mi Énekesünkben annyira félszegül használvák, hogy az emberi bölcsesség helyénkívüli okoskodásaival, a természeti dolgok közvetlenítő szemléltetésével magátul a főtárgyul ragadják el a buzgó elméket, s isten előtti megadás helyett földi bajainkra való emlékezés köt le, mint göröngyöt a fagy. Hideg józanság, melynek helye a tudomány, ha tan; az élet, ha valóság. A költészet melegség, az ének buzgóság.

Nevezetesen mi szükség van énekeskönyvünkben a sok mindenféle alkalmi (nyári, téli stb.) énekekre, mint főlebb előszámláltuk; a téli énekben kicsinyes magyarázatásokra hidegről, hórul, jégről, a hosszú éjszakák unalmas óráiról, melyek ugy vannak, még pedig isten változhatlan rendeléséhez képest vannak ugy nálunk, másutt másképen a természet kiszabott rendi szerint? Elfordíthatók vagy bölesebben intézhetők ezek? Ezeket el kell fogadni, s időszerűségökben az iskolás gyermekekre hagyni leirási fogalmazás vagy reflektáló költészkedés végett, mely mindkettő igen alrendű neme akár a prózai akár a költői előadásnak; ellenben a szentköltészet

gondolatot, eszmét vár, mely a képzelődést megragadván, a szívből önnön magát indokolja, folytatja mint végetlen lelki élvezet, taülogia vagy a nélkül, hogy a szomorú tapasztalást a természetből, hol a hideg, hó oly régi mint az idő, énekbe átvívén újdonság gyanánt zengedezze, örökösen ismételtesse. A mi Énekesünkben négy téli ének van ugyanazon reflexiókkal, melyeket a tél nyújt, például midőn a természet mintegy halva fekvéséből saját végünkre elmélünk; midőn nyugalomból a nyári munkanapokra, a földnek pihenésére stb. gondolunk, komorságából nyomorúságra esik képzelődésünk stb. Oly egyformaságok, hogy négy énekben igen kitetszenek, s költői szépség gyanánt egy énekben is elég unalmas ismétlések, utánzások. Mi is van ezekben elmondva? Ellentétek, a reflexio mindennapiasságai, melyeket oly igen könnyű egymással szembe állítani, egymástól külön választani vagy retorikai érdemben felhasználni. Hányszor nem volt már a természet újdonsága megénekelve tavasszal egy akkorra eső ünnepen vagy temetéseknél; ha öreg volt a halott, mint ellentét; ha fiatal, mint hasonlat! Hányszor az ős, a tél, minden magasbra emelkedett hang, költői eszmefogalmazás nélkül! Nem mondjuk, mintha ez alkalmakat föl nem lehetne használni, s a költészetből ki kellene zárni. Ezek jók földnek, induló pontnak, melyen a lélek röptőt vesz magasabbra, de rajtok veszni csakugyan poétai elszéledés. Az ének, mint a láng, fölfelé siet; különben prózaisággá laposodik el.

De hogy példában ne szűkölködjünk, egyenesen a szentköltészet fejéhez, Dávidhoz tértem a figyelmet. Az ő száz ötven zsoltára között csak néhányban nincs ott az „ellenségek“ ellen való panaszkodás, kikre bátran kimondja, hogy „mint az oklatan állat meghalnak; a koporsó leszen ő hajlékok“ (XLIX zs.). A héber nép theokráciai nézelmeinél fogva ez igen természetes, mondhatni otthonos, hazai elméljárás, a legmélyebb nemzeti és vallásos életnek volt kifejezője. De benne mai nap már nem látunk valami örök becsű eszmélkedést, ellenkezőleg a szent költő égő vonzalma, epedése istenhez mindig megragad, midőn zengi zsoltosmáit, például (LXIX. zs. 4. v.)

„— szent templomodban gerjedez szívem,
Megemészt nagy szerelme háznak.“

Annálfogva zsoltáraiból nem is énekelhető minden vers, mint a melyekben földi viszonyokra tér ki, s oly ismételten körülményeket hoz elő, melyeknek a mai élettel semmi köze. Mert az idő mindent megavít, meg a szentet is, de a költészetet, mint az emberi lélek örök virágát semmi el nem hervasztja. Pogány vagy theisztikus nép

költeményeiből egyformán kivehetők a valódi költői szépségek; s a keresztyén vallás mint a vallás eszméjének egyuttal bölcsészetiileg igazolt kifejezése olyanokban épen a leggazdagabb lehet minden hely s alkalmoszerű adalékok bevegyítése nélkül, az isteni fútság vezérgondolatának ihletése mellett, a mint feljebb már kifejtettem.

Istennel szemben az ember soha sincs énektárgy és költői tartalom hiányával. Az élet és halál, a kezdet és vég, a gonosz és jó, a mulandóság és öröklét, az alázat és fenség, a nyomor és üdv mindig fentartják lelkeinkben a magasba emelkedő gondolat szükségét. Míg ez a szükség ki nincs elégítve, az emberi elme nyugton nem lehet, zavartalanul egy pillanatig sem gondolkodhatik, hanem a kétség gyötrelmeinek áldozataul kétfelé hasad mint Judás.

A reális világ a költészetben általánosan másodranguságra, a szentköltészetben pedig épen csak látszattá van leszállítva keresztyéni meggyőződésünk szerint, azaz teljesen át van engedve a tér a legmagasb idealizmusnak, az isteni és emberi dolgok legbensőbb szemlélésének, az egyetemes nagy igazságok hirdetésének miképen a proféták, kijelentés alakjában, énekeltek is már a világnak; s magok a pogány rómaiak, épen ez okból, különbséget tudtak tenni és tettek is a „poeta és vates“ között. (Folyt. következik).

Erdélyi János.

Ajánljuk a következő legújabb protestans érdekű munkát: Magyar prot. egyházszónoklat Történelme. Kutatók után dolgozva írta Tóth Mihály, a debreceni ref. főiskolában gyakorlati lelkészet és ker. erkölces tanár. Első kötet. A reformációtól a XVII. század végeig. Debrecen. 1864. XVIII, és 175 l. 8dr. két korszakban. Első: Huszár Gáltól Geleji Katona Istvánig. 1557—1649. Második: Medgyesi Páltól Pápai Páriz Ferenczig. 1649—1716. Függelékül Zvonarics Mihály, Kismarjai Veszelin Pál. Visszapillantás.

Ezek a könyv tartalmának címei. Örvendetes jelenség, hogy a protestáns nagy emberekre bármi röviden is visszatért a figyelem, a kegyelet. De nagyon is ránk fér tanulni a multat, melyet mármár elfeledtünk. Ránk fér továbbá keresni a hiányokat, kitölteni vele a történelmet. Nézzük csak e derék férfiak életrajzának első sorát! Huszár Gál: születése helye mind eddig nem bizonyos. Czeglédi Gy. Mikor és hol született, nem bizonyos. Félegyházi Tamás: mikor és hol született, nem bizonyos. Sóvári Soos Kristóf: Mikor

és hol született legyen, nem tudhatni. Derecskey Ambrus: Hol született, nem bizonyos. Margitai Péter: hol és mikor született, nem bizonyos. Keresszegi István: Mikor és hol született, nem tudhatni. Medgyesi Pál hol és mikor született, nem tudatik. Kereszturi Pál szül. az 1589. évben, hogy hol nem bizonyos. Komáromári Csipkés György szül. R. Komáromban, mikor, melyik évben, nem tudatik. Toféus Mihály született Székelyhidon, melyik esztendőben, nem bizonyos. Nógrádi Mátyás szül. 1611. hol, nem bizonyos. Sélyei Balogh István mikor és hol született, nem bizonyos. Csuzi Cseh Jakab szül. 1639. hol, nem bizonyos. Szentpéteri István hol és mikor született, nem bizonyos. Kismarjai Veszelin Pál hol és mikor született, nem tudhatni.

Imé egy töredékadat a mi multunk felől! Annnyival, inkább ajánljuk az egyház életének tanulmányozását, mire egyik jó példa Toth Mihály eme dolgozata!

E. J.

Baló Benjámin. Keresztyéntan 9—14 éves ref. vallásu gyermekek számára négy füzetben. Második Füzet: Keresztyénhitigazságok és ker. élet. Aradon. 1863. 18. l. 8dr. — Ezt a füzetet az algimnáziumok első és a népiskolák végső (negyedik vagy hatodik?) osztályaiban lehet tanítani.

E könyv jó fogadtatásra vár, s egyszersmind várja bírálóját a magyar ref. népiskolai tervezet ellenében: hogy magyaráztatnák meg: mi valóban az a végső osztály; mert tudunk népiskolákat hat és négy osztálylyal; aztán az egyetemes tanügyi bizottmány is beszélt már egykor erről. Kérdés tehát: hat-e vagy négy? Ez is egyike a mi nagyon ingadozó természetű tervezeteinknek. Ha ez nem megállapodás volna, hanem előremenetel: jó; de rosszabb: hátraesés.

Szász Károly „Halotti imák közönséges esetekre és alkalmakra“ legujabban megjelenendő munkájának kiadója, mint a szétbocsátott előfizetési felhívásból látjuk, Telegdi Lajos debreczeni könyvtáros. Meg fog jelenni még ez év folytán. Előfizetési ár füzve 1 ft. 50 kr., kötve 2 ft. a bolti magasb lend. Gyűjtőknek nyolc példányra a kilencedik ingyen. A tisztelt egyházi férfiú tiz évi lelkeszi hivataloskodás alatt előfordult halotti esetekre és alkalmakra irt dolgozatait adja ezekben világ elé. Minden üres dagálytól ment és szivhez szóló hitszellem fogja imáit ajánlani a könyv megjelente után inkább, mint bármi jóakaratu előleges figyelmeztetés.

A stagirai Aristoteles három könyve a lélekről. Magyarra fordította Haberern Jonathán, tanár. Pest, 1865. Kiadja Osterlamm Károly. 8dr. 116 lap. — E munka ajánlva „gróf Dessewffy Emil urnak, a klasszikus irodalom alapos ismérőjének, tisztelőjének; a M. Akadémia elnökének. — Pár napja hagyá el a sajtót. Roszul esik, hogy ezennel nem nézhetünk az egész dolgozat után. Ide jegyzünk mégis annyit, hogy a megfáradt kor idegfejsztő olvasmányai között a görög bölcsező emez alapvető munkáját magyar fordításban ismérni nagy örömeinkre van. Sajnos hogy efféle írói munkásságot még mindig oly célból is kell ajánlani — a min ugyan már tullehetnénk — hogy az ifju (nem uj) nemzedékben tüzet lobantsunk a görög műveltség iránt oda mutatva egy pár jelesünkre, kik e nemben hűségesen dolgoztak. — Aristoteles ezen munkájának azonban legjobban fog örülni a bölcsező, mert benne a lélekeszme tárgyalatván, mintegy jelölve az induló pont, mely a görög filozofától, kihez a keresztyén tudományosság, s még a protestáns Melanckthon is annyira támaszkodott, hogy kettejükéről az aristotelico-philippica (Melanckthon Fülöp) nevű saját irányu bölcsezőzet kapta nevét, egész Descartesig, mint a lélekeszmemének igazi formulázójaig nyervén áttekintést, legalább észre fogja venni a roppant távolságot és annak is egyedüli okát, miért áll Descartes mint az ujkori bölcsezőzet megkezdője oly magas tekintetben Aristoteles sőt maga V. Baco után, ki pedig Aristotelesnek ellenlábasa volt, Kant és Hegel előtt a bölcsezőzet történetében. Mert az a „cogito, ergo sum“ nagy dolog, s nem oly egyoldalú esetlenség, mintha megfordítva azt tenné: non cogitat, ergo non est. Szóval: a lélekeszme legnagyobb tekintélyű régi fejtegetőjének, a stagiritának lélektanával lettünk e könyvben szerencsésítve, nem méltányolhatván eléggé Osterlamm K. könyvárus urat, hogy mint kiadó, a vizenyős, napi becsű, kérészéletű elmesuttatások kiadói között magát mint olyan megnevezni bátorzkodott. Igazán jól is eszük már egyszer hallani, hogy a bölcsezőzeti munkákkal sikerült a szerencsepróbálás. Bár ugy volna s ugy maradna folyvást! Könyvárus nélkül nincs irodalom. Könyváruossal, igen, még a bölcsezőzetben is! Faxit Deus.

Aristoteles a régiségben sz emberiség legnagyobb tanítója. Mint író nagyobb Plató, de mint gondolkodó fő, mint bölcsező erősebb Aristoteles. Befolyása nem csak az európai, hanem a 9. században az ázsiai mahumedán mivelődésre is kiterjedt. „Oly uralom, mint ez, közel husz századra, inkább vagy kevésbbé zsarnokilag, de mindig nagy erővel hatva, Bagdad és Cordova, Egiptom és Bri-

taniában elismerve s minden európai nemzet nyelvében és gondolkodásmódjában bő nyomokat hagyva, kétség kívül hasonmás nélküli.“ (Blakesley)

De ez egyetemességében Aristoteles saját szerű is, mint kitűnően eredeti gondolkodó, saját körben, saját rendszerben forog. Mielőtt egy vagy más művét a közönség elé bocsátjuk, a nagy bölcsész gondolatvilága felől kell a fejlettebb irodalmi közönség képességéhez mért tájékoztatást adni vagy pedig a fordított művet jegyzetekkel, szükséges világosító magyarázatokkal kísélni. E nélkül, még fensőbb irodalmi közönségünk előtt is a mű teljesen valami idegen, a társaságba sehogy illeszkedni nem tudó, haza vágyó vendég. Nem elég, hogy valamely műnek nyelve magyar, s csupán külsőleg legyen az élő irodalmi birtokhoz akasztva, de szükség, hogy közvetítő, magyarázó, bevezető munkálatok által az irodalom testébe mintegy bevittessék, benővesztessék. Csak az ily fordítványok képesek már hogy a nemzeti tudalom csontjává, vérévé váljanak.

E kellék hiányát látjuk a most szóban lévő fordítványban. A végül másfél lapon álló jegyzetek vékony szolgálatot tesznek.

Annálfogva ohajtanók, hogy mielőtt a derék fordító Aristoteles metaphysicájának fordításához kezd, Aristotelesi tanulmányait feldolgozva, vagy a metaphysika elején, vagy külön, a mint jónak látja, közölje.

Fordító működésével minden esetre igen jó uton van, törekvése komoly, iránya nemes, tőle sokat várunk.

A Mandák vagy Jánoskövetők felekezete. A Mandák vagy Jánoskövetők (Johannesjünger) keleten egy sajátos vallásfelekezetet képeznek, Keresztelő Jánost tartván egyedüli igaz prófétának. Egyébiránt pogány, zsidó, keresztyén és mahumedán elemek tarka vegyületéből állanak elő.

A Mandák erkölcsével, szokásával, erkölcs és hittanával Petermann H. az egyháztörténet körül is híressé lett utazó ismertetett meg bennünket, ki hogy e vallásfelekezetet kitanulmányozhassa, 3 hónapot töltött Bagdádön alól Sug — cheh-Schiuchban e vallásfelekezet központján; s „utazás keleten“ (Lipcese. 1861.) című művében közli ebbeli tapasztalatait. E munkából vesszük mi át a következőket:

A Jánoskövetők erkölcei és szokásai között a keresztelest ját-

szik legnagyobb szerepet. E cselekedet minden lehető alkalomkor ismételtetik, miután főeszközét látják ebben bűnök bocsánatának. Nemcsak a csecsemőt szokták megkeresztelni születésekor, mely alkalommal az nevét is nyeri, hanem megkeresztelik a gyermekágyas nőt is 40 nappal a szülés fájdalmai után. Továbbá a vőlegény s menyaszszony az esküvőn reggeli könyörgés után, majd a lakodalom utolsó napján is — mit szabály szerint hét nap ünneplenek — meg szoktak kereszteltetni. Sőt magát a haldoklót is megkeresztelik, vagy utolsó esetben legalább megmossák.

Minden évben van egy öt napból álló keresztelési ünnepök (Tauffest), mikor minden mandának legalább egyszer meg kell keresztelkednie. Ennélfogva a Jánoskövetők csupán folyóvizek mentén lakozhatnak. Egyébiránt semmi különös sajátság által nem teszik magokat feltűnővé, alkalmazkodnak a mahomedánokhoz, kik között élnek, nem ünneplik meg mint ezek a pénteket, hanem megtartják a vásárnapot, mely hiedelmök szerint felette szent, ugyannyira, hogy csak nem az egész napot keresztelkedésre fordítják. Szintén megtartják a zsidó-kereszttyén hét beosztást (Wocheneintheilung). Imaidejük a reg, és napszállat. Ünnepeik között a már említett keresztelési ünnep a legkiválóbb; aztán jön a nagy újév ünnep; s még kettő, valószínűleg keresztelő János nevének szentelve. A pap a nagy keresztelési ünnep alkalmával megtöri és illetőleg megélvezi a szent kenyeret és bort, mint minden vásárnap a meghatározott imádságok végeztével, nem láttatva magát a laikusokkal, kik most az előteremben állanak. Majd elkészíti a község számára a szent kenyeret, mely általa apró kerek darabocskára metszetik. Végre az ünnep első napján házról házra jár, az ünnepi bárányokat leölendő.

A papoknak azon napságtól fogva, mikor papokká lesznek, nem szabad lenyirni hajfürteiket; hanem tekercsbe fonva turbán alá hajtogatják. Mindig egyedül kell lenniök s maguk készítette étkekkel táplálkoznio. Továbbá el van tiltva nekik a dohányzás, de kárpótlásul két nőt is szabad tartaniok, míg a laikusoknak legfeljebb négy van megengedve. Három papi fokozatot lehet közöttök megkülönböztetni. Egy papjelölt vizsga ideje 67 napig tart. Mikor papi ruhába öltözik, jobbjának kis ujjára aranygyűrűt huz, baljába olajfa botot fog, egy szikra álom nélkül hét napot s hét éjet kell eltöltenie, azon pappal együtt, ki őt examinálja, s ki már szintén hasonló vizsgálatot állott ki. Ez által készítetetik elő a jelölt a közönséges 60 napi vizsgára, mely vizsgán a kérdő arra figyel szigorun, vajjon a jelölt isméri-e jól a szent könyveket s az isteni tisztelethez megkívántató cselekedeteket, könyörgéseket stb. egyébiránt ekkor szabadsága cseppet sincs

korlátolva. A legnagyobb papi méltóság, mely patriarkai vagy pápai rang közöttök, az ugynevezett Reschamma, azaz a népfefe, mivel ez világi fejedelemnek is tekintetik. Most azonban már régtől nincs Reschammájok. Említésre méltó még, hogy a Jánoskövetők különösen tilalmazták a katonáskodást.

Mi a mandák hittanát illeti, ez a gnosztikus manikheustannak kifolyása, mely az u. n. Girviában (kinsben) van letéve, e cím alatt Sidra rabba, azaz nagykönyv s ez nem más mint a Norberg által syr betűkben kiadott „liber Adami.“ A hagyományok mondják, hogy összes szent irataik az Umaiadok damaskusi mecsetében őriztetik. Az említett könyv előadása szerint, minden lény ősalapja egy végnélküli anyag (materia) s a vele élő szellem a világ lélek. E világlélek szokás szerint Mana rabbának, „a dicsőség urának“ neveztetik, azonban több száz névvel bírván, más név alatt is előjön. Mint első kifolyása az istenségnak a gyógyerejű folyóviz szent névvel „Jordán“nak neveztetik. Megemlítenő itt a felette sajátos tan, az emberiség három pusztulásáról, s három hamis prófétájáról. Az első pusztulás kard és dűghalál, a második tűz, a harmadik vízőzön által következett be. Az első hamis próféta a nap szolgája Abrahám, a második Mózes, a harmadik pedig Jézus Krisztus, kit ők „Eubu Mesikha“ néven neveznek. Valami 40 évvel előtte lépett fel tanítója Jabja (János), Pontius Pilátus uralkodása alatt, ki a sziveskedő, alázatos Messiás által megcsalván, azt megkeresztelte. Hogy a Jánoskövetők Krisztust is hamis prófétának tartják, holott magok is a keresztyénségből állottak elő, megtetszik onnan, miszerint hasonlókép más gnosztikus szektákhoz, Krisztus kereszthalálát botránkoztatónak találják, s ép ezért egy kettes Messiást fogadnak el. Megemlítjük itt még a Jánoskövetők hittanából, buvárunk hiteles közlése szerint, a Jabjáról szóló hitvéleményt, hogy az (t. i. János) Manarabbával a sötétség fejedelmével ugyanazon időben a nagy természetből állott elő. Ez tehát tökéletes analógiája Zoroaster tanának. Magától értetik, hogy a közönséges Jánoskövetők a hitcikkekről semmit sem tudnak; az ő részökre ott van az imák nagy halmaza közel 200-ig. Jabja bizonyossá tette tanítványait, miszerint az imádságokból minél kevesebbet kell tudni, s így összes tudalmok csupán a keresztelési formákból áll, melyeket a pap szokott elmondani előttök.

A Jáaoskövetők erkölcstanának alapját a tiz parancsolat képezi, hasonlókép a hegyi predikációból is több hely van átkölcsezőnözve. Így látjuk p. o. a következő tant: „Ha alamizsnát osztogattok, tanuk nélkül cselekedjétek azt, s ha jobb kezetekkel adtok, ne mondjátok meg a balnak, ha pedig a

ballal adtok, ne mondjátok meg a jobb kezeteknek!

A bűnt következő szavakkal üdvözlük: „Kiválasztottak, hitek tartsátok meg a nagy bűnt, de nem a világ ételének s italának bűntjét, hanem bűntöljetekek szemeitekkel, hogy ne vessenek gonosz pillákat, titeket rossz cselekedetekre csábítani; bűntöljetekek füleitekkel, hogy ne kémlelődjének idegen ajtókon; tartson bűntöt szájatok minden hazug beszédől, hogy ne szeresse az igaztalanságot, hazugságot s cselszövényt; bűntöljenek a ti térdeitek, hogy ne hajuljanak meg a sátán és álnokság képe előtt; bűntöljenek a ti lábaitok, hogy ne tántorodjanak hamis utra oly dolgok után, melyeket ti nem hallottatok; bűntöljetekek, bűntöljetekek meg a nagy bűntöt s ne hagyjátok abba, míg végórátok nem üt.

Megemlíti még, hogy a Jánoskövetők nagyon harcolnak a zárdaélet és képek tisztelete ellen; mert szerintök amaz a legnagyobb erkölestelenség, ez pedig nyilvános bálványimádás.

Végezetre ide irjuk, hogy a Manda, Manda je azon név, mit mai napság viselnek a Jánoskövetők, s mely körülbelől „istenbenélő“ fog jelenteni. Manda de hajje a neve a kijelentett Isten fiának, az ő saját megváltójoknak. Tehát a mi Krisztus szavunkkal egészen analog.

(Allg. Kztg.)

Pap Gyula.

A FILOZOFIA ÉS ISTEN FOGALMA*).

1) A bölcsészet tárgya az autonom világ vagy a dolgok immanens összefüggése.

Bizonyítás. Nincs filozófia megismérés nélkül. Nincs megismérés a dolgok törvényszerű összekötése nélkül. A dolgokat nem lehet törvényszerűen összekötni, ha nincsenek törvények szerint rendezve. E törvények csak akkor megismérhetők, ha magokban a dolgoknak természetében fekszenek. A dolgok törvényszerű összefüggését világnak nevezem. Oly világot, mely saját vagy benső törvényesség szerint van rendezve, autonom világnak nevezek. De egyedül a benső törvényszerűség megismérhető. Tehát az autonom világ vagy a dolgok immanens összefüggése a bölcsészet objektuma.

Hozzávetel. Autonom világ nem jelent bizonyos világot, hanem minden lények rendét, vagy az *universum* ot mint kényszerű törvények systemáját. Kényszerű törvények azok, melyek nem kívülről vannak adva, hanem bensőleg megalapítva. Kívülről adott törvények változók. Bensőleg megalapítottak örökkévalók. Azért autonom világ annyit jelent, mint örök törvények rendszere.

2) A filozófia Istent csak úgy értheti meg, mint rendet vagy összefüggést vagy egységet. Isten fogalma mindenkor az isteni vagy örök rendet jelenti, a mely, mint magától értetik, a mindent magába foglaló.

Bizonyítás. Isten vagy nem tárgya a bölcsészetnek,

*) Fischer Kuno „Tanom apologiája“ című munkájából.

vagy meg akar általa ismértetni vagy értetni. Az első eset lehetlen, mert az a filozofiának mind lényegével mind történelmével ellenkezik,

Tegyük tehát a második esetet, hogy Istent megérteni vagy gondolni lehetséges. Ugy az Isten fogalmáról állani kell annak, mi kivétel nélkül minden fogalomról áll. Minden fogalom rend, mert sokat egyesít magában és azért összefüggést vagy egységet jelent. Valamely meghatározott fogalom valamely meghatározott rendet fejez ki, azaz bizonyos lények összefüggését vagy egységét, mint p. o. a növény, az ember fogalma sat. Az abszolút fogalom, mert az a mindent magába foglaló, egyesít magában (nem sokat, hanem) mindent, és azért az általános vagy isteni rendet jelenti.

Azt mondom: isteni rend és közelebb: abszolút vagy örök rend. Ezzel nem mondom, hogy ő e vagy ama rend, a mely talán az embernek a legközelebbi és legismértebb. A meny nyiben már rendet általában világnak vagy univ ersumnak nevezhetni, mit annyi filozofok nyomán tennem szabad, azt mondom Istenről, hogy az világrend.

Hozzáadás. Ha vádlóm ez állítást kétesnek tartja, úgy a következő cáfolatra kérem fel. 1) Mutassa meg, hogy Isten természete soha nem egyesíthető, vagy hogy Isten egyáltalában megfoghatlan. Ha emellett Kantra hivatkozik, úgy cáfolja meg Fichtét, ki e pontban a kanti filozofia ellenmondását fölfedezni és fölvilágosítani törekedett. Cáfolja meg a mit Fichte az ő „Bevezetéseiben az ismérttanhoz“ a dologról magában (das Ding an sich) meghatározott. 2) Ha ezt nem teheti, úgy engedje meg, hogy Isten nem magában vett dolog, hanem hogy van róla tudomány, vagy hogy egy istenfogalom lehetséges. Aztán mutassa meg, hogy vannak fogalmak, melyek nem rendet fejeznek ki. Ha ezt megbizonyíthatja, úgy végre mutassa meg, hogy az istenfogalom azon fogalmak közé tartozik, melyek semmi rendet nem fejeznek ki.

Ha e bizonyítást teljesíti, és okaimat lefegyverzi, úgy meg ígérem neki, hogy a fentebbi állítást visszavonom.

3) Az istenfogalom magába foglalja vagy keresi minden dolgok összehangzó rendét. Dolgok alatt itt lényeket értek általában, nemcsak egyes jeleneteket, hanem világokat is, nemcsak láthatókat, hanem láthatatlanoakat is.

Bizonyítás. Ha általában rend létezik, úgy ennek mindent egyesítenie kell magában. Tegyük fel az ellenkezőt: legyenek különböző rendek, melyek egymás között semmi közössel nem bírnának, és nem volnának benső és örök összefüggés által összekapcsolva, úgy nyilván az egész, bármennyi részleges rendek találtatnának is benne, maga kaotikus lenne, azaz akkor általában vagy egészben véve nem léteznék rend, mi a már bebizonyított fölvétellel ellentmondásban van.

Hozzátevé l. Azért azt állítom, ha a dolgok rendében valami megfoghatlan létezik, úgy nincs semmi megismérés*). Ezt ugyanazon joggal állítom, a melylyel azt mondanám, ha a számok természetes sorában csak egy helyen is egy titkos mennyiség fordulna elő, egy x , melyet semmi valódi értékkel megegyezőnek állítani nem lehetne, úgy nem léteznék aritmetika. Egy ismért mennyiségek sora plus x ; ki tudja ez összeg értékét?

4) Ezen minden dolgok egyelmű rendéről állítom, hogy azt mint szellemet és azért mint teremtetést fel lehet fogni, hogy úgy felfogatott, és úgy kell is felfogni. Ha az utolsót bebizonyítottam, úgy vele az első be van bizonyítva és a második még csak történelmi példa becsével bír.

*) Megfoghatlan nem annyit jelent, mikép vádlóm akarja mint föl nem fogott vagy ismeretlen. Mert általunk sok föl nem fogott, és az észnek igen is fölfogható. Mi az esztörvényeknek ellentmond, esztelen. Ez értelemben sok esztelen van. Mi az észisméret lehetségét kizárja, hasonlóan esztelen. Ez értelemben esztelen nem létezik.

Bizonyítás. Tegyük fel az ellenkezőt: a dolgok utolsó oka legyen szellemtelen és öntudatlan, a dolgok rendé képezze vak vagy tisztán természetes kényszerűség összefüggését, úgy egyáltalában megfoghatatlan volna, hogy e rendben szellemi erők működnek, úgy soha nem lehetne megfejtetni, mi egyedül a szellemi okból megfejlthető, t. i. a vallás, művészet, tudomány és erkölcsi műveltség jeleneteit. De ha a dolgok rendében a szellem ténye bizonyos, és az bizonyos az emberi öntudattal: úgy e tényt csak egy örök szellemből fejthetni meg, mely minden dolgok okát és egyértelmű rendét képezi.

A mennyire én látom, itt három lehetőség van. Vagy a szellem ténye tagadtatik s az erkölcsi világ tévedésnek nyilvánítottatik. Ez azon út, melyen a mai materialisták az előbbi materialisták nyomdokait követik. Nem látják be, hogy önmaguknak ellentmondanak, mert a materializmus nem a materiából következik, melyet állítanak, hanem az öntudatból, melyet tagadnak; nem látják be, hogy valamely tényt, lett dolgot azzal nem semmisítünk meg, ha tagadjuk, hanem csak azt valljuk meg, mily kevésbé vagyunk oly állapotban, hogy a tényt megfejtjük; végre nem látjuk be, hogy miután az erkölcsi világ tényét tévedésnek mondták, szükséges volna magát e tévedést megmagyarázni, előadván lehetőségét.

Vagy a szellem elismértetik ugyan mint tény, de egy-szersmind megfoghatatlannak nyilvánítottatik. Ez az ugynevezett *supra naturalizmus* útja, melyen nem csupán egy tudományi problema, hanem a tudomány általában mellőztetik el. Mert miután a szellem ténye a dolgok rendében létezik, azért az e pontbeli megfoghatlanságnak szükségkép ki kell terjedni minden dolgokra, és azzal a tudománynak vége.

Mi marad tehát hátra? A harmadik eset, mely a mienk. Hogy a szellem tényét megértsük, egyetlen lehető és egyedül természetes megfejtési ok, hogy egy szellemi elvből következtessük minden dolgok rendét.

A szellemet nem gondolhatni öntudat és szabad teremtő tevékenység nélkül. Mihelyt tehát mint szellem ismértetik meg a dolgok alapja, úgy a dolgok rendét vagy a világot mint teremtést kell felfogni.

E fogalmakat nem volt képes a filozofia Kant előtt fölfedezni, a kanti filozofiának szemébe tűntek, s általa mint problémák felállítottak; e problémák a kanti filozofia utódai által megoldottak, vagy megoldásuk megkísérltetett. Tudniillik az volt a Fichte-i filozofia értelme, a világokat mint szellemet és öntudatos tevékenységet megismérni. E tevékenységet mint világteremtőit megfogni és a dolgok rendében az isteni teremtést szemlélni, ez volt értelme a Schellingi filozofiának. Fichte az erkölcsi, Schelling a természeti világteremtésre volt irányozva. E két rendszer egyesítésében kereste Hegel az ő systemája feladatát.

Azt nem mondtam, hogy az autonom világot úgy lehet és kell felfogni mint creaturát, alkatot, hanem mint teremtést (Schöpfung). Mert a teremtés és alkotás mik vádlómnak egyet jelentenek, két igen különböző fogalmak. Teremtés alatt oly művet értek, mely teremtő erejét nyilvánítja és magában hordja. Creatura alatt oly művet értek, mely saját teremtő erő és spontan jellem nélkül van. Teremtés benső törvényszerűséggel bíró természet. Creatura csinálmány, melynek alkotása idegen önkénnytől függ. A teremtés, mivel teremtmény is, a creatura fogalmát magában foglalja, a creatura, mivel csak csinálmány, a teremtés fogalmát kizárja magából.

Én azt mondtam a világrendről először, hogy autonom, vagy hogy magában hordja saját törvényét, és aztán, hogy teremtés és hogy mint olyant kell felfogni. Vádlóm e pontban talált ellenmondást. De az autonomia és a teremtés fogalmai mily kevésbé zárják ki egymást, legyen a következő példa bizonyossága, mely mindenki előtt világos lesz. Vegyünk egy művészi művet, talán valamely nagy költő sikerült tragédiáját. E tragédia nem jellemek és cse-

lekvények rendi-e? E rend nem hordhatja-e magában az ő törvényét vagy sorsát? Ha ez nem úgy volna, lenne-e a mű az, a minnek lennie kell, t. i. tragédia? Tehát e rend nem autonom-e? Azért nem teremtés-e, nem költői szellem műve-e? Azért creatura-e?

Minden műnek megvan benső törvényszerűsége. Minél inkább annak stilusában teremtetett, annál tökélyesebb a mű. Minden mű teremtés, mert csak a teremtő génusból lehet megfejteni. Egy mű sem creatura, mert magában hordozza géniusát.

A teremtés természet, melynek utolsó alapja szellem.

Én azt állítom: a puszta természet vagy physis antik fogalom. A puszta csinálmány vagy creatura zsidó fogalom. A teremtés keresztyén fogalom, mely ama kettőt magába foglalja. — —

A mennyiben általában a filozofia, mint a tudományos szellemszabadság kifejezése, a vallásos életet nyilvánítani és áthatni képes, fogalmain öszhangzásban vannak a religiosus keresztyénséggel, mely gazdagabb mint valamely dogmatikai rendszer és benne több hajlékok vannak mint valamely orthodox tanépületben. Én nem állok meddő és terméketlen ellentétben a keresztyénség religiójával, mely a szellem jogánál fogva oly sok századok óta mozgatja a világtörténelmet.

Én azt állítom: a vallásos keresztyénségnek isten nyilvánvaló és azért megismérhető lény; a vallásos keresztyénségnek isten nyilván szellem országa; a szellem ez országa magába foglal minden világokat, a mienket is; magába foglal természetet és történelmet benső és kényszerű összefüggésben. Azt állítom: a vallásos keresztyénségnek isten szellem, és e szellem örök világrend, melynek esz-

méjét a kiengesztelés vagy az isteni és emberi lény egysége képezi.

Ezen vallásos keresztyénség határai között vannak kétségtelen messze eltávozások a különböző szellemek tanfogalmai között, és nem jut eszembe a differentiát leplezni vagy tagadni, mely itt a spekulatív ész és az ugynevezett orthodox tanépületek között létezik. Noha hozzá kell tennem, hogy a német filozofok között nem a legroszabbak voltak, kik ezen különbséget is kiegyenlíteni törekedtek.

Én itt a vallási keresztyénségre szorítkozom, melyet Jacobi és Schleiermacher nyomán szabad megkülönböztetni a theologiaitól.

A milyen kevésbé zárja ki az autonom világ fogalma az isteni teremtés fogalmát, oly kevésbé zárja ki a pantheizmus mint olyan a vallási keresztyénséget. Sőt ellenkezőleg, a minta valódi világfogalom az isteni teremtés fogalmát követeli, és azért azt magába foglalnia kell, úgy kell az igaz és kifejtett pantheizmusnak a vallási keresztyénséget igenleni és magába foglalni.

Továbbá azt mondom: a pantheizmus szelleme, mely az isteni szellem immanentiáját azaz mindenütt jelenvalóságát a szó komoly értelmében állítja és azt áthatni törekszik, a religiosus keresztyénséghez nagyobb valórokonosságban van, mint a filozofia ugynevezett theizmusa.

Hozzá teszem, hogy a történelem maga megerősíti ez állítást gazdag tapasztalás által, hogy oly sok határozottan pantheistai tanok voltak, melyek a keresztyénség szellemét tanúsították és előmozdították, míg igen nehéz volna a filozófiai rendszerek között egy theistait felmutatni, melynek szelleme és fogalmai a vallási keresztyénséggel valóban rokonok voltak.

Ime az evictio. Ha istennek emberré létele, vagy az isteni és emberi lény egysége képezi a vallásos keresztyénség középpontját, úgy a filozofia részéről csak a pantheizmus volt képes ezen igazságot gondolni és belátni, úgy a

filozofia részéről az ugynevezett theizmus soha nem volt képes ezen igazságot megismérni, sőt a theizmus, a mennyire filozofált, ezen igazságot mindenkoron vagy gyengítette vagy tagadta.

Míg a filozofáló theizmus kivétel nélkül a keresztyénségnek mindig csak bizonyos dogmatikai vagy erkölcsi oldalaihoz tudott közeledni, a német pantheizmusnak sikerült, a mi előtte a bölcselkedő észnek lehetetlennek látszott, az élő keresztyénséget magát az ő történelmi igazságában áthatni, vagy legalább e religio élő, történelmi alapját megismérni.

A mi a pantheizmus és a keresztyénség viszonyát illeti, egy szóló és sokat jelentő tényre hivatkozom. A német azaz kritikai filozofia pantheistái, élőkön Schelling, az elsők voltak, kik a vallási keresztyénség élő eredetét megismérni tudták, és mintha e religio és a pantheizmus között természetes valórokonság léteznék, ugyanazon korszakban a religio virtuozai, élőkön Schleiermacher, az elsők voltak, kik a filozofia pantheizmusát, az isteni és egyértelmű világrend fogalmát megismérték és elismérték mint a religio geniusával összhangzó tant. A mit a filozofia nevében a pantheizmus követel, az isteni és egyértelmű világrend fogalmát, azt „Beszédek a religio felett“ című munkájában Schleiermacher a religio nevében állította. Azokról beszél, kik a religiót lealázzák, úgy akarván azt előadni, mint bizonyos célokra szolgáló intézetet, és kinyilatkoztatja: „A ki pedig különbséget tesz ezen és a más világ között, magát bolondítja; legalább mindazok, kiknek religiója van, csak egyet ismérnek.“ Schleiermacher beszédei elhatározottan pantheistaiak. Azért nem vallásosak-e? Azért nem keresztyéniek-e? Reimarus természetes theologiája határozottan theistai. Vajjon azért religiosusabb, keresztyéniebb-e mint a „Beszédek a religio felett?“ Ha a vallás érdekében minden theizmus jobb, mint bármikép kifejlett pantheizmus, úgy ellenfe-

lem kényszerülve van a religio felett szónéklónak a Wolfenbütteli fragmentistát elébe tenni!

Perlaky Sándor.

A SÁROSPATAKI FŐISKOLA TANÁRAINAK ÉLETRAJZA.

XX. Szenczi Boros János 1616—1622 körül.

Szenczi Boros János, közönségesen Szenczi Jánosnak iratik, mely név reá több mint hihető hazájától ragadt, de ő magát tisztán Joannes Boros Zemcinus vagy Szemecinusnak írja. Mint a körülmények mutatják Patakon tanult és a humaniorákban oly nagy előmenetelt lett, hogy 1613 körül a gönczi, ezen időben kitünően virágzó iskola tanítójává lett.

Ezután 1614-ben akadémiára Heidelbergbe¹⁾, majd innen, mint látszik Marpurgba ment. A gönczi iskolában logikát, theológiát kitünő dicsérettel tanított, bizonyítja Csanaki Máténak már gyakran idézett halotti beszéde, melyben testvéréről Andrásról a többek közt ezeket írja: Nem ment többé Kassára, hanem Gönczre, egyszerü s lenézett városba, ha amazzal összehasonlítod, a mely mindazáltal hiresebb és bizonyára hasznosabb iskolával ékeskedett, mint amaz. S így ekkor is a szegény és bizonytalan állást a bizonyosabb és fényesebb állásnak eleibe tette. Névszerint Szenczi János iskolatanítónak, ama tudományokra született férfinak serény munkássága édesgette őt ide; kinek logikában s theológiában jártassága, műveltsége s tudományossága többet használt neki mindeneknél²⁾.

^{1) 2)} L. a Heidelbergben tanult magyar ifjak katagolusát Wesp. préminél. Biogr. p. 3. 467. lap. Itt helytelenül Szenczi Borsi Jánosnak van írva, Szenczi Boros János helyett. Aszalós Mihály mondja, hogy Marpuruban is tanult.

³⁾ L. Csanaki halotti beszédét, Logikájához csatolva. Nyomatott Leydában 1625. 8dr. 589. l.

Végre Boros János a sárospataki iskola kormányán annak körülbelől öt évig és néhány hónapig volt dicséretes igazgatója, elsőben Lövei Györggyel, azután Filiczki Jánossal. Melyik évben lőn ezen iskolába beíratva, feljegyezve ugyan nincs, de teljesen hihető, hogy 1616-ban. Kétségnélküli, hogy ő már 1616-ban a sárospataki iskolában igazgató volt, mint Füsüs János „Disputatio de Elementis“ című könyvéből világos, melyet Heidelbergben 1617-ben adott ki és Borosnak is ajánlott, a ki 1616. ment Heidelbergbe és ki nek azelőtt tanítványa volt. Mint vezérét a tudományokban dicséri őt Gönczi Aszalós Mihály „Calathus Strenarum Symbolicarum“ című könyvében, melyet Marpurghban 1618. adott ki, s melynek üdvözlő versét Borosnak ajánlotta¹⁾, a mit ide átírni becsére van a munkának. Álljon tehát itt az illető vers, melynek felírása: Clarissimo, maxímae eruditionis, pietatis, virtutis viro Dn. Joanni B. Szenczi, rectori academiae patakianae primario, domino ac studiorum meorum duci felicissimo. (A nagyhirű, tudományu. kegyes és erényes férfinak, Szenczi Boros Jánosnak, a pataki akadémia első igazgatójának, uramnak és tudományaiban leghívebb vezéremnek).

Salve, stella jubarque litterati
 Refulgens olei, Patachianae
 Virescens Academiae, corona,
 Szenczi! ejus adorea atque fama
 Vivit Cattiacis adhuc in oris.
 Nostra (te bene derigente) Musa
 Aptando Chelyos fides canoras,
 Exilem tibi consecrat synapiu,
 Exilem licet attamen decora
 Late brachia porrigentem²⁾ et ipsas

¹⁾ Hasoal. ő. a felebbiekkel. Füsüs a Disputatio (1617.) előbeszédében Szenczit tanítójának nevezi; innen következik, hogy Szencz már 1616. tanár volt Már Füsüs alatta nem tanulhatott, mivel Füsüs 1616. Heidelbergbe ment. Weszpr. Biogr. 3. 467. l.

²⁾ Máté 13. Luk. 13 és 17. Mark. 4.

Aetheri volucres suis fiventem
 Nidulis. Ita quamlibet statura
 Grandis non tua sit, tamen polares,
 Virtute ingenio, labore, corde
 Christiano, pietate, tangis axes,
 Claros inque viros levem juventam
 Educas: Nitidum regens Olympum
 Tuos amplificet Deus labores,
 Donet Nestoreos videre soles¹⁾.

Aszalós Mihály ezen versében figyelmet érdemel, hogy a sárospataki iskolát akadémia címmel jelöli. Innen következtetni szabad, mily híres volt ezen korban a sárospataki iskola. Hogy pedig ő ezt nem csak verselési szükségből teszi, onnan bizonyos, hogy a felírásban is ugyanazon címet használja. De nemcsak egyedül ő ruházza fel a sárospataki iskolát ily kitünőséggel, sőt kortársa Csanaki Máté sem kételkedik halotti beszédében nagy kollégiumnak²⁾, universitásnak nevezni szólnán így a többek között: *Quin ocellum illum Ungariae, literarum regni nostri theatrum et decus, universitatem Patachinam, extemplo petis³⁾*.

Csanakinak tehát 1614-ben mondott beszédéből könnyen hihető, hogy a sárospataki iskola ezen korban, mind a protestans mind a katholikns iskolák között Magyarországon a leghíresebb vala.

De hogy Boros Jánosra visszatérjek, örzi emlékét Sárospatak városának jegyzőkönyve is 1618. évre. Ugyanis ezen év máj. hónapján ellenkezés támadt a pataki polgárok és tanulók között a következő ügy miatt: hajdan Sárospatakon az évenkénti három innepen csak a földesuraság kocsmájában volt bormérés (kivéven az állandó kocsmákat, melyek akkor is mértek) s a városiaknak bort mérniök addig

¹⁾ L. Aszalós! Mihály Calathus Strenarum Hortensium symbolicarum. Nyom. Marburg. 1618 4dr. 40. l.

²⁾ Hasonl. ö. Siderius István életében előjött idézetekkel.

³⁾ L. az idézett halotti beszédet.

nem lehetett, míg a közönségesen „innepi bor“ néven nevezett hat hordó bor a földes uraság hasznára el nem árultatott; úgy hogy évenként ezen három innepi napon a földesuraság számítása szerint 18 hordó bornak kellett összesen elmértenie; a mennyi eladatván, mindenkinek szabad volt a bormérés II. Maximilian 1572. kiadott szabadalmának erejénél fogva. Történt pedig 1618. husvét innepén, hogy azon hat hordó, melynek borát Rákóczi György földesur kocsmájában el kellett árulni, a szokottnál nagyobb vala, s így a kimérés is nagyon sokáig tartott. Tehát a városi tisztviselők, hogy az innepi bor gyorsabban elárultassék, következőleg a polgárok annál hamarabb élvezzék a bormérési jogot, akadályozni akarták, hogy senki a városi polgárok közül, bort a kollégium kocsmájából (hol mint állandó kocsmában ekkor is szabad volt a bormérés) ne vigyen; sőt örököt is állítottak, kik az iskola kocsmájából a városra vitt bort elszedték. Észrevévén ezt a tanulók, boszankodva törnek ki a kollégiumból, a városi tisztviselőket megtámadják; a mikor Szücs Lukács alvezér vagy városi hadnagy (protribunus oppidanus) puskával fegyverkezve, a tanulók közül Kapossi Istvánt agyon lötte¹⁾.

Ezen veszélyes háborgás elintézésének és bevégzésének okáért tehát Patakon generalis synodus tartatott; a városiak és tanulók közötti pör elcsendesült, a tanulók részére bizonyos törvények állapíttatván meg, melyeknek az akkori tanárok aláírtak.

Ezen szabályok vagy törvények a város jegyzőkönyvébe is beíratnak; ha ugyan meghatározzák, mit kell tenni, ha történetesen valamelyik tanuló városi polgárt jogtalansággal illet s viszont megfordítva²⁾, majd 1621. I. Rákóczi György által az iskola törvénykönyvébe is, melyet ő parancsolt és erősített meg, beíratnak.

¹⁾ L. a városi jegyzőkönyvet 1618. máj. 14.

²⁾ L. a sárospataki iskola törvényeit.

Most ezen törvényeknek a többek között aláír Szenczi Boros János tanár is, a kiről beszélünk. Ezen törvényeknek címe és aláírása ez: (Ξυρ Θεῶ Anno 1618. stb). Isten segítségével 1618. jun. 12. 13. 14. 15. 16. napjain, a zempléni kerület (dioecesis) synodusán, Patakon Tiheméri Máté tiszteletendő tudós szénior és ujhelyi lelkész vezérlete mellett becsületes Barbeli Dániel házánál hozatott törvények a pataki iskolának és nevelőkéinek javára sat. Tiheméri Máté ujhelyi lelkész és zemplénkerületi szénior. M. Zanchi Urban consenior. Szenczi Boros János, Filiczki János ez időben pataki rektorok, Gönczi György iskolai szénior maga és a társak nevében“. Ennyit a jegyzőkönyvből, mely az időre, mikor¹⁾ Boros tiszttársával Filiczkivel tanári hivatalt viselt, hitelesen bizonyít. Nem lehet elhallgatni Csanaki Mátét sem, a ki Borosról pataki tanárai között halotti beszédében dicsérettel emlékezik²⁾.

Meghalt Patakon 1622. pestisben, mely Magyarországon ekkor sokáig és nagyban dühöngött; az egész kollégiumot csaknem elpusztította; igazolja ezt a Csécsiféle katalógus ugyanazon historiai registrumban következőkkel: Szenczi János, Filiczki János 1617. és Muraközi Dús Márton 1622. Ezen utóbbi három férfiú pestisben halt el 1622., az iskola ekkor tanár nélkül, az iskola csaknem pusztán maradt, a tanulók³⁾ közül sokan meghaltak, sokan elszéledtek. A zempléni kerület anyakönyve is azon vésről, melyet a ragályos mirigy a kollégiumban okozott, ekként emlékezik: És mikor 1622. esztendőben az sűrű pestis grassált, az mesterek az Pataki Scholából úgy kihalának, hogy egy sem marada³⁾.

Az pedig, hogy 1622. máj. hónapban Filiczki János, Muraközi Dús Márton a sárospataki iskolában tanárok voltak,

¹⁾ Hasonl. ö. ezen historiának 1. részében, a hol a törvényekről bővebben szóltunk.

²⁾ L. feljebb.

³⁾ L. az anyakönyvben.

bizonyos azon halotti versekből, melyeket a sárospataki tanulók és tanárok Bethlen Gábor erdélyi fejedelem nejének Károli Zsuzsánának halálára irtak ¹⁾, melyekből kitűnik, hogy 1622. máj. havában az iskola tanárai voltak Filiczki János, Muraközi Dús Márton; s így Szenczi B. János 1622. év elején május hó előtt halt meg.

Egyébiránt Boros kis testalkatu, de nagy eszü ember volt, mint Aszalós Mihály felebb idézett verséből láthattuk. Elméjének maradtak-e emlékei, meg nem mondhatom.

XXI. Filefalvi (de Filefalva) Filiczki János, 1617—1623.

Filiczki János született Farkasfalván, Szepesmegyében nemes családból. Egyszer Filiczkinek, másszor Filefalvinak iratik. Pareus Filep „*Deliciae poetarum hungaricorum*“ című könyvében pedig Filefalvi Filiczkinek. Azonban sejtem, hogy a falu, melyben született, tótul és németül Filicznek nevezetett, innen hasonlóságnál fogva hívták a magyarok Filefalvának ²⁾, s így mindkét elnevezés egyet és ugyanazt jelenti. A falutól kapta tehát nevezetét Filiczki családja; ő maga születési helyét már nem csak Filefalvának, de Farkasfalvának is hívja, mint azon költeménye névaláírásából kitetszik, melyet Molnár Albert tiszteletére irt, mikor Dávid zsoltárait magyar nyelvre fordította ³⁾. Az aláírás így hangzik: „Irta Nassovia tartományában, Sigéna városában, Farkasfalvi Filiczki János, theologus deák 1607. esztendőben.

¹⁾ L. Károli Zsuzsána végtiszteletére tett halotti szertartásoknak két könyvecskéjét. Nyom. Fejérváron 1624. jun. 4dr.

²⁾ Vannak ily elnevezések: Jánfalva, Pálfalva, Tamásfalva, Martonfalva, Szepesmegyében pedig van Filicz vagy Filefalva.

³⁾ L. a Molnár Albert által kiadott zsoltárok elé bocsátott verseket.

Egyébiránt Filiczki a hazai iskolákban pályáját bevégezván, a tudományokban élébhaladás végett Prágába ment 1602-ben. Majd 1605-ben Nassau Hernborn városában folytatta tanulmányait. Tanult Marpurgban és Heidelbergben is; ez utóbbi helyen úgy látszik 1611-ben, sőt lihetőleg Altorfban és Basileában is; a külföldi egyetemeken csaknem tíz évig vagy még tovább időzván.

Éber elméjü létére a költészetet kitünő szorgalommal tanulmányozta és benne oly előmenetelt tett, hogy kosorus költő nevére lön méltatva. G o c h e n Rudolf „Primitiae Poeticae“ címü költői zsengeit következőleg dicsérte meg:

„Quaeris Johannis carmen sit quale Filiczki?

Et nitidum verbis et grave rebus habes.

Lotichius János „Bibliotheca poeticájában“ pedig ezen dicsérő verset olvassuk róla:

„Commendas patriam non vana laude, tuosque

Impariter scriptis, o Filefalve, modis.

Legimus ingenuae, vates, monumenta juventae

Quanta senex olim carmina, quaeso dabis? ¹⁾

Sokan, hogy a költészetben magát kitüntette, magyarok Ovidiusának nevezték. Bizonyoságot tesz erről Füsüs, midőn „Királyok tüköre“ címü könyvében ekként szól: Amaz mi időnkben levő második Ovidius poétának (t. i. Filiczkinek) panaszkodása szerint:

„Candida nunc jocus est, ludibriumque fides“.

De a költészetten kívül a theológiát is tanulmányozta, a mit eléggé igazolnak *προσφωνεσεις* címü s más példaregelő versei (carmina paramythetica). A görög irodalomban is kiünt, a mit ezen nyelven irt ékes versei böven bizonyítanak.

Hogy Magyarországba jöve telekor, mielőtt pataki tanárrá választatott volna, miféle hivatalt viselt, feljegyezve

¹⁾ L. Czwitinger. Spec. Hung. Liter. 145. 146. lap.

nem találtam. Mert jóllehet életírásában Czwittinger elég hosszú, mindazáltal róla, sőt Patakon viselt hivataláról is hallgat¹⁾. De vannak okiratok, melyek iskolai hivatalát, s az időt, melyben szolgált, hiven bizonyítják.

Ugyanis Filiczki a sárospataki iskolában 1617-ben kezdett hivatalt viselni s annak körülbelől öt évig és néhány hónapig egészen 1622-ig dicséretes igazgatója volt. Ezen év folytán meghalt. A Csécsiféle Regisztrumban a tanárok katalógusa róla ekként bizonyít: Szenczi János, Filiczki János 1617-ben és a következő években 1623-ig. Volt ez koszorús költő, különféle költeményei és epigrammái vannak Pareus Fülöp „*Deliciae poetarum hungaricorum*“ című művében. Nyom. 1619-ben. — Muraközi Dus Márton 1622-ben. Ez utóbbi három férfiú pestisben halt meg 1622-ben. Az iskola ekkor tanár nélkül volt, és csaknem pusztán maradt, mert a tanulók közül sokan elhaltak és többen szétoszlottak²⁾.

Mint látszik eleinte második igazgató volt, Szenczi Boros János³⁾ lévén első; ki meghalván első igazgatóvá lett. Dicsérettel emlékezik róla Csanaki Máté is gyakran említett halotti beszédében.

Filiczki emlékét Sárospatak városának jegyzőkönyve is őrzi, mert a sárospataki zsinaton 1618. jun. 12—16-ig hozott törvényeknek, melyek az említett és már felebb bemutatott anyakönyvben szintén meg voltak említve, ő is aláírt mint iskolai rektor, Szenczi Boros János első rektorral együtt⁴⁾. 1622-ik év elején, Szenczi Boros János tisztára után, első rektorra lett; új társul nyervén maga mellé Muraközi Dus Márton. Ugyanezen évben május havában Bethlen Gábor erd-

¹⁾ L. Specimen Hung Litter. 143. és következő ll.

²⁾ Hasonl. össze a felebbiekkel.

³⁾ Következtetni lehet ezt 1) abból, hogy Aszalós Mihály 1618-ban Szenczi Jánost említi első rektornak, 2) hogy Sárospatak városa jegyzőkönyvében az 1618. évbeli törvényeknek Filiczki később irt alá. Majd 1622. Szenczi meghalván, első rektornak írta magát.

⁴⁾ L. felebb.

lyi fejedelem neje Károli Zsuzsána meghalván, gyászbeszédet mondott felette. A sárospataki tanulók is ugyanekkor igen szép költeményekben keseregtek a nevezett fejedelemnő felett; mik teljesen bizonyítják, hogy ekkor a sárospataki iskolában a költészet szépen virágzott, és azt kétségkívül Filiczki szorgalmának köszönhetjük, ki tanítványaiba a költészet tanait szorgalmasan csepegtette be ¹⁾. Az igen jó s Patak muzsái előtt igen érdemes férfiú, mint látszik, már 1622. év végén meghalt; iskolájából a ragályos betegség dühe által ragadtatott ki, mint ezt a Csécsiféle katalogus és a zempléni egyházmegye anyakönyve bizonyítja ²⁾. Kétségkívül a pataki temetőben talált nyughelyet.

Latinul, görögül, magyarul irt költeményei maradtak, melyek közül előttem a következők ismertetések: 1) „*Primitiae Poeticae*“. Marpurghan 8dr. Tartalma: 1. Születésnap, 2. Örvendező, (gratulatoria), 3. Utravaló (propemptica), 4. Istenszerető (philoesia), 5. Áldozati (symbola), 6. Megszólító (prophoneisies), 7. Nászinnepi (epithalamia), 8. Példaregélő (paramythetica), 9. Halotti költemények (funeraria), 10. Különféle görög és latin epigrammok. Ezeknek mindnyája vagy nagy része látható *Deliciae poetarum hung.* című könyvben. 2) „*Poemata varia*“. Nyom. Basileában 8dr. Paréus Fülöp *Deliciae poetar. hung.* című könyvében, kiadatott ismét Frankfurtban 1619. 12dr. Ezen költemények „*Deliciae*“ sat. című műben a negyedik vagy utolsó helyen állanak, és ezen értelmű cím alatt: „Magyarországi Filefalvi Filiczki Jánosnak különféle költeményei.“ Láthatók pedig itt, mint mondtam „*primitiae poeticae*“ költeményei újra kinyomva és összeszedve.

¹⁾ L. Csanaki Máté „*Contrversiar. Logicarum*“ című művét. Nyom. Lejdában Hollandiában. Ebben tiszteletére vannak írva utravaló költemények (*carmina propemptica*), midőn 1619-ben külföldi akadémiákra ment, irattak a sárospataki iskolában barátai által. Méltók olvasásra.

²⁾ L. felebb Szenczi Boros János életrajzában.

Bizonyára a „*Deliciae sat.*“ című könyvben kiadott költeményeknek épen azon címök van, a melyeket Czwittinger, az ő „*Primitiae poeticae*“ verseit átnézvén, előszámlál. Azonban Filiczkinék nincs még minden verse a „*Deliciae*“ sat. című könyvben, a mi onnan bizonyos, mert felebb idézett verse:

„*Candida nunc jocus est, ludibriumque fides*“¹⁾

Pareusnak említett gyűjteményében nem található, hol nemcsak latin, hanem számos görög versei is vannak. A honnan tiszt. Hosszú István, miskolci ágostai hitvallásu lelkész, midőn 1787-ben Pareus felhozott munkáját végig olvasta volna, Filiczkiről következő ítéletet tett: „Filiczki János felettébb négelyzé a görögöt, melyről tudta, hogy tudta, de tisztán irt verseket“²⁾.

Egyébiránt, mivel a „*Deliciae*“ stb. s benne Filiczki versei nálunk a mai napon ritkábbak, azokból néhányat e helyen felhasználni nem restellek. α) „*Ex dicto S. Ambrosii Lib. 10. de virginitate: Christus est omnia omnibus. sat.*

„*Mens mea, ne trepides: Christus tibi cuncta ministrat,
Munera quae vitae, funera quaeque levant.
Si tenebras animi refugis, noctisque pavores,*

¹⁾ Lásd felebb.

²⁾ Hosszú István a „*Deliciae poetar. sat.*“ című könyvnek azon példányát bírja, mely hajdan ifj. Csécsi János pataki tanáré volt. Azon költőkről, a kiknek versei ezen gyűjteménybe foglaltatnak, következőleg mond ítéletet: Én Hosszú István, a miskolci ágostai vallásu hívek egyházának lelkésze, 1787. aug. 14. örömmel olvastam át Pareus gyűjteményét, melyben a magy. költők művei vannak.

Janus Pannoni us, mint a római egyház püspöke felettébb szabadon irt Róma ellen, s Ovidiusnak nem csak könnyűségével, de trágárságával is birt, mint Magdalénához és Agnétához intézett versei igazolják. 293 és 294. lap. Túri György látszik, hogy némely csillagokat is ösmért. Sommer János a költészetben Magyarországi Tibullusa volt. Filiczki János felettébb mesterkelt a görögben, tudta, hogy tudja a mit tud; de tisztán irt verseket.

Sol est irradians lumine cuncta suo.
 Si dape collapsas vires reparare laboras:
 Vivificum coelo sufficit ille cibum.
 Si latus aut renes morbo cruciaris acuto:
 Hic validum docti Poeonis unqven habes.
 Si te fata premunt, et dura fatigat egestas:
 Portus adest, et opus queis tibi, donat opes.
 Si fera bella movent satanas, caro, mundus et oreus:
 Pax tibi de Christi certa cruore venit.
 Figere si recto vestigia tramite gestis:
 Est via qua tuto, qua pedes ire queas.
 Si truculenta paves immitis spicula mortis:
 Vita fit, obtundens hostica tela necis.
 Si moriens fragilis migras e carcere carnis:
 Est tibi coelesti sede reposta salus.
 Omnia fit Christus, mea mens (quid plura requiris?)
 Sol, cibus, unquen, opes, pax, via, vita, salus¹⁾.

β) „Pro felicissimo anni 1609. decursu.“

Tabē, faMe beLLIs Degrassans transIlt annUs;
 HIsCe reCens CassUs faC pLe ChrIste MICet²⁾.

γ) „Vive ut ultra vivas.“

Vive vigil, valeas venturam ut vivere vitam:
 Vita, vapor, veluti vana vel umbra, volat³⁾.

Ennyi elég például. Azonban érdemes felhozni még Szepsi Kórotz György „Disputatio philosophico-theologica de transubstantiatione et de ubiquote carnis Christi“ című művére irt versét, melyet felebb már használtunk ⁴⁾.

3) Magyar rhytmusok, Molnár Albert tisztele-tére, ki Dávid zsoltárait magyar nyelvre fordította, irattak Nassovia tartományának, Sigéna városában 1607-ben. Ezek

¹⁾ L. „Delic. Poetar. Hung. 467. l.

²⁾ U. o. 468. l.

³⁾ U. o. 530. l.

⁴⁾ L. felebb.

láthatók mai nap is némely régibb magyar zsoltárunkban, a fordított szöveg előtt, ily alakban: „Rémus György deák verseinek magyarra való fordíttatása és Molnár Albertre való alkalmaztatása:

„Dávid királynak másfél száz zssoltárit,
Szent lélek által iratott énekit,
Gyönyörűséges nótájú versekre
Ketten szerzették francia nyelvre“ sat.

Irta Nassovia tartományában, sat. Farkasfalvi Filiczki János theologus deák 1607. esztendőben. De latin verssel is magasztalta Molnár Albertet, Dávid zsoltárai magyar fordításaért¹⁾.

4) „Halotti vers“, iratott 1622-ben Károlyi Zsuzsánának, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem nejének halálára. — Kiadatott a fejdelemasszony végtiszteletére írott „Exequiae caerimoniales“ című könyvben. Kinyomatott Fejérváron 1624. 4dr. azon versekkel együtt, melyeket a sárospataki tanárok és tanulók ezen alkalomra írtak, címök ez: *ΔΑΚΡΥΑ* in exequias tristissimas serenissimae, piissimae, omniumque matronalium virtutum encomiis cumulativissimae Heroinae, ac Dominae, Susannae Carolyi etc. Profusa humillimae observantiae et gratitudinis ergo a rectoribus et alumnis Illustris Scholae Sárospatachinae moestissimis.

Itt is az első helyen tűnik szemünk elé Filiczki költeménye, melynek utolsó verse az aláírással együtt így van:

„Si Regina cado, si principis incluta conjux,
Unde tumes? fumus, pulvis et umbra sumus,
Sola manet pietas animi, post funera: solam,
Dum sapis et vivis, vir mulierque cole. —
Quicquid habet vitam, manet et mors, ibitis omnes,
Ibitis; ad caelum, qui pius ibit, adit.

Joanne Filiczki P. D. ex Illustris Schola
Sárospatak Rectore Primario²⁾.

¹⁾ L. „Deliciae poet. hung.“ 508. l.

²⁾ L. „Exequairum Caeremonialium Susannae Károlyi“ című könyv második részét.

5) Marpurghban Goclenius elnöksége alatt e részszők (particula): „sicut, ita, ut“ fontosságáról, vagy inkább a Krisztus teste mindenüttiségéről, mely tant Augustinus megdöntött.

Álljanak ezek Filiczkiről, hozzá teszem még, hogy 1621. jan. 8. Szenczi Boros János és Filiczki tanárok idejében szedettek rendbe első Rákóczi György parancsára a sárospataki anyaiskola törvényei s általa meg is erősítettettek.

XXII. Muraközi Dús Márton 1622. évben.

Muraközi Dús Márton a magyarországi iskolákban leginkább pedig a sárospataki gimnáziumban tanulmányait bevégezvén, 1617-ben I. Rákóczi György pártfogása alatt Márburgba ment tanulni, mint ez több más okmányon kívül Molnár Albert tanuskodásából is kitűnik, ki Muraközinket azon ajánló levélben, melyet Scultéti Ábrahámnak általa magyar nyelvre fordított s Oppenheimban kinyomott¹⁾, százados ünnepélyi beszédéhez irt, 1615. dec. 1-én a marburgi egyetem jótéteményesei (alumni) között említi ily szépen: „Eddig a heidelbergi tanulók; következnek ezután a marburgiak: Füsüs János, Lévai Tamás, Muraközi Márton, a két utolsó nagys. Rákóczi György ur pártfogoltja. Marburgban csaknem egész két évet töltvén, 1618. végén Heidelbergbe ment, hol különösen Pareus Dávid tanár előadásait látogatván, folytatá hittani pályáját²⁾. Itt időzése alatt 1620-ban a bűnös ember megigazulásáról, de justificatione hominis peccatoris, értekezést tartott, melyet ki is nyomtatott.

¹⁾ Megjelent e mű következő címmel: Secularis concio evangelica, azaz jubileus esztendei predikáció. Oppenheimban. 1618. 4dr.

²⁾ W e s z p r é m i. Biographia. 3. k. 467. l.

Magyarországba visszatérése után a meghalt Szenczi B. János helyett a sárospataki iskola tanárává lön, oly feltétel alatt, hogy az első igazgató tanári hivatalt Filiczki János viselje; Muraközink pedig mint másod igazgató rector secundarius, vagy a sárospataki iskola törvénykönyveiben szokásos kifejezést használva, mint igazgatótárs — corrector — működjék.

Emlékezik róla Csécsinek azon tanári névjegyzéke, melyet történelmi jegyzetei között feltalálhatunk; de a Lampéféle jegyzékben még csak neve sincs említve ¹⁾. Ezért azon véleményben vagyok, hogy őt Debreceni Ember Pál nem ösmerte. Sőt mi több, mellőzve van neve azon tanári névjegyzékben is, mely a kezünk közt levő törvénykönyvhöz van csatolva; de e névjegyzékbe Csécsi János, (Joh. fil.) őt tulajdon kezével beiktatta, ekként: „Muraközi Dús Márton 1622-ben“; a mi helyesen történt.

Egyébiránt nem tovább, mint egy évig volt a miénk; sőt egy évet sem töltött egészen el az iskolában; mert ugyanazon 1622. évben elragadta a dühöngő ragály, melyről tanuskodnak a Csécsi történelmi jegyzetei között feltalálható névjegyzék ime szavai: „Szenczi János, Filiczki János 1617 és a következő években 1623-ig, Muraközi Dús Márton 1622-ben“.

E három utolsót elragadta a ragály 1622-ben, és az iskola tanárainak kidőlése, tanulói igen nagy részének elhalása, legnagyobb részének pedig elszéledése után csaknem pusztán maradt ²⁾.

De hogy Muraközi Dús Márton csakugyan 1622-ben hunyt el, kitünik még a zempléni egyházmegye anyakönyvéből is, mert ez az azon korbéli tanárok sorsáról következőleg tesz bizonyosságot: „És mikor 1622. esztendőben az sűrű pestis grassált, az mesterek az pataki Scholából úgy kihalá-

¹⁾ L. Lampe magy. egyh. történelmének 596. lapját.

²⁾ V. ö. a felebbieket.

nak, hogy egy sem marada; hanem tarcali káplánságából — mint akkoron nevezték — bévitették az Scholában mester-ségre idvezült Tolnai Istvánt“ sat. ¹⁾

Hogy pedig Muraközink 1622-ben a pataki iskolában tanár volt, azt nem csupán a már említett Csécsiféle okmány igazolja, hanem azon alább megsmilitendő költemény is, melyet Károli Zsuzsána fejedelemnő halálára irt. Minthogy pedig Patakon hunyt el, föltehető Patakon is temettetett el.

Molnár Albert dicsérve említi Muraközinket, mint kitűnő pártfogóját, Kálvin Jánosnak általa magyarított „Institutiója“ végén, mely megjelent Hannoviában 1624. 4dr. ²⁾; ki ügye pártfogóit és előmozdítóit, a kiknek segélynyújtása által a munka kiadását eszközölhette, elősorolván Muraközinkről ekként nyilatkozik: „Az nagyságos Rákóczi Györgytől és ő nagyságának egynéhány pataki hiveitől: holott az istenes és tudós atyafiú, boldogult Muraközi Márton testamentum tételében is megemlékezett ügyömről“.

Következő hátrahagyott munkáit ösmérem: 1) Üdvözlő vers (Carmen gratulatorium) Aszalós Mihálynak tiszteletére, ki a „Strenae symbolicae“ című könyvet kiadta 1618-ban. Iratott Marburgban. Felirása ez: „Tum generis splendore, tum virtutum laude nobilissimo juveni Dn. Michaeli Aszalós, in debitaie gratitudinis et amicae convserationis symbolum amice attexuit Martinus D. Muraközi“.

„Clarum specillum nobilis indolis, etc.“ ³⁾

¹⁾ L. az említett anyakönyvben az 1667. okt. 5-én Sárospatakon tartott kisgyűlés (semi-generalis synodus) pörbeli nyilatkozatát. Nálunk is megvan az az említett anyakönyv kivonatában a 43. és köv. lap. V. ő a fentebb és alább a Tolna Istvánról szóló lapokat.

²⁾ A könyv címe ez: A keresztyén religióra és igaz hitre való tanítás, melyet deákul irt Cálvinus János, magyar nyelvre fordított Molnár Albert. Nyom. Hannoviában, 1624. 4dr.

³⁾ L. Aszalós Mihály „Strenae symbolicae“ című könyvének 46. lapját.

Birunk töle más költeményt is, melyet ugyanannak, midőn Athanaz vallástételéről értekeznek Heidelbergben 1618. szentelt.

2) Vers, melyet Egri Lázár Gáspár tiszteletére irt, ki Heidelbergben 1619-ben Pareus Dávid elnöklete alatt a bün-ről nyilvánosan értekezett. Ez így lejt:

„Ut rosa verna suo prius ornat honore colonum,
Quam meritas largo foenore reddat opes, etc.“

Martinus D. Muraközi, praesentissimo fortunarum
suarum socio, amico animo, apposuit ¹⁾).

3) Disputatio methaphysica de causa et causato, melyet Combachius János elnöklete alatt védelmezés végett előad Muraközi Dús Márton. Anno D.

SCIre est per CaVsas CognosCere reM. sator AEVI

Enter, praesenter CVncta potenter agIt = 1618.

Megjelent Márburghban 4dr. Ajánlva van Rákóczi György, Tiheméri Mátyás, Sári O. Mihály és még más uraknak. Megvan a sárospataki ref. kollégium könyvtárában, Szikszaiféle gyűjteményben.

4) Disputatio theologica de justificatione hominis peccatoris coram deo, melyet tisz. öreg Pareus Dávidnak, hirneves hittudornak, szüléje gyanánt örökké tisztelendő tanáranak elnöklete alatt megbíralás végett nyilvánosan előad Muraközi Dús Márton jun. 10. Anno reparatae salutis.

GratIa fVnDaVIt Mors IesV InCoepta peregrIt:

Regnat pro tanto foenore noster honos ²⁾).

¹⁾ Megvan e mű a sárospataki kollégium könyvtárában, a különböző hittani értekezések gyűjteményében, melyet maga Muraközi készített 1620. évben.

²⁾ Összesen = 1620.

Megjelent Heidelbergben Albinus Dávid nyomdájában. 4dr. ¹⁾.

Muraközi ez értekezést ajánlotta I. Rákóczi Györgynek, jöltevőjének, még pedig versekben; s azért az a meggyőződés, hogy ő örömet és minden nagy fejtörés nélkül irt latin verseket. Magát az ajánlás címét és egy-két verset ide irunk: „Spectabili ac Magnifico Domino Dn. GEORGIO RAKOCI de Felső-Vadász, Sacrae regiae Majestatis Dapifero, ac Supremo Capitaneo Onadiensi ect. Comiti Comitatus Borsodiensis etc. Domino in Sáros-Patak, Szerencz, Onad, Lednice, Sáros, Makovicza etc. Orthodoxae Religionis propugnatori acerrimo, Domino ac Patrono Suo Clementissimo. Hanc theologicam *σοφιστηριον* in perpetuum debiti honoris et gratitudinis symbolum submisso consecrat et offert.

Inclyte Mecaenas divini Fautor honoris,

Quem mea dum vivet sedula Musa colet.

Suscipe primitias studiorum, quaeso, meorum

Haustas e sacro Codice, corde datas ect.

Author. et Resp. ²⁾

5) Gyász költemény, melyet Károlyi Zsuzsána fejedelemnőnek, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem hitvesének halálára irt 1622-ben. Megjelent ez nyomtatva a pataki kollégiumban ez alkalomra írott más versekkel együtt említett fenséges Károlyi Zsuzsána végtisztessége alkalmával mondott szertartási beszédek között Gyulafehérvárott 1624. 4dr. ³⁾, melyet az aláírással együtt azért is érdemesnek tartok megösmértetni, mert Muraközink-

¹⁾ Muraközi ezen értekezése megvan a sárospataki kollégium könyvtárában a legközelebb idézett különböző hittani értekezések gyűjteményében.

²⁾ L. többi részét az idézett helyen.

³⁾ V. ö. fentebb, hol a sárospataki iskolában írott versek közül már többet adtunk.

nek mind tanári hivataláról mind annak tartamáról hitelesen tanuskodik, s ekként van:

Heroina potens, atavis illustribus orta,
 Morte cadit, secli gloria rara sui.
 Multiplici virtus hanc stemmate cinxerat, Anna
 Pectore, Sara thoro, pondere Dorcas, erat.
 Anna, SUSANNA fuit, flagrabat amore Jehovahae
 Cultus, prompta sacris semper adesse focis.
 SARA fuit thalamo, illustrem venerata maritum est,
 Syncero et coluit pectore pacta thori.
 Dorcas erat factis, stipis aera petentibus aegris
 Christe tuis, nutrix, mater et alma fuit.
 O felix thalamus, qui talem Heroida dives
 Possidet, hic auri pondere majus habet.
 O quater infelix spoliata Heroide tali,
 Princeps Pannonici gloria rara soli.
 Christe, Patrem patriae tali dignare precamur
 Conjuge, quae fiat nata Susanna Sarac.
 Tu vero placide in Christo, Heroina, quiesce,
 Ultima dum magni venerit hora Dei.

Martino D. Muraközi Rectore Scholae secundario ¹⁾).

Ezek Muraközi szorgalmának emlékei.

Denem szabad hallgatással mellőznünk a különböző hittani értekezések gyűjteményét sem — collectio variorum tractatum theologicorum — mely meg van a sárospataki kollégium könyvtárában. Hogy e gyűjteményt Muraközi készítette, s az értekezések egy könyvbe írásáról ő gondoskodott, bizonyítja a könyv elejére ily módon irt neve: M. D. M. 1620. azaz Muraközi Dús Márton.

E gyűjteményben első munka Theodori Thummii explicatio terminorum et distinctionum in arduo articulo justificationis. Tubingae. 1620. 4dr. Továbbá találunk még abban körülbelöl 13 magyar tanulótól különböző értekezése-

¹⁾ Muraközi versét megelőzi Filiczki János költeménye, ki akkor a sárospataki iskolában első igazgató-tanár volt, a mint az aláírás bizonyítja. L. felebb.

ket, melyeket tartottak a heidelhergi és marpurgi egyetemben. Kiadvák 1617—1620-ig. Itt találjuk Muraközink már említett értekezését, nem különben ifju iktari Bethlen István és Bártfai István 1620-ban Heidelbergben tartott beszédecskéit is; melyek valóban ritka művek, s összeszedésükkel Muraközi mind a szerzők iránt elegendő hálát tanúsított, mind maga részére az utókor becsülését megszerző; mert azok a magyar protestánsoknak azon korra eső egyházi és irodalmi történetét jó mérvben megvilágosítják. De több könyv is van még a sárospataki kollégium könyvtárában, melyek Muraközi nevét őrzik.

Azonban Muraközinket nem kell összetévesztetni a másik Muraközivel, kiről Lampe magyar egyháztörténelmének 570. lapján a lévai egyházmegye esperesei között következő szavakkal emlékezik meg: N. Muraközi P. E. barsensis et senior. Mert ez 1632 körül élt s említett év után espereséget viselt, a mint nyilván kitűnik a zempléni egyházmegye anyakönyvéből, mely a Dunán innen és túl levő egyházmegyék azon évre eső espereseit elősorolja, összehasonlítva Lampe idézett helyen látható jegyzeteivel.

XXIII. Tolnai P. István 1623—1626-ig.

Tolnai P. István atyja volt Tolnai István, a veszprémi egyházmegye esperese¹⁾. Mit jelent a P. betű nevében, megvallom, nem tudom, mert a zempléni egyházmegye anyakönyve, a Csécsiféle történeti jegyzék, és más emlékek, melyekben Tolnaink neve előtt említett betű igen gyakran előfordul, nem magyarázzák meg annak jelentését. De ha szabados a hozzávetés, azon véleményben vagyok, hogy az Pap

a) Lampe magy. egyh. történelmének 660. lapja.

vagy Pastoris-t jelent, mert hogy abban az időben a lelkesek fiait akként nevezték, több okmányok igazolják.¹⁾

Tolnaink a felsőbb tudományokat a sárospataki iskolában végezte; még 1617. itt találjuk őt a nagyobb tanulók vagy is a beöltözöttek — togatusok — között. Ezután a b. kereszturi iskola vezetésével bízott meg, melynek kormányzásában dicséretesen működött. Innen 1620. a heidelbergi egyetembe ment²⁾. Hazájába visszatérván a tarcali egyház másod papjává vagy káplánjává lett, mely hivatalát bizonyos ideig dicséretesen viselte. Midőn pedig 1622. a dühöngő ragály a sárospataki iskola minden tanárát elragadta:

Tolnaink 1623. említett iskola vezetésével bízott meg, melynek élén egy maga három éven keresztül oly kitünő erélyt tanusított, hogy a csaknem összeomlott és néptelenné lett iskolát ismét virágzásba hozá, miért is méltán számíthatjuk őt az iskola ujjá alkotói közé. Világosan tanuskodik erről a zempl. egyházmegye anyakönyve a zavargó tanulók ügyében 1667. okt. 5-én tett pörbeli nyilatkozatban, melynek ide vonatkozó szavai ezek: „Az pataki Scholának állapottya miben forgott, noha kezünknel levő irásokból megmutathatnók, közel száz esztendőktől fogván, de hogy azzal unodalmat ne szerezzünk, kezdgyük bátor tsak a magunk idején. Néhai Méltóságos Fejedelem, öregbik Rákóczi György, istenes kereszttyén Házastársával Lórántfi Susánnával, még pataki uraságokban, Istenekhez, vallásokhoz gerjedező buzgóságoktól viseltetvén, igyekeztek minden tehetőségekkel, hogy az pataki Scholát ampficálhatnák. Meg is cselekedték, mert 1620 és 21. esztendőben, mind az épüle-

¹⁾ Most már tudom, hogy a dolog csakugyan úgy van, mert ő maga magát Stephanus Pastorius Tolnensisnek írja Molnár Albertnek 1621-ben. Heidelbergben megjelent szótárában azon versben, melyben Molnárt üdvözl.

²⁾ L. Weszpr. Biogr. a nyomdász hibájából iratott St. P. Thor-naeus-nak, Tolnaeus helyett. Vesd össze Molnár Albert iránt kifejezett Applaususát, ki a szótárt Heidelbergben 1621-ben kiadta.

teknek öregbítésével, szép beneficiumoknak conferálásával és istenes szép Törvényeknek behozásával, az Scholát szép rendben és karban állatták. És mikor 1622. esztendőben az Pestis grassált, az Mesterek az Pataki Scholából úgy kihá-
lának, hogy egy sem marada, hanem Tarcali káplánságából (mint akkor nevezték) bevitették az Scholában mesterségre idvezült Tolnai Istvánt, a ki maga egyedül lévén mester há-
rom esztendő alatt, az Scholát szép tsendességgel dirigálta, és serényen építette, úgy annyira, hogy mind az Politiában, mind az Ecclesiában Institutiója alul sok tudós emberek származtanak, kik közül még ma is vannak elegenden. 1626. esztendő felé, hogy az Schola inkább nevekedhetnék, idve-
zült Rákóczi György ö Nagysága, mind szép épülettel am-
plificálá, mind maga tárházából három Mestereknek fizetést rendelt, egyiknek egyiknek 250 forintokat, a mellé bort, búzát, szalonnát illendőképpen és egyszersmind négy Meste-
reket is tartott.“ Ezek az anyakönyv szavai. Hasonlókat em-
lít Tolnainkról a Csécsiféle történelmi jegyzetek között levő tanári névjegyzék is (a pataki tanárokról szerkesztett név-
jegyzékek közül csak ezen egy emlékszik Tolnainkról) hol következők olvashatók:

„Tolnai István tarcali lelkészi állomásából ide hozott 1623. évben; három évig volt tanár és pedig tisztárs nélkül, és a csaknem végromlásra jutott iskolát ujjal virágzásba hozta. Ezután első Rákóczi György udvari papjává lett, majd ennek erdélyi fejedelemségre jutása után 1631-től pataki pap, iskola felügyelő és végre ezen zempléni egyházmegyének jegyzője volt. Meghalt 1642. apr. 20. szélhűdésben, midőn az újhelyi zsinaton tartott vitatkozásban elnökölné.“ Eddig az említett névjegyzék.

Mínthogy pedig Tolnaink 1626-ban lett nagys. első Rákóczi György úr udvari papjává ¹⁾, majd 1629. május 3-án

¹⁾ L. a zempl. egyházmegye anyakönyvét. V. ö. Tornai (Thornaeus) Pap Istvánnak az actualis bűnrőli értekezését, kijött Leydában 1630. 4rd. mely több mások között Tolnainknak is van ajánlva.

a zempléni egyházmegye jegyzőjévé, a mint az ez évre fel van jegyezve említett egyházmegye anyakönyvében ily módon: „Máj. 3. Tolnai István nagys. Rákóczi György udvari papja az egyház főjegyzőjévé — publicus notarius — lett.“ Ennélfogva a Csécsiféle tanári névjegyzék kiigazítandó, mely azt mondja, hogy Tolnaink csak 1632 után lett a zemp. egyházmegye jegyzője.

Végre nagys. első Rákóczi György az erdélyi fejedelmi méltóság elfoglalására 1630. eltávozván, Sári Orvos Mihály pataki első lelkész pedig 1632. élete pályáját bevégezvén¹⁾, Tolnaink épen azon 1632.²⁾ pataki első pap lett, és e hivatalát egész halálaig dicséretesen viselte. És noha pataki lelkész volt: mindazonáltal az udvari papi címet is megtartotta, és ezt azután is legalább egy ideig használta, a mint az általa magyarul kiadott s alább felemlítendő könyv címe mutatja. Valószínű az is, hogy Tolnaink, mint egyik udvari ember együtt ment volt 1630. Rákóczi Györggyel Erdélybe, hogy azonban rövid idő alatt t. i. 1631 vagy 1632. visszatérjen. Innen lett az, hogy a hirneves Ribini János, átvizsgálván a Tolnaink által magyar nyelvre áttett könyvet, őt a magyarországi ágost. hitvallásuak nevezetességeiről írott könyvében az erdélyi lelkészekhez számítja, mondván: Helyén látom az erdélyi hely, hitvallásu lelkészek között igen kitűnő férfinak, Tolnai Istvánnak tettét felemlíteni, hogy meg tudják az olvasók, mennyire egyetértők és serények voltak az ágost. és helv. hitvallásu hitsorsok a r. katolikusok ellen folytatott harcban³⁾.

Tolnaink a zempléni egyházmegye 1634. jan. 16-ki anya-

¹⁾ 1632. apr. 17. még élt, a zemp. anyakönyv 157. lapja szerint, de már 1633. nov. 5. mint nem mostanában meghalt említetik. A 205. lap. szerint meghalt 1632.

²⁾ Lampe. Magy. Egyh. 7. 597. lap. Anyakönyv 184. lap.

³⁾ L. idézett mű első kötetének 460. lapját. Megjelent az a nyomtatási hely említése nélkül 1787.

könyvében pataki plebánusnak neveztetik¹⁾, mert a protestáns egyházak lelkészeit nem csak a XVI, de még a XVII. században is plebánus névvel címezték, mit, ha szükséges, több okmányokkal bebizonyítani nagyon könnyű.

Tolnainknak 1638. végén és a következő években igen terhes összeütközései, heves vitái voltak a puritán érületű Tolnai János pataki tanárral, úgy hogy Tolnai Tolnait teljességgel nem szívelhette. Ez ellenségeskedésről nem csupán a zempléni egyházmegye anyakönyvében van szó, de megírva örökíté azt Szilágyi Benjámin István is az 1646-iki, Szatmár-Németiben tartott nemzeti zsinat végzeményeiben; hol többek között a Tolnai János puritánizmusa és pietizmusából eredett bajokról, melyek miatt a sárospataki kollégium egyházi előljárói aggodának, a következőket találjuk feljegyezve:

„Ama tisz. öreg Miskolczi István, a Zemplén vármegyében levő egyházak igen tekintélyes esperese, úgy szintén ama b. e. tisz. férfit Tolnai István ur, a pataki egyház előljárója, a nemes pataki iskolának felügyelői előre látták volt, hogy ebből oly baj származandik, mely saját maguknak végromlását eredményezné; azért a berohanni készülő bajt korán akarván orvosolni, az egész egyház közbelécegyezésével a meghívást mindaddig meggátolták, míg a debreczeni zsinat határozata szerint önmagát (Tolnai János) bizonyos feltételeknek ünnepélyes esküvel alá nem vetné.“

Meghalt Tolnaink 1642. apr. 10-én, az előbbi napon szélhűdés érvén az ujhelyi zsinaton, épen a zsinati vitatkozás folyama alatt, melyben elnökölt²⁾. Eltemettetett Sárospatakon apr. 11-kén; márványsírkövel tiszteltetett meg, mely mai napon is (t. i. 1789. évben, midőn e sorokat írom) fenáll a pataki régibb temetőben; jelvényül rajta egy saját keb-

¹⁾ Anyakönyv (Matric.) 215. lap.

²⁾ L. a zempléni egyházmegye anyakönyvét, melyben az ő halálának körülményei bővebben előadatnak.

lét felrepesztő pelikán, mely magzatjait saját vérével táplálja.
Felírása ez:

Hic jacet verbi Stephanus sub urna

Tolnai custos Domini fidelis,

Qui repentina placidaque vitam

Morte reclusit.

Köirata pedig ez: Hic tumulus est Rdi et summae eruditionis viri, fidelissimi Jesu Christi servi, Stephani Tolnai. A többi le van törölve és elfeledve.

Tolnaink magyarra áttevé és kinyomatá a wittenbergi egyetem tanárainak lelkesítő vigasztalását, melyet a vallásokért üldözött csehkekhez és morvákhöz irtak következő cim alatt: Treuherzige Warnungsschrift, dass man die päbstliche Lehre meiden und bei der Lutherischen standhaft bleiben soll, an die evangelischen Christen so in Böheim und in andern Örtern bedrängt werden, aus christlichem Middleiden verfasst etc. etc. Wittenberg 1625. 4.¹⁾ Tolnaink fordításának címe pedig ez: Az Wittenbergai Academiának az Evangelica Religióért számkivetést szenvedő Csehökhöz és Morvajakhoz küldet vigasztalása, melyet az Magyar Nemzet idvösségére magyarul fordított Tolnay István, az Tekéntetes és Nagyságos Rákótzgy Györgynek, Erdélynek dicséretes Fejedelmének udvari Predikátora. Fejérvárat nyomtattatott. An. D. 1632. 4. Ajánlva van e mű nagyságos I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek.

Molnár Albertet, midőn dictionáriumát vagy is latin-görög-magyar szótárát kiadná Hejdelbergben 1621. martius havában, következő latin verssel üdvözölte Tolnaink: STEPHANUS PASTORIUS TOLNENSIS.

Carmina Virgilium commendant atque Catullum,

Tullius eloquio est gratia prima poli.

¹⁾ L. Ribini János a magyarországi ágostai hitvallásuak nevezetességei című könyvének 1 kötetét s abban a 461. lapot.

Mantua Virgilium genuit, Verona Catullum,

Arpinum Tulli patria terra fuit.

Ex tribus haec loca quid capiunt? Verona decorem:

Arpinum laudes: Mantua lumen habet.

Hunnica MOLNARO laetatur terra, suaeque

Lexicon hoc perpes gloria gentis erit.

Ennyit szedhettünk össze Tolnai P. Istvánról. Azon pedig, hogy Lampe vagyis Debreczeni Ember Pál e férfinak még csak nevét sem említi fel azon tanári névjegyzékben, melyet egyháztörténelmében feltalálhatunk, igen csodálkozom, holott ő nem is sok időre élt Tolnaink után, s mint a zempléni egyházmegye alesperese, ismérhette is őt elég körülményesen az egyházmegye anyakönyvéből.

Pótjegyzetek. 1630. jan. 9. a zempléni egyházmegyében egyháztanács — presbyterium — állítván fel, Tolnaink annak egyik tagjává — ma assessor — választott.

1630. maj. 12-én elnökévé jelöltetett ki azon vitaközlésnek, mely a legközelebbi jul. 5-én az ujhelyi zsinaton tartandó volt, úgy mindazáltal, hogy, ha mélt. Rákóczi György urral idegen földre elutaznék, Zempléni György lelkész társa vagy a pataki iskolának korrektora helyettesíték őt. Azon levélnek címe, melyet ez ügyben t. Miskolczi István ur zempléni esperes küldött volt, következő: Tolnai P. Istvánnak, nagys. Rákóczy György főispán ur udvari papjának, az egyház jegyzőjének egészséget és szerencsét! 1630. maj. 12.“ (Lásd a zempléni anyakönyv 102. lapját). Hogy ugyanezen év végén és a következő 1631. év elején hol volt és mit tett, feljegyezve nem találom, hanem ha felteszem, hogy Tolnaink 1630. szept. 10-én a fejedelemmé avatott Rákóczi Györgygel Erdélybe ment. 1631. áldozócsoförtök táján máshová kapott meghívást, de melyet ő nem fogadott el. Lásd az anyakönyv 126. lapját.

Ugyanezen év szept. 15. jelen volt a lizskai zsinaton. Lásd az anyakönyv 139. lapját. 1632-ről a zempléni egyházmegye anyakönyve Tolnainkról nem tesz említést. Ezért

azon véleményben vagyok, hogy ő azon időben főként az általa magyar nyelvre fordított ily című könyv „Az wittenbergai Académiának vigasztalása“ sat. kiadásával foglalkozott, mely kijött Gyulafehérvárott 1632. Azonban 1632. végén úgy látszik, a sárospataki egyház lelkésze lett (mert még Sári Mihály elődje, 1632. apr. 17. életben volt az anyakönyv hizonysága szerint), mit Lampe is világosan feljegyez a pataki lelkészek névsorában. 1633. január havában a pataki lelkészi hivatalban találjuk őt forgolódni a zempléni egyházmegye anyakönyve szerint. 1633. jan. 20-án, csütörtöki napon Szepsi Mátyás erdőbényei lelkész meghalálózván, ennek halálát követő legközelebbi vasárnapon jan. 23. nagy ünnepélyességgel tartott temetésén, melyre még a szomszéd egyházmegye egyházi férfiai is meg voltak hiva, Komjáti Mátyás tolesvai lelkészszel együtt a mi Tolnainknak tétetett kötelességévé a gyászbeszéd tartása. A mint ezt tudjuk tiszt. Miskolczy P. István meghívó leveléből, melynek ide vonatkozó cikke ez: „Meghívó levél tiszt. tudós Szepsi Mátyás erdőbényei hitbuzgó lelkész temetésére. Iratott jan. 21-én a kereszturi, tokaji, mádi, tályai, tolesvai, olaszi lelkész urakhoz, Patakon Tolnai és a két Bakai urakhoz, Ujhelybe Simándi urhoz, az ő mesteréhez Kaposfalvi urhoz: ki (t. i. Szepsi Mátyás) midőn jan. 20. napján a reggeli könyörgésen a templomban lenne és az isteni tisztelet után hozzám saját kezével levelet irt volna, a levelet sem össze nem hajthatta sem meg nem címezhetette, mert szélhűdés érvén, estveli 7 órájában az Urban kegyesen elszenderült. Üdvöt és boldogabb életet!

Tisztelendő urak! Amaz égi atya, előbb mint reménylettük volna, égi hazába ragadta tőlünk tiszt. tudós Szepsi Mátyás urat, az erdőbényeieknél a Krisztus szőlőjében hűn dolgozó munkatársunkat, egyháztanácsunk csillagát, különösen kedvelt testvérünket és szomszédunkat tegnap estveli 7 órakor, kinek hült tetemeit a következő Urnapján reggeli 8 órakor határoztuk közmegegyezéssel a földnek átadni. Miért

is kérlek és intelek titeket mindnyájotokat (t. i. azokat, kik törvényhatóságom alatt állotok); másoknak pedig testvérileg meghagyom, hogy a kik az élő iránt szeretettel viseltettetek, barátságotokat a megholt iránt is bizonyítsátok be. Bebizonnyitjátok pedig úgy, ha a kitűzött napon Erdőbényén meg fogtok jelenni. Ti pedig tudós Komjáti és Tolnai urak készített egyházi beszéddel jelenjete meg a temetésre, másképp nem teendők. Bakai ur pedig a pataki gimnázium tanuló ifjai közül hozzon magával 20-at a temetés ünnepélyesbbé tételére. Isten veletek! Irtam Bényén, 1633. jan. 21.

EMÖDI DÁNIEL SZÉKEFOGLALÓ BESZÉDE.

Sárospatakon 1863. szeptember 14-én*).

Mélyen tisztelt gyülekezet! Ha e néhány lépcsőn nehézkes léptekkel haladék a kitüntetés azon magas polcára, melyre engem a főtiszteletű tiszáninneri egyházkerület kegyes bizalma szólított; ha nem titkolhatom a lelki szorongást, midőn itt oly fényes gyülekezet színe előtt állok, melyben az ország sorsának intézésére hivatott magas elméktől, a törvényhozás és a haza boldogítása gondjaiban megöszült bajnokoktól, országos hírű tudományos férfiaktól, ünnepelt nevű íróktól kezdve feltalálok mindent mit valaha tisztelui tanultam: ennek oka nagytekintetű gyülekezet az, mert igen mélyen érzem, hogy minél nagyobb a megtiszteltetés, annál erősebben kötelez az; minél életbe vágóbb, az egyéni, tár-

*) E becses Füzetek t. szerkesztője felszólított, engedném át azok számára beigatáskor mondott beszédemet. E beszéd azonban csak elmondás alá volt kidolgozva, sajtó alá nem, sőt elmondva is csak töredékesen, akkori tetemes gyöngélkedésem miatt. Most a mennyire időm engedé átnéztem, s ily alakban t. barátom kívánságát szívesen teljesítem.

sadalmi és államéletre minél közvetlenebb hatása a tudomány, melynek terjesztésére hivatva lettem, annát nagyobb a felelősség, mely reám hárul; s oka még az is: mert én a magyar polgári magánjog tanszékébe, oly nevek sulya alatt lépek, minő — hogy többet ne említsek — e tanszék szellemi első megalapítója Kövy Sándor neve, kiről még most is, születésének hozzávetőleg feljegyzett éve után épen egy századdal, s áldásdús földi és cselekvési pályájának megfutása után harmincnyolc évvel, hálás volt tanítványai, többnyire öszbe vegyült hajakkal immár, de még mindig megható fiatal lelkesedéssel szólanak. Oly név, melyről nem tudom, örökíti-e a sárospataki temetőben hozzá méltó emlék; de azt tudom, hogy örökíti egy széles e hazában „monumentum aere perennius,” — és ez emlék egy könyv, melynek szerény címe: *Elementa Jurisprudentiae Hungaricae*.

Azonban legyen bármily erős a köteleztetés, bármily nagy a felelősség, bármily nehéz a feladat, a mai viszonyok közt még hasonló tehetség mellett is, melynek hiányát senki nálam élénkebben nem érzi, egy Kövy nyomdokaiba lépni: visszajedni a megküzdés előtt gyávaság volna; azért Isten segítségével én hozzá kezdek a munkához, boldognak érezvén magamat, hogy eddig Assirtus tetemeiként szétszakgatott munkásságomat azon főiskolának szentelhetem, mely hamvaiban is tisztelt atyámat falai közt látta egykor, még pedig előbb mint növendékét, később mint egypár évig tanárát a felsőbb gimnáziumi osztályok egyikének. S most nincs egyéb hátra, mint néhány percig még kikérnem a nagytekintetű gyülekezet becses figyelmét, míg t. i. a jogtudomány reám bízott ágainak egyikéről röviden értekezem.

Más körülmények közt a választás nem volt volna könnyű rám nézve. Mit hozzak fel ily fényes gyülekezet előtt, hogy, ha nem is a tárgy újdonsága, legalább a felfogás eredetisége által a kihallgatás drága perceit kárpótoljam? A magyar magánjog rendszeréről beszélek-e, mely a közbe-

jött változások és tények folytán csak ideiglenes kisegítő és házagpótló munkálatok segélyével találtatott visszaállíthatónak? Vagy összehasonlítsam e rendszert az osztrák polgári törvénykönyvvvel, oly összehasonlítás, mely az utóbbinak számos jelességét tüntetné ki kétség kívül, de egyszersmind kitüntetné, a politikai merészségnek minő foka kívántatott ahoz, magánjogi rendszert, mely leginkább az „enyém“ és „tiéd“ körül forog, az „én“ és „te“ megkérdézése nélkül gyökeresen megváltoztatni, s olyant állítani helyébe, a melyben, hogy egyebet ne említsek, már csak a törvényes öröklés is egészen más elveken nyugszik, mint a melyeken Magyarország népe századok hosszú során keresztül megnyugodott? Vagy tán a magyar jogi élet multjába vezessem vissza tisztelt hallgatóimat? A választás e téren sem volt volna épen könnyű. Azt fejtegessem-e mit úgy is mindenki tud, hogy a magyar állam alakulásánál a szerződéses jogalap nem pusztá elmélet, még kevésbbé jogköltemény, hanem történelmileg bebizonyított valóság; s hogy alaptörvényeink későbbi fejlődésekben is a kétoldalu kötések jellegét viselik magukon? Vagy azt mutassam meg, hogy a magyar, és pedig a volt kiváltságos osztálybeli, a „historiai jogoknak“ soha sem volt oly megkövesült bálványozója, hogy e cimen fentartani kívánt volna oly előjogokat, melyek felett a kor szelleme a fentarthatatlanság itéletét kimondotta? Vagy ne is mutogassam; hiszen ott van a reform korszaka 1832-től 1848-ig; ott vannak az 1848-ki törvények, élő tanuságaul, hogy a magyar kiváltságos osztály megérté az idők intő szavát. Monumentum quaeris? Circumspice.

Mindezen gondolatokat kétségkívül erősen hánytam vettem volna elmémbe, ha épen az alkalmyszerűség nevezetes takarékosagra nem int. Lehetetlen ugyanis figyelembe nem vennem, hogy a mai nap megtiszteltetésében rajtam kívül még négy kartársam részesül; hogy ez okból a mélyen tisztelt gyülekezet becses figyelmét apróbb részletekbe vágó, s ugyanazért a rövidséget s az idővel való gazdálkodást ke-

vésbbé tűrő hosszasabb értekezéssel magam részére igénybe vennem nem tanácsos.

A fentebbi tekintet arra birt, hogy némi rövid elmefutatásra szorítkozzam a nemzetközi jog teréről. Lehet hogy e határozatra befolyással volt akár azon természetes részrehajlás, melyet újabbkori tanulmányaink, mint agg szüle legifjabb gyermeke iránt, érzünk; akár azon emberi gyengeség mely hajlandókká tesz azon képességeinket mutogatni legörömelebb, melyekben aránylag leggyöngébbek vagyunk; de kétségkívül volt azon elhatározásban része a kegyeletnek is, mert e tudomány az, melyhez a nehéz napokban fordulék, midőn a journalistai tollat felvevém, azért ugy vagyok vele mint Lear király legkisebb leányával: though the last, not the least.

Azon kérdésen: vajjon csakugyan létezik-e nemzetközi jog, s az, a mit így neveznek, több-e pusztá szónál? legalább itt Európában túl vagyunk már; erről tehát az új tanárnak vallomást tennie fölösleges. — A nemzetek nagy társadalmában nincs ugyan sem valamennyi által elismert törvényhozó hatalom, sem nemzetközi törvénykönyv, sem szervezett birói intézmény: de azért a földgömb e legnagyobb erkölcsi személyei épen oly kevésbé vonhatják ki magokat az emberi természet szükségéi alól mint az egyesek. A társadalom utáni vágy az emberi természetben fekszik. Már pedig jog nélkül nincsen társadalom. (Ubi societas, ibi jus). Másfelől egy pillantás a népek életébe a legfelületesebb vizsgálót is meggyőzheti arról, hogy a népek lelkiismeretében az egymás melletti békés létezésnek első feltétele, a személyiség iránti kölcsönös tisztelet, mélyen gyökerezik, s az emberiség történetében nem létezett oly szomorú korszak, melyben annak öntudata többé vagy kevésbé tökéletes formákban nem nyilvánkozott volna.

Ámde a nemzetek és államok elvégre mégis csak egyesekből állanak, s mint ilyenek az érzéki eszes lények ereyeivel és gyarlóságaival ők is bírnak. A szenvedély gyak.

ran tulkiáltja az igazság szavát, s az önérdék nem egyszer hályoggal borítja a lelkiismeret szeme világát. — A jogot, mely a magánszemélyek egymás közötti viszonyait szabályozza, oltalmába veszi az állam. Az alkotmánynak, mely kormányzó és kormányzottak közt törvényt szab, megvannak a maga biztosítékai befelé, kisebb nagyobb mértékben mindenütt. Parlamenti többséggel való kormányzás, miniszteri felelősség, kifejtett helyhatósági rendszer, koronázási eskü, szabad sajtó, nyilvánosság, nemzeti alapra fektetett honvédelem stb. mind arra valók, hogy az alkotmánylevél valóság legyen s az maradjon. Nem látszik tehát fölöslegesnek a kérdés: hogy ha van nemzetközi jog, mi teszi annak biztosítékát?

E biztosítékot némelyek egyedül az anyagi erőben keresik; s kétséget nem szenved, hogy oly jogalanyok közt, melyeknek tetteit a tulságos erőérzet vezérli, az erőhatalom épen nem fölösleges. A nemzetek joga nem tartozik az ugy nevezett biztosított jogok közé, azaz nem bir olyatén sanctióval, mely az egyes államokban a polgári jog számára a végrehajtást biztosítja. Minden állam első sorban maga van hivatva jogát megvédeni, s a perben, melyet egymás ellen népek folytatnak, az ultima ratio még ma is kard és ágyu.

De ha egy nép vagy állam joga csupán addig terjedne a meddig anyagi ereje elér, mi volna ez egyéb mint a jog ugyanazonsága a nyers erőszakkal; e föltevés mellett beszélhetnénk-e még nemzetközi jogról, melynek alapföltétele: az államoknak egyenlősége a nemzetközi jog előtt, legyen bár hatalmuk nagy vagy kicsiny egyébiránt. Kell tehát lenni oly biztosítéknak, mely azt eszközölje, hogy a jog jog legyen akkor is, midőn az anyagi erő, mely közvetlen támogatására hivatva van, magában tekintve és aránylag csekély.

Ily biztosíték rejlik már azon eszmében, melyet a diplomatia európai egyensúly neve alatt ismér, és a melyet a keletkezőben lévő új külső közjog szerint talán nemzetek solidaritásának fognak nevezni egykor.

Es mi által testesül meg az eszme; mi módon éri el gyakorlati célját? Az által, ha minden nép vagy állam, mely tulnyomó hatalma érzetében szabadsága körén túllép s másoknak kétségtelen jogait sérti, nem csak annak ellentállására számíthat a kit közvetlenül bánt; vagy a kiket ezzel szorosb frigy egyesít; hanem fejére várhatja nyílt ellenségeskedését mindazoknak, kik egy és ugyanazon közjogi rendszernek részesei.

Régi eszme! fogják gondolni némelyek, s a történelem tanubizonysága szerint többnyire agyrémnek bizonyult be. — Igen, kétségtelenül agyrémnek, s gyakorlatilag kivihetetlennek mutatkozott az egyensúly eszméje mindaddig, míg alatta pusztán mechanikai egyformaságot értettek, mely ha szinte ideig óráig valósítható lenne is, az államok erejének benső és külső fejlődése miatt állandóan fentartható nem volna. Igenis, nem egyéb az egyensúly agyrémnél, míg azt egyes hatalmasok nem a gyengébbek védelmére, hanem csupán nagyravágyó terveik palástolására köpenyül használják. Sőt többet mondok: az európai egyensúly emlegetése egyenesen gunykép hangzik akkor, midőn két három összeállott hatalmasabb annak nevében osztozkodik az önálló nemzetek közül általok kitorölt gyengébb állam eldarabolt részein.

Pedig így látjuk az egyensúly eszméjét felfogva, illetőleg kigunyolva a mult idők folyamában. Említem-e az ellensúlyozási politika rendszerét, mely abban állott, hogy két egymással a hatalom felett versengő állam körül, kevés tekintettel a jogkérdésre, a többiek akként csoportosuljanak, hogy az egyik katonai sulya a másikét fel ne bilentse. Említem-e Oroszország hadi vállalatait Svédország ellen éjszakon, látszólag a svéd tulsúly ellen irányozva, de valósággal azért folytatva, hogy legyen tér, melyen az éjszaki Kolossus lábait kiterjeszthesse. Említem-e végre Lengyelország feldarabolását, e veszélyes műtétet, mely Európa testébe beoltá a forradalom anyagát; e szomorú példát, mely utat mutatott, hogyan kell a bevégzett tények javára felhasz-

nálni azon solidaritást, melynek természetes hivatása épen az európai egyensúly fentartásában, tehát a nemzetközi jog biztosításában állana.

Az európai egyensúly eszméje erkölcsi eszme; nem szolgálhat az sem procrusteszi nyoszolyául, sem hódítási köpenyül, sem arányosítási vagy osztálykulcsul a souverain nemzetek közt. Célja: külső erőszaktól megóvni mindazt, mi századok alakító működése alatt önmagától fejlődött egy szerves személyiséggé.

De hallom bizonyos oldalról a megjegyzést: mire való keresni itt a bölesek kövét, holott régen fel van már az találva; a mai politikai rendszernek Európában az öt nagy hatalom képezi a szegletkövét, tehát az európai egyensúlynak is ki volna természetesebb őre mint a pentarchia.

Jól tudom hogy a tény első része úgy áll a mint mondatik; de azért még, mert valami úgy van, nem következik hogy úgy volna legjobban a világok e legjobbjában. Különösen a mi a nagy hatalmaknak az európai egyensúly fentartása iránti önzetlen buzgalmát illeti, a történelem ujmutatása nyomán ahoz talán mégis férhet némi szerény kétség. Avagy nem három nagy hatalom volt-e az, mely Lengyelország felett osztozkodott? Nem a negyedik nagy hatalom volt-e, mely egy katonai lángész kardját vetvén a mérlegbe, a nemzetek közti jog ignorálásával Európa térképéből egyenértékű kárpótlást (aequivalenst) kívánt mind azért, a mit a többi nagy hatalmak ötven év óta hódítottak? S végre nem az öt nagy hatalom volt-e, mely a bécsi congressuson rendezte Európa ügyeit, s országok és területek felett intézkedett, a nélkül hogy megkérdezte volna azon népeket, melyeknek lelkesedésével a világuralmi törekvéseket leverte; holott e népek megelégedése új helyzetekkel kétségkívül egyik biztosítéka fogott volna lenni az európai egyensúly stabilitásának?

Igaz, hogy miután a status-quo a fentebb jellemzett módon mesterségesen megalkotva készen állott immár, a pentarchia kiterjesztette gondjait arra is, hogy azt az európai

közjog védelme alá helyezze, de e közjog határa jóformán csak azon szerződések szűk keretébe lőn szorítva, melyeknek kötésébe magok a főérdekeltek be sem folytak volt. Az 1818. évi acheni congressus a conservatív nagy elvek nevében nagy hatalmi összejövedeleket helyezett kilátásba, még pedig nem csupán saját ügyeikben, hanem más államok ügyeiben is, mihelyt egyszer azoknak legitimül elismert kormányai a nagy hatalmak közbejövételét forma szerint kívánják. — Ámde először is az ily nagyhatalmi gyámkodás az államok egyenlőségével és függetlenségével kevésbé egyeztethető össze. Továbbá a congressusi hatalmak, nevezetesen pedig azok, melvek már előbb az ugynevezett „szent szövetséget“ megkötötték, a másod- és harmadrangu államoknak nem is annyira külbátorságát és integritását tették figyelmök tárgyává, mint inkább belügyeit és alkotmányát; az utóbbiaknak célja világosan oda ment ki: megörökíteni az interventiót, s ellene kelni minden változásnak és változtatásnak, mely a legitim monarchia intézményeivel, vagy azzal a mit e hatalmak európai rendnek neveztek, össze nem férőnek találtatott. „Minden államnak, mondák ők, megvannak a maga saját jogai, de Európának is megvannak a magáéi, melyeket neki a társadalmi rend adott.“ Természetesen XIV. Lajos elhírhedt mondásának formájára utána gondolták: „L'Europe c'est nous.“ (Európa mi vagyunk).

Hogy az európai rend ilyenén felfogása minő gyakorlati eredményekre vezet, érezte Nápoly és Piemont, hol a forradalmi uton megváltoztatott közállapotokat a troppai és a laibachi congressusok többsége által felhatalmazva Ausztria fegyvere állította vissza; s érezte csakhamar Spanyolország, melynek az országos rendek által 1812-ben megállapított demokratiai színezetű alkotmánya helyett a veronai congressus többségének megbízásából francia fegyverek ültették vissza az absolutismust. Anglia mind két alkalommal más véleményben volt, ellent is mondott, de azért megtörténni engedte az interventiót.

Ily elvek, ily eljárás, ha állandó gyökeret verhetnek vala, kétségkívül egészen más jellemet adtak volna a nemzetközi jognak, melyről mint független nemzetek külső közjogáról csak is igen élénk képzelődés mellett lehetett volna szó még tovább is; azonban az 1830-diki juliusi forradalom zsibbadtnak találta már a szent szövetség kardját, s a nyugoti hatalmak közt idővel létre jött szövetség végre 1854-ben a lélekharangot huzta meg felette.

És ime itt állunk jelenleg. Az elv, melynek cége alatt a nagyhatalmak az európai egyensúlyt gyámkodó felügyelők alá vették volt, rövid életjelenségek után elnyűtt, s oly elvet, mely jelenleg a nagyhatalmak tanácskozását háború előtt átlengené, hiában keresünk. Ellenben azt látjuk, hogy a francia forradalom óta egy elv kapott lábra, mely ideig óráig elnyomva, a nemzetközi jog terén is lassu bár, de észrevehető foglalásokat tesz, melyek ha megtalálnak izmosulni, egykor az európai államok sulya közötti arányokat is lényegesen megváltoztathatják. Ezen elv a nemzeti souverainitás elve, melynek főzászlóvivőjét az európai külső közjog terén a Szajna mellett uralkodó hallgatag férfiuban isméri a világ. Ezen elv indirect uton ugyan oda törekszik, a hol IV. Henrik francia király gondolata járt, ki midőn Európának bizonyos számú államokra való felosztásán ábrándozik vala, a mechanicus ellensúlyozás tana mellett már a népiségi természetes határokat is számítása körébe vonta. Ezen eszme végre a politika zajtalan vegybontási kísérleteivel ugyanazt akarja elérni, a mit az első császárság zajos türelmetlenségében világosan kimondott, Franciaország nyugton maradása díjául azt követelvén, hogy a többi nagyhatalmak is adják ki, a mit ötven év óta hódítottak volt.

A nagyszerű egyéniség rendszerének még csak egyes pontjai ütögetik ugyan magokat ki a ködből, melybe azokat a politika burkolta, de ez egyes pontok meglepőleg alkalmas állást nyújtanak már a tájékozásra. Egy ily alkalmas pontul tűnik fel a „szent szövetség“ szétrebbentése, melyben III.

Napoleonnak kétségtelenül vagy része van. A másik tájékozási pontot nyújtja azon törekvés, hogy Európa tanácsába minél több ugynevezett „nemzeti állam“ jusson be. E tétel felvilágosítására elég lesz tán utalnom a francia kormánynak 1860. évi május 10. kelt azon sürgönyére, melyben ez Spanyolországnak az „európai koncertbe“ való felvételését sürgeti, mint magától érthető igazságos föltevésből abból indulván ki, hogy az e koncertbe való részvételre hivatott kabinetek száma szaporodjék vagy kevesbedjék azon viszontagságokhoz képest, melyek az illető államok ereje, és kormányaik nemzetközi állása felett határoznak; s utalnom az osztrák kormánynak a fentebb említett francia sürgönyre, ugyanazon évi június 12. adott válaszára, melyben a bécsi kabinet előre is óvást tesz minden innen más hatalmak javára vonható következtetés ellen, s a francia kormánynak szép szerével értésére adja, hogy az acheni congressus őt magát is bizonyos kötelezettség feltétele alatt hívta meg az európai koncertbe, s hogy e kötelezettség a szerződéseknek, s az ezekből a közre háramló jogoknak tisztelésében áll.

Nem célom e téren tovább mulatni, mélyen tisztelt gyülekezet, mert ez a politikai conjecturák ködös régióiba vezetne; célom csupán annyi volt: megjelölni a létező politikai irányokat, melyek a nemzetközi jog mikénti biztosítására lefolyással lehetnek. Egy eszme talán kiviláglik előadásomból, az tudniillik: hogy Európában minden nemzet, minden állam, legyen bár első, másod, vagy harmadrangu, a nemzetek közti jogállapot biztosítására kétségtelenül hivatva van, s e szerepéről bármi szép politikai eszmeért le nem köszönhet, mert nincs oly szép politikai eszme, melyet kellő hatalmi súlylyal „ad absurdum“ vinni nem lehetne, s minden absurdumig vitt eszme ellenkezik a nemzetközi joggal.

Még egyet kérdezhetnek az új tanártól azok, kik eddigi elmefuttatását figyelemmel kísérni kegyesek valának, t. i. melyik irányt fogja követni a tevőleges nemzetközi jog előadásában? Erre röviden így felelek: Azon publicisták után nem indulok, kik a tevőleges nemzetközi jognak forrásaul

csupán a szerződéseket, s ezenfelül még a nemzetek szokásait ismérik el, mert mind a szerződések mind a szokások rendesen egyes konkrét esetekre vonatkoznak; amazok felett hogy kötelező erejűek legyenek, kell hogy a jogeszmé uralkodjék; emezek, hogy a jogszokások nevét megérdemeljék, kell hogy a népek jognézetének kifolyásai legyenek. A tiszta pozitivistákkal tehát nem tartok, jóllehet ezen irány oly neveket számlál soraiba mint: Bynkershoek, Moser, Martens és Pölitiz. Azok közé kívánok tartozni a kik azt vallják, hogy a nemzetek között léteznek oly jogok is, melyeknek kölcsönös elismerésére a tiszta ész, a közlelkiismeret késztet, s a melyek éppen ezért világos elismerés nélkül is érvényesek. De éppen oly kevésbé vagyok hajlandó zászlója alá szegődni azon természetjogi iskolának, mely a nemzetek közt minden kötelező pozitív jogot tagad, s a valódi természeti jogot, vagy az emberi természetnek egyoldalú észleléséből, vagy az ugynevezett természeti állapot félreértéséből egyedül az anyagi erő vad erőszakára fekteti mint Hobbes, és Bonald, vagy éppen az ellenkező túlságba esve az egész jogrendszert, mely a nemzetek közt létezik, etikai elveken építi fel, mint Puffendorf és Thomasius. Azokhoz kívánok tartozni, a kik a külső közjog megállapításában a nemzetek akaratát is elismerik egyik tényezőnek, a nélkül azonban, hogy a jogot merőben a pozitív „sic volo“ birodalmába utasítanák. — Végre a hasznossági elvet sem merném föltétlenül a nemzetközi jog irányadójaként elfogadni, bármily tisztelettel viseltetem egyébiránt oly fényes nevek iránt minő egy Montesquieu és egy Bentham neve; mert hogy mi a valóban hasznos, még pedig nem csak egyes állam magán, hanem valamennyi állam közérdekét tekintve, annak megítélésére sokszor nem elég oly világos fő mint az övék, de azonfölül még nemzeti elfogultságtól ment lélek is kívántatik.

Nekem úgy látszik, hogy az utat melyen legbátorságosabban indulhatni, megjelölte már ama nagy ember, kit az

ujabbkori nemzetközi jogtudomány méltó joggal nevez apjának. A régi jó Groot Hugót értem (született 1583. meghalt 1645.) a ki, mint az uttörőknek közös sorsa, egyes dolgokban tévedhetett, s fogalmakat zavarhatott össze, melyeknek tisztába hozatalára százada még hivatva nem volt; de egészben és nagyban a nemzetközi jog kettős kiindulási pontját eltalálta. Az általa hagyott nyomokon haladtak, s rendszerét bővítették, vagy annak benső igazságát igazolták. Zouch, Wolff, Vattel, Rutherford, Gerard de Rayneval; s az újabbak közül Pinheiro Ferreira, Wheaton, Heffter, kisebb nagyobb eltérésekkel ezen irányt követik.

Ennyiből áll mélyen tisztelt gyülekezet, mit e reám nézve emlékezetes nap alkalmára a reám bizott tudományok egyikéből nem valamely magasra szárnyalással kiszemlélni, hanem csak úgy fecske-röptében megérinteni jónak láttam. S most már csak az van hátra, hogy személyem iránt jó akaratát kérjem ki mindazoknak, kikkel az előttem megnyílt tanári pálya közelebbi érintkezésbe hozand.

Mindenek előtt excellentiádhoz fordulok, nagyméltóságu báró, egyházkerületi és főiskolai világi főgondnok ur! Excellentiád csak imént hagyott el egy sokkal fényesebb, sokkal magasabb hatáskört, s elhagyta, ha minden jelenségek nem csálnak, azért, mert a politika nem akart meghajolni a jog előtt. És eljött excellentiád nagy tehetségeit ismét a protestantizmus ügyének szentelni, azon ügynek, mely a gondviseléstől nem egyszer volt arra hivatva e hazában, hogy utolsó menhelye legyen a jognak. Ily zászló alatt, örömet szegődöm én is közlegénynek a jog szolgálatában, s ha mielőtt hatottam, talán elesném, egy lelkes francia tábornok szép szavaival élve, én is azon való fájdalommal halnék meg, hogy nem tehettem eleget az utókorért.

Főtiszteletű szuperintendens, egyházi főgondnok ur! A magyar nemzet soha sem vivott ki nagyobb diadalt hatalmas

ellenein, mint midőn a Hunyadiak mellett Kapisztránok küzdöttek élen. Hogy a protestantizmus ügye annyi temérdek akadályon elvégre győzedelmeskedett, Isten után talán ezt is azon benső kapcsolatnak tulajdoníthatjuk, mely elveink szerint egyházi és világi férfainkat egybefüzi. Főtisztelendőséged rendületlenül áll ezen egyházkerület kormányán, rendületlenül csendben és viharban, evangéliomi bátorsággal támogatva a csüggedést, apostoli szelidséggel mérsékelve az erélyt. Főtisztelendőséged isméri örömeit és terheit a tanári pályának, melynek egykor dísze vala, isméri az általam elfoglalandó tanszék fontosságát, melyet erős karja fentartani segített, midőn annak szellemi megalapítója kidőlt. Kérem főtisztelendőségedet ajánljon engem a főtiszteletű egyházkerület kegyességébe.

Mélyen tisztelt főiskolai egyházi és világi algonokosság! Ha nem tudnám is mily nagy és mily számos zálogait adták önök már a hazafiui önfeláldozásnak, következtetnem kellene azt azon bizalomból, melylyel a főtiszt. egyházkerület legbecsesebb kincsét, legdrágább hitbizományát, a hazai és protestáns tudományosság e veteményes kertjét önökre, s önökkel együtt a nagytiszteletű s tekintetű egyházkerületi küldöttségre bizta. Találják fel önök ezen intézet hosszú és szakadatlan virágzásában a hiven teljesített hazafiui kötelesség örömét; az én szerény igyekezetemet pedig részesítsék pártfogó támogatásukban.

Nagy tiszteletű és tekintetű tanári kar! Egy új tag lép be önök diszes phalanxába, mely a tudomány fegyvereivel hódít; minden egyéb cím nélkül, mint a melyet neki a férfikor deleig folytatott szellemi munka s az őszinte jó igyekezet nyújt. Fogadjon a nagytiszteletű és tekintetű tanári kar kebelébe engem ugyanazon érzelmekkel, melyekkel én abba belépek, s előre is ajándékozzon meg barátságos bizalmával.

Tanuló nemes ifjúság, a jövő nevében előre is üdvözölt kedves hallgatóim! szándékosan választám e szót „nemes,” mert a munka mindenkor nemesít, azon munkát értem, mely-

nek nem csupán a napi szükségek kielégítése szab határt, de a melynek célja, hazánk, fajunk, hitfelekezetünk értelmi és anyagsúlyának öregbitése. Ily céltól lelkesített ifjakat látok én önökben; hiszen önök a magyar haza gyermekei, s jól tudják, hogy a hazát, melyet őseink szereztek csak úgy tarthatjuk meg a mai civilisatio haladása mellett régi jó hírében nevében, ha javára éjjel nappal munkálódunk.

Ez egyetlen rugót elégnek tartom én nemes vetélyre buzdítani minden magyar ifjat, ki még nem élő halott. Azért most is, midőn munkához kezdünk, akkor is ha annak terhe alatt lankadunk, s azután is ha az életpálya megnyíl önök előtt, egyedüli vezényszavam ez lesz: a haza nevében előre!

T Á R C A.

KÖNYVISMERTETÉS,

Egyházi beszédek. Robinson nyomain írta
Révész Imre stb. Pest. 1864.

Predikáció-irodalmunkat nem csak tisztán eredeti művekkel lehet, kül- s belterjileg kívánatosan szaporítani. Mi is az az eredeti? kivált az írásmagyarázatban, mely pedig minden jó predikáció legbelőbb lényege. Mily ritka lehet annyi száz ezer írásmagyarázó homiléta s predikátor után, egyegy írásmondatnak merőben új oldalról felfogása s alkalmazása. Bizonyára, ha valahol, predikációinkban csak igen viszonyosan lehetünk eredetiek. Egyébiránt predikálásunkban nem is az a főcél, hogy eredetiek, hanem hogy épületesek legyünk. Innen a teljes és korlátlan szabadság: az idegen jó predikációt egyházi szószékeinkbe fölvenni s (természetesen a szerző megnevezése nélkül) használni. Az irodalomba átvittetésnél, az irodalom természeténél fogva, a korlátlan szabadság szenved persze egy kis megszorítást. Itt már a szerzőt, ki nek irodalmivá vált művét átvettük, kötelesek vagyunk megnevezni, ezzel tar-

tozunk az ő — nem predikátori hanem írói — jogának. Ez elméleti igazságot, az irodalmi jog és illem e legelső ABC-jét, fájdalom, nálunk még szükség hangosan kimondani sőt ismételni. Mert míg hirre kapott egyházi szónok-írók vannak, mint Dobos, kik számos köteteket adnak ki, melyekben egy betű sem övék s a címlapon mégis csak nevök áll és legfőlebb előbeszédben, hol elvéte, elburkolva ejtenek olyforma szokat „honnan vették magokat e beszédek? ki tudná megmondani?“ mikből aztán meg kell értenünk, hogy a két Coquerel, Cellerier, s tudja Isten kik még, zsákmányoltattak ki értetők!! És ha egy egy beszéd alá a szerző nevét világosan kiteszik, ezzel csak azon hitet költik s erősítik, hogy a többi, hol ez nem történt, tehát az övék lesz, — pedig dehogy! — Mig, mondjuk, ilyen szabadon történnek s egy veréb sem csiripol értők, addig nem dicsekedhetünk avval, hogy az irodalmi fegyelem és erkölcs valami igen erős lábon állana minálunk, sőt igen olyformát árulunk el, hogy nekünk minden mindegy, hogy mi még azon mundus vagyunk, mely vult decipi; vagy azt, hogy az idegen egyházi irodalmakat egy csepp figyelemmel sem kísérjük s a ki kísérné is, csak azért, hogy csunyalul meglopkodja.

De forduljunk el e szomorú képtől. Forduljunk Révész Imréhez, s mindenek előtt szavazzunk neki elismérést, hogy „nem állítá ragadománynak lenni“ Istentől nyert tudományát, eredetiségét s tanulmányait, hanem akkor, midőn képes volna jelest adni a magáéból is, előbbre becsülte az átdolgozó érdemét a szerző dicsőségénél, hogy oly ritka jelességű s nálunk még igen kevesektől ismert egyházi szónokot mint Robertson, irodalmunkba átültethessen. Sietünk kimondani, hogy egyházi (illetőleg predikációi) irodalmunk ezzel oly nagyot nyert, minél nagyobbát régen nem; a francia új racionalisták különben szintén sok jelességgel bíró beszédei által bizonyosan nem.

A címlapon az irta szót nem találjuk helyén, átdolgozta helyett; mert az átdolgozás, bár néhol tetemes, még sem annyira önálló s példányától független, hogy a mindenesetre újat, önállót feltételező írás szóval fejeztessék jól ki. Hogy ezt a szerző nem is célozta, s magának az eredeti író dicsőségét nem is igényelte, eléggé bizonyítja, hogy Robertson neve a címlapon áll és az átdolgozás módja és mértéke az előbeszédben bőven elé van adva. Ha, mint reméljük, a többi füzetek is következnek, ohajtanók, hogy ez, az igazság és szabatosság úgy kívánván, megváltoztatva legyen.

Robertson beszédeit alig lehetne rövidben jobban jellemezni, mint Révész az előbeszédben e néhány sorban tevé: Robertson a vezérigéskül felvett szentírásbeli helyeket nem mottókul tekinti csupán,

mint igen sok szónok, hanem a dolgok gyökeréig ható mély pillantással felfogja és kifejti azoknak teljes élő tartalmát, úgy hogy az ő beszédei tulajdonkép nem egyebek mint a legjelesebb írásmagyarázatok. Eredeti, önálló teremő elme; semmitől vissza nem rettenő merész bátorság a következtetésekben, nagyszerű széles látkör az összes műveltség térein; kitünő jártasság a szentírás tényeinek és elveinek, a természeti tudományoknak, történelemnek s a régl klasszikus világnak mezején, s mindenek fölött még valódi keresztyén bölcsészti szabadelvűség alkotják R. beszédeinek főbb jellemvonásait. „A mivelt népek irodalma mezején“ ugymond alább Révész, „egymást érik a Renánféle tünemények s viszont a betűkhöz tapadó orthodoxia gyarlóságai; az idők jelei nálunk is mutatkoznak, s a hullámok csapkodják már a mi egyházunk hajócskáját is; nagy szükség van tehát az oly szellemekre mint Robertson, ki utat mutat és példát ad arra, mikép lehet és kell a keresztyénség valódi igazságait hiven és igazán felfogni.“

Nem egészen érthetünk azonban egyet Révészszel abban, a mint Robertson szónoki hatálya vagy ékesszólása felől ítél. Igaz, hogy Robertson néha értekező, s tárgyalási modora tudományos fejtegetés alakját veszi föl. A valódi szónoki erőt azonban kizárja-e ez szükségkép? Cicero, csak beszédeiben bir-e amaz ellenállhatlan ékesszólással s nem értekezéseiben is? A „de officio“ „de amicitia“ „de senectute“ sőt a „de natura deorum“ szónoki fordulatokban s az előadás ékesszólási fényében sokkal gazdagabb, mint akárhány kriaró ugynevezett szónoknak orációi s predikációi. Pedig azok valóban értekezések, nem is akarnak egyéb lenni; míg a Robertson predikációi értekezői egyes elemek dacára mindig valódi predikációk, azaz szónoki célzatu, szónoki igénnyel s mondhatjuk szónoki hatással bíró művek. Azt sem írjuk alá, hogy mindazok, kiket Révész angol és francia részről elősorol, ékesszólás tekintetében Robertsont felülmulnák. Sőt az egy Spurgeon kivételével tán egyik sem; ez a dissenter szónok kétségkívül nagyobb rhetor, merészebb az írás fégyverének forгатásában, és metszőbb, elevenre hatóbb az alkalmazásban, de hatásának egy részét ő is világias modorának s azon végletekben járó különködésnek köszönheti, miszerint majd rajongó mint egy methodista, majd féktelen mint egy néplázító. Monod és tán Chalmers szónokiságban egy vonalon állnak Robertsonnal, de őt semmi esetre felül nem mulják; mert pl. Monod, ki a francia protestans szónokok közt határozottan legelső, értekező elemekkel szintoly mértékben van szaturálva, s hosszas elmélkedő fejtegetések még bővebben találkoznak

műveiben. Parken, az amerikai, Channing méltó versenytársa, tán melegebb, előadása emelkedettebbnek látszik, költőiebb, de nem oly mély és való mint Robertson vagy kit mellette említünk, mint Channing. Coquerel hideg boncolgató, szőrszálhasgató racionalista, R. mellett szóba sem jöhet.

Megbocsát Révész, részünkről azt gyanítjuk, hogy őt e tekintetben az vezette félre, mert nem vette kellőleg számba, hogy Robertson beszédei közül, a mint előttünk fekszenek, igen sok, szemmel láthatólag, csak vázlat az előadó szónok által csak maga számára készítve; míg a főlebb említettek teljesen és gondosan kidolgozott, az irodalomba magok által kibocsátott beszédeknek adnak, Robertsonéi bár szónoki célú, de mint Révész is megjegyzi, éppen nem kiadásra szánt művek. Vegyük például, a második kötet XII. sz. a. beszédét (a lipcei Tanchnitz-kiadás szerint), melynek címe: „Krisztus a Fiu,” textusa: „Zsid. I. 1. Minekutána az Isten sok rendben és sokképen szólott stb.” Szórul szóra imigy kezdődik:

Két kritikai észrevétel.

1. „Sok rendben” betű szerint: „különböző részletekben” nem idő, hanem a kijelentés rendének részleteiben. Isten a maga kijelentését részenként adta, mint a gyermeket tanítjuk a szót kiolvasni, betűről betűre, szótagról szótagra, végre mind összefogva.” S így tovább. Alább ismét, a második rész szóról szóra így kezdődik:

2. A keresztyénség a próféták sorába volt begöngyölítve. Idézéseink második osztálya a próféták életére és történetére vonatkozik. (Zsid. II. 11—14.) Zsolt. XXII. 22; Zsolt. XVIII. 2. Ézsaj. XII. 2; Ézsaj. VIII. 18.

Gondoljuk meg mik voltak a próféták. Nem voltak pusztá jóvendőmondók stb.

Igy és nem máskép. Látni való, hogy ez mind csontváz, mire a húst és bőrt az előadó szónoknak kell még fölrakni. De nézzük csak figyelemmel végig az egész beszédet s mindenütt megtaláljuk a szónok számára szükséges ujjmutatást, s nem kell egyebet tennünk mint átirnunk a beszédet (mint egy zenei themát) s kész a legtökélyesebb szónoki mű.

De térjünk magára a Révész által bemutatott füzetre. Azon tizenhat beszéd, mely ebbe foglaltatik, mint Révész maga is mondja, az eredetinek három kötetéből van kiválogatva (a negyediket az átdolgozóval együtt mi sem láttuk még). E három kötet pedig összesen hatvannégy beszédet tartalmazván, Révész az egésznek éppen negyedrészét vette át. Első kérdés: vajjon helyesen tette-e a kiválasztást? Oly kérdés, melyet mint kiválólag alanyi természetűt, igen nehéz el-

dönteni. De mégis kell a csupán alanyi „tetszik, nemtetszik“-en kívül valami állandó és bizonyos mértéknek is lenni, mely szerint a kiválasztást megítélhessük. A szempontot itt, nézetünk szerint, magából Robertsonból kell vennünk, t. i. azon beszédekre kell a választásnak esni, melyekben épen az ő sajátlagos jelességei leginkább tündökölnék; ezzel tartozunk neki, hirnevének; de általában is ennek kell a leghelyesb mértéknek lenni, mert minden szónok, az egyéniségéhez legjobban találó tárgyakkból s modorral fogja a magok magokban is legjobb beszédeket előállítani. Ezt szem előtt tartva, a Révész által adott tizenhat beszéd közül főleg az I. II. IV. V. VII. VIII. IX. XI. XIV. s tehát a nagyobb rész olyan, melynek Robertson beszédeiből tett bármely helyes kiválogatásból kimaradniok nem lehet, nem szabad. De szintugy nem lehetne, nem szabadna, nézetünk szerint, kimaradni még a következőknek sem:

Első kötet (Tauchnitz szerint) I. Isten mennyei kijelentése: az emberi isméret természeti korlátairól s e kijelentés természetéről és törvényeiről Alapige I. Kór. II. 9. 10. IV. Keresztyéni tökélyesülés a mult elfeledése által. A. i. Filip. III. 13. 14. — VII. Krisztus rokonszenve. A. i. Zsid. IV. 15. 16. — XVII. Az egyház izenete a gazdagokhoz. A. i. 1. Sám. XXV. 10. 11. (Kiváltképen ez a legutóbb említett).

Második kötet. V. A keresztségről (ugyanerről a megelőző is, a keresztségről szóló különböző dogmák gyönyörű fejtegetése, és pedig 1. a római, 2. a kálvinista egyház, 3. a biblia, a Robertson értelme szerint). A keresztség ellen emelhető két ellenvetés u. m. az eredendő bűn tagadása, és a keresztség látszólagos haszontalansága megcáfolva. A. i. Pét. III. 21. — X. A százados hite. A. i. Mát VIII. 10. A Jézus által követelt hitről s e követelés okairól — XI. A bűnös megtérítése. A. i. Gal. VI. 12. A legfelségesb beszédek egyike, melyeket valaha olvastunk. „Áldott dolog volna, így kezdi, keresztyén társaságunkra nézve, ha a bűnt oly szempontból bírónók tekinteni mint Krisztus és apostolai tekintették. De e tekintetben a társadalom mindig két véglet közt hanyatlik, tulságos engedékenységg és tulságos szigor végletei között“ Aztán előadja a mások bűneiről való keresztyéni szempontot, és a térítésre való keresztyén erőt. E beszéd nélkül egy Robertson-gyűjtemény minden esetre hiányos. Összefügg evvel s szintoly jeles a XVI. Krisztus ítélete a bűnről. A. i. Luk. XIX. 10. Az embernek fia azért jött, hogy a mi elveszett vala megtartsa. Ugyane kötetből még kívánatos volna birni a XIII-at a világiasságról. I. Ján. II. 15—17; XXII. A helyrehozhatlan multról Mark XIV. 41. 42.

Harmadik kötet I A nyelvről, annak szabadsága, a szabadság általi vétkezés. Jak. III. 5. 6. VIII. A bánat hatalma A. i. 2. Kor. VII. 9. 10. A világszerinti bánat átkos, és az isten szerinti bánat üdvös hatalma. XVIII. Isten nagysága és ember nagysága. Ézsaj. LVII. 15. XX A tékozló fiu és a bátyja.

Sőt a töredékek s vázlatok közül, a főlebb említett II. kötet. XII. és a III. köt. XIX. A törvénytelen való törvénytelen és törvényes élestről.

Igaz, hogy a mit itt elősoroltunk, ismét épen egy Révészféle kötetre való, s nagy részök hihetőleg sort fog kapni De azt hiszszük nyert volna az első kötet, ha némely abba foglalt, egyébiránt épen nem jelesség nélkül való beszédek helyett, ezek vagy legjobbjaik álltak volna. Pl. legkevéssbé helyeselhetjük, hogy átdolgozónk épen az Izraelita sirja idegen földön című (alkalmi halotti) beszédet választotta arra, hogy egész terjedelmében, hiven fordítva adja. E beszédnek egyéb előnye társai fölött nincs, mint hogy talán az egyetlen, melyet szerzője maga nyomtatásban kiadott. De sem tárgyának felfogása, kivitele sem előadása által nem tartozik R. legjelesb munkái közé, s belőle a szónokról igazságtalanul ítélhetünk. A Révész által közzéttek közül pl. Zákeus, v. a Krisztus egyedülisége inkább megérdemelték volna, hogy teljesen és hű fordításban közöltessenek.

Általában nem mondhatjuk, hogy Robertson beszédei Révész átdolgozása által mindig nyertek volna. Igaz, hogy sok helytt látjuk mely figyelmet fordított Révész arra, hogy a nyelv szebb és erősebb fordulatait, szónokiasb helyeit megtartsa, a nehéz dolgokat pedig, miket ő darabosságnak nevez, szerintünk azonban csak vázlatosság, elhagyja, de ki kell mondanunk, hogy e törekvés nem mindenütt sikerült. Nem, egyfelől azért, mert Révésznek ismételtes magvas előadása maga sincs némi darabosság, nehézkesség nélkül, eszméinek a megfelelő művészi formát megadni nem mindig tudja ő sem; de nem mindig sikerült azért sem, mivel — nézetünk szerint — tulságos válogatással sokszor oly dolgoktól is visszaretent, melyektől talán nem kellett volna. Egy példa itt legjobban fog világosítani.

Robertson, az akadályok legyőzéséről vagy Zákeusról szóló beszédben ily eszmesort követ:

A Révészével csaknem egészen egyező bevezetés és ugyanoly felosztás után, az első részben megkülönbözteti a Zákeus állásából, hivatalából eredő külső, s a jelleméből folyó személyes akadályokat. Az elsőbbeket Révész is, kissé más sorban, de elég teljesen előadja. A másodikat oly kivonatossan s erejéből kivetköztetve, hogy az eredeti fontosságát s hatályát nagy mértékben elveszti. De ennél na-

gyobb részt üt a második részen. Itt Robertson ismét külön veszi a győzelemben az ember részét, s az isten részét. E felosztási megjelölés kihagyása magában is kár; de erre Révész az aránytalanság elkerülése miatt kényszerült, mivel (miután az ember részét, itt is változtatott renddel, de elég teljesen elöadta) az isten részét annyira összezsugorítja, hogy abban Robertsonra nem ismerhetünk. Az eredeti gyönyörűen kifejti: a) mikép kereste Jézus Zákéust; b) mikép hívta; c) mily rokonszenvvel, szeretettel volt hozzá. Révész 24 sorba (féllap) foglalja, mit 'Robertson négy lapon mond el; s elmond minden nehézkesség, minden unalmas hosszadalmasság nélkül. Miért hagyja ki vagy nyirbálja így meg épen ezt a részt, mely tán legfontosabb, képzelni sem tudjuk. Nem állhatjuk meg, hogy a Révész által részint kihagyottak, részint megrövidítettek közül egy kis összefüggő szemelvényt ne adjunk az eredeti szerint:

„Az isten része az akadályok legyőzésében Jézus e megszólításában van kifejezve: Zákéus, hamar szállj alá, mert nékem ma a te házádnál kell beszállnom. Két dolog van ebben: a meghívás és a szeretet.

Meghívás: Szállj le. Mit beszélünk mi arról, hogy Zákéus kereste Jézust? sőt inkább, ha igazat akarunk mondani, Jézus kereste Zákéust. Mert mi egyéb okért, mint Isten akaratából ment Jézus Jerikóba, mint azért, hogy ott Zákéust s a hozzá hasonlókat keresse. Sok éven át élt Zákéus, csak homályos tudatával annak, hogy Istennek s erénynek szolgál. Végre Megváltó születik a világra, jelenik meg Judeában, jó Jerikóba, Zákéus lakó városába, megy végig Zákéus utcáján, a Zákéus háza felé, egyenesen Zákéusnak! Mindez mi egyéb ha nem keresés? a mit az írás elválasztásnak nevez. Ime egy példája isten utainak, mikép szokott ő bánni emberrel e világon! Nem mi keressük istent, isten keres minket. Időt és tért egy szellem jár be, át meg át keresve az emberek lelkeit. Egyszer a keresés kölcsönös lesz, akkor az isteni jelenlétet messziről megérezzük s a lélek elkezd feléje fordulni. Mikor mi is keresni kezdtük istent, akkor jövünk reá, hogy ő már rég keres minket. Akkor kezdjük megkülönböztetni a személyesen hozzánk intézett megszólítást „Zákéus!“ Ekkor érezteti magát velünk ama mindenütt jelenvalóság, s végetlen öröm órája kezdődik nekünk, midőn az isteni kegyelem vendégsége kiterjeszkedik lelkünk belsejében s az isten fia lakozik ott, mintegy menyegzőben. „Ime, az ajtó előtt állok és zörgetek; a ki szavamat hallja és bémocsát, ahoz bémegyek és vele vacsorálok és ő én velem.“

Ez az isteni kegyelem. Kegyelem által tartatunk meg, nem saját akaratunk által. „Nem a ki valamit akar, vagy a ki érette fut, hanem a kinek isten kegyelmet ad.“ Az ember megváltásában a fő rész istené. Ő jó hozzánk, önmagától jó, ő szólít nevünkön, külön vesz a tömegtől s kiönti reánk vele való személyes megismérvésünk érzetét. Ő ad reánk áldást, mignem érezzük, hogy valami csudálatos áldás van házunkon, ételünkön, szívéünkön. Ma lett békessége e háznak!

Végre az isten része az ember iránti rokonszenyben állt. Rokonszeny alatt közönségesen valamivel többecsét értünk a szánó részvétnél. Ha valakinek szemébe könny szökni kész a bú szavára s erszénye megoldik a nyomor hangjaira, azt mondjuk az szeretetteljes, rokonszenvező ember. Sirni a sirókkal, ennél nem sokkal többet kíván a közönséges emberszeretet.

Krisztus szeretete, Krisztus rokonszenve más valami volt! Ennyi rokonszenvet Zákéus, azt hisszük, találhatott volna. Ha Zákéus beteg, tán egy farizeus is adott volna neki gyógyszert; ha Zákéus pénz dolgában megszorul, akármely zsidó adott volna neki alamizsnát. Ha Zákéust kirabolták volna, sokan még azon tömegből is, mely zugolódott, Krisztust vele mint egy Ábrahám fiával úgy bánni látván, megadták volna neki a részvét egy sohajának adóját!

De Krisztus rokonszenve a teljes együttérzés volt mindennel a mi emberi. Ő nem fejezte ki sajnálkozását Zákéus bajai fölött, nem is beszélt vele „lelke állapotáról“, nem tartott leckét neki bűnei fölől; csak annyit mondott: szállj le, mert hozzád akarok szállani; ezzel magát egy publikánushoz egyenlővé tevén, ezzel azt a publikánust testvérének ismervén el. Zákéus publikánus? Zákéus bűnös? Igen; de Zákéus ember. Szíve fáj a sértő szavakra; emberi becsület iránt érzékeny; érzi a világ ítéletének, gyalázatának égető szegényét. Elveszett? Igen! de az embernek fia, ereiben az emberi nem vérével, testvére az elveszetteknek!

Im, ez a teljes rokonszeny s együttérzés mindennel a mi csak emberi, ez a miben Jézus szíve minden más ember szívéből különbözik. S ez az, oh ez a legfőbb áldás ily Megváltó birhatásában! (Itt az emberi együttérzés szegény és tökélytelen voltát több példában s életviszonyokban festi. Azután folytatja:) Így, mindenfelől elhagyatva, visszataszítva, ahoz fordulunk, kinek hatalmas szíve mindent megért s együttérez. „Uram kihez mennénk te kivüled másához? Örök élet beszéde vagyon te nálad.“ S ekkor éppen mint Zákéus, félreértve, gyanúsítva a világtól, gyanúsítva tán önnön szívünköt is, maga az Isten

ítelő szava is ellenünk, elkülönzve, elhagyatva, szólunk hozzá, a fige fa lombrejtekből, szív szívhez, szemtől szembe: „Uram, te ismersz minden dolgokat“, te ismered titkos jótetteimet, el nem beszélt önmegtagadásomat. Te tudod hogy szeretlek téged!“

Jegyezzük meg végre e jézusi rokonszenv hatalmát Zákheus jellemére. Az napon üdvössége lőn az ő házának. Mi hozta azt? mi indította meg őt? Bizonyára „az evangéliom“. De mely evangéliom? Nem más, mint a legistenibb embernek isteni rokonszenve. Isten személyes szerelme, mely a Jézus Krisztus tekintetéből sugárzott ki. Lelke zsilipjei nyitva voltak s a szeretet egész ereje, mely benne volt, kiáradt belőle. Bizonyára, az ember fiának nyilvánított testvéri együttérzése hozott üdvösséget annak a háznak.“

És így tovább Fordításunk hirtelen történt, rögtönzött. De így is, felhivunk bárkit, hasonlítsa össze, e tökélytelen alakban is, Robertson azzal a mint Révész adja, s ítéljen. Ez csak egy példa volt; meglehet a legkiáltóbb a mely szemünkbe ötlött; de bizonyára nem egyetlen.

„Ily példát többet is idézhetnénk; lehet hogy a legkiáltóbbat idéztük a mi csak szemünkbe tűnt; de bizonyos hogy nem az egyetlen.“

Hasonló Révész eljárása, például az „Életcsalódásai“ című beszéddel is. Nem említjük azt, hogy az első rész, Robertson által fölvetett rendszeres és nyomon menő járásából némileg ki van vetköztetve. De a második részszel követett eljárást említés nélkül nem hagyhatjuk. Robertson itt, miután előadta az élet csalódásainak célját, erkölcsi hasznait, tehát mindazt mit Révésznel e második részben találunk, tovább megy s annak egy második pontjában gyönyörűen kifejti azon igazságot, hogy bár az életben soha nem teljesednek az ígéretek s remények a magok szószerinti értelmökben, de teljesednek igen is, magosabb értelemben s a mi ennél fogva csalódásnak látszott, csak annyiban volt az, mert az ember, az isteni ígéretek magosb, benső, szellemi értelmét felfogni nem bírta. Látni való, hogy e fejtegetés, mely Révésznel teljesen elmaradt, mulhatlanul szükséges. E nélkül isten, ki bár jó célból, nem teljesülő ígéreteket tesz, úgy tűnik fel, mint ki megcsalja az embert, igaz ugyan hogy erkölcsi szent célból, de csakugyan szándékosan csalja meg; Robertsonnál ellenben a csalódás oka nem isten, hanem maga az ember, ki isten ígéréteit valódilag fel nem fogta s maga csinált illuziókat magának. E hely kihagyásával, mi Robertsonnál közel négy lapot foglal el, az egész beszéd hegye van letörve, s a szerző végcélja kétségkívül félreismérve.

Ebben láttunk példát mellékesen arra is, mit Révész általában

gyakorol, hogy más sort ad Robertson eszmemenetének s megzavarja gondolatai és fejtegetése láncolatát. Ha általában a vázlat fő-felosztási pontjait megtartja: az alrészeket a kifejtésben vagy összeolvasztja vagy egymással felcseréli. Teszi azt is, hogy a mi az eredetiben a tárgyalásban van, pl. az első részben, azt onnan kiveszi és az exordiumba teszi; így az I. beszédben, a Jákob küzdelmében, hol az eredetiben állott egész exordiumot aztán elhagyja. Máshol egész pontokat, melyek léteges alkotó elemek volnának, kihajít.

„De hiszen, ezt mind megmondja maga az Előbeszédben“. „Én nem követtem, ugymond, szolgálilag Robertson, hanem szabadon s lehető önállósággal fogtam fel őt; néha nézeteitől eltértem, máskor saját eszméimmal is pótoltam, vagy világosítottam az övéit.“ Mind igaz; csak hogy a beszéd előnyére történjék! mert az irta dacára is a beszédek a Robertsonéi, s maga Révész mondja: „de a beszédeke^t átható szellem és főelvek mint szintén az alaptételek is, legnagyobb részben a Robertsonéi.“ Az előny pedig, legnagyobb részben, nekünk úgy tetszik, az eredeti részén van, mely okoskodásaiban oly következetes, oly nyomon járó, hogy belőle valamit kivenni, áthelyezni az összefüggést felbontani, előnyére, igen ritkán lehet.

Néhol magát az alaptételt is megváltoztatta az átdolgozó. Pl. a mely beszédet ő III. sz. alatt ily címmel ad: Sorsunk az isten kezében van, s melynek felosztása nála: mind a jelen életben, mind a jövőendőben: Robertsonnál egészen más. Ott a Jóbból vett isméretes alapige szerint: „Az én góelem él stb.“ a Jézus második adventjének valóságáról van szó, s a fő-tétel ez: Isten e világ vezérletében jelen van. És megmutatja ennek 1. bizonyosságát, 2. eszközeit vagy módjait. Mi az e lsőt illeti, ez hármat foglal magába Robertson szerint. 1. Isten személyes lételét; 2. A megváltó isten szeretetét e világ s emberek iránt; 3. Isten ítéletét, igazság, szolgáltatását, bosszuállását (ez a góel) a gonoszok felett. Mi illeti a másodikat, az főleg az embernek istenről való ismeretében s róla való meggyőződésében áll. stb. Látnivaló, hogy ez egészen más mint Révésznél s kívált ha az alapigével pontosan összevetjük a Robertson egész beszédét, tűnik ki annak igazi jósága.

Ez egy két kifogás, melyre, ha szükség kívánná, több igazoló példát is idézhetnénk, épen nem oda céloz, mintha a Révész által nyújtott adomány becsét alászállítani vagy épen kétségbe vonni akarnók. Minél becsesb az ajándék, annál inkább óhajtanók azt (emberileg) tökéletesnek. Aztán Révész maga, Előbeszédében, kérte lelkészársai véleményét, némi tájékozással — úgy véljük — a következő füzetekre. Minél inkább várjuk azokat, minél nagyobb nyereségül tekintjük ıro

dalmunkban a Robertsonféle beszédek, annál inkább szeretnők, hogy előnyeik lehetőleg ki legyenek zsákmányolva. A megjelent első füzet legmelegebb üdvözlésén s ajánlásán kívül, a következőkre (csekély erőnk mértékében) így hatni volt e sorok főcélja.

Szász Károly.

Köznapi imák, négy hétre. Templomi használatul (az az: használatra) írta Filep Mihály, geleji ref. lelkipásztor. Miskolcz. (Évszám nélkül.)

E köznapi templomi imakönyv még 1863-ban jelent meg, de tudtunkra sehol ismértetve és ajánlva nem volt. Pedig jó lélekkel mondhatjuk, hogy megérdemlette volna. Még sokkal jobban, mint némely nagy igényekkel világ elébe lépett hasonnemű könyv. Azért, ha későn is, igazságot szolgáltatni neki illendőnek találjuk; ha egyébért nem, már csak azért is, hogy az agyon hallgatás miatt netalán csüggedező önérzetű szerzőt egyházirodalmi tovább működésre tőlünk kitelhetőleg bátorítsuk.

Filep köznapi imái e nemben a legjobbhoz sorozhatók, mit csak irodalmunk felmutatni bir. Nem oly teltek bibliai lánggal mint a Révész Bálintéi, de egyszerűebbek, szivszeréntiebbek azoknál is; nem oly ős kálvinista erejűek mint a régi jó, mindeddig felül nem mult Szikszaiéi, de korszerűebbek hangban, szellemben. E két imairón kívül, az előttem ismértetes köznapi imakönyvek mindenikét fölülmulják.

De minden hasonlítás nélkül: magokban jelesek. Különösen egyszerű munkás nép számára páratlanok. Szerzőnk a vallási eszméket az élethez, munkához mindig közel veszi fel, s azokat általok szerencsésen emeli égre. Nyelve egyszerű, de a mellett nemes, nem emelkedettség nélküli. Néhol szenved egy kis grammatikai szabatoság hiányban, pl. (a mi ellen tiz író közül kilencz vétnei szokott) **kérnénk**, **látnánk**, **ismernénk** formát használ az ige határozott alakjában is, a **kérnök**, **látnök**, **ismernök** helyett.

Legfőbb kifogásunk az imák terjedelme ellen volna. Hosszacsakák. De némely ember s némely gyülekezet, mondják, azt szereti s aztán a hosszuból könnyű kihagyni. Igaz. De hiába, a hosszan igénybe vett s tulfeszített buzgóság lehetlen, hogy elvégre ne lankadjon, mi pedig azt szeretnők, hogy az ima buzgósága végig emelkedjék s tetőpontját az amennél érje el. Aztán, kihagyni igaz könnyű; de kihagyni úgy, hogy az összefüggés s az ima kellő kerektsége és arányai

ne szenvedjenek: az már bajos, sőt nem is mindig lehetséges. Azért mi a jóból sem szeretjük az igen sokat, és az imában a középhosszúságot választjuk. Részünkről nem mondhatnók, hogy a mi buzgóságunk Filep imáin meglankadt volna, mert bennünk a jól sikerült mű iránti műszeret is emelhetette azt; de a gyülekezetnél ez utóbbi tudva levőleg hiányzik.

Ki még lelkésztársaink közül ez imakönyvet nem bírja, annak bátran merjük ajánlani, hogy szerezzé meg. Az író pedig őszinte örömmel üdvözljük e téren s nagy bizalommal várjuk tőle egyéb, hasonnemű dolgozatok közrebocsátását is.

Szász Károly.

„Das Charakterbild Jesu“. Ein biblischer Versuch von Dr. Daniel Schenkel. Gr. Bad. Kirchenrath u. Professor der Theologie. Wiesbaden, Kreidel 1864. 405.

Valóban, nevezetes idő ez, a melyben élünk. Nagyszerű politikai kérdések megoldásán dolgozva, és lankadatlanul mindig előre haladva az ipar terén, e sokszor becsmérlett kor s annak nemzedéke szintugy átható figyelmet fordít magasb, eszményi feladatokra is: vallási tantételek átvizsgálása és feldolgozására kitünő képességgel vállalkoznak, míg mások az ily nemű dolgozatokat általános, mondhatni feszült érdeklődéssel kísérik és fogadják. Népek, melyek korábban a vallási dolgokra nézve alig hallottak egyébről mint szentek és Mária legendái, most kíváncsian lesik a szót egy kath. pap ajkairól, ki előtök emberi mód szerint bár, de Jézus személyiségének feltünő méltatásával beszél. Majd Renanhoz csatlakozik a jeles híri tudós bíráló, ki egykor a theol. tudományok világát mozgalomba hozá, felszólal, hogy „ha már a theologusok többsége nem hallgat rá, a néphez intézze szavait,” és „oly férfiakhoz, kik eléggé bátrak, mit se hajtva a félrevezetett közvélemény, ősrégi gondolkozásmód és egyházi hagyományok által leendő elkárhoztatásra, az emberi lélek főfontosságú ügyeiről éretten és önállóan gondolkozni.“ És pedig nagy számmal találkoznak, kik a két jeles művet szorgalmasan tanulmányozzák. Keleti utazásából nem rég haza tért tudós beszéli, hogy Konstantinápoly, Beyrut, Jeruzsálem- és Alekszandriában egyaránt lelt Renán művének figyelmes olvasóira, kik az abba foglaltak iránt, annak európai hatása és sorsa felől hozzá nevezetes kérdéseket intéztek, még pedig mozlimek és zsidók közül is.

A kedélyek ily hangulatában örvendetes jelenségnek számítandó

egy oly könyv, mely a vallás szent dolgai körül vizsgálódó lelket kielégíteni, megnyugtadni képes, mint nem teheti Renan sem Strausz. Oly mű ez, mely az egyiknek olvadozó hevét a másiknak józan komolyságával egyesíti, gondosan kerülve a franciának felületes, néhol tudományilag hiányos, máshol a kellő méltóságot nélkülöző előadási modorát szintugy, mint a német tudósnek Jézus személye jelentőségére nézve tagadólagos felfogását; oly könyv, mely Jézus személyiségét tudományosan tiszta világosságban, az emberileg történelmi fejlődés törvényeinek következetességgel átvitt szempontjából, annak örök jelentősége iránt mindenhol magasztos lelkesedést tanusítva, állítja eléánkbe. E könyv Schenkel „Charakterbild Jesu“ c. műve.

Rég óta megszokott dolog már Krisztust bölcsészti és theologiai fogalmakból összealkotni, ideje, hogy az emberileg történelmi szempontból felfogás is méltánylást nyerjen. Rég óta panaszozzuk, mert általában jelenkorunk egyháza hiányának ismértük fel, s a vallásos érzületű mivel világiak fájlalva gondoltak arra, hogy bizonyos hézag, majdnem ellenmondás van szellemi miveltségünk és egyházas keresztényiségünk leglényegesebb meggyőződési alapjai között, mint sok egyéb ugy különösen Jézus személyére vonatkozó tekintetben. Ez okon álltak elő kitünő férfaink már sok évvel korábban is, hogy lehetőleg kiegyenlítsék, összhangzásba hozzák a világtörténelem év századai és ezredei folytában szerzett legfontosabb, mert szent, meggyőződéseink vívmányait. Igy a többi közt Weine, ki a humanizmusnak mélyen érzett s tiszta meggyőződésével ryilatkozik, hogy az értelmes lények üdvösségének lehetetlen oly tényállásoktól függenie, melyek a történetek folyásában egyenkénties elszigeteltségben tűnnek fel; még kevésbbé olyanoktól, melyek ha voltakép megtörténtek volna, a természeti rend örök törvényeit megbontják s a történelmi fejlődés egymásutániságának ellentétei lennének; a milyen pl. amaz egyházalapító főfő hittani tétel, hogy az üdv az ember názareti Jézusban, mint Krisztusban személyesítve, megtestesült állapotban jelent meg. Ennél fogva főfeladat az egyháziasság és humanizmus összebékítése. E célra működött már ő 1849. évben kiadott művében, szólván az egyház jövőjéről; ezt jelölte ő a mi korunk kitűzött munkájaul, s ennek a jövőtől bizton remélt elintézésére vonatkozólag mondá jószavait: „e vállalat, melyet Isten maga, az ő sz. lelkének lassu de átható működése által már századok óta előkészített érzelmeink legbenső szentélyében, e vállalat, az ő bölcs akarata szerint nem sokára munkába fog vétetni, s csak hivatott férfaink legyenek, rövid időn teljesítve is lesz.“

E tekintetben már nevezzük mi Schenkel művét nagy fontos-

ságu hozománynak. Ugyanis, a mint Keim, szintén ez eszmétől lelkesülten nyilatkozik székfoglaló beszédében: „nyomatékosan kívánjuk, miszerint Jézus emberisége valódi és igaz mivoltában kimutatva legyen;“ Schenkel arra állt elő, hogy e kívátnak megfeleljen, hogy Jézus életét úgy terjeszsze előnkbe, mint a melyben Isten által a természet és történelem folyásának kiszabott s változhatlan rendszeresség nyomról nyomra felismérve és beigazolvva van. Különben a tárgy s annak feldolgozási vágya nem új rá nézve. „25 évvel ez előtt, mint szól önmaga, kezdett foglalkozni e tárggyal s azonnal belátta, hogy Jézus életének csak némileg pontosan élethű felfogása is végkép lehetetlen a nélkül, hogy az evangéliumok kritikájában teljesen biztos alapon érezzük magunkat.“ Már akkoriban kifejezte a negyedik evangéliumnak tisztán jánosi szerkezete iránt támadt „kételey“ét. Pedig ez időben „még nagyon messze volt attól, hogy e talánszerű evangélium mibenléte felől biztos adatokkal bírt volna.“ Azonban az ide vonatkozó kritikai nyomozásokat, „főleg a melyek Baur által Tübingában oly szembetűnő bátorsággal intéztettek,“ folytonosan figyelemmel kísérte, melyek szerint „bár többszöri ingadozás s éveken át tartott benső küzdés után,“ szilárd meggyőződésre jutott az iránt, hogy a negyedik evangélium, mostani alakjában, János apostol műve nem lehet. Csak ezután volt képes Jézusnak életképét sokkal biztosabb okirati alapokon, jelesen a második evangélium alapján, összeszerkeszteni. Ezen értelemben volt Weisze is 1838-dik évi, az evangéliumok történetét, mint szintén 1856-diki, az evangéliumok kérdését tárgyzó műveiben. Schenkel ugyan el van készülve arra, minő fogadtatást remélhet könyve a „hagyomány embereinél“; az nem lehet kedvező. De másfelől azt is örömmel hiszi, hogy, bár a theol. irodalom terén még mindegyre ama fagylató légvonat jár, s dacára azon szomorú valónak, hogy a theol. tanintézetek napjainkban is hagyományszerű tantételek bizományosai, melyek a meleg keblű s igazságért epedő ifjúságot az egyházi vastilalom korlátai közt tudják tartani, mely szűkkeblűséget önmaga a megváltó mind halálaig ostromolt, örömmel hiszi, hogy az e. köz ö n s é g b e n az igazság és vallásos élet iránti vágyakozás annál élénkebb, s immár az egyház és theologia életkörében sem hiányoznak olyanok, kik az igazságot mindenek felett keresik s elhitték, hogy a szabad vizsgálódás nem csupán jogunk, de sőt inkább kötelességünk.

A könyv hét szakaszból áll. Első a bevezetés. Első fejezet: Jézus személyének jelentősége az eddigi előterjesztések szerint. Második f. az evangy. források. Második szakasz: Jézus életfejlődését rajzolja. Harmadik f. Jézus, nyilvánosan fellépése előtt.

Negyedik f. a mint erre magát elhatározza. Ötödik f. a tanítványok felhívása, első eredmények. Hatodik f. Szélesebb hatáskör. Hetedik f. a nyílt összetűzés. Harmadik Szakasz: az első gyűlekezet alapítása. Nyolcadik f. felavató beszéd. Kilencedik f. Isten országa és sátán országa. Tizedik f. a tanítványok megvizsgálása és kiküldése. Negyedik Szakasz: Messiás. Tizenegyedik f. növekvő ellenzék. Tizenkettedik f. messiási rendeltetés. Tizenharmadik f. a szenvedés megdicsőítései. Tizennegyedik f. magas szellemű oktatás. Tizenötödik f. elutazás a döntő ütközetre. Ötödik Szakasz: Jézus hatásköre Judeában. Tizenhatodik f. a türelem iskolája. Tizenhetedik f. az erény valódi tényezői. Tizennyolcadik f. a pogányok hivatása. Tizenkilencedik f. a tanítványok utolszor oktatása. Hatodik Szakasz: a válság. Huszadik f. régi és új templom. Huszonegyedik f. régi és új állam. Huszonkettedik f. jajkiáltás a hierarkhia pártfeleire. Huszonharmadik f. Isten országának jövője. Hetedik Szakasz: a beteljesülés. Huszonnegyedik f. asztalszentelés. Huszonötödik f. uris vacsora. Huszonhatodik f. Gecsemáne. Huszonhetedik f. az elítéltetés. Huszonnyolcadik f. megfeszítettetés. Huszonkilencedik f. a megdicsőülés. Függelékül, értelmezések.

Ezen, önmaguk közt szorosan egybefüggő fokozatokon át halad Jézus életének előadása tiszta, mivel irányban, tudományos idézgetések által félbe nem szaggatva, melyek mind a függelékben találhatók. Nagy érdekű mindjárt a bevezetés, a mennyiben itt kimutatja szerző az álláspontot, melyről kiindul, s azon valódi prot. alapelveket, a melyek őt mindvégig vezetik, határozott férfias komolysággal élénkbe állítja. Mindjárt az első fejezetnél megemlíti a küzdelmeket, melyeket vívott az egyház Jézus személyének jelentősége felett, s beigazolja, hogy minden egyéb tanítvának eredeti alapja ez volt. Így képződött a gondolkozó keresztyének két fő osztálya, melyek közül aztán egyik végkép elnyomatott a másik által: a szigoruan zsidós keresztyének és a pogányokból lett keresztyének. Amaz Jézust csupán embernek nézte; míg ez utóbbi isteni erővel felruházott személynek vevén, elvégre azon meghatározásra jutott, hogy az ő személye az istenséggel, a teremtetés urával ugyanazon lényegű, sőt valódi Isten, miközben emberi természete nem akadályozza őt abban, hogy az isteninek minden tulajdonait magában egyesítse. Érdekesen adja elő továbbá azt, hogy a protestantizmus mily viszonyban áll ezen egyházi tanfoglalommal. „A reformátorok nem merték megtámadni az e. tanfogalmak ez irányban történt megállapodását, bármily következetlen is az, hogy új tanrendszer

építtessék az idők folyamán elkorhadtt régi alapon.“ Hogy pedig ez csakugyan elavult, tisztán kimutatja szerzőnk az által, hogy az önmagában ellenmondó s nagyon mesterkélt hitcikket a Krisztusban levő két természetről igazi mivoltában előnkbe állítja. Hozzá teszi: „a ker. theologia ily nemű állításokkal visszahanyatlik a pogányságnak Istenről képezett fogalmai alantfokára.“ Ne csudáljuk, hogy ily tantétel sokáig fentarhatta magát; erőszakolás bármely hibát öröklővé tehet. Azonban ez a katholicizmusban rendin lévén: a protestantizmusnál tartósan nem állhat meg. Ugyanis a prot. vallássóság lényegesen erkölcsi természetű, a prot. hit az egyesnek Istenhez való viszonyában személyesen vallás-erkölcsi önképződés; a katholicizmus sajátlag hagyományon épül, a protestantizmus éltető lelke a szabad vizsgálódás: „semmi érdeke abban, hogy reaszállt hagyományos állapotokat minden áron fentartson, holott épen a multak tételei és intézményei alul teljes erőfeszítéssel küzdötte ki magát.“ Nem is elégedhetik meg a szokáson alapult s rögidőkből leszarmazott tényleges helyzettel; felhiva, ösztönözve érzi magát, hogy szünet nélkül zörgessen az igazság ajtaján s meg ne nyugodjék mindaddig, míg azon végokok és hatályok ismételére eljutandott, melyek az emberiség vallás-erkölcsi életfejlődésének első rendű tényezői.“ A mennyiben már a protestantizmus ezen alapelvei mellett hitvallási irataiban „oly hitet kíván, mely lemond a gondolat szabadon mozoghatásáról s az észnek a vallási tanképzésbe lehető bármely avatkozását elutasítja: megtagadja öneredetét s valódi hivatását.“

Az önmagával ellenmondásba jutott protestantizmusnak a fel-eszmélés, kimenekülés útja felé tett első lépéseül tartja Schenkel a racionalizmust, mely által igazán különvált az a romanizmustól. Igaz, hogy ezen racionalizmus nem mutatkozott arra képesnek, hogy Krisztus személyét teljesen felfogja, mivel hiányzott nála az istenivel való eredeti közösség. De az ut megtöretett, felébresztve a szükség-érzet, hogy azon tovább haladjunk. Itt aztán röviden jellemezve adatik a Schleiermacher-féle christologia, és Strausz első műve; egyszerűen csak utalás történik Hase, Ewald, Baumgarten és Keim ide vonatkozó munkálataikra s vége az első fejezetnek. Következik — tárgyalás az evangy. forrásokról. Dicséretére válik szerzőnek, hogy ezen részletet a hosszadalmasan nehézkes, tudós kutatások és minden felülről behozott bizonyítgatások helyett, bármely láikus számára is könnyen áterthető, tartalomdus, azonban röviden s értelmesen összevont képpé alakította. Valóban ohajtandó, hogy minél több e. községi tag sőt theologusaink is pontos figyelemre méltassák s jól átvizsgálják e fejezetet. Mindjárt elül megállapítva leljük a négy

evangéliomról közönségesen uralkodó s egymásnak ellentett két nézetet. Egyik „az egyháziasan elfogúlt, mely annak előfeltevéséből indul ki, hogy azok általában biztos tudósításokat tartalmaznak s történelmi hitelességeket illetőleg már önmagukban minden kétségen felül vannak. Ezen előfeltevással együtt jár annak hívése, hogy az evangéliomok megírásában legfőbb tényező a sz. léleknek minden hibázhatóságot kizáró természetfeletti hatása. Ezzel homlok-egyenest áll a tudományosan elfogulatlan nézet. Már ez úgy tekinti az evangéliomokat, mint azok szerzőinek s koruknak saját terményét, igyekszik azokat a tartalom és előadás sajátjaiból, az írók jellemeiből s valószínű rendeltetésök céljából értelmezni; nyomozza a hitelességet, igaz eredetűséget, a közlemények benső egybefüggését, valószínűségét, s itéletet mond egyik vagy másik tudósításnak csekélyebb és nagyobb okirati becséről, természetesen minél több oldalú, lelkiismeretes, körültekintő vizsgálat után.“ „De napnál világosabb az is, hogy e két ellentett álláspont egymással semmikép össze nem férhet.“

Mondanunk sem kell, hogy szerzőnk melyiket foglalja el. Önmaga mondja, hogy Jézus életrajzát összeállítani nem lehet a nélkül, hogy a történet forrásait tevő evangéliomok szigorú átvizsgálás, összehasonlítás, kutatás, valamint jó részben tisztázás tárgyaivá téteknének.

A négy evangéliom egymás közt létező viszonyát illetőleg, állítja szerző, hogy a három első a Jézus hatását felfogott írói munkásságnak legkorábbi terménye; azonban csakhamar hozzá teszi, miszerint a köztük egyenkint meglevő viszonyosság s kölcsönös vonatkozás, mintegy tárgyas rokonság az e részben már tudott szakértő vizsgálatok s azoknak közelebb Heidelbergben Holtzmann által tisztán fogalmazott összeállítása szerint, legkönnyebben azon felvételtől magyarázható, hogy mind három régebbi írott forrást, egy ősevangéliomot használt. Ezen legrégebbi evangy. okmány hihetőleg Márk szerzeménye, azon alkalommal t. i. midőn még a 60-dik év előtt a római gyülekezetnek a nyugoti hittenjesztés tekintetéből egy ilyenre valódi szüksége volt. Azonban ezt sem őseredeti szerkezetében bírjuk ma, de későbbi kéz dolgozta, itt-ott, bár nem mindig szerencsésen, rövidíté, néhol magyarázatokkal toldotta s az egészet jobb rendbe hozta. „Ez oknál fogva Jézus jellemrajza még legtisztábban ezen evangéliomban van körvonalozva, a vele rokon tartalmuakkal, összehasonlítás után itélve,“ „nemcsak élet. hűbb s szemléltető módon adja elő az evangy. történelmi tényeket, hanem egészen hiányoznak belőle a mondaszerű előtörténet, a

feltámadottnak megjelenései és a menybe menetel. Irói saját irány-nak nyoma is alig lelhető nála." Meghatóan szép folytonossággal s kerek rövidségben követi ezt Máté és Lukács evangyéliomaik jellem-zetes sajátságainak előadása. Mind három életirót összefoglalva teszi szerzőnk azon észrevételt, hogy ezeknek tudósításaiból elnyomoz-hatni s ki lehet mutatni Jézus messiási öntudatának lassanként, foko-zatosan történt kifejlődését, a mint ő első fellépésekor még nem egé-szen volt tisztában megváltói hivatása felől, s erre csak akkor jutott el, midőn nyilvános pályája benső eszmélet és külső tapasztalatok által erről őt teljesen felvilágosítá.

Nagy fontosságu már most Jézus életírásához azon körülmény, hogy János evangyéliomát a többiéhez képest minő állásba helyezzük. Jézus személyének emberileg felfogásáról, benső életfej-lődésének fokozatosan kimutatásáról szó sem lehet mindaddig, míg ezen evangyéliomot a többihez hasonlólag „történelmi“ kutforrásul te-kintjük. Renan is pedig abban hibázza el, hogy a jánosi szerkezetet el nem fogadja ugyan, mind a mellett a történelmi előadás folytán mindig arra támaszkodik. Schenkel legelőbb élesen kimutatja azon mélyre ható különbséget, mely a negyedik és a többi három evan-gyéliom közt félreismérhetlen; aztán összeállítja minden bizonylatait arra nézve, hogy ezen evangyéliom nem lehet az apos-tol és szemtanu Jánosé. Mind a mellett nem állítja ő azt, hogy ez célzatos mű lenne valamelyik gnosztikus írótól a második század első vagy tán épen utolsó feléből; ugy veszi ő, mintegy, a János befolyása alatt Efézusban képződött saját körnek és szellemnek terményét, a hol t. i. a nevezett apostol bizonyos pogányszerű keresz-tyén elemekkel érülközésbe jövén, a zsidó-keresztyéni korlátozottsá-got lassankint levetközé s szellemének saját erejével feldolgozva a Pál-féle theol. tényeket, a mester képét egészen dicsőültté rajzolta, s így származtak Jézus életéből (után képzelt és gondolt) események, me-lyek lassanként tovább fejlődésökben a többi három által eléadot-taktól már tetemesen eltértek. János halála után a gnosztikusok böl-csészeti tantételeivel érülközés által bizonyos szemlélődési színeze-tüekké lettek, majd ismét igyekeztek ennek adatait a keresztyénség tényeivel összefüggésbe hozni s ebből egész perfolyam vált, melyben Jézus személye volt a főtárgy. Ily előterjesztésekből lett Krisztus után 120 évvel János evangyélioma, és pedig nyilván azon célból, hogy kimutassa, miszerint az evangyéliom nemcsak a szívnek érzelmi, de a léleknek értelmi szükségeit is kielégíteni képes, hogy továbbá Krisztus nemcsak a zsidók messiása, hanem egész világ megváltója. Bármennyire szabadon kezelte pedig az evangyéliom szerkesztője a

hagyománynak tárgyhalmazát, még sem mondhatni, hogy önkényleg feltalált s képzelgett volna; de igen is idézgetett emlékezetéből, gondolatának tiszta világánál s ezt körülövezé a későbbi század dicsőítési fényével, és pedig Jézus benső lényének s hatása végcéljának oly világosan átértésével egyesítve, minőre a korábbi s szellemileg kevésbbé mivelt korszak képes nem lett volna. Ebből következik aztán, hogy János evangyélioma Jézus életrajzához nélkülözhetlen történelmi forrás ugyan, de a szónak magasb, szellemi értelmében, mint a mely nélkül a Megváltó jellemében hiányzanék előttünk a kinyomozhatlan mélység s az elérhetlen magasság. Jézus nem volt bár olyan az ő életfejlődésének egyes pontjaiban, de igen, hatásának mélységében és magasságában; nem olyan a valóság szerint, de olyan igazán.

„A mi jellemrajzunk így szól Schenkel a fejezet végén, a három első evangyéliomnak természet hiven földies alapjaitól el nem távozhatik bár, ha történelmies valódi kíván lenni: de másfelől örökhiven valódivá csak úgy lesz Jézusnak életrajza, ha azon mennyei fénynek világítása mellett tekintjük azt, mely a negyedik evangyéliomból sugárzik reá.”

Ez az alap, melyre épít Schenkel, ezek az elvek, melyekből a sz. írás ítésetét s ezzel együtt Jézus személyét prot. szempontból levezeti, ez az eredmény, melyre az evangyéliomok kölesönös viszonyításából eljutott. Elfogulatlan tudományosság álláspontja egyszerűsmind prot. szabadelmű igazság szeretete. Ilyenen alapulhat egyedül azon hit, mely a jelent egészen magába öleli s ébren tartja, azon hit, mely „az általános meggyőződésé, a népek szellemi és erkölcsi szükségérzetéből származó s egész korunk összes művelődési elemeinek sajátja, azon hit, melyől nyerheti szentesíttetését, a kultura valódi mélységét“ a civilizáció.

A második szakaszon kezdve már Jézus élete tárgyalatik. Mig azonban az egészet áttekintenők, jónak látjuk némely fontosabb mozzanatot különösen kiemelni, melyek az élethiven emberileg fejlődöttség átvizsgálása s felfoghatására nézve kitűnő fontosságuk; értjük a csudát, a feltámadást, a bűnnélküliséget önmagában és az atyátlanul születéssel összefüggésében.

A csudákról szerzőnk úgy gondolkozik, mint Hase és Weisze, kik elfogadják a gyógyítási csudákat. Szintugy Baltzer is „Leben Jesu. 2. Aufl. 1861. c. művében, bár ő mindazt gyógyítási csudának veszi, a mi úgy történik, hogy benne ok és eredmény természetes összehatásának kapcsolata foglaltatik, melyek leginkább igényt tartanak a történelmi valódiságra, s lelki erőből, delejes ráhatásból és gyógytani eredményökből értelmezi. Strauss maga is, a német nép számára irt „Jézus életé“-ben (42. fej. 266. s köv. ll.

és 71. f. 425. l.) a betegek gyógyításait illetőleg bevallja, „hogy efféle ugynevezhető csudákat, csakhoggy egészen természetes eszközös útján, olykor olykor valóban is tehetett Jézus.“ E részben Schenkel tisztán és találóan így szól 21. l. „Egyébiránt a három első evangéliumban Jézus mindvégig valódi, nemünk korlátoltságának határai közt mozgó ember; csupán az ő csudatétei által töretnek szét ezen határvonalok, a mindenhatóság csudatényei emberileg többé fel nem foghatók.“ „Azonban a rejtély igazi bonyodalmát nem a gyógyítási csudák képezik, melyek nyilvánosan felléptének kezdetén a tömeg részvétét személyéhez hódíták s őt oly színben tüntették fel, mint mindenféle nyavalyák s erőtlenségek orvosát. Ezeket, mint magas szellemi tulajdonok, s legritkább erkölcsi erélylyel bíró egyéniség hatását s pedig olyan segílyt keresőkre, kik egyelőre feltétlen bizalommal járultak hozzá, lélektani szempontokból mindenkor s eléggé megközelítőleg értelmezni lehet. Ezekről eltérőleg Jézus csodatényei a korábbiaktól végkép elütő jelleget öltenek. Itt már nem testi, lelki vagy kedélyállapotról vonatkozó erőtlenségeknek valamely szent egyéniség ráhatása által elhárításáról van szó, de általában mindenhatóság tényeiről, melyeknél „a természet minden alaptörvénye rövid uton megsemmisíttetik.“ Előáll tehát a kérdés: ha ily nemű csudák valóban megtörténtek-e? Szerzőnk így felel: „oly kitűnő életkép, mint a megváltóé, nagyon természetesen mindjárt e földről eltávozta után gazdag árjával a mondaszerűnek lett előzőnlve, mint bizonyítja kivált gyermekkori élettörténete, s a mennybemenetről szóló tudósítások. Ebből már minden többi esetre bizton lehet következtetni, miszerint a hagyomány Jézus nyilvános hatása korszakáról is szintén elegyülhetett a mondaszerűvel; ez pedig annál könnyebben eshetett, minél csudaszerűbbnek tűnt fel a nép képzelmében az, a mit valósággal tett. Minél nehezebbé vált ugyanis a későbbi nemzedékekre nézve ezen páratlanul kitűnő egyéniség szellemi nagyságának és erkölcsi fenségének méltatása, annál inkább megfogható, miként személyes nagyságának benső csudaerejét külső csudatényekben kívánták s igyekeztek magukra nézve szemlélhetővé tenni. Ezenközben ő szövetségi előképek példái azon sejtelmre hozták az illetőket, hogy Jézus semmikép nem maradhat kisebbségben amazok megett. Ha már Mózes vizet idézett ki a sziklából és mannával táplálta az éhezőket, ha Illés, Elizeus betegeket gyógyítottak, holtakat támasztottak életre: mily közel voltak ahoz, hogy azt, ki nagyobb volt Mózesnél, dicsőbb mint Illés, még nagyobb és dicsőbb tények végbevitelére képesnek tartsák! Ez éppen nem célzatos feltalálás, annál kevésbbé csalás vagy hazudság; sőt inkább a lelkiületében s kedélyében mé-

lyen megilletődött tanítványok vallásos lelkesültséggel tölt képzeletének öntudatlanul hódoló tisztelete, melynél fogva az ily nagyítások (hyperbole) által ama felmulhatlan hős emléke iránt való bámulatuk s buzgó szeretetüknek, ki a mint ők érzék, örök élet vizével menyeyei kenyérrel táplálta és halhatatlan életre hívta őket, a józanul számító történelmi ítészet mértékéhez képest néhol tulzón is nagyított, de ő szerintök megfelelő kifejezést adni kívántak.

Jól esik lelkünknek s biz ony szükségünk is van rá, hogy Jézus sz. életét az oly nemű tordalékok s mellékes pótlékoktól szilárd kézzel megtisztogatva lássuk, melyek korunk tudatában már a történelmi valóság mértékét semmikép meg nem üthetik. „A zsidók jelt kívánnak; mi pedig predikáljuk a Krisztust, az Istennek hatalmát és az Istennek bölcseségét.“ 1. Kor. 1. 22, 24. Minél inkább ily értelemben veendi Krisztust a mi népünk, annál felségesebbé lesz az előtte; minél tisztábban belátandja azt, hogy a bibliában nemcsak Jézusnak, de a zsidóknak, sőt olykor hamis profétáknak is tulajdoníttatik nagyszerű csudatények eszközölhetésének adománya, annál élénkebbé lesz azon hitbeli meggyőződése, hogy Jézus isteni küldetésének hitele nem ily ingatag, úgy szólva semmis alapon nyugszik, minőkkel néhol ellenségei is kérkednek; hanem egyéniségének szellemében, igazságában, úgy szintén az ő országának világtörténelmileg kivívott győzelmén, fennállásán és gyarapulásán.

Hasonlag fontos a feltámadási történet felfogása a 29. fejezetben. Bizvást állíthatjuk, hogy az evangy. történelem bármely szakaszára nem fordítottak több elmeelt s nagyobb szorgalmat theologusaink, mint épen erre; valamint azt is, hogy Strausz és Weisze vizsgálódásaik és Schweizernek újabb értelmezése után észrevehetőleg utat tört magának a Jézus nem testi feltámadását hívó nézet. Schenkel már e tekintetben ép oly bátor, a milyen hívő. Először azon tény-igazságról szól, hogy a Jézus létének romolhatlansága, életének szent volta és erkölcsi fenségéről való hit az ő halálának neme által a nők, a tanítványok nagyobb része előtt s lelkeikben nemcsak meg nem töretett, de még inkább új tápanyagot nyert. Kétségtelenül bizonyítják ezt: az ő egész magukviselete, a sirhoz tett látogatásuk, az angyali jelenés, az általuk vett értesítés arról, miszerint Jézus nem sokára megjelenendő Galileában. Azután sorra átvizsgálja a Jézus megjelenéséről szóló tudósításokat s külön választja a hagyományos adatokat. Jelesül: a) a legrégebbi és Márk evangyéliom Jézus valódi megjelenéséről még általán véve nem értesít, a sir üresen talál-tatik s angyal jelenik meg. b) az első evagyéliomban már ezzel ellentétben kettős értesítés foglaltatik; Jézus megjelenik a nőknek Jeru-

zsálemben, és a tanítványoknak a galileai hegyen; e) a harmadik evangyélista még közelebbi körülményekről szól; férfiaknak is megjelenik mint élő ember, s ugyanakkor mint testetlen szellemalak. Nyilván látszik rajta, hogy a reflexió szükségének kíván elégtételt nyújtani. d) A negyedik evangyélium ezzel még kevésbé elégszik meg; itt is úgy adatik elő Krisztus, mint földfeletti szellem, egyszersmind azonban mint testtel bíró emberlény is. e) Az ősrégi tudósítás-tól legmesszebb távozik a negyedik evangyéliumhoz végül ragasztott pótlék hagyomány: Ján. 21, 4. és köv. Itt már Jézus tanítványaival egészen úgy társalkodik, mintha még közöttük élne.

Mindezekből szerző három biztos tényt következtet: 1) hogy Jézus sírja üres vala; 2) hogy a tanítványok meggyőződve voltak arról, miszerint Jézust megfeszítettése után látták; 3) hogy mindezen megjelenések nem más jelleműek voltak tulajdonkép, mint a Pál apostolnak Damaskusnál feltűnt megjelenés. „Azon tudósítások tehát, melyek a feltámadottnak testét úgy írják le, mint földi testet, bizvást tarthatók nem eléggé alaposaknak.“ „A feltámadott nem más, mint a megdicsőített Krisztus, az Ur, a ki lélek.“ „Jézus az ő feltámadásában az örök szellemnek a zsidó hagyományok betűi és a pogányok kíváncsiságának megszegyenülése felett kivivott győzelmét innepelte.“ Végül megjegyzi szerző, hogy sok ember szemében a feltámadás magva a testi feltámadás, mit úgy tekintenek, mint a keresztyénség diadalának feltételét; azt pedig fel nem gondolják, hogy a tanítványok már előbb is kitűnő bátorságot tanúsítottak, hogy az apostolok a hét első napján egybegyűlve voltak s általában, hogy a gyülekezet csak pünkösztkor alapított meg. Azon hit, mely külső tényen, a testi feltámadáson épül csupán, gyenge és csekély becű hit lenne. Krisztus élő, hiveinek gyülekezetében s hiveivel. Szent kötelességünk a gyülekezetnek ezen Krisztust hirdetni.

Elvitázhatlan fontosságu végre Jézus személyének egyházi fel fogásában a bűn nélküliség. Ez az, mely úgy fogatván fel, mint az öröklött és saját büntől mentesség, természetes következési uton vezetett az atyátlanul születésnek ismért egyházi tanfogalmára, egyszersmind Jézus megkisértetése történetének oly magyarázatára, hogy az nem az ő bensejében esik, legkevésbé sem belőle származik, nem szívének s akaratának, de csupán gondolkozásának hullámzó hányatása lett volna (Ullmann). Schenkel már mind ezen pontoknál Jézus életének történelmileg emberi szempontjából indul ki. „Atyja, a néposztályból, a kézművesek közül való ácsmester volt, kinek életmódját legidősb fia is tanulta, nagy számu család

atyja vala.“ A kísértés benső, lelki küzdelem. „Ha nem bírjuk magunkat újra elhatározui, hogy a megváltó bensejében ily nemű viharokat és küzdelmeket történtekül vegyünk: úgy kényszerítettünk a kísértés nagy eseményét minden erkölcsi jelleméből kivetköztetni, ha mindjárt ide nem számítanók is azon kalandos előterjesztést, mely szerint a megváltóval közvetlenül társalgott személyes, megtestesült Sátánra kell gondolnunk. Ha Jézus lelkében teljességgel nem történhettek az erkölcsi akaraterőnek tétova ingadozásai, melyek hamis következtetések, hibás lépések útjára is tántoríthatnak: úgy ő voltaképp soha nem is kísértetett. Hanem akkor a kísértési történet még sokkal gonoszabb valamivé leend mint a csupa mithosz; lesz a történet valódiságával ellentétes, semmit nem mondó mesévé.“ Az atyátlanul s ennek következtében az egyházi tanfoglalom szerint „bűn nélkül“ is született helyett Schenkel olyannak veszi Krisztust, ki születésében is a természet törvénye alatt áll, és lelki benső küzdelmek által vivja fel magát tényleges szentségre, olyannak, ki egyedül bírhat jelentőséggel a gyülekezetre nézve; minthogy az ő megváltói lénye épen nem tagadólagos meghatározások árnyvonaláiból állítandó össze s nem is olyanokból állt; de a ki sajátlag az ő lelkében véghez ment benső küzdelmek által vivta ki Istennel való egységét. Csak az oly ember nevezhető szelidnek, ki az indulat és harag kitörni kész rohamai ellen küzd, csak oly embert mondhatunk alázatosnak, kit a kevélység olykor kísértget.

Ily lényegi és jellembeli magasztosság körrajzában szemlélteti Jézust a II—VII. szakasz, folyvást az evangy. tudósítások vezérfonalán haladva. E gyönyörű jellem- s életrajzból kívánunk még itt egy rövid, megható képet felmutatni.

Második szakaszban, az életfejlődésről tárgyalás alkalmából, elvezettetünk a nyilvánosan fellépést megelőzőt időbe; itt látjuk a gyermeki életkor esendkörét, szemléljük a növendék ifjun az érlelődés vonásait, „melyek háttérben még ott látni a vallásélet nagy feladataival ismételtséget s azokba belátásnak kezdetleges csekély voltát, a vallási érzület rendkívüli erőteljét, mely mellett a szülék iránti kegyelet érzése már néha, mulólag háttérbe szorul vala.“ Harminc éves lett, midőn tisztába jött magával az iránt, hogy nyilvánosan fellépése ideje itt van. Legközelebbi indoka volt erre Ker. János működése. Ezzel volt érülközési viszonya azonban, a jánosi tudósításokhoz ragaszkodás mellett, feloldhatlanul talányszerűvé lesz a történetíró előtt; míg a szünoptikusok szerint tisztán felvehető. Jánosnál a Jordán mellett (kereszttség) győződik meg arról, miszerint a törvény útja az ő népére nézve többé idvesség útja nem lehet; itt

válnak el végkép az ő utai a K. Jánoséitól. Azonban még ekkor nem tűnt fel lelkében messiási hivatásának öntudata; erre csak benső eszmélődés, ahoz járult külső körülmények későbbben vetettek egész világosságot. Most már belülről kellett magát szerveznie, külső végkép elhatároznia; e végre pedig nem látott (kísértetés) más módot mint azt, hogy szakaszszon a theokrátiával, hogy lemondjon, megtagadja önmagát, s nélkülözze a tisztesség, hatalom s élvezet előnyeit. Ezek voltak a szellemnek hozzá intezett kívánalmai. Ugy látszik, hogy a valódi munkához kezdésre őt leginkább a keresztelőnek fogságba jutása serkenté. Fellép tehát s azzal kezd, hogy hirdeti az idő teljességét, Isten országa eljöttét, erkölcsi érzület változtatására és hitre szólít fel. A mit aztán ő a hit legutolsó és legfőbb tárgyaul kitűz, az nem ön személye, nem is a mennyei atya; hanem az e v a n g y é l i o m j e l e n l é t e. Ezen öröndetes hirt kell a népnek nyílt szívvel és lélekkel fogadnia; szerinte a hit oly gyermekded önmegadással párosult bizalom, melylyel a fensőbb szellemi teremtés iránt viseltetünk. A tanítványok mostanában történt hívásához járulnak kívül nyert némely előnyei; egyszersmind pedig, miután ekkor már magát Isten teljhatalmazottjának ismérte, a kikerülhetlen, majd nem sokára nyílt összetűzés a papokkal. Ezek vádolják őt; de ez csak arra szolgál, hogy velők bensőleg szakít, a benne már kifejlett új lényegiség tökélypontra emelkedetten tűnik elő s hivatása felett ünnepélyesen nyilatkozik (3. szakasz: első gyülekezet-alapítás.). Ez alkalommal mondott beszéde (a hegyen) az új gyülekezetnek magasztos hivatására felszentelése, egyuttal a zsidó hierarkhiától elszakadásnak bevégzett ténye. (A hegyi predikáció fejtegetése s annak sajátképi tartalmának magyarázása közben Schenkel a Lukácsnál található rövidebb szerkezet eredetisége mellett nyilatkozik). Mostanig tanítványai előtt „ember fiá”nak nevezi magát s Izráel megújítójának; ekkor pedig érdekében van már Messiásnak nyilvánítani magát (4. szakasz: Messiás).

Ehez képest a Messiás fogalmához tapadott mindenféle tisztátlan elemeket el kellett hárítania attól, s úgy a szónak igazi fenséges értelmében feltüntetni s valóban hiven betöltenie. Péter nyilatkozata nyújt alkalmat, midőn kiejti e szót — Messiás. — Jézus elismeri s elfogadja azt, kimondván ugyanakkor a „gyülekezet” igéjét! Ettől fogva fejtegeti tanítványi előtt a szenvedés jelentőségét, magasb „dicsőülés” fényében tűnik eléjük; fensőbb oktatást ad nekik, hitet kíván tőlük ön személye iránt, s az elmellőzhetlen válság haróára tekintve, igyekszik őket arra előkészíteni. Még eközben megható ünnepélyes órákat tölt övéivel; csudálatos előérzelme a

diadálnak szállja meg őt, látja Sátánt, mint villámot aláesni az égből, látja, hogy a világtörténet nagy szellemei valamennyien alárendeltjeivé leendők; a világfejlődés talánya megfejtve áll előtte, dicsőíti a mennyei atyát a szent kijelentésért s érezve az atyával oly bensőleg átható összeköttetését, mint ember soha nem érezte. Uj istentudat támadt lelkében, ezt aztán egész üdeségében közölte gyülekezetével közvetlenül s ez által feltárta előttök Istennek lényét s igazságát. Ez ily öntudatosságának lelki állapotában tulajdonít önmagának „egyetlen személyiség jellemét“ (mindenек nekem adattak az atyától), rendületlen bizonyosságra jutott a felől, hogy benne s általa az emberiség tökélyre fejlődésének teremő erejű új élet-szaka kezdődik.

Hogy az új világ egyetem létesülésére Istennel együtt működ-jék, azt előidézzé, annak irányt adjon, ez volt egyetlen öröme, életboldogsága. Hogy a rábizott munka végső feladatát megoldja, e végre megy át Judeába (5. szakasz: Jézus hatásköre Judeában). Az ő itteni élete türelem iskolája lett tanítványira nézve az által, a mint válaszolt azon kérésökre, hogy tüzet bocsásson az égből a gonoszokra, a mint mondá nekik a könnyörölő samáriairól ama szép hasonlatot, melyet már csak messiási öntudatának tetőpontjára érve mondhatott; mert az ily magaslaton már lehullnak a konfesszionálizmus korlátai, s a vallás úgy tűnik fel, mint hitfelekezetek, polgári állások s nemzetiségek előítéletein felülemelkedett, megtisztult nem-es emberszeretet, humanitás. Most tanít a valódi erényről s annak igazi tényezőiről: imádság, bőjtölés, jótékonyság, a világi jókkal élés, aggodalmaktól szabad lélek; most irányozza tekintetét a pogány népekre, melyek Isten országának jövőbeli veteményes kertje; végső oktatásokat ad tanítványinak, úgy szintén tanít a házasság, gazdagság és üldöztetések felől; elejökbe állítja a kisedet mennyei szépsége és ártatlansága életvonásaival, mint követendő példányképet; nyilatkozik arról, hogy neki meg kell halnia — sokak váltságára. Így, szentség fényével övezve siet mindinkább a válság elé, mely a hierarkhia növekvő ellenszenve miatt óhatlanul bekövetkezendő (6. szakasz). Ünnepeyes menettel vonul Jeruzsálembe: Fenhangon s hatalma teljes önérzetében hirdeti itt az új templomot, gyülekezetének lelki templomát; melybe a pogányok is bemennek, mely által az ő egyház, annak áldozatai és papsága véget érendenek; hirdeti az új államot, és messiási hivatása fenségéből kiált megrendítő jajt, megsemmisülést a hierarkhiára, s a régi templomnak pompás homlokzata előtt szól megvilágosodott szellemtekin-

tettel az Isten országa jövőjéről, az Isten igéje és sz. lelke által építendő lelki egyház emelkedéséről.

Igy jó el a beteljesülés (7. szakasz), melyet dicsőségesen nyit meg a Bethaniában Mária által lett fölkenetés, mely életműködésének és megváltói halálának beszentelése lőn. Ünnepelesen zárja be ő a munkát végső, alapítványi tényével (sz. vacsora), midőn ezáltal az ő halálát úgy kívánta a tanítványok elé állítani s emlékeztetőkben mindörökké fentartatni, mint a mely az ő és az egész emberiség Istennel való üdvközségének örök és egyedül hathatós alapja. Majd ezen legfölségesebb hangulatban s legtisztább együttletben letölt órához csatlakozik a reá következő végtusa a Gecsemanében, melyben ő, pillanatnyi rövid megrendülés után, diadalt vesz. Égi nyugodtság érzetében, isteni szeretettől telve kél fel harcának mezejéről, midőn ama szivreható és borzasztó esemény vár reá: bűnhődése a legtisztább büntelennek, a mint gonosztévő gyanánt elvándoltatva sőt elítéltetve, mint csendes tűrő és szenvedő, engedelmes volt mind a kereszthalálig, a mely által ismét övé lett a diadalnak egész dicsősége, s aztán az örökké élő feltámadott, lakását vevén hieinek gyülekezetében. Gyönyörű és nagyon tanulságos az utolsó fejezetben a Jézusnak Judással volt viszonyát tárgyazó részlet, ugyszintén a keresztfán mondott végszavainak itészeti értelmezése.

A fent nevezett könyv alapelveiről, szelleméről s kitűzött céljának mennyiben lett elérése felől a miket eddigelé jelzettünk, bizvást elégnék tartjuk arra nézve, hogy az minden rendű, pap vagy világi olvasónak figyelmébe ajánltassék. Siessen kiki a szorgalmasan végig olvasás közben még inkább meggyőződni állításunk valóságáról, s a mint belátandja, hogy mily hatalmas segédeszköz e könyv Jézus élete és jellemének minél magasztosabban s hozzá méltólag felfogására nézve, hogy benne mily eszmébőség, szellemdus megjegyzések, a sz. iratok magyarázásában alapos jártasság, és meglepő vonatkozások találhatók, mily tisztán szemlélhető a papság és evangéliom között fenálló örök harc: nem fogja birni visszatartani szives hálaérzetét, melylyel köszönetet szavaz szerzőnek a megbecsülhetlen lelki élvezetért, melyet könyvében nyújt.

Jól tudta szerző, hogy a könyv ellenzésre találand. Már ekkorig több helyről, szokott modorban, hallani megrovásokat. Tán eljövend az idő, hogy azokról kellő méltánylással s végeéljok kiderítésével különösen is szóljunk. Ez a könyv mely immár második kiadásban forog a közönség kezein, nem térend vissza üresen, áldástalanul; hatni fog, közreműködni a harcban, mely a mult század végén keletkezett azon magas érdekekben, hogy a ker. meggyőződés a lélek leg-

bensőjében találjon szilárd alapvetést. Az evangyéliomnak egyház-szerű kifejezése többé nem sajátunk, jelenkorunkra nézve majdnem minden jelentőségét s ingerét elvesztette. A gyülekezet, annak főfő szellemirányát tekintve, már közönyössé lett iránta. E felett sópánkodva fohászkodni annyi, mint sajnálni azt, hogy némely mulékony becsü külformák nem épen oly örök tartósságuak, minő a keresztyén-ség önmaga; annyi mint őszintén bevallani azt, hogy az idők jeleiről legkisebb sejtelmünk sincs. Egy „bádeni országos, egyházi és néplap“ Sancho-Panza módjára hőködve, vagy, vagy kihívást intéz Schenkel ellen, tehát „vagy az igazi bibliai és egyházi Krisztus, vagy semmi!“ kiáltja. Nevetséges korlátozottság! Mig ti fenhéjáztok azzal, hogy Krisztust kizárólag s az evangyéliomot mindenestől birjátok, ama Krisztus, kit „senki“nek néztek, hiveket gyűjt körébe közletről és távolból minden népek közül. A mi a tudomány által már szintén egy század óta előkészítettett, most átszivárog feltartóztathatlanul a gyülekezetekbe, s mint hegyi lejtőn alászakadó ár, hozza magával a szellem mélységeiből a vallási szükségérzet és humanitás ellenállhatlan hatalmát; nincs többé papi átok tul vagy innét az Alpokon, mely a kettőnek egyesült folyását elgátolhatná; mert az ész s a lelkiismeret mindketten Istentől származnak, s a mint tudták és kikeresték jogukat a VI. és XVI. századokban, úgy ma is megtalálандják azt.

A könyv maga, mely a jelenkor nagy küzdelmébe oly méltóan s férfiasan avatkozik, oly lelkesülten magasra lobogtatja a hit és evangyéliom szabadságának s a humanitásnak zászlaját, azon férfiu könyve, ki az egyház szabadságaért folyó küzdelemben annyi érdemet szerzett, főként ajánlandó a gyülekezeteknek. Ő maga szól így: „főleg most ujítatott fel a kísérlet, hogy azokat — t. i. a gyülekezeteket — ismét betűk és hagyományos e. tantételek igájába hajtsák. De Krisztus a gyülekezetben él, ez az ő hazája, temploma. Az élő Krisztus a gyülekezet szelleme. Tőle függ tehát, hogy ismét visszanyerje s a népeknek átadja önmagáról hivatásáról s az evangy. igazságban és szabadságban álló magas méltóságáról való tiszta öntudatát. Ez annál előbb történendik, minél korábban ismét tiszta ismételre jutand Jézus személye iránt. Mert meg kell ismernünk őt, az élő és ugyanazért valódilag történelmi Krisztust, ki nem csak évszázadok előtt testileg élt Galileában s szenvedett Jeruzsálemben; hanem ma is folyton s örökké él mindazokban, kikben az ő igéje életté s igazsággá lőn, a gondolat szabadságában, a hitnek igazsága által, és a szeretetben. Evangyéliomi szabadságra hivatvák minden népek és az igazság szabadokká teendi őket.

(P. K. Z.) után G. L.

A reformált énekes könyv és énekügy. (Vége). V. Lássunk a tárgyhoz közelebről. — Miután mind a 238 éneket tüzetes vizsgálat alá venni sem cél sem idő, a legrövidebben fogom előterjeszteni gondolataimat, illetőleg ítéletmondásomat. A közönséges éneklést kezdő versek, latinul invocatiók (magyarul lehetnének fohászok) szám szerint 15, egy külön rovatot képeznek. Ezek néhol kivétel nélkül használatnak. A vasárnap reggeli fohászok között, legalább az én tapasztalásom után, alkalmasint legszokottabb: „Szent Isten, noha néked“; az utána következő, „Oh mely boldog ember az“ kevésbé. A kettőre nézve az a megjegyzendő, hogy ez utóbbi sokkal szebb és mélyebb értelmű és érzelmű is, mindennek ellenére amazt gyakrabban éneklik, holott el is maradhatna e mellett. A „Szent isten noha néked“ harmadik sorában: „Ott dicsérnek tégedet“ elmaradt az alany, a mi nem lehetne más, mint az „angyali seregek“, legalább a „földön lakó nép“ mint ellentét ezt látszik mutatni. Az „Oh mely boldog ember az“, teljesen kifejezi a keresztyén spiritualizmust, Istennek lélekben és igazságban való imádását, dicséretét. Bizonyosan szebb s valódibb mint a megelőző; kár hogy az énekvezérek nem lőnek rá figyelmesebbek.

A rendes sorozatban első ének, melyet új esztendőre szoktunk használni: „Az urnak jóvolta napjainkhoz napokat told“ Ez mindjárt az első versben már el van terhelve a tudomány reflexiójával Az első sor, az ének expositiója, helyes. De már a többi sorok nem odaválók. Imé:

Az urnak jóvolta napjainkhoz napokat told,
Melyeket bizonyos részekre oszt a nap és hold.
Nyomain e két vezetőnek
Tél, tavasz, nyár és ősz eljönnek,
Engedvén a bölcs teremőnek.

Ugyanis az utolsó négy sor valóságos csillagászati kölcsön, mely természettanba való, egyébiránt alapgondolata visszaemlékezés Virgilre:

„ „ Vos o clarissima mundi
Lumina (nap és hold,) labentem coelo qui ducitis annum.

Georg. Lib. 1. v. 4. 5.

Melyek azok a bizonyos részek? Az év négy szaka. De hát mindenütt négy szaka van-e az esztendőnek? Bizonyára nem, legalább a meleg égöv alatt nem! Ez tehát alkalmiság, melynek isten előtt leendő fölfedezésének semmi szüksége fenn nem forog.

Hihetőleg a told és hold szavak rimelése hozzá együvé a két sort, kötve össze a fizikai és theologiai gondolatot. Ki lehetne javítani, a fölvetett hangmenet megtartásával, ilyen formán:

„Az Urnak jóvolta napjainkhoz napokat told.
Maradjon is hozzánk oly irgalmas mint eddig volt.
Ő a mi atyánk és vezérünk;
A midőn uj esztendőt érünk :
Áldást reá csak tőle kérünk.“

A második vers első része jó; Istenhez második személyben szólunk, az utolsó rész pedig már harmadik személyre megy át; s midőn énekl, hogy isten bennünket kedvelvén

„ „ lelki adományai mellett
Megadta, a mi nekünk kellett.

ugy látszik, hogy a „lelki adományok“ csak mellékes ahoz képest, „a mi nekünk kellett“. — Lehetne változtatni ily módon :

Jó atyánk! az elmúlt esztendő minden szakasza
Jóságod tanuja, szívünknek nincs rád panasza.
Mert olyan volt hozzánk kegyelmed,
Hogy a lélek javai mellett
Megadtad, mi a testnek kellett.

A 3. vers maradhat, a 4. elmaradhat, valamint az 5. is. A 6-kon változtatni kellene. Ennek a 4. sorában nyelvtani hiba: le-
geltessék e. h. legeltettessék; a még hátralevő verseket is lehetne szabatosakká tenni, az egészset bibátlan kerekedségbe hozni, s az ének megmaradhatna uj évi énekeink között talán ily egész alakban:

Az urnak jóvolta napjainkhoz napokat told,
Maradjon is hozzánk oly irgalmas mint eddig volt.
Ő a mi atyánk és vezérünk;
S a midőn uj esztendőt érünk :
Áldást reá csak tőle kérünk.

Jó atyánk! az elmúlt esztendő minden panasza
Jóságod tanuja, szívünknek nincs rád panasza.
Mert olyan volt hozzánk kegyelmed,
Hogy a lélek javai mellett
Megadtad, mi a testnek kellett.

Ur isten, ki minket sok áldásiddal töltél be,
Ez uj esztendővel jóságod ne szakaszd félbe.

Áldd meg kezdetét, végét ennek,
Hogy midőn napjai lemennek,
Mondhassuk dicsőség Istennek.

Vigyázz hivedre s hab közt hánykodó hajódra,
Vigyázz királyunkra, minden elüljáróinkra.
A kik néped ugy legeltessék,
Hogy az igazság és békesség
Egymást csókolva ölelgessék.

A gyülekezeten, mely itt imádja nevedet,
Könyörülj, Ur Isten, bővítsd rajta kegyelmedet.
Áldd meg nagyait, kicsinyeit,
Gazdagjait és szegényeit,
Töröld el az árvák könnyeit.

Adj vidám órákat, ha nekünk azt jónak látod;
Békeséges türelést, ha vessződet ránk bocsátd.
És ha több évet nem számlálunk,
S ma vagy holnap innen megválnak:
Legyen boldog, csendes halálnak.

A 2) ének: „Örök Isten, kinek esztendők“ nagyon épületes zsolozsma, de szintén van benne hiány, hanem a mit javíthatni. Az első vers utolsó része:

„Minket pedig, mihelyt születünk,
Már a koporsó vár,
A bűn miatt lefoly életünk,
S a halál velünk jár.“

rendetlen gondolatfolyamu. Két sor nincs a maga helyén. Ugyanis minek említeni: „a halál velünk jár,“ ha már elmondottuk, hogy „lefoly életünk“. — Helyesebben, sőt helyesen volna így:

Velünk pedig, mihelyt születünk,
A halál együtt jár.
A bűn miatt lefoly életünk,
Ránk a koporsó vár.

Többi versein is van javítani való; így átdolgozandó. A 3) ének nagyon alantjáró; csupa rim, közmorál. A 4) ének harmadik verse kellő hanghoz jó, mely a többiben elvész.

Az 5. 6) ének, mindkettő egy templomi használatu azaz invocatio vagy fohász. Az első (5.) határtalanul jobb, mint az utóbbi (6.); noha ennek is igen jó a második része (Te tőled jőnek) végig-

A virágvasárnapi énekek elseje a 7) „A nagy király jön,“ grandiózus indulású főleg két első versében. A harmadik vers nélkül semmit se fog veszteni; a negyedik az éneket bezárhatja egyetlen szó kitörlésével (polgárokká); az ötödikben már lankadt a hangmenet, holott emelkedéssel végezni jó. — A 8) énekből az első vers állhat meg egyedül.

Nagyhétre három énekünk van (9. 10. 11.). Mind gyenge, bátran nélkülözhető.

A nagy pénteki „Buzdítsd fel uram lelkemet“ (13.) kezdetű ének három első verse gyönyörű; a 4. 5. vers egygyel volna helyettesítendő, melyre alkalmasan következnek a 6. végre a 7., mikor az egész állana hat versből, míg most hét. — A 14) ének: „Jézus, ki értünk emberré lettél“ nagyon prózai; a 4. verse így kezdődik: „Mindazonáltal a mit tehetünk“. A 15) ének; „Oh Isten! ki a törődött“ (erre a rim: ejtődött) csak kezdetében szép. A 16) ének: „Dicsérd lelkem istenedet,“ a 17) „Oh ártatlanság báránya,“ mindkettő jól kezdődik, a kinszenvedés történetének rajzával azonban hirtelen alászáll.

A feltámadás innepére való 18) „Oh ur Jézus első gondunk,“ talán soha és sehol sem énekeltetett; méltán. A 19) ének „Jézus ki a sirban valál“ fentjárású szent alkalmi ének; még szebb lenne, ha utolsó verse elmaradna. — 20) „Győzedelem győzedelem!“ jobb gondolat mint kivitel. — A 21) „Mély gyászba borult a természet“ nagyon rhetorikai poézis. A 22) „Örvendezetek egek“ örömeinek; változtatással fentartható. 23) „Jézus meghalt bűneinkért“ ihletés nélküli. 24) Szép; a két utolsó verse gyönyörű 25) „Emlékezzünk ez napon“, mint a rá következő. 26) Feltámadt a mi életünk“ régi és nem jó. A 27. 28. 29.) invocatiók közül az első tetszik, a második nem, a harmadik nagyon.

Mennybemeneti. 30) Nem tudok rá példát, hogy templomban zengett volna. A 31) „Ur Jézus, a ki felséggel,“ buzdító szellemű és mesteri alkotású ének a francia eredeti szerkezetére, melyet Molnár A. is utánzott. A páratlan sorok végső szavára mindenütt rimel a páratlan sor első része; ezenkívül a páros sorok végprimekre vannak véve. Oka, mert a franciában az, a mi nálunk páros sor, két rövid sort teszen így:

„Ur Jézus, a ki felséggel

Dicsőséggel

Mentél az égbe.

És ottan vettél hatalmat,

Diadalmat

Nagy teljességbe, stb.

Mi azonban ezen zsoltárt sem az eredetinek rhithmusában énekeljük, mint több másokat; így köztünk az elrontott alak lett szokássá. Leirom az első verset a mi használatunk szerint:

Ur Jézus, a ki felségggel,
 Dicsőséggel mentél az égbe,
 És ottan vettél hatalmat,
 Birodalmat nagy teljességbe.
 Lelkünk áldja istenséged
 S hiven téged felmagasztalunk,
 Bátor nem látunk szemünkkel
 De hitünkkel megtapasztalunk.

Tartalmilag bánt az a „hitünkkel megtapasztalunk.“ Ez ellenmondás in objecto. 42) „Nagy Isten, egek királya“, csupa rimzen-gés, belső élet nélkül. Ilyen a 33) „Jézus elvégezvén dolgát“ is. 44) „Szent egek! minden boldogok hajléki,“ sátorosünnepi pathosz, fen-nyen tartott retorikával 35) „A Krisztus mennybe felméne,“ egy-szerű hitének; ilyen a 36) hasonló kezdetű, de más folytatású ének is.

P ü n k ö s t i. 37) „Jövel szent lélek ur isten.“ Luther éneke; nagy nemű ihlettel, melyben a kegyes érzelmek omlanak inkább mint folynak, a sziv teljességéből származók. 38) „Tenéked mondunk dicséretet“ költőiség nélküli kegyesség. 39) „Áldott szent lélek reánk szállj“ nagyon rimel (pünköstbe(n), kösd be; épült, nép ült; vedd el, kezedd; abba, Abba (aba, apa). 40) „Oh áldott szent lélek, ki az ég dicsőségével.“ Csak elbeszélés ne volna benne, hanem egye-nes, kategorikus, kijelentésszerű bátor beszéd. 41) „Jézus, az ígéretet“ hasonlóul historiás poézis. 42) „A pünköstnek jeles napján,“ krónikai előadás. 43) „Jövel szent lélek ur isten“, régi nemes hang-hordozás, hitélet szól benne; használaton kívüli, melodiája saját, ta-lán eredeti. 44) „Oh szent lélek, hivek böles tanítója“, értelmes, száraz hitű beszéd; a 3. versben ily renddel jár a gondolat: az ur törvé-nye lá b a i n k n a k legyen lá m p á s a.“ 45) „Szent lélek végy kör-nyül bennünket“ csinos ének. 46) „A békesség tanácsának“ lele-mény nélküli kerekbeszéd („munkáit ha vizsgáljuk, mindenben úgy találjuk“). 47. 48) invocatiók. Az első gyenge; a másodiknak a java a husvéti megdicséért fohászból van átvéve.

A d v e n t i. 49) Oh isten bölcseségének, „árny nélküli rajz, meg-indítás nélküli elmélkedés. 50) „Álmélkodással csudáljuk“, hasonló-képen. 51) „Kegyes lelkek az urat dicsérjétek“ másutt és jobban el-mondott beszédek. 52) „Dicséretet mond nyelve mindennek“ vallásos egyszerű ének. 53) Szent Isten megáll, a mit te megmondasz“, köz-

helyek, gondolatok 54) „Igaz Isten, igéretedben“, himnusi emelkedés, eleven képzelődés.

Karácsoni. 55) „E világot, bár ez bünt tett,“ eszméihez nyelve nincs. „Oh angyalok legörbedve (miért?) nézzetek a ti tokba!“ Isten, a te kebled kincsét (értsd:fiadat) adtad érettünk. 56. „Magasztaljuk kegyelmed.“ Idem per idem. 57) „Keresztények jertek magasztaljátok,“ helyes hitágazati ének. 58) „Dicsőség a magas mennyekben,“ gyakori használatu ének jobb hiányában. Az utolsó vers: „Szülj újá értünk ma született“ kellemetlen zengésű; el is maradhat. 59) „ÖrvendjeteK keresztények“ legjobb karácsoni ének. Második versében szarvas nyomtatási hiba az én példányomban (Pest. 1852). E. h. örök Isten, ez áll: őrző Isten.“ 60) „Dicsőség mennyben az erős Istennek,“ igen erőtetett nyelv és előadás. 4. versében ily kemény sor: melyet tett a pártot ütött nemzettel tizenegy szótagban ugyanannyi t hang. 61) „Hogy eljött az idő teljessége“ régi kegyeletos hang és buzgalom. Használható. 62) „Az Isten annyira szerette“, használaton kívüli, nem is szerencsés dolgozat. 63) „Krisztus Urunknak áldott születésén,“ régi, még a sapphicum metrumra vett ének; hagyomány és szokás tartja fenn. 64) „Az Istennek szent angyala“ Luther dolgozata, ha jól tudom az első vers nélkül, melyet eleink mintegy bekopogtató gyanánt nyomtak elibe. A 10. vers mai nézelmek szerint gyermekes, azaz gyermetes volna, ha helyén lenne.

Nincsen-e meleg helyecske?

Sem gyengén rengő bölcsöcské?

Egyébiránt a magyar népdalokban is van ilyen gondolatjárás:

Vedd fel juhász az bundát,
Takargasd be Jézuskát;
Mert nincs neki bocskorkája,
Sem sarkantyus csizmácskája,
Fázik az ő lábo cska.

65) „Jézus születettl idvességünkre“ erősen orthodox ének.

Vasárnap reggeli. 66) „Imádandó Isten! e széles föld néked.“ Szép ének; a fenségesbe vág; bölcsészeti, költői együtt. 67) „A csillagos égnek seregei ott fent“ és 68) „Nagy az Ur, ki fényes házát építette,“ gyönyörű vallásos emelkedettséggel mindkettő, de a melyen mégis nagyon uralkodik a természet poézise, közvetlen szemlélés s a természet csudái által megragadott képzelődés hordván benne a vezérhangot, s csak mellékesen szólalván meg a kedély ben-

sősége, a hit buzgósága. 69) „Isten a roppant egeknek,” több benne a természetfilozofia, mint a költészet, melynek helyét ima és könnyörgés nem pótolja. 70) „Adjunk hálát mindnyájan,” régi és jó megszokott ének. Hajdan élt vele a katolikus egyház is. 71) „Járljunk mi az Istennek szent fiához” későbbi, mint a rá következő 72) „Könyörögjünk az Istennek szent lelkének,” tulajdonképp ennek a viszhangja. A kettőből kellene egyet csinálni. Ez utóbbi hasonló szokásban volt a kath. atyafiaknál. 73) „Jövel szent lélek Isten,” erő nélküli. Melódiája számbavehető. 74) „Im bejöttünk nagy örömmel,” magas, egyszerű ének, tartalma és melódiája szerint népi és templomi; szerencse, hogy megmaradt. Hasonló a 75) ének „Örül mi szívünk” mely valamennyi közt a legegyszerűbb szívhang. 76) „Szent vagy örökké atya ur Isten,” a szentháromsági hitágazat kereken, tisztán egygyé öntve. 77) „Isten kezét mutatja,” himnusz Második versében Sárospatakon a három utolsó sor helyett:

Minél feljebb repülök,
Annál jobban szédülök
Magasságán a tetőnek.

ezt éneklik:

Minél jobban vizsgálom,
Annál inkább csudálom
Ujtját a gondviselőnek.

ha jól tudom, néhai Petrovics Frigyes javaslatára, ki ama repülő k szédülők kifejezéseket nem találta odavalóknak. 4. versében e. h. kihez, így van: kiből hasonlítható. Óriási nyomdahiba.

Vasárnap délelti. 78) „Adj hálát lelkem a fő bölcseségnek,” nagyon épületes, kevés változtatással jó is lehet. 79) „Oh minden jóknak kútfeje,” eltalált hangu ünnepi erkölcsi elmélkedés.

Katekizmusi énekek, 80—137) számok alatt, így összesen 58 ének. Ez a legnagyobb s legkevésbébbé alkalmi rovat, melyben tehát a lehető szabadsággal jelentkezhetnék a szentköltészeti erő; mindamellett ez előny a rovatban fel nem található, a költői szabadság nincs felhasználva. Benne a 85) „Én nem perlek stb. 91) „Dicsérjük hálaadással,” 93) „Istenre bízom magamat,” 108) „Oh Jézus, mi idvességünk” a legjobbak, még is közepszerűek, hanem aztán a katekizmusi énekek rovatába esik a legszebb ének is, a 130) „Oh könnyörgést meghallgató,” mely a szentköltészetnek valóban példányképe, igazi mintája. Ének, mely az emberi kedély tanútlan belsejéből, az Istennel való társalkodás szentélyéből ered. A maga bensőségevel foglalkodó elme szabadon azaz minden földi viszonyok eltudá-

sával, s korlátok feloldásával titkon és tanu nélkül társalkodik benne Istennel. Nincs köztök senki; vagy inkább Isten van csak jelen az elmében. Numen adest! s az ember oda van merülve a jelenlétbe. Magasztos pillanat, a szentköltészet ihlő alkalmi; boldog, a ki csak egyszer élvezhette, s ha oly művet is hagyott általa maga után, mint a fentebbi ének, örök emlékü is. Hozzá közel jár a 135) „Világnak ura, bölcs teremője,“ fiui bizodalmas, erőteljes ének; szerkezetre nézve amazt meghaladja, a mennyiben sorai, mint a mozaik, egyenkint egészek, s nem izlik meg rajtok oly igen a körmondatos alak. A 137) „Mennybéli felséges Isten“ az uri imádság paraphrasisa; épületes, oktató, egyuttal használatban levő ének is.

Köznap reggeli énekeinket 138—152), minthogy legtöbb szükségünk is van rájuk, rendesen énekeljük, egy pár régin kívül, minő a 138. 143. 144) azon megjegyzéssel, hogy a reggel megújító ereje, a nap dicsérete szintén imáadásig van néhányban kiemelve, nem hiányozván belőlök különben a költőiség. A 140. és 143) énekek megelőzván a Goudimélféle hangjegyek behozatalát, igen régi dallamuak, s mint olyanok a nemzeti melodiák közé számíthatók.

Köznap estveli, 153—161) hasonló keletben, mint a reggeliek. Gyönyörű köztük a 158) „Ne jöjön addig szememre álom;“ mely a legszebbek közé tartozik mind a kivitel mind az alapgondolat tekintetében; a bevégező vers egyenesen Jákób patriarkha magasztos hitének ujra megszólalása s mint ilyen, nagyon sikerült utánzás.

Bűnbocsánatért. 162—164) mind a három belső beccsel s kelettel is dicsekszik; a két első „Ne szállj perbe én velem,“ aztán „Én Istenem, sok s nagy bűnöm“ teljesen igazolt egyházi népének dallamra nézve is.

Urvacsorájakor. 165—182) a legjobb rovatok egyike. Énekeiből mindössze is csak kettő van közhasználaton kívül.

VI. Ime ezek a legfőbb alkalmi énekek illető ünnepekre, szertartásokra kiszabva. A következő: tavaszi, nyári stb. énekek már nem annyira vallásos mint közönséges évszaki, időjárás alkalmak énekei egy kettőn kívül; minők a templomszentelésre irt egy pár zsoltosma, és polgári érdekekben az év utolsó napjának énekei. Nem tudom, kinek mi a dolog fölől ítélte, hanem saját belátásom engem egyenesen kimondani késztet, hogy az idők alkalmi elégendő érdekekkel birnak bár reánk nézve, de a költészet rendesen megvesztegettetik általok, fohászainkat a földi bölcsesség okoskodásaival terhelvén tul. Alkalmiak csak nagy elmének sikerülhetnek, ha ugyanmegjő reájok az ihletés áldása. Különben tisztelet az erőnek, a tehetségnek! Már

is nagyon kelvelt, gyakran erőtetett irány a tartalmasság keresése, de minő tartalomé? Isten például mint gondviselő atya megénekeltetik a katekhizmusban hallott s betanult tökéletességei szerint. Előszámláltatnak jóvoltának tanúságai a rimek összetalálkozásaig, minden költői mélyebb conceptio nélkül s azon veszszük észre, hogy az ének átmegy a legsoványabb narratív modorba, s hidegen hagyja szívünket, képzelődésünket. A fohásznak, a megindításnak hire sincs. A költészet sok szóra van kényszerítve s a szent tárgy közrendüvé elhasználva. Nem is az idő és körülmények alkalmaira kellene talán oly igen ügyelni, hanem a lélek, a kebel megmozdulásaira. Igaz! mondják, de hát hol a régiek hite, fellángolása? Aztán nem minden embernek van megadva költőiségben dolgozni fel a kegyes érzelmeket.

Bizonyosan helyes, alapos ellenvetések; de hát három száz éves mult mellett is örökösen mondva csinált énekekkel buzgókodjék-e az egyház? Valóban fel kellene hányni a régibb énekeket, s a mi bennök talán még felhasználható vagy átdolgozható, felhasználni s átdolgozni; a mikor egygyé forrasztván a multat és jelent nem volna kitéve a ref. egyház kultusza oly erőszakos zökkenéseknek, mint a mostani énekessel is, mely tömegestől hozván be a realiztikus, empirikus, racionalisztikus elemeket az egyházba, nagyon nehezen talált bejutást a közérzületbe, s ellenálló visszatetszéssel fogadtatott sokáig a templomi közönségeknél. Nyelvünk előmenetele jó segítség lehetne a régi száraz, de hitben erős eszmejárásba új keletet hozni; mert a tömeges haladás egy része mindig régi, egy része csak új; s így foly egyik a másikból. A világi költészet elegendő számmal nyújt példát a régi zamat föllevenítése által nyitott újításra. Ez a szentköltészetben is lehetne így.

Végül kívánatos volna, hogy kivált új énekek szerzését ne kötnők meg netalán előre megállapított szabályok bilincseivel, minő például, hogy egyes vagy többes személyt használjon Istenhez szólásban a költő, hogy épületes, tanulságos vagy szorosan felekezeti célt tartson maga előtt. Elég ha keresztyéni s azon felül protestáns irányt jelölünk meg a hitforma kedvéért; a többbit legjobb lesz az alkotó szellemre bízni, költői szabad kéjre hagyni. Ha az adott hitvallás körén belül egyenesen költői célt tűzünk ki, ez mindenre elegendő; egyéb okakodás csupa felesleg. Nem tudom mindamellett, ha közérzületnek vagyok-e kifejezője, midőn a ceremonialékat örömost ohajtanám kerülni. A magyar ref. hitérzet alig hagyja megjegyzés nélkül, ha előtte Urvacsorája (communio) helyett áldozást említ valaki; mind a mellett könnyen énekli Dáviddal: áldozván felségednek, oltárod körül forgódom (XXVI. Zs.); sőt új énekei között jelesül

a „Szent Isten noha néked“ fohászban észre sem veszi a térdhajtást (mi is hát térdet hajtunk). Ilyenek nagy vigyázattal lennének használandók. Az áldozás nem communio, hanem szívbéli kegyes érzések értelmében elmaradhatlan kenetes szó; de a térdhajtást nem kívánám emlegettetni, ne azt énekeljük: „mi is hát térdet hajtunk“, hanem „igazságban, lélekben.“ Ez az igazi feltisztult imádás eszméje.

Erdélyi János.

Kölcey Ferencz emlékezete. Pest. 1864. Heckenast Gusztávnál, n8dr. 39. l.

Ily című kis kötetbe foglalvák a folyó évi szeptember 25. napjának élményei, a mikor, mint tudatik, Kölcey Ferencz szobra lelepleztetett Szatmáron, a hasonló nevű megye legtekintélyesebb városában, miután Kölceyt Szatmár nevezhette, mint megye, magáénak. Midőn a megye a gazdasági egyesület tekintélye s munkássága által szerezte és hozta meg a hódolat nyilvános jelét szülte fiának, hihetőleg azt akarta kijelenteni, hogy a szép vállalat nem magánügy, hanem a közérzület kifejezése, melyet a megye értelmisége, mint valamely szellemi municipium, önállólag teljesít. Szép, igen szép. Gyönyörű példája, ha szabad így szólani, a kisebb haza — a megye — részvétnének, lelkesülésének a valódi érdem iránt. A megye tehát csakugyan érdembecsülő haza — patrie reconnaissante — s mint ilyen Szatmár, ha jól tudjuk, első; következik utána Fehér, Vörösmarty hasonló becsülést jelentő, nem sokára felállítandó szobrának leleplezésével. Nagy jelenség: a megye haza lett! Mintha mondanék: megyékben él a haza.

Az ünnepélyes eljárásból több férfi emelkedik ki, mint munkás tényező, s a vállalatnak érdemes kivívói. Legelső mindjárt Gyene Károly, a gazdasági egyesület által kinevezett bizottmány elnöke. Ő tartá a felavatási beszédet, ő leplezte le a szobrot ezen szóval: Leleplezem. Utána énekelt a dalárda. A dalárda után Greguss Ágost a M. T. Akadémia küldöttje s képviselője szólott Kölceyről az íróul, kiemelvén sokoldoluságát, mélységét, nemességét. Erre Ilyés Bálint tiszabecsi ref. lelkész „Kölcey emlékezete“ című költeményét szavalta el. Kár hogy neve és műve nem gyakoribb a közönség előtt. Ismét következett a dalárda éneke; mire Luby Zsigmond volt megyei főjegyző lépett emelvényre, előadván Kölcey életét „a bölcsőtől a koporsóig“. Kár hogy ezen beszéd nincs közölve. A színházban nagy közönség és ünnepély. Végre Zombori Gedő ref. tanár s a ref. tanodai Kölcey-önképzőtársulat elnöke a

szobrot egy emlékdicsbeszéddel adta át az utókornak. Kiemeltetik továbbá, az említettek után, főpolgármester Békefy Károly, rendőrfőnök Fáty Imre és Valkovszky János tanácsos.

„A szobor,“ iratik az emlékkönyvben, „nem miénk, az a nemzeté; talajához nyugodt öntudattal járjon el a honfisziv és emlékezet“. Mi is rá mondjuk: úgy legyen! Szatmár meg fogja érdemelni, hogy ismét fia szülessék büszkeségére.

A kik a rövid „emlékezetet“ olvasandják, mire igen méltó, lehetlen hogy lelket ne kapjanak lelkesítő hatásától.

P.

Bírálatra bírálat.

A „Sárospataki Füzetek“ 1864. évi folyama VIII. szálmányában, a Tárca-részben Szász Károly által „Apostol Pál egyházi beszédeinek első füzeté“ ismertetvén: azt egyszersmind az ismertető oly tulszigorú hangon bírálja, melyre egy tekintélyes s tudós egyházi férfiu is (nevét elhallgatom) azon találó észrevételt tevő: „Szász K. úgy bírál, mintha épen foga lett volna rá és rég óta várná az alkalmat; hogy a nagy érdemű szerzőt lerántsá.“ Én azonban nem akarom hinni, hogy e lett volna célja, de bírálatát én is, kit a dolog legközelebből érdekel, észrevétel nélkül nem hagyhatom. S minthogy a nagy érdemű szerző maga mellett már többé szót nem emelhet: ő helyette nekem, mint sajtó alá rendezőnek, s mint a kit, egy felém roszul intézett huszárvágással bíráló szintén találni akar, kötelességem a kihívást elfogadni. Kötelességem pedig azért is, mert hallgatásomat csak roszalhatná a közvélemény; mely a Szász K. által keményen megrott füzetre nézve, az övével épen ellenkező méltányos hangon nyilatkozik, s így az egész bírálat, mely az azt olvasók előtt, a szó teljes értelmében, nagy visszatetszést okozott, csak is úgy vehető, mint egyéni nézet a többség ellenében. Sőt nekem úgy tünik fel: mintha Szász K. maga is, nem abban a meggyőződésben volna; melyet nyilvánosan kimond, mert egy helyen ismertetésében, bizonyos nemével a megdöbbenésnek, ekként nyilatkozik: „Kemény ítéletek, érzem, egy olyan nagy érdemű s már megdicsőült férfiu felett.“ Minden esetre! s ebben igazat mond. És én megvalom, a kemény ítéletek mellett, szerintem annak sincs teljes értelme: midőn bíráló több helyen, Apostol irányában, tanítói hangot látszik alkalmazni; mely néhol, mintha finom feddésbe is menne át!

Élő szerző, föltéve hogy nézeteit elfogadná, talán hasznát vehetné; a megholtra nézve már mind ez fölösleges. Szóval, általánosan tekintve az egész ismertetést: kellemetlenül és sajnosan érinti az a gyöngéd olvasót, mert valóban sajnós dolog is, ha a már életökben elismerésre méltatott jeleseink, kiknek egyike Apostol Pál is, haláluk után ily szemet hullató rostába vettetnek; s rájuk nézve, az ítélet tulszigorosságát még csak a kegyelet sem kívánja enyhíteni!

Ezzel azonban nem azt mondom: hogy a bírálatnak nincs joga szót emelni akárki felett, ha az mint író nyilvánosan föllépett, vagy közvetve bárki által fölléptetett, és hogy pusztá kegyeletből elnézéssel legyen azok iránt, kik a kemény ítéletet épen megérdemlik. De Apostol az ilyenek közé nem tartozik, s így általam összeállított egyházi beszédeinek első füzetére nem illenek Szász Károlynak sok részben méltánytalan észrevételei; legalább olyan hangon nem, mint a melyen némely egyes predikációit elítéli. Így a többek közt, midőn a IV-ről ezt mondja: „mily gyenge, mily felfogás nélküli! Sehol tűz, erő, meggyőződés“ (!) a IX-ről: „Mintha a szerző nem is sejtene, mit céloz textusa;“ a XII-ről: „alaptalan, logikátlan tárgyalás.“ A XIII-ről: Képtelen határozatlanság! hogy lehet így írni predikációt?“ és az I-ről: „az irány nehézkes, nyöszörgő, keresi s nem találja a hangot. Nincs folytonossága, röpte (Schwungja)“ sat. Már engedjen meg a bíráló, de nyilvánítanom kell, hogy e kifejezéseit, s különösen az utóbbit tekintve, nagy következtelenségbe esett. Ugyanis, ha szerinte csakugyan áll az, mit említett beszédekről mond, az egész füzetéről általánosságban szólván, miért mondja még is ezt: „Apostol Pál beszédei jó oldal s jelesség nélkül nem szűkölködnek. Értelmes, józan racionalizmus nyilatkozik bennök; mely „soha“ nem egészen üres; az előadás világos, természetes minden dagály, ziláltság, kinövések nélkül?“ Vajjon nem nyílt ellentmondása-e ez annak, mit a bíráló amott más oldalról állít? Azt hiszem, hogy nem csak én s velem együtt mindenki, hanem ő maga is, utólagosan elismeri és bevallja itteni tévedését.

De tovább menve: mily következtelenség az is, midőn ismertető azt mondja ki: „Apostol Pálnál valami magasabb nézpontokat akár az élet akár irás felől hiába keresnénk. „Sehol“ a keresztyénség éltető eleméig benem hatott, annak jóltevő, átható melegét „sehol“ sem látszik érezni“ sat. Ha már ez, bíráló szerint, csakugyan így van: miért cáfolja meg

ezen állítását, mindön a VII. predikációról szólván, arról úgy ítél, hogy az a füzet egyik legjobb darabja? Igazán jó, csupa élet és evangyéliom. Örömmel olvassuk s jegyezzük a legjobbak közé.“ Csudálatos, a bíráló állításait önmaga tagadni látszik! Mert ha szerinte „sehol“ és így az egész füzetben, nem tetszik ki hogy szerző a keresztyénség éltető eleméig, tehát az evangyéliom mélységébe is behatott, és hogy valami magasabb nézpontokat akár az élet, akár az írás felől hiába keresná: miért mondja még is, a már érintett VII. beszédről, hogy az „csupa élet és evangyéliom?“ Vajjon ez ellentmondás nem egészen bíráló ellen bizonyít-e? Avagy midőn bíráló egyik oldalról irányt, logikát, szövegszerűséget, szóval mindent megtagad szerzőtől; sőt azt igen alant járó mindennapi prózaisággal, eszmeszegénységgel, gyöngeséggel és pedanssággal vádolja, miért mondja a XV. beszédről, hogy: „jó, felosztása logikailag helyes, s van benne eszmegazdagság?“ Miért a XX-ről szintén ezt: „Jó, helyes, logikai menetű, fokozatos emelkedéssel bíró beszéd?“ Ezt valóban érteni nem lehet, s ha meg nem történt volna és így nem tudná az ember: föl nem tehetné senki épen Szász Károly felől, kinek oly kiváló műizlése, tisztult nézete és tudományos készsége van, hogy magával ennyire ellentmondásba jöjön úgy annyira, hogy bírálatában hibásan alkalmazott logikával, az ellenfélnek adni kívánt vágással önmagát sebesíti meg.

Még ennél is tovább menve, bíráló azt mondja: „És miképp választja textusait Apostol? Rendesen a legköznapiabbakat, és úgy látszik, soha nem textusából vesz tárgyat, s ihletet.“ Ismét a legköznapiabb és soha kifejezés(!) melyet szintén önmaga megcáfol, midőn a XVIII. beszédről így ítél: „Igen jól választott textus.“ sat. De vajjon csak ez egy volna-e, az egész füzetben épen, jól választott textus? Az V, VII, VIII, IX, XI, XVII, XIX. is, nem találók s nem jól választottak-e? És a mi ezeknek, sőt mindeniknek tárgyalását illeti: csekély hiányok mellett is, mert tökéletest senki nem adhat, nem hű és nem következetes-e azokhoz, s tárgyalásaikban nem ihletteljes-e szerző? Mások, s a többség véleménye szerint: igen. Bíráló szerint: nem. De ne sajnálja ez utóbbi a fáradságot, vegyen magának időt és olvassa el még egyszer figyelemmel, az itt általam jelölt beszédet; olvassa el az egész füzetet, s meg vagyok győződve, miszerint bíráló maga is észreveendi: hogy ez abba foglalt beszédek közt, ha talán akad is olyan, mely némileg tartalmi hiányban szenved: de egy sincs, mely ihlet nélkül szükkölnék és szöszékben felmondva,

nem lelkesítne, hatna vagy buzdítana; sőt épen az egész füzetnek ez a kitünő sajátysága. Erről meggyőződven, észre veendi bíráló azt is: hogy tulszigoru volt, s nézetei sok részben jól át nem gondoltak valának. A mi nem is csuda, mert egy füst alatt, egyszerre három szerzőtől három füzet predikációt bírál; mely valóban türelmet fárasztó munka lehet. Látszik ez abból, hogy miután az első (Tómpa) érdeme szerint ugyan méltán, de a kitünő derék szerző, ismert szerénységének talán jól sem eső hangon, igen megdicséri: a másiknak (Füredő) a dicséretből már nem juttat felényt sem, s így fokozatosan lefelé türelme fogyván: a harmadik (Apostol) mit várjon tőle egyebet, mint akárhogy, csak vele is sietve végezzen?

Képzelem, hogy Szász Károlynál ez uttal épen így történhetett Apostolra nézve. És mert így képzelem: az utóbbi nevében, már előre örülök is, hogy a második füzet iránt, mely már három hó óta kinyomva szintén kezébe juthatott, méltányosabb leend. Méltányosabb már csak azért, mivel az szerintem is, értékesebb az elsőnél. De vajjon így vélekedik-e Szász Károly? A következők talán megmutatja, midőn majd e második füzetre nézve is közlendi észrevételeit. Tegye azt, mert én őt e részben illetékes egyénnek elismerem, ha bár ez uttal Apostolra vonatkozólag, a főtebbieket kénytelen valék ellene elmondani. Tévedni emberi dolog, jóvá tenni a tévedést erkölcsi kötelesség.

Végül, hogy a bírálónak legyen adva egy kis elégtétel is, s u b r o s a neki megsugom, hogy Apostol egyházi beszédeinek első füzetét rendezve, csak 28 beszéd állott rendelkezésemre, míg a második füzetet már közel 60 darabból válogatva szerkeszthettem. S erre vonatkozólag, hogy Szász Károlynak egy helyen Apostolra alkalmazott tulajdon szavait itt is ő reá visszafordítsam, azt mondom: „Vajha mielőbb általa egy szerencsésebb bírálat felfedtetné velünk az első füzetre tett észrevételeit és tulszigorúságát!”

Nyilas Samu.

Vezérkönyv a magyar reformált egyházi énekek összehangzatos tanítására énekkarvezetők részére. Készítette Ivánka Sámuel, képezdei énektanár. Sárospatak. Nyomtatta Forster R. a főiskola betűivel. 1864. Ára 1 frt. 20 kr.

Azon magasabb célok elérése végett, melyeket a Krisztusnak e földön vitézkedő protestáns anyaszentegyháza maga elé tűzött, gondosan meg vannak választva a nevezett egyház kebelében a megfelelő eszközök is. A reformáció az egyház alakának oly egyszerűséget adott, melyen túlmenni csaknem annyit tenne, mint teljesen eszközök nél-

kül hagyni magát, mint külsőleg feloszlani. A mit a reformáció az egyház szertartásai közt meghagyott, annak szoros viszonya, elválhatatlan összeköttetése van a belső vallásos lelki élettel, annak a külsőségek formája alatt éltető, buzdító, elevenítő hatása van. Emne nagyszerű hatásnál fogva teszi egyházunkban a kultus egyik ágát a templomi éneklés. Azonban épen a legnemesebb eszközök azok, melyeket a legnagyobb gonddal kell kezelni, különben idő előtt haszonvetetlenné válnak, vizsás eredményre vezetnek, s így boszúlják meg a kezelés hűtlenségét. Csaknem ide jutottunk templomi éneklésünkkel. Mi a művészet izlés nélkül? s fájdalom! a mi templomi éneklésünkéből kihalt minden izlés! Ezt akarja Ivánka visszavarázsolni fáradhatatlan munkássággal s ritka áldozatkészséggel, mely miatt övének sorsáról is megfelejtkezett.

A mi az Ivánka e téren munkásságának főbeesét adja, abban áll, hogy ő izléssel dolgozik, s a kinek érzéke van a meghatározó szép iránt, az ő törekvéseit méltányolni fogja és utána indul. Az énekügy reformjára nézve bizonynyal legfontosabb szerep vár az iskolákra és azok vezetőire. És mivel ily nagy fontosságú ügyet nem lehet az egyesek harcává tenni, melyben kellő gyámolítás nélkül fognak elhullani: hiszszük, reméljük és várjuk, hogy nemes buzgal-mában leghívebb munkását a ref. egyházkerület kormánya és közönsége hathatósan fogja gyámolítani.

A J.

ÉVZÁRÓ BESZÉD

tartatott Szatmárt július 29. 1864. a ref. gimnáziumban.

Conquerar an taceam? Hallgassak, panaszkodjam-e? Ezt kell kérdeznem magamtól e válpereben, melyben — tanártársaimmal — egy, viszontagságok és küzdelmek között lefolyt, nehéz év alkonyán visszatekintek a bevégzett munkákra, melyek lelkünk minden erejét, éjjelink s nappalaink csaknem minden óráját igénybe vették és tetterönket e pereig untalan fokozták!

Nem panaszkodom! Mert hasziute az eredmény, mely fáradozásainkat, a meg sokasodott teendők között követte, nagyon fényesnek, ragyogónak nem mondható is: az öntudat, mely szerint ez évben többet tettünk, mint másutt pályázó sorsrokonink, többet, mint menyit rendes erő és munkásság fejthet ki, boldogíthatja szerény kebelünknt s megnyugtathatja lelkünket ellenében azoknak, kik nem kívánják, nem akarják elismerni, szeretik ócsárolni. becséből leebb szállítani törekvésünk eredményét; hiszen megírta Ovid, számkivetése helyén Tomiban, Karánsebesen (Chara sedes?) mikép: „livor praesentia detrectat“, tehát nem panaszkodom!

De nem is hallgathatok el egy dolgot, mely 1856. év óta folytonosan erősödő s emelkedő tanodánkat nagy, de mégis nem végveszélylyel fenyegeti, mely nyugal munkát mind inkább háborgatja, állásunkat ugylátszólag kockáztatja.

De mégis hallgatok: „conscia mens recti famae mendacia ridet“!... Nekünk, kik intézetünk kül és belerejét növelni hivatunk, kötelességünk a sötétből elröppent álhirek szárnyait tettekkel szelteni le! E practicus életben tettekre, nem szavakra, nem védbeszédekra vár a közönség!... Klio a történet komoly muzsája igazat fog adni az igaznak!

Helyzetemben csak Te hozzád, egyedül hozzád emelkedik aggódó lelkem, óh jó és böles Isten! ki legnemesebb és legmagasb hivatásu teremtményeid sorsa felett szunyadatlanul őrködöl s azoknak a tökély felé emelkedésében gyönyörködöl: olvaszd össze tanintézetünk pártfogóinak szívét és lelkét, hogy a pártküzdelem között, mely tanodánk felett a falakon kívül és belül vivatik, ne az enyészet pusztító angyala:... a haladás építő szelleme ülhesse meg mihamar diadalünnepét.

Azért könyörgék pedig én ily epedve a könyörgések meghallgatójához, mélyen tisztelt hallgatók, mert tapasztalati igazság az ma is, mit hajdan Phaedrus mondott, mikép: „humiles laborant, ubi potentes dissident.“

És midőn én vallásos, szilárd bizalommal hiszem és várom, miszerint a gondviselés, szivemből hozzá szállott kérésemre, az idő teljességében vigasztaló választ fog küldeni:

A nagy tiszteletű és tekintetű pártfogósághoz, a vallás dicsősége és haza boldogabb jövőjeért epedő buzgó szülékhez emelem szózatomat, kiknek szatmári tanodánk épen maradása, emelkedése és függetlensége, mindenek fölött és előtt érdekekben fekszik: vegyék nemesen mivelt szivökre e hasznosan működő intézet ügyét s hassanak oda egyen egyen és tömeges erővel, hogy a már rég fennálló s eléggé megszilárdult gimnázium hat osztálya fölé a VII. és VIII. minél előbb oda emeltessék: mert hiába rakjuk mi be hat osztályunk rámaiba mind azon tantárgyakat, melyek Magyarország nagy iskoláinak hat osztályaiban az illetők tetszése és belátása szerint taníttatnak; hasztalan terheljük hat tanárunkat az alig, vagy igen megfeszített idegekkel emelhető terhekkel: azon tanodák pressioja alól, melyeknek érdekében áll megaláztatásunk, soha ki nem menekülünk; megmondta az élees római libertus az igazat, miszerint: „contra potentes nemo est munitus satis.“ Ez ma is

igaz, igaz lesz mind addig, míg a nagyok és kicsinyek közötti lealázó különbség ki nem egyenlítettik.

E kiegyenlítés nem lehetlen, bár a mostani körülmények között igen nehéz kivitelű dolog! A protestans buzgóság, a magyarulélek, erős akarat, az ügyszeretet meg fog küzdeni az akadályokkal. Hiszen! . . a mult iskolaév alkonyától e napig, Szatmár és környékének meleg kebelű fiai s leányi, jó hajlandóságukat közügyünk iránt valójában utánzásra méltó tettekkel tanusították!

Megragadom az alkalmat; megemlékezem az adományokról, melyekkel tanodánk, e most leáldozott 186³/₄-ik iskolai évben, gazdagodott. Fölveszem a hálaadás poharát s tiszteletem kíséretében elmondom itt, rendes jó szokásunk szerint, azok neveit, kik megtörték érkezendő jöltevőink előtt az utat, melyen járdalva, revelálhatják bel-érzelmeiket a tudományok s a közügy érdekében.

* * *

Az 186²/₃-dik iskolai év végén, julius utolsó napjaiban, és így ez isk. évben legelől jelent meg az áldozatra mindig kész hazafiak között t. Vajai Károly tanügyi elnök ur, szaporítván éremgyűjteményünket három darab igen becses emlékekkel; könyvtárunkat 20 darab könyvvel, törvénytudósnak hasznosokkal; később küldött egy ezüst érmet és pompás díszövet, melyek mindegyike egy igen gyászos év emlékeül tekinthető; később Rákóczi Ferencnek egy, 1694-ben kelt emlékiratát adá kezembe, betennem azt irott régiségeink tárába; az okirat eddig a Tolnai család levéltárában őriztetett; még később hoza Weisz Gáspár ur ajándokából egy darab belga pénz, fél tallér értékű; végre, a természettan intuitív előadásához, több lelkes tudománybarát által egybe hordott pénzből, szerzett muzeumunknak laterna magicat, gyújtó üveget, légsúly és hővmérőt és egy mikroszcopot; arról is gondoskodott tanodánk javára, hogy elavult villanygépünk használható legyen. Szintén ez időben küldé meg Csaba Menyhértné urhölgy, megyénk dicsekvése Kölcsey Ferenc csinosan egyszerű derék kardkötőjét.

Dr. tek. Esze Gábor ur oly 75 darab hasznos könyvet ajándékozott főkönyvtárunknak, melyek becsét anthropologiai és archeologiai szempontból megmérni és itélni csak szakember képes; annyit hízgelés vagy további kegyvadászat bűnétől menten mondhatok, hogy ez ajándék legdrágább szellemi kincseink közé sorozandó; később egy oklevél birtokába juttatta levéltárcánkat, mely Magyarhon egykoron igen nagy, sokak szerint igen jellemtelen, sőt anyagilkos gyermekének tollából folyt, ki honának sirtásott s abba egy időre el is temette azt.

Kávási Gábor 30 darab ércet. Sáfár János ur hét darab könyvet adott: az Áhitatosság óráit; a Kóós György család nemes szívű fiai és leányai 48 darab oly könyv küldésével nyilváníták családilag vonzalmukat

tanügyünk iránt, milyenek még könyvtárunkban nincsenek; melyek egy része a Kazinczy-könyvtárba tétetett át. diszkötésbe burkolva azon pénzüsszegeből, melyet főgondnok tek. Boros Bálint, Félégyházi Elek ügyvéd, és Vajai Károly urak éppen e célra tettek kezeimbe.

Dr. t. Fekete Sámuel ur, ki minden alkalmat megragad, hogy érdekeltségét tanintézetünk iránt feltüntethesse, 40 darab ásványt és jegecet, két tömött sas madarat küldött muzeumunknak. Gyene Gusztáv jogtudor ur, több becses érczel és több mint 10 darab kagylóval gazdagítja természettani ritkaságink tárá: ugyanezt tevő b. Luzsénszky Zsigmond növendékünk, betévén muzeumunkba kagylógyűjteményét.

Gyarmati Mihály polgártárs 5 darab régi pénzt, egy érmet, 3 darab ásványt, Jelenfi Kornél egy darab régi pénzt, Forizs Aron tanár 3 régi pénzt és egy kis régi műkulcsot fejes szegekkel kiveret; Kolozsvári Mihály oktató, négy bankó cédulát hozott, a régi jó idők emléke megőrzéseül később két értékes ezüst pénzt tett gyűjteményünk közé.

Agyó György könyvkötő Garizim Ebal című praedikációs könyvet ada diszkötésben bibliothekánknak, mely könyv szerzője Szatmár hajdani predikátora Debreceni Ember Pál volt; Filep Bálint szabados katona Botpaládról, szép mennyiségű könyvekkel jött hozzánk; azok közül fájdalom! csak hat db. lón használható.

Mészáros Zsigmond honfitárs két jeles érmet és négy darab becses régi pénzt; tek. Gyene Károly ur, egy darab igen becses és jogtudósnak nagyon hasznos könyvet küldött ama 99 darab könyvhöz, melyek között vannak irodalmunk legjelesebb termékei, melyeket 1858-ban ajándékozott bibliothekánknak; Kunz János ur egy 25 fontos Rákócziféle golyót küldött, melylyel hajdan Szatmár vára ostromlatott, Kosáros András hitrokonunk, egy üres bombát és egy két fontos tömör golyót tett ritkaságink közé.

Tek. Idősb Mándy Péter ur ismét régi jó szokását követve, hogy növendékink s a tudományok iránti olthatlan szeretetét tettben nyilvánítsa: 5 osztrák forintot tett az igazgatóság kezébe, azon növendéknek, ki évközepe vizsga alkalmával legjobb iskolai dolgozatot készít. Hogy a jeles tudománybarát kegyességét annál többen élvezhessék: két növendéknek, Sztárai Imrének és Szabó Lajosnak adatott a jutalom; ezenkívül Szatmármegye történetét, a Szirmay művét, melynek kiállíthatására, tudomásom szerint tetemes anyagokat (nagybecsű okiratokat) szolgáltattott, beköttette s úgy adta vissza bibliothekánknak.

Váczi Károly orvos úr nagy becsű lapgyűjteményét, a Politikai ujdonságok 5 évi folyamát ajándékozta nekünk; azon kívül egy nagy kemény tallért, egy új huszast s egy koronázási ezüst emléket adott; tehát értékes és emlékes ajándékai által adta tudunkra ez évben is, hogy ő a jó ügynek kész támogatója.

Ember Jakab gyógyszerész ur, bár más vallás hive, felülmelkedve a felekezetesség léha kódén, tanodánk iránti vonzalmát az által tanúsította, hogy négy tömött madarat s egy műértőleg spiritusba zárt csodamalacot küldött állatgyűjteményünk gyarapítására.

Rác István, kedves emlékü tanítványunk, egy ritkán lelhető polypot, egy csikócat, több tengeri kagylót és egy tengeri pókot hozott tanodánknak.

Kanizsay Zsigmond gimn. tanár 12 db. rézpénzt és saját dolgozatából két példányt adott; egyiket a Kazinczy, másikat a nagy könyvtárnak.

Szappanyos József orvos úr, egy teljesen fölszerelt photograph géppel gazdagítá természettani gépeink tárá, azon nyilvános ígérete mellett, hogy a gép használására a vállalkozó tanárt szívesen betanítja.

Orvos dr. tek. Kőszegi Mihály úr, igen kedves szerkezetű levél kíséretében, pénzgyűjteményünknek minden eddig nyert pénzeinknél régibb, ennél fogva becsesebb példányokat küldött. Legrégibb e pénzek közül a Titus Flavius Vespasianusé, ki Jeruzsálemet feldulta, s veretett pénzt Krisztus után 69 évvel; ezt követik időszaki rendben a Domitianusé, Trajanusé, Nerváé és Adorján császáré; ezeken kívül adott 3 db. korábbi pénzpéldányt.

Hogy tömött madarainkat a por és levegő idő előtt el ne erneszsze: azokat üveg táblákkal borított szekrényekbe kelle zárunk: e célra adott dr. Esze Gábor ur 6 frtot, tek. Fáy Imre és Kolonai Soma urak 50—50 krt, B. G. 40 krt.

Tiszt. Csécsi Nagy Miklós, szatmári lelkész ur, egy hivatalához igen illő ajándokban tünteté föl jó lelkének nemes hajlandóságát iskolánk irányában, adván nekünk „Kálvin életét“, a Révész Imre által írottat.

Bagoly Sándor sz. németii leányoktató 5 db becses pénzt hozott, melyek egyikének körirata ez: „T. Caesar Vespasianus“ — 1800 éves római pénz, — ennél fogva kiváló becsű.

Heckenast Gusztáv, pesti nyomdatulajdonos 65; — Oszterlamm Károly pesti könyvkiadó 18, t. László János ur és neje 120 db. könyvet adtak könyvtárunknak.

Weisz Gáspár és Jurácsko Dániel urak, szegényebb sorsu növendékeinknek, két, — a tek. városi hatóság tanodánk irodájának szintén két rizma író papírt ajándékoznak.

Fogadják minden nemű s rendű jöltevőink hálánk őszinte szózatát nagy lelkű áldozataikért;

A tanodáknál fő dolog lévén a pontos fizetés: meleg hálával nyilvánítom, miszerint a tanári testület, mint eddig, ugy ez évben is három hónappal előre vette ki illetékét a gimnazium pénztárából. Hogy itt az érdem és tisztesség tek. tanügyi elnök Vajai Károly, ügyvéd Farkas Antal és pénztárnok Kanizsay Zsigmond urakat illeti: azt minden érdembecsülő ember elismeri.

*

*

*

Lejárt az év kedves növendékek! A szülő föld kebelére vár benneteket! Menjetelek pihenni; térjetelek vissza üdült erővel! Az Ur angyalai járjanak veletek mentetekben és jöttötekben!

Szép reményü polgárai a derék VI. osztálynak! A körülmények nekünk, kiket a szokás és kölesönös bizalom a szinletlen szeretet annyira összeolvasztott, elválást parancsolnak! Nem érhetett valósággá a kedves, és minket már a remény által is boldogított ígéret, mely szerint mi a jövő évben a VII. osztályban is együtt folytatandjuk gyönyörű pályánkat! Ember tervez, Isten végez! — Isten viseljen gondot reátok élteteknek minden napjaiban!

Bartók Gábor.
gimn. igazgató.

B E S Z É D.

Melylyel Szatmárt oktob. 27. alulirott igazgató a Kazinczy-alapítvány kamatját két vendéknek átadta.

Nemes tanuló ifjak! Kedves fiam! E percig tantermeitekben tudományokkal foglalkoztatok, egy óranegyed múlva ismét folytatni fogjuk, együtt, mindennapi kellemes munkáinkat, tehát nem ünnepelünk; most nem lesz igaza azoknak, kik bennünket azzal vádolnak, azért nevetnek, hogy nagy embereink emlékére évenként igen sokat ünnepelünk! Csak azért jöttünk ide e közterembe, s azért gyűlünk itt egybe néhányan, hogy évi kamatját azon összegnek, melyet ez előtt 5 évvel tanügyi elnökök tek. Vajai Károly úr gyűjtött össze, adjuk át most közöleték azoknak, kik hajlandóságukat magyar nyelvünk és irodalmunk iránt, ez idő szerint, legkitünőbb eredménnyel tanúsították. (A jó öreg) Kazinczy Ferencz, születése után száz évvel, ép e napon, október 27-én rakta egybe az összeget Szat. már megvénk értelmisége, hogy bájos zenéjű magyar nyelvünk Memnonának emlékét ily módon is örökítse!

Emlékezzetek meg tehát ma újra és mindenkoron a szegény emberről, a nagy Kazinczyról, irodalmunk édes atyjáról, művelődésünk nagy apostoláról; ki ősi örökségét, saját keresményét, éjjeli és nappali fáradsága bérét, fél századon át folytonosan rongált nagy besű életét, szóval mindenét magyar irodalmunknak áldozá.

Ne csak emlékezzetek: lelkesedjete is e napon azért, miért ő lelkesedett, és mely mellett lelkesített mindeneket, kikben még mivelhető magyar lelket talált, a magyar irodalomért! Mert tudjátok meg, hogy a mely nemzetnek még irodalma nincs: az magát a nemzetek közt még nem említheti; és hogy ki nemzetének irodalmat adott, az azt az élő nemzetek közé emelte fel; tudjátok meg azt is, hogy a ki a nemzet nyelvét kiszakasztotta, irodalma folyamát kiapasztotta: az azon nemzetet meg is gyilkolta! Keressétek a szogdi népeket, dáhákat, masszagétákat, szákosokat, celtákat!... eltűntek ők mind! és más nemzetekbe temették százan és ezersen.

Ti magyarok vagytok kedves öcsém! ajkaitokon azon ígék zen-

genek legékesebben s legbájosabban, melyeken magyar szűzek, fehér ruhás hölgyek énekelték nagy ősünk Attila dicsőségét; mely igékből szerkesztetett az 1192-ben kelt temetési-beszéd, mely legrégibb irodalmi kincsünk; azon igék zengenek ajkaitokon, melyek legelső (hozzánk is eljutott) grammatikáját, színerváraljai hazánkfia Erdősi János írta meg a reformáció első századában, melyeken beszélt és írt a két legjelesebb pap Pázmán Péter és Szenczi Molnár Albert a XVII. század elején, melyeken írta a legelső magyar ódát Tinódi Sebestyén, azon nyelvet beszéltek, melynek elszórt kincseit a Révay lámpája mellett Kazinczy gyűjtötte egybe s adta át, eléggé megtisztítva, Kölcseynek és Bajzának, kiknek avatott kezei közt azok a nemzet örök vagyonává lettek.

Ez alkalommal ti osztottok meg a vagyontalan atya rendeletéből iskolánknak jutott összeg kamatján: Papp Arthur VI. és Szikszay József V. osztályú növendékek! Vegyétek át e szerény de mérhetlen becsű összeget!... A tanári kar ezt nektek ítélte!

Emlékezzetek... Lelkesedjetek!

Emlékezzetek, lelkesedjtek ti is, kik tanuló társaitokat osztályaitokból képviselitek. Tegyetek fogadást, hogy a nyelvhez és irodalomhoz, melyet Kazinczy váltott meg nemzetének, a honhoz, melynek árván maradt irodalmát Kazinczy ölelte meleg kebelére, mindörökké hívek fogtok mindnyájan maradni!... Tegyetek fogadást! és fogadástokat megtartsátok!

Bartók Gábor.

— A „Prot. Egyházi s Iskolai Lap“ 749. száma folyóiratunkból egy bírálatot átvevén, a forrást meg nem nevezte. Mi azzal tesszük jóvá e mulasztást, hogy Szilágyi Sándor „Egyetemes történetének“ bírálatát Orbán Józseftől reklamáljuk, s a viszonyosságot, méltányosságot követeljük.

Értesítés.

A sárospataki emlékezetes Háromszázados ünnep Emlékkönyve mellett szétküldött jegyzet, mely szerint a könyv vevőinek Lorántfy Zsuzsána arcképe ígértetik, czentül érvénytelennek nyilvánítatik. Legalább alulírtnak nincs többé módjában az arcképet, annyi idő múlva, kiszolgáltatni, miután az egész emlékkönyvvel az illető elüljárásnak négy esztendő előtt beszámolt.

Erdélyi János.

TARTALOM.

	Lap
Antalfi János. Székfoglaló beszéd (jogtudományi)	193
Árvai József. Székfoglaló beszéd (nevelésügyi)	3
— — Tanügy	75
— — Vezérkönyv a m. ref. egyházi énekek tanítására	952
Bartók Gábor. Évzáró beszéd	953.
Bihari Imre. Székfoglaló beszéd (bölcseleti)	58
— — A metafizika és jövője (De la metaphysique et de son avenir)	653
Borbély Lajos. Relatio audientiae apud suam Mattem Reginam et S. Ducem Lotharingiae (közli)	733
Czelder Márton. Jelentés és kérelem	671
D. E. P. Az államvizsgáról	278
Erdélyi János. Előszó	1
— — Somosi János életrajza, jellemzése	31
— — Adatok a sárospataki ref. főiskola történetéhez (közli)	47. 355
— — Szerkesztői nyilatkozat	95
— — Báró Mesko Jakab jóslatai 1832. (közli)	161
— — Magyar prot. egyháztörténeti kuttők (közli)	347
— — P. Virgilius Maro Aeneise (könyvismertetés)	370
— — Adatok a tanúgyhöz (Kazinczy F. jegyzeteiből) (közli)	266
— — Magyar népdallamok és ref. szenténekek	421
— — Iskolai egyveleg	479
— — Egyházi és iskolai régiségek	668
— — A bölcselet Magyarországon (Mátyás kora)	673
— — A ref. énekeskönyv és énekügy	846
Emödy Dániel. Székfoglaló beszéd (országati)	899
Fábian Mihály. Öt pálmalevél (Wieland után)	705
Garády. A felső-szelii ág. vall. elfoglalt templom ügyében 1721. vizsgálat (közli)	156
Gonda László. Dr. M. Masz. Lessings Erziehung des Menschengeschlechts	80
— — Merle d' Aubigné. Geschichte d. Reformation in Europa zu den Zeiten Kalvins	271
— — Természettudományok és theologia	385
— — A ker. theizmus jövője (Bost Th. után)	646

	Lap.
Gonda László. Igazgatói jelentés a békési ref. reálgimnázium átlásáról 1863/4.	838
— — Gröger dr. Diak. in Breslau (könyvismértetés)	837
— — dr. C. J. Hefe. Conciliengeschichte	361
— — dr. A. N. Böhrer. Kosmos, Bibel der Natur	364
— — Die Parität in Preussen und die ultramontane Partei	365
Hegedüs László. Zsinat Ujlakon	146
Dr. Heiszler József. Hit és kijelentés	110
— — Kálvin élete (könyvismértetés)	358
— — Beszéd Kálvin János halálának háromszázados emlékünnepe	531
I. S. Laicsák F. nagyvárad m. püspök körlevele a vegyes házasságok tárgyában (közli)	737
Kaposi. Költészettan. Irta Szabó Károly (könyvismértetés)	272
Kiss József. Az állattan irodalmának története (Első közlés)	239
Kovács János. A folytonos teremtés eszméje s az emberiség viszonya az örök élethez	318
Körösi Sándor. Székfoglaló beszéd (jogtudományi)	769
Ladányi Gedeon. Az európai civilizáció története	481
Lévay József. Egy agg vitéz hamvai felett (költemény)	144
Mikolay János. Bethlen G. a lelkészeket és maradékaikat nemesi rangra emeli (közli).	724
Molnár Aladár. Püthágorás élete és iskolája	208
Nagy József. Az 1790/1 törvények keletkezésének körülményei	509
Nemes Ferenc. Székfoglaló beszéd (országlati)	289
Nyilas Samu. Birálatra bírálát.	949
Orbán József. Székfoglaló beszéd (történettudományi)	97
— — Szilágyi Sándor. Egyetemes történet magyar- és erdélyországi középtanodák számára (könyvismértetés)	762
Pap Gyula. A mandák vagy jánoskövetők felekezete	861
Maklári Pap Lajos. Kánonos könyveink ismértetése	668. 743
Perlaky Sándor. A stoikusok erkölctana	783
— — A filozofia és Isten fogalma	866
Philoponus. A „Religióinak“	477
R. L. Iskolai ünnepély	54
Réthy Pál. Adalék a csehországi magyar prot. papok történetéhez (közli)	823
Révész Imre. Az erdödi második zsinat 1555.	23
— — Simontornyai Gergely ösméretlen magyar reformátor 1537.	585
Sinahegyi. Laicsák F. Beöthy Ödön válasza (közli)	349
Sincerus. Keresztyén vallástan (könyvismértetés)	366
Dr. Soltész János (többekkel). A sárospataki főiskola tanárainak életrajza (Szombathi János után) 1—XXIII. 120. 223. 303. 404. 521. 616. 687. 804.	873
Szász Károly. A solti h. h. egyházm. tanbizottmányának előterjesztése	629

	Lap.
Szász Károly. Tompa Mihály, Fördös Lajos, Apostol Pál egyházi beszédei	747
— — Guizot. Méditations sur l' essence de la religion chrétienne (könyvismertetés)	839
— — Egyházi beszédek. Robinson nyomain írta Révész Imre	912
Szekeres Mihály. A révkomáromi ref. iskola multja	567
Szeremlei Gábor. Haberern J. és Molnár A. Az erkölcsbölcsezet alapvonalai (könyvismertetés)	468
Szilágyi István. Igazgatói jelentés a máramaros-szigeti hely. hitv. liceum állásáról 1863—4.	640
Szilágyi Sándor. Egyháztörténeti okmányok (közli)	818
Török János. Magyar prot. egyháztörténeti kuttók (közli)	255
Vályi Pál. Porosz egyetemi élet.	595
X. Kétszer ötvenkét bibliai történet (könyvismertetés)	663
Zsarnay Lajos. Jelentés	384
A jogakadémia tárgyában	287
Külföld, belföld 85. 179. 373. 475.	861
Három korirat	456
Iskolai egyveleg	479
Egyházkerületi gyűlés Sárospatakon	582
Figyelmeztetés a Sárospatakon végzett jogászokhoz	588
A tiszáninneni hely. hitv. egyházkerület közönsége. Két felirat I. II.	65
Néhány szó a sárospataki jogakadémiáról	284
Az egyetemes tanügyi bizottmány értekezlete	467
Érettségi vizsga Sárospatakon	477
Jogi vizsga Sárospatakon	478

